FIRAT ÜNİVERSİTESİ
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 35 Sayı/Number: 2
Mayıs/May
ELAZIĞ 2025

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/*Volume*: **35** **Sayı**/*Issue*: **2**

Mayıs / *May*– 2025

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the journal, original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt/*Volume*: **35** **Sayı**/*Issue*: **2**

BAŞ EDİTÖR
Editor-in-Chief

Prof.Dr.Ahmet AKSIN

EDİTÖR
Editors

Doç. Dr. Cuma Ali YILMAZ
Doç. Dr. Emre ÜNAL

İngilizce Dil Editörü
English Language Editor

Dr. Öğr. Üye. Naciye SAĞLAM

YAZI İŞLERİ
Editorial Secretary

Hilal TOKUŞ

Yazışma Adresi / *Correspondence*
Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:
http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128
http://dergipark.gov.tr/firatsbed

Dizgi / *Composition*

Hilal TOKUŞ

Baskı / *Print*:
Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ – 2022

YAYIN KURULU / *Editorial Board*

Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. M.Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon-Türkiye)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üniversitesi, Ankara- Türkiye)
Prof. Dr. Kürşat ÇELİK (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Nezir KÖSE (Beykent Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Doç. Dr. Ali Yavuz POLAT (Gulf University, Kuveyt)
Doç. Dr. Kota KİTAGAWA (Kansai University, Japonya)
Doç. Dr. Meryem AKIN (Bath Spa University, Birleşik Krallık)
Doç. Dr. Eda ŞAHİN ŞENGÜL (Bath Spa University, Birleşik Krallık)
Doç. Dr. Ryo IZAWA (Tokyo Metropolitan University, Japonya)
Yrd.Doç.Dr. Thierry Yerema COULİBALY(Kyushu University, Japonya)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Dr. Işık AKIN (Bath Spa University, Birleşik Krallık)

DANIŞMA KURULU / *Advisory Board*

Prof. Dr.Abdulhalim AYDİN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye))
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt / *Volume*: **35** **Sayı** / *Issue*: **2**

BU SAYININ HAKEMLERİ / *Referees of the Issue*

Prof. Dr. Abdullah KÖK (Akdeniz Üniversitesi- Antalya) akok9@yahoo.com
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir) agokbel@ahievran.edu.tr
Prof. Dr. Arda ARIKAN (Akdeniz Üniversitesi-Antalya) ardaarikan@akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Bahattin GENCAL (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu) bahattin25@hotmail.com
Prof. Dr. Burçak Başbuğ ERKAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi-Ankara) bberna@metu.edu.tr
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU (Ankara Üniversitesi- Ankara) aydogmusoglu@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Deniz YENGİN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) deniz.yengin@comu.edu.tr
Prof. Dr. Emre ÖZŞAHİN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ) eozsahin@nku.edu.tr
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi-Kütahya) ercan.taskin@dpu.edu.tr
Prof. Dr. Ergün HAMZADAYI (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep) ergunhamzadayi@gmail.com
Prof. Dr. Fahri MADEN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) fahri.maden@hbv.edu.tr
Prof. Dr. İlkay Noyan YALMAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas) iyalman@cumhuriyet.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Gazi Üniversitesi-Ankara) mcakmak@gazi.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet ÖZÇALICI (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) mozcalici@kilis.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) vnalbant@gmail.com
Prof. Dr. Mustafa METE (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep) mete@gantep.edu.tr
Prof. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) nesrinf@atauni.edu.tr
Prof. Dr. Rehile ASKERBEYLİ (Karabük Üniversitesi-Karabük) raskerbeyli@karabuk.edu.tr
Prof. Dr. Sabiha KILIÇ (Hitit Üniversitesi –Çorum) sabihakilic@hitit.edu.tr
Prof. Dr. Talip YILDIRIM (Uşak Üniversitesi-Uşak) talip.yildirim@usak.edu.tr
Prof. Dr. Tolga ULUSOY (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu) tolgaulusoy06@yahoo.com
Prof. Dr. Yılmaz DAŞLI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas) ydasli@cumhuriyet.edu.tr
Doç. Dr. A. Onur BAMYACI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale) aobamyaci@comu.edu.tr
Doç. Dr. Adnan ÇETİN (Mardin Artuklu Üniversitesi-Mardin) adnncetin@gmail.com
Doç. Dr. Ahmet YÜCEL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara) ahmetyucel@aybu.edu.tr
Doç. Dr. Alper Bilgehan YARDIMCI (Pamukkale Üniversitesi-Denizli) alperyardimci@pau.edu.tr
Doç. Dr. Alptekin ULUTAŞ (İnönü Üniversitesi-Malatya) alptekin.ulutas@inonu.edu.tr
Doç. Dr. Asiye Ayben ÇELİK (Celal Bayar Üniversitesi- Manisa) celikayben@gmail.com
Doç. Dr. Ayşe KÖKCÜ (Çankırı Karatekin Üniversitesi-Çankırı) aysekokcu@karatekin.edu.tr
Doç. Dr. Azime CANTAŞ (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyon) azimecantas@hotmail.com
Doç. Dr. Benan KURT YILMAZ (Sinop Üniversitesi-Sinop) benankurtyilmaz@gmail.com
Doç. Dr. Beste DESTİCİOĞLU TAŞDEMİR (Milli Savunma Üniversitesi- İstanbul) bdtasdemir@gmail.com
Doç. Dr. Can BİÇER (Karabük Üniversitesi-Karabük) canbicer@karabuk.edu.tr
Doç. Dr. Celalettin DURAN (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu) cduran@kastamonu.edu.tr
Doç. Dr. Davut KAPLAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi –Samsun) davut.kaplan@omu.edu.tr
Doç. Dr. Dilek TÜFEKÇİ CAN (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir) tufekci@balikesir.edu.tr
Doç. Dr. Dilek ULUSAL (Kırıkkale Üniversitesi-Kırıkkale) ulusald@hotmail.com
Doç. Dr. Ebubekir GÜNGÖR (Yozgat Bozok Üniversitesi-Yozgat) ebubekir.gungor@bozok.edu.tr
Doç. Dr. Emre Esat TOPALOĞLU (Şırnak Üniversitesi-Şırnak) emresatopal@hotmail.com
Doç. Dr. Erkan ÇAV (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi-Kütahya) caverkan@gmail.com
Doç. Dr. Ersoy TOPUZKANAMIŞ (Balıkesir Üniversitesi- Balıkesir) ersoytopuzkanamis@gmail.com
Doç. Dr. Fatih ADIGÜZEL (Bitlis Eren Üniversitesi-Bitlis) fadiguzel007@gmail.com
Doç. Dr. Ferdi GÜZEL (Bayburt Üniversitesi-Bayburt) guzelferdi@hotmail.com
Doç. Dr. Figen KANBİR (Siirt Üniversitesi-Siirt) f.kanbir_18@hotmail.com
Doç. Dr. Figen PASLI (Kocaeli Üniversitesi- Kocaeli) fpasli@gmail.com
Doç. Dr. Figen YAMAN (European Unıversıty Of Lefke-Kıbrıs) figenyamandd@hotmail.com
Doç. Dr. Gülçin GÜREŞÇİ (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) gulcin.guresci@deu.edu.tr
Doç. Dr. H. Ertuğ ERGÜRER (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi-Antalya) ertiara@yandex.com
Doç. Dr. Hakan KARAAĞAÇ (Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi-Kütahya) karaagac.hakan@hotmail.com

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Doç. Dr. Halil İbrahim ERTÜRK (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Bilecik) halil.erturk@bilecik.edu.tr
Doç. Dr. Handan KARAKAYA (Fırat Üniversitesi-Elazığ) hkarakaya@firat.edu.tr
Doç. Dr. Hasan DELEN (Ankara Müzik Ve Güzel Sanatlar Üniversitesi-Ankara) hasandelen@gmail.com
Doç. Dr. Hüseyin ERPEHLİVAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Bilecik) huseyinerpehlivan@gmail.com
Doç. Dr. İlkay Canan OKKALI (Trabzon Üniversitesi-Trabzon) icanikli@gmail.com
Doç. Dr. İlkgül KAYA (Yozgat Bozok Üniversitesi-Yozgat) ilkgulkaya@yahoo.com
Doç. Dr. M. Esra ATUKALP (Giresun Üniversitesi- Giresun) esra.atukalp@gmail.com
Doç. Dr. Mehmet Murat TUNÇBİLEK (Karabük Üniversitesi-Karabük) murattuncbilek@karabuk.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Mustafa KARACA (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın) mmkaraca@adu.edu.tr
Doç. Dr. Melike METERELLİYOZ(TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi-Ankara) meterelliyoz@etu.edu.tr
Doç. Dr. Mesut KARAKULAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara) mesut.karakulak@hotmail.com
Doç. Dr. Murat ATAOL (Çankırı Karatekin Üniversitesi-Çankırı) murat.ataol@gmail.com
Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK (İnönü Üniversitesi-Malatya) murat.ozturk@inonu.edu.tr
Doç. Dr. Nilüfer YILDIRIM (Fırat Üniversitesi-Elazığ) niluferyildirim2003@gmail.com
Doç. Dr. Olgu AYDIN (Ankara Üniversitesi- Ankara) drolguaydin@gmail.com
Doç. Dr. Seda BAĞDATLI KALKAN (İstanbul Ticaret Üniversitesi- İstanbul) sbagdatli@ticaret.edu.tr
Doç. Dr. Selcen ÖZYURT ULUTAŞ (Uşak Üniversitesi-Uşak) selcen.ozyurt@usak.edu.tr
Doç. Dr. Selman YARCI (Yalova Üniversitesi-Yalova) selmanyarci@gmail.com
Doç. Dr. Sema SAĞLIK (Yalova Üniversitesi-Yalova) sema.saglik@yalova.edu.tr
Doç. Dr. Serdar SAYGILI (Erciyes Üniversitesi -Kayseri) serdarsaygili@erciyes.edu.tr
Doç. Dr. Serpil GERDAN (Kocaeli Üniversitesi- Kocaeli) sgerdan@kocaeli.edu.tr
Doç. Dr. Tevfik Orkun DEVELİ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla) orkundeveli@mu.edu.tr
Doç. Dr. Ufuk ÇETİN(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ) ucetin@nku.edu.tr
Doç. Dr. Ulaş IŞIKLAR (İstanbul Beykent Üniversitesi-İstanbul) ulasisiklar@gmail.com
Doç. Dr. Yasin AKKUŞ (Trakya Üniversitesi –Edirne) yasinakkus@trakya.edu.tr
Doç. Dr. Yavuz Selim KALELİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya) yavuzselimkaleli@gmail.com
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ (Gaziantep Üniversitesi - Gaziantep) ytansu@gmail.com
Doç. Dr. Yunus YILMAZ (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) yunisyilmazim@gmail.com
Doç. Dr. Zerrin Aydın TAVUKÇU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) ztavukcu@atauni.edu.tr
Yrd. Doç. Dr. Erkan GÜLTER (Fırat Üniversitesi-Elazığ) egulter@firat.edu.tr
Yrd. Doç. Dr. Onur Yerlikaya ŞAŞMAZ (Fırat Üniversitesi-Elazığ) onury@firat.edu.tr
Yrd. Doç. Dr. Selman ER (İnönü Üniversitesi-Malatya) selmaner@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Abidin KARASU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi-İstanbul) abidinkarasu@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet USLU (Bingöl Üniversitesi- Bingöl) ahmetuslu1212@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ (Bitlis Eren Üniversitesi- Bitlis) berfingoksoy@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Burak SÖNMEZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) burak.sonmez.988@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Egemen Güneş TÜKENMEZ(Alaaddin Keykubat Üniversitesi-Antalya) egemen.tukenmez@alanya.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Elif CEMEK (Amasya Üniversitesi-Amasya) cemekelif@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Emrah BUDAKOĞLU (Sakarya Üniversitesi- Sakarya) ebudakoglu@sakarya.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Emrah YAŞARSOY (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu) eyasarsoy@kastamonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZKAN KOÇ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon) ozkanesra2@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TOPALOĞLU (Malatya Turgut Özal Üniversitesi-Malatya) fatih.topaloglu@ozal.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Fuat Ferit YAZAR (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Tokat) feritYazar@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Hasan YÜCEL (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi- Hatay) hsnycl01@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Kaan ÇELİKOK (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi-Balıkesir) kcelikok@bandirma.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY (Samsun Üniversitesi-Samsun) merve.erguney@samsun.edu.tr

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Dr. Öğr. Üyesi Merve Türkan BİLGİR (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi- Hatay) mtbilgir@mku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Metin Gani TAPAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis) metin.tapan@kilis.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Arıkan (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi-Ağrı) arikan.must@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi N. Buğra KUDDAŞ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi-Karaman) bkuddas@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Selçuk (Adıyaman Üniversitesi-Üniversitesi) n_selcuk2000@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi Osman AKARSU (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Bilecik) osman.akarsu@bilecik.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Fatih TEKİN (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu) oftekin@kastamonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜVEN (Amasya Üniversitesi-Amasya) omer.guven@amasya.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Özhan SAĞLIK (Bursa Uludağ Üniversitesi- Bursa) ozhan.saglik@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Semra YILMAZ ÇİLDAM (Siirt Üniversitesi-Siirt) semrayc@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Şefika AYDIN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ) sefikaaydin@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ADA (Gaziosmanpaşa Üniversitesi- Tokat) adaugur@windowslive.com
Dr. Öğr. Üyesi Veli AKARSU (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi-Zonguldak) aveli9827@gmail.com

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Ahmet Hakan BAŞ, Tolga KARACA **(Araştırma Makalesi)** Konservatuvar ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Türk Müziği Besteciliğine İlişkin Görüşlerinin Araştırılması (Tokat İli Örneği) *Investigation of Conservatory and Music Education Department Students' Opinions on Turkish Music Composition (Tokat Province Example*)	353 369
Muzaffer Musab YILMAZ **(Araştırma Makalesi)** A Dystopian Allegory of Modern Society: An Analysis of *the Bothersome Man* *Modern Toplumun Distopik Bir Alegorisi: The Bothersome Man Filmi Üzerine Bir Analiz*	371 382
Burçin UÇURMAZ, Meryem KARAPINAR, Aykut Can DEMİREL (Araştırma Makalesi) Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Muğla Örneği *Examination of Factors Affecting Life Satisfaction of University Students: Muğla Case*	383 394
Serdal KARA **(Araştırma Makalesi)** 19. Yüzyıl Bir Bektaşi Şairinden Sultan Abdülaziz'e Övgü: İstiḫrâc-I Ḥıfẓî *A 19th Century Bektashi Poet Praises Sultan Abdülaziz: Istiḫrâc-ı Ḥıfẓî*	395 404
Mehmet Akif KARA **(Araştırma Makalesi)** Türk Devletleri Teşkilatı Üyesi Ülkelerin Küresel Sürdürülebilirlik Rekabet Performanslarının Bütünleşik MEREC-MABAC Yöntemleriyle Değerlendirilmesi *Global Sustainability Competitiveness of the Member States of the Organization of Turkic States Evaluating Their Performance With Integrated MEREC-MABAC Methods*	405 418
Okan ŞAHİN **(Araştırma Makalesi)** Noir: Resim Sanatından Sinemaya Siyahın Atmosfer Etkisi *Noir: The Atmospheric Effect of Black From Painting to Cinema*	419 434
Ahmet ÇETİNTAŞ **(Araştırma Makalesi)** Deprem Sonrası Korku ve Kaygıların Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi *Examination of Post-Earthquake Fear and Anxiety in Terms of Some Variables*	435 448
Muhammed Fatih CEVHER **(Araştırma Makalesi)** Investigating Consumers' Boycott Behavior in the Context of Israeli-Palestinian Conflict: Social Media, Consumer Animosity and Perceived Efficacy Perspectives *İsrail-Filistin Çatışması Bağlamında Tüketicilerin Boykot Davranışlarının Araştırılması: Sosyal Medya, Tüketici Düşmanlığı ve Algılanan Etkinlik Perspektifleri*	449 466

Turgay ÖZ **(Araştırma Makalesi)** Heyelan Duyarlılığının Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Frekans Oranı (FR) ile Belirlenmesi: Kürk Çayı Havzası (Elazığ) Örneği *Determination of Landslide Susceptibility by Analytical Hierarchy Process and Frequency Ratio: Kürk Stream Basin (Elazığ) Example*	467 485
U. Muhammed KAYMAKCI, Hakan KARAMAN, Ö.Miraç YAMAN (Araştırma Makalesi) Madde Bağımlılığında Çeşitli Süreçleriyle Zorunlu Askerlik Dönemini Anlamak: Nitel Bir Araştırma *Understanding the Mandatory Military Service Period with Various Processes in Substance Addiction: A Qualitative Research*	487 502
Ömer ÇİFTÇİ, Yunus Emre TANSÜ **(Araştırma Makalesi)** Oğuznâme'lere Göre Selçuklu Ailesinin Menşei *The Origin of the* Seljuk *Family According to the Oguznāmes*	503 518
Murat ERKOÇ **(Araştırma Makalesi)** Sâmânîler Özelinde Doğu İslâm Toplumlarında Köle İstihsâli ve Çeşitleri (9./10. Yüzyıl) *Slave Exploitation and its Types in Eastern Islamic Societies With Special Emphasis on the Sâmânîds (9th/10th Century)*	519 532
İbrahim AKÇA, Yeliz DEMİR, Özkan DEMİR **(Araştırma Makalesi)** İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ile Kariyer Bağlılığı İlişkisinde Kişi-Meslek Uyumunun Rolü: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma *The Role of Person-Vocation Fit in the Relationship Between Human Resources Management Practices and Career Commitment: A Study in Hotel Businesses*	533 546
Ulaş ÖZGÜN **(Araştırma Makalesi)** The Fluidity of Monstrous and Chivalrous Identities in *Sir Gawain and the Carl of Carlisle* and *the Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle* *Sir Gawain and the Carl of Carlisle ve the Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle'de Canavar ve Şövalye Kimliklerinin Geçirgenliği*	547 562
Erol ŞİMŞEK, Fatma NALBANT **(Araştırma Makalesi)** İhtimam Etiği Bağlamında Ekofeminizm *Ecofeminism in* the *Context of the Ethics of Care*	563 576
Nilüfer RÜZGAR **(Araştırma Makalesi)** Social Loafing: A Research in Construction Sector *Sosyal Kaytarma: İnşaat Sektöründe Bir Araştırma*	577 588
Selda SANDALYECİ **(Araştırma Makalesi)** Mecâlisü'n-Nefâyis'te Ölüm İle İlgili Örtmeceler *Euphemisms for Death in Mecâlisü'n-Nefâyis*	589 600
Fatma Nur DOĞAN, Ahmet Turan SİNAN **(Araştırma Makalesi)** Konuşma Motivasyonu Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması *Speaking Motivation Scale: A Validity and Relıabılıty Study*	601 614
Osman Gazi BİRGÜL **(Araştırma Makalesi)** Bridging Kant and Quantum Mechanics: The Enduring Relevance of Things in Themselves and Appearances *Kant ve Kuantum Mekaniği: Kendinde Şeyler ve Görünümlerin Süregelen Geçerliliği*	615 624

Murat SONER, Hakan KARABACAK **(Araştırma Makalesi)** Yapay Zekâ Perspektifinden Stratejik Yönetim Araçlarının Kurumsal Risk Yönetimindeki Rolü: Bir Model Önerisi *The Role of Strategıc Management Tools in Enterprise Risk Management From an Artificial Intelligence Perspective: A Model Proposal*	625 641
Serpil SEVİMLİ DENİZ **(Araştırma Makalesi)** Shap Analizi ile Sosyal Medya Bağımlılığı Dinamiklerinin Açıklanması: Temel Etkenler ve Önleyici Stratejiler *Explaining Social Media Addiction Dynamics with SHAP Analysis: Key Influences and Preventive Strategies*	643 657
Mehmet AYAZ **(Araştırma Makalesi)** Tenedos Nekropolisi'nden Yerel/Bölgesel "Kuğu Grubu" Ve İlişkili Seramikler *Local/Regional "Swan Group" and Related Ceramics from Necropolis of Tenedos*	659 670
Ecem ARIK, Aslıhan YAVUZALP MARANGOZ **(Araştırma Makalesi)** Marka Değeri ve Firma Değeri İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Örneği *A Study on the Relationship Between Brand Value and Firm Value: The Case of Turkey*	671 684
V. Sinem ARIKAN KARGI **(Araştırma Makalesi)** Analysis of the Performance of Companies in the Individual Pension System Using the Merec-Based Marcos Method *Merec Tabanlı Marcos Yöntemiyle Bireysel Emeklilik Sisteminde Yer Alan Şirketlerin Performanslarının Analizi*	685 702
Abdulkadir ÖZDEMİR, Ceren BENLİ **(Araştırma Makalesi)** Kadın Tasvirlerinin Osman Hamdi Bey'in Eserlerine Yansımaları *Reflections of Women's Depictions on the Works of Osman Hamdi Bey*	703 720
Aslıhan YÖRDEM **(Araştırma Makalesi)** Foreign Trade Intelligence Centers in Türkiye: The Impact of Global Trade Dynamics and Advances in Big Data *Türkiye'de Dış Ticaret İstihbarat Merkezleri: Küresel Ticaret Dinamikleri ve Büyük Veri Alanındaki Gelişmelerin Etkisi*	721 734
Ekmel KILIÇ, Mikail UĞUŞ **(Araştırma Makalesi)** Uluslararası Haber Ajanslarının Instagram Paylaşımlarında İsrail Protestoları *Israeli Protests in Instagram Posts of International News Agencies*	735 754
Emre KELOĞLU, Kerime KARABACAK **(Araştırma Makalesi)** Aydın İli Efeler İlçesi'nde 1993-2021 Yılları Arasında Arazi Örtüsü Değişimlerinin Coğrafi Analizi *Geographical Analysis of Land Cover Change Between 1993-2021 in Efeler Distiıct of Aydın Province*	755 772
Vehbi BAYHAN, Ahmet YASUNTİMUR, Nesrin DEMİR **(Araştırma Makalesi)** 6 Şubat 2023 Depremlerini Deneyimleyen Bireylerde Travma Sonrası Stres ve Deprem Stresiyle Başa Çıkma Stratejileri: Malatya Örneği *Post-Traumatic Stress and Coping Strategies for Earthquake-Related Stress Among Individuals Affected by the February 6, 2023 Earthquakes: The Case of Malatya*	773 786

Özge ÖZTÜRK **(Araştırma Makalesi)** 6 Şubat Depremlerinin Teknokent Girişimcileri Üzerindeki Etkisi: Malatya Teknokent Örneği *The Effect of The February 6 Earthquakes on Technopark Entrepreneurs: The Example of Malatya Technopark*	787 800
Fatma GÜNDÜZ, Ezgi ATALAY **(Araştırma Makalesi)** Determining the Effect of Women's Earthquake Fear on Earthquake Risk Perception *Kadınların Deprem Korkusunun Deprem Risk Algısına Etkisinin Belirlenmesi*	801 813
Fatih SÜNBÜL, M. Taner ŞENGÜN **(Araştırma Makalesi)** Batı Anadolu Kabuk Deformasyon Modellemesi: GPS ve Depremsellik Verilerine Dayalı Bir Değerlendirme *Western Anatolia Crust Deformation Modelling: An Evaluation Based on GPS and Seismic Data*	815 828
Ercan ALKAYA **(Araştırma Makalesi)** Tarama Sözlüğü'nde Yer Almayan Dede Korkut Kitabındaki Veriler Üzerine Bir Değerlendirme *An Evaluation on the Data From the Book of Dede Korkut That is not Included in the Tarama Sözlüğü*	829 838

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300 9702
e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 35. cilt 2. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 33 bilimsel çalışma yer almaktadır. Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Konservatuvar ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Türk Müziği Besteciliğine İlişkin Görüşlerinin Araştırılması (Tokat İli Örneği)

Investigation of Conservatory and Music Education Department Students' Opinions on Turkish Music Composition (Tokat Province Example)

Ahmet Hakan BAŞ[1] ve Tolga KARACA[2]

[1]*Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Bölümü, Tokat, Türkiye, ahmethakanbas@gmail.com,* orcid.org/0000-0002-7156-4466
[2]*Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Bölümü, Tokat, Türkiye, thy691@gmail.com,* orcid.org/0000-0002-6579-3465

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 27.02.2024
Kabul/Accepted: 18.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1443877

Anahtar Kelimeler
Türk Müziği, Bestecilik, Tokat, Konservatuvar, Müzik Eğitimi

ÖZ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Devlet Konservatuvarı ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinin Türk müziği besteciliğine ilişkin görüşlerinin araştırılmasına yönelik olan bu araştırmada, öğrencilerin bu konu hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarmak, konuya yönelik öneriler getirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda uzman görüşleri alınarak öğrenci bilgi ve görüş formu hazırlanmıştır. 2022-2023 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde eğitim gören öğrencilere bu form uygulanmış ve toplanan veriler analiz edilerek araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Araştırmada nitel betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Form sonrasında elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmacılar tarafından analiz edilen, araştırma soruları kapsamında gruplandırılan öğrenci ifadelerine ait bu veriler, atıflarla birlikte rapor haline getirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; öğrenciler arasında en çok bilinen bestekârın Tanburi Cemil Bey, en çok dinlenen formun şarkı formu olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, araştırmaya katılan öğrencilerin %80'inin bestecilik ile ilgili tecrübelerinin olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulguların, Türk müziği eğitimi veren kurumlarda bestecilik bölümleri açmayı hedefleyen kurumlara fikir vermesi bakımından önemli olacağı düşünülmektedir. Türk müziği besteciliği ile ilgili gelecekte yapılması düşünülen araştırmalarda, farklı öğrenci grupları ile çalışma yapılması önerilmektedir.

Keywords
Turkish Music, Composition, Tokat, Conservatory, Music Education

ABSTRACT

This research, which aims to investigate the opinions of Tokat Gaziosmanpaşa University State Conservatory and Music Education Department students on Turkish music composition, aims to reveal the students' opinions on this subject and to make suggestions on the subject. In this context, a student information and opinion form was prepared by taking expert opinions. This form was applied to students studying in the spring semester of the 2022-2023 academic year and the data collected was analyzed to reach the research results. Qualitative descriptive scanning model was used in the research. The data obtained after the form was analyzed using the content analysis method. These data of student statements, analyzed by the researchers and grouped within the scope of the research questions, were compiled into a report with citations. According to the research results; It was revealed that the most well-known composer among the students was Tanburi Cemil Bey, and the most listened to form was the song form. Additionally, it was determined that 80% of the students participating in the research had no experience with composition. It is thought that the findings obtained from the research will be important in terms of giving ideas to institutions aiming to open composition departments in institutions that provide Turkish music education. In future research on Turkish music composition, it is recommended to work with different student groups.

Atıf/Citation: Baş, A. H. ve Karaca, T. (2025). Konservatuvar ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Türk Müziği Besteciliğine İlişkin Görüşlerinin Araştırılması (Tokat İli Örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35, 2, 353-369

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet Hakan BAŞ, ahmethakanbas@gmail.com.

1. Giriş

Türk müziği, yüzlerce yıllık köklü bir geçmişe sahip, zengin bir kültür olma özelliği taşımaktadır. Müziğimizin, bu uzun tarihi süreci boyunca farklı coğrafyalarda, farklı kültürler ve medeniyetler ile etkileşime girdiği, Anadolu topraklarının ise müziğimizin gelişmesinde önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Ak (2018) bu durumu; "Bugün Türk olmayan ülkelerde bile Türk musikisinin kalıntıları ve tesirleri, hiç olmazsa izleri vardır" şeklinde ifade etmektedir (s. 17). Türk müziği tarihi belirli dönem başlıkları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Tıraşcı (2017) bu dönemleri;

1. İlmî Oluşum Öncesi Türklerde ve Araplarda Mûsikî
2. Urmevî Öncesinde Nazarî Oluşum Dönemi (X-XIII yy.)
3. Sistemci Okul ve İlim Erbabı (XIII-XV. yy.)
4. Anadolu Okulu ve İş Erbâbı Dönemi (XV-XIX. yy.)
5. XX. Yüzyılda Mûsikî Nazariyatı Tadilat ve Yenilenme Dönemi adı altında beş ana başlık şeklinde sıralamıştır (s. 5-7).

Bu dönemlerin her birinde Türk müziği farklı gelişimler göstermiş, bu gelişim süreçlerinde kuşaktan kuşağa aktarılan melodiler, bazen notalar yardımıyla, bazen de kulaktan kulağa günümüze kadar ulaşmıştır. Müziğimizi oluşturan bu kaynaklar zamanla kültür hazinemizin bir bölümü olan müzik kültürümüzü oluşturmuştur. Bu kültürün oluşmasında şüphesiz ki bilinen ve bilinmeyen bestecilerin çok büyük katkısı olduğu bilinmektedir.

IX. yüzyıl sonundan başlayarak Safiyüddin Urmevî tarafından sağlam temellere oturan Türk musikisi bu duruma gelene kadar birçok aşamalardan geçmiştir. Önce büyük Türk filozofu Farabi, bazı görüşleri inceleyip, kendi görüşlerini de katarak bir temel oluşturmuştur. Farabi'den sonra ufak tefek farklarla bu görüşleri benimseyen İbni Sina, eserlerinin bazı bölümlerinde bunları anlatmıştır. Merâgalı Hoca Abdülkâdir, önceki eserleri inceleyerek kendi eserlerini yazmış, XIV. ve XV. yüzyıllar arasında bir köprü vazifesi görmüştür (Özalp, 1986: 298).

Türk müziği repertuvarı yüzlerce yıllık bu süreç içerisinde Buhûrîzâde Mustafa Itrî'den Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi'ye, günümüze kadar gelen bestekârların çalışmaları ile oluşmuştur. Yeni bestekârların çabalarıyla Türk müziği repertuvarı daha da büyümekte, TRT müzik dairesinin bu konudaki çalışmaları sayesinde büyük bir devlet arşivi ortaya konulmaktadır. Bestekârların bir nakış gibi notaları işlemesinin sonucunda Türk müziği eserleri oluşmuş, bu eserlerin icrası sonucunda ise Türk müziği geniş kitlelere yayılmıştır.

Beste kelimesi Türk Dil Kurumu Türkçe (1992) sözlüğünde; "bir müzik eserini oluşturan ezgilerin bütünü", bestecilik ise "beste yapan kimse, bestekâr, kompozitör" olarak ifade edilmektedir (s. 175). Sözer (2012) ise beste kelimesini "Türk müziğinde ses ve çalgı için bestelenen, din dışı müzik türü" diye belirtmektedir (s. 35). Gazimihal (1961) besteciliği; "Musiki sanatının kanunları dairesinde musiki fikir ve buluşlarını işleyip genişletmek, bestelemenin meslek edinilişine ise bir bestenin usulü dairesinde yazılmış bulunma durumuna bestecilik diyoruz" şeklinde açıklamaktadır (s.39).

Türk müziği besteciliği konusunda geçmiş yüzyıllarda yapılan çalışmaları Sayan (2010); "Farabi, İbni Sina, Safiyuddin, Meragalı Abdülkadir gibi büyük müzik âlimleri, yazmış oldukları kitaplarla bir önceki önerileri hem devam ettirmek hem de tamamlayıcı bilgiler vermek üzere nazariyat konusunu ve bu arada ses sistemini de ele almışlardır. Her çaba (telif) bestecilik dünyasını zenginleştirmek idealini taşımaktadır" şeklinde belirtmektedir (s. 70).

Türk müziğinde bestecilik üzerinde önemle durulan konulardan biri olarak bilinmektedir. Öztuna (2006), besteciliğin önemini ve sonradan kazanılan bir durum olmadığını "Mûsikî eserleri besteleyen ve bu san'atta başarı gösteren musikişinas. Bir musikişinas, mükemmel şekilde mûsikî öğrenince, bestekâr olmaz. Bestekârlık, diğer güzel san'atlarda olduğu gibi, doğuştan bir istidadı icab ettirir" cümleleriyle açıklamaktadır (s. 163).

Yavaşca (2002), besteciliğin ilk aşamasını "Türk mûsıkîsinde bestekârlık konusunda adım atabilmek için, nazariyat, makam, usûl, prozodi, ve form bilgileriyle, edebiyat, gramer ve sentaks'a (söz dizim) dayalı bilgilerin yeterli ve sağlam olması gerekir" cümleleriyle ifade etmektedir (s. 1).

İlerici (1981) müziğin farklı bir dil olduğunu, besteci ve bestecilik öğrencisini "Besteci, duygularını seslerle, bize ulaştırıp, bizi de duygulandırabildiği için, müzik bir dildir. Tıpkı konuşma dilinde olduğu gibi, onun da, harfi, hecesi, kelimesi, cümlecik ve cümlesi vardır; öyle ise, bestecilik öğrencisi, bu dilin örgüsünü iyi

bilmelidir ki, iki uyguyu bağlamayı öğrenir öğrenmez, küçük de olsa, bir cümleyi kurabilsin" şeklinde ifade etmektedir (s. 283).

Türk müziği içerisinde yer alan birçok makam sayesinde bestecilere yeni eserler üretebilmek için geniş bir alan sağlamakta, yeni ufuklar açmaktadır. Bu durumu Behar (1987) besteciler için "makamsal müzik, makamı özümsemiş besteci ve icracılar için bir cendere değildir. Aksine, her makam onu kullanmasını bilenler için açık bir alan, her an gerileyen bir ufuktur" şeklinde açıklamaktadır (s. 66).

Popüler müziğin, müzik algılarını tamamıyla değiştirdiği günümüzde Türk müziği eğitimi alan öğrencilerin Türk müziği beste ve besteciliği ile olan ilişkileri geçmişe nazaran daha önemli görülmektedir. Türk müziğimiz yüzyıllardır süregelen gelen bir kültür hazinesi iken, internetin hayatımızın her alanında var olması, popüler müziğe olan ilginin internet sayesinde artmasıyla beraber Türk müziğine olan ilginin geçmiş yıllara göre azaldığı hissedilmektedir.

Türk müziğinin gereken ilgiyi görmesi, popüler müzik karşısında daha güçlü ve popüler olması için, gençlerin düşünceleri doğrultusunda adımlar atılması, bunun sonucu olarak da Türk müziğimize olan ilginin daha da artacağı düşünülmektedir. Türk müziğimizin ulusal ve uluslararası platformlarda daha fazla tanınmasında gençlerin yapacağı yeni çalışmalar muhakkak etkili olacaktır. Bu nedenle Türk müziği besteciliği önemli bir konu olmakla birlikte, bu konuda yapılan çalışmalarında bu alanda etkili olacağı düşünülmektedir. Türk müziği besteciliği alanına katkı sağlayacak araştırmalara, müzik eğitimi gören öğrencilerinde dâhil edilmesiyle birlikte bu konuda bir farkındalık oluşmasının da sağlanacağı düşünülmektedir. Müzik eğitimi alan öğrencilerin Türk müziği besteciliği alanıyla alakalı görüşleri, bestecilik alanına katkı sağlayacağı düşünüldüğü için araştırmacılar tarafından önemli görülmektedir. Bu nedenle, konu ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili araştırmalar literatür üzerinden taranmış, ancak öğrencilerin ya da bu konuda eğitim veren hocaların Türk müziği besteciliğine ilişkin görüşlerinin yer aldığı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle böyle bir araştırmanın yapılmasına gerek duyulmuştur.

Bu sebepler dolayısıyla araştırmanın problem cümlesi "Konservatuvar ve müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin Türk müziği besteciliğine ilişkin görüşleri nelerdir?" olarak belirlenmiştir. Bu problem cümlesine ait alt problemler aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

1. Öğrencilerin ilk aklına gelen Türk müziği bestecisi kimdir?

2. Öğrencilere göre Türk müziği besteciliğinin önemi ve bestecilerinin sahip olması gereken nitelikler nelerdir?

3. Öğrencilerin en çok dinlemeyi tercih ettiği Türk müziği formları nelerdir?

4. Öğrencilere göre Türk Müziği bestecileri herhangi bir saz icra etmeli midir?

5. Öğrencilere göre Türk müziğinde sözlü eserlerin, saz eserlerinden daha fazla olmasının sebebi nedir?

6. Öğrencilere göre Türk müziği eseri bestelerken nelere dikkat edilmelidir?

7. Öğrencilerin ülkemizdeki konservatuvar ve müzik eğitimi bölümlerindeki Türk müziği besteciliği eğitimi ile ilgili düşünceleri nelerdir?

8. Öğrencilerin Türk müziği besteciliğinin günümüzdeki durumu hakkındaki düşünceleri nelerdir?

9. Öğrencilerin Türk müziği besteciliğinin geleceği hakkında düşünceleri nelerdir?

10. Öğrencilerin Türk müziği besteciliği ile ilgili deneyimleri nelerdir?

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, konservatuvar ve müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin Türk müziği besteciliğine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmak ve bu konuya yönelik öneriler getirmektir.

Bu amaca erişebilmek için belirlenen alt amaçlar aşağıdaki gibidir;

• Türk müziği eğitimi veren bölümlerdeki bestecilik derslerinin içeriğine yönelik öğrenci görüşleri sayesinde fikir verebilmek,
• Türk müziği besteciliğinin tanıtımını sağlayarak, besteciliğe ilgisi olan Türk müziği öğrencilerini bu alana yönlendirmek.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmada elde edilen veriler;
• Konservatuvar ve müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin Türk müziği besteciliğine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarması açısından,
• İlerleyen zamanlarda bestecilik bölümü açmayı hedefleyen fakülte ve konservatuvarlara bu konuda fikir vermesi bakımından,
• Türk müziğine önemli katkılar sağlayan bestekârların konuyla ilgili öğrenci görüşlerine bu araştırma sayesinde ulaşabilmeleri açısından önemli görülmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırma konservatuvar ve müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinin Türk müziği besteciliğine ilişkin görüşlerini inceleyen tarama modelli bir çalışmadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak, nitel verilerden faydalanılarak bu model ile durum tespiti yapılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

2022-2023 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde yapılan bu araştırmanın çalışma grubunu, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Devlet Konservatuvarı öğrenim gören lisans, yüksek lisans, doktora ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğrenim gören lisans öğrencileri oluşturmuştur (N=70). Çalışmada yer alan öğrenciler bu çalışmaya gönüllü olarak katılmış, "Türk Müziği Besteciliğine İlişkin Öğrenci Görüş Formu" uygulaması sebebiyle öğrencilere gönüllü katılım formu dağıtılmıştır. Araştırmaya katılım sağlayan öğrenciler araştırma sorularına internet vasıtasıyla online olarak cevaplarını yazarak, bu konudaki görüşlerini sunmuşlardır. Aşağıda çalışma grubuna ait bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Form Uygulanan Öğrencilere Ait Demografik Bilgiler

Demografik Bilgiler		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Erkek	33	47,1	47,1	47,1
Valid	Kız	37	52,9	52,9	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tablodan elde edilen verilere göre araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun kız (%52,9) öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2. Form Uygulanan Öğrencilere Ait Akademik Bilgiler

Sınıf Düzeyi		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Doktora	4	5,7	5,7	5,7
	Lisans 1	15	21,4	21,4	27,1
Valid	Lisans 2	15	21,4	21,4	48,6
	Lisans 3	15	21,4	21,4	70,0
	Lisans 4	15	21,4	21,4	91,4

	Yüksek Lisans	6	8,6	8,6	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tablodan elde edilen verilere göre araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun lisans (%85,6) öğrencileri olduğu, bunun yanı sıra yüksek lisans öğrencileri sayısının doktora öğrencilerinden daha fala olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Form Uygulanan Öğrencilere Ait Okul Bilgileri

Okul Bilgileri		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Konservatuvar	40	57,1	57,1	57,1
Valid	Müzik Eğitimi	30	42,9	42,9	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tabloya bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin yarısından fazlasının (%57,1) konservatuvar öğrencileri olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise konservatuvar da doktora ve yüksek lisans eğitiminin verilmesidir.

2.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın yapılabilmesi için gerekli izinler Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörlüğü tarafından verilmiş; araştırmada görüşme için kullanılan veri toplama aracı "gönüllü katılım formu" için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Etik Kurulundan onay alınmıştır. Görüşme, kullanılacak formun hazırlanması, test edilmesi, görüşmelerin ayarlanması, görüşme için gerekli hazırlıkların yapılması ve görüşmelerin gerçekleştirilmesi gibi temel boyutlardan oluşur (Yıldırım; Şimşek, 2021: 134). Bu temel boyutlar gerçekleştirildikten sonra araştırmanın verileri, öğrencilere uygulanan bilgi formu ve yarı yapılanmış açık uçlu sorular içeren online bir görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Yapılanmış görüşmede, görüşmeciye bırakılan hareket özgürlüğü en düşük düzeydedir. Yapılanmamış görüşme ise görüşmeciye hareket serbestliği veren, kişisel görüşlerin kökenine inmeyi kolaylaştıran bir tekniktir. Birçok görüşme bu iki uç arasından bir ortamda yapıldığından bunlara yarı yapılanmış görüşme denir (Karasar, 2017: 212-213). Çalışmanın verilerinin toplandığı "gönüllü katılım formu" hazırlandıktan sonra, yapı ve içeriği bakımından uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman kurulun görüşlerine başvurulduktan sonra form yeniden gözden geçirilmiş, toplamda 10 soru olarak form çalışma grubuna uygulanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Uygulanan öğrenci görüş formu sonrasında elde edilen veriler, araştırmacılar tarafından analiz edilmiş, araştırma soruları kapsamında gruplandırılmış, öğrencilerin ifadeleri atıflarla birlikte rapor haline getirilmiştir. Araştırmada kullanılan betimsel analizde, öğrencilerin önemli görülen görüşlerini aktarmak amacıyla doğrudan alıntılar kullanılmıştır. Ayrıca öğrenci cevapları temalaştırılmış, oluşturulan bu temalar kategori halinde tablo olarak bulgular bölümünde sunulmuştur. Görüşleri doğrudan alıntı yapılan katılımcı öğrencilerin isimleri bilimsel etik sebebiyle kullanılmamış, bunun yerine katılımcılara birer rumuz tanımlanmıştır. Rumuzlardaki ilk sayı sıra sayısını, harf cinsiyeti, ardından gelen harfler öğrencinin bölümünü, daha sonraki harf öğrencinin akademik derecesini, devamındaki rakam ise sınıf düzeyini belirtmektedir (örn: Lisans (L), Yüksek Lisans (YL), Doktora (D), Konservatuvar (K), Müzik Eğitimi (ME), 5EKL3, 3KKYL, 4EKD). Ayrıca alt problemlere ait veriler IBM SPSS Statistics 20 programına girilerek, yapılan frekans analizi sonucunda nicel veriler olarak ortaya konmuştur.

2.5. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki üniversitelerde eğitim-öğretim gören konservatuvar ve müzik eğitimi anabilim dalındaki öğrenciler oluşturmaktadır. Bu araştırmanın örneklem grubunu ise Tokat Gaziosmanpaşa üniversitesi devlet konservatuvarı ve müzik eğitimi anabilim dalı öğrencileri oluşturmaktadır.

2.6. Sınırlılıklar

Bu araştırma, Tokat Gaziosmanpaşa üniversitesi devlet konservatuvarı ve müzik eğitimi anabilim dalında 2022-2023 eğitim-öğretim yılının bahar yarıyılında eğitim alan, 70 adet öğrencinin görüşleriyle sınırlandırılmıştır.

3. Bulgular

Bu araştırmada, konservatuvar ve müzik eğitimi anabilim dalı öğrencilerinden, Türk müziği besteciliğine ilişkin görüşlerini paylaşmaları istenmiş, bu bölümde ise öğrencilere online olarak uygulanan yarı yapılanmış görüşme formundan elde edilen nitel verilerle ilgili doğrudan alıntı örneklerine yer verilmiştir.

3.1. Öğrencilerin İlk Aklına Gelen Türk Müziği Bestecilerine Ait Bulgular

Öğrencilerden, Türk müziği besteciliği denilince ilk akıllarına gelen bestecileri forma yazmaları istenmiştir. Bu verilerden elde edilen bulgular doğrultusunda öğrencilerin ilk tercihleri tablo haline getirilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin İlk Aklına Gelen Türk Müziği Bestecilerine İlişkin Frekans Analizleri

Türk Müziği Bestecisi		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Abdülkadir Meragi	2	2,9	2,9	2,9
	Ahmet Adnan Saygun	5	7,1	7,1	10,0
	Alâeddin Yavaşca	1	1,4	1,4	11,4
	Ali Ufkî Bey	1	1,4	1,4	12,9
	Belirtilmemiş	8	11,4	11,4	24,3
	Cemal Reşit Rey	4	5,7	5,7	30,0
	Dede Efendi	7	10,0	10,0	40,0
	Erdal Erzincan	1	1,4	1,4	41,4
	Fahri Kopuz	1	1,4	1,4	42,9
	Göksel Baktagir	2	2,9	2,9	45,7
	Hacı Arif Bey	4	5,7	5,7	51,4
	Hasan Ferit Alnar	1	1,4	1,4	52,9
	Hüseyin Sadettin Arel	1	1,4	1,4	54,3
Valid	Itrî	7	10,0	10,0	64,3
	İsmail Hakkı Bey	1	1,4	1,4	65,7
	Lavtacı Andon	1	1,4	1,4	67,1
	Melahat Pars	1	1,4	1,4	68,6
	Muammer Sun	2	2,9	2,9	71,4
	Muzaffer İlkar	1	1,4	1,4	72,9
	Münir Nurettin Selçuk	2	2,9	2,9	75,7
	Osman Nihat Akın	1	1,4	1,4	77,1
	Rauf Yekta	1	1,4	1,4	78,6
	Reşat Aysu	1	1,4	1,4	80,0
	Sadettin Kaynak	2	2,9	2,9	82,9
	Tanburi Cemil Bey	9	12,9	12,9	95,7
	Tatyos Efendi	1	1,4	1,4	97,1
	Ulvi Cemal Erkin	1	1,4	1,4	98,6

Zeki Müren	1	1,4	1,4	100,0
Total	70	100,0	100,0	

Tablo 4'e bakıldığında öğrencilerin aklına ilk gelen bestecinin Tanburi Cemil Bey (%12,9) olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra bu besteciyi izleyen bestecilerin ise Itri (%10) ve Dede Efendi (%10) olduğu anlaşılmaktadır. Tablodan elde edilen verilere göre 8 öğrencinin (%11,4) besteci ismi belirtmediği görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin bir besteciye ait eseri öğrenirken besteci ismine dikkat etmeyi ihmal etmiş olabileceklerini ya da o an için besteci ismini hatırlayamamış olabileceklerini düşündürmektedir. Tablo incelendiğinde toplamda 27 adet bestecinin ilk akla gelen besteci olarak forma yazıldığı görülmüştür.

3.2. Öğrencilerin Türk Müziği Besteciliğinin Önemine ve Bestecilerin Sahip Olması Gereken Niteliklere Yönelik Düşüncelerine Ait Bulgular

Müziğimizin yaygınlaşması, ilerlemesi, daha ileri seviyelere gelebilmesi, Türk müziği besteciliği sayesinde yeni eserler üretildiği ve kültürümüzün yeni eserlerle en iyi şekilde yansıtıldığı için Türk müziği besteciliğinin önemli olduğunu öğrenciler forma verdikleri yanıtlarda belirtmişlerdir. Öğrenciler; Türk müziği besteciliğinin kültürümüzün yeni nesillere aktarılması ve uluslararası platformlarda tanınmasına olanak sağlayabileceği için önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrenci cevaplarından alınan veriler temalaştırılmış, bu temalar kategorilere ayrılarak tablo haline getirilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5. Öğrencilerin Türk Müziği Besteciliğinin Önemine Dair Düşünceleri İle İlgili Frekans Analizleri

	Temalar	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belirtilmemiş	41	58,6	58,6	58,6
	Konu Dışı Cevap	4	5,7	5,7	64,3
	Kültürel Aktarım Sağlama	5	7,1	7,1	71,4
	Kültürel Bir Değer Olma	11	15,7	15,7	87,1
	Kültürel Devamlılığı Sağlama	9	12,9	12,9	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin, Türk müziği besteciliğinin kültürel bir değer olması, kültürel aktarımı ve kültürel devamlılığı sağlaması noktasında önemli olduğunu belirttikleri görülmektedir. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğunu (%58,6) bu konuyla ilgili düşüncelerini belirtmemiş oldukları görülmüştür. Bu veriye dayanarak öğrencilerin Türk müziği besteciliği konusundaki ilgilerinin yeterince gelişmemiş olduğu söylenebilir.
Bu konuyla ilgili olarak öğrenci görüşleri arasından seçilen cümleler aşağıdaki gibidir;
12EKYL "Türk müziği besteciliği kendi müziğimiz olması ve ülke olarak bizim değerlerimizi anlattığı için önemlidir. Ayrıca tarihten bugüne kadar çok geniş bir yelpazeye dayanmasından dolayı da Türk müziği besteciliği çok önemlidir."
19KMEL "Kültürümüzü yansıtan bu müziğin değerlerimizi yansıtması acısından, özgün olmamız açısından öneminin çok büyük olduğunu düşünüyorum."
20EKYL "Kültürel aktarımın sağlanması açısından Türk müziği besteciliği büyük önem arz etmektedir."
29EKYL "Türk müziğinin repertuvar kazanması ve gelişerek devam etmesi açısından önem arz etmektedir."
49EMEL "Türk müziği besteciliği, Türk kültürünün önemli bir parçasıdır ve Türk müziğinin devamlılığını sağlamada kilit bir rol oynar. Türk müziği, binlerce yıllık bir geçmişe sahip zengin bir müzik geleneğine dayanır ve birçok farklı kültürün etkisiyle şekillenmiştir. Bu müzik geleneğinin korunması ve geliştirilmesi, bestecilerin katkılarına bağlıdır."
43EKD "Türk müziği repertuvarının zenginleşmesi açısından önemlidir."
Formlara verilen cevaplar doğrultusunda Türk müziği besteciliğinin öğrenciler tarafından önemli görüldüğü, bestecilerin nesilden nesile eserler bırakan önemli insanlar olduğu, Türk müziğinin bestecilerin eserleri

sayesinde öğrenildiği, müziğimizin daha iyi yerlere gelmesinin bestecilerin oluşturdukları eserlerle doğru orantılı olduğu öğrenci görüşlerinden anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Öğrencilerin Türk Müziği Bestecilerinin Sahip Olması Gereken Özelliklerine Yönelik Düşünceleri İle İlgili Frekans Analizleri

	Temalar	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belirtilmemiş	9	12,9	12,9	12,9
	Gerekli Donanıma Sahip Olma	37	52,9	52,9	65,7
	Klasik Anlayışa Sahip Olma	4	5,7	5,7	71,4
	Konu Dışı Cevap	2	2,9	2,9	74,3
	Medyatik Olma	3	4,3	4,3	78,6
	Özgün Olma	8	11,4	11,4	90,0
	Üretkenlik Üsteme	3	4,3	4,3	94,3
	Yaratıcı Olma	4	5,7	5,7	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin çoğunun (%52,9), bestecilerin gerekli donanıma sahip olmaları gerektiğini ifade ettikleri görülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak öğrenci görüşleri arasından seçilen cümleler aşağıdaki gibidir;

1KKL "Bir Türk müziği bestecisinde öncelikle yetenek, merak duygusu ve içten gelen bir üretme arzusu olmalıdır. Bunların yanı sıra nota bilgisi, nazari bilgiler, usul bilgileri gibi teorik bilgilere de sahip olması gerekmektedir."

4EMEL "Her yöreyi, orada yaşıyormuş gibi tanıyan, bir beste yaparken halka yarar sağlamasını öncelikli olarak düşünen ve müziğe âşık bir besteci olması gerekir."

20EKYL "Türk müziği bestecisi öncelikli olarak Türk müziği nazariyatını ve usullerini çok iyi bilmelidir."

38EKD "Klasik anlayışa hâkim olup bu anlayışı bozmayan döneme göre uygun yenilikler yapabilmelidir."

Formlara verilen cevaplar doğrultusunda öğrencilerin, bestecilerden farklı beklentileri olduğu söylenebilir. Öğrenci görüşleri, bestecinin sahip olması gereken bilgi, yetenek ve değerlerin yanı sıra, kültürel ve sosyal sorumlulukları olması gerektiği de vurgulamaktadır. Ayrıca görüşler doğrultusunda bestecinin, Türk müziği geleneğinin ve nazariyatının önemini korurken, aynı zamanda Türk müziğinde yeniliklere açık olması gerektiğini ifade etmektedir.

3.3. Öğrencilerin Türk Müziğinde Dinlemeyi Tercih Ettiği Formlara İlişkin Bulgular

Öğrencilere Türk müziğinde dinlemeyi en çok tercih ettikleri formu yazmaları istenmiştir. Bu verilerden elde edilen bulgular doğrultusunda öğrencilerin ilk tercihleri tablo haline getirilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Türk Müziğinde Öncelikli Olarak Dinlemeyi Tercih Ettiği Formlar İle İlgili Frekans Analizleri

	Formlar	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belirtilmemiş	19	27,1	27,1	27,1
	Beste	1	1,4	1,4	28,6
	Gazel	1	1,4	1,4	30,0
	İlahi	1	1,4	1,4	31,4
	Longa	5	7,1	7,1	38,6
	Mevlevi Ayini	1	1,4	1,4	40,0
	Peşrev	7	10,0	10,0	50,0

Saz Eseri	1	1,4	1,4	51,4
Saz Semaisi	9	12,9	12,9	64,3
Sirto	3	4,3	4,3	68,6
Şarkı	14	20,0	20,0	88,6
Taksim	1	1,4	1,4	90,0
Türkü	7	10,0	10,0	100,0
Total	70	100,0	100,0	

Tablo incelendiğinde öğrencilerin en çok dinlemeyi tercih ettiği formlar arasında şarkı formunun birinci sırada (%20) yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada saz semaisi (%12,9) tercih edilirken, üçüncü sırada ise türkü formu (%10) yer almaktadır. Tablodan elde edilen verilerden dikkat çeken bir diğer veri ise (%27,1)'lik bir oranla form tercihini belirtmeyen öğrencilerdir. Bu bulgulara dayanarak öğrencilerin Türk müziğinde genelde sözlü eserleri dinlemeyi tercih ettikleri söylenebilir.

3.4. Öğrencilerin Türk Müziği Bestecilerinin Bir Saz İcra Etmesi Gerekliliğine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin forma verdiği cevaplardan, bestekârların en az bir enstrümanı iyi derecede icra ediyor olması, eğer mümkünse birden fazla çalgıyı icra etmesi gerektiği, çalgıların ses aralıklarını ve insan seslerini iyi bilmesi, bu sayede özellikle saz eseri besteciliğinde bu bilgilerin bestekârlara kolaylık sağlayacağı düşünceleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, öğrenci görüşlerinden hareketle, bestecilikte herhangi bir saz icrası olmadan da notaların duygular ve bestecinin iç sesi aracılığıyla kâğıda aktarılabileceği düşünülmektedir.

Tablo 8. Bestecilerin Bir Saz İcra Etmesi Gerekliliğine Yönelik Frekans Analizleri

Saz İcrası Gerekliliği		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belirtilmemiş	1	1,4	1,4	1,4
	Evet	63	90,0	90,0	91,4
	Hayır	6	8,6	8,6	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tabloya bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%90) bestekârın bir saz icra etmesi gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin bir kısmının ise bestecilerin herhangi bir saz icra etmesine gerek yoktur görüşünü benimsedikleri tespit edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak öğrenci görüşleri arasından seçilen cümleler aşağıdaki gibidir;

12EKYL "Türk müziği bestecisi bir sazı icra etmelidir. Enstrüman çalmanın kişinin hem beste yapmasına hem enstrümanları iyi tanımasına ve müzikal anlamda da kişiyi geliştirdiğini düşünüyorum."

20EKYL "Evet etmelidir, sazına kendi duygusunu aktaramayan besteci dinleyiciye hükmedemez."

31EMEL "Evet mutlaka bilmelidir. Çalgı çalmak müzik bilgisini geliştiren en önemli etkendir. Saz çalamayan birisi nasıl sözsüz bir müzik yazabilir? Yazsa da çalamayacağı bir eseri bestelemesi mantıklı gelmiyor."

39EKYL "Bence etmeli baktığınızda nerdeyse tüm besteciler bir enstrüman çalıyor. Mesela Haydar Tatlıyay keman icra etmeseydi o kadar besteyi bence bu kadar güzel yazamazdı."

56EMEL "Evet, çünkü saz bir bestecinin kalbidir."

3.5. Öğrencilerin Türk Müziğinde Sözlü Eserlerin, Saz Eserlerinden Daha Fazla Olmasına Yönelik Düşünceleri İle İlgili Bulgular

Öğrencilerin cevaplarından elde edilen bulgular incelendiğinde, ortak bir fikir olarak; insanların duygu ve düşüncelerini sözlü eserler yoluyla ifade ettiği, notaların duyguları aktarmada önemli bir araç olduğu, sözlü eserlerin topluma daha çok hitap ettiği ve bu nedenle daha çok sözlü eser bestelendiği gibi düşünceler ortaya çıkmıştır. Öğrenci cevaplarından alınan veriler temalaştırılmış, bu temalar kategorilere ayrılarak tablo haline getirilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 9. Öğrencilerin Sözlü Eserlerin, Saz Eserlerinden Daha Fazla Olmasına Yönelik Düşünceleri İle İlgili Frekans Analizleri

	Temalar	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Alışkanlıklar	2	2,9	2,9	2,9
	Belirtilmemiş	5	7,1	7,1	10,0
	Konu Dışı Cevap	12	17,1	17,1	27,1
	Saz Eseri Bestecilerinin Az Olması	1	1,4	1,4	28,6
	Saz Eseri Besteciliğinin Zahmetli Olması	2	2,9	2,9	31,4
	Sözlü Eserlere İlgi	19	27,1	27,1	58,6
	Sözün Müziğe Kattığı Anlam	29	41,4	41,4	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tablo 9 incelendiğinde öğrencilerin, sözün müziğe kattığı anlam ve sözlü eserler olan ilgi nedeniyle sözlü eserlerin fazla olduğunu düşündükleri görülmektedir. Öğrencilerin bu konuda forma aktardıkları düşüncelerinden seçilen örnek cümleler aşağıdaki gibidir;

3EKL "Bence sözün müziğe ve ruha kattığı anlamdan ötürü."

8EKL "Sözlü eserlerin çok olması bence bestecinin yaşadığı olayları dile getirmek istemesinden kaynaklanan bir şey olarak görüyorum çünkü besteci mutluluğunu sevincini üzüntüsünü yasını her şeyini eserine işler ve bunu eserinde yansıtmaya uğraşır ve karşı tarafa yaşadığı duyguları nakşeder bende sözlü türün daha yaygın olmasının sebebi bundan ibaret olduğunu düşünüyorum."

13KKL "Biz müzikle uğraşan insanlar için kelimelere gerek kalmadığını notanın kendisinin bizim için birer sözcük olduğunu düşünsek de insan olmanın getirisi olan kendimizi ifade etmemiz için sözlü eserlere daha çok ihtiyaç duyduğumuzu düşünüyorum. Örneğin bir saz semaisinde Nihavend makamının duygusunu hissedebiliyoruz ama sözlü eserlerde o duyguyu karşı tarafa daha etkili ettiğimizi düşünüyorum. Ve tabii ki de kendini ifade etmenin getirdiği güven ve mutluluk sayesinde sözlü eserlerin daha fazla olduğunu düşünüyorum."

30EKYL "Sözel olan eserlerin yapısal olarak daha fazla dinlemesi Türkiye'deki insanların algılarından dolayıdır eğitim olarak bu alanda sanat eğitimi almadıkları için insanlar her türlü müzik türünde söz duymak istiyor o yüzden sözlü eserlerin fazla olduğunu düşünüyorum."

38EKD "Müziğimiz güfte üzerine inşa edilmiştir. Önce söz sonra nağme gelir müziğimizde."

43EKD "Türk müziği söz müziğidir. Aslolan sözdür. Melodi araçtır. Amaç sözü aktarmaktır."

46KKL "Sözlü geleneğimizin çok gelişmiş olması, yüzyıllardır süre gelen bir durumdur. Duygu ve düşünceyi acıyı sevinci geleneği göreneği sözlü olarak müziğe aktarma özelliğimiz var. Bu özellik bu şekilde yaşatılmıştır. Muhtemelen genlerimizde bu özelliğimiz var. Yaşadığımız hissettiğimiz durumları müziğe aktararak anlatma durumu gelişmiştir. Toplumsal olarak bütün duyguları, yaşanılan olayları, gelenek, görenekleri ve daha birçok şeyi müziğe aktararak anlatmayı ifade etmeyi yorumlamayı seçmişlerdir."

3.6. Öğrencilerin Türk Müziği Eser Besteciliğinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlara Yönelik Düşüncelerine Ait Bulgular

Öğrenci cevaplarından alınan veriler temalaştırılmış, bu temalar kategorilere ayrılarak tablo haline getirilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 10. Öğrencilerin Türk Müziği Besteciliğinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlara Yönelik Düşüncelerine Ait Frekans Analizleri

	Temalar	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Akılda Kalıcı Olma	1	1,4	1,4	1,4

Belirtilmemiş	5	7,1	7,1	8,6
Geleneğe Bağlı Kalma	13	18,6	18,6	27,1
Konu Dışı Cevap	3	4,3	4,3	31,4
Nazariyatı Önemseme	38	54,3	54,3	85,7
Özgün Olma	9	12,9	12,9	98,6
Özgür Olma	1	1,4	1,4	100,0
Total	70	100,0	100,0	

Tablo 10 incelendiğinde, bestecilikte nazariyatı önemsemenin ve geleneğe bağlı kalarak eser üretme gerekliliğinin öğrenciler tarafından belirtildiği görülmektedir. Öğrenci cevaplarından tasnif edilen bulgular neticesinde, Türk müziği besteciliğinde dikkat edilmesi gereken hususlardan öne çıkanlar şu şekildedir;

• Sözlü eserlerde nakarat kısımlarının etkileyici olmasına,
• Sözlü eserlerde beste yapılmaya uygun güfteler kullanmaya,
• Usul-vezin ilişkisine, prozodi kurallarına, klasik üslubun korunmasına,
• Bestelerin Türk müziğinin özelliklerini taşımasına dikkat edilmesi gerekir.

Bunun yanı sıra yeni yapılan bestelerin çok sesliliğe uygun makamlardan seçilerek bu şekilde geniş kitlelere ulaşılmasını sağlamaya, Türk müziğini iyi tanımaya, bestelerin Türk kültürüne uygun ve bu kültürü iyi yansıtan eserler olmasına dikkat edilmesi öğrenci görüşlerinde ifade edilmiştir. Öğrencilerin bu konuda forma aktardıkları düşüncelerinden seçilen örnek cümleler aşağıdaki gibidir;

1KKYL "Saz eseri bestelerken makam özelliklerine, formuna, usulüne; sözlü eserler bestelerken ise soru cevap tekniklerine, prozodiye, dilin temel özelliklerine ve edebiyat gibi konulara dikkat edilmelidir."

8EKL "Makam, usûl, diğer eserlerle benzerlik göstermemesi, eserin akıcılığını bozacak unsurlardan kaçınılması, monotonluktan uzak durulması gibi konulara dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyorum."

13KKL "Öncelikle usûle, hangi makamdan besteleniyorsa belli başlı karar, güçlü gibi teorik bilgilere de dikkat edilmeli, bestecinin sürekli aynı tartım ve motiflerden ezgiler oluşturmaması lazım çünkü icra eden ve dinleyeni belli bir süreden sonra sıkıyor, geleneğe çok bağlı kalmadan beste yapmalı besteci ve bence besteci beste yaparken çoğu enstrümanın sesine hâkim olmalı ve beste sırasında notalar aklında sesli bir şekilde icra edilmeli."

16EMEL "Türk tınıları olması, bu toprağı anlatması, hissettirmesi gerekir."

30EKYL "İlk etapta makam seyrine genişlemesine önem verilmeli sonrasında usulüne uygun yazılmalı gecki ve çeşnilere de hâkim olarak eserde bunlar gösterilmeli farklı bakış açıları ile de bakmak gerekli başka enstrümanla çalışabileceği de düşünülmeli tek enstrüman için yazılmamalıdır."

43EKD "Güftede manaya dikkat edilmelidir. Makam seçimi önemlidir. Prozodi önemlidir ancak müziği sınırlandırmamak gerekir. Nitekim en çok tutulan bestelerde prozodi hatası çoktur."

49EMEL "Makam, usul, form, lirik ve melodik unsurlar, enstrümantasyon, içerik ve temaya dikkat edilmelidir."

52EMEL "Özellikle ağız kısmına dikkat edilmeli ve aynı zamanda çoksesli hâle getirilebilecek kadar armoniye uygun olmalı. Türk müziğinin çoksesli yapılmasına karşı olanlar var ama bu şekilde daha geniş kitlelere ulaşabilir."

56EMEL "Türk kültürünü aktarması gerekir."

68EMEL "Makam dizisine, komalara, form kurallarına, kullandığı çalgının tekniğine ve sınırlarına dikkat etmelidir. Bestenin ezgisine uygun bir usul seçilmesi gerekir. Besteci istediği duygusal ifadeye göre ezgi seçmesi gerekir."

3.7. Öğrencilerin Ülkemizdeki Konservatuvar ve Müzik Eğitimi Bölümlerindeki Türk Müziği Besteciliği Eğitimi ile İlgili Düşüncelerine Ait Bulgular

Formlara verilen cevaplardan elde edilen bulgulara göre, öğrenciler bölümlerde Türk müziği besteciliği ile ilgili bir dersin verilmesi gerektiğini, bölümlerde ders içeriğinin bu konuya dikkat çekerek düzenlenmesi ve bu sayede bu konuda kendini geliştirmek isteyen öğrencilere faydalı olunması gerektiğini, konservatuvarlarda bestecilik bölümlerinin açılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu konuya ilgi ve yeteneği bulunan

öğrencilerin belirlenerek bu konuda onlara rehber olunması gerektiğini, yarışmalar ve bu konuda belli başlı organizasyonlar düzenlenerek bestecilikle uğraşan insanların teşvik edilmesini, üniversitelerde bestecilik konusu ile ilgili konferans, panel vb. etkinlikler düzenlenmesini, bestecilik dersinin seçmeli ders olarak verilmesini dile getirmişlerdir.

Öğrencilerden Türk müziği besteciliği ile alınan görüşler doğrultusunda, konservatuvar ve müzik eğitimi bölümlerinde bu konuya ağırlık verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra müzik eğitimi bölümlerinde Türk müziği konularına daha ağırlık verilmesi gerektiği öğrenci görüşlerinden anlaşılmaktadır.

Öğrenci cevaplarından alınan veriler temalaştırılmış, bu temalar kategorilere ayrılarak tablo haline getirilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 11. Öğrencilerin Türk Müziği Besteciliği Eğimi İle İlgili Düşüncelerine Ait Frekans Analizleri

	Temalar	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belirtilmemiş	7	10,0	10,0	10,0
	Bölüm Açma	11	15,7	15,7	25,7
	Ders Açma	29	41,4	41,4	67,1
	Konferans Verme	2	2,9	2,9	70,0
	Konser Verme	3	4,3	4,3	74,3
	Konu Dışı Cevap	13	18,6	18,6	92,9
	Teşvik Etme	5	7,1	7,1	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tablo 11'e bakıldığında öğrencilerin büyük bir kısmının (% 41,4), bölümlerinde Türk müziği besteciliği ile ilgili ders açılmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Bu bulgulara dayanarak öğrencilerin besteciliğe ilgilerinin olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin bu konuda forma aktardıkları düşüncelerinden seçilen örnek cümleler aşağıdaki gibidir;

1KKYL "Konservatuvarlarda lisansta bestecilikle alakalı dersler olabilir. Bu sayede kişi ilgisi ve yeteneği olup olmadığını daha erken fark edip gideceği yolu en başında belirleyebilir. Müzik eğitimi bölümlerinde neler yapılabilir pek bilemiyorum çünkü müzik eğitimi bölümleri daha batı müziği ağırlıklı ilerlemekte. Bence müzik eğitimi bölümleri en başında Türk müziği ağırlıklı bir eğitim içermelidir."

6KMEL "Daha fazla teorik ders olmalı ve Türkiye'deki müzik bölümleri sürekli olarak Batı müziği dersi vermek yerine daha fazla Türk müziği dersi vermelidir."

2EKL "Bir bölüm oluşturulabilir bu yeteneğe sahip öğrenciler keşfedilip toplum ve kültür değerler adına ileri nesiller için güzel bir yatırım olabilir."

13KKL "Bence her konservatuvarda seçmeli ders olarak bestecilik dersi verilmeli, Çünkü Türk müziği besteciliği çok kapsamlı ve meşakkatli bir durum, beste ne kadar sanatçının, bestekârın içinden gelen bir durum olsa da Türk müziğinde onu da belli başlı kalıplarla göre yapman gerekiyor ve bunun eğitiminin alınması gerektiğini düşünüyorum."

38EKD "Usul vezin ilişkileri özellikle öğretilmelidir. Nağme bütünlüğü hususunun kulağa yerleştirilmesi için eski eserlere hâkim olunacak dersler verilmelidir."

49EMEL "Türk müziği besteciliğinde kullanılan formlar ve kompozisyon teknikleri üzerinde çalışmak önemlidir. Saz semaisi, beste, peşrev, yürük semai gibi geleneksel Türk müziği formlarını öğrenmek ve analiz etmek, bestecilik becerilerini geliştirmede yardımcı olacaktır."

52EMEL "Müzik eğitimi adına konuşacak olursam, önce öğrencilere Türk müziği sevdirilmeli."

56EMEL "Her iki bölümde de yeterli düzeyde Türk Müziği eğitimi verilmelidir. Ve Türk Müziğine ait enstrümanlar öğretilmelidir. Ayrıcı Türk müziği tarihi öğretilmelidir."

3.8. Öğrencilerin Türk Müziği ve Besteciliğinin Günümüzdeki Değeri Hakkındaki Düşüncelerine Ait Bulgular

Öğrencilerden, Türk müziği besteciliğinin günümüzdeki değeri hakkındaki düşüncelerini forma yazmaları istenmiştir. Bu verilerden elde edilen bulgular doğrultusunda bu düşünceler tablo haline getirilmiştir.

Tablo 12. Öğrenci Görüşlerine Göre Türk Müziği Besteciliğinin Günümüzdeki Değerine İlişkin Düşüncelerine Ait Frekans Analizleri

Türk Müziği ve Besteciliğinin Değer Görme Durumu		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belirtilmemiş	1	1,4	1,4	1,4
	Gereken Değeri Görmüyor	64	91,4	91,4	92,9
	Gereken Değeri Görüyor	4	5,7	5,7	98,6
	Kararsızım	1	1,4	1,4	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Formlardan elde edilen cevaplara göre öğrencilerin büyük bir kısmı (%91,4) Türk müziği besteciliğinin gereken değeri görmediğini ifade etmektedirler. Bunun sebebi olarak öğrencilerin; popüler müziğin daha ön planda olması, Türk müziği bestecilerinin sayı bakımından eskisi kadar olmaması, günümüzde Türk müziği anlamında yeni eserlerin nadir olarak üretilmesi, insanların Türk müziğini eskiye göre daha az dinlemesi gibi sebepleri ortaya sundukları görülmektedir. Ayrıca insanların şarkıları dinlerken bestecilerini merak etmemeleri, okullarda Türk müziğine karşı gereken önemin verilmemesi, Türk müziğinin eski dönemlere göre daha geri planda kalmış olduğu, bestecilikle alakalı olarak yeteri kadar bölüm olmaması, diğer sebepler arasında bulunmaktadır.

1KKYL "Bence bu alanla ilgilenenler tarafından yeterli değeri görüyor fakat toplum tarafından yeterli değeri görmüyor. Toplum tarafından yeterli değeri görmemesinin sebebiyse popüler müziğin günümüzde yaygın olmasından kaynaklanıyor."

8EKL "Bence yeteri kadar değer görmüyor. Çünkü popüler müzik kültürü pop caz dediğimiz kültür gençlerimizi esir almış durumda. Çünkü genç nesil Z kuşağı dediğimiz nesil daha artık ne Türk müziği anlamında ne bir şey dinliyor ne de bir şey okuyor. Çünkü yeni çıkan pop müzik daha yaygın olduğu için herkes onu dinliyor. Bence pop müzik de dinlenilmeli ama Türk müziği de bırakılmamalı. İkisi arasında bir denge oluşturulmalı ve Türk müziğinin dinlenilmesinin yaygınlaştırılması gerektiğini düşünüyorum. Diğer müzikleri reddetmiyorum onların da dinlenilmesi lazım ancak Türk müziği kültürümüzü yansıtan bir etken olduğu için kültürümüzü bırakmamak gerektiğini düşünüyorum."

49EMEL "Türk müziği tarihi oldukça zengin bir geçmişe sahiptir ve birçok büyük besteciyi bünyesinde barındırmıştır. Özellikle klasik Türk müziği, Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir gelişim göstermiştir ve hala günümüzde de değerli bestecilerin eserleri icra edilmektedir. Ancak günümüzde popüler kültür ve ticari müzik endüstrisi, daha fazla ilgi görmektedir. Bu durum, Türk müziği besteciliğinin geniş kitlelere ulaşmasını kısıtlayabilir. Ayrıca, Batı müziğinin etkisi ve popülerliği nedeniyle, Türk müziği besteciliği bazen gölgede kalabilir."

50KKL "Kesinlikle değer gördüğünü düşünmüyorum. Özellikle yeni nesil gençlerde bu denli Türk müziğine hayranlık duyan, ilgilenen çok az kişi olduğunu düşünüyorum. Türk müziği eğitimi alınan konservatuvar ve okullar haricinde çok fazla dinlenildiğini ve değer verildiğini düşünmüyorum. Bunun nedenlerinden birisi de bana göre güzel sanatlar lisesinde genel olarak Batı müziği işlenmesi ve her öğrenciye Batı müziği aşılandığı için Türk müziğine ilginin azaldığını ve değer verilmediğini düşünüyorum."

3.9. Öğrencilerin Türk Müziği Besteciliğinin Geleceği Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Bulgular

Öğrenci cevaplarından alınan veriler temalaştırılmış, bu temalar kategorilere ayrılarak tablo haline getirilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Tablo 13. Öğrencilerin Türk Müziği Besteciliğinin Geleceği Hakkındaki Düşünceleri İle İlgili Frekans Analizleri

	Temalar	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belirtilmemiş	4	5,7	5,7	5,7
	Daha İyi Yerlere Gelme	36	51,4	51,4	57,1
	Geri Planda Kalma	27	38,6	38,6	95,7
	Konu Dışı Cevap	3	4,3	4,3	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tablo 13'e bakıldığında, öğrencilerin çoğunun (% 51,4), Türk müziğinin gelecekte daha iyi yerlere geleceğini ifade ettiği görülmektedir. Bu bulguya dayanarak genç neslin kültürel mirasa ve yerel değerlere olan ilgisinin olumlu yönde olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, gençlerin Türk müziğinin önümüzdeki dönemde daha da gelişeceği beklentilerini yansıtmakla beraber, onların beklentilerini anlamak açısından da önemlidir.

Öğrenci cevaplarından elde edilen bulgulara göre, Türk müziği besteciliğinin geleceğine olumlu katkı sağlayabilecek öğrenci görüşleri şu şekildedir;

• Türk müziğinde popülerliği yakalamanın gerektiği,
• Eserlerde günümüz Türkçesinin kullanılması gerektiği,
• Daha basit usuller kullanılması gerektiği,
• Müzik eğitimi bölümlerinde batı müziği eğitiminin ön planda olmasının Türk müziğini olumsuz etkilediği,
• Müzik eğitimi alan kişilere bestecilik aşılanmalı, bu sayede bestecilik daha da değer bulabilir, gereken özen ve değer verilmediği sürece değerini yitirebileceği,
• Genç kuşakları bu bestecilik konusunda hazırlamak gerektiği,
• Bestecilik ile ilgili tanıtımlar yapılmalı, dersler açılmalı aksi takdirde değerinin azalabileceği, genç nesillere tanıtılmaması sebebiyle az değer gördüğü gibi düşünceler öğrenciler tarafından ifade edilmiştir.

Öğrencilerin bu konuda forma aktardıkları düşüncelerinden seçilen örnek cümleler aşağıdaki gibidir;

12EKYL "Türk müziği besteciliğinin gelecekte ki en önemli faktörlerinden birinin şu anda yeni bestelenen eserlerin TRT tarafından daha fazla söylenmesi icra edilmesi oldukça önemlidir. Bu sayede yeni eserlerin daha fazla kitlelere hitap etmesi ve Türk müziğinin geleceği açısından oldukça önemlidir."

13KKL "Bence hakkıyla yapanların sayısının git gide azaldığını düşünüyorum, bölümlerde seçmeli ders olarak görülmeye başlarsa iyileşme dönemine gireceğini düşünüyorum. Çünkü beste yapmak isteyip de baş edemeyeceğini düşünüp yüreğindeki değerli ezgilerle kaybolacak çok bestekâr adayı var."

38EKD "Klasik anlayışın yok olduğu gözleniyor. O yüzden âsârdan kopuk bir geleceği olduğunu düşünüyorum."

39EKYL "Üniversitelere daha fazla bölüm açılırsa bu konuyla alakalı önü bence çok açıktır."

43EKD "Gelenekten beslenilebilir ancak geleneğe bağlı kalınmamalıdır. Böylece geleceğe yeni formlar kazandırılabilir. Döneme ayak uydurarak besteler üretilirse müzik sıkıcı olmaz. Türk müziğinin geleceği, alanında uzman saz icracılarına ve ses icracılarına bağlıdır. Nihayetinde besteler yapılsa da yorumcular veya aktaranlar saz ve ses icracılarıdır."

48EMEL "Besteciliğin geleceği git gide daha kötüye gidiyor. Ama eğer besteciliğin önemini anlayıp buna özel dersler olursa gelecekte çok güzel olacaktır."

49EMEL "Teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme, Türk müziği besteciliğini etkileyen faktörler arasındadır. İnternet ve dijital platformlar, bestecilere eserlerini daha geniş bir kitleyle paylaşma ve dünya çapında tanınma fırsatı sunmaktadır. Ayrıca, farklı kültürlerin etkileşimiyle ortaya çıkan müzikal sentezler, Türk müziği bestecilerinin de yeni ve farklı tarzlar denemesine olanak sağlamaktadır. Fakat Türk müziği besteciliğinin geleceği üzerindeki bazı zorluklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Geleneksel Türk müziğinin korunması ve aktarılması, teknolojik gelişmelerin etkisiyle bazı zorluklarla karşılaşabilir. Ayrıca, popüler kültürün etkisi altında olan genç nesiller arasında geleneksel müziğe olan ilginin azalması da bir sorun olabilir."

64KMEL "Bu şekilde devam ederse ilerleyen zamanlarda gelecek nesiller açısından daha zor olacağını düşünüyorum. Bunun sebebi Türk müziği ya da besteciliğinden ziyade yeni nesiller açısından çok fazla dinlenmiyor ve böyle giderse hak ettiği değeri alamayacağını düşünüyorum."

3.10. Öğrencilerin Türk Müziği Besteciliği ile İlgili Deneyimlerine İlişkin Bulgular

Öğrencilerin bestecilik ile ilgili deneyimlerini paylaşmaları istenmiş, bunun sonucunda ise verilen cevaplar tablo haline getirilmiş, önemli görülenler ise aşağıda yazılmıştır.

Tablo 8. Öğrencilerin Bestecilik Deneyimine İlişkin Frekans Analizleri

	Bestecilik Deneyimi	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Belirtilmemiş	1	1,4	1,4	1,4
	Var	13	18,6	18,6	20,0
	Yok	56	80,0	80,0	100,0
	Total	70	100,0	100,0	

Tablo incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmının (%80) bestecilik ile ilgili bir deneyimlerinin olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra öğrencilerin bir kısmının (18,6) ise bestecilikle ilgili deneyimlerinin olduğu görülmüştür. Öğrenci görüşlerinden elde edilen verilere bakıldığında öğrencilerin birçoğunun Türk müziği besteciliğine ilgisinin olduğu ve bu konuda eğitim almak istedikleri anlaşılmaktadır. Öğrencilerin bu konuda forma aktardıkları düşüncelerinden seçilen örnek cümleler aşağıdaki gibidir;

1KKYL "Henüz bir deneyimim yok. Şu an yeteneğimin ve ilgimin olup olmadığını ölçme sürecindeyim bu süreç sonunda ilgim ve yeteneğim var ise daha üst düzey eğitimler almak isterim."

6KMEL4 "Deneyimim yok ama ileride bu işle de uğraşmak isterim. Çünkü Türk Müziğinin gereken değeri gördüğünü düşünmüyorum."

EKYL "Deneyimlerim var. Naçizane belli başlı bazı makamlarda küçük küçük beste çalışmaları yapmaya çalışıyorum. Türk müziği besteciliği hakkında eğitim almak isterim."

Bulgulardan elde edilen verilere dayanarak, öğrencilerin Türk müziği besteciliğine ilgi duydukları ve bu konuda deneyim kazanmak istedikleri söylenebilir.

4. Sonuç

Bu araştırmada, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Devlet Konservatuvarı ve Müzik Eğitimi Anabilim Dalı öğrencilerinin Türk müziği besteciliğine ilişkin görüşleri toplanmış ve analiz edilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda öğrencilerin Türk müziği bestecilerini takip ettikleri, besteciliğin önemine dair fikirlerini ifade ettikleri, belli başlı Türk müziği formları hakkında bilgi sahibi oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca Türk müziği besteciliğini kendi düşünceleriyle ifade ettikleri, bestecilerin iyi bir donanıma sahip olması gereken önemli müzik insanları olarak gördükleri, bestecilik derslerinin ve bölümlerinin açılması konusunda olumlu düşüncelere sahip oldukları, Türk müziğinin geleceğinin bugüne göre daha iyi olacağını ifade ettikleri görülmüştür. Genel olarak öğrencilerin cevaplarına bakıldığında devlet konservatuvarında okuyan öğrencilerin müzik eğitimi öğrencilerine nazaran Türk müziği besteciliği konusunda daha ayrıntılı olarak fikirlerini ifade ettikleri görülmektedir. Bu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuçlar alt problem sırasına göre aşağıda belirtilmiştir.

• Araştırma sonucunda öğrencilerin Türk müziği besteciliği denildiği zaman ilk akıllarına gelen bestecilerin birinci sırada Tanburi Cemil Bey (%12,9), ikinci sırada Itri (%10), üçüncü sırada ise ve Dede Efendi (%10) olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda öğrencilerin hem sözlü eser, hem de saz eserleri bestecilerini takip ettikleri söylenebilir.

• Öğrenciler verdikleri yanıtlarda Türk müziğinin daha ileri seviyelere gelebilmesi, yeni eserlerin oluşabilmesi, Türk müzik kültürünün devamının sağlanması, kültürümüzün uluslararası platformlarda tanıtılabilmesi için besteciliğin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Besteciler, Türk müziğinin repertuvar anlamında zenginleşmesinde önemli rol oynayan, müzik kültürümüzü şekillendiren önemli şahsiyetler olarak düşünülmektedir.

• Araştırmanın sonuçlarına göre öğrencilerin en çok dinlemeyi tercih ettiği formlar arasında şarkı formu birinci sırada (%20), saz semaisi ikinci sırada (%12,9), türkü formu ise üçüncü sırada (%10) yer almıştır. Dikkat çeken bir diğer sonuç ise (%27,1)'lik bir oranla form tercihini belirtmeyen öğrencilerdir. Öğrencilerin cevaplarından

elde edilen bulgulara göre, bestekârların en az bir enstrümanı iyi derecede icra ediyor olması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır.

• Öğrencilerden elde edilen bulgulara göre, sözlü eserlerin topluma daha çok hitap ettiği ve bu nedenle daha çok sözlü eser bestelendiği sonuçları ortaya çıkmıştır.

• Öğrenci görüşlerine göre sözlü eserlerde, usul-vezin ilişkisine, prozodi kurallarına, klasik üslubun korunmasına, yapılan bestelerde Türk müziğinin özelliklerinin korunmasına dikkat edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

• Formlara verilen cevaplardan elde edilen bulgular neticesinde, öğrencilerin bölümlerde Türk müziği besteciliği ile ilgili bir dersin verilmesini istedikleri, bölümlerde ders içeriğinin bu konuya dikkat çekerek düzenlenmesini ve konservatuvarlarda bestecilik bölümlerinin açılmasını istedikleri sonuçları elde edilmiştir.

• Formlardan elde edilen bulgulara göre, öğrenciler (%91,4) Türk müziği besteciliğinin gereken değeri görmediğini ifade etmişlerdir. Bu sonuç doğrultusunda öğrencilerin Türk müziğinin geleceği ile ilgili kaygıları olduğunu söylemek mümkündür.

• Öğrenci cevaplarından elde edilen bulgular doğrultusunda, Türk müziği besteciliğinin geleceği için, genç kuşakları besteciliğe hazırlamak, müzik eğitimi alan öğrencilere bestecilik hakkında bilgiler vermek, bestecilik bölümleri açarak bu işin tanıtılmasını sağlamak gibi çalışmaların olumlu katkılar sağlayacağı sonuçları ortaya çıkmıştır.

• Formlardan elde edilen bulgulara göre öğrencilerin büyük bir kısmının (%80) bestecilik ile ilgili bir deneyimlerinin olmadığı görülürken, bir kısım öğrencinin ise (%18,6) ise bestecilikle ilgili deneyimlerinin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

İki bölüm öğrencilerinin cevapları karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

• Konservatuvar öğrencileri akıllarına gelen ilk besteci olarak birinci sırada Tanburi Cemil Bey'i yazarken, müzik eğitimi öğrencilerinin ise akıllarına gelen ilk besteci olarak Ahmet Adnan Saygun'u yazdıkları;

• Türk müziği besteciliğinin kültürel bir değer olması, kültürün devamlılığını ve aktarımını sağladığı için önemli olduğu konusunda hem fikir oldukları;

• Türk müziği bestecilerinin gerekli donanıma sahip olması gerektiği görüşünde birleştikleri;

• En çok dinlemeyi tercih ettikleri formların saz eseri formları olduğu;

• Bestekârların en az bir enstrümanı icra etmesi gerekir ortak görüşünü savundukları;

• Türk müziğinde sözlü eserlerin saz eserlerinden fazla olmasını, sözün müziğe kattığı anlam ve sözlü eserlere olan ilgi sebebine dayandırdıkları;

• Türk müziği eseri bestelerken bestecilerin nazariyat özelliklerine dikkat etmesi gerektiği ortak görüşünü benimsedikleri;

• Konservatuvar ve müzik bölümlerinde bestecilik dersleri açılması gerektiği ortak görüşünü savundukları;

• Türk müziği besteciliğinin yeteri kadar değer görmediği ortak görüşünü benimsedikleri;

• Türk müziğinin gelecekte daha iyi yerlere geleceği ortak görüşünü savundukları;

• Konservatuvar öğrencilerinin bestecilik ile ilgili deneyimlerinin müzik eğitimi öğrencilerine göre daha fazla olduğu görülmüştür.

5. Öneriler

Türk müziği besteciliğinin öneminin kavratılabilmesi için aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

• Üniversitelerde müzik eğitimi alan öğrencilere Türk müziği besteciliğinin önemi hakkında besteciler tarafından seminer verilmesi,

• Türk müziği bestecilerini ve onların eserlerini tanıtmaya yönelik konserler verilmesi ve öğrencilerin bu konuda fikir sahibi olmalarının sağlanması,

• Fakültelerde bestecilik bölümleri açılarak genç bestecilerin yetiştirilmesine yönelik eğitimler verilmesi,

• Türk müziği besteciliği ile ilgili gelecekte yapılması düşünülen araştırmalarda, farklı öğrenci grupları ile çalışılması,

• Türk müziğinin önemli bestecilerinin eserlerinin internet vasıtasıyla daha fazla tanınması için bu bestelere yönelik yeni düzenlemeler hazırlanması önerilmektedir.

Kaynaklar

Ak, A. Ş. (2018). *Türk mûsikîsi tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
Behar, C. (1987). *Klasik Türk üzerine denemeler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
Gazimihal, M. R. (1961). *Musıki sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
İlerici, K. (1981). *Bestecilik bakımından-Türk müziği ve armonisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar-ilkeler-teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
Sözer, V. (2012). *Müzik terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Sayan E. (2010). *Ulusal müziğimiz teknik-analiz ve bestecilik*. İstanbul: Boyut Matbaacılık A.Ş.
TDK (Türk Dil Kurumu), (1992). *Türkçe sözlük.* İstanbul: Milliyet Tesisleri.
Tıraşçı, M. (2017). *Türk mûsikîsi nazariyatı tarihi.* İstanbul: Kayıhan Yayınları.
Özalp, N. (2000). *Türk mûsikîsi tarihi (1.Cilt).* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
Öztuna, Y. (2006). *Türk mûsikîsi; akademik klasik Türk san'at mûsikîsi'nin ansiklopedik sözlüğü (1. Cilt).* Ankara: Orient Yayınları.
Yavaşça, A. (2002). *Türk mûsikîsi'nde kompozisyon ve beste biçimleri*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
Yıldırım, A., Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑.Bu çalışmanın yazar/yazarları, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih: 13/06/2023 oturum no: 10 ve karar: 01/18 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

A Dystopian Allegory of Modern Society: An Analysis of *the Bothersome Man*

Modern Toplumun Distopik Bir Alegorisi: The Bothersome Man Filmi Üzerine Bir Analiz

Muzaffer Musab YILMAZ[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kaman Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, Kırşehir, muzaffer.yilmaz@ahievran.edu.tr, orcid.org/ 0000-0001-9491-1048

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
27.06.2024
Kabul/Accepted:
08.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1505704

Keywords
Semiotics, Narrative, Modernism, Oppression, Capitalism.

ABSTRACT

For more than a hundred years, cinema has played an important role in the relationship of the people with the cultural sphere. As a reflection of societies, cinema is also a platform where today's problems and social crises are revealed. Based on pieces of reality, movies show the modern world to people who are also a part of it. Semiotics stands in an important place in the context of deciphering the meaning created in motion pictures. In today's world, we are surrounded by signs, each of which contains a meaning. Semiotics deals with this universe of meanings that surround human beings. It examines how these meanings are formed and tries to analyze them. We analyzed The Bothersome Man, directed by Norwegian Jens Lien in 2006, which deals with the crisis of meaning in the oppressive environment of modern man and the alienating effect of the consumer society. The film was analyzed by semiotic analysis method. As a result of the study, it is seen that the film deciphers the artificial means of satisfaction imposed on people through a universe of signs and gives the message that spiritual satisfaction can only be achieved through the real establishment of human bonds.

Anahtar Kelimeler
Göstergebilim, Anlatı, Modernizm, Tahakküm, Kapitalizm.

ÖZ

Sinema, yüz yılı aşkın bir süredir kitlelerin kültürel alan ile kurduğu ilişkide önemli bir yere sahiptir. Toplumların bir yansıması olan bu sanat, günümüz problemleri ve toplumsal krizlerinin de tezahür ettiği bir platformdur. Gerçek parçalarından hareketle çekilen filmler, modern dünyayı ondan hareketle yine onun bir parçası olan insanlara gösterir. Sinema filmlerinde inşa edilen anlamın deşifre edilmesi bağlamında göstergebilim önemli bir yerde durmaktadır. Günümüz dünyasında dört bir yanımız, her biri bir anlam ihtiva eden göstergelerle doludur. Göstergebilim de insanı saran bu anlamlar evrenini ele alır. Bu mefhumların nasıl oluştuğunu inceler ve onları çözümlemeye çalışır. Bu çalışmada, 2006 yılında çekilen ve yönetmenliği Norveçli Jens Lien tarafından yapılan, modern insanın içerisinde bulunduğu baskı ortamında yaşadığı anlam krizini, tüketim toplumunun yabancılaştırıcı etkisini tartışan Norveç filmi Sorun Yaratan Adam analiz edildi. Film, göstergebilimsel analiz yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, filmin bir göstergeler evreni üzerinden kitlelere dayatılan suni tatmin araçlarını deşifre ettiği, ruhsal tatminin ancak insani bağların gerçek anlamıyla tesis edilerek sağlanabileceği mesajını verdiği görülmüştür.

Atıf/Citation: Yılmaz, M. M. (2025). A Dystopian Allegory of Modern Society: An Analysis of the Bothersome Man. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 371-382

Sorumlu yazar/Corresponding author: Muzaffer Musab YILMAZ, muzaffer.yilmaz@ahievran.edu.tr

1. Introduction

Cinema has accompanied the modernization process of humanity and has been an important part of it. It has been the most important art of a period in which the balance of power in the world has deteriorated, great wars, mass killings, genocides, climate crises, oppression, domination, and standardization of the public through mass media. As Tom Moylan says; “There is no question that we live in conjuncturally dystopian times, negotiating a dark matrix of catastrophic ecological destruction, increasing economic exploitation, constant war, intensifying impoverishment and displacement of peoples, and pervasive racism and xenophobia” (2021: 129). The meaning of dystopia in Greek is "dys plus topos", meaning "bad place", and although it emerged as a literary genre like utopia, it has also deeply influenced cinema (Fletcher, 1983: 130-131). Cinema has closely followed the world, documented and depicted its current affairs in both realistic and allegorical contexts. In a sense, cinema has been a medium where the fate of the world and humanity is discussed. Many films have been produced on the problems and dilemmas faced by humanity. Therefore, dystopian narratives have occupied an important place in cinema.

The Bothersome Man therefore offers an important opportunity for discussion. Filmed in 2006 by Norwegian Jens Lien, the film is a significant work for social sciences, offering opportunities for analysis from different perspectives. It questions the place of the individual in society and deals with the fine line between domination and individuality in modern society. According to Jung, there is an innate spiritual element in the human psyche. This element, called the collective unconscious, connects all humanity on a metaphysical level (1964: 23). The film establishes a dystopian universe, criticizes the standardizing and oppressive aspect of modern society and conveys the message that the collective unconscious of humanity is always at war with these apparatus. In doing so, the film utilizes the universe of signs. In this study, *The Bothersome Man* is analyzed both semiotically and in terms of Greimas' actantial model. This is because the movie is aimed to be analyzed in terms of both content and form. Semiotics was preferred because it has the power to reveal the process of articulation and production of meaning in various written and visual texts (Altınbüken, 2014: 240). Greimas' approach was also preferred because it allows a narrative to be analyzed through the actants within it. The message of the film was deciphered through the signs in it. However, the film also stands in an important place in terms of formal structure. Even though it is avant-garde in terms of content, the film adheres to the elements of classical narrative structure. There is a protagonist who acts for a specific purpose and a dramatic structure that is shaped around him. Likewise, the narrative progresses linearly. But in direct proportion to the dystopian universe it portrays, the movie inverts the hero narrative of the classical narrative structure. Catharsis does not occur. In contrast to the classical narrative structure, the protagonist's failure to achieve success, in other words, the lack of catharsis, becomes an expression of frustration with the catastrophic nature of the contemporary world. The movie gives its message both in terms of content and form. Accordingly, the movie was evaluated in these contexts.

2. Dystopias as Critique of Modernity

Dystopia as an artistic genre depicts the negativity that has the potential to emerge from existing social problems. It draws a future perspective that is negative. It is the result of a negative vision of the future of humanity. They reflect the opposite of an ideal social order (Schmeink, 2016: 12). Excessive versions of existing problems are visible in dystopias. Along with an artistic purpose, the motive to warn people against future negative problems is also effective in this (Lowczanin, 2021: 45). The perfect order sought to be achieved on the social scale has led to authoritarianism, which in turn has brought about an environment of oppression and domination. The term means “bad place” and as a literary genre appeared early twentieth century (Cuddon, 1991: 844; Abrams, 2009: 378)

Enlightenment thought was founded on the naive belief that the future of humanity would develop in the light of science and rationality. Analyzing society in the light of concrete data and accepting current reality as a phenomenon that will always be carried forward, the Enlightenment promised humanity freedom from ignorance and oppression while offering intellect and individual freedom (Privateer, 2006: 108). But as time passed, the opposite reality also emerged. As science progressed, individual freedoms were suspended or limited, and in the same way ignorance didn't vanish (Fitzpatrick, 2000: 55). While the desired situation could not be achieved in many social areas, bureaucratic politics increased its pressure on people in most cases.

Dystopian narratives brought this situation to the artistic field. The negative options that oppression and domination create for people were discussed. Dystopian texts discuss the ideals of modernism and expose its excesses and contradictions. For example, George Orwell's *1984* and Aldous Huxley's *Brave New World* suggest that the modern mind and the instruments of modernity can serve authoritarian regimes (Lewis, 2007: 86). As such, dystopias make visible the crises within modernism itself and offer a space for criticism.

There is also a strong relationship between dystopia and cinema. Cinema is a visual art and it is valuable for it to produce powerful visuals. In this context, cinema is an art that can be creative in constructing the dystopian universe. This is why powerful dystopian movies have been shot a lot and science fiction is among the main genres of cinema. Dystopian cinema makes extensive use of visual and thematic elements that deal with tensions between the individual and authority, surveillance society, biopolitical control mechanisms and technological alienation (Booker, 2020: 148-149). While Fritz Lang's *Metropolis* (1927) deals with the social inequalities caused by industrialization, Ridley Scott's *Blade Runner* (1982) questions the effects of technological progress on humanity with a cyberpunk aesthetic. *The Matrix* (1999) deals with the process of the individual's consciousness by blurring the boundaries between simulation and reality, *Children of Men* (2006) deals with social collapse and the migrant crisis in a chaotic future with a cinematographic realism. When contemporary reality faces a crisis, art makes this crisis visible and transforms it into a text to be discussed on a social level (Adorno, 2002: 6). Cinema is among the mediums that enable the people to do this. The film discussed in this study is a Norwegian production. The attempts to establish social order in the Nordic countries has been painstaking, often obsessive. The historical perspective tells us that there have been great attempts in these countries in this regard. Although these countries are now considered to be welfare societies, this is the result of long and determined efforts. The effort to achieve this result has often involved repression. The tension between individual freedom and collective order has always existed in this regions (Tyden, 2010: 363; Booth, 2014: 11-12; Storm & Fonneland, 2025: 80). The control of the individual, the internalization of oppressive rules by society, and the perception of freedom as a threat are frequently encountered patterns in the films of these countries. For example, Lars von Trier's films centered on authority and psychological oppression or Roy Andersson’s narratives shaped by a cold and gloomy atmosphere. Scandinavian cinema criticizes the oppressiveness of contemporary reality through imagined futures. The movie discussed in this article also takes a place in this context.

2. What is Semiotics?

A sign is considered to be any form, object or phenomenon that represents something other than itself and is capable of substituting itself for what it represents. In this sense, natural languages, various gestures, the deaf-mute alphabet, traffic signs, advertising posters, literature, fashion, music, and so on, are systems of various units. These systems, formed by the use of various media such as sound, writing, image, movement, etc., are meaningful wholes that function according to certain rules. The units of these meaningful wholes are called signs. In its simplest definition, semiotics is the branch of science that deals with the functioning of sign systems (Rifat, 2009: 11-12; Bignell, 2002: 1).

The works of the American philosopher Charles Sanders Peirce and the Swiss linguist Ferdinand de Saussure were the source of semiotics. Ferdinand de Saussure challenged previous approaches to language and meaning. Before Saussure, this issue was approached in the contexts of immanentism and intentionalism. Immanentism is the idea that every entity, person, object or event carries its meaning in its own essence. This notion implies that the creator has given every thing he created its essence and therefore its meaning. Intentionalism, on the other hand, asserts that it is the author who creates meaning; meaning is determined by the person who uses it. According to Saussure, meaning is determined not by these two approaches, but by language. Saussure argued that there is no entity whose meaning exists in itself. As a social construction, language is not a passive medium that conveys meaning embedded in the external world or in the author's intentions. On the contrary, meaning is produced by language. Saussure stated that the basic unit of language is the sign and meaning emerges from the difference of signs. Structuralist language theory focuses not on who creates meaning, but under which circumstances and in which ways meaning is created (Çam, 2015: 288-289). According to Saussure's approach, language (langue) is a system and speech (parole) is the individual expression produced from this system. The aim is to analyze the system as a whole in which meaning is constructed. Semiotics examines the social role

of signs. The link between the "signifier", which has a physical equivalent, and the "signified", which is its equivalent in thought, constitutes the sign (Uçak, 2023: 76-77).

For Charles Sanders Peirce a sign "stands for something to the idea which it produces, or modifies. Or, it is a vehicle conveying into the mind something from without" (Buchler, 1955: 80). It is something that replaces anything in any context, of any quality (Rifat, 2013: 97-98). Peirce made a tripartite distinction of signs and established this distinction on the basis of the similarity of the sign with what it represents. "Icon" refers directly to the object it represents in terms of its resemblance to it. There is a direct resemblance, as in the case of passport photographs. "Index" refers to something other than itself, as smoke is a sign of fire, and loses its signifying characteristic if the object that makes it a sign disappears. The interpreter must be able to make the connection. "Symbol", on the other hand, is a sign whose relationship with what it represents is established as a result of a social consensus. It does not refer to a specific object, but to a phenomenon that is open to interpretation, which can be a specific object such as 'bird' or an abstract concept such as 'justice' (Özmakas, 2009: 39-40). Unless they refer to a specific object, terms exist as a result of a social consensus in direct proportion to the sociality of language.

Roland Barthes stated that semiotics can be applied to any system in which meaning is established. In his work *Elements of Semiology*, he put forward four main distinctions. The first of these is the distinction between language and speech. According to Barthes, language is a social contract and a system of values. It is collective. One person cannot create or change it. There is a social acceptance. Speech is an individual act. It is the individual use of language. There is a dialectical relationship between language and speech. One cannot exist without the other (1986: 14-15). The second distinction is between signifier and signified. A signifier is the sequence of sounds of a word that comes out of the mouth. In other words, a signifier exists in the process of hearing. The signified is the visualization of that image in the mind. But what is visualized in the mind is based on the meaning that the perceiver gives to that concept in his/her mind. A sign is a combination of the signifier and the signified. There does not necessarily have to be a linear connection between the signifier and the signified, the link that unites these two concepts is causeless. For example, there is no linear relationship between a sequence of sounds at the level of hearing and the object or concept to which that sequence corresponds in nature. The third is distinction between syntagm and paradigm. According to Barthes, while paradigm implies making a choice between similar or evocative concepts, syntagm is the selection of different elements to form a unity. While paradigm requires rules, syntagm requires succession and continuity. For example, choosing between shoes, slippers, boots, or sandals is a paradigm. But the flow of shoes, pants, shirts, coats and hats is a syntagm (Çam, 2015: 294-296). The fourth distinction is between denotation and connotation. In the denotation, the signifier and the signified combine to form the sign. In the connotation, the sign that constitutes the denotation becomes the signifier, combines with another signified and forms a different sign (Barthes, 1986: 89-90).

Following the explanation of what semiotics is, we need to specify why it is preferred as a method. The movie discussed in this article is a dystopia. Dystopias are essentially social criticisms, and in doing so, they are aided by symbols, images and codes. At its core, semiotics is an important tool in the process of unlocking codes, making sense of them and placing them in a specific context. In doing so, it reaches a holistic meaning from symbols taken in a singular sense. Every text is multi-layered, the important thing is to be able to open it, to get what it wants to give. Dystopian films often resort to allegories and metaphorical narrative methods. Semiotics plays an important role in deciphering allegories and metaphors as a method of analyzing subtexts.

3. Semiotics and Cinema

Film studies have been a fertile field for applying analytical methods developed in various fields of social sciences. Likewise, semiotics has been recognized as an important method of investigation in the context of film studies. "Cinema semiotics is fundamentally concerned with the ways in which discourse emerges in a film and the formal choices through which it is realized" (Yılmaz, 2020: 277). Christian Metz has put forward important views on film semiotics. His thought is based on Saussure's dichotomy of signifier and signified. But he does so through cinema's unique way of structuring meaning. He makes the distinction between denotation and connotation. There are visual and auditory codes that are constantly changing in a film. These codes can establish a meaning in a linear sense. For example, the image of a house can be the equivalent of the idea of a house. But image and sound can also create connotations. For example, a pen can indicate that the protagonist

will be killed. He accepted the symbolic narrative as an achievement in the context of modernist cinema (Metz, 2012: 107). Metz said that the path to cinema having a language of its own was paved by filmmakers who did not leave the meaning entirely to editing, but experimented with features such as plan sequences. According to him, we cannot speak of a syntactic order in cinema as accepted by semiotics. To accept it as such would be to simplify it, like the Soviet films of the 1930s, which were based on editing. Directors like Stroheim[1] and Murnau[2] had a great contribution to its becoming a language. "…the ability to produce filmic utterances depends on talent, training and access. To speak a language, in other words, is simply to use it, while to 'speak' cinematic language is always to a certain extent to invent it" (Stam & Burgoyne & Flitterman-Lewiss, 1992: 37). Those who saw it as a language, such as Soviet montage directors[3], tried to use it as a contemporary language. However, cinema is not systematically structured like the language of thousands of years. According to him, the original language of cinema is seen in contemporary films such as *L'Année dernière à Marienbad*[4] (Metz, 1991: 55-56). Peter Wollen has also carried out important studies in the same way. Unlike Metz, he shaped his thought in the context of Peirce's theory. He argued that Peirce compressed Saussure's concept of sign into the concept of symbolic sign (Wollen, 2013: 103). He stated that the three categories put forward by Peirce, namely symbol, index, icon, are also found in cinema. He stated that each of these dimensions exist and none of them should be excluded (Sivas, 2012: 534-535). He attributed the reason why cinema is an advanced language to the use of all three titles.

4. Algirdas Julien Greimas' Actantial Model

Semiotics offers a powerful framework for analyzing cinematic texts. Algirdas Julien Greimas' approach is a powerful tool to reveal the structure of narrative. Literary theorist and structuralist Algirdas Julien Greimas (1917-1992) aimed to create a grammar of narrative. He developed his study in order to understand the basis of the structure of any narrative through a structuralist approach. Russian fabulist Vladimir Propp's book *Morphology of the Folktale* written in 1928 played a major role in the emergence of Greimas' approach. While Propp studied only fairy tales, Greimas made his model adaptable to all narrative forms. Propp conducted a formal analysis and focused on the order of the roles in the narrative. Greimas, on the other hand, did not deal with these actants only in terms of the formal aspects of narratives. Through their role in the meaning-making process, he tried to reveal their deeper meaning in the story and what message was intended to be conveyed. In his book, Propp analyzed thousands of fairy tales written in different parts of the world and discovered that there are unchanging patterns in them. According to Propp, regardless of the geography of origin, fairy tales have similar characterizations and turning points. Although their names and forms change, they have similar functions in the narrative (Propp, 2018). There are thirty-one functions in Propp's work. Based on this, Greimas defined three types of narrative syntagms. These are; tasks and struggles, the establishment or breaking of contracts, departures and arrivals. According to Greimas, narrative themes and characters are based on three basic binary oppositions, corresponding to the three narrative syntagms. These are subject-object, sender-receiver and helper-opponent (Chandler, 2007: 118-119).

[1] Erich Von Stroheim, Austrian-born director. He lived between 1885 and 1957. He is one of the first names to enrich the language of cinema (Booker, 2011: 395-396). He achieved this by trying to stay away from commercial concerns, going beyond the standard use of the camera, and adding characters with complex personalities to the story of his films (Koszarski, 2001).

[2] Friedrich Wilhelm Murnau, German-born director. He made important films in Germany and then in the USA. He pushed the possibilities of the language of cinema and made films far ahead of his time (Gray, 2010: 12-13).

[3] Directors who experimented with the language of cinema in the Soviet Union in the 1920s and 1930s: Lev Kuleshov, Sergei Eisenstein, Vsevolod Pudovkin, Dzigo Vertov, etc. Their experiments were in line with the ideology of the period. Along with their technical experiments, they also carried out theoretical studies (Kenez, 1992: 52).

[4] Directed by Alain Resnais in 1961. It is one of the most important films of the French New Wave.

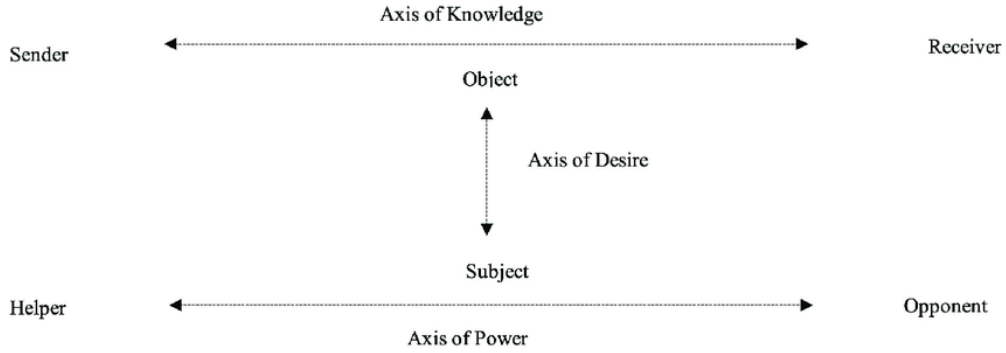

Figure 1. Actantial Model of A. J. Greimas (Source: Vermishyan, 2021: 27).

He builds his model on six actants. What the Greimas means by the concept of actant is not only people. Objects, expressions and abstract concepts can also be actants (Yılmaz, 2021: 33). These are subject, object, sender, receiver, helper and opponent. The sender is the one who encourages/tasks the subject to take an object/achieve a goal. The object is the thing/goal to be achieved, and the subject is the one who aims to get the object/achieve the goal. The receiver is the person who will benefit from the achieved goal. While the helper is the person who helps the subject to reach the goal, the opponent is the person who aims to prevent the subject from reaching the goal (Vandendorpe, 1993: 505; Uçak, 2023: 91). On the subject-object syntagm, the subject struggles for the object to reach the receiver by overcoming the obstacles. On the sender-receiver syntagm, sending and receiving take place, the receiver gets what he feels missing. On the syntagm of helper-opponent, the subject finds the power to act. In this direction, there is both a support that enables him to obtain the motivation to act and an element that prevents him and also affects him negatively (Yücel, 2005: 148-149; Jackson, 2005: 35). Greimas' model, as seen in the image above, has been used in this study, both individually in terms of the function of actants and in the context of exploring binary syntagms in narrative.

5. The Bothersome Man (Den Brysomme Mannen, 2006)

The Bothersome Man is directed by Norwegian Jens Lien in 2006. The movie begins with the image of a gas station in a desert. Andreas arrives at the gas station in a bus with himself as the only passenger. A man hangs a "welcome" sign on the wall greets Andreas and takes him to the city by car. Andreas receives a key of his own house and a piece of paper with his work address is written on it from the driver and tries to make sense of it all. He examines his home, the city full of sharp-edged buildings, goes to his workplace and meets his boss and coworkers, who greet him insincerely.

Andreas does not remember his past. He experiences things in the city that he cannot comprehend. Although life seems to go on in an orderly manner, mysterious events also occur. The townspeople are indifferent to a person who commits suicide in the town square. No matter how much Andreas drinks, he can never get drunk, and the food is tasteless and odorless. When the paper machine severs his hand, the finger heals in a way he cannot understand. Although he tries to explore the city's borders, he fails and cannot leave the city. But he continues to quest. Follows a person named Hugo to his home and thinks that he ise like him in a quest for truth. This is the only person whose house is filled with the sounds of music and who is also the only person with human feelings. During this process he starts to live with a woman named Anne. Although Anne and Ingeborg, the woman he will later meet, bind him to where he lives for a while, his dreams and other human emotions prevail and he continues to question the city and his own life. He tries to commit suicide but fails. He goes back to the house where the music is coming from. As he follows the source of the sound by breaking the wall, he is sent back by the workers who work there. After a while, the rulers of the city decide to send Andreas away and put him on a bus that will take him to a glacier-covered region.

6. Semiotic Analysis of the Bothersome Man

The director depicts a city whose inhabitants live in a hyper-reality universe (Güzel, 2015: 68), detached from epistemological reality. This is a city shaped according to the capitalist world order. The most important thing

in this city is productivity. In the same way, human virtues are also tried to be hidden and ignored. Therefore, almost all city inhabitants are members of the consumer society, satisfied with the system they live in. Some of them also have an inner distress that they cannot define. But they try not to make this visible. In the city, integration into the system is essential and people are both convinced and forced to do so.

This way of life and governance depicted in the movie is presented to the audience through signs. In one scene of the movie, two people play badminton. A wide angle is used in the plan. Half of the screen is in lush, vibrant colors while the other half is in a dull, oppressive color. The colored part is close to the two people playing, while the oppressive part is the sky that covers them, encompassing a larger dimension. In this scene, it is understood that the ground on which the two people playing badminton step on is an illusionary surface, but in fact, when viewed in the big frame, that colorfulness, that vibrancy is surrounded by something dark, but the people playing the game do not notice this. These two people symbolize the people in the city. These are the first people seen from the city. The people in the city are also happy in their small lives, but they are actually surrounded by a malevolent force.

Figure 2. Scenes from *The Bothersome Man*

In another scene, the body of a person who has committed suicide is lying in the middle of the street while the city inhabitants rush to their work as if nothing had happened. The workers in charge of maintaining order in the city calmly remove the body. People do not know how to react to events that occur out of the ordinary. They live happy, business-oriented lives where they cannot contemplate their own existence. Mass media plays a big role in this. Through the media, luxury consumption is encouraged. People are constantly kept motivated to have expensive and flashy things. In direct proportion to this, the inhabitants of the city are shown dreaming of buying a new car or a new house.

In the same way, people feel uncomfortable when Andreas dares to question the system or tells them about his dreams. The dream phenomenon is important. Because it is an indication that city inhabitants do not dare to confront something like a dream, which is internal, uncontrollable, and has some connection with the metaphysical universe. People in the city avoid even basic human virtues such as thinking about their dreams, being alone with themselves, contemplating. Because they are so involved in the means of consumption that such inner things are frightening them. They choose a persona that suit them and try to live accordance with it. However, what is dangerous is the individual's identification with his own personality. Then a person lives in his own biography. Even the smallest task cannot be done spontaneously; he lives in fear of what others will say. Persona is not what a person is, but what others and himself thinks he is. In any case, people are inclined to be what they appear to be, because usually the persona is rewarded with cash (Jung, 2005: 55-56). The most important reason why city inhabitants are so workaholic and callous is the fear of losing their class position. They are afraid of being relegated to a lower class. This enables them to create personas that they will be accepted in society that they are moral and hardworking.

Table 1. Signifier and Signified Table of *the Bothersome Man*

Sign	**Signifier**	**Signified**
Nature	Desert	Not having a history
Place	Giving Andreas a home and a job, a living space without his permission	People not being able to make their own choices, personal space being kept under control
Architecture	Sharp shapes of buildings and objects	The establishment of social hierarchy on a vertical axis. The existence of a capitalist social structure
Job	Every person living in the city works in non-creative jobs	Initiatives to meet people's spiritual needs are undervalued and prevented
Dress	People wearing suits	Daily life is business and capital-oriented
Beverage	Alcohol	Preventing intoxication, stopping people from doing something out of control
Music	A music sound coming from an unknown place	Accepting music and art as a means of interpreting life and expressing emotions
Broadcasting	TV commercials	Encouragement of consumerism through mass media. The media being under the control of the capital
Consumerism	IKEA catalog	Consumption-oriented social life

Andreas was brought to this city against his will. Paranormal events occur here. There are no children in the city. People are not allowed to express their emotions. No one can get drunk and no food has any smell or taste. One day Andreas goes to the desert and follows the bus that brings him to the city. At some point, first the bus and then its tire tracks disappear. The road symbolizes Andreas' inability to find his past. Andreas tries to find his origins, his existence, but he can not be successful. This is a territory whose inhabitants have been brought here by forcing them to forget their past and to work without emotion in order to serve capital. As an allegory of the modern world, the film makes a social and cultural critique. In this way, it also paves the way for a interpretation based on the views of figures from critical theory. The universe established by the film appears on a discourse in which meaning does not remain on a fixed plane, is built on a slippery ground, and the strong and powerful will always prevail. The film constructs this through signs. Daniel Chandler (2007: 271) states that from a poststructuralist perspective, the relationship between the signifier and the signified can be subjected to illusion by the dominant ideology. In this context, a poststructuralist approach can also be used in a semiotic analysis. The movie can also be analyzed in this context. For example, the film shows us the highest point of biopolitics[5]. Beyond the known world, it is a place where a capital-oriented life is built, devoid of emotion and everything humane. Andreas searches for human emotions. During this search, he realizes that

[5] Developed by Michel Foucault, this concept deals with the functioning of power structures in modern societies. It implies that the domination over people goes beyond repression and control and involves biological issues (Ferguson, 2019: 110).

the place he lives in is a pure simulacrum[6]. Throughout the movie, he attempts to get out of this capitalist system into which he is being pulled. Andreas deliberately cuts his finger on a paper cutting machine at work. One of the reasons for self-harm is that "in response to the pressure created by one's inability to fit into the environment, the person relieves himself by cutting himself" (Aksoy & Öğel, 2003: 227). Here we understand that Andreas feels himself under pressure and realizes there is something wrong in the city, even if he cannot fully understand it. This pressure leads him to harm himself. Similarly, after realizing that he cannot escape from this place, he tries to commit suicide by throwing himself in front of a moving subway. But he cannot die even though he is hit by a total of three subways at very fast speed. The workers who maintain order in the city pick him up from the tracks on which he was lying and take him home. Death is the separation of a person from the world. In other words, a person finishes his trial in the world with death. He cannot do good deed or sin. After death, as far as is known, there is no concept of free will like on earth. The city in the movie is also like that. In the city, too, choices are only at the level of choosing the color of the furniture to buy.

The film depicts music, art and dreams as a way to escape from the capital-centered world system. This is actually not a new feature for European art cinema. As can be seen in the movies of Polish Krzysztof Kieślowski, Swedish Ingmar Bergman and Russian Andrei Tarkovsky, the acceptance of dreams and art as a means to break the universe of domination is quite common (Botz-Bornstein, 2008). In an environment where what is humane is scraped away, art carries within itself the possibility of rebellion against the environment shaped in accordance with capital. When Andreas goes to the source of the music he hears on the street, he realizes that it comes from inside a wall. The more he pierces the wall, the closer he gets to the source of the music and the closer he gets, the more he embraces human emotions. But his struggle will be fruitless. The workers who maintain order in the city will dig him out of the tunnel and close the place where the music comes from.

Figure 3. Scenes from *the Bothersome Man*

The film uses the classical narrative structure as a basis. A protagonist struggles to achieve a certain goal. There are forces that support and oppose him in this struggle. But the hero's effort in the movie does not end successfully, he fails at the end. This failure is undoubtedly a commentary on the contemporary world. We will examine what the film wants to say with the narrative structure it uses in the context of Greimas' Actantial Model. According to this model, the actants of *The Bothersome Man* as follows;

Subject: Andreas is the person who is at the center of the narrative, who moves towards a specific goal, who keeps the narrative dynamic.

Sender: Andreas' subconscious, dreams.

Receiver: Andreas is on a journey for his own freedom and when he achieves what he wants to achieve, he will be the receiver. The subject and the receiver are therefore the same person.

Object: The goal of the movie is individual freedom. Andreas envisions a world where he acts with his free will, where its inhabitants are not addicted to consumption and where human values are not forgotten.

Helper: Hugo is the driving force for the subject's goal in the movie. He reminds Andreas about the basic human values that are no longer accepted and covered up in the city, and this becomes a trigger for Andreas.

[6] The last stage of the relationship with reality in Baudrillard's simulation theory, which he examines the relationship between modern societies and reality. At this stage, the connection with reality is completely severed, simulation has completely replaced reality. (Baudrillard, 1994: 6).

Opponent: The whole city can be shown as an obstacle to the subject's main goal. Everyone except Hugo acts as an obstacle for Andreas in one way or another. People who have no problem with the oppressive rule in the city try to convince Andreas to adapt to the system. This can be verbal or physical.
On the subject-object syntagm there are Andreas and individual freedom. Andreas is the subject and is trying to reach his goal of free will. Here, Andreas represents today's people who are being turned into consumption maniacs within the capitalist system. On the sender-receiver syntagm, the conscience of Andreas, and therefore the conscience of humanity fights for individual freedom. The sender is Andreas' conscious. It is the human essence that cannot be dominated or conquered. Even though an external force tries to suppress and dominate it, it somehow makes itself visible. On the syntagm of helper-opponent there are Hugo and the people who live in the city. Although there are workers who ensure the continuity of the order, the inhabitants of the city also fight for the sake of the order when necessary.

6. Conclusion

Norwegian Jens Lien's *The Bothersome Man* (2006) centers on issues of capitalist system, individual freedom, oppression and consumer society. There is an allegorical narrative in the movie. The city symbolizes the contemporary world and its inhabitants symbolize the modern people. People are being brought into the city. Andreas is one of them. They are made to forget their past. In order to maintain this state of forgetting, people are encouraged through the mass media to be interested in things like home decoration, sexuality and hard work. Television is one of the important tools of this imposition. So why is this done? The reason for this is production. The most important thing in the city is work. In this way, it is aimed to make production in the most efficient way. Everything is organized for this reason in the city. Therefore, a life without art and love is imposed on people. In this way, people who are alienated from their human virtues turn into emotionless consumers. This system is like a bottomless pit. As the system based on production, performance and profit develops, human values decrease. The system does not make itself visible. It is in the details. It shows itself in vertical architecture, television programs, expensive and colorful things. People are preoccupied with details and are not allowed to analyze their environment in a holistic way, and are unable to contemplate their own lives. It allows them to enjoy a pleasurable life in their small world. The difference of Andreas from other people is that he asks questions and tries to understand, but the system is so fragile that it cannot even absorb these questions. The more Andreas asks questions, the lonelier he becomes, and eventually he is fired from his job. Andreas searches for reality. He realizes that the world he lives in is a simulation and tries to escape from it. He even comes close to succeeding at the end of the movie. But he is prevented.
Since Aristotle's *Poetics* (1996), catharsis has an important place in studies on narrative. In other words, justice is served at the end of the story. This is the case in *The Hero with a Thousand Faces* (2004) as well as in the works of Propp, who influenced Greimas. This film is also formed according to the classical narrative structure. In other words, deconstruction is not preferred in the narrative context. The story progresses in a straight line. As in the classical narrative structure, there is a subject, a goal that the subject is trying to reach, an opponent, a supporter, a sender and a receiver. So, although it relies on the conventions of classical narrative cinema, the film breaks it at the end, it does not establish a catharsis. But in doing so, it does not rely on the conventions of art cinema, it uses the thousands of years of narrative tradition of humanity. Thus, it creates a hole in the social subconscious by using the traditional narrative structure in which the protagonist becomes successful at the end of the narrative and justice prevails. The reason for this is to convey the message that the capitalist system corrupts and dominates individual freedom, human qualities and humanity in general. In this respect, the film makes its message by relying on classical narrative conventions and criticizes the system through that. This increases the sense of realism and makes the message of the movie more powerful and realistic.

References

Abrams, M. H. (2009). *A Glossory of Literary Terms*. Boston: Wadsworth.

Adorno, T. (2002). *Aesthetic Theory*. London: Continuum.

Aksoy, A. and Öğel, K. (2003). Kendine Zarar Verme Davranışı. *Anatolian Journal of Psychiatry*, (4), 226-236.

Altınbüken, B. (2014). Göstergebilim Yöntemiyle Görsel Sözce Çözümlemesi. A. Güneş (Ed.), *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim: Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı* in (239-257. pp.). Konya: Literatürk Academia.

Aristotle. (1996). *Poetics*. London: Penguin Books.

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press.

Barthes, R. (1986). *Elements of Semiology*. New York: Hill and Wang.

Bignell, J. (2002). *Media Semiotics: An Introduction*. Manchester, New York: Manchester University Press.

Booker, M. K. (2011). *Historical Dictionary of American Cinema*. Lanham: The Scarecrow, Inc.

Booker, M. K. (2020). *Historical Dictionary of Science Fiction Cinema*. London: Rowman & Littlefield Publishers

Booth, M. (2014). *The Almost Nearly Perfect People: Behind the Myth of the Scandinavian Utophia.* New York: Picador.

Botz-Bornstein, T. (2008). *Films and Dreams: Tarkovsky, Bergman, Sokurov, Kubrick, and Wong Kar-Wai*. Plymouth: Lexington Books.

Buchler, J. (1955). *Philosophical Writings of Peirce*. New York: Dover Publications.

Campbell, J. (2004). *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton: Princeton University Press.

Chandler, D. (2007). *Semiotics: The Basics*. London, New York: Routledge.

Cuddon, J. A. (1991). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin Books.

Çam, Ş. (2015). Medya Çalışmalarında Göstergebilim Çözümlemeleri. B. Yıldırım (Ed.), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* in (287-381. pp). Konya: Literatürk Yayınları.

Ferguson, P. (2019). *Post-GrowthPolitics: A Critical Theoretical and Policy Framework for Decarbonisation*. Berlin: Springer.

Fitzpatrick, M. (2000). Toleration and the Enlightenment Movement. O. P. Grell & P. Porter (Eds.). *Toleration in Enlightenment Europe* in (23-68. pp). Cambridge: Cambridge University Press.

Fletcher, V. J. (1983). *Dreams and Nightmares: Utopian Visions in Modern Art*. Washington: Smithsonian Institution Press.

Gray, G. (2010). *Cinema: A Visual Anthropology*. Oxford: Berg.

Güzel, M. (2015). Gerçeklik İlkesinin Yitimi: Baudrillard'ın Simülasyon Teorisinin Temel Kavramları. *FLSF Dergisi*, (19), 65-84.

Jackson, B. S. (2005). Narrative Theories and Legal Discourse. C. Nash (Ed.), *Narrative in Culture: The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature* in (23-52 pp.). London, New York: Routledge.

Jung, C. G. (2005). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis Yayınları.

Jung, C. G. (1964). *Man and his Symbols*. New York: Anchor Press.

Kenez, P. (1992). *Cinema and Soviet Society, 1917-1953.* New York: Cambridge University Press.

Koszarski, R. (2001). *Von: The Life & Films of Erich Von Stroheim*. New York: Limelight.

Lewis, P. (2007). *The Cambridge Introduction to Modernism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lowczanin, A. (2016). Post-Authropocentric Ethics of Care in Turn-of-the-Century Fiction. K. Ostalska & T. Fisiak (Eds.). *The Postworld In-Between Utopia and Dystopia: Intersectional, Feminist, and Non-Binary Approaches in 21st-Century Speculative Literature and Culture* in (33-44 pp.). New York: Routledge.

Metz, C. (1991). *Film Language: A Semiotics of the Cinema*. Chicago: University of Chicago Press.

Metz, C. (2012). *Sinemada Anlam Üzerine Denemeler*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Moylan, T. (2021). *Becoming Utopian: The Culture and Politics of Radical Transformation*. London: Bloomsbury Academic.

Özmakas, U. (2019). Charles Sanders Peirce'in Gösterge Kavramı. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 1-32.

Privateer, P. M. (2006). *Inventing Intelligence: A Social History of Smart*. Malden: Blackwell Publishing.

Propp, V. (2018). *Masalın Biçimbilimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.

Rifat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Schmeink, L. (2016). *Biopunk Dystopias: Genetic Engineering, Society, and Science Fiction*. Liverpool: Liverpool University Press.

Sivas, A. (2012). Göstergebilim ve Sinema İlişkisi Üzerine Bir Deneme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11* (21), 527-538.

Stam, R., Burgoyne, R. and Flitterman-Lewis, S. (1992). *New Vocabularies In Fılm Semiotics: Structuralism, Post-Structuralism and Beyond*. London, New York: Routledge.

Storm, D. and Fonneland, T. (2025). Drum Time: Tracing the Multifaceted Significances and Stories of a Sámi Drum. T. Fonneland & R. Ragazzi (Eds.). *Memory Institutions and Sami Heritage: Decolonization, Restitution, and Rematriation in Sapmi* in (78-100 pp.). London, New York: Routledge.

Tyden, M. (2010). The Scandinavian States: Reformed Eugenics Applied. Bashford, A. & Levina, P. (Eds.). *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*. Oxford: Oxford University Press.

Uçak, A. (2023). *Siyasal Reklamlarda Anlatı*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Vandendorpe, C. (1993). Classeme. I. R. Makaryk (Ed.), *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms* in (522. p.). Toronto: University of Toronto Press.

Vermishyan, H. (2021). Ideological and Cultural Practices in The Soviet Housing Space: The Case of Allocation and Obtaining of Apartments in Yerevan. *Studies of Transition States and Societies,* 13 (2), 23-38.

Wollen, P. (2013). *Signs and Meaning in the Cinema*. London: British Film Institute.

Yılmaz, E. (2021). Yapısalcılık. E. Yılmaz, U. Bingöl (Eds.), *Edebiyat Yazıları II: Eleştiri Kuramları ve Metin Tahlilleri* in (25-50. pp.). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Yılmaz, M. M. (2020). İngiliz Hasta Filminin Göstergebilimsel İncelemesi. F. N. Kaplan & A. B. Kaplan (Eds.), *Görsel İmgelerin Bilinçaltı: Psikanalitik ve Göstergebilimsel Yaklaşım* in (275-292 pp.). İstanbul: Urzeni Yayınları.

Yücel, T. (2005). *Yapısalcılık*. İstanbul: Can Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Muğla Örneği

Examination of Factors Affecting Life Satisfaction of University Students: Muğla Case

Burçin UÇURMAZ[1], Meryem KARAPINAR[2] Aykut Can DEMİREL[3]

[1]*Öğrenci, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü, Muğla, burcin.ucurmaz@icloud.com,* orcid.org/0009-0001-0632-0158
[2]*Öğrenci., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü, Muğla, meryemkarapinar5@gmail.com* orcid.org/ 0009-0001-7019-3640
[2]*Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü, Muğla, aykutcandemirel@mu.edu.tr,* orcid.org/0000-0001-6388-7313

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
09.09.2024
Kabul/Accepted:
11.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1543521

Anahtar Kelimeler
Genç, Öğrenci, Sosyal Hizmet, Yaşam Doyumu

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesidir. Bu amaç çerçevesinde öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri, sanatsal ve sportif faaliyetlere katılımları, sosyal yaşamlarında kurduğu ilişkiler ve algılanan akademik başarılarının Yaşam doyumu düzeylerine etkileri incelenmiştir. Araştırmada nicel araştırma desenlerinden korelasyonel araştırma modeli benimsenmiş ve örneklem grubu basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırmaya 362 öğrenci katılmıştır. Yapılan analizlerde öğrencilerin aile tutumlarının, gelir ve akademik başarı algılarının, kronik hastalık/engellilik durumlarının, spor ve kültürel faaliyetlere katılımlarının ve yakın/özel bir arkadaşa sahip olmalarının Yaşam doyumu düzeylerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen analizler sonucunda aile tutumlarını demokratik olarak tanımlayan öğrencilerin Yaşam doyumu düzeyleri ilgisiz aile tutumlarına sahip olanlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Araştırma sonuçları öğrencilerin akademik başarı ve gelir algılarının pozitif yönde değişiminin Yaşam doyumu düzeylerini de pozitif yönde etkileyebileceğini göstermiştir. Dahası katılımcıların cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, barınma tipi ve romantik ilişki değişkenleri açısından Yaşam doyumu düzeylerinin farklılaşmadığı anlaşılmıştır.

Keywords
Youth, Student, Social Work, Life Satisfaction

ABSTRACT

The main purpose of this research is to examine the Life Satisfaction levels of university students according to some variables. Within the framework of this purpose, the effects of students' socio-demographic characteristics, participation in artistic and sportive activities, relationships established in their social lives and perceived academic achievement on their Life Satisfaction levels were examined. In the research, correlational research model, one of the quantitative research designs, was adopted and the sample group was formed using simple random sampling method. 362 students participated in the research. The analyses revealed that family attitudes, income and academic achievement perceptions, chronic illness/disability, participation sports and cultural activities, and having a close/special friend affected students' Life Satisfaction levels. The analysis revealed that the life satisfaction levels of students who defined their family attitudes as democratic were higher than those who had indifferent family attitudes. The results of the research showed that positive changes in students' academic achievement and income perceptions can positively affect their Life Satisfaction levels. Moreover, it was found that the participants' Life Satisfaction levels did not differ in terms of gender, age, number of siblings, housing type and romantic relationship variables.

Atıf/Citation: Uçurmaz, B., Karapınar, M. ve Demirel, A.C. (2025). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Muğla Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 383-394
Sorumlu yazar/Corresponding author: Burçin UÇURMAZ, burcin.ucurmaz@icloud.com

Bu araştırma, 2022 yılında "*2209/A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı*" kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

1. Giriş

İnsanlık tarih boyunca mutluluğun ne olduğunu anlamaya ve tanımlamaya çalışmıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında mutluluğun toplum, coğrafya ve kişiye göre farklı tanımlamaları yapılmış ancak kesin olarak uzlaşılan bir tanım oluşturulmamıştır. Bu yüzden de ne olursa kişi mutlu olur sorusuna da kesin bir şekilde cevap verilememiştir (Demirel, 2015). Günümüzde ise mutluluk kavramının refah, öznel iyi oluş, yaşam doyumu ve memnuniyet gibi kavramlar ile ele alındığını söylemek mümkündür (Dost, 2007). Nitekim bu kavramlar ile mutluluğun birlikte ele alınmasının şaşırtıcı olmadığı kavramların aslında mutluluğun bileşenleri arasında olduğu değerlendirilebilir. Mutluluk ile eş anlamlı olarak kullanılan yaşam doyumu olgusu ilk olarak Neugarten vd. (1961) tarafından dile getirilmiştir (Demirel, 2015; Diener, 1984; Özer & Karabulut, 2003). Yaşam doyumu öznel iyi oluşun bilişsel yönünü oluşturmaktadır (Diener, 1984). Öznel iyi oluş ise kişinin kendi yaşamını bütün yönleriyle bilişsel ve duygusal olarak kendi bakış açısı ile değerlendirmesidir (Myers & Diener, 1995). Bu değerlendirme halihazırdaki yaşam standartlarını, geçmiş yaşantıları ve geleceği kapsayan bütüncül bir değerlendirmedir (Güdül, 2015).

İnsanlar belirli bir yaşa bağlı olmaksızın her an kendilerini idealize ettikleri standartlarla değerlendirebilmektedir. Ancak bu değerlendirmelerin daha çok ergenlikten yetişkinliğe geçiş gibi gelişimsel dönemlerde ve kaza, hastalık gibi travmatik olaylar karşısında yapıldığı söylenebilir. Ergenlikten yetişkinliğe geçişteki en kritik aşamalardan birisi üniversite yaşamıdır. Üniversite yaşamı birey açısından kimlik gelişimi, değerlerin içselleştirilmesi, uyum sağlama, sorumluluk üstenmeye başlama ve olgunluğa erişme gibi süreçlerin yaşandığı zorlu bir dönemdir (Tel & Sarı, 2016). Üniversite döneminde gençlerin birçoğunun kök ailesinden ayrılarak başka bir şehirde yaşamaya başladığı, farklı kültürlerden gelen insanlar ile bir araya geldiği adeta yetişkinlik döneminin bir provası olduğu söylenebilir (Tel & Sarı, 2016). Dahası üniversite öğrenciliği finansal yönetim becerisinin kazanılmaya başladığı aynı zamanda yaşamın günlük rutindeki ihtiyaçlara cevap verirken bir yandan da akademik alanda çalışmalar yapılması gereken bir dönemdir. Bu yüzden üniversite yaşamı gelişimsel bir kriz durumu olarak adlandırılabilir (Çok vd., 2023). Üniversite yaşamının zorlu ve bir o kadar da fırsatlar sunan yapısı gençlerin yetişkinlik döneminde nasıl bir birey olacağını şekillendirmektedir. Bu dönemde öğrencilerin kendi kriterlerine göre yaşamlarını olumlu olarak değerlendiriyor olmaları hem akademik başarı hem de başarılı bir yetişkinlik döneminin başlangıcı için önemli bir konudur.

Yaşam doyumu ve gençler konusu içerisinde sosyal hizmetin de yer aldığı birçok disiplinin ilgisini çekmektedir. Sosyal hizmet "sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal bütünleşmeyi, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmelerini destekleyen uygulama temelli bir meslek ve akademik disiplindir" (IFSW, 2014). Hem bir meslek hem de bir bilim dalı olan sosyal hizmetin çok boyutlu (mikro-mezzo-makro) bakış açısı bireyin gelişiminin bir bütün halinde ele almayı ve aralarından gençlerin de olduğu farklı incinebilir nüfus gruplarıyla çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin psikososyal ve sosyoekonomik anlamda yaşadığı sorunlar sosyal hizmet mesleğinin uygulayıcısı olan sosyal hizmet uzmanları için de önemli bir çalışma alanı olduğu söylenebilir. Sosyal hizmet uzmanları gençlerle Çocuk ve Gençlik Merkezi (ÇOGEM), mahkemeler, cezaevleri, hastaneler, Kredi Yurtlar Kurumuna bağlı öğrenci yurtları, üniversiteler gibi birçok farklı uygulama alanında karşılaşabilmektedirler. Bu farklı uygulamalarına karşın dönemin getirdiği sorunlar, riskler ve avantajların gençler arasında benzerlik gösterdiği söylenebilir. Sosyal hizmet uzmanlarının gençlerle uygulamalarında madde bağımlığı, istismar, intihar gibi riskleri önlemek; gençleri bu risklerden korumak en temel amaçlarından birisidir (NASW, 2003). Sosyal hizmet uzmanları gençlerin ruh sağlığı gereksinimlerini karşılama, depresyon, okulu reddetme, anksiyete bozuklukları, sınav kaygısı vb. gibi sorunların uygun biçimde ele alınması için çalışmalar gerçekleştirirler (Özbesler & Duyan, 2010). Dahası sosyal hizmet uzmanları kendine ve çevreye zarar veren, davranış bozukluğu ve beden imajı gibi sorunlar yaşayan ve psikososyal sorunları olan gençlerle uygulamalar yaparlar (Özbesler & Duyan, 2010).

Literatür incelendiğinde son yıllarda Türkiye'de farklı örneklem gruplarının yaşam doyum düzeylerine ilişkin araştırmaların arttığı söylenebilir. Ancak üniversite öğrencilerinin yaşam doyum düzeylerini ve yaşam doyumlarını etkileyen faktörleri inceleyen çalışmaların daha az olduğu birkaç çalışmada dile getirilmiştir (Özgür, Babacan Gümüş & Durdu, 2010). Bu kapsamda mevcut araştırmanın, literatüre üniversite öğrencilerinin yaşam doyum düzeylerini etkileyen faktörler ile ilgili ampirik kanıtlar sağlayacak olması nedeniyle önemli olduğu değerlendirilebilir. Bu noktadan hareketle araştırmada üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç kapsamında alt amaçlar aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Öğrencilerin;

(1) Sosyo-demografik özelliklerine göre yaşam doyumu düzeyleri farklılaşmakta mıdır?
(2) Aile ve sosyal ilişkilerine göre yaşam doyumu düzeyleri farklılaşmakta mıdır?
(3) Algılanan akademik başarı düzeyleri yaşam doyumu düzeylerini etkilemekte midir?
(4) Sanatsal ve sportif faaliyetlere katılımı ile yaşam doyumu düzeyleri arasında bir fark bulunmakta mıdır?

2. Materyal ve Metot

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın amacını gerçekleştirecek en uygun yöntemin korelasyonel araştırma olduğu kararlaştırılmıştır. Korelasyonel araştırma iki veyahut ikiden fazla değişken arasındaki ilişkinin müdahale edilmeden incelendiği araştırmalardır (Büyüköztürk vd., 2017). Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarının bazı değişkenler açısından incelendiği ve incelenen değişkenlere müdahale edilmediği için bu araştırma modeli kullanılmıştır.

2.2. Örneklem Grubu

Araştırmanın evreni Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Muğla Meslek Yüksekokulu öğrencileri oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2022-2023 eğitim ve öğretim yılında öğrenim gören 3946 öğrenci araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini belirlemek için basit seçkisiz örnekleme yönteminin uygun olacağına karar verilmiştir. Araştırmaya %95 güven aralığında %5 hata payı ile 350 öğrencinin katılımı hedeflenmiş ve 362 öğrenciye ulaşılmıştır.

2.3.Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri anket vasıtasıyla toplanmıştır. Anket iki bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölüm katılımcının sosyodemografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular ve literatürde yaşam doyumu ile ilgili çalışmalarda ortaya konulan bazı değişkenlere yönelik sorulardan oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Bu haliyle anket Kişisel Bilgi Formu ve Yaşam Doyum Ölçeği (YDÖ) olarak iki bölüm ve toplam 20 sorudan oluşmaktadır. Anket soruları ve bölümlerine ilişkin detaylı bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Kişisel Bilgi Formu

Yaşam doyumu ile ilgili araştırmalar cinsiyet, yaş, gelir düzeyi, algılanan akademik başarı değişkenlerinin yaşam doyumu düzeylerini etkilediğini göstermektedir (Dost, 2007). Öte yandan araştırmalar ebeveyn ya da aile tutumlarının ve çocuk yetiştirme stillerinin yaşam doyumunu etkilediğini dahası spor yapma, kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılma gibi aktivitelerin insanların yaşam doyumu düzeyleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Sevinç & Özel, 2018). Bu bağlamda Kişisel Bilgi Formunda katılımcıların yaş, cinsiyet, aile yapısı, aile tutumu, kardeş sayısı, barınma durumu, kültürel ve sportif faaliyetlere katılım durumu, kronik hastalık veya engel durumu, romantik ilişki durumu, yakın arkadaşın olup olmaması hakkında bilgiler elde etmek için araştırmacılar tarafından hazırlanan 15 soruya yer verilmiştir.

Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ)

Anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların yaşam doyum düzeylerini belirlemek için Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) (The Satisfaction with Life Scale-SWLS) kullanılmıştır. Ölçek "kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, biraz katılmıyorum, ne katılıyorum ne de katılmıyorum, çok az katılıyorum, kesinlikle katılıyorum" şeklinde 7'li Likert tarzında beş sorudan oluşmaktadır. Her bir sorudan alınan puanlar bir ile yedi, toplam puan ise bir 5-35 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puan arttıkça yaşam doyumu pozitif yönlü olarak artmakta, düştüğünde ise yaşam doyumu azalmaktadır (Demirel, 2015). Ölçek Türkçe'ye Köker (1991) tarafından yapılan çalışma ile kazandırılmıştır. Ölçeğin Diener vd. (1985), tarafından geliştirilen orijinal halinde cronbach's alpha değeri 0.82 (Diener vd., 1985); Türkçe uyarlamasında ise 0,75 olarak bulunmuştur (Köker, 1991). Bu araştırmada ise Cronbach's alpha değeri 0,83 olarak saptanmıştır.

2.4.Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanmasına başlanılmadan önce Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Etik Kurulu'ndan gerekli etik kurul izni alınmıştır. Veriler Muğla Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden yüz yüze anket vasıtasıyla toplanmıştır. Bu kapsamda öncelikle Muğla Meslek Yüksekokulundan gerekli izinler alınmış; ardından derslere giren öğretim elemanlarının izni doğrultusunda araştırma anketi için duyurular yapılmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrencilere sınıf ortamında (derslerin olmadığı saatlerde) anket uygulanmıştır. Bir anketin cevaplama süresin yaklaşık 5-10 dakika aralığında olmuştur. Araştırmaya toplam 362 üniversite öğrencisi katılmıştır.

Araştırmada verilerin analizinde SPSS 25.0 istatistik programından yararlanılmıştır. Araştırmada betimleyici ve açıklayıcı istatistikler bir arada kullanılmıştır. Tablo 1.'de de görüldüğü üzere verilerin normalliği çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiş; değerlerin ±2 aralığında (George & Mallery, 2010) olmasından dolayı parametrik testler kullanılmasına karar verilmiştir. Diğer taraftan katılımcıların yaşam doyumu ölçeğinden aldıkları puan ortalamasının 19,67±6,86 olduğu bulunmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Yaşam Doyunmu Düzeylerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	n	Min.	Max.	$\bar{x}$	S_x	Çarpıklık		Basıklık	
						Statistic	SE.	Statistic	SE.
Yaşam Doyumu Ölçeği	362	5.00	35.00	19.67	6.86	-0,104	0,128	-0,683	0,256

Doğrulayıcı faktör analizi için SPSS AMOS 25 programı kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde modelin uyumunu değerlendirmek için çeşitli uyum indeksi değerleri uygulanmıştır (Büyüköztürk vd., 2004). Araştırmada yaşam doyumu ölçeğinin uyum düzeylerinin belirlenmesi için x^2/sd, RMSEA, RMR, GFI, CFI, ve NFI değerleri belirlenmiştir (Tablo 2.). Tablo 2.'ye bakıldığında GFI ve NFI değerlerinin iyi uyum gösterdiği, CMIN/DF değerinin, RMSEA, RMR, CFI değelerinin ise kabul edilebilir olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Yaşam Doyumu Ölçeğinin Uyum İndeks Değerleri

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Araştırma Bulgusu
CMIN/DF	0≤χ2/df≤2	2 ≤χ2/df ≤3	2.53
RMSEA	.00≤RMSEA≤.05	.05≤RMSEA≤.08	0.065
RMR	.00≤RMR≤.05	.05≤RMR≤.10	0.062
GFI	.95≤GFI≤1.00	.90≤GFI≤0.95	0.988
CFI	.95≤CFI≤1.00	.90≤CFI≤0.95	0.991
NFI	.95≤NFI≤1.00	.90≤NFI≤0.95	0,985

(Tosun, 2021).

3. Bulgular

Araştırmaya katılan 362 katılımcıların 222'si (%61.3)'ü kadın, 140'ı (%38.7) erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 19.96'dır. Katılımcıların 272'si (%75.1) çekirdek aile, 51'i geniş aile 39'u bölünmüş/parçalanmış ailelerden gelmektedir. Tablo 3. incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%53.3) ailelerinin demokratik tutuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların gelir algılarına bakıldığında büyük bölümünün "iyi"(%34.8) ve "orta" (45.3) düzeyde kümelendiği görülmektedir. Katılımcıların 254'ü öğrenci yurdu/apart (%70.2), 68'inin öğrenci evi (%18.8), 40'ının ise aileleri ile birlikte kaldığı tespit edilmiştir. Tablo 2.'ye bakıldığında katılımcıların önemli bir kısmının akademik başarılarını orta düzey (%46.4) olarak değerlendirdikleri; büyük bir bölümünün ise herhangi engel veya kronik rahatsızlığının olmadığı görülmektedir. Anketlerde elde edilen sonuçlar katılımcıların neredeyse yarısının (%42.3) düzenli olarak spror yapma alışkanlığının olmadığını ve benzer şekilde kültürel/sanatsal faaliyetlere çok az (ayda 1- %47.5) katılım sağladıklarını göstermiştir.

Tablo 3. Katılımcıları Betimleyici İstatistikler

	Değişken	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	222	61.3
	Erkek	140	38.7
Yaş	18-21	316	87.3
	22-25	46	12.7
Aile Tutumu	Otoriter	58	16.0
	Demokratik	193	53.3
	Aşırı Koruyucu	85	23.5
	İlgisiz	26	7.2
Kardeş Sayısı	Kardeşi yok	12	3.3
	1	158	43.6
	2	89	24.6
	3	52	14.4
	4 ve üstü	51	14.1
Gelir Algısı	Çok iyi	22	6.1
	İyi	126	34.8
	Orta	164	45.3
	Kötü	40	11.0
	Çok kötü	10	2.8
Barınma Tipi	Öğrenci yurdu/apart	254	70.2
	Aile evi	40	11.0
	Öğrenci evi	68	18.8
Akademik Başarı Algısı	Çok iyi	26	7.2
	İyi	99	27.3
	Orta	168	46.4
	Kötü	59	16.3
	Çok kötü	10	2.8
Kronik Hastalık/Engel Durumu	Hayır	325	89.8
	Kronik hastalık	33	9.1
	Engellilik	4	1.1
Spor Yapma Sıklığı	Hiç yapmam	153	42.3
	Hafta 1 gün	78	21.5
	Haftada 2-3 gün	75	20.7
	Haftada 4-5 gün	39	10.8
	Hemen hemen her gün	17	4.7
Kültürel/Sanatsal Faaliyetlere Katılım Sıklığı	Hiç katılmam	76	21.0
	Ayda 1	172	47.5
	Ayda 2-3	80	22.1
	Haftada 4-5	21	5.8
	Ayda 6 ve üstü	13	3.6
Romantik İlişki	Evet	196	54.1
	Hayır	166	45.9
Yakın Arkadaş	Evet	339	93.6
	Hayır	23	6.4

Tablo 4. Cinsiyet ve Yaş Değişkenlerine Göre Yaşam Doyumu Düzeyleri

Ölçek	Değişkenler			n	$\bar{X}$	S_x	sd	t	p
YDO	**Cinsiyet**	1.	Kadın	222	19.95	6.68	2-360	.96	.320
		2.	Erkek	140	19.21	7.15			
	Yaş	1.	18-21	316	19.91	6,71	2-360	1.78	.075
		2.	22-25	48	17.98	7,69			

*p<.05

Tablo 4. incelendiğinde katılımcıların cinsiyetleri ile YDO [t(2-360)=0.96; p>.05] düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Aynı şekilde yaş değişkeni ile de anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 5. Gelir Algısı ve Aile Tutumlarına Göre Yaşam Doyumu Düzeyleri

Ölçek	Değişkenler			n	$\bar{x}$	S_x	sd	F	p	Fark
YDO	**Gelir Algısı**	1.	Çok iyi	22	24.50	8.18	4-357	8.08	**.00***	1-3
		2.	İyi	126	21.19	6.49				1-4
		3.	Orta	164	18.75	6.47				1-5
		4.	Kötü	40	17.02	6.49				2-3
		5.	Çok kötü	10	15.30	7.21				2-4
	Aile Tutumları	1.	Demokratik	193	20.30	6.51	3-358	3.10	**.027***	1-4
		2.	Otoriter	58	18.74	7.68				
		3.	Aşırı Koruyucu	85	19.90	6.71				
		4.	İlgisiz	26	16.26	7.19				

*p<.05

Gelir algısı değişkeni ile YDO [F(4–357)= 8.08; p<.05] düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 5.). Gelir algısı "çok iyi" olan katılımcıların "orta", "kötü" ve "çok kötü" olanlara göre yaşam doyum düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Dahası gelir algısını "iyi" olarak tanımlayanların yaşam doyum düzeyleri "kötü" ve "çok kötü" olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık aile tutumu ile YDO [F(2–358)= 3.10; p<.05] arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Tablo 5.). Demokratik tutumlara sahip ailelerden gelen katılımcıların yaşam doyumu düzeyleri ilgisiz aile tutumlarına sahip ailelere göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 6. Kardeş Sayısına Göre Yaşam Doyumu Düzeyleri

Ölçek	Değişkenler			n	$\bar{x}$	S_x	sd	F	p	Fark
YDO	**Kardeş Sayısı**	1.	Kardeşi yok	12	19.16	8.58	4-357	.255	.906	
		2.	1	158	19.89	6.88				
		3.	2	89	19.13	7.40				
		4.	3	52	20.13	5.69				
		5.	4 ve üstü	51	19.53	6.73				

*p<.05

Tablo 6. incelediğinde katılımcıların kardeş sayısı ile YDO [F(4–357)= .255; p>.05] arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür (Tablo 6).

Tablo 7. Romantik İlişki ve Yakın Arkadaş Değişkenlerine Göre Yaşam Doyumu Düzeyleri

Ölçek	Değişkenler			n	$\bar{x}$	S_x	sd	t	p
YDO	**Romantik İlişki**	1.	Var	196	19.94	6.52	2-360	.81	.41
		2.	Yok	166	19.35	7.25			
	Yakın Arkadaş	1.	Var	339	19.86	6.81	2-360	2.02	**.043***
		2.	Yok	23	16.86	7.21			

*p<.05

Tablo 7.'ye bakıldığında katılımcıların romantik ilişki durumu değişkeni ve YDO arasında [t(2-360)=.81; p>.05] anlamlı bir ilişki saptanmadığı anlaşılmaktadır. Ancak katılımcıların yakın arkadaş değişkeni ve YDO [t(2-360)=2.02; p<.05] arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir (Tablo 7.).

Tablo 8. Barınma Tipi ve Akademik Başarı Algı Değişkenlerine Göre Yaşam Doyumu Düzeyleri

Ölçek	Değişkenler			n	$\bar{x}$	S_x	sd	F	p	Fark
YDO	**Barınma Tipi**	1.	Öğrenci yurdu/apart	254	19.45	6.92	2-359	.53	.58	
		2.	Aile evi	40	20.58	7.39				
		3.	Öğrenci evi	68	19.94	6.35				
	Akademik Başarı Algısı	4.	Çok iyi	26	20.76	6.99	4-357	5.36	**.00***	2-4
		1.	İyi	99	21.23	6.63				2-5
		2.	Orta	168	19.82	6.58				3-4
		3.	Kötü	59	16.99	6.66				
		4.	Çok kötü	10	14.50	8.92				

*p<.05

Ayrıca katılımcıların barınma tipine göre YDO [F(4–357)= .53; p>.05]'da istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir (Tablo 8.). Diğer taraftan akademik başarı algısı ile YDO [F(4–357)= 5.36; p<.05] arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 8.). Katılımcıların akademik başarı algısı "iyi" olanların "kötü" ve "çok kötü" olanlara göre yaşam doyum düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca akademik başarı algısı "orta" olarak tanımlayanların yaşam doyum düzeyleri "kötü" olanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9. Kronik Hastalık/Engellik Durumuna Göre Yaşam Doyumu Düzeyleri

Ölçek	Kronik hastalık/Engel durumu			n	$\bar{x}$	S_x	sd	t	p
YDO	1.	Yok		325	19.91	6.76	2-360	1.88	**.042**
	2.	Var		37	17.49	7.47			

*p<.05

Tablo 9.'a bakıldığında katılımcıların kronik hastalık/engel durumu değişkeni ve YDO [t(2-360)=1.88; p<.05] düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Kronik hastalığı/engel durumu olan katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinin olmayanlara göre daha düşük olduğu görülmüştür.

Tablo 10. Spor Yapma Sıklığı Değişkenine Göre Yaşam Doyumu Düzeyleri

Ölçek	Spor Yapma Sıklığı			n	$\bar{x}$	S_x	sd	F	p	Fark
YDO	1.	Hiç yapmam		153	18.56	6.99	4-357	3.89	**.004***	1-4
	2.	Hafta 1 gün		78	19.52	6.73				
	3.	Haftada 2-3 gün		75	20.92	6.37				
	4.	Haftada 4-5 gün		39	22.67	6.61				
	5.	Hemen hemen her gün		17	17.88	6.76				

*p<.05

Tablo 10.'a bakıldığında katılımcıların spor yapma sıklığına göre YDO [F(4–357)= 3.89; p<.05] arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Spor yapma sıklığı "Haftada 1 gün" olan katılımcıların "haftada 4-5 gün" gün spor yapanlara göre daha yüksek yaşam doyumu düzeylerinin olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 11. Kültürel/Sanatsal Faaliyetlere Katılım Sıklığı Değişkenine Göre Yaşam Doyumu Düzeyleri

Ölçek	Kültürel/Sanatsal Faaliyetlere Katılım Sıklığı			n	$\bar{x}$	S_x	sd	F	p	Fark
YDO	1.	Hiç katılmam		76	16.79	7.69	4-357	5.68	**.00***	1-2
	2.	Ayda 1		172	19.79	6.37				1-3
	3.	Ayda 2-3		80	21.71	6.32				
	4.	Haftada 4-5		21	21.28	6.53				
	5.	Ayda 6 ve üstü		13	19.69	7.14				

Tablo 11. İncelendiğinde katılımcıların kültürel/sanatsal faaliyetlere katılım sıklığına göre YDO [F(4–357)= 5.68; p<.05] arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Kültürel/sanatsal faaliyetlere katılım sıklığı "hiç katılmam" olanların yaşam doyum düzeyleri "ayda 1" ve "ayda 2-3" olanlara göre daha düşük olduğu anlaşılmıştır.

4.Tartışma ve Sonuç

Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin bazı değişkenlere göre belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırmaya 362 öğrenci katılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular cinsiyet ve yaş değişkenlerinin yaşam doyumu düzeylerini etkilemediğini göstermiştir. Literatürde yapılan çalışmalar yaşam doyumu düzeyleri ile cinsiyet ve yaş arasında bir ilişkinin olmadığını göstermektedir (Acar & Yılmaz, 2021; Demirbilek & Bozanoğlu, 2023; Ertekin, 2021; Tunç, 2020). Aslında cinsiyet ve yaş faktörlerinin yaşam doyumu etkilememesi Myers ve Diener (1995)'in de belirttiği gibi yaşam doyumunun sosyodemografik değişkenlerden ziyade kişisel ve psikolojik değişkenlerden etkilendiğini kanıtlar niteliktedir. Dahası araştırmaya katılanların yaşlarının birbirine çok yakın olması ve aynı gelişimsel dönem içinde olmaları da bu sonuca yol açmış olabilir. Gelir düzeyi ya da ekonomik durumun yaşam doyumlarıyla arasında bir ilişki olduğunu bilinmektedir (Cavga, 2019; Dost, 2007; Guan vd., 2019; Zhuk vd., 2023). Yüksek gelir seviyeleri, bireylerin refahına katkıda bulunan ürün ve hizmetlere erişmesine olanak tanıdığı için genellikle artan yaşam doyumu ile ilişkili olduğu bildirilmektedir (Guan vd., 2019). Dahası yaşam doyumu ve gelir seviyeleri arasındaki ilişki yalnızca gençler ve üniversite öğrencilerinde değil aynı zamanda göçmen ve savaştan etkilenen yetişkinlerde dahi önemli bir faktördür (Zhuk vd., 2023). Diğer taraftan gelir düzeyinin rakamsal değeri bir anlam ifade etmeyebilir bunun yerine subjektif gelir algısının daha önemli olduğu literatürde son yıllarda ön plana çıkmaktadır (Ren vd., 2022). Bu nedenle araştırmada doğrudan bir gelir sorusu yerine gelir algısına yönelik bir soru sorulmuştur. Yapılan analizler neticesinde gelir düzeyini "çok iyi" "iyi" olarak tanımlayanların yaşam doyumu düzeyleri "orta", "kötü" ve "çok kötü" olarak tanımlayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Sonucun literatür ile uyumlu olduğu görülmüştür (Cavga, 2019; Dost, 2007; Guan vd., 2019; Zhuk vd., 2023). Gelir, yaşam doyumunu etkileyen önemli bir faktör olsa da tek belirleyici değildir. Aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, statü, sağlık ve davranışsal boyutları içeren sosyal refah, bireylerin mutluluğunun ve yaşam doyumunun şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır (Hamzaoğlu, 2022).

Literatürdeki çalışmalar aile tutumlarının ve/veya ebeveyn yetiştirme tarzlarının yaşam doyumu düzeylerini etkilediğini göstermektedir (Çiftçi Arıdağ ve Ünsal Seydooğulları, 2019; Bakan ve Güler, 2017; Çivitci, 2009). Bu araştırmada literatürle uyumlu olarak demokratik tutumlara sahip ailelerden gelen öğrencilerin yaşam doyumlarının ilgisiz ailelerden gelenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dahası demokratik tutumlara sahip aileden gelen gençlerin yaşam doyumlarının aşırı koruyucu ve otoriter ailelerden gelenlere göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun demokratik tutumlara sahip ailelerden gelen bireylerin koşulsuz kabul edilmeleri ve sevilmelerinin (Dost, 2007) özgüvenli olarak yetişmelerini sağladığı ve kendilerini değerlendirmede olumlu bakış açısını beraberinde getirdiği söylenebilir. Kardeş sayısının yaşam doyumuna etkisinin incelendiği bazı çalışmalar (Ünal & Şahin, 2013; Simsaroglu Beydola vd., 2022) kardeş sayısının yaşam doyumuna etkisinin olmadığını; bazı çalışmalar (Çivitci, 2009; Tunç, 2020) ise kardeş sayısının yaşam doyumu üzerinde etkisinin olduğunu bildirmektedir. Araştırmada kardeş sayısının yaşam doyumunu anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna varılmış; bu sonucun Simsaroglu Beydola vd. (2022)'ın da belirttiği üzere kardeşi olan ve olmayan bireylerde aile içi iletişim ve etkileşimin benzer olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmüştür.

Araştırmada ortaya çıkarılmak istenilen önemli bir konu üniversite öğrencilerin hayatında yakın arkadaş ya da özel biri olup olmamasının yaşam doyumlarına etkisidir. Yapılan analizler yakın arkadaşa sahip olan öğrencilerin yaşam doyumlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Konu ile ilgili çalışmalar arkadaş sayısı arttıkça yaşam doyumu düzeylerinin etkilenmediğini bildirmektedir (Altundağ, 2013; Demir vd., 2021). Diğer taraftan Chow (2005) yaptığı çalışmada olumlu arkadaş ilişkilerinin yaşam doyumunu olumlu yönde etkilediğini bildirmektedir. Bu yönüyle araştırma literatürden farklılaşmakla birlikte Chow (2005)'un belirttiği üzere çevredeki insanların sayısından ziyade kurulan ilişkilerin kalitesinin bu noktada belirleyici olduğu dile getirilebilir. Romantik ilişki bakımından da bu durumun benzer olduğu söylenebilir. Nitekim araştırmada literatürün (Dinçer, 2021; Kaya, 2020) aksine yaşam doyumu düzeylerinin romantik ilişkiler açısından

etkilenmediği bulunmuştur. Böyle bir sonucun oluşmasının nedeni araştırmada romantik ilişkinin süresi, derinliği ve uyumu hakkında bilgi toplanmaması ve yalnızca ilişkinin varlığının irdelenmesi olabilir.

Bireyin yaşadığı mekân ya da barınma tipi yaşam kalitesinin bir göstergesinden daha fazlasıdır. Barınılan yerin bireyin fiziksel sağlığı ve psikolojik refahı için çeşitli faydaları olabilir. Dahası, yakın ilişkilerin, arkadaşlar ve akrabalarla ilişkilerin ve boş zaman aktivitelerinin odak noktasıdır (Chow, 2005). Bu yönüyle öğrencilerin zamanlarının önemli bir kısmını geçirdikleri barınma tipi yaşam doyumunu etkileyen önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Araştırma kapsamında yapılan analizler öğrencilerin barınma tipinin yaşam doyumu düzeyleri üzerine etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Bu yönüyle araştırma literatürdeki çalışmalardan (Çağatay İn & Şanlı Kula, 2019; Kandemir vd., 2016; Koçak, 2016) ayrışmaktadır. Sonuçların literatürden farklılaşmasının nedeninin Kandemir vd. (2016)'in de belirttiği üzere barınma tipinden ziyade ekonomik koşullar nedeniyle yaşanılan yerin değişmesinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Nitekim Çağatay İn & Şanlı Kula (2019) yaptıkları çalışmada özel yurtta kalan öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin devlet yurdunda kalanlara göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bu araştırmada devlet-özel ayrımı yapılmaksızın barınma tipi ile ilgili veriler toplandığı için sonucun literatürden farklılaştığı dile getirilebilir. Diğer taraftan araştırmada aile evinde kalan öğrencilerin yaşam doyumu ortalama puanlarının öğrenci yurdu/apart ve öğrenci evinde kalanlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Chow (2005)'un da ifade ettiği üzere barınılan yer sadece fiziksel bir ortamdan ibaret değildir aynı zamanda sosyal ilişkilerde önemli bir alandır. Bu yönüyle ailesi ile kalan öğrencilerin yaşam doyumu puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olması şaşırtıcı değildir.

Araştırmadan elde edilen önemli bir diğer sonuç öğrencilerin akademik başarı algıları yükseldikçe yaşam doyumu düzeylerinin yükselmesidir. Literatürde çoğu çalışma (Bahar & Abdramanova, 2023; Chow, 2005; Çiftçi Arıdağ & Ünsal Seydooğulları, 2019; Çivitci, 2009; Dost, 2007) akademik başarının yaşam doyumunu açıklamada önemli bir faktör olduğunu bildirmekteyken birkaç çalışma (Süt vd., 2019; Yelpaze & Yakar, 2019) ise bu şekilde bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Başarının subjektif bir kavram olduğu söylenebilir. Kime göre? Ne zaman? Nasıl? olduğu bireyin süzgecinden geçer ve bu duruma karşı olumlu ya da olumsuz duygu geliştirir. Duygular yaşam doyumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Diener vd., 1985) bu nedenle öğrencilerin akademik başarıları arttıkça mutluluklarının artmasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Öte yandan akademik başarı yüksek olduğu için mi yaşam doyumu düzeyleri yükselmekte ya da yaşam doyumu düzeyleri yüksek olduğu için mi akademik başarı yükseliyor düşünülmesi gereken bir diğer konudur.

Kronik hastalık ve/veya engel durumu travmatik ve zorlayıcı bir deneyimdir. Nitekim araştırma sonuçları kronik hastalık/engele sahip olanların, kronik hastalık/engele sahip olmayanlara göre düşük olduğunu göstermiştir. Aslında kronik hastalığın/engel durumunun getirdiği psikososyal ve ekonomik olumsuzluklar düşünüldüğünde bunun öngörülen bir sonuç olduğu söylenebilir. Literatürde kronik hastalık/engel durumunda yaşam doyumu düzeylerine ilişkin çalışmaların genellikle yaşlı nüfus; spesifik olarak belirli kronik hasta popülasyonları (Buczak-Stec, König & Hajek, 2018; Demirel, 2015, Piotrkowska vd., 2023) ve engelli birey veya aileleri (Babahanoğlu & Kaya, 2023; Kara, Bacı & Tatar, 2020); üzerine yapıldığı söylenebilir. Bu yönüyle araştırmadan elde edilen bu sonucun literatüre önemli bir katkı sağladığı düşünülmüştür.

Araştırma sonucunda elde edilen önemli bir bulgu da spor yapma sıklığı ve kültürel/sanatsal faaliyetlere katılımın yaşam doyumu düzeyleri üzerinde etkisinin olduğudur. Sporun fiziksel sağlık için yararları yadsınamaz bir gerçektir. Diğer taraftan spor yapmanın psikolojik ve sosyal açından bireye olumlu katkı sağladığı bilinmektedir (Küçük & Koç, 2004). Literatürdeki çalışmalar bireylerin spor yapma sıklığı arttıkça yaşam doyumu düzeylerinin arttığını bildirmektedir (Ekizoğlu, 2023; İncekara, 2018). Sevinç ve Özel (2018) yaptıkları çalışmada boş zaman aktivitesi olarak dalış sporu yapanların yaşam doyumu düzeylerinin yüksek olduğunu bulmuşlardır. Spor yapmanın bireylerin beden imajları ve benlik algılarına olumlu katkı sağlamasının yaşam doyumu düzeylerini etkileyebilmektedir. Yine benzer şekilde kültürel/sanatsal faaliyetlere katılım bireyin sosyalleşmesini, zamanını kaliteli geçirmesini sağlayabileceği için yaşam doyumu düzeylerine pozitif katkı sağlayabilir.

Araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin gelir algıları, aile tutumları, yakın arkadaş ilişkileri, akademik başarı algıları, kronik hastalık veya engel durumları, spor yapma sıklıkları ve kültürel faaliyetlere katılma sıklıkları ile yaşam doyumu düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ancak, öğrencilerin cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, romantik ilişki durumu ve barınma tipi gibi değişkenler ile yaşam doyumu düzeyleri arasında bir ilişki tespit edilmemiştir. Sosyal hizmet mesleği açısından değerlendirildiğinde, bu sonuçların dikkat çekici olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular, sosyal hizmet uzmanlarının gençlerle yürütülecek

uygulamalarda yaşam doyumu konusuna yönelik çalışmalarına katkıda bulunabilir. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanları, özellikle kurum bakımında bulunan gençlerin sosyalleşmelerini teşvik ederek, spor ve kültürel faaliyetlere katılımlarını artırarak, bu gençlerin psikolojik iyilik halleri üzerinde olumlu bir etki yaratabilirler.

Kaynaklar

Acar, K., & Yılmaz, A. K. (2021). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman doyumları ile yaşam doyumları arasındaki ilişki. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(1), 25-35.

Altundağ, Y. (2013). *Anne-babası boşanmış ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak yaşam doyumu ve yalnızlık* (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi*.

Babahanoğlu, R., & Kaya, N. G. (2023). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyum düzeylerinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(3), 886-898. https://doi.org/10.33437/ksusbd.1326435

Bahar, H. H., & Abdramanova, N. (2023). Türkiye ve Kazakistan'daki öğretmen adaylarının akademik başarı ve yaşam doyum düzeylerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(237), 389-408.

Bakan, İ., & Güler, B. (2017). Duygusal zekânın, yaşam doyumu ve akademik başarıya etkileri ve demografik özellikler bağlamında algı farklılıkları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *19*(33), 1-11.

Buczak-Stec, E. W., König, H. H., & Hajek, A. (2018). Impact of incident Parkinson's disease on satisfaction with life. *Frontiers in Neurology*, 9, 589. https://doi.org/10.3389/fneur.2018.00589

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Kahveci, Ö., & Demirel, F. (2004). Güdülenme ve öğrenme stratejileri ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 4(2), 207-239.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, 23. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.

Cavga, Z. (2019). *Lise öğrencilerinde aile yaşam doyumu ile psikolojik dayanıklılık ve sosyal medya kullanım bozukluğu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Chow, H. P. H. (2005). Life satisfaction among university students in a Canadian prairie city: a multivariate analysis. *Social Indicators Research*, 70(2), 139-150. https://doi.org/10.1007/s11205-004-7526-0

Çağatay İn, E., & Şanlı Kula, K. (2019). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik ve yaşam doyumunun incelenmesi: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 403-442. https://doi.org/10.19171/uefad.679322

Çiftçi Arıdağ, N. Ç., & Ünsal Seydooğulları, Ü. (2019). Lise öğrencilerinin yaşam doyumu ve yılmazlık düzeylerinin anne-baba tutumlarıyla ilişkisi açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(4), 1037-1060.

Çivitci, A. (2009). İlköğretim öğrencilerinde yaşam doyumu: Bazı kişisel ve ailesel özelliklerin rolü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 29-52.

Çok, F., Özdoğan, H. K., Berber, K., & Yeler, Z. (2023). Yetişkinliğe geçiş sürecinde gelişimsel bir kriz: Çeyrek yaşam krizi. *Humanistic Perspective*, 5(2), 898-920.

Demir, R., Tanhan, A., Çiçek, İ., Yerlikaya, İ., Çırak Kurt, S., & Ünverdi, B. (2021). Yaşam kalitesinin yordayıcıları olarak psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumu. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(1), 192-206. https://doi.org/10.33308/26674874.2021351256

Demirbilek, N., & Bozanoğlu, B. (2023). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu, iletişim becerileri ve yaşam boyu öğrenme düzeyleri arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 312-333. https://doi.org/10.17679/inuefd.1132020

Demirel, A. C. (2015). *Genç kanser hastalarının sosyal destek düzeyleri ve yaşam doyumu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi.

Diener, E. (1984). Subjective well-Being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

Dinçer, D. (2021). Romantik ilişkisi olan kadınlarda algılanan partner değişimi, yakınlık ve yaşam doyumu. *International Journal of Social Inquiry*, 14(2), 569-590. https://doi.org/10.37093/ijsi.990863

Dost, M. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 132-143.

Ekizoğlu, Ö. (2023). Açık su yüzme sporcularının spora bağlılıklarının yaşam doyumuna etkisi. *Spor Eğitim Dergisi*, 7(1), 68-76. https://doi.org/10.55238/seder.1260479

Ertekin, A. B. (2021). Kariyer adanmışlığı ile yaşam doyumu arasındaki ilişki: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 23(3), 128-141.

George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson

Guan, C., Qiu, Y., & An, R. (2019). Relative income and life satisfaction among Chinese adults. *Sustainability*, 11(20), 5651. https://doi.org/10.3390/su11205651

Güdül, M. D. (2015). *Üniversite öğrencilerinin akademik motivasyon profillerinin psikolojik ihtiyaç doyumu, akademik erteleme ve yaşam doyumu ile ilişkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi.

Hamzaoğlu, N. M. (2022). Beyond money: A social analysis of happiness. *Beykoz Akademi Dergisi*, *10*(2), 374-389. https://doi.org/10.14514/beykozad.1191226

IFSW. (2014). Global definition of social work. https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ adresinden alınmıştır.

İncekara, T. (2018). *Üniversite öğrencilerinde vücut algısı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi.

Kandemir, H., Dirik, B., & Narin, M. (2016). Evde yaşayan öğrenci ile yurtta yaşayan öğrencinin yaşam doyumu düzeylerinin yapısal eşitlik modeli ile analizi. *İş ve Hayat*, 2(4), 275-291.

Kara, E., Bacı, G. B., & Tatar, S. T. (2020). Fiziksel engelli sedanter bireyler ile aktif spor yapan fiziksel engelli bireylerin yaşam doyum düzeylerinin karşılaştırılması. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 154-165. https://doi.org/10.31680/gaunjss.643966

Kaya, Ö. S. (2020). Romantik ilişkilerde sorun çözme becerileriyle ilişkili faktörler: Yaşam doyumu ve diğerkâmlığın yordayıcı etkisi. Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 3(1), 33-56.

Koçak, Ö. F. (2016). Kişilerarası çatışmalar ve yaşam doyumu ilişkisi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 9(43). https://doi.org/10.17719/jisr.20164317765

Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeylerinin karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.

Küçük, V., & Koç, H. (2004). Psiko-sosyal gelişim süreci içersinde insan ve spor ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 1-11.

Myers, G. D., & Diener, E. (1995). "Who Is Happy?", *Psychological Science*, 6 (1): 10–19. https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x

NASW. (2003). Nasw standards for the practice of social work with adolescents. Erişim Tarihi: 07.11.2024 Erişim Linki: https://www.socialworkers.org/Practice/NASW-Practice-Standards-Guidelines/NASW-Standards-for-the-Practice-of-Social-Work-with-Adolescents

Neugarten, B. L., Havighurst, R. J., & Tobin, S. S. (1961). Themeasurement of life satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, 134-143. https://doi.org/10.1037/a0016777

Özbesler, C., & Duyan, V. (2010). Okul ortamlarında sosyal hizmet. *Eğitim ve Bilim*, 34(154).

Özer, M., & Karabulut, Ö. Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Turkish Journal of Geriatrics*, 6(2), 72-74.

Özgür, G., Babacan Gümüş, A., & Durdu, B. (2010). Evde ve yurtta kalan üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 25-32.

Piotrkowska, R., Kruk, A., Krzemińska, A., Mędrzycka-Dąbrowska, W., & Kwiecień-Jaguś, K. (2023). Factors determining the level of acceptance of illness and satisfaction with life in patients with cancer. *Healthcare (Basel)*, 1(8), 1168 https://doi.org/10.3390/healthcare11081168

Ren, Z., Yue, G., Xiao, W., & Fan, Q. (2022). The influence of subjective socioeconomic status on life satisfaction: The chain mediating role of social equity and social trust. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23), 15652.

Sevinç, F., & Özel, Ç. H. (2018). Boş zaman aktivitesi olarak dalış ve yaşam doyumu ile ilişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 397-415. https://doi.org/10.16953/deusosbil.416816

Simsaroglu Beydola, B., Karagülmez, K., Ruso, K., Kaptan, S., & Bulut-Serin, N. (2022). Evaluation of hopelessness and life satisfaction levels in adolescents. *Online Submission*, 11(2), 162-177.

Süt, H. K., Küçükkaya, B., Cumur, E., & Özdemir, E. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin sosyal ve entelektüel aktiviteleri ile akademik başarı durumları ve yaşam doyumları arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 326-334. https://doi.org/10.5961/jhes.2019.334

Tel, F. D., & Sarı, T. (2016). Üniversite öğrencilerinde öz duyarlılık ve yaşam doyumu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 292-304. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2016.16.1-5000182922

Tosun, S. (2021). Uyum istatistikleri (En uygun modelin seçimi ve model-veri uyumu). https://selmatosun.medium.com/uyum-i%CC%87statistikleri-en-uygun-modelin-se%C3%A7imi-ve-model-veri-uyumu-4e62d4d7fd80 adresinden alınmıştır.

Tunç, A. Ç. (2020). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin yaşam doyumu ile mutluluk korkusu düzeylerindeki ilişkinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 57-68. https://doi.org/10.31680/gaunjss.655508

Ünal, A. Ö., & Şahin, M. (2013). Lise öğrencilerinin yaşam doyumlarının bazı değişkenlere göre yordanması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 2(3), 46-63.

Yelpaze, İ., & Yakar, L. (2019). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu ve bilişsel esnekliklerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9 (54), 913-935.

Zhuk, Y., Bilan, S., Brycz, M., & Brycz, H. (2023). Economic status, emigration, and life satisfaction: Strategies of acculturation among Belarusian and Ukrainian Migrants in Poland before and during the war. *Economics & Sociology*, 16(4), 321-332. https://doi.org/10.14254/2071-789X.2023/16-4/16

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑ **.** Bu çalışmanın yazar/yazarları, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih 21.12.2022 sayı ve 163 kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

19. Yüzyıl Bir Bektaşi Şairinden Sultan Abdülaziz'e Övgü: İstiḫrâc-I Ḥıfẓî

A 19th Century Bektashi Poet Praises Sultan Abdülaziz: Istiḫrâc-ı Ḥıfẓî

Serdal KARA[1]

[1]*Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mardin, serdalkaraa@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-0133-7767*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
18.09.2024
Kabul/Accepted:
12.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1552267

Anahtar Kelimeler
Bektaşilik, Sultan Abdülaziz, İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî, Hıfzî, Dil özellikleri.

ÖZ

Çalışma konumuz 19. yüzyıl Bektaşi şairlerinden Hıfzî'nin İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî adlı manzum eseridir. Hıfzî bu eserinde Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması ile oluşabilecek muhtemel sonuç, anlam ve beklentiler üzerinde durmaktadır. Toplam kırk beş beyitten oluşan metin 8+8 on altılı hece ölçüsü ile yazılmıştır. Metinde gerek ses tekrarı gerek iç kafiye ve gerekse de rediflerle ahenk sağlanmaktadır.

Metin şekil dışında konu ve içerik bakımından; farklı tasavvufi inançları bünyesinde eriterek İslamiyet öncesi Türk unsurları ihtiva eden ve 15. yüzyılda ananesi oluşan Bektaşilik anlayışı ile ilgili unsurlar içermektedir. Bunun yanı sıra metinde baskı dönemleri sonrası Sultan Abdülaziz'i özlemle bekleyiş ve Sultan Abdülaziz'e övgü ile ilgili duygu ve düşüncelere de yer verilmektedir.

Çalışma giriş, dil özellikleri, metin ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Bektaşilik inancı ve Bektaşiliğin diğer tarikatlarla olan ilişkisi hakkında bilgi verilmekte, Sultan Abdülaziz dönemine kadar olan Bektaşilik tarihi genel olarak değerlendirilmektedir. Daha sonra metnin gerek şekilsel ve gerekse de muhteva açısından özelliklerine değinilmekte ve manzume şairi hakkındaki bilgilere yer verilmektedir. Dil özellikleri bölümünde yazım ve ses özellikleri üzerinde durulmakta ve ses özelliklerinden dudak uyumu ele alınmaktadır. Dil özellikleri sonrası metnin çeviri yazısına yer verilmektedir. Son olarak metin ile ilgili elde edilen bulguların değerlendirildiği sonuç bölümü yer almaktadır.

Keywords
Bektashism, Sultan Abdülaziz, İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî, Hıfzî, Language properties

ABSTRACT

The subject of our study is the 19th century Bektashi poet Hıfzî's verse work Istiḫrâc-ı Ḥıfẓî. The text, which consists of forty-five couplets in total, is written in 8+8 sixteen syllable meter. The text is harmonized by repetition of sounds, internal rhyme and redifs. In this work, Hıfzî focuses on the possible results, meanings and expectations that may occur with the accession of Sultan Abdülaziz to the throne, and the feelings and thoughts about the longing for Sultan Abdülaziz and the praise of Sultan Abdülaziz after the periods of oppression are included.

The study consists of introduction, language features, text and conclusion. In the introduction, information is given about the belief in Bektashism and its relationship with other sects, and the history of Bektashism until the period of Sultan Abdülaziz is evaluated in general. Then, both the formal and content features of the text are mentioned and information about the poet of the verse is given. In the language features section, spelling and sound features are emphasized and labial harmony is discussed. After the language features, the translation of the text is given. Finally, there is a conclusion section where the findings obtained about the text are evaluated.

Atıf/Citation: Kara, S. (2025). 19. Yüzyıl Bir Bektaşi Şairinden Sultan Abdülaziz'e Övgü: İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 395-404

Sorumlu yazar/Corresponding author: Serdal KARA, serdalkaraa@hotmail.com

1. Giriş

Gelenekler, örfler, âdetler ve törenler kendi başlarına bir anlam taşımayıp iyi ve güzel olanın ifadesi olarak bulundukları toplum içinde bir değer ve anlam taşır. Her toplum gibi Türkler de kendilerine ait bu anlam ve değerlere sahip çıkmış, bunları korumaya çalışmışlardır. Bu nedenle Orta Asya'dan (Türkistan'dan) göç eden Türkler; kendi yaşam şekline göre oluşan anane, örf, âdet ve inançlarıyla göç yolunda karşılaşıp etkilendikleri inanç ve anlayışları göç ettikleri bölgelere taşımışlardır. Bu bölgelerden Anadolu, İran, Suriye, Mısır gibi yerlerde yer alan inanç ve anlayışlarla beraber yaşamlarına uygun inanç ve anlayışları kabul etmiş ya da bu inanç ya da anlayışları kendilerine göre düzenlemişlerdir.

Anadolu'ya göç eden Türkmenler arasında İslamiyet yayılmaya başladığı zaman göçebe yaşayan Türkmenlerin hayatında önemli bir yeri olan kadınlar ve kadınların yaşam içindeki rolleri (kadınlarla yapılan "ayînî ictimâ" gibi) ile ilgili ehli sünnet âlimleri tarafından sınırlamaların getirilip kadınların toplumsal yaşam alanı dışına çıkarılmak istenmesi ve göçebe hayata pek uymayan birtakım şer'i hükümlerin olması nedeniyle Türkmenler kendi milli ananesini devam ettirecek bir yaklaşım göstermiş ve daha sonra yaşamlarına yakın buldukları Batıni ve Şii akımlarına yönelerek âdeta mezhep toplulukları oluşturmuşlardır. Bugün Anadolu ve İran'ın bazı bölgelerinde "Kızılbaş, Alevi, Hurufi, Ali-ilâhî" gibi adlar alarak yaşayan heterodoks[1] zümreler bu akımların devamıdır (Köprülü, 1925: 127).

Heterodoks zümreler belli bir siyasi merkeze bağlı olmakla beraber merkezi anlayış ve gücün dışında kendi inanç ve geleneklerine göre yaşamaktadır. Bu nedenle de zaman zaman merkezi otoriteyle karşı karşıya gelmekte ve bu otoriteye karşı ayaklanmaktadır. Bu ayaklanmalardan biri de heterodoks zümrelerden Kalenderî ve Hayderî gibi Şii ve İsmailî tasavvufi tarikatların ve bunlara bağlı aşiretlerin Anadolu'da ilk dinî siyasi hareketleri olan Babaîler isyanıdır (H. 637)[2]. Bu isyanın başarısızlıkla sonuçlanması, dervişlerin gizlenmesine neden olmuş; ancak dervişler Moğol istilası sonrası saklanmaya gerek görmeyerek tabi oldukları yolu yaymaya başlamışlardır. Hacı Bektaş Veli bunların en önemlisi ve Baba İshak'ın takipçisi olarak sayılabilir. İtikat bakımından Hacı Bektaş ile şeyhi Baba İshak ve o yüzyıllardaki Babaî, Kalenderî, Hayderî dervişleri arasında hemen hemen hiçbir fark olmadığı iddia edilebilir (Köprülü, 1925: 138).

Şii-Bâtıni görüşte olan Hayderîye ve Kalenderîye tarikatlarıyla Bektaşilik arasında o kadar sıkı bir ilişki vardır ki sonraki yüzyıllarda bunların birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir (Köprülü, 1925: 129). H. 8. yüzyılda Rum Abdalları olarak adlandırılan, dış görünümü ve kıyafetleri ile Kalenderî ve Hayderî dervişlerinden farksız olan Bektaşilerin Osmanlıların kuruluşu ile de ilgileri olduğu muhakkaktır. Bu ilgi I. Osman ve Orhan dönemlerinde genellikle Hacı Bektaş'ın müritleri olan ve sürekli savaşlara katılan Türkmen babaları yani Rum Abdalları ile ilgilidir. Daha sonra Yeniçeriliğin kuruluşunda da Bektaşilik ile Ahiliğin önemli rolleri olduğu apaçık görülmektedir (Köprülü, 1925: 139)

Türk tarikatlarının en önemli düşünce kaynakları olarak Mevlana'nın Farsça Mesnevî'si ile Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Fütûhâtü'l-Mekkiyye ve Fusûsü'l-Hikem adlı eserleri görülmektedir. Bu kitaplar etkisiyle Türkler arasında gelişen sistemde temel olarak Türklerin Asya'dan getirdikleri geleneklerin yaygın inanç ve pratikleri yer almıştır. Mevlevilik esas olarak şehirlerde estetik çekicilik temelinde, aristokratik ve entelektüel kardeşlik olarak gelişip üst sınıf üyeleri içinde yaygınlaşırken Bektaşilerin en önemli temsilcisi olarak yer aldığı diğer grup üyeleri, halk yaşamı içinde yer alanlardan oluşmuştur (Birge, 1991: 11-12).

Bektaşilik ilk çıkış dönemlerinden itibaren Sünniliğin ve Sünni tarikatların yaygın olduğu büyük merkezlerde değil, daha çok Sünnilik etkisinden uzak kalmış göçebe aşiretler, köylüler ve sınırlarda bulunan askerler gibi geniş halk kitleleri arasında yayılmıştır (Köprülü, 1979: 462).

15. yüzyıldan itibaren Bektaşilikte gulat ya da galiye adı verilen müfrit Şii inancının farklı şekilleri, Kalenderîye'den kalan tasavvufi anlayışlar, Muhyiddin İbnü'l-Arabî etkisi ile basit ve kaba şekli ile yerleşen panteizm anlayışı, göçebe Türk kabileleri arasında yaşayan eski Türk Şamanlığın bazı inançları ile Hurufilik inancı açıkça görülmektedir (Köprülü, 1979: 462).

14. yüzyılda Anadolu'da Kalenderîlik, Hayderîlik gibi farklı heterodoks tarikatlarla birlikte varlığını sürdüren Bektaşilik, 15-16. yüzyıllarda neredeyse resmi bir inanç haline gelmiş ve özellikle Yeniçeri Ocağı'nda nüfuz kazanarak devletin himayesini kazanmıştır. 15-19. yüzyıllarda dinî ve siyasi nüfuz elde eden Bektaşilik, II.

[1] Heterodoks: Kabul edilmiş resmi inancın dışında, ona alternatif ve muhalif inanç (Ocak, 2023: 99).

[2] Köprülü bu isyanın liderinin Baba Resulullah lakaplı Baba İshak olduğunu bildirirken (Köprülü, 1925: 134) Ahmet Yaşar Ocak isyan lideri olarak Baba İlyas-ı Horasanî'yi görmekte ve Baba İshak ile Hacı Bektaş'ı Baba İlyas'ın iki halifesi olarak kabul etmektedir (Ocak, 1992: 205; Ocak, 2023: 112,116). Bektaşiliğin ilk piri kabul edilen, Mevlana'nın çağdaşı olup onunla aralarında zıtlıkların olduğu bildirilen Hacı Bektaş ile ilgili iki önemli noktaya dikkat çekilir. Bunlardan biri Baba Resulullah lakaplı Baba İshak'ın (Ocak'a göre Baba İlyas'ın) halifesi olduğu, bir diğeri ise şeriatın zahiri hükümlerine bağlı olmadığı ile ilgilidir (Köprülü, 1925: 137).

Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı ile birlikte dağıtılmış; ancak Sultan Abdülaziz döneminde yeniden ortaya çıkıp canlılığını kazanmıştır (Köprülü, 1979: 461).

17. yüzyıldan itibaren imparatorluğun birçok bölgesinde görülen Bektaşilik daha çok Anadolu ve Balkanlar'da taraftar bulmuştur. Doğrudan doğruya bir Türk tarikatı olan Bektaşilik Mısır ve Irak gibi bölgelerde mahalli örf ve inançlara uymadığı için yerli halk arasında değil, oradaki Türkler arasında rağbet görmüştür (Köprülü, 1979: 461). Bu nedenle tutarlı bir şekilde Türk diline bağlı kalan Bektaşiler inanç ve pratiklerinde İslam öncesi Türk kültürünün unsurlarını da taşımışlardır (Birge, 1991: 13).

Bektaşilik hareketi 19. yüzyılın başlarına kadar elde ettiği gücü bu yüzyılın başında 1808'de tahta çıkan II. Mahmut döneminde kaybetmiştir. II. Mahmut 15 Haziran 1826'da Yeniçeri birliklerini yok ettikten sonra Bektaşi tekkelerinin araştırılması ve baskı altına alınması emrini vermiştir (Birge, 1991: 88). 8 Temmuz 1826'da Bektaşiler üzerine yapılan toplantıdan üç gün sonra Bektaşi tekkeleri kapatılmış, Bektaşi babaları ya idam edilmiş ya da dervişlerle sürgün edilmiştir. Bunun üzerine Bektaşi tarikatına mensup olanlar zarar görmemek için Bektaşi olduklarını gizlemişlerdir. Bu olaydan sonra Bektaşi kıyafetiyle kimse görülmemiştir (Ahmed Cevdet, 1301: 208-210).

Tarikatın yok edilme girişiminden yirmi üç yıl sonra 1849'da Bektaşiler yeniden güçlenmiş ve yüksek zümrelerde etkili olmaya başlamışlardır (Birge, 1991: 92). Lucy Garnet'e göre Sultan Abdülmecit'in eşi Bezmi Sultan Merdiven köyündeki Bektaşi tekkesine giderek dilek tutmaktadır (Birge, 1991: 93). Kimi araştırmacılara göre ise Bektaşilerin 1826'dan sonra etkilerini sürdürebilmeleri birçok valide ve hemşire sultanın Bektaşi olmalarıyla ilgilidir. Hatta Sultan Abdülaziz Bektaşi tarikatına girmemiş olsa da kendisinin bir "muhip" olduğu belirtilmektedir (Mélikoff, 1993: 234). Bunun yanı sıra Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sonrası Bektaşi tekkelerinde Gül Baba'yı ziyaret ettiği ve annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın Bektaşi şeyhi Emin Baba'ya Edirnekapı'da tekke yaptırdığı tespit edilebilmektedir (Maden, 2013: 209). Ayrıca Sultan Abdülaziz'in annesinin Bektaşi olduğu ve 1871'de "Vilayetname ve Aşkname" adlı eserlerin onun gizli korumasıyla, Miratü'l-Mekasit'in ise onun parasıyla basıldığı iddia edilmektedir (Birge, 1991: 93-94). Sultan Abdülaziz döneminde yeniden canlanan Bektaşiliğe dair görülen gelişmelerle ilgili olarak 1867-1869 yılları arasında Bektaşi düşüncesini açıklayan Azbi Baba'nın Tahmis'i dışında eser görülmezken 1869'dan 1876 yılına kadar dikkate değer sayıda Bektaşilikle ilgili eserler yayımlanmaya başlanır (Birge, 1991: 94).

1.1. Hıfzî

Bektaşiler üzerindeki baskı ve sınırlamaların Sultan Abdülaziz döneminde kalkması ve Bektaşilerin yeniden güçlenip etkili olması Sultan Abdülaziz'e karşı sevgi, güven ve bağlılık duygularının artmasına neden olmuştur. Sultan Abdülaziz'e verilen bu değer ve önem bazı Bektaşi eserlerine de yansımıştır. Bu eserlerden biri Hıfzî'nin İstihrâc-ı Hıfzî adlı manzum eseridir.

İncelemeye esas alınan manzumenin hem başlığında (İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî) hem de metin içinde adı geçen (36, 37, 40, 42, 45. beyitler) Hıfzî ile ilgili kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Metinden hareketle şairin 19. yüzyılda yaşadığı tespit edilebilmektedir. 19. yüzyılda Hıfzî adında kaynaklarda iki şair tanıtılmaktadır. Bunlardan biri H. 1261 (M. 1851) Merzifon doğumlu bir şairdir (Bilgin, 1992: 83-84) ki Sultan Abdülaziz'in tahta geçtiği tarih düşünüldüğünde bu şairin farklı bir 19. yüzyıl şairi olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğeri ise 19. yüzyılın başlarında yaşayan, Bolvadin doğumlu, Bektaşi saz şairlerinden Aşık Hıfzîdir (Ergun, 1956: 78-80; Özmen, 1998: 133-136). Fakat Bolvadin doğumlu Aşık Hıfzî'nin hayatı ile ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığı için İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî şairi olup olmadığı hakkında kesin bir hükme varılamamaktadır. Ancak incelemeye esas alınan İstihrâc-ı Hıfzî şairi ile ilgili bazı bilgilere metinden hareketle ulaşılabilmektedir. Metnin yirmi beşinci beytinde şair, Sultan Abdülaziz dönemine yetiştiğini açıkça ifade etmektedir. Bilindiği üzere Sultan Abdülaziz 1861 yılında hükümdar olmuştur. Ayrıca altı, yirmi altı ve yirmi sekizinci beyitlerde Sultan Abdülaziz dönemindeki Bosna ve ona bağlı bulunan Yenipazar'daki karışıklıklara göndermede bulunulmaktadır. Metnin başından itibaren de Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması ile ilgili yapılan göndermelere de bağlı olarak şairin 19. yüzyılın başlarında doğduğu öngörülebilir. Bu bilgiler ışığında 19. yüzyılın başlarında yaşadığı düşünülen İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî şairi ile Aşık Hıfzi'nin aynı kişi olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

1.2. İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî'nin Şekil ve Muhteva Özellikleri

Yunus Emre'ye dayanan Kaygusuz Abdal'la kurulan Alevi-Bektaşi edebiyatı (Gölpınarlı, 1963: 7) dayandığı zümrenin gelenek, inanç, atasözü ve terimlerini aktarırken azizlerini övüp erkan ve ayinden bahsetmektedir (Gölpınarlı, 1963: 6). Ayrıca bu edebiyatta gerçeklik canlı tutulmakta, dünya sevgisi ve yaşam önemli bir yer tutmaktadır. 16-17. yüzyıldan sonra donuk hale gelen 19. yüzyıldaki sosyal hayat değişiminin yansıdığı Alevi Bektaşi edebiyatı (Gölpınarlı, 1963: 7) ile ilgili olarak incelemeye esas aldığımız metin 19. yüzyıl Bektaşi şairlerinden Hıfzî'nin yazmış olduğu "İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî" adlı manzumedir. Sultan Abdülaziz'in övüldüğü, Sultan Abdülaziz'in tahta çıktığında gerçekleşebilecek muhtemel olay ve gelişmelerin anlatıldığı eser, Topkapı Sarayı

Müzesi Türkçe Yazmaları koleksiyonu M.R. 334 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Başka nüshası tespit edilemeyen ve bir varaktan oluşan eser, nesih hattı ile yazılmıştır. Toplam kırk beş beyitten oluşan eserde beyitler kırmızı ve siyah mürekkeple belirginleştirilmiştir. Her beyti 8+8 on altılı hece ölçüsüyle yazılan ve ahengi ses tekrarları, iç kafiye ve rediflerle oluşturulan metinde sade bir dil kullanılmıştır.

Çalışmaya konu olan İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî adlı manzum eserdeki istiḫrâc sözcüğü, içeriden bir nesnenin kendine doğru çıkarılması; akla uygun, hususi yaygın söz; kitaptan mana çıkarmak gibi anlamlara gelmektedir (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 949). Genel olarak anlam çıkarma olarak tanımlanabilecek terimin başlık olarak yer aldığı manzume, Sultan Abdulaziz'in tahta çıkmasıyla oluşabilecek muhtemel sonuç ve anlamlar hakkındadır. Metin Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması, tahta çıkması ile oluşacak zenginlikler, başarılar, hain ve kafirlerin cezalandırılması, birçok yerin fethedilmesi, gizli olanların açığa çıkması, abdallar, Hz. Ali, Sultan Abdülaziz'in bâtını ilimlere hâkim olup Yunus gözüyle bakabilmesi, adaletin tekrar tesis edilmesi, Bosna'nın huzura kavuşması, Mehdi'nin gelmesi ve tenasüh inancı gibi çıkarım ve anlamlar üzerinedir.

Manzume ile ilgili olarak dikkat çeken özelliklerden biri merkezi inanç dışında kalan heterodoks ve senkretik inancın bir devamı olan Mehdi anlayışının şiire de yansıması ve şiirde kendine yer bulması ile ilgilidir. Türklerde İslam öncesi İran vasıtasıyla belli ölçülerde oluşan Mehdi anlayışının İslam sonrasında da devam ettiği ve bu anlayışın heterodoks İslam'ın en bariz karakteristiği olduğu bilinmektedir (Ocak, 2023: 102-103). Alevilik ve Bektaşiliğe tanıdık yapısını veren Hz. Ali kültü, Oniki İmam kültü, Kerbelâ Mâtemi kültü gibi temel Şii kültleri 15. yüzyıl sonunda İran etkisi ile Anadolu'ya girmiştir (Ocak, 2023: 250). Bu inançlardan biri olan ve kökü eski Mezopotamya'ya dayanan, Oniki İmamcılık (İmâmiyye) ile Yedi İmamcılığın (İsmâiliyye) temel inançlarından olan Mehdi (Ocak, 2023: 128) İmâmiyye'de, gelmesi beklenen on ikinci imamdır (Muhammed Huseyn âlu Kâşif al-Gıtâ, 1966: 48). Bu bilgilerden hareketle metinde gelmesi beklenen, adaleti sağlayıp (29. beyit) hakimiyeti ele alacak olan (30. beyit) Mehdi de İmâmiyye'de belirtilen on ikinci imam olmalıdır.

Metinde dikkat çeken bir başka konu ise "yedi iklim" inancıdır. Metinde geçen Hz. Ali'nin yedi iklimi alacağı söyleminde (20. beyit) yer alan dünyanın yedi bölgeye bölünmesi, yedi iklime ayrılması ile ilgili inançlar İslamiyet öncesi Göktürk çağında bile görülmektedir. Göktürk kağanı İstemi Kağan Bizans imparatoruna yazdığı mektupta yedi iklimin hükümdarı olduğunu belirtmektedir (Ögel, 2010: 428). Ayrıca yedi iklimin yedi abdal tarafından korunduğuna ve bu yedi abdalın belaları kaldırma gücü ve görevi taşıdıklarına da inanılmaktadır (Gökbel, 2019: 4).

Manzumede Hıfzî'nin mekânı olarak yer alan "lâm elif" ifadesi (41. beyit) dikkat çekicidir. Bektaşi yazmalarında "elif" Hz. Ali için kullanılırken "lâm" Hz. Muhammet karşılığı olarak kullanılmaktadır (Özkolaçık, 2023: 103). Hurufi metinlerinde ise kaim-makam olarak kabul edilmektedir (Refîî, Penâhî, Misâlî, 2019: 39). Bu bilgiler ışığında Hıfzî'nin mekânı Hz. Muhammet ve Hz. Ali yolu olarak kabul edilebileceği gibi; tasavvuftaki mürşidin kaim-makamından hareketle halifelik (Gökbel, 2019: 362) olarak da değerlendirilebilir.

1.3. Metin Kuruluşunda İzlenen Yöntem

Metin çeviri yazıya aktarılırken tek sayfadan oluştuğu için sayfa numarası kullanılmadı. Satır numaraları ise her beytin mısra başına yazıldı. Metnin çeviri yazısında mısra başı ve özel adlarda büyük harf kullanıldı.

Tek nüshası tespit edilen eserde sözcük veya eklerin yer yer yanlış ya da eksik yazıldığı tespit edildi. Bu durumda eksik olan ek, köşeli parantez ile gösterilirken (olacak[dır] 6. beyit) metnin akışını bozup fazla yazılan sözcük parantez içine alındı (bir nâm (ola) olacaḳdır 28. beyit).

Metin çeviri yazıya aktarılırken bazı sözcük ya da eklerin yanlış yazıldığı tespit edildi. Bu durum dipnotlarla gösterildi. Dipnotlarda metin içine alınan sözcük ile yazımı yanlış kabul edilen sözcüğü birbirinden ayırmak için iki nokta işareti (:) kullanıldı. İki noktanın sol tarafındaki sözcük metin içine alınan sözcüğü gösterirken sağ tarafındaki, yanlış kabul edilen sözcüğü göstermektedir.

Nesih hattı ile harekesiz yazılan eserde bazı ek ünlüleri (tamlayan durum eki, geniş zaman eki…) yazılmamıştır. Bu durumda eserin dönem özellikleri dikkate alınarak ekler okundu. Yer yer bazı ek ünlüleri (bildirme eki, 3. tekil şahıs iyelik eki, 1. tekil şahıs eki…) ise hareke ya da harf ile gösterilmiştir. Ünlüsü gösterilen bu tür ekler metindeki şekliyle okundu.

2. Dil Özellikleri

2.1. Yazım Bilgisi

Metinde yazım ile ilgili en dikkat çekici olan "n" ünsüzünün yazımı ile ilgilidir. Metinde diş ünsüzü n (ن) yerine arka damak geniz ünsüzü n (ك) kullanılmıştır:

ايتديكك - ايتديكن ėtdigin (5)

كلامڭ - كلامن kelâmın (37)
ارادیغڭ - ارادیغن aradığın (44)
صفاتڭ - صفاتن ṣıfatın (19)
اویاندرسڭ - اویاندرسن uyandırsun (27)
Arka damak geniz ünsüzü n (ڭ) yerine diş ünsüzü n (ن)'nin kullanıldığı da tespit edilmektedir:
صونره - صونکر ṣoŋra (5)
صونی - صوکی ṣoŋı (7)
گونلونه – کوکلونه göŋlüne (9)
Manzumede "z" sesinin yazımı da dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Osmanlı Türkçesi metinlerinde sözcüğe bağlı olarak "z" sesini göstermek için "ذ،ز،ض،ظ" harfleri kullanılabilmektedir. İẕin (اذن) sözcüğünün metnin üç yerinde ازین (10,17,18) şeklinde yazıldığı tespit edilmektedir. "z" sesi ile ilgili olarak ayrıca bir örnekte "ض" yerine "ظ" harfinin yazıldığı görülmektedir: حاظرده - حاضرده ḥâżırda (26)

2.2. Ses Bilgisi

Ses bilgisi bölümünde manzum metin okunurken eklerin dudak uyumuna göre düzlük yuvarlaklık uyumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Uyuma Giren Ekler

2.2.1.1. Ad Çekim Ekleri

a) Tamlayan Durum Eki +(n)Uŋ / +(n)Iŋ

XVIII. yüzyılda uyuma giren tamlayan ad durum eki (Kartallıoğlu, 2011: 410) Redhouse'da düz tabanlardan sonra uyumludur: Kitabların ėyüsi (Redhouse, 1846: 40), gevreyiŋ (Redhouse, 1846: 32), benim, anıŋ, bizim (Redhouse, 1846: 52), ʿarabanıŋ tekerlekleri (Redhouse, 1846: 59). Görüldüğü üzere XVIII. yüzyıldan itibaren uyuma giren tamlayan ad durum eki ile ilgili olarak XIX. yüzyılda da dudak uyumuna dair örnekler tespit edilmektedir. Bu nedenle metinde ünlüsü gösterilmeyen ek uyuma uygun okundu: Muḥammediŋ (7), gögsüŋ (22), velîniŋ (34), kimiŋle (38)

b) 1. Tekil Şahıs İyelik Eki +im

Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv adlı eserde ünsüz bir harfle biten sözcükte ekin düz veya yuvarlak okunması gerektiği belirtilmekte ve "kalemim, gönlüm" örnekleri verilmektedir (Emre, 2004: 147) Redhouse'da ise ek düz ünlüden sonra düz ünlü olarak uyumlu şekilde örneklendirilmiştir: Pederim, balıġım (Redhouse, 1846: 57). Bu nedenle ünlüsü gösterilmeyen örneklerde sözcükler uyuma uygun okundu: ḳabrimde (39)

c) 1. Çoğul Şahıs İyelik Eki +mIz

18. yüzyıl sonunda ek ünlüsünün büyük oranda, yardımcı ünlüsünün ise uyuma girdiği ek (Kartallıoğlu, 2011: 450) Redhouse'da da uyumlu olarak gösterilmiştir: pederimiz, derimiz (Redhouse, 1846: 57-58). 19. yüzyılda uyuma giren ve metinde yardımcı ünlüsünün dudak uyumuna girdiği görülen ek (dėdigimiz 24, illerimiz 32, bülbüllerimiz 32) uyuma uygun olarak okundu: dėdigimiz (24), dallarımız (32)

2.2.1.2. Fiil Çekim Ekleri

a) Bildirme Eki -dur/-dIr

Metinde genellikle ünlüsü gösterilmeyen bildirme ekinin iki yerde hareke ile (olacaḳdır 26, 32), bir yerde ise harf ile (yoḳdur 34) ünlüsünün gösterildiği tespit edilmektedir. Gerek metinde hareke ile ekin uyuma uygun gösterilmesi gerek XVIII. yüzyıl sonu metinlerinde uyuma girmiş olması (Kartallıoğlu, 2011: 267) gerek Ahmet Cevat Emre'nin gramer kitabında ekin uyuma girmiş olarak gösterilmesi (Emre, 2004: 489) gerekse de Redhouse'da ekin uyuma uygun şekilde yer alması (Redhouse, 1846: 56) nedeniyle ünlüsü gösterilmeyen örneklerde ek uyuma uygun okundu: olacaḳdır (17), dėyecekdir (19), ėdecekdir (34), yaġacaḳdır (37)

b) Geniş Zaman Eki -Ir / -ur

Hâce-i Lisân-ı Osmânî'de birden fazla heceli sözcüklerde ek ünlüsünün son sese göre uyum sağladığı belirtilirken (Manastırlı Mehmed Rıfat, 2016: 131) benzer bir açıklama Türkçe Sarf ve Nahiv adlı eserde de

görülmektedir (Hüseyin Cahit, 2000: 163, 590). Türkçe Sarf ve Nahiv, Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv adlı eserde de ekin uyuma girdiğine dair örnekler yer almaktadır: "Bu işi yarın da görürüz; Güzel güzel oturur vakit geçirirsiŋiz" (Emre, 2004: 503). Gerek 19. yüzyıl gerek 20. yüzyıl başında yazılan gramer kitaplarında ekin dudak uyumuna girdiğinin belirtilmesi nedeniyle ünlüsü gösterilmeyen örneklerde ek uyuma uygun okundu: eridir (15), ṭolaşır (17), urur (17)

c) 1. Tekil Şahıs Eki -Um / -Im

Bilinen geçmiş zamanda ek 19. yüzyıl gramer kitaplarından Redhouse ve Külliyât-ı Kavâʿid-i Lisân-ı ʿOsmânî'de dudak uyumuna girmektedir: açdım (Redhouse, 1846: 118); geldim, çekdim, yazdım (Râşid, 1317: 92, 130-131). Ekin dönemin gramer kitaplarında uyuma girmesi nedeniyle ünlüsü gösterilmeyen ek uyuma uygun okundu: şaşdım (31), ḳaçdım (31), seyr ėtdim (33), güldüm (38), bildim (38)
Öğrenilen geçmiş zamanda ek Türkçe Sarf ve Nahiv (Hüseyin Cahit, 2000: 153,156) ve Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv (Emre, 2004: 190) adlı eserlerde düz ünlü ve uyuma girmiş kabul edilmektedir. Bu nedenle ünlüsü gösterilmeyen ek düz ünlü okundu: gelmişim (38)

d) Görülen Geçmiş Zaman 1. Çoğul Şahıs Eki -dik

18. yüzyılda uyuma giren ek (Kartallıoğlu, 2011: 356), gerek Redhouse'da gerek Külliyât-ı Kavâʿid-i Lisân-ı ʿOsmânî'de düz ünlülü tabanlardan sonra düz ünlü olarak kullanılmıştır: yapdık, kesdik, kırıldık, çekişdik (Redhouse, 1846: 94, 106); geldik, yazdık, çekdik (Râşid, 1317: 92, 130). Bu nedenle metinde ünlüsü gösterilmeyen ek uyuma uygun okundu: yetişdik (25)

2.2.2. Yuvarlak Ünlülü Ekler

2.2.2.1. Fiil Çekim Ekleri

a) 3. Tekil Şahıs Emir Eki -sUn

Metinde gerek düz gerek yuvarlak tabanlı fiillerde yuvarlak ünlü olarak yer alan ek (bulsun, 27, oḳusun 44, ḳılsun 44) Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv adlı eserde düz tabanlı fiillerde hem yuvarlak hem de düz ünlü şeklinde kullanılmaktadır: yazsun, yazsın; gelsün, gelsin, istesün, istesin (Emre, 2004: 197). Redhouse ve Türkçe Sarf ve Nahiv'de ise ek yuvarlak ünlülüdür: başlasun, kırsun, açsun, açsunlar, ėtsün, eylesün, kılsun (Redhouse, 1846: 93, 117, 142); yazsun (Hüseyin Cahit, 2000: 558). Külliyât-ı Kavâʿid-i Lisân-ı ʿOsmânî'de ise ek genellikle dudak uyumuna uymaktadır: gelsin, okusun, aġlasın (Râşid, 1317: 108). Ancak uyum dışı örnek de tespit edilebilmektedir: okumasun (Râşid, 1317: 108). 19. yüzyıl metinlerinde ekin daha çok yuvarlak ünlülü kabul edilip geçiş döneminde olması nedeniyle metinde ünlüsü gösterilmeyen örnekler yuvarlak ünlülü okundu: uyandırsun (27)

2.2.2.2. Fiilimsi Ekleri

a) Zarf-Fiil Eki -Up

Zarf-fiil eki -Up metinde yuvarlak ünlülü kullanılmıştır: dökilüp (16), bıraḳup (31), şararup (38)

2.2.3. Düz Ünlülü Ekler

2.2.3.1. Fiil Çekim Ekleri

a) Bilinen Geçmiş Zaman Eki -dI

Ek, metinde düz ünlü olarak yer almaktadır: oḳudı (13), oldı (41), ḳodı (13), ėrmedi (23)

2.2.3.2. Fiilimsi Ekleri

a) Sıfat-Fiil Eki -dIK

İncelediğimiz metinde sıfat-fiil -dIK ekinin düz ünlüden sonra düz ünlü (ėtdigin 5, aradığın 44, dėdiğimiz 24) kullanıldığı bir örnekte ise yuvarlak ünlüden sonra yine düz ünlü olarak yer aldığı görülmektedir: umdığımız (24)

2.2.3.3. Yapım Ekleri

a) Edilgenlik Eki -Il

Metinde ek düz ünlü ile gösterilmiştir: ḳurılacaḳ (3), ṣorılacaḳ (3), yorılacaḳ (3), atılacaḳ (10), dökilüp(16).

3. Metin

İstiḫrâc-ı Ḥıfẓî

1) Elli ṭoḳuz ẓuhûr ėtdi heb ʿâṣıḳlar aŋa gitdi
Sulṭân ʿAzîz taḫta pendi çok salṭanat olacaḳdır
2) Sulṭân ʿAzîz uyanacaḳ ḳılıç ḳana boyanacaḳ
Yedi devlet ṭayanacaḳ işler kemân olacaḳdır
3) Büyük meclis ḳurılacaḳ çoḳ su'âller ṣorılacaḳ
ʿUlemâlar yorılacaḳ ʿaẓîm dîvân olacaḳdır
4) Böyle bir eyyâm olacaḳ sarây kâfirle ṭolacaḳ
Mü'minler meydân alacaḳ çoḳ ḳızıl ḳan olacaḳdır
5) Sarây bâbını açacaḳ cümle kâfirler ḳaçacaḳ
Herkes ėtdigin[3] bulacaḳ ṣoŋra[4] beyân olacaḳdır
6) Yedi düvel ḳarışacaḳ birbirine ṭurışacaḳ
Yaḳında ṣarp urışacaḳ Bosnada ṣân olacaḳ[dır]
7) Bunca ṣâhlar umdı bunı ʿömrinde çıḳmadı ṣoŋı[5]
Muḥammediŋ yeşil ṭonı kim ʿaẓîm ḫan olacaḳdır
8) Her düveller baḳınacaḳ bir mülâzım ṭaḳınacaḳ
Çoḳ memleketler yaḳacaḳ bir ṭoz ṭuman olacaḳdır
9) Yedi sene fikre yanar getürmez göŋlüne[6] fütûr
Hîçbir ḳral baḳmaz ḫaṭar elçiler ṭaġılacaḳdır
10) Vezirler iẕin[7] alacaḳ çoḳ ḳalʿalar feṭḥ olacaḳ
Bâṭın ṭopı atılacaḳ küllî kelimât olacaḳdır
11) Kendi taḫtından inecek neverî taḫta binecek
Üç gün anda ḥükm ėdecek ʿAzîz ḫayrân olacaḳdır
12) Bilinmez bir abdâl kişi nedir erkek nedir dişi
ʿAlemde hîç yoḳdur ėşi ṣâh Süleymân olacaḳdır
13) Ṭoḳsan iki anuŋ adı Ḥaḳ sırrını anda ḳodı
Sûre'-i Yâsîn okudı ölümeden olacaḳdır
14) Çoḳ vilâyet işidecek kâfirleri şaşıracaḳ
Ḳanlı ṭalġa ṭaşıdacaḳ bir ḳahraman olacaḳdır
15) Sultân ʿAzîz eger başı eridür ṭaġ ile ṭaşı
Ana baba baġrı başı çoḳ şehîdân olacaḳdır
16) Ana baba aġlayacaḳ cümle ḳara baġlayacaḳ
Seller gibi çaġlayacaḳ dökilüp ḳan olacaḳdır
17) ʿAlî urur bėlde başı ṭolaşır ṭaġ ile ṭaşı
Muḥammeddir ḥaḳ yoldaşı iẕin[8] iḥsân olacaḳdır
18) Muḥammed iẕin[9] vėrecek ʿAlî meydâna gidecek
Ay ile Güneş ṭuracaḳ ʿaẓîm seyrân olacaḳdır

---

[3] ėtdigin: ėtdiginŋ
[4] ṣoŋra: ṣonra
[5] ṣoŋı: ṣonı
[6] göŋlüne: gönlüne
[7] iẕin: izin
[8] iẕin: izin
[9] iẕin: izin

19) Dilden besmele dėyecek arslan ṣıfâtın[10] giyecek
Gökden melekler inecek Allâh Allâh dėyecekdir
20) Uz gez Ẕülfiḳârı ṣalacaḳ yedi iḳlimi alacaḳ
Andan deryâya dalacaḳ dünyâ zindân olacaḳdır
21) ʿAzîz taḥta binecek lâ ilâhe illallâh dėyecek
Yûnus göziyle görecek ʿilmiyle ʿayân olacaḳdır
22) Murâd-ı nişân olacaḳ gögsüŋ bendine ṭaḳacaḳ
Maḥbûb göziyle baḳacaḳ ḥaḳ dervîşân olacaḳdır
23) Bundan böyle pend-i taḥta bir şâh ėrmedi bu bahta
Baḳ şu zâde olan cehde sırr-ı Yezdân olacakdır
24) Seksen ṭoḳuz dėdigimiz anda çıḳar umdığımız
Mihânıyla dėdigimiz bize ol cân olacaḳdır
25) Ne ẓan ėden ey ḳarındaşlıḳ ne vaḳtlarda yetişdik
Sulṭân ʿAzîze yetişdik üç ḳoç ḳurbân olacaḳdır
26) Bir zât var Yėŋipazârda dâ'imâ ṭurur ḥâżırda[11]
İllâ kendüsi mezârda yaḳın zamân olacaḳdır
27) İnanmayan bulsun anı uyandırsun[12] deli cânı
Receb Şaʿbân Ramażânı ol Ḥaḳ Ḥu ḳan olacaḳdır
28) Ol zamân Ṣırb feṭḥ olacaḳ Bosna çoḳ râḥat olacaḳ
Ḳurt ile ḳoyun bir olacaḳ Rûmda bir nâm (ola) olacaḳdır
29) Meḥdî meydâna gelecek ʿadâlet ẓâhir olacaḳ
Münâfıḳlar ḳahr olacaḳ bir ḫoş zamân olacaḳdır
30) Ṭaş ile aġac nuṭḳa gelecek Mehdî ʿulyâyı bulacaḳ
Bir yerde namâz ḳılacaḳ Mehdî imâm olacaḳdır
31) Bu işleri görüp şaşdım varı bıraḳup faḳra ḳaçdım
Yazıcızâde ile buluşdum bu ebr anda olacaḳdır
32) Aŋlaşılmaz dallarımız gül görür bülbüllerimiz
Her ṣaffânda illerimiz ulu kervân olacaḳdır
33) Seyr ėtdim bir ʿacayib beri anda ḳurbân ėtdüm seri
Seksen ṭoḳuz ẓâhir biri muʿtâde cân olacaḳdır
34) Bilinmez velîniŋ cismi altı düşmân olur ḫaşmı
Beşinden yoḳdur ḳorkusı biri ġavġa ėdecekdir
35) Kim ki bu sırrı bilmedi Muḥammed dadın almadı
Meḥdî duʿâsın almadı işi yaman olacaḳdır
36) İsteyeli Muḥammed Ḥıfẓî levḥden ḥıfẓ eyledi Ḥıfẓî
Muḥammed nûrından aḫẕı ʿilim ʿirfân olacakdur
37) Bu Ḥıfẓî böyle söyledi Mehdî kelâmın[13] aŋladı
Altıncı ḳat gök iŋledi çoḳ raḥmetler yaġacaḳdır
38) Kimiŋle gelmişim bildim aġlar iken dönüp güldüm
ʿAşḳından ṣararup ṣoldum ʿîd-i ḳurbân olacaḳdır
39) Yâr ėvinde seri urdum tâne şûr üstine sındım
Üç gėce ḳabrimde ṭurdum ṭoġdum fer fân olacaḳdır
40) Bu Ḥıfẓî deli dîvâne nice ḳıydı ṭatlı câna
ʿAşḳ odın yana yana bir de ḫayrân olacaḳdır
41) Ḥıfẓiniŋ ḥıfẓıdır cânı nûrı uyandırır anı
Lâm elif oldı mekânı gözde nîhân olacakdur
42) Pâdişâha gün oldum sarâyında defne buldum
Ġarîb Ḥıfẓî çerâġ oldum maḥzende kân olacaḳdır
43) Bin iki yüz seksen yaşında bulunduḳ bir ʿacayib işde
Mü'minler begi ḳarada yaḳın zamân olacaḳdır
44) ʿAşıḳlar bunı okusun eksügini tamâm ḳılsun

[10] ṣıfâtın: ṣıfâtıŋ
[11] ḥâżırda: ḥâẓırda
[12] uyandırsun: uyandırsuŋ
[13] kelâmın: kelâmıŋ

Herkes aradığın[14] bulsun cümle bir cân olacaḳdır
45) Kişi dünyaya gelür vėrdigini anda bulur
Aŋlamayan pişmân olur Ḥıfẓî miḥmân olacaḳdır

4. Sonuç

Halk içinde yaşayan Bektaşi babaları ve dervişleri, sade insanlar olup halkın zevk ve anlayışına sahip kişilerdir. Bu zevk ve anlayış Alevi Bektaşi edebiyatına da yansımıştır. Alevi Bektaşi edebiyatında gerçeklik, yaşam ve sosyal hayat değişimi önemli bir yer tutmakta, aruz vezninden ziyade hece ölçüsü öne çıkmaktadır. Hece ölçüsü ile yazılan incelemeye esas alınan manzumede de gerçeklik, yaşam ve değişim izlerinin etkili bir biçimde yansıtıldığı görülmektedir.

II. Mahmut döneminde tekkelerin kapatılması, baba ve dervişlerin sürgün edilip idam edilmesi sonucu kendilerini gizlemek zorunda kalan Bektaşiler, Sultan Abdülaziz döneminde tekrar eserler üretebilmiş, kendi yollarını rahatlıkla yaşayıp inançlarını aktarabilmişlerdir. Bu nedenle Bektaşiler içinde önemli bir yere sahip olan Sultan Abdülaziz için methiyeler yazılmıştır[15].

Babaîlik, Ahîlik, abdallık, Hurufilik, Kızılbaşlık, Kalenderilik, Hayderîlik inançlarından oluşmuş bir inanç bütünlüğünü barındırıp terennüm eden Bektaşi şiiri ve bu şiir geleneği içinde değerlendirip incelediğimiz manzume Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması ve olası sonuçları üzerinedir. Kaleme alınan manzumede Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması ile müminlerin meydan alacağı, herkesin yaptığının bedelini ödeyeceği, kafirlerin cezalandırılacağı, kalelerin fethedileceği, bütün sözlerin gerçekleşeceği, bir abdalın tahta üç gün geçip hükmedeceği, Sultan Abdülaziz'in bu duruma hayran olacağı, Sultan Abdülaziz'in Yunus'un gözüyle görüp ilmiyle her şeyi anlayacağı, Mehdi'nin gelip adaletsizliklerin biteceği, cansız varlıkların dile geleceği, münafıkların ortaya çıkacağı, Hıfzî'nin Mehdi'nin sözünü anladığı, âşık olduğu gibi birtakım duygu, istek ve çıkarımlar bildirilmektedir.

Metinde dikkat çeken anlatımlardan biri birçok olumsuzluğa şahit olan şairin Sultan Abdülaziz dönemine yetişip buna şükretmesidir. Ayrıca metinde Yenipazar ve Bosna'daki sıkıntıların giderilebilmesi ve buraların kurtuluşunun Sultan Abdülaziz'in gelmesi ile gerçekleşeceği bilgisi bu bölgelerde birtakım ciddi sorunların varlığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Övgünün genellikle azizler için yapıldığı Alevi Bektaşi edebiyatında Sultan Abdülaziz'in övülmesi Bektaşiler içindeki değer ve önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Ayrıca manzumede Alevi Bektaşi edebiyatında önemli bir yerde olan Hz. Ali ile birlikte Sultan Abdülaziz'in anılması verilen kıymetin derecesini göstermektedir. Manzumede Sultan Abdülaziz'e duyulan sevgi açıkça gösterildiği gibi düşmanlarına duyulan öfke de belirgin bir şekilde görülebilmektedir.

Övülenin övenden büyük, ulu, erişilmez bir varlık olmadığı Alevi Bektaşi edebiyatında övülen; özlenen, beklenen, sevilen, istenen bir varlıktır. Bu bekleyiş, sevgi ve özlem ele alınan manzumede Sultan Abdülaziz için de dile getirilmektedir.

[14] aradığın: aradıġıŋ

[15] Hıfzî ile aynı dönemde yaşamış Bektaşi şairi Türabî de Divan'ında padişahlardan sadece Sultan Abdulaziz'in adına yer vermiş ve onu övmüştür (Azar, 2005, 182, 374)

Kaynaklar

Ahmed Cevdet. (1301). *Tarih-i Cevdet*. Dersaadet: Matbaa-yi Osmaniye.

Azar, B. (2005). *Türabî Divânı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Bilgin, O. (1992). *Merzifonlu İki Şair (Eyüb Sabrî-Hıfzî)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Birge, J. K. (1991). *Bektaşilik Tarihi* (Çev. Reha Çamurlu), İstanbul: ANT Yayınları.

Emre, A. C. (2004). *Türkçe Sarf ve Nahiv, Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* (Haz. Gülden Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergun, S. N. (1956). *Bektaşi-Kızılbaş Alevi Şairleri ve Nefesleri.* (Cilt 3. 78-80. ss.). Ankara: İstanbul Maarif Kitaphanesi.

Gökbel, A. (2019). *Ansiklopedik Alevi Bektaşi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1963). *Alevi-Bektaşi Nefesleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hıfzî Efendi. *İstiḫrâc-ı Ḥıfzî*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu No: M.R. 334.

Hüseyin Cahit. (2000). *Türkçe Sarf ve Nahiv* (Haz. Leyla Karahan, Dilek Ergönenç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köprülü, F. (1925). "Bektaşiliğin Menşeleri". *Türk Yurdu*, 2(8), 121-140.

Köprülü, F. (1979). Bektaş. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, 461-462. ss.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Köprülü, F. (2013). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Maden, F. (2013). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Manastırlı Mehmed Rıfat. (2016). *Hâce-i Lisân-ı Osmânî Sarf-ı Türkî – Nahv-ı Türkî* (Haz. Fatih Kaya). İstanbul: Kesit Yayınları.

Mélikoff, I. (1993). *Uyur İdik Uyardılar* (Çev. Turan Alptekin), İstanbul: Cem Yayınevi.

Muhammed Huseyn âlu Kâşif al-Gıtâ. (1966). *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları* (Çev. Abdulbaki Gölpınarlı), İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.

Mütercim Âsım Efendi. (2013). *el- Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi* (Haz: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi). (Cilt 1, 949. s.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Ocak, A. Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-VII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ocak, A. Y. (2023). *Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Alt Yapısı*, Dergâh Yayınları.

Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi.* 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özkolaçık, C. (2023). Hurûfilik Temalı Bir Bektaşi Yazması: Der Beyân-ı İlm-i Ali el-Murtaza ve Keşf-i Sırrı Hünkâr Hacı Bektaş Velî. *Ahmet Yesevi Dergisi*, 1(2), 87-104

Özmen, İ. (1998). *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*. (Cilt 4. 133-136. ss.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Râşid. (1917). *Külliyât-ı Kavâ'id-i Lisân-ı 'Osmânî*, İstanbul.

Redhouse, J. W. (1846). *Grammaire Raisonnée De La Langue Ottomane*. Paris.

Refîî, Penâhî, Misâlî. (2019). *Beşâret-nâme, Genc-nâme, Şehriyâr-nâme, Feyz-nâme Hurûfî Şiirler III* (Haz. Fatih Usluer). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Türk Devletleri Teşkilatı Üyesi Ülkelerin Küresel Sürdürülebilirlik Rekabet Performanslarının Bütünleşik MEREC-MABAC Yöntemleriyle Değerlendirilmesi

Global Sustainability Competitiveness of the Member States of the Organization of Turkic States Evaluating Their Performance With Integrated MEREC-MABAC Methods

Mehmet Akif KARA[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Giresun, akifkara28@gmail.com,* orcid.org/ 0000-0003-4308-9933

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
30.09.2024
Kabul/Accepted:
25.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1558535

Anahtar Kelimeler
MEREC, MABAC, Sürdürülebilirlik, Rekabet, ÇKKV

ÖZ

Sürdürülebilirlik ve rekabet hem mikro hem de makro anlamda birey ve kurumları doğrudan ilgilendiren bir kavramdır. Ülkeler de sosyal, ekonomik, politik ve toplumsal olarak refah seviyelerini üst düzeyde tutmak için sürdürülebilir rekabet için politika üretmekte ve uygulamaktadır. Küresel Sürdürülebilir Rekabet Endeksi, ülkeleri 196 gösterge ve 6 temel endekste düzeylerini belirleyen ve stratejik politika üretmeleri bağlamında temel teşkil eden bir endekstir. Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkelerin küresel sürdürülebilirlik rekabet performanslarının değerlendirilmektedir. Çalışmada 7 alternatif 6 kriter üzerinden değerlendirmiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılması MEREC yöntemi ile yapılmış ve "doğal sermaye" kriteri ağırlığı en yüksek kriter olarak bulunmuştur. Bütünleşik MEREC-MABAC yöntemleriyle yapılan analiz sonucunda performansı en yüksek ülke Macaristan olmuştur. En düşük ülke ise Türkmenistan olmuştur. Aynı veri seti ile sıralamalar ayrıca MOORA ve OCRA yöntemleriyle gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Spearman Korelasyon analizi ile karşılaştırılmıştır. Yöntemler arasında istatistiksel olarak mükemmele yakın bir ilişki vardır. Endeks sonuçları ile karşılaştırıldığın da farklılık olmadığı görülmektedir. Yapılan duyarlılık analizi ile sonuçların güvenilir olduğu ortaya koyulmaktadır.

Keywords
MEREC, MABAC, Sustainability, Competitive, MCDM

ABSTRACT

Sustainability and competition is a concept that directly impacts both individuals and organizations on micro and macro levels. Countries develop and implement policies for sustainable competition to maintain high levels of social, economic, political, and societal welfare. The Global Sustainable Competitiveness Index is an index that determines the level of countries in 196 indicators and 6 basic indices and constitutes the basis for strategic policy making. In this study, the global sustainability competitive performance of the member countries of the Organization of Turkic States is evaluated. In the study, 7 alternatives were evaluated based on 6 criteria. The weighting of the criteria was made with the MEREC method and the "natural capital" criterion was found to be the criterion with the highest weight. As a result of the analysis made with the integrated MEREC-MABAC methods, Hungary has the highest performance. The lowest country was Turkmenistan. With the same data set, the rankings were also performed with MOORA and OCRA methods and the results were compared with Spearman Correlation analysis. There is a statistically close to perfect relationship between the methods. When compared with the index results, there is no difference. Sensitivity analysis reveals that the results are reliable

Atıf/Citation: Kara, M.A. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı Üyesi Ülkelerin Küresel Sürdürülebilirlik Rekabet Performanslarının Bütünleşik MEREC-MABAC Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 405-418

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet Akif KARA, akifkara28@gmail.com

1. Giriş

Hem ülkeler hem de işletmeler açısından küresel düzlemde sürdürülebilirlik ve rekabet performansı önemlidir. Özellikle kapitalizmin neoliberal politikaları bağlamında ele alındığında iktisadi krizlerin küresel yansımaları ülkelerin ekonomik ve sosyal yaşamını doğrudan etkilemektedir. Aynı zamanda, ülkelerin rekabetçi bir ortamda konumunu iyileştirilebilmesinin en önemli faktörlerinden birisi de sürdürülebilirliği sağlamasıdır. Mikro bazda bireylerin ve işletmelerin, makro bazda ise ülkelerin amacı içinde bulundukları piyasada en iyi olmaya çalışmaktır. Küreselleşmiş bir piyasada ise bu farklılığı sağlamanın yolu rekabet üstünlüğünü elde edebilmektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde salt ekonomik anlamda değil kültürel, sosyal ve politik bağlamda bu rekabeti güçlendirecek olan farklılığın yaratılmasıdır. Sira vd. (2020), güçlü ve sürdürülebilir rekabet gücünün inşası için ülkenin mevcut konumundan çok bu alanların uzun vadeli sürdürülebilirliğini dikkate alması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, sürdürülebilir rekabet gücü, ülkelerin gelişiminin stratejik yönlerine ilişkin kararlara yol açan önemli bir inceleme alanı olarak değerlendirilmektedir (Cheba vd. 2020). Konuya ilişkin literatürde, ulusal düzlemde sürdürülebilir rekabet gücü, hali hazırdaki refah düzeyini koruma veya artırma yeteneğini gelecek süreçte azaltmadan tüm yurttaşları için refah ve iyi bir yaşam standardı oluşturma ve bunu sürdürme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Aiginger vd., 2013). Dolayısı ile ülkenin sürdürülebilir rekabet gücü faktörlerinin anlaşılması, ölçülmesi ve analizi, kalkınma politikalarının da önemli bir boyutu haline gelmiştir (Despotovic vd., 2016). Ancak bir yanıyla rekabet edebilirlik hem akademik hem de politik alanda tartışılan, karmaşık bir kavramdır (Gardiner vd, 2012). Krugman (1994) çalışmasında rekabet gücünün bir tanımını aramanın gerekli olmadığını ve bir ülkenin rekabet gücünü tanımlamanın, mikro bazda işletmeler için yapmaktan çok daha karmaşık olduğunu ifade etmektedir. Dünya Ekonomik Forumu ulusal rekabet gücünü bir ülkenin üretim düzeyini belirleyen bir dizi kurum, politika ve faktör olarak tanımlamaktadır (Schwab ve Porter, 2007).

Ülkelerin küresel düzeyde sürdürülebilir rekabet performansları Küresel Sürdürülebilir Rekabet Endeksi ile hesaplanmakta ve yıllık olarak yayınlanmaktadır. Endeks 196 gösterge ve 6 endeksten oluşmaktadır. Solability tarafından geliştirilen endeks hesaplamalarda kullandığı nicel verileri Dünya Bankası, IMF ve çeşitli BM kuruluşlarından sağlamaktadır. Yıllara bağlı olarak hesaplamalarda kullandığı endeks sayısı artmış ve 2023 yılı hesaplamalarında "doğal sermaye, sosyal sermaye, sürdürülebilir inovasyon, kaynak yönetimi, yönetişim yeteneği ve ekonomik sürdürülebilirlik" endekslerini kullanmıştır.

Bu bağlamda bu çalışmanın motivasyonunu da uluslararası bir örgüt olan Türk Devletleri Teşkilatı üye devletlerinin sürdürülebilir rekabet performansını çok kriterli karar verme yöntemleriyle birlikte ortaya koymak ve tartışmaktır. Türki Cumhuriyetlerin son yıllarda çeşitli başlıklarda ortaklaştığı ve birlikte hareket ettiği görülmektedir (Aydilek, 2022; Erkiner ve Eray, 2022). Türk Devletleri Teşkilatı; Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, gözlemci üye olarak Türkmenistan, Macaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır (https://www.turkicstates.org/tr) . Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Devletleri arasında kapsamlı bir işbirliği oluşturmak ve teşvik etmek amacıyla uluslararası bir örgüt olarak 2009 yılında kurulmuştur. Teşkilatın kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir. 2018 yılında Macaristan gözlemci üye olmuştur. 2019 yılında Özbekistan tam üye olarak Teşkilata katılmıştır. 2021 yılında ise Türkmenistan gözlemci üye olmuştur. 2022 yılında da KKTC gözlemci üye olmuştur. Türk Devletleri Teşkilatı'nın faaliyetlerine bakıldığında sürdürülebilirlik ve rekabet başlıklarını içerdiği görülmektedir. Tüm bunlara karşı bu devletlerin küresel düzlemde hem ekonomik hem de sosyal gelişmişliklerini bir arada görmek ve değerlendirmek stratejik politikaların oluşturulması bağlamında önemlidir.

Çok kriterli karar verme yöntemleri yaşamın her anında yaşanan karar verme problemlerini bilimsel ve sistematik bir biçimde çözmeye uğraş gösteren yöneylem araştırmalarının bir çalışma alanıdır. Çok sayıda alternatif ve bu alternatifler üzerinde etkili olan kriterlerin olduğu karar problemlerini kolaylıkla çözebilmek için geliştirilen ÇKKV yöntemleri matematiksel bir altyapıya dayanmaktadır. Potansiyel ve uygulanabilir alternatifler arasından optimal alternatifin seçilmesi/sıralanması gereken durumlarda kullanılmaktadır. ÇKKV'nin temel bileşenleri; sonlu veya sonsuz bir aksiyon kümesi (alternatifler, çözümler, seçenekler vb.), en az iki kriter ve en az bir karar verici olarak ifade edilmektedir (Şahin, 2022:3).

Bu çalışmada Türki Cumhuriyetlerin küresel sürdürülebilirlik rekabet performansları 2023 Endeksinde yer alan kriterler ve puanlar vasıtasıyla çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirilecektir. Aynı zamanda MEREC-MABAC bütünleşik ÇKKV yöntemi ile elde edilen sonuçlar MEREC-MOORA ve MEREC-OCRA yöntemleriyle de karşılaştırılacak ve yöntemler arasındaki korelasyona bakılacaktır. Çalışmanın, çok kriterli

karar verme yöntemlerinin uygulama sahasının genişletilmesi ve yöntemlerin sonuçları arasındaki ilişki ya da farklılığı ortaya koyması, literatüre katkı sağlaması beklenen yönüdür. Bir diğer beklenen katkı ise Türk Devletleri Teşkilatı'na ilişkin literatürde benzer bir çalışmaya rastlanılmamış olması ile eksikliğin kapatılması ve TDT üyesi ülkeler için bir veri ortaya koymaktır. Literatürde yapılan çalışmalardan farklılığı da MEREC-MABAC yöntemlerinin bu konu dâhilinde bir arada kullanılmasıdır. Çalışmada kriter ağırlıklandırılmasında MEREC yönteminin tercih edilme nedeni objektif kriter ağırlıklandırma yöntemleri arasında yer alması ve literatürdeki diğer yöntemlerden farklı olarak; bir kriterin önem derecesi hesaplanırken, ilgili kriter hesaplama dışında bırakıldığında toplam kriter ağırlığındaki değişime odaklanmasıdır. Sıralama yöntemi olarak kullanılan MABAC yöntemi ise hem güncel bir yöntem olması hem de karar alternatiflerinin sınır yakınlık alanına uzaklıklarını dikkate alması nedeniyle tercih edilmiştir. Ayrıca literatürde yapılan benzer çalışmalarda göze çarpan eksiklik olan karşılaştırma ve duyarlılık analizleri ile çalışma güçlendirilmiş ve literatürdeki bu boşluk kapatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın en önemli kısıtı ise TDT gözlemci üyesi olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin verilerine erişilememesidir. Bu nedenle KKTC çalışma örnekleminden çıkarılmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Sürdürebilir Rekabete ilişkin literatürde farklı yöntemlerle geliştirilmiş çalışmalar mevcuttur. Doğrudan Küresel Sürdürülebilirlik Rekabet Endeksinin kullanıldığı çalışmalar olmakla birlikte sürdürülebilirlik, rekabet ve bu endeksin alt endekslerine ilişkin yapılan çalışmalara daha sıklıkla rastlanmaktadır.

Işık (2023) yaptığı çalışmasında 2022 yılı Küresel Sürdürülebilir Rekabet Endeksi verileri ile OECD ülkelerini sıralamıştır. Çalışmada kriter ağırlıkları Entropi yöntemi ile hesaplanmıştır. Ağırlığı en yüksek kriter Sosyal Sermaye olarak bulunmuştur. En düşük kriter ise Yönetişim Endeksidir. İsveç, İzlanda gibi Nordik ülkeler en iyi performansa sahip ülkeler, Türkiye ve Meksika ise son sıralarda yer alan ülkeler olmuştur. Çalışmanın eksik yanları ise farklı çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırma yapılmamış olmasıdır. Aynı zamanda çalışmada duyarlılık analizi de yapılmamıştır. Bakır ve Çakır (2021) yaptıkları çalışmada AB ve OECD üyesi 23 ülkenin yenilik performansını ölçmüştür. Çalışmada Küresel Rekabet Endeksi, Küresel İnovasyon Endeksi ve Avrupa İnovasyon Karnesi'nin 2019 yılı verileri kullanılmıştır. Çalışmada kriterler CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırılmış, EVAMIX yöntemi ile alternatifler sıralanmıştır. Endeksler için ayrı ayrı yapılan hesaplamalardan sonra BORDA sayım yöntemi ile sonuçlar birleştirilmiştir. Bilbao-Terol vd. (2019) yılında yaptıkları çalışmalarında NUTS2 bölgelerinin sürdürülebilirliklerini TOPSIS ile çözümlemiştir. Ayrıca kullandıkları RCI endeksine çeşitli çevresel göstergeler eklemiş ve Avrupa Bölgesel Sürdürülebilirlik Rekabet Edebilirlik Endeksi altında toplamıştır. Oralhan ve Büyüktürk (2019) çalışmalarında Avrupa İnovasyon Endeksi verilerini kullanmıştır. İnovasyon, aynı zamanda Küresel Sürdürülebilir Rekabet Endeksi alt endeksleri arasındadır. Çalışmada AB ülkeleri ve Türkiye'nin performanslarının karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada TOPSIS ve MOORA yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada inovasyonu belirleyen 10 temel gösterge kriter olarak ele alınmıştır. Kiseľáková, vd. (2019), Küresel Rekabetçilik Endeksi (GCI) ile Küresel İnovasyon Endeksi (GII), İş Yapma Endeksi (DBI), Ekonomik Özgürlük Endeksi (EFI) ve Yolsuzluk Algılama Endeksi (CPI) gibi seçilmiş diğer çok kriterli endeksler arasındaki ilişkileri AB-28 ekonomileri özelinde incelemektedir. Çalışmada çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda yetersiz inovasyon kriterinin küresel rekabet gücünü etkilediği ifade edilmektedir. Cucchiella, vd. (2017) çalışmalarında Avrupa ülkelerinin mevcut sürdürülebilirlik performanslarını çevresel ve enerji perspektiflerinden yola çıkarak değerlendirmektedir. Çalışmada AHP yönteminden yola çıkılarak ülkelerin doğrudan karşılaştırılmasına olanak tanıyan yeni çok kriterli karar analizi önerilmektedir. Kourkit vd. (2014) çalışmalarında Dünya çapında yaşanan güçlü kentleşme eğiliminden yola çıkarak küresel etkiye sahip kentlerin yeniden konumlandırılması gerektiğini öne sürmektedir. Bu yeniden konumlandırma sürecinin de rekabet içinde olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmalarında, küresel şehirlere ilişkin kapsamlı bir veri tabanından yola çıkarak MAMCA ve PROMETHEE çok kriterli karar verme yöntemleri ile şehirlerin performanslarına odaklanmaktadır.

Çalışmada kriterlerin ağırlıklandırılmasında kullanılan MEREC yöntemi farklı alanlarda uygulanmıştır. Borsa performans değerlendirilmesinde COPRAS yöntemi ile (Şeyranlıoğlu, Kara, Çilek, 2024); üniversitelerin girişimci ve yenilikçi performanslarının değerlendirilmesinde WASPAS yöntemi ile (Satıcı, 2023); ülkelerin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi MULTIMOOSRAL yöntemi ile (Ersoy, 2023); kurumsal karbonsuzlaştırma planının değerlendirilmesi problemi için MAIRCA yöntemi ile (Esangbedo ve Tang, 2023);

ülkelerin sosyal gelişmişlik endeksine göre değerlendirilmesinde MARCOS yöntemi ile (Ayçin ve Arsu, 2022); bankaların sürdürülebilirlik performanslarının değerlendirilmesinde ARAS yöntemi ile (Bektaş, 2022); ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde MARCOS yöntemi ile (Ersoy, 2022); yenilenebilir yeşil enerji seçimi problemi için PIV yöntemi ile (Goswami, Mohanty ve Behera, 2022) kullanılmıştır. Literatürde görüldüğü üzere MEREC yöntemi farklı ÇKKV yöntemleri ile bütünleşik şekilde kullanılmaktadır.
Çalışmada alternatiflerin sıralanmasında kullanılan MABAC yöntemi de farklı karar problemlerinde kullanılmıştır. Telli Üçler (2024) G7 ülkelerinin makro ekonomik performanslarını SD yöntemi ile, Kara (2023) üniversite performans karşılaştırılmasında SWARA yöntemi ile, Murayev ve Mijic (2020) yılında entegre sağlayıcı seçimi probleminde BWM yöntemi ile, Akbulut (2020) yılında finansal performans ve pay senedi getirisi arasındaki ilişkiyi CRITIC yöntemi ile, Ayçin ve Çakın (2019) inovasyon performans ölçülmesinde ENTROPİ yöntemi ile, Ayçin (2019) kurumsal kaynak planlama seçiminde MACBETH yöntemi ile, Ulutaş (2019) personel seçimi probleminde ENTROPİ yöntemi ile, Pamučar ve Ćirović (2015) yılında lojistik merkezlerde taşıma ve elleçleme kaynaklarını DEMATEL yöntemi ile birlikte MABAC yöntemini kullanmıştır

3. Araştırma Metodolojisi

Bu bölümde araştırmanın metodolojisi aktarılacaktır. Çalışmanın örneklemini Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ve gözlemci ülkeler oluşturmaktadır. Bu ülkelerden KKTC'ne ilişkin verilere erişilememesi nedeniyle analiz dışında bırakılmıştır. Çalışmanın verileri Küresel Sürdürülebilir Rekabet Endeksi 2023 verilerinden elde edilmiş ve ikincil veriler kullanılmıştır. Çalışmada yöntemlere ilişkin hesaplamalar MATLAB 2023 yazılım programı ile gerçekleştirilmiştir. MEREC Yöntemi ile yapılan hesaplamalarda kullanılan kodlar yazar tarafından hazırlanmıştır. MABAC yöntemi için kullanılan kodlar ise Özçalıcı(2021) tarafından hazırlanmıştır.

3.1. MEREC Yöntemi Adımları

MEREC yöntemi Keshavarz-Ghorabaee, Amiri, Zavadskas, Turskis ve Antucheviciene (2021) tarafından geliştirilmiştir. Kriter ağırlıklarının hesaplanmasında her bir kriterin alternatiflerinin toplam performansı üzerindeki kaldırılma etkisini dikkate alan yöntem, bu özelliği ile diğer yöntemlerden ayrılmaktadır. Yöntem 6 adımdan oluşmaktadır. Tablo 1'de yöntemin işlem adımları ayrıntılı olarak gösterilmektedir (Şeyranlıoğlu, Kara ve Çilek, 2024).

Tablo 1. MEREC yöntemi işlem adımları

Adım	Başlık	Açıklama	Eşitlik
1	Karar matrisinin oluşturulması	İlk adımda n tane alternatif ve m tane kriterden oluşan karar matrisi oluşturulmaktadır	$x=\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2m} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix}$ (1)
2	Karar matrisinin normalize edilmesi	Karar matrisi Eşitlik (2) kullanılarak normalize edilir.	$\boldsymbol{x_{ij}^{x}}=\begin{cases} \frac{min x_{ij}}{x_{ij}} & eğer\ j\epsilon\ fayda\ kriter\ ise \\ \frac{x_{ij}}{maks x_{ij}} & eğer\ j\epsilon\ maliyet\ kriter\ ise \end{cases}$ (2)
3	Alternatiflerin genel performans değerlerinin hesaplanması	Her bir alternatifin toplam performans değeri Eşitlik (3) kullanılarak hesaplanır.	$S_i=\ln\left(1+\left(\frac{1}{m}\sum_j \lvert\ln(n_{ij}^{x})\rvert\right)\right)$ (3)
4	Her bir kriterin kaldırılması ile alternatiflerin performans değerlerinin hesaplanması	Her bir kriter ayrı ayrı çıkarılarak alternatiflerin performansı belirlenir. Bu hesaplama için Eşitlik (4) kullanılır.	$S'_{ij}=\ln\left(1+\left(\frac{1}{m}\sum_{k,k\neq j} \lvert\ln(n_{ik}^{x})\rvert\right)\right)$ (4)
5	Mutlak sapmaların toplamının hesaplanması	Bu adımda mutlak sapmaların toplamı hesaplanır. j. kriterin çıkarılma etkisini göstermek üzere, adım	$E_j=\sum_i \lvert S'_{ij}-S_i\rvert$ (5)

		1-3 ve adım 1-4'ten elde edilen değerlere dayalı olarak j. kriterin çıkarılma etkisi belirlenir.	
6	Değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarının elde edilmesi	Bu adımda, her bir kriterin objektif ağırlığı Adım 1-5'in çıkarılma etkileri kullanılarak hesaplanır	$w_{j,merec}=\frac{E_j}{\sum_k E_k}$ (6)

3.2. MABAC Yöntemi Adımları

MABAC (Multi-Attributive Border Approximation area Comparison) yöntemi Pamucar ve Cirovic (2015) tarafından geliştirilmiştir. Literatürde farklı alanlarda kullanılmaktadır. Yöntem 7 adımdan oluşmaktadır. Tablo 2'de yöntemin işlem adımları ayrıntılı olarak gösterilmektedir (Kara, 2023).

Tablo 2. MABAC yöntemi işlem adımları

Adım	Başlık	Açıklama	Eşitlik
1	Karar matrisinin oluşturulması	Satırlardan alternatiflerin ve sütunlarda kriterlerin yer aldığı karar matrisi oluşturulur.	$X=\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}$ (7)
2	Normalizasyon aşaması	Karar matrisindeki kriterlerin fayda yönlü olması durumunda eşitlik (8), maliyet yönlü olması durumunda ise eşitlik (9) formülleri kullanılarak karar matrisi normalize edilmiştir.	$r_{ij}=\frac{x_{ij}-x_j^{min}}{x_j^{max}-x_j^{min}}$ (8) $r_{ij}=\frac{x_{ij}-x_j^{max}}{x_j^{min}-x_j^{max}}$ (9)
3	Ağırlıklandırma	Normalleştirilen karar matrisi eşitlik (10) da yer alan formül kullanılarak ağırlıklandırma işlemine tabi tutulmaktadır.	$v_{ij}=w_j(r_{ij}+1)$ (10)
4	Sınır Yakınlık Alanı Matrisinin Oluşturulması (Border Approximation Area)	Tüm kriterlere ilişkin g_i değerleri eşitlik (11) ile hesaplanarak ve eşitlik (12) kullanılarak sınır yakınlık alanı matrisi oluşturulmuştur.	$g_i=\left(\prod_{i=1}^{m} v_{ij}\right)^{1/m}$ (11) $G=[g_i]_{1*n}$ (12)
5	Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklıklarının (Q) Belirlenmesi	Her kriter için sınır yakınlık alanında uzaklıkları belirlenerek Q matrisi eşitlik 13 kullanılarak hesaplanmıştır.	$Q=V-G=\begin{bmatrix} v_{11}-g_1 & v_{12}-g_2 & \cdots & v_{1n}-g_n \\ v_{21}-g_1 & v_{22}-g_2 & \cdots & v_{2n}-g_n \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ v_{m1}-g_1 & v_{m2}-g_2 & \cdots & v_{mn}-g_n \end{bmatrix}=\begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & \cdots & q_{1n} \\ q_{21} & q_{22} & \cdots & q_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ q_{m1} & q_{m2} & \cdots & q_{mn} \end{bmatrix}$ (13)
6	Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Göre Konumlarının Belirlenmesi	Alternatiflerin hangi bölgede bulundukları eşitlik (14) yardımıyla belirlenebilmektedir.	$A_i=\begin{cases} G^+, & q_{ij} > 0 \; ise \\ G, & q_{ij} = 0 \; ise \\ G^-, & q_{ij} < 0 \; ise \end{cases}$ (14)
7	Alternatiflerin Sıralanması	Q matrisindeki değerler satırlar bazında toplandığında her bir alternatifin genel skorları hesaplanmış olmaktadır. Eşitlik 15 kullanılarak değeri	$S_i = \sum_{j=1}^{n} g_{ij}$ (15)

	hesaplanmaktadır. En yüksek değeri en iyi karar alternatifi olarak değerlendirilmektedir.

4. Uygulama

Çalışmanın bu bölümünde kullanılan kriterler ve tanımları, MEREC yöntemi ile kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması, MABAC yöntemi ile örneklemde yer alan ülkelerin sıralanması ve karşılaştırma yapabilmek amacıyla OCRA yöntemleri ile yapılan sıralama yer almaktadır. Daha sonra MABAC ve OCRA yöntemleri sonuçları Spearman Korelasyon analizi ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca, kriter ağırlıklarına ilişkin geliştirilen senaryolar ile duyarlılık analizi gerçekleştirilmiştir.

4.1. Çalışmada Kullanılan Kriterler

Küresel Sürdürülebilir Rekabet Edebilirlik Endeksi (GSCI), ülkelerin performans, eğilimler ve 190 nicel göstergeye dayalı büyüme potansiyelini ölçmekte ve yansıtmaktadır. Bu endekste 196 gösterge 6 endeks üzerinden ele alınmaktadır. Bu endeksler Şekil 1'de gösterilmektedir. Çalışmanın kriterlerini de bu endeksler oluşturmaktadır.

Şekil 1. Sürdürülebilir Rekabet Endeksleri

Şekil 1'de gösterilen kriterlerin tanımları şu şekildedir (The Global Sustainable Competitiveness Index, 2023):

Ekonomik Sürdürülebilirlik: Ekonomik sürdürülebilirlik ve rekabet edebilirlik, sürdürülebilir ekonomik kalkınma yoluyla zenginlik üretme kabiliyetini yansıtmaktadır

Yönetişim: Sürekli ve etkili yönetişim için bir çerçeve sağlanmasıdır. Kaynak tahsisi ve alt yapı yolu ile sürdürülebilir refah üretimi, piyasa ve istihdam yapısı rehberliği.

Entelektüel Sermaye: Küreselleşen piyasalarda inovasyon ve katma değerli endüstriler yoluyla zenginlik ve istihdam yaratma yeteneği

Doğal Sermaye: Kaynakların mevcudiyeti ve bu kaynakların tükenme düzeyi de dâhil olmak üzere verili doğal çevre

Sosyal Sermaye: Bir ülkedeki sağlık, güvenlik, özgürlük, eşitlik ve yaşam memnuniyeti.

Kaynak Verimliliği ve Yoğunluğu: Kaynak kısıtlaması olan bir dünyada operasyonel rekabetçiliği bir ölçüsü olarak mevcut kaynakların kullanım verimliliği

4.2. Çalışmada Kullanılan Veri Seti

Çalışmada "The Global Sustainable Competitiveness Index, 2023" yer alan kriterlere(alt endekslere) ait skorlar kullanılmıştır. Tablo 3'de bu skorlar "veri seti" olarak gösterilmektedir. Tablo 3'de ayrıca karşılaştırma yapılması amacıyla The Global Sustainable Competitiveness Index, 2023 ülke sıralamalarına da yer verilmektedir. Çalışmada kullanılan tüm kriterler fayda niteliği taşımaktadır. Bu nedenle yöntem adımlarında fayda niteliğine sahip eşitlikler kullanılmaktadır.

Tablo 3. Veri Seti

Alternatifler/Kriterler	Sosyal Sermaye K1	Entelektüel Sermaye K2	Yönetişim K3	Ekonomik Sürdürülebilirlik K4	Doğal Sermaye K5	Kaynak verimliliği ve yoğunluğu K6	Endeks Ülke Sıralaması
Türkiye / A1	39.4	58.6	51.0	50.3	45.9	26.8	63
Kazakistan /A2	46.3	43.5	57.6	47.0	48.3	27.8	66
Özbekistan/ A3	52.2	38.2	59.0	34.0	44.5	26.0	89
Azerbaycan /A4	44.6	42.0	44.7	33.5	42.0	27.7	138
Macaristan /A5	52.1	48.5	57.4	55.9	42.2	42.0	38
Türkmenistan/A6	39.6	39.7	51.4	33.6	41.5	28.5	145
Kırgızistan /A7	50.3	41.5	46.8	37.5	49.7	29.8	79

Tablo 3'de görüldüğü üzere çalışmada 7 alternatif ve 6 kriter vardır. Hesaplamalar bu veri seti üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4.3. MEREC Yöntemi ile Kriter Ağırlıklandırılması

Analizde karar matrisi olarak Tablo 3'de verilen veri seti kullanılmıştır. Diğer adımlar bu veri seti üzerinden hesaplanmıştır.

2. Adım: Karar Matrisinin Normalizasyonu

Çalışmanın bu adımında karar matrisi normalizasyon işlemi gerçekleştirilmektedir. Eşitlik (2) ile yapılan hesaplamalar sonucunda Tablo 4'te yer alan normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmaktadır.

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	K1 maks	K2 maks	K3 maks	K4 maks	K5 maks	K6 maks
A1	1	0.6518	0.8764	0.6660	0.9041	0.9701
A2	0.8509	0.8781	0.7760	0.7127	0.8592	0.9352
A3	0.7547	1	0.7576	0.9852	0.9325	1
A4	0.8834	0.9095	1	1	0.9880	0.9386
A5	0.7562	0.7876	0.7787	0.5992	0.9834	0.6190
A6	0.9949	0.9622	0.8696	0.9970	1	0.9122
A7	0.7833	0.9204	0.9551	0.8933	0.83501	0.8724

3. Adım: Alternatiflerin genel performans değerlerinin hesaplanması

Çalışmanın bu adımında Eşitlik (3) kullanılarak hesaplama yapılmıştır. Tablo 5'de genel performans değerlerine yer verilmektedir.

Tablo 5. Alternatiflerin Genel Performans Değerleri

K1 maks	K2 maks	K3 maks	K4 maks	K5 maks	K6 maks
0.6123	0.6072	0.6445	0.6695	0.5619	0.6709

4. Adım: Her bir kriterin kaldırılması ile alternatiflerin performans değerlerinin hesaplanması

Yöntemin 4. Adımında eşitlik (4) kullanılarak hesaplama yapılmıştır. Tablo 6'da sonuçlara yer verilmektedir.

Tablo 6. Her Bir Kriterin Kaldırılması İle Alternatiflerin Performans Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	1.1828	1.1115	1.1609	1.1151	1.1660	1.1778
A2	1.1567	1.1620	1.1414	1.1272	1.1583	1.1725
A3	1.0603	1.1072	1.0609	1.1047	1.0956	1.1072
A4	1.0283	1.0332	1.0490	1.0490	1.0470	1.0384
A5	1.2495	1.2562	1.2544	1.2107	1.2932	1.2161
A6	1.0454	1.0399	1.0230	1.0458	1.0463	1.0310
A7	1.0930	1.1199	1.1261	1.1149	1.103	1.1110

5. Adım: Mutlak sapmaların toplamının hesaplanması

Bu adımda eşitlik (5) kullanılarak mutlak sapmaların toplamı hesaplanmaktadır. Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. E_j Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
E_j	3.5299	3.5793	3.3043	3.0811	3.9769	3.1579

6. Adım: Değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarının elde edilmesi

Yöntemin son adımında eşitlik (6) ile değerlendirme kriterleri ağırlıkları elde edilmektedir. Tablo 8'de kriterlere ilişkin ağırlıklar gösterilmektedir.

Tablo 8. w_j Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
w_j	0.1711	0.1735	0.1601	0.1493	0.1927	0.1530

MEREC yöntemi ile kriterler arasında ağırlığı en yüksek kriter K5 kodu ile gösterilen "Doğal Sermaye", en düşük kriter ise K4 kodu ile gösterilen "ekonomik sürdürülebilirlik" kriteri olmuştur.

4.4. MABAC Yöntemi ile Alternatiflerin Sıralanması

MABAC yöntemi için 3 girdiye ihtiyaç vardır. İlk girdi Tablo 3'de gösterilen veri setidir. Bu hesaplamalarda karar matrisi olarak kullanılmıştır. 2. Girdi ise kriter ağırlıklarıdır. Kriter ağırlıkları MEREC yöntemi ile elde edilmiş ve Tablo da gösterilmektedir. 3. Girdi ise kriterlerin fayda ya da maliyet niteliğine sahip olmasıdır. Tablo 3'de gösterilmektedir. Tüm kriterler fayda niteliği taşımaktadır.

2. Adım : Karar Matrisinin Normalleştirilmesi

Bu adımda kriterlerin tamamı fayda niteliği taşıdığı için eşitlik (8) ile hesaplamalar yapılmıştır. Tablo 9'da gösterilen normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 9. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	K1 maks	K2 maks	K3 maks	K4 maks	K5 maks	K6 maks
A1	0	1	0.4405	0.7500	0.5365	0.0500
A2	0.5390	0.2598	0.9020	0.6026	0.8292	0.1125
A3	1	0	1	0.0223	0.3658	0
A4	0.4062	0.1862	0	0	0.0609	0.1062
A5	0.9921	0.5049	0.8881	1	0.0853	1
A6	0.0156	0.0735	0.4685	0.0044	0	0.1562
A7	0.8515	0.1617	0.1468	0.1785	1	0.2375

3. Adım: Ağırlıklandırma Aşaması

Bu adımda eşitlik (10) ile yapılan hesaplama sonucunda ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmektedir. Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	0.0711	0.3470	0.2307	0.2612	0.2962	0.1607
A2	0.1094	0.2185	0.3047	0.2392	0.3526	0.1703
A3	0.1422	0.1735	0.3204	0.1526	0.2633	0.1531
A4	0.0999	0.2058	0.1602	0.1493	0.2045	0.1693
A5	0.1416	0.2611	0.3024	0.2986	0.2092	0.3062
A6	0.0722	0.1862	0.2352	0.1499	0.1928	0.1770
A7	0.1316	0.2015	0.1837	0.1759	0.3856	0.1894

4. Adım: BAA değerinin hesaplanması - Sınır Yakınlık Alanı Matrisinin Oluşturulması (Border Approximation Area)

Bu adımda eşitlik (11) ve Eşitlik (12) kullanılarak Sınır yakınlık alanı matrisi oluşturulmaktadır. Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11. Sınır Yakınlık Alan Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
g_j	0.1058	0.2219	0.2409	0.1962	0.2632	0.1845

5. Adım : Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklık Matrisi

Bu adımda eşitlik (13) kullanılarak karar alternatiflerinin sınır yakınlık alanına uzaklık mesafeleri hesaplanmaktadır. Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12. Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklık Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
A1	-0.0347	0.1250	-0.0102	0.0649	0.0330	-0.023
A2	0.0035	-0.0033	0.0637	0.0429	0.0894	-0.0142
A3	0.0363	-0.0484	0.0794	-0.0436	0.0001	-0.0314
A4	-0.0058	-0.0161	-0.0807	-0.0469	-0.0586	-0.0151
A5	0.0357	0.0391	0.0614	0.1023	-0.0539	0.1216

A6	-0.0336	-0.0357	-0.0057	-0.0463	-0.0704	-0.0075
A7	0.0257	-0.0204	-0.0572	-0.0203	0.1223	0.0049

7. Adım: Genel değerlendirme skorlarının hesaplanması

Yöntemin son adımında eşitlik 15 yardımıyla genel değerlendirme skorları hesaplanmaktadır. Tablo 13'de sıralama ve skorlar gösterilmektedir.

Tablo 13. Genel değerlendirme skorları

	Skorlar	Sıralama
A1	0.1542	3
A2	0.1821	2
A3	-0.0076	5
A4	-0.1993	6
A5	0.3064	1
A6	-0.2236	7
A7	0.05509	4

MABAC yöntemi ile yapılan hesaplamalar sonucundan A5 kodu ile gösterilen Macaristan en iyi performansa sahip ülke olurken, A6 kodu ile gösterilen Türkmenistan en düşük performansa sahip ülke olmuştur.

4.5. Karşılaştırma Analizi

MABAC yöntemiyle elde edilen sonuçların güvenirliğini sağlamak amacıyla literatürde MEREC yöntemi ile bütünleşik olarak kullanılan OCRA ve MOORA yöntemleriyle de hesaplamalar yapılmıştır. Aynı zamanda Tablo 14'de MABAC, OCRA, MOORA yöntem sonuçlarının yanı sıra Endeks 2023 'te yer alan sıralama sonuçlarına da yer verilmiştir.

Tablo 14. Yöntem Sonuçları ve Karşılaştırma

Alternatifler	MABAC	OCRA	MOORA	ENDEKS
Türkiye / A1	3	2	2	2
Kazakistan /A2	2	3	3	3
Özbekistan/ A3	5	5	5	5
Azerbaycan /A4	6	6	6	6
Macaristan /A5	1	1	1	1
Türkmenistan/A6	7	7	7	7
Kırgızistan /A7	4	4	4	4

MABAC, OCRA ve MOORA yöntemleri ile yapılan hesaplamalar sonucunda Macaristan ilk sırada yer almaktadır. Bu sonuçlar Endeks sonuçları ile de uyuşmaktadır. Bunun yanı sıra Türkmenistan her 3 yöntemde de son sırada yer almaktadır.

Çalışmada kullanılan yöntemlerin karşılaştırılmasının yapılabilmesi amacıyla hesaplanan değerler arasındaki ilişki Spearman Korelasyon yaklaşımıyla incelenmiştir. Tablo 15'da gösterilen sonuçlar incelendiğinde kullanılan yöntemler ve elde edilen değerler arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı görülmektedir.

Tablo 15. Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

			Korelasyon			
Spearman's rho			MABAC	MOORA	OCRA	Endeks
	MABAC	Korelasyon Katsayısı	1,000	,964**	,964**	,964**
		Anlamlılık (2 Kuyruklu)	.	,000	,000	,000
		N	7	7	7	7
	MOORA	Korelasyon Katsayısı	,964**	1,000	1,000**	1,000**

	Anlamlılık (2 Kuyruklu)	,000	.	.	.
	N	7	7	7	7
OCRA	Korelasyon Katsayısı	,964**	1,000**	1,000	1,000**
	Anlamlılık (2 Kuyruklu)	,000	.	.	.
	N	7	7	7	7
ENDEKS	Korelasyon Katsayısı	,964**	1,000**	1,000	1,000**
	Anlamlılık (2 Kuyruklu)	,000	.	.	.
	N	7	7	7	7

**. Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-uçlu).

Spearman korelasoun katsayısının değeri, -1 ile 1 arasında değişir. Eğer bu değer 1 ise mükemmel bir pozitif ilişkiyi gösterir. Tablo da görüldüğü üzere Endeks değerleri ile MOORA ve OCRA yöntemleri arasında mükemmel bir pozitif ilişki vardır. MABAC yöntemi ile Endeks değerleri, MOORA ve OCRA yöntemleri arasında da mükemmele yakın pozitif bir ilişki vardır.

4.6. Duyarlılık Analizi

Duyarlılık analizi için kriter ağırlıklarının yer değiştirildiği senaryolar gerçekleştirilmiş ve MEREC-MABAC bütünleşik ÇKKV yöntemleri ile hesaplanmıştır. Tablo 16'de duyarlılık analizine ilişkin senaryo sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 16. Duyarlılık Analizi Senaryoları

Senaryo	Açıklama
1.Senaryo	En yüksek ve en düşük kriterin yer değiştirdiği
2.Senaryo	En yüksek 2. ile en düşük 2. kriterin yer değiştirdiği
3.Senaryo	En yüksek 3. ile en düşük 3. kriterin yer değiştirdiği

Tablo 16'de verilen senaryolar ile her bir kriterin önem ağırlıkları ile ülkelerin sürdürülebilir rekabet performans sıralamalarındaki değişimleri belirlemek mümkün hale gelmiştir. Tablo 17'de sonuçlar verilmektedir.

Tablo 17. Duyarlılık Analizi Sonucu

Duyarlılık Senaryoları	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7
Temel senaryo	3	2	5	6	1	7	4
1.Senaryo	3	2	5	6	1	7	4
2.Senaryo	3	2	5	6	1	7	4
3.Senaryo	3	2	5	7	1	6	4

Duyarlılık analizi sonucu mevcut durum ile karşılaştırıldığında; temel durumda ilk sırada yer alan A5 (Macaristan) alternatifinin yapılan senaryoların hepsinde sıralamasının değişmediği gözlenmektedir. Sadece 3. Senaryoda 6. ve 7. sıralarda bulunan Azerbaycan ve Türkmenistan'ın sıralaması değişmiştir ve aradaki skor farkı çok azdır. Dolayısı ile duyarlılık analizi ile birlikte optimal çözümün pek etkilenmediği ortaya koyulmuştur.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türk Devletleri Topluluğu'nda yer alan ülkelerin sürdürülebilir rekabet performansları MEREC, MABAC, MOORA ve OCRA gibi farklı çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirmektedir.

Çalışmada kriter ağırlığı en yüksek endeks "doğal sermaye" olmuştur. Literatür ile karşılaştırıldığında Işık (2023)'ın çalışmasında ağırlığı en yüksek kriter "sosyal sermaye" olarak bulunmuştur. Bunun yanı sıra "doğal sermaye" ikinci en yüksek kriter olmuştur. Işık'ın (2023) çalışmasında 2022 yılı verilerinin kullanılması ve

yöntem olarak Entropi yöntemi ile kriter ağırlıklandırılmasının yapılması bu farklılığın nedeni olabilir. Ayrıca, Işık (2023) çalışmasında örneklem grubunun OECD ülkeleri olarak belirlenmesi de bu farklılığa yol açabilir. Keza, Herciu ve Ogrean (2014)'a göre sosyal sermayenin sürdürülebilir rekabet üzerindeki etkisi ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu çalışmanın örneklem grubu ise daha çok gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu Türk Dünyası Teşkilatı'dır. Dolayısı ile kriterlerin endeks üzerindeki etkileri farklılık gösterebilmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu ise MABAC, MOORA ve OCRA yöntemleri ile elde edilen sonuçların Spearman Korelasyon Analizi ile karşılaştırılması ve sonuçlar arasında mükemmele yakın ilişkinin tespit edilmesidir. Aynı zamanda MEREC yönteminin bu 3 yöntemle entegre bir biçimde kullanımının sonuçlar üzerinde bir farklılığa yol açmamış olmasıdır. Endekste yer alan sonuçlar ile çalışmanın sonuçları aynıdır. Yapılan duyarlılık analizinde de geliştirilen senaryolarda alternatiflerin sıralanması değişmemektedir. Çalışmada dikkat çeken bir nokta ise Endekste Dünya genelinde 63. Sırada yer alan Türkiye ile 66. Sırada yer alan Kazakistan'ın sıralamalarının değişmesidir. MABAC yöntemi ile yapılan sıralamada Kazakistan Türkiye'nin önünde yer almaktadır. Bunun nedeni ise Endekste yapılan kriter ağırlıklandırılması ile MEREC yöntemi ile yapılan ağırlıklandırmanın farklı sonuçlara sahip olması gösterilebilir.

Sürdürülebilir rekabet ülkeler için önemlidir. Refah seviyesinin yüksek tutulması, ekonomik, sosyal, toplumsal ve politik manada sürdürülebilirlik için elzemdir. Bu konuda Macaristan, Türkiye ve Kazakistan iyi durumdadır. Türkmenistan ise yönetim süreci, ekonomik durum vb. koşulları nedeniyle son sıralarda yer almaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluş amaçları arasında yer alan ülkeler arası dayanışmanın boyutlarının artırılması konusu bu sorunun çözümü noktasında önemli bir iyileşme sağlayacaktır.

Araştırma sonucunda vurgulandığı üzere MEREC-MABAC yöntemleri bütünleşik olarak kullanılmakta ve diğer yöntemlerle (OCRA ve MOORA) aynı sonuçları vermektedir. Dolayısı ile her iki yöntem farklı çalışma alanlarında/konularında da kullanılabilir. Muhtemel araştırmacılar MEREC ve MABAC yöntemlerinin bulanık küme temelli yaklaşımlarını da kullanabilir.

Sürdürülebilir Rekabet Endeksi performansı farklı örneklem (örneğin; OECD, AB vs.) dâhilinde farklı yöntemlerle (bulanık küme temelli ÇKKV yöntemleri) kullanılabilir. Yöntemlere ilişkin sonuçlar karşılaştırılabilir.

Sürdürebilir Rekabet Endeksi performansı aynı örneklemde yer alan ülkeler için farklı yıllar baz alınarak karşılaştırma ve sıralama yapılabilir.

Kaynaklar

Akbulut, O. Y. (2020). Finansal performans ile pay senedi getirisi arasındaki ilişkinin bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV teknikleriyle ölçülmesi: Borsa İstanbul çimento sektörü firmaları üzerine ampirik bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 471-488. https://doi.org/10.30794/pausbed.683330

Ayçin, E. (2019). Kurumsal kaynak planlama(KKP) sistemlerinin seçiminde MACBETH ve MABAC yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 533-552.

Ayçin, E. ve Arsu, T. (2022). Sosyal gelişme endeksine göre ülkelerin değerlendirilmesi: MEREC ve MARCOS yöntemleri ile bir uygulama. *İzmir Yönetim Dergisi*. 2(2), 75-88. https://doi.org/10.56203/iyd.1084310

Ayçin, E. ve Çakın, E. (2019). Ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde Entropi ve MABAC çok kriterli karar verme yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılması. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 326-351. https://doi.org/10.25294/auiibfd.649275

Aydilek, E. (2022). Türk devletleri teşkilatının siyasi ve ekonomik potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 716-728. https://doi.org/10.33712/mana.1192419

Bakır, S. ve Çakır, S. (2021). Seçilmiş ülkelerin yenilik performanslarının çok kriterli karar verme teknikleriyle ölçümü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 17(4), 971-992. https://doi.org/10.17130/ijmeb.810999

Bektaş, S. (2022). Türkiye'deki kamu sermayeli bankaların sürdürülebilirlik performanslarının hibrit ÇKKV model ile değerlendirilmesi: 2014-2021 dönemi MEREC-ARAS modeli örneği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 23(4), 426-442. https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1150277

Bilbao-Terol, A., Arenas-Parra, M., & Onopko-Onopko, V. (2019). Measuring regional sustainable competitiveness: a multi-criteria approach. *Operational Research*, 19, 637-660.

https://doi.org/10.1007/s12351-017-0367-9

Cheba, K., Bak, I., Szopik-Depczynska, K. (2020). Sustainable competitiveness as a new economic category-definition and measurement assessment. *Technological and Economic Development of Economy*. 26(6), 1399–1421. https://doi.org/10.3846/tede.2020.13528

Cucchiella, F., D'Adamo, I., Gastaldi, M., Koh, S.L., & Rosa, P. (2017). A comparison of environmental and energetic performance of European countries: A sustainability index. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 78, 401-413. https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.04.077

Erkiner, H. H., & Eray, İ. (2022). Uluslararası hukuk bakımından bir uluslararası örgüt olarak Türk Devletleri Teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 217-250. https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.1112918

Ersoy, N. (2022). OECD ve AB üyesi ülkelerin inovasyon performanslarının MEREC-MARCOS bütünleşik modeli ile ölçümü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 1039-1063. https://doi.org/10.16953/deusosbil.1106249

Ersoy, N. (2023). MEREC-MULTİMOOSRAL modeli ile OECD ülkelerinin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 471-491. https://doi.org/10.36362/gumus.1203999

Esangbedo, M. O., & Tang, M. (2023). Evaluation of enterprise decarbonization scheme based on grey-MEREC-MAIRCA hybrid MCDM method. *Systems*, 11(8), 397. https://doi.org/10.3390/systems11080397

Gardiner, B., Martin R., Tyler, P. (2012). Competitiveness, productivity and economic growth across the European regions. In: Martin R., Kitson, M., Tyler, P. (eds) *Regional Competitiveness*, 55-78. https://doi.org/10.4324/9780203607046

Goswami, S. S., Mohanty, S. K., & Behera, D. K. (2022). Selection of a green renewable energy source in India with the help of MEREC integrated PIV MCDM tool. *Materials today: proceedings*, 52, 1153-1160. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.11.019

Herciu, M. ve Ogrean, C. (2014). An overview on European Union sustainable competitiveness, *Procedia Economics and Finance*, 16, 651-656. https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00853-3

https://www.turkicstates.org/tr

Işık, F. (2023). OECD ülkelerinin rekabet performansının Entropi tabanlı GİA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(4), 1214-1230. https://doi.org/10.33712/mana.1343883

Kara, M. A. (2023). UNIDOKAP üyesi üniversitelerin performanslarının SWARA ve MABAC yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Selçuk 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, 173-192, Academic Global Publishing House.

Keshavarz-Ghorabaee, M., et al (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MEREC). *Symmetry*, 13(4). https://doi.org/10.3390/sym13040525

Kiseľáková, D., Šofranková, B., Onuferová, E., & Čabinová, V. (2019). The evaluation of competitive position of EU-28 economies with using global multi-criteria indices. Equilibrium. *Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 14(3), 441-462. https://doi.org/10.24136/eq.2019.021

Kourkit, K., Macharis, C., Nijkamp, P. (2014). A multi-actor multi-criteria analysis of the performance of global cities. *Applied Geograp*hy, 49, 24-36. https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2013.09.006

Krugman P (1994) Competitiveness: a dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 73(2): 28–44. https://doi.org/10.2307/20045917

Muravev, D., & Mijic, N. (2020). A novel integrated provider selection multicriteria model: The BWM-MABAC model. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(1), 60-78. https://doi.org/10.31181/dmame2003078m

Oralhan, B. ve Büyüktürk, M.A. (2019). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin inovasyon performansının çok kriterli karar verme yöntemleriyle kıyaslanması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* (16), 471-484. https://doi.org/10.31590/ejosat.571284

Özçalıcı, M. (2021). *MATLAB ile çok kriterli karar verme teknikleri*. Nobel.

Pamucar, D. & Cirovic, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using multi-attribute border approximation ares comparison (MABAC). *Expert systems with applications*, 42(6), 3016-3028. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.11.057

Pamučar, D., & Ćirović, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.11.057

Satıcı, S. (2023). MEREC temelli WASPAS yöntemiyle üniversitelerin girişimci ve yenilikçi performanslarının değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 17(2), 106-128.

Schwab, K., Porter, M.E. (2007). *The global competitiveness report 2007-2008*. World Econ Forum, Geneva.

Širá, E., Vavrek, R., Kravčáková Vozárová, I., & Kotulič, R. (2020). Knowledge economy indicators and their impact on the sustainable competitiveness of the EU countries. *Sustainability*, 12(10), 4172, https://doi.org/10.3390/su12104172

Şahin, M. (2022). *Güncel ve uygulamalı çok kriterli karar verme yöntemleri*. Nobel Bilimsel Eserler.

Şeyranlıoğlu, O., Kara, M.A. ve Çilek, A. (2024). MEREC ve COPRAS yöntemleri ile piyasa çarpanlarına dayalı borsa performans değerlendirmesi: BİST-30 pay endeksi uygulaması. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 141-167. https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1283459

Telli Üçler Y. (2024). Comparison Of G-7 Countries' Macroeconomic Performance with SD and MABAC Methods. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(1), 243-255. https://doi.org/10.30586/1411404

The Global Sustainable Competitiveness Index (2023). The sustainable competitiveness report, (12th edition), SolAbility Sustainable Intelligence.

Ulutaş, A. (2019). Entropi ve MABAC yöntemleri ile personel seçimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 1552-1573. https://doi.org/10.26466/opus.580456

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Noir*: Resim Sanatından Sinemaya Siyahın Atmosfer Etkisi

Noir: The Atmospheric Effect of Black From Painting to Cinema

Okan ŞAHİN[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Mardin, okansahin@artuklu.edu.tr* orcid.org/0000-0002-9317-8267

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
03.10.2024
Kabul/Accepted:
08.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1560762

Anahtar Kelimeler
siyah,resim,atmosfer, sinema

ÖZ

Noir terimi sanat tarihi içerisinde çoğunlukla sinemaya dair bir kavram olarak kullanılır. Film Noir (Kara Film) olarak bilinen ve Hollywood kökenli 1940-50 yılları aralığını kapsayan karanlık atmosferli ve suç odaklı filmlerin geneli için kullanılan bir tanım olarak öne çıkan *noir* terimi; aslında sanat tarihinin de farklı dönem ve üslup anlayışlarında gerek biçim özellikleri anlamında gerekse de bağlamsal özellikler açısından karşımıza çıkar. Siyah, kültür tarihi açısından varlığının ötesinde resim sanatı içerisinde ilk olarak ışık-gölge karşıtlığında asli bir resimsel unsur olarak; sonrasında Romantizm ve Sembolizm hareketi içerisinde de biçim özelliklerinden sıyrılıp genel bir kompozisyon atmosferi oluşturması açısından oldukça önemli bir plastik enstrüman olarak öne çıkar. Bu noktada siyahın kullanımı renk olma özelliğinden sıyrılıp kompozisyonel auranın oluşmasını sağlayan bir tür atmosfer etkisi oluşturmaya başlar. Bu çalışma *noir* kavramını hem resim sanatı alanında hem de sinema özelinde siyahın yarattığı etkiyi hissettiren bazı örnekler açısından ele alarak tartışmayı amaçlamaktadır. Seçilen örnekler *noir* etkisinde kompozisyonel atmosferin en net hissedildiği çalışmalardan hareketle siyahlığın oluşturduğu sanatsal etkinin boyutlarını aktarmayı hedefler. Çalışma, siyahın sözü edilen atmosfer etkisini sanat tarihi-sinema disiplinleri üzerinden karşılaştırmalı bir aktarımı merkeze alarak ortaya koyacaktır.

Keywords
black, painting, atmosphere, cinema

ABSTRACT

The term noir is mostly mediated as a cinematographic concept in art history. The term noir, known as Film Noir stands out as a definition used for the dark atmosphere and crime-oriented films of Hollywood origin, covering the period of 1940-50. In fact, it appears in different periods and styles of art history, both in terms of formal features and contextual features. Beyond the existence of black in terms of cultural history, it is first seen as an essential pictorial element in the art of painting, in the light-shadow contrast, later in the Romanticism and Symbolism movement. It stands out as a very important plastic instrument in terms of stripping away its formal features and creating a general compositional atmosphere. At this point, the use of black ceases to be a color and begins to create a kind of atmospheric effect that creates a compositional aura. This study aims to discuss the concept of noir in terms of some examples that make you feel the effect of black both in the field painting and cinema. The selected examples aim to convey the dimensions of the artistic effect created by blackness, based on the works in which the noir-influenced compositional atmosphere is felt most clearly. The study will reveal the aforementioned atmospheric effect of black by focusing on a comparative transfer through art history-cinema disciplines.

Atıf/Citation: Şahin, O. (2025). Noir: Resim Sanatından Sinemaya Siyahın Atmosfer Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 419-434

Sorumlu yazar/Corresponding author: Okan ŞAHİN, okansahin@artuklu.edu.tr

* Fransızca kökenli bir kelime olan *noir*, kara-siyah anlamına gelmektedir, makalede de ilgili bağlamda kullanılacaktır.

1. Giriş

Siyahın sanat tarihsel öyküsü uzun ve katmanlı bir ilişkiler örgüsüdür aynı zamanda. Bir renk olarak kabulü oldukça geç dönemlere rastlamakla birlikte; bugün bakıldığında mülkiyet hakkının sahiplenilmesine kadar gidebilecek önemde veya etkide bir renk olarak sanat tarihi içerisinde yerini almıştır. Mağara resimlerinde karşımıza çıkan uygulamalardan çağdaş sanat pratiklerine kadar farklı biçim ve bağlam özelliklerini yansıtması anlamında siyahın tarihi sanatın gelişim öyküsüne paralel biçimde şekillenmiştir. Farklı mitolojilerde ve kutsal anlatıların genelinde siyaha mutlaka değinilmiştir ve bu şekliyle siyah ilk olarak anlatılar özelinde karşımıza çıkmaktadır. Bu şekliyle siyahın kullanımının karşımıza çıktığı ilk alanlar kutsal metinlerde ifade bulduğu şekliyle 'lanet'linin temsili olarak görülürken, sanatın içine dahli ilk olarak mağara resimlerinde karşımıza çıkar. Gerek Altamira'da gerek Chauvet mağaralarında hayvan figürlerinin siyah konturlarla belirginleştirilmesi ile başlayan süreç çok sonrasında Mısır Sanatı'nın iki boyutlu resimsel uygulamalarından, Geç Antik Dönemin vazo resimlemelerine kadar sanatın başlangıç öyküsünün farklı kulvarlardaki etkisini ortaya koymuştur. Fakat siyahın doğrudan nesnel varlığı farkında olunarak resim sanatında ortaya konan ilk uygulamalar Orta Çağ Sanatı'nın gotik etkide yapılan resimlerinde kendini gösterir. Işık-karanlık dikotomisinde anlamını bulan bu etki, ışığın 'iyi 'karanlıkların ise 'kötü' olarak tariflendiği Hıristiyan anlatısının ışığında şekillenen dini etkili resimlerin hem arka plan uygulamalarında hem de altın sarısının yanında kutsal ışığı vurgulayan sarıyı öne çıkaracak şekilde uygulanır (Pastoureau, 2012: 22). Bu noktada yaratılmak istenen etki motivasyonel (Hıristiyan inancını pekiştirecek uygun atmosferin yaratılma çabası) olmakla birlikte bir tür resimsel auranın kitlelere aktarımı da siyah renk üzerinden kurgulanmış olur. Siyah böylece Hıristiyan anlatısında şekillenen ıstırap ve kefaretin temsili olarak görsel sanatlarda da vücut bulan bir renk olarak düşünülür. Bu bağlamda siyahın kurgulanışı renk sembolizasyonu açısından da yavaş yavaş oluşturulmaya bu dönemlerde başlanmıştır denebilir. Örneğin siyah Kitab-ı Mukaddes'in ilk beş satırında geçtiği şekliyle boşluğu ve ölümü sembolize eder (Pastoureau, 2012: 22). Buradan hareketle Hıristiyanlık içerisine benzer temalar dahilinde eklemlenişiyle siyahla psikolojik etki arasında bir bağ gelişmeye başlar. Sözü edilen etki sadece kutsal anlatılar bağlamında şekillenmez; mitolojide de farklı tanrı ve tanrıçalar özelinde oluşturulan etki güç ve aktarımının sembolik pozisyonu anlamında da siyahın merkeze alındığı bir yapıyı ortaya koyar. Örneğin Yunan mitolojisinde gece tanrıçası olarak bilinen Nyx Khaos'un-yani boşluğun kızıdır ve uzak diyarlarda bir mağarada yaşar. Bu mağaradan siyahlara bürünerek yine siyah atların çektiği arabasına bürünerek dünyayı bir uçtan öteki uca kat eder. Karanlık gece tanımının da Nyx'ten hareketle evrenselleştiği bilinir. Nyx için *neredeyse ışıksız; saf bir siyah* tanımının da kullanıldığı bilinir (Harvey, 2013: 18).

Rönesans ile birlikte ise, dönüşen zihinsel yapı özelinde siyahın geri planda kaldığı ve natüralizmin doğuşuyla birlikte doğa görüntüleri içerisinde siyahın yer alamayacağı görüşünden hareketle siyah resim sanatında da renk paletinin içerisinde yer almaz. Buna karşın siyaha dair yerleşik kültürel kalıplarda farklılıklar da hemen göze çarpar. Siyah gündelik yaşamda Orta Çağ'da nitelendiği 'kötücül' ya da 'uğursuz' özelliklerinden sıyrılarak pozitif vurgulu bir sembolizme evrilir. Örneğin İtalya'da gelişen şehir-devlet yapısının bir tür yansıması olarak büyüyen ailelerin arma renkleri açık tonlardan koyu ve siyah tonlara doğru kayar. Kumaş boyacılığının gelişmesine paralel olarak da siyahın ton değerlerinin çeşitlilik göstermesiyle birlikte toplumsal algının siyaha karşı tutumunda olumlu yönde farklılıklar gözlemlenir (Pastoureau, 2012: 89). Fakat sanat bağlamında sözü edilen etki daha önce de bahsedildiği gibi negatif bir yönde ilerler. İlk olarak Leon Battista Alberti'nin *Resim Üzerine* ve *Heykel Üzerine* başlıklı çalışmasında ele aldığı şekliyle dört ana renk kabul görür. Bunlar: Kırmızı (ateşin rengi olarak), mavi (havanın rengi olarak), yeşil (suyun rengi olarak), ve gri-kül rengi (toprağın rengi olarak) doğrudan doğaya atıfla kurgulanmışlardır (Alberti, 2015: 89). Siyaha dair yaptığı vurgu ise, Leonardo Da Vinci'nin fikriyle paralellik gösterecek şekilde siyahın bir tür 'renksizlik' olduğu yönündeki görüşüdür. Leonardo, resmin aydınlık ve karanlık kalan kısımları üzerine düşünen bir ressam olarak, ilk *chiaroscuro* tekniğinde ortaya koyduğu çalışmalarla, siyahın bir tür kompozisyon özelliği olarak hissedilişini 1400'lü yılların sonunda ortaya koyduğu eserlerle görünür kılmıştır (Harvey, 2013: 113). Önce Alberti sonrasında Leonardo'nun siyaha dair aktardıkları anti-natüralist etkide bir teknik değerlendirmeyi kapsasa da resimsel etki anlamında Leonardo'nun tutumu siyahın bir tür 'gölgeli-karanlık alan' değerlendirmesinde ele alınmış olur. Aslında chiaroscuro[1] tekniğiyle yapılan ilk çalışmalar Rönesans'ın erken döneminde gravür veya

[1] Chiaroscuro tekniği, Geç Rönesans'tan Barok döneme geçiş sürecinde önce gravürlerde denenmiş sonrasında yağlıboya resmin gelişimiyle birlikte tuval resimlerinde sıkça başvurulan bir tür 'ışık-gölge' tekniği anlamına gelir. Resim içerisinde Caravaggio'nun geliştirdiği bir teknik olan chiaroscuro aslında öncesinde Leonardo tarafından da resim düzleminde gölgeli

çeşitli baskı resimlerin içinde göze çarpar fakat resimsel bir tutum olarak ve doğrudan resimsel atmosferin bir yansıması olarak ele alınışı Rönesans'ın olgun döneminde-özellikle yağlıboya etkili resmin gelişimiyle yukarıda da sözü edilen çeşitli resimsel tekniklerin gelişimiyle paralellik gösterir. Fakat Caravaggio ile birlikte doruk noktasına ulaşarak bugünkü bildiğimiz tanımına kavuşmuş olur.

Siyahla resimsel kompozisyon içerisinde bir tür atmosfer etkisi oluşturma anlayışı, Barok dönemin psikoloji etkili sanat anlayışı bağlamında şekillenmiş; özellikle Romantizm'de yoğunlaşarak duygu merkezli aktarımın başat bir unsuru olagelmiştir. Benzer bir tutumu modernizm sürecinde ve sonrasında resim sanatının farklı hareketleri bağlamında hissederken sinemanın doğuşuyla birlikte siyah-beyaz film yapımı etkisinde fakat özellikle sinema sanatının önemli başlangıç akımlarından biri olan *Film Noir* içerisinde de görürüz. Böylece siyah renkle sanatsal aura arasında hissedilen ilişki, resim sanatının farklı dönemlerinde ve sinemanın belli akım özellikleri bağlamında ortaklaşan aktarımında görünürleşir. Bu çalışma sözü edilen ilişkiyi resim sanatının bahsedilen aktarımda öne çıkan sanatçı, akım veya teknik unsurlarıyla birlikte sinemanın benzer etkiyi hissettiren Film Noir hareketi bağlamında irdeleyecektir.

2. Tenebrizm Bağlamında Siyahın Atmosfer Etkisi

Barok Sanatın öncü sanatçısı Michelangelo Merisi de Caravaggio sadece 17. yüzyıl sanatını şekillendirmekle kalmamış; aynı zamanda geliştirdiği resimsel tekniklerle hem Barok Sanat içerisinde öncü bir sanatçı; hem de resimde gölgeli-karanlık alanların oluşumunda yetkin bir usta olarak öne çıkmıştır. Caravaggio'nun sanat tarihine katkısı şüphesiz siyahın kullanımına dönük olarak geliştirdiği yenilikçi tutumu nedeniyle de önem arz eder. Bu tekniklerden en bilineni *tenebrizm* olarak da literatüre dahil olan resimsel anlayıştır.[2] Tenebrizm, Caravaggio'nun kendi resimlerine uyguladığı keskin gerçekçilik anlayışının açısal unsurlarla resim düzlemine dağılan ışığın nesneler üzerinde net bir aydınlığı yaratma-oluşturma anlayışıdır (Harvey, 2013: 114, ayrıca bkz. Kleiner & Tansey, 1996: 839-840). Sözü edilen aydınlık alanın oluşumuyla birlikte nesne ile etrafında şekillenen karanlık alan arasında net bir ayrım meydana gelir. Bu şekilde oluşturulan kontrast etkiyle birlikte siyahlık vurgusu sadece resimsel alanları birbirinden ayıran bir unsur olmaz; bununla birlikte resim düzlemi üzerindeki figürler bütününü de görünür kılan bir atmosfer yaratır. *Chiaroscuro* tekniğinden farklı olarak tenebrist tutum, ışıklı bir alana odak oluşturarak karanlıkta kalan alanla odaktaki ışıklı nesne arasında gerilimli bir kontrast oluşturur. Böylece siyahlığın yarattığı yutucu atmosfer vurgusundan faydalanarak nesneyi ya da figürü daha da görünür kılar. Bu haliyle Caravaggio resminde siyahların değerlendirilişi; tipik bir renk değerlendirilmesi bağlamının ötesinde sözü edilen siyahlığın 'görünür' kılındığı bir tutuma evrilir. Siyahlık resimsel alanları sadece birbirinden ayırmaz, figürler bütünü arasındaki bağlantıyı güçlendiren bir etki oluşturur.

Caravaggio'nun bu etkiyi en net hissettiren çalışmalarından biri olan *Aziz Matta'nın Çağrılışı* isimli eserinde tenebrist etkide siyahlık vurgusunun tam da sözü edilen atmosfer etkisini oluşturduğu net bir şekilde hissedilir. Bu çalışma 1599 yılında Caravaggio'dan San Luigi dei Francesi kilisesinin şapel odalarından biri için Matta'nın yaşamından üç sahneyi canlandırması istenen seriden biridir. Sanatçının bu çalışması ışığın kullanım şekli açısından oldukça farklı bir noktada yer alır. Resmin sağ tarafından odaya doğru açılan kapı kuvvetli bir doğal ışık kaynağı olarak odanın iç kısmını keskin bir diyagonal açıyla ikiye bölerek resim düzleminin ışık-karanlık dikotomisinde okunmasına olanak sağlayacak bir yapı oluşturur. Resmin sol tarafında vergi tahsildarı Levi*para saymaktadır ve sağ tarafta bulunan İsa eliyle Matta'yı işaret ederek çağırır. İsa'nın uzattığı kolu resmin ışıklı alanıyla karanlık alanı arasında bir hat oluşturarak resmin ışıklı-karanlık alan ayrımını imleyen bir jest olarak işlev görür. Kompozisyonun bu şekilde ikiye ayrılmış olması, dünyevi alan ile uhrevi alan ayrımının da vurgulanmasına yol açan psikolojik bir boyut da ortaya koyar (Racco, 2016: 288). Bu tip bir ayrım Barok dönemde sıkça başvurulan nesneler dünyası ile metafizik alan arasındaki zıtlığın görünürlüğünün ortaya konması açısından da önem arz eder (Rzepinska ve Malcharek, 1986: 95).

---

alanların oluşturulması adına ortaya konmuş; fakat 17. yüzyılda da bugün bilinen haline kavuşmuştur. (Bkz. Shearman, 1962: 13-47).

[2] Resimde tenebrist tutum aslında Rönesans dönemi içerisinde başlamıştır. Leonardo da Vinci, Albrecht Dürer, sonrasında Tintoretto gibi sanatçılar karanlık tonlu resimler ortaya koymuşlardır fakat Barok etkili bir tenebrist tutum, dramatik etkinin oluşumunda önemli bir paya sahiptir. Konuyla ilgili bkz. (Şahin, 2023: 77-78-79).

* Matta'nın havari olmadan önceki adı olarak bilinmektedir.

Resim 1. Caravaggio, *Aziz Matta'nın Çağrılışı*, 1599-1600, tuval üzerine yağlıboya, 322 x 340 cm, Contarelli Şapeli, San Luigi Dei Francesi, Roma
https://www.wga.hu/index1.html (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

Caravaggio'nun siyahın resimsel atmosfer etkisini hissettiren bir başka çalışması olan *Narcissus*'da sözü edilen etkinin oldukça farklı bir boyutuyla karşı karşıya kalırız. Caravaggio'nun 1598-99 yıllarında yaptığı *Narcissus* isimli resmi, kendi imgesine âşık olan mitolojik karakter Narcissus'un öznel doğası üzerinden kurgulanan bir resimsel aktarımı ortaya koyar. Narcissus'un kendi imgesine bakma anına odaklanan sanatçı, imgesine bakarken kendinden geçen Narcissus'un psikolojik durumuna da vurgu yapar. Narcissus'un koyu bir siyahlık olarak vurgulanan suyun yansımasına odaklanışı; adeta kendi doğasının derinliklerine bakan birinin karanlık ruh halinin de yansıması gibidir (Harvey, 2013: 132).
Narcissus isimli çalışmada siyahlık vurgusunun öne çıkan bir başka özelliği, maddenin yapısına dair özellikleri hissettiriyor oluşudur. Buna göre siyah suyun tıpkı bir obsidyen taş ya da ince bir cam görüntüsü sunuyor oluşu, maddenin yapısı üzerinden Narcissus'un ruh halini kavramamızı sağlayan özellikleri yansıtır (Kleiner ve Tansey, 1996: 839). Öykünün dramatik kurgusu Narcissus'un siyaha bakışlarında billurlaşır ve bu şekliyle resmin psikolojik atmosferi bakılan siyah suyun resimsel aktarılışında netleşmiş olur. Caravaggio sanatında- aslında özellikle Barok anlayışın İtalyan ekolünde- ışık-gölge karşıtlığı üzerinden şekillenen genel bir yapı söz konusudur. Barok özelinde bu tutum, sonrasında Carvaggioculuk olarak da tariflenecek olan tenebrist tarzın tam da karanlığın ya da siyahlığın nasıl aktarılacağı konusunda uzmanlaşılmaya çalışılması üzerine şekillendirilmiştir ve psikolojik boyut bu bağlamda öne çıkan bir unsur olmuştur. Bu anlayışı takip eden Fransız sanatçı George de la Tour Caravaggiocu tenebrizm bağlamında psikolojik atmosfer etkisini mum ışığıyla vermeye çalışırken Hollanda ekolünden Rembrandt van Rijn gerek portrelerinde gerekse de kumaş tonlarının

ten rengiyle kontrast oluşturduğu betimlemelerinde tenebrist tarzı sıkça kullanmıştır. Yine benzer şekilde İspanyol Barok sanatçısı Velazquez özellikle ten rengi üzerinde patlatılan ışığın arka planda kalan karanlık atmosfere karşıt olacak şekilde söz konusu tenebrist tutumu oldukça başarılı bir şekilde uygulamıştır.

Resim 2. Caravaggio, *Narcissus*, 1598-99, tuval üzerine yağlıboya, 110 x 92 cm, Galleria Nazionale d'Arte Antica, Roma
https://www.wga.hu/index1.html (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

3. Romantizm ve Sembolizm Bağlamında Siyahın Atmosfer Etkisi

19. yüzyıla gelindiğinde sanatın temsil özelliklerinde köklü değişimler yaşanmıştır. Natüralist geleneğin terk edilmesiyle merkeze yerleşen öznel tutum geleneğin parçalanışı şeklinde kendini göstermiş; resmin kabul gören perspektif, anatomik değerlendirmelere sadık kalma gibi belirleyici kabul edilmiş olan tutumların dışarıda bırakılmasıyla birlikte sanatın değerlendirilişi de köklü dönüşümler yaşamıştır. Özellikle empresyonistlerin rengi doğada bulunan nesnelerin asli renklerinden sıyırarak başlı başına öznel bir tutumda ele almaları, modern hareketlerin öncü kabul edilebilecek yeniliklerinden biridir. Aynı dönemde duyumcu geleneğin doğuşu, renklerin *duyumsanabilir olgular* (Merleau-Ponty, 2016: 29) olarak zihne yansıması şeklinde tariflenmesi Newton sonrası oldukça farklılaşan değerlendirmeleri ortaya koyar. Öznel algının sanatın temel bileşenlerinden biri olduğunun öne sürülmesiyle birlikte de sanatsal değerlendirme yöntemlerinde dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Bununla birlikte renk teorisyenleri de ana ve ara renkler arasındaki değerlendirmelerinde elde ettikleri bulgular ışığında bir takım yenilikçi önerileri ortaya koyarlar. Bunlardan Eugene Chavreul renk teorisini maddenin kimyasal yapısı üzerinden şekillendiren bir teori aktarır. Buna göre bir renk yanında yer alan tamamlayıcı bir başka renkle bir araya geldiğinde asıl haline kavuşur ve etrafında

bulunan bir başka renkle bu sayede bir tür kontrast etkisi yaratır. Bu teorisini ortaya koyduğu *Renklerin Eşzamanlı Karşıtlığı Kanunu ve Renkli Nesnelerin Bu Kanuna Göre Resimsel İlişkileri İçinde Değerlendirilen Uyumu Üzerine* başlıklı incelemesinde her renkli nesnenin bir başka renkli nesne ile yan yana geldiğinde nasıl etkileşim içerisine geçtiğini ortaya koyar (Itten, 2004: 134-135). Renk gruplarının resim düzlemi içerisinde anlık değişim etkilerinin bu sayede daha doğrudan verilebiliyor oluşunun fark edilmesiyle birlikte önce İzlenimci ressamlar renklerin yan yana gelmesiyle konturdan kurtulup komplementer özelliklerin bir tür boyama etkisini oluşturduğunu görmüş oldular (Itten, 2004: 135). Bu etkinin öğrenilmesiyle birlikte resimde yavaş yavaş geleneği oluşturan desen, atölye etkisi, ışık gibi bazı geleneksel motiflerden uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu uzaklaşma eğilimi de renklerin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Siyah renk de bu dönüşümün etkisinde artık klasik anlamda yutucu, yok edici özelliğinden sıyrılarak kontrastıyla(beyaz)-ya da öznel bağlamda kendi ontolojik yapısıyla değerlendirilen bir özelliğe kavuşmuş olur. Fakat siyahın başlı başına tematik bir unsur olarak modern etkisini ilk hisseden gruplar önce Romantikler ve hemen akabinde Sembolistler olmuşlardır.

Romantizm hareketi içerisinde siyahın kavranışı bu yazıya konu olan atmosfer etkisi bağlamında doğrudan karşılık bulur. Doğacı ülküsellikle birlikte melankolik etkinin etrafında şekillenen Romantizm hareketi edebiyat ve resim sanatında etkin olmuştur. Sözü edilen etki aslında 18. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle ilk olarak Jean Jacques Rousseau'nun *Yalnız Gezerin Düşleri* isimli kitabında bahsettiği şekilde doğa sevgisini içinde hisseden özgür, gezgin ve melankolik kişide vücut bulmuş haliyle kendini hissettirmiş ve bu noktadan sonra kısa bir sürede romantik etki tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Romantizmle birlikte 'geleneğin parçalanması' gerçekleşmiş ve akıl odaklı nesnel bir sanatsal değerlendirme biçiminden içsel görü ve değerlendirmelerin öne çıktığı sezgisel ve öznel bir yaklaşımın öne çıktığı süreç başlamıştır (Gombrich, 1986: 384). Siyahın öne çıkışının ilk işaretleri ise şair ve ressam William Blake'in gotik değerlendirmelerinde yoğunlaşan etkide ve Amerika Kıtası'nda benzer bir etkide üretimlerini gerçekleştiren Edgar Allen Poe'nun çalışmalarında çok net hissedilir. Siyahın ontolojik yükselişiyle Romantizm hareketi neredeyse paralel şekillenmiştir denebilir. Hatta romantik hareket bu etkiyi o kadar net hissettirir ki akımın bir diğer adı sonrasında 1930 yılında Mario Praz tarafından 'Kara Romantizm' olarak anılacaktır (Özgör, 2017: 7). Romantizm hareketinin siyahla ortaklaştığı en önemli nokta Neo-Gotik edebiyatın ve resmin içerisinde şekillenen karanlık ve kasvetli bir dünyanın tariflenişinde karşımıza çıkar. Sözü edilen etki sadece bağlam yönünden değil biçim özellikleriyle de sözü edilen karanlığı ortaya koyar. Fransız taşbaskı resimlerin Romantizm içerisinde karanlık ruh halini yansıtan betimleri genellikle kitap resimlemelerinde ya da baskı resimlerde görülür. Fransız ressam Eugene Delacroix'nın siyah ağırlıklı çalıştığı dönemi bu ürünlerin çokça karşımıza çıktığı çalışmalarda kendini gösterir. Bu karanlık atmosferi yansıtacak şekilde de çoğunlukla doğaüstü yaratıklarla tasvir edilen betimlerde bu etki hissedilir (Ed. Hendrix, 2016: 18-19).

Resim 3. Eugene Delacroix, *Şeytan Aloft*, 1827-28, kağıt üzerine siyah litografik baskı, 32.5 x 24 cm, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles
https://www.pubhist.com/w34821 (Erişim Tarihi: 01.09.2024)

Romantizmin estetik sembolizminin bir parçası olan siyah tonlu, kasvetli atmosferin aktarılışı, grotesk bir yıkım, kabuslar, ölüm gibi temalar etrafında şekillenirler. Delilik, mistik eğilimlerin coşkucu yansımaları da yine 'Kara Romantizm'in estetik unsurlarındandır. Bu etkide ürün veren sanatçıların yine siyahla tariflenen dönemleri olmuştur. Örneğin Romantik ressam Goya'nın zihinsel olarak kötü hissettiği ve sanatının geç dönemli olarak tariflenen kısmının 'Kara Resimler Dönemi' olarak tarihselleştirilmesi siyahın sözü edilen etkide bir özellik taşımasından da kaynaklanır (Tomlinson, 2020: 300-308). Goya'nın ''Kara Resimler''i sanatçının 1820-23 yılları arasında İspanya'da bulunan *Quinta del Sordo* (Sağırın Evi) olarak da bilinen kır evinin duvarlarında gerçekleştiği resimlemelere verilen isimler olarak bilinirler. Goya'nın 'Kara Resimler'i cadılar, deliler, hastalar, ya da kendinden geçmiş yaratıklar olarak betimlediği çok sayıda siyah tonlu resimlerden oluşur. Bu resimler Goya için kendi iç dünyasında hissetmek istediği ve bir tür *katharsis* etkisi oluşturan unsurlar barındırırlar.

> Kara Resimler Goya'nın hem dış dünyada mevcut olan şiddete hem de ruhuna yerleşen şeytanlara yönelik ortaya çıkarmak istediklerine uygun resimsel ifadeyi temsil ederler (…) Takıntılarının bilincine varmakla, onları bir eserde dışarı çıkarmakla kendini özgür bırakabilir ya da onları en azından ehlileştirebilir ve seyircisine de aynı işi başarma izni verir (Todorov, 2019: 28-30).

Resim 4. Francisco de Goya, *Los Disparates* (Uçmanın Bir Yolu), Atasözleri Serisi, (13 No2lu Levha), 1816-19, kağıt üzerine siyah leke baskı, Özel Koleksiyon
https://en.wikipedia.org/wiki/Los_disparates (Erişim Tarihi: 01.09.2024)

Bu şekilde bakıldığında Goya için 'Kara Resimler'in ortaya çıkışı siyahın sadece resmin biçimsel özelliği açısından değil; aynı zamanda hem Goya'nın iç dünyasını yansıtan hem de seyirciyle bu karanlık atmosferli resimler arasında kendi arınmacı ruh dünyası bağlamında bağ kurduran etkileri de yansıtırlar. Böylece siyahlık etkisi formalist unsurların neredeyse tamamen dışında ontolojik bir boyut olarak, resimsel atmosferi meydana getiren içsel-duygusal bir boyutun yansımaları olarak hissedilirler. Bu etkiyi Romantizme paralel şekillenen bir başka sanat hareketi olan Sembolizm içerisinde de benzer bir noktada fakat farklı estetik değerlendirmelerle görmek mümkündür. Sembolizm, 19. yüzyılın ikinci yarısında Romantizme paralel şekillenen ve hemen hemen aynı dönemler içerisinde örnekler ortaya konan bir sanat hareketidir. Sembolizm içerisinde mistisizm vurgusu daha net hissedilir ve tıpkı Romantizm'deki gibi siyahın belirleyici olduğu-öne çıktığı örnekler akımın genel çizgisinde hayati bir rol üstlenir. Sembolizm içerisinde siyahlarıyla öne çıkan sanatçılardan biri olan Odilon Redon, az önce sözü edilen mistik yönelimli sembolist dilini Hint Mitolojisi'nin çeşitli unsurlarıyla, botanik bilimin modernizmin yenilikçi unsurlarıyla harmanlandığı bir sanatsal dili benimser. Redon'un siyahlara yöneldiği dönemi kendi hayal gücünün karanlık noktalarının resme dahil edilmesiyle ifade bulur. Sanatçının özellikle 1870 yılından sonra net bir şekilde gözlemlenen üslup değişikliği siyahlarının ortaya konuşunda kendini gösterir. 1870-75 yılları arasında sembolizminin mistik ve fantastik öğelerle ifade buluşu Redon'un en çok litografilerinde netçe görülür (Ed. Hendrix, 2016: 68). Bu noktada litografik biçimin siyahlığı mecburi kılıyor oluşu, siyahlık etkisinin atmosfer oluşturma noktasında pozisyon alışını güçlendirir. Nitekim Redon bu çalışmalardan oluşan serisine *Siyahlar* ismini verecektir. Redon'un *Siyahlar* serisi grotesk görüntülerin iç dünyanın karanlık unsurlarıyla birleşen fantastik bir biçimsellik üzerine kurgulanmışlardır. Portfolyo serisi olarak plakalar üzerine hazırlanmış bu serilerin neredeyse tamamı siyahın merkez rol üstlendiği etkidedirler. Edgar Allen Poe'ya ithafen yapılmış *Siyah Göz Şeklinde Bir Balon* (Diğer ismiyle anmak gerekirse *Edgar Allen Poe'ya)* isimli çalışma Poe'nun 'Kara Romantizm'ine vurgu yapacak şekilde ele alınmıştır.

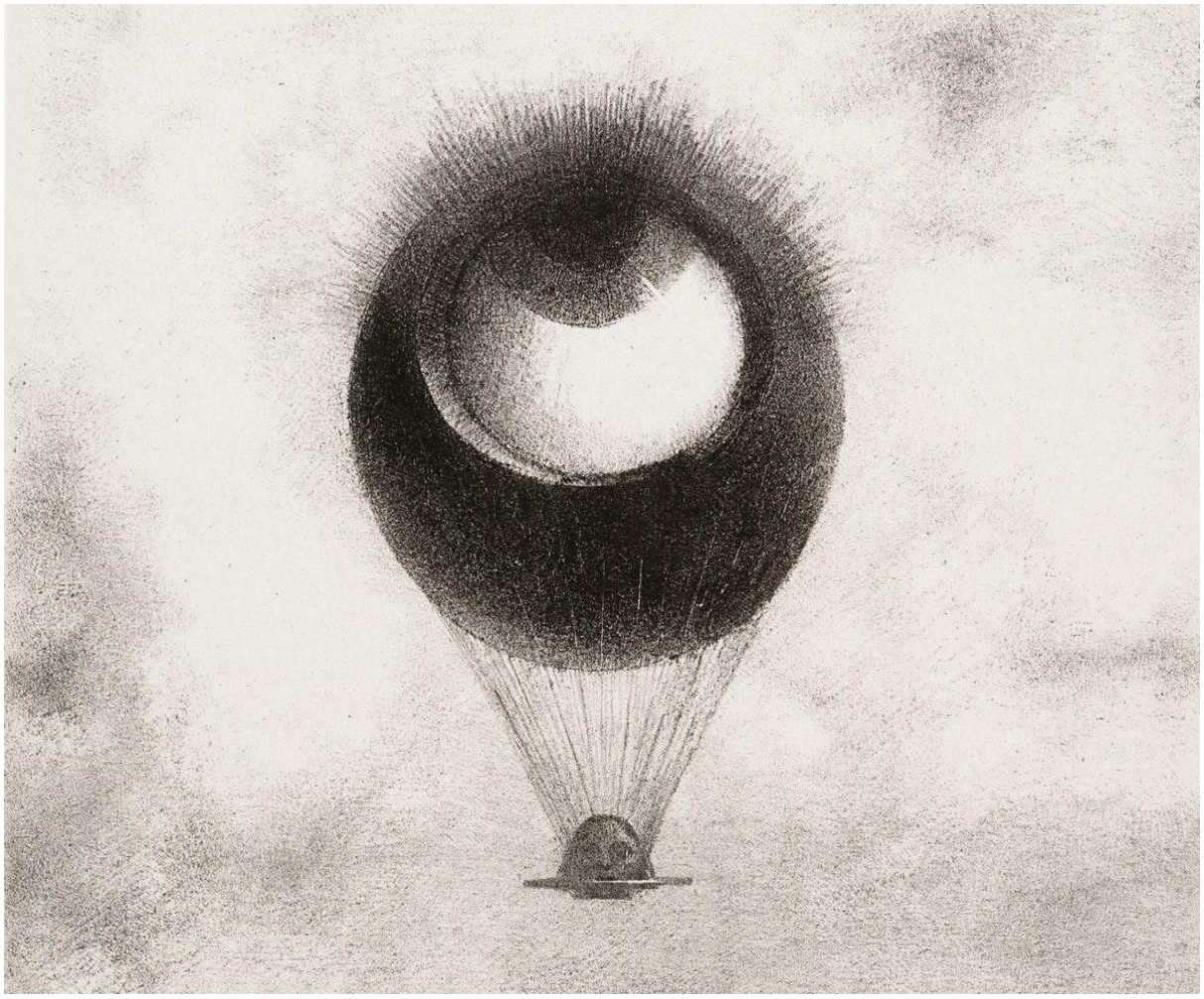

Resim 5. Odilon Redon, *Sonsuzluğa Yükselen Göz Şeklinde Garip Bir Balon*, 1882, kağıt üzerine litografi baskısı, Özel Koleksiyon
https://oggito.com/icerikler/odilon-redonun-gozunden-edgar-allan-poe/66547 (Erişim Tarihi: 02.09.2024)

Siyah böylece 20. yüzyıla doğru ilerlenirken ontolojik bağlamıyla başlı başına bir sanatsal unsur olarak düşünülmeye başlanır. Fovizmin sanatçılarından Henri Matisse siyahın sözü edilen ontolojisine vurgu yaparak siyahın o tarihe kadar renk olarak düşünülmeyen durumunu kendi sanatı içerisinde tam tersi bir şekilde yorumlayarak yüzyıl başında siyahın yeni konumunun adeta belirleyicisi olmuştur:

> (…)Siyah bir renktir, siyah bir güçtür: Siyaha resmin yapısını basit bir hale getirmesi nedeniyle bağlıyım (Epperlein, 1997: 97).

Yüzyıl başında siyahın sanatın belirleyicisi olma noktasında bir başka atılım da Rus Sanatı'ndan gelmiştir. Süprematizm akımının sanatçılarından Kazimir Malevich 'Siyah Kare' isimli çalışmasıyla nesnesiz resmin başlatıcısı bir unsur olarak kare formunu siyahla bütünleştirerek, siyahı sanatının merkezine almış ve biçimsel formalizmi sadece soyut unsurlarıyla değil; aynı zamanda *suprema* (üst-gerçeklik) boyutuyla kurgulamıştır. Konstrüktivizmin akım içerisinde özellikle Rodçenko ile siyahın merkezde düşünüldüğü örnekleri bağlamında Rus toplumsallığının inşasıyla sanatın paralel düşünüldüğü yeni bir sanat kavrayışının izlerinin yine siyah aracılığıyla kurulduğu görülür.

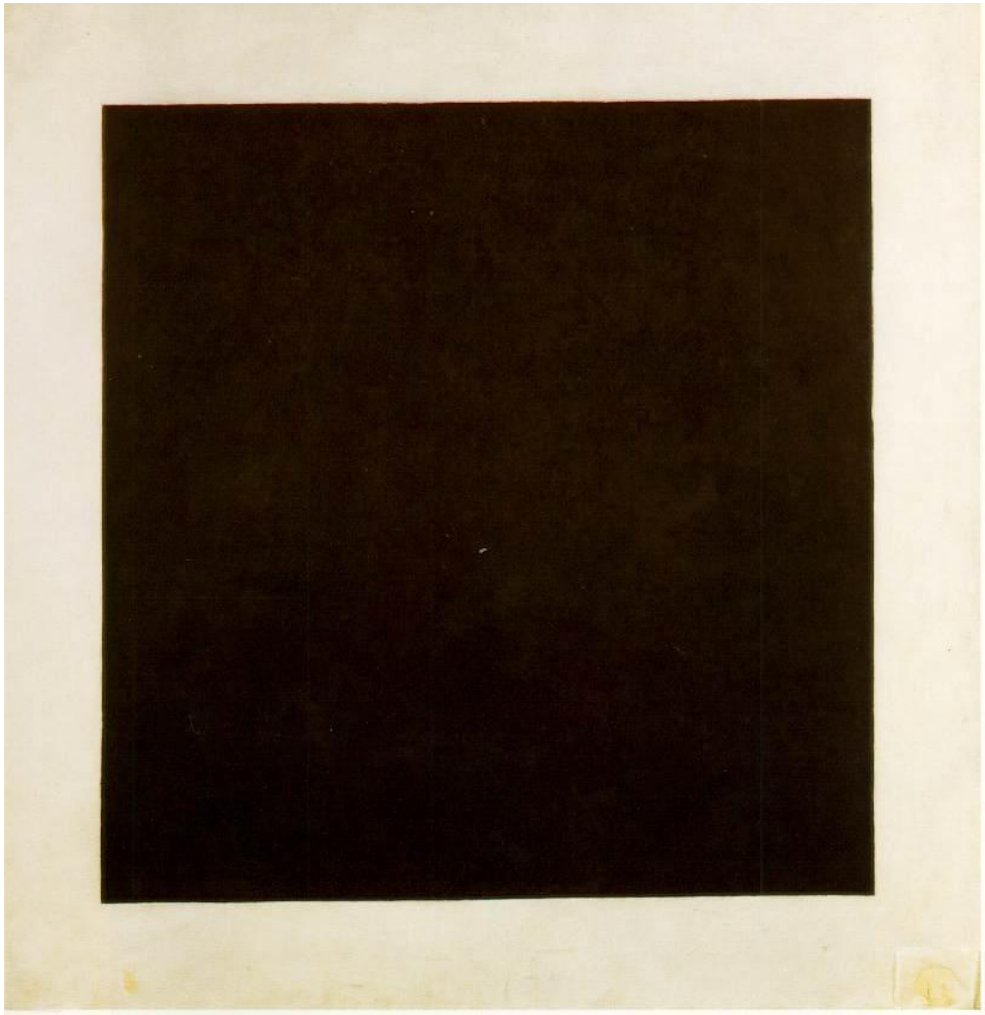

Resim 6. Kazimir Malevich, *Siyah Kare*, 1915, tuval üzerine yağlıboya, 79.5 x 79. 5 cm, Tretyakov Devlet Galerisi, Moskova
https://www.tate.org.uk/art/artists/kazimir-malevich-1561/five-ways-look-malevichs-black-square (Erişim Tarihi: 03.09.2024)

4. Sinemanın Doğuşunda Siyah

Fotoğraf makinasının icadıyla birlikte optiğin sanat üzerindeki etkisi sanatın gidişatı açısından oldukça hayati bir rol üstlenmiştir. Optik yenilikler Bilim Devrimi'nin gerçekleştiği 17. yüzyıldan farklı olarak sadece teknik özellikler bağlamında değil aynı zamanda öznel ve fenomenolojik unsurları da barındıran düşünsel bir atmosferin eklemlenişiyle şekillenmiştir. Sürrealizm hareketi özellikle 20. yüzyılın başında fotoğrafik imgelerden hareketle gerçeküstü imgelerin oluşturuluşu noktasında bu aygıttan faydalanmıştır. 20. yüzyılın hemen başında hareketli imgelerin 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle icat edilen çeşitli aygıtlarla keşfedilişi, sinema sanatının doğuşuna öncülük eden bir süreci hazırlamıştır. Yüzyıl başında siyah-beyaz ilk filmlerin ortaya çıkışıyla birlikte de siyahın görünürlüğü doğrudan biçim özelliği açısından belirgin bir etki yaratmıştır. Bununla birlikte siyahın sinematografik etkide psikolojik bir unsur olarak öne çıkışı sinema estetiğinin de düşünülmeye başladığı bir sürecin parçasıdır. 1895 tarihinde Paris'te *Boulevard des Capucines* üzerinde bulunan *Grand Cafe*'de Lumiere kardeşler sinema makinesinin ilk gösterimini yapmış ve ilk siyah-beyaz filmler gösterime başlamıştır. Siyah-beyaz filmlerin yapım tarihleri de neredeyse 1930'ların ortalarına kadar devam etmiş ve yer yer bazı ekol özelliklerinde bu siyah-beyaz atmosferin etkisinden faydalanılan kurgu ve biçim özellikleri denenmiştir (Pastoureau: 238). Sinemanın başlangıç yıllarında siyahın kullanımı; aslında film yapımını o zamanın şartlarında zorunlu kılan siyah-beyaz kurgu temelli bir aktarıma mecbur bırakmıştır.

Nitekim 1890'ların ortalarından 1910'ların ortalarına tekabül eden sürecin sinemasına da California temelli Amerikan endüstrisine vurgu yapacak şekilde ''Hollywood öncesi'' sinema denir (Smith, 2008: 59).

Sinemanın yerleşik bir sanat ve endüstri kolu olarak kabul edildiği 1915 itibariyle çeşitli teknik veya sanatsal unsurların devreye girişiyle birlikte sinema sanatı hem Avrupa'da hem de Rusya'da önemli gelişimler göstermiştir. Kurgu ve sinematografi özellikle Rus Modernizmi'nin yüzyıl başındaki dönüştürücü etkisine paralel olarak gelişen konstrüktivist yapısına oldukça paralel ilerler (Calinescu, 2017: 168). Dziga Vertov ve Sergei Eisenstein gibi sinema sanatına damga vuran iki yönetmenin bu ekolden geldiğini ve iki ismin de sinemaya hem teorik hem de biçimsel anlamda doğrudan katkıda bulunduklarını hatırlatmak gerekir. Vertov'un sinema literatürüne giren *sine-göz* kavramsallaştırması ile Eisenstein'ın kurgu(montaj) temelli sinema yaklaşımı teknikle psikolojik etmenli sinema yapımı arasında bir köprü niteliği oluşturmuştur.
Siyahın sözü edilen teknik dönüşümle birlikte özellikle film atmosferini yoğunlaştıran etkide ortaya koyan önemli bir örnek 1938 yılında Sergei Eisenstein'dan gelmiştir. Eisenstein'ın *Alexander Nevsky* filmi, yönetmenin son dönem filmlerinden biri olmasının dışında siyahın gerek ikonografik-sembolist gerekse de anlamsal yapısına vurgu yapan bir bağlamda ele alınmıştır. Filmin konusu 13. yüzyılda zor zamanlar geçiren Rusların mevcut durumuna odaklanmıştır. Ruslar bir yandan Töton Şövalyeleri'yle mücadele ederken bir yandan da Tatar istilasından kurtulmaya çalışmaktadır. Direnç gücü ve moral olarak oldukça kötü durumda olan Rusların imdadına ölçüsüz tavırları ve gözü kara bir prens olarak bilinen Alexander Nevsky yetişir. İyi bir savaşçı ve komutan olarak da bilinen prens Nevsky hem Tatar istilasını sonlandırır hem de Töton Şövalyelerini bertaraf eder. Rus toplumsallığının ülküsel bir kurtuluş anlatısı olan *Alexander Nevsky* filmi 1242 yılında donmuş Pypus Gölü üzerinde gerçekleşen savaşta Töton Şövalyelerine karşı kazanılan epik zaferi anlatır. Bu zaferler sonrası bir halk kahramanı olarak kabul edilen Alexander Nevsky'nin hayatına odaklanılan filmin bir başka önemli unsuru; epik-tarihi film kategorisinin de ilk örneklerinden birini teşkil etmesidir (Duymuş, 2015).

Resim 7. Sergei Eisenstein, *Alexander Nevsky*, 1938, (Pypus Gölü üzerinden yapılan savaş sahnesinden bir kare)
https://www.theguardian.com/film/2009/oct/08/alexander-nevsky-reel-history (Erişim Tarihi: 03.09.2024)

Filmin siyah sembolizmi açısından önemi Töton Şövalyeleriyle Rus kanadını oluşturan grupların siyah-beyaz renklerle karşıtlık oluşturan biçimsel sunumunda karşımıza çıkar. İlk bakışta Töton Şövalyeleri'nin sunumu oldukça fantastiktir. Töton Şövalyeleri beyaz kıyafetler içerisinde ve kıyafetlerinin üzerinde haç sembolünün bu beyaz kıyafetlere işlendiği bir biçimde sunulurken, Ruslar ise siyah kıyafetler, miğferler ve koruma kalkanlarıyla aktarılmıştır. Filmin sanat yönetimi sunumunda filmin çekildiği dönemi ifade eden sanat

hareketlerinin esintilerinin de hissediliyor oluşu dikkati çeker. Töton Şövalyeleri'nin savaş kostümleri Rus Konstrüktivizmine atıfla geometrik temelli sembolleri anıştırır. Buna karşın Rus tarafının siyah kıyafetlerinin üzerinde eğri büğrü soyut şekillerden oluşan sembollerin yerleştirildiği görülür. Burada siyah ikonografisi açısından dikkati çeken en önemli unsur siyah-beyaz dikotomisinde alışılageldik anlatı yapısının tersine çevrildiği bir anlam örgüsünün oluşturulmasıdır. Sanat tarihi içerisinde renk sembolizmi bağlamında çoğunlukla ''kötücül'' ya da ''şeytani'' olarak da tariflenmiş siyahın bu film özelinde anlam dönüşümüne uğrayarak sinematografide olumlu bir atıfa sahip olduğu dikkati çeker. Eisenstein bu filmde Rusların zaferle ayrıldığı ve bunun siyahla temsiliyet bulduğu bir sunumu ortaya koyar. Töton Şövalyeleri'nin beyaz kıyafetleri bu noktada Katolik Hıristiyanlığı temsilen dini ikonografinin unsurlarını yansıtırlar. Buna göre yine renk sembolizminde ''masum'' ya da ''ideal'' olarak tariflenen beyazın, Töton Şövalyelerinin yenilgiye paralel şekilde kırılan buz parçalarının içine düşerek kaybediş görüntüleri benzer şekilde anlatı yapısının tersine dönüştüğü bir anlam örgüsünü ortaya koyar. Siyah renk de benzer şekilde zaferle sonuçlanan savaşın temsili olarak kalıplaşmış ikonografinin tersinlenmesi anlamında önemli bir vurguya sahiptir.* Eisenstein'in *Alexander Nevsky* filmi özelinde ortaya koymuş olduğu siyah-beyaz karşıtlığı üzerinden tarafların oluşturuluşu mantığı; filmin akışına ve dolayısıyla atmosferine odaklı kurguyu da şekillendiren bir unsur olarak öne çıkar. Siyahın sunuluşu dönemin Rus Modernizmini de yansıtacak şekilde Konstrüktivist-Süprematist çizgide bir 'siyah' vurgusunun düşünüldüğü bir anlatı örgüsünü ortaya koyar. Filmin atmosfer etkisi tamamen bu renk sembolizmi üzerinden şekillenir ve bu aynı zamanda dönem Rus Sanatı'nın gelişimine paralel ilerleyen bir sembolizmin de parçasıdır.

5. Kara Film Türünün Atmosfer Etkisi

Sinema tarihinde *Film Noir* (Kara Film) olarak da bilinen türün her şeyden önce Amerikan kültürü menşeli bir yapısı olduğunu ifade etmek gerekir. Kara Filmler 1930'lu yılların sonundan 1950'lilerin başına kadar Amerika Kıtası ve Avrupa'da eş zamanlı gelişen bir sinema akımı olarak bilinmektedir. Kara Filmlerin özellikle Amerika'nın 1929 yılında başlayan ekonomik buhran dönemi sonrası etkilerinin izlerini taşıdığı çok net bilinir. Bu ekonomik çöküşü izleyen süreçte bir yandan 1. Dünya Savaşı sonrası durum; bir yandan da sömürgecilik sonrası bağımsızlıkların kazanılması ve bunların toplumsal yapıya etkisi, göç, kültürel modernleşme gibi faktörler Kara Film türünün doğuşunda ve etkisinin kısa sürede genişlemesinde önemli unsurlar olmuşlardır.

Kara Film türü daha önce bahsedildiği gibi Amerikan nitelikleri görünür kılan bir etkinin sunumunu yansıtır: Yerel geleneklerden beslenen karakterler, sert bir dedektif, *femme fatale* bir kadın, şiddet suçlarının yoğunlaştığı bir ortam ve yozlaşmış bir toplumsal yapı bu türün genel yapısını ortaya koyar (Fay ve Nieland, 2014: 13). Fakat Kara Film kısa sürede önce Latin Amerika sonrasında Kıta Avrupası'na da etki ederek uluslararası bir statü kazanır. Kara Filmin teorik özellikleri iki temel unsur üzerinden şekillenmiştir. Bunlardan ilki yerel unsurlara odaklanılarak kültürlerarası ilişkilerin ya da uçurumların bir tür dramatik etkisinden faydalanmak, ikincisiyse uluslararası bağlamdaki etki ağının görünür kılınmasına yöneliktir (Fay ve Nieland: 14). Böylece Kara Filmin küreselleşme öncesi çağın ilk gösterim koşullarını hazırlayan bir akım olarak işleniyor oluşuna da bu anlamda dikkati çekmek gerekir.

Kara Filmin kültürel bir fenomen olarak büyük yükselişi 1930'lı yıllara tekabül eder. Bu dönemler sinema tarihi için de aslında estetik modernizmin başladığı geç 19. yüzyıl sanat ortamının bir tür devamı niteliği taşıyan avangard kırılmanın etkisinde şekillenmiştir denebilir. Elbette 1930'lar soyut sanatın hayli yükselişte olduğu ve bu şekliyle de ''apolitik'' ya da sadece formalist tutumda üretimlerin öne çıktığı bir dönemin içinde şekillenmiştir. Kara Filmler aslında soyut sanatın biçimci tepkisizliğine ve yozlaşmış toplumsallığın yıkıcı unsurlarına cevap veren bir gerçekçiliğe sahiptir (Langford, 2005: 210-232). Bununla birlikte Kara Film özelliklerini sadece Amerikan kültürünün doğrudan bir unsuruymuş gibi sunmak da doğru olmaz. Örneğin Fransız Kara Filmleri ''şiirsel gerçekçilik'' olarak da adlandırılan bir tarzın etkilerini hissettirirken-bu noktada ilk Fransız Kara Film örneklerinden biri olan ve ortaya koyduğu karanlık atmosferle adı geçen şiirsel etkiyi hissettiren bir film örneği olarak Jean Renoir'ın Emile Zola'nın kitabından uyarladığı *La Bete Humain* (Hayvanlaşan İnsan) filminden bahsedilebilir-İtalyan Kara Film ekolü de Luchino Visconti önderliğinde politik gerçekçiliği merkezine alan bir sinema dilini yansıtmaktadır. Kozmopolit unsurların sunumu özellikle Amerika'daki İtalyan gettosunun etkisiyle İtalya'ya etki eden suç temalı filmlerin gündelik hayatın unsurlarıyla harmanlandığı yeni bir sinema dilini aktarırlar. İtalyan Kara Filmleri, natüralist etkide şekillenen ama aşk ve

* İlgili analojinin kurulmasında yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Uşun Tükel'e teşekkür ederim.

suç merkezli anlatıları merkezine alan türde bir *noir* etkiye sahiptirler (Scruggs, 2004: 675-687). Yine İran'da ve Japonya'da suç temalı ve yozlaşmış yönetimlerin toplum üzerindeki etkilerini karanlık atmosfer etkisiyle hissettiren Kara Film örnekleri dönem ruhunu şekillendiren ortak bir sinema dili oluştururlar. Fakat Kara Filmlerin film atmosferini önemli ölçüde şekillendiren unsurları *noir* etkiyi doğrudan hissettirecek şekilde Amerikan Kara Film ekolünde karşımıza çıkar. Bu şüphesiz endüstri anlamında böyledir zira Kara Film olarak tanımlanan filmler önemli ölçüde Fransızların Amerikan filmlerini seyrettikleri sırada-yani tür olarak Kara Filmin üretildikleri Amerika'da değil bu filmlerin çok farklı gözlerle izlendiği Fransa'da tanımlanmıştır (Fay ve Nieland: 46-47). Zaten bu sebeple literatürde de hala daha çoğunlukla *Film Noir* olarak anılmaktadır.

''Hollywood Kara Filmleri'' olarak da tariflenebilecek bu ekolü Fransız eleştirmenler 1940'lı yıllarda başlayan gerçekçi tarzın en cesurca sergilendiği, kentsel temaların ve ahlaki çöküşlerin eleştirildiği bu karanlık atmosferli yapımları yüceltmişlerdir ve Amerikan ekolünün *noir* tarzını en iyi yansıtan biçimsel aktarımın da sert ve yüksek kontrastlı bir sunumla gerçekleştirildiğini aktarmışlardır (Fay ve Nieland: 47). Kara Film ekollerinin sinematografik atmosfere en büyük etkisi, modernite sonrası yoğun gelişme gösteren metropollerin içinde sözü edilen modernitenin gerektirdiği şehir koşullarına ayak uyduramayan, mevcut ekonomik ve sosyal eşitsizlikler karşısında genellikle bir nevi *outsider* (toplumdışı) özellikleri yansıtan karakterlerin işlenişinde kendini ortaya koyar. Bu nedenle özellikle Amerikan Kara filmlerinde kapitalizmin serbest piyasa ekonomisine tepki mahiyetinde ortaya konan ve savaş sonrası psikolojisinin doğrudan belirleyici olduğu karanlık temalı film biçimi ön plandadır (Fay ve Nieland: 87). Güney Amerika örnekleri-ki bu noktada özellikle Meksika Kara Filmlerini anmak gerekir- bu bağlamda sözü edilen eşitsizliklerin yoğun olarak işlendiği karanlık temalı filmler olarak 1940'lı yıllarda gösterime girmişlerdir. Meksika Kara Filmleri içerisinde *cabaretera* ve *cine de arrabal* (varoş filmleri) olarak adlandırılan iki alttür filmleri sosyal gerçekçi temaların karanlık atmosferli aktarımını ortaya koyar (Fay ve Nieland: 89). Meksika Kara Filmlerinde bu karanlık ton, 'klasik' ile 'modern' unsurların buluştuğu eklektik bir film yapısını tanımlar. Amerikan *noir* tarzın eklemlendiği fakat ondan bağımsızlaşan yeni bir sinema dilinin habercisi olan bu ekol de kara filmin tıpkı İtalyan Şiirsel Gerçekçi filmlerin kara tonlarına yakın bir geleneğe yakın durur. Meksika ekolü, fırsat eşitsizliklerinin işlendiği sosyalist bir toplumsallığın izlerinin hissedildiği temaları daha çok ele alır.

Türün başlangıç filmleri olarak kabul edilebilecek iki önemli örnek olan *The Maltese Falcon* (Malta Şahini) ve *The Postman Always Rings Twice* (Postacı Kapıyı İki kere Çalar) yapımları siyahın film atmosferinde oynadığı rolü doğrudan ortaya koyan iki film olarak karşımıza çıkar. James M. Cain'in 1934 yılında aynı isimli kitabından uyarlanan *Postacı Kapıyı İki Kere Çalar* filmi farklı yıllarda farklı yönetmenler tarafından sinemaya uyarlanmış bir yapımdır; fakat bu yazıya konu olan film ilk kez uyarlanmış olmasının dışında kara film türünün ilk örneklerinden biri olan 1946 yılı örneğidir. Serseri bir dolandırıcı olan Frank ile California civarında bir yol kenarı lokanta sahibi Cora'nın aşkını konu edinen filmde, Cora'nın kocası Nick' in hayat sigortasından faydalanmak için adam öldürmeyi planlayan bu iki aşığın ilk başarısız girişimlerinin ardından sonuca ulaşmaları sonrası yeni yaşamlarında iki kişinin de daha mutsuz hissettikleri bir ruh hali değişimi anlatılır. Bu ruh hali değişimini en iyi yansıtan unsurlar filmin arzu, riskler, kaza ve tedirgin bir modern varoluş halinin yansıtılışıyla ortaya konur (Fay ve Nieland: 22). Frank karakterinin istediğini elde etmesine rağmen sürekli yolda olma arzusunu durduramadığını görürüz.[*] Filmin karanlık tonlu atmosferi karakterlerin sözü edilen huzursuzluklarının tanımlanması adına tercih edilmiş biçimsel bir tercih olarak göze çarpar ve filmin genel yapısını ortaya koyar. Karanlık ve kasvetli atmosfer karakterler üzerinden şekillendirilen ontolojik bir tema olarak hissedilir.

[*] Sözü edilen 'yolda olmak' hali, filmin çekiliş tarihinden kısa bir dönem sonra Amerika Kıtası'nda karşımıza çıkacak olan *beat* kültürünün de başat unsurlarından biri olarak adeta bir tür öncü oluşudur. *Beat* kültürü kabaca Amerikan muhafazakâr değerlerine başkaldıran kişilerin muhalefet dillerini sanat üzerinden geliştirdikleri ve gündelik yaşam pratikleri anlamında yerleşikleşmiş ahlaki değerleri reddeden ve yolculuk ritüelini hayatlarının merkezlerine yerleştirmiş kişileri tanımlayan bir karşı-kültür hareketi olarak 1950'li yıllar itibariyle görülür.

Resim 8. Yön: Tay Garnett, *Postacı Kapıyı İki Kere Çalar*, 1946, (filmden bir kare) https://www.eyeforfilm.co.uk/review/the-postman-always-rings-twice-1946-film-review-by-jennie-kermode (Erişim Tarihi: 03.09.2024)

Benzer bir ruh halinin hissedildiği ve *noir* tarzın atmosfer etkisi üzerinden psikolojik bir etmen olarak öne çıktığı bir başka yapım da *Malta Şahini* isimli filmdir. Dashiell Hammett'ın dedektiflik türü romanından uyarlanan filmin yönetmenliğini John Huston üstlenmiştir. 1941 yılında gösterime giren filmin başrollerinde dönem filmlerinin en çok tercih edilen aktörü Humphrey Bogard ve kara film türünün vazgeçilmez temasını oluşturan *femme fatale* özelliğini yansıtan kısımda ise Mary Astor rol almıştır. Film, özel dedektif olan Sam Spade'in (Humphrey Bogard) üç hırslı hırsızın değeri oldukça büyük olan altın kaplı şahin heykelini ele geçirmek için verdikleri mücadelenin ortasında kendini bulması öyküsüdür. Filmin Sam Spade karakteri üzerinden serimlediği yaklaşım, kötümserliğin varoluşsal bir tema olarak kasvet ve karanlık temalarından beslenen kişilik özelliğinde hayat bulmasıdır. Yapım, adeta 'insanlık adına tiksinen' bir kişilik yapısını (Sam Spade) *noir* temasıyla birleştiren bir tarzın örtüşmesi olarak yansıtır. Bu şekliyle bakıldığında Amerikan Kara Film temasının ana izleklerinden birinin de izleyicinin sözü edilen kötümser veya karanlık temalara bu filmler aracılığıyla psikolojik olarak dahil olduklarını hissettirmesidir (Chartier, 1996: 25-26-27, Aktaran: Fay ve Nieland: 55).

Bütün bu bağlamlar bütünü dahilinde bakıldığında *noir* teması gerek resim sanatında gerekse de sinemada hem biçim hem de bağlam yönünden sanatsal atmosferi oluşturmada kullanılan etkin bir unsur olagelmiştir. Karanlıkla birlikte oluşturulan kompozisyon şeması konunun gelişimine veya etkisine katkıda bulunurken, siyaha dair kalıplaşan anlam şemalarının yeniden düşünülmesini de gerekli kılmıştır.

Resim 9. Yön: John Huston, *Malta Şahini*, 1941, (filmden siyahın etkisinin hissedildiği bir kare) https://www.cineaste.com/fall2021/the-dark-history-behind-the-maltese-falcon (Erişim Tarihi: 03.09.2024)

6. Değerlendirme ve Sonuç

Siyah tarih boyunca gerek kültürel bir motif olarak gerekse de sanatın içerisinde biçim veya bağlam yönünden dönem dönem işlenen veya tartışılan bir tema olarak ele alınmıştır. Sanat içerisinde özellikle Barok etkide işlenen resimlerde bu yazıya konu edinilen atmosfer etkisine dönük girişimlerin denendiği görülür. Bu örnekleri ilk ele alan sanatçılardan biri olan Caravaggio siyahı resimsel atmosferin bir unsuru olarak özellikle tenebrist etkide ortaya koyduğu çalışmalarında net bir biçimde hissettirir. Caravaggio'nun tenebrist tutumdaki eserleri, siyahın barok çizgide çoğunlukla ışık-gölge karşıtlığında opaklaşan anlamının ötesinde resimsel atmosferi oluşturma bağlamında da kullanılmıştır. Caravaggio sonrası benzer tutumu takip ederek siyahı barok biçimselliğin ötesinde kullanan diğer ekol sanatçıları da böylece resimsel atmosfer oluşturma noktasında yeni ögeler oluşturmuş olurlar. Bu bağlamda siyahın özellikle Romantizm ve Sembolizm akımları içerisinde sözü edilen etkide ve fakat Barok'taki Hıristiyanlık ülküsünün tamamen dışına çıkılmış yeni resimsel konular bağlamında ele alındığını görürüz. Bu iki sanat hareketi bağlamında siyahla oluşturulan resimsel atmosfer Katolik Hıristiyanlık anlatısının pekiştirildiği sunumların dışına çıkarak, doğanın yüceleştirildiği ya da çeşitli semboller aracılığıyla mistik bir kavrayışın hissettirildiği resim konuları olarak kendini gösterir. Siyahın bu noktada pozisyonu, kasvetli, karanlık ruh halinin bir tür aktarımının sembolü olarak ele alınması şeklinde karşılık bulur. Kara Romantizmin resim konularıyla siyah renk arasında böylece doğrudan bir bağ kurulur. Doğa karşısında hissedilen çaresizlik, insanın içedönüklüğü ve yalnızlık temaları siyahla özdeşleşen sunumlarda karşımıza çıkar. Zaman zaman da kötücül, şeytani ve canavarımsı görüntü ya da imgelerle birlikte ele alınan genel bir kompozisyon kurgusunun parçası olarak siyahın kullanıldığı da görülür.

Resim sanatında özellikle 20. yüzyılın başıyla birlikte siyahın değerlendirilişine dair zihinsel dönüşümler yaşandığı söylenebilir. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz modernizm süreci sonrası şekillenen gelenekselin çöküşünde aranmalıdır. Geleneğin parçalanışı sadece biçimsel yönden etkisini hissettiren bir olgu değildir; hatta çoğunlukla zihinsel bir dönüşümün öyküsüdür. Bu bağlamda siyahın 'kötücül' anlamına yapılan vurgu modernizm sonrası süreçte-özellikle Rus Sanatı'nda nesnesiz resmin içinde yahut Konstrüktivist üretimlerde çoğunlukla derinliğin, metafizik sorunsalların düşünülüşünde bir tür simgesel metafor olarak kullanılmış ve bu şekliyle pozitif bir vurguya dönüşmüştür. Benzer bir dönüşüm sinema sanatında da siyahın kullanımı açısından sinematografik atmosfer boyutunda yine karşımıza çıkmıştır. *Noir* etki, sinematografik atmosferi oluşturma

noktasında bir tür biçim unsuru olarak kullanılır. Bu etkinin en doğrudan ifade bulduğu janr ise *Film Noir* (Kara Film) olarak da bildiğimiz türün içinde kendini ortaya koyar. Kara Filmlerdeki siyahın öne çıkışı resim sanatındaki gibi biçim yönünden uygulanmak yerine, film kompozisyonun bir unsuru olarak gerek karakterlerin inşasında gerekse de film akışının ya da türün gerektirdiği konuların işlenişinde üslup özelliği olarak karşımıza çıkar. *Noir,* bu noktada 'siyah' olmaktan çıkarak sözü edilen atmosferi yaratan bir olgu, adeta yaşayan bir organizma olarak film örüntüsünü meydana getiren bir janr özelliği haline gelir. Böylece siyah(lık)hem biçimsel bir sunumun parçası hem de kompozisyonel atmosferin oluşturulmasında bir enstrüman olarak resmin ve sinemanın içinde tercih edilen renkten öte bir olgu olarak ele alınmış olur.

Kaynaklar

Alberti, L.B. (2015). *Resim Üzerine ve Heykel Üzerin*e. (Çev. A.Erol). İstanbul. Janus Yay.

Calinescu, M. (2017). *Modernliğin Beş Yüzü*. (Çev. S. Gürses). İstanbul. Küre Yay.

Chartier, J.P. (1996). *The Americans Are Making Dark Films Too*, Perspectives on Film Noir (içinde). R. B. Palmer (ed). G.K. Hall &Co. 25-26-27.

Duymuş, K. (2015). Alexander Nevsky, (Çevrimiçi). https://www.filmmovement.com/userFiles/uploads/films/alexander-nevsky/nevsky_trailer.html. Erişim Tarihi: 12.08.2024.

Epperlein, B. (1997). *Monochrome Malerei: Zur Unterschiedlichkeit des Vermeintlich Ahnlichen*. Nürnberg*:* Verlag für Moderne Kunst.

Fay, J, Nieland, J. (2014). *Kara Film*. (Çev. A.N. Kanıyaş.). İstanbul. Kolektif Kitap.

Gombrich, E.H. (1986). *Sanatın Öyküsü*, (Çev. B. Cömert). İstanbul. Remzi Kitabevi.

Harvey, J. (2013). *The Story of Black*. London. Reaktion Books.

Hendrix, L. (Ed.) (2016). *Noir: The Romance of Black in the 19th Century French Drawings and Prints.* Los Angeles. Getty Publications.

Itten, J. (2004). *The Art of Color*, New York. John Wiley & Sons Inc.

Kleiner, S.F, Tansey, G.R. (1996). *Art Through the Ages*. San Diego. Harcourt Brace College Publishers.

Langford, B. (2005). *Film Noir. Film Genre: Hollywood and Beyond* (içinde). Edinburg Uni. Press 210-232.

Özgör, Okay, C. (2017). *Kara Romantizm, Düşsel İmgeler ve Kâbus Resimleri*. Sanatta Yeterlilik Tezi. Ankara. Hacettepe Üni.Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Pastoureau, M. (2012). *Siyah: Bir Rengin Tarihi*. (Çev. M. Tufan). İstanbul. Sel Yay.

Ponty, M.M. (2016). *Algının Fenomenolojisi*. (Çev. E. Sarıkartal). İstanbul. İthaki Yay.

Racco, T. (2016). *Darkness in a Positive Light: Negative Theology in Caravaggio's Conversion of Saint Paul.* Artibus et Historiae. 37,73, 285-289.

Rzepinska, M, Malcharek, K. (1986). *Tenebrism in Baroque Painting and Its Ideological Background*. Artibus et Historiae. 7,13, 91-112.

Scruggs, C. (2004). *The Power of Blackness: Film Noir and Its Critics*. American Literary History. 16, 4, 675-687.

Smith, G.N. (2008). *Dünya Sinema Tarihi*. (Çev. A. Fethi). İstanbul. Kabalcı Yay.

Shearman, J. (1962). *Leonardo's Colour and Chiaroscuro*. Zeitschrift für Kunstgeschichte, XXV, Deutscher Kunstverlag Munchen, 13-47.

Şahin, O. (2023). *Çağdaş Sanatta Siyaha Bakmak: Görme İhtiyacı-Anlamlandırma Sorunu.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul. İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Todorov, T. (2019). *Aydınlanmanın Gölgesinde: Goya*. (Çev. S. Şahin). İstanbul. Othello Yay.

Tomlinson, A.J. (2020). *Goya: A Portarait of the Artist*. New Jersey: Princeton Uni. Press.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
x Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Deprem Sonrası Korku ve Kaygıların Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Examination of Post-Earthquake Fear and Anxiety in Terms of Some Variables

Ahmet ÇETİNTAŞ[1]

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Malatya, ahmet.cetintaszal.edu.tr*, orcid.org/0000-0002-8757-372X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
14.10.2024
Kabul/Accepted:
13.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1566670

Anahtar Kelimeler
Deprem kaygısı, deprem korkusu, tehdit algısı, afet

ÖZ

Depremlerin neden olduğu olumsuz etkilerden birisi de insanlarda yoğun kaygı ve korku duygularının ortaya çıkmasıdır. Bu durum, afetle mücadeleyi ve başa çıkmayı zorlaştıran bir etki yaratır. Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 depremlerine Malatya'da hazırlıksız yakalanan insanların, afet sonrasında korku ve kaygı düzeyleri ve genel anlamda psikolojik açıdan yaşadıkları travmalar; bu travmaların temel bazı değişkenlerle olan ilişkisi araştırılmıştır. Araştırma, nicel yöntemde anket tekniğiyle gerçekleştirilmiş ve Temmuz 2024'te 400 kişiye 29 soruluk anket uygulanmıştır. SPSS 21 programı ile analiz edilen verilere Frekans, Çapraz tablo, T-testi ve Anova ölçümleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda depremzede katılımcıların kaygı ve korku düzeylerinin yüksek olduğu; bu kaygı ve korku düzeylerinin cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve medeni durum gibi değişkenlere göre farklılaştığı görülmüştür. Kadınların erkeklere, eğitim ve gelir seviyesi düşük olanların yüksek olanlara göre kaygı ve korku düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eşi vefat edenlerin ve boşananların bekârlara ve evlilere göre daha çok kaygılı ve tedirgin oldukları tespit edilmiştir.

Keywords
Earthquake anxiety, earthquake fear, threat perception, disaster.

ABSTRACT

One of the adverse effects of earthquakes is the emergence of intense anxiety and fear among individuals, which creates an impact that complicates disaster response and coping mechanisms. This study investigates the levels of fear and anxiety, as well as the general psychological trauma experienced by individuals who were unprepared for the February 6, 2023, earthquakes in Malatya. Additionally, it examines the relationship between these traumas and key demographic variables. The research was conducted using a quantitative method through survey techniques, and a 29-question survey was administered to 400 participants in July 2024. The collected data were analyzed using SPSS 21, employing frequency analysis, cross-tabulation, t-tests, and ANOVA measurements. The findings indicate that earthquake survivors exhibit high levels of anxiety and fear, which vary according to variables such as gender, age, education, income, and marital status. Women reported higher levels of anxiety and fear compared to men, while individuals with lower education and income levels experienced more anxiety and fear than those with higher levels. Furthermore, widowed and divorced individuals were found to be more anxious and distressed compared to single and married individuals.

Atıf/Citation: Çetintaş, A. (2025). Deprem Sonrası Korku ve Kaygıların Toplumsal Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 435-448

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet ÇETİNTAŞ, ahmet.cetintaszal.edu.tr

1. Giriş

Afetler, tüm dünyada toplumsal sistemler üzerinde büyük etkiler yaratan teknoloji, insan ve doğa kaynaklı gerçekleşen sıra dışı olaylardır. Afetler toplumun tamamında veya belirli bir bölümünde fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, toplumsal düzeni bozan, toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı durumlardır. Bu yönüyle esasen afeti, bir olayın kendisinden çok doğurduğu sonuçlar belirlemektedir (AFAD, 2024). Bulunduğu konum ve bu konuma bağlı özellikler itibariyle Türkiye'de afet riskleriyle karşı karşıya kalan ve bu afetler sonucunda büyük kayıplar yaşayan bir ülkedir. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu ve büyük sosyoekonomik kayıplar yaşadığı önemli afetlerden birisi de depremlerdir. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olarak meydana gelen 7,7 ve 7,6 büyüklüğündeki depremler, yalnızca belirli bir bölge veya nüfusla sınırlı kalmayan, geniş çaplı bir yıkıma neden olmuştur. Bu felaket, 11 ilde büyük can kayıpları ve ağır mal hasarlarıyla Türkiye'nin tarihindeki en yıkıcı depremlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Depremlerden 13,5 milyon insan etkilenmiş 53.537 insan hayatını kaybetmiş ve 1,5 milyon kişi de evsiz kalmıştır (AFAD, 2023: 4-5). Depremden sonraki ilk haftada 2,2 milyon kişi bölgeden ayrılmış daha sonra bu rakam 1 Mart 2023 tarihinde 3,3 milyona kişiye çıkmıştır (Sağıroğlu vd., 2023). Bölgede barınma, gıda ve su gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması bir yana; elektrik, su ve doğalgaz kesilmiş; yakıt sorunu ortaya çıkmış, havaalanları ve yollar ise kullanılamaz hale gelmiştir. Hava sıcaklığının sıfırın altında seyretmesi ve yoğun kar yağışı, depremzedeleri daha büyük bir sıkıntıya sürüklemiş; yaşanan afetin etkisini ve şiddetini artırmıştır. (TMMOB, 2023).

6 Şubat depremleri, insanlarda büyük bir dehşet, korku ve panik dalgası yaratarak hayatta kalma ve güvenli alanlar bulma çabasını tetiklemiştir. Varlığını sürdürme güdüsünün en yoğun şekilde hissedildiği bu süreçte, insanlar temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri imkân ve kaynakların bulunduğu yerlere doğru göç etmeye başlamıştır. Hem göç edenler hem de yıkımın yaşandığı bölgelerde kalanlar, kaosun büyüklüğü karşısında çaresizliğe kapılmış; belirsizliğin hâkim olduğu bu ortamda derin bir kaygı ve korku içinde kalmışlardır.

Cumhuriyet tarihinin en büyük felaketi olan 6 Şubat depremlerinden en çok etkilenen illerden birisi de Malatya olmuştur. Malatya tarihinde daha önceleri de büyük ve etkili depremler görülmüştür. Malatya bölgesinde 1900 yılına kadar, Miladi 240, 1156, 1158, 1514, Ocak 1544, Mart 1779, 1789, 1874, Kasım 1890, Mart 1893, Ekim 1895, 1897, 1899 tarihlerinde toplam on üç adet büyük deprem meydana gelmiştir. Bu depremlerden biri olan 3 Mart 1893 tarihli deprem, yıkıcılık ve gerçekleşen can kaybı bakımından en büyük deprem olmuştur. Yine karlı bir günde gerçekleşen 3 Mart 1893 depreminde soğuk hava ve yoğun kar yağışı, afetle mücadeleyi zora sokmuş, ihtiyaç sahiplerine ulaşılmasını güçleştirmiş ve salgın hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Depremde en büyük yıkımlar Malatya sancak merkezi ile bu sancağa bağlı olan Hısnımansur, Kâhta, Behisni ve Akçadağ kazalarında gerçekleşmiştir (Satılmış, 2016: 139-142).

6 Şubat depremleri sonrasında en ağır hasarı gören dört il arasında olan Malatya'da gerek afetin büyüklüğü ve gerekse artçı depremlerin sürmesi; ekonomik ve fiziki yıkımların yanında psikolojik yıkımların da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Enkazların görünmeyen yüzü olan psikolojik yıkımlar, deprem sonrasında insanların travma yaşamasına neden olmuştur. Bir yerde afet riskinin bulunması ve afetin gerçekleşme olasılığı bile insanlarda stres ve kaygı duygularının yoğunlaşmasına ve travmaya neden olurken, ana depremler sonrasında Malatya'daki artçı depremlerin uzun süre devam etmesi, insanların depreme ilişkin korkularını canlı tutmuş ve depremin yarattığı psikolojik tahribatı arttırmıştır. Bu durumu destekleyen bir çalışmada, 6 Şubat 2023 depremlerinin Malatya İnönü Üniversitesi Müzik Bölümü öğrencileri üzerindeki olumsuz etkileri incelenmiştir. Araştırmada, öğrencilerin deprem sürecinde yaşadıkları travmatik deneyimler ve psikolojik etkiler ele alınmıştır (İmik ve Aydoğdu, 2023).

Toplumlara ve insanlara büyük bedeller ödeten afetlerle mücadele edebilmenin yolu, afete hazırlıklı olmak; afete uğrayan ve afete maruz kalmış insanları anlamaktan ve yaşadıkları travmaların boyutlarını analiz etmekten geçer. Zira afet esnasında ve sonrasında her bireyin aynı direnci göstermesi beklenemeyeceği gibi afetin toplumsal organizasyonun bütünlüğü açısından yaratmış olduğu tahribat da kapsam bakımından afetin olumsuz etkilerini çok daha derinleştirebilmektedir. Dolayısıyla travmanın boyutları bireysel ve toplumsal durumlara göre farklılaşabilir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, afetin yol açtığı psikolojik etkilerinin yanında deprem kaygısıyla ilişkili temel bazı değişkenlerin rolünü belirlemek ve anlamaktır. Çalışmada, 6 Şubat depremi gibi büyük bir afete Malatya'da hazırlıksız yakalanan insanlarda afet sürecinde ve sonrasında korku ve kaygı durumlarının düzeyleri ve genel anlamda psikolojik açıdan yaşadıkları travmalar; bu travmaların temel bazı değişkenler açısından farklılaşması araştırılmaya çalışılmıştır.

2. Depreme Yönelik Tehdit Algısının Sonuçları Olarak Kaygı ve Korku Duyguları

İnsanlık tarihinde gerçekleşen salgınlar, savaşlar ve depremler gibi gerek doğadan ve gerekse toplumdan kaynaklanan olaylar/afetler insanlar üzerinde tehdit algısı oluşturarak büyük kaygı ve korku duygularının yaşanmasına neden olurlar. Toplumsal işleyişin sekteye uğraması, normal ve beklenen düzenden ani bir şekilde ayrılması, insanlarda kaygı ve korku duygularının ortaya çıkmasına neden olur. Yaşanan kaygı ve korkunun boyutları ise toplumsal düzensizliğin bireylerin hayatına yansıma düzeyine ve insanların temel bazı ihtiyaçlarını karşılamalarındaki güçlükleri ölçüsünde gerçekleşir. İhtiyaçları karşılamadaki zorlukların yanında insanın çevresine yönelik hisleri ve yoğun bir şekilde belirsizliklere ve tehlikelere dönük algılamaları bu kaygıları arttıran önemli bir nedendir.

Algı, duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme sürecidir (İnceoğlu, 2000: 44; Cüceloğlu, 2018: 63-64). Bilindiği üzere insanlar çevrelerini ve olayları sürekli anlamlandırma ihtiyacı içerisindedir ve anlamlandırdıkça huzurlu ve güvenli bir yaşam sürdürebilirler. Bu anlamlandırmanın hususiyeti bireye özgüdür. İnsan algılarını tayin eden faktörler içerisinde, dış dünyaya ve uyaranların mahiyetine dönük yapısal faktörler ile bunları algılayan bireyin kendine özgü hususiyetlerinden (yaşı, cinsiyeti, ihtiyaçları, inançları, tecrübeleri vb.) kaynaklanan şahsi faktörler bulunur (Krech ve Crutchfield, 1970: 85). Bunlar her insanda farklı bir terkip (kognisyon) oluşturur ve dünyayı farklı algılama ve tanımlama biçimine sürükler. Bu nedenle, her bireyin dünya tasavvuru kendine özgü ve kişiseldir. Ancak hiçbir zaman iki insanın kognitif âlemi bir ve aynı olmasa bile onların benzer etkilere ve uyaranlara maruz kalmaları, benzer duyguları yaşamalarına neden olacaktır (Krech vd., 1983: 26). Deprem gibi şiddetli bir uyaranın etkisi altında kalan ve benzer olayları yaşayan insanlar, benzer bir kognitif âlem içerisinde, benzer algılamalara, tanımlamalara ve arkasından gelişen benzer duygulara kapılırlar. Dolayısıyla depremin yarattığı bireysel ve psikolojik etkiler gelişip toplumsal atmosfere dönüşerek, toplumsal düzeyde görülen ortak duyguların doğmasına yol açarlar. Bunların başında ise yüksek endişe ve sıkıntı atmosferinde oluşan korku ve kaygı duyguları gelmektedir.

Bu duygulardan olan korku, insanların tehdit edici veya tehlikeli bir uyaranla ve durumla karşılaştıklarında yaşadığı hisleri ifade eder. Korkular insanların ani, beklenilmedik ve öngörülmedik tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldıkları zamanlarda onu algıladıklarında ortaya çıkar ve zihin korkunun nesnesine yoğunlaşır (Furedi, 2001: 8). Korkular insanın hayatta kalmasına yardımcı olurlar ancak korkunun nesnesine yönelik tehdit algısı veya güvensizlik duyguları uzun süre devam eder ve ortadan kalkmazsa, korkular yeni korkuları açığa çıkarabilir. Hayatın farklı boyutlarında tetiklenen bu korkular beraberinde yoğun huzursuzluk, depresyon, endişe ve kaygı üretebilir. Kaygılar tehlikelerin hüküm sürdüğü ve belirsizliklerin devam ettiği durumlarda kendini gösterir. İnsanı saran karanlık bir sis gibi belirsizlikler büyüyünce kaygılar artar. Kaygı ile korku arasındaki en önemli farklılık ise korkunun nesnesinin belli olmasıdır. İnsanlar depremden, fırtınadan, yangından, köpekten ve yılandan korkabilirler. Kaygının ise nesnesi belli değildir bu nedenle hayvanlarda bulunmadığı ifade edilir (Kierkegaard, 2003: 55).

Kaygının hayata dair olumlu yansımalarının yanında o bir çukur oluşturabilir ve insanların varlığını sürdürme çabalarından uzaklaştırarak enerjilerini tüketebilir. Yoğun ve sürekli kaygılar insanların hayata tutunmalarını zorlaştırabilir. Kaygılı olmak çoğu zaman aslında sıkıntılı olmak demektir (Gall, 2012: 9). Kaygılı bir kişi, genellikle karamsar ve kuşkuludur; sürekli bir huzursuzluk döngüsü içinde, derin bir ruhsal sıkışıklık yaşamaktadır. Kaygının kelime anlamı da insanın yaşadığı bu hali yansıtmakta ve anlatmaktadır. Zira kaygı, Eski Yunanca'da "agkhô" fiilinden gelmekte; “boğaza sıkıca bastırmak, boğazlamak, boğmak” anlamını ifade etmektedir. Benzer şekilde Türkçe'de de "boğuntu" ve “boğuntuya girmek” sözü bu anlamı karşılamaktadır. Dolayısıyla insanın sürekli umutsuzlukla yoğrulmuş kaygı seli içerisinde olması, onun aklını esir alır, ruhunu güdükleştirir; diğer insanlara yönelmiş ahlaki tarafı köreltir, sevgi dünyasını, dayanışma duygusunu, diğerlerini dinleme ve anlama isteğini zayıflatır (İnam, 2004: 88-100). Kaygılarla birlikte oluşan yoğun mutsuzluk duyguları giderek derinleşerek insanları depresyon ve panik atak gibi psikiyatrik rahatsızlıklara sürükleyebilir; öfke patlamaları, ölüm korkusu duygularının yanında kalp çarpıntıları, nefes alma güçlüğü, baş dönmesi, ellerin terlemesi, uyuşma, kusma, yorgunluk ve bitkinlik gibi bedensel belirtiler görülebilir (Dağ, 2004; Ehtiyar vd., 2008).

Depremlerden sonra en fazla görülen psikolojik sorunlar kaygı, korku, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğudur. Bu sorunların ortaya çıkması, insanların depremden etkilenme düzeyine, yaşanan kayıplara, sahip olunan sosyal desteğe, imkân ve kaynaklara göre farklılaşmaktadır. Dolayısıyla deprem gibi afetlerde her

bireyin ruh sağlığı aynı düzeyde etkilenmemekte, deprem sürecinde farklı tepkiler gösterip farklı seviyelerde kaygı ve korku yaşamasına neden olmaktadır (Canlı ve Yılmaz, 2023).

Deprem ile birlikte insanların yaşadığı endişe, kaygı ve korku duygularının nedeni, onların dış dünyaya yönelik tehdit veya tehlike algısı içerisinde olmalarıdır. Tehdit algısı, insanların başta kendi varlığına olmak üzere, ekonomik, sosyal, siyasî amaçlarını başarmasını engellemeye yönelik olay ve olgulara dönük oluşur (Korkmaz, 2017: 482). Gerçekten de deprem gibi felaketler, insanlarda olağan imkân ve kaynaklara ulaşmada çeşitli zorluklar çıkarır ve engeller yaratır. Normal ihtiyaç örgüsü içerisinde olan insanların herhangi bir engelle karşılaşmaları, onlarda kaygı ve korku duygularının yanında hayal kırıklıklarının yaşanmasına, huzursuzluklara yol açar. Bireyler bu süreçte olumlu ve olumsuz intibak biçimlerine girerler, aşamadıkları mevcut sorunları böylelikle çözmeye çalışırlar. Sorunlar çözülmez ise bireyler açısından daha vahim sonuçlar ortaya çıkar. Engellenmenin sürekliliği ve şiddeti insanlarda psikolojik rahatsızlıklara ve travmalara yol açabilir. İnsanların bedensel ve ruhsal bütünlüğünü zedeleyen ve böylece yaşam kalitesini etkileyen üzücü deneyimlerinden oluşan travma (Özen, 2019: 364), özellikle deprem gibi afetlerde bireylerin kontrollü ve dengeli hareket etme, etkili karar alma yeteneklerini olumsuz yönde etkileyebilir, anksiyete doğurabilir, kendine ve sevdiklerine zarar geleceği kaygısı ve tedirginlik duyguları oluşturabilir (Oflaz, 2008: 71). Yaşanan travmaların nedeni, böylesi kriz durumlarında tehdit algısının yükselmesi ve insanların afete psikolojik açıdan hazırlıksız yakalanmalarıdır. Deprem gibi ani felaketler sonucunda görülen psikolojik hazırlıksızlık durumu, afet sürecinde insanların sağlıklı bir şekilde karar verme ve tepki gösterme kapasitelerini sınırlayarak onlar üzerinde afetin etkilerini arttırabilir.

3. Yöntem

3.1. Amaç ve Yöntem

Deprem sonrası bireylerin kaygı durumlarını bazı temel değişkenler açısından incelemeyi amaçlayan bu araştırmada, nicel yöntem kapsamında anket tekniği uygulanmıştır. Araştırma, tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu model, evrenin geniş olduğu ve katılımcıların tamamına ulaşmanın zaman ve maliyet açısından güç olduğu durumlarda tercih edilen bir yaklaşımı temsil etmektedir. Araştırmacının her iki depremi de Malatya'da deneyimlemiş olması ve aynı zamanda bu şehirde gözlem, görüşme, analiz ve değerlendirmelerde bulunması, çalışmanın nitel yöntem çerçevesinde de desteklenmesine olanak sağlamış ve çalışmanın karma bir desende yürütülmesine katkıda bulunmuştur. Araştırma sürecinde depremlerin devam etmesi, katılımcıların depremle ilgili yaşadıklarının sürekli canlı kalmasına ve psikolojik etkilerin belirginleşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda araştırmanın evreni, 6 Şubat depremlerinde en fazla etkilenen illerden olan Malatya'da yaşayan ve depremin yarattığı korku ile kaygıyı yoğun bir şekilde deneyimleyen kişilerdir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemi Malatya'da depreme maruz kalmış, farklı sosyodemografik özelliklere sahip konteyner kentlerde ikamet eden 400 depremzede bireydir. Örneklem, basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Örnekleme dahil edilen bireyler, farklı cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi ve gelir düzeyi gibi değişkenlere göre tabakalandırılmış, bu şekilde çeşitliliği sağlanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında kullanılan anket, araştırmacı tarafından üretilmiştir. Anketin hazırlanması sürecinde, alan yazından yararlanılmış ve depremin psikolojik etkilerini ölçmeyi amaçlayan sorular geliştirilmiştir. Anket, toplam 29 soru içermektedir ve bu sorular açık ve kapalı uçlu yanıtların yanında 5'li ve 3'lü Likert tipi tutum ölçeklerinden oluşmaktadır. Yapılan araştırma anketi için gerekli etik kurul kararı Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Etik Kurulu'nun 24.06.2024 tarihli "E-35841939-050-229222" sayılı kararıyla alınmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Yüz yüze görüşmeler ile gerçekleştirilen anketler, SPSS 21 programı ile analiz edilmiş bu kapsamda verilere Frekans, Çapraz tablo, Ki-Kare, T-testi ve Anova ölçümleri yapılmıştır. Ayrıca kaygı odaklı benzer soruların ortalamaları alınarak, değişkenlerle olan ilişkileri incelenmiştir. Anlamlılık durumları $p<0,01$ ve $p<0,05$ düzeylerinde değerlendirilmiştir.

3.5. Hipotezler

Araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezlerin test edilmesi planlanmıştır:
H1: Kadınların deprem sonrası kaygı düzeyleri erkeklere göre anlamlı derecede yüksektir.
H2: Eğitim seviyesi düşük olan bireylerin deprem sonrası kaygı düzeyleri, eğitim seviyesi yüksek bireylerden daha fazladır.
H3: Gelir seviyesi düşük bireylerin deprem sonrası kaygı düzeyleri, gelir seviyesi yüksek bireylerden daha yüksektir.
H4: Eşi vefat eden veya boşanan bireylerin deprem sonrası kaygı düzeyleri, evli ve bekâr bireylere göre daha yüksektir.
H5: Yaş ilerledikçe deprem sonrası kaygı düzeylerinde anlamlı bir artış gözlemlenir.
H6: Depremi "ceza" veya "kader" olarak algılayan bireylerin kaygı düzeyleri, depremi bilimsel bir olay olarak algılayan bireylere göre daha yüksektir
H7: Kendini "geleneksel" veya "biraz modern biraz geleneksel" olarak tanımlayan bireylerin kaygı düzeyleri, "modern" bireylere göre daha yüksektir.

4. Bulgular

4.1.Katılımcılar

Araştırma 400 depremzede katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri Tablo 1.'de sunulmuştur. Yüz yüze anket tekniği ile ulaşılan örneklemin %51,1'i kadın, %48,9'u ise erkektir. Katılımcıların yaş dağılımı; %6,8'i 18 yaş altı, %20'si 18-24, %21,8'i 25-34, %24,8'i 35-44, %12'si 45-54, %8,5'i 55-64, %6,3'ü ise 65 yaş ve üstü grupta olarak farklılaşmaktadır. Medeni durum açısından katılımcıların %33,4'ü bekâr, %58,2'si evli, %4,3'ünün dul, %4,1'i ise boşanmıştır. Araştırmaya katılanların gelire göre dağılımlarına baktığımızda katılımcıların %72,8'i 11400 TL ve altında, %22,1'i 11401-20000 TL, %4,8'i 20001-40000 TL, %0,3'ü 60001 TL ve üstü gelir grubundaki kişiler oldukları görülmektedir. Diğer taraftan öğrenim durumu açısından katılımcıların %5,3'ünün okur-yazar değilken, %1'i okuryazar ama okul bitirmemiş, %19,2'si ilkokul, %20,5'i ortaokul, %35,6'sı lise, %13,6'sı lisans ve ön lisans mezunu ve %4,8'i de lisansüstü eğitim görmüş kişilerdir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Yaş	f	%	**Cinsiyet**	f	%
18 yaş altı	27	6,8	Kadın	204	51,1
18-24	80	20	Erkek	195	48,9
25-34	87	21,8	**Aylık Gelir**	f	%
35-44	99	24,8	11400 ve altı	257	72,8
45-54	48	12	11401-20000	78	22,1
55-64	34	8,5	20001-40000	17	4,8
65 yaş ve daha üstü	25	6,3	60001 ve üstü	1	0,3
Eğitim Durumu	f	%	**Medeni Durum**	f	%
Okur-yazar değil	21	5,3	Hiç evlenmedi	131	33,4
Okur-yazar	4	1	Evli	228	58,2
İlkokul	76	19,2	Dul	17	4,3
Ortaokul	81	20,5	Boşandı	16	4,1
Lise	141	35,6			
Fakülte veya yüksekokul	54	13,6			
Lisansüstü	19	4,8			
Toplam	400	100	Toplam	400	100

4.2. Katılımcıların Depreme Yönelik Algılamaları ve Tanımlamaları

6 Şubat 2023'te saat 4:17'de 7,7 şiddetinde yaşanan depremden sonra halkın büyük bir bölümü evlerini terk ederek sokağa çıkmıştır. Ancak yoğun kar yağışı ve dondurucu soğuk havanın etkisiyle birlikte, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla evlerine geri dönmüşlerdir. İnsanların bu kararı almalarında, büyük depremin ardından aynı şiddette bir başka depremin olmayacağına dair kanaatlerinde etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bölgedeki nüfusun önemli bir bölümü 13:24'te de yaşanan 7,6 şiddetindeki ikinci depreme de evde yakalanmış ve sonuç olarak bireyler üzerinde depremin yarattığı psikososyal etkiler daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Nitekim yaptığımız araştırma sonucunda katılımcıların önemli bir bölümünün iki depreme de evde yakalandıkları görülmüştür. Örneklemin %68,6'sı her iki depremde de evde, %29,9'u birinci depremde evde ikinci depremde dışarıda, %0,3'ü birinci depremde dışarıda ikinci depremde evde, %1,3'ü ise her iki depremde de dışarıda yakalandığını belirtmişlerdir. Ayrıca, örneklemin beşte biri aile üyelerinden veya akrabalarından birini depremde kaybettiğini belirtirken bu sayıya arkadaşlardaki kayıplar da eklenince neredeyse örneklemin yarısı, yakın veya uzak tanıdıklarından birini depremde kaybetmişlerdir.

Bu denli yüksek şiddette ve arka arkaya gerçekleşen depremlere yönelik halkın algılamaları ve tanımlamaları da farklılaşmaktadır. Nitekim katılımcıların, %46,1'i depremin nedenini doğadaki enerji ve fayların hareketliliğine bağlarken, %31'i ibadet eksikliği ve ahlaki çöküntü sebebiyle ilahi bir cezalandırma, %18,1'i kader, %4,8'i ise bir takım dış güçlerin teknolojik saldırıları neticesinde depremlerin gerçekleştiği yönünde kanaat bildirmişlerdir. Burada insanların sahip olduğu değerler dünyasının başka uyaranlara yönelik olduğu gibi depreme yönelik algılamaları da tayin ettiği düşünülmektedir. Ayrıca çapraz ilişki tabloları dikkate alındığında bu algılamaları; eğitim, yaş, gelir, medeni durum, sosyal tabaka ve katılımcıların kendilerini modern veya geleneksel olarak tanımlamaları gibi değişkenlerin açık bir şekilde etkilediği görülmüştür. Zira analizlerde eğitim, yaş, gelir ve sosyal tabaka seviyeleri yükseldikçe depremin nedenini daha rasyonel ve realist bir yaklaşımla "doğadaki enerji ve fayların hareketliliği" çerçevesinde tanımlamanın da arttığı tespit edilmiştir. Yine bekârlar evlilere, kendilerini modern olarak tanımlayanlar geleneksel olarak tanımlayanlara göre daha yüksek bir düzeyde depremin nedenini "doğadaki enerji ve fayların hareketliliği" olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcıların %75,3'ü depremden hemen sonra aile ve yakın akrabalarıyla kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum toplum içerisindeki yakın sosyal ilişkilerin ve dayanışma ağlarının hala güçlü ve işlevsel bir durumda olduğunu bize göstermektedir. Ancak diğer taraftan deprem sonrası yaşanan süreçte sosyal ilişkilere dönük örneklemin bakış açısının olumsuz bir karaktere büründüğü dikkati çekmektedir. Zira örneklemin %37'si deprem sonrasında "sosyal ilişkilerimiz daha da kuvvetlendi, dayanışmamız arttı" derken, %53,4'ü insanlara güveninin azaldığını, %9,6'sı ise yakınlarıyla arasının bozulduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan katılımcıların yarıdan fazlası, %53,8'i imkânı olsa başka şehirde yaşamak istediğini söylerken, %5,3'ü bu konuda kararsız kalmakta, %41'i de şehri terk etmeyi düşünmemektedir.

4.3 Katılımcıların Deprem Sonrası Kaygı ve Korku Düzeyleri

Bütün afetler insanlarda varoluşsal kaygıların ve korkuların oluşmasına neden olurlar. Hayatın normal akışının bozulması ile birlikte yaşam mücadelesi içerisindeki insanların imkân ve kaynaklara ulaşmadaki sıkıntıları, yine ortaya çıkan güvensizlik ve belirsizlik duyguları yaşam mücadelelerini güçleştirirken onlardaki kaygıların artmasına yol açar. Temel gıda ve beslenmeden, sağlığa, ekonomiye, eğitime ve güvenliğe kadar pek çok ihtiyacın karşılanmasındaki zorluklar insanları olumsuz etkiler, varoluşsal korkuları ve kaygıları belirginleştirir.

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin arka arkaya yaşanması, çok geniş bir alanı etkilemesi ve şiddetinin çok yüksek olması, beraberinde getirdiği zorlukları da arttırmıştır. Özellikle artçı depremlerin Malatya merkezinde de uzun süre devam etmesi ve şiddetinin yüksek olması, insanların yaşadığı travmaların derinleşmesine ve uzun sürmesine neden olmuştur. Depremlerin neden olduğu travmalar, insanların hayata uyumunu güçleştirmiş, kaygı ve korku düzeylerini artmasına yol açmıştır. Çalışma kapsamında da örneklem içerisindeki kişilerin, yoğun korku ve kaygı duygularına sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların korku ve kaygılarını belirlemek üzere hazırlanan tutum cümlelerine katılma düzeyleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Korku ve Kaygı Düzeyine İlişkin Bulgular

	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Orta Düzeyde Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Deprem olacak diye kapalı ortamlara giremiyorum	11	2,8	87	21,8	47	11,8	239	59,9	15	3,8	400	100
Her an deprem olacakmış düşüncesiyle tedirginim	5	1,3	86	21,6	48	12	239	59,9	21	5,3	400	100
Kendimi çok çaresiz/güçsüz hissediyorum	18	4,5	120	30	69	17,3	167	41,8	22	5,5	400	100
Artık hayatın hiçbir anlamı yokmuş gibi geliyor	19	4,8	115	29	56	14,1	177	44,7	29	7,3	400	100
Geleceğe ilişkin güven duygumu yitirdim	9	2,3	102	25,6	57	14,3	208	52,3	22	5,5	400	100
Çocuklarım/annem-babam/arkadaşlarım için kaygılanıyorum	7	1,8	28	7,1	48	12,2	247	62,5	65	16,5	400	100
Geleceğe ilişkin kaygılanıyorum	4	1	74	18,8	56	14,2	215	54,7	44	11,2	400	100

Araştırma bulgularına göre, katılımcılarda yüksek düzeyde deprem korkusu ve tedirginliğinin bulunduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların %75,5'i "Deprem olacak diye kapalı ortamlara giremiyorum" ifadesine katılmakta iken, %77,2'si "her an deprem olacakmış düşüncesiyle" tedirgin olduğunu belirtmiştir. Üstesinden gelinemeyen ve devam eden tehdidin ve tehlikenin varlığının, katılımcılarda çaresizlik ve anlamsızlık duyguları doğurduğu gözlenmiştir. Zira katılımcıların yarıdan fazlası %65,2'si "Kendimi çok çaresiz ve güçsüz hissediyorum" ifadesine katılım sergilerken, %66,1'i de "Artık hayatın hiçbir anlamı yokmuş gibi geliyor" ifadesine katıldığını belirtmişlerdir.

Tedirginlik ve tehdit algısının sürdüğü, belirsizliklerin ve çaresizliklerin hâkim olduğu ortamlar, insanları sisli ve karanlık bir psikolojik atmosfere sürükleyebilir, onlarda geleceğe yönelik endişeleri ve kaygıları tetikleyebilir. Çalışma kapsamında deprem gibi büyük bir afeti yaşayan ve can güvenliği sorununu derinden hisseden insanlarda geleceğe yönelik endişe ve kaygı duygusunun yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Katılımcıların %72,1'i geleceğe ilişkin güven duygusunu yitirdiğini belirtirken, aynı doğrultuda %80,1'i de "Geleceğe ilişkin kaygılanıyorum" ifadesine katılım sergilemişlerdir.

Katılımcılarda deprem neticesinde ortaya çıkan gelecek endişesi, korkuları ve tedirginlikleri sadece kendileri için değil, kendileri için önemli olan aileleri, akrabaları ve tanıdıkları için de olduğu görülmüştür. Nitekim katılımcıların %91,2'si "Çocuklarım/annem-babam/arkadaşlarım için kaygılanıyorum" ifadesine katıldıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle afetler gibi yaşam mücadelesinin gerçekleştiği tehlikelerin hüküm sürdüğü güvensizlik ortamlarında katılımcılarda, sorumluluk duygularından, koruma refleksinden kaynaklı olarak yakınlara yönelik bu duyguların ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın yukarıdaki bulguları çerçevesinde, örneklem içerisinde korku ve kaygı duygularının yüksek bir düzeyde bulunduğunu söyleyebiliriz.

4.4. Temel Bazı Değişkenlere Göre Korku ve Kaygı Düzeyleri

Toplumsal sistem içerisinde bulunan farklı kesimler, depremin yaratmış olduğu yıkımdan ve zararlardan imkân ve kaynakları ölçüsünde farklı düzeylerde etkilemişlerdir. Zorluklarla mücadele ederken insanların sahip oldukları bireysel, sosyal veya ekonomik özellikleri ve güçleri, yaşadıkları kaygı düzeylerine de tesir etmiştir. Araştırmamız kapsamında da depremle birlikte yaşanan kaygılar demografik değişkenler açısından farklılaşmakta olduğu görülmüştür. Bazı temel değişkenler açısından katılımcıların kaygı ve korku düzeylerine ilişkin anlamlılık (Ki-Kare=x^2) durumları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Bazı Değişkenler Açısından Korkular ve Kaygılar (Ki-Kare Analizi)

	Cinsiyet	Yaş	Gelir	Eğitim	Medeni Durum	Modern/Geleneksel
Deprem olacak diye kapalı ortamlara giremiyorum	,000 (**)	0,545 (-)	0,457 (-)	,000 (**)	0,792 (-)	0,061 (-)
Her an deprem olacakmış düşüncesiyle tedirginim	,000 (**)	0,862 (-)	0.042 (*)	0,032 (*)	0,551 (-)	0,164 (-)
Kendimi çok çaresiz/güçsüz hissediyorum	0,006 (**)	0,755 (-)	0,243 (-)	0,224 (-)	0,278 -	,000 (**)
Artık hayatın hiçbir anlamı yokmuş gibi geliyor	0,010 (**)	0,431 (-)	0,030 (*)	0,135 (-)	0,829 (-)	,000 (**)
Geleceğe ilişkin güven duygumu yitirdim	,000 (**)	0,191 (-)	0,378 (-)	0,324 (-)	0.408 (-)	0,003 (**)
Çocuklarım/annem/babam/arkadaşlarım için kaygılanıyorum	0,417 (-)	0,157 (-)	0,043 (*)	0,194 (-)	0,848 (-)	0,002 (**)
Geleceğe ilişkin kaygılanıyorum	0,007 (**)	0,214 (-)	0,508 (-)	0,763 (-)	0,600 (-)	0,001 (**)

* =P<0,05 **= P<0,01 - =P>0,05

Deprem sonrasında katılımcıların psikolojik durumuna ve kaygı düzeylerine cinsiyet değişkeni açısından baktığımızda, kadınların erkeklere göre depremden daha çok etkilendiğini ve erkeklere göre daha çok tehdit hissettiklerini, kaygı ve endişe duyduklarını söyleyebiliriz. Zira araştırma sonuçlarına göre erkeklerin %54,6'sı kadınların %72'si "Deprem olacak diye kapalı ortamlara giremiyorum" ifadesine katılmakta (P<0,01) iken benzer doğrultuda erkeklerin %49'u kadınların %70'i her an deprem olacakmış düşüncesiyle tedirgin olduklarını ifade etmişlerdir (P<0,01). Yine kadınların yarısı (%50) kendisini çok çaresiz/güçsüz hissettiğini belirtirken, bu oran erkeklerde %34,2'dir (P<0,01). Hayatın anlamına dair ve geleceğe yönelik düşünceler de cinsiyetlere göre farklılaşmaktadır. "Artık hayatın hiçbir anlamı yokmuş gibi geliyor" ifadesine, erkeklerin %35,6'sı, kadınların %53,4'ü katılmaktadırlar (P<0,01). Yine erkeklerin %39,2'si kadınların %65'i geleceğe ilişkin kaygılandığını söylerken (P<0,01), aynı konuda "Geleceğe ilişkin güven duygumu yitirdim" ifadesine ise erkeklerin %39,2'si kadınların %65'i katıldığı görülmüştür (P<0,01). Diğer taraftan deprem sonrasında çocuklar, yakın aile üyeleri ve arkadaşlar için duyulan kaygı düzeyi, cinsiyetler açısından benzer olduğu görülmüştür. Erkeklerin %58,3'ü kadınların %66,3'ü "Çocuklarım/annem/babam/arkadaşlarım için kaygılanıyorum" ifadesine katılım sergilemişlerdir.

Deprem korkusu ve kaygısıyla ilgili bu 7 ifadenin birlikte alınan ortalama değeri ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiye dair sonuçlar da anlamlı bir farklılık göstermektedir (P<0,01). Tablo 4'te de dikkati çektiği üzere, kadınların (X=3,5547) erkeklere (X=3,2798) göre kaygı ve korku düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Cinsiyet ve Korku Kaygı

Cinsiyet	N	X	P
Kadın	204	3,5547	,000
Erkek	194	3,2798	

Yaş değişkeni açısından depremle ilgili kaygı ve endişeleri değerlendirdiğimizde, yaş artınca depreme yönelik kaygı düzeyinin de artığını söyleyebiliriz. Zira 18-24 yaş arasındaki kişilerin %58,8'i, 45-54 yaş arasındaki kişilerin %68,8'i, 65 yaş üstü kişilerin ise %72'si her an deprem olacakmış düşüncesiyle tedirgin olduklarını belirtmişlerdir. Çaresizlik ve güçsüzlük duygusunun yanında geleceğe ilişkin endişelerin de yaşla birlikte artmakta olduğu görülmüştür. 18-24 yaş arasındaki kişilerin %30,4'ü, 45-54 yaş arasındaki kişilerin %45,7'si, 65 yaş üstü kişilerin ise %52'si "Kendimi çok çaresiz/güçsüz hissediyorum" ifadesine katılırken; 18-24 yaş arasındaki kişilerin %43'ü, 45-54 yaş arasındaki kişilerin %62,5'i, 65 yaş üstü kişilerin ise %60'ı "Geleceğe ilişkin güven duygumu yitirdim" ifadesine katılım sergilemişlerdir.

Araştırmada, gelir artınca yaşanan kaygıların ve tedirginliğin azaldığı tespit edilmiştir. "Her an deprem olacakmış düşüncesiyle tedirginim" ifadesine 11400 ve altı gelire sahip kişilerin %68,7'si, 11401-20000 arasında gelire sahip olanların %55,2'si katılırken bu oran 20001-40000 arası gelire sahip olanlarda %47,1'e düşmektedir (P<0,05). Yine "Geleceğe ilişkin güven duygumu yitirdim" ifadesine 11400 ve altı gelir grubunun %55,7'si, 11401- 20000 gelir grubunun %41'i, 20001-40000 gelir grubundaki kişilerin %35,3'ü katıldığını

belirtmişlerdir (P<0,05). Ayrıca, "Artık hayatın hiç anlamı yokmuş gibi geliyor" ifadesine 11400 ve altı gelir grubundaki kişiler %48,8 oranında katılırken bu oran 20001-40000 gelir grubundaki kişilerde %29,4'e düşmektedir (P<0,05).

Eğitim değişkenine göre de deprem korkusu ve kaygısı anlamlı bir farklılık göstermektedir. Katılımcıların öğrenim seviyesi yükseldikçe depremle ilgili tedirginlik ve kaygıları azalmakta, öğrenim seviyesi düştükçe kaygı ve korkuları artmaktadır. Nitekim "Her an deprem olacakmış düşüncesiyle tedirginim" ifadesine ilkokul mezunlarının %76,3'ü, lise mezunlarının %58,9'u, üniversite mezunlarının %46,3'ü katılmakta olduklarını belirtmişlerdir (P<0,05). Benzer şekilde ilkokul mezunlarının %72,4'ü, lise mezunlarının %61,3'ü, üniversite mezunlarının %44,4'ü deprem olacak diye kapalı ortamlara giremediklerini söylemişlerdir (P<0,01). Çalışmada eğitim seviyesi düştükçe geleceğe yönelik güven duygusu azalmakta iken çaresizlik hisleri de artmakta olduğu tespit edilmiştir. Örneğin ilkokul mezunlarının %67,1'i, lise mezunlarının %52,9'u, üniversite mezunlarının %38'9'u geleceğe yönelik güven duygusunu yitirdiklerini belirtmişlerdir. Kendimi çok çaresiz hissediyorum diyenler ise, ilkokul mezunlarında %75, lise mezunlarında %39,3 iken bu oran üniversite mezunu kişilerde %35,2'ye düşmektedir.

Araştırma bulgularında medeni durum açısından eşi vefat edenlerin ve boşananların deprem sonrasında kaygı ve endişe düzeylerinin bekârlara ve evlilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim "Her an deprem olacakmış düşüncesiyle tedirginim ifadesine" bekârların %53,8'i, evlilerin %62,3'ü, eşi vefat edenlerin %58,8'i, boşananların %75'i katılmaktadırlar. Geleceğe yönelik kaygıların da eşi ölen ve boşanan kişilerde bekârlara ve evlilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. "Geleceğe ilişkin güven duygumu yitirdim" ifadesine bekârların %46,5'i evlilerin %52,6'sı katılırken bu ifadeye katılım eşi ölenlerde %70,6'ya, boşananlarda %81,3'e yükselmektedir. Benzer doğrultuda çaresizlik ve güçsüzlük duyguları da eşi vefat edenlerde ve boşananlarda bekârlara ve evlilere göre daha yüksektir. "Kendimi çok çaresiz/güçsüz hissediyorum" ifadesine bekârların %40,3'ü, evlilerin %39,4'ü, boşananların %56'sı ve eşi vefat edenlerin %76,5'i katılmaktadır. Diğer taraftan çocukları ailesi ve arkadaşları için bekârların %56,6'sı, evlilerin %64,4'ü, eşi vefat edenlerin %70,6'sı, boşananların ise %62,5'i kaygı duyduğunu belirtmişlerdir. Bu ifadelerin ortalama değerleri ile medeni durum arasındaki ilişkiye baktığımızda Tablo 5'te de görüldüğü üzere eşi vefat etmiş (X=3,6134) ve boşananların (X=3,6429), bekâr (X=3,3985) ve evlilere (X=3,3944) göre daha yüksek bir düzeyde korku ve kaygı yaşadıklarını söyleyebiliriz.

Tablo 5. Medeni Durum ve Kaygı

Medeni Durum	N	X	P
Bekâr	130	3,3985	,356
Evli	228	3,3944	
Eşi vefat etmiş	17	3,6134	
Boşanmış	16	3,6429	

Katılımcıların, kendilerini modern ve geleneksel olarak tanımlama biçimleri açısından depreme ilişkin kaygıları da anlamlı bir biçimde farklılaşmaktadır (P<0,01). Deprem kaygısını belirlemeye yönelik ifadelerin ortalama kaygı değeri, kendini modern (X=3,1544) olarak tanımlayanların geleneklerine bağlı (X=3,3255) olarak tanımlayanlara göre düşük bir düzeyde iken, kendini biraz modern biraz geleneksel (X=3,5432) olarak tanımlayan geçiş aşamasındaki bireylerde en fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Kendini Tanımlama Biçimi ve Kaygı

Kendini Tanımla Biçimi	N	X	P
Modern	37	3,1544	.004
Geleneklerine bağlı	128	3,3255	
Biraz modern biraz geleneklerine bağlı	187	3,5432	
Fikrim yok	42	3,3827	

5. Tartışma

Araştırmanın bulgularına dikkat ettiğimizde, örneklem içerisinde yüksek düzeyde deprem korkusunun ve tedirginliğinin bulunduğu görülmektedir. Katılımcılar deprem korkusu ile kapalı ortamlara girmekte tedirginlik yaşamakta ve her an deprem olacak endişesi taşımaktadırlar. Sürekli deprem tehdidinin hissedilmesi ve zorlu deprem koşullarının yarattığı sıkıntılar, katılımcılarda çaresizlik duygularının ortaya çıkmasına, geleceğe ilişkin kaygıların çoğalmasına, kendileri çocukları ve akrabaları için endişe duymalarına neden olmaktadır.
Nitekim 6 Şubat depremlerinden sonra Demirtaş ve arkadaşlarının (2024) Adıyaman merkez ve Kâhta ilçelerinde öğretmenlere yönelik yaptıkları çalışmada, depremin katılımcıları çok korkuttuğu, endişe ve telaşa sevk ettiği tespit edilmiştir. Bu dönemdeki en baskın davranış, aile üyelerini bir araya toplayarak güvenli bir alanda depremin etkilerinden korunmak olmuştur. Ancak deprem sonrası ortaya çıkan ekonomik ve sosyo-psikolojik etkiler, genel olarak farklı depremlerle ilgili yapılan çalışmalarda da önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, geçmişteki farklı depremleri ele alan Sakarya ve Güneş'in (2011) ve Goenjian'ın (1995) çalışmaları, bireylerde çaresizlik, tedirginlik, ölüm korkusu, yakınlarını kaybetme korkusu, çok katlı binalarda yaşama kaygısı ve uyku bozukluklarının yaygın olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle evleri yıkılan bireylerde ve çocuklarda travma sonrası stres bozukluğunun sık görüldüğü vurgulanmıştır. Benzer şekilde Darga'nın (2023) 6 Şubat depremleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmada da ebeveyn ve çocukların depremler sırasında ve sonrasında travmatik deneyimler yaşadıkları görülmüştür. Ebeveynlerin paniklemek, ağlamak, çığlık atmak, korkmak, donakalmak gibi duygu durumları çocuklara da yansımış, çocuklarda deprem ve ölüm korkusu, evine dönmek istememek, uyuyamamak, öfke patlamaları, tahammülsüzlük gibi davranışlar ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Yine benzer şekilde Sarp (2023), depremden sonra çocukların yalnızlıktan ve ölümden korkmak, yatağını ıslatmak, parmak emmek, anneye aşırı bağlanma davranışları sergilediğini belirtmiştir. Aslında hem yetişkinlerde hem de çocuklarda yaşanan travmaların nedeni, afete psikolojik açıdan hazırlıksız yakalanmalarıdır. Böylesi ani gelişen büyük felaketlere psikolojik açıdan hazırlıksız olmak, afet sürecinde insanların sağlıklı bir şekilde karar verme ve tepki gösterme kapasitelerini sınırlayarak afetin etkilerini arttırabilir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda afet bilincini geliştirmenin ve afetlere psikolojik açıdan hazır olmanın afetle başa çıkmada etkili olduğu görülmüştür (Güldü, 2023).
Araştırmanın bir diğer boyutu, kaygı ve korkuların temel sosyal değişkenlerle olan ilişkileri ve buradaki farklılaşmalardır. Bu araştırmada cinsiyet değişkeninin etkili olduğu, kadınların erkeklere göre depremden daha çok etkilendiği ve erkeklere göre daha çok tehdit hissettikleri, kaygı ve endişe duydukları tespit edilmiştir. Literatürdeki çalışmalar araştırma sonucunu desteklemektedir. Canlı ve Yılmaz'ın (2023) yapmış oldukları çalışmada, kadınların deprem ve ölüm kaygısının erkeklere göre daha yüksek olduğu, erkeklerin ve çalışanların psikolojik sağlamlıklarının kadınlara ve çalışmayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine Karaarslan ve arkadaşlarının (2023) deprem sonrasında eğitimciler üzerine yapmış oldukları çalışmada da kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre kaygı düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Aslında kadınların kaygı düzeylerinin yüksek olması, onların erkeklere göre depreme daha hazırlıksız olarak yakalanmalarından kaynaklanır. Bu durumun pek çok nedeni vardır. Toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizlikler, kadınların eğitim ve gelir düzeyinin erkeklere göre düşük olması sebebiyle ekonomik ve sosyal kaynaklara ulaşma olasılığının erkeklere göre daha sınırlı olması, kadınları afetlerde dezavantajlı bir grup haline getirebilmektedir (Tor ve Yüce, 2023; Beşpınar ve Beşpınar, 2023: 470). Ayrıca kadınların ev merkezli bir hayatı sürdürmeleri, evde kaldıkları zamanların daha fazla olmasına, artçı depremlerle birlikte kapalı mekân korkusunun gelişmesine ve daha çok tedirginlik ve kaygı hissetmelerine neden olabilir. Zira çalışmada ev hanımlarının kaygı ve korkularının daha yüksek olduğu görülmüştür.
Araştırmanın bulgularına göre deprem sonrasında yaşanılan travmalara etkisi olan bir diğer değişken de yaştır. Yaş artınca depremle ilgili korkunun ve kaygınının düzeyinin de yükseldiği tespit edilmiştir. Özellikle 6 Şubat depremlerinin gerçekleştiği bölge ile ilgili demografik çalışmalarda yaşlı nüfusunun arttığı görülmektedir (Taşçı ve Gökçe, 2023). Bu durum depremde daha fazla yaşlının afete maruz kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla afetlere maruz kalanlar içerisinde yaşlı nüfus artmaktadır. Yaşlılık döneminde bedensel canlılığın yitirilmesi; fiziksel, zihinsel ve sosyal kapasitelerin gittikçe zayıflaması (Özkul vd., 2017; İçli, 2004) onları depremden en çok etkilenen, kırılgan ve dezavantajlı gruplardan biri haline getirmektedir (Duruel, 2023, 231). Yaşlılık döneminin bu kendine has özellikleri düşük sosyo-ekonomik durumları ve zayıf fonksiyonel kapasiteleri, depreme bağlı travmaların iyileşme sürecini uzatabilmektedir (Şevik, 2023). Ayrıca bu iyileşme sürecinin uzamasına deprem sonrası yapılan zorunlu göçler de neden olmaktadır. Bu konuda Ay ve Çetin'in

(2022) depremzede yaşlılara yönelik yaptıkları çalışmada, eski yaşadıkları mekânlara aidiyet bağları yüksek olan yaşlı bireylerin, yeni taşındıkları mekâna ve oradaki sosyal ilişkilere (komşuluk/mahalle) uyum sağlayamadıkları görülmüştür.

Gelir, depremlerde kırılganlığı ve yaşanan risklerini belirleyen bir diğer değişkendir (Akpolat, 2021: 730). İnsanların ekonomik durumlarının iyi olması, deprem gibi afetlerle başa çıkmada destek sağlayan önemli bir faktördür. Depreme daha dayanıklı evlerde oturma, deprem riskine karşı hazırlık yapma (deprem çantası vb.) gibi gelirin sağladığı imkân ve kaynaklar depremle mücadelede etkilidir. Dolayısıyla ekonomik açıdan güçlü olan sınıfların depremin yarattığı zorluklarla mücadele ederken daha avantajlı ve güvenli konumları bulunur. Yüksek gelir grubuna sahip kişilerin bulunmadığı konteyner kentte yapılan bu araştırmada, yine de gelire göre deprem sonrası kaygı ve korku düzeylerinin anlamlı ve önemli bir düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Bu araştırmada, gelir azalınca kaygı ve korkuların arttığı, gelir artınca ise yaşanan kaygıların azaldığı tespit edilmiştir. Afetlerin psikolojik etkileri üzerine yapılan araştırmalarda kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi düşük gelir grubundaki kişilerin de yüksek risk altında oldukları belirtilmektedir (Bozkurt, 2023: 103). Yine araştırmanın bulguları ile benzer doğrultuda, 1999 Büyük Marmara Depremi sonrasında yapılan bir araştırmada, gelir seviyesi düşük olan kişilerin olası bir depreme karşı, gelir seviyesi yüksek kişilere oranla kendilerini daha az hazır hissettikleri tespit edilmiştir (Müderrisoğlu 2008'den akt. Bilik, 2019, s. 232).

Eğitim seviyesi de deprem sonrası yaşanan kaygılara tesir eden önemli bir sosyal değişkendir. Nitekim bu araştırmada, eğitim seviyesi yükseldikçe depremle ilgili tedirginlik ve kaygılar azalmakta, eğitim seviyesi düşünce kaygı ve korkular artmakta olduğu görülmüştür. Eğitim, depremlere karşı bilinçli olmanın en temel kaynaklarından birisidir (Tor ve Yüce, 2023, 626). Eğitimli bireyler bilgi ve kaynaklara ulaşma konusunda daha başarılıdırlar. Eğitim eksikliği, depreme karşı hazırlıksız yakalanma ve bilinçsiz davranış sergilemeye neden olacaktır. Ayrıca eğitim seviyesi depremi algılama ve tanımlama biçimlerine de tesir etmektedir. Yapılan araştırmalarda kişilerin yaşı yükseldikçe ve eğitim seviyesi düştükçe depremi bilimsel gerçeklerden uzaklaşarak değerlendirdikleri ve kaderci bir inançla algıladıkları görülmüştür (Başıbüyük, 2004).

Araştırmada medeni durum açısından kaygı düzeylerinin farklılaşmakta olduğu tespit edilmiştir. Evlilerin bekârlara göre kaygıları yüksektir. Her ne kadar psikolojik sağlamlık üzerine yapılan çalışmalarda medeni duruma göre evlilerin bekârlara göre psikolojik açıdan daha dayanıklı olduğu bulunmuş olsa da (Parmaksız, 2020; Kimter, 2020) depremle birlikte hem kendilerini hem de çocuklarını ve eşlerini kaybetme korkuları ve onlara karşı olan sorumluluk duyguları, katılımcılardaki kaygı düzeyini yükseltmektedir. Çalışmada evlilerin bekârlara göre daha çok çocukları, ailesi ve arkadaşları için kaygı duydukları tespit edilmiştir. Benzer şekilde Covid-19 pandemisi döneminde sağlık personeli üzerinde yapılan bir araştırmada, evli olanların, bekârlara göre ölüm kaygılarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Özmen ve Ocakdan, 2022). Diğer taraftan araştırmada eşi vefat edenlerin ve boşananların deprem sonrasındaki kaygı ve endişe düzeyleri, bekârlara ve evlilere göre daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Sosyal bağların ve destek ağlarının zayıflamasının ve yalnızlık duygularının bu kaygıların yaşanmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Yapılan araştırmalarda ailenin ve sosyal bağların güçlü olmasının afetlere yönelik dirençliliği arttırdığı ifade edilmiştir. Toplumsal sistemlerin işlevlerini yerine getirmesi ölçüsünde dirençliliği arttırdığı, kırılganlığı ve riskleri azalttığı belirtilmektedir (Yılmaz ve Şikar, 2023,1251).

6. Sonuç

Depremler, fiziksel ve doğal etkilerinin yanı sıra insani ve toplumsal boyutlarıyla derin ve geniş kapsamlı sonuçlar doğuran afetlerdir. Bu tür olaylar, can ve mal kayıplarına yol açmanın ötesinde; zorunlu göçler, uyum sorunları ve temel ihtiyaçların karşılanmasında ciddi aksaklıklar gibi çok yönlü etkiler yaratır. Beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi kurumsal hizmetlerde yaşanan kesintiler; toplumda derin değişimlere neden olur ve depremleri sosyolojinin önemli çalışma konularından biri haline getirir.

Depremlerin toplumsal etkilerinden biri de insanların yoğun kaygı ve korkulara sürüklenmesi ve bunun afetle mücadeleyi zorlaştırmasıdır. Travma sonrası yaşanan korku ve kaygılar, hayatta kalma mücadelesi veren bireylerin kendileri ve sevdikleri için duyduğu endişeleri artırmaktadır. Bu durum, bireylerin afetle başa çıkma kapasitesini de olumsuz etkilemektedir. Literatürde bu konu, bireylerin bilişsel ve davranışsal fonksiyonları üzerindeki olumsuz etkileriyle açıklanmaktadır. Yüksek kaygı, karar verme süreçlerini yavaşlatabilir ve irrasyonel düşünceleri tetikleyebilir (LeDoux, 1996). Bu durum, tahliye süreci gibi kritik zamanlarda bireylerin etkili ve hızlı bir şekilde eyleme geçmesini zorlaştırabilir. Ayrıca, korku bireylerde donma veya panikleme

şeklinde görülebilecek davranışlara yol açarak bireylerin tehlikeli durumlarda uygun çözüm yolları geliştirmesini engelleyebilir; afet anında ve sonrasında başka bireylere yardım etme davranışlarını da azaltabilir (Horowitz, 1986). Dolayısıyla, kaygı ve korku, sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma üzerinde de olumsuz sonuçlar yaratabilir.

6 Şubat depremlerini Malatya'da yaşayan bireyler hem fiziksel hem de sosyal açıdan çok boyutlu zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Depremin büyüklüğü, binaların yıkılması, ağır kış koşulları, temel ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan güçlükler ve yakınlarını kaybetmenin getirdiği derin acılar, bireylerde yoğun kaygı, korku ve çaresizlik duygularına yol açmıştır. Artçı depremlerin uzun süre devam etmesi ise yaşanan travmanın sürekli tazelenmesine ve olumsuz psikolojik etkilerin daha da artmasına neden olmuştur. Tüm bu süreç, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda toplumsal yapının da önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

Korku ve kaygı düzeylerini sosyal psikolojik açıdan incelemeyi amaçlayan bu çalışma sonucunda, depremzede katılımcıların kaygı ve korku düzeylerinin yüksek olduğu; bu kaygı ve korku duygularının cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve medeni durum gibi değişkenlere göre farklılaştığı görülmüştür. Çalışmanın başlangıcında oluşturulan hipotezlerin büyük ölçüde doğrulandığı tespit edilmiştir. Nitekim kadınların erkeklere, eğitim ve gelir seviyesi düşük olanların yüksek olanlara göre kaygı ve korku düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eşi vefat edenlerin ve boşananların, bekârlara ve evlilere göre daha çok kaygılı ve tedirgin oldukları bulunmuştur. Yine kendilerini geleneksel olarak tanımlayanların, modern olarak tanımlayanlara göre kaygı düzeyleri yüksek iken, en yoğun kaygılara geçiş aşamasında yer alan ve kendilerini biraz geleneksel biraz modern olarak tanımlayan kişilerde rastlanılmıştır. Sonuç olarak deprem sonrasında toplumda korku ve kaygı düzeyinin yüksek olduğu; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, eğitim ve gelir seviyesi düşük kesimler gibi risk grubunda yer alan, dezavantajlı ve kırılgan olan grupların psikolojik açıdan daha çok etkilendiği görülmektedir.

Çalışma bağlamında bazı öneriler ileri sürülebilir: Her şeyden evvel deprem bölgesinin sadece fiziksel ve mimari açıdan inşası değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik açıdan da inşa edilmesi ve bu yönde uzman kişiler tarafından projeler geliştirilmesi gereklidir. Olası psikolojik rahatsızlıkların önüne geçebilmek ve aynı zamanda tahribatı gidermek için psikologlar, sosyal hizmet uzmanlarının etkinliği ile kurumsal psikososyal destekler sağlanmalıdır. Afetlerde dezavantajlı grupların daha çok zorluk yaşadığı verisinden hareketle afetlerle mücadelede dirençliliği arttırabilmek için bu hassas grupların zayıf taraflarını destekleyecek, afet öncesi ve afet sonrasını da kapsayacak sosyal politikalar geliştirilmelidir.

Kaynaklar

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2023). *Kahramanmaraş depremleri ön değerlendirme raporu*. Erişim Tarihi: 04.05.2023, https://deprem.afad.gov.tr/1aafb0ea-a818-4d9f-b067-86d545d596b9.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2024). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. Erişim Tarihi: 23.03.2024, https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu.

Akpolat, Y., Kaya, G., Çalışkan, A. ve Karaağaç, Ş. (2021). İzmir deprem afetinden etkilenenler üzerine sosyolojik bir araştırma: depremle ilgili toplumsal bilinci etkileyen faktörlerin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 723-753. https://doi.org/10.16953/deusosbil.841864

Ay, S. ve Çetin, B.N. (2022). Deprem mağduru yaşlı bireylerin mekân memnuniyetlerinin incelenmesi: Elazığ örneği. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(3), 236-250. doi:10.52108/2757-5942.3.3.2

Başıbüyük, A. (2004). Yetişkinlerde deprem bilgisi ve etkili faktörlerin incelenmesi, *Milli Eğitim Dergisi*, no.161, 220-235.

Beşpınar, F.U. ve Beşpınar, Z. (2023). 6 Şubat depremlerinin ardından toplumsal cinsiyet ve kadın haklar perspektifinden bir değerlendirme." *Ankara Barosu Dergisi 81*, Deprem Özel Sayısı-I Kamu Hukuku (Ekim 2023): 467-502. doi:10.30915/abd.1381337

Bilik, M.B. (2019). Depremleri anlamlandırma ve açıklama biçimlerinin sismik risk azaltma süreçlerine etkisi açısından 2011 Van Depremleri. *Resilience*, 3(2), 229-237. https://doi.org/10.32569/resilience.605213

Bozkurt, V. (2023). Depremin toplumsal boyutu. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 77-99.

Canlı, D. ve Yılmaz, F. (2024). Deprem sonrasında bireylerin deprem kaygısı, ölüm kaygısı ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin değerlendirilmesi. *Bozok Tıp Dergisi*, 14(1), 9-17. doi:10.16919/bozoktip.1305106

Cüceloğlu, D. (2018): *İnsan ve Davranışı*. Remzi.

Dağ, İ. (2004). Psikolojinin ışığında kaygı. *Doğu Batı*, 6, 179-188.

Darga, H. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinde çocukların yaşadıkları ve ebeveynlerinde tanık oldukları duygu durumları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (68), 213-248. https://doi.org/10.21764/maeuefd.1341292

Demirtaş, Z., Doğru, E., ve Kılıç, M.F. (2024). 6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinde Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Yaşadığı Travmalar. *Eğitim Yansımaları*, 7(2), 51-64. https://doi.org/10.5281/zenodo.8200759

Duruel, M. (2023). Afetlerde göçmen olmak: 6 Şubat Depremi Hatay örneği. *Mukaddime*, 14(2), 227-255. https://doi.org/10.19059/mukaddime.1381750

Ehtiyar, R. ve Üngüren, E. (2008). Turizm eğitimi alan öğrencilerin umutsuzluk ve kaygı seviyeleri ile eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 159-181.

Furedi, F. ve Yıldırım, B. (2001). *Korku kültürü: Risk almamanın riskleri*. Ayrıntı.

Le Gall, A. (2012). *Anksiyete ve kaygı* (Çev. İ. Yerguz). Dost Kitabevi Yayınları.

Goenjian, A.K. (1995). Psychiatric comorbidity in children after the 1988 Earthquake in Armenia. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. Doi:10.1097/00004583-199509000-00015

Gökalp Yılmaz, G. ve Şikar, A., (2023). Afetlerin etkilerinin zorunlu göç bağlamında incelenmesi: 2023 Kahramanmaraş Depremi. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1247-1268. https://doi.org/10.35341/afet.1290767

Horowitz, M. J. (1986). *Stress Response Syndromes*. Northvale, NJ: Jason Aronson.

İçli, G. (2004). Huzurevinde kalan yaşlılar üzerine bir araştırma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 5-24.

İçli, G. (2016). Sosyal statü ve rol bağlamında yaşlılık. H. Ceylan (Ed.), *Yaşlılık Sosyolojisi* içinde (41-60). Nobel.

İmik, Ü., ve Aydoğdu, C. (2023) 6 Şubat 2023 Depremlerinin Malatya İnönü Üniversitesi Müzik Bölümü Öğrencileri Üzerindeki Etkileri. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, *9*(2), 230-238.

İnam, A. (2004). Kaygı Gülü açarken. *Doğu Batı*, 6, 83-102.

İnceoğlu, M. (2000). *Tutum-algı-iletişim*. İmaj.

Karaarslan, İ., Yavuz, B., Özdemir, S., Çakar, S. ve Tatlı, M. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri sonrası ilkokul öğretmenlerinin durumluk kaygı düzeylerinin incelenmesi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 10(97), 1560–1564. https://doi.org/10.5281/zenodo.8200759

Kımter, N. (2020). Covid-19 günlerinde bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*. 574-605. https://doi.org/10.21733/ibad.805481

Kierkegaard, S. (2003). *Kaygı kavramı üzerine*, (T. Armaner, Çev.), İş Bankası.

Korkmaz, A. (2017). Tehdit algısının sosyal hareketlere etkisi. *Sosyoloji Konferansları*, 55, 479-493. doi:10.18368/iusoskon.328287

Krech, David-Crutchfield, Richard – Ballachey, Egerton L. (1983), *Cemiyet İçinde Fert*, (M. Turhan, Çev.), Milli Eğitim Basımevi.

Krech, David-Crutchfield, Richard (1970), *Sosyal Psikoloji*, (E. Güngör, Çev), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

LeDoux, J. E. (1996). *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life*. New York: Simon & Schuster.

Oflaz, F. (2008). Felaketlerin psikolojik etkileri ve hemşirelik uygulaması. *C.Ü Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(3), 70-76.

Özen, Y. (2019). Psikolojik travmanın insanlık kadar eski tarihi. *The Journal of Social Science*, 3(5), 362-375.

Özkul, M., Kalaycı, I. ve Aslan, A. (2017). Yaşlılık ve kadın sorunlarını toplumsal sermaye perspektifinden düşünmek. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(27), 366-386.

Özmen, S. ve Ocakdan, U.B. (2022). Covıd-19 pandemisinde hemşirelerin ölüm kaygısı düzeyinin psikolojik sağlamlığa etkisinin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(36), 1224-1236.

Parmaksız, İ. (2020). İyimserlik, özgecilik ve medeni durumun psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 285-302. https://doi.org/10.9779/pauefd.576186

Sağıroğlu, A. Z., Ünsal, R. ve Özenci, F. (2023). Deprem sonrası göç ve insan hareketlilikleri durum değerlendirme raporu. (AYBÜ-GPM rapor serisi-15) *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.*

Sakarya, D. ve Güneş, C. (2011). Van Depremi sonrasında travma sonrası stres bozukluğu belirtilerinin psikolojik dayanıklılık ile ilişkisi. *Kriz Dergisi*, 21 (1-2-3), 25-32. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000335

Sarp, N. (2023). Depremin çocuk üzerindeki etkileri, çocuklarımıza nasıl yardımcı olabiliriz? https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/sarp.htm

Satılmış, S. (2016). 1893 Malatya Depremi ve afet yönetimi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 39, 137-177.

Sencer, M. (1989). *Toplum Bilimlerinde Yöntem*. Beta.

Şevik, A.E. (2023). Deprem ve yaşlılık: psikososyal bir bakış. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 16(1), 49-

57. https://doi.org/10.46414/yasad.1292526
Taşcı, F. ve Gökçe, O.Z. (2023). 6 Şubat sonrası deprem bölgesinde yaşlılar: Mevcut durum, ihtiyaçlar ve öneriler. *Senectus,* 1(2), 271-291. https://doi.org/10.26650/senectus.2023.1.2.0011
Tor, H. ve Güneş Yüce, T. (2023). Deprem ve kadın. Avrasya 7th International Conference on Social Sciences Bildiriler Kitabı içinde: (623-635). *Avrasya 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiri*, Budapest, Hungary. Academy Global Publishing House. Erişim adresi: http://www.acedeimia.edu.
https://www.tmmob.org.tr/ Tmmob 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Raporu

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazarı Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Etik Kurulu'nun 24.06.2024 tarih "E-35841939-050-229222" sayılı kararı ile etik kurul izin belgesini almış olduğunu beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı, kullanmış olduğu resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumluluğu kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Investigating Consumers' Boycott Behavior in the Context of Israeli-Palestinian Conflict: Social Media, Consumer Animosity and Perceived Efficacy Perspectives

İsrail-Filistin Çatışması Bağlamında Tüketicilerin Boykot Davranışlarının Araştırılması: Sosyal Medya, Tüketici Düşmanlığı ve Algılanan Etkinlik Perspektifleri

Muhammed Fatih CEVHER[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Pertek Sakine Genç MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Tunceli, mfcevher@munzur.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-0992-8118*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 22.10.2024
Kabul/Accepted: 12.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1572026

Keywords
Consumer Behavior, Consumer Animosity, Social Media, Boycott, Perceived Efficacy

ABSTRACT

This study aims to reveal the effects of consumer animosity, perceived effectiveness, and social media on consumers' boycott intentions. In addition, the study aims to investigate the mediating role of social media in the relationship between consumer animosity and boycott intention and the relationship between perceived efficacy and boycott intention. The study also analyzes whether there are significant differences in the boycott intentions of consumers in seven different regions of Türkiye. A total of 749 consumer data from an equal number of consumers in seven different regions of Türkiye were analyzed using structural equation modeling and ANOVA tests. The study's findings show that consumer animosity, perceived efficacy, and social media positively affect consumers' boycott intentions. While the mediating role of social media in the relationship between perceived effectiveness and boycott intentions was observed, the mediating role of social media in the relationship between consumer animosity and boycott intentions was not detected. It also revealed that there is a significant difference between regions in consumers' boycott intentions. The study differs from other studies in that it both investigates the mediating roles of social media variables and analyzes regional differences in the analysis of boycott intentions.

Anahtar Kelimeler
Tüketici Davranışı, Tüketici Düşmanlığı, Sosyal Medya, Boykot, Algılanan Etkililik

ÖZ

Bu çalışma, tüketici düşmanlığı, algılanan etkinlik ve sosyal medyanın tüketicilerin boykot niyeti üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, tüketici düşmanlığı ile boykot niyeti arasındaki ilişkide ve algılanan etkinlik ile boykot niyeti arasındaki ilişkide sosyal medyanın aracılık rolünü araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma ayrıca Türkiye'nin yedi farklı bölgesindeki tüketicilerin boykot niyetlerinde anlamlı farklılıklar olup olmadığını analiz etmektedir. Türkiye'nin yedi farklı bölgesindeki eşit sayıda tüketiciden elde edilen toplam 749 tüketici verisi yapısal eşitlik modellemesi ve ANOVA testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, tüketici düşmanlığı, algılanan yeterlilik ve sosyal medyanın tüketicilerin boykot niyetleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Algılanan etkinlik ile boykot niyeti arasındaki ilişkide sosyal medyanın aracılık rolü gözlemlenirken, tüketici düşmanlığı ile boykot niyeti arasındaki ilişkide sosyal medyanın aracılık rolü tespit edilememiştir. Ayrıca, tüketicilerin boykot niyetlerinde bölgeler arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma, hem sosyal medya değişkenlerinin aracılık rollerini araştırması hem de boykot niyetlerinin analizinde bölgesel farklılıkları analiz etmesi bakımından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Atıf/Citation: Cevher, M.F. (2025). Investigating Consumers' Boycott Behavior in the Context of Israeli-Palestinian Conflict: Social Media, Consumer Animosity and Perceived Efficacy Perspectives. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 449-466

Sorumlu yazar/Corresponding author: Muhammed Fatih CEVHER, mfcevher@munzur.edu.tr

1. Introduction

Social and political developments can present situations where consumers can approve or react together. Consumers can show their reactions to situations that they disapprove of and find ugly regarding the actions of a country, business, or enterprise with a boycott (Abosag and Farag, 2014: 2262). In recent years, developments in the Internet and social media technologies have helped consumers quickly reveal their reactions to businesses and spread them to others. These developments have also caused the boycott phenomenon to increase in popularity (Pandey et al., 2021: 52). Emphasizing that the boycott issue has attracted attention in previous years, Balabanis (2012) stated that 36% of the participants in a study conducted with 15,500 consumers from 17 different countries boycotted at least one brand. It has also been observed that many companies, including well-known multinational companies, have been on the boycott agenda of consumers (Palacios-Florencio et al., 2021: 1313-1314). The Israeli-Palestinian conflict, which has recently been on the global agenda, is also on the agenda of consumers in this context.

Unethical and inappropriate behavior and brand practices toward consumers can provoke wrath and elicit emotions from these consumers. Consumer emotions and reactions can escalate gradually and eventually reach a level of animosity. This phenomenon, known as consumer animosity, can also impact consumers' patterns of consumption and intentions to make purchases (Riefler and Diamantopoulos, 2007: 99-101). Consumer responses and demonstrations following the Israeli-Palestinian conflict are transforming into movements characterized by consumer animosity. On a global scale, consumers are showing a growing response towards products that are seen as supportive of Israel (Fadzilah et al., 2024: 66). Starbucks experienced a decline in its stock value, dropping from $103 to $73, during the period from November to April in 2024 (Investing.com, 2024).

This study aims to uncover consumer responses towards brands about consumer animosity. It seeks to address whether this topic has gained attention through the boycott movement and whether social media has a role in influencing this situation. An essential research issue of this study is whether the perceived success of a boycott by consumers, either individually or collectively through social media, influences the intentions of other consumers to boycott. A research model has been presented to investigate these research problems. In the research model, the consumer animosity variable was examined regarding its effect on boycott intention and the mediating role of social media in this relationship. The effect of the perceived effectiveness of the boycott on boycott intention and the mediating role of social media in this relationship was also examined. The study also examined the direct effect of social media on boycott intentions. In addition to examining the factors affecting boycott intention, consumer data from seven geographically different regions of Türkiye were compared, and inter-regional differences were also examined to determine whether there are differences in consumers' boycott intentions.

The study intends to offer an in-depth contribution to the boycott literature, which has emerged following the Israeli-Palestinian conflict, by investigating Turkish consumers' boycott intentions and the factors influencing these intentions. In this direction, consumer data acquired via online surveys were examined using structural equation modeling and ANOVA testing to reveal the psychological and social dynamics of consumers' boycott motivations in depth.

2. Literature Review and Conceptual Framework

It is seen that there are different perspectives in research on boycotts. The focus of the majority of studies is on consumers and consumer behavior. Al Hyari et al. (2012) examine boycott and consumer behavior through religious beliefs, and Awaludin and Al-Khaidar (2023) examine the participation of consumers who support the boycott of Israel through consumer behavior. Shoham et al. (2006) similarly conducted their studies in terms of consumer animosity towards Israel and consumer behavior. Abd-Razak and Abdul-Talib (2012) examined the boycott behavior of Muslim consumers, and Abdul-Talib (2016) examined the behavior of non-Muslim consumers. Boycott studies have also examined consumer behavior and purchasing decisions (Aung et al., 2021).

Boycott studies are commonly examined from both economic and political perspectives. Cossío-Silva et al. (2019) conducted a study to explore the significance of political boycott knowledge on entrepreneurs by implementing an actual boycott in Spain. In contrast, Lasarov et al. (2023) explored the reasons behind the

decline in participation and behaviors related to boycotts over time. Roswinanto and Suwanda (2023) examined the factors that lead to religious boycotts and the impact of religiosity in Indonesia. When analyzing other studies on boycott strategies, Balabanis (2013) focused on the impact of consumer animosity on boycotts, Hawkins (2010) explored boycotts and consumer activism on a global scale, Hoffmann and Müller (2009) examined the strategic effects of consumer boycotts, Neilson (2010) investigated the economic consequences of consumer boycotts, and Hitchcock (2016) analyzed the discourse of Palestinian-centered boycott movements on social media.

The study conducted by Yousaf et al. (2021) focused on analyzing the phenomenon of boycotts from the standpoint of the tourism industry. The study asserts that adverse incidents targeting tourists in a tourist destination in Pakistan are disseminated through social media platforms, influencing the inclination to boycott. Hosseini et al. (2023) conducted a study on the boycott behavior of tourists on social media platforms in Iran. Zhai and Luo (2023) are among the researchers who have examined tourism boycotts.

In his study, Valenzuela (2013) points out that social media can be used to express protests and mediate the relationship between the expression of opinion and protest behavior by using social media for activism. This highlights the potential of social media as a platform for expressing protests. However, Sergius (2012) determined that online consumer boycotts are ineffective in inflicting economic harm on their target businesses. Dalakas et al. (2023) examined Twitter case studies in their study. They found that brand champions have the potential to diminish the impact of a boycott and that the act of threatening a boycott does not always result in an actual boycott taking place. Hitchcock (2016) examines the phenomenon of boycotts about the utilization of social media; Baumgart-Ochse (2019) analyzes international relations from the perspective of justice; Awaludin et al. (2023) investigates the influence of opinion leaders on boycotts; Feiler (2013) explores the economic consequences of the Arab boycott of Israel; Ahsyam et al. (2024) studies the impact of product boycotts on stock prices. Sorek (2022) discusses the concept of boycotts within the context of sports. Gerstenfeld (2003), Storey (2005), and Kagee (2022) conducted scholarly investigations and analyses on the topic of boycotts.

Ultimately, studies that call for a boycott of Israel garner significant attention. Abd-Razak and Abdul-Talib (2012), Abdul-Talib et al. (2016), Hamzah and Mustafa (2018), Ishak et al. (2018), Awaludin et al. (2023), Samudra et al. (2024), Geweke (2024), Aziz and Farouk (2024) have examined the problem of boycott from the Israeli standpoint.

2.1. Boycott Definition and Background

There are many definitions of the concept of boycott in literature. The definition in the studies of Friedman (1985) and Klein et al. (2004) is an example of many studies. A boycott is basically defined as a consumer giving up purchasing a selected business or brand product. Boycotts are also defined as a consumer giving up consumption both individually and collectively (Sen et al., 2001: 400).

The concept of boycott, which is accepted as consumer actions taken to oppose the illegal and immoral behavior of businesses, has increased its importance with the emergence of concepts such as social marketing, corporate social responsibility, and sustainable marketing (Klein et al., 2004: 92). It is emphasized that boycotts can occur for cultural, religious, economic, political, and ideological reasons, as well as social reasons (Cruz, 2013: 507).

Consumers can influence boycott action by informing their family, close circle, and followers about their intentions to boycott through personal social media accounts (Makarem and Jae, 2016: 194). Hence, it is crucial to examine the matter of boycotts from the perspective of social media. Furthermore, the study underscores the significance of this aspect.

Boycott studies have been examined using many variables. Nevertheless, this study focused on analyzing the perceived success of the boycott, consumer animosity, and social media characteristics. Hence, a comprehensive analysis of these variables is conducted in the literature section.

2.2. Consumer Animosity and Boycott Intention

The frequent research on the impact of a country's politically significant activities on consumer purchasing intentions and behaviors is driven by the prospect of creating animosity towards brands affiliated with that

country. Furthermore, these activities are especially examined under the term "consumer animosity" (Leong et al., 2008).

Research shows that one of the lasting consequences of boycotts is the emergence of consumer animosity (Ettenson and Klein, 2005: 204-205). Various forms of animosity have been used to analyze consumer behaviors. Several research in literature have examined the connection between religious enmity, religiosity, and boycotts. These studies include the works of Abd-Razak and Abdul-Talib (2012), Al-Hyari et al. (2012), Abosag and Farah (2014), Kalliny et al. (2017), and Mirza et al. (2020). Nevertheless, there are additional research studies that link the specific form of animosity to the act of boycotting, namely through consumer anger (Suhud, 2018; Ali, 2021; Xie et al., 2023; Krüger et al., 2024). The findings of the experiments can be applied to a broader population, indicating that animosity can have detrimental impacts on consumer behavior. The findings are corroborated by Shoham et al. (2006).

Ettenson and Klein (2005) and Hoffman et al. (2011) highlight that consumer animosity has a significant role in shaping boycott intentions. The study undertaken by Smith and Li (2010) confirms this condition in the context of China and Japan. The boycott of Japanese items by South Korean consumers (Lee & Chon, 2021) and the boycott of Turkish products by Iraqi consumers (Ali, 2021) exemplify the impact of consumer animosity. In contrast to these studies, Albayati et al. (2012) have determined that the impact of consumer antagonism is minimal or negligible. The study currently examines the correlation between consumer animosity and the desire to boycott, as well as the role of social media as a mediator in this correlation. This is done using the sample involved in the research.

2.3. The Impact of Social Media on Boycotts

Today, consumers are pushing businesses to act ethically. The success of businesses in their strategies is closely related to consumer approval (Eesley and Lenox, 2006: 765). Businesses can quickly become targets through the internet and social media when they do not act socially responsible. As a result, negative consequences such as economic loss and loss of reputation can occur (Earl and Kimport, 2009: 226-227).

With the widespread use of social media in recent years, consumers can also come together quickly and express their positive or negative reactions to brands easily through these channels (Seidman, 2007; Haug, 2013). The ability of consumers to come together with brands and other consumers in a short time has allowed situations such as creating communities to emerge. These communities can reflect positively on brands, as well as a collective reaction to brands in the event of a boycott or similar negative situation (Dalakas et al., 2023: 3). For example, Salma and Aji (2023) emphasize in their study that the BDS (Boycott, Divestment and Sanctions) movement in Indonesia is being tried to reach millions of people through social media.

Many factors come to the fore when the studies conducted on the boycott phenomenon on social media are examined. Dalakas et al. (2023) addressed boycotts on social media in the context of political consumerism. Hitchcock (2016) examined boycotts through social media discourse. Echine (2019) evaluated boycotts initiated on social media regarding social networks. Susanti et al. (2024), although focusing on a similar subject to these studies, concluded that social media did not affect boycotting, unlike other studies. Considering the effective status of social media in today's internet age, it is thought that it can also be effective in boycotting. In this direction, social media is one of the study variables, and its relationship with consumer boycott intention is examined.

2.4. Perceived Efficacy of the Boycott

In literature, the perceived effectiveness of a boycott is defined as the impact that participants in the boycott can have on the firm being boycotted. The perceived efficacy, or the consumers' conviction in achieving the desired collective impact by boycotting a business, also enhances the boycott's impact. When the perceived effectiveness of the boycott is high, the level of boycott participation also increases (Shin and Yoon, 2018: 441-444).

Perceived efficacy, a variable widely used in studies on the boycott phenomenon, is seen as an important consumer reason for participation in boycotts. In literature, the concepts of Perceived Effectiveness and Perceived Efficacy have been used in different studies. Efficacy was used in the study since individuals' perceptions of the effectiveness of their boycott participation were examined. The concept of perceived efficacy

is crucial in persuading consumers to initiate and sustain boycott action (Ettenson & Klein, 2005; Hoffman, 2013; Salma & Aji, 2023).

When consumers see a high level of efficacy, their belief in boycotts is strengthened. Boycott organizers should consider this, as the broader dissemination of the boycott will enhance faith in its effectiveness. At this juncture, social media and public spaces can serve as valuable tools (Aung et al., 2021: 118). However, Sergius Koku (2012) highlights in his research that the use of the Internet can enhance the perceived efficacy of the boycott. Nevertheless, he also acknowledges potential challenges associated with this approach.

2.5. Hypotheses Development

Several studies have analyzed consumer behavior related to boycotts. Qualitative and quantitative analysis methodologies, as well as case studies, have been used. Many studies have also examined the motivations behind consumers' boycott behavior by focusing on various variables (Abosag & Farah, 2014; Abdul-Talib et al., 2016; Ali, 2021; Braunsberger & Buckler, 2021; Hosseini et al., 2023; Mirza et al., 2020; Pandey et al., 2021). This study employed a quantitative analysis method and identified consumer animosity, perceived efficacy, social media, and boycott intention as interest factors. The research model is presented in Figure 1.

While creating the research model, the relationship between the variables was structured in line with the theoretical foundations. The effects and mediating role of the variables in the model will be better understood in this way.

The hypotheses that consumer animosity directly affects boycott intention are constructed similarly to the studies of Alvarez and Campo (2019), Salma and Aji (2023), Roswinanto and Suwanda (2023), and Awaludin and Al-Khaidar (2023) and based on the Consumer Animosity Theory. Consumer Animosity Theory suggests that consumers who harbor feelings of hostility towards a particular country will have a negative desire to purchase that country's products (Klein et al., 1998). Thus, consumer animosity can influence boycott intentions both directly and through social media.

The Perceived Consumer Effectiveness Theory put forward by Klein et al. 2004 provides the basis for examining Perceived Efficacy in terms of its effect on boycott intentions. Awaludin and Al-Khaidar (2023) and Salma and Aji (2023) concluded that high levels of perceived effectiveness may affect boycott intentions. Hoffman (2013), on the other hand, based perceived efficacy on Cognitive Dissonance Theory and revealed that people's perceived efficacy levels could be effective in boycotting. Accordingly, in our study, it is assumed that perceived effectiveness both directly affects boycott intention and shows an indirect effect through social media.

The interaction of people with each other on social media and the aspect of social influence is explained under the Social Media Engagement Theory (Di Gangi & Wasko, 2016). Regarding boycotts, social media can be a medium for organizing, promoting, and spreading boycotts. It is hypothesized that there may be mediating roles about consumer hostility, perceived effectiveness, and boycott intention variables. Roswinanto and Suwanda (2023) and Salma and Aji (2023) also concluded that social media may impact boycott intention.

In addition, the Moral Sentiment Theory is also used in boycotts. By associating with situations such as morality and ethics, people may positively affect their boycott intentions by considering the suffering of others (Ishak et al., 2018). While revealing that moral feelings can affect people's boycott intentions, studies show that boycott intentions can be affected by combining religious aspects with morality (Abd-Razak & Abdul-Talib, 2012; Al Hyari et al., 2012).

Finally, the Theory of Planned Behavior (TPB) is prominent in boycott studies. This theory, which tries to explain the reasons behind people's behaviors, is examined in terms of the motivations behind people's boycott intentions. The effects of perceived effectiveness, social media, and consumer hostility variables on boycott intention are examined using the theoretical framework of Planned Behavior. Delistavrou et al. (2020) emphasize that this theory can effectively explain the motivations underlying boycotts.

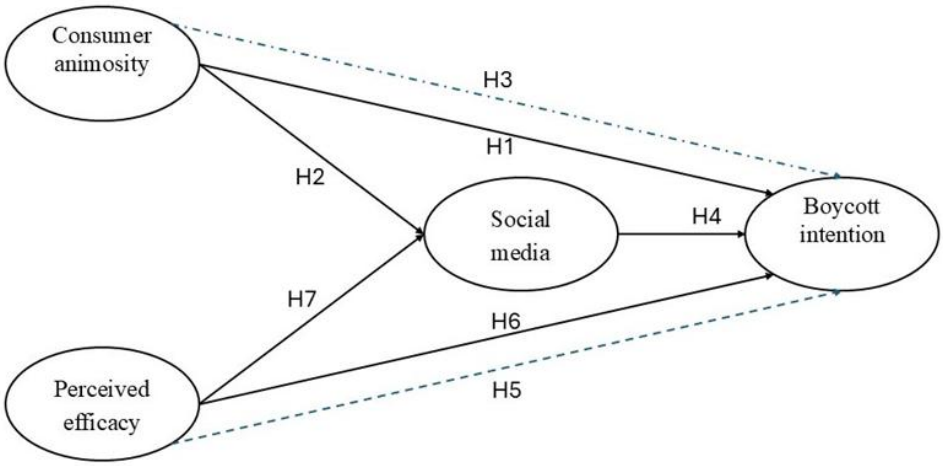

Figure 1. Research Model

The study collected prior research variables that could influence the intention to boycott. Unlike the variables used in other studies, this study adds the social media variable. The social media variable is examined both in terms of its effect on boycott intention and its mediating role. The consumer animosity variable (Xie et al., 2023), which is defined as the negative attitudes of consumers towards a business, brand, or its products and the situation of giving up purchasing, has been examined in many studies in terms of its effect on boycott intention (Feng & Yu, 2016; Ali. 2021; Xie et al. 2023; Krüger et al., 2024). In addition, some studies have found a positive effect of consumer animosity on consumers' boycott intentions (Abosag & Farah, 2014). As in the studies of Mishra et al. (2023), Zhai and Luo (2023), and Salma and Aji (2023), in which the effect of consumer animosity variable on boycott intention is examined, this relationship is analyzed through consumer animosity propositions. Accordingly, H1, H2, and H3 hypotheses are formed.

H1: *Consumer animosity positively influences consumer intentions to boycott.*

H2: *Consumer animosity yields a beneficial impact on social media.*

H3: *Social media moderates the relationship between consumer antagonism and consumer boycott intentions.*

Furthermore, it is seen that social media exerts influence on boycott movements. Illia et al. (2022) researched an online boycott that was initiated on social media. Susanti et al. (2024) studied the impact of social media on people's participation in boycotts and their intention to make purchases. Makarem and Jae (2016) analyzed the content of Twitter streams from various social media platforms. Echine (2019) examined the use of social networks during political events, specifically a boycott. Hosseini et al. (2023) investigated consumers' reasons for participating in a boycott centered around social media. Furthermore, an analysis of boycott studies on social media reveals that the objectives behind boycotts include issuing a call to action, raising awareness and sharing information, effecting change, and providing alternative options (Makarem & Jae, 2016). It has also been concluded that social media campaigns positively and significantly affect boycott attitudes (Susanti et al., 2024). When the studies examining social media and boycott are evaluated, it is seen that there are generally methods such as qualitative analysis, rhetoric, netrographic and case studies. However, Kaur and Chahal (2018), who examined the effect of social media in increasing environmental awareness, analyzed the social media scale with six factors and emphasized that changes can be made in the survey by taking the advice of experts. At this point, the factors and propositions measuring the social media effect were adapted to the boycott issue by using this study, and the following hypotheses were proposed:

H4: *Social media has a positive effect on consumers' boycott intentions.*

H5: *Social media mediates the relationship between perceived* efficacy *and boycott intention.*

Perceived efficacy pertains to the subjective perception of the general public on the likelihood of the boycott achieving its intended objective (Barakat & Moussa, 2017; Zhai & Luo, 2023). Essentially, the question at hand is whether the boycott will achieve success or have any impact. Consumers' views of perceived

effectiveness are influenced by their increased exertion of effort towards attaining the boycott aims and their belief in the efficacy of their actions. Consumer resentment can also influence consumer views of perceived effectiveness (Hoffman, 2013). According to Albayati et al. (2012), there is a clear relationship between consumer animosity, perceived efficacy, and the propensity to join in a boycott. Thus, in accordance with other research, this study posits that there may be a significant correlation between perceived efficacy and boycott intention. Alternatively, it is theorized that social media may act as a mediator in this connection. The study assesses perceived efficacy by utilizing variables derived from research conducted by Salma and Aji (2023). Currently, the study puts out the following ideas concerning the perceived effectiveness:

H6: *Perceived* efficacy *has a positive effect on consumers' boycott intentions.*

H7: *Perceived* efficacy *has a positive effect on social media.*

The study focuses on analyzing consumers' intention to boycott as the dependent variable. The boycott intention factor was measured by utilizing the boycott intention statements in the study by Salma and Aji (2023).

Hendarto, et al. (2018) highlight that Indonesia is a collection of islands separated into three distinct time zones, which might result in variations between the islands. Kuncoro (2013) highlights regional inequality, whereas Wibowo (2016) focuses on the disparity between the wealthy and the poor. This study examines whether there is a notable disparity in the participants' intentions to boycott based on their locations. The data obtained from seven distinct geographical regions of Türkiye will be analyzed for this purpose. Therefore, hypothesis H8 is put forward:

H8: *There is a significant difference in the boycott intentions of consumers according to their regions of residence.*

3. Method

Data was gathered from seven distinct geographical zones in Türkiye to analyze consumer behavior in the study. The sample comprises 749 participants, with 107 participants from each area. The primary objective of this selection is to analyze and compare the opinions of consumers residing in various regions of Türkiye regarding their plans to boycott.

The sample selection process utilized the stratified sampling method. A stratified sample guarantees that an equivalent number of participants are chosen randomly from each subgroup (such as the seven geographic areas of Türkiye) to reflect specific population segments accurately. An essential aspect of ensuring reliable comparisons and generalizing results is to analyze an equal quantity of inter-regional data.

3.1. Findings

Descriptive statistics about the study participants are shown in Table 1. The distribution of participants according to gender, age range, education level, occupation, and income status is shown in the table.

Table 1. Descriptive Statistics of Study's Participants

		Frequency	**Percent (%)**
Gender	Male	339	45,3
	Female	410	54,7
	Total	**749**	**100,0**
Age	18 – 25	120	16,0
	26 – 35	224	29,9
	36 – 45	292	39,0
	46 and above	113	15,1
	Total	**749**	**100,0**
Education Level	High school and below	110	14,7
	Associate degree	130	17,4
	Bachelor's degree	316	42,2
	Master's degree	113	15,1
	PhD	80	10,7
	Total	**749**	**100,0**
	Public Personnel	295	39,4
	Private Sector	191	25,5

Profession	Student	62	8,3
	Housewife	98	13,1
	Retired	35	4,7
	Other	68	9,1
	Total	**749**	**100,0**
Income Status	Minimum wage and below	144	19,2
	20.000 - 35.000 TL	136	18,2
	36.000 - 50.000 TL	191	25,5
	50.000 TL and above	278	37,1
	Total	**749**	**100,0**

3.2. Validity and Reliability Analysis

The scales used for the study underwent validity and reliability evaluations using a measurement model. Table 2, titled "Measurement Model Findings, " shows the analysis results." The table presents the coefficients for internal consistency reliability, convergent validity, and discriminant validity. The average variance values, known as AVE, are used to express the data.

Table 2. Measurement Model Findings

Variables	Items	Factor Loadings	Cronbach's Alpha	rho_A	CR	AVE
Boycott Intention	BI1	0.967	0.974	0.974	0.983	0.950
	BI2	0.982				
	BI3	0.975				
Consumer Animosity	CA1	0.883	0.888	0.910	0.918	0.693
	CA2	0.885				
	CA3	0.892				
	CA4	0.702				
	CA5	0.802				
Perceived Efficacy	PE1	0.916	0.948	0.950	0.960	0.829
	PE2	0.893				
	PE3	0.928				
	PE4	0.890				
	PE5	0.924				
Social media	SM1	0.902	0.955	0.957	0.962	0.762
	SM2	0.835				
	SM3	0.810				
	SM4	0.901				
	SM5	0.907				
	SM6	0.852				
	SM7	0.871				
	SM8	0.900				

Upon examining the data in the table, it is evident that the values exceed those reported by Hair et al. (2019) (AVE>0.50, CR>0.70, and factor loadings>0.70). The CR coefficients range from 0.918 to 0.983, exceeding the specified value. The factor loadings range from 0.702 to 0.967, and the AVE coefficients range from 0.693 to 0.950. This data demonstrates that internal consistency, reliability, and convergent validity fulfill the necessary criteria.

The HTMT criterion is utilized to evaluate discriminant validity. This criterion measures the ratio of the average correlations between expressions from different variables in the model to the geometric mean of the correlations between expressions from the same variable. The HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) criterion serves as the foundation for this evaluation. The results for discriminant validity can be found in Table 3.

Table 3. Discriminant Validity Results (HTMT Criterion)

	Boycott Intention	Consumer Animosity	Perceived Efficacy	Social media
Boycott Intention				
Consumer Animosity	0.615			
Perceived Efficacy	0.773	0.670		
Social media	0.737	0.581	0.839	

Hair et al. (2019) asserted that the HTMT ratio criterion should be below 0.85. Upon examination of Table 3, it is found that the threshold values of the HTMT coefficients are below 0.85. This outcome demonstrates that the conditions for discriminant validity have been satisfied. Figure 2 depicts the constructed structural equation model linking Boycott Intention, Consumer Animosity, Perceived Efficacy, and social media.

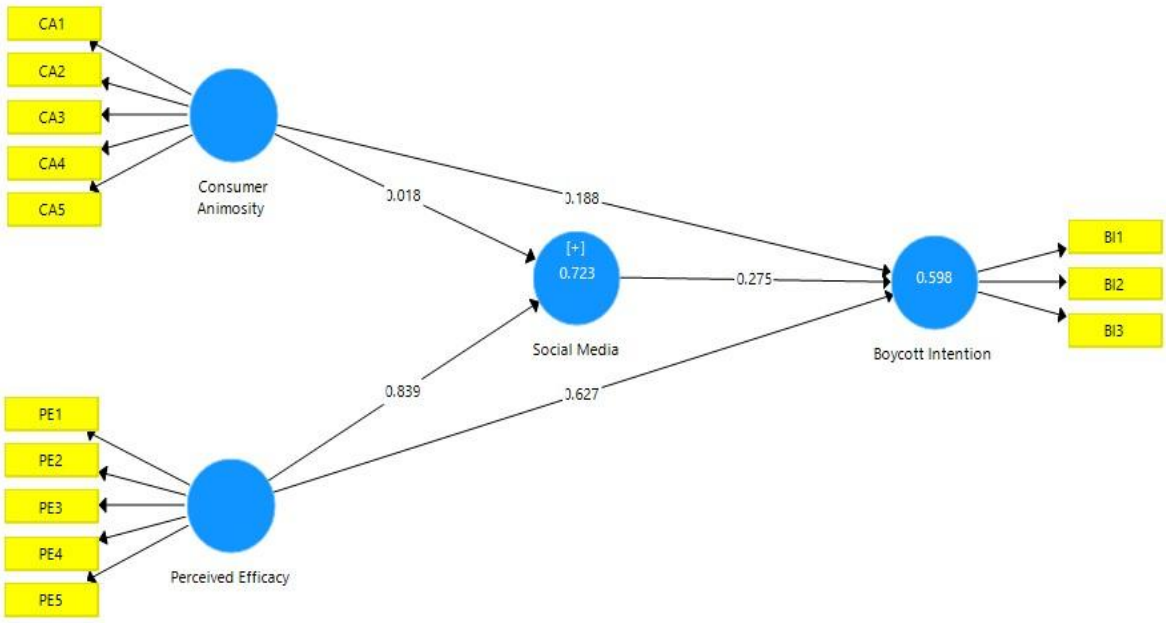

Figure 2. Structural Equation Model Path Diagram

The study's objective is to establish the theoretical connections between the variables influenced by other variables using structural equation modeling (SEM). Figure 2 depicts the correlation between the variables presented in the research model using route analysis. Five thousand resamplings were conducted to assess the statistical significance of the model using the bootstrapping technique. Furthermore, the R^2 values of the scales employed in the study were evaluated alongside the pertinent analyses. The R^2 number quantifies the proportion of the endogenous variable that can be accounted for by the exogenous variable (Hair, 2019).

As to Hair et al. (2019), the R^2 value ranges from 0 to 1. R^2 value 0.25 is considered weak, 0.50 is moderate, and 0.75 is considered substantial. The study found that the R^2 value for the Social Media variable was 72.3%, and the R^2 value for the Boycott Intention variable was 59.8%. These results indicate that the model's fit is satisfactory. The p-values were assessed to ascertain the significance of the β values obtained from the study, using a significance level of 5%. The conclusions of the hypothesis test are presented in Table 4.

Table 4. Hypothesis Test Findings

Hypotheses	Path	β	ss.	t	VAF	p	Confidence Interval (%95)
H1	Consumer Animosity -> Boycott Intention (Without Intermediary)	.189	.030	6.248		**.000**	(0.131; 0.249)
H6	Perceived Efficacy -> Boycott Intention (Without Intermediary)	.626	.035	17.734		**.000**	(0.555; 0.693)
H2	Consumer Animosity -> social media	.017	.026	.698		.485	(-0.033; 0.067)
H7	Perceived Efficacy -> social media	.839	.021	39.867		**.000**	(0.797; 0.880)
H4	Social media -> Boycott Intention	.274	.053	5.157		**.000**	(0.169; 0.380)
H3	Consumer Animosity -> social media -> Boycott Intention (Indirect Effect)	.005	.007	.664	-	.507	(-0.008; 0.021)
H5	Perceived Efficacy -> social media -> Boycott Intention (Indirect Effect)	.230	.044	5.202	%36,8	**,000**	(0.144; 0.318)

Table 4 presents the coefficients showing the mediating role of social media in the effect of consumer animosity and perceived efficacy on boycott intention. The Bootstrap method was employed to conduct mediation analysis. The Bootstrap test yields more distinct outcomes in detecting the mediation effect than the Sobel test and demonstrates substantial statistical potency. Hair et al. (2014) asserted that the Bootstrap test is initially conducted without incorporating the mediator variable in the model. Consequently, it becomes more comprehensible and interpretable to analyze the mediation impact when the mediator variable is included in the model.

Before the inclusion of the mediating variable in the model, it was found that consumer animosity had a positive and significant effect on boycott intention (ß=0.189; p=0.000<0.05). It was also determined that perceived efficacy positively and significantly affected boycott intention (ß=0.626; p=0.000<0.05). These values express the total effect. By incorporating the social media factor into the initial model, the influence of consumer animosity on the intention to boycott was identified (ß=0.184; p=0.000<0.05) decreased and remained statistically significant, and the impact of perceived efficacy on boycott intention (ß=0.396; p=0.000<0.05) also decreased and remained statistically significant.

Additionally, the study revealed that consumer animosity has no statistically significant impact on social media (ß=0.17; p=0.485>0.05). However, the analysis results showed that the perceived efficacy has a substantial and statistically significant impact on social media (ß=0.839; p=0.000<0.05), and social media also has a positive and statistically significant impact on boycott intention (ß=0.274; p=0.000<0.05).

The literature highlights the necessity of conducting further tests to confirm the existence of a mediation effect. The Sobel test is commonly employed in assessing mediation effects; however, it has faced criticism in recent years. According to Hair et al. (2017), the VAF (Variance Accounted For) test is recommended above the Sobel test. The VAF test is computed using the formula of indirect effect divided by total effect, multiplied by 100. The VAF value is expected to be between 0% and 100%. A VAF value above 80% indicates complete mediation, and a VAF value between 20% and 80% indicates partial mediation. A value less than 20% indicates that there is no mediation effect.

In Table 4, it can be said that there is no indirect effect between consumer animosity, social media, and boycott intention, as shown in hypothesis H3. Therefore, social media does not mediate the effect of consumer animosity on boycott intention (p>0.507). In the relationship between perceived efficacy, social media, and boycott intention, the indirect effect is ß=0.230, while the total effect is ß=0.626. The VAF value was determined to be 36.8% when computed using the appropriate formula. Hence, it can be asserted that social media has a limited role in mitigating the impact of perceived efficacy on boycott intentions.

The ANOVA test was employed to ascertain if there exists a statistically significant disparity in the boycott intents of consumers, utilizing data gathered from seven distinct geographical regions in Türkiye. The investigation revealed substantial disparities among regions. As a result of the analysis, significant differences were found between the regions. Post-hoc analyses were also performed to see between which regions the differences occurred.

Table 5. Data on the Regions

Regions	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
Mediterranean Region	107	3,8201	1,12999	,10924
Black Sea Region	107	4,1402	1,00540	,09720
Aegean Region	107	3,5841	1,30083	,12576
Marmara Region	107	3,9743	1,22808	,11872
Central Anatolia Region	107	4,2780	1,08882	,10526
Southeastern Anatolia Region	107	4,4065	,92369	,08930
Eastern Anatolia Region	107	4,3224	1,07062	,10350
Total	749	4,0751	1,14248	,04175

The table includes N, Mean, Std. Deviation and Std. Error information for the regions. In the table below, it is seen that there is a significant difference between the regions as the Sig. The value is less than 0.05 due to the ANOVA analysis (Mishra et al., 2019).

Table 6. ANOVA Test Results on Consumers' Boycott Intention

Boycott Intention	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	56,999	6	9,500	7,667	,000
Within Groups	919,339	742	1,239		
Total	976,338	748			

The post-hoc analysis was conducted to determine if there were differences in boycott intentions among consumers in different regions. The results showed that the average boycott intentions of those living in the Aegean Region differed significantly from those in the Black Sea Region ($p=0.010<0.05$), Central Anatolia Region ($p=0.001<0.05$), Eastern Anatolia Region ($p=0.000<0.05$), and Southeastern Anatolia Region ($p=0.000<0.05$).

The average intent to boycott among residents of the Mediterranean region varies significantly based on the Central Anatolia Region ($p=0.044<0.05$), Eastern Anatolia Region ($p=0.017<0.05$), and Southeastern Anatolia Region ($p=0.001<0.05$). Boycott intentions among residents in the Marmara Region are like those in other regions. This condition is favorably embraced due to the Marmara Region's diverse composition, encompassing socio-cultural elements from all regions of Türkiye.

4. Discussion

This study concludes that consumer animosity positively influences consumers' propensity to boycott. These findings align with prior research, which consistently demonstrates that consumer animosity strongly influences both the intention to boycott and actual participation in boycotts (Ettenson & Klein, 2005; Shahom et al., 2006; Rose et al., 2009; Abdul-Talib et al., 2016; Cossío-Silva et al., 2019; Ali, 2021; Palacios-Florencio et al., 2021). Alternatively, Xie et al. (2023) found brand animosity, and Krüger et al. (2024) found that social animosity impacts consumer boycott intentions. According to Verma (2022), animosity has a detrimental impact on consumer buying behavior. However, Kim et al. (2022) also highlight the significance of consumer closeness in diminishing consumer antagonism. Furthermore, certain studies have determined that consumer animosity does not influence boycotts, which contrasts with the findings of this study (Awaludin & Al-Khaidar, 2023; Salma & Aji, 2023).

The study found that perceived efficacy has a positive effect on boycott intention. This finding is in line with important similar studies in the literature (Sen et al., 2001; Klein et al. (-2004; Ettenson & Klein, 2005; Hoffman, 2013; Ishak et al., 2018; Roswinanto & Suwanda, 2023; Salma & Aji, 2023). Albrecht et al. (2013) argue that consumers are more likely to participate in boycotts when they consider them very effective. In contrast, contrary to the findings of this study, other studies have determined that perceived efficacy does not influence boycott intention (Aung et al., 2021; Pandey et al., 2021).

Another finding of this study is that social media has a beneficial impact on the intention to boycott. However, it does not act as a mediator in the connection between perceived efficacy and boycott intention. On the other hand, social media mediates the effect of consumer animosity on boycott intentions. It was also found that perceived efficacy positively affects social media.

Social media platforms frequently serve to coordinate and promote boycotts targeting businesses and brands (Jurgens et al., 2016: 130). Dalakas et al. (2023) researched the effects of boycott threats on social media, highlighting the significance of social media in this context. According to them, political consumerism on social media happens for several reasons, but brand advocacy can lessen its influence. In his study, Echine (2019) highlights the participants' perspective that social media plays a crucial role in the boycott's effectiveness. Hitchcock (2016) also determined that social media played a role in expanding the boycott movement and heightened consciousness. Currently, it is reasonable to believe that social media can influence boycotts by diminishing the social divide among individuals. The impact of social media on the intention to boycott is corroborated by the results of this study as well as previous research. In contrast to these findings, Sergius Koku (2012) discovered that online consumer boycotts are ineffective in inflicting economic harm on the targeted business.

The research on boycott intentions by area revealed considerable differences between consumers residing in the Aegean area and those residing in the Black Sea, Central Anatolia, Eastern Anatolia, and Southeastern Anatolia regions. The consumer boycott intents of individuals residing in the Mediterranean Region showed notable disparities compared to those in Central Anatolia, Eastern Anatolia, and Southeastern Anatolia. No substantial disparity was observed in the Marmara Region compared to the other regions.

The differences in boycott intentions between regions also support the study findings regarding the search history data for the concept of “boycott” on the Google Trends page (Google Trends, 2024). When consumers in Türkiye are examined in terms of regions, it is interpreted that consumers in the eastern regions are more sensitive to boycotts, and consumers in the Mediterranean and Aegean regions may have lower attitudes towards boycotts than other regions. Some studies have identified differences in boycott intentions between regions. Consumer animosity may also affect these studies (Smith & Li, 2010; Ahn et al., 2022; Hino, 2023; Kim et al., 2022).

5. Conclusion

This study analyzed the effects of consumer hostility, social media, and perceived efficacy on consumers' boycott intentions during the Israeli-Palestinian conflict. The objective was to provide a fresh perspective by investigating the intermediary roles of social media and contributing to existing literature. The findings of this study show that these characteristics influence the inclination to boycott. Although social media has a role in influencing the relationship between perceived efficacy and the intention to boycott, it does not play a role in influencing the relationship between consumer animosity and the desire to boycott. The participant's boycott intentions varied significantly across different locations. Furthermore, the utilization of social media and individuals' perspectives significantly impact the formation of intent to boycott. These findings significantly affect politicians and enterprises, providing a fresh perspective on comprehending consumer behavior.

In addition to impacting revenue, boycotts have the potential to harm the reputation of multinational corporations and attract public scrutiny toward unfavorable matters. Businesses should refrain from engaging in dubious conduct while considering the ethical concerns of consumers. Implementing an ethical decision-making process can help identify and address potential negative consequences early (Balabanis, 2013: 515). Policymakers can enhance consumers' confidence in their selections by guiding them toward achieving societal and communal advantages. Furthermore, they can leverage the influence of market mechanisms influenced by consumer preferences while minimizing the need for direct governmental involvement (Ali, 2021: 505). The economic consequences of political boycotts on countries should not be underestimated. Policymakers should consider measures that foster consumer antipathy, as these measures can also negatively affect their nations and economies.

Brands must take steps to reduce the negative feelings of consumers and address their perception of the boycott's effectiveness. Hence, enterprises or brands should be focused on reducing the influence of critical factors that may affect the consumer's decision to engage in the boycott. Furthermore, the significance of social media should not be disregarded. Implementing strategies to mitigate consumer anger through social networks

involves minimizing company remarks likely to provoke consumer reactions and reducing consumer animosity and intent to boycott.

Businesses should endeavor to distance their brands from the target of boycotts and enhance the consumer perception of the brand's worth. They should create tactics to reinforce in consumers' minds that they possess distinct qualities, are essential, and hold significant worth. In order to enhance customer loyalty, it is imperative to prioritize consumer brand communication through digital marketing strategies and viral campaigns on social networks (Cossio-Silva et al., 2019: 336). According to Bravo and Chapa (2024), consumers' judgments of how strongly news is framed regarding moral intensity and their opinions towards the brand will significantly influence their intentions to boycott. Hence, businesses should be cognizant of this matter since the adverse visibility of brands in the media could bolster consumers' inclination to boycott. Conversely, businesses or brands that are not the focus of the boycott may draw attention to themselves by endorsing boycott movements. Afego et al. (2021: 50) demonstrate that companies who openly declare their intention to engage in boycott campaigns experience a statistically significant and positive anomalous stock return of 2.68% on average within a short period following their statement.

When analyzing public boycott campaigns, the decline in Starbucks' stock prices and the drop in consumption goals for Coca-Cola corporations serve as proof that the boycott remains effective and relevant. The boycott campaign in Türkiye may have been influenced by recent statements made by Israeli officials, thereby impacting the perspectives of the survey participants and the resulting conclusions.

6. Limitations of the Study and Recommendations

This study focused on a particular and contemporary boycott phenomenon occurring in Türkiye. The consequences of recent conflicts may have significantly influenced the study. While the study covered seven distinct locations in Türkiye, its limited scope to only one country may restrict the global applicability of the reported conclusions. While the specific sample comprised individuals who shared the same cultural, socio-economic, and political settings regarding the boycott issue, it is important to acknowledge that other participants with potentially different results may not have been included. To enhance the comprehensiveness of the study, it would be beneficial to incorporate people from diverse countries.

Examining the consequences of boycotts or political conflicts on regional economic outcomes might provide diverse viewpoints. Moreover, conducting additional studies on the financial efficacy of boycotts could offer further substantiation for the existing conclusions. Conducting more extensive studies in future studies might help identify universally applicable findings. Researchers can analyze the global impact of boycotts on specific businesses or brands to gain comparative data. All the proposals in the conclusion are believed to have significant implications for practitioners and future research.

References

Abd-Razak, I.S. & Abdul-Talib, A.N. (2012). Globality and intentionality attribution of animosity: an insight into the consumer boycotts in the Muslim dominant markets. *Journal of Islamic Marketing*, *3*(1), 72-80. https://doi.org/10.1108/17590831211206608

Abdul-Talib, A. N., Abd-Latif, S. A., & Abd-Razak, I. S. (2016). A study on the boycott motivations of Malaysian non-Muslims. *Journal of Islamic Marketing*, *7*(3), 264-287. https://doi.org/10.1108/JIMA-11-2014-0071

Abosag, I. (2010). Dancing with macro-boycotters: the case of Arla Foods. *Marketing Intelligence & Planning*, *28*(3), 365-373. https://doi.org/10.1108/02634501011041471

Abosag, I., & F. Farah, M. (2014). The influence of religiously motivated consumer boycotts on brand image, loyalty, and product judgment. *European Journal of Marketing*, *48*(11/12), 2262-2283. https://doi.org/10.1108/EJM-12-2013-0737

Afego, P. N., & Alagidede, I. P. (2021). What does corporate social advocacy signal? Evidence from boycott participation decisions. *Journal of capital markets studies*, *5*(1), 49-68. https://doi.org/10.1108/JCMS-10-2020-0040

Ahn, J., Greaney, T. M., & Kiyota, K. (2022). Political conflict and angry consumers: Evaluating the regional impacts of a consumer boycott on travel services trade. *Journal of the Japanese and International Economies*, *65*, 101216. https://doi.org/10.1016/j.jjie.2022.101216

Ahsyam, F., Syaharana, S., Alfira, M., Sudarmi, S., & Muchran, M. (2024). The Impact of The Pro-Israel Product Boycott on Stock Prices Companies Registered on Bei. *International Social Sciences and Humanities*, *3*(1), 75-80. https://doi.org/10.32528/issh.v3i1.453

Al Ganideh, S. F., & Elahee, M. N. (2014). Understanding anti-Americanism among Arab consumers: the case of Jordan. *Journal of Competitiveness Studies*, 22(1/2), 71. Access address: https://www.proquest.com/openview/dbadd0833ceccc982f6d9a5ffc09da3b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=32907

Albayati, M. S., Mat, N. K. N., Musaibah, A. S., Aldhaafri, H. S., & Almatari, E. M. (2012). Participate in boycott activities toward Danish products from the perspective of Muslim consumer. *American Journal of Economics, Special issue*, *1*, 120-124. DOI: 10.5923/j.economics.20120001.27

Albrecht, C. M., Campbell, C., Heinrich, D., & Lammel, M. (2013). Exploring why consumers engage in boycotts: Toward a unified model. *Journal of Public Affairs*, *13*(2), 180-189. DOI: 10.1002/pa.1473

Al-Hyari, K., Alnsour, M. and Al Weshah, G. (2012). Religious beliefs and consumer behavior: from loyalty to boycotts. *Journal of Islamic Marketing*, *3*(2), 155-175. https://doi.org/10.1108/17590831211232564

Ali, B. J. (2021). Impact of consumer animosity, boycott participation, boycott motivation, and product judgment on purchase readiness or aversion of Kurdish consumers in Iraq. *Journal of Consumer Affairs*, *55*(2), 504-523. https://doi.org/10.1111/joca.12350

Aung, M., Wang, J., & Zhang, X. (2021). Navigating the field of contemporary political consumerism: Consumer boycott and consumer buycott vistas. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, *15*(4). https://articlearchives.co/index.php/JMDC/article/view/4695

Awaludin, A. A., & Al-Khaidar, M. A. (2023). Opinion leaders and boycott intentions: Factors influencing consumer behavior in support of Israel Boycott. *Journal of Digital Marketing and Halal Industry*, *5*(2), 243-264. DOI: 10.21580/jdmhi.2023.5.2.20166

Aziz, A., & Farouk, A. (2024). The exposure of Egyptian youth to campaigns to boycott foreign brands on social media and its impact on their attitudes towards buying and supporting local industries. *The Egyptian Journal of Media Research*, *2024*(86), 155-219. DOI: 10.21608/EJSC.2024.349599

Balabanis, G. (2013). Surrogate boycotts against multinational corporations: consumers' choice of boycott targets. *British Journal of Management*, *24*(4), 515-531. https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2012.00822.x

Barakat, A., & Moussa, F. (2017). Using the expectancy theory framework to explain the motivation to participate in a consumer boycott. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, *11*(3). Access address: https://articlearchives.co/index.php/JMDC/article/view/4380

Baumgart-Ochse, C. (2019). Claiming justice for Israel/Palestine: The boycott, divestment, sanctions (BDS) campaign and Christian organizations. In *The Role of Religion in Struggles for Global Justice* (pp. 104-120). Routledge. https://doi.org/10.1080/14747731.2017.1310463

Beck, V. (2019). Consumer boycotts as instruments for structural change. *Journal of Applied Philosophy*, *36*(4), 543-559. https://doi.org/10.1111/japp.12301

Braunsberger, K., & Buckler, B. (2011). What motivates consumers to participate in boycotts: Lessons from the ongoing Canadian seafood boycott. *Journal of business research*, *64*(1), 96-102. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2009.12.008

Bravo, O. S. A. C., & Chapa, S. (2024). Testing the effects of moral intensity news frames on consumer boycott intention. *Journal of Consumer Marketing*, *41*(2), 226-238. https://doi.org/10.1108/JCM-06-2022-5413

Cossío-Silva, F. J., Revilla-Camacho, M. Á., Palacios-Florencio, B., & Benítez, D. G. (2019). How to face a political boycott: the relevance of entrepreneurs' awareness. *International Entrepreneurship and Management Journal*, *15*, 321-339. https://doi.org/10.1007/s11365-019-00579-4

Cruz, B. D. P. A., Pires Jr, R. J. M., & Ross, S. D. (2013). Gender difference in the perception of guilt in consumer boycott. *Revista Brasileira de Gestão de Negócios*, *15*, 504-523. https://doi.org/10.7819/rbgn.v15i49.1357

Dalakas, V., Melancon, J.P. and Szczytynski, I. (2023). Brands in the eye of the storm: Navigating political consumerism and boycott calls on social media. *Qualitative Market Research*, *26*(1), 1-18. https://doi.org/10.1108/QMR-07-2021-0089

Earl, J., & Kimport, K. (2009). Movement societies and digital protest: Fan activism and other nonpolitical protest online. *Sociological Theory*, *27*(3), 220–243. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-9558.2009.01346.x

Echine, A. (2019). Social media and social mobility: Exploring the role of social networks in the 2018 boycott campaign in Morocco. *Journal of Cyberspace Studies*, *3*(1), 59–78. DOI: 10.22059/jcss.2019.264126.1024

Eesley, C., & Lenox, M. J. (2006). Firm responses to secondary stakeholder action. *Strategic Management Journal*, *27*(8), 765-781. https://doi.org/10.1002/smj.536

Ettenson, R., & Gabrielle Klein, J. (2005). The fallout from French nuclear testing in the South Pacific: A longitudinal study of consumer boycotts. *International marketing review*, *22*(2), 199-224. https://doi.org/10.1108/02651330510593278

Fadzilah, N. I., Yovita, L., Waluyo, D. E., & Oktavia, V. (2024). Does the boycott affect Israel-affiliated companies in Indonesia? *Finance: International Journal of Management Finance*, 1(4), 65-78. https://doi.org/10.62017/finance.v1i4.48

Feiler, G. (2013). *From boycott to economic cooperation: the political economy of the Arab boycott of Israel*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315037028

Feng, Z., & Yu, G. (2016). Animosity and purchase intention: how perceived quality impacts Consumers' willingness to buy, as a moderating factor. *Journal of International Business and Law*, *15*(2), 4. Access address: https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/jibl/vol15/iss2/4

Friedman, M. (1985). Consumer Boycotts in the United States, 1970–1980: contemporary events in historical perspective. *Journal of Consumer Affairs*, *19*(2), 96-117. https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.1985.tb00346.x

Gerstenfeld, M. (2003). The academic boycott against Israel. *Jewish Political Studies Review*, 15(3/4) 9-70. Access address: https://www.jstor.org/stable/25834576

Geweke, J. M. (2024). The management of international boycotts in historical perspective: Volkswagen and the Arab League boycott, 1960-1977. *Business History*, 1-25. https://doi.org/10.1080/00076791.2024.2340622

Google Trends, (2024). Access address: https://trends.google.com/trends/explore?date=2023-10-07%202024-08-22&geo=TR&q=%2Fm%2F0pzkg&hl=tr

Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling*. Thousand Oaks: Sage. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57413-4_15

Hair, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L. & Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: Updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, *1*(2), 107-123. https://doi.org/10.1504/IJMDA.2017.087624

Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M. & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, *31*(1), 2–24. www.emeraldinsight.com/0955-534X.htm

Hamzah, H., & Mustafa, H. (2018). Exploring consumer boycott intelligence towards Israel-related companies in Malaysia: An integration of the theory of planned behaviour with transtheoretical stages of change. *Journal of Islamic Marketing*, *10*(1), 208-226. https://doi.org/10.1108/JIMA-06-2017-0070

Haug, C. (2013). Organizing spaces: Meeting arenas as a social movement infrastructure between organization, network, and institution. *Organization Studies*, *34*(5-6), 705-732. https://doi.org/10.1177/0170840613479232

Hawkins, R. A. (2010). Boycotts, buycotts and consumer activism in a global context: An overview. *Management & Organizational History*, *5*(2), 123-143. https://doi.org/10.1177/1744935910361644

Hendarto, K.A., Dharmmesta, B.S., Purwanto, B.M. and Moeliono, M.M.M. (2018). Analyzing consumer participation in boycott movement using the analytical hierarchy process: Indonesia context. *Journal of Islamic Marketing*, *9*(4), 698-726. https://doi.org/10.1108/JIMA-11-2016-0086

Hino, H. (2023). More than just empathy: The influence of moral emotions on boycott participation regarding products sourced from politically contentious regions. *International Business Review*, *32*(1), 102034. https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2022.10203

Hitchcock, J. (2016). Social Media Rhetoric of the Transnational Palestinian-led Boycott, Divestment, and Sanctions Movement. *Social media + Society*, *2*(1). https://doi.org/10.1177/2056305116634367

Hoffmann, S. (2013). Are boycott motives rationalizations? *Journal of Consumer Behaviour*, *12*(3), 214-222. https://doi.org/10.1002/cb.1418

Hoffmann, S., & Müller, S. (2009). Consumer boycotts due to factory relocation. *Journal of Business Research*, *62*(2), 239-247. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.031

Hosseini, S., Siyamiyan Gorji, A., Vo-Thanh, T., & Zaman, M. (2023). Behind the hashtags: exploring tourists' motivations in a social media-centred boycott campaign. *Tourism Recreation Research*, 1–13. https://doi.org/10.1080/02508281.2023.2210010

Illia, L., Colleoni, E., Ranvidran, K., & Ludovico, N. (2022). Mens rea, wrongdoing and digital advocacy in social media: Exploring quasi-legal narratives during# deleteuber boycott. *Journal of Public Affairs*, *22*, e2805. https://doi.org/10.1002/pa.2805

Investing.com Available at: https://www.investing.com/equities/starbucks-corp Access date: 20.08.2024

Ishak, S., Khalid, K., & Sulaiman, N. (2018). Influencing consumer boycott: between sympathy and pragmatic. *Journal of Islamic Marketing*, *9*(1), 19-35. https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2016-0042

Jurgens, M., Berthon, P., Edelman, L., & Pitt, L. (2016). Social media revolutions: The influence of secondary stakeholders. *Business Horizons*, 59(2), 129-136. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2015.11.010

Kagee, A. (2022). The academic boycott of Israel: Juxtaposing academic freedom and human rights in International Relations. *Politikon*, *49*(2), 97-119. https://doi.org/10.1080/02589346.2022.2065152

Kalliny, M., Hausman, A., Saran, A., & Ismaeil, D. (2017). The cultural and religious animosity model: evidence from the United States. *Journal of Consumer Marketing*, *34*(2), 169-179. https://doi.org/10.1108/JCM-06-2015-1464

Kaur, A., & Chahal, H. S. (2018). Role of social media in increasing environmental issue awareness. *Researchers World*, *9*(1), 19-27. http://dx.doi.org/10.18843/rwjasc/v9i1/03

Kim, C., Yan, X., Kim, J., Terasaki, S., & Furukawa, H. (2022). Effect of consumer animosity on boycott campaigns in a cross-cultural context: Does consumer affinity matter? *Journal of Retailing and Consumer Services*, *69*. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103123

Klein, J.G., Smith, N.C. and John, A. (2004). Why we boycott: consumer motivations for boycott participation. *Journal of Marketing*, *68*(6), 92-109. https://doi.org/10.1509/jmkg.68.3.92.34770

Krüger, T., Hoffmann, S., Nibat, I. N., Mai, R., Trendel, O., Görg, H., & Lasarov, W. (2024). How consumer animosity drives anti-consumption: A multi-country examination of social animosity. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *81*, 103990. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103990

Kuncoro, M. (2013). Economic geography of Indonesia: can MP3EI reduce inter-regional inequality. *South East Asian Journal of Contemporary Business, Economics, and Law*, *2*(2), 17-33. https://seajbel.com/previous-issues/june-2013/vol-2-issue-2-june-2013/

Lasarov, W., Hoffmann, S. & Orth, U. (2023). Vanishing Boycott Impetus: Why and How Consumer Participation in a Boycott Decreases Over Time. *J Bus Ethics* 182, 1129–1154. https://doi.org/10.1007/s10551-021-04997-9

Lee, Y., & Chon, M. G. (2021). Don't Go, Don't Buy": understanding the motivations of the anti-Japan boycott movement in South Korea during an international conflict. *Negotiation and Conflict Management Research*, *15*(1), 1-25. https://ncmr.lps.library.cmu.edu/article/id/458/

Leong, S. M., Cote, J. A., Ang, S. H., Tan, S. J., Jung, K., Kau, A. K., & Pornpitakpan, C. (2008). Understanding consumer animosity in an international crisis: Nature, antecedents, and consequences. *Journal of International Business Studies*, *39*, 996-1009. https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400392

Makarem, S. C., & Jae, H. (2016). Consumer boycott behavior: An exploratory analysis of twitter feeds. *Journal of consumer affairs*, *50*(1), 193-223. https://doi.org/10.1111/joca.12080

Mirza, F., Ashraf, S., & Jahangir, H. B. (2020). The impact of religiously motivated consumer boycotts on product judgment, brand image and loyalty. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, *10*(11), 384-402. http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v10-i11/7902

Mishra, P., Singh, U., Pandey, C. M., Mishra, P., & Pandey, G. (2019). Application of student's t-test, analysis of variance, and covariance. *Annals of cardiac anaesthesia*, *22*(4), 407-411. DOI: 10.4103/aca.ACA_94_19

Muhamad, N., Khamarudin, M., & Fauzi, W. I. M. (2018). The role of religious motivation in an international consumer boycott. *British Food Journal, 121*(1), 199–217. https://doi.org/10.1108/ BFJ-02-2018-0118

Neilson, L. A. (2010). Boycott or buycott? Understanding political consumerism. *Journal of Consumer Behaviour*, *9*(3), 214-227. https://doi.org/10.1002/cb.313

Palacios-Florencio, B., Revilla-Camacho, M. Á., Garzón, D., & Prado-Román, C. (2021). Explaining the boycott behavior: A conceptual model proposal and validation. *Journal of Consumer Behaviour*, *20*(5), 1313-1325. https://doi.org/10.1002/cb.1937

Pandey, S. P., Ahmad, Y., & Gautam, A. (2021). Consumer Motivations for Boycott. *Pacific Business Review*, *14*(6), 51-63. Access address: http://www.pbr.co.in/2021/December7.aspx

Riefler, P., & Diamantopoulos, A. (2007). Consumer animosity: a literature review and a reconsideration of its measurement. *International Marketing Review*, *24*(1), 87-119. https://doi.org/10.1108/02651330710727204

Rose, M., Rose, G. M., & Shoham, A. (2009). The impact of consumer animosity on attitudes towards foreign goods: a study of Jewish and Arab Israelis. *Journal of Consumer Marketing*, *26*(5), 330-339**.** DOI 10.1108/07363760910976583

Roswinanto, W. and Suwanda, S.N. (2023). Religious boycott in Indonesia: investigation of antecedents and the effect of religiosity dimensions. *Journal of Islamic Marketing*, *14*(1), 174-195. https://doi.org/10.1108/JIMA-08-2020-0246

Salma, S. Y., & Aji, H. M. (2023). What drives Muslims to boycott French brands? The moderating role of brand judgement and counterargument. *Journal of Islamic Marketing*, *14*(5), 1346-1368. https://doi.org/10.1108/JIMA-04-2021-0128

Samudra, F., Zaman, A. R. B., & Mukti, D. A. (2024). Reviving the Essence of Jihad in the Contemporary Era: Advocating Struggle and Solidarity for Palestine Through Boycott of Pro-Israel Products. *MILRev: Metro Islamic Law Review*, *3*(1), 22-42. https://doi.org/10.32332/milrev.v3i1.8971

Sari, D.K., Mizerski, D. and Liu, F. (2017). Boycotting foreign products: a study of Indonesian Muslim consumers. *Journal of Islamic Marketing*, 8(1), 16-34. https://doi.org/10.1108/JIMA-12-2014-0078

Seidman, G. W. (2007). *Beyond the boycott: Labor rights, human rights, and transnational activism*. Russell Sage Foundation. https://www.researchgate.net/publication/249000693

Sen, S., Gürhan-Canli, Z. and Morwitz, V. (2001). Withholding consumption: a social dilemma perspective on consumer Boycotts. *Journal of Consumer Research*, 28(3), 399-417. Access address: https://academic.oup.com/jcr/article-abstract/28/3/399/1830054

Sergius Koku, P. (2012). On the effectiveness of consumer boycotts organized through the internet: the market model. *Journal of Services Marketing*, *26*(1), 20-26. https://doi.org/10.1108/08876041211199698

Shin, S., & Yoon, S. W. (2018). Consumer motivation for the decision to boycott: The social dilemma. *International Journal of Consumer Studies*, *42*(4), 439-447. https://doi.org/10.1111/ijcs.12444

Shoham, A., Davidow, M., J., G. and Ruvio, A. (2006). Animosity on the home front: the intifada in Israel and its impact on consumer behavior. *Journal of International Marketing*, *14*(3), 92-114. https://doi.org/10.1509/jimk.14.3.92

Smith, M. and Li, Q. (2010). The role of occupation in an integrated Boycott model: a cross-regional study in China. *Journal of Global Marketing*, *23*(2), 109-126. https://doi.org/10.1080/08911761003673421

Sorek, T. (2022). Sports and boycott: attitudes among Jewish Israelis. *International Review for the Sociology of Sport*, *57*(8), 1197-1213. https://doi.org/10.1177/1012690221106642

Storey, D. (2005). Academic boycotts, activism and the academy. *Political Geography*, *24*(8), 992-997. https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2005.06.007

Suhud, U. (2018). The impact of consumer animosity on purchase unwillingness in a boycott of Sari Roti. *Binus Business Review*, *9*(2), 87-94. https://doi.org/10.21512/bbr.v9i2.4060

Susanti, L., Novandari, W., & Setyanto, R. P. (2024). The Effectiveness of Social Media Campaigns on Boycott Participation: The Role of Boycott Attitudes and Motivation. *International Journal of Economics, Business and Innovation Research*, *3*(4), 537-564. https://doi.org/10.70799/ijebir.v3i04.1000

Valenzuela, S. (2013). Unpacking the use of social media for protest behavior: The roles of information, opinion expression, and activism. *American behavioral scientist*, 57(7), 920-942. https://doi.org/10.1177/0002764213479375

Verma, P. (2022). Animosity leads to boycott and subsequent reluctance to buy: evidence from Sino Indian disputes. *Review of International Business and Strategy*, *32*(3), 368-386. https://doi.org/10.1108/RIBS-07-2020-0075

Wibowo, T. (2016). Ketimpangan pendapatan dan Middle income trap. *Kajian Ekonomi dan Keuangan*, *20*(2), 111-132. https://doi.org/10.31685/kek.v20i2.184

Wilson, J.A. and Grant, J. (2013). Islamic marketing-a challenger to the classical marketing canon? *Journal of Islamic Marketing*, *4*(1), 7-21. https://doi.org/10.1108/17590831311306327

Xie, J., Choo, H. J., & Lee, H. K. (2023). Effects of consumer animosity on boycotts: the role of cognitive-affective evaluations and xenocentrism. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, *28*(1), 45-60. https://doi.org/10.1108/JFMM-11-2022-0235

Yousaf, S., Razzaq, A., & Fan, X. (2021). Understanding tourists' motivations to launch a boycott on social media: A case study of the# BoycottMurree campaign in Pakistan. *Journal of Vacation Marketing*, *27*(4), 479-495. https://doi.org/10.1177/1356766721993861

Yüksel, U. (2013). Non-participation in anti-consumption: Consumer reluctance to boycott. *Journal of Macromarketing*, *33*(3), 204-216. https://doi.org/10.1177/0276146713484153

Zhai, X., & Luo, Q. (2023). Rational or emotional? A study on Chinese tourism boycotts on social media during international crisis situations. *Tourism Management Perspectives*, *45*, 101069. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.101069

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑.Bu çalışmanın yazar/yazarları, Munzur Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun tarih 29.08.2024 sayı 2024/07 ve karar 01 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Heyelan Duyarlılığının Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Frekans Oranı (FR) ile Belirlenmesi: Kürk Çayı Havzası (Elazığ) Örneği

Determination of Landslide Susceptibility by Analytical Hierarchy Process and Frequency Ratio: Kürk Stream Basin (Elazığ) Example

Turgay ÖZ[1]

[1]*Arş.Gör.Dr, Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Elazığ, toz@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3749-4193*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
23.10.2024
Kabul/Accepted:
25.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1572408

Anahtar Kelimeler
Frekans Oranı, Analitik Hiyerarşi, Heyelan Duyarlılığı, Heyelan Riski, Coğrafi Bilgi Sistemleri

ÖZ

Heyelan duyarlılık haritalarının oluşturulması, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama Teknolojileri (UA) kullanılarak gerçekleştirilen önemli bir çalışmadır. Bu haritalar, riskli bölgelerin belirlenmesini ve afet yönetim planlarının geliştirilmesini sağlar. Çalışma alanı olarak seçilen Kürk Çayı Havzası, Doğu Anadolu Fay Zonu (DAF) üzerinde yer almakta olup, bölgenin tektonik olarak aktif bir yapıya sahip olması heyelan riskini artırmaktadır. Ayrıca, litolojik çeşitlilik ve yüksek eğim oranları da heyelan oluşumunu tetikleyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Çalışmada heyelan duyarlılık haritaları 12 faktör kullanılarak Frekans Oranı (FR) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemleri kullanılarak üretilmiş ve doğrulukları ROC eğrisi ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, FR yöntemi, istatistiksel hesaplamaya dayalı daha objektif bir yaklaşım sunarak, AHS yöntemine kıyasla daha başarılı sonuçlar vermiştir. FR yönteminin doğruluğu, heyelan duyarlılık haritalarının üretilmesinde etkili bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma hem istatistiksel hem de uzman temelli yöntemleri bir araya getirerek kapsamlı bir heyelan duyarlılık analizi sunmaktadır. Üretilen duyarlılık haritalarının, havza yönetimi, afet riskinin azaltılması ve sürdürülebilir arazi kullanımı gibi alanlarda önemli katkılar sağlayabileceği ortaya konulmuştur.

Keywords
Frequency Ratio, Analytical Hierarchy, Landslide Susceptibility, Landslide Risk, Geographic Information Systems

ABSTRACT

The creation of landslide susceptibility maps is an important study carried out using Geographic Information Systems (GIS) and Remote Sensing Technologies (RST). These maps enable the determination of risky areas and the development of disaster management plans. The Kürk Stream Basin selected as the study area is located on the East Anatolian Fault Line, and the tectonically active structure of the region increases the risk of landslides. In addition, lithological diversity and high slope rates are among the important factors that trigger landslide formation. In the study, landslide susceptibility maps were produced using Frequency Ratio (FR) and Analytical Hierarchy Process (AHS) methods and their accuracy was tested with the ROC curve. According to the analysis results, the FR method provided a more objective approach based on statistical calculation and yielded more successful results compared to the AHS method. The accuracy of the FR method reveals that it is an effective method in the production of landslide susceptibility maps. In conclusion, this study offers a comprehensive landslide susceptibility analysis by combining both statistical and expert-based methods. It has been demonstrated that the produced susceptibility maps can make significant contributions to areas such as watershed management, disaster risk reduction and sustainable land use.

Atıf/Citation: Öz, T. (2025). Heyelan Duyarlılığının Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve Frekans Oranı (FR) ile Belirlenmesi: Kürk Çayı Havzası (Elazığ) Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 467-485
Sorumlu yazar/Corresponding author: Turgay OZ, toz@firat.edu.tr

1.Giriş

Heyelanlar, doğal faktörlerin (jeoloji, jeomorfoloji, eğim, iklim, bitki örtüsü) ve beşeri faktörlerin (arazi kullanımı, alt yapı çalışmaları, bina yapımı vb.) etkisiyle meydana gelen, hem can hem de mal kayıplarına yol açarak toplumları derinden etkileyen afet türlerindendir. Yapılan araştırmalar, heyelan olaylarının sıklıkla şiddetli yağışlar, depremler ve insan faaliyetleri gibi faktörlerle tetiklendiğini göstermektedir (Özdemir, 2008; Zhang & et al. 2019). Ayrıca bu olgu, arazi bozulmasına neden olmakta, toprak kayıplarına yol açmakta (Öz ve Günek, 2021) ve tapu-mülkiyet sorunlarına yol açmaktadır.

Heyelanların meydana gelme sıklığı ve etkileri, özellikle eğimli ve zayıf jeolojik yapıya sahip bölgelerde daha belirgin hale gelmektedir. Şiddetli yağışlar, depremler, arazi kullanım değişiklikleri ve insan müdahaleleri, bu tür olayların daha sık ve yıkıcı olmasına katkıda bulunur. Doğru bir heyelan duyarlılık analizi, risk altındaki bölgelerin belirlenmesi ve bu alanlarda alınacak önlemlerin planlanması açısından hayati önem taşımaktadır.

Her bölgedeki heyelan duyarlılık potansiyelinin belirlenmesi ve haritalandırılması, yağış miktarı, arazi kullanımı, jeolojik birimler, eğim derecesi, yola uzaklık, akarsulara uzaklık, faylara uzaklık gibi çeşitli faktörlere bağlıdır (Aydınoğlu ve Altürk 2022; Aghlmand, vd. 2020; Başalan, 2022; Çellek, vd. 2015; Chen & Chen, 2021; Das & Lepcha, 2019; El Jazouli et al. 2019) . Bu bağlamda bu faktörleri belirlemek için en iyi yöntemi seçmek hala araştırmacıların temel konusudur. Coğrafi Bilgi Sistemi'nin (CBS) sürekli artan gelişimi heyelan duyarlılık bölgelerinin oluşturulmasını kolaylaştırmıştır.

Heyelan duyarlılık haritalarının oluşturulmasında çeşitli yöntemler kullanılır ve her yöntemin kendine özgü avantajları ve sınırlamaları vardır (Dalkes ve Korkmaz, 2023; Üzel ve Öztürk, 2021). En yaygın kullanılan yöntemlerden ikisi, Frekans Oranı (FR) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemleridir (Başara ve Şişman, 2022; Ceylan Demirel ve Hastaoğlu, 2022; Dalkes ve Korkmaz, 2023). FR yöntemi, basitliği ve uygulanabilirliği nedeniyle tercih edilirken, AHS yöntemi ise uzman görüşlerini ve kriterlerin ağırlıklandırılmasını dahil etme yeteneğiyle öne çıkar (Ceylan Demirel ve Hastaoğlu, 2022; Üzel ve Öztürk, 2021).

FR yöntemi, geçmiş heyelan olaylarının mekansal dağılımını analiz ederek gelecekteki heyelanların olası yerlerini tahmin eder (Aydoğan ve Dağ, 2023; Pourghasemi et al, 2013; Öz ve Günek, 2021). Bu yöntemde, heyelan envanteri (Şekil 2) ve heyelan oluşumunu etkileyen faktörlere ait haritalar kullanılarak (Şekil 3) her bir faktörün alt sınıfları için frekans oranları hesaplanır (Dalkes ve Korkmaz, 2023; Üzel ve Öztürk, 2021). AHS yöntemi ise, karmaşık karar verme problemlerini çözmek için geliştirilmiş bir çok kriterli karar verme yöntemidir (Berber ve Ceyran, 2023; Ceylan Demirel ve Hastaoğlu, 2022). Heyelan duyarlılık analizinde, AHS yöntemi kullanılarak, heyelan oluşumuna etki eden farklı faktörlerin (yüksekti, eğim, yağış vb) göreli önemleri belirlenir ve bu faktörlere ağırlıklar atanır (Dalkes ve Korkmaz, 2023).

Her iki yöntemin de kendine özgü güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır (Dağdelenler, 2020). FR yönteminin uygulanması nispeten kolay olsa da, bu yöntem, faktörler arasındaki karmaşık etkileşimleri ve belirsizliklerin varlığını tam olarak ele alamayabilir (Aydoğan ve Dağ, 2023). AHS yöntemi ise, uzman görüşlerine dayalı subjektif değerlendirmeler içerebilir ve tutarlılık sorunları yaşanabilir. Bu nedenle, heyelan duyarlılık haritalarının oluşturulmasında, en uygun yöntemin seçimi, çalışmanın amacına, veriye erişebilirliğine ve bölgenin özelliklerine bağlıdır.

Bu çalışma da her iki yöntemin güçlü ve zayıf yönleri de göz önünde bulundurularak heyelana neden olan parametrelerin (yağış, tektonik hareketler, litoloji, arazi kullanımı, eğim, bakı vb.), (Şekil 3), Kürk Havzası içindeki etkisini incelemekte, analiz etmekte ve haritalandırmaktadır. Kürk Havzası, tektonik açıdan aktif bir havzadır. DAF'ın birkaç zon halinde bu havzayı kat ederek Hazar Gölüne doğru devam eder. DAF üzerinde yaşanan depremler tektonik açıdan halen aktif olduğunu gösterir ve bu sismik aktiviteler de heyelan riskini artıran başlıca unsurlardan biri olarak kabul edilir (Keefer, 1984; Xu, Qiang, 2022). Fay hattı boyunca meydana gelen gerilimler ve depremler, kütlelerin dengesini bozarak heyelanlara neden olabilecek ortamlar meydana getirir. DAF'ın bir bölümü Kürk Havzası içinden geçerek Hazar Gölü'ne doğru devam eder. Bölgede, zaman zaman yaşanan depremler ve ortaya çıkan enerji, heyelanların meydana gelmesine neden olmaktadır.

Literatürde, Şengün vd. (2019) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, Kürk Çayı Havzası'nın yaklaşık 10 km güneybatısında, DAF üzerinde meydana gelen Kabala heyelanını incelemiştir. Bu çalışma, DAF'ın heyelan oluşumu üzerindeki etkisini anlamak açısından dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır. Kabala heyelanı, bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik yapısına dair önemli bilgiler sağlamış olup, Kürk Çayı Havzası'na olan yakınlığı nedeniyle bu havza için de dolaylı bir bağlam sunmaktadır. Bununla birlikte, Kürk Çayı Havzası özelinde

herhangi bir heyelan çalışmasının yapılmamış olması, bu alandaki önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Kürk Havzası'nda sıklıkla meydana gelen heyelan olaylarına karşın havzasının heyelan duyarlılık haritalarını iki farklı yöntem ile üretmek ve yöntemlerin birbirine karşın üstünlüklerini test ederek model başarısını ortaya koymaktır. Ayrıca bu çalışmanın literature katkı sağlayağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- Kürk Çayı Havzasında geçmişte meydana gelen heyelanların dağılışı nasıldır?
- Havzada meydana gelen heyelanlar hangi faktörlerin etkisi altında gelişmiştir?
- Havza genelinde heyelana duyarlı alanların dağılışı nasıldır?
- Arazi kullanımı ile heyelana duyarlı alanların dağılışı arasında nasıl bir ilişki vardır?

2. Materyal ve Yöntem

Heyelan duyarlılık analizinde kullanılan yöntemler, risk taşıyan alanlar da dikkate alınarak bölgedeki çevresel ve fiziki faktörlerin heyelan oluşumu üzerindeki etkisini inceler ve risk altındaki alanların tespit edilmesini sağlar. Literatürde, bu analizlerin gerçekleştirilmesinde FR ve AHS gibi çok sayıda yöntem geniş bir uygulama alanı bulmuştur (Avcı, 2015; Avcı ve Sunkar, 2016; Dağdelenler, 2020; Üzel ve Öztürk, 2021; Aydınoğlu ve Altürk, 2022; Chala, 2022; Berber ve Ceryan, 2023; Delkas ve Korkmaz, 2023). FO, farklı çevresel değişkenlerin geçmiş heyelan olaylarına olan katkısını istatistiksel olarak değerlendirirken (Lee ve Talib, 2005; Yalcin et al., 2011), AHS, uzman görüşlerine dayalı olarak faktörler arasındaki göreli önem derecelerini karşılaştırmalı olarak belirlemektedir (Saaty, 1980). Bu yöntemler, heyelan risk haritalarının oluşturulmasında ve bölgesel risklerin önceliklendirilmesinde etkili sonuçlar vermiştir (Pradhan, 2010; Ayalew ve Yamagishi, 2005; Van Westen et al., 2008). Ayrıca, heyelan duyarlılığı çalışmaları, risk altındaki bölgelerin belirlenmesiyle birlikte, bu bölgelerdeki yerleşim ve arazi kullanım planlamalarına da öncülük etmektedir (Guzzetti et al., 2006).

FR, geçmiş heyelan olayları ile çevresel faktörler arasındaki ilişkileri istatistiksel olarak analiz eder ve her faktörün etkisini oranlayarak bir model oluşturur. AHS ise uzmanların deneyimlerine dayanarak bu faktörlerin heyelan duyarlılığı üzerindeki etkilerini ağırlıklandırır. Bu iki yöntemin bir arada kullanılması, sayısal verileri objektif bir şekilde analiz ederken uzman bilgilerini de modelleme sürecine dâhil eder. AHS, faktörleri önem sırasına göre değerlendirirken, FR bu faktörlerin istatistiksel ilişkilerini ortaya koyar. Ayrıca, istatistiksel yöntemler, CBS ile uyum sağlayarak geniş alanlarda daha düşük maliyetle uygulanabilir. CBS entegrasyonu, heyelan duyarlılık haritalarının hızlı ve etkili bir şekilde oluşturulmasına olanak tanır, bu da bu yöntemlerin geniş çaplı analizlerde kullanılmasını yaygınlaştırır. Çalışma dört aşamada gerçekleştirilmiştir.

- Çalışma alanının saha incelemesi ve heyelan envanter haritalarının çıkarılması
- Heyelana etki eden her bir faktör için veri setlerinin CBS analizleri ile hazırlanması
- FR ve AHS teknikleri kullanılarak heyelan duyarlılık haritalarının üretilmesi,
- Doğruluk analizleri yaparak duyarlılık haritalarının performans değerlendirmesinin yapılması

Çalışma kapsamında heyelana etki faktörlerin ağırlık oranları Coğrafi Bilgi Sistemi kullanılarak yapılmış AHS tekniği ise excel programı yardımıyla ikili karşılaştırma yapılmış ve çıkan ağırlık değerleri ise yine CBS yardımıyla heyelan duyarlılık haritası oluşturulmuştur. Çalışmanın doğruluk analizlerinde ise SPSS programı kullanılmıştır. Bu amaçla daha önce heyelanlı sahaların % 30'luk kısmı doğruluk analizi için seçilmişti. Bu seçilen alanlara heyelanı temsil etmesi amacıyla 1 değeri heyelan olmayan alanlar için ise 0 değeri atanmış ve bu değerler esas alınarak ROC analizi yapılmıştır.

2.1. Çalışma Alanı ve Özellikleri

Kürk Çayı Havzası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almakta olup, 89,20 km² yüz ölçümüne sahiptir (Şekil 1). Kürk Çayı, Kuşakçı Dağı'ndan doğarak Hazar Gölü'ne dökülmekte ve taşıdığı alüvyal malzemelerle geniş bir delta oluşturmaktadır. Çay, Hazarbaba ve Kuşakçı Dağları'ndan gelen yan kollarla beslenerek akış sürecinde çeşitli birikimler meydana getirmektedir (Şekil 1).

Havza, tektonik açıdan aktif bir bölgede yer almakta olup, Doğu Anadolu Fayı (DAF) havza içinden geçerek Hazar Gölü'ne doğru uzanmaktadır. Bu tektonik yapı, bölgede sık sık depremlere neden olarak heyelanları tetikleyici bir etken oluşturmaktadır. Tektonik hareketlilik, heyelan duyarlılığı açısından önemli bir faolup,

çalışma alanındaki risk analizlerinde dikkate alınmıştır.

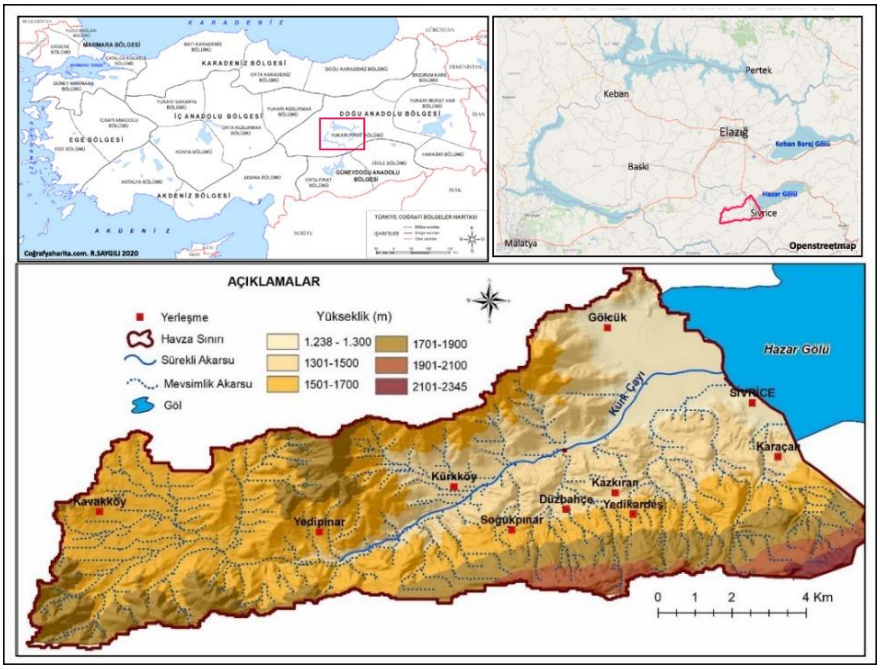

Şekil 1. İnceleme alanının lokasyon haritası.

2.2. Çalışmada Kullanılan Veri Seti

Çalışma alanının coğrafi özellikleri ve uluslararası-ulusal literatür dikkate alınarak heyelan duyarlılık haritaları için kullanılabilir veri altlıkları belirlenmiştir. CBS teknikleri kullanılarak litoloji, yağış, yükselti, eğim, bakı, arazi kullanımı, fay hattı, yol ve akarsu mesafesi, yamaç eğriselliği, topoğrafik nemlilik indeksi (TWI) ve drenaj yoğunluğu olmak üzere 12 faktör belirlenmiştir. Faktörler, saha gözlemleri ve literatürde en yaygın kullanılan parametreler doğrultusunda seçilmiştir. Heyelan duyarlılığı analizlerinde, heyelan envanteri ve etkili faktörler kapsamlı şekilde değerlendirilmiştir.

Heyelan Envanteri: Heyelan envanteri, geçmiş heyelan olaylarının yer, zaman, büyüklük ve tür gibi özelliklerinin kaydedildiği bir veri tabanıdır. CBS kullanılarak heyelanların konumu ve alan üzerindeki etkileri haritalanarak analiz edilmiştir. İnceleme alanına ait envanter, topoğrafik haritalar, uydu görüntüleri ve saha çalışmalarıyla oluşturulmuştur (Şekil 2). Kürk Çayı Havzası, heyelanların yanı sıra şiddetli oyuntu (Gully) erozyonu ile de karakterizedir. Bu nedenle, saha çalışmalarıyla heyelan alanları detaylı incelenerek haritaya aktarılmıştır. Heyelan envanteri, analiz için %70, doğrulama için %30 oranında bölümlendirilmiş olup, bu oranlar literatürde yeterli kabul edilmektedir (Wang et al., 2016; Deng et al., 2017; Anis et al., 2019).

Jeolojik Özellikler: İnceleme alanının genel jeolojik özellikleri Maden Tetkik Arama (MTA)'nın 1/25,000 ölçekli jeoloji paftalarından faydalanılarak belirlenmiş ve jeoloji haritası çizilmiştir (Şekil 3 (12)). İnceleme alanında birimler, yaşlıdan gence doğru sıralandığında Paleozoik yaşlı Pütürge Metamorfitleri, Kretase yaşlı Yüksekova Karmaşığı, Üst Kretase yaşlı Ofiyolitler, Orta Eosen yaşlı Maden Karmaşığı, Pliyo-Kuvaterner yaşlı alüvyonlar ve güncel alüvyonlardan oluşmaktadır (Tatar vd. 1995, Yılmaz, 2010), Şekil 3 (12)). İnceleme alanının en yaşlı birimini oluşturan Pütürge Metamorfitleri, büyük ölçüde karbonatlı kayaçların metamorfizmaya uğramasıyla oluşmuş olup, kalkşist ve rekristalize kireçtaşı gibi kayaçlar ile temsil edilmektedir (Tatar vd.1995; Yılmaz, 2010).

Yüksekova karmaşığı ise gabro, diyabaz, bazalt, andezit ve dasit gibi kayaç grubuyla temsil edilir ve DAF boyunca yüzeylenir (Tatar vd.1995). İnceleme alanının güneyinde geniş yayılım gösteren (Şekil 3 (12)) Orta Eosen yaşlı maden karmaşığı ise volkanik kayaçlar ve volkano tortul kayaçlarla temsil edilir (Yılmaz, 2010). Konglomera, kumtaşı, çamurtaşı, bazaltik lavlar, andezit ve diyabaz daykları karmaşığı temsil eden başlıca kayaç türleridir (Tatar vd.1995). Alüvyon ise kuvaterner yaşlı olup vadi tabanlarında görülmektedir. Kürk Çayı ve kolları aşındırıp taşıdığı alüvyal malzemeyi düşük dereceli eğime sahip aşağı çığırda özelliklede hazar

gölüne yaklaştığı vadi tabanlarında biriktirmiştir (Şekil 3 (12)).

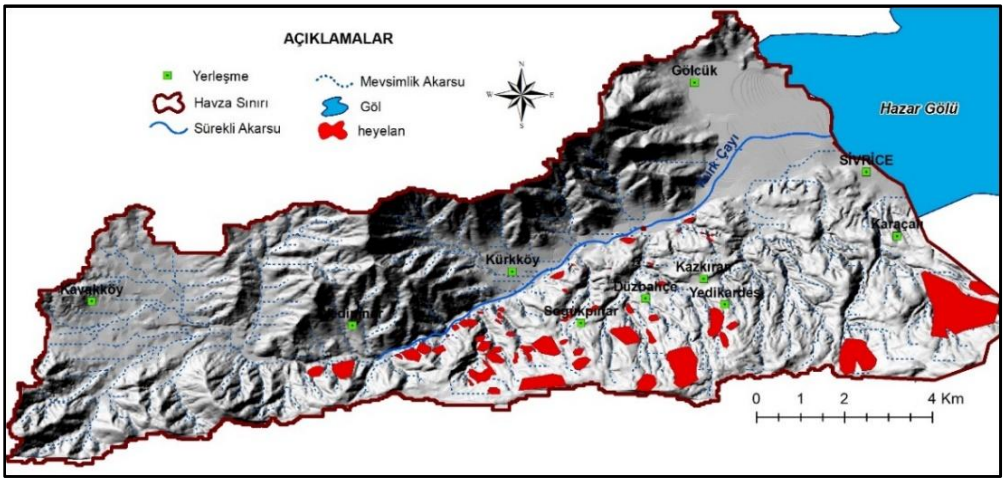

Şekil 2. İnceleme alanı Heyelan envanter haritası

Yağış: Yağış, toprak doygunluğunu artırarak zemin stabilitesini etkileyebilir. Özellikle yoğun ve kısa süreli yağışlar, toprak yapılarını zayıflatarak heyelan riskini artırır. Guzzetti et al. 2008, bu tür yağışların heyelan tetikleyici faktörler arasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Yüksek miktarda yağış, toprak katmanlarının suyla doygun hale gelmesine yol açarak, yer altı su seviyelerinin yükselmesine ve dolayısıyla toprağın dayanıklılığının azalmasına neden olur. İnceleme alanına ait yağış haritası meteorolojiden alınan istasyon verileri kullanılarak oluşturulmuştur (Şekil 3 (5)). Yıllık ortalama yağış verileri, istasyon bilgileri (İstasyon ismi, koordinat, yükselti) üzerine yazdırılarak istasyona ait yağış verileri oluşturulmuştur. Bu veriler daha sonra enterpolasyon yöntemiyle raster yağış verisine dönüştürülmüştür.

Arazi Kullanımı: İnceleme alanının arazi kullanım haritası, Çevre Bilgisi Koordinasyonu (Coordination of Information on the Environment, CORINE 2018 arazi kullanım verileri (URL 1), Google Earth görüntüleri ve arazi çalışmalarıyla elde edilen gözlem verileri kullanılarak oluşturulmuştur (Şekil 3 (4)). Arazi kullanımında en büyük pay %53,73 oranıyla mera alanlarına aittir. Bunu sırasıyla %11,36 kuru tarım, %9,59 sulu tarım, %9,39 ağaçlandırma sahası, %7,89 bağ-bahçe, %2,46 kumlu ve çıplak arazi, %2,40 orman sahası, %1,52 yerleşim alanı, %1,27 çıplak kayalık ve %0,39 bataklık araziler takip eder.

Yükselti: Havzanın yükselti basamakları, Harita Genel Müdürlüğü (HGM) tarafından üretilen 10x10 metre çözünürlüğe sahip Sayısal Arazi Modelinin sınıflandırılması ile elde edilmiştir. Bu sınıflandırma, havzanın topografik yapısının detaylı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Havzanın yükselti değerleri 1238 metre ile 2345 metre arasında değişiklik göstermektedir (Şekil 3 (1)), Minimum yükselti, havzanın en alçak noktalarını, maksimum yükselti ise en yüksek zirvelerini temsil eder. Havzanın genel yükselti eğilimi göz önünde bulundurulduğunda, ortalama yükselti 1571 metre olarak hesaplanmıştır. Bu değer, havzanın topografik yapısının genel karakterini yansıtmakta olup, bölgenin coğrafi özelliklerinin anlaşılmasında önemli bir göstergedir. Yükselti aralıkları, bölgenin doğal drenaj yapısını, bitki örtüsünü ve iklim koşullarını etkileyen başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Bu durum heyelan üzerinde etki eden faktörler arasında yer alır.

Eğim: Heyelan duyarlılık haritalarının üretilmesinde eğim faktörü, kritik bir öneme sahiptir. Eğim, yer çekiminin toprağı ne kadar kuvvetle çektiğini belirlediği için, heyelanların meydana gelme olasılığını doğrudan etkileyen temel faktörlerden biridir. Arazi eğiminin artmasıyla birlikte toprak, kaya ve diğer yüzey malzemelerinin stabilitesini kaybetme olasılığı yükselir. Bu nedenle, eğim analizi, heyelan duyarlılığı değerlendirmelerinde önemli bir bileşen olarak kabul edilir **(**Lee, S., & Min, K. 2001, Ercanoglu, M., & Gokceoglu, C. 2002, Çevik, E., & Topal, T. 2003, Ayalew, L., & Yamagishi, H. 2005, van Westen, C. J & etc 2008).

Havza alanına ait eğim sınıflandırması 10x10 çözünürlüğe sahip Sayısal Arazi Modelinden üretilmiştir. Havzanın eğim özelliği litoloji, tektonizma ve hidrografyanın etkisi altında gelişmiştir. Havza genç bir özelliğe sahip olup Kürk Çayı ve kolları tarafından derince yarılmıştır (Foto 1). Bu nedenle vadi yamaçları oldukça eğimli (Şekil 3 (2)) ve heyelana duyarlıdır (Foto 1).

Eğrisellik (Curvature): Yamaç eğriselliği, bir eğimin şeklinin topografik stabiliteyi nasıl etkilediği ile ilgilidir

ve heyelan duyarlılığı analizlerinde önemli bir faktördür. Yamaç eğriselliği, eğimin çukur (konkav) veya tümsek (konveks) olup olmadığını belirler ve bu da su akışı ve kütle hareketi üzerinde doğrudan etkilidir. Profil eğrisellik haritasında pozitif değerler konkav yamaçları, negatif değerler ise konveks yamaçları gösterir (Wilson ve Gallant, 2000).

Bakı: Bakı faktörü, heyelan riskini etkileyen önemli bir faktördür. Bakının (eğim yönü) heyelan duyarlılığı üzerindeki etkisi, topografyanın aldığı güneş ışığı, nem oranı, bitki örtüsü ve rüzgâr yönü gibi çevresel faktörleri doğrudan etkileyerek heyelan riskini değiştirebilir. Özellikle kuzey ve batı yönlü yamaçlar daha fazla nem tutar ve daha yavaş kurur, bu da heyelan riskini artırır. Buna karşın, güneye bakan eğimler daha fazla güneş ışığı alarak toprağın kurumasını hızlandırır ve heyelan riskini azaltır (Yılmaz ve Keskin 2012). Heyelan duyarlılık haritalarının hazırlanmasında bakı faktörünün göz önünde bulundurulması, daha doğru risk değerlendirmeleri yapılmasını sağlar. Çalışma alanının bakı haritası sayısal arazi modeli kullanılarak çıkarılmıştır (Şekil 3 (3)). Havzanın % 48'i kuzey, % 27 güney, % 14 doğu, % 11 batı yönlü yamaçlara sahiptir.

Foto 1. Kürk Çayı Havzası heyelan örnekleri

Topoğrafik Nemlilik İndeksi (TWI): Topografik nemlilik indeksi, heyelan riskinin belirlenmesinde önemli bir rol oynar çünkü suyun topraktaki hareketi ve parçaları, toprak stabilitesini doğrudan etkiler. Yüksek TWİ değerleri, suyun yamaçta biriktiği ve alanı doygun hale geldiği alanları gösterir. Bu da yerel su basıncının ve zeminin kaymaya daha uygun hale gelmesine neden olur. İlk kez Beven ve Kirkby (1979) yılında ortaya atılan yöntem Barling (1992) tarafından geliştirilerek aşağıdaki eşitlikle ifade edilmiştir. TWİ Sayısal Arazi Modeli kullanılarak oluşturulmuştur (Şekil 3 (11)).

$$\boldsymbol{TWI} = In\frac{As}{tan\beta}$$

Yola Olan Mesafe: Yol ağları yamaç stabilizesini bozmakta, doğal drenaj ağını değiştirmektedir. Bu durum heyelanları tetikleyen bir durumdur. İnceleme alanına ait yol verileri Google Earth kullanılarak oluşturulmuştur. Bu veriler daha sonra ArcGIS programı kullanılarak birbirine eşit uzaklıkta raster görüntüye dönüştürülmüştür. Ana yol doğu-batı yönlü uzanırken bu yola bağlantılı tali yollar ise Kürk Çayı üzerinde yapılmış olan köprü bağlantılarıyla ulaşılmaktadır (Şekil 3 (9)).

Drenaj Yoğunluğu (D_d): Drenaj yoğunluğu, bir havzanın akarsularca yarılma oranını belirleyen bir ölçüttür. Bu kavram, havzanın içindeki suyollarının ne kadar sık ve yoğun bir şekilde dağıldığını ortaya koyar. Yüksek drenaj yoğunluğu, havzanın akarsular tarafından daha fazla bölündüğünü ve dolayısıyla su akışının daha etkili bir şekilde gerçekleştiğini gösterir. Bu durum, suyun ve sedimentin üretiminde önemli bir rol oynar. Dd yoğunluğu toplam drenaj uzunluğunun havza alanına ($km^{2)}$ bölünmesiyle elde edilir. D_d eşitliğini Horton (1945) tarafından aşağıdaki formülle ifade edilmiştir (Şekil 3 (8)).

$$\text{Dd}=\frac{\sum L}{A}$$

Fay Hattına Yakınlık: Heyelan duyarlılık değerlendirmelerinde fay hattına yakın olmanın önemi, özellikle yer hareketleri ve topografik değişimlerin etkileri açısından kritik bir rol oynamaktadır. Fay hatları, yer kabuğundaki gerilme birikimlerinin serbest bırakıldığı alanlar olup, bu durum zemin yapısını zayıflatabilir ve heyelan riskini artırabilir. D'Amato et al. (2016) çalışmasında, fay hattına yakın bölgelerin sismik aktivitenin etkisiyle daha yüksek heyelan duyarlılığı gösterdiğini belirtmiştir. Fay hattındaki hareketler, zemin stabilitesini olumsuz yönde etkileyerek toprak kaymalarını tetikleyebilir.

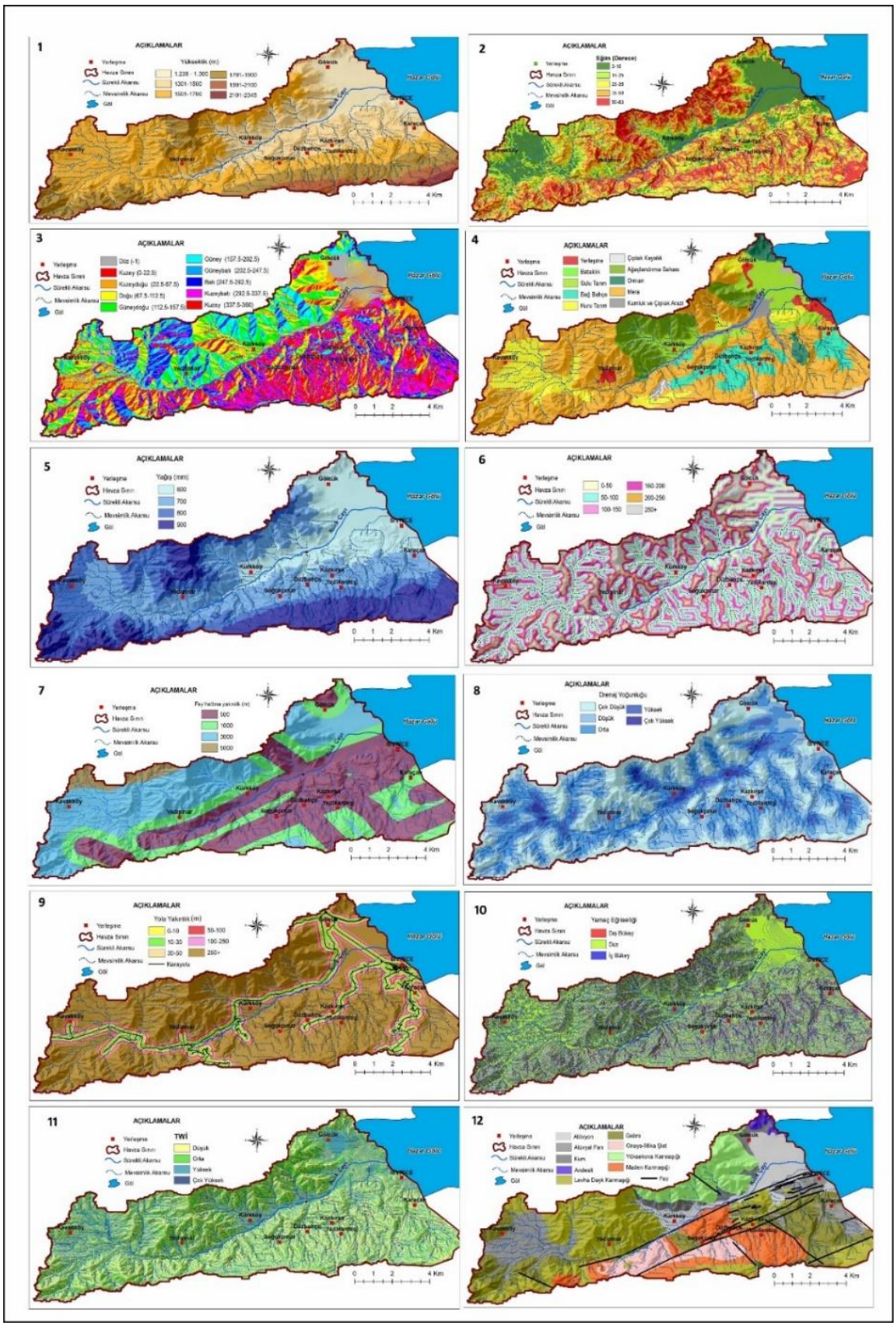

Şekil 3. Çalışmada kullanılan faktörler; (1) Yükselti (2) Eğim (3) Bakı (4) Arazi Kullanımı (5) Yağış (6) Akarsuya uzaklık (7) Fay hattına uzaklık (8) Drenaj yoğunluğu (9) Yola uzaklık (10) Yamaç eğriselliği (11) (TWI) (12) Litoloji

Akarsuya Yakınlık: Akarsular, yakın çevresindeki topografya ve zemin özelliklerini etkileyerek heyelan riskini artıran önemli bir faktördür. Schmidt ve Schrott (2007), akarsuların kenarındaki toprakların sürekli olarak su ile doygun hale gelmesi nedeniyle, bu alanların heyelan için daha duyarlı hale geldiğini belirtmektedir. Özellikle, akarsuların taşkınları, zemin stabilitesini azaltarak heyelanları tetikleyebilir. Bir başka çalışmada, Brodie ve Varnes (2008), akarsu yataklarındaki erozyonun, toprak yapısını zayıflatarak heyelan oluşumunu hızlandırdığını vurgulamıştır. Erozyon, toprak katmanlarının kaybına yol açarak, zemin dengesizliğini artırır ve bu durum, özellikle dik yamaçlarda heyelan riskini ciddi şekilde yükseltir.

2.3. Çalışmada Kullanılan Analizler

2.3.1. Frekans Oranı Yöntemi (FR)

Heyelan duyarlılık analizlerinde kullanılan yöntemlerden biri olan FR, bir bölgedeki heyelan olasılığını belirlemek amacıyla kullanılır. Bu yöntem, belirli çevresel faktörlerin (eğim, jeoloji, yağış, toprak türü vb.) heyelan oluşumuna etkisini değerlendirir. FR yönteminde, her bir faktör sınıfı için heyelan meydana gelen alanların yüzdesi hesaplanır ve bu yüzdeler, heyelan olmayan alanlarla karşılaştırılır. FR, faktör sınıfında heyelan meydana gelme olasılığını gösterir. Daha yüksek FR, faktörün heyelan riskine katkısının daha fazla olduğunu ifade eder.

FR, geçmiş heyelan konumları ile heyelana etki eden faktörler arasındaki korelasyonu analiz etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu kapsamda, heyelanı etkileyen her bir faktör farklı kategorilere ayrılmış ve her kategori için FR değerleri CBS fonksiyonları yardımıyla hesaplanmıştır. Her bir faktörün kategorilerindeki heyelan alanları analiz edilmiş ve bu veriler değerlendirilmiştir. Yöntem, potansiyel tehlike alanlarının belirlenmesi sürecinde, heyelanı etkileyen faktörlerin objektif bir şekilde ağırlıklandırılmasına olanak tanımaktadır. Yöntem piksel hesaplamasıyla yapılır ve geçmişte meydana gelen heyelan alanlarının her bir faktör için (yükselti, eğim, yağış vb.) piksel sayıları ortaya çıkarılır ve aşağıdaki eşitlikle frekans değerleri hesaplanmış olur.

$$FR = \frac{PLO}{PIF}$$

Burada PLO, heyelanı etkileyen bir faktörün her bir kategorisinde heyelan meydana gelme yüzdesini, PIF ise aynı faktörün her kategorisinin toplam içindeki yüzdesini ifade etmektedir. FR hesaplamalarında, PLO "A/B" şeklinde, PIF ise "C/D" şeklinde hesaplanmıştır. Örnek bir tabloda hesaplanan FR değerleri, 1'den büyük olduğunda güçlü bir korelasyonu, 1'den küçük olduğunda (örneğin 0,85'ten düşük değerlerde) ise zayıf bir korelasyonu göstermektedir (Erener ve Lacasse, 2007).

2.3.2. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS)

Heyelan duyarlılık değerlendirmesinde AHS, farklı faktörlerin etkisini karşılaştırarak ağırlıklandırma yapma imkânı sunduğu için oldukça önemli bir yöntemdir. AHS, karar vericilere hem nitel hem de nicel faktörleri sistematik olarak karşılaştırarak bu faktörlerin heyelan duyarlılığı üzerindeki etkilerini belirleme olanağı sağlar. AHS, özellikle heyelan risk değerlendirmesinde kullanılan diğer yöntemlere göre daha esnek ve kapsamlıdır, çünkü karmaşık karar problemlerinde faktörler arasındaki hiyerarşik ilişkileri dikkate alır. Saaty (1980) tarafından geliştirilen bu yöntem, uzman görüşleriyle sayısal bir karşılaştırma yaparak her faktörün göreceli önemini belirlemekte kullanılır (Tablo 1).

İkili karşılaştırma, iki faktörün veya kriterin birbirleriyle karşılaştırılması anlamına gelir ve bu süreç, karar vericinin değerlendirmelerine dayanır (Öztürk ve Batuk, 2007). İkili karşılaştırmada uzman görüşü belirleyici olduğundan arazi çalışmasından elde edilen bulgular ve kapsamlı literatür çalışması AHS nin sağlıklı olması açısından önem arz eder.

Tablo 1. AHS tekniğinde kullanılan ikili karşılaştırma ölçeği (Saaty, 1980).

Önem Derecesi	Açıklama
1	Ölçütler eşit öneme sahip
3	1.ölçüt 2. ölçüte göre biraz daha önemli
5	1.ölçüt 2.ölçüte göre fazla önemli
7	1.ölçüt 2.ölçüte göre çok fazla önemli
9	1.ölçüt 2.ölçüte göre en kuvvetli (aşırı derecede fazla) öneme sahip

2,4,6,8	Ara değerler

3.Bulgular

3.1.Analiz Sonuçları

3.1.1.Frekans Yöntemi (FR) Analiz Sonuçları

FR analizi için seçilen 12 faktör, kategorik olarak sınıflandırılmış ve her bir faktörün alt kategorileri için frekans oranları hesaplanmıştır. FR yöntemine göre, Tablo 2'deki frekans değerleri normalleştirilmiş, ardından elde edilen FR değerleri her bir faktör sınıfına atanmıştır. Frekans ağırlıkları çıkarıldıktan sonra her bir faktör ayrı yarı ağırlık değerlerine göre yeniden sınıflandırılarak heyelan duyarlılık haritası oluşturulmuştur (Şekil 4). FR duyarlılık haritasına göre; havzanın % 21,62 (15,59 km^2) düşük, % 38,44 (27,72 km^2) orta, % 20, 31 (14,64 km^2) yüksek, % 19, 63 (14,14 km^2) çok yüksek heyelan duyarlılığına sahiptir (Şekil 4). FR analiz sonuçları incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır (Tablo 2).

Yükseklik (m): 1901-2100 metre aralığında FR = 4,5 en yüksek değeri göstermektedir. Bu durum, bu yükseklik aralığındaki alanların olayların meydana gelme sıklığı açısından yüksek risk taşıdığını ortaya koymaktadır. 1501-1700 metre ve 1701-1900 metre aralıklarında da dikkate değer frekans oranları gözlemlenmiştir (Tablo 2). Bu durum heyelan olaylarının havzada orta yüksekliğe sahip alanlarda yoğunlaştığını işaret etmektedir.

Eğim (Derece): 15-25 derece eğim aralığı, FR açısından yüksek bir değere sahiptir (FR = 1,27), (Tablo 2). Bu, olayların eğim derecesi arttıkça daha sık meydana geldiğini göstermektedir. 35-45 derece ve daha yüksek eğimlerde frekans oranının azalması, bu eğim aralıklarında olayların daha seyrek görüldüğünü göstermektedir.

Bakı (Yön): Kuzeybatı (292.5-337.5 derece) ve Kuzeydoğu yönlerine bakan yamaçlarda FR yüksektir. Özellikle kuzeye bakan yamaçlarda olay sıklığının artışı gözlemlenmektedir (Tablo 2).

Litoloji: Gnays-Mika Şist ve Gabro gibi litolojik birimlerde yüksek frekans oranları kaydedilmiştir. Bu bulgu, bu kayaç türlerinin olay meydana gelme olasılığı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Levha Dayk Karmaşığı gibi jeolojik birimlerde de orta düzeyde FR, gözlemlenmiştir (Tablo 2). Bu birimlerin olayların dağılımında etkili olduğunu işaret eder.

Arazi Kullanımı: Bağ-bahçe alanları, en yüksek FR değerine (FR = 2,85) sahip olup, bu alanların olay meydana gelme sıklığı açısından riskli bölgeler olduğunu göstermektedir (Tablo 2). Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu alanlar bu bağlamda kritik risk faktörleri arasında yer almaktadır. Mera alanları da yüksek frekans oranına sahip olup, bu tür arazilerin olayların sıkça meydana geldiği bölgeler arasında olduğunu göstermektedir.

Akarsuya Uzaklık: 0-50 metre mesafedeki alanlar, FR açısından yüksek değerlere sahiptir (FR = 1.31), (Tablo 2, Şekil 3 (6))). Bu durum, akarsulara yakın bölgelerde olay meydana gelme riskinin arttığını ortaya koymaktadır.

Drenaj Yoğunluğu: Yüksek drenaj yoğunluğu olan alanlarda FR değeri de yüksektir (Tablo 2). Bu da drenaj yoğunluğunun olayların sıklığı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Fay Hattına Uzaklık (m): 0-500 metre mesafedeki bölgelerde kaydedilen yüksek FR değeri (FR = 2.16), fay hatlarına yakın alanların olay meydana gelme olasılığı açısından en yüksek risk taşıyan bölgeler olduğunu göstermektedir (Tablo 2). Fay hatları yüksek sismik aktivitelerin yaşandığı hatlardır. Bu tür alanlarda depremlerin yaşanması, zeminde gevşemelere, yer kaymalarına ve morfolojide değişimlere neden olduğundan heyelan yaşanma olasılığı artış gösterir.

Yola Uzaklık (m): 100-250 metre aralığında bulunan alanlar, FR değerinin arttığı (FR = 1,12) bölgelerdir (Tablo 2). Bu bulgu, yolların olay dağılımı üzerindeki etkisini vurgulamakta olup, özellikle yol yakınlarındaki alanların olay açısından daha riskli olabileceğini göstermektedir.

Yağış (mm): 800-900 mm aralığındaki yağış miktarı, en yüksek FR değeri (FR = 3,00) göstermektedir (Tablo 2). Bu durum, bu yağış seviyesindeki bölgelerde olay meydana gelme olasılığının önemli ölçüde arttığını ortaya koymaktadır.

Topoğrafik Nemlilik İndeksi (TWI): Orta TWI seviyelerine sahip bölgelerde FR yüksek bulunmuştur (Tablo 2). Bu sonuç, TWI düzeyinin olayların dağılımında belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Yamaç Eğriliği: Dış bükey yamaçlar, heyelan olaylarının daha sık meydana geldiği alanlar olarak öne

çıkmaktadır (FR = 1,4). Buna karşılık, düz ve iç bükey yamaçlarda heyelan olay sıklığı nispeten daha düşük bulunmuştur (Tablo 2). Heyelan olaylarının meydana gelme olasılığını etkileyen faktörlerin FR yöntemi ile değerlendirilmesi sonucunda, özellikle yükseklik, eğim, litoloji, arazi kullanımı ve fay hattına yakınlık gibi unsurların olay sıklığını belirleyen kritik faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür analizler, özellikle doğal afetlerin (örneğin, heyelan, sel, deprem gibi) risk değerlendirmelerinde ve bölgesel risk yönetimi stratejilerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 2. Heyelan etki faktörüne ait frekans oranları

FAKTÖR	KATEGORI	A	PLO (%)	C	PIF (%)	FRFRFO
Yükseklik (m)	1238-1300	-	-	93800	0,10	0
	1301-1500	1700	0,055	227182	0,25	0,22
	1501-1700	7592	0,24	357375	0,40	0,6
	1701-1900	15509	0,50	168069	0,18	2,77
	1901-2100	5800	0,18	36649	0,04	4,5
	2101-2345	-	0	7700	0	0
Eğim (Derece)	0-15	11392	0,37	480730	0,53	0,69
	15-25	12903	0,42	295372	0,33	1,27
	20-35	5494	0,17	102211	0,11	1,54
	35-45	807	0,02	11564	0,10	0,2
	45+	5	0,0001	898	0,001	0,1
Bakı	Düz (-1)	105	0,003	67784	0,07	0,04
	Kuzey (0-22,5)	4463	0,14	83116	0,09	1,55
	Kuzeydoğu (22,5-67,5)	2815	0,09	129369	0,14	0,64
	Doğu (67,5-112,5)	447	0,01	102881	0,11	0,09
	Güneydoğu (112,5-157,5)	73	0,002	98489	0,11	0,01
	Güney (157,5-202,5)	154	0,005	66685	0,07	0,07
	Güneybatı (202,5-	577	0,01	59992	0,06	0,16
	Batı (247,5-292,5)	4141	0,13	74553	0,08	1,62
	Kuzeybatı (292,5-	11575	0,37	133202	0,14	2,64
	Kuzey (337,5-360)	6251	0,20	74704	0,08	0,5
Litoloji	Alüvyon	0	0	89384	0,10	0
	Alüvyal Fan	4017	0,00003	103411	0,11	0
	Kum	0	0	26943	0,03	0
	Andesit	0	0	8594	0,009	0
	Levha Dayk Karmaşığı	6322	0,20	239370	0,26	0,76
	Gabro	8689	0,28	154627	0,17	1,64
	Gnays-Mika Şist	4113	0,13	54688	0,06	2,16
	Yüksekova Karmaş.	0	0	88052	0,09	0
	Maden Karmaşığı	7252	0,23	125039	0,14	1,64
Arazi Kullanımı	Yerleşme	0	0	16590	0,018	0
	Bataklık	0	0	3486	0,003	0
	Sulu Tarım	218	0,007	85432	0,09	0,07
	Bağ-Bahçe	6243	0,20	70259	0,07	2,85
	Kuru Tarım	144	0,004	101136	0,11	0,03
	Çıplak Kayalık	738	0,02	11332	0,01	2,0
	Ağaçlandırma S.	41	0,001	83176	0,09	0,01
	Orman	0	0	21410	0,02	0
	Mera	22970	0,75	478270	0,53	1,41
	Kumluk ve Çıplak	251	0,008	21905	0,02	0,4
Akarsuya uzaklık (m)	0-50	11812	0,38	263560	0,29	1,31
	50-100	8614	0,28	203148	0,22	1,27
	100-150	5461	0,17	162414	0,18	0,94
	150-200	2416	0,07	112292	0,12	0,58
	200-250	1040	0,03	69922	0,07	0,42
	250+	745	0,02	75605	0,08	0,28

Drenaj Yoğunluğu	Çok Düşük	4043	0,13	1068582	1,19	0,10
	Düşük	11751	0,38	333494	3,74	0,10
	Orta	10964	0,35	235323	0,26	1,34
	Yüksek	3505	0,11	62914	0,07	1,57
	Çok Yüksek	0	0	9411	0,010	0
Fay Hattına	500	4139	0,13	55054	0,06	2,16
	1000	3176	0,10	47051	0,05	2,0
Uzaklık (m)	3000	2619	0,08	42226	0,47	0,17
	5000	2276	0,07	38653	0,04	1,75
Yola Uzaklık	0-10	1221	0,03	64400	0,07	0,42
	10-30	1149	0,03	50014	0,05	0,60
(m)	30-50	1048	0,03	46082	0,05	0,60
	50-100	1095	0,03	42251	0,04	0,75
	100-250	872	0,02	39412	0,04	0,50
	250+	25219	0,82	651151	0,73	1,12
	0-600	568	0,01	202864	0,22	0,04
	600-700	4153	0,13	281261	0,31	0,41
Yağış (mm)	700-800	4571	0,14	194232	0,21	0,66
	800-900	21309	0,69	212418	0,23	3,00
Topoğrafik	Düşük	9984	0,32	257123	0,28	1,14
Nemlilik İndeksi	Orta	10089	0,33	285669	0,32	1
(TWI)	Yüksek	3713	0,12	135463	0,15	0,8
	Çok Yüksek	1047	0,034	34634	0,039	0,87
Yamaç Eğriliği	Dış Bükey	2360	0,07	52922	0,05	1,4
	Düz	16194	0,52	519035	0,58	0,89
	İç Bükey	**12047**	**0,39**	**318818**	**0,35**	**1,1**

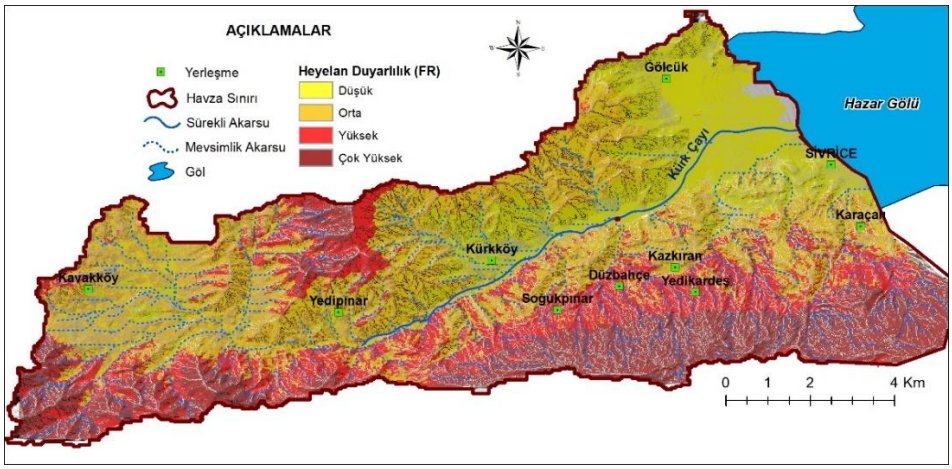

Şekil 4. Kürk Çayı Havzası heyelan duyarlılık haritası (FR)

3.1.2.Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) Analiz Sonuçları

Bu yöntemde, her faktör karşılıklı olarak değerlendirilmiş ve farklı kategoriler içinde göreli önemleri belirlenmiştir. Öncelikle ana kriterlerin ikili karşılaştırması yapılmış (Tablo 3) , daha sonra ana kriterlere ait alt kriterlerde ikili karşılaştırma yapılarak kendi aralarındaki ağırlık değerleri bulunmuştur (Tablo 4). Daha sonra AHP tablosundaki değerler (Tablo 3,4) kullanılarak AHP heyelan duyarlılık haritası elde edilmiştir (Şekil 5). Kriterlerin tutarlılık değerleri çalışmada kullanılabilecek düzeydedir. İkili karşılaştırma sonucu oluşturulan AHS tablosunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Akarsuya Yakınlık: 100 metre mesafedeki alanlar en yüksek ağırlık değeriyle (Ağırlık = 0,264) değerlendirilmiştir. Bu, akarsuya en yakın mesafedeki bölgelerin olay meydana gelme riski açısından en kritik bölgeler olduğunu göstermektedir. Mesafe arttıkça bu risk azalmakta, 250+ metre uzaklık için ağırlık değeri oldukça düşük kalmaktadır (Tablo 4).

Arazi Kullanımı: Yerleşim alanları, en yüksek ağırlığa sahip arazi kullanımı kategorisi olarak belirlenmiştir (Tablo 4). Bu bulgu, yerleşim alanlarının heyelan olayı meydana gelme riski açısından yüksek bir duyarlılığa

sahip olduğunu ifade etmektedir. Bataklık alanlar ve sulu tarım alanları da olay riski açısından önemli olmakla birlikte, bağ-bahçe ve kuru tarım alanları daha düşük ağırlıklarla değerlendirilmiştir. Bağ-Bahçe alanlarında sulu tarım yapılması ve toprağın işlenmesi heyelan oluşumuna zemin hazırlamaktadır.

Eğim (Derece): 0-15 derece eğim aralığı, en yüksek ağırlığa sahiptir (Tablo 4). Bu sonuç, düşük eğimli alanların heyelan olayı riskine daha fazla maruz kaldığını göstermektedir. 45 derece ve üzeri eğimlerde bu ağırlık değeri önemli ölçüde azalmaktadır (Tablo 4). Bu durum daha dik eğimlerde heyelan riskinin nispeten düşük olduğunu ifade eder.

Yükseklik (m): 1300 metre yüksekliği, en yüksek ağırlığa sahip aralık olarak değerlendirilmiştir (Tablo 4). Bu da bu yüksekliğin heyelan riskinde belirleyici bir faktör olduğunu gösterir. 2100 metre ve üzeri yükseklikliklerde ağırlıklar belirgin şekilde düşmektedir (Ağırlık = 0,081 ve 0,033), bu da bu seviyelerde olay riskinin daha düşük olduğunu göstermektedir.

Bakı (Yön): Bakı faktörü, heyelan riski üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve AHS ile yapılan bu ikili karşılaştırma, kuzey ve kuzeydoğu yönlerinin heyelan riski açısından daha kritik bölgeler olduğunu göstermektedir (Tablo 4). Bu yönlerde, zemin doygunluğu ve nem artışıyla birlikte stabilitenin bozulması heyelanları tetikleyen faktörlerdir. Güney ve batı yönleri ise daha düşük risk taşımaktadır, çünkü bu bölgelerde güneşlenme ve kuruma süreçleri zemin stabilitesini olumlu yönde etkiler.

Litoloji: Alüvyal fan birimleri (Ağırlık = 0,234) ve kum yapıları (Ağırlık = 0,207), litoloji kategorileri arasında en yüksek ağırlıklarla değerlendirilmiştir (Tablo 4). Bu durum, bu jeolojik yapıların bulunduğu alanlarda heyelan meydana gelme riskinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Andesit ve gnays-mika şist gibi daha dayanıklı litolojilerde risk daha düşük görülmektedir.

Tablo 3. Ana kriterler için ikili karşılaştırma matrisi

KRİTERLER	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	AĞIRLIK
Litoloji	**1**	2	2	3	4	4	5	4	5	5	7	8	0,207
Eğim		**1**	2	3	4	4	5	6	5	5	6	9	0,186
Eğim Şekli			**1**	2	3	4	4	5	5	4	6	9	0,146
Yağış				**1**	2	2	3	4	5	6	7	9	0,113
Bakı					**1**	2	3	4	5	5	6	9	0,095
Fay Hatlarına Yakınlık						**1**	3	4	5	5	4	9	0,083
Akarsu Uzaklık							**1**	2	2	3	4	5	0,048
Yola Uzaklık								**1**	2	2	2	3	0,035
Arazi Kullanımı									**1**	2	2	3	0,03
Drenaj Yoğunluk										**1**	2	2	0,025
Yükseklik											**1**	2	0,019
TWİ												**1**	0,013
Tutarlılık oranı: *0,080*													

Drenaj Yoğunluğu: Çok yüksek drenaj yoğunluğuna sahip bölgeler, en yüksek ağırlıkla değerlendirilmiştir (Ağırlık = 0,518). Bu durum, drenaj yoğunluğunun heyelan riskine olan doğrudan etkisini ortaya koymaktadır. Orta ve düşük drenaj yoğunluğu alanlarında risk daha düşük olup, bu faktörün olay üzerindeki etkisinin azaldığını göstermektedir (Tablo 4).

Fay Hattına Yakınlık: 0-1000 metre mesafedeki bölgeler en yüksek ağırlıkla (Ağırlık = 0,487) değerlendirilmiş ve fay hatlarına yakın bölgelerin heyelan meydana gelme riskinin yüksek olduğu ortaya konmuştur. 1000-5000 metre aralığında bu ağırlık azalmakta, 15000 metre ve üzerinde ise risk önemli ölçüde düşmektedir (Tablo 4).

Yola Uzaklık: 0-100 metre mesafedeki bölgeler, heyelan riski açısından en yüksek ağırlık değeri ile değerlendirilmiştir (Ağırlık = 0,445). Bu bulgu, yolların yakınında bulunan bölgelerin olaylara daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Karayolundan uzaklaştıkça heyelan riski azalmaktadır (Tablo 4).

Yağış (mm): 900 mm ve üzeri yağış alan bölgeler, en yüksek ağırlığa sahip olup (Ağırlık = 0,582), yüksek yağış miktarlarının heyelan meydana gelme riskini artırdığına işaret etmektedir. 600 mm ve altındaki bölgelerde ise bu ağırlık belirgin şekilde azalmaktadır (Tablo 4).

Topografik Nemlilik İndeksi (TWI): Çok yüksek TWI değerlerine sahip bölgeler en yüksek ağırlıkla değerlendirilmiştir (Tablo 4). Bu durum, yüksek nem oranının heyelan meydana gelme riskini önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Düşük TWI değerlerine sahip bölgelerde ise risk daha azdır (Ağırlık = 0,056).
Yamaç Eğriliği: Dış bükey yamaçlar, en yüksek ağırlığa sahip yamaç tipidir (Tablo 4). Bu bulgu, dış bükey yamaçların heyelan riski açısından en kritik bölgeler olduğunu göstermektedir. İç bükey yamaçlar ise nispeten daha düşük bir ağırlıkla değerlendirilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Ana Kriterlere Ait Alt Sınıfların İkili Karşılaştırma Matrisi

Katmanlar											**Ağırlık**
Akarsuya Yakınlık	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**						
100 m		**1**	3	5	7						0,264
150 m			**1**	3	4						0,129
200 m				**1**	2						0,061
250+ m					**1**						0,039
Tutarlılık Oranı: 0,059											
Arazi Kullanımı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	
Yerleşme	**1**	2	3	4	5	6	8	9	8	8	0,288
Bataklık		**1**	2	1	2	6	4	3	5	6	0,150
Sulu Tarım			**1**	2	4	5	7	8	9	9	0,181
Bağ-Bahçe				**1**	2	3	3	6	7	8	0,124
Kuru Tarım					**1**	4	5	6	7	8	0,108
Çıplak Kayalık						**1**	2	3	3	4	0,049
Ağaçlandırma Sahası							**1**	1	3	2	0,033
Orman								**1**	2	2	0,029
Kumlul ve Çıplak Arazi									1		0,018
Tutarlılık Oranı: 0,085											
Eğim (Derece)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**						
0-15	**1**	2	3	6	8						0,457
15-25		**1**	2	6	3						0,269
20-35			**1**	2	2						0,136
35-45				**1**	2						0,076
45+					**1**						0,062
Tutarlılık Oranı:0,037											
Yükseklik (m)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**					
1300	**1**	2	3	4	5	9					0,388
1500		**1**	2	4	3	8					0,26
1700			**1**	2	2	5					0,148
1900				**1**	2	2					0,089
2100					**1**	4					0,081
2345						**1**					0,033
Tutarlılık Oranı:0,032											
Bakı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**Ağırlık**
Düz (-1)	**1**	2	2	3	2	2	4	5	6	9	0,019
Kuzey (0-22,5)		**1**	2	3	2	7	4	7	6	6	0,185
Kuzeydoğu (22,5-67,5)			**1**	2	2	5	7	8	9	9	0,210
Doğu (67,5-112,5)				**1**	2	2	3	6	7	8	0,120
Güneydoğu (112,5-157,5)					**1**	4	4	6	3	7	0,114
Güney (157,5-202,5)						**1**	2	3	3	2	0,056
Güneybatı (202,5-247,5)							**1**	1	2	3	0,038
Batı (247,5-292,5)								**1**	2	4	0,034
Kuzeybatı (292,5-337,5)									**1**	1	0,190
Kuzey (337,5-360)										**1**	0,270
Tutarlılık Oranı:0,074											
Litoloji	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**		**Ağırlık**
Alüvyon	**1**	1	1	3	2	3	3	5	6		0,184
Alüvyal Fan		**1**	2	3	2	7	4	7	6		0,234
Kum			**1**	2	2	6	6	8	9		0,207

Andesit				**1**	2	2	3	2	6	0,106
Levha Dayk Karmaşığı					**1**	4	4	6	3	0,117
Gabro						**1**	2	3	3	0,055
Gnays-Mika Şist							**1**	1	2	0,04
Yüksekova Karmaşığı								**1**	2	0,033
Maden Karmaşığı									**1**	0,024
Tutarlılık Oranı:0,057										
Drenaj Yoğunluk	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**					**Ağırlık**
Çok Yüksek	**1**	3	5	7	9					0,518
Yüksek		**1**	2	5	8					0,258
Orta			**1**	2	3					0,118
Düşük				**1**	2					0,066
Çok Düşük					**1**					0,04
Tutarlılık Oranı:0,035										
Fay Hattına Yakınlık (m)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**					**Ağırlık**
0-1000	**1**	2	5	7	9					0,487
1000-5000		**1**	2	5	8					0,28
5000-10000			**1**	2	4					0,129
10000-15000				**1**	2					0,066
15000+					**1**					0,038
Tutarlılık Oranı: 0,021										
Yola Uzaklık (m)	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**					**Ağırlık**
0-50	**1**	2	3	7	9					0,445
50-100		**1**	2	7	9					0,315
100-200			**1**	2	3					0,136
200-250				**1**	2					0,064
250+					**1**					0,04
Tutarlılık Oranı:0,028										
Yağış (mm)	**1**	**2**	**3**	**4**						**Ağırlık**
900	**1**	3	5	8						0,582
800		**1**	2	5						0,24
700			**1**	2						0,117
600				**1**						0,06
Tutarlılık Oranı:0,018										
TWİ	**1**	**2**	**3**	**4**						**Ağırlık**
Çok Yüksek	**1**	3	6	9						0,605
Yüksek		**1**	2	7						0,231
Orta			**1**	5						0,108
Düşük				**1**						0,056
Tutarlılık Oranı:0,013										
Yamaç Eğriselliği	**1**	**2**	**3**							**Ağırlık**
Dış Bükey	**1**	5	8							0,750
Düz (-1)		**1**	3							0,162
İç Bükey			**1**							0,087
Tutarlılık Oranı: 0,58										

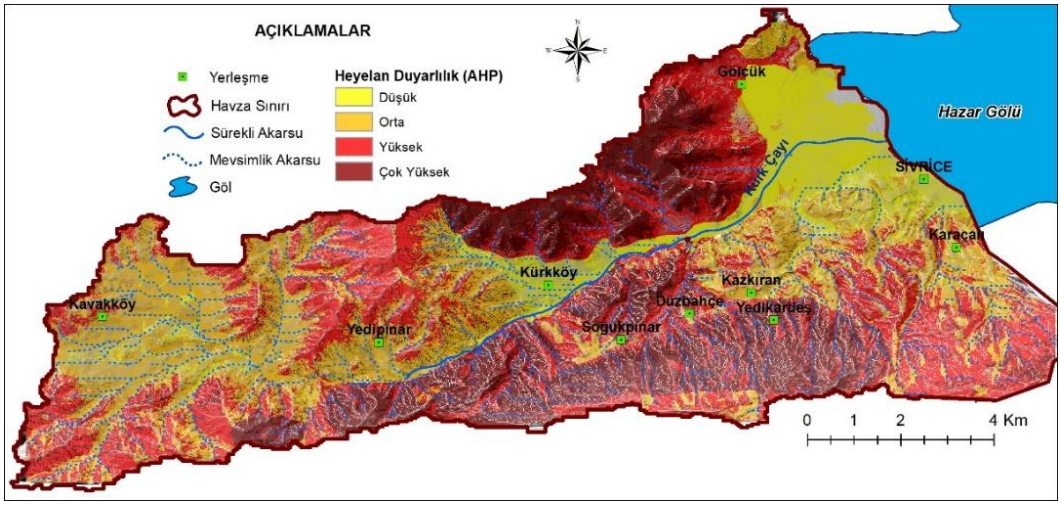

Şekil 5. Kürk Çayı Havzası heyelan duyarlılık haritası (AHS)

3.2. Doğruluk Analizi Sonuçları

İnceleme sahasına ait heyelan duyarlılığı, her iki yöntemde hesaplanan ağırlık ve frekans oranı değerlerinin yeniden sınıflandırılması ve üst üste çakıştırılmasıyla oluşturulmuştur (Şekil 4, 5). FR yöntemiyle oluşturulan heyelan duyarlılık haritasında (Şekil 4) düşük duyarlılıktaki alanlar %34,74, orta duyarlılıktaki alanlar %29,47, yüksek duyarlılıktaki alanlar %20,80 ve çok yüksek duyarlılıktaki alanlar ise %14 oranına karşılık gelmektedir. Yüksek ve çok yüksek duyarlılıktaki alanların toplam yüzdesi ise %34,8'dir. Bu oran, AHS yöntemine göre daha gerçekçi sonuçlar vermektedir. Yapılan doğruluk analizi de bu bulguyu desteklemektedir (Şekil 6).

AHS yöntemiyle oluşturulan heyelan duyarlılık haritasında (Şekil 5), düşük duyarlılıktaki alanlar %12,35, orta duyarlılıkta olan alanlar %29, yüksek duyarlılıktaki alanlar %34, çok yüksek duyarlılıktaki alanlar ise %24,65 oranına karşılık gelmektedir. Yüksek ve çok yüksek duyarlılıktaki alanların toplamı ise %58,65'lik bir oranı oluşturmakta ve bu da havzanın heyelana karşı oldukça duyarlı olduğunu göstermektedir.

Heyelanların tahmini ve risk analizi, doğru sınıflandırma modelleri ile yapıldığında, bölgedeki tehlikelerin daha etkin bir şekilde yönetilmesine olanak tanır. Bu bağlamda, heyelan duyarlılığı analizinde kullanılan modellerin performansını değerlendirmek ve karşılaştırmak oldukça önemlidir. Model performansını değerlendirmede yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri de ROC (Receiver Operating Characteristic) eğrisidir. ROC eğrisi, bir sınıflandırma modelinin ne kadar başarılı olduğunu ölçmek için kullanılan grafiksel bir araçtır ve heyelan duyarlılığı analizlerinde önemli bir rol oynar.

ROC eğrileri, farklı eşik değerlerinde modelin hassasiyetini (susceptibility) – doğru pozitif oranı – ve modelin özgüllüğünü (specificity) – doğru negatif oranı – karşılaştıran bir grafik oluşturularak elde edilir. Bu grafik, modelin pozitif ve negatif sınıfları ne kadar doğru şekilde ayırt ettiğini grafik üzerinde görselleştirir (Daelo, 1993). Her bir model için yapılan ROC analizleri sonucunda AUC değerleri FR yöntemi için 0,89 AHS yöntemi için 0,68 olarak hesaplanmıştır (Şekil 6).

Kürk Çayı Havzası için yapılan doğrulama analizinde, FR yönteminin, AHS yöntemine göre daha doğru ve tutarlı sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Bunun en önemli nedeni, FR yönteminin insan faktöründen bağımsız, daha objektif sonuçlar ortaya koymasıdır. İki yöntemle oluşturulan heyelan duyarlılık haritaları karşılaştırıldığında, özellikle Kürk Çayı'nın güneyinde kalan bölgelerde büyük benzerliklerin olduğu görülmektedir (Şekil 4,5). Ancak, AHS yöntemi ile oluşturulan heyelan duyarlılık haritasına (Şekil 5) göre Kürk Çayı'nın kuzeyinde, özellikle Kürk Köyü'nün kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan dağlık alanların çok yüksek duyarlılıkta olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte, yaptığımız arazi çalışmaları bu bölgelerde heyelan olaylarının olmadığını göstermektedir. Bu durum, AHS Ayöntemi ile oluşturulan heyelan duyarlılık haritasının doğruluğunu olumsuz yönde etkileyen bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

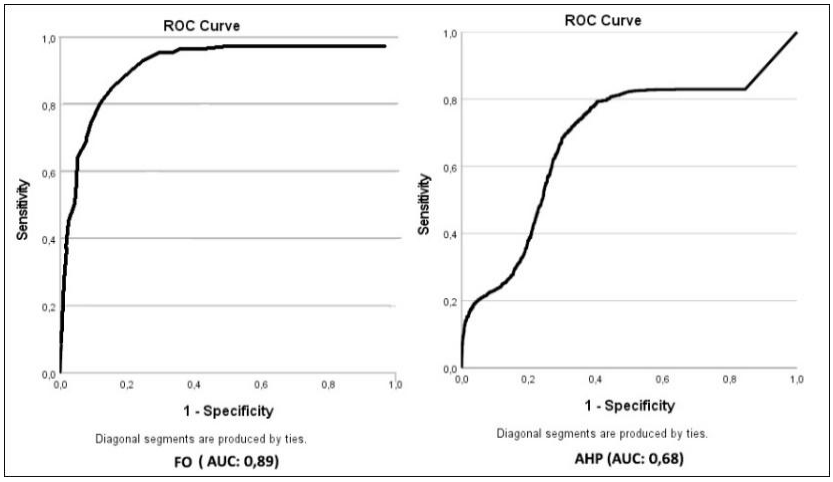

Şekil 6. FR ve AHS modelleri ROC analizi

4.Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, Kürk Çayı Havzası'nda meydana gelen heyelanların dağılımını ve etki faktörlerini inceleyerek havzanın heyelan duyarlılık haritasını oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda FR ve AHS yöntemi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Kürk Çayı Havzası'nda geçmişte meydana gelen heyelanların dağılımı, topoğrafik haritalar, uydu görüntüleri ve saha çalışmalarıyla elde edilen veriler kullanılarak haritalandırılmıştır. Heyelan envanteri verileri, analizler için % 70 ve doğrulama için %30 bölümlenerek kullanılmıştır. Analizlerde kullanılan 12 faktör (Şekil 3) birlikte değerlendirildiğinde gerek arazi çalışmalarında elde edilen veriler gerek FR ve AHS sonuçları karşılaştırıldığında yükseklik, eğim, litoloji, arazi kullanımı ve fay hattına yakınlığın heyelan oluşumunda etkisi diğer faktörlere göre görece daha fazladır.

Çalışma sonucunda elde edilen önemli bulgular şunlardır:

FR yöntemine göre, havzanın %21,62'si düşük, %38,44'ü orta, %20,31'i yüksek ve %19,63'ü çok yüksek heyelan duyarlılığına sahiptir. AHS yöntemine göre, havzanın %12,35'i düşük,%29'u orta, %34'ü yüksek ve %24,65'i çok yüksek heyelan duyarlılığına sahiptir. FR yöntemi ile oluşturulan heyelan duyarlılık haritası, AHS yöntemine göre daha gerçekçi sonuçlar vermektedir.
Model doğrulama analizleri için ROC eğrisi kullanılmış ve FR yönteminin AUC değerinin 0,89, AHS yönteminin ise 0,68 olduğu tespit edilmiştir. Yüksek AUC değeri, modelin daha doğru tahminler yaptığını gösterdiğinden, FR yönteminin heyelan duyarlılığını değerlendirmede daha başarılı olduğu sonucuna varılmıştır.
Kürk Çayı Havzasında heyelan oluşumuna etki eden en önemli faktörlerin havza heyelan duyarlılığında etkisi şunlardır:

- **Yükseklik:** 1901-2100 metre arasındaki yükseltiler, heyelanlar için en riskli alanlardır.
- **Eğim:** 15-25 derece arasındaki eğimler, heyelan oluşumunu kolaylaştırmaktadır.
- **Litoloji:** Gnays-Mika Şist ve Gabro gibi litolojik birimler heyelanlara daha yatkındır.
- **Arazi Kullanımı:** Bağ-bahçe alanları, heyelan riski açısından en kritik bölgelerdir.
- **Fay Hattına Yakınlık:** Fay hattına yakınlık, heyelan riskini önemli ölçüde artırmaktadır.

FR analizine göre, bağ-bahçe alanları en yüksek FR değerine (FR = 2,85) sahiptir, bu da bu alanların heyelan riski açısından en kritik bölgeler olduğunu göstermektedir. Mera alanları da yüksek frekans oranına sahip olup, bu tür arazilerin heyelanların sıkça meydana geldiği bölgeler arasında olduğunu göstermektedir. AHS analizine göre, yerleşim alanları en yüksek ağırlığa sahip arazi kullanımı kategorisi olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, yerleşim alanlarının heyelan olayı meydana gelme riski açısından yüksek bir duyarlılığa sahip olduğunu ifade etmektedir. FR yöntemine göre havzanın %34,8'i, AHS yöntemine göre ise %58,65'i yüksek veya çok yüksek heyelan riski altındadır. Arazi çalışmaları, FR yöntemiyle elde edilen sonuçların AHS yöntemine göre daha gerçekçi olduğunu göstermiştir. Özellikle Kürk Köyü'nün kuzeyindeki dağlık alanlarda AHS yöntemi yüksek heyelan riski öngörmüş, ancak arazi çalışmaları bu bölgede heyelanlara rastlanmadığını göstermiştir.

Bu çalışma, Kürk Çayı Havzasında heyelan riskinin azaltılması ve gelecekteki arazi kullanım planlamaları için önemli bilgiler sağlamaktadır. Elde edilen heyelan duyarlılık haritaları, yerel yönetimler ve karar vericiler tarafından riskli alanların belirlenmesi, yapılaşmanın kontrol altına alınması ve afet yönetimi planlarının oluşturulması gibi faaliyetlerde kullanılabilir.

Kaynaklar

Aghlmand, M., Onur, M. İ. & Talaeı, R. (2020). Heyelan duyarlılık haritalarının üretilmesinde Analitik Hiyerarşi yönteminin ve Coğrafi Bilgi Sistemlerinin kullanımı. European Journal of Science and Technology, Nisan (Özel Sayı), 224-230. https://doi.org/10.31590/ejosat.araconf28

Anis, Z., Wissem, G., Vali, V., Smida, H., & Essghaier, G. M. (2019). GIS-based landslide susceptibility mapping using bivariate statistical methods in North-western Tunisia. *Open Geosciences, 11*(1), 708–726. https://doi.org/10.1515/geo-2019-0056

Ayalew, L., & Yamagishi, H. (2005). The application of GIS-based logistic regression for landslide susceptibility mapping in the Kakuda-Yahiko Mountains, Central Japan. *Geomorphology, 65*(1-2), 15–31. https://doi.org/10.1016/j.geomorph.2004.06.010

Aydınoğlu, A. Ç., & Altürk, G. (2022). Heyelan duyarlılık haritalarının istatistik ve makine öğrenmesi teknikleri kullanılarak üretilmesi: Taşlıdere Havzası örneği (Rize). *Coğrafya Dergisi, 43*, 159–176. https://doi.org/10.26650/JGEOG2021-814561

Aydoğan, E., & Dağ, S. (2023). İstatistiksel Yöntemlerle Yukarı Karasu Havzası'nın Kuzeydoğu Bölümünün (Erzurum) Heyelan Duyarlılık Analizi. Türk Uzaktan Algılama Ve CBS Dergisi, 4(1), 64-82. https://doi.org/10.48123/rsgis.1202140

Avcı, V. (2015). Bingöl Çayı Havzası'nın (Bingöl) heyelan duyarlılık analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25*(2), 1–26. https://doi.org/10.18069/fusbed.66886

Barling, R. (1992). Saturation zones and ephemeral on arable land in southeastern Australia [Unpublished PhD dissertation]. University of Melbourne.

Başara, A. C., & Şişman, Y. (2022). Frekans oranı, kanıt ağırlığı ve lojistik regresyon yöntemleri kullanılarak heyelan duyarlılık haritalarının CBS tabanlı karşılaştırılması. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 11(3), 647-660. https://doi.org/10.28948/ngumuh.1065284

Başalan, A. (2022). İstatistiksel Yöntemler Uygulanarak Tokat İl Merkezinin Heyelan Duyarlılık Haritalarının Üretilmesi. Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi, 11(3), 260-273.

Berber, S., & Ceryan, Ş. (2023). Güzelyalı-Lapseki (Çanakkale) arasındaki bölgenin heyelan duyarlılığının analitik hiyerarşi süreci yöntemiyle (AHS) değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 25*(1), 305–316. https://doi.org/10.25092/baunfbed.1208462

Beven, K., & Kirkby, M. (1979). A physically based, variable contributing area model of basin hydrology. *Hydrological Sciences Bulletin, 24*, 43–69.

Brodie, A. R., & Varnes, D. J. (2008). Riverbank erosion as a trigger for landslides. *Geomorphology, 96*(1-2), 1–10.

Ceylan Demirel, Ş., & Hastaoğlu, K. Ö. (2022). CBS Tabanlı AHP Yöntemi Kullanılarak Oluşturulan Sivas Koyulhisar Heyelan Duyarlılık Haritalarının Güvenilirliğinin Araştırılması. Afet Ve Risk Dergisi, 5(2), 715-730. https://doi.org/10.35341/afet.1071728

Çellek, S., Bulut, F., & Ersoy, H. (2015). AHP yöntemi'nin heyelan duyarlılık haritalarının üretilmesinde kullanımı ve uygulaması (Sinop

ve Yakın Çevresi). Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 39(2), 59-59. https://doi.org/10.24232/jeoloji-muhendisligi-dergisi.295366

Çevik, E., & Topal, T. (2003). GIS-based landslide susceptibility mapping for a problematic segment of the natural gas pipeline, Hendek (Turkey). *Environmental Geology, 44*(8), 949–962. https://doi.org/10.1007/s00254-003-0838-6

Chala, T. (2022). GIS-based landslide susceptibility zonation mapping using frequency ratio and logistics regression models in the Dessie area, South Wello, Ethiopia. *Research Square*. https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-1633474/v1

Chen, X., & Chen, W. (2021). Catena GIS-based landslide susceptibility assessment using optimized hybrid machine learning methods.

Catena, 196, 104833. https://doi.org/10.1016/j.catena.2020.104833

D'Amato, M., & Orsini, F. (2016). The influence of seismic activity on landslide susceptibility: A case study in the Apennines. *Landslides, 13*(3), 457–471.

Dağdelenler, G. (2020). İki farklı örneklem tekniği kullanılarak oluşturulan heyelan duyarlılık haritalarının frekans oranı (FO) yöntemi ile karşılaştırılması. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 44*(1), 19–38. https://doi.org/10.24232/jmd.740509

Dalkes, M., & Korkmaz, M. S. (2023). Analitik hiyerarşi süreci ve frekans oranı yöntemlerinin heyelan duyarlılık analizinde karşılaştırılması: Trabzon ili Akçaabat ve Düzköy ilçeleri örneği. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 9*(1), 16–38. https://doi.org/10.21324/dacd.1105000

Das, G., & Lepcha, K. (2019). Application of logistic regression (LR) and frequency ratio (FR) models for landslide susceptibility mapping

in Relli Khola river basin of Darjeeling Himalaya, India. SN Applied Sciences, 1(11), 1-22. https://doi.org/10.1007/s42452-019-

1499-8

Deng, X., Li, L., & Tan, Y. (2017). Validation of spatial prediction models for landslide susceptibility mapping by considering structural similarity. *ISPRS International Journal of Geo-Information, 6*(4), 103. https://doi.org/10.3390/ijgi6040103

Daelo, J. (1993). Receiver operating characteristic laboratory (ROCLAB): Software for developing decision strategies that account for uncertainty. *2nd International Symposium on Uncertainty Modeling and Analysis*, 318–315.

El Jazouli, A., Barakat, A., & Khellouk, R. (2019). GIS-multicriteria evaluation using AHP for landslide susceptibility mapping in Oum Er

Rbia high basin (Morocco). Geoenvironmental Disasters, 6(1). https://doi.org/10.1186/s40677-019-0119-7

Ercanoğlu, M., & Gökçeoğlu, C. (2002). Assessment of landslide susceptibility for a landslide-prone area (north of Yenice, NW Turkey) by fuzzy approach. *Environmental Geology, 41*(6), 720–730. https://doi.org/10.1007/s00254-001-0454-2

Erener, A., & Lacasse, S. (2007). Heyelan duyarlılık haritalamasında CBS kullanımı. *TMMO Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi*. Trabzon.

Guzzetti, F., Ardizzone, F., & Paola, R. (2006). Landslide hazard assessment in the Collazzone area, Umbria, Central Italy. *Natural Hazards and Earth System Sciences, 6*, 115–131. https://doi.org/10.5194/nhess-6-115-2006

Horton, R. (1945). Erosional development of streams and their drainage basins: Hydrophysical approach to quantitative morphology. *Bulletin of the Geological Society of America, 56*(3), 275–370.

Keefer, D. K. (1984). Landslides caused by earthquakes. *Geological Society of America Bulletin, 95*(4), 406–421.

Lee, S., & Min, K. (2001). Statistical analysis of landslide susceptibility at Yongin, Korea. *Environmental Geology, 40*(9), 1095–1113. https://doi.org/10.1007/s002540100310

Lee, S., & Talib, J. A. (2005). Probabilistic landslide susceptibility and factor effect analysis. *Environmental Geology, 47*(7), 982–990. https://doi.org/10.1007/s00254-005-1228-z

Öztürk, D., & Batuk, F. (2007). Çok sayıda kriter ile karar vermede kriter ağırlıkları. *Yıldız Teknik Üniversitesi, Sigma Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi, 25*(1), 86–98.

Öz, T., & Günek, H. (2021). Solaklı Havzası'nın (Trabzon) Heyelan Duyarlılığı Ve Yerleşim Yeri Risk Analizi. İnternational Journal Of Geography And Geography Education(44), 396-412. Https://Doi.Org/10.32003/İgge.931516

Özdemir, A. (2008). *Zemin Mekaniği ve Zemin Mühendisliğine Giriş.* Konya: İnci Matbaası.

Pourghasemi, H.R., Moradi, H, R., & Aghda, S.F. (2013) Landslide susceptibility mapping by binary logistic regression, analytical hierarchy process, and statistical index models and assessment of their performances, Natural hazards, 69(1), 749-779. doi:10.1007/s11069-013-0728-5

Pourghasemi, R. H., & Rahmati, O. (2018). Prediction of the landslide susceptibility: Which algorithm, which precision? *Catena, 162*, 177–192. https://doi.org/10.1016/j.catena.2017.11.022

Pradhan, B. (2010). Landslide susceptibility mapping of a catchment area using frequency ratio, fuzzy logic and multivariate logistic regression approaches. *Journal of the Indian Society of Remote Sensing, 38*(2), 301–320. https://doi.org/10.1007/s12524-010-0020-z

Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation.* New York: McGraw-Hill.

Schmidt, J., & Schrott, L. (2007). The influence of rivers on landslide occurrence in steep terrain. *Geomorphology, 85*(3–4), 328–342.

Silalahi, F. E. S., Arifianti, Y., & Hidayat, F. (2019). Landslide susceptibility assessment using frequency ratio model in Bogor, West Java, Indonesia. *Geoscience Letters, 6*(1), 1–17. https://doi.org/10.1186/s40562-019-0140-4

Sunkar, M., & Avcı, V. (2016). Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Batısı) heyelan duyarlılık analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26*(2), 13–44. https://doi.org/10.18069/firatsbed.346901

Şengün, M. T., Şaman, B., & Karadeniz, E. (2019). Kalaba Yolu (Sivrice-Elazığ) heyelanı ve duyarlılık analizi. *1. Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*.

Tatar, Y., Turan, M., & Aksoy, E. (1995). Hazar Gölü Yakın Çevresinin jeolojisi ve göl'ün oluşumu. *I. Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu*. Elazığ.

Üzel, N., & Öztürk, D. (2021). Van ili heyelan duyarlılığının frekans oranı yöntemiyle analizi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 26*(3), 865–884. https://doi.org/10.17482/uumfd.969246

Van Westen, C. J., Castellanos, E., & Kuriakose, S. L. (2008). Spatial data for landslide susceptibility, hazard, and vulnerability assessment: An overview. *Engineering Geology, 102*(3–4), 112–131. https://doi.org/10.1016/j.enggeo.2008.03.010

Wang, Q., Li, W., Xing, M., Wu, Y., Pei, Y., Yang, D., & Bai, H. (2016). Landslide susceptibility mapping at Gongliu County, China using artificial neural network and weight of evidence models. *Geosciences Journal, 20*(5), 705–718. https://doi.org/10.1007/s12303-016-0003-3

Wilson, J., & Gallant, J. (2000). *Terrain Analysis: Principles and Applications.* Wiley.

Yalçın, A., Reis, S., Aydınoglu, A. C., & Yomralıoğlu, T. (2011). A GIS-based comparative study of frequency ratio, analytical hierarchy process, bivariate statistics and logistic regression methods for landslide susceptibility mapping in Trabzon, NE Turkey. *Catena, 85*(3), 274–287.

Yılmaz, H. (2010). Kürk Çayı Havzasının uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak erozyon riskinin belirlenmesi [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Elazığ.

Yılmaz, I., & Keskin, I. (2012). Determination of landslide susceptibility using fuzzy logic–A case study in Turkey. *Bulletin of Engineering Geology and the Environment, 71*(2), 183–197. https://doi.org/10.1007/s10064-011-0382-2

Zhang, J., van Westen, C. J., Tanyas, H., Mavrouli, O., Ge, Y., Bajrachary, S., Gurung, D. R., Dhital, M. R., & Khanal, N. R. (2019). How size and trigger matter: Analyzing rainfall- and earthquake-triggered landslide inventories and their causal relation in the Koshi River basin, central Himalaya. *Natural Hazards and Earth System Sciences, 19*, 1789–1805. https://doi.org/10.5194/nhess-19-1789-2019

İnternet Adresleri

URL 1. https://www.eea.europa.eu/tr/help/sikca-sorulan-sorular/corine-arazi-ortusu-nedir

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Madde Bağımlılığında Çeşitli Süreçleriyle Zorunlu Askerlik Dönemini Anlamak: Nitel Bir Araştırma

Understanding the Mandatory Military Service Period with Various Processes in Substance Addiction: A Qualitative Research

Umut Muhammed KAYMAKCI[1], Hakan KARAMAN[2] ve Ömer Miraç YAMAN[3]

[1]*Psikolog, psk.umutkaymakci@gmail.com*, orcid.org/*0009-0003-6032-2597*
[2]*Dr. Öğr. Üyesi Bartın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Bartın, Türkiye karamannhakann@gmail.com*, orcid.org/ 0000-0002-5729-6012
[3]*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye, omermirac@gmail.com,* orcid.org/ 0000-0001-9989-8575

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 23.10.2024
Kabul/Accepted: 09.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1572703

Anahtar Kelimeler
Madde Kullanımı, Bağımlılık, Zorunlu Askerlik, Askeri Ortam

ÖZ

Madde kullanımı, maddenin türüne ve miktarına bağlı olarak kişinin yaşamında çeşitli ve tekrarlı sorunlar oluşturan bir durumdur. Askerlik ise Türkiye'de 20 yaşını doldurmuş erkeklerin hukuki olarak yerine getirmek zorunda oldukları bir yükümlülüktür. Dolayısıyla madde kullanıcıları için askerlik deneyimi, bağımlılık dinamikleri açısından özel bir öneme sahip olabilmektedir. Çalışmanın amacı Türkiye'de 20 yaş üstü erkeklerin yasal yükümlülükleri olan askerlik sürecinin, bir madde kullanıcısı açısından nasıl deneyimlendiğini anlamak ve askerliğin bağımlılık dinamikleriyle nasıl ilişkilendiğini keşfetmektir. Çalışmada askerliğini yapmış 8 madde kullanıcısı bireyin deneyimleri üzerinden askerliğin madde kullanımı dinamikleriyle nasıl ilişkilendiği, nitel araştırma desenine uygun olarak ele alınmıştır. Sonuçlar 9 tema altında toplanmıştır. Buna göre askerlik süreci, bağımlı ve ailesi açısından kullanımı sonlandırmak için bir fırsat dönemi olarak görülürken askeriye ortamındaki zorunlu sosyalleşme ve yoğun stres faktörü kullanıcıları askeriyede kullanımında tetikleyici unsurlar olarak belirlenmiştir. Diğer yandan kullanım davranışı bilinen askerlere yönelik üstleri/komutanları tarafından destekleyici bir tutumun geliştirildiği bildirilirken olası olumsuz sonuçlar açısından kullanıcıların risk unsuru olarak değerlendirildiği ve buna uygun görevlere verildiği anlaşılmıştır. Askeriyedeki denetim sisteminin kullanımı zorlaştırmasına karşın verilen görevlerin suiistimal edilerek kullanım davranışının sergilenmesine yönelik girişimlerin olduğu aktarılmıştır. Sonuç olarak askerlik sürecinin, bir madde kullanıcısı açısından ayırıcı dinamiklere sahip olduğu anlaşılmakla birlikte bu durumun bağımlılıkta tedavi ve mücadele programlarında dikkate alınması önerilmektedir.

Keywords
Substance Use, Addiction, Mandatory Military Service, Military Environment

ABSTRACT

Substance use is a condition that leads to various and recurrent problems in an individual's life. In Türkiye, military service is a legal obligation for men over the age of 20, making it a process that needs special analysis regarding addiction dynamics. This study aims to understand how military service is experienced by substance users and explore its relationship with addiction dynamics. Using a qualitative research design, the study analyzed the experiences of eight substance users who had completed military service. The findings were classified under nine themes. While military service is seen as an opportunity for addicts and their families to stop substance use, unavoidable social interactions and intense stress were identified as triggers for continued use. It was observed that high-ranking officers adopted a supportive attitude towards soldiers known to be substance users, yet these individuals were also considered a risk and assigned to appropriate duties. Although the strict supervision system in the military made substance use difficult, some soldiers attempted to misuse their assigned tasks to access substances. In conclusion, military service has unique dynamics for substance users, and it is recommended that addiction treatment and intervention programs consider this environment and the experiences of users.

Atıf/Citation: Kaymakci, U. M., Karaman, H. ve Yaman, Ö. M. (2025). Madde Bağımlılığında Çeşitli Süreçleriyle Zorunlu Askerlik Dönemini Anlamak: Nitel Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 487-502
Sorumlu yazar/Corresponding author: Umut Muhammed KAYMAKCI, psk.umutkaymakci@gmail.com

1. Giriş

Bağımlılık, alkol veya uyuşturucu/uyarıcı maddelere yönelik psikolojik, fiziksel veya her iki yönden bağlı olma durumunu ifade etmektedir (Ögel, 2010). Bu durumun üç temel bileşeni bulunmaktadır: Maddeyi arama ve elde etme isteği, maddeyi kullanmada kaçınma veya kesmede yetersizlik ve madde kullanılmıyorken yoksunluk yaşamak (Ray, 2020, s.422). Bir bireyin madde kullanım davranışına bu bileşenler eşlik ediyorsa bağımlılık gelişiminden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla bağımlılığı bir süreç olarak değerlendirmek gereklidir ve bu sürecin gelişiminde çeşitli biyopsikososyal etkenler bulunmaktadır (Uğurlu ve ark., 2012; Yılmaz ve ark., 2014). Birey açısından değerlendirildiğinde madde bağımlılığı düşük benlik saygısı (Ögel, 2010), yalnızlık (Rokach ve Orzeck, 2003), anksiyete ve depresyon (Mohamed ve ark., 2020), intihar ve agresyon (Czermainski ve ark., 2020) ve baş etme becerisinde zayıflık (Garland ve ark., 2011) ile yakın ilişkidir. Aile açısından bakıldığında ebeveynlerin olumsuz tutumları (van der Zwaluw ve ark., 2008), ailedeki ilgi, iletişim ve sevgi eksikliği (Demuth ve Brown, 2004; Saleh ve ark., 2014), olumsuz aile içi deneyimler ve travma (Garami ve ark., 2019), ailede madde kullanımı (Lobato ve ark., 2017) gibi etkenler bağımlılıkta söz konusu olabilmektedir. Sosyal ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde ise merak ve özenme (Ögel, 2010), madde kullanan arkadaş çevresi (Branstetter ve ark., 2011; Aka ve ark., 2020), akran zorbalığı (Coggans ve McKeller, 1994), dışlanma ve etiketlenme (Buchanan, 2004) gibi sosyal riskler öne çıkmaktadır. Bu etkenler çoğu kez madde kullanımına ilk başlamanın yanında sürecin bağımlılığa evrilmesinde ve bireyin yaşantısında bir sorun döngüsünün oluşmasında rol oynamaktadır (Cüceler ve ark., 2022).

Askerlik, bireyin yaşamında bir gelişim ve geçiş dönemi olarak değerlendirilebilmektir. Bu süreçte bireyler askeri düzen ve kurallara uyum sağlayarak özel bir tecrübe yaşamakla birlikte yeni sosyalleşme ilişkileri ve pratikleri de kazanmaktadır (Orak ve Solakoğlu, 2023). Zorunlu, bedelli, süreli gibi biçimleri bulunmakla birlikte (Özgün, 2017) askerlik, Türkiye'de 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun 1. Maddesi ile her erkek Türk vatandaşının yükümlü olduğu zorunlu bir kamu hizmetidir (Askerlik Kanunu, 1927). Bu süreç, halk nezdinde salt yükümlü olunan bir hizmetin ötesinde bir gelişim süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda erkeği disipline eden, olgunlaştıran ve erkekliği tamamlayıcı bir süreç olarak algılandığı ifade edilmektedir (Gedik ve ark., 2020). Nitekim bu konudaki çalışmasında Yavuz (2014) askerliğe gidilmediğinde oluşacak olumsuz sosyal kimlik endişesiyle askerliğe gidildiğini ve askerliğe elverişsizlik raporu alınmasından çekinildiğini raporlamaktadır. Bunun ötesinde askeriye ortamının okul niteliğinde bir gelişim alanı olduğuna ilişkin bir toplumsal yaklaşımın olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda askerlik kendisinden önce edinilmemiş sorumlulukların edinilmesi, yeni yaşam ve sosyal becerilerinin kazanılması, disipline olma, birlikte yaşamı tecrübe etme, sabrı öğrenme ve sorumluluk kazanılması gibi psikososyal gelişime katkı sunacak kazanımların oluşabildiği bir ortamdır (Yavuz, 2014). Bu konudaki bir yorumunda Turan (2013) Giddens'a referansla bireylerin düzen dışında bulunmaya imkân veren alanların askeriyede de var olduğunu, bireylerin kurallara uyuyormuş gibi yaptıklarını ve disiplinin mutlak olmadığını da ifade etmektedir. Diğer yandan sivil yaşamdan ayırıcı en belirgin unsurlardan biri olan katı ceza yöntemi, asker adayları açısından askeriyeye ilişkin kaygı ve olumsuz yaklaşımın bir belirleyicisi olabilmektedir (Özgün, 2017). Yine de askeri nizam içerisinde sağlanan toplumsal katkı neticesinde bu yöndeki zorlukların meşru bir zeminde karşılandığı ifade edilebilmektedir (Barutçu, 2013).

Askerlik ve madde kullanımı arasındaki ilişki incelendiğinde ulusal literatürün oldukça sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Literatüre bakıldığında askerlik ve madde kullanımı arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ulaşılan sınırlı verilere bakıldığında Semerci ve arkadaşları (2022) kullanıcılarla birlikte bulunma ve maddeyi temin etme açılarından askerlik sürecinin bir risk olabileceğini aktarmakta iken Aktürk (2021) çalışmasında eriştiği anlatılarda askerlik dönemi ve madde kullanımı arasındaki pozitif ilişkiye işaret etmektedir. Yine Danışmaz Sevin (2017) Alkol ve Uyuşturucu Madde Bağımlıları Tedavi ve Araştırma Merkezinde (AMATEM) tedavi olan madde kullanıcılardan hareketle askerliğin madde kullanımı açısından elverişli olduğu yönünde aktarım sağlamaktadır. Bu yöndeki çalışmaların ekseriyetle profesyonel askerliğin getirdiği yaşam biçimi ve buna bağlı gelişen sorunlarla ilişkili olan madde kullanımını anlamaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür (Ames ve ark., 2009; Seal ve ark., 2011; Teeters ve ark., 2017). Hiç şüphesiz bu konuda ülkelerin ulusal askeri sistemleri ve askerlik biçimleri farklılaşmakla birlikte bu yöndeki çalışmaların çoğunda asker olmanın getirdiği zorlu yaşam koşulları ve deneyimler neticesinde orduda görev yapmış ya da yapmaya devam eden askerlerde madde kullanımın yüzdelerinin yüksek olduğu ifade edilmektedir (Bebarta ve ark., 2012; Berry-Caban ve ark., 2012; Berry-Caban ve ark., 2013; Loeffler ve ark., 2012).

Uluslararası literatür incelendiğinde madde kullanımı ve askerliğe ilişkin daha geniş çerçevede veriler elde etmek mümkündür. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde konuyla ilgili yayınların sıklığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmalarda askeriyede, sosyodemografik açıdan yaşı daha olan genç personellerin daha yüksek riskli olduğu ifade edilirken (Meadows vd., 2018), evli olmama, üniversite eğitimi olmama, işsiz

ve/veya düşük gelirli olma gibi durumların kullanım riskini arttıran unsurlar olduğu aktarılmaktadır (Shahmiri ve Jalali, 2023). Yine erlerin ve çavuşların yüksek rütbeli personellere kıyasla kullanım eğiliminin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Barlas, vd. 2013; Meadows, vd. 2018). Etiyolojik açıdan bakıldığında ise yüksek stres seviyesi (Bray, Fairbank, & Marsden, 1999a), olumsuz duygulanım ve dürtüsellik (Ferrier-Auerbach, vd. 2009), öfke (Jeffery, vd. 2013), psikolojik zorlanma (Ramchand, vd. 2011) ve görev yerinden memnuniyetsizlik (Mehrazmav, vd. 2015) gibi unsurlara sahip askeri personellerin madde kullanım açısından yüksek riskli olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında askeri deneyimde çatışma görmüş olanların görmeyenlere kıyasla daha yüksek madde kullanım eğiliminde olduğu belirlenmiştir (Meadows, 2018). Madde kullanımına bağlı sonuçlar ise görevde standartların altında hizmet etme (Frone, 2006; Harwood, Zhang, Dall, Olaiya, & Fagan, 2009; Blume, Schmaling, & Russell, 2010; Leon, Harms, & Gilmer, 2018) atletik performansta düşüş (O'Brien & Lyons, 2000), agresyon ve şiddete eğilim (McCarroll, Fan, & Bell, 2009), eşlik eden ruh sağlığı sorunları (Bray et al., 2010; Leardmann et al., 2013), uykusuzluk ve yorgunluk (Roth & Roehrs, 1996; Lamond & Dawson, 1999), artan intihar riski (Bray et al., 2009), askerlikten çıkartılma (Santiago et al., 2010) ve yaralanma (Harris, Bryson, Sun, Blough, & Bradley, 2009; Williams et al., 2012) gibi durumların görüldüğü belirlenmiştir. Yine askeriye içerisinde ortak hareket etme ve birlik olma becerilerine zarar verdiği aktartılmaktadır (Bray, vd. 2009; AFHSC, 2012).

Uluslararası alanyazında konuyla doğrudan ilgili birçok çalışma söz konusu iken Türkiye'de askeriye deneyiminin madde kullanımıyla ilişkisine değinen bir çalışma söz konusu değildir. Bu çalışma, Türkçe literatür açısından bu boşluğu doldurmak yönüyle özgün ve kıymetlidir. Bu yönüyle temelde Türkiye'de askeriye ortamındaki deneyimlerin madde kullanımı ile nasıl ilişkilendiğini anlama çabası olarak yorumlanmalıdır. Bu ilişkiyi açığa çıkartmak ve anlamlandırmak adına çalışma "Zorunlu askerlik deneyimi, madde kullanıcısı bireylerin madde kullanım hikayelerinde nasıl bir yere sahiptir?" sorusu etrafında şekillenmiştir. Askerliğini yapmış madde kullanıcılarının deneyimlerine başvurarak bir kullanıcı olarak askeriye ortamının nasıl algılandığı, askeri sistemin içerdiği kaynak ve ilişkilerin madde kullanıcısı açısından ne ifade ettiği, pratik anlamda ne tür deneyim ve girişimlerin kullanıma yönelik olabildiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu sayede, erkekler için zorunlu olan askerlik sürecinin, bağımlılıkla mücadele açısından nasıl kullanılabileceği ve geliştirilebileceği değerlendirilmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, askerlik sürecinin madde kullanımıyla nasıl ilişkilendiği anlaşılmaya çalışıldığından nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, ele alınan olgunun "ne kadar" olduğundan ziyade "neden" ve "nasıl" olduğu üzerine odaklanmakta ve derinlemesine incelenen bir veri setini içermektedir (Punch, 2014). Bu nedenle araştırmaya konu olan durumun çokluğu veya sıklığı değil "nasıllığı" üzerine odaklanır. Bu süreçte araştırılan olgu kendi bağlamında ele alınır ve bu bağlamı tecrübe eden kaynak kişi ve materyaller veri setine dâhil edilir (Altunışık ve ark., 2010). Nitel araştırmanın ilgili konuyu derinlemesine inceleme fırsatı ve deneyimden derinlikli veri elde etme fırsatı sunması, bu araştırmada nitel yöntemin tercih edilmesine zemin oluşturmuştur. Nitekim bu çalışmada askerlik ve madde kullanım tecrübesine sahip kaynak katılımcıların kendi deneyim, gözlem ve anlatıları veriye dönüştürülmüştür.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ilinde ikamet eden, askerlik görevini tamamlamış erkek madde kullanıcıları oluşturmaktadır. Bu süreçte askerlik, 20 yaş üzerindeki her erkek vatandaşın yükümlülüğünde olan bir kamu görevi olarak değerlendirilirken profesyonel meslek olarak icra edilen askerlik faaliyeti araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Dolayısıyla 20 yaş üzerinde erkek olmak, araştırmanın katılımcı grubunun doğal sınırlarını oluşturmuştur. İlk katılımcılara araştırmacıların bağımlılık sahasındaki mesleki ilişkileri aracılığıyla ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme yolu ile çalışma grubu genişletilmiştir. İlk çalışma planında 10 katılımcı ile görüşülmesi planlanmasına rağmen veri toplama süreci katılımcılara erişmede zorluk yaşanması ve erişilen kimi katılımcılarla görüşmelerin erteleme/iptal etme gibi gerekçelerle gerçekleştirilememesi nedeniyle 8 katılımcı ile görüşülmüştür. Bu noktada yapılan görüşmelerin, nitel araştırmaların işaret ettiği "veri doygunluğunu" sağladığı düşünüldüğünden çalışma 8 katılımcı ile tamamlanmıştır. Görüşmelerin tümü Ekim 2022 – Kasım 2022 tarihleri arasında, katılımcıların kendi tercih ettikleri kafe ve restoranlarda yapılmıştır. Görüşme notları, APERTA'ya yüklenmiştir.[1]

Araştırma sürecinde görüşülen katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Buna göre görüşülen katılımcıların tümü erkektir. Yaş aralığı 23-40 aralığında değişmekte iken görüşmecilerin yaş

[1] Erişim bağlantısı: https://doi.org/10.48623/aperta.274330

ortalaması 33,2 olarak belirlenmiştir. Bir katılımcı ise yaş bilgisini paylaşmamıştır. Katılımcıların ilk madde kullanım yaşları ise 15 – 21 yaş aralığında belirlenirken tüm katılımcıların askerlik öncesinde madde kullanımının olduğu anlaşılmıştır. Askerde geçirilen sürelerin de çeşitlilik gösterdiği katılımcı grubunda ortalama askerde bulunma süreleri 13 ay olarak hesaplanmıştır. Askerliğin yapıldığı illerin ise genelde Doğu bölgesi illeri olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Kullanıcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı Kodu	Yaş	İlk Madde Kullanım Yaşı	Askerlik Süresi	Askerlik Yaptığı Yer
K1	24	15 yaş	6 Ay	Hatay
K2	-	17 yaş	24 Ay	Tunceli
K3	40	17 yaş	18 Ay	Amasya
K4	32	18 yaş	15 Ay	Hakkari
K5	37	16 yaş	15 Ay	Ankara
K6	38	14 yaş	15 Ay	Tunceli
K7	39	19 yaş	6 Ay	Akdeniz Bölgesi
K8	23	21 yaş	6 Ay	Hakkari

2.2. Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, önceden yapılandırılan ancak araştırmanın akışına bağlı olarak soruların çeşitlenebildiği veya yer değiştirebildiği bir nitel veri toplama aracıdır (Turner, 2010). Bu çalışmada kullanılan form, araştırmacı ekibi tarafından ilgili literatür çerçevesinde geliştirilmiş ve bağımlılık alanında çalışan uzman görüşleri ile desteklenmiştir. Kimi mülakatlar esnasında, yarı yapılandırılmış görüşme formunun odağı kaçırmadan soru sırasında değişiklik yapma, kimi soruları birleştirme veya yeni sorular ekleme gibi avantajları da kullanılmıştır. Bulgularda görüleceği üzere görüşme formu, çeşitli başlıklardaki veri soruşturan bir yapıda iken en temelde "Askerlik süreci madde bağımlılığında hangi boyutlarıyla, nasıl etkili olmaktadır?" sorusuna derinlik cevaplar derlemeyi hedeflemiştir. Görüşmeler, katılımcılarla sağlanan ilk görüşmelerinden ardından katılımcıların uygun oldukları gün ve saatlerde gerçekleştirilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Çalışma verileri, betimsel analiz yöntemine göre analiz edilmiştir. Betimsel analiz, görüşme ve gözlem aracılığıyla edinilen verilerin, araştırma sorusu odağında incelenmesi ve yeniden yorumlanarak tematik biçimde okuyucuya sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu amaçla öncelikle elde edilen deşifreler kodlanarak okunmuştur. Belirlenen kodlar, iki araştırmacı tarafından kontrol edilmiştir. Kodlar arasında nihai uyum sağlandığında çalışmanın temaları, alt temaları ve ilgili alınlar belirlenmiştir. Tüm araştırmacıların bu çerçeveyi yeniden kontrol etmesiyle birlikte analiz süreci nihai halini almış ve yorumlama tamamlanmıştır. Bu işlemler sırasında herhangi bir paket veya program kullanılmamış olup Microsoft Office üzerinden aynı dosya üzerinde çalışılmıştır.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmadaki sınırlılıklardan ilki askerlik tecrübesinin zorunlu askerlik süreci ile sınırlandırılmış olmasıdır. Zira profesyonel askerler açısından askeriye ortamı süreklilik arz eden bir yapı olduğundan madde kullanımı ve askeriye ilişkisi açısından bir farklılık arz etmesi muhtemeldir. Bir diğer sınırlılık ise katılımcı grubuna erişimle ilgilidir. Nitekim bu araştırmaya sadece zorunlu askerliğini tamamlayan erkek madde kullanıcısı katılımcılar dahil edilmiştir. Araştırma grubunun yaş ortalamasının 33.2 olması (bir katılımcı yaşını belirtmemiştir) askerliğin tamamlanmış olması şartına bağlı olarak açığa çıkan bir tablo olarak görülebilir. Buna bağlı olarak araştırılan askerlik deneyimi araştırma grubunda görece eski tarihli bir tecrübeye karşılık gelmiştir. Bu durum, veri toplama sürecinde güvenirlilik açısından bir sınırlılık olarak ifade edilmelidir. Son olarak veri analiz sürecinde herhangi bir paket veya programın kullanılmamış olması teknik açıdan bir sınırlılık olarak belirlenmiştir.

3. Bulgular

Madde bağımlılığı açısından askerlik sürecini çeşitli dinamikleriyle araştıran bu çalışmada elde edilen veriler incelenerek 9 tema altında toplanmıştır. Bu temalar ve öne çıkan başlıklar şu şekilde tasnif edilmiştir:

Tablo 2. Bulgular

Tema	Öne Çıkan Başlıklar
Kullanıcıların ve Ailelerinin Gözünden Askerlik Algısı	- Aradan çıkarılması gereken bir dönem - Kurtarıcı olarak görülen bir ortam - Özel karşılığı olan bir yer
Askeriye Ortamında Madde Kullanıcılarına Yönelik Yaklaşım	- Diğer askerlere kıyasla daha esnek görevler verilmesi ve daha fazla serbestlik sağlanması - Kullanıcılara karşı daha anlayışlı davranılması
Kullanıcıların Askeriye Ortamında Sosyalleşmesi	- Kullanıcıların birbirlerini tanımaları - Kullanıcılar olarak birlikte takılma
Kullanıcılar Açısından Askeriyenin Zorlukları	- Temiz kalmak için kullanıcılardan uzak durma mecburiyeti - Askeriye ortamının kullanımı gerçekleştirme açısından içerdiği engeller - Kullanıcı olarak askerlik yapmanın getirdiği zorluklar
Askeriyede Madde Kullanımın Tetikleyici/Kolaylaştırıcı Unsurlar	- Yoğun stres faktörü - İşleyişin zamanla keşfedilmesi - Temel ihtiyaçların karşılanıyor oluşu - Doğu Bölgeleri'nde daha rahat bir ortam olması
İlk/Yeniden Kullanım Alanı Olarak Askerlik	- İlk madde kullanımının olduğu yer - Yeniden kullanıma zemin hazırlayan ortam
Askeriyede Madde Tedarik Etmenin Yolları	- Askeriyedeki görevleri istismar etme - Sivil ziyaretler aracılığı - Çarşı izninde temin - Kışlada yetiştirme
Askeriyede Madde Kullanım Şartları	- Sigaranın maddeyi saklamaya yardımcı rolü - Görev şartlarını suiistimal ederek kullanım alanları oluşturma - Akşamları daha serbest olma
Kullanıcıların Bir Tehdit Unsuru Olarak Algılanması	- Yoksunluk krizi ve madde etkisine bağlı olarak zarar verme riski

3.1. Kullanıcıların Ve Ailelerinin Gözünden Askerlik Algısı

Katılımcıların ifadelerine göre askerlik algısı üç temel yönde kendini göstermiştir: Aradan çıkarılacak bir dönem, kurtarıcı olarak değerlendirilebilecek bir ortam ve kişisel olarak özel karşılığı olan bir yer. Bunlardan ilki olarak aradan çıkarılması gereken bir süreç olmasına ilişkin katılımcılar askerliği kendi yaşam planları açısından tamamlanması gereken bir görev, aşılması gereken bir engel olarak görmektedirler. Buna ilişkin alıntılar şu şekildedir:

"Ya kanka ben askerliğe şöyle, vatan millet falan sevgisi herkesin içinde var ama ben askerliğe askerliğimi bitirmek için gitmek istedim." (K4 - 32)

"Yapmam gereken bir şey. Önümde, önümde olan bir engel." (K8-23)

"Ya hiçbir şey, hiçbir şey, boş. Sadece ne biliyor musun? Yani hemen bitirip gitmem lazım. Hani, hani bu görev mörev değil yani başka bir şey. Çıkması lazım aradan, hani günümü bitiriyor…" (K2 - ?)

Askerlik sürecinin yalnızca katılımcıların kendileri için değil aileleri için de katılımcıların gelecek planlarına geçiş için tamamlamaları gereken bir süreç olarak değerlendirilebildiği, katılımcılar tarafından ifade edilmiştir:

"Onların (ailesi) hani ne mantıkta düşündüğü çok tahmin edemiyorum ama hani bir an önce gidip yuvasına gelip, kavuşup işte onu da evlendirip, çoluk çocuğa karıştırıp önümüzdeki engelleri kaldırmak diye düşünceleri olmuş olabilir" (K3 - 40)

Askeriyenin kurtarıcı bir ortam olarak görülmesiyle ilişkili olarak bağımlılar, madde kullanımını azaltmaya ya da sonlandırmaya yardımcı bir ortam olacağına ilişkin düşüncelerini vurgulamışlardır. Buna göre katılımcılardan K3 ve K6 askere gelmeden önce bu algıya sahip olduklarını ifade ederken K1 ve K5 ailelerinin

de askerlik dönemini bağımlılıktan kurtulmaya yardım edecek bir dönem olarak gördüklerini belirtmektedir. Katılımcı K4 ise askerlik yapmadan önce bu yönde bir algı taşımadığını ancak askerlik sürecinin kullanımını azaltmaya yardımcı bir döneme dönüştüğünü vurgulamıştır. Aslında bu yönüyle teorik olarak askeriyenin kurtarıcılığına ilişkin diğer katılımcılardaki beklentiyi doğrulayan bir deneyim yaşamıştır.

"Askere giderken ben bunu bırakacağım. Bırakmam gerekiyor diye düşünüp hareket ettim'' (K3 - 40)

"Bırakmak için kolaylık olabilir sonuçta bu bir şeydir, kapıdır yani, içmese içmez yani'' (K6 – 40)

"Askere gittin mi nah içer modunda baba büyük ihtimal öyleydi.'' (K1 - 24)

"Ama babam düşünmüştür illaki, ikisi de yani annemle babam ikisi de düşünmüştür bunu. Bu askere giderse kurtulur eder.'' (K5 - 34)

"…Askerlik benim kurtuluşum oldu, sana direkt söylüyorum.'' (K4 - 32)

Son olarak katılımcılar için askerlik süreci manevi ve duygusal değerleri ifade eden özel bir süreç tanımlanmıştır. Bu yönüyle aradan çıkarılması gerekilen bir dönem olmanın tersine özel önem atfedilmesi gerekilen bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bağımlılar açısından askerliğin her iki boyutuna ilişkin algılamaların da bulunduğunu söylemek mümkündür. İlgili katılımcı ifadeleri aşağıdaki gibidir:

"…Bir erkek askere bir defa gidiyor. O ortamı bir defa görecek…'' (K1 - 24)

"Yani herkesin bir kutsalı vardır benim kutsalım kardeşim… Vatanım milletimdir önce yani şey olarak baktığımda ilk etapta benim için dini…'' (K6 - 40)

3.2. Askeriye Ortamında Madde Kullanıcılarına Yönelik Yaklaşım

Kullanıcı beyanları göz önüne alındığında askeriyede kullanıcılara yönelik çeşitli yaklaşımların geliştirildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki kullanıcı askerlerin diğer askerlere kıyasla daha serbest olmaları ve verilen iş ve görevlerde daha esnek ve kolay görevlerin tayin edilmesidir.

"…RDM'ye gidiyor. İşte bağımlı raporu alıyor. Onlara bazı görevler verilemiyor.'' (K7- 39)

"… Onları böyle ayrı nöbet tutturmazlardı, silah vermezlerdi. Hani boşta çok da boş durmasınlar diye böyle saçma sapan işlerle meşgul ederlerdi.'' (K6 - 40)

"…Uyuşturucu içtiğini bilen kişileri genellikle çevreden, askerlerden, nöbetten ee uzak tutuyorlardı ki sıkıntılı bir hale girmesin veya sıkıntılı bir hale sokmasın diye." (K3 - 40).

"Komutanların baskısından çıkıyorsun tamamen. Komutanlar sana daha özel davranıyor. Özel bir askermişsin gibi davranıyor." (K8 – 23)

"… Diye bir çocuk, eroin bağımlısıydı çocuk yataktan çıkmıyordu mesela, ona serbestti her şey.'' (K2 - ?)

Bağımlı olan askerlere yönelik görev ve emirlerdeki farklılığın haricinde komutanların tutumlarında da özel bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Buna göre komutanların bağımlı olan askerlere, diğer askerlere kıyasla daha anlayışlı ve müsamahakâr davrandıkları anlaşılmıştır. Buna göre askeriyenin mevcut yapısı içerisinde kullanıcı askerlerin özel durumlarını göz önünde bulunduran, doğal bir koruyucu tutum geliştirildiği söylenebilir. Bu tutum, aslında bağımlı olan askerlere yönelik yardımcı olma çabasının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır:

''Yani kötü davranmadılar. Yani yok sen madde bağımlısısın falan işte seni şey görelim demediler. Yani şimdi şöyle şimdi Allah var komutanlar o konuda böyle insanları ayırmazdı yani hani onları kazanmayı daha çok şey yapardı.'' (K6-40)

"Çok iyi davranıyor. Tahammül seviyeleri çok yüksekti yani ona karşı. Bize karşı değildi ona karşı çok yüksek.'' (K8 -23)

"İyi davranıyorlardı. Hiçbir şey demiyor kanka''(K6-40) (Krize giren bağımlılar için) "Sakinleştirmeye çalışıyor.'' (K4-32)

3.3. Kullanıcıların Askeriye Ortamında Sosyalleşmesi

Araştırmada öne çıkan temalardan bir diğeri askeriye ortamında kullanıcıların birlikte sosyalleşme pratikleri olmuştur. Bu anlamda ilk kez askeriyede karşılaşan kullanıcıların birbirlerini tanıma yolları ve ilişkiyi madde kullanımı üzerinden yürütme eğilimleri dikkat çekici bir noktadır. Bu anlamda kullanıcıların birbirlerini yoksunluk sendromunu çağrıştıran fiziksel semptomlar ve davranışlardan fark ettikleri anlaşılmaktadır. Bu farkındalıkla birlikte kişinin kullanıcı olup olmadığını test edecek biçimde sözel iletişim kanallarının da açıkça geliştiği görülmektedir. Kullanıcıların bu yöndeki becerileri, kullanım kültürünün bir getirisi olarak kendisi gibi olanı fark etme ve anlama açısından iyi bir gözlemci olduklarını göstermektedir:

"Çok böyle ilk böyle uyuşturucu harmanlığında hep böyle agresif olursun. O agresifliği şimdi sen kendinde var. Onda da görüyorsun anladın mı?'' (K1-24)

"…Bir adamın tipinden anlarsın kanka. Adamın böyle gözleri böyle hortlak gibi böyle dişlerini sıkar, çenesini sıkar…'' (K4-32)

"Şimdi konuşma tarzından işte atıyorum duruşundan, bakışından zaten bu işi yapan insanlar birbirini çabuk buluyor abi.'' (K6-40)
"İçen adam zaten illaki anlıyor kanka. Bir şekilde anlıyor. Ya gözünden anlıyor ya kaşından anlıyor ya konuşmandan anlıyor ya hareketinden anlıyor." (K5-34)
"İster istemez ya yemekhanede tanışıyorsun ya bir yerde tanışıyorsun. İllaki konu konuyu açıyor.'' (K5-34)
"İçen adam sorar ya sen hiçbir şey içtin mi?'' (K6-40)
Kullanıcıların askeriye ortamındaki tanışıklıklarının ardından madde kullanımı açısından sivil yaşantıdaki sosyalleşme dinamiklerinin askeriye ortamında da etkin biçimde çalıştığı görülmektedir. Bu yönüyle kullanıcıların birlikte vakit geçirmeleri, madde kullanımını sağlamaya yönelik girişimlere zemin hazırlamaktadır. Birbirlerine maddeyi hatırlatmaları, birbirlerini bu yönde teşvik etmeleri ve ifşa etmemek adına koruma refleksi geliştirmeleri, askeriye ortamındaki kullanıcı sosyalleşmesinin sivil yaşamdaki gibi kullanım kültürünün oluşmasında etken olduğu anlaşılmıştır.
"İki kişi bir araya gelince zaten hemen tek kafa şey nasıl bulalım? Nasıl yaparız? ..." (K6-40)
"...Yani içenlere üç beş etiket etmez, iki üç kişi olur sağlam içerler." (K1- 24)
"...Ondan sonra baktım sarıyorlar dedim ya iyi dedim hadi oturalım biz de dedim." (K5-34)
(Kullanım isteği ile ilgili olarak) "Oldu, nasıl oldu? Çok vardı içen çünkü. '' (K5-34)
"Bak şöyle kötü çevresi kötü devresi olan bir insan satar, içer, kullanır" (K1 -24)
"Üç dört kişi bir araya gelip veya daha fazlası olmamaya çalışıyordu çünkü kalabalık oldu mu sıkıntı olur." (K3-40)
Kullanıcıların askeriye ortamında tanışması ve sosyalleşmesinin ardından kullanıcı olup madde kullanmak istemeyen askerlerin, bu süreçte kullanım davranışıyla mücadeledeki tek seçeneklerin kullanıcılardan uzak kalmak olduğu söylenebilir. Zira askeriye ortamının sınırlı bir alanda olması ve yoğun sosyalleşmeyi içermesi, madde kullanımıyla mücadele eden kullanıcılara baş etme mekanizması olarak "kullanıcılardan sürekli bir kaçış ve uzaklaşma" halinde olmak dışında bir seçenek bırakmamaktadır. Bu süreçte askeriye ortamını, kullanımı sonlandırmak için bir fırsat olarak görmenin de bir motivasyon unsuru olduğu anlaşılmaktadır.
"O çocuk içiyor diye onu dışladım mesela onla takılmıyorum, görüşmüyorum falan.'' (K1-24)
"Gider, gidecekse gider yani çünkü o adamı vermişsin otuz kişiyle bir koğuşa. O otuz kişideki koğuşta altı yedi kişi kullanıyorsa ve bu da zamanında kullanıyorsa gider yani onu onun denetimi de kendisini de tutamaz yani, canı sıkılıyor orada adamın." (K7-39)
"...E ne yapacaksın? Ya kardeşim hazır fırsat. Müptezellerden uzak dur...'' (K6-40)
"...Öyle bir iki sefer onunla ot içtim, ee ondan sonra saldım dedim hani yeter da askere gelmişsin yani boş ver.'' (K1-24)

3.4. Kullanıcılar Açısından Askeriyenin Zorlukları

Askeriye ortamının madde kullanıcıları açısından içerdiği engeller, daha çok askeri sistemin kullanımı zorlaştıran yapısına işaret etmektedir. Yani askeri ortama ilk girildiğinde oluşan yabancılık, ilk dönemde yaşanan acemilik, emir-komuta zincirindeki disiplin ve olası yaptırımların ağırlığı gibi unsurlar, askeri sistemin kullanım önünde oluşturduğu doğal engeller olarak dikkat çekmiştir. Acemilik dönemiyle ilgili olarak yeni bir ortama girmenin getirdiği yabancılık ve ilk kez karşılaşılan yoğun disiplin, askeriyeye alışma sürecindeki kullanıcılar açısından kullanım isteğinin ertelendiğine; diğer yandan istense de kullanımı gerçekleştirmenin pek mümkün olmadığına işaret etmektedir:
"...Gidince de zaten içemedim, içmedim de çünkü o ortama ayak uydur, o ortamı bilmek hani gerekiyor. O gözüm hep askerlikte yani. Ne yapacağım? Aklıma gelmiyordu açıkçası..." (K1-24)
"Madde falan aklımın ucuna bile gelmedi çünkü bir sürecin içine girdim.'' (K5-34)
"Acemiliğini de bulamazsın. Acemiliğinde kafamda elli tane insan var, nereden bulacaksın, üst devrelerin var...'' (K2- ?)
"Ya şöyle o ara hani daha şeysin, acemisin ya ayıkamıyor, şey yapamıyorsun yani korkuyorsun'' (K6-40)
Diğer yandan askeriyenin içerdiği disiplin ve yaptırım ilişkileri de kullanıcılar açısından caydırıcı bir unsura dönüştüğü görülmüştür. Bu anlamda kullanımı gerçekleştirmek için rahat bir zaman diliminin bulunmaması, kullanımın ifşa olması durumunda karşılaşılabilecek yaptırımlar askeriyenin sistemsel açıdan kullanım davranışını zorlaştırdığını göstermektedir.
"...Baskı var istese de zaten içmeyebilir...'' (K6- 40)
"Komutana şikayet bilme kapasitesi de vardı ve hani şey de vardı iyi karşılama mevzusu da vardı. Dövme ihtimali de var yani. Öyle biri. Riski almak istemedim.'' (K8-23)
"Abi yat verince içemez, yani şöyle söyleyeyim yat verdiği zaman içtiğinde patlarsın. Niye patlarsın abi, zaten on beş dakikada bir ya da yarım saatte, bir saatte bir devriye atılır abi.'' (K6-40)

(Askerde kullanımın azalmasıyla ilgili olarak) "Askerdeki ee sıkıntılı, askerdeki o korku, o heyecan, hiçbir şey olmadığı için…'' (K3-40)

Bir madde kullanıcısı olarak askerlik yaparken karşılaşılabilecek zorluklar açısından bakıldığında maddeyi tedarik edememe ve buna bağlı olarak yaşanan yoksunluk krizinin getirdiği zorluklar öne çıkmaktadır. Askeriyenin doğal yapısı içerisinde maddeyi tedarik etmede yaşanan zorluklar kullanıcılar için endişe, kaygı ve korkuyla karışık bir psikolojik duruma karşılık gelirken kullanamama durumuyla birlikte oluşan yoksunluk krizlerinin de kaçınılmaz bir deneyim olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan yoksunlukla birlikte kavga ve tartışmaların eşlik ettiği uyumsuz davranışların, cinnet olarak ifade edilen krizlerin, uyku problemlerinin, askeriyeden kaçma gibi deneyimlerin açığa çıktığı ifade edilmiştir.

"Yani işte maddeye ulaşamaması onun için zor olur." (K6-40)

"Gelen giden olmuyor, kargosu (maddeyi getiren) falan da gelmiyor. Ondan sonra böyle cinnet geçirdi işte (bağımlı bir asker hakkında)…'' (K4 - 32)

"Üç ay ben geceleri uyuyamadım." (K3 - 40)

"…Oraya adapte olamaz, kavga etmeye başlar, sıkıntı çıkartmaya başlar, sinir yapabilir üstünde. Her ne kadar bağımlı olmasa da bir geçmişi var illaki bununla alakalı canı istediği zaman eğer ulaşamazsa belki bu benim için de yani öyle olabilirdi.'' (K5 - 34)

"…Onun haricinde acaba bulamasam kendime bir zarar verir miyim? Bulamazsam acaba kendime bir problem yaratır mıyım diye çok korkuya girdiğim günler oldu…" (K3 - 40)

"Yani adam diyor ki ben diyor bunu bir içmeden de yaşayamam diyor. Benim de buradan kaçmam lazım diyor. Öyle söylüyordu. 2-3 kişi zaten şey firar etti.'' (K4 - 32)

Bunların yanında madde kullanım davranışı gerçekleştirildikten sonra birtakım sorunların ortaya çıkması, askeriye ortamında madde kullanımını zorlaştıran bir husus olarak öne çıkmıştır. Nihai olarak hedeflenen kullanım davranışı sergilense dahi askeriyede olmaya bağlı olarak sorumlulukları yerine getirememe ve cezai yaptırımlar, kullanıcı olarak askeriyede geçen sürecin bir olumsuzluğu olarak dikkat çekmiştir:

"Uyuşturucunun verdiği etkiyle yapacakları işlerini yapamadılar, ceza aldılar. On sekiz ay, on beş ay olan askerliklerini yirmi aya, yirmi beş aya çıkartanlar oldu. (Yakalandığı için).'' (K3 - 40)

"… Bunun (esrar) bile kullanılmasının çok tehlikeli olacağını düşünüyorum çünkü çok daha fazla düşünceli hale geleceksin ee olan olayları çok abartma ve büyütme ihtimalin var, kafaya takma ihtimalin var. Zaten kafayı takarsan asla ondan kopamayabilirsin." (K7- 39)

3.5. Askeriyede Madde Kullanımını Tetikleyici/Kolaylaştırıcı Unsurlar

Askeriye ortamında madde kullanımını zorlaştıran unsurların yanında askeriyedeki kimi dinamiklerin madde kullanımı açısından tetikleyici ya da kolaylaştırıcı bir niteliğe erişebileceği de öne çıkan bir tema olmuştur. Bu anlamda ilk olarak askeriye ortamının içerdiği doğal baskı ve stres faktörlerinin kullanıcıları madde kullanımına iten bir faktör olarak algılanabildiği anlaşılmıştır.

"Darlandım ya dedim ne yapayım acaba dedim ufaktan dedim bir şey yok mu? Hani arayış içine giriyorsun." (K6 - 40)

"Aradığım noktalar çok oldu böyle bazen baskı altında hissettiğim için." (K8-23)

"Çok stres, bu sefer çok isteğe getirebiliyor.'' (K3 - 40)

Konuyla ilgili olarak katılımcılardan K4 -32 askeri ortamın neden olduğu strese karşın izin kullandığını ve izin süresince rahatlamak için sivil hayattaki kullanıcı arkadaşları ile görüşerek madde kullandığını belirtmiştir:

"Kısa bir zamanda izin kullandım zaten biraz daraldım psikolojim bozuldu. Alışamadım ortama…Takılacağım işte. Kafa yakalayacağım." (K4 – 32)

Diğer yandan askeri ortam içerisinde erler arası hiyerarşide ezilmeme ve üstünlük kurma aracı olarak madde kullanımının gerçekleşebildiği aktarılmaktadır. Kullanıcı olmanın çağrıştırdığı "tehlikeli" biri olma profili, madde kullanım aracılığıyla askerlerin kendi arasında hiyerarşi sağlayan bir unsura dönüşmektedir:

"Kendisiyle yaşıt hiyerarşi içerisinde ve aynı zamanda sürekli bir otorite kavgası içerisinde olacağı bir ortamın içerisinde olmuş olması, kendisini ispatlayacak, tuhaf yani hiçbir şey yok." (K7 – 39)

"…Çocukla konuşuyoruz. Başkan hani sen nasıl oldun bu iş falan? İşte ben izinliyim. Ne izni? Hayırdır? Ne? Ya ben sıkıntılıyım falan diyor böyle. Abi bildiğin söylüyor yani ben uyuşturucu içiyorum, ben uğraşamam, hepsini vururum, keserim moduna giriyor…'' (K1 - 24)

Askerlikte acemilik döneminin tamamlanmasıyla birlikte usta birliği ile daha tecrübeli bir konumuna geçildiği ve bu süreçte sistem ve ilişkilerin tanındığı anlaşılmaktadır. Bu süreç, başlangıçta neden olan kaygı ve çekincelerin ortadan kalkmasına ve kullanıcı askerlerin kullanım davranışıyla ilgili olarak daha cesur davranmalarına zemin hazırlamaktadır. Üst devre olmanın getirdiği özgüven ve statüyle birlikte sistem işleyişindeki belirsizliğin azalması, kullanıcıların bu yöndeki cesaretini arttıran bir unsura dönüşmektedir:

"Yani üst devre olunca artık yolları öğreniyorsun nereden sokarsın, nasıl sokarsın, işte kargoyla mı getirtirsin, arkadaşınla mı izne gidene söylersin, oradan bir şekilde öyle böyle bir şekilde" (K6 – 40)
"Usta birliğine gittik, 3. Haftası ben şeye çıktım'' ''çarşı iznine çıktık, ilk çıktığım çarşıda gittim, rahatça buldum, aldım'' (K5 - 34)
Kullanım davranışı açısından doğu illerinde askerlik yapmanın batı illerine kıyasla daha uygun bir zemin oluşturması da önemli bir dinamik olarak belirlenmiştir. Doğu bölgesinde askerlik yapmanın zorluğuna ilişkin atıfla askerlerin üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla ast-üst ilişkisinin daha esnek olması ve bölgesel olarak maddeye ulaşımın daha kolay olması, doğu bölgesinde yapılan askerlik süresince madde kullanımı açısından kolaylaştırıcı unsurların, batı illerine kıyasla daha belirgin olduğunu göstermektedir:
"Doğu'da basit ya. Doğu'da çok kolay oluyor orada." (K2 - ?)
"Zaten doğuda yapan askerleri söylemiyorum. Onlar zaten içinde. Hani böyle dalından kopartıp içerler yani." (K5 - 34)
"Eskiden duydum. Onlar batıdakilerden daha kendilerini az stres altında hissediyorlardı." (K7 – 39)
Askeriye ortamının madde kullanımı açısından kolaylaştırıcı bir zemin sunmasındaki bir diğer dinamik ise askerlerin temel ihtiyaçlarının ücretsiz karşılanıyor olması olarak ifade edilmiştir. Kullanıcılar sivil yaşantılarında temel ihtiyaçlarıyla ilgili bir gündemi de takip etmek zorunda kalırken askeriye ortamında kullanım davranışı ve madde arayışıyla daha rahat ve geniş vakitli olarak meşgul olabilmektedirler. Bu durum da madde kullanımı açısından zamanla kolaylaştırıcı bir dinamiğe evrilebilmektedir:
"Ha rahatlığına bakarsan lan ekmek isteyen yok, su isteyen yok, çalış diyen yok. Yani baktığın zaman onun bir rahatlığı var'' (K6 – 40)

3.6. İlk/Yeniden Kullanım Alanı Olarak Askerlik Ortamı

Askeriye ortamının madde kullanımıyla ilişkili boyutlarından bir diğeri, askeri ortamdaki çeşitlilikle birlikte hali hazırda kullanıcı olan bireylerin kullanım açısından yeniden aktif bir davranış içine girmeleridir. Bu açıdan askerlik ortamının aktif kullanımı olmayan ya da kullanıma ara vermek/son vermek isteyen bağımlılar için risk içeren bir boyutunun olabildiği görülmektedir. Nitekim katılımcılar bırakmış oldukları maddeyi askerde yeniden kullandıklarını, yeni maddeleri öğrenip denediklerini ya da başka örnekler üzerinden askerdeyken ilk madde kullanımına başlanabildiğini ifade etmişlerdir:
"Bilmiyorum ama askerde başlayanları da duydum ben ya" (K7- 39)
"Ondan sonra abi esrarı bıraktım bir ara, sonra askerde işte kullandım." (K6 - 40)
"Yani şöyle olur hiç içmeyip de askerde içen de olabilir." (K5 - 34)
"... Bir kere bali getirmişler. Bir kere dedim lan bir balinin tadına bakayım dedim. Bayağıdır dedim içmiyordum" (K6 - 40)
"Ben sadece cigara kullanıyordum. Ondan sonra ben orada bir tane pembe kokain gördüm...Hayatımda ilk defa orada gördüm." (K2 - ?)

3.7. Askeriyede Madde Tedarik Etme Yolları

Askeriye ortamında maddenin tedarik edilmesiyle ilgili bakıldığında askeri ortamda üstlenilen görevin kötüye kullanımı, dışarıdan sivil ziyaretçi aracılığı, yasal izin alıp dışardan temin etme ve kışlada yetiştirme gibi yöntemlerin öne çıktığı görülmüştür. Görevin kötüye kullanımıyla ilgili olarak askerlerin, askeriye içerisinde üstlendikleri yemekhaneci, bulaşıkçı, şoför gibi görevlerde ya da nöbetçi oldukları sürede sahip oldukları imkanları istismar ederek askeriye dışıyla temas kurdukları ve bu sayede madde teminini gerçekleştirdikleri aktarılmıştır. Diğer yandan ziyarete gelen misafirler aracılığıyla ya da çarşı izninden dönüşte maddenin kışlaya girişinin sağlandığı anlaşılmaktadır.
"Askeriyeye yemek getiren araçlarla gelebiliyordu. O şartlarda arabayı kullanan kişiler dışarıda ee şey çarşı iznindeyken anlaştığı, konuştuğu kişilerle buluşup veya belli bir yere koyup oradan onun gidip alması gibi şeylerde alım sağlayabiliyorlardı." (K3 - 40)
"Tedarik edebileceğime çok inanıyordum çünkü niye inanıyordum? Ben askerde ambülans şoförüydüm, benim bir ayağım dışarıdaydı. Sivillerle çok içli dışlıydım, benim bu konuda bulabilme şeyim çok yüksekti..." (K3 – 40)
"... Düşüncem o çocuğun ee üst devrelerden bir yardım alıyordu ya da nöbetçilerden yardım alıyordu diye çünkü nöbeti tutan da er" (K1 – 24)
"Benim İstanbul'dan ziyaretime arkadaşım geldi, gelirken bana böyle bir yedi sekiz tane ekstazi getirmişti." (K5 - 34)
"Gidiyordu işte iki gün izni kullanıyor gidiyor geliyor. İşte yüklü alıyor mesela geliyor bitiyor bir daha diyor komutanım anam hasta iki gün daha izin gidiyor bu sefer yine alıp geliyor yettiriyordu kendine." (K1 – 24)

Temin sürecinde maddenin gizlenmesi hususu da çeşitli yöntemleri içeren, ilgi çekici bir nokta olmuştur. Bu anlamda maddelerin fiziksel olarak küçük boyutta olması gizlenmesi konusunda bir avantaj sağlarken kapalı bir paketle, tatlı ve ayakkabı içine gizleme gibi yöntemlerle kışlaya sokulduğu aktarılmıştır. Bu süreçte kullanıcıların devre arkadaşları nöbetlerinde onlar lehine bir inisiyatif kullanarak yardımcı olurken, kimi zaman içeriye soktukları paketin ne olduğuyla ilgili bilgi sahibi olmadan bunu yaptıkları durumların da oluşabildiği ifade edilmiştir:

"Bu uyuşturucuyu telefon melefon sanıp sokuyorlar işte ya da kuleler var mesela kapı girişi değil de kuleler var mesela büyük böyle duvar. O duvarda nöbet tutan yine senin devren ona diyorsun kanka ben sana hani bir paket atacağım işte yok çiğ köfteydi, yok bilmem neydi" (K1-24)

"Nasıl sokuyor? İşte tatlının içinde koyuyor… Dilleri vardı ayakkabının mesela onun içini kesip abi, onun içine şey yapıp, koyup ayakkabıyla posta ettiklerini gördüm mesela." (K6 - 40)

"…Cebimde ya da ayakkabının içinde işte sonrasında esrar sokacaksam…" (K5 - 34)

Maddeyi dışardan tedarik etmenin yanında kışla içindeki kör noktalarda gizlice yetiştirildiğine ilişkin söylemler de dikkat çekmiştir. Bu konuda K4'ün ifadeleri açıklayıcı olurken, sunduğu örneğin doğu ilinden olması, önceki başlıklarda ifade edilen doğu illerinde nispeten rahat bir ortamın olmasına ilişkin kanaati de güçlendirmiştir:

"Adam kendi bile daha Hakkâri'de yetiştiriyordu yani…Anlamıyon ki kanka. Komutan, çalılıkların içinde yapmış adam. Nereden anlıcan?" (K4 - 32)

3.8. Askeriyede Madde Kullanım Şartları

Bir şekilde temin edilen maddenin askeriye ortamındaki kullanım süreciyle ilgili olarak belirli şartların oluşması söz konusu olmaktadır. Nitekim askeriye ortamı, disiplin ve kontrol mekanizmasının etkin olduğu bir ortam olarak kullanım şartlarının oluşturulması için de özel bir çabayı gerekli kılmaktadır. Bu anlamda kullanıcı askerlerin, askeriye ortamında atandıkları görevlerde sahip oldukları imkanları kullanarak madde kullanımını gerçekleştirebildikleri anlaşılmıştır. Bu açıdan yemekhane, çamaşırhane, gazino, kantin, koğuş, depo gibi alanlarda görevli olmanın kullanım için avantaj teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

"Askeriyede gruplar var, yani işte kimisi kazancı olur kimisi yemekhanede olur kimisi çamaşırhanede olur, işte kimisi gazinoda olur, kimisi kantinde olur. Şimdi ben mesela bu görevlilerin içerisinde bir de uyuşturucu kullanan varsa yaşadı abi. O adam kesin yaşadı." (K1 - 24).

"Nöbette içiyor kanka. Depoda içiyor." (K4 - 32)

"Adam koğuşçu mesela. Koğuşta şimdi gün içinde bizim koğuşa girmemiz yasak. O adam koğuşta işte camda falan içiyor. Takılıyor yani." (K1 - 24)

Kullanım mekanlarının haricinde kullanıma uygun zamanlar ve maddeyi gizleme yolu ile kullanım yöntemleri de bu aşamada önem arz eden unsurlar olmuştur. Bu anlamda askeriye içinde serbest olan sigaranın maddeyi gizlemeye yardımcı bir unsur olarak kullanıldığı anlaşılmakla birlikte, askerlerin daha serbest oldukları akşam saatlerinde, genellikle açık alanlarda, madde kullanımın daha kolay gerçekleştirilebildiği anlaşılmıştır:

"Efendime söyleyeyim işte normal sigaranın içine koyuyor içiyor anlamasın diye komutanlar." (K4 - 32)

"Yani büyük ihtimalle koğuşta içiliyordu. Yani şöyle yani herkes yattıktan sonra koğuşun belli bir köşesinde belki içiliyordu" (K6 - 40)

"…Akşam altıdan sonra ee herkes koğuşlarına, herkes bahçesine geçtiği için denetleme, komutan gezisi, bunlar çok fazla olmadığı için de her yerde içilebiliyordu ama genellikle açık alanda içmeyi tercih ediyorlardı ki koku veya başka bir şey gelmesin diye." (K3 - 40)

3.9. Kullanıcıların Bir Tehdit Unsuru Olarak Algılanması

Kullanıcıların askeriye ortamında bir tehdit unsuru olarak algılanmaları, kullanıcılara, askeriye ortamında gelişen özel bir tutum olarak belirlenmiştir. Bu açıdan kullanıcı askerlerin yoksunluk dönemleri, kriz anları, maddeye bağlı psikotik davranışların açığa çıkması gibi şartlara bağlı olarak hem kendilerine hem de çevrelerine zarar vermeye ilişkin risklerinin önemli bir endişe unsuru olduğu görülmüştür. Bu noktada özellikle askeriye ortamındaki silah kullanımının bu krizlere bağlı olarak ölüm gibi ağır sonuçlar ortaya çıkarabileceğinden sivil yaşamda da karşılaşılabilecek bu endişeyi bir tehdit düzeyine çıkardığı söylenebilir:

"… Uyuşturucu bulamadığı için ee ondan dolayı psikolojik baskıya girdiği için sağa sola ateş etmişti…" (K3 - 40)

"…Ondan sonra metamfetamin var, met diye geçiyor, diyorum ya mesela bir tane o meti bir tane askerin kullanması demek o kadar tehlikeli bir şey ki gece uyurken bütün arkadaşlarını tarayabilir adam." (K5 - 34).

"…Şimdi krize girse gecenin üçünde askeriyede kim ne yapacak o çocuğa. Başkasına zarar verebilir ee şimdi kimsenin haberi olmaz orada sonuçta hadi diyelim doğuya gitti. Bunların elinde silah…Silah dolu oluyor bunların anladın mı? Kafası eser kendine sıkar. Başkasına sıkar, komutanına sıkar." (K5 - 34)

"Uyuşturucu içiyor, biriyle kavga ediyor, bıçaklıyor onu. Hem uyuşturucudan hem askeriyede adam yaralamadan, hapse giriyor." (K1 - 24)
"Şimdi bu adamın orada nöbette halüsinasyon görüp böyle nöbet arkadaşına sıktığını düşünebilir misin?" (K5 - 34)

4. Tartışma

Bu araştırmada madde kullanıcılarının askerlik deneyimlerine dayanarak askeriye ortamının madde kullanımıyla nasıl ilişkilendiği araştırılmıştır. Bu anlamda veriler askerlik algısı, askeriye ortamında kullanıcıların sosyalleşme örüntüleri, bu örüntüler bağlamında kullanım davranışının nasıl şekillendiği, askeriyeye özgü dinamikler çerçevesinde kullanımın nasıl etkilendiği, maddenin nasıl temin edildiği ve kullanımın ne gibi sonuçlar içerdiği genel hatlarıyla açığa çıkartılmıştır.

Askerlik sürecinin toplumsal/hukuki açıdan bir zorunluluk olması, kullanıcıların bu süreçle ilişkisini kaçınılmaz kılmaktadır. Askerlik algılarına ilişkin görüşlerde askerlik hizmeti bu zorunluluğu içeren bir zaman dilimi olmanın yanı sıra kullanımın sonlanmasına ilişkin bir fırsat dönemi olarak görülmüştür. Bu durum, bağımlılığın zorlayıcı doğasına ilişkin bir işaret olarak kabul edilebilmektedir. Zira bağımlılıkla birlikte kişiler kompülsif davranış örüntüleri sergilerken (Ögel, 2010) bu davranışların sonlamasında ve bağımlılık tedavisinde zorunluluk ve yaptırıma ilişkin tartışmalar mevcuttur. Askerliğin içerdiği emir-komuta-ceza disiplini içinde kullanıcılar askerliği bir fırsat dönemi olarak tanımlarken, aslında kullanımı sonlandırma noktasında zorunlu bir yaklaşıma ihtiyaç duyduklarına ilişkin bir çıktıyı da işaret etmişlerdir. Teorik açıdan askerliğe ilişkin bu yöndeki algıya karşın olarak pratikte askerlik sürecinin içerdiği disiplin ve stres kullanıma başlangıç noktasında bir etki oluşturabilmektedir. Gençlik döneminde bireylerin yaşadığı kargaşa ve belirsiz hâli, zorunlu askerlik koşullarında birey için daha baskın bir hâle gelebilmekte ve bu süreçte askerliğe uyumu zorlaşabilmektedir (Özgün, 2017). Bu bağlamda askeriye içerisinde sıkı denetim sisteminin kullanım davranışının engellenmesi konusunda işlevsel olunduğu bilinse de (Bray ve ark., 2010) oluşan baskıcı ve stresli ortam kullanıcılar açısından yeni madde kullanım davranışlarının geliştirilmesine ya da mevcut kullanımın davranışının yoğunlaştırılmasına zemin hazırlayabilmektedir (Danışmaz Sevin, 2017; London ve ark., 2017; Semerci ve ark., 2022; Çevik, 2021; Sanal Özcan, 2022). Bray ve arkadaşları (1999) erkek askeri personellerde kışla ortamındaki stresin madde kullanımını yordadığını ifade ederken bir diğer çalışmalarında (Bray ve ark., 1999a) stres düzeyi yüksek olan askerlerde alkol ve madde kullanım olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Yine Federman ve arkadaşları (2000) ve Hallam (2008) askerlik ortamında yaşanan stresle baş etmek amacıyla madde kullanımına yönelimin bulunduğunu ifade etmektedirler. Çalışmamızda da özellikle stres ve disipline bağlı olarak katılımcıların askerlik sürecinde kullanım davranışını yoğunlaştırabildiği ve yeni maddeleri öğrenerek deneyebildikleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla askerlik süreci içerdiği disiplin ve ceza sistematiği açısından kullanımı sonlandırmak için bir fırsat olarak görülmesinin yanı sıra pratik süreçte oluşturduğu stres ve baskı neticesinde kullanım davranışını arttığı ve çeşitlendiği bir dönem olarak da tecrübe edilmektedir.

Askeri hiyerarşi içerisinde rütbeli komutanların bağımlıların kullanım davranışlarına ilişkin zorluklarını dikkate alan tutum ve davranışları, kullanım isteğine bağlı kimi zorlukları tolere etmektedir. Komutanların kullanıcılara ilişkin sabırlı ve destekleyici yaklaşımı, kullanıcı askerlerin yaşadıkları zorlukları aşmasına yönelik bir katkı olarak değerlendirilmektedir. İlgili çalışmasında Sanal Özcan (2022) da bu konuda rütbeli komutanların ılımlı ve destekleyici yaklaşımı sonrasında tedaviye katılan bağımlı askerlerin varlığından söz etmektedir. Ancak askeriye ortamının sosyal dinamikleri göz önüne alındığında güçlü sosyalleşme örüntülerinin kullanıcılar açısından bir risk teşkil ettiği anlaşılmıştır. Bucher (2012) askerlikteki sosyal öğrenme ortamının madde kullanımına yönelmede etkili olabildiğini ifade ederken Semerci ve arkadaşları (2022) birlikte bulunmanın madde temin ve kullanımında bir avantaj olduğunu ve bunun da riski arttırdığını ifade etmektedirler. Yine askeriye ortamındaki kullanıcı birlikteliği maddenin nasıl tedarik edileceğini, hangi yollarda kullanılacağını, hangi amaçla ve ne zaman kullanılacağını, güvenli kullanımın nasıl olacağı yönünde birbirleri arasında destekleyici bir ağın geliştirilmesi açısından risk teşkil etmektedir (Akers ve Lee, 1996; Cooper ve ark., 2009; Peralta ve Steele, 2010). Çalışmamızda ulaşılan verilerde de özellikle madde tedariğinde ve güvenli kullanım alanı oluşturmada nöbetçi, bulaşıkçı, yemekhaneci, şoför olma gibi görevlerin istismarı üzerinden bir destek mekanizmasının kurulabildiği anlaşılmıştır. Bu noktada askerliğin yapıldığı bölgeye ilişkin ayırıcı bir hususun da varlığı dikkat çekmiştir. Özellikle doğu bölgesinde yapılan askerlik sürecinde madde tedarik ve tüketimi noktasında ilişkilerin daha hızlı, esnek ve kolay kurulabildiği anlaşılmıştır. Bu konuda Labbate ve Snow (1992), Federman ve ark., (2000) ve Danışmaz Sevin (2017) askerlik yapılan bölgenin yapısına ve askerlerin bölgede bulunma amacına göre stres düzeyinin artması, maddenin kaynağına bölgesel yakınlık, disiplin ilişkilerinin esnetilebilmesi gibi unsurlar neticesinde madde temin ve kullanımında daha rahat bir ortamın oluşabildiğini aktarmaktadırlar.

Askeriye ortamında madde kullanımının olası sonuçları, dikkat çekici bir diğer noktadır. Kullanıcılar askerde yoksunluk krizi yaşamaları, psikotik davranış sergilemeleri ve buna bağlı olarak davranış sorumluluğunu kaybetmeleri neticesinde askeri düzen içerisinde bir tehdit unsuru haline gelmekte ve yaptırımla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu konudaki çalışmalara bakıldığında Özden (1987), Bilici ve arkadaşları (2012) ve Şahiner ve arkadaşları (2022) kullanıcıların maddeyle ilişkili olarak askeri disiplin cezaları aldıklarını bildirmektedirler. Yine Federman ve arkadaşları (2000) kullanım davranışının askeri sorumlulukların aksatılmasında ve askeri düzen içinde kullanıcıyı bir güvenlik riskine dönüşmesinde etkili olduğunu aktarmaktadırlar. Bu noktada askerlerin zimmetinde olan silahın kullanımı noktasında bir riskin açığa çıktığı da görülmektedir. Nitekim kullanıma bağlı olarak riskli ve plansız eylemlerde bulunma eğilimi (Beyazyürek ve Şatır, 2000) göz önüne alındığında kullanıcıların yaralama ve ölüme sebebiyet verecek davranışlar açısından özel bir risk teşkil ettiği anlaşılmakla birlikte kendileri için de yaralanma (Harris, Bryson, Sun, Blough, & Bradley, 2009; Williams et al., 2012) ve intihar riski taşımaları (Bray et al., 2009) da söz konusudur.

Tüm bu tartışmalar çerçevesinde madde bağımlılığı açısından askerliğin özel bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Zorunlu bir kamu görevi olması, yoğun olarak gençlerle ilişkili olması ve incelenen boyutlarıyla kullanım davranışının başlaması, arttırılması veya sonlanması noktasında özgün dinamikleri içermesi nedeniyle madde bağımlılığı açısından ayırıcı bir noktaya tekabül etmektedir. Bu noktada başlangıçta ifade edilen "Zorunlu askerlik deneyimi, madde kullanıcısı bireylerin madde kullanım hikayelerinde nasıl bir yere sahiptir?" sorusu anlamlı bir karşılık kazanmıştır. Nitekim zorunlu askerlik sürecinin Türkiye'de erkek bir madde kullanıcısının bağımlılık hikayesinde ihmal edilemeyecek bir etki içerebildiği görülmüştür. Bu noktada askerlik sürecinin Türkiye'de bağımlılıkla mücadele çalışmalarında ve tedavi programlarında bireyin bağımlılık hikayesindeki karşılığını spesifik olarak incelemek önem arz etmektedir. Çalışma diğer yandan madde bağımlılığı ile mücadele politikaları açısından da gençlere ilişkin önleyici ve tedavi edici hizmetlerin ulaştırılmasında silahlı kuvvetlerin de bir araç olabileceği fikrini ortaya çıkartmıştır. Bu yönüyle birey ve toplum odaklı önleme programlarının geliştirilmesi açısından yeni perspektif sunmaktadır. Askerliğin ve askeri sistemin doğasına uygun olarak konuyla ilgili ileri araştırmaların planlanarak bu konuda yeni yol ve yöntemlerin keşfedilmesi, bağımlılıkla mücadelenin genişletilmesi adına önemli bir katkı olacaktır.

Kaynaklar

Akers, R. L. and Lee, G. (1996). A Longitudinal Test Of Social Learning Theory: Adolescent Smoking. Journal Of Drug İssues, 26(2), 317-343. https://doi.org/10.1177/002204269602600203

Aktürk, İ. (2021). Madde Bağımlısı Bireylerin Ailelerinde Babanın Temsili ve Konumu Üzerine Nitel Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Ames, G. M., Duke, M. R., Moore, R. S. and Cunradi, C. B. (2009). The impact of occupational culture on drinking behavior of young adults in the US Navy. Journal of Mixed Methods Research, 3(2), 129-150. https://doi.org/10.1177/1558689808328534

Armed Forces Health Surveillance Center (AFHSC. (2012). Surveillance snapshot: Recurrent medical encounters associated with alcohol abuse-related diagnostic codes, active component, US Armed Forces, 2001-2010. *MSMR*, 19(2), 23.

Askerlik Kanunu. (1927). T.C. Resmi Gazete (631 – 635, 17 Temmuz 1927).

Barutçu, A. (2013). Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara.

Bebarta, V. S., Ramirez, S. and Varney, S. M. (2012). Spice: a new "legal" herbal mixture abused by young active duty military personnel. Substance abuse, 33(2), 191-194. https://doi.org/10.1080/08897077.2011.637610

Berry-Cabán, C. S., Ee, J., Ingram, V., Berry, C. E. and Kim, E. H. (2013). Synthetic cannabinoid overdose in a 20-year-old male US soldier. Substance abuse, 34(1), 70-72. https://doi.org/10.1080/08897077.2012.677754

Berry-Cabán, C. S., Kleinschmidt, P. E., Rao, D. S., & Jenkins, J. (2012). Synthetic cannabinoid and cathinone use among US soldiers. U.S. Army Medical Department journal, 19–24.

Beyazyürek, M. ve Şatır, T. T. (2000). Madde kullanım bozuklukları. Psikiyatri Dünyası, 4(2), 50-56.

Bilici, R., Karakaş Uğurlu, G., Tufan, E., Güven, T. ve Uğurlu, M. (2012). Bir bağımlılık merkezinde yatarak tedavi gören hastaların sosyodemografik özellikleri. Fırat Tıp Dergisi, 17(4), 223-227.

Blume, A. W., Schmaling, K. B., & Russell, M. L. (2010). Stress and alcohol use among soldiers assessed at mobilization and demobilization. *Military Medicine*, 175, 400–404.

Branstetter, S. A., Low, S. and Furman, W. (2011). The influence of parents and friends on adolescent substance use: A multidimensional approach. Journal of substance use, 16(2), 150-160. https://doi.org/10.3109/14659891.2010.519421

Bray, R. M., Fairbank, J. A. and Marsden, M. E. (1999). Stress and substance use among military women and men. The American journal of drug and alcohol abuse, 25(2), 239-256. https://doi.org/10.1081/ADA-100101858

Bray, R. M., Fairbank, J. A. and Marsden, M. E. (1999a). Stress and substance use among military women and men. The American journal of drug and alcohol abuse, 25(2), 239-256. https://doi.org/10.1081/ADA-100101858

Bray, R. M., Pemberton, M. R., Hourani, L. L., Witt, M., Olmsted, K. R., & Brown, J. M. (2009). 2008 Department of Defense survey of health related behaviors among active duty military personnel. Report prepared for TRICARE Management Activity, *Office of the Assistant Secretary of Defense (Health Affairs) and US Coast Guard*.

Bray, R. M., Pemberton, M. R., Hourani, L. L., Witt, M., Rae Olmsted, K. L., Brown, J. M., ... Bradshaw, M. (2009). *2008 Department of defense survey of health related behaviors among active duty military personnel. (RTI/10940-FR)* . Research Triangle Park, NC: Research Triangle Institute.

Bray, R. M., Pemberton, M. R., Lane, M. E., Hourani, L. L., Mattiko, M. J., & Babeu, L. A. (2010). Substance use and mental health trends among U.S. military active duty personnel: Key findings from the 2008 DoD health behavior survey. *Military Medicine*, 175, 390–399. doi:10.7205/ MILMED-D-09-00132

Bray, R. M., Pemberton, M. R., Lane, M. E., Hourani, L. L., Mattiko, M. J. and Babeu, L. A. (2010). Substance use and mental health trends among US military active duty personnel: key findings from the 2008 DoD Health Behavior Survey. Military medicine, 175(6), 390-399. https://doi.org/10.7205/MILMED-D-09-00132

Buchanan, J. (2004). Missing Links? Problem Drug Use and Social Exclusion. *The Journal of Community and Criminal Justice*. 51, 387-397. https://doi.org/10.1177/0264550504048246

Bucher, J. (2012). Soldiering with substance: substance and steroid use among military personnel. *Journal of drug education*, *42*(3), 267-292. https://doi.org/10.2190/DE.42.3.b

Coggans, N. and McKellar, S. (1994). Drug use amongst peers: peer pressure or peer preference?. *Drugs: education, prevention and policy*, *1*(1), 15-26. https://doi.org/10.3109/09687639409028532

Cooper, K., May, D., Soderstrom, I. and Jarjoura, G. R. (2009). Examining theoretical predictors of substance use among a sample of incarcerated youth. *Journal of Offender Rehabilitation*, *48*(8), 669-695. https://doi.org/10.1080/10509670903287675

Cüceler, S., Yılmaz, M. ve Türkleş, S. (2022). Madde Bağımlısı Bireylerin Yaşadığı Psikososyal Sorunlar, Uygulanan Kanıt Temelli Müdahaleler ve Hemşireliğin Rolü. *Bağımlılık Dergisi*, *23*(1), 105-110. https://doi.org/10.51982/bagimli.958710

Czermainski, F. R., Lopes, F. M., Ornell, F., Pinto Guimarães, L. S., Von Diemen, L., Kessler, F. and Martins de Almeida, R. M. (2020). Concurrent use of alcohol and crack cocaine is associated with high levels of anger and liability to aggression. *Substance Use & Misuse*, *55*(10), 1660-1666. https://doi.org/10.1080/10826084.2020.1756850

Çevik M. (2021). *Madde Bağımlılığı ile Mücadelede İnanç Temelli Yaklaşım*. (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.

Danışmaz Sevin, M. (2017). İkinci Kez AMATEM'de Tedavi Gören Madde Bağımlılarının Madde Kullanımına İlişkin Yaşam Deneyimleri. *Addicta*, 6(3), 691-716.

Demuth, S. and Brown, S. L. (2004). Family structure, family processes, and adolescent delinquency: The significance of parental absence versus parental gender. *Journal of research in crime and delinquency*, *41*(1), 58-81. https://doi.org/10.1177/0022427803256236

Federman, E. B., Bray, R. M. and Kroutil, L. A. (2000). Relationships between substance use and recent deployments among women and men in the military. *Military Psychology*, *12*(3), 205-220. https://doi.org/10.1207/S15327876MP1203_3

Ferrier-Auerbach, A. G., Kehle, S. M., Erbes, C. R., Arbisi, P. A., Thuras, P., & Polusny, M. A. (2009). Predictors of alcohol use prior to deployment in national guard soldiers. *Addictive Behaviors*, 34, 625–631. doi:10.1016/j.addbeh.2009.03.027

Frone, M. R. (2006). Prevalence and distribution of alcohol use and impairment in the workplace: A U.S. national survey. *Journal of Studies on Alcohol*, 67, 147–156. doi:10.15288/jsa.2006.67.147

Garami, J., Valikhani, A., Parkes, D., Haber, P., Mahlberg, J., Misiak, B. and Moustafa, A. A. (2019). Examining perceived stress, childhood trauma and interpersonal trauma in individuals with drug addiction. *Psychological reports*, *122*(2), 433-450. https://doi.org/10.1177/0033294118764918

Garland, E. L., Boettiger, C. A. and Howard, M. O. (2011). Targeting cognitive-affective risk mechanisms in stress-precipitated alcohol dependence: An integrated, biopsychosocial model of automaticity, allostasis, and addiction. *Medical hypotheses*, *76*(5), 745-754. https://doi.org/10.1016/j.mehy.2011.02.014

Gedik, E., Çakır, H. ve Çoşkun, A. (2020). Bir inşaa süreci olarak erkeklik: Yozgat örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(1), 84-95. https://doi.org/10.22466/acusbd.747779

Hallam, J. E. (2008). Down range and beyond: Preparing providers to support warriors in resolving problematic substance use. *US Army Medical Department Journal*, 60-63.

Harris, A. H. S., Bryson, C. L., Sun, H., Blough, D., & Bradley, K. A. (2009). Alcohol screening scores predict risk of subsequent fractures. *Substance Use & Misuse*, 44, 1055–1069. doi:10.1080/10826080802485972

Harwood, H. J., Zhang, Y., Dall, T. M., Olaiya, S. T., & Fagan, N. K. (2009). Economic implications of reduced binge drinking among the military health system's TRICARE prime plan beneficiaries. *Military Medicine*, 174, 728–736. doi:10.7205/milmed-d-00-2309

Jeffery, D. D., Babeu, L. A., Nelson, L. E., Kloc, M., & Klette, K. (2013). Prescription drug misuse among U.S. active duty military personnel: A secondary analysis of the 2008 DoD survey of health related behaviors. *Military Medicine*, 178, 180–195. doi:10.7205/milmed-d-12-00192

Labbate, L. A. and Snow, M. P. (1992). Posttraumatic stress symptoms among soldiers exposed to combat in the Persian Gulf. *Psychiatric Services*, 43(8), 831-833. https://doi.org/10.1176/ps.43.8.831

Lamond, N., & Dawson, D. (1999). Quantifying the performance impairment associated with fatigue. *Journal of Sleep Research*, 8, 255–262.

Leardmann, C. A., Pietrucha, A., Magruder, K. M., Smith, B., Murdoch, M., & Jacobson, I. G.; Millennium Cohort Study Team. (2013). Combat deployment is associated with sexual harassment or sexual assault in a large, female military cohort. *Women's Health Issues*, 23, e215–223. doi:10.1016/ j.whi.2013.05.002

Leon, M., Harms, P. D., & Gilmer, L. (2018). PCE use in the workplace: The open secret of performance enhancement. *Journal of Management Inquiry*, 28, 67–70. doi:10.1177/ 1056492618790091

Lobato, M., Sanderman, R., Pizarro, E. and Hagedoorn, M. (2017). Marijuana use and dependence in Chilean adolescents and its association with family and peer marijuana use. *International journal of behavioral medicine*, *24*, 144-152. https://doi.org/10.1007/s12529-016-9595-2

Loeffler, G., Hurst, D., Penn, A. and Yung, K. (2012). Spice, bath salts, and the US military: the emergence of synthetic cannabinoid receptor agonists and cathinones in the US Armed Forces. *Military medicine*, *177*(9), 1041-1048. https://doi.org/10.7205/MILMED-D-12-00180

London, A. S., Herd, P., Miech, R. A. and Wilmoth, J. M. (2017). The influence of men's military service on smoking across the life course. *Journal of Drug Issues*, *47*(4), 562-586. https://doi.org/10.1177/0022042616678617

McCarroll, J. E., Fan, Z., & Bell, N. S. (2009). Alcohol use in nonmutual and mutual domestic violence in the U.S. Army: 1998–2004. *Violence and Victims*, 24, 364–379. doi:10.1891/0886-6708.24.3.364

Meadows, S. O., Engel, C. C., Collins, R. L., Beckman, R., Cefalum, M., Hawes-Dawson, J., ... Williams, K. M. (2018). *2015 department of defense Health Related Behaviors Survey (HRBS)*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Mehrazmay, A., Karambakhsh, A., Salesi, M., Heydari, M., & Ahmadi, K. (2015). Predictors of change in substance abuse status in soldiers. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 17(9).

Mohamed, I. I., Ahmad, H. E. K., Hassaan, S. H. and Hassan, S. M. (2020). Assessment of anxiety and depression among substance use disorder patients: a case-control study. *Middle east current psychiatry*, *27*(1), 1-8. https://doi.org/10.1186/s43045-020-00029-w

O'Brien, C. P., & Lyons, F. (2000). Alcohol and the athlete. *Sports Medicine*, 29, 295–300. doi:10.2165/00007256200029050-00001

Orak, U. and Solakoglu, O. (2023). Strain and deviant reactions in compulsory military service: an investigation of mediating mechanisms. *Crime & Delinquency*, *69*(4), 841-863. https://doi.org/10.1177/0011128721999337

Ögel, K. (2010). *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme.* İstanbul: Yeniden Yayınları.

Özden, S. Y., Poliviu, Z. ve Aral, J. (1987). Alkol ve uyuşturucu madde bağımlılarının psiko-sosyal yönden araştırılması. In *Y. Symposium* (Vol. 1, pp. 15-25).

Özgün, C. (2017). Türkiye'nin askerlik sisteminin tarihsel süreç bağlamında incelenmesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 51-90. https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.3.4.33

Peralta, R. L. and Steele, J. L. (2010). Nonmedical prescription drug use among US college students at a Midwest university: a partial test of social learning theory. *Substance use & misuse*, *45*(6), 865-887. https://doi.org/10.3109/10826080903443610

Punch, K. F. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (Z. Akyüz, Çev; Z. Etöz, Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ramchand, R., Miles, J., Schell, T., Jaycox, L., Marshall, G. N., & Tanielian, T. (2011). Prevalence and correlates of drinking behaviors among previously deployed military and matched civilian populations. *Military Psychology*, 23, 6–21. doi:10.1080/08995605.2011.534407

Ray, W. J. (2020). *Abnormal Psychology Interactive Edition* [VitalSource]. Erişim adresi https://bookshelf.vitalsource.com/#/books/9781071807255/

Rokach, A. and Orzeck, T. (2003). Coping with loneliness and drug use in young adults. *Social Indicators Research*, *61*(3), 259-283. https://doi.org/10.1023/A:1021977731756

Roth, T., & Roehrs, T. A. (1996). Etiologies and sequelae of excessive daytime sleepiness. *Clinical Therapeutics*, 18, 562–576.

Saleh, H. D., Rokhmah, D. and Nafikadini, I. (2014). Fenomena Penyalahgunaan NAPZA Di Kalangan Remaja Ditinjau Dari Teori Interaksionisme Simbolik Di Kabupaten Jember (The Phenomenon of Substance Abuse among Adolescents Based on Symbolic Interactionism Theory in Jember Regency). *Pustaka Kesehatan*, *2*(3), 468-475.

Shahmiri, H., & Jalali, M. T. (2023). Prevalence of Substance Use and Demographic Characteristics in Iranian Soldiers Referred to a Military Hospital in 2018. *Annals of Military and Health Sciences Research*, 21(4).

Özcan, Y.S. (2022). Tedavi Sürecindeki Bağımlıların Sentetik Kannabinoid Kullanım Özellikleri ve Algıları. The Bulletin of Legal Medicine, 27(1), 1-9. https://doi.org/10.17986/blm.1506

Seal, K. H., Cohen, G., Waldrop, A., Cohen, B. E., Maguen, S. and Ren, L. (2011). Substance use disorders in Iraq and Afghanistan veterans in VA healthcare, 2001–2010: Implications for screening, diagnosis and treatment. *Drug and alcohol dependence*, *116*(1-3), 93-101. https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2010.11.027

Semerci, M., Karaman, H. ve Yaman, Ö. M. (2022). Bağımlılıkta Arkadaş Etkisini Anlamaya Yönelik Bir İnceleme: Youtube Videolarına Konuk Olan Madde Kullanıcılarının Röportajları Üzerinden Bir İçerik Analizi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, *10*(28), 90-110. https://doi.org/10.52528/genclikarastirmalari.1007595

Şahiner, Ş. Y., Asut, G. ve Şahiner, İ. V. (2022). Opioid Kullanım Bozukluğu Olan Hastalarda Psikolojik Dayanıklılığın Tedavi Devamlılığı ile İlişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, *23*(3), 1-1. https://doi.org/10.51982/bagimli.1004190

Teeters, J. B., Lancaster, C. L., Brown, D. G., & Back, S. E. (2017). Substance use disorders in military veterans: prevalence and treatment challenges. *Substance Abuse and Rehabilitation*, 8, 69–77. https://doi.org/10.2147/SAR.S116720

Turan, Ö. (2013). Esas duruş!": Kışla deneyimleri ya da Türkiye'de zorunlu askerliğin antropolojisi. Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek (lik) ler içinde. N. Y. Sümbüloğlu (Ed.), *Erkek Millet Asker Millet* (ss. 261 – 335). İstanbul: İletişim Yayınları.

Turner, D. W. (2010). Qualitative Interview Design: A Practical Guide for Novice Investigators. *The Qualitative Report*, 15(3), 754-760. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2010.1178

Uğurlu, T. T., Şengül, C. B. and Şengül, C. (2012). Bağımlılık psikofarmakolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *4*(1), 37-50. https://doi.org/10.5455/cap.20120403

van der Zwaluw, C. S., Scholte, R. H., Vermulst, A. A., Buitelaar, J. K., Verkes, R. J., & Engels, R. C. (2008). Parental problem drinking, parenting, and adolescent alcohol use. *Journal of behavioral medicine*, 31, 189-200. https://doi.org/10.1007/s10865-007-9146-z

Veysi, Aka., Karaman, H. ve Yaman, Ö. M. Gençlerin Esrar Kullanımında Akran/Arkadaşlık İlişkilerinin Etkisi: Bingöl İli Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *21*(50), 129-161. https://doi.org/10.21560/spcd.vi.621418

Williams, E., Bryson, C., Sun, H., Chew, R., Chew, L., Blough, D., ... Bradley, K. (2012). Association between alcohol screening results and hospitalizations for trauma in Veterans affairs outpatients. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 38, 73–80. doi:10.3109/ 00952990.2011.600392

Yavuz, Ş. (2014). İktidar Olma Sürecinde Erkeklerin Erkeklikle İmtihanı. *Milli Folklor*, *26*(104).

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, A., Can, Y., Bozkurt, M. ve Evren, C. (2014). Remission and Relapse in Alcohol and Substance Addiction/Alkol ve Madde Bagimliliginda Remisyon ve Depresme. *Psikiyatride Guncel Yaklasimlar/Current Approaches to Psychiatry*, *6*(3), 243-257. https://doi.org/10.5455/cap.20131114113549

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun tarih 04.10.2022 tarihli toplantısında 2022/313 numaraları onay formu ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Oğuznâme'lere Göre Selçuklu Ailesinin Menşei

The Origin of the Seljuk Family According to the Oguznāmes

Ömer ÇİFTÇİ[1] Yunus Emre TANSÜ[2]

[1] *Uzman, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Gaziantep, omerciftci99@icloud.com, orcid.org/0000-0002-8057-461.*
[2] *Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep, ytansu@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6183-5306.*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 24.10.2024
Kabul/Accepted: 14.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1572796

Anahtar Kelimeler
Selçuklular, Menşe, Oğuznâme.

ÖZ

Hanedanlığın bilinen ilk üyesi olan Dukak'ın Oğuz Yabgusuna karşı gösterdiği mukavemetten sonra, bir devlet kurma hayali oluşan Selçuklu ailesinde ilk hareket oğlu Selçuk'un Cend'e göç etmesi ile başlamıştır. Ailenin ilk üyeleri konumunda olan bu iki ismin siyasî faaliyetleri devletin geleceğini doğrudan belirlemiştir. Ancak siyasî faaliyetlerini aydınlatacak farklı zamanlarda yazılmış kaynakların, birbirleri arasındaki tutarsızlıkları sebebiyle kendileri hakkında farklı rivayetler ortaya atılmış ve bir bilgi karmaşasını meydana getirmiştir. Bazı müverrihler de var olan bu karmaşadan yararlanmak suretiyle kendilerince Selçuklu ailesinin menşeini, abartılı ve müphem olan ifadelerle aktarmaya çalışmışlardır. Bu hususta dikkatimizi çeken ilk konu, *Oğuznâme* tabanlı eserlerin ailenin menşei hakkındaki rivayet ettikleri müphem ifadeler olmuştur. *Oğuznâme* temelli eserlerin nakilleri Selçuklu ailesinin faaliyetlerini anlamamız bakımından çok değerlidir. Fakat *Oğuznâme* tabanlı eserleri kendi aralarında ve diğer Orta Çağ kaynakları ile karşılaştırdığımız taktirde, rivayetlerde ciddi tutarsızlıkların olduğu görülmektedir. Bundan dolayı *Oğuznâme* adı altında kaleme alınan eserlerin Selçuklu ailesi için ileri sürdükleri rivayetleri, diğer Orta Çağ kaynakları ile karşılaştırılarak incelenmesi elzemdir. Bu sayede Selçuklu ailesi için ortaya atılan rivayetlerin ne gibi amaçlar doğrultusunda ortaya atıldığı daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmamızda Selçuklu ailesinin menşei hakkında bilgiler veren *Oğuznâme* varyantlı eserlerin, rivayet ettikleri bilgilerin hangi amaç doğrultusunda naklettikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Keywords
Seljuk, Origin, Oguznāmeh.

ABSTRACT

After the resistance of Dukak, the first known member of the dynasty, against the Oguz Yabgus, the first movement in the Seljuk family, whose dream of establishing a state was formed, started with the migration of his son Selçuk to Djand. The political activities of these two names, who were the first members of the family, directly determined the future of the state. However, due to the inconsistencies between the sources written at different times to illuminate their political activities, different rumours were put forward about them and created a confusion of information. Some historians took advantage of this gap and tried to convey the origin of the Seljuk family with exaggerated and ambiguous expressions. The first issue that draws our attention in this regard is the ambiguous statements about the origin of the family narrated by *Oguznāmeh* based works. The narrations of the *Oguznāmeh* based works are very valuable for our understanding of the activities of the Seljuk family. However, when we compare the *Oguznāmeh* based works among themselves and with other medieval sources, we see that there are serious inconsistencies in the narrations. Therefore, it is essential to examine the narratives put forward by the works written under the name of *Oguznāmeh* for the Seljuk family by comparing them with other medieval sources. In this way, it will be better understood for what purposes the rumours put forward for the Seljuk family were put forward. In this study, it will be tried to explain for what purpose the *Oguznāmeh* variant works, which provide information about the origin of the Seljuk family, convey the information they narrate.

Atıf/Citation: Çiftçi, Ö. ve Tansü, Y. E. (2025). Oğuznâme'lere Göre Selçuklu Ailesinin Menşei. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 503-518
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ömer ÇİFTÇİ, omerciftci99@icloud.com.

*Bu çalışma, Selçuklu Ailesinin Menşei Ve Erken Dönem Siyasî Tarihleri (Dukak İle Selçuk Bey Dönemi) adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Orta Çağ'da kurulan devletlerin kökeni, özellikle XIX. asırdan itibaren araştırmacıların üzerinde daha fazla durdukları bir konu haline gelmiştir. Kaynaklara göre bu devletlerden bazıları soylarını hanlara dayandırmak suretiyle yüceltmeye çalışırken kimi devletler ise uhrevî rüyalar üzerinden bunu yapmaya çalışmışlardır. Menşe araştırmaları, metodolojik açıdan bakıldığı zaman, Tarih çalışmalarının en güç alanlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır. Türk-İslâm tarihinde büyük izler bırakmış Selçuklu ailesinin menşei, diğer Türk devletlerinde de olduğu gibi oldukça karmaşık bir durumdur. Bunun önemli bir sebebi, Türkistan'dan İslâm topraklarına göçlerinden önce ve sonra herhangi bir olayı kaleme almamış olmaları veya bunu ertelemiş olmalarından kaynaklıdır. Dolayısıyla hanedanlığın ilk ataları haklarında çağdaş sayılabilecek bir kaynağa sahip değiliz. Ancak Selçuk Bey'in torunu Tuğrul Bey gibi onların soyundan gelenler iktidara ve şöhrete kavuşunca çağdaş ve sonraki dönem yazarları tarafından kroniklere yazılmaya başlanmıştır. Mesela XI. yüzyıl tarihçileri olan Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî ve *Târîh-i Sistân* adlı eserin müellifi, Selçuklular'dan Horasan'a girdikleri tarihten itibaren bahsetmeye başlamışlardır (Beyhakî, 1383: 288; Gerdîzî, 1363: 410; *Târîh-i Sistân*, 1381: 241-242). Bu nedenle, Selçuklular'ın erken dönem tarihi, tarihsel gerçekler olarak kabul edilmeden önce dikkatli inceleme gerektiren bir alan hâline dönüşmüştür.

İbrahim Kafesoğlu (Kafesoğlu, 1955: 1-34; 2014: 11-18), S. A. Hasan (Hasan, 1965: 95-208), D. K. Kouymjian (Kouymjian, 1969: 351-353), Zeki V. Togan (Togan, 1981: 182-192; 1982: 110-111), M. Altay Köymen (Köymen, 1957a: 97-108; 1957b: 1-107; 1958: 1-42; 2010: 1-17), Faruk Sümer (Sümer, 1958: 144-150; 1972: 65-75), Osman Turan (Turan, 2021: 54-85), Sergey G. Agacanov (Agacanov, 1969: 163-210; 2002: 243-270), C. Edmund Bosworth (Bosworth, 1967: 116-117), Peter B. Golden (Golden, 1990: 354-357; 1992: 216-223), Sencer Divitçioğlu (Divitçioğlu, 2000: 50-67) ve Omid Safi (Safi, 2002: 585-594) gibi araştırmacılar tarafından bu konu daha genel nitelikli eserlerde defalarca ele alınmıştır. Ancak bütün bu araştırmalar neticesinde tam anlamıyla Selçuklular'ın menşei ile ilgili tatmin edici bir sonuca varıldığı söylenemez. Bu ciddi araştırmaların sonucunda doğru bir sonuca varılamamasının ana sebebi, Selçuklular'ın erken dönem tarihi ile ilgili kaynakların çok az olması ve var olan kaynakların birbirlerinin arasındaki tutarsızlıkları ve kronolojik hatalarının olmasıdır.

Selçuklu tarihi çalışmalarında başvurulan en önemli kaynak gruplarından birisi *Oğuznâme*'lerdir. *Oğuznâme* sayı itibari ile birçok müellif tarafından kaleme alınmış olsa da çalışmamızda sıkça üzerinde duracağımız Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinin içinde bulunan ve bir *Oğuznâme* örneği olarak kabul edilen *Târîh-i Oğûzân ve Turkân* bölümüdür. Orta Çağ İslâm dünyasının yetiştirdiği seçkin devlet adamlarından, âlim ve tabiplerden biri olan Reşîdüddin Fazlullâh, bu eserini İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'ın isteği doğrultusunda yazmaya başlamıştır. İlk Çağ'dan itibaren Orta Çağ Avrupası ve İslâm dünyasında birçok kişi kendi inanç, kültür ve düşüncesi doğrultusunda birtakım umumi tarihler yazmışsa da Asya ve Avrupa kıtalarındaki çeşitli kavim ve milletlerin tarihlerini ilk defa tarafsız bir şekilde kaleme alan Reşîdüddin Fazlullâh olmuştur (Şeşen, 1993: 132; Günaltay, 1991: 260-286). Ancak Reşîdüddin Fazlullâh bu tarafsızlığını Selçuklu ailesinin erken dönem tarihi hakkında bilgiler verirken pek de koruyamamıştır. Müellif, eserinin gerek *Oğuznâme* bölümünde gerekse de Selçuklu Devleti'ni anlatmak için ayırdığı bâbında ailenin menşei hakkında yersiz bir rivayette bulunmak suretiyle hanedanlığın soyunu sıradan kişilere dayandırmaya çalışmıştır. Böyle bir rivayetin var olması, bazı araştırmacılar tarafından kabul görülmüş ve ailenin aslında asil bir soydan gelmediğini, kendi başlarına en alttan gelerek böyle bir güce kavuştuklarını dile getirmişlerdir (Togan, 1981: 182-192; Agacanov, 2002: 243-270). Bu durumda ailenin menşei hakkında fikir ayrılıklarına sebep olmuş ve ortak bir payda da buluşulamamıştır.

2. Oğuznâme'lere Göre Selçuklu Ailesinin Menşei

Genel kapsamlı bir şekilde ilk büyük Türk-İslâm devletini kuran Selçuklular, 24 Oğuz boyunun içinde yer alan Kınık boyuna mensup bir hanedanlıktır. Bu hanedanlığın sınırları kısa bir zaman diliminde Anadolu sınırlarına kadar dayanması ile birlikte, siyasî ve askerî çekişmeler ile yıpranan Seyhun, Balhan ve Mangışlak bölgelerinde bulunan Oğuz kitleleri Selçuklulara katılmaya başlamışlardır. Hâliyle büyük bir nüfus sorunu ile karşı karşıya kalan Selçuklu Devleti, Oğuz boylarını kitleler hâlinde İran, Suriye, Irak ve Anadolu bölgelerine göndererek, zikredilen bölgelerinin Türkleşmesine ve devlet sınırlarının genişlemesini

sağlayarak, uzun yıllar boyunca etkisi sürecek bir askerî politikaya çevirmeyi başarmışlardır. Aynı zamanda bu göçebe toplulukların yanı sıra âlimler, şeyhler, dervişler, tacirler ve zanaatkârlar da katılmış ve gittikleri bölgelerin kültürel ve ekonomik düzeylerine doğrudan etki etmeyi başarmışlardır (Çınar, 2015: 302). Kâşgarlı Mahmud, Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Sadruddîn el-Hüseynî, Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvînî, Cemâl-i Karşî, Seyyid Lokmân b. Hüseyin, Yazıcızâde Ali, Ebülgazi Bahadır Han, Bayatî Hasan b. Mahmud ve Mehmed Neşrî (Kâşgarlı Mahmud, 1985: I, 55; Reşîdüddin, 1999: 5; Togan, 1982: 77; Hüseynî, 1933: 3; Kazvînî, 1387: 426; Cemâl-i Karşî, 1898: 135; Seyyid Lokmân, 1854: 2; Ebülgazi Bahadır Han, 59; Bayatî Hasan, 1331: 36; Mehmed Neşrî, 1949: I, 22) gibi müelliflerin Selçuklular'ın Kınık boyundan olduklarını eserlerinde açık bir şekilde nakletmiş olmaları, hanedanlığın hangi boya mensup olduğu hakkında bir şüpheye yer bırakmamıştır.[1]

Selçuklular'ın menşei ile ilgili ana kaynaklarda birtakım bilgiler zikredilmektedir. Bu kaynakları üç ana gruba ayıracak olursak ilk grup, Selçuklu ailesinin ilk dönemleri hakkında değerli bilgiler verdiğini düşündüğümüz *Meliknâme* adlı eserden yararlanmış müelliflerin eserleridir. Bu müellifler, Mîrhând, Ebû'l-Ferec (İbnü'l-İbrî), Sadruddîn el-Hüseynî, İbnü'l-Esîr ve Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm'dir. İkinci grup ise, özellikle Selçuklular'dan bahsetmek için kaleme alınan eserler olan *Selçuknâme*'lerdir. Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî, İmâdüddin el-İsfahânî, Bündârî, Muhammed b. Ali er-Râvendî, Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, Ahmed b. Mahmûd, Anonim *Selçuknâme*, Kerîmüddin Aksarâyî ve İbn Bîbî gibi müelliflerin eserleri birer *Selçuknâme* örneğidir. Son grup ise, Türkler'in tarihi, devlet anlayışı, yönetim sistemi, dünya görüşü ve kültürleri hakkında değerli bir kaynak olan *Oğuznâme*'lerdir. Bu üç grupta bulunan her müellif detaylı veya yüzeysel bir şekilde, Selçuklu ailesinin menşei hakkında bilgiler aktarmaktadır. Bu üç gruptan bizim üzerinde detaylı bir şekilde durmamız gereken grup *Oğuznâme*'lerdir. Çünkü *Oğuznâme* grubuna dahil eserlerin Selçuklu ailesi için zikrettiği menşe, diğer gruplarda bulunan eserlerin verdiği malumatlardan oldukça farklıdır. Bu durumda, Selçuklu ailesinin menşei hakkında birtakım ihtilaf sebep olduğu gibi, ailenin soyu sıradan kişilere bağlanmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı Oğuznâme varyantlı eserlerin, neden diğer eserlerden çok farklı bir soy ağacı zikrettiğinin belirlenmesi ve bu konudaki ihtilaflara son verilmesi elzemdir.

Sayı itibariyle hayli kalabalık olan *Oğuznâme*'ler,[2] Türk cihan devleti mefkuresi ve dünyaya hâkim olma düşüncesi hakkında o zamanki tarihi eserlerin, yazılı kaynakların verdiği bilgilerden daha detaylı ve dolgun bilgiler içermektedir (Bayat, 2019: 371). *Oğuznâme*, Türkler için her zaman önemli bir eser olup, bu durum tarihi kaynaklarda dile getirilmektedir. Memlük dönemi tarihçilerinden biri olan Aybek ed-Devâdârî, *Dürerü't-Tîcân ve Gureru Tevârîhi'z-Zamân* adlı eserinde Moğol ve Kıpçaklardan bahsettiği bölümde *Oğuznâme*'nin Türkler için öneminden şöyle bahsetmektedir: *"Türklerde de Oğuznâme adında bir kitap bulunmaktadır. Bunu kendi aralarında gezdirirler. İçinde başlangıçları ve ilk hükümdarları zikredilir ki o da Oğuz Han'dır"* (Ögel, 1993: I, 485; İnan, 1954: 21; Ercilesun, 1986: 13). Bundan dolayı *Oğuznâme*'ler de zikredilen bilgiler, Türk tarihi çalışmalarında son derece önem arz etmektedir. *Oğuznâme*'ler sayı itibariyle birçok müellif tarafından kaleme alınmış olsa da burada üzerinde duracağımız Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinin içinde bulunan *Târîh-i Oğûzân ve Turkân* bahsi, Yazıcızâde Ali'nin *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* adlı eserinin birinci bâbını oluşturan *Oğuznâme* bölümü, Seyyid Lokmân b. Hüseyin'in *Oğuznâme*'si, bir *Oğuznâme* örneği olarak kabul edilen Bayatî Hasan b. Mahmud'un *Câm-ı Cem-Âyîn*, Salır Baba Gulalıoğlu'nun *Târîh-i Salır Baba*, Bayburtlu Osman'ın *Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân* ve Enverî'nin *Düstûrnâme-i Enverî* adlı eseridir.[3]

Reşîdüddin Fazlullâh tarafından kaleme alınan *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserin içinde bulunan *Târîh-i Oğûzân ve Turkân* bölümü, bir *Oğuznâme* örneği kabul edilmektedir. Reşîdüddin Fazlullâh, eserinin bu bölümünü

[1] Selçuklu hanedanını Kınık boyundan gösteren müelliflerden farklı olarak XIII. yüzyıl Ermeni tarihçisi Vardan Areveltsi, Selçukluları İran'da önemli bir rol oynayan Döğer boyundan göstermiş olsa da hiçbir ana kaynak bu rivayeti desteklememektedir (Vardan Areveltsi, 1862: 96). Claude Cahen, Selçuklular üzerine yaptığı bir makale çalışmasında Vardan Areveltsi'nin rivayetine dayanarak Selçuklu ailesinin Döğer boyundan geldiğini kabul etmektedir (Cahen, 1948: 179-180). Ancak araştırmacının bu iddiası hiçbir ana kaynağa dayanmayan yersiz bir söylemden ibaret olduğu aşikârdır.

[2] Yazılmış bütün Oğuznâme'ler hakkında geniş bilgi için bk. Korkmaz, 2020: 14-31; Bayat, 2019: 371-372.

[3] Düstûrnâme-i Enverî, XV. yüzyıl ortalarında yaşadığı tahmin edilen Enverî mahlaslı bir kişi tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. Ancak eserin müellifi hakkında yeterince bilgi olmadığı gibi gerçek ismi de tespit edilememiştir. Geniş bilgi için bk. Bursalı Mehmed, 1975: III, 33; Babinger, 1982: 34; Özcan, 1994: 49.

oluştururken İslâmî değerleri göz önüne alarak kaleme almıştır. Bundan dolayı Reşîdüddin Fazlullâh'ın kaleme aldığı bu bölüm, *Oğuznâme*'nin İslâmî varyantlarından biri olarak kabul edilmektedir. Reşîdüddin Fazlullâh, *Târîh-i Oğûzân ve Turkân* bölümünde ilk olarak Oğuz Han'ın doğuşunu, yayılışını ve Türk boylarına lider olmasından sonra gerçekleştirdiği faaliyetlerini anlattıktan sonra, Oğuz Han'ın soyundan gelen hanların faaliyetlerini zikretmektedir. Müellif eserinin son bölümlerinde Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar ve Salgurlular'ın menşei ve tarihleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, *"Oğuz ve onun ahfadının ahvali ve açıklaması, Türk Sultan ve hükümdarlarının anılması, Allah'ın yardımı ile tamam oldu"* sözleriyle eserinin bu bölümünü tamamlamaktadır (Togan, 1982: 77). Reşîdüddin Fazlullâh, eserinin bu bölümünde Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular ve Hârizmşahlar'ın menşei hakkında bilgiler zikrettiği gibi Selçuklular'ın menşei hakkında da birtakım rivayetler nakletmektedir. Nakilde geçen ifadeler şöyledir: *"Türk padişahlarının hargâhtıraş'ı*[4] *olan Keraküçi Hoca'nın oğlu Tokşurmış soyundan gelen Tuğrul, Kınık urukundan sultan idi"* (Reşîdüddin, 1999: 5; 2005: 94; Togan, 1982: 77).

Selçuklular'ın menşei hakkında bilgiler veren bir diğer eser ise Seyyid Lokmân b. Hüseyin Urmevî'dir. 1569 tarihinde Urmiye/Azerbaycan'da dünyaya gelen müellif, birçok eser kaleme almıştır (Kütükoğlu, 2003: 208-209). Ancak bizim için burada dikkate değer eseri *Oğuznâme-i Seyyid Lokmân* adlı eseridir. Seyyid Lokmân, *Oğuznâme* adlı eserinde Selçuklular'ın soyunu Oğuzlara bağlamakla birlikte, Oğuz Han'ın soyunu da Hz. Adem'e dayandırmaktadır. Buradan yazarın öteki *Oğuznâme* yazarlarına benzer biçimde, Oğuz tarihinin İslâmî varyantlarını kaynak olarak almış olduğu anlaşılmaktadır (Bayat, 2006: 26). Seyyid Lokmân, XVI. yüzyılda kaleme almış olduğu *Oğuznâme* adlı eserinde Selçuklu ailesinin menşei ile ilgili şu bilgileri nakletmektedir: *"Selçuk bin Dükak ibni Ertuğrul bin Lokmân Han ki Tokşurmak bin Gürcü Hoca neslinden ve Kınık soyundandır"* (Seyyid Lokmân, 1854: 2).

Yazıcızâde Ali tarafınca kaleme alınan *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* adlı eserin ilk bâbını oluşturan *Oğuznâme* bölümü, özellikle İslâmiyet öncesi ve sonrası Türk devletlerinin idari, siyasî ve kültürel durumlarından bahsetmesi bakımından değerli bir kaynaktır. Ancak Yazıcızâde Ali *Oğuznâme* bölümünü kaleme alırken, Reşîdüddin Fazlullâh'ın eserinden istifade etmiş olsa da Selçuklular'ın soy ağacı ile ilgili herhangi bir malumat vermeyerek sessiz kalmayı tercih etmiştir. Yazıcızâde Ali, *Oğuznâme*'sinde Selçuklular ile ilgili ilk şu bilgileri zikretmektedir: *"Türkistan iklimlerinde baş gösteren fetreti ortadan kaldırmak üzere, bahadır, tedbirli ve uğurlu Kınık uruğundan Lokmân Han'ı hükümdar yaptılar. Çünkü o, hanlık etmiş kişilerin soyundandır"* (Yazıcızâde Ali, 2017: 29).

Bir diğer *Oğuznâme* kaynaklı eserimiz Bayatî Hasan b. Mahmud tarafından kaleme alınan *Câm-ı Cem-Âyîn* adlı eserdir. Müellifin aktardıklarına göre, elinde bulundurduğu *Oğuznâme*'yi Cem Sultan'ın isteğiyle özetleyerek ona sunmuştur (Bursalı Mehmed, 1975: III, 33; Babinger, 1982: 34; Özcan, 1993: 43). Eserde Osmanlı ailesinin ataları ve Kayı boyunun önde gelen kişilerinden söz edilmesinin yanı sıra, Selçuklular'ın nesebinden de bahsedilmiştir. Bayatî Hasan eserinde, Reşîdüddin Fazlullâh'ın Selçuklular için verdiği nesebin bir benzerini yenileyerek zikretmektedir. Bayatî Hasan'ın Selçuklular'ın nesebi için aktardığı bilgiler şu şekildedir: *"Selçuk b. Dukak Ertuğrul b. Lokmân hanın Tok Temur İbn-i Kerekici Hâce neslinden ve Kınık soyundan"* (Bayatî Hasan, 1331: 36).

Reşîdüddin Fazlullâh, Seyyid Lokmân ve Bayatî Hasan b. Mahmud'un naklettiği bu bilgilerde şüphesiz dikkatimizi çeken ilk konu, Selçuklular hakkında rivayet ettikleri soy kütüğüdür. *Oğuznâme* varyantlı eserler dışında hiçbir kaynakta denk gelinemeyen bu şeceredeki isimler hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Selçuklulara atfedilen bu şecerenin arkasında ne gibi bir maksadın olduğunu daha iyi anlayabilmek adına, bu isimleri kaynakların verdiği sınırlı bilgiler ile açıklamak gerekmektedir.

Rivayet edilen bu soy kütüğünde ilk kişi Keraküçi Hoca veya Gürcü Hoca adındaki zattır. Gerek *Meliknâme* bazlı eserlerde gerekse de bu soy kütüğünü rivayet eden müelliflerin eserlerinde onun hakkında elimizde pek bir bilgi yoktur. Tek bilgi, kendisinin Oğuzlar arasında çadır ustası olarak tanınmasıdır. Keraküçi ismi, eski Türk yazıtlarında "çadır iskeleti yapan kişi" veya "çadırcı" anlamına gelmektedir (Gabain, 1950: 313). Bu isim, XI. yüzyılda Türkmenler tarafından da kullanılmıştır.[5] Yine bu isim, Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü*

[4] Hargâh, büyük çadır anlamına gelirken, Hargahtıraş da çadır yapan kişi manasına gelmektedir. bk. Enverî, 1373: 40.
[5] Bu kelime "gerege" haline dönüşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Kazakça "ağaç çadır iskeleti" anlamına gelirken, Türkmence "çadır yapımında kullanılan ağaç" anlamına gelmektedir. bk. *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, 2016: 436.

Lugâti't-Türk adlı eserinde de zikredilmektedir.[6] İkinci isim olarak zikredilen "Hoca" lafzı, daha çok Farsça kökenli bir isim olarak kabul edilmekle beraber, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde geçen, yaşlı veya danışılan kişi manasında kullanılan "Koca" lafzı ile linguistik açıdan benzerliği sebebiyle kelimenin eski Türkçeden türediği iddiasını da ortaya çıkarmıştır (*Kitâb-ı Dedem Korkud*, 1916: 113; Köprülü, 1987: 21). Saygı duyulan, bilgi danışılan kimse manasına gelen bu kelime (Pakalın, 1993: I, 845), müellif tarafından onun Oğuzlar arasında yaşından dolayı saygı duyulan ve iş danışılan kimse olduğunu düşünerek bu ismi eklemiş olması muhtemeldir.

Rivayet edilen soy kütüğündeki ikinci kişi Tokşurmış[7] adındaki kişidir. Bu kişi soy kütüğündeki Keraküçi Hoca'nın oğludur. *Oğuznâme* de geçen rivayete göre o da babasının mesleğini devam ettirerek çadır ustası olmuştur. Kendisi Kınıklar arasında durumu pek yerinde olmayan sıradan bir kişi olarak ön plana çıkmaktadır. Bir gece rüyasında göbeğinden kökü kuvvetli ve dalları çok, üç ağaç biterek göğe doğru yükseldiğini görmüş ve bunu Oğuzlar arasında bilge biri olarak kabul edilen Miran Kâhin'e anlatmıştır. Miran Kâhin onun gördüğü bu rüya neticesinde üç oğlunun da ileride hükümdar olacağını söylemiştir. Nitekim nakledilen rivayetin devamında Tokşurmış'ın üç oğlu Dukak, Tuğrul ve Arslan, Kınık Boyu lideri Ali Han'la savaşmış ve hükümdarlıklarını ilan etmişlerdir.[8]

Soy kütüğünde rivayet edilen üçüncü kişi ise Ertuğrul b. Lokmân adındaki bir kişidir. X. yüzyılda yaşamış Arap din bilgini ve seyyah olan İbn Fadlân, *Risâletü İbn Fadlân* adlı eserinde Oğuzları anlatırken, ordu kumandanı (sübaşı) olarak bilinen Etrul b. el-Katağan adında bir kişinin kendisini burada misafir ettiğini nakletmiştir.[9] Zeki V. Togan'da İbn Fadlân'nın zikrettiği bu kişiye dayanarak, Seyyid Lokmân b. Hüseyin'in Selçuklular için zikrettiği soy silsilesini doğru kabul etmektedir. Togan'a göre, Selçuklular'ın ilk dönemlerinde zikredilen isimler genellikle Arap ve Fars kaynakları tarafından farklı şekillerde yazılmış ve karıştırılmıştır. Bundan dolayı İbn Fadlân'daki Etrul isminin, Oğuz destanlarında geçen Ertuğrul isminin Etrul şeklinde yazılmasından muharref olması gibi, Oğuz rivayetlerindeki Lokmân da İbn Fadlân'daki Katağan isminin muharrefi olabileceğini öne sürmektedir. Togan, sadece bu görüşü ile sınırlı kalmayarak Etrul b. el-Katağan ve Dukak'ın abi-kardeş olabileceği fikrini de ortaya atmaktadır (Togan, 1981: I, 184).

Türk tarihi çalışmalarında çok değerli eserleri bulunan merhum tarihçi Zeki V. Togan'ın gerek Selçuklular çağında gerekse de hanedanlığın yıkılışından çok uzak olmayan yüzyıllarda aile hakkında geniş bilgiler

---

[6] "كَراگُو Keregü: Türkmenlerce 'çadır' demektir, göçebelerce 'kışlık ev' anlamına gelir" (Kâşgarlı Mahmud, 1985: I, 447).

[7] Bu isim, müellifi belli olmayan bir Oğuznâme de "Tokuş Koca" şeklinde zikredilmektedir. bk. "Oğuz Destanından Bir Parça", 1934: 248.

[8] "Bu Oğuz kümesi arasında Toksurmuş İci adlı yoksul bir çadırcı vardı. Bu çadırcı, Keraküçi Hoca'nın oğlu idi. Toksurmuş İci'nin üç oğlu vardı. Tukak, Tuğrul, Arslan (Kılıç Arslan). Oğuz beyleri arasında Emirân Kâhin adlı bir bilgin vardı. Emirân Kâhin, gizliliği bilen ve gelecekte ne olacağını anlayabilen bir insandı. Beylerin başı Kayı Korkut, ona Ali Han'la olan yağılığın nereye varacağını sordu. Miran Kâhin bir saat düşündükten sonra, Korkut Bey'e 'Sizin aranızdan doğru, âdil, alp ve cömert bir kişi çıkacaktır' dedi. Aynı günün gecesi Toksurmuş İci bir düş gördü: Göbeğinde kökü kuvvetli ve dalları çok, üç ağaç biterek göğe doğru yükselmişti. Miran Kâhin, Toksurmuş'a: 'Bu düşü kimseye söyleme, senin üç oğlun da padişah olacaklar' dedi. Toksurmuş, bu cümle karşısında şaşırdı. Çünkü pek yoksul idi. Bununla beraber iki üç çadır yapıp sattı ve elde ettiği para ile koyunlar satın alıp etlerini sadaka olarak dağıttı. Toksurmuş'un oğulları alp ve yiğit kimseler olup av usullerini de iyi biliyorlardı. Bu sebeple onlara kuş beyliği verildi. Toksurmuş'un ortanca oğlu olan Tuğrul, az sonra 40 bin atlı çıkaran bu Oğuz kümesinin başı oldu. 20 bin atlı ile üzerine gelen Ali Han'ın oğlu Şah Melik'i yenip, onu bazı beyleri ile tutsak etti. Şah Melik askerler arasında iki parça edilerek öldürüldü. Tuğrul şöyle dedi: 'Kim padişah olursa iyi gelenek ve görenek kurması gerekir. Şah-Melik kötü hareketlerinin cezasını ve çirkin davranış ve suçlarının karşılığını buldu'. Ali Han Tuğrul'un sultan olup Şah-Melik'i öldürdüğü haberini duyunca üzüntü ve kederinden hastalanıp iki sene sonra vefat etti ve saltanat Tuğrul'un üzerinde kaldı. Etraf ve çevre ülkelere elçiler gönderip devleti adalet, doğruluk ve iyilik esasında kurdu. Dünyanın dört köşesinden vergi topladı. Büyük kardeşi Tukak'ı Gazne ve o yöreye hükmetmesi için gönderdi. Küçük kardeşi Arslan'ı Rum ve ona komşu yerlerin beyliğine tayin etti" (Togan, 1982: 73-74). Ayrıca bk. Sümer, 1959: 379.

[9] "Bahsettiğimiz kişilerin yanından ayrıldıktan sonra ordu kumandanlarının (sübaşının) yanına vardık. Onun adı Etrul b. el-Katağan'dı. Kalmamız için kubbeli Türk çadırları kurdu. Onlara bizi yerleştirdi. Geniş bir ailesi, kalabalık maiyeti, büyük evleri (çadırları) var… Gece olunca tercümanla beraber Etrul'un yanına girdim. Kubbeli çadırında oturuyordu. Yanımızda Nezîr el-Haramî'nin ona yazdığı mektup vardı. Mektupta onu İslâm dinine girmeye teşvik ediyordu… Sübaşıya, Nezîr el-Haramî'nin yazdığı mektubu okudum. 'Dönünceye kadar size kesin bir şey söylemeyeceğim. Ne yapacağımı sultana (Halife'ye) yazarım' dedi… Türkler onun aralarından en iyi süvari olduğunu söylüyorlardı. Bir gün bizimle beraber atına binmiş gidiyordu. Üzerimizden uçarak bir ördek geçti. Hemen Etrul (sübaşı) yayını çekti, ördeğin altına doğru atını sürdü. Ona bir ok attı, düşürdü" (İbn Fadlân, 1987: 101-102; 1975: trk. trc., 37).

veren kaynaklara bakmayarak, XVI. yüzyılda yaşamış Seyyid Lokmân b. Hüseyin'in eserine dayanarak bu şecereyi doğru kabul etmiş olması, onun bu konuda titiz davranmadığının göstergesidir. Reşîdüddin Fazlullâh tarafından Selçuklu ailesine nispet edilen bu şecere Zeki V. Togan dışında Oğuzlar ve Selçuklular hakkında yaptığı değerli çalışmaları ile tanınan Sergey G. Agacanov tarafından da doğru kabul edilmektedir. Her iki değerli tarihçinin bu konuda yanlış bir yol izledikleri aşikârdır. Bundan dolayı uydurma bir hikâye ile başlayan bu soy meselesinin, Selçuklu ailesi ile hiçbir alakasının olmadığı düşüncesine katkıda bulunmak adına, bu konuya detaylı bir şekilde değinmemiz elzemdir.

İlk olarak Reşîdüddin Fazlullâh'ın Kınık boyunun yükselişi hakkında rivayet ettiği hikâyeye baktığımızda aklımıza ilk takılan soru, Tokşurmak'ın oğulları rivayete göre hükümdar olmuşken, nasıl olurda Dukak ve oğlu Selçuk bir Yabgu'nun hükümdarlığı altında sübaşı görevinde bulunmuşlardır? Bu durumda iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Birincisi Tokşurmak'ın oğullarından sonra Kınık boyunun bir mevki düşüklüğü yaşadığı, ikincisi ise rivayet edilen bu hikâyenin Selçuk ailesi ile hiçbir alakasının olmadığıdır. Elbette bizim için ikinci görüş daha akla yatkın ve doğrululuğu kanıtlanabilir bir durumdur. İkinci görüşü izah edebilmek adına Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Oğuzname*'sinden sıkça atıfta bulunarak eserini kaleme alan Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eserine bakmakta yarar vardır. Ebülgazi Bahadır Han'ın rivayetine göre Tokşurmak'ın oğullarından sonra hükümdarlığa geçen en son kişi de vefat edince, Oğuz ülkesine padişah olan Kınık uruğundan Selçuk Bey önderliğinde birçok kişi buralara gelerek hâkimiyet sağlamaya çalışmışlardır.[10] Yine aynı müellif eserin ilerleyen bölümlerinde bir konuya dikkat çekmeye çalışmıştır ki bu konunun ehemmiyeti açısından son derece önemlidir. Ebülgazi Bahadır Han, Selçuklular'ın soylarını hanlara dayandırmaya çalışmalarından sonra, bu durumu sert bir dille eleştirmiş ve Oğuz ülkesine son padişahlık edenlerin Tokşurmak'ın soyundan olan Kükem Bakuy ile Serenk[11] olduğunu zikrederek Selçuklular'ın neseplerini han soyundan getirmeye çalışmalarını reddetmiştir.[12]

Ebülgazi Bahadır Han'ın zikrinden ilk anladığımız durum, Kınık boyunun uzun yıllar boyunca Oğuzlara padişahlık ettiğini ancak daha sonra Kınık uruğundan son padişahın ölümü üzerine boşalan tahtı Selçuklular'ın almaya çalıştığıdır. Fakat bu durum Selçuklu ailesinin en üst şeceresi için rivayet edilen hikâyeye ters düşmektedir. Şöyle ki, rivayete göre Tokşurmak'ın oğulları ve onların soyundan gelen kişiler sırasıyla hükümdar olmuşken, Kınık uruğundan ve Tokşurmak'ın soyundan olduklarını iddia ettikleri Selçuklular'ın hükümdarlık mücadelesi içerisine girmiş olmaları, hanedan ailesine nispet edilen bu soy şeceresinin dışında tutmaktadır. Eğer ki Selçuklular'ın rivayet edilen hikâyedeki kişilerle bir akrabalık bağı olmuş olsaydı bir mücadele içerisine girmek yerine doğrudan bu hakka sahip olabilirlerdi. Ancak görülüyor ki Selçuklular bu siyasî gücü kazanabilmek adına göç etmeyi ve göç ettikleri yerlerde savaşmayı seçmişlerdir. Ebülgazi Bahadır Han'ın yegâne amacı Reşîdüddin Fazlullâh'ın Selçuklular'ın en üst şeceresi için rivayet ettiği hikâyeyi aksettirmek olduğu bir gerçektir. Ancak Selçuklulara karşı sert tutumundan dolayı bu hikâyenin Selçuklu ailesi ile ilgili olmadığı son rivayetinden de anlaşılmaktadır.

Zeki V. Togan ve Sergey G. Agacanov'un Selçuklulara atfedilen bu soy şeceresini neye dayanarak kabul ettiklerine gelmeden önce, bu nesebi zikreden müelliflerin rivayetlerindeki farklılıklara değinmek doğru olacaktır. Seyyid Lokmân ve Bayatî Hasan b. Mahmud tarafından yazılan *Oğuznâme,* Reşîdüddin Fazlullâh'ın eserinin bir benzeri olduğu aşikârdır.[13] Ancak bu müelliflerin Selçuklular için naklettikleri şecerelerde birtakım farklılıklar mevcuttur. Seyyid Lokmân, Reşîdüddin Fazlullâh'ın verdiği şecereye

[10] "Kökem Bakuy hayatını kaybettikten sonra kardeşi Sereng'i (Tokşurmak'ın oğullarından sonra padişah olan son kişi) padişah olarak kabul ettiler. Sereng'e on yıl padişah kaldıktan sonra o da hayatını kaybetti. Ondan sonra Oğuz İli'ne padişah olan Kınık uruğundan Selçuk Bey liderliğindeki birçok kişi buralara göç edip Hocend şehrine geldiler…" (Ebülgazi Bahadır Han, 81).

[11] Reşîdüddin Fazlullâh'ın Oğuznâme'sine göre Tokşurmak'ın soyundan gelen bu kişiler, kardeştirler ve bu soyun son padişahlarıdır. bk. Togan, 1982: 75-76.

[12] "Selçukîler Türkmen olup, kardeşiz diyerek, Oğuz ülkesine ve halka faydası dokunmadı. Padişah olunca, Türkmen'in Kınık uruğundanız. dediler. Padişah olduktan sonra Efrâsiyâb'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçıp, Türkmen'in Kınık uruğunun içine varıp burada büyüyüp kalmıştır, biz onun oğulları ve Efrâsiyâb'ın neslinden oluyoruz, deyip, atalarını sayıp, otuz beş göbekte Efrâsiyâb'a eriştirdiler. Oğuz ülkesi Kükem Bakuy ile Serenk'ten sonra, kendi başına, padişah çıkarıp oturamadılar…" (Ebülgazi Bahadır Han, 82).

[13] Yazılış tarihi bakımından Bayatî Hasan b. Mahmud'un eseri, Seyyid Lokmân b. Hüseyin'in Oğuznâme eserinden daha önce yazılmıştır (Bursalı Mehmed: III, 33; a.e., III, 95). Ancak Seyyid Lokmân'ın Oğuznâme'si doğrudan Selçuklu tarihini ele aldığı için sıralamada öncelik tanıdık.

eklemeler ve değişikler yaparak nakletmiştir. Mesela Seyyid Lokmân verdiği şecerede "Ertuğrul b. Lokmân" ismi bulunurken Reşîdüddin Fazlullâh'ın naklinde bulunmamaktadır. Aynı şekilde Reşîdüddin Fazlullâh'ın "Keraküçi Hoca" şeklinde yazdığı kişiyi Seyyid Lokmân "Gürcü Hoca" olarak nakletmektedir. Bayatî Hasan ise Seyyid Lokmân'ın naklinde olduğu gibi "Ertuğrul b. Lokmân" ismini zikretmiş, Seyyid Lokmân'ın "Gürcü Hoca" şeklinde kaydettiği ismi de Reşîdüddin Fazlullâh'da geçen "Keraküçi Hoca" lafzının bir benzeri olarak "Kerekici Hâce" şeklinde kaydetmektedir (Fazlullâh, 1999: 5; 2005: 94; Seyyid Lokmân, 1854: 2; Bayatî Hasan, 1331: 36). Müelliflerin rivayetleri arasında dikkat çekici bir farklılık daha vardır ki o da Selçuk Bey'in babasının isim meselesidir. Bu ismi Reşîdüddin Fazlullâh "Lokmân" olarak kaydederken, Seyyid Lokmân ve Bayatî Hasan ise *Meliknâme* bazlı eserlerin ve diğer Orta Çağ kaynakların da ortak ifadesi ile "Dukak" şeklinde zikretmektedirler (Mîrhând, 1338: VI, 235; Azîmî: 2006, 16; İbn Hallikân, 1977: V, 63; Ömerî: 2010, XXVI, 231; Hândmîr, 1380: II, 479; Mekîn, 1625: 267; 1657: fr. trc., 276; Zehebî, 1984: XVIII, 106).

Zeki V. Togan'ın bu şecereyi doğru kabul etmesinin arkasında yatan en önemli etmen, Seyyid Lokmân'ın eserinde zikredilen "Ertuğrul b. Lokmân" ismi olmuştur. Togan, yukarıda da zikrettiğimiz gibi İbn Fadlân'da geçen ve Oğuzlar arsında yüksek bir mevkiye sahip olan "Etrul b. el-Katağan" ismini "Ertuğrul b. Lokmân" ile bağdaştırmak suretiyle bu soy şeceresini Selçuklulara atfedilmesinde bir beis görmemiştir. Ancak merhum profesörün bu keskin ifadesi, tarih araştırmalarında izlenmesi gereken usullerden epey uzaktır. Tarih araştırmalarında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hakkında çok önemli bir eser bırakan[14] merhum profesörün bu konuda kendi ilmi şahsiyetine ters bir çalışma sergilemiş olması da şaşırtıcı bir durumdur. Selçuklular hakkında erken dönem kaynaklarının verdiği rivayetlere bakmadığı gibi kaynaklar arasında herhangi bir karşılaştırma yapmamış ve sadece kaynak olarak, XVI. yüzyılda kaleme alınmış bir *Oğuznâme* eserini baz almıştır. Merhum profesör tarafından linguistik açıdan da pek değeri olmayan bu isim birleştirme çabası alelacele yapılmış bir iş gibi gözükmektedir (Kafesoğlu, 1955: 29).

Sayın profesörün Selçuklular tarihi için birinci elden kaynak olarak kabul edilen hiçbir eser ile bu konuyu mukayese etmemiş olmasının yanı sıra kökeni konusunda tam bir belirginlik olmamakla beraber ağırlıklı olarak Farsça kökenli bir isim olarak kabul edilen "Hoca" kelimesini görmezden gelmiş olması da dikkatimizi çeken bir durum olmuştur. Fars dilinde "Hâce" şeklinde kullanılan bu isim Türkçede "Hoca" şeklinde kullanılmıştır. X. yüzyıl öncesi Fars kaynaklarında da "Hâce" şeklinde kullanılan bu isim (Nerşahî, 1984: 68), zaman zaman idari bir ünvan olarak da kullanıldığı görülmektedir.[15] Bu kelime Gazneliler devrinde resmi bir mahiyet kazanarak "hâce-i büzürg" şeklinde hükümdardan sonra gelen veziri tanımlamak için kullanılmıştır (Beyhakî, 1383: 216). Eski Türkçede linguistik açıdan benzerliği olan "Koca" kelimesi de halk ve yönetici nezdinde saygı duyulan kişilere verilen bir isim olarak ön plana çıkmaktadır (*Kitâb-ı Dedem Korkud*, 1916: 113). Kelimenin tam anlamıyla kökeni belli olmasa da her iki dilde de bu isim gerek halk gerekse de devlet içerisinde önemli bir makama sahip olan kişilere verildiği görülmektedir. Ancak Selçuklulara atfedilen hikâyedeki Keraküçi Hoca veya Gürcü Hoca olarak adlandırılan kişi, sıradan bir çadırcı ustasından ibaret olduğu görülmektedir. Bundan dolayı tamamıyla uydurma bir rivayet ile ortaya çıkartılan bu kişilerin aldıkları ünvanları dahi karşılayamamaları bu soy şeceresini reddetmemize önemli bir sebeptir.

Oğuzlar ve Selçuklular hakkında yaptığı değerli çalışmalarıyla tanınan Sergey G. Agacanov, özellikle Selçuklu tarihinin erken dönem kaynaklarından biri olan Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî'nin *Selcûknâme* adlı eserinin yanında, Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh*'ini, Hâfız-ı Ebrû'nun *Mecmau't-Tevârîh*'ini ve Muslihuddîn Lârî'nin *Mirâtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr* adlı eserini de referans alarak Selçuklular atfedilen bu soy şeceresini doğru kabul etmektedir (Lârî, 2014: 506; Agacanov, 2002: 243-252). Agacanov'un yanlış kaynak kullanımı ve kaynaklar arasındaki benzerliği göz ardı etmesi gibi belirgin hatalardan dolayı görüşünü benimsemediğimiz bu konuda ciddi bir tenkide ihtiyaç vardır. Burada temel olarak Nîsâbûrî ve Reşîdüddin Fazlullâh'ın eserlerinin üzerinde durmamız gerekir ki Agaconov ısrarcı bir tavırla bu müellifler üzerinden fikrini beyan etmiştir. Hâfız-ı Ebrû ve Muslihuddîn Lârî'nin eserlerini

[14] Togan, 1981.

[15] Mesela Mesûdî Mürûc ez-Zeheb adlı eserinde, Horasan bölgesindeki reislere "Hâce/Hoca" denildiğini zikretmektedir. bk. Mesûdî, 1948: IV, 248.

dikkate almamamızın sebebi ise her iki müellifinde ortak paydası Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh* adlı eseridir.

Selcûknâme, özellikle Selçuklular'ın tarihi ile ilgili olan eserlere verilen bir isimdir. Günümüze *Selcûknâme* başlığı adı altında yazılmış birçok eser ulaşmış ve bunlardan birisi de Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî'nin *Selcûknâme* adlı eseridir. Nîsâbûrî'nin eserini önemli kılan etmenlerden birisi günümüze ulaşmış ilk *Selcûknâme* eseri olmasıdır. İkinci bir etmen ise, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* adlı eserin yazarı ve akrabası da olan müellif Muhammed b. Ali er-Râvendî'nin ifadesine göre Nîsâbûrî, Irak Selçuklu Sultanı Mesûd b. Muhammed Tapar ve Arslanşah b. Tuğrul'un hocalığını yapmış olmasıdır (Râvendî, 2020: 64). Müellifin eserinin önemli bir tarafı daha vardır ki o da bu eseri Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul adına yani doğrudan hanedan ailesinden birine ithafen yazmasıdır. Eser ilk defa İranlı araştırmacı Mirza İsmâil Han Afşâr tarafından Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî'nin *Selcûknâme*'si[16] adı altında neşredilse de bunun doğru olmadığı yakın zamanlarda İngiliz araştırmacı A. H. Morton tarafından ispat edilerek, yine Morton tarafından Royal Asiatic Society Kütüphanesi'nde (Londra) bulunan asıl *Selcûknâme* neşredilmiştir (Nîsâbûrî, 2004: 23-31; Reşîdüddin, 2010: 63-66; Özgüdenli, 2013: 102-103). Mirza İsmâil Han Afşâr tarafından neşredilen *Selcûknâme*, Reşîdüddin Fazlullâh'ın haleflerinden biri olan Abdullah b. Ali Kâşânî tarafından yazılan *Zübdetü't-Tevârîh* adlı eser olması yüksek kuvvetle muhtemeldir. Çünkü müellife Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinin devamının yazılması görevi verilmiştir. Abdullah b. Ali Kâşânî'de Reşîdüddin Fazlullâh'ın eserini örnek alarak *Zübdetü't-Tevârîh* ve *Târîh-i Olcaytu* adlı eserleri ortaya çıkarmıştır. Müellifin *Târîh-i Olcaytu* adlı eseri *Câmiu't-Tevârîh*'in zeyli olup 718 (1318) yılına kadar gelmektedir. *Zübdetü't-Tevârîh* adlı eseri ise umumi bir tarih niteliğinde olup Hz. Âdem'den başlayarak Bağdat'ın Moğollar tarafınca alınmasına (656/1258) kadar olup biten olaylardan bahsetmektedir (Örs, 2022: 4-5). Zikrettiğimiz bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Mirza İsmâil Han Afşâr'ın neşrettiği *Selcûknâme* adlı eser, *Zübdetü't-Tevârîh*'in Selçuklular bölümü olup, Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinin bir benzeridir.

Sergey G. Agacanov'un dikkat etmediği veyahut bilerek değinmek istemediği bir konu yukarıda da belirtiğimiz gibi Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî'nin bir Selçuklu tarihçisi olduğudur. Nîsâbûrî'nin eseri dışında diğer *Selcûknâme* eserlerine baktığımızda kati suretle Selçuklu ailesinin soyu sıradan kişilere bağlanmadığı gibi onları asil, güçlü ve takva sahibi bireyler olarak zikredilmektedirler.[17] Nîsâbûrî'nin eserinin ilk satırlarına da baktığımızda bu durumun geçerli olduğunu görmekteyiz. Nîsâbûrî, Selçuklu hanedanlığı için sarf ettiği ilk sözler, *"çok kalabalık, sayısız mal ve mülk sahibi, haşmetli, şevketli ve tam donanımlı muntazam bir ordu"* şeklindedir (Nîsâbûrî, 2004: 5). Ancak sözde Nîsâbûrî'nin *Selcûknâme*'si olarak zikredilen esere baktığımızda ise ilk satırlarında Selçuklular'ın soyları fakir ve sıradan kişilere bağlanmaktadır. Mantıklı bir çıkarım yapacak olursak, Selçuklular adına yazılmış ve bir Selçuklu sultanına atfedilen bir kitabın girişinde böyle bir rivayetin olabileceğini düşünmek doğru olmayacaktır. Ola ki var olduğunu düşünsek dahi, müellifin böyle bir soy şeceresi vererek ailenin soyunu sıradanlaştırdığı için idam edilmiş olması veya sürgün edilmiş olması gerekirdi. Ancak görüyoruz ki Nîsâbûrî önemli bir makam elde etmiş ve Selçuklu sultanlarının hocalığını yapmıştır (Râvendî, 2020: 64; Barthold, 1990: 31-32). Öte yandan *Câmiu't-Tevârîh*'te zikredilen bu soy şeceresi Reşîdüddin Fazlullâh'ı referans alan *Oğuznâme* bazlı eserler dışında hiçbir kaynakta görülmemiştir. Mesela XIII-XIV. yüzyıllarda yaşamış İranlı tarihçi Benâkitî'nin kaleme aldığı *Târîh-i Benâkitî* adlı eser, *Câmiu't-Tevârîh*'in bir özeti mahiyetindendir. Ancak eserin Selçuklular ile ilgili bölümüne baktığımızda böyle bir soy şeceresi ile karşılaşmamaktayız (Benâkitî, 1348: 229-230). Bundan başka Hasan-ı Yezdî de *Câmiu't-Tevârîh-i Hasenî* adlı eserinin kaleme alırken sıkça *Câmiu't-Tevârîh*'ten yararlanmasına rağmen Selçuklular ile ilgili böyle bir soy şeceresi vermediği gibi onların han soyundan geldiklerini zikretmektedir. Ayrıca yine aynı müellif, Gazneli Sultan Mahmûd'un Selçuk oğullarına yazdığı mektupta, *"Bilsinler Selçuk ve evlatları, onun temiz soylu büyükleri"* şeklinde bir ifadenin geçtiğini zikrederek yine Selçuklu ailesinin soylu bir şecereye sahip olduğuna işaret etmektedir

[16] Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî, *Selcûknâme*, nşr. Mirza İsmâil Han Afşâr, Tahran 1332 hş.

[17] "Tarihlere baktım ve bakanlarca da bilinmektedir ki, bunların zamanında olan nizam ve intizam, adalet ve doğruluk, uğur ve bereket ve Peygamber şeriatına riayet ve halkı himaye, geçmiş padişahlar zamanında olmamıştır ve bunlar gibi temiz kalp ve inançlı şâhlar gelmemiştir. Allah devlet ve saltanatlarım daim ve kıyamete kadar devam ettirsin" (Ahmed b. Mahmûd, 1977: II, 157) Ayrıca bk. Bündârî, 1889: 5; Râvendî, 2020: 85; Yezdî, 1909: 17; *Târîh-i Âl-i Selcûk*, 1378: 40-41; Aksarâyî, 1944: 10-11; İbn Bîbî, 1996: I, 21.

(Hasan-ı Yezdî, 1399: 42, 45). Sonuç olarak Agacanov'un Nîsâbûrî'nin *Selcûknâme*'si adı altında basılmış ve ilim bakımından hiçbir değeri olmayan *Câmiu't-Tevârîh*'e ait bu kısmı referans alarak bu soy şeceresini kabul etmiş olmasının yanı sıra, bu konuda kaynaklar arası bir karşılaştırma yapmaması ve zikrettiği diğer kaynakların aslında *Câmiu't-Tevârîh*'in bir parçası olduğuna dikkat etmemiş olması gibi sebeplerden ötürü, yazarın bu konuda merhum Zeki V. Togan gibi büyük bir hataya düştüğünü göstermektedir. Sayın Togan'ın eserini kaleme aldığı dönemleri göz önüne alırsak, kaynakların sınırlı olduğunu ve bundan dolayı böyle bir hataya düştüğünü anlayışla karşılayabiliriz.[18] Fakat Agacanov'un geniş çaplı bir kaynak yelpazesi olmasına rağmen bu konuda başka ana kaynaklara başvurmayarak sözde bir *Selcûknâme* eserine ve *Câmiu't-Tevârîh* bazlı eserlere bakmış olması pek de anlayışla karşılanacak bir durum değildir.

Bu konuda önemle üzerinde durmamız gereken bir diğer konuda, *Câmiu't-Tevârîh*'i referans alarak kaleme alınan *Oğuznâmeler*'in, Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Oğuznâme*'si ile karşılaştırılmasıdır. Bu *Oğuznâme*'ler yukarıda da zikrettiğimiz gibi Yazıcızâde Ali'nin *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Enverî'nin *Düstûrnâme-i Enverî*, Bayatî Hasan b. Mahmud'un *Câm-ı Cem-Âyîn*, Salır Baba Gulalıoğlu'nun *Oğuznâme* adıyla meşhur olan *Târîh-i Salır Baba* ve Bayburtlu Osman'ın *Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân* adlı eseridir. Zikrettiğimiz bu eserlerin hepsinde Selçuklular'ın nesepleri ile ilgili bilgilere yer verildiğini görmekteyiz. Bayatî Hasan *Câm-ı Cem-Âyîn* adlı eserinde Selçuklular'ın nesebi hakkında; *Han evladından Selçuk b. Dukak Ertuğrul b. Lokmân hann Tok Temur İbn-i Kerekici Hâce* ifadelerini zikrederken (Bayatî Hasan, 1331: 36), Salır Baba ise Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Oğuzname*'sini özetleyerek, *"Selcuk Kınık boyundan, Alucı hocanın oğlu Toksurmış'ın neslindendir"* şeklinde bir soy şeceresi rivayet etmektedir (Salar Baba, 2022: 262, 427). Öncelikle Salır Baba'nın eseri üzerinde durmamız gerekirse, birtakım farklılıklarla beraber *Câmiu't-Tevârîh*'in *Oğuznâme* bölümünün bir kopyası olduğu görülmektedir. *Câmiu't-Tevârîh*'ten farklı olarak "Keraküçi Hoca" yerine "Alucı Hoca" ismi zikredilmiştir. Bir farklılık daha vardır ki o da Salır Baba'nın aslında Selçuklular'ın nesepleri hakkında bir nevi Reşîdüddin Fazlullâh'ın rivayetine ortaklık etmediğini göstermektedir. Reşîdüddin Fazlullâh'ta, *"Oğuz soyundan padişahlar beş evladın neslinden gelir. Birinci Kayı, Yazar, Eymür, Avşar ve Beğdili. Bu boylardan başkasından padişah gelmemiştir. Salgurluların hikâyesi şöyledir"* şeklinde geçen bölüm (Reşîdüddin, 2005: 94-95; Togan, 1982: 77), Salır Baba'nın *Oğuznâme*'sinde, *"Oğuz soyundan olan padişahlar onun neslindendir. Kayı, Yazır, Eymür, Ovşar/Evşer, Bekdili ve Salğurılar'ın hikâyeleri şudur"* şeklindedir (Salar Baba, 2022: 262, 427). Salır Baba, Reşîdüddin Fazlullâh'ın eserinde geçen ifadelerin nerdeyse hepsini aynı şekilde yazmış olmasına rağmen bu bölümde değişiklikler yaparak bu rivayete ortaklık etmediği açık bir şekilde tespit edilebilmektedir.

Bayatî Hasan'ın *Câm-ı Cem-Âyîn*'in adlı eserine gelirsek, müellif Reşîdüddin Fazlullâh'ın rivayetine birtakım eklemeler yaparak aynı şekilde zikretmiştir. Bayatî Hasan eserinin kaynağını zikretmemiş olsa da Fahrettin Kırzıoğlu'na göre Bayatî Hasan'ın elindeki *Oğuznâme* "Moğol yazısı" olarak bilinen Uygur yazısı ile yazılmıştır (Bayatî Hasan, 1949: 374). Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinin bazı bölümlerinin Moğolca yazıldığı bilinmektedir (Şeşen, 1993: 132). Bundan dolayı Bayatî Hasan eserinin kaynağını zikretmese de bu kaynağın *Câmiu't-Tevârîh* olduğu aşikârdır. Ancak böyle bir soy şeceresi nakletmesine rağmen ilk sözlerine; *han evladından* şeklinde başlamış olması, Bayatî Hasan'ın Reşîdüddin Fazlullâh gibi Selçuklular'ın neseplerini sıradan kişilerden gelmediğini düşündüğünü göstermektedir. Öte yandan Bayatî Hasan'ın naklinde geçen "Tok Temur" ismi Mehmed Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihan-Nümâ* ve İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt* adlı eserinde de geçmektedir. Müelliflerin Oğuz Han'a kadar götürdükleri Osmanoğulları'nın bu soy ağacında "Tok Temur" ismini de zikretmiş olmaları, bu kişinin sıradan kişilerden olduğunu gösteren nakle ters düşmektedir (Neşrî, 1949: I, 54; İdrîs-i Bitlisî, 2008: I, 79).

Enverî tarafından kaleme alınan *Düstûrnâme-i Enverî* ve Yazıcızâde Ali'nin *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* adlı eseri, yukarıda da sıkça belirtiğimiz gibi bir *Oğuznâme* örneğidir. Enverî, Selçuklular hakkında bilgi verirken sözlerine ilk olarak *"Türkistan hanı olan Lokmân"* şeklinde başlarken (*Düstûrnâme-i Enverî*, 1928: 6) buna paralel olarak Yazıcızâde Ali ise, *"Kınık uruğundan Lokmân Han'ı hükümdar yaptılar. Çünkü o, hanlık etmiş kişilerin soyundandır"* ifadelerini kullanmaktadır (Yazıcızâde Ali, 2017: 29). Enverî'in eserinin önemli bir noktası vardır ki o da Selçuklular ile ilgili bilgileri, Selçuklu dönemi tarihçisi Garsünni'me

[18] İbrahim Kafesoğlu, Zeki V. Togan'ın ileri sürdüğü bu görüşe karşılık olarak sayın profesörü oldukça ağır bir şekilde eleştirmiş ve bu konuda çalışmamızda da önemli derecede istifade ettiğimiz kısa bir eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Kafesoğlu, 1955: 1-34.

lakaplı Muhammed b. Hilâl b. Muhassin es-Sâbî'nin günümüze ulaşmayan *Uyûnü't-Tevârîh* adlı eserinden almış olmasıdır (Sevim, 1996: 387). Bundan dolayı Selçuklular ile ilgili verdiği bilgilerin erken dönem kaynaklarına dayanması, Enverî'nin ifadelerini daha değerli kılmaktadır. Bir diğer *Oğuznâme* örneği olan *Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihân* adlı eserde de Selçuklular'ın nesebini hanlara bağlanmaktadır (Bayburtlu Osman, 2021: 20-22). Görüldüğü üzere Reşîdüddin Fazlullâh'ın eserini doğrudan veya dolaylı yoldan kaynak olarak almış *Oğuznâme* bazlı eserler dahi bu soy şeceresini doğru kabul etmemektedir. Başka hiçbir erken ve geç dönem kaynaklarında denk gelemediğimiz bu hikâyeye, müellif tarafından bir meşrutiyet kaynağı olarak kabul edilen rüya kavramı da kullanılarak daha gerçekçi bir hâle dönüştürülmeye çalışılmış ve Selçuklular atfedilerek, ailenin soyu sıradan kişilere bağlamak hedeflenmiştir. Hiçbir tarihi gerçekliği yansıtmayan bu rivayet, savaş durumunda oldukları devletlerin soy şecerelerine karşı taraflı bakan İlhanlı tarihçiliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu konuda dönemin kaynaklarını baz aldığımızda da yukarıda zikredilen soy kütüğü çürütülmüş olabilmektedir. İbn Hassûl tarafından kaleme alınan ve günümüze ulaşmış en erken Selçuklu tarihi eserlerinden biri olan *Kitâbü Tafzîli'l-Etrâk* adlı eserde, Selçuklular'ın soylulardan geldiğini, başka devletler gibi köle ve sıradan kişilerden gelmediği zikredilmektedir.[19] Bundan başka Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme* adlı eserinde,[20] Hamdullah el-Müstevfî el-Kazvînî'nin, *Târîh-i Güzîde*'sinde,[21] Fahrî-i Herevî'nin *Ravzatu's-Selâtîn* adlı eserinde,[22] Hândmîr'in günümüze ulaşmayan *Meliknâme*'den atıfla[23] *Düstûrü'l-Vüzerâ* ve *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l Beşer* adlı eserlerinde,[24] Mîr Yahyâ Kazvînî, *Lübbü't-Tevârîh*'inde,[25] Müntecebüddin Bedî'nin *Atebetü'l-Ketebe* adlı eserinde,[26] Hasan-ı Yezdî'nin *Câmiu't-Tevârîh-i Hasenî*[27] ve Yahudi asıllı müverrih Rabbi Joseph ben Joshua ben Meir'in *Chronicles*[28] adlı eserinde Selçuklular'ın soylarının asil bir ailede geldiği nakledilmektedir. Öte yandan üzerinde önemle durduğumuz Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinde geçen bir bölüm, konunun ehemmiyeti için önemlidir. Selçuklular'ın, Gazneli Devleti'nin ellinde bulunan topraklara göç ettiklerini öğrenen Sultan Mesûd, onlardan vergi istemek suretiyle bir elçi gönderir. Elçiye Selçuklular'ın cevabı, *"biz kendi insanımıza para veriyoruz, çünkü biz kral soyundan geliyoruz"* diyerek vergi vermeyi reddetmişlerdir (Reşîdüddin, 1999: 13; Togan, 1982: 76). Görüldüğü üzere Reşîdüddin Fazlullâh, Selçukların han soyundan geldiklerine dair sözlerine karşın ilk dönem Selçuklu ailesi hakkında zikrettiği rivayetlerin tersine bu konuda herhangi ters bir söylemde bulunmayarak sessiz kalmayı tercih etmiştir. Selçuklu ailesinin soylarını hanlara dayandırma olayının bir benzerini Ebû'l-Ferec'in eserinde de görmekteyiz. Selçuklular'ın Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillâh'a ithafen yazdıkları mektupta, Gaznelilere karşı aldıkları zaferler sonucunda hükümdarlıklarını ilan ettiklerini, onlar gibi köle değil, hür insanlar ve Hun kralları soyundan geldiklerini ifade etmişlerdir (Ebû'l-Ferec, 1945: 299). Bundan başka *Meliknâme*'den atıfla Mîrhând, Selçuk Bey'in kendilerine İslâm dinini öğretmeleri için gönderilecek kişilerin yüksek mevkilerde bulunan kişilerden

[19] "Allah başarısını daim kılsın! Bu Sultan'ın (Tuğrul Bey'in) nesebine (soyuna) gelince, başkaları gibi, onun nesebinin köle olmuş bir memlüke veya sönük birine bağlanmaması şeref olarak ona yeter" (İbn Hassûl, 1940: 4-50). Müellif bu naklinde köle olmuş bir soydan geldiklerini kastettiği kişiler Gazneliler'dir. Gazneliler Devleti'nin temellerini atan Alp Tegin ve asıl kurucusu olarak kabul edilen Sebük Tegin, Sâmânî Devleti ordusunda gulâm idiler. Geniş bilgi için bk. Merçil, 1989: 525; 2009: 262.

[20] "Allah ulu Sultan'ı ailesinde bulunan hükümdarlık ve liderlik olmak üzere iki asil ilkeden yaratmıştır" (Nizâmülmülk, 1891: 7; a.e., 1310: 6).

[21] "Selçuklular Afrâsiyâb soyundandır. Târîh-i Ebû'l-Ala'ya göre, o kavmin otuz dördüncü babası Afrâsiyâb'dır" (Kazvînî, 1387: 426).

[22] "Selçuk'un soyu otuz dört kuşak geriye Türk olan Efrâsiyâb'a uzanmaktadır" (Fahrî-i Herevî, 1347: 13; a.e., 1345: 11).

[23] XV-XVI. yüzyıllarda yaşamış İranlı tarihçi Hândmîr, Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l Beşer adlı eserinde Selçuklular ile ilgili olan bölümün ilk satırlarını Timurlular devri tarihçisi Mîrhând'ın Ravzatü's-Safâ adlı eserinden aldığını dile getirmektedir. bk. Hândmîr, 1380: II, 479; 1317: 147.

[24] Hândmîr, Selçuklular'ın soylarının saygın kumandanlardan geldiğini ve Hazar ovalarının hâkimi olan Yabgu'nun emrinde olduklarını nakletmektedir. Hândmîr, 1380: II, 479; 1317: 47.

[25] "Selçuklu boyu çoktu ve soyları Afrâsiyâb'a ulaşmıştı" (Yahyâ Kazvînî, 1314: 104).

[26] "O yerlerin ileri gelenleri, soyluları, büyükleri ve tebaasından oluşan cemaat, Allah'ın buyruğuna itaat ederler" (Müntecebüddin Bedî, 1329: 33).

[27] "Bukâk (Dukak) mevki ve mertebe olarak hân soyundan (hân b. hân) olup Türkistân topraklarında hükmü geçen mert, cesur, akıllı, feraset sahibi ve tedbirli birisiydi" (Hasan-ı Yezdî, 1399: 42).

[28] "Hükümdar soyundan olan Selçuk, adil bir adamdı" (Rabbi Joseph, 1835: I, 27).

olması gerektiğini özellikle belirtmiş olması yine Selçuklu ailesinin sıradan kişiler olmadıklarını göstermektedir.[29] Verilen nakillerden de anlaşılacağı üzere, daha devletlerini kuramadıkları yani bölgede tam anlamıyla güçlü bir konuma gelemedikleri bir dönemde dahi, kendi soylarını sıradan kişilere değil seçilmiş kişilere ithaf etmekten ve eş değer görmekten geri durmamışlardır.

Reşîdüddin Fazlullâh'ın Selçuklu ailesi için zikrettiği şecereyi taraflı bir bakış açısıyla yazdığını, onun ailenin mensup olduğu Oğuz boyuna bakış açısı üzerinden de kanıtlamak mümkündür. Selçuklular'ın Kınık boyuna mensup olduklarını ilk zikreden müellif Kâşgarlı Mahmud olmuştur. Müellif, *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eserinde 22[30] Oğuz boyu zikretmiş[31] ve ilk sıraya Kınıkları koyarak *"zamanın hakanları bunlardır"* demiştir (Kâşgarlı Mahmud, 1985: I, 55). Böylece ilk defa bir Oğuz boyu XI. yüzyılda zikredilmeye başlanmıştır. Reşîdüddin Fazlullâh ise Kâşgarlı Mahmud'dan farklı olarak 24 Oğuz boyunun olduğunu zikretmiş ve sıralama olarak Kınık boyunu son sıraya koyarak Kınıkları pek de önemsememiştir. Ayrıca müellif Kınık boyunun *"her yerde yüce"* manasını taşıdığını söylemesinin yanı sıra damgasının şeklini de vermektedir (Reşîdüddin, 1338: I, 43; Togan, 1982: 50-52). Ebülgazi Bahadır Han ise 24 Oğuz boyunu zikrederek, Reşîdüddin Fazlullâh naklettiği gibi Kınıkları son sırada göstermektedir (Ebülgazi Bahadır Han, 1958: 37). Bundan başka Osmanlı sultanı II. Murad dönemi tarihçisi Yazıcızâde Ali ise Reşîdüddin Fazlullâh'ın zikrettiği boy sıralamasına sadık kalarak[32] Kınıkları 24. Oğuz boyu olarak zikretmektedir (Yazıcızâde Ali, 2017: 22). Fahreddin Mübârek Şah ise *Şecere-i Ensâb-ı Mübârek Şâh* adlı eserinde Kınık boyunu harekeli bir şekilde nakletmektedir.[33]

Kâşgarlı Mahmud'un Kınık boyunu ilk sıraya koymasının sebebi, hanedanlıkla aynı dönemde yaşamış olması ve devletin dönemdeki en iyi güç olmasından kaynaklı olarak açıklanabilir. Reşîdüddin Fazlullâh'ın ise boy sıralamasını, İslâmiyet'ten önceki dönemde Oğuz boylarının sahip oldukları siyasî ve toplum nezdindeki mevkilerine göre tertip edildiği düşünülmektedir (Sümer, 2022a: 417). Ancak Reşîdüddin Fazlullâh'ın zikrettiği bu boy sıralamasının diğer müelliflere nazaran çok farklı bir bakış açısıyla yazıldığını düşünmekle beraber, bir hanedanlığın soyunu sıradan kişilere dayandırma çabasından ötürü de geldiğini düşünmekteyiz. Bundan dolayı Reşîdüddin Fazlullâh'ın zikrettiği bu boy sıralamasının Selçuklu ailesi için arka planın da farklı bir amaç barındırdığını düşündüğümüzden bu konuyu detaylı bir şekilde incelememiz gereklidir. Elbette bu boy sıralamasında takıldığımız nokta, Kayılar'ın neden ilk sırada olduğu ya da Kınıklar'ın neden ilk sırada değil de son sırada olduğu konusu değildir. Zaten tarihi açıdan bir boy sıralaması vermemiz pek de mümkün değildir. Kınık boyundan Selçuklular'ın zayıflaması ve daha sonra Osmanlı hanedanlığının güçlenmesi ile paralel olarak Kayı boyu daha ön plana çıkmıştır. Yani Orta Çağ döneminde hangi Türk devleti daha güçlü ise onun mensup olduğu boy daha ön plana çıkmaktaydı. Buradaki temel amacımız belirtiğimiz gibi boy sıralamasından ziyade, Reşîdüddin Fazlullâh'ın Kınık boyu üzerinden Selçuklu ailesinin soylarını sıradan kişilere dayandırmasındaki amacının ne olduğunu açıklamaktır.

Reşîdüddin Fazlullâh, Kınık boyunu son sırada göstermesinin yanı sıra ne padişah çıkaran boylar arasında ne de yabgu beyleri arasında göstermektedir.[34] Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinden ve özellikle eserin II. cildinde bulunan *Târîh-i Oğûzân ve Turkân* bölümünden yararlanan Ebülgazi Bahadır Han ise, *Şecere-i Terâkime* adlı eserinde Selçuklular'ın Kınık boyundan olduğunu tasdiklemiş ancak

---

[29] "Benim bu tarafa gelmemin sebebi hayırlı bir iş için; İslâm ehlinin yoluna girmek ve İslâmiyet'i kabul etmek içindir. Şimdi dileğimiz odur ki; bilge ve ulemanın önden gelenlerinden biri, bize Kur'an'ı, iman ve İslâm'ın hakikatlerini öğretmek için bu tarafa gönderilsin" (Mîrhând, 1338: IV, 236-237).

[30] V. V. Barthold, Kâşgarlı Mahmud'un zikrettiği 22 boyu referans alarak, Oğuz boylarının o dönemlerde (XI. yy.) 22 tane olduklarını tahmin etmektedir. Reşîdüddin Fazlullâh ise zikrettiği 24 Oğuz boyunun daha başlangıçtan beri aynı olduğunu zikretmektedir. bk. Barthold, 1963: II/1, 574.

[31] Kâşgarlı Mahmud'un zikretmediği diğer iki boy Kızık ve Karkın boylarıdır. Kâşgarlı Mahmud, bu boyların isimlerini dile getirmemiş olmasının yanı sıra Oğuz boylarından da sayılamayacaklarını zikretmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 1985: I, 55-58). Ancak her iki boyla ilgili Anadolu'da oymak ve yer adlarının olması Kâşgarlı Mahmud'un bu konuda yanlış bir tespitte bulunduğu göstermektedir. bk. Sümer, 2007: 329; 2022b: 541-542; 2001: 498-499.

[32] "Kara Han'ın oğlundan gelen Oğuz kolu ve onunla birlik olan bazı akranları ve amca çocuklarından oluşan kol *Oğuznâme* ve *Câmiu't-Tevârîh*'te detaylı olarak anlatır" (Yazıcızâde Ali, 2019: 90).

[33] قنق Fahreddin Mübârek Şah, 1927: 47.

[34] Reşîdüddin Fazlullâh, Yabgu çıkaran boylar olarak Kayı, Yazar, Eymür, Avşar ve Beğdili boylarını zikretmektedir. bk. Reşîdüddin, 2005: 94-95; Togan, 1982: 77.

onların kendilerini han soyuna dayandırmalarının doğru olmadığını sert bir tavırla dile getirmiştir.[35] Gerek Reşîdüddin Fazlullâh'ın gerekse de Ebülgazi Bahadır Han'ın Selçuklu ailesine bakış açıları aynı olduğu görülmektedir. Her iki müellifte Selçuklular'ın soylu kişilerden gelmediğini sert bir dille veya başka kaynaklarda hiçbir şekilde denk gelinemeyen rivayetlerle doğrulamaya çalışmışlardır. Her iki müellifin ortak bir tarafı vardır ki bu durum konunun açığa kavuşması bakımından önemlidir. Reşîdüddin Fazlullâh, İran'da kurulan bir Moğol devleti olan İlhanlılar Devleti'nde meşhur bir vezir idi (Özgüdenli, 2008: 19). Ebülgazi Bahadır Han'ın soy şeceresine de baktığımız zaman, nesebi baba ve anne tarafından Cengiz Han'a dayanmaktadır (Kafalı, 1994: 358). Bir ayrıntıya daha dikkat çekmek gerekirse, Reşîdüddin Fazlullâh'tan *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserini kaleme almasını isteyen kişi, hizmetinde bulunduğu İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'dır. Gâzân Han'ın Reşîdüddin Fazlullâh'tan bu eseri yazmak istemesinin ana sebebi, soydaşlarını ve kendi dönemini yücelterek ileri nesillere bunu öğretmektir. Mesela Yazıcızâde Ali'nin *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* adlı eserini kaleme alma amacı yine bu sebepten ötürüdür.

İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'ın kendi döneminde dış politikada uğraştığı meselelerden biri de Türkiye Selçuklu Devleti olmuştur. Selçuk Bey'in büyük oğullarından bir olan Arslan Yabgu'nun torunu Süleyman Şah tarafından 1075 yılında kurulan Türkiye Selçuklu Devleti, 1243 yılında Moğollarla giriştikleri Kösedağ savaşında ağır bir yenilgi alarak yıkılma sürecine girmişlerdir. Bu tarihten itibaren de Türkiye Selçukluları, İlhanlı Devleti'nin kontrolüne girmiştir.[36] Siyasî ve ekonomik olarak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kontrol altına alan İlhanlılar, kültürel alanda da üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Bu üstünlük kurma çabaları yalnız askerî harekâtlar veya ekonomik yaptırımlarla kalmayarak kendileri tarafından kaleme alınan tarih kitaplarına da yansımıştır. Reşîdüddin Fazlullâh tarafından kaleme alınan *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserde bu duruma en güzel örnektir.

Reşîdüddin Fazlullâh'ın Kınık soyunu son sırada göstermesinin ve bu boyu görmezden gelmesinin temel sebebi İlhanlılar'ın Selçuklu ailesi üzerinde üstünlük kurma çabasından başka bir şey değildir. Reşîdüddin Fazlullâh, Kınık boyunu görmezden gelmesinin yanı sıra Selçuk ailesi için zikrettiği şecere de bu siyasî harekâtın bir örneğidir. Reşîdüddin Fazlullâh başarılı bir vezir olmasının yanı sıra *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserinde verdiği bilgilerin genişliği ve doğruluğu bakımından Orta Çağ'ın en önemli tarihçilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak Selçuklu ailesinin ilk dönem tarihleri hakkında verdiği bilgilerin doğruluğu çok şüpheli olmasının yanı sıra yanlı bir tarihçilikte izlediği ortadadır. Elbette bu şekilde bir yol izlemiş olması onun tarihçiliğine karşı bir şüphe ile yaklaşmamıza sebep olmamıştır. Reşîdüddin Fazlullâh da her devlet tarihçisi gibi, hizmetinde bulunduğu hükümdarın soyunu yüceltmek ve savaş durumunda oldukları devletleri güçsüz göstermek görevlerinden biri olmuş, bunu da eserinde açık bir şekilde göstermiştir.[37]

Selçuk ailesinin Kınık boyundan geldiğini zikreden ve boy sıralamasında ilk sırada göstererek, onların padişahların soyundan olduğunu nakleden bir diğer müellif de Türk asıllı tarihçi Bedreddin el-Aynî'dir (Aynî, 1988: 20-21; 1370: 10). Aynî'nin Kâşgarlı Mahmud gibi 22 Oğuz boyu zikretmesi ve ilk sıraya Kınıkları koyması, onun bu bilgileri Kâşgarlı Mahmud'dan aldığı şeklinde bir görüş ortaya çıkarmıştır.[38] Müverrih Aynî, bu bilgileri ister Kâşgarlı Mahmud'dan almış olsun isterse de başka bir kaynaktan almış

[35] "Selçukîler Türkmen olup, kardeşiz diyerek, Oğuz ülkesine ve halka faydası dokunmadı. Padişah olunca, Türkmen'in Kınık uruğundanız. dediler. Padişah olduktan sonra Efrâsiyâb'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçıp, Türkmen'in Kınık uruğunun içine varıp burda büyüyüp kalmıştır, biz onun oğulları ve Efrâsiyâb'ın neslinden oluyoruz, diyip, atalarını sayıp, otuz beş göbekte Efrâsiyâb'a eriştirdiler. Oğuz ülkesi Kükem Bakuy ile Serenk'ten sonra, kendi başına, padişah çıkarıp oturamadılar…" (Ebülgazi Bahadır Han, 82).

[36] İlhanlı Devleti'nin kurucu olan Hülâgû öldüğü zaman (8 Şubat 1265) İlhanlı Devleti'nin sınırları Amuderya'dan Fırat'a ve Kafkasya'dan Belûcistan'a kadar uzanmaktaydı. Türkiye Selçuklu Devleti ile küçük Ermenistan Krallığı da bağımlı devletlerini oluşturmaktaydı. bk. Yuvalı, 2000: 102.

[37] Bu durumun en güzel örneğini Selçuklu Devleti'nde de görmekteyiz. Sultan Tuğrul zamanında divan reisliği görevini yapmış İbn Hassûl, Sultan'ın emriyle Kitâbü Tafzîli'l-Etrâk adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserin yazılış amacı, Selçuklu Devleti'nin savaş durumunda oldukları Gazneliler ve Büveyhîler'e karşı soylarını üstün göstermektir. Eserde ilk olarak Türkler'in özellikleri anlatılmış, onların kırlarda ve çöllerde yaşadıklarını, cesaretleriyle diğer toplumların arsında nam saldıklarını ve fırsatı buldukları anda hükümdarlığı ele geçirmeye çalıştıkları nakledilmiştir. Ardından Sultan Tuğrul'a methiyeler sunularak, savaş hâlinde oldukları Şiî Büveyhî ve Gazneli Devleti'nin soylarının sıradan kişilerden geldiğini Selçuk ailesinin bu devletlerden daha soylu bir şecereye sahip olduğu zikredilmiştir. bk. Kucur, 1999: 29.

[38] Bu konu hakkındaki değerlendirme için bk. Çetin, 2008: 483-490.

olsun, onun Oğuz idari yapısından haberdar olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Aynî, Oğuzlar'ın Bozok ve Üçok şeklinde gruplara ayrıldığını zikretmesinin yanı sıra Anadolu'da ve Suriye bölgesinde yaşayan Türkmen grupların Sultan Alparslan zamanında geldiğini de bilmektedir (Aynî, 1988: 26). Bundan dolayı İslâmiyet öncesi ve sonrası Türk zümreleri hakkında güvenilir bilgilere sahip olması onun çağdaş müverrihlerin aksine Kınıklar'ı ilk sıraya koyması, Selçuklu ailesinin soylarının Reşîdüddin Fazlullâh ve Ebülgazi Bahadır Han'ın eserlerinde zikredildiği gibi sıradan olmadığına bir delil olarak kabul edilebilir.

3. Sonuç

Türk-İslâm tarihinde büyük izler bırakmış olan Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu'da, Azerbaycan'da, Ortadoğu bölgesinde ve Hazar ülkesi çevresinde, Türkler'in kalıcı bir şekilde yerleşmesine ön ayak olmuşlardır. Hun diyarlarından geldikleri söylenen Selçuklu ailesi, beraberinde getirdikleri Oğuz geleneklerini gittikleri her coğrafyaya taşıyarak kendilerinden sonra kurulacak olan Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Osmanlı devletlerine intikal etmesini sağlamış ve böylece yüzyıllardır var olan Türk geleneklerinin gelecek nesillere aktarılmasına olanak sağlamışlardır. Oğuzlar'ın 24 boyundan biri olan Kınık uruğuna mensup olan Selçuklular'ın bu boydan geldiğine dair hiçbir şüphe olmamasına karşın var oldukları sahalarda yazılı tarihin gelişmemesinden dolayı ve de devletlerini kurmadan önce yaşadıkları siyasî ve kültürel olayları kaleme almamış olmamaları sebebiyle, erken dönem tarihleri hakkında kaynaklarda yetersiz ve karmaşık bilgiler mevcuttur. Var olan bilgilerin de kendi aralarındaki tutarsızlıkları ve abartılı söylemleri, ailenin ilk dönemleri hakkındaki bilgilerin güvenirliğini zayıflatmış ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ailenin bilinen en eski üyesini kaynaklar vasıtasıyla "Demir yaylı" ünvanı ile bilinen Dukak adında bir beyin olduğunu tespit edebiliyoruz. Ancak buna karşın *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserin müellifi olan Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Selçuklu ailesinin şeceresini Dukak'tan daha da eskiye götürerek, Keregüci Hoca adındaki bir çadır ustasına dayandırmıştır. Müellifin rivayet ettiği yersiz ve hiçbir tarihi gerçekliğe dayanmayan bu soy şeceresini referans alan Zeki V. Togan, İbn Fadlân ve *Oğuznâme*'nin Seyyid Lokmân varyantında geçen bir bölümü de alarak Keregüci Hoca dayandırılan bu soy silsilesini doğru kabul etmiştir. Ancak Togan'ın Selçuklu ailesinin erken dönem tarihi hakkında bilgi veren hiçbir kaynağa bakmayarak XVI. yüzyılda kaleme alınmış bir eseri referans almış olması bu konudaki araştırmasının yetersiz olduğunu göstermektedir. Yine merhum Zeki V. Togan gibi Reşîdüddin Fazlullâh'ın zikrettiği soy şeceresini doğru kabul eden Sergey G. Agacanov'un dayanak noktası ise Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî'nin *Selcûknâme* adlı eseri olmuştur. Ancak araştırmacının bu konuda sıklıkla kullandığı Nîsâbûrî'nin *Selcûknâme* adlı eseri olarak neşredilen kitabın yapılan son çalışmalarda aslında Abdullah b. Ali Kâşânî tarafından kaleme alınan ve Reşîdüddin Fazlullâh'ın *Câmiu't-Tevârîh* eserinin bir benzeri olarak kabul edilen *Zübdetü't-Tevârîh* adlı eser olduğu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Agacanov'un Selçuklu ailesinin menşei hakkında öne sürdüğü tüm hüsusların sağlam kaynaklara dayanmayan yersiz görüşler olduğu tespit edilebilmektedir.

Reşîdüddin Fazlullâh'ın böyle bir soy şeceresi vermesinde yatan en önemli sebep hizmetinde bulunduğu devletin Selçuklular ile savaş halinde olmasında yatmaktadır. Öte yandan kendisini referans alarak eserlerini kaleme alan diğer *Oğuznâme* müellifleri bu soy şeceresini zikretseler de Selçuklu ailesinin hanlardan geldiklerine dair görüşlerini de aktarmışlardır. Ayrıca Reşîdüddin Fazlullâh, Selçuklu tarihini eserinde zikrederken ilk dönemleri hakkındaki bilgilerin nerdeyse tamamını erken dönem kaynakları arasında yer alan Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî'nin *Selcûknâme* adlı eserinden almıştır. Ancak Nîsâbûrî'nin eserine baktığımızda Selçuklu ailesi için böyle bir soy şeceresi olmadığı gözükmektedir. Dolayısıyla tüm bu hususlar göz önüne alındığında Reşîdüddin Fazlullâh'ın zikrettiği bu soy şeceresinin kendi siyasî emelleri doğrultusunda yazdığı ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Türk devlet geleneklerine tamamen ters olan bu soy silsilesi hiçbir tarihi gerçekliği yansıtmayan, sonradan uydurulmuş bir rivayet olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

1. Kaynak Eserler

Ali b. Hüseyin Mesûdî (1948). *Mürûc ez-Zeheb*. Cilt IV. (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd). Kahire.

Anonim (1978). *Târîh-i Âl-i Selcûk der Ânâtûlî*. (Thk. Nâdire Celâlî). Tahran.
Anonim (1981). *Târîh-i Sistân*. (Thk. Muhammed Tâki Bahâr). Tahran.
Azîmî (2006). *Târîhu'l-Azîmî*. (Thk. Ali Sevim). Ankara.
Bayatî Hasan b. Mahmud (1331). *Câm-ı Cem-Âyîn*. (Thk. Ali Emîrî, İstanbul.
Bayatî Hasan b. Mahmud (1949). *Câm-ı Cem-Âyîn (Osmanlı Tarihleri içinde)*. (Sad. Fahrettin Kırzıoğlu), İstanbul.
Bedreddin el-Aynî (1370). *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*. (Thk. Muhammad Zahid Al-Kifsarî). Kahire.
Bedreddin el-Aynî (1998). *es-Seyfü'l-Mühenned fî Sîreti'l-Meliki'l-Müʾeyyed*. (Thk. Fehim Muhammed Şeltût ve Muhammed Mustafa Ziyâde). Kahire.
Benâkitî (1348). *Târîh-i Benâkitî*. (Thk. Ca'fer Şuâr). Tahran.
Bursalı Mehmed Tâhir (1975). *Osmanlı Müellifleri*. Cilt III. (Haz. İsmail Özen). İstanbul: Meral Yayınları.
Bündârî (1889). *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*. (Thk. M. Th. Houtsma). Leiden.
Cemâl-i Karşî (1898). *Mülhakatü's-Surâh*. (Thk. V. V. Barthold). *Turkestan v Epoxu Mongol'skago Naşestviya*. I. St. Petersburg.
Düstûrnâme-i Enverî (1928). (Thk. Mükrimin Halil (Yinanç). İstanbul.
Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî (1363). *Zeynü'l-Ahbâr*. (Thk. Abdülhay Habîbî). Tahran.
Ebû'l-Ferec (İbnü'l-İbrî) (1945). *Ebû'l-Ferec Tarihi*. (Çev. Ö. R. Doğrul). Ankara: TTK Yayınları.
Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî (1383). *Târîh-i Beyhakî*. (Thk. Kâsım Ganî ve Ali Ekber Feyyâz). Meşhed.
Ebü'l-Mekârim el-Mekîn (1625). *el-Mecmûʿul-Mübârek*. (Thk. Thomas Erpenius). Leiden.
Ebü'l-Mekârim el-Mekîn (1657). *Histoire Mahométane Oules Quaranteneuf Chalifer de Macine*. (Çev. P. Vattier). Paris.
Ebülgazi Bahadır Han (1958). *Şecere-i Terâkime*. (Thk. A. N. Kononov). Moskova-Leningrad;
Ebülgazi Bahadır Han (Tarihsiz). *Şecere-i Terâkime*. (Çev. Muharrem Ergin). İstanbul.
Fahreddin Mübârek Şah (1927). *Şecere-i Ensâb-ı Mübârek Şâh*. (Thk. E. Denison Ross). London.
Fahrî-i Herevî (1345). *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*. (Thk. A. Hayyâmpûr). Tebriz.
Fahrî-i Herevî (1347). *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn*. (Thk. Hüsâmeddîn Râşidî). Haydarâbâd.
Hamdullâh el-Müstevfî el-Kazvînî (1387). *Târîh-i Güzîde*. (Thk. Abdülhüseyin Nevâî). Tahran.
Hândmîr (1317). *Düstûrü'l-Vüzerâ*. (Thk. Saîd-i Nefîsî). Tahran.
Hândmîr (1380). *Habîbü's-Siyer Fî Ahbâri Efrâdi'l Beşer*. Cilt II. (Thk. Muhammed Debîr-i Siyâkî). Tahran.
Hasan-ı Yezdî (1399). *Câmi'ü't-Tevârîh-i Hasenî (Târîh-i Selcûkiyan)*. (Thk. Bülent Özkuzugüdenli). Tahran.
İbn Bîbî (1996). *el-Evâmirü'l-Alâʾiyye fi'l-Umûri'l-Alâʾiyye*. Cilt I. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara.
İbn Fadlân (1975). *Seyahatnâme*. (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul.
İbn Fadlân (1987). *Risâletü İbn Fadlân fî Vasfi'r-Rihle*. (Thk. Sâmî ed-Dehhân). Beyrut.
İbn Hallikân (1977). *Vefeyâtü'l-Ayân*. Cilt V. (Thk. İhsan Abbas). Beyrut.
İbn Hassûl (1940). *Kitâbü Tafzîli'l-Etrâk alâ Sâiri'l-Ecnâd*. (Thk. Abbas el-Azzâvî). Ankara.
İdrîs-i Bitlisî (2008). *Heşt Bihişt*. I. (Haz. M. Karataş, S. Kaya ve Y. Baş). Ankara.
Kâşgarlı Mahmud (1985). *Dîvânü Lugâti't-Türk*. (Çev. B. Atalay). Ankara: TDK Yayınları.
Kerîmüddin Aksarâyî (1944). *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*. (Thk. Osman Turan). Ankara.
Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân (1916). (Thk. Kilisli Rıfat Bilge). İstanbul.
Mehmed Neşrî (1949). *Kitâb-ı Cihân-Nümâ*. Cilt I. (Thk. F. R. Unat ve M. A. Köymen). Ankara.
Mîr Yahyâ Kazvînî (1314). *Lübbü't-Tevârîh*. (Thk. Seyyid Celâleddîn-i Tahrânî). Tahran.
Muhammed b. Ali Râvendî (2020). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*. Cilt I-II. (Çev. Ahmed Ateş). Ankara: TTK Yayınları.
Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând (1959). *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*. Cilt IV. (Thk. Abbas Pervîz). Tahran.
Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî (1909). *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selcûkıyye*. (Thk. Karl Süssheim). Leiden.
Muslihuddîn Lârî (2014). *Mirʾâtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr*. Cilt I-II. (Thk. Seyyid Celil Sagrevaniyan). Tahran.
Müntecebüddin Bedî (1329). *Atebetü'l-Ketebe*. (Thk. Muhammed Kazvînî ve Abbas İkbâl). Tahran.
Nerşahî (1984). *Târîhu Buhârâ*. (Thk. Muhammed Takî Müderris-i Razavî). Tahran.
Nizâmülmülk (1891). *Siyâsetnâme*. (Thk. Ch. Schefer). Paris.

Nizâmülmülk (1310). *Siyâsetnâme*. (Thk. Seyyid Abdürrahim Halhâlî). Tahran.
Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (1338). *Câmiu't-Tevârîh*. Cilt I. (Thk. Behmen Kerîmî). Tahran.
Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (1999). *Câmiu't-Tevârîh: Selçuklular Tarihi*. II/5. (Thk. Ahmed Ateş). Ankara.
Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (2005). *Câmiu't-Tevârîh: Târîh-i Oğûz*. (Thk. Muhammed Rûshan). Tahran.
Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (2010). *Câmiu't-Tevârîh*. (Çev. E. Göksu ve H. H. Güneş). İstanbul: Selenge Yayınları.
Sadruddîn el-Hüseynî (1933). *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkıyye*. (Thk. Muhammed İkbal). Lahor.
Salar Baba (2022). *Oğuznâme*. (Haz. Mehmet Güler). İstanbul: DBY Yayınları.
Seyyid Lokmân b. Hüseyin (1854). *Oğuznâme*. (Thk. J. J. Wilhelm Lagus). Helsiogforsiae.
Vardan Areveltsi (1862). *History*. (Thk. Venetian Mxit'arists). Venedik.
Yazıcızâde Ali (2017). *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi)*. (Haz. Abdullah Bakır). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
Yazıcızâde Ali (2019). *Oğuznâme*. (Haz. Sevim Y. Önder). İstanbul: Dergâh Yayınları.
Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî (2004). *Selcûknâme*. (Thk. A. H. Morton). Chippenham.
Zehebî (1984). *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*. Cilt XVIII. (Thk. Şuayb el-Arnaût vd.). Beyrut.

2. Tetkikler

Anonim, (1934). Oğuz Destanından Bir Parça. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, II, 243-249.
Agacanov, S. G. (1969). *Ocherki istorii oguzov i turkmen Sredneĭ Azii IX-XIII vv.*, Aşhabad.
Agacanov, S. G. (2002), *Oğuzlar*. (Çev. E. N. Necef ve A. Annaberdiyev), İstanbul: Selenge Yayınları.
Babinger, F. (1982), *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Barthold, V. V. (1963). *Oçerk istorii Türkmenskogo naroda*, II/1, Moskova.
Barthold, V. V. *Moğol istilasına kadar Türkistan*, (Çev. Hakkı D. Yıldız). Ankara: TTK Yayınları.
Bayat, F. (2006). *Oğuz destan dünyası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
Bayat, F. (2019). Oğuznâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. EK-2, 371-372, ss.), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Bosworth, C. E. (1967). *The Islamic dynasties: A chronological and genealogical handbook*, Edinburgh.
Cahen, C. (1948). Les Tribus Turques d'Asie Occidentale Pendant la Période Seljukide. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 51, 178-187.
Çetin, A. (2008). Bir Memlûk Kaynağında Yer Alan Oğuz/Türkmen Boyları ve Damgalarına Dâir Bir Değerlendirme, *Belleten*, 72(264), 483-490.
Çınar, H. (2015). Kınıklar ve Kınık Yerleşimleri. T. Gündüz ve M. Cengiz (Ed.), *Oğuzlar (Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri)* içinde (301-320. ss.). Ankara.
Divitçioğlu, S. (2000). *Oğuz'dan Selçuklu'ya (boy, kanat ve devlet)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Enverî, H. (1373). *Istılâhât-ı dîvânî devre-i Gaznevî ve Selçukî*. Tahran.
Ercilesun, A. B. (1986). Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 34, 13-16.
Gabain, A. V. (1950). *Alttürkische grammatik*. Leipzig.
Golden, P. B. (1990). The Oghuz Yabghu state and the Saljuk origins. Denis Sinor (Ed.), *The Cambridge History of Early Inner Assia* içinde (354-357. ss.). Cambridge, 354-357.
Golden, P. B. (1992), *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Wiesbaden.
Günaltay, Ş. (1991), *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler),* İstanbul.
Hasan, S. A. (1965), Some Observations on the Problems Concerning the Origin of the Saljuqids, *Islamic Culture*, 39, 195-204.
İnan, A. (1954). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Ankara: TTK Yayınları.
Kafalı, M. (1994). Ebülgazi Bahadır Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, 258-360, ss.) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Kafesoğlu, İ. (1955). *Selçuklu ailesinin menşei hakkında*. İstanbul.
Kafesoğlu, İ. (2014). *Selçuklular ve Selçuklu tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
Korkmaz, Z. (2020). Yine Oğuznâmeler üzerine. *Türk Dili Dergisi*, *69*(824), 14-31.
Kouymjian, D. K. (1969). Mxit'ar (Mekhithar) of Ani on the Rise of the Seljuqs. *Revue des Études Arméniennes*, 6, 331-353.
Köprülü, M. Fuad (1987). Hâce. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 5/I, 20-24, ss.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Köymen, M. A. (1957a). Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu I. *DTCF Dergisi*, *15*(1-3), 97-108.
Köymen, M. A. (1957b). Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu II. *DTCF Dergisi*, *15*(4), 1-107.
Köymen, M. A. (1958). Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu III. *DTCF Dergisi*, *16*(3-4), 1-42.
Köymen, M. A. (2010). *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi: kuruluş devri*. Cilt I, Ankara: TTK Yayınları.
Kucur, S. S. (1999). İbn Hassûl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, 29, s.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Merçil, E. (1989). Alp Tegin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, 525-2526, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Merçil, E. (2009). Sebük Tegin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36, 262-263, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*. Cilt I. Ankara: TTK Yayınları.
Özcan, A. (1993). Câm-ı Cem-Âyîn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 7, 43, s.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Özcan, A. (1994). Düstûrnâme-i Enverî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, 49-50, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Özgüdenli, O. G. (2008). Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 35, 19-21, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Özgüdenli, O. G. (2013). Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 44, 102-103, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Safi, O. (2002). Oğuz Boyu ve 1040 Yılına Kadarki Yükselişi. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt IV, 585-594, ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
Sevim, A. (1996). Garsünni'me. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, 386-387, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Sümer, F. (1958). X. Yüzyılda Oğuzlar. *DTCF Dergisi*, *16*(3-4), 131-163.
Sümer, F. (1959). Oğuzlara Ait Destani Mahîyetde Eserler. *DTCF Dergisi*, *27*(3-4), 359-456.
Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
Sümer, F. (2001). Karkın. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 24, 489-499, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Sümer, F. (2007). Oğuzlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 33, 325-330, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Sümer, F. (2022a). Kınık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, 417-419, ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Sümer, F. (2022b). Kızık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, 541-542, ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Şeşen, R. (1993). Câmiu't-Tevârîh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 7, 132-134, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. Cilt I. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
Togan, Z. V. (1982). *Oğuz destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
Turan, O. (2014). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
Türkmen Dilinin Düşündirişli Sözlüğü (2016). Aşgabat.
Yuvalı, A. (2000). İlhanlılar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 22, 102-105, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑. Bu çalışmanın yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Sâmânîler Özelinde Doğu İslâm Toplumlarında Köle İstihsâli ve Çeşitleri (9./10. Yüzyıl)

Slave Exploitation and its Types in Eastern Islamic Societies With Special Emphasis on the Sâmânîds (9th/10th Century)

Murat ERKOÇ[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Gaziantep, murat.erkoc@hku.edu.tr,* orcid.org/ 0000-0003-0640-6493.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
24.10.2024
Kabul/Accepted:
18.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1573078

Anahtar Kelimeler
Sâmânîler, Mâverâünnehr, İslâm, Kölelik, Türk

ÖZ

Bu araştırmanın esas amacı 9./10. yüzyıllarda Doğu İslâm dünyasının siyasi durumu dikkate alınarak Sâmânîler özelinde iktisadi hayatın temelini oluşturan köleliğin istihsali ve çeşitlerine tarihsel bir bakış açısı ile yaklaşmaktır. İnsanlık tarihinin çeşitli dönemlerini incelediğimizde kölelik müessesesi çevre koşullarının etkisi ile zaman ve mekâna göre farklılık göstermektedir. Köle ticaretinin Doğu İslâm toplumlarında ivme kazanması Sâmânîlerin Horasan ve Mâverâünnehr'de hâkimiyet kurmasından sonra başlamıştır. Köle nakil işlemleri; Mâverâünnehr toplumlarında, Horasan, Hârizm, Hindistan, Çin, Türk ülkeleri, Sakâlibe, Irak, Şam ve Arap yarımadası (Arabistan)'ndan diğer bölgelere kadar yapılmıştır. Abbasiler dönemi ile askerî ve siyasî açıdan istihdam edilen beyaz kölelerin ticaretine ehemmiyet gösterilmesi Sâmânîlere tekabül etmektedir. Nitekim ticarete yönelik emir ve yasakların yer aldığı kanunların bu dönemde hazırlandığı görülmektedir. Türkistan sahasındaki Buhara, Semerkant ve Hârizm köle ticaretinin yapıldığı merkezler olarak öne çıkmışlardır. Büyük ticarî panayırların kurulduğu bu şehirlerde kölelerin terbiyesi yapılıp, İslâm adabı öğretildikten sonra satılmışlardır. Çalışmada kölelerin ten renklerine göre fiyatlarının değişkenlik gösterdiği ele alınmıştır.

Keywords
Sâmânîds, Transoxiana, Islamic, Slavery, Turkish

ABSTRACT

The main purpose of this study is to approach the production and types of slavery, which constituted the basis of economic life in the Sāmānids, from a historical perspective, taking into consideration the political situation of the Eastern Islamic world in the 9th/10th century. When we examine various periods of human history, the institution of slavery varies according to time and place depending on the impact of environmental conditions. The acceleration of the slave trade in Eastern Islamic societies began with the Samanids establishing dominance in Khorasan and Transoxiana. Slave transit operations were carried out in the societies of Transoxiana, Khorasan, Khwarezm, India, China, Turkish countries, Sakalibe, Iraq, Damascus and other regions from the Arabian Peninsula (Arabia). The importance given to the trade of white slaves for military and political employment during the Abbasid period corresponds to the Samanids. As a matter of fact, laws containing orders and prohibitions regarding trade were prepared during this period. Bukhara, Samarkand and Khwarazm in the Turkestan region stood out as centers of slave trade. In these cities where large commercial fairs were held, the slaves were trained and sold after being taught Islamic etiquette. It was discussed that the prices of slaves varied according to their skin color.

Atıf/Citation: Erkoç, M. (2025). Sâmânîler Özelinde Doğu İslâm Toplumlarında Köle İstihsâli Ve Çeşitleri (9./10. Yüzyıl). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 1-519-532.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat ERKOÇ, murat.erkoc@hku.edu.tr

1. Giriş

Arapçada köleliğin karşılığı olarak köle ve kölelik (kulluk) anlamlarına gelen el-Ubûdiyye, er-Rîk, er-Rekîk **"الرق-العبودية-الرقيق"**, Farsçada ise gulâm, bende, kadın köle için kenîz kelimeleri kullanılmıştır. İbn Manzur'un eserinde kölenin karşılığı olarak âbd **"عبد"**, hür olmayan kadın için eme **"الأمة"** kelimeleri tercih edilmiştir (İbn Manzûr, t.y.: 2776). Köle, kökeni itibari ile hür olmayan bir toplumdan gelen, alım-satımı yapılan, ticarî bir kâr amacı olarak güdülen ve efendisine sadık kalan kişi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile zorbalığa ya da şahsa boyun eğen erkektir. Bu duruma mücbir bırakılan kadın ise cariyedir (Duman, 2011: 5). İslâm hukukuna yönelik yazılan eserlerde de *"velâyet, şehâdet ve kazâdan hükmen (hukuken) âciz ve mülkiyet hakkından mahrum olan kimse"* olarak tarif edilmiştir (Aydın, 2002: 237).

Medeni olarak kabul edilen toplumlar başta olmak üzere muhtelif zaman dilimlerinde kölelik olgusu varlığını sürdürmüştür. Arap yarımadasında Cahiliye döneminden beri devem eden bu anlayışın ilk İslâm hanedanlarında özellikle Abbâsîlerin ve Sâmânîlerin yönetiminde büyük bir ticarî hacme dönüştüğünü söyleyebiliriz. İslâmiyet öncesi dönemde Arapların hayatında önem arz eden başlıca dört unsur vardır. Bunlar: 1) Put, 2) Silah, 3) Deve, 4) Köle'dir. İslâm dinî köleliğe yalnızca savaş yolu ile elde edilen bir ganimet olarak müsaade etmiş, diğer kaynaklara izin vermemiştir. Nitekim Hz. Peygamber, her fırsatta kölelere yapılan haksızlıklara dikkat çekmiştir (Özdemir, 2010: 75, 77). Öyle ki veda hutbesinde *"Ey insanlar! Biliniz ki Rabbiniz birdir, babanızda da birdir. Hepiniz Âdem'densiniz, Arap'ın Acem'e, Acem'in Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur"* diyerek hür iradeye dikkat çekmiştir. Bu hususta İmam Şâfiî'nin kendisinden tavsiye almak isteyen bir kişiye yönelik şu sözleri oldukça anlamlıdır. *"Muhakkak ki Allah seni hür yarattı. O halde seni yarattığı gibi hür ol"* (Âbidîn, 1996: 5).

Kur'an ve Hz. Peygamberin hadislerinde açık bir şekilde üstünlük ve hürriyete yönelik vurgulamalar yapılmasına rağmen Müslümanların köle anlayışını meşru bir zemine oturtma çabası içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Hulefâ-yi Râşidîn olarak bilinen halifeler dönemindeki fetihler neticesinde mevcut sınırların genişlemesi, beraberinde ganimet olarak elde edilen kölelerin panayırlarda satılmalarına yol açmıştır. H. 1. yüzyıldan sonra özellikle iktisadi ve sosyal hayatın değişmesi, beraberinde köleliğe olan talebin artmasına sebep olmuştur. Çalışmada 9./10. yüzyıllarda Sâmânîler özelinde Türkistan'ın muhtelif yerlerinde kurulan pazarlardaki köle ticaretinin iktisadi hayata nasıl yansıtıldığı; sosyal hayata ne gibi etkilerinin olduğu ve bunların sonuçları Arapça kaynakların tasnifi yapılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu minval üzerine makalede köle ticaretinin sebepleri, Sâmânîler döneminde köle ticareti, kölelerin ithali ve çeşitleri ve kölelerin fonksiyonu ele alınacaktır.

2. Köle Ticaretinin Sebepleri

İnsanlık tarihinin çeşitli dönemlerini incelediğimizde kölelik müessesesi çevre koşullarının etkisi ile zaman ve mekâna göre farklılık göstermektedir. Köleliğin ticarete dönüşmesinin sebepleri savaşlar, bireylerin ve çocukların satılması ve ticaret olarak üç başlık altında incelenecektir.

2.1. Savaşlar

Hz. Ömer ile başlayan Arap akınlarındaki temel sebep, İslâmiyet'in geniş bir alana yayılmasından daha ziyade yer altı kaynaklarına sahip olmak ve savaş yoluyla tutsak edilenlerin köle yapılmak istenmesidir. Nitekim Âbbâsîler dönemindeki akınların dayanak noktası güçlü, kuvvetli ve cesur bir yapıya sahip olan Türkleri köle olarak elde etmektir. Yazılı kaynaklar, Halife Hârûnurreşîd (170-193/786-809)'e kadar Abbâsî Devletindeki köle sayısının çokluğu hususunda mezkûr kayıtlar sunmaktadır (Vahş, 2006: 40). Şüphesiz savaşlardan elde edilen esirlerin sayılarında azalma durumu söz konusu değildir. Kölelere yönelik uygulanan temel ilke, İslâm dinî öğretilerek Allah'a yakınlaşmalarını sağlamaktır. Müslümanlar, günlük yaşamlarında kölelere ihtiyaç duymalarına rağmen toplumun genelinde çok sayıda hür kölelerin olduğunu söylenebilir.

Kölelerin temin edilmesinde Horasan ve Mâverâünnehr bölgeleri öne çıkmaktadır. Nitekim Araplar, Muâviye b. Ebû Süfyân (41-60/661-680)'ın hilafetliğinde Horasan valiliğine yirmi beş yaşında tayin edilen Ubeydullah b. Ziyâd (ö. 67/686)'ın komutasında develer ile Ceyhun Nehri'ni aşarak Buhara Dağı üzerinden Buhara'nın köylerinden olan Ramenî'ye ulaşmıştır. Nesef ve Beykent şehirlerine hâkim olduktan sonra kırk bin köle ile beraber çok sayıda ganimete sahip olmuşlardır (Taberî, 1971: 597-598; Belâzürî, 1987: 577; Narşahî, 1993: 64). Emevîlerin iktidarında Türkistan sahasında dengeli bir şekilde hâkimiyet kurmak isteyen Araplar, sadece bedevilere değil Türkistan'ın steplerine yönelik akınlar da düzenleyerek çok sayıda köle elde etmişlerdir. Köleler,

Mâverâünnehr sınırları içerisinde yer alan şehirlerde kurulan pazarlara bu bağlantı ile getirilmişlerdir (Tabur, 2022: 32).

Türkistan'da boylar halinde yaşayan Türklerden maddî imkânsızlıklara sahip olan ailelere mensup küçük yaştaki çocuklar; Horasan, Hindistan ve Irak'ta köle olarak satılmışlardır (Termanînî, 1979: 45). İslâm coğrafyacısı İbn Hurdâzbih (ö. 300/912-913), Horasan bölgesinin Abbâsîlerin başkenti Bağdat'a her yıl düzenli olarak gönderdiği haraç listesinde kölelerin yer aldığını belirtmiştir (İbn Hurdâzbih, 1889: 39). İslâm ülkeleri içerisinde önemli bir konuma sahip olan ve seyyahlar tarafından Horasan ve Mâverâünnehr'e bağlı olmayıp ayrı bir bölge olduğuna dikkat çekilen Hârizm sokaklarında kurulan panayırlarda beyaz kölelerin ticaretinin yapıldığı hususunda kayıtlara ulaşılmıştır. Köle ticaretinin merkezi olarak üç bölge öne çıkmaktadır. Bunlar: Türkistan'ın bozkır sahası, Sakâlibe (Orta ve Doğu Avrupa) ve Afrika'nın muhtelif bölgeleridir (Lombard, 1998: 259-260; Lebudî, 2013: 35-38; Erkoç, 2023: 151). Orta ve Doğu Avrupa'dan gruplar halinde İdil Nehri'nden hareketle Hazar ülkesine nakledilen köleler; Derbend, Ermenistan, Taberistan, Bağdat ve Bulgar üzerinden Hârizm'in başkenti Kurkanc'a getirilmişlerdir (Lombard, 1998: 261). Savaş esiri dışında Hârizmlilerin bedevilerden köle satın aldıklarını bazen de harami yolu ile ele geçirilen Türkleri köle yaptıkları ifade edilmektedir. Nitekim İbn Havkal, Hârizmlilerin Bulgar ve Slav diyarlarına yönelik akınlar düzenleyerek onları esir aldıklarını söylemiştir (İbn Havkal, 1992: 332). Söz konusu olan bu kölelerden maddi gelir sağlayabilmek için terbiye edilip İslâm adabı öğretilerek satılmışlardır (Strange, 1954: 502).

İslâm kaynakları, Sâmânî emirlerinin Emevî ve Abbasîlerde olduğu gibi Türklerin ülkesine akınlar düzenleyerek İslâm dinîni yaydıkları ve çok sayıda ganimet olarak köle temin ettiklerini belirtmektedir. Nitekim hanedanına siyasî ve kültürel açıdan en güzel dönemini yaşatan İsmâil b. Ahmed (279-295/892-907)'in (Erkoç, 2023: 125) iktidarında 280/893 yılında Türkistan'a düzenlenen askerî hareketler neticesinde Türk meliki ve eşi dâhil on bin kişi tutsak edilerek Semerkant'a götürülmüştür (Vahş, 2006: 41). İbnü'l-Esîr, aynı emirin 291/903 yılında Türkler üzerine saldırılar gerçekleştirip onlardan birçoğunu öldürdükten sonra geriye kalanları tutsak ettiğini belirtmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: 423).

Türklere yönelik akınlar, İsmâil b. Ahmed'in 295/907 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ahmed b. İsmâil (295-302/907-914) döneminde de devam etmiştir. Müfessir ve Tarihçi Taberî (ö. 310/923), 301/914 yılında düzenlenen akınlarda hem Türk hem de Müslümanların tutsak edildiği hususunda kayıtlar vermiştir (Taberî, 1971: 44). Sâmânîlerin Hazar, Bulgar, Sakâlibe, Rus ve İskandinav bölgesi ile olan ilişkilerini akınlardan daha ziyade ticaret üzerine geliştirmeye çalışması Doğu İslâm dünyasına batıdan gelen kölelerin nakil işlemlerinin yapılmasına olanak sağlamıştır (Heyd, 1985: 83; Tabur, 2022: 34).

2.2. Bireylerin ve Çocukların Satılması

Eski dönemlerden beri çocukların kendi iradeleri ile köle olarak satılmalarına kanun çerçevesinde izin verilmiştir. Yahudilerin şeriatını incelediğimizde bu tür satışların yapılması mubah olarak görülmüştür. Mısır, Yunan, Roma, bazı Avrupa toplumlarında da Orta Çağ döneminin sonuna kadar cariyeler, kendilerini ve evlatlarını satmışlardır. Doğu İslâm dünyasında ise Tatar ve Sakâlibe kabilelerine mensup olan tacirler, Ceyhun Nehri'nin doğusunda yer alan Kazvin Nehri üzerinden Mâverâünnehr'e gelerek kadınların ve çocukların terbiyelerini yapıp yüksek fiyatlara satışlarını gerçekleştirmişlerdir. Afrika ve Asya'nın muhtelif bölgelerindeki yoksul güruhlardan oluşan bu köleler, aşırı yoksulluk sebebi ile kendilerini ya da evlatlarını satmışlardır (Termanînî, 1979: 41). Türkistan sahasında yaşayan Sakâlibe, Türk ve Çinlilerden bazıları da maddi imkânsızlıkla mücadele içerisinde oldukları için bu tür satışların yapılmasında bir beis görmemişlerdir (Tabur, 2022: 34). Öyle ki yoksul durumdaki Çinli çiftçilerin çocuklarını sattıklarına yönelik kayıtlar tarafımızca tespit edilmiştir (Termanînî, 1979: 41). İncelenen kaynaklar doğrultusunda siyasî ve iktisadi açıdan Sâmânîler ile Çin arasındaki ilişkilerin ivme kazandığını söyleyebiliriz. Sâmânî Emiri Nasr b. Ahmed'in evlatlarından birinin Çinli prenses ile evlenmesi iki taraf arasındaki ticarî ilişkilerin yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Çin'den gelen köleler, Buhara ve Semerkant'ta kurulan pazarlarda satıldıktan sonra diğer ülkelere gönderilmişlerdir. Nitekim Buhara'nın Çin ile olan ticaretinin eski dönemlere kadar dayandığına dikkat çekmemiz gerekmektedir (Hamûde, 2005: 101).

İslâmiyet öncesi Avrupa'da köle ticaretinin yaygın olduğunu söyleyen Corcî Zeydân, Karadeniz'in kuzeyi ve Tuna Nehri üzerinden hareket eden Sakâlibe halkının Orta Avrupa'nın güneybatı sahasında yaşayan Slav, Sırp ve Dalmaçyalılar ile yaptıkları mücadeleler neticesinde elde ettikleri esirleri; Fransa, İspanya, Afrika, Şam, Mısır ve Müslümanların hâkimiyetindeki topraklara ticaretini gerçekleştirdiklerini belirtmektedir (Zeydân, 2013: 32-34). Hazarların ülkesinde de köleliğin oldukça yoğun olduğu görülmektedir. İbn Havkal'ın *Suretü'l-Arz* isimli eserini

bizim açımızdan önemli kılan husus, Hazarlar hakkında kıymetli bilgilere yer vermesidir. Müellifin bu konuda aktardıkları şöyledir: "*Hazarlar, Türklere benzemedikleri gibi saçları siyahtır. Kara ve beyaz olmak üzere iki sınıfa ayrılmışlardır. Kara olanlar, esmerliğin yoğunluğu yüzünden Hintli zencileri anımsatıyorlar. Beyaz olanların ise dışı oldukça güzeldir. Bu toplumun sahip olduğu köleler putperesttir. Evlatlarını birbirlerine köle olarak satmayı caiz olarak görmüşlerdir. Ancak Hristiyan ve Yahudilerde bu durum haram olarak kabul edilmiştir. İthal ettikleri köle, bal, balmumu, ipek ve yünlerin ihracatını başka diyarlara yapmışlardır"* (İbn Havkal, 1992: 334).

Müslüman tacirler, Hazar topraklarına giderek ticarî eşya ve Türk köleleri satın almışlardır. İbn Havkal ve İstahrî; Hazar ve Sakâlibe (Slav)'den köleler ile birlikte vaşak, gelincik, kunduz, kakım, sincap, çöl tilkisi ve tavşan derilerinin Türkistan'a geldikten sonra ticaretinin başka ülkelere yapıldığını ifade etmişlerdir (İstahrî, 1927: 305; İbn Havkal, 1992: 398). Makdisî, sadece Sakâlibe'den kölelerin geldiğini söylemiştir (Makdisî, 1991: 325).

Türk ülkelerine yaptığı seferleri anlattığı seyahatnamesi ile Doğu Avrupa'nın kültür, coğrafya ve tarihinin araştırılmasında mühim rol oynayan İbn Fadlân (öl. 310/922'den sonra), Oğuzların adetlerinden bahsederken onlardan biri hastalandığında ev halkından başka kimsenin yaklaşmadığını; cariye ve kölenin evin yakınlarına çadır kurup ölümüne kadar ona hizmet ettiklerini; eğer köle, hasta ya da fakir ise onu bir çöle attıklarını söylemiştir (Hammâd, 1959: 99). İbnü'l-Fakih ise Saîd b. el-Hasan el-Semerkandî'nin Türklerin köle anlayışına dair görüşlerini şöyle aktarmıştır: *"Türklerin bir kısmı bedevi (göçebe) oldukları için konar-göçer bir hayata sahiplerdir. Bu yüzden İslâm ülkelerinde yaşayan göçebeler gibi bol yağmurun ve otlağın sığ olduğu yerleri mesken tutmuşlardır. Hükümdar dâhil hiç kimseye itaat etmeyen bu Türkler, birbirlerine hakaret etmekten ve yağma yapmaktan geri durmazlar. Kadınların ve çocukların esir edilmesi üzerine aralarındaki bazı kabileler onlardan ayrılarak, başka bir kabileye iştirak etmişlerdir. Katıldıkları kabilede esir edilen kadınlara ve çocuklara köle gözüyle baktıkları için onları talep etmezlerdi. Bu Türklerde bir gelenek olarak devam etmiştir"* (İbnü'l-Fakih, 1996: 643).

3. Sâmânîler Döneminde Köle Ticareti

Muhtelif bölgelerden getirilen kölelerin askerî olarak istihdam edilme süreci, Abbâsiler dönemi ile başlamıştır (Usta, 2003, s. 345). Beyaz köle ticaretinin yaygınlaşması askerî ve siyasî ihtiyacın bir sonucudur. Halife, melik ve emirler, muhafız birliklerini güçlü ve itaatkâr olan Türk ve Sakâlibe kölelerden hazırlamışlardır. Bu ticaretin Türklerin ülkesi, Çin ve Sakâlibe ile önemli ölçüde gelişmeye devam etmesi, Emir Nasr b. Ahmed b. İsmâil dönemine denk gelmektedir. Kölelerin Sâmânî Devletine ulaşması eski dönemlerde ticarî güzergâh olarak kullanılan Avrupa ile Asya sahasının kesiştiği noktadaki Kafkasya (القوقاز) Kafkasya üzerinden gerçekleşmiştir (Tabur, 2022: 41). Doğu İslâm dünyasındaki ticarî hayatın yoğun bir şekilde yaşandığını Buhara şehrine gelen tacirlerin gayrimenkul sahibi olmalarından anlamaktayız. Çin başta olmak üzere muhtelif yerlerden gelen kafilelerin muazzam servetler elde ettikleri hususunda kayıtlar mevcuttur. Buhara'da sağlam yapılı ve süslemeleri kaliteli köşkler satın almaları bu durumun bariz bir örneğidir (Hamûde, 2005: 112).

Sâmânî emirlerinin köle ticaretine verdikleri ehemmiyet emir ve yasakların yer aldığı kanunlarda görülmektedir. Nitekim Ceyhun Nehri'nden Horasan bölgesine kadar olan geniş sahadaki gümrük kapılarında vergilerin alınması mecbur kılınmıştır. Deveye iki, süvarinin taşıdığı eşyalara ise bir dirhem tarifesi uygulanmıştır. Türk köleler için devletten özel izin alınması gerekmektedir. Bu izinlerin masraflarının yetmiş-yüz dirhem arasında olduğu belirtilmiştir. Esir edilen Türk cariyeler için aynı miktar alınmasına rağmen özel izin durumu söz konusu değildir. Evli kadınların nakledilmesinde ise yirmi-otuz dirhem talep edilmiştir (Makdisî, 1991: 340; Barthold, 1990: 258). İbn Havkal, Türklerin yoğun olarak yer aldığı bu ticaretin uzak diyarlara gerçekleştiği hususunda kayıtlar vermektedir (İbn Havkal, 1992: 385). Makdisî de Türkistan'da beşinci bölgede bulunan İsbîcâb şehrindeki (Doğan, Erkoç, 2024: 331-342) Türk kölelerin çokluğuna dikkat çektiği gibi Doğu İslâm dünyasının mühim kazançlar sağladığını belirtmiştir. Öyle ki Horasan'da bir kölenin yıllık haraç miktarının 1012 dirhem olduğunu söylemesi bu hususu destekler niteliktedir (Makdisî, 1991: 325, 340). Târîhu Buhârâ isimli eseri ile meşhur olan Tarihçi Narşahî, Sâmânîler döneminde Buhara şehrinin ödediği verginin 1.168.566 dirhem olduğu yönünde kıymetli bilgiler aktarmıştır (Narşahî, 1993: 56). İbn Fadlân, Buhara ve civarındaki köle alım-satımında "gıtrîfiyye" adı verilen sikkenin kullanıldığını söylemiştir (İbn Fadlân, 1959: 79). Bu hususta dikkat çekmemiz gereken diğer bir konu, İbn Havkal gibi İslâm coğrafyacılarının eserlerinde Türkistan sahasına gelen kölelerin beyaz tenli olduklarını ve siyahi olanların varlığına delalet eden mezkûr bir kayıtın tarafımızca tespit edilememesidir (İbn Havkal, 1992: 385). Coğrafyacı ve Tarihçi Yâkūt el-Hamevî'nin eserinde verdiği bilgilerin İbn Havkal'ın aktardıkları ile büyük

oranda benzerlik göstermesinin sebebi, 9. yüzyılın önde gelen seyyahlarını temel kaynak olarak almasıdır (Hamevî, 1977: 46).

Sâmânîler Devletinde sadece emir ve vüzera değil, ulema ve şairlerde köle sahibi olmuşlardır. Nitekim Fars dilinin önde gelen şairlerinden biri olan ve Semerkant'a iki fersah (yaklaşık on iki km) uzaklıktaki Bennüc köyünde doğan Ebû Abdullah Muhammed b. Hakîm er-Rûdekî (ö. 329/941) (Sem'ânî, 1977: 192), Sâmânî sarayında elde ettiği servet neticesinde iki yüz köle ve dört yüz adet deveye sahip olmuştur (Avfî, 1903: 6-7). Bu dönemin önde gelen tabip ve filozoflarından biri olan Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî (ö. 313/925)'nin de hizmetinde cariye ve kölelerin olduğuna dair kayıtlar mevcuttur (Tabur, 2022: 45). Sâmânîlerin idaresindeki saray, meclis ve evlerde sayılamayacak kadar çok cariye ve kölelerin varlığı dikkat çekmektedir. Öyle ki kölelerin ticareti için inşa edilen büyük pazarlardan biri Esvakü'n-Nîhase'dir (اسواق النخاسة) (Hacerî, 2015: 162). Bazı tüccarların evlerinde köle sattıkları hususunda kayıtlar da bulunmaktadır. Köle ticaretinin kurulduğu büyük pazarlardan bir diğeri ise Bağdat'taki Dâru'r-Rekîk'tir (دار الرقيق). Yâ'kūbî, bu pazarın adını Babu'n-Nehasîn (باب النخاسين) olarak zikretmiştir (Yâ'kūbî, 2002: 36).

İpek Yolu ve Ceyhun Nehri'ne yakın olan Buhara, ticarî olarak merkezi açıdan önemli bir yere sahiptir. Zengin pazarların olduğu bu şehirde; hayvan sürüleri, kıyafet, köle, tunç ve bakırdan üretilmiş birçok eşyanın satış işlemi gerçekleşmiştir (Kurt, 1997: 74). Buhara'yı bölgelerin anası olarak nitelendiren Kalkaşendî, Sâmânîlerin stratejik konumu yüzünden askerî harekâtların yapılmasına olanak sağladığı için burayı merkez olarak seçtiğini söylemiştir (Kalkaşendî, 1914: 434). Şüphesiz bu durum Buhara'nın iktisadi açıdan önemini arttırmıştır. Nitekim Türk ülkeleri, Çin, Sakâlibe ve Batı Asya'dan gelen kafilelerin toplanma merkezleri Buhara'daki panayırlardır. Özellikle Sakâlibe ülkesine mensup olan kölelerin ticaretini yapan kafileler, Hârizm üzerinden Herat, Semerkant, Buhara ve Belh'e gelmişlerdir. Bu dönemde Buhara sarayındaki Türk muhafızların sayılarının artmasındaki temel sebep, Türk kabileleri arasındaki çatışmalardan istifade edilerek beyaz Türk kölelerin satın alınmasıdır (Lombard, 1990: 72-74; Tabur, 2022: 49). Buhara'ya bağlı köylerden biri olan Verzan, köle ticaretinin yapıldığı pazarların başında gelmektedir (Hamevî, 1977: 371). Buhara'da başkentten sonra en büyük şehirlerden biri olarak kabul edilen Tavâvîs sokaklarında da köle satışları yapılmıştır. Öyle ki Fergana ve Şâş başta olmak üzere diğer bölgelerden on binlerce tüccarın geldiği hususunda kayıtlar bulunmaktadır (Ebû'l-Fidâ', t.y.: 489; İbn Havkal, 1992: 403; Narşahî, 1993: 28; İdrîsî, 2002: 495; Lebudî, 2013: 74).

Sâmânîlerin ilk merkezi olan Semerkant'ta da büyük ticaret panayırları kurulmuştur. İbn Havkal'ın Türkistan'daki köle ticaretinin merkezi olarak nitelendirdiği bu şehir için dikkat çekmemiz gereken husus, köle terbiyesinin yapıldığı en büyük pazara sahibi olmasıdır (İbn Havkal, 1992: 407; Metz, 1967: 300). Köle tacirleri ile meşhur olan bir diğer bölge ise Horasan'dır. Horasan halkı, İslâm öncesinden beri Farslı kölelere güvendikleri için yargılama süreçlerinde onlardan istifade etmişlerdir. Ancak Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh (218-227/833-842) döneminde hilafetin merkezi Bağdat'ta arz-talep dengesinin değişmesi ile Türk kölelerin Horasan pazarlarına girmesi köle alım-satım sürecine doğrudan etki etmiştir (Vahş, 2006: 47).

Orta Çağ'da Horasan'da köle ticareti noktasında öne çıkan dört büyük şehir ise; Herat, Nîşâbur, Merv ve Belh'tir (Özgüdenli, 2007: 149). Herat'ın doğu ve güneydoğusunda yer alan Gûr (Sıddıqui, 1996: 207) ülkesindeki kölelerin Herat'ta toplandıktan sonra başka diyarlara nakil işlemleri buradan gerçekleşmiştir. İbn Havkal, Gûr şehrindeki kölelerin Herat, Sicistan ve diğer bölgelere gönderildiğini kaydetmiştir (İbn Havkal, 1992: 371). *Hudûdü'l-Âlem* eserinin müellifi de etrafı dağ ve çöllerle çevrili olan bu ülkeye çok sayıda kölelerin geldiğini ifade etmiştir (*Hudûdü'l-Âlem,* 1999: 80). Tarihi Horasan'ın Güney Türkmenistan bölümünde yer alan Serahs'ta (Sayan, 2009: 539) köle pazarlarının olduğu yönünde kayıtlar bulunmaktadır. Horasan halkının köle ticaretini yoğun bir şekilde yaptığı bölgelerin başında Şam, Mısır ve Rum ülkeleri gelmektedir (Tabur, 2022: 54). İbn Havkal, Horasan'daki köleler hakkında şunları söylemiştir: "*Horasan halkı; çok sayıda köle, kıyafet, binek hayvanı ve gıdaya sahip oldukları için ihtiyaç fazlası olanı diğer ülkelere satmışlardır. Türklerin ülkesinde güzel ve kıymetli köleler vardır. Yeryüzünde onların sahip oldukları güzellikleri başka bir köle güruhunda görmedim. Horasan panayırlarında cariye ve köleler, üç bin dinara satılmaktadır. Rum ve Müvelledler başta olmak üzere başka bir diyarda bu denli kıymetli kölelerin varlığını duymadım. Ancak sesi güzel ve alet çalmakta hünerli (kabiliyetli) olanlar bu fiyata satılmaktadır. Sâmânîlerin sarayında bu özelliğe sahip kölelerin sayısı oldukça fazladır"* (İbn Havkal, 1992: 376-377).

Köle alım ve satımlarında genellikle dirhem ya da dinar kullanılmıştır. Özellikle Sakâlibe bölgesindeki tacirler; Hazar başta olmak üzere komşu ülkelerdeki alım-satım işlemlerinde Doğu İslâm dünyasından ithal ettikleri altın ve gümüş sikkeleri, mahalli panayırlarda ise para birimi yerine sincap derilerini tercih etmişlerdir. On sekiz sincap

derisi bir gümüş dirheme tekabüldür (Şaheyn, 2002: 170). H. 2. yüzyılın ikinci yarısında bir kölenin fiyatı yaklaşık olarak iki yüz dirhemdir. Ancak bu fiyatın H. 3./4. yüzyıllara gelindiğinde yükseldiği görülmektedir (Tabur, 2022: 56-57). İbn Hurdazbih'e göre Horasan bölgesini yaklaşık on dört yıl boyunca idare eden devlet adamı Abdullah b. Tâhir'in (ö. 230/844) (Yıldız, 1988: 137-138) hâkimiyetindeki topraklar için Abbâsî hilafetinin merkezi Bağdat'a gönderdiği haraç miktarı 44.860.000 dirhemdir. Bunlar içerisinde on üç at, iki bin koyun, bin Oğuz kölesi (kıymeti 600.000 dirhem), bin yüz seksen yedi beyaz pamuktan yapılan kerabîs adındaki elbise ve bin üç yüz demir parça yer almıştır (İbn Hurdazbîh, 1889: 39). Bir cariyenin fiyatı ise yaklaşık bin dinar olmasına rağmen güzelliğine göre değişkenlik göstermektedir.

4. Kölelerin İthali ve Çeşitleri

Doğu İslâm dünyasındaki kölelerin büyük bir bölümü Bilâdü'l-Küffar ya da Dâru'l-Harp olarak bilinen bölgelerdeki tacirler vasıtasıyla getirilmişlerdir. Geriye kalanlar ise savaşlardaki tutsaklardan oluşmaktadır. Çin, Hindistan, Sakalîbe, Hazar ve Türkistan sahası ile doğrudan bağlantının kurulması köle ticaretinin ivme kazanmasını sağlamıştır. Kaynakları incelediğimizde H. 3./4. yüzyıllar, beyaz kölelerin bir araya getirildiği dönem olarak kabul edilmektedir (Tabur, 2022: 61). Beyaz kölelerin ithal edildiği yerler; Türk ülkeleri, Orta Asya bozkır sahası, Hazar, Sakalîbe, Rus ve Bulgar'dır (Metz, 1967: 291). Sind ve Hint ülkelerinde ise kölelerin sayısı oldukça azdır. Arapların Toharistan'da yaşayan Türklerle olan ilk temasları Hz. Ömer döneminde 21/642 yılında İran sahasında yapılan Nihavend Savaşı'ndan sonra Sâsâni Hükümdarı 3. Yezdicerd'in Hilvan'a kaçması üzerine başlamıştır (Belâzürî, 1987: 424). 3. Yezdicerd'in öldürülmesi (Akyürek, 2013: 86), Türkler ile Arapları ilk defa Horasan ve Mâverâünnehr sınırında karşı karşıya getirmiştir (Taberî, 1971: 293).

Türkistan sahasında başlayan bu mücadeleler neticesinde tutsak edilen kölelerin cinsleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Beyaz Türk kölelerin yoğun bir şekilde geldiği yerlerin başında Türk ülkeleri gelmektedir. Türk kölelerin öne çıkmasındaki sebep; Müslümanların sosyal, iktisadi ve askerî açıdan bunlara ihtiyaç duymalarıdır. Nitekim Muâviye döneminde sarayın muhafız alayı Türklerden oluşturulmuştur. Abdülmelik b. Mervân'da (ö. 86/705) sarayda fitnelere sebebiyet verenlerin kontrol altına alınmasında Türk kölelerin desteğini almıştır (Tabur, 2022: 62). Ramazan Şeşen, Türkler arasında ilk Müslüman olanların köleler ve mevaliler olduğu hususunda ileri sürdüğü görüşünü Taberî'nin Arapların ele geçirdiği yerlerde yerli halktan muhafız birlikler teşkil ettiği yönündeki kaydını delil göstererek desteklemeye çalışmıştır. Taberî'nin aktardıklarına göre Ubeydullah b. Ziyâd, Buhara'nın fethinden sonra, Basra valiliği kendisine tevdi edildiğinde beraberinde yerli halktan teşkil ettiği iki bin kişilik okçu birliğini götürmüştür. Bunlar arasında Türklerinde olduğu ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın yanında Reşid et-Türki adında bir kölenin yer aldığı ifade edilmiştir (Câhiz, 1988: 28). Türklerin devletin muhtelif kademelerindeki yükselişleri Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh döneminde de devam etmiştir. Sâmânî emirleri savaş ya da satın alarak sahip oldukları köleleri hilafetin merkezi Bağdat'a göndererek halifelere hediye olarak takdim etmişlerdir. Nitekim Emir İsmail b. Ahmed'in Mu'tasım-Billâh'a gönderdiği hediyeler içerisinde Hazar ve Türklerden oluşan toplam elli iki kölede yer almıştır (Zübeyr, 1959: 42).

Türk kölelerin tedarik edildiği ikinci bölge olarak Hazarların ülkesi öne çıkmaktadır. Müslüman tacirler, gemiler vasıtasıyla Kazvîn Denizi'nin kuzeyindeki ülkelerde güvenli bir şekilde ticaret yaptıkları gibi Hazarlı tüccarlarda kafileler halinde Hârizm Gölü üzerinden Türkistan ve Bağdat'a kadar açılmışlardır. Hazar bölgesinin başkenti İtil şehrine giderek burada satın aldıkları köleleri Türkistan'daki köle pazarlarına getirmişlerdir (*Hudûdü'l-Âlem,* 1999: 141). Nitekim Câhiz; Bağdat'a köle, cariye, kalkan, miğfer ve yumurtanın Hazar'dan geldiğini söylemiştir (Câhiz, 1994: 28). Hârizm'in başkenti Kurkanc'ın Oğuzların ticarî merkezi olduğunu söyleyen İstahrî; kafilelerin Horasan, Cürcan ve Hazar'a buradan gittiklerini belirtmiştir (İstahrî, 1927: 299). Hârizm bölgesinin batısında yer alan Hazar Denizi, Hârizm'i doğu ve kuzeydeki Türk kabileleri ile bağlantıyı sağlayan tek denizi yoludur. Ancak bu yolun ticarete kapalı olması nedeniyle kaynağı Rusya'ya kadar dayanan (Erkoç, 2023: 153) ve İbn Havkal tarafından Rus Nehri olarak nitelendirilen İtil (İdil) Nehri'nde (İbn Havkal, 1992: 327) gerçekleşmiştir. Böylece Rus, Bulgar, Berdaras ve Hazar üzerinden Avrupa'daki köleler başta olmak üzere çeşitli ürünler Türkistan ve Horasan'ın güneyine getirilmiştir (Lebudî, 2013: 230; Meymûnî, 2002: 265).

Doğu İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde kurulan pazarlardaki Sakalîbe, Hazar, Peçenek, Ermeni ve Rum cinsindeki köleler; Azerbaycan, Ermenistan ve Rân bölgesine nakledilmişlerdir (*Hudûdü'l-Âlem,* 1999: 119). Köle pazarlarında Türklerin sayısının fazla olması Türk şehirlerinin yakınlığından dolayıdır. Nitekim Hamevî, ihtiyacı karşılayacak kadar Türk kölelerin olduğuna dikkat çekmiştir (Hamevî, 1977: 46). Türkistan sahasında İsbîcâb ve Fergana şehirleri de kölelerin ihraç edilmesi noktasında öne çıkmışlardır. Uşrûsene'de ise düz arazilerin ve

akarsuların bulunduğu Dizek şehri köle ihracatında tanınmıştır. Semerkant ile Uşrûsene arasında köprü görevi gören bu şehirde çok sayıda kervansaray vardır (İbn Havkal, 1992: 414; İstahrî, 1927: 327; Hamevî, 1977: 443). Bunlar içerisinde en ihtişamlı olan iki fersah uzaklıktaki (yaklaşık on iki km) Hadyeser'dir (İbn Havkal, 1992: 414). Hârizm halkından ise Türk kabileleri ile beyaz kölelerin ticaretinin yapılmasında Ebû Saîd Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Celâbî adında bir kişinin sorumlu olduğu belirtilmiştir (Halef, 2014: 293).

Beyaz kölelerin ithalinin yapıldığı mühim bölgelerden biri Sakalîbe ve Rus ülkeleridir. Slav cinsinden olan kölelerin pazarlara girmesi Bizanslılar ile kurulan ilişkiler neticesinde gerçekleşmiştir. Müslümanlar, bu bölgedeki köleleri yakın olması yüzünden Endülüs'ten ithal etmişlerdir (İbn Havkal, 1992: 106; Zeydân, 2013:33-34). Nitekim İbn Havkal, Endülüs'ten Horasan ve diğer bölgelere çeşitli eşyaların gittiğini; bunlar içerisinde ağırlıklı olarak köle ve cariyelerin yer aldığını; Galiçya ve Fransız esirlerin hadım edildikten sonra Sakalîbe'den gürûhlar halinde Endülüs'e gönderildiklerini kaydetmiştir (İbn Havkal, 1992: 105-106). İbn Hurdâzbih'in eserinde de İbn Havkal ile aynı doğrultuda kayıtlar söz konusudur (İbn Hurdâzbih, 1889: 92). Endülüs Emevî Devleti'nde yirmi bir yaşında tahta çıkan 3. Abdurrahman (300-350/912-961) döneminde Kurtuba'daki cariye sayısı 6.300, başkent Kahire'deki Fâtımîler sarayında ise 12.000 civarındadır. Ayrıca Bağdat ve Kurtuba'daki cariyelerin nahiv, şiir, dans, nağme ve müzik aletleri çalma yönünde eğitim görmeleri için medreseler inşa edilmiştir. 10. yüzyılda Endülüs bölgesindeki siyahi cariyelerin aruz ve nahiv ilminde öne çıktıkları hususunda mezkûr kayıtlar tespit edilmiştir (Lombard, 1990: 289). Diğer taraftan Kurtuba, Toledo ve Pechina'da kurulan pazarlarda hadım edilmiş Slav köle satışları da yapılmıştır. Sâmânîlerin Sakalîbe ile olan ticaretinin gelişmesinde dinî ve diplomatik ilişkiler mühim rol oynamıştır (Şaheyn, 2002: 164, 168). Nitekim Hümeyrî; Müslüman, Yahudi ve Türk tacirlerin Ermenistan yolu üzerinden Sakalîbe'nin en büyük şehirlerinden biri olarak kabul edilen Türklerin ülkesine yakın bir konumdaki Berağ şehrine gelerek ticaret yaptıklarını söylemiştir (Ebû Ubeyd, 2003: 253; Hümeyrî, 1984: 86). İbn Havkal, ihracatta en önemli gelir kaynağı köle olan Sakalîbe için şunları söylemiştir:

"Bu bölge oldukça uzun ve geniştir. Okyanustan Körfez'e oradan Yecüc Mecüclerin ülkesine kadar sınırları uzanmaktadır. Batı hudutları Etrabzandan Konstantiniyye'ye kadar devam etmektedir. Onların nahiyeleri ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan güney tarafında olan kısmı Horasanlılar kendilerine bağlamışlardır. Galiçya, Fransa, Lombardlar (İtalya) ve Kalabriya'ya kadar uzanan kuzeydeki yerler ise Endülüslerin kontrolü altındadır. Bu bölgeden çok sayıda esirler temin edilmektedir" (İbn Havkal, 1992: 106).

Dikkat çekilmesi gereken husus, Sakalîbe'deki beyaz kölelerin Asya ve Afrika'nın muhtelif bölgelerinde kurulan pazarlara getirilmesinde Yahudilerin rolünün yadsınamayacak kadar mühim olmasıdır. Yahudiler; Merv, Nişâbur, Rey, Belh, Buhara ve Semerkant, Sakalîbe'den ithal edilen kölelerin kurulduğu en büyük pazarlara sahiplerdir. Kaynakları incelediğimizde Hindistan'ın alt kıtasında tarihi bir bölge olan Sind ülkesinden de kölelerin Gazne ve Kabil üzerinden geldiğini görmekteyiz (Lombard, 1998: 71; Şaheyn, 2002: 167).

İbn Havkal, Hintli cariyelerin varlık içerisinde olan efendileri ölüp yakıldığında kendi rızalarıyla yakılmak istediklerini; bu ritüelin Ruslar, Gana ve Küğa halkı tarafından da yapıldığını dile getirmiştir (İbn Havkal, 1992: 336). Sind ve Hindistan'daki tacirler, Himalaya ve Hindikuş Dağları üzerinden Tibet platosu ile Sind Nehri'nin döküldüğü yerden kara yolunu takip ederek Fars ve Sicistan'ı geçtikten sonra Kabil ve Gazne'ye ulaşmışlardır. Hindikuş üzerinden Türkistan'a getirilen köleler Belh ve Semerkant'taki pazarlarda satılmışlardır. Eski dönemlerde Fars ve Hind arasındaki kara yolu güzergâhın oldukça meşakkatli olması ticarî malların taşınmasında güçlüklerin yaşanmasına yol açmıştır (Lombard, 1998: 267; Heyd, 1985: 19-20; Tabur, 2022: 75-76). İbn Badlân seyahatnamesinde beyaz tenli olan Mağrib halkından köle edilenlerin pınar gibi beyaz, vücutlarının verimli, seslerinin saf, saçlarının uzun, hastalıklarının az, yüzlerinin güzel, ahlaklarının ise mümtaz olduğunu söylemiştir (İbn Badlân, 2001: 372).

5. Kölelerin Fonksiyonu

Kölelerin siyasî hayattaki rolleri incelendiğinde, bunların halife, emir ve meliklerin muhafızlığını üstlenmelerindeki sebep, Arapların güvenlik noktasında zayıf olmalarıdır. Türklerin ilk İslâm hanedanlığı döneminde askerî ve siyasî açıdan önemli görevler üstlendiklerini söyleyebiliriz. Nitekim Emevîlerin son Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr (ö. 131/748), H. 121/738 yılında Fergana Meliki ile yapılacak sulh görüşmelerine Cürcan Prensi Süleyman b. Sûlh'u göndermiştir (Taberî, 1971: 177; Gibb, 2005: 108). Abbâsî ihtilal hareketlerinin öncülerinden bazıları da Türklerden oluşmaktadır. Öyle ki Ebû Müslim-i el-Horasânî'ye sadık olanlar arasında Tarhan el- Cemmâl adında bir kişinin olduğu belirtilmektedir (Câhiz, 1988: 28).

Devlet ricali, hizmet ve bağlılık noktasında itaatkâr oldukları için cariye ve kölelerin Türklerden olmasını istemişlerdir. İbn Havkal, bu hususta şunları kaydetmiştir: "*Halifeler, kendisine hizmet edenlerin itaatkâr olmasını istedikleri için Türklerden seçmişlerdir. Görünümleri, elbiseleri ve askerî kıyafetleri ile halifenin maiyeti oldular. Dâru'l-Hilafet'e eski dönemlerden beri belli başlı askerî ricaller, Fergana ve Türklerden gelmektedir. Buharhahuzah, Uşrûsene'den Afşin, İbn Ebî's-Sâc, Semerkant'tan el-Ehşâz, Soğd'dan Merzüban b. Keysüfâ, Uceyf b. Anbese gibi üst düzey emirler, hilafet ordusunda görev almışlardır"* (İbn Havkal, 1992: 388).

Nizâmülmülk, Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh döneminde Türk kölelerin sayısının çokluğu yüzünden (yaklaşık yedi yüz bin) evler imar edildiğini ve onlar gibi hayırla hizmet eden başka bir gürûhun olmadığını belirtmiştir (Nizâmülmülk, 2012: 87). Sâmânîler Devleti'nde ise kölelerin devlet kademesindeki emirlerin muhafızlığını yapmaya başlaması Emir İsmail b. Ahmed dönemine denk gelmektedir. Nizâmülmülk, Sâmânî sarayındaki bir Türk kölenin yetiştirilmesini şöyle anlatmaktadır. "*İlk sene köle piyade olarak seyislik hizmetini görürdü; ata bindiği takdirde şiddetle cezalandırıldığından gizli binmeye cesaret edemezdi; bu müddet zarfında zendânî kumaştan elbise giyerdi. Bir sene sonra hâcib, çadır komutanının izni ile kendisine basit takımlı bir Türk atı verirdi. Üçüncü yıl karâçûr denilen bir kemer; dördüncü yıl savaş atına binmek için sadak (sırt çantası) ve ok kılıfı, beşinci yıl bir eyer, tezyinatlı bir gem, daha iyi cinsten elbise ve bir topuz; altıncı yıl ise merâsim elbisesi; yedinci yıl Visâk-başı (çadır kumandanı), rütbesi verilirdi. Visâk-başı memuriyetinin işareti gümüş işlemeli siyah bir keçe külah ile Gencî elbisedir. Sırayla Hayl-başı ve Hâcib rütbelerine kadar yükselirdi"* (Nizâmülmülk, 2012: 144-145; Barthold, 1990: 244-245).

Ordunun büyük bir çoğunluğu emirlerin köleleri ve onların babalarından teşekkül edilmiştir. Satın alınan ve saray-ordu sistemine entegre edilenler, askerî köleler (er-Rekîkü'l-Askerî الرقيق العسكري) olarak isimlendirilmiştir. 9. yüzyılda Mısır ve Suriye'de hüküm süren Tolunoğulları (255-292/868-905) (Özkuyumcu, 2012: 233-236) döneminde Mısır'ın başşehri Fustat'taki hanedana ait orduda yirmi dört bin Türk, kırk bin Sudanlı, Kurtuba'daki Endülüs Emevî Devleti'nde ise on binlerce köle bulunmaktadır. Devletin siyasî ve sosyal hayatında mühim rol oynayan köleler, ilerleyen süreçlerde devletin üst kademelerinde yer almışlardır. Nitekim siyahi bir köle olan ve saraya alındıktan sonra hadım edilen Ihşîdî Hükümdarı Ebû'l-Misk Kâfûr Ihşîdî bu duruma bariz bir örnektir (Lombard, 1990: 290).

İlk dönem İslâm devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılmış, Arapçadaki karşılığı oğlan, uşak ve hizmetçi anlamındaki "غلمان" gulâmların sayıları da bir hayli fazladır. Bunlar, Emirin Çocukları anlamındaki (Fetayânü'l-Emîr فتيان الأمير), bazen de Emirin Mevalisi (Mevâlîyyü'l-Emîr موالي الأمير) olarak isimlendirilmişlerdir. Beyhakî, eserinde Sâmânî Emiri Nûh b. Nasr'ın gulâmlarını (el-Gılmânü'l-Hâmidiyyîn الغلمان الحميديين) ve (el-Gılmânü's-Sedidiyyîn الغلمان السديديين) şeklinde kaydetmiştir (Beyhakî, 1999: 708; Tabur, 2022: 82). Köleler, saray içerisinde muhtelif vazifeler üstlenmişlerdir. Nitekim Emir Nasr b. Ahmed'in kölesi, yemek ve şarap sunmanın yanı sıra Sâmânî emirini 301/914 yılında yapılan biat etme törenine başının üzerinde çıkarmıştır (Gerdîzî, 2006: 212). Beyhakî, bu törende Nasr b. Ahmed'in sekiz yaşında olduğunu ve çocuk yaşta tahta geçtiğini ifade etmiştir (Beyhakî, 1999: 110). Saraydaki gulâmlar genellikle Türklerden oluşmaktadır. Kaynaklar, Emîr Ahmed b. İsmaîl'in 301/914 yılında kendi Türk gulâmları tarafından öldürüldüğü hususunda kayıtlar vermektedir. Kölelerin evlenme süreçlerini incelediğimizde nikâhlanmalarına müsaade edilmemesine rağmen istisnai durumların olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki Saffârî Emîri Amr b. Leys'in (ö. 289/902) Türk gulâmlarından biri olan Sübkerî, Nasr b. Ahmed'in ordu komutanı Ahmed b. Sehl'in kız kardeşi Hafsa ile izdivaç gerçekleştirmiştir (Gerdîzî, 2006: 214; Tabur, 2022: 88).

Sâmânî emirleri, kendilerine hizmet eden kölelerine hüsn-ü muamelede bulunmuşlardır. İbnü'l-Esir, bu hususta Horasan ve Mâverâünnehr hâkimi Emîr Nasr b. Ahmed'in yaşadığı bir olayı şöyle anlatmaktadır: "*Hizmetçilerinden biri kıymetli mücevherlerinden bir tanesini çalıp, on üç bin dirhem karşılığında bir tüccara satmıştır. Daha sonra tüccar, emirin huzuruna gelerek nefis bir mücevher satın aldığını ve bunun sultanlardan başka kimseye layık olmayacağını söyleyerek ona takdim etmiştir. Emir, çalınan mücevherin olduğunu görünce fiyatını ve kimden aldığını sormuş, tüccarda satın aldığı hizmetçiyi ve fiyatı söylemiştir. Bunun üzerine emir, tüccara bedelinden iki bin dirhem daha fazla ödedikten sonra hırsızlık yapan kölesini huzuruna çağırıp ona nasihatler vermiştir"* (İbnü'l-Esîr, 1987: 174).

Cariyelerin görevi ise saraylarda ve zenginlerin evlerinde temizlik, yemek pişirmek ve kadınların güvenliklerini sağlamaktır (Tabur, 2022: 86). Daha önce ifade edilen Bağdat ve Kurtuba'daki cariyelerin eğitilmesi için inşa edilen medreseler; bu minval üzerine Buhara, Semerkant ve Hârizm'de de kurulmuştur. Medreselerde eğitimlerini tamamlayan cariyeler; yüz, beş yüz ve bin dinar aralığında satılmışlardır. Şarkı ve nağmelerin öğretilmesi

noktasında en meşhur yerin Basra ve Bağdat olduğu belirtilmiştir (Zeydân, 2013: 36; Tabur, 2022: 90). Bağdat'ta şarkı söylemeyi meslek olarak icra eden cariyelerin sayısı yaklaşık dört yüz altmış civarındadır (Surûr, 1976: 171). Beyaz kölelerin iktisadi hayattaki durumları ele alındığında ten renkleri yüzünden ziraî işlerde ırgat olarak çalışmaları uygun görülmemiştir. Bu yüzden pamuk ve şeker kamışı gibi mahsullerin toplanması için Doğu Afrika sahillerindeki Sudanlı siyahi köleler ithal edilmiştir. Ancak yüksek tabakadaki devlet ricali ve ileri gelenler, genellikle köleleri ten renkleri gözetilmeksizin tarım ve maden ocaklarında çalıştırmışlardır (Lombard, 1990: 186; Lombard, 1998: 256; Tabur, 2022: 92). Sonuç olarak Sâmânîler toplumundaki köleler, genellikle askerî ve siyasî hayatta mühim rol oynamalarına rağmen iktisadi hayatta faal olarak yer almamışlardır.

6. Tartışma ve Sonuç

Arap yarımadasında Cahiliye döneminden beri devam eden kölelik müessesesi, Emevîler ve Abbâsîlerin yönetiminde ivme kazanmasına rağmen esas ticarî mahiyetinin Horasan ve Mâverâünnehr sahasındaki Sâmânî iktidarıyla başladığı tespit edilmiştir. İslâmiyet'in Müslüman olanların köle edilmesini yasaklaması, muhtelif ülkelere akınlar yapılarak çok sayıda erkek köle ve cariyelerin ele geçirilip Doğu İslâm dünyasındaki pazarlarda satışlarının gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Sâmânîler döneminde köle nakil işlemleri Mâverâünnehr, Horasan, Hârizm, Hindistan, Çin, Türk ülkeleri, Sakâlibe, Irak, Şam ve Arap yarımadası (Arabistan)'dan diğer bölgelere kadar yapılmıştır. Bu durum, Mâverâünnehr sahasındaki Semerkant, Buhara ve Hârizm gibi şehirlerin birer merkez olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Türkistan dışında Horasan bölgesi de köle ticaretinin yoğun şekilde yapıldığı yerlerden biridir. Herat ve Serahs gibi şehirlerde toplanan kölelerin ticareti Mısır, Şam ve Rum ülkelerine gerçekleşmiştir.

Doğu İslâm dünyasında savaşlardan elde edilen kölelerin sayıları yadsınamayacak kadar fazladır. Hz. Ömer dönemi ile başlayan Arap akınlarının temelinde "İ'lây-i Kelimetullah" gayesi olduğu gözükse de doğrudan bu sebebin kabul edilmesi mümkün değildir. Nitekim Emevîler, Abbâsîler ve Sâmânîler döneminde Türkistan sahasına yönelik yapılan akınlar neticesinde çok sayıda erkek köle ve cariyelerin tutsak edilerek pazarlarda satışa çıkartıldığı ya da emirlerin/vezirlerin sarayında onlara hizmet etmeye mecbur bırakıldığını net bir dille ifade edebiliriz. Öyle ki beyaz kölelerin istihsalinin incelendiği bu çalışmada iradeleri elinden alınan kadınlara tenlerine ve güzelliklerine göre fiyatların biçilmesi onlara İslâm adabını öğretilmesini boşa çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır. Hak din olan İslâm'ın ve peygamberinin öğretisi insanların ancak kardeş olduğudur. İslâm devletlerinin ve tebaasının bu gaye içerisinde olmadıklarına yönelik oluşan kanaati destekleyen bir diğer husus, Nûr Suresi 22. ayette yoksullara yardım edilmesine dikkat çekilmesidir. Ancak yapılan bu çalışmada; Müslümanların, Afrika ve Asya'nın muhtelif bölgelerindeki yoksul güruhlardan oluşan kölelerin aşırı yoksulluk sebebi ile kendilerini ya da evlatlarını satmalarını bir beis olarak görmemeleri davalarına ters düştükleri sonucuna ulaşılmasını sağlamıştır. İnsanlar sadece Allah'ın kulu olmasına rağmen İslâm dünyasında köle ticaretinin ivme kazandığı ve hilafetin merkezlerinde bu ticarete yönelik pazarların inşa edildiği ortaya koyulmuştur. Türk kölelerin toplandığı yer olan Bağdat'ta bu amaç doğrultusunda kurulan tespit edilen pazar Dâru'r-Rekîk'tir. Türkistan'ın muhtelif yerlerinde kabileler halinde yaşayan Türkler içerisinde zayıf durumda olan genç yaştaki çocukların tacirler tarafından Horasan, Hindistan ve Irak'ta köle olarak satıldıkları bu çalışma ile ortaya koyulmuştur. İlginç olan şudur ki Bağdat'ın halifeler ve devlet adamları tarafından ilim ve kültürün yanı sıra köle ticaretinin yapıldığı bir merkeze dönüşmesidir. Öyle ki Horasan'dan hilafet merkezine gönderilen haracın büyük bir bölümünü kölelerin oluşturduğu bu çalışmanın sonucunda tespit edilmiştir. Hâlbuki İslâm dinî köle ve cariyelik meselesini teşvik etmemesine rağmen köle ihtiyaçlarını gidermek gayesinde olan Müslümanlar, İslâm devletlerinin dışındaki ülkelere yönelmeye başladıkları gibi Hârizm'in başkenti Kurkanc'ta Türkistan'ın en büyük köle pazarını kurdukları sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlık aşamasında imkânlar dâhilinde detaylı bir kaynak taraması gerçekleştirilmiştir. Ana kaynaklar dışında Türkiye'de köleliğe yönelik tespit edebildiğimiz çalışmalar tetkik edilmiş olup çalışmamızla bağlantılı olanlardan istifade edilmeye çalışılmıştır.

Ekler

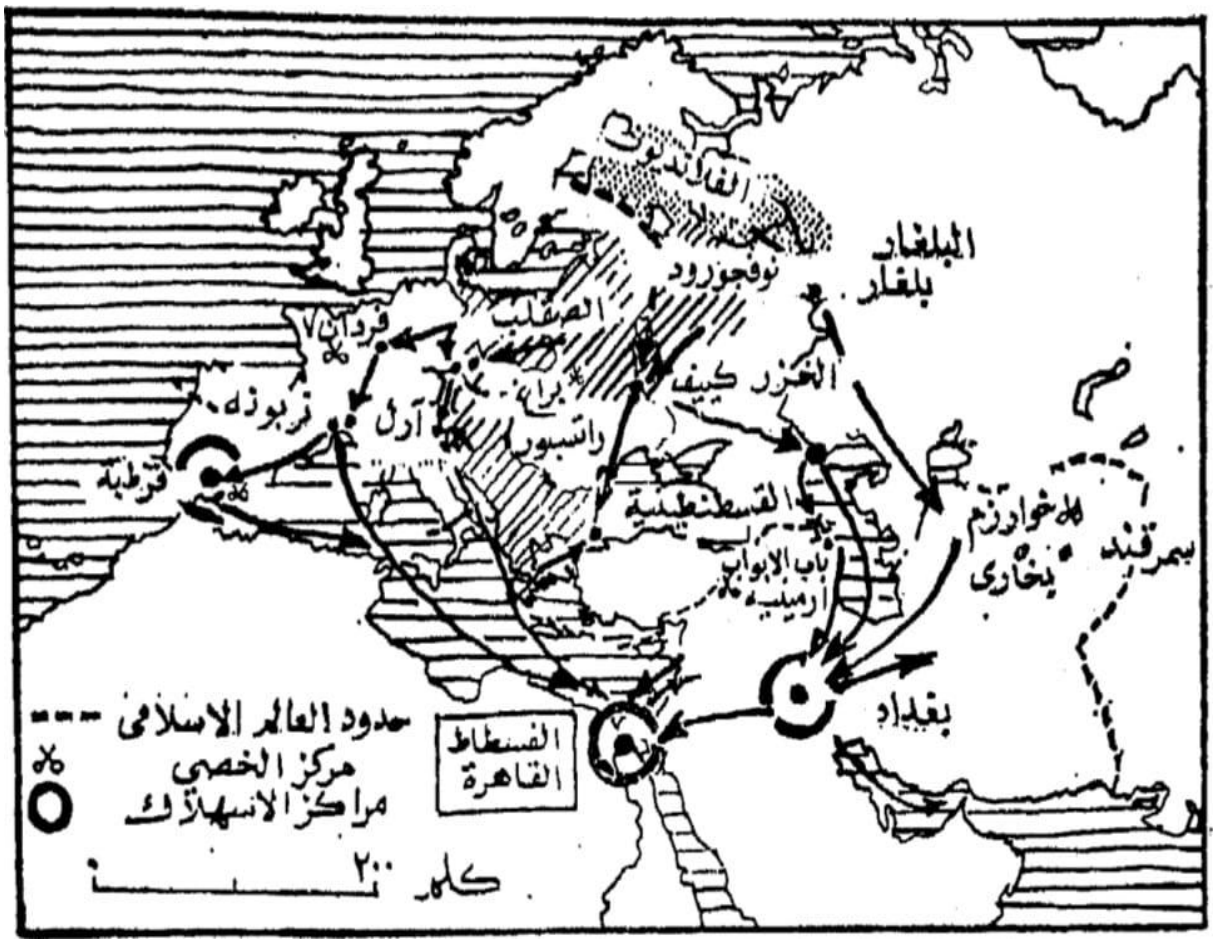

Şekil 1. Sakalîbe bölgesindeki kölelerin ticaret güzergâhını gösteren harita (Lombard, 1990: 296).

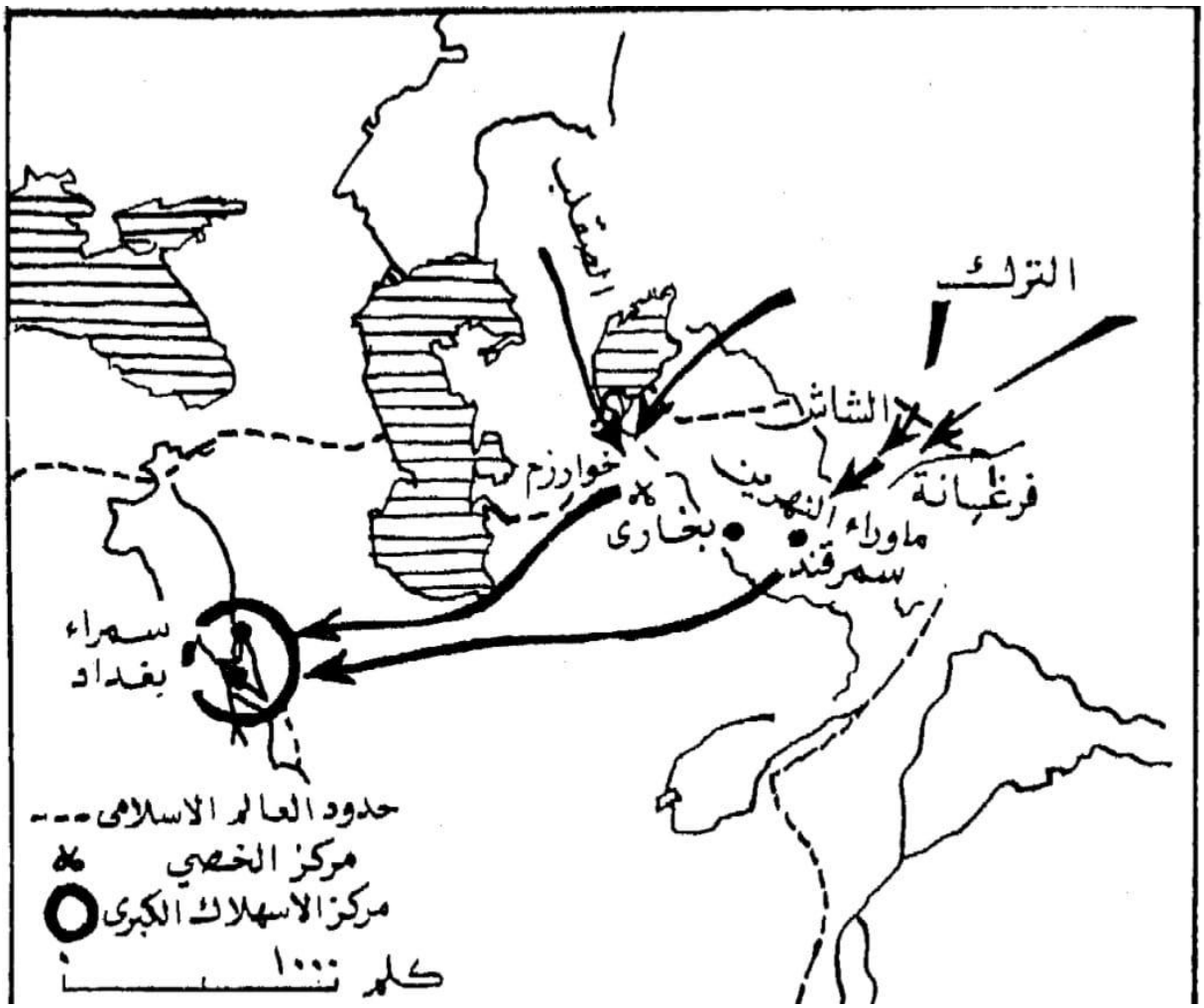

Şekil 2. Fergana, Şâş, Semerkant, Buhara ve Hârizm bölgesindeki Türk köle ve cariyelerin Bağdat ve Samarra şehirlerine ticaretini gösteren harita (Lombard, 1990: 297).

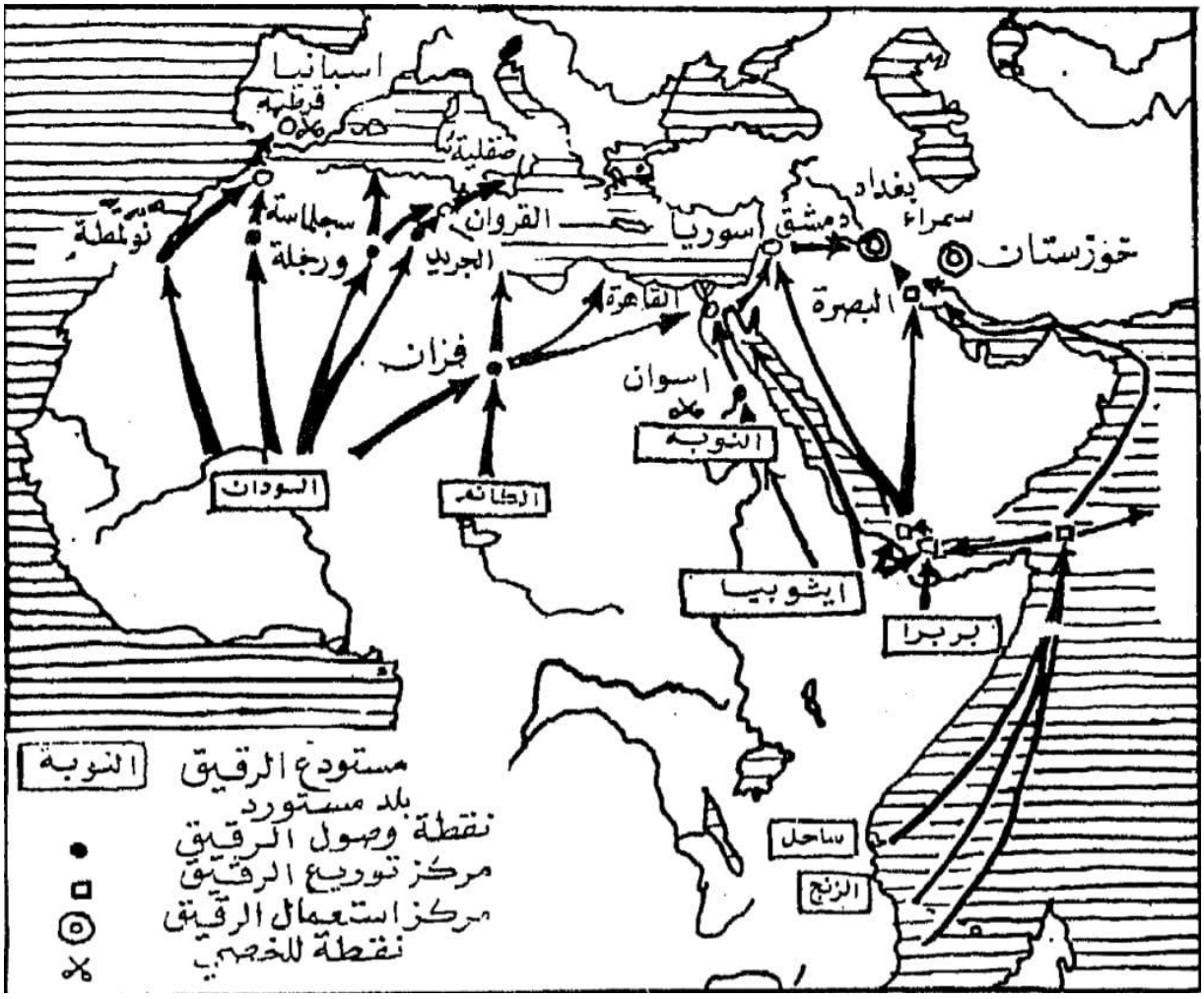

Şekil 3. Siyahi kölelerin ticaret güzergâhını gösteren harita (Lombard, 1990: 298).

Kaynaklar

Âbidîn, M. E. (1996). *el-Kavlü'l-vesîk fî emrî'l-rekîk.* (Thk. Muhammed Kerim Racih). Dımaşk: Dâru'l-Beşâir.

Ahmet A. (2019). Kâfûr, Ebü'l-Misk. *İslâm ansiklopedisi* (C. Ek-2, 1-2, ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Akyürek, Y. (2013). Emevîler dönemi fetih politikası ve Mâverâünnehr'in fethi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22*(1), 85-115.

Avfî, N. M. (1903). *Lübâbü'l-elbâb.* II. (Neş. Edward G. B.). London-Leiden: Matbaatu Beril.

Aydın, M. Â., Hamîdullah, M. (2002). Köle. *İslâm ansiklopedisi* (C. 26, 237-246, ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilasına kadar Türkistan.* (Çev. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Belâzürî, E.H. (1987). *Fütûhu'l-büldân.* Basım Yeri Yok: Müessetü'l-Maârif.

Beyhakî, E. F. (1999). *Târîhu Beyhakî.* (Çev. S. Neşet, Yahya el-Hişab). Kahire: Mektebetü'l-Encülü'l-Mısriyye.

Câhiz, E. O. (1988). *Fezâilü'l-etrâk.* (Çev. Ramazan Şeşen). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Câhiz, E. O. (1994). *Kitâbü't-Tebessür bi't-ticâre fî vasfi mâ yustezraf fi'l-büldân mine'l-emtiati'r-refî'a ve'l a'lâki'n-nefîse ve'l-cevâhirü's-semîne.* (Thk. Seyyid Hasen Hüsnî Abdülvehhâb et-Tûnusî). Kahire: Mektebetü'l-Hancı.

Dağir, N. A. (2009). Melâmihü mine'l-hayâtî'l-içtimaiyyet fî Mâverâünnehr hatta ahdî devletü Sâmânîyye. *Mecelletü Merkezî Dirasetü'l-Kûfe,* 13, 101-131.

Doğan, O. Erkoç, M. (2024). Türkistan'da Müstakil Bir Kent: İsbîcâb'ın Siyasî, Sosyal ve İlmi Hayatı (8.-10. Yüzyıl). *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6*(12), 331-342.

Duman, M. Z. (2011). İslâm'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, 2011, 1-54.

Ebû Ubeyd, A. A. (2003). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. I. (Thk. Cemal Talebe). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ebû'l-Fidâ', M. M. (t.y.). *Takvîmü'l-büldân.* Beyrut: Dâru Sâdır.

Erkoç, M. (2023). *Arapça kaynaklara göre fethinden X. yüzyıla kadar Hârizm bölgesi.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

Gerdîzî, E. S. (2006). *Zeynü'l-ahbâr*. (Trc. Afâf Seyyid Zeydân). Kahire: Meclisü'l-A'lâmi li's-Sekâfet.

Gibb, H. A. (2005). *Orta Asya'da Arap fetihleri* (Çev. Hasan Kurt). Ankara: Çağlar Yayınları.

Hacerî, İ. (2015). *el-İnsanû'l-karvestî.* Riyad: Mecelletü'l-Arabiyye.

Halef, M. M. (2014). *Bilâdü Mâverâünnehr fi'l-âsrî'l-Abbâsî.* Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmetü li'l-Kitâb.

Hamevî, E. A. (1977). *Mu'cemü'l-büldân.* II, V. Beyrut: Dâru Sâdır.

Hamûde, A. H. (2005). Esvakû Buhara fi'l-asrî's-Sâmânî. *Mecelletü'l-Mecme'a el-İlmi'l-Mısrî,* 80(*80*), 75-122.

Heyd, W. (1985). I. *Târîhu't-ticareti fi'ş-şarkî'l-ednâ fi'l-usurî'l-vustâ* (Thk. İzzeddîn Fude). Basım Yeri Belirsiz, Hey'eti'l-Meşruyyeti'l-İşametü'l-Kütüb.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Maşrîk ve İla'l-Mağrîb (1999). Kahire: Dâru's-Sekafiyye.

Hümeyrî, M. A. (1984). *er-Ravdü'l-mî'tar fî haberî'l-aktar* (Thk. İhsan Abbâs). Beyrut: Mektebetü Lübnân.

İbn Badlân, E. H. (2001). *Risaleti fî şerî'r-rekîk ve taklîbû'l-abid (Nevadîrû'l-Mahdudat)* (Thk. Abdusselam Harûn). Kahire: el-Hey'etü'l-Amme lî Kusûrî's-Sekafe.

İbn Fadlân, A. R. (1959). *Risaletü ibn Fadlân* (Thk. Samî ed-Duhân). Dımaşk: Matbâatü'l-İlmî'l-Arabî.

İbn Havkal, E. K. (1992). *Suretü'l-arz.* Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât.

İbn Hurdâzbih, E. K. (1889). *Kitâbü'l-mesâlîk ve'l-memâlîk.* Leyden: Matbâatü Berîl.

İbn Manzûr, E. F. (t.y.). *Lisânu'l-Arab.* Kahire: Dâru'l-Maârîf.

İbnü'l-Esîr, E. H. (1987). *el-Kâmil fî't-târîh.* VI, XI. (Thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kadı). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbnü'l-Fakîh, E. A. (1996). *Kitâbü'l-büldân.* (Thk. Yusuf el-Hâvî). Beyrut: Alîmü'l-Kütüb.

İdrîsî, E. A. M. (2002). *Nuzhetü'l-muştâk fî ihtirâkı'l-âfâk*. I. Kahire: Mektebetü's-Sekafetî ed-Dinîyye.

İstahrî, E. İ. (1927). VI, XI. *Kitâbü'l-mesalîk ve'l-memalîk.* Leyden: Matbâatü Berîl.

Kalkaşendî, E. A. (1914). *Sibhü'l-a'şâ fî sinâ'ati'l-inşâ*. IV. Kahire: Matbâatü'l-Emirîyye.

Kurt, H. (1997). *Emevî ve ilk Abbâsî halifeleri döneminde Buhara Bölgesi (53-232/674-847)* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Lebudî, H. M. (2013). *Kıyamü devletü şahhat Hârizm.* İskenderiyye: Müessesetü Şebâbü'l-Camiât.

Lombard, M. (1990). *el-islâm fî mecdihî'l-evvel.* (Trc. ve Thk. İsmail Arabî). Mağrib: Menşûratu Dâru'l-Afak el-Cedîd.

Lombard, M. (1998). *el-Cuğrâfiyyeti't-târîhiyye lî'l-âlemi'l-İslâmi.* (Trc. Abdurrahman Humeyd). Dımaşk: Dâru'l-Fikr.

Makdisî, E. A. (1991). *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifetî'l-ekalîm.* Kahire: Mektebetü Metbulî.

Metz, Â. (1967). *el-Hadaratî'l-İslâmiyye fî'l-karnî'r-rabi' el-hicrî.* I. (Arp. Çev. Muhammed Abdülhadi Ebû Reyde). Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arab.
Meymûnî, F. H. (2002). Devletü Me'mûnîyyin fî İklîmî Hârizm. *Camiatü'l-Ezher Mecelletü Külliyetü'l-Lûğatî'l-Ârabiyye,* 31, 169-347.
Narşahî, E. B. (1993). *Târîhu Buhârâ* (Çev. Emin Abdülmecîd Bedevî, Nasrullah et-Tirazî). Kahire, Dâru'l-Maârîf.
Nizâmülmülk, E. A. (2012). *Siyâsetnâme.* (Arp. Çev. Yûsuf Hüseyin Bekkâr). Ürdün: Matbaatû's-Sefir.
Özdemir, M. N. (2010). İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamber'in Köleliğe Yaklaşımı. *Bilimname,* 19, 75-98.
Özgüdenli, O. G. (2007). Nîşâbur. *İslâm ansiklopedisi* (C. 33, 149-51. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
Özkuyumcu, N. (2012). Tolunoğulları. *İslâm ansiklopedisi* (C. 41, 233-236, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
Sayan, Y. (2009). Serahs. *İslâm ansiklopedisi* (C. 36, 539-542, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
Sem'ânî, E. S. (1977). *el-Ensâb*. VI. (Thk. Abdürrahman el-Yemanî). Hindistan: Dairetü'l-Maârîfi'l-Osmanîye.
Sıddıqu, I. H. (1996). Gurlular. *İslâm ansiklopedisi* (C. 14, 207-211, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
Strange, G. L. (1954). *Büldânü'l-hilâfeti'ş-şarkıyye.* (Çev. Beşir Fransız, Korkis Avad). Bağdat: Matbaatû'l-Irak.
Surûr, M. C. (1976). *Târîhu'l-hadaratî'l-İslâmiyye fî'ş-şark.* Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-Arab.
Şaheyn, S. (2002). el-Alâkatu't-Ticarîyye beyne Bilâdü's-Sakâlibe ve'l-Arab. *Mecelletü Merkez el-Vesaîk ve'd-Dirâsetü'l-İnsaniyyei* 4, 155-193.
Taberî, E. C. (1971). *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk.* V, VI, VII, XI. (Thk. Muhammed Ebû'l-Fâdıl İbrahim). Beyrut: Dâru'l-Maârîf.
Tabur, A. İ. (2022). *er-Rekîk fî'd-Devleti's-Sâmânîyye (261-389/874-999).* Kuveyt: Camiatu'l-Kuveyt-Meclis en-Neşru'l-İlm.
Termanînî, A. (1979). *er-Rûk mâdiyyuhû ve hadiruhû.* Kuveyt: Kütübi Sekafeti'ş-Şehriyye.
Usta, A. (2003). *Sâmânîler Devleti'nin siyasi ve kültürel tarihi.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
Vahş, Ş. (2006). *Devr er-rekîk ve'l-civârî fî'l-hayat'l-amme fî Bağdad.* Ürdün: Külliyetî Diraseti'l-Ulya.
Yâ'kūbî, E. A. (2002). *Kitâbü'l-büldân* (Thk. Muhammed Emin ed-Dannâvî). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
Yıldız, H. D. (1988). Abdullah b. Tâhir. *İslâm ansiklopedisi* (C. 1, 137-138, ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
Zeydân, C. (2013). *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*. III, V. Kahire: Müessesetü Hindawi.
Zübeyr, R. (1959). *ez-Zehaîr ve et-tuhfe* (Thk. Muhammed Hamîdullah). Kuveyt: Mektebetü Dukturu Servezü'l-Atiyye.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.**Bu çalışmanın yazarı Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ile Kariyer Bağlılığı İlişkisinde Kişi-Meslek Uyumunun Rolü: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma

The Role of Person-Vocation Fit in the Relationship Between Human Resources Management Practices and Career Commitment: A Study in Hotel Businesses

İbrahim AKÇA[1] Yeliz DEMİR[2] ve Özkan DEMİR[3]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Kütahya, akcaibrahim@yahoo.com,* orcid.org/0000-0002-8863-4213
[2]*Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Isparta, yelizdemir@isparta.edu.tr,* orcid.org/0000-0003-0184-6828
[3]*Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Balıkesir, ozkan.demir@yahoo.com,* orcid.org/0000-0002-7994-2564

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 27.10.2024
Kabul/Accepted: 09.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1574405

Anahtar Kelimeler
İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları, kariyer bağlılığı, kişi-meslek uyumu, otel işletmeleri

ÖZ

İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ile kariyer bağlılığı ilişkisinde kişi-meslek uyumunun rolünün belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın evreni İstanbul'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otellerden oluşmaktadır. Araştırmada verilerin toplanmasında anket veri toplama aracı kullanılmış olup 397 otel çalışanına ulaşılmış ve elde edilen veriler istatistiki program aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada analizler yapılmadan önce kullanılan ölçeklere ilişkin iç tutarlılık kat sayısı (Alpha) hesaplanmış ölçek güvenirliğini bozan ifadeler analizlerden çıkartılmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin kurgulandığı araştırma modeli Process Macro paket programı yardımıyla test edilmiştir. Düzenleyici etki modelinin test edilmesinden önce verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı incelenmiş ve verilerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. Örneklem büyük oranda genç, bekâr ve erkek katılımcılardan oluşmakta olup, yaklaşık %70'i mevcut kurumlarında deneyim süresinin 3 yıldan daha fazla olduğunu beyan etmiştir. Araştırma analizleri sonucunda insan kaynakları yönetimi uygulamalarının kariyer bağlılığını arttırdığı belirlenmiştir. Ayrıca insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile kariyer bağlılığı ilişkisinde kişi meslek uyumunun düzenleyici rolünün istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Keywords
Human resources management practices, career commitment, person-vocation fit, hotel businesses

ABSTRACT

The universe of this study, which was conducted to determine the role of person-vocation fit in the relationship between human resources management practices and career commitment, consists of five-star hotels operating in Istanbul. A survey data collection tool was used to collect data in the study, 397 hotel employees were reached and the obtained data were analyzed through a statistical program. Before conducting the analyses in the study, the internal consistency coefficient (Alpha) for the scales used was calculated and the expressions that disrupted the scale's reliability were removed from the analyses. The research model in which the relationships between the variables were constructed was tested with the help of the Process Macro package program. Before testing the moderator effect model, it was examined whether the data had a normal distribution and it was determined that the data had a normal distribution. The sample largely consisted of young, single, and male participants and approximately 70% declared that their experience in their current institutions was more than 3 years. As a result of the research analyses, it was determined that human resources management practices increased career commitment. The research also determined that the moderating role of person-vocation fit in the relationship between human resources management practices and career commitment is not statistically significant.

Atıf/Citation: Akça, İ., Demir, Y. ve Demir, Ö. (2025). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ile Kariyer Bağlılığı İlişkisinde Kişi-Meslek Uyumunun Rolü: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 533-546.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özkan DEMİR, ozkan.demir@yahoo.com

1. Giriş

İşletmelerin hedeflerine ulaşabilmesinde, varlıklarını sürdürebilmesinde (Telli vd., 2022) ve kârlarını arttırabilmesinde (Ay Türkmen ve Kılıç, 2020) nitelikli iş gücü önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları nitelikli işgücünün seçilmesi, işe alınması, eğitilmesi, geliştirilmesi, performansının yönetimi, ödüllendirilmesi, motivasyonu ve çalışan ilişkilerinin yürütülmesi süreçlerini içermektedir (Mercin, 2005; Tuna ve Çelen, 2020). Bunlara ilaveten Helvacıoğlu ve Özutku (2010) bu uygulamaların proaktif uygulamalar olarak değerlendirildiğini ve farklılıklardan avantaj sağlamanın yollarını da içerdiğini vurgulamaktadır.

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren otel işletmelerinde insan kaynağı en önemli unsurdur (Akmeşe vd., 2019). Bu duruma paralel olarak da otel işletmelerinde hizmet kalitesinin ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasında işgücü önemli bir kaynak olarak gösterilmektedir (Avcı ve Sayılır, 2006). Buna karşın otel işletmelerinde önemli bir kaynak olarak değerlendirilen çalışanlar örgütsel stres, tükenmişlik (Aydın ve Çavuş, 2017) ve iş stresi (Gülertekin Genç vd., 2016) gibi olumsuz duygular yaşayabilmektedirler. Buna ek olarak otel işletmelerinde çalışanlar yaşam doyumunu (Toker ve Kalıpçı, 2020; Toker ve Kalıpçı, 2023) ve iş tatminini (Çelik ve Topsakal, 2016; Demirdağ, 2022) etkileyen olay ve durumlarla da karşılaşabilmektedirler. Bununla birlikte otel çalışanlarının bazı kariyer engelleriyle de (Aydın Tükeltürk ve Şahin Perçin, 2008; Güneş vd., 2016) karşılaşabildikleri görülmektedir. Bu bağlamda insan kaynakları yönetiminin otel çalışanlarının kariyer beklentilerini (Baraz ve Atik, 2018; Esen vd., 2023) tespit ederek bu beklentileri karşılayabilmesi gerekmektedir.

Ulusal literatürde otel çalışanlarının yaşam tatmini (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007), örgütsel bağlılığı (İnan, 2017), kişi-örgüt uyumu, işe yabancılaşmaları (Arslan vd., 2018), kariyer tatminleri (Kendir ve Özkoç, 2018; Arslan, 2020) ile kariyer bağlılığı arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar olduğu görülmektedir. Uluslararası literatürde ise insan kaynakları yönetimi uygulamalarının otel çalışanlarının organizasyonel bağlılığı (Folakemi vd., 2017; Li vd., 2019), kariyer bağlılığı (Dheera ve Krishnan, 2020) ve çalışan bağlılığı (Kamau, 2018) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile otel çalışanlarının kariyer bağlılığı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yönünden literatürde bir boşluk olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacı otel işletmelerinde insan kaynakları yönetimi uygulamalarının kariyer bağlılığı üzerindeki etkisini ve kişi-meslek uyumunun insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile kariyer bağlılığı üzerinde düzenleyici rolünü incelemektir.

2. Kavramsal Çerçeve

Armstrong (2006) insan kaynakları yönetiminin, bir kurumun hedeflerine bireysel ve toplu olarak katkıda bulunan iş görenlerin yönetimi ile ilgili stratejik ve tutarlı bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Yılmaz ve Güngör (2018) insan faktörünün etkin yönetilmesini işgücünün verimli kullanımıyla ilişkilendirmektedir. Bal (2024) insan kaynakları yönetimini, kurum içinde etkin işgücünün bulunması ve devamlılığının sürdürülmesi için yürütülen faaliyetlerin bütünü olarak belirtmektedir. Personelin seçilmesi (Küçükkaya, 2006), işe alınması (Genç, 2016; Yılmaz, 2016), eğitilmesi (Karakaş, 2014), geliştirilmesi (Bek, 2007) performansının değerlendirilmesi (Duru ve Korkmaz, 2013), performansının yönetilmesi (Uysal, 2015), ödüllendirilmesi (Öztürk, 2010), motivasyonu (Bulut ve Özen, 2018) ve çalışan ilişkileri (Samğar ve Yıldız, 2023) insan kaynakları yönetiminin kapsamına girmektedir. Günümüzde teknolojik olanaklar gelişmesine rağmen hala farklı alanlara yönelik iş yerlerinde, fabrikalarda ve endüstrilerde insan gücünden (fiziksel ve beyinsel güç) yararlanıldığı görülmektedir (Köse, 2020; Tıkansak Karadayı ve Çoşgun, 2021). Bununla birlikte hizmet sektörü yapısı gereği diğer sektörlerden ayrılmakta olup bu ayrımın temel nedeni ise hizmet sektöründe çalışanın doğrudan müşteri ile etkileşime geçmesidir (Bayat vd., 2015). Buna paralel olarak hizmet sağlayan kurumların başarısı ve sürdürülebilirlikleri büyük oranda etkin bir insan kaynağı yönetimine bağlıdır (Pelit ve Çetin, 2019; Yazar, 2021). Bu sektörde istihdam edilen işgörenlerin memnuniyet ve bağlılık durumu hizmet kalitesiyle de ilişkilendirilmektedir (Kargün ve Koç, 2021; Seyhan, 2021). Oteller hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli ekonomik ve sosyal etkileri olan işletmelerdir (Çeken, 2008). Otel işletmelerinde üretim işletmelerine göre teknolojiden daha fazla insan gücü kullanıldığından (Öztürk ve Alkış, 2011) insan gücünün etkin yönetimi çalışan performansını, çalışan performansı da müşteri memnuniyetini ve sadakatini etkilemektedir (Pelit ve Çetin, 2020).

Otel işletmelerinde insan kaynakları yönetimini zorlaştıran etmenlerin başında yüksek çalışan devir hızı, (Akova vd., 2015) motivasyon eksikliği, iş tatminsizliği (Gökkaya ve Türker, 2018; Özkan vd., 2019), eğitim eksiklikleri

(Kaya, 2015; Pelit ve Şen, 2016; Pelit vd., 2017), iş gücü planlaması zorlukları (Yılmaz ve Güngör, 2018; Pelit ve Çetin, 2020) ve çalışan çeşitliliğinin yönetimi (Ertürk ve Yıldırım, 2022) gelmektedir.

İnsan kaynakları yönetim uygulamaları işgücünün planlanması ve işe alım süreci, işgören eğitimi ve geliştirilmesi, işgören performansının değerlendirilmesi (Tuna ve Çelen, 2020), işgörenin ödüllendirilmesi, ücret ve kariyer sisteminin oluşturulması, işgören ile iletişim (Akbaba, 2020) ve iş yaşam dengesinin sağlanması (Oncer, 2019) olarak belirtilmektedir.

Turizm işletmelerinde başarılı bir insan kaynağı yönetimi için çeşitli uygulamaların yürütüldüğü görülmektedir. Demir ve Akturfan (2024) restoranların ve otellerin mutfak bölümlerine alınan yanlış işgücünün iş kazalarına, verimsiz çalışmaya ve yüksek işgücü devir oranına neden olup maliyet yükünü arttıracağını ileri sürmektedirler. Buna ilaveten Pelit ve Çetin (2022) işe uygun personelin istihdam edilmesinin bireyin kariyer yönetimini ve ilerlemesini de kolaylaştıracağını vurgulamaktadır. İşe alım sürecinde işgören niteliklerinin, işin gereklerine uygun olması (Ercik, 2024), iş görenin bireysel niteliklere (çalışma disiplini, meslek etiği, ekip çalışmasına uyum, mesleki hedef, kişisel bakım, beşerî ilişkiler, sabır ve sadakat) ve mesleki niteliklere (Demir ve Akturfan, 2024) sahip olması gerektiği belirtilmektedir. Yaylı ve Temiraliyeva (2006) otel işletmelerinde görev alanı değişen veya işe yeni alınan personelin yeni görevine, çalışma ortamına, işletme kültürüne, iş arkadaşlarına ve yöneticilerine uyum sağlamaları için çeşitli eğitim ve oryantasyon programları uygulandığını belirtmektedirler. Pelit ve Çetin (2019) turizm işletmelerinde işgören performansının, kapasitesinin ve yeteneklerinin bilinmesiyle işletmelerin gelecek hedeflerine uygun insan kaynağının planlamasının gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Gökkaya ve Türker, (2018) konaklama işletmelerinde ikramiyeler, ücretsiz tatil, terfi, ayın personeli, ek ödeme ve yan gelirler gibi ödüllendirme aracılığıyla çalışanların motivasyonlarının, iş tatminlerinin ve çalışanların iş yerinde kalma eğilimlerinin de artacağını ileri sürmektedirler. Pelit ve Çetin (2022) tarafından adil bir terfi ve ücret sisteminin kurulmasının, işgörenlerin kariyerlerinde sürekli gözlemlenmesi ve gerekli durumlarda eğitim ve kişisel gelişimlerine katkı sağlanmasının turizm işletmelerinde kariyer yönetim süreci ile ilgili adımlar olduğu belirtilmektedir. Toker ve Kalıpçı (2020) konaklama işletmelerinde yaptıkları araştırmada çalışanın iş-yaşam dengesinin bozulmasının iş hayatını ve özel hayatını etkileyeceğini ve ilerleyen süreçte çalışanın hayat konforunu da etkileyeceğini vurgulanmaktadır. Kanberoğlu ve Yıldırımçakar (2021) turizm işletmelerinde esnek çalışma modelinin çalışanın iş-yaşam dengesinin ve işletmedeki işlerin devamlığının sağlanması üzerinde etkisi olabileceğini vurgulamaktadırlar.

2. 1. İnsan Kaynakları Uygulamaları Yönetimi ve Kariyer Bağlılığı İlişkisi

İnsan kaynakları yönetiminde işletme hedeflerine ulaşırken çalışanların hedef ve isteklerinin dikkate alınması başarı için gerekli faktörlerden biri olarak gösterilmekte olup bu bağlamda kariyer yönetimi konusuna vurgu yapıldığı görülmektedir (Soysal ve Kılınç, 2016; Qasimov ve Resulzade, 2018). Bununla birlikte ilgili literatürde özellikle hizmet sektörü çalışanlarının kariyer bağlılığı ile ilgili araştırmaların yapıldığı görülmektedir (İnan, 2017; Demirel, 2019; Arslan 2020; Kale ve Günel, 2022; Aksu, 2024).

Goulet ve Sing (2002) kariyer bağlılığı kavramının bir kişinin mesleğine karşı tutumu veya seçilen meslekte çalışma motivasyonu olarak tanımlandığını ve bununla birlikte kişisel kariyer hedeflerini takip etmek için enerji harcamaya ve bu duruma kararlılıkla devam eden bireylerin, yüksek düzeyde kariyer bağlılığına sahip olarak değerlendirilebildiğini aktarmaktadırlar. Buna ilaveten Goulet ve Sing (2002) bireysel faktörlerin (başarı ihtiyacı ve çalışma etiği), durumsal değişkenlerin (örgütsel belirsizlik/iş kaybetme korkusu ve iş uyumu) ve ekstra-iş değişkenlerinin (aile katılımı ve bakmakla yükümlü olunan kişi sayısı) kariyer bağlılığının kapsamına girdiğini vurgulamaktadır. İnan (2017) Adana'daki beş yıldızlı otel çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada örgütsel bağlılık ile kariyer bağlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Arslan vd. (2018) Antalya'daki dört ve beş yıldızlı otel çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada kariyer bağlılığının kişi örgüt uyumu ile işe yabancılaşma arasında aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir. Bunlara ilaveten otel çalışanlarının kariyer bağlılığı ile kariyer tatminleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır (Kendir ve Özkoç, 2018; Arslan, 2020).

İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının çalışanların kariyer memnuniyetini (Hee vd., 2016), kariyer başarısını (Giancaspro vd., 2021), kariyer bağlılığını (Yahya ve Tan, 2015; Dheera ve Krishnan, 2020) etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda insan kaynakları yönetimi uygulamalarının kariyer bağlılığını etkileyeceği düşünüldüğünden H1 hipotezi oluşturulmuştur:

H1: İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları kariyer bağlılığını olumlu etkiler

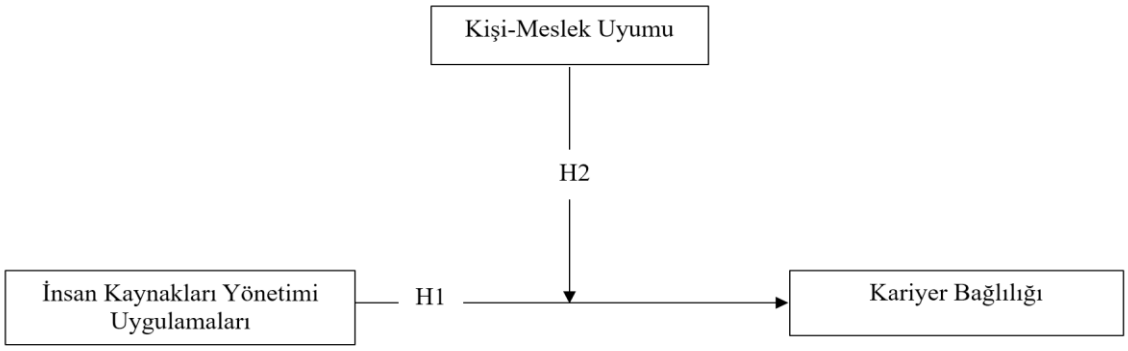

Şekil 1. Araştırma modeli

2. 2. Kişi-Meslek Uyumu

Kişi-meslek uyumu *"bireyin bilgi, beceri ve yetenekleri ile belirli bir işin görevleri ve sorumlulukları arasındaki uyumun ölçüsü"* olarak tanımlanmaktadır (Starks, 2007: 61). Kristof-Brown vd. (2005) kişi-meslek uyumunun, talep-yetkinlik uyumu (çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerinin işin gerektirdikleriyle uyumlu olduğu durum) ve ihtiyaç–arzular veya arzular–değerler uyumu (çeşitli uyum, iyilik hali ve tatmin teorileri) olarak iki temel şekilde kavramsallaştırıldığını aktarmaktadırlar.

İlgili literatürde turizm alanında kişi-meslek uyumunu çeşitli yönlerden inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin Toksöz ve Çapar (2019) turist rehberleri üzerindeki yaptıkları çalışmada kişi-meslek uyumu algılamalarının rehberlerin meslek seçimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Song ve Chon (2012) Çin'de bulunan iki üniversitedeki konaklama ve turizm öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada öz-yeterliğin seçim hedefleri üzerindeki etkisinin kişi-meslek uyumu ve mesleki ilgi algıları tarafından aracılık edildiğini ayrıca mesleki ilgi alanlarının seçim hedefleri üzerindeki etkisinin kısmen kişi-meslek uyumu tarafından aracılık edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Elsawy ve Radwan (2022) Sharm El-Sheikh şehrindeki uluslararası otel zincirlerinin çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada eğitim etkinliğinin, kişi-meslek uyumu aracılığıyla iş bağlılığı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğunu belirlemiştir. Literatürden elde edilen bulgular ışığında bu araştırmada otel çalışanlarının kişi-meslek uyumunun insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile kariyer bağlılığı üzerinde düzenleyici rolü olacağı varsayıldığından H2 hipotezi aşağıdaki gibi yazılmıştır:

H2: Kişi-meslek uyumunun insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile kariyer bağlılığı üzerinde düzenleyici rolü vardır.

3. Yöntem

Araştırma İstanbul'da bulunan beş yıldızlı otellerdeki çalışanların insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile kariyer bağlılığı ilişkisinde kişi-meslek uyumunun rolünün belirlenmesi amaçlanmıştır.

3.1. Örneklem

Araştırma evreni İstanbul'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otellerden oluşmaktadır. Araştırma örneklemi belirlenirken Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden yararlanılmıştır. Buna göre İstanbul ilinde toplam 165 adet beş yıldızlı otel işletmesi bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Örneklem seçimi yapılırken kurumların İK uygulamalarına ilişkin sağlıklı veri edilebilmesi için katılımcıların mevcut kurumlarında 1 yıldan fazla çalışma süresine sahip olması şartı aranmıştır. Örneklem, söz konusu tesislerde çalışan ve araştırmaya katılmaya kabul eden 397 otel çalışanından oluşmaktadır. Araştırma verileri, 15 Eylül – 15 Ekim 2024 tarihleri arasında toplanmıştır.

3.2. Ölçüm Araçları

Araştırmada veri toplamak için yararlanılan ölçekler önceki araştırmalardan elde edilmiştir. Bu kapsamda, insan kaynakları yönetimi uygulamalarına (İKYU) ilişkin algının ölçülmesinde ifadeler Le ve Le'nin (2023) araştırmalarında kullandıkları ölçekten; kariyer bağlılığını (KB) ölçmek için Zhu ve diğerlerinin (2024) çalışmasında kullandığı ölçekten ve kişi-meslek uyumu (K-M U) ise Vogel ve Feldman'ın (2009) araştırmalarından elde edilmiştir. Ölçeklere ilişkin iç tutarlılık kat sayısı (Alpha) İKYU için ,923; KB için ,780 ve K-M U için ,897 olarak hesaplanmıştır. İKYU ölçeğine ait bir ifade ölçek genel güvenirliğini bozduğunu için analizlerden çıkartılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2016). İKYU 5 ifadeden, KB 7 ifadeden ve K-M U ise 3 ifadeden oluşmaktadır.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırma nicel bir araştırma olup değişkenler arası ilişkilerin kurgulandığı araştırma modeli PROCESS MACRO (Model 1) paket programı yardımıyla test edilmiştir. Düzenleyici etki modelinin test edilmesinden önce verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen çarpıklık (-0,64 ile 0,368 arası) ve basıklık (-1,114 ile 0,244) değerlerine göre verilerin normal dağılıma sahip olduğu anlaşılmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2007).

4. Bulgular

Tablo 1'de katılımcılara ilişkin demografi bilgiler yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların %64'ü erkek, yaklaşık %60'ı 33 yaşından küçük, yaklaşık %75'i bekardır. Örneklem büyük oranda genç, bekar ve erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %70'i mevcut kurumlarında deneyim süresinin 3 yıldan fazla olduğunu beyan etmiştir. Katılımcıların yaklaşık %11'i ofis çalışanı (yönetim, İK, muhasebe vb.) iken yaklaşık %32'si mutfak, %24'ü yiyecek/içecek, %20'si önbüro ve yaklaşık %11'i kat hizmetleri departmanlarında çalışanlardan oluşmaktadır. Gelir durumu açısından 30 bin TL altında bir ücret alan çalışanların oranı yaklaşık %53'dür. 50 bin TL üstü gelir alanların oranı ise toplam içindeki oranı yaklaşık %10 civarındadır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Cinsiyet	**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**	**Medeni Durum**	**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**
Erkek	254	64,0	Evli	98	24,7
Kadın	143	36,0	Bekar	299	75,3
Toplam	**397**	**100**	**Toplam**	**397**	**100**
Kurum Deneyim	**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**	**Departman**	**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**
1-3 yıl	120	30,2	Mutfak	125	31,5
3-5 yıl arası	139	35,0	Yiyecek/İçecek	96	24,2
6-8 yıl arası	61	15,4	Ön büro	78	19,6
9-11 yıl ve üstü	34	8,6	Kat hizmetleri	53	13,4
12 yıl ve üstü	43	10,8	Ofis personeli	45	11,3
Toplam	**397**	**100**	**Toplam**	**397**	**100**
Gelir Düzeyi	**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**	**Yaş**	**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**
Asgari-30.000 TL	209	52,6	18-25	92	23,2
30.001-40.000 TL	83	20,9	26-33	147	37,0
40.001-50.000 TL	64	16,1	34-41	121	30,5
50.001-60.000 TL	14	3,5	42 ve üzeri	37	9,3
60.000 TL ve üstü	27	6,8			
Toplam	**397**	**100**	**Toplam**	**397**	**100**

Araştırma katılımcılarının insan kaynakları yönetimi uygulamaları, kişi meslek uyumu ve kariyer bağlılığı ölçeklerine ait algılarının ortalamaları incelenmiş. Bu kapsamda cinsiyet ve medeni durum için T- testi, kurum deneyimi, departman, gelir düzeyi ve yaş değişkenleri için ise Anova testi uygulanmıştır. Anova testi sonucunda

araştırma katılımcıları ortalamaları arasında farklılığın tespit edildiği noktalarda ayrıca için farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla PostHoc testlerinden Tukey testine başvurulmuş ve ulaşılan sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcıların kariyer bağlılığı ölçeğine ilişkin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmamakla birlikte, insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve kişi meslek uyumuna ilişkin ortalamaları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Buna göre kadınların insan kaynakları yönetimi uygulamalarına ilişkin algılamaları (2.59) ortalamalar açısından erkek katılımcılardan daha yüksektir. Buna karşılık katılımcıların medeni durumlarına göre insan kaynakları yönetimi uygulamaları, kişi meslek uyumu ve kariyer bağlılığına ait ortalamaları açısından bir fark tespit edilememiştir. Kılıçlı ve Çalık (2021) organize sanayi bölgesindeki işletmelerdeki çalışanlar üzerine yaptıkları araştırmada kadın katılımcıların insan kaynakları yönetim uygulamaları ölçeğinin boyutu olan ücret sistemine ilişkin algılamalarının erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aksu ve Özmen'in (2022) otomotiv sektörü çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada ise erkek katılımcıların insan kaynakları yönetimi uygulamaları algılamasının kadın katılımcılara göre yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmada elde edilen diğer bir bulgu ise kadınların kişi meslek uyumuna ilişkin algılamaları (2.90) ortalamalar açısından erkek katılımcılardan daha yüksek olduğu sonucudur (Tablo 2). Yılmaz ve Tanrıverdi (2017) örneklemini aşçılar olarak belirledikleri araştırmada erkek katılımcıların kişi meslek uyum puanlarının kadın katılımcılara göre yüksek olduğu belirlenmiştir. Koç vd. (2017) halkla ilişkiler öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada cinsiyetin birey meslek uyumu ortalamalarında anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulmuşlardır. Üst-Can ve Şen-Avcu (2024) aşçılık bölümü öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada da kadın ve erkek katılımcıların birey meslek uyumu ortalamalarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 2. Araştırma Değişkenlerinin Cinsiyet ve Medeni Durum Gruplarına Göre T Testi

Değişken	Cinsiyet	N	X	SS	t / F	P
İnsan Kaynakları Y.U.	Erkek	254	2.30	1.199	5.730	**.017**
	Kadın	143	2.59	1.343		
Kişi Meslek Uyumu	Erkek	254	2.895	1.311	8.296	**.004**
	Kadın	143	2.906	1.121		
Kariyer Bağlılığı	Erkek	254	2.916	.838	.042	.839
	Kadın	143	2.936	.836		
Değişken	**Medeni Durum**	**N**	**X**	**SS**	**t / F**	**P**
İnsan Kaynakları Y.U.	Evli	98	2.47	1.248	.327	.568
	Bekâr	299	2.38	1.263		
Kişi Meslek Uyumu	Evli	98	2.829	1.261	.378	.539
	Bekâr	299	2.922	1.240		
Kariyer Bağlılığı	Evli	98	2.937	.840	.015	.903
	Bekâr	299	2.918	.836		

Tablo 3'te görüldüğü üzere insan kaynakları yönetimi uygulamaları, kişi meslek uyumu ve kariyer bağlılığının kurum deneyimine göre farklılığını incelemek amacıyla yapılan Anova testinde araştırma katılımcılarının kurumdaki deneyim sürelerine göre ölçeklere ait ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Sağır (2016) turizm fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada katılımcı iş deneyimlerinin insan kaynakları puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tablo 3. Araştırma Değişkenlerinin Kurum Deneyimi Gruplarına Göre Anova Testi

Değişken	Kurum Deneyimi	N	X	SS	t / F	P
İnsan Kaynakları Y.U.	1-3 yıl	120	2.33	1.147	1.361	.247
	3-5 yıl arası	139	2.33	1.332		
	6-8 yıl arası	61	2.39	1.219		
	9-11 yıl ve üstü	34	2.50	1.125		
	12 yıl ve üstü	43	2.80	1.431		
Toplam		**397**	**2.40**	**1.258**		
Kişi Meslek Uyumu	1-3 yıl	120	2.94	1.235	.583	.604
	3-5 yıl arası	139	2.81	1.220		

	6-8 yıl arası	61	2.78	1.229		
	9-11 yıl ve üstü	34	3.12	1.447		
	12 yıl ve üstü	43	3.00	1.216		
	Toplam	**397**	**2.89**	**1.244**		
Kariyer Bağlılığı	1-3 yıl	120	2.97	.868	.150	.963
	3-5 yıl arası	139	2.91	.821		
	6-8 yıl arası	61	2.89	.841		
	9-11 yıl ve üstü	34	2.91	.867		
	12 yıl ve üstü	43	2.88	.797		
	Toplam	**397**	**2.92**	**.836**		

Tablo 4'te görüldüğü üzere insan kaynakları yönetimi uygulamaları, kişi meslek uyumu ve kariyer bağlılığının departmanlara göre farklılığını incelemek amacıyla yapılan Anova testinde katılımcıların departmanlarına göre ölçeklere ait ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Tablo 4. Araştırma Değişkenlerinin Departman Gruplarına Göre Anova Testi

Değişken	Departman	N	X	SS	t / F	P
	Mutfak	125	2.36	1.228		
	Yiyecek/İçecek	96	2.53	1.253		
İnsan Kaynakları Y.U.	Ön büro	78	2.47	1.346	1.135	,340
	Kat hizmetleri	53	2.45	1.263		
	Ofis personeli	45	2.08	1.180		
	Toplam	**397**	**2.40**	**1.258**		
	Mutfak	125	2.88	1.267		
	Yiyecek/İçecek	96	2.86	1.186		
Kişi Meslek Uyumu	Ön büro	78	2.87	1.206	1.183	.318
	Kat hizmetleri	53	2.79	1.373		
	Ofis personeli	45	3.27	1.198		
	Toplam	**397**	**2.89**	**1.244**		
	Mutfak	125	2.89	.845		
	Yiyecek/İçecek	96	2.98	.817		
Kariyer Bağlılığı	Ön büro	78	2.86	.774	2.044	.088
	Kat hizmetleri	53	2.73	.876		
	Ofis personeli	45	3.18	.869		
	Toplam	**397**	**2.92**	**.836**		

Aşağıda tablo 5'te görüldüğü üzere katılımcıların gelir düzeylerine göre insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve kariyer bağlılığına ait ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Buna karşın kişi meslek uyumuna ait ortalamaları açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farkın hangi gruptan kaynaklandığına bakmak için PostHoc testlerinden Tukey testine başvurulmuştur. Buna göre elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 5. Araştırma Değişkenlerinin Gelir Düzeyi Gruplarına Göre Anova Testi

Değişken	Gelir Düzeyi	N	X	SS	t / F	P
	Asgari-30.000 TL	209	2.40	1.264		
	30.001-40.000 TL	83	2.33	1.313		
İnsan Kaynakları Y.U.	40.001-50.000 TL	64	2.58	1.246	.464	.762
	50.001-60.000 TL	14	2.34	1.360		
	60.000 TL ve üstü	27	2.28	1.047		
	Toplam	**397**	**2.40**	**1.248**		
	Asgari-30.000 TL	209	2.82	1.232		
	30.001-40.000 TL	83	2.96	1.327		
Kişi Meslek Uyumu	40.001-50.000 TL	64	3.19	1.162	**2.682**	**.031**
	50.001-60.000 TL	14	3.30	1.065		
	60.000 TL ve üstü	27	2.39	1.493		
	Toplam	**397**	**2.89**	**1.244**		
	Asgari-30.000 TL	209	2.93	.842		
	30.001-40.000 TL	83	2.94	.864		
Kariyer Bağlılığı	40.001-50.000 TL	64	2.87	.769	.781	.538
	50.001-60.000 TL	14	3.21	.897		
	60.000 TL ve üstü	27	2.75	.840		
	Toplam	**397**	**2.92**	**.836**		

Tablo 6'da görüldüğü üzere gelir düzeyine göre kişi-meslek uyumu ortalamaları karşılaştırılmış, farkın 40.001-50.000 TL arası ($\bar{X}$= 3,19) ile 60.000 TL ve üzeri grubu arasında olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu farkın en yüksek gelir grubu olan 60.000 TL ve üzeri grubun lehine olduğu görülmektedir ($\bar{X}$= 3,30). Kim ve Choi (2018) iş uyuşmazlığının doktora düzeyindeki araştırmacıların maaş, iş tatmini ve performansı üzerindeki etkilerini inceledikleri araştırmada doktora iş gücünün iş uyuşmazlığının hem maaşı hem de iş tatminini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 6. Gelir Düzeyi Tukey Test Sonucu

	Gelir Düzeyi	Ort. arası fark	S.H.	p	%95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Asgari ücret -30.000 TL Arası	30.001-40.000 TL Arası	-,14248	,16014	,901	-,5813	,2964
	40.001-50.000 TL Arası	-,37134	,17633	,220	-,8546	,1119
	50.001-60.000 TL Arası	-,48815	,34074	,607	-1,4220	,4457
	60.000 TL ve Üzeri	,42631	,25241	,442	-,2654	1,1181
30.001-40.000 TL Arası	Asgari ücret -30.000 TL Arası	,14248	,16014	,901	-,2964	,5813
	40.001-50.000 TL Arası	-,22885	,20532	,799	-,7915	,3338
	50.001-60.000 TL Arası	-,34567	,35661	,869	-1,3230	,6316
	60.000 TL ve Üzeri	,56879	,27345	,231	-,1806	1,3182
40.001-50.000 TL Arası	Asgari ücret -30.000 TL Arası	,37134	,17633	,220	-,1119	,8546
	30.001-40.000 TL Arası	,22885	,20532	,799	-,3338	,7915
	50.001-60.000 TL Arası	-,11682	,36417	,998	-1,1148	,8812
	60.000 TL ve Üzeri	,79765*	,28324	**,041***	,0214	1,5739
50.001-60.000 TL Arası	Asgari ücret -30.000 TL Arası	,48815	,34074	,607	-,4457	1,4220
	30.001-40.000 TL Arası	,34567	,35661	,869	-,6316	1,3230
	40.001-50.000 TL Arası	,11682	,36417	,998	-,8812	1,1148
	60.000 TL ve Üzeri	,91446	,40650	,164	-,1995	2,0285
60.000 TL ve Üzeri	Asgari ücret -30.000 TL Arası	-,42631	,25241	,442	-1,1181	,2654
	30.001-40.000 TL Arası	-,56879	,27345	,231	-1,3182	,1806
	40.001-50.000 TL Arası	-,79765*	,28324	**,041***	-1,5739	-,0214
	50.001-60.000 TL Arası	-,91446	,40650	,164	-2,0285	,1995

Aşağıda tablo 7'de görüldüğü üzere insan kaynakları yönetimi uygulamaları, kişi meslek uyumu ve kariyer bağlılığının yaş gruplarına göre farklılığını incelemek amacıyla yapılan Anova testinde katılımcıların departmanlarına göre ölçeklere ait ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Pehlevan Sarı vd. (2024) banka çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada yaşın insan kaynakları yönetim algılaması üzerinde etkisi olmadığı bulunmuştur. Kaya ve Kesen (2014) ise yaşın, insan kaynakları yönetim uygulamalarından işe alma ve takım çalışmasını olumlu yönde etkilediğini belirtmektedirler. Yılmaz ve Tanrıverdi (2017) yaş değişkeninin kişi meslek uyum puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılığa neden olduğunu bulmuşlardır.

Tablo 7. Araştırma Değişkenlerinin Yaş Gruplarına Göre Anova Testi

Değişken	Yaş Grupları	N	X	SS	t / F	P
İnsan Kaynakları Y.U.	18-25	92	2.39	1.304	.618	.604
	26-33	147	2.46	1.326		
	34-41	121	2.42	1.194		
	42 ve üzeri	37	2.15	1.076		
Toplam		**397**	**2.40**	**1.258**		
Kişi Meslek Uyumu	18-25	92	3.01	1.204	.720	.540
	26-33	147	2.84	1.196		
	34-41	121	2.93	1.343		
	42 ve üzeri	37	2.70	1.203		

	Toplam	**397**	**2.89**	**1.244**		
	18-25	92	2.95	.795		
Kariyer	26-33	147	2.95	.833		
Bağlılığı	34-41	121	2.89	.860	.310	.818
	42 ve üzeri	37	2.83	.893		
	Toplam	**397**	**2.92**	**.836**		

4.1. Hipotez Testleri

Araştırma bağımsız değişkeni olan İKYU'nun bağımlı değişken KB üzerindeki etkisinde K-M U'nun düzenleyici rolünün test edilmesinde OLS regresyon temelli PROCESS Macro Model 1 kullanılmıştır (Hayes, 2013). Test sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre oluşturulan model anlamlıdır (R^2= 0,38; F= 79,8921; p< 0,001). Elde edilen sonuçlara göre İKYU'nun KB üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır (β= ,158; t=2,1840; p<0,05). Başka bir ifade ile İKYU, KB'yi artırmaktadır. Bu doğrultuda H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bunun yanında, İKYU ile KB arasındaki ilişkide K-M U'nun düzenleyici rolü (koşulsal etki) istatistiki olarak anlamlı değildir (p= 0,379). Diğer bir anlatımla, İKYU'nun KB üzerindeki etkisi K-M U'daki değişimlere bağlı olarak değişkenlik göstermemektedir. Elde edilen bu kanıtla, H2 hipotezi reddedilmiştir. Hipotezin reddedilmesi ve kategorik değişkenler arasında anlamlı bir farklılığın ortaya çıkmaması bu araştırmaya katılan örnekleme özgü bir sonuçtur. Kariyer bağlılığı bu grupta kişi-meslek uyumu haricindeki bazı başka değişkenlerden etkilenmiş olabilir. Örneğin, mesleki özyeterlilik, iş aile çatışması, ücret, mesleğin sosyal statüsü ve çalışma koşulları da bu durumun başka sebepleri arasında gösterilebilir. Ayrıca bu durum başka araştırmalarda test edilebilir. Diğer yandan araştırma modelinde yer alan kontrol değişkenleri (yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir, departman, deneyim süresi) anlamlı bir etkiye sahip değildir.

Tablo 2. Regresyon Analizi ve Moderatör Etki Model Hipotez Testi

Variable	β	SH	p	%95 GA	
				Alt	Üst
(Sabit)	1,4356	,1758	,000	1,0900	1,7812
İKYU	,1518	,0695	,029	,0151	,2884
Kişi-Meslek Uyumu	,4343	,0566	,000	,3230	,5456
İKYU x Kişi-Meslek Uyumu (düzenleyi rol)	-,0190	,0216	,379	-,0615	,0234
F		79,8921			
p		<.001			
R^2		,3788			

5. Sonuç ve Tartışma

Türkiye'de turizm sektöründe faaliyet gösteren otellerde müşteri memnuniyetini ve sadakatini sağlamada çalışan performansı önemli konuların başında gelmektedir (Pelit ve Çetin, 2020). Bu durumun bir sonucu olarak otel işletmelerinde çeşitli yönlerden insan kaynakları yönetiminin etkilerini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır (Yaylı ve Temiraliyeva, 2006; Gökkaya ve Türker, 2018; Pelit ve Çetin, 2019; Toker ve Kalıpçı, 2020; Kanberoğlu ve Yıldırımçakar, 2021; Pelit ve Çetin, 2022; Demir ve Akturfan, 2024; Ercik, 2024).

Mesai saatlerinin düzenli olmaması, ücretlerin düşük olması, mevsimlik (dönemsel çalışma) olması ve yoğun iş temposu gibi nedenlerle turizm sektörünün çalışanlar tarafından tercih edilmeyen bir sektör olduğu ve bu durumun da turizm sektöründe beceri açığına neden olduğu ileri sürülmektedir (İslamoğlu vd. 2017:82). Bu bağlamda otel işletmelerinde insan kaynakları yönetimi uygulamalarının kariyer bağlılığı üzerindeki etkisini ve kişi-meslek uyumunun insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile kariyer bağlılığı üzerinde düzenleyici rolünü tespit etmek için İstanbul'da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerinde 1 yıldan fazla çalışma süresine sahip 397 otel çalışanından anket ile veriler toplanmıştır.

Araştırmada katılımcıların önemli bir çoğunluğu erkek, kurumda deneyimi 3 ile 5 yıl arasında ve gelir durumu ise asgari ile 30.000 TL arasındadır. Bu araştırmada kadın katılımcıların insan kaynakları uygulamalarına ve kişi meslek uyumuna ilişkin algılamalarının erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda otel işletmelerinde yürütülecek olan işgücünün planlanması ve işe alım süreci, işgören eğitimi ve geliştirilmesi, işgören performansının değerlendirilmesi (Tuna ve Çelen, 2020), işgörenin ödüllendirilmesi, ücret

ve kariyer sisteminin oluşturulması, işgörenle iletişim (Akbaba, 2020) ve iş yaşam dengesinin sağlanmasına (Oncer, 2019) ilişkin konularda kadın katılımcıların algılamasının daha yüksek olduğu düşünülebilir. Özellikle kadın çalışanların turizm sektöründe karşılaştığı sorunlar değerlendirildiğinde (Aydın Tükeltürk ve Şahin Perçin, 2008; Pelit vd., 2016; Çelik ve Akar-Şahingöz, 2018; Nalçacı-İkiz, 2020) otel işletmelerinde insan kaynakları yönetim uygulamalarının önemi farklı bir açıdan tekrar anlaşılmaktadır.

Araştırmada yapılan analizler sonrasında H1 hipotezi desteklenmiş buna karşın H2 hipotezi desteklenmemiştir. Bu bağlamda otel işletmelerindeki insan kaynakları yönetimi uygulamaları çalışanların kariyer bağlılığını etkilemektedir. Dheera ve Krishnan (2020) tarafından Chennai, Tamilnadu'daki önde gelen otellerin üzerinde yapılan araştırmada da insan kaynakları yönetim uygulamalarının çoğunun otel çalışanlarının kariyer bağlılığı ile doğrudan pozitif ve anlamlı ilişkilere sahip olduğu bulunmuştur.

Günümüzde teknolojik gelişmeler otel işletmelerinin hizmet verme sürecini etkilemesine karşın bu süreçte hizmeti sağlayan insan faktörü önemli unsurların başında gelmektedir. Özellik otel işletmelerinde kaynakların verimli kullanımı, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti üzerinde insan kaynağının önemli bir etkisi olduğu kabul edilmiş durumdadır. Buna karşın turizmdeki talep dalgalanmaları ve sezonluk faaliyet gösterme özelliği nedeni ile nitelikli insan kaynağının işletmede tutulması da önemli konulardan biridir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre emek yoğun işletmelerin başında gelen otel işletmelerinde çalışanların kariyer bağlılığı için insan kaynakları yönetimi uygulamalarına önem verilmesi gerekmektedir. Özellikle hizmet kalitesinin belli standartta ve seviyede olduğu 5 yıldızlı otel işletmelerinde bilgili, tecrübeli ve eğitimli (nitelikli) personelin işletmedeki kariyer bağlılığı otel müşterilerinin memnuniyetini ve sadakatini de olumlu yönde etkileyecektir. Başka bir anlatımla 5 yıldızlı otel işletmelerinin misafirlerine vaat ettiği kalite standartlarında hizmet verebilmesi büyük oranda nitelikli otel çalışanlarına bağlıdır. Bu bağlamda çalışanlarda geliştirilecek kariyer bağlılığının çalışana faydası olacağı kadar otel işletmesine de faydası olacağı göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan otel işletmelerindeki personele yönelik yürütülecek insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile çalışanların kariyer bağlılığı arttırılabilir.

Bu araştırma özellikle belli bir seviyede ve standartta kalitenin önemli olduğu 5 yıldızlı otel işletmelerinde insan kaynakları yönetimi uygulamalarının otel çalışanlarının kariyer bağlılığı üzerindeki etkisini ortaya koyarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Buna karşın bu araştırma insan kaynağı yönetim uygulamalarının otel çalışanlarının kariyer bağlılığı üzerindeki etki derecesini ortaya koymamaktadır. Bu bağlamda gelecekte otel işletmelerindeki insan kaynakları yönetim uygulamaları sınıflandırılarak, bu uygulamaların çalışanların kariyer bağlılığındaki etki derecelerini ortaya koyan çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

Akbaba, M. (2020). İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ile iş yaşamında yalnızlık arasındaki ilişki: Otel işletmeleri üzerine bir araştırma. *Turkish Studies-Social, 15*(4), 1701-1716. https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43159

Akmeşe, A., Çınar, K., Aras, S., Akmeşe, H. ve Büyükşalvarcı, A. (2019). Otel işletmelerinde çalışanların demografik haritasının belirlenmesi: Konya ili örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research, 6*(46), 4090-4099. http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1647

Akova, O., Tanrıverdi, H. ve Kahraman, O. C. (2015). Otel işletmelerinde işgören devir hızına etki eden risk faktörlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 6*(12), 87-107.

Aksu, B. ve Özmen, H. İ. (2022). İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının çalışanlar tarafından algılanışının örgüte bağlılıkları üzerindeki etkisi: otomotiv sektöründe bir işletme örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi, 1*(1), 73-94.

Aksu, M. (2024). Ücretlendirme tipinin kariyer bağlılığı ve dağıtım adaletiyle ilişkisinin analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34*(2), 863-878. https://doi.org/10.18069/firatsbed.1254643

Armstrong, M. (2006). *A handbook of human resource management practice* (10th ed.). London: Kogan Page.

Arslan, E. (2020). Çalışanların paraya olan tutum, kariyer bağlılığı ve kariyer tatmin düzeyleri arasındaki ilişki: otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 12*(2), 1475-1488. https://doi.org/10.20491/isarder.2020.924

Arslan, E., Güripek, E. ve Cemal, İnce, C. (2018). İşe yabancılaşma ve kişi-örgüt uyumu arasındaki ilişkide kariyer bağlılığının rolü: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research, 5*(1), 1-12.

Avcı, U. ve Sayılır, A. (2006). Hizmet kalitesi çerçevesinde çalışanların rolüne ve yeterliliklerine ilişkin karşılaştırmalı bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi,* (1), 121-138.

Ay Türkmen, M. ve Kılıç, F. (2020). Hizmet içi eğitim ve verimlilik ilişkisi üzerine kavramsal bir değerlendirme.

Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 7(2), 130-158. https://doi.org/10.47097/piar.799749

Aydın Tükeltürk, Ş. ve Şahin Perçin, N. (2008). Turizm sektöründe kadın çalışanların karşılaştıkları kariyer engelleri ve cam tavan sendromu: Cam tavanı kırmaya yönelik stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 6*(2), 113-128.

Aydın, C. ve Çavuş, S. (2017). Kuşadası konaklama işletmelerinde çalışanların örgütsel stres ve tükenmişlik düzeyleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(5), 79-9

Bal, F. (2024). Türkiye'de insan kaynakları yönetimi uygulamasında yöneticilerin perspektifinden en önemli 10 etik zorluk. *Journal of International Economics, Finance and Trade, 2*(1), 26–31.

Baraz, A. B. ve Atik, E. (2018). Otel çalışanlarının kariyer beklentilerinin kariyer stratejilerine etkisi ve pozitif ilişkisel yönetim ile ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 1-17. https://doi.org/10.30794/pausbed.424516

Bayat, M., Baydaş, A. ve Atlı, C. (2015). Hizmet sektörünün kavramsal tanımı ve ulusal ekonomilerdeki önemi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(9), 59-88.

Bek, H. (2007). İnsan kaynakları yönetiminde eğitim ve geliştirme etkinliği örnek bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (17), 107-120.

Bulut, G. ve Özen, S. (2018). İnsan kaynakları yönetiminde işletim sistemlerine göre değişen motivasyon araçları. *II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı*, 4-5 Mayıs Adana, Türkiye.

Çeken, H. (2008). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine teorik bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10*(2), 293-306.

Çelik, P. ve Topsakal, Y. (2016). Duygusal emeğin iş tatmini ve duygusal tükenme ile ilişkisi: Antalya destinasyonu otel çalışanları örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 8*(4), 202–218.

Çelik, M. ve Akar Şahingöz, S. (2018). İş yaşamında cinsiyet ayrımcılığı: Kadın aşçılar örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies,* 6(special ıssue 3), 370–383. https://doi.org/10.21325/jotags.2018.261

Demir, F. ve Akturfan, M. (2024). Mutfak departmanında işgören seçimi: Baş aşçılar üzerine nitel bir çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26*(2), 510-527. https://doi.org/10.32709/akusosbil.1127164

Demirdağ, Ş. A. (2022). Otel işletmelerinde karşılaşılan fiziksel sorunların örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkisi: kadın çalışanlar üzerine bir araştırma. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 95-121. https://doi.org/10.21798/kadem.2022.111

Demirel, Z. H. (2019). Banka çalışanlarının kariyer bağlılık düzeylerinin öznel kariyer başarıları üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 11*(3), 1332-1345.

Dheera, V. R. and Krishnan, J. (2020). Influence of human resource management practices on the organisational commitment with specific reference to selected hotels in Chennai. *International Journal of Intelligent Enterprise, 7*(1-3), 322-337. https://doi.org/10.1504/IJIE.2020.104664

Duru, M. N. ve Korkmaz, M. (2013). Performans değerlendirmenin insan kaynakları yönetimindeki önemi üzerine uygulamalı bir araştırma. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* (31), 3-26.

Elsawy, O. and Radwan, H. (2022). Assessing the effectiveness of training and how it affects employee engagement in hotels: The mediating role of person-job fit. *Journal of the Faculty of Tourism and Hotels-University of Sadat City, 6*(2/2).

Ercik, C. (2024). Konaklama işletmelerinde çalışan personelin çalışma değer algılarının iş tatminine etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 21*(2), 368-384. https://doi.org/10.24010/soid.1408343

Ertürk, M. İ. ve Yıldırım, M. (2022). Uluslararası işletmelerde farklılıkların yönetimi ve farklı kültürlerde yöneticilik. Sönmez, A. R., Ala, T. (Ed.), *İşletme Biliminde Güncel Konulara Bütünsel Bakış: Teori, Uygulama ve Yaklaşımlar* içinde (127-163. Ss.). Ankara: Orion Akademi.

Esen, O., Atay, H., Gürdoğan, A. (2023). Otel çalışanlarının kariyer beklentilerine yönelik bir inceleme: Kuşadası örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 11*(2), 906–929. https://doi.org/10.21325/jotags.2023.1225

Folakemi, O., Anthonia, A. and Dayo, A. I. (2017). Human resource management practices and organisational commitment: employees' perspective in the nigerian hospitality sector. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences. 4(*10), 246–255.

Genç, Ç. (2016). E-insan kaynakları yönetiminde e-işe alım süreci. *Kurgu, 24*(1), 63-85.

Giancaspro, M. L., Manuti, A., Lo Presti, A. and De Rosa, A. (2021). Human resource management practices perception and career success: The mediating roles of employability and extra-role behaviors. *Sustainability, 13*(21), 11834. https://doi.org/10.3390/su132111834

Goulet, L. R. and Singh, P. (2002). Career commitment: A reexamination and an extension. *Journal of vocational behavior, 61*(1), 73-91. https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1844

Gökkaya, S. ve Türker, N. (2018). İş Motivasyonu ile iş tatmini üzerine otel işletmelerinde karşılaştırmalı bir araştırma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 3*(5), 12-28. https://doi.org/10.25204/iktisad.347203

Gülertekin Genç, S., Genç, V. ve Gümüş, M. (2016). Otel işletmelerinde duygusal zekanın iş stresi ve iş yaşam dengesi üzerindeki etkisi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 6*(2/1), 97-112.

Güneş, E., Sormaz, Ü. ve Bilim, Y. (2016). Yiyecek-içecek hizmetleri (f&b) personelinin kariyer engeli ve çözüm önerileri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi, 4*(1).

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. NY: Guilford Publications.

Hee, O. C., Cheng, T. Y., Yaw, C. C., Gee, W. V., Kamaludin, S. M. and Prabhagaran, J. R. (2016). The influence of human resource management practices on career satisfaction: Evidence from Malaysia. *International Review of Management and Marketing*, *6*(3), 517-521.

Helvacıoğlu, N. ve Özutku, H. (2010). Kültürel farklılıkların yönetiminde insan kaynakları stratejilerinin rolü: IKEA örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *8*(1), 193-216.

İnan, İ. (2017). İş yükü algısı ve kariyer bağlılığının örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10*(1), 184-198.

İslamoğlu, E., Yıldırımalp, S., ve Cam, E. (2017). Türkiye'de otel işletmelerindeki beceri açığı sorunu: Kocaeli, Sakarya, İstanbul illerinde bir araştırma. *Sosyal Güvenlik Dergisi,* 7(2), 63-86. https://doi.org/10.32331/sgd.373917

Kale, E. ve Günel, G. (2022). Turist rehberlerinin çok yönlü/sınırsız kariyer tutumlarının kariyer başarısı ve kariyer bağlılığına etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(3), 872-887. https://doi.org/10.31592/aeusbed.1106764

Kamau, S. (2018). Influence of human resource management practices on employee commitment in the Kenyan hotel ındustry: A case of panari hotel. *Journal of International Business, Innovation and Strategic Management, 1*(1), 207-227

Kanberoğlu, Z. ve Yıldırımçakar, İ. (2021). Türkiye'de turizm sektöründe esnek istihdam uygulamalarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi, 2*(1), 1-14.

Karakaş, A. (2014). İnsan kaynakları yönetiminde işe alıştırma eğitimi programlarının önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4*(7), 1-14.

Kargün, S. ve Koç, H. (2021). İşgörenlerin motivasyon düzeylerinin örgütsel bağlılık ve iş performansı üzerine etkileri: Konaklama işletmelerinde bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 13*(4), 3786-3800. https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1356

Kaya, N. ve Kesen, M. (2014). İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve örgüt kültürü tiplerinin çalışan performansı üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik ampirik bir çalışma. *Ekev Akademi Dergisi*, (58), 97-122.

Kaya, İ. (2015). İnsan kaynakları yönetiminde eğitim ve geliştirme uygulamaları: Otel İşletmesinde bir örnek olay incelemesi. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi, 4*(11), 77-91.

Kendir, H. ve Özkoç, A.G. (2018). Otel işletmelerinde çalışanların kariyer tatmini ve kariyer bağlılığı ilişkisinde öz yeterliliğin rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6*(4), 78-112. https://doi.org/10.21325/jotags.2018.299

Kılıçlı, Y. ve Çalık, A. (2021). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Van İli Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), 419-444. https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.844604

Kim, S. J., & Choi, S. O. (2018). The effects of job mismatch on pay, job satisfaction, and performance. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4(4), 49. https://doi.org/10.3390/joitmc4040049

Köse, A. (2020). Sağlığın dönüşümünde hemşire insan gücü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 9*(3), 300-306. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.691612

Koç, F., Alnıaçık, Ü. ve Çetin, O. (2017). Halkla ilişkiler öğrencilerinin mesleğe bakışı: birey-meslek uyumu açısından bir değerlendirme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3), 1-7.

Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D. and Johnson, E. C. (2005). Consequences of ındıvıduals fıt at work: a meta-analysis of person–job, person–organization, person–group, and person–supervisor fit. *Personnel psychology, 58*(2), 281-342. https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2005.00672.x

Küçükkaya, G. (2006). *İnsan kaynakları yönetiminde personel seçimi ve bir uygulama.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Çalışma Psikolojisi Anabilim Dalı, İstanbul.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024). Bakanlık belgeli ve bakanlığa başvurusu olan tesisler. https://www.ktb.gov.tr/genel/searchhotelgenel.aspx?lang=tr

Le, T. T. and Le, P. B. (2023). High-involvement hrm practices stimulate incremental and radical innovation: the roles of knowledge sharing and market turbulence. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, (9*)1, https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.02.003.

Li, X., Mai, Z., Yang, L. and Zhang, J. (2019). Human resource management practices emotional exhaustion, and organizational commitment – with the example of the hotel ındustry. *Journal of China Tourism Research, 16*(3), 472–486. https://doi.org/10.1080/19388160.2019.1664960

Mercin, L. (2005). İnsan kaynakları yönetiminin eğitim kurumları açısından gerekliliği ve geliştirme etkinliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(14), 128-144.

Oncer, A. Z. (2019). Örgütlerde yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları: teorik bir inceleme. *İş ve İnsan Dergisi, 6*(2), 199-208. https://doi.org/10.18394/iid.552555

Nalçacı İkiz, A. (2020). Turizm işletmelerinde cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışanlar: yöneticilerinin konuya ilişkin tutum ve uygulamaları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (50), 373-396.

Özdevecioğlu, M. ve Aktaş, A. (2007). Kariyer bağlılığı, mesleki bağlılık ve örgütsel bağlılığın yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş-aile çatışmasının rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (28), 1-20.

Özkan, U. D., Ertuğral, S. M., Tekeli, H. N. ve Akova, O. (2019). Otel işletmelerinde çalışanların iş tatmini algılarının örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisi. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries, 3*(4), 146-164.

Öztürk, A. T. (2010). İnsan kaynakları yönetiminde performansa dayalı ücret ve teşvik sistemi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2*(2), 1-10.

Öztürk, Y. ve Alkış, H. (2011). Konaklama işletmelerinde çalışanların iş tatmininin ölçülmesi üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 7*(14), 437-460.

Pehlevan Sarı, Ö., Ardıç, M., & Filiz, M. (2024). İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının örgütsel adalet algısına etkisi; banka çalışanları üzerinde bir araştırma. *The Journal of International Scientific Researches,* 9(1), 1-13. https://doi.org/10.23834/isrjournal.1349323

Pelit, E. ve Şen, H. (2016). Turizm işletmelerinde hizmetiçi eğitim sorunları ve çözümünde insan kaynakları yönetimi biriminin rolü kavramsal bir değerlendirme. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (43).

Pelit, E., Güçer, E. ve Demirdağ, Ş. A. (2016). Kadın İşgörenlerin Karşılaştığı Sorunların İş Bırakma Eğilimlerine Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute,* 8(15), 43-65. https://doi.org/10.20875/sb.16565

Pelit, E., Soybalı, H. H. ve Ak, S. (2017). Termal otel işletmelerinde personel bulma, seçme ve personeli işe yerleştirme sürecindeki uygulamalar ve sorunlar üzerine bir araştırma: Afyonkarahisar örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14*(3), 53-73. https://doi.org/10.24010/soid.369910

Pelit, E. ve Çetin, A. (2019). Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi işlevi olarak performans değerlendirme ve sorunlar: kavramsal bir değerlendirme. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 11*(2), 165-203.

Pelit, E. ve Çetin, A. (2020). Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi işlevi olarak insan kaynakları planlaması ve sorunlar üzerine bir değerlendirme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(2), 1268-1287. https://doi.org/10.33206/mjss.546642

Pelit, E. ve Çetin, A. (2022). İnsan kaynakları yönetimi işlevi olarak kariyer yönetimi ve sorunlar: turizm işletmeleri örneğinde teorik bir inceleme. *Çalışma İlişkileri Dergisi, 13*(2), 28-54.

Qasimov, R. and Resulzade, S. (2018). Kariyer yönetim sürecinde karşılaşılan sorunlar: banka çalışanları üzerinde alan araştırması. *Social Sciıences Studies Journal, 4*(22), 3870-3879.

Sağır, M. (2016). İşveren markası algısı: İnsan kaynakları faaliyetleri, çalışma ortamı ve tazminat-kazanç boyutları ile turizm fakültelerinde bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute,* 8(14), 415-439. https://doi.org/10.20875/sb.20581

Samğar Ş. ve Yıldız, S. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde yönetici-çalışan ilişkileri: mantar yönetim üzerine yapılmış çalışmaların incelenmesi. B. Darıcı (Ed.), S*osyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XXVI* içinde (69-85ss.), Ankara: Eğitim Yayınevi.

Seyhan, M. (2021). İç hizmet kalitesinin işgören performansı üzerindeki etkisinde kurumsal aidiyetin aracı rolü. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 13*(25), 413-428. https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.963227

Song, Z. and Chon, K. (2012). General self-efficacy's effect on career choice goals via vocational interests and person–job fit: a mediation model. *International Journal of Hospitality Management, 31*(3), 798-808. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.09.016

Soysal, A. ve Kılınç, E. (2016). İşletmelerde stratejik insan kaynakları yönetimi sürecinde performans değerlendirme ve kariyer yönetimi uygulamaları. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16*(31), 325-347. https://doi.org/10.30976/susead.302170

Starks, G. L. (2007). The effect of person–job fit on the retention of top college graduates in federal agencies. *Review of Public Personnel Administration, 27*(1), 59-70. https://doi.org/10.1177/0734371X06291156

Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics (5th ed.)*. Pearson Education, Allyn ve Bacon, Inc

Telli, S. G., Işıkay, T. ve Demir, C. (2022). Pazarlama yönetiminde insan faktörü: içsel pazarlama ve iç müşteriler. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi, 4*(6), 75-96.

Tıkansak Karadayı, T. ve Coşgun, N. (2021). Betonun yaşam döngüsü sürecinde çevresel etkilerini azaltan yaklaşımlar. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi,* 1(1), 1-6.

Toker, B. ve Kalıpçı, M. B. (2020). İş-yaşam dengesinin yaşam doyumuna etkisinde işe gömülmüşlüğün aracılık rolü: Konaklama işletmelerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 12*(1), 888–901.

Toker, B. ve Kalıpçı, M. B. (2023). Çalışanların iş-yaşam dengesinin yaşam doyumuna etkisi: otel işletmelerinde bir uygulama. *Alanya Akademik Bakış,* 7(1), 77-90. https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1052985

Toksöz, D. ve Çapar, G. (2019). Birey-meslek uyumunun meslek seçimine etkisi: eğitim gezilerine katılan turist rehberi adayları üzerine bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 257-278. https://dx.doi.org/10.32572/guntad.580413

Tuna, A. A. ve Çelen, O. (2020). İşletmelerin insan kaynakları yönetimi uygulamaları üzerinde Covıd-19 pandemisinin etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches, 16*(30), 2710-2759. https://doi.org/10.26466/opus.781324

Uysal, Ş. (2015). Performans yönetimi sisteminin tanımı tarihçesi amaç ve temel unsurlarına genel bir bakış. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges), 5*(2), 32-39. https://doi.org/10.17339/ejovoc.51537

Üst-Can, Ç. ve Şen-Avcu, B. (2024). Aşçılık bölümü öğrencilerinin meslek uyumu ve kariyer planlamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi,* 6(1), 33-52.

Vogel, R. M. and Feldman, D. C. (2009). Integrating the levels of person - environment fit: the roles of vocational fit and group fit. *Journal of Vocational Behavior, 75(*1), 68-81. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.03.007.

Yahya, K. K. and Tan, F. Y. (2015). Enhancing career commitment: the influence of human resource management practices. *International Journal of Business and Society, 16*(2), 237-246. http://dx.doi.org/10.33736/ijbs.566.2015

Yaylı, A. ve Temiraliyeva, K. (2006). Otel işletmelerinde işe alıştırma eğitiminin işgören performansına etkisi üzerine Kazakistan'da bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 96-120.

Yazar, F. F. (2021). Uluslararası işletmelerde iş değerleme ve ücret yönetimi uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 130-153.

Yılmaz, P. (2016). Sosyal medyanın insan kaynakları yönetiminde işe alım süreci üzerindeki etkisi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi,* (41), 35-50.

Yılmaz, A. ve Tanrıverdi, H. (2017). Aşçıların meslek uyumu ve meslek algısı düzeyleri üzerine bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 621-639.

Yılmaz, T. ve Güngör, D. (2018). Konaklama işletmelerinde insan kaynakları yönetimi genel görünüm, sorunlar ve çözümler üzerine nitel bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *10*(2), 145-161.

Zhu, D., Kim, P. B., Milne, S. and Park, I. J. (2024). How does the career commitment of hospitality employees change across career stages? a multilevel investigation into occupational self-efficacy and family support. *International Journal of Hospitality Management, 120*, https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2024.103748.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑**.** Bu çalışmanın yazar/yazarları, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 11.09.2024 tarih ve 404 sayılı kararı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

The Fluidity of Monstrous and Chivalrous Identities in *Sir Gawain and the Carl of Carlisle* and *the Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle*[1]

Sir Gawain and the Carl of Carlisle ve the Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle'de Canavar ve Şövalye Kimliklerinin Geçirgenliği

Ulaş ÖZGÜN[1]

[1]*Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, uozgun@nku.edu.tr,* orcid.org/0000-0003-3565-8059

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
29.10.2024
Kabul/Accepted:
22.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1575377

Keywords
Monster, Monster Theory, Fluidity, Performance, Borders

ABSTRACT

This study examines the fluid interplay between chivalrous and monstrous identities in Arthurian romances, using a framework drawn from monster studies, theories of evil and harm, performance and postcolonial studies. Monstrosity is not an inherent ontological category but an epistemological one, acquired through repeated use of tangible and intangible signs. These signs affirm the subject's existence within a particular discourse, shaping their identity within that framework. In Arthurian romances, discursive norms are shaped by the regulatory codes of chivalry. Within this framework, monsters are figures whose transgressive actions cause unwarranted harm to chivalry, individuals, or society as a whole. This article examines the permeability of these boundaries in *Sir Gawain and the Carl of Carlisle* (*c.* 1400) and *The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle* (*c.* 1500). It argues that in these stories, knights and their adversaries exist in a fluid state, constantly shifting between chivalrous and monstrous identities based on their actions in confrontations. These encounters highlight how chivalric and monstrous identities are not fixed but are shaped through performative acts. Thus, Arthurian knights risk embodying monstrosity when they engage in behaviors that deviate from, threaten, or harm the core values of the chivalric society they uphold.

Anahtar Kelimeler
Canavar, Canavar Teorisi, Geçirgenlik, Edimsellik, Sınırlar

ÖZ

Bu çalışma, Arthur romanslarında şövalye ve canavar kimlikleri arasındaki geçirgen ilişkiyi, canavar çalışmaları, kötülük ve hasar teorileri, performans ve sömürgecilik sonrası çalışmaları gibi çeşitli akademik alanlardan yararlanan metodolojik bir çerçeve kullanarak incelemektedir. Bu statü, doğuştan gelen ontolojik bir kategori değil, tekrar eden somut ve soyut göstergeler yoluyla kazanılan epistemolojik bir kategoridir. Bu göstergeler, öznenin belirli bir söylem içindeki varlığını teyit eder ve kimliğini o çerçeve içinde şekillendirir. Arthur romanslarında, normallik söylemi şövalyelik kurallarını belirleyen yapılarla çerçevelenir. Canavarlar, şövalyeliğe, başkalarına veya genel olarak topluma çeşitli biçimlerde haksız zararlar veren, kurallara aykırı eylemler gerçekleştiren varlıklardır. Makale, bu geçirgenliği *Sir Gawain and the Carl of Carlisle* (yak. 1400) ve *The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle* (yak. 1500) eserlerinde incelemektedir. Bu hikayelerde şövalyelerin ve düşmanlarının, karşılaşmaları sırasında davranışlarına göre sürekli olarak şövalye ve canavar kimlikler arasında gidip geldiği savunulmaktadır. Bu karşılaşmalar, şövalyelik ve canavar kimliklerin sabit olmadığını, edimsel eylemler aracılığıyla şekillendiğini vurgulamaktadır. Böylece Arthur şövalyeleri, şövalyelik toplumunun köklü değerlerini tehdit eden veya zarar veren davranışlarda bulunduklarında canavar figürlerine dönüşme riski taşır.

Atıf/Citation: Özgün, U. (2025). The Fluidity of Monstrous and Chivalrous Identities in *Sir Gawain and the Carl of Carlisle* and *the Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle*. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 547-562

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ulaş ÖZGÜN, uozgun@nku.edu.tr

[1] This article is a revised version of a part of my doctoral dissertation entitled *De(monstrating) the Other: Monstrosity as Performance in Middle English Romances*, submitted to Hacettepe University in 2022.

1. Introduction

Monsters, as embodiments of humanity's deepest fears and anxieties, thrive on the boundaries of the unknown – both geographical and conceptual. These uncharted realms are teeming with monstrous figures in a multitude of shapes and forms. Since the earliest periods of history, monsters have played a significant role in shaping human imagination and cultural narratives. Besides hunting animals, monsters in animal hybrid forms adorned the cave walls of Upper Paleolithic settlers in southern France and Spain (Gilmore, 1995, p. 24). Animal hybrids were also feared as adversaries of heroes in the myths and epics of ancient civilizations around the Nile Delta, Fertile Crescent, and Indus Valley. These entities are the primary antagonists of the gods in the foundational myths of Greek and Norse mythologies, often taking the form of giants or titans. They are placed at the edges of the world maps or seas, standing at the threshold of the known world. For instance, the Old Testament monster, Leviathan, is described as "the epitome of all monsters of the sea," terrorizing the uncharted waters "just as, in the same tradition, Behemoth is the epitome of terrestrial monsters" (Williams, 1996, p. 186). Similarly, in the Abrahamic tradition – later conflated with the Hellenistic Alexander tradition from the first century A.D. onwards – the monstrous Gog and Magog are situated at the edge of the known world, beyond the northeastern Caspian Sea. They are said to be securely confined until the end of the world by the walls and iron gates erected by Alexander (Donzel and Schmidt, 2009, pp. 10–12). This fascination with monstrous figures was equally prominent during the Middle Ages, with Britain being no exception. Even a brief survey of the period's cultural legacy reveals the medieval preoccupation with diverse and fantastical bodies. Giants and dragons pervaded literary narratives, humanoid creatures inhabited the margins of manuscripts, and gargoyles and gryphons adorned the architectural landscapes of churches and other structures. Unicorns featured in heraldic symbols, while mythical beasts were engraved into armor and jewelry or woven into tapestries, serving symbolic purposes such as representing courage, ferocity, strength, or majesty.

In earlier medieval narratives, such as the Anglo-Saxon epic *Beowulf*, Grendel and his mother are depicted as dwelling in a misty swamp outside domestic settlements and beneath a sea cave filled with sea serpents, which similarly underline monsters' placement on the frontiers of civilization. Accordingly, they are presented as "embodiments of evil forces, the implacable enemies of God … [and] as mortal enemies to be destroyed" (Gilmore, 1995, p. 55). The clearest link between their evil and malevolent nature is their physically aberrant dispositions. By the late twelfth century, however, the strict link between malevolence and physical deformity began to weaken. Caroline Walker Bynum describes this shift as "a quite stunning shift of intellectual paradigms" in her book *Metamorphosis and Identity* (2001, p. 25). Hence, the twelfth century marked a period in which an increasing and gradual fascination with transformation emerged, leading to a "proliferation of tales of vampires, fairies, and werewolves" (Bynum, 2001, pp. 25-26). Although Bynum predominantly focuses on Gerald of Wales's travel writings concerning Ireland and Wales, her acknowledgment of this paradigm shift remains essential. This transformation prompted medieval thinkers to entertain the idea that individuals could, either literally or symbolically, take on the characteristics of beasts or angels, thereby diminishing the link between physical difference and monstrosity (Bynum, 2001, pp. 25-26). Another popular example that underlines this preoccupation during the twelfth century is Marie de France. Her lay of *Bisclavret* (*c*. late 12th c.), for instance, explores the dissociation of monstrosity from physical disposition by focusing on the knight Bisclavret, who is trapped in a lupine body due to his treacherous wife. The lay focuses particularly on the tension between human nature and outward form. Hence, with these tales, it is observable that the focus slowly shifted to behavioral immorality and malevolence towards fellow members rather than physical abjection.

Another factor reinforcing this fluid perception of monstrous identity was the medieval understanding that biological markers did not strictly determine community identity. Robert Bartlett emphasizes this view by referencing medieval scholars like Regino of Prüm, who stated that "various nations differ in descent, customs, language, and law" (1993, p. 47). This perspective reveals the perception of communal identity as flexible and capable of change, as customs, language, and law could shift within a single lifetime. New languages could be learned, new legal systems embraced, and new customs adopted (Bartlett, 1993, p. 197). These cultural markers included practices such as social behavior, dining etiquette, hygiene habits, body modifications, clothing, armor, personal adornment, hairstyles, and grooming (Cohen, 1996, p. 17). Even descent or biological traits were seen as mutable, a perception highlighted in the Eucharist ritual, where Christians believed that "the substance of the bread and wine … changed into the substance of the body and blood of Christ" (Macy, 2003, p. 374). This fascination with change and transformation is similarly evident in romances, where characters'

physical appearances can be transformed through miracles or magic. In *The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle*[2] (c. 1500), for instance, bodies revert to their original state when an agreed covenant is fulfilled. This convergence of body and culture illustrates the physical body's malleability, shaped by cultural, religious, and habitual performances.

This fluidity, however, results in a continuous negotiation of power between the normative and the monstrous. Monsters function as a strategic tool for reflecting on diverse nonnormative moral, political, social, religious, and economic perspectives, ultimately serving to marginalize them. Paradoxically, the very effort to define a singular standard of righteousness led to the proliferation of monstrosity, allowing for an expansive range of monstrous possibilities across behavior, culture, customs, language, diet, weaponry, clothing, and so on. The resulting interplay between the "monstrous" other and the normative self unfolds as a continuous negotiation, particularly evident at geographic and conceptual borders. This study focuses on two Arthurian romances, *Sir Gawain and the Carl of Carlisle*[3] and *The Wedding*, centering around the liminal space of Scotland's northern borders.[4] These sites of cultural difference and interaction between knights and their adversaries provide a valuable lens for analyzing power dynamics, wherein the "other" is cast into an unintelligible realm of monstrosity to reinforce the dominant cultural system's values and objectives. Examining the monster reveals that labeling a particular group as monstrous is ultimately an ineffective means of establishing and securing identity. This inefficacy arises from the constant evolution of the dominant culture's norms, which are influenced by physical, political, cultural, religious, economic, and social factors. Defining normality through the lens of monstrosity establishes a binary that, as Margrit Shildrick (2002) argues, renders identity "dependent on the other for definition, in terms both of meaning and of boundaries" (p. 28). Yet, because the perception of normalcy shifts across time and space, this binary remains unstable and perpetually at risk of collapsing on one another. The monster's reliance on spatial and temporal contexts and its inherent porosity allow it to challenge and obscure rigid distinctions, thereby reinforcing its transgressive role within these constructed boundaries. Consequently, the monster "exposes[s] classificatory boundaries as fragile by always threatening to dissolve the border between other and same, nature and culture, exteriority and interiority" (Uebel, 1996, p. 266). Therefore, those labeled as monstrous others – intended to stay outside – are never permanently excluded, as borders, whether geographical or conceptual, remain susceptible to their transgression. The monster's persistent breaches of these boundaries threaten the self's perceived security and enclosure. As Uebel observes, such "interaction in the contact zone is thus always charged with ambivalence – oscillation or hesitation between extremes of attraction and repulsion, of mastery and anxiety" (2005, p. 41).

---

[2] Hereafter *The Wedding*.

[3] Hereafter *Carlisle*.

[4] The Anglo-Scottish border has long served as a site for contestation and a focal point for discussions of cultural materialist alterity and identity in the Middle Ages. Critics have engaged with its complex dynamics, exploring the tensions between the knightly class and marginalized figures. For example, Joseph Taylor examines Carlisle within the framework of both central and border laws, highlighting the "negotiations between lords and kings within and across national lines, and the confused claims of territory at the Anglo-Scottish border" (2017, p. 193). The clash of the monstrous Carl and the knights symbolizes the wider national conflicts between Scotland and England. Similarly, Sarah Lindsay views the romance genre as a reflection of class tensions, emphasizing its appeal to the "gentry and merchant classes" (2015, p. 404). She argues that monstrous Carl's integration to the aristocratic court represents "the possibility of being chivalrous without exercising violence or possessing noble blood" (Lindsay, 2015, p. 404). Similarly, Sean Pollack explores the reconciliation between Carl and the Arthurian world, associating it with the increasing influence of the mercantile class, which subjected "[c]hivalry as a complex set of codes […] under continual negotiation, redefinition, and scrutiny" (2009, p. 18). Likewise, Raluca Radulescu identifies the romance as reflecting "tensions between the aspirations of the lower classes to higher social station" (2019, p. 57). L.C. Ramsey links the imposed equality between socially distinct characters in the romance to "the grace of the superior" (1983, p. 206), while Taco Brandsen views the political resolution at the story's end as a symbol of the mutual respect needed to "restore order" (1997, p. 300). Turning to *The Wedding*, Mary Leech examines how Ragnelle's grotesque body disrupts the norms of chivalric society, representing 'the uncontrolled or the feared aspects of the world outside the societal order' (2007, p. 214). Colleen Donnelly contends that the romance's burlesque elements, combined with Ragnelle's bodily and behavioral excess, express 'blatant disapproval of noble sentiments and literary modes, if not of the nobility altogether' (1997, p. 322). Finally, Sheryl L. Forstre-Grupp explores Dame Ragnelle's agency, arguing that her actions engage with 'contemporary inheritance laws and customs of primogeniture, which … denied female siblings equal rights of inheritance' (2002, p. 107). Dame Ragnelle's union with Gawain, therefore, functions as a strategic means of circumventing these societal restrictions, affirming her agency within medieval society.

In the romance tradition, monstrosity is a phenomenon shaped by liminality, with cross-cultural spaces acting as essential arenas for challenging the otherwise rigid constructs of chivalry and monstrosity. The crossing of boundaries between the known and the unknown by knights and monsters fosters encounters in which monstrosity acts as an ongoing negotiation of power, influencing the formation of both chivalric and monstrous identities. This article argues that *Carlisle* and *The Wedding* illustrate how the fixed traits and behaviors traditionally ascribed to knights and monstrous others become fluid within these contested spaces. These encounters reveal moments when Arthurian knights, by failing to uphold their own chivalric ideals, engage in actions that distance them from their cultural norms, thereby rendering them monstrous themselves. Conversely, their adversaries often display virtues not typically associated with their supposed monstrosity. Monster's ability to disrespect the boundaries is relevant in bringing together the deep chasm between the knights and their purported adversaries in the romances. The dissociation of monstrosity from physical deformity – accompanied by its recurrent association with cultural performances of chivalry or monstrosity – ultimately blurs the distinctions between knights and monsters. This fluid framework offers a deeper understanding of monstrosity and its relationship to evil, violence, and harm. Furthermore, it aligns with the medieval tradition, emerging from the twelfth century onward, of detaching monstrosity from physical divergence, emphasizing instead its performative and instantational dimensions.

2. Monster and the Collapse of the Borders

According to Richard Kearney's definition of the monster, they are "[c]reatures which hang around borders, and disrespect their [the borders'] integrity. They comprise a species of sinister miscreants exiled from the normative categories of the established system" (2002, p. 119). As liminal entities, monsters exist in a state of perpetual traversal, moving freely across both geographical and conceptual boundaries. They do not merely inhabit physical frontiers but also challenge the intellectual and cultural limits of what is deemed humanly possible. Consequently, delineating the precise contours of monstrosity is a complex endeavor that necessitates engagement with various theoretical frameworks addressing the concept of otherness. Jeffrey Andrew Weinstock underlines the inherently eclectic nature of monster studies, asserting that it "is itself inevitably a kind of monster – a Frankenstein's creature assembled out of the diverse approaches and perspectives" (2014, p. 2). In conjunction with this perspective, the present study integrates a broad spectrum of scholarly contributions to construct its methodological framework and explore the parameters of monstrosity.

As is intimated, monstrosity is not simply positioned as the opposite of normality; rather, normal is inherently linked with the monstrous and contains traces of monstrosity within itself and vice versa. The interdependent relationship between the two is rooted in the poststructuralist approach to binary oppositions. The poststructuralists challenge the idea that concepts such as self and other are in a hierarchical relationship where one term is privileged over its opposite. Critiquing the inherent dichotomies created by language systems, critical theorists like Jacques Derrida, in the 1960s and 1970s, examined and deconstructed binary oppositions that elevate one term over the other. He introduced the concept of *différance* to contest the privileging of speech over writing, a key component of logocentrism. According to Derrida, *différance* "is a non-concept in that it cannot be defined in terms of oppositional predicates; it is neither this nor that; but rather this and that (e.g., that act of differing and of deferring) without being reducible to a dialectical logic either" (1982, p. 110). This concept encapsulates the idea that meaning is never fully present; instead, it emerges through an interplay of differences between signs (*differing*) and the perpetual postponement of definitive meaning (*deferring*). As Derrida argues, language does not function through fixed, stable meanings but through a system of contrasts in which words gain significance only in relation to other words. Thus, as Bildhauer and Mills (2003) explain, "language constructs meaning through difference, through contrasting one term with its other" (p. 13). However, this differential structure also means that meaning is never absolute, as it is constantly shifting within an endless chain of signifiers. By exposing this instability, *différance* dismantles the binary hierarchies that underpin Western thought, revealing the interdependence of supposedly opposed terms. Thus, poststructuralists contend that privileging one term over the other is not merely unsustainable but fundamentally unstable, as meaning is always relational and deferred. By the same token, the concept of the monster is inherently discursive, encompassing multiple, contingent meanings that emerge through the complex interplay between the monster and the normative self. The monster cannot be understood in isolation; rather, it must always "need[s] social context, a cultural milieu, a value system, or a belief system against which, and within which,

it may be perceived as aberrant" (Strickland, 2003, p. 8). This interdependence aligns with Derrida's notion of *différance*, which posits that meaning is produced through difference and is never fully present or stable. Within this porous framework, the opposition between the monstrous and the normal does not represent a fixed binary but rather a fluid dynamic in which the two terms remain interlocked, continually shaping and destabilizing each other's boundaries.

From a poststructuralist perspective, the binary relationship between chivalry and monstrosity is not only interdependent but also inherently unstable, revealing the fluid boundaries that destabilize their oppositional framework. Chivalry, as Maurice Keen explains, can be described as "an ethos in which martial, aristocratic, and Christian elements were fused together" (1984, p. 15). It served as a sociocultural lifestyle and a moral framework designed to guide knights toward virtuous behavior and societal improvement. Without this guiding code, knights were perceived as prone to sinful or deviant actions. Chivalry thus positioned itself as the normative ideal against which deviation or excess could be identified and labeled as monstrous. Monstrosity, described as excess, deviation, or lack, emerges as the shadow of chivalry – its other yet is simultaneously a reflection of what chivalry suppresses or disavows within itself. This interdependence reveals that monstrosity is not a fixed external category but a discursive construct arising from the normative ideals of chivalry. The very excesses that are projected onto the monstrous other – unrestrained violence, immorality, or divergence from the chivalric code – are latent within the chivalric self. By identifying and excluding these traits as monstrous, the normative self attempts to assert its identity, yet this act of exclusion only underscores the fragility of its boundaries. As such, monstrosity is not an external threat but an internal tension, constantly threatening to collapse the binary distinction between the self and the other. The study's argument that knights themselves embody qualities associated with monstrosity underscores this dynamic. The knights, as paragons of chivalry, are paradoxically implicated in the very behaviors they condemn in their monstrous adversaries. This alignment destabilizes the binary, as the qualities of excess, immorality, or deviation are not exclusive to one side but are shared, revealing the constructed and contingent nature of the opposition. The porousness of the boundary between chivalry and monstrosity highlights the poststructuralist notion that such oppositions are fluid and unstable, with each term constantly crossing into and redefining the other. This fluidity exposes the instability of binary oppositions, revealing that the normative self and the monstrous other are not opposites but mutually constitutive categories.

In traditional readings of medieval romances, monsters are often depicted as forces of disorder that threaten the stability of society, with knights portrayed as heroes who must restore order by defeating them. However, from a poststructuralist perspective, these binaries – such as good versus evil, order versus chaos – are not fixed or inherent but socially constructed and historically contingent. Poststructuralism destabilizes these categories by revealing how they are shaped by power relations, culture, and social context. As Campbell (2004) suggests, monsters "have to be cleared away" or "suppressed" by heroes to restore order (p. 312), but what is deemed "evil" or "harmful" is not universally defined. Instead, it varies according to societal frameworks, which means that a monster's actions, seen as disruptive, might challenge the very norms upheld by knights. Harm-based theories of evil, such as Kekes' (1990) view that "undeserved harm… becomes evil in the absence of moral justification" (p. 59), suggest that what is considered harmful or monstrous is contingent on the consequences of actions and their alignment with societal norms. The chivalric code, often considered an aspirational model for knights, can be understood as a cultural construct that serves specific power interests. From this perspective, knights who deviate from the code through harmful actions become monstrous, not because they violate some objective moral law but because they threaten the stability of the social order created by these norms. As Kekes (1990) argues, "customs, laws, rules, ceremonies, and rituals may be evil in a derivative way if conformity to or participation in them causes much undeserved harm" (p. 48). Furthermore, poststructuralism suggests that monstrosity can be a form of resistance or subversion, as monsters challenge the status quo, revealing the flaws in the systems that define normalcy. Knights themselves, though often portrayed as paragons of virtue, may also become monstrous when they perpetuate harm or uphold oppressive systems under the guise of protecting order. As Haybron (2002) points out, "[t]he motives, intentions, or feelings of the agent count only insofar as they contribute to the suffering of undeserved harms" (pp. 363-364), blurring the line between heroism and monstrosity. Thus, the distinction between heroism and monstrosity becomes blurred, as both are shown to be intertwined with the social and moral frameworks they seek to uphold

or challenge. This perspective encourages a re-examination of how narratives about knights and monsters reflect and reinforce cultural values, power dynamics, and the instability of moral categories.

3. Border Encounters and Monstrous or Chivalrous Performance

Monsters exist at the intersection of the known world and the unknown, freely crossing between realms. Their ontological liminality disrupts stable categories of existence. Monsters' freedom in crossing borders exposes the ontological fragility of the constructed identities, thereby challenging essentialist notions of identity. This challenge is driven by interactions that have the power to redefine identities, facilitating the exchange of both material and immaterial symbols. In romances, knights' ascribed qualities are scrutinized through their performative adherence to socially prescribed roles. These transgressive encounters necessitate contact and engagement with the monstrous other, serving as a critical means of testing and reaffirming chivalric identity. One such location is the forest, which, according to Azime Pekşen Yakar, "is an arena for testing and reaffirming the chivalric prowess of the knight" (2019 pp. 83-84). In *Carlisle* and *The Wedding*, forests serve as critical points of contact where knights and their adversaries can meet. Unknown terrains like forests and wildernesses "imply an absence of culture within them, seeming almost to invite the conqueror's apparently civilizing impulse" (Ingham, 2001, p. 118). Traditionally viewed as hostile, untamed wildernesses that expose knights to danger, forests are often considered dangerous spaces that stand in stark contrast to the safe and enclosed environment of Arthur's court. Naomi Reed Kline (2002) explores the prevailing medieval understanding of nature: "In the Middle Ages, nature was feared; the uncontrollable wilderness or barren loomed frightening against the security of the enclosed" (2003, p. 182). Inglewood, an unexplored forest "located in the middle of the Anglo-Scottish marches" (Jansen, 1995, p. 26), serves as the setting for both *The Wedding* and *Carlisle*. Initially, the woodlands in these texts reinforce a sense of ominous, archetypal primitivity that suggests danger. In *The Wedding*, Sir Gromer ambushes the unarmed Arthur in Inglewood and threatens with death: "Thou [Arthur] hast me done wrong many a yere / And woefully I shall quytte the here;" (lines 54-55). In *Carlisle*, Gawain, Baldwin, and Kay got lost in a dense mist, which causes them to seek refuge at the house of the supposedly monstrous Carl, rather than face the danger of spending the night outdoors (line 151). A closer analysis of these encounters in the forest reveals that woodlands do not function as spaces of fixed identities; rather, they constitute liminal zones where identities remain fluid, multifaceted, and interconnected. Rather than directly challenging the court, the forest contrasts with it, serving as a space of freedom where diversity, rebellion, and reversal can emerge. The place is not simply a setting where the knight comes across monstrosity through figures marked by physical or moral deformity; instead, roles within this space are subject to significant transformations, with the knight himself potentially embodying or performing monstrosity. Consequently, the Arthurian court and the woodlands in *Carlisle* and *The Wedding*, perceived as distinct from one another, are, in fact, permeable. The crossing of these boundaries highlights the instability of binaries, showing that the seemingly separate identities of the knights are closely connected to those deemed monstrous, thus emphasizing the fluid connection between monstrosity and chivalry.

The Wedding starts in the forest of Inglewood, where Sir Gromer ambushes Arthur, driven by a desire for personal revenge. Sir Gromer is initially portrayed as "the traditional monstrous churl by his great strength and by his rude address to King Arthur" (Ramsey, 1983, p. 205). However, Arthur's interaction with Sir Gromer quickly reveals that monstrous behavior is not confined to Sir Gromer alone. Sir Gromer presents himself as a dispossessed knight, claiming that his lands were unjustly seized and granted to Gawain by Arthur (*The Wedding*, lines 55-60). Along with the eventual restoration of Sir Gromer's lands at the end of the romance (*The Wedding*, line 814), Arthur's clear reluctance to acknowledge or address Sir Gromer's grievances, along with Sir Gromer's determination to retaliate by attempting to kill Arthur, all imply that his claims may possess a degree of legitimacy. Warren Brown (2012) provides a detailed examination of the unlawful appropriation of land and property by the church, landowners, and regional lords during the Middle Ages, emphasizing the repercussions of these actions across various literary genres, including romances (Introduction, pp. 1-29). Hence, Legally speaking, the confiscation of land by a king constitutes a violation of an individual's inheritance rights. Despite his sovereignty, Arthur is not in a position to "distribute estates and titles at his whim to whomever he wished …. Beginning in the twelfth century, *ius commune* [common law] protected an individual's rights to hold property, so that a king could not expropriate property arbitrarily" (Forste-Grupp, 2007, p. 109). Therefore, Arthur's behavior is monstrous in its imposition of severe economic hardship on Sir

Gromer by stripping him of his identity, rights, property, and social status without just cause. Consequently, Sir Gromer becomes an outcast, leading him to seek refuge and redefine his identity within the fluid, uncharted spaces of Inglewood's forests.

Furthermore, the woodland serves as the only feasible setting for Sir Gromer to confront Arthur directly, free from external interference or diplomatic constraints. As previously discussed, Inglewood's association with freedom closely aligns with Bhabha's (1994) concept of an "in-between space that entertains difference without an assumed or imposed hierarchy" (Introduction, p. 5). This interstitial space allows Sir Gromer to execute his plan to kill Arthur. In desperation, Arthur implores Sir Gromer to uphold the knightly tradition of sparing an unarmed opponent, protesting, "Shame thou shalt have to sle me in veneré, / Thou armyd and I clothyd butt in grene, perdé" (*The Wedding*, lines 82-83). He relies on Sir Gromer's adherence to chivalric customs, particularly the expectation of mercy towards a defenseless knight. In response, Sir Gromer offers Arthur an alternative: rather than killing him outright, he grants him a reprieve on the condition that he return within a year with the answer to the question, "whate wemen love best in feld and town" (*The Wedding*, line 90).

Although Arthur initially agrees to keep the covenant secret, he soon reveals his predicament to Gawain (The Wedding, lines 152-172). This breach of his promise demonstrates that when chivalric principles do not serve his interests, Arthur does not hesitate to disregard them. However, verbal commitments hold considerable moral weight, particularly in relation to the chivalric ideal of truthfulness. As Colleen Donnelly (1999) observes, romance narratives frequently incorporate "performative speech acts (promises and warnings) which, by their very utterance, accomplish the very act to which they refer." (p. 330). The term "performative" originates from J.L. Austin's speech act theory, introduced in *How to Do Things with Words* (1955). Austin defines performative utterances as statements that do not merely describe reality but actively shape it – such as "I now pronounce you husband and wife," an utterance that enacts what it declares (Livia and Hall, 1997, p. 11). These utterances derive their meaning from a collectively accepted contextual framework. As Susan Crane explains in her discussion of marriage proclamations, "Proclamation at a wedding marries people not because it is a totally self-generated assertion of will but because it reiterates a convention within a ritual framework that people generally accept as accomplishing marriage" (2012, p. 3). In the medieval world, where illiteracy and oral tradition still encapsulated a large segment of society, verbal bond as a type of performative speech act traditionally bound the relevant parties to one another by virtue of mutual trust. Consequently, any violation of this bond signified either party's alignment with harm and, by extension, monstrosity. Besides the agreement between Arthur and Sir Gromer, two additional covenants are made: Sir Gawain promises to assist Arthur in finding the correct answer (*The Wedding*, lines 186-188); Dame Ragnelle promises to reveal what women most desire if "[t]hou [Arthur] must graunt me a knight to wed: / His name is Sir Gawen. / And such covenaunt I wolle make the" (*The Wedding*, lines 280-282). In her interaction with Arthur, she describes herself as a woman "[t]hat nevere yet begylyd man'" (*The Wedding*, line 320), underscoring her commitment to the virtue of truthfulness. She proves her sincerity by disclosing that women desire sovereignty: "desyren of men above alle maner thyng / To have the sovereynté, withoute lesyng" (*The Wedding*, lines 422-423). Sir Gawain has also vowed to marry Dame Ragnelle, despite the uncertainty surrounding the truth of her answer. Among the four characters, Arthur stands alone in breaking a verbal covenant for personal benefit. His breach of commitment and his admission to Gawain in *The Wedding* cannot be dismissed as a mere narrative device to advance the quest. During Arthur and Gawain's unsuccessful search for the correct answer (*The Wedding*, lines 184–225), Arthur meets Dame Ragnelle in Inglewood, where he accepts her demand that Gawain marry her in exchange for the knowledge he seeks. He does so without first consulting Gawain, revealing his self-serving nature: "'Alas!' he [Arthur] sayd; 'Nowe woo is me / That I shold cause Gawen to wed the, / For he wol be lothe to saye naye" (*The Wedding*, lines 303–305). Arthur acknowledges the ethical significance of breaking a verbal promise, lamenting to Gawain, "Alas! My worshypp [honour] therfor is nowe gone" (*The Wedding*, line 162). These actions highlight Arthur's morally questionable character, rather than simply serving as a plot device. In this context, Inglewood functions as both the origin of Arthur's dilemma and the setting for its resolution, symbolizing both risk and opportunity as a liminal space.

In his exploration of performative acts, Erving Goffman conceptualizes human interactions as performances involving key components such as setting, appearance, manner, and front –"the expressive equipment of a standard kind intentionally or unwittingly employed by the individual during his performance" (1956, p. 13). This framework broadens the scope of performance, extending it beyond formalized events to the everyday

interactions of individuals. However, Goffman does not imply that individuals are perpetually assuming false personas. Ian Hacking builds upon this idea, emphasizing the complex relationship between the agent and the role they perform, which evolves over time: "Throughout Goffman's work the idea of role is central … The roles are not gliding surfaces that conceal the true person. The roles become aspects of the person, some more owned, some more resented, but always an evolving side of what the person is" (2004, p. 290). In this way, the intersection of performative speech acts and social roles plays a critical role in the formation of identity, not only through external conventions but also as essential components of both individual and collective existence. The knights' deviation from chivalric principles leads them to embody the very qualities they seek to evade. In this context, Inglewood again plays a pivotal role in the *Carlisle*, challenging conventional notions of monstrosity by revealing instances of monstrous behavior among Arthurian knights. At the very beginning of the romance, Arthur and his retinue slaughters "Fyfe hundred der" (*Carlisle*, line 113) in Inglewood during a hunting session. Even by the exaggerated standards of romance, killing so many deer breaches established hunting practices (Pollack, 2016, p. 16). Overhunting becomes a monstrous act, representing an incursion of local landowners' rights and the welfare of the deer population itself (Pollack, 2016, p. 16). Thus, the court's hunting expedition reveals their aggression, unchecked violence, and self-centeredness, rendering them monstrous.

Inglewood also houses the Carl, a figure reputed to be monstrous, whose castle resembles the court of a noble. The Carl's aristocratic setting and sinister reputation encapsulate the duality of the woodland as a space of both danger and complexity. Lost within Inglewood and unable to return, Gawain, Baldwin, and Kay seek shelter in the castle of the Carl. Baldwin warns that the Carl is notorious for beating his guests to death (*Carlisle*, lines 148–150). Through this characterization, Inglewood immediately introduces a sense of danger for the knights. However, as the romance unfolds, the Carl is revealed as a moral man who condemns deceit and values goodwill and honesty – qualities he calls "carllus corttessy" (*Carlisle*, line 278). His straightforward moral code prioritizes honesty over feigned politeness, illustrating the depth and ambiguity of Inglewood's symbolic role in these romances.

Despite the Carl's fearsome reputation, it is Kay, one of the knights, who suggests that if they are not granted entry, they should use the "kyngus keyis" (*Carlisle*, line 203) – a euphemistic expression signifying a forced entry with weapons (Pollack, 2016, p. 17). This threat of using violence to enter a space where they seek shelter is a blatant transgression of courtesy. Such an act would be considered monstrous, as it involves intruding into an area from which they have been deliberately excluded, thereby disrupting the boundaries of acceptable behavior. Kay's suggestion to forcibly enter, invoking royal authority, reflects his misunderstanding of Inglewood as being within Arthur's domain. This misinterpretation implies a sense of entitlement, which he believes justifies the resort to violence in order to breach the castle's defenses: "And yeyf he be never so stoute, / Suche as he brewythe, seche schall he drenke; / He schall be bette that he schall stynke, /And agenst his wyll be thar" (*Carlisle*, lines 157, 161-162). This analysis highlights how actions that result in either harm or benefit function as markers of ethical boundaries, shaping distinctions between inclusion and exclusion, obedience and transgression, vanity and charity, moderation and excess, as well as the broader dichotomy between the acceptable and the prohibited. The ensuing tension emerges from the conflict between opposing forces vying for dominance along these geographical and conceptual borders.

The idea of beauty and physical normalcy also embodies a contested boundary. As Robert Olsen and Karin Olsen (2009) note, medieval perceptions often equated physical deviations from the European human norm with an immediate and overt sign of moral deviance (Introduction, pp. 8-9). However, when compared to the classical and Renaissance periods, medieval perceptions of beauty are characterized by a different emphasis: it is not primarily focused on proportion and harmony. Referring to Aquinas, Umberto Eco (2004) explains that the medieval view of beauty centers on active conformity to the integrity of a thing's form. To illustrate this with an example, Aquinas argues that a crystal hammer would be ugly because "the thing would have appeared unsuited to its proper function" (p. 88). There should be a correspondence between form and function. This is where many of the Arthurian knights in both romances fall short. They place excessive importance on outward appearance without considering the inner qualities or true purpose. This perspective is evident in how many knights react to the physical differences of those outside the Arthurian court in both of the romances. Thus, physical deviations act as a critique of the Arthurian knights' inclination to link monstrous behavior with individuals whose physical traits differ from conventional aesthetic ideals. Traditionally, such ideals have encompassed characteristics like fair skin, symmetrical facial and bodily proportions, and an overall sense of cleanliness.[5]

[5] Da Soller, C. (2010). *Beauty, evolution, and medieval literature* (pp. 105-106), on qualities of feminine beauty.

In the romances, the knights' initial reactions of fear or revulsion toward the physical differences of the Carl and Dame Ragnelle emphasize their divergence from conventional beauty standards. In *Carlisle*, for instance, during their initial encounter at the Carl's castle, Gawain, Kay, and Baldwin are immediately taken aback by his enormous size. The narrator describes him as "two tayllors yardus a brede...Nine taylloris yerdus he was hyghtht / And therto leggus longe and wyghtht" (*Carlisle*, lines 257, 259-260), emphasizing his overwhelming size. He has a broad face (*Carlisle*, line 250), a large mouth (*Carlisle*, line 253), and legs that are "thycker" (*Carlisle*, line 264), with arms and fingers that are "gret" (*Carlisle*, lines 265-266). The knights observe in astonishment as the Carl drinks from "a cope of golde - / Nine gallons hit gane holde" (Carlisle, lines 292-293). His immense stature evokes a sense of amazement, fear, and intimidation in the knights, as it signifies "superior strength; which translates into the power advantage in confrontations" (Gilmore, 2012, p. 176). The Carl's formidable presence leaves little room for restraint, and his ferocity is further emphasized by the company of wild beasts – a bull, a boar, a bear, and a lion – whose presence heightens the atmosphere of peril (Carlisle, lines 224-236). Radulescu (2013) observes that the depictions of these household animals evoke the Carl's untamed nature: "All of them are bold, ferocious animals, whose descriptions induce terror" (p. 63). The narrator intensifies the sense of dread with the phrase, "He *semyd* a dredfull man" (*Carlisle*, line 249, emphasis added), suggesting that the Carl appears threatening. While he ultimately proves reasonable, his initial portrayal as a formidable figure highlights the tension between his intimidating appearance and his true character.

Physical divergence can also elicit feelings of abhorrence, as demonstrated in the encounter between Arthur and Dame Ragnelle in *The Wedding*. The narrator emphasizes her bodily excess in a manner that appears designed to repel both Arthur and the reader. Dame Ragnelle is depicted with a "red" face (*The Wedding*, line 231) and a "mowithe wyde" (*The Wedding*, line 232); her "yalowe" teeth (*The Wedding*, line 232) protrude from her "lyppes" (*The Wedding*, line 235), and she has a hunch "upon her bak" (*The Wedding*, line 237). Leech (2015) characterizes Ragnelle's physical features as being "misshapen and sagging body of the Bakhtinian grotesque," which reveals "what is usually hidden in the body – its interior – and in so doing challenges the boundaries of the body and the society from which that body emerges" (p. 214). Every aspect of Dame Ragnelle's physical appearance subverts the idealized proportions of feminine beauty traditionally upheld in the romance genre. In stark contrast to the slender, controlled, and seemingly unattainable body of romance heroines, Dame Ragnelle's grotesque form is exaggerated, sagging, and conspicuously displayed. She is described as possessing a "snotyd" nose (The Wedding, line 231), further emphasizing her deviation from conventional aesthetic ideals. "chekys syde as wemens hippes" (*The Wedding*, line 236), and "Hangygn pappys to be an hors lode" (*The Wedding*, line 241). Her transgressive body grants her a unique agency that enables her to challenge patriarchal feudal norms. As Beamer (2018) observes, Dame Ragnelle utilizes "her status as a loathsome creature to bypass assigned gender roles and wields it as a weapon" (p. 43), allowing her to pursue her will, such as marrying Gawain. Her corporeal difference affords her the agency to transcend the conventional role of the damsel in distress, allowing her to redefine notions of femininity on her own terms. This deviation from the norm ultimately enables her to form a union with Gawain, despite her seemingly unappealing appearance.

Noël Carroll (2002) describes this kind of discrepancy or "impurity," which "involves a conflict between two or more standing cultural categories," as "categorical contradictoriness" (p. 137). These contradictions elicit intense emotional responses, including disgust, horror, and fascination, which are evident in Arthur's reactions: "So foulle a Lady as ye ar nowe one / Sawe I nevere in my lyfe on ground gone; I nott whate I do may' (*The Wedding*, lines 306-308). Carroll's idea of "categorical contradictoriness" strongly resonates with Kristeva's (1982) concept of the abject, which she defines as something that "disturbs identity, system, order. What does not respect borders, positions, rules. The in-between, the ambiguous, the composite" (p. 4). Positioned between the boundaries of self, or subject, and other, or object, are fragmented parts that were once integral to the subject but have since been cast away. These liminal elements blur the distinctions between what is internal and external, self and other. Dame Ragnelle's dripping nose (*The Wedding*, line 231), protruding yellow teeth (*The Wedding*, lines 232, 235-236), and hunched posture (*The Wedding*, line 237) embody the abject, transgressing the body's normative boundaries. Her abject form thus evokes "great shame" (*The Wedding*, line 515) in Arthur upon her entrance into the court. Moreover, "Alle the contraye had wonder greatt / Fro when she com, that foule unswete;" (*The Wedding*, lines 521-522), and all the ladies "in her bower, / And wept for Sir Gawen" (*The Wedding*, lines 543-544). The court's reaction reveals a shallow association of moral worth with physical attractiveness.

Dame Ragnelle's body encapsulates a blend of cultural symbols. She is initially portrayed riding "a palfray was gay begon, / With gold beset and many a precious stone" (*The Wedding*, lines 246-247). Despite her grotesque appearance, her affluence is hinted at through her wedding dress, which costs more than "thre thowsand mark" (*The Wedding*, line 592) and is "fresher than Dame Gaynour" (line 591). When she introduces herself, she uses the title "Dame Ragnelle" (*The Wedding*, line 319) and calls herself "a Lady" (*The Wedding*, line 317) in her initial encounter with King Arthur. This romance stands out among its peers, as it "is the only one of the three versions in which the hag is named. She is not only named; her station is made known almost immediately" (Donnelly, 2007, p. 328). Her noble lineage and naming, combined with her assertive actions challenging feudal patriarchy, enhance her importance in the poem despite her initial marginalization. Hahn (2014) argues that "[t]hrough her relations with the various male characters – her kinship with Gromer, her compact with Arthur, her union with Gawain – Ragnelle literally holds the poem together, for she is their link with each other" (p. 43). It is Ragnelle who provides Arthur with the solution to his dilemma, ensures her desire to marry Gawain is fulfilled, and reconciles her brother, Sir Gromer, with Arthur's court.

Though Ragnelle claims the status of a lady, her disregard for table manners at her wedding feast shocks the Arthurian court members. Bornstein (1983) provides extensive research on medieval codes of feminine conduct in her book *The Lady in the Tower*. In *Chastoiement des dames* (late 13th century), Robert of Blois instructs women to "not eat or drink too much. … When drinking, she [a woman] should wipe her mouth so as not to get grease on the cup. She should not get her hands greasy" (pp. 59-60). Moderation and refinement are the principal virtues expected during meals. However, Ragnelle's description portrays her repulsively: she has nails "long ynchys thre" (*Carlisle*, line 607), eats with her hands, and has an insatiable appetite, "She ete as moche as six that ther wore; / That mervaylyd many a man … / Therwith she breke her mete ungoodly" (*Carlisle*, lines 605-06, 608). Her grotesque method of consuming meat violates customary etiquette, leading her to dine alone: "Therfore she ete alone" (*Carlisle*, line 609).

Carter (2003) compares Ragnelle's table manners to Chaucer's Prioress, who "exemplified well-performed femininity in her fastidious care [sic] avoidance of morsels falling from her lips, drops on her breast, or grease rings in her drink" (p. 39n30). However, the court's lack of empathy and overt disapproval of Ragnelle's relatively harmless breach of etiquette causes her isolation on her wedding day. In contrast, Gawain distinguishes himself with his careful manners, treating Dame Ragnelle with respect despite her deformed appearance and lack of decorum, which Ragnelle acknowledges: "'For thy sake I wold I were a fayre woman, / For thou art of so good wylle'" (*Carlisle*, lines 537-38). This comment subtly hints at her eventual transformation by the story's end. Thus, the wedding scene functions as a liminal space where the polarities between the Arthurian world and Dame Ragnelle are highlighted. Gawain's actions help bridge the gap between Dame Ragnelle and the Arthurian court, suggesting the possibility of eventual reconciliation between the two.

Likewise, the Carl is depicted as a wealthy, regional, non-noble character, possessing sufficient resources to live opulently like a powerful lord (*Carlisle*, lines 291, 421-22). He is portrayed as an enigmatic and ambivalent figure with contradictory identity markers. Although a giant, he has a wife and daughter who fit the typical depictions of romance heroines. His wife is described with "Her armus small, her mydyll gent, / Her yghen grey, her browus bente; / Of curttessy sche was perfette" (*Carlisle*, lines 364-66), while his daughter is "feyr and bright" (*Carlisle*, line 417). He keeps wild animals on his estate, symbolizing his untamed nature, yet he serves food and drink in gold cups and plates (*Carlisle*, lines 609-10) and has "Trompettys trompid" (*Carlisle*, line 613) before meals, as would befit a noble. He tells Gawain, Kay, and Baldwin that he disdains chivalric courtesy: "For her no corttessy thou schalt have" (*Carlisle*, line 277). Yet he seems to orchestrate an elaborate scheme to become part of the Arthurian court as the lord of "[t]he contré of Carelyle" (*Carlisle*, line 629). His plan involves urging Gawain to spend a night with his daughter (*Carlisle*, lines 475-80), inviting Gawain to marry her (*Carlisle*, line 565), and asking Gawain to bring Arthur to a feast (*Carlisle*, lines 589-90). Furthermore, the Carl's residence near Inglewood and his control over wild animals highlight his dominance over nature in the area, which Arthur unknowingly tries to extend his royal authority over by arranging a hunting expedition at the romance's beginning (*Carlisle*, lines 29-123). However, the power negotiation in this contested space implies that expansion is not as straightforward as it seems: "In the Carl's domain, Arthur's knights find themselves as much prey as hunters" (Taylor, 2003, p. 188).

The Carl meticulously devises tests for the Arthurian knights to assess their moral integrity. The initial test reveals how the identities of monstrous and chivalrous figures can shift based on their choices, whether commendable or detrimental. This test focuses on charity. Following the initial offering of drinks, the knights step outside to check on their horses one by one. Baldwin observes that his horse is caught in the rain while a foal is sheltered. He decides to swap their positions, rationalizing his choice by stating, "'Thow schalt not be fello wytt my palfray / Whyll I am beschope in londe'" (*Carlisle*, lines 305-06). The act of removing the foal simply because it does not deserve to stay next to Baldwin's horse exemplifies his vanity. This action reveals Baldwin's unwarranted disdain and disrespect for the Carl's property. His claim to be a bishop only worsens the situation, as vanity is regarded as one of the gravest sins, particularly for bishops. Furthermore, Baldwin fails to recognize the vanity inherent in his actions, openly admitting to the Carl that he is the one who has displaced the foal (*Carlisle*, line 309). In response, the Carl proclaims, "Therfor a bofett thou schalt have" (*Carlisle*, line 310). Despite Baldwin's protests, citing his status as "a Clarke of ordors hyghe" (*Carlisle*, line 313), he cannot avoid receiving a blow to the head that renders him unconscious (*Carlisle*, lines 316-18).

Similarly, Kay proceeds to force the foal out: "Out att the dor he drof hym out / And on the backe yafe hym a clout" (*Carlisle*, lines 322-23). The Carl immediately appears and labels Kay as "Evyll-taught" (*Carlisle*, line 328), striking him down. The Carl's characterization of the knights as "Evyll-taught" (*Carlisle*, line 328) underscores the socially constructed nature of evil. This epithet also "implies his [the Carl's] frustrations with Arthur as their apparent 'teacher'" (Taylor, 2003, p. 189). The monstrosity exhibited by Baldwin and Kay is rooted in their inflated self-esteem and their blatant disregard for anyone or anything they consider inferior to their social standing. As Lindsay points out, "using chivalry to build beneficial relationships, Kay and Baldwin assume that their noble status excuses them from interacting harmoniously with those outside the noble world. They seem to view themselves as innately chivalrous but under no obligation to exercise that chivalry beyond noble circles" (p. 410). In contrast, Gawain's attitude towards the foal differs significantly from that of his fellow knights. When he notices the foal, Gawain takes a protective and helpful stance. Recognizing that "the foll had stond in rayne" (*Carlisle*, line 346), he brings it into the stable and drapes "his manttell of grene" (*Carlisle*, line 348) over it. His actions do not favor anyone or anything at the expense of others; instead, he adopts an inclusive approach that benefits all.

At this moment, the Carl's understanding of traditional courteous behavior becomes evident as he discreetly observes Gawain and "thankyd hym full curtteslye" (*Carlisle*, line 353) for his thoughtful actions. Baldwin and Kay's supremacist attitudes continue to manifest throughout the feast. Baldwin considers himself the most honorable guest and takes the first seat without invitation, while Kay "sett on the tother syde / Agenst the Carllus wife so full of pryde" (*Carlisle*, line 362). When Kay sits beside the lady of the house, he even lusts after her, lamenting, "'Alas,' thought Kay, 'thou Lady fre, / That thou schuldyst this ipereschde be / Wytt seche a foulle weghtht!'" (*Carlisle*, lines 373-75). This discreet remark reflects his unchecked lechery and blatant disrespect. The monstrosity displayed by Baldwin and Kay is evident in their assumed sense of superiority and disdain for anyone or anything they perceive as beneath them. As Lindsay (2007) states, "using chivalry to build beneficial relationships, Kay and Baldwin assume that their noble status excuses them from interacting harmoniously with those outside the noble world. They seem to view themselves as innately chivalrous but under no obligation to exercise that chivalry beyond noble circles" (p. 410). In contrast, Gawain's attitude towards the foal stands in stark contrast to that of his fellow knights. Gawain takes a protective and helpful stance when he notices the foal. Realizing that "the foll had stond in rayne" (*Carlisle*, line 346), he brings it into the stable and covers it with "his manttell of grene" (*Carlisle*, line 348). His actions do not favor one party at the expense of another; instead, he adopts an inclusive approach that benefits everyone. At this moment, the Carl's awareness of traditional courteous behavior is evident as he quietly observes Gawain and "thankyd hym full curtteslye" (*Carlisle*, line 353) for his considerate actions. Baldwin and Kay's supremacist attitudes continue to be evident throughout the feast. Baldwin assumes himself the most honorable guest and takes the first seat without invitation, while Kay "sett on the tother syde / Agenst the Carllus wife so full of pryde" (*Carlisle*, lines 362). Seated next to the lady of the house, Kay even lusts after her and laments, "'Alas,' thought Key, 'thou Lady fre, / That thou schuldyst this ipereschde be / Wytt seche a foulle weghtht!'" (*Carlisle*, lines 373-75). Kay's discreet remark reveals his unchecked lechery and blatant discourtesy. Irritated by Kay's behavior, the Carl reprimands him: "'Sytt styll, … and eete thy mette / Thow thinkost mor then thou darst speke," (*Carlisle*, lines 376-77). As Taylor observes, at this point, "the Carl equates them [Kay and Baldwin]

with beasts … much as he told his whelps shortly before to 'Ly style, hard yn' (241)" (p. 197). The two knights' indulgence in their base urges exemplifies their monstrosity, contrasting with Gawain's polite conduct as he waits in the hall until invited to the table (*Carlisle*, lines 380-81).

The Carl's second test highlights the relational nature of monstrosity. This test involves obedience to the host, as the Carl asks Gawain to throw a spear at him: "take a sper in thy honde / And at the bottredor goo take thy passe / And hit me evyn in the face;" (*Carlisle*, lines 384-86). Although unusual, Gawain's compliance might seem monstrous due to the potential harm to the Carl. However, as a guest, Gawain should trust his host's reasoning and comply with his request. Wright (2001) praises Gawain's perceptiveness, noting that "Gawain's excellence consists … in his Odyssean ethical relativism, his ability to recognize and adopt whatever code of conduct best suits the circumstances" (p. 657). Gawain is set apart from Baldwin and Kay by his understanding that they face an unfamiliar code of conduct requiring adaptation. In contrast, Baldwin and Kay respond with a rigid adherence to traditional norms, preventing harmonious relations. When Gawain throws the spear, the Carl calmly bows "his hede, that syre, / Tyll he hade geve his dentte" (*Carlisle*, lines 395-96) and thanks Gawain for following his instructions (*Carlisle*, line 401). Thus, Gawain avoids monstrosity in the second test as well. The narrator, however, subtly emphasizes Gawain's eagerness, "Syr Gawenn was a glade mann wytt that" (*Carlisle*, line 391), and the intensity of his throw: "He yafe the ston wall seche a rappe / That the goode sper all tobrake" (*Carlisle*, lines 397-98). Unlike his companions, Gawain channels his inner wildness into the non-harmful action of throwing the spear.

The third test also involves obedience to the host and tests Gawain's virtue of restraint. It takes the form of a classic bedroom temptation scene, though somewhat vulgar and crude. Sir Gawain is "unarmyde" (*Carlisle*, line 452) and is asked to "take my [the Carl's] wife in thi armus tweyne / And kys her in my syghte" (*Carlisle*, lines 455-56). The Carl is fully in control of the situation and appears to take voyeuristic pleasure in it (*Carlisle*, lines 455-68). While Gawain has previously displayed restraint in matters of courtesy, now "the passions of the flesh … are at stake," and he fails noticeably "as he seems to have succumbed to his fleshly desires both in his adoring/lustful gaze at the Carl's wife and subsequent unbridled enthusiasm for the awkward test of getting into bed with her" (Radulescu, 2020, p. 67). Gawain readily accepts the request: "'Syr, thi byddynge schall be doune, / Sertaynly in dede, / Kyll or sley, or laye adoune'" (*Carlisle*, lines 458-60). He completes the third test by obeying the Carl's request but fails to restrain his desire for sexual relations with the Carl's wife. The Carl intervenes, adopting the tone he usually reserves for addressing his animals: "When Gawen wolde have doun the prevey far, / Then seyd the Carle, 'Whoo ther! / That game I the forbade" (*Carlisle*, lines 466-68). In this moment, Gawain, too, is reduced to the status of the Carl's animals due to his brief lapse into animalistic desires. His lust jeopardizes the honor of the Carl's wife, an act that would be monstrous were it not for the Carl's intervention. Nonetheless, the Carl acknowledges Gawain's efforts and, as a consolation, grants him permission to visit his daughter's room, "And play togeydor all this nyght" (*Carlisle*, line 486). According to Taylor (2017), this is "a cannily Arthurian move" on the Carl's part, as "[h]aving baited the knight with sex through his wife, the Carl now hopes Gawain will proffer a new line of carls ripened with the blood of both the borderlands and Arthur's centralized regime" (p. 198). The Carl's eventual entry into Arthurian society validates his scheme and underscores the insignificance of physical divergence in attaining acceptance in the Arthurian court.

The Carl's ultimate integration into Arthurian society is both surprising and noteworthy, as chivalry was traditionally seen as "an ethic [which] was at once Christian and martial and aristocratic. Its elitist social and martial overtones undoubtedly contributed much to its enduring force, at least as much as the Christian sanction that it had acquired in an earlier age" (Keen, 2003, p. 117). Despite his different corporeality and lineage, the Carl's inclusion at the end of the romance signals an alternative perspective on chivalry represented by figures like Ramon Llull. In his famous treatise *Book of the Order of Chivalry* (13th c.), Llull (2015) highlights the performative nature of chivalry, emphasizing that knights should act as instruments of social welfare, beneficence, and justice. Externally, they might be "maid knychtis of þe most persones" or be given the "moost noble beeste / and the beste / the most noble armures" (pp. 18-19). However, "gif þow be wikit, þow art enemy of cheualry and art contrary to his commandmentis & honouris" (p. 18). Llull's treatise aligns with *Carlisle* and *The Wedding* in suggesting that virtuous and worthy behavior is chivalric, while wicked and harmful behavior is monstrous. In this context, Sean Pollack (2009) observes that "[c]hivalry as a complex set of codes was under continual negotiation, redefinition, and scrutiny, but the fifteenth and sixteenth centuries in England

saw an increase in literary productions that actually debated the meaning of chivalry" (p. 18). *The Wedding* and *Carlisle* are among these texts, exploring the ancestral relationship through the lens of chivalry and monstrosity as discursive constructs understood through demonstrations of merit and vice. The Carl proposes a moral code that bypasses chivalric courtesy as the central quality for noble social relations. He views courtesy as encouraging pretentiousness, thus negating the virtue of truth, associating it with insincere flattery. He believes flattery is motivated by self-interest. For instance, when the three knights arrive at the Carl's castle, they courteously kneel before him, hoping to secure lodging and avoid offending the reputedly monstrous figure. However, just before this scene, Kay considers attacking the Carl and breaking into his castle without permission: "He schall be bette that he schall stynke, / And agenst his wyll be thar" (*Carlisle*, lines 161-62). Thus, the Carl justifiably dismisses their seemingly graceful gesture as hypocritical, ordering them to "stond upe anon" (*Carlisle*, line 273). To him, courteous behavior is ambiguous due to its potential for deceit and the difficulty of discerning genuine intent. Instead, his conception of courtesy, based on mutual and immediate benefit for both parties, yields beneficial and concrete results. As Lindsay (2015) notes, the Carl adopts this "socially beneficial code of conduct [because] it allows for social mobility and mutually satisfactory relationship for anyone who has a desire … to participate in the chivalrous community" (p. 405). Consequently, the Carl provides the knights with shelter out of necessity, while coincidentally needing it himself to break a curse that can only be lifted through a series of tests. The Carl's admission into the chivalric community represents a mutually beneficial and rational "political bargain between two classes of society, the nobility, and the commoners. It expresses a commitment by each party to respect the other's rights and thereby to restore order" (Brandsen, 1997, p. 299). The harmony between the "monstrous" Carl and the Arthurian court is made possible by the fluid portrayal of identity. Accordingly, the Carl pledges to "forsake my [his] wyckyd lawys; / Ther schall no mo men her be slawe, iwys" (*Carlisle*, lines 541-42).

The Carl's movement across social hierarchies finds a parallel in Ragnelle's journey. Through her connections and personal agency, Ragnelle gains the freedom to defy the restrictive norms of the patriarchal feudal system. Over the course of the romance, she transitions both literally and metaphorically from the margins – Inglewood – to the center – the Arthurian court. This movement highlights the actual permeability of the supposed boundaries of femininity and masculinity, achieved through her actions. In doing so, Ragnelle disrupts the passive gender roles typically ascribed to women in the medieval period. At first glance, her later declaration of obedience might seem contradictory; at the end, Ragnelle vows that she "shal be obaysaunt; / To God above I [she] shalle itt warraunt, / And nevere with you to debate" (*The Wedding*, lines 784-86). However, this is not a surrender but rather a "social bargain" (Ramsey, 1983, p. 207). Similarly, King Arthur restores the lands that Sir Gromer claims were unjustly taken from him (*The Wedding*, lines 814-15), in return for Gromer's loyalty and service as a vassal. Thus, true sovereignty is not about unrestricted freedom but about a balanced respect for different realms of authority and expertise.

4. Conclusion

These romances explore the knights and their alleged adversaries in *Carlisle* and *The Wedding* as being in a fluid state of becoming either monstrous or chivalrous, determined by their borderland encounters. Their affiliation with either category is renegotiated by examining their actions, which may or may not endanger their communities. In *Carlisle* and *The Wedding*, the somatic differences between the knights' adversaries are not presented as the primary indicators of monstrosity. Physical distinctions, which may elicit wonder or revulsion, are instead depicted as failures of the knight's incomplete adherence to chivalric virtues. Rather than reinforcing an association between physical deformity and monstrosity, these romances challenge the Arthurian knights' initial perceptions of physical differences as threatening or repulsive. Encounters between the knights and their foes are examined through the idea of monstrosity. Physical divergence is further downplayed by emphasizing the adaptability of their unusual bodies and by demonstrating how these bodies can be realigned with chivalric ideals. Therefore, monstrosity is better understood as behavioral (non)conformity to chivalric principles, rather than as a matter of physical characteristics. The knights' encounters with their enemies are examined through the lens of monstrosity as performance. It is argued, accordingly, that the traditional traits attributed to the knights and their enemies become porous at the borders, and knights themselves may embody monstrosity when they deviate from the ethical codes meant to regulate their impulses.

References

Bartlett, R. (2001). Medieval and modern concepts of race and ethnicity. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, *31*(1), 39-56. Project Muse.

Bartlett, R. (1994). *The making of Europe: Conquest, colonization and cultural change 950-1350*. London: Penguin.

Beamer, C. N. (2020). 'She was recouered of that that she was defoylyd': Recuperating Dame Ragnell's lute. *Arthuriana*, *30*(1), 26-53.

Bildhauer, B., & Mills, R. (2003). Blood, Jews, and monsters in medieval culture. In B. Bildhauer (Ed.), *The monstrous Middle Ages* (pp. 75-97). Toronto: University of Toronto Press.

Birrell, J. R. (1980). The medieval English forest. *Journal of Forest History*, *24*(2), 78-85. JSTOR.

Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. London: Routledge.

Bornstein, D. (1983). *The lady in the tower: Medieval courtesy literature for women*. Hamden: Archon.

Brandsen, T. (1997). Sir Gawain and the Carl of Carlisle. *Neophilologus*, *81*, 299-307.

Brown, W. (2001). *Unjust seizure: Conflict, interest, and authority in an early medieval society*. London: Cornell University Press.

Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.

Bynum, C. W. (2005). *Metamorphosis and identity*. New York: Zone.

Campbell, J. (2004). *The hero with a thousand faces*. Princeton: Princeton University Press.

Carroll, N. (2020). Fantastic biologies and the structures of horrific imagery. In J. A. Weinstock (Ed.), *A monster theory reader* (pp. 136-148). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Carter, S. (2005). Trying Sir Gawain: The shape-shifting desire of Ragnelle and Bertilak. *Reinardus: Yearbook of the International Reynard Society*, *18*(1), 29-51. JSTOR.

Cohen, J. J. (2006). *Hybridity, identity, and monstrosity in medieval Britain: On difficult middles*. New York: Palgrave Macmillan.

Crane, S. (2012). *The performance of self: Ritual, clothing, and identity during the Hundred Years War*. University of Pennsylvania Press.

Derrida, J. (1984). Deconstruction and the other: An interview with Jacques Derrida. In R. Kearney (Ed.), *Dialogues with contemporary continental thinkers: The phenomenological heritage* (pp. 107-126). Manchester: Manchester University Press.

Donnelly, C. (1997). Aristocratic veneer and the substance of verbal bonds in *The weddynge of Sir Gawen and Dame Ragnell* and *Gamelyn*. *Studies in Philology*, *94*(3), 321-343. JSTOR.

Donzel, E. J. van, & Schmidt, A. B. (Eds.). (2009). *Gog and Magog in early Syriac and Islamic sources: Sallam's quest for Alexander's wall*. Brill.

Eco, U. (2004). *On beauty: A history of a Western idea* (A. McEwen, Trans.). Secker & Warburg.

Forste-Grupp, S. L. (2002). A woman circumvents the laws of primogeniture in *The weddynge of Sir Gawen and Dame Ragnell*. *Studies in Philology*, *99*(2), 105-122. JSTOR.

Gilmore, D. D. (2012). *Monsters evil beings, mythical beasts, and all manner of imaginary terrors*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Goffman, E. (1956). *The presentation of the self in everyday life*. Edinburgh: University of Edinburgh.

Griffin, C. J. (2010). More-than-human-histories and the failure of grand state schemes: Sylviculture in the New Forest, England. *Cultural Geographies*, *17*(4), 451-472. JSTOR.

Hacking, I. (2004). Between Michel Foucault and Erving Goffman: Between discourse in the abstract and face-to-face interaction. *Economy and Society*, *33*(3), 277–302.

Haybron, D. M. (2002). Moral monsters and saints. *The Monist*, *85*(2), 260-284.

Ingham, P. C., & Warren, M. R. (2003). Introduction. In P. C. Ingham & M. R. Warren (Eds.), *Postcolonial moves: Medieval through modern* (pp. 1-19). New York: Palgrave Macmillan.

Jansen, J. E. (2019). *Monsters in the Sir Gawain cycle: Reflections of tensions surrounding aristocratic identity in the fifteenth-century Anglo-Scottish borderlands* (Master's thesis). Leiden University.

Kearney, R. (2002). *Strangers, gods, and monsters: Interpreting otherness*. Routledge.

Keen, M. (1984). *Chivalry*. New Haven: Yale University Press.

Keen, M. (2003). *Nobles, knights and men-at-arms in the Middle Ages*. London: Bloomsbury.

Kekes, J. (1993). *Facing evil*. Princeton: Princeton University Press.

Kline, N. R. (2003). Maps, monsters and misericords: From creation to apocalypse. *Profane Arts of the Middle Ages*, *11*, 175-192.

Kristeva, J., & Roudiez, L. S. (1984). *Powers of horror: An essay on abjection*. New York: Columbia University Press.

Leech, M. (2007). Why Dame Ragnell had to die: Feminine usurpation of masculine authority in *The*

wedding of Sir Gawain and Dame Ragnell. In S. E. Passmore & S. Carter (Eds.), *The English "Loathly Lady tales": Boundaries, traditions and motifs* (pp. 213-234). Kalamazoo, MI: Medieval Institute Publications.

Lindsay, S. (2015). The courteous monster: Chivalry, violence, and social control in *The Carl of Carlisle*. *The Journal of English and Germanic Philology*, *114*(3), 401-418. JSTOR.

Livia, A., & Hall, K. (1997). *Queerly phrased: Language, gender, and sexuality*. Oxford University Press.

Llull, R. (2015). *The book of the order of chivalry - Llibre de l'ordre de cavalleria - Libro de la orden de caballeria* (A. Cortijo Ocaña, Ed. & Trans.). Amsterdam: John Benjamins.

Macy, G. (2012). Theology of the Eucharist in the Middle Ages. In I. C. Levy (Ed.), *A companion to the Eucharist in the Middle Ages* (pp. 365-399). Leiden: Brill.

Olsen, K. E., & Houwen, L. A. J. R. (2001). *Monsters and the monstrous in medieval northwest Europe*. Leuven: Peeters.

Pekşen Yakar, A. (2019). *Into a wyld forest": The forest as an ideological space in middle English metrical Arthurian romances.* (dissertation).

Pollack, S. (2009). Border states: Parody, sovereignty, and hybrid identity in *The Carl of Carlisle*. *Arthuriana*, *19*(2), 10-26. JSTOR.

Radulescu, R. (2019). Extreme emotions: Sir Gawain and the Carl of Carlisle and the danger from within. *Arthuriana*, *29*(4), 57-73. JSTOR.

Ramsey, L. C. (1983). *Chivalric romances: Popular literature in medieval England*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

Robson, M. (2006). Local hero: Gawain and the politics of Arthurianism. In K. Busby & R. Dalrymple (Eds.), *Arthurian literature* (Vol. 23, pp. 81-94). Cambridge: D. S. Brewer.

Sandidge, M. L. (2012). Hunting or gardening: Parks and royal rural space. In A. Classen (Ed.), *Rural space in the Middle Ages and early modern age: The spatial turn in premodern studies* (pp. 389-406). Berlin: De Gruyter.

Sir Gawain and the Carle of Carlisle. (1995). In T. Hahn (Ed.), *Sir Gawain: Eleven romances and tales* (pp. 81-113). Kalamazoo: Medieval Institute Publications.

Soller, C. D. (2010). Beauty, evolution, and medieval literature. *Philosophy and Literature*, *34*(1), 95-111.

Strickland, D. H. (2003). *Saracens, demons and Jews: Making monsters in medieval art*. Princeton: Princeton University Press.

Taylor, J. (2017). Arthurian biopolitics: Sovereignty and ecology in *Sir Gawain and the Carl of Carlisle*. *Texas Studies in Literature and Language*, *59*(2), 182-208. JSTOR.

Uebel, M. (2005). *Ecstatic transformation: On the uses of alterity in the Middle Ages*. New York: Palgrave Macmillan.

Uebel, M. (1996). Unthinking the monster: Twelfth-century responses to Saracen alterity. In J. J. Cohen (Ed.), *Monster theory: Reading culture* (pp. 264-292). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Weisl, A. (1995). *The persistence of medievalism: Narrative adventures in contemporary culture*. New York: Routledge.

Williams, D. (1996). *Deformed discourse: The function of the monster in Medieval thought and literature*. University of Exeter Press.

Williams, D. (2019). The courtly life of monsters: The 'chivalric' rituals and reputations of human and nonhuman beings in *The wedding of Sir Gawain and Dame Ragnell* and *The Carl of Carlisle*. *Studies in Philology*, *116*(4), 569-596. JSTOR.

Williams, M. H. (2003). *Icons of Irishness from the middle ages to the modern world*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Wright, G. (2001). Churl's courtesy: Rauf Coilȝear and its English analogues. *Neophilologus, 85*(4), 647–662. https://doi.org/10.1007/s11061-001-0146-6

Wolfthal, D. (1999). *Images of rape: The "heroic" tradition and its alternatives*. Cambridge: Cambridge University Press.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑.Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İhtimam Etiği Bağlamında Ekofeminizm*

Ecofeminism in the Context of the Ethics of Care

Erol ŞİMŞEK[1] ve Fatma NALBANT[2]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Artvin, erolsimsek@artvin.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-8924-9640
[2]*Öğr. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Artvin,* orcid.org/0000-0003-2588-1804

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
29.10.2024
Kabul/Accepted:
20.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1575527

Anahtar Kelimeler
Ekofeminizm,
İhtimam Etiği,
Çevre Etiği.

ÖZ

Ekofeminizm, ekolojik sorunlara feminist bir perspektifle yaklaşan ve çözüm önerileri getiren "melez" bir siyasal ekolojik yaklaşımdır. Kadınların tahakkümü ile doğanın tahakkümü arasında bağlantı kuran ekofeministler, ataerkil yapının oluşturduğu militarist, hiyerarşik ve doğanın yok edildiği bir toplumun ötesinde yeni bir toplumun inşasına dair ortak bir tahayyülü paylaşmakta ve kadınların ezilmesinin önlenebilmesi için insan-doğa ilişkisinin yeniden ve sağlıklı bir şekilde kurulması gerektiğini savunmaktadırlar. Literatür incelemesine dayalı olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı ekofeminizmin; doğaya karşı mevcut zararlı uygulamaların altında yatan ahlâki algıya yönelik eleştirileri ile insan-doğa arasındaki ahlâki ilişkilerin yeniden inşasına yönelik önerileri bağlamında çevre etiği yaklaşımını ortaya koymaktır. Çalışmanın temel iddiası ekofeminist çevre etiğinin; ilişkisellik, bağlamsallık ve sorumluluk vurgusuyla öne çıkan ihtimam etiği fikrine dayandığı yönündedir. Ekofeminizm ihtimam etiğinin sınırlarını genişleterek ekolojik krizin çözümü adına doğaya ihtimam gösterilmesi, alan tanınması, onun çoğalmasına ve gelişmesine izin verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda ihtimam düşüncesinden mülhem ekofeminist çevre etiği, tüm dünyevi varlıklara saygı ve özen gösterilmesi, tüm "çevresel seslerin" dinlenmesi ve çeşitliliğe duyarlı olunması gerektiği düşüncesini merkeze almaktadır.

Keywords
Ecofeminism,
Ethics of Care,
Environmental Ethics.

ABSTRACT

Ecofeminism is a 'hybrid' political ecological approach that approaches ecological problems from a feminist perspective and proposes solutions. Linking the domination of women with the domination of nature, ecofeminists argue that the human-nature relationship must be re-established in a healthy way in order to prevent the oppression of women. The aim of this study, which is based on the literature review technique, is to reveal the criticisms of ecofeminism against the moral perception underlying the current harmful practices against nature and its suggestions for the reconstruction of the moral relations between human and nature. The main claim of the study is that ecofeminist environmental ethics is based on the idea of care ethics, which emphasises relationality, contextuality and responsibility. Ecofeminism expands the boundaries of the ethics of care and argues that in order to solve the ecological crisis, nature should be cared for, given space and allowed to reproduce and develop. In this context, ecofeminist environmental ethics, which is derived from the idea of care, centres on the idea that all earthly beings should be respected and cared for, all 'environmental voices' should be listened to and diversity should be sensitive.

Atıf/Citation: Şimşek, E. ve Nalbant, F. (2025). İhtimam Etiği Bağlamında Ekofeminizm. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 563-576
Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatma NALBANT, fatmanalbant@artvin.edu.tr

* Bu çalışma, 16-18 Mayıs 2024 tarihlerinde gerçekleştirilen 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda özet olarak sunulan "İhtimam Etiği Bağlamında Ekofeminizm" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş hâlidir.

1. Giriş

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı, gittikçe derinleşen çevresel krize yönelik endişelerin artmaya başladığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda çevre sorunları çeşitli platformlarda tartışılmaya başlamış, raporlar hazırlanmış; birçok yazar, sivil toplum örgütü, çevre hareketi, siyasal parti konuyu gündemine almıştır. Böylece çevre sorunları küresel düzeyde siyasal bir ilginin konusu hâline gelmiştir. Çevresel bozulmalar ve bunların çözümüne yönelik olarak bir yandan bütüncül ve köktenci çözümler önermeden yalnızca çevreyi korumaya yönelen "çevreci" düşünceler ortaya çıkarken bir yandan da sorunların kökenine inerek kapsamlı ve bütüncül değişimler öngören "siyasal ekoloji" tartışmaları gündeme gelmiştir.

Siyasal ekolojinin bir ayağını liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, Marksizm, anarşizm, feminizm gibi klasik siyasal geleneklerin çevreyle kurdukları bağ çerçevesinde yapılan tartışmalar oluşturmaktadır. Bunlardan biri, ekolojik sorunlara feminist bir perspektifle yaklaşan ve çözüm önerileri getiren ekofeminizmdir. 1970'li yılların ortalarında ortaya çıkan bu "melez" yaklaşım, kadınların tahakkümü ile doğanın tahakkümü arasında bağlantı kurmaktadır. Ekofeministler temel olarak ataerkil yapının oluşturduğu militarist, hiyerarşik ve doğanın yok edildiği bir toplumun ötesinde yeni bir toplumun inşasına dair ortak bir tahayyülü paylaşmakta ve kadınların ezilmesinin önlenebilmesi için insan-doğa ilişkisinin yeniden ve sağlıklı bir şekilde kurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu açıdan ekofeminist yaklaşım, çevresel sorunların çözümünde ve doğanın korunmasında kadınların daha aktif bir rol almasını teşvik etmektedir.

Bu çalışma, ekofeminizmin etik yaklaşımını konu edinmektedir. Çalışmanın temel amacı ekofeminizmin; doğaya karşı mevcut zararlı uygulamaların altında yatan ahlâki algıya yönelik eleştirileri ile insan-doğa arasındaki ahlâki ilişkilerin yeniden inşasına yönelik önerilerini ortaya koymaktır. Kısaca amaç; ekofeminizmin çevre etiği tasavvurunda temel hareket noktalarını belirlemektir. Çalışmanın temel iddiası ise ekofeminist çevre etiğinin; ilişkisellik, bağlamsallık ve sorumluluk vurgusuyla öne çıkan ihtimam[†] (*ilgi/özen/bakım*, İng. *"care"*) etiği fikrine dayandığı yönündedir.

Uluslararası literatür incelendiğinde doğrudan ihtimam etiği üzerine çeşitli disiplinlerde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Noddings (1984) eğitim, Tronto (1993) siyaset bilimi, Gilligan (2003) psikoloji ve Held (2005) felsefe alanında çalışmalar yapmış ve insanların ve daha sonraki süreçte insan olmayanların da ontolojik olarak ilişkisel olduğunu savunarak ihtimam etiğini ilişkisel düşünmenin bir yolu olarak ele almışlardır. Ayrıca ihtimam etiği teorisyenleri arasında bazı farklılıklar bulunmasına rağmen teorisyenler etiğin neyin erdemli ya da adil olduğuna dair önceden tanımlanmış kavramlar yerine belirli ihtimam etkileşimlerinin özgüllüklerine dikkat etmeyi içerdiğini vurgulamışlardır (Raghuram, 2019: 613-614). Ulusal literatür incelendiğinde de ihtimam etiği ile ilgili çeşitli disiplinlerde farklı bağlamlarda çalışmaların (Karacan, 2017; Teke Lloyd, 2018; Çekem, 2020; Göker, 2020; Şimşek, 2022; Öner ve Atsız, 2022; Önder ve diğerleri, 2023) yapıldığı görülmekle birlikte, doğrudan ekofeminizm ile ihtimam etiği ilişkisinin ortaya koyulduğu çalışmaya rastlanmamıştır.

Dolayısıyla bu çalışma, ekofeminizmin etik yaklaşımının ihtimam etiği çerçevesinde ele alınması ve ekofeminizmin, ihtimam etiği anlayışının kapsamını ne derece genişlettiğinin ortaya koyulması bakımından önem taşımaktadır.

Nitel araştırma yöntemlerinden literatür incelemesine dayalı olarak hazırlanan çalışmada, öncelikle ekofeminizmden genel olarak söz edilmektedir. Çeşitli ekofeminist yaklaşımlar ve bunların ortak özellikleri ifade edildikten sonra "ihtimam" teorisi ele alınmaktadır. Mevzubahis "ihtimam" olduğunda doğallıkla, ahlâkın cinsiyetle bir ilişkisi olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Dolayısıyla ihtimam teorisi literatürünün öncü isimlerinin bu konudaki bakış açılarına yer verilmektedir. Ardından ekofeminist düşüncenin, insan-doğa ilişkisine yönelik yaklaşımında ihtimam etiğinin dilinden nasıl yararlandığı ortaya koyulmaktadır.

[†] İngilizcedeki "care ethics" kelimesi Türkçeye "ilgi etiği", "özen etiği", "bakım etiği" ve "ihtimam etiği" olarak çevrilmektedir. Ulusal literatürde bu çevirilerden daha çok "bakım etiği"nin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca özellikle sağlık alanında tercih edildiği ifade edilebilir. Ancak Şimşek'in (2022: 729-730) de belirttiği gibi bakım etiğinde tek taraflı bir eylem ve karşılıksızlık bulunurken ihtimam etiğinde karşılıklı bir ilişkisellik söz konusudur. Dolayısıyla bu çalışmada, diğerlerinden daha kapsayıcı olduğu düşünülen "ihtimam etiği" kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

2. Ekofeminizm

Ekofeminizm, feminist düşüncenin yeşil ile ilgili konulara ilgi göstermesiyle birlikte 1970'li yıllarda ortaya çıkmış, çevreci düşüncenin temel felsefi ekollerinden çeşitli varyasyonları ihtiva eden bir düşünsel akım ve harekettir. Ekofeminizm kavramı ilk defa Fransız feminist Françoise d'Eaubonne tarafından 1974'te yayımlanan *"La Féminizme ou la Mort" (Feminizm veya Ölüm)* isimli eserde kullanılmıştır (Ferry, 2000: 54). Bu eserde "kadınlara yönelik baskı ve doğaya yönelik baskı arasında bağlantı kurulmuş, hem kadın hem de doğanın özgürlüğünün beraber olacağı" iddia edilmiştir (Tong, 2006: 432). Kadınların tahakkümü ile doğa arasında bir bağlantı olduğu iddiası, ekofeminizmin temel anlayışlarından biri olarak nitelendirilmektedir (Cuomo, 2002: 4).

Ekofeminizm kelimesinin kökeni incelendiğinde "eco-ecology" ve "feminizm" kelimelerinin birleşiminden oluştuğu görülmektedir. Aslında kavram, temelinde ne anlatıldığını açıkça göstermektedir. Ekofeminizm, kadın özgürlük hareketi ile ekolojiyi koruma hareketinin birleşimidir. Bu açıdan ekofeminizm, tamamen ekoloji odaklı feminizm türüdür (Ottuh, 2020: 168). Genel olarak bu yaklaşım kadın ve doğa arasındaki ilişki ile ilgilidir ve küresel adalet mücadelesinde ekoloji ve feminizmin bir araya gelmesini amaçlamaktadır (Donovan, 2015: 396). Bu bakımdan ekofeminizmin, "feminizm ve ekoloji arasındaki buluşma" olarak nitelendirilmesi bu kelimeyi daha da anlaşılır kılmaktadır (Puleo, 2017: 27).

Ekofeminizmin temel inancı, kadın üzerindeki üstünlüğün doğanın bastırılmasıyla paralel olduğu ve bu karşılıklı tahakkümün, kontrolcü ataerkil toplum tarafından çevresel yıkıma yol açtığıdır. Bu felsefe, doğanın ezilmesi ile kadın arasında hayati bir bağ olduğu ilkesine dayanmaktadır. Dolayısıyla feminist teori ekolojik bir perspektifi, ekolojik sorunlar da feminist bir perspektifi içermelidir. Çünkü ekofeministler bu önemli iki perspektifi önemsemeyen bir çevre felsefesinin teorik ve pratik olarak yetersiz olacağını ileri sürmektedir (Ottuh, 2020: 167). İnsanoğlu ve doğa arasındaki aşırı ayrılık, insanların doğadan ayrı ve doğanın kontrolörü olduğu görüşüne katkıda bulunmuştur. Oysa işin aslı insanların doğa yasalarının bir parçası ve onlarla iç içe olduğudur (Plumwood, 1991: 10).

Sosyal ve politik bir hareket olarak ekofeminizm dünyanın her yerinde kendini göstermektedir. Hindistan'daki "Chipko[‡] Hareketi", ABD ve Avrupa'daki militarizme ve tehlikeli atık dökümüne karşı gerçekleştirilen hareketler ve Kenya'daki "Yeşil Kuşak" hareketi dünyada kadınların çevreci hareketlerde liderlik üstlendiği ekofeminist hareketlerdir. Bu hareketlerin kadınlar ve feminist bakış açıları tarafından yönetildiği ve cinsiyet, ırk ve sınıf gibi faktörler aracılığıyla bireylerin ve doğanın egemenliği arasındaki bağlantıyı gösterdiği görülmektedir (Kumar Singh, 2023: 20). Daha sonra geniş kitlelere yayılan bu hareketler, kadınların öncülüğünde başlaması nedeniyle ekofeminizmin öncü hareketleri kabul edilmektedir. Türkiye'de ise 1980'li yıllarda ekolojik ve yeşil hareketlerde kadınların liderlik özellikleri ile ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. Akkuyu'da yapılmak istenen nükleer santrale karşı, Yatağan termik santraline karşı, Manisa, Erzurum (Tortum) ve Karadeniz Bölgesi'nde yapılan hidroelektrik santral (HES) karşıtı direnişler, Muğla Kurudere köyü kadınlarının ormanları korumak adına yaptıkları eylemler, 2011 yılında Sinop'un Gerze[§] ilçesindeki termik santralin kurulmasına karşı gösterilen direniş, 2014 yılında Bergama altın madeni direnişi[**], Yırca mahallesinde zeytin ağaçlarını korumaya çalışan kadınların mücadelesi, Rize'nin Fındıklı ilçesinde Karadeniz'in dereleri için direnen kadınların hareketleri doğrudan ekofeminist hareketi olarak nitelendirilmeseler de bu çevreci hareketler, doğa ve kadın ilişkisinin önemini ortaya koyan çevreci hareketlerdir (Yılmaz Aslantürk, 2018: 317; Değirmenci, 2019: 9; Hazar Kalonya, 2021: 455).

Ekofeminizm, tekil bir teori veya hareket değildir. Dolayısıyla ortaya çıkışından itibaren düz bir hat üzerinde doğrusal bir şekilde gelişmemiştir. Literatürde genellikle ekofeminizm içerisinde yer alan farklı ekofeminizmler "liberal ekofeminizm", "kültürel ekofeminizm", "sosyal ekofeminizm" ve "sosyalist ekofeminizm" olmak üzere dört gruba ayrılarak incelenmektedir:

Liberal ekofeminizm: Liberal ekofeminizm yeni kanuni düzenlemeler yoluyla mevcut idari yapıları değiştirerek insan-doğa arasındaki ilişkilerin düzeltilebileceğini vurgulayan reformcu bir yaklaşımdır (Tamkoç, 1996: 79).

[‡] Hintçede "sarılma, kucaklaşma" anlamına gelen Chipko kelimesi, hareketi tanımlamak için kullanılmaktadır. Kadınlar ağaçlarla "kucaklaşır" ve vücutlarını ağaçlar ile ormancılar arasına sokarak kesilmelerini önlemektedirler. Sosyal hareketler bazen toplumda bir değişiklik yapmak veya bazı değişikliklere direnmek veya her ikisi için de geçerlidir. Chipko hareketi, her ikisi için de geçerlidir (Shameer, 2015: 27-28).

[§] Bkz: https://www.birgun.net/haber/koylu-kadinlar-termik-santral-nobetinde-59591

[**] Bkz: https://bianet.org/haber/bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri-160766Soma'nın

Liberal ekofeministlere göre ekolojik sorunların sebebi doğal kaynak kullanımının aşırı düzeyde artması ve pestisitler ile diğer çevresel kirleticilerin düzenlenmesindeki başarısızlıktır. Bu sorunların çözümü ise daha iyi bilim, çevresel koruma, kanunlar ve iyi bir yönetimle mümkündür. Kadınlara bilimsel faaliyetlere katılma, yönetim mekanizmalarında yer alma, hukuk eğitimi ve kanun hazırlama süreçlerinde rol almaları için eşit fırsatların sağlanması durumunda, onlar da erkekler gibi, çevrenin iyileştirilmesi, doğal kaynakların korunması ve hayat kalitesinin artırılması hususunda katkı sağlayabilirler (Merchant, 2005: 200-201). Bu bağlamda liberal ekofeministler yalnızca kadına has olduğu düşünülen değerlere ve rollere karşı çıkarak kadınlarla erkeklerin eşit toplumsal rollere sahip olmalarını ve bunun önündeki hukuki ve toplumsal engellerin ortadan kaldırılmasını talep etmektedirler (bkz. Warren, 1987; Pepper, 1996; Sandilands, 1998; Plumwood, 2004).

Kültürel ekofeminizm: Kültürel ekofeminizmin kökleri radikal feminizme dayanır ve ataerkil düzenin "kadın" cinsiyetiyle ilişkilendirilen nitelikleri değersizleştirmesine karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Bu değersizleştirmeye karşılık kültürel ekofeministler; sezgi, ihtimam/bakım, beslenme, duygular ve beden gibi kültürel ve tarihsel olarak kadınlarla ilişkilendirilen niteliklere büyük önem verirler ve bunlara olduğundan daha fazla değer atfedilmesi gerektiği kanısındadırlar (Carlassare, 2000: 94). Tarih boyunca neredeyse tüm kültürlerde kadınlar fizyolojik yapısı, doğurganlığı, toplumsal rolleri ve psikolojik yapıları nedeniyle doğaya erkeklerden daha yakın görülmüştür. Kadınlar bu özellikleri ve rolleri nedeniyle daha ziyade evde kalmış ve evin yönetimiyle ilgilenmiştir. Kadınlar evde ve yakın çevrelerinde kişisel sorunlarla ve krizlerle başa çıkmak durumunda kaldığından ve duyarlılık yeteneği gelişmiş olduğundan pratik çözümler bulma ve çocukların gelişme süreçlerine destek olma noktasında deneyim kazanmıştır. Kültürel ekofeministlere göre böyle kişisel ve cinsiyete ilişkin özellikleri kadının kişisel sorunlarını politik sorunlar olarak ortaya koymaktadır. Onun için ekofeministlere göre kadının biyolojik özellikleri ve doğurganlığı kendisi ve ekolojik aktivizm için bir güç kaynağı hâline gelmektedir. Kültürel ekofeministler bu güçten, doğanın lehine yararlanılması gerektiğini düşünmektedirler (Merchant, 2005: 201-203).

Sosyal ekofeminizm: Sosyal ekofeminizm, Murray Bookchin'in sosyal ekoloji anlayışına dayanmakta ve ekolojik ve sosyal tahakkümler arasında ilişki kurmaktadır. Bu anlayışa göre doğanın tahakküm altına alınması, insanın insan üzerindeki tahakkümünden kaynaklanmaktadır. Sosyal ekofeminizm toplumun, insani desantralize topluluklar olarak yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir. Bunun için merkezî yönetim yerine ademimerkeziyetçi yönetimlerin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Sosyal ekofeminizm; kadın üzerinde "evlilik", "çekirdek aile", "romantik ilişki", "kapitalist devlet" ve "ataerkil din" gibi sosyal kurumlar aracılığıyla kurulan tahakkümü sorgulamaktadır. Kadının kurtuluşunu, hayatı tümüyle piyasa toplumuna indirgeyen iktisadi ve sosyal hiyerarşilerin ortadan kaldırılmasına bağlı görmektedir. Bunun için kapitalist üretim ve bürokratik devlette ön koşul olan kamu-özel ikilemini ortadan kaldıracak desantralize topluluklara ihtiyaç vardır. Bu tür topluluklarda kadınlar kamusal hayatta ve yerel yönetimlerde özgür birer katılımcı olarak yer alabilecektir. Hiyerarşinin olmadığı, hesap verebilirliğin ön planda olduğu bu toplumda çocuk bakımı hem kadının hem erkeğin sorumluluğunda olur; kadınlara yönelik tecavüz ve şiddet ortadan kalkardı. Sosyal ekofeminizm, adet gören, gebe kalan, doğum yapan ve emzirenlerin erkekler değil kadınlar olması nedeniyle erkek ve kadın üreme kapasitelerindeki farklılıkları kabul eder, ancak bunların cinsiyet hiyerarşileri ve tahakküm gerektirdiği fikrini reddeder. Sosyal ekofeministlere göre hem kadınlar hem de erkekler, ihtimama/bakıma dayalı ekolojik bir etiğe sahip olabilir (Merchant, 2005: 206).

Sosyalist ekofeminizm: Sosyalist ekofeminizmin öncüleri Carolyn Merchant ve Mary Mellor'dur. Ariel Salleh de sosyalist ekofeminizmin gelişimine katkıda bulunmuştur. Birçok ekofeminist, radikal veya Marksist feminizmin aksine, sadece cinsiyet veya sınıf eksenleri değil, birden fazla eksende tahakkümü analiz edip bozmaya çalıştığı için, sosyalist feminizmi ekofeminizm için tek geçerli temel olarak benimsemiştir. Sosyalist ekofeminizm, kapitalizmdeki sınıf tahakkümüne ek olarak ataerkillik ve emperyalizm gibi diğer tahakküm biçimlerini resme dâhil ederek Ortodoks Marksizm'den ayrılmaktadır. Sosyalist ekofeminizm açıkça anti-kapitalisttir ve ekolojik açıdan sürdürülebilir olan ve devletçi olmayan sosyalizm biçimlerini savunmaktadır (Carlassare, 2000: 91-92). Adil ve sürdürülebilir bir dünya kavramının merkezinde üretim yerine üreme kategorisini bulundurmaktadır. İnsan dışı doğanın tüm yaşamın maddi temeli olduğunu ve yiyecek, giyim, barınak ve enerjinin insan yaşamının sürdürülmesi için elzem olduğunu varsaymaktadır. Sosyalist ekofeminizme göre doğa, egemen olunacak pasif bir nesne değil, aktif bir öznedir ve insan onunla sürdürülebilir ilişkiler geliştirmelidir. Sosyalist ekofeminizm, üretim ve üreme ile üretim ve ekoloji arasındaki diyalektik ilişkilere odaklanan kapitalist ataerkilliğe yönelik bir eleştiri sunarak kültürel ekofeminizmin ötesine

geçmektedir. Sosyalist ekofeminist bir bakış açısı, toplumsal ve ekolojik dönüşümleri analiz etmek ve yaşamın sürdürülebilirliğine ve adil bir topluma yol açacak toplumsal eylemleri önermek için bir bakış açısı sunmaktadır. Bu anlayış insanların açgözlülüğüne ve arzularına değil, ihtiyaçlarının karşılanması üzerine odaklanmaktadır ve hızlı büyüme yerine doğayla sürdürülebilir ilişkiler kurma potansiyeline sahiptir (Merchant, 2005: 208-210). Dolayısıyla sosyal ve sosyalist feminizm eleştirilerini kapitalist ataerkil sistemin üstüne oturtmaktadır. Ataerkil ilişkilerin etkisi ile kadınların erkekler tarafından ezilmesiyle kapitalist üretim sisteminde insanların bunu doğayı ezerek yapması arasında hiçbir fark olmadığı ileri sürülmektedir. Gerek doğanın gerek kadınların kullanılacak birer kaynak olarak görülmesi ve meta hâline getirilerek üzerinde egemenlik kurulması gibi piyasa ekonomisinin değişmez ilkelerinin artık değişmesi gerektiği hem sosyal feministler hem de sosyalist feministler tarafından çok ciddi bir biçimde irdelenmektedir. Kültürel ekofeministlerin kadın-doğa ilişkileri üzerine çok derinlemesine incelemeler yapmasına karşın sosyal ve sosyalist ekofeministler egemenlik, özgürlük ve sosyal adalet gibi konulara odaklanmaktadır (Tamkoç, 1996: 79).

Bu dört yaklaşımın her biri insan-doğa ilişkilerinin düzeltilip geliştirilmesi hususunda ekofeminizme farklı bakış açıları sunmaktadır. Her ne kadar tek bir ekofeminizmden söz etmek mümkün değilse de ekofeministlerin genel olarak paylaştığı dört temel özellikten bahsedilebilir (Daly, 1994: 285-287):

1. Ekofeministler kadınların tahakkümü ile doğanın tahakkümü arasındaki bağlantıları görünür kılmaya çalışır. Ekofeministler için ataerkil yapılar (cinsiyetçilik, ırkçılık, sınıfçılık, vb.) sadece insan ilişkilerini şekillendirmekle kalmaz; aynı zamanda doğanın, insan dışı dünyanın algılanış ve muamele ediliş biçimini de düzenler.
2. Ekofeministler hiyerarşik ilişkilerin üstesinden gelmeye ve bunları destekleyen tahakküm mantığını yıkmaya çalışır. Bu mantığa göre, farklılık aşağılık duygusuna işaret eder. Bu varsayım üsttekilerin alttakileri kontrol etmesine; ezenlerin ezmesine izin verir. Bu mantığın yıkılması tüm hiyerarşik ikiliklerin sorgulanmasına yol açar. Bu ikilikler; zihin-beden, akıl-duygu, erkek-kadın, insan-insan olmayan, insan-tanrı ve siyah-beyaz olarak ifade edilebilir. Ekofeministler bu çiftlerdeki farklılıkları inkâr etmezler; daha ziyade bu tür farklılıkların daha fazla veya daha az değer veya ahlâki değerlilik atfedilmesini gerektirdiği düşüncesini reddederler.
3. Ekofeministler radikal biçimde toplumsal ve bağlamsaldır. Ekofeministler etiği haklar, kurallar ve ilkeler olarak görmek yerine, etiğin bağlamdan ortaya çıktığını ve bağlamın da topluluk içindeki ilişkiler olarak anlaşılması gerektiğini düşünürler. Ekofeministlere göre ilişkiler "kim olduğumuzu anlamamızın merkezinde yer alır." Bu açıdan ekofeministler "insan" ve "doğa" kavramını yeniden anlamaya çalışır.
4. Diğer feminist ve özgürlükçü perspektifler gibi ekofeminizm de pratiğe dayanır. Ekofeminist düşünce, kendi durumları ile çevrelerinde meydana gelen çevresel bozulma arasındaki bağlantılara karşı mücadele eden belirli kadın gruplarının özel deneyimlerinden ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma ekofeminizmin üçüncü özelliğini yani etik yaklaşımını konu edinmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki kısmında ekofeminizmin, doğaya karşı mevcut zararlı uygulamaların altında yatan ahlâki algıya yönelik eleştirileri, insan ve doğa kavramlarını yeniden anlama çabası ve bu ikisi arasındaki ahlâki ilişkilerin yeniden inşasına yönelik önerileri değerlendirilmektedir. Söz konusu değerlendirme ihtimam etiği yaklaşımı temel alınarak yapılmaktadır.

3.İhtimam Etiği

İhtimam etiği, geleneksel etik anlayışlara alternatif olarak 20. yüzyılın son çeyreğinde öne sürülen bir yaklaşımdır. Kadınların anne ve eş olarak ev içi rollerinde ortaya çıkan tutumlar, kadın varoluşuna içkin bakım, ilişkisellik, sevgi, sorumluluk ve güven temelinde, *ihtimam/bakım etiği* olarak adlandırılan (Des Jardins, 2006: 484) kavramla ifade edilmektedir. İhtimam etiği, etik meseleleri değerlendirirken kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü; etik meselelerin içinde bulunulan bağlam, ilişki ve sorumluklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği gibi iddialarla ortaya çıkıp gelişmiştir. İhtimam teorisinin üç önemli öncüsü olarak Milton Mayeroff, Carol Gilligan ve Nel Noddings ifade edilebilir. Dolayısıyla bu yaklaşımın, öncüleri bağlamında ele alınarak yaklaşımda hangi hususlar üzerinden değerlendirilmelerin yapıldığının gösterilmesi ile ekofomenizm-ihtimam etiği ilişkisinin ortaya koyulmasına yönelik önemli bir çerçeve sağlanacaktır.

İhtimam etiği yaklaşımının kurucusu olarak kabul edilen Milton Mayeroff, *"On Caring"* isimli eserinde, bir insanla ilgilenmenin, ona ihtimam göstermenin temelde onun "büyümesine", "kendini gerçekleştirmesine" yardım etmek anlamına geldiğini belirtmektedir (Mayeroff, 1971: 1). Bu anlamda biriyle ilgilenmek, sadece kendi bencil duygularını tatmin etmek adına birine yönelmek ya da bu ilgi ilişkisini geliştirmek değildir. Aksine buradaki ilgi, "ilgilenen" ile "ilgilenilen" arasındaki karşılıklı bir ilişkiyi, her ikisinin de varlığının tanınmasını içermektedir. Mayeroff, ilişkisel bir bağlama sahip olan ilgi/ihtimam kavramının başka birçok kavramla bağlantılı olduğunu vurgulamakta ve ilginin temel bileşenlerinden bahsetmektedir. Bunlar; bilme, alternatif ritimler, sabır, dürüstlük, güven, tevazu, umut ve cesaret olarak sıralanabilir. Mayeroff tüm bu kavramları vurgularken esasında, ilginin sahip olduğu işlevi ve insan yaşamındaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır (Mayeroff, 1971: 12). Bu amaçla Mayeroff, ilginin işlevini gerçekleştirebilmesi için ilgilenilenin gelişiminin ve kendini gerçekleştirmesinin odağa alınması gerektiğini söylemektedir. Örneğin; öğretmen-öğrenci ilişkisinde öğretmen, tüm dikkatini kendinden ziyade öğrencinin üstünde toplamalıdır. Çünkü ilgi ancak başkasına yöneltilirse karşıdakinin kendini geliştirmesine dair duyulan istek yerini bulmuş olur (Mayeroff, 1971: 29).

Mayeroff'un "ilgilenen-ilgilenilen" ilişkisinden hareketle "öğretmen-öğrenci" arasında kurmaya çalıştığı bu ilişki, kendisinden sonra ihtimam etiğiyle ilgilenen birçok yazara yol gösterici olmuştur. Kimi yazarlar bu ilişkiyi kadın-erkek bağlamında ele alırken kimileri de etik teoriler içerisinde ihtimamın hangi teoriye daha yakın durduğu üzerinde durmakta ve ihtimamı bir erdem olarak kabul ederek ihtimam etiğini, erdem etiği geleneğinin bir devamı ya da kolu olarak görme eğiliminde olmaktadırlar (Çağrı Mutlu, 2017: 129).

En az Mayeroff kadar öne çıkan Carol Gilligan ise ihtimam teorisini daha ziyade kadınların ilişkisel gelişiminden hareketle ortaya koymaktadır. Gilligan (2003) *"In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development" (Farklı Bir Sesle: Psikolojik Teori ve Kadın Gelişimi)* adlı eserinde ihtimam etiğinin herkesin bir sese sahip olmasının, dikkatle, özen ve saygıyla dinlenmesinin önemini anlayan ilişkilerin geliştirilmesine dayandığını ifade etmektedir Gilligan cinsiyet ile ahlâki gelişim arasında bir bağlantı olduğu düşüncesindedir. Başka bir ifadeyle Gilligan'a göre kadınların ve erkeklerin ahlâki duyarlılıkları farklı şekilde gelişir. Kadınlar "farklı bir sesle" akıl yürütürler. Kadınların ahlâki yargıları daha bağlamsaldır; ilişkilerin ve anlatıların ayrıntılarına daha fazla gömülmüştür. Kadınlar ahlâki meselelerde çoğunlukla duygusallık, ilişkisellik, bağlamsallık ve sorumluluk gibi faktörleri göz önünde bulundurur. Erkekler ise akılcılık, haklar, adalet, evrensel kurallar ve ilkeler, otonomluk gibi faktörleri önceler. Kadınlar kişilik gelişimlerinde ve dünyayı anlamlandırmada ilişkileri önemserler ve bunun sonucu olarak da ahlâki konularda hüküm verirken merhamet, acıma ve sorumluluk duygularıyla hareket ederler.

Bu şekilde farklı bir ahlâki sesin varlığını ortaya koyan Gilligan, esasında bu ahlâki sesi cinsiyet temelli değil tema temelli olarak nitelendirmiştir. Ona göre bunun kadınlarla ilişkisi mutlak değildir; "erkek ve kadın sesleri arasındaki karşıtlıklar burada iki düşünce biçimi arasındaki ayrımı vurgulamak ve her iki cinsiyet hakkında bir genellemeyi temsil etmekten ziyade bir yorumlama sorununa odaklanmak için sunulmaktadır" (Gilligan, 2003: 2). Buradan hareketle Gilligan ihtimam fikrini şöyle özetlemektedir (Gilligan, 2003: 19):

> *"Bu anlayışta, ahlâki sorun rekabet eden haklardan ziyade çatışan sorumluluklardan kaynaklanır ve çözümü için biçimsel ve soyut olmaktan ziyade bağlamsal ve anlatısal bir düşünme biçimi gerektirir. Tıpkı adalete dayalı ahlâk anlayışının ahlâki gelişimi haklar ve kurallar anlayışına bağlaması gibi ihtimam göstermeye ilişkin bu ahlâk anlayışı da ahlâki gelişimi sorumluluklara ve ilişkilere dair bir anlayışın çerçevesine yerleştirir."*

Gilligan'a göre sahip oldukları duyarlılık ve ilgi, ahlâki gelişimlerinde kadınları daha başarılı kılmaktadır. Ona göre ilginin merkezde olduğu bu kabulde, ilişkiler ve ilişkilerin beraberlerinde getirdikleri sorumluluklar daha iyi anlaşılabilir. Ahlâki gelişme, soyut kurallardan ziyade ilişkiler bağlamında ele alınır. Ve ilişki içerisindeki her bir bireyin sesinin duyulmasına özen gösterilir. Buna göre ihtimam etiği, ilişkilerin psikolojik mantığı üzerine kuruludur. Bu bakımdan adaleti temele alan ve Gilligan'ın daha ziyade eril olarak nitelendirdiği hakkaniyetin formel mantığına karşıt bir yapıya sahiptir. İhtimam etiğinin temelindeki kavram ise "sorumluluk"tur. Sorumluluk üzerinde yükselen ihtimam, evrensel bir kural olarak değil kendinde seçilmeye değer bir ilke olarak ortaya koyulmaktadır (Gilligan, 2003: 73-74).

Nel Noddings (1984) ise *"Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education" (İhtimam Göstermek: Etik ve Ahlak Eğitimine Feminen Bir Yaklaşım)* adlı eserinde ihtimam etiğinin, kadınların tecrübelerine dayandığını ve bu nedenle temelde kadınlara özgü olduğunu ifade etmektedir. Ona göre etik

problemlere yönelik geleneksel rasyonalist yaklaşımlar erkeklerin tecrübesine dayanarak oluşturulmasına karşılık ihtimam etiği, kadınların tecrübesinden türeyen bir yaklaşımdır. Bu anlamda Noddings'e göre ihtimamın kadınlara özgü olması, kadınlara atfedilen geleneksel toplumsal rollerden kaynaklanmaktadır: aileye, ihtiyaç sahiplerine, hastalara, vb. ihtimam göstermek gibi. Bu açıdan Noddings, ihtimamı "dişil" bir etik olarak nitelendirmiştir. Noddings'e göre bu durum, kadın ile erkek arasındaki özsel farklılıktan çok, kadınların toplumsal tecrübelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu tecrübeyi paylaşan erkekler de ihtimamı benimseyebilir. Neticede Noddings'e göre önemli olan, tıpkı Gilligan'da olduğu gibi, bireylerden ziyade ilişkilerdir. Her insan, hayatının farklı dönemlerinde ihtimam ilişkisi bağlamında farklı roller edinir. Burada esas olan roller değil, tarafların ihtimam ilişkisine yaptıkları katkıdır. İlişkilerde alınan sorumluluklar insanların (erkekler de dâhil) ihtimam gösterme becerilerini geliştirebilecektir.

Bu bağlamda Noddings, ihtimam etiğinin, kadın perspektifi ve tecrübesinden yola çıkılarak oluşturulan uygulamalı bir etik teori olduğunu ifade etmiştir (Noddings, 2002: 2). Noddings, anne-çocuk ve öğretmen-öğrenci ilişkisi gibi çeşitli ilişkiler üzerinden teorisini geliştirmeye çalışmıştır (Noddings, 1992: 45). Ona göre bu ilişki biçimlerinde alınan sorumluluklar, insanların birbirine ihtimam gösterme becerilerini geliştirebilecektir (Noddings, 2002: 215). Noddings'e göre ihtimam etiği teorisinin çıkış noktası kadın ve ev içi alanla yakından ilişkili olmakla birlikte erkekler de ihtimam gösterme becerisi edinebilecek kapasitede varlıklardır. Bu açıdan Noddings, erkeklerin ontolojik yapısında da ihtimam gösterebilme olanağının bulunduğunu vurgulamıştır (Noddings, 2002: 205-230). Sözü edilen teorisyenlerin öncülüğünde ilişki merkezli, bağlama duyarlı, duyguların merkezi öneme sahip olduğu ve sorumluluğa vurgu yapan feminist ihtimam etiği gelişmiştir (Şekil 1):

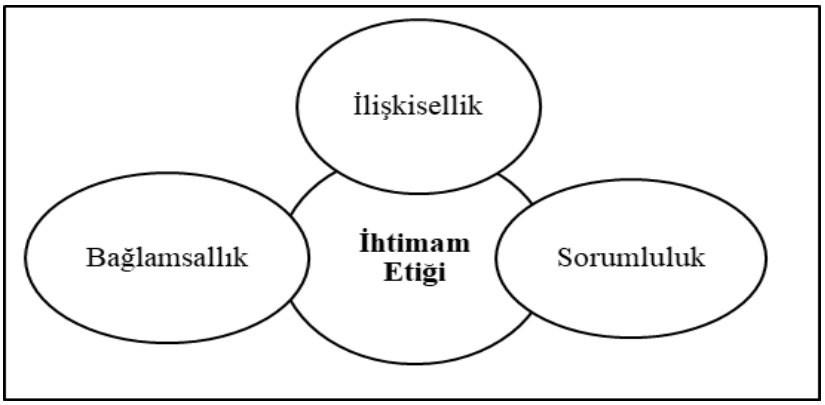

Şekil 1. İhtimam Etiğinin Temel Bileşenleri
Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İhtimam etiğinde, etik geleneğin en temel özelliklerinden birinin, insanların birbirleriyle "ilişkiler içinde varlık(lar)" olarak bağlantılı ve ilişkili olarak anlaşılması olduğu görülmektedir. İhtimam etiği, bireyselci veya kolektivist bir ontolojiden ziyade ilişkisel bir ontolojiye dayanır: "Karşılıklı bağımlılık ve bağımlılık ilişkileri varoluşumuzun temel özellikleridir" (Robinson, 2011: 4).

Ortaya koyulan bu etik yaklaşım çeşitli özellikleri açısından hak temelli geleneksel etik anlayıştan farklıdır. İhtimam etiği sorumluluğa, ilişkilere ve bir kişi ile diğer kişi arasındaki bağlantıya; hak etiği ise kurallara ve başkalarının haklarına saygıya vurgu yapmaktadır. Bu hakların temelinde nesnellik ve bireyselleştirilme bulunmaktadır. İhtimam etiği kavramındaki çözümler arasında endişe, özen, sürekli bağlılık, sorumluluk, fedakârlık ve başkasına zarar vermekten kaçınma yer almaktadır. Hak etiğinde, ahlâki ikilemleri çözmek için evrensel ilkelere bağlılık aranırken; ihtimam etiği ahlâki meselelere daha bağlamsal yanıtlar önermektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. İhtimam Etiği ile Hak Etiği Özelliklerinin Karşılaştırılması

İhtimam Etiği Özellikleri	Hak Etiği Özellikleri
Kişinin kendisini başkalarıyla bağlantılı olarak algılamasıyla elde edilir.	Benliğin diğerlerinden ayrılması ve bireyselleşmesi süreciyle elde edilir
Ahlâki muhakeme spesifik ve benzersiz olarak kavranan durumların bağlamsal ayrıntılarıdır.	Ahlâki muhakeme evrenseldir
İkilemler tümevarımsal düşünme yoluyla çözülür	İkilemler, soyut veya formel düşüncenin uygulanması yoluyla çözülür.
Aşamalar yoluyla gelişim sıralı ve hiyerarşiktir Ahlâki sorumluluk ilkesi kadınların sesine yansıyor	Aşamalar boyunca gelişim değişmez bir şekilde sıralı ve hiyerarşiktir Ahlâki sorumluluk ilkesi evrenseldir
Bağlılıklara, özveri ve bencillik konularına vurgu yapması ve ilişkileri birincil olarak ele alması ile ayırt edilir	Kuralların ve yasallıkların ayrılığı konularına yapılan vurgu ve bireyin birincil olarak değerlendirilmesi ile ayırt edilir

Kaynak: Brabeck'ten (1993) aktaran Reiter (1997: 301).

Gilligan, ihtimam etiğinin hak etiği yaklaşımından farkını üç noktada ifade etmiştir. İlk olarak; ihtimam etiği, haklardan ziyade sorumluluklara ve ilişkilere dayanmaktadır. İkinci olarak; soyutluktan çok içinde bulunulan somut duruma dayalıdır. Son olarak; ahlâkiliğin en iyi ifadesi "ilkeler bütünü" anlamına gelmeyip ihtimam gösterme aktivitesidir. Diğer bir ifadeyle ihtimam etiği, ahlâkiliği; soyut ve evrensel ilkeler yerine insanların gündelik yaşamda tecrübe ettikleri ahlâki sorunlar üzerinden açıklamaktadır (Tronto, 1987: 648). Dolayısıyla ihtimam etiği; etiği ve ahlâki görevleri kısmi ve evrensel olmayan ilkeler olarak görmektedir. Çünkü değerli ve yakın ilişki içinde olunan belirli kişilere karşı özel bir özen gösterilmesi gerekir.

İhtimam etiğine yönelik eleştiriler ise daha ziyade diğer talepler olan fayda, adalet ve haklarla çatışma olasılığı ile ilgilidir. Eleştirmenler, ihtimam etiğinin haksız kayırmacılığa yol açacağını iddia etmektedir. Bu eleştiriye cevaben, ihtimam etiği kavramının savunucuları, tüm ahlâki çatışmalardan uzak kalınamayacağını ancak belirli durumlarda farklı talepleri dengelemenin öğrenilebileceğini belirtmektedir. Feminist etik yaklaşımları, etiği, içerebileceği her türlü erkek önyargısını düzeltmek amacıyla yeniden düşünme taahhüdünü paylaşmaktadır. Diğer ahlâki hususları ihmal etme niyeti yoktur (Adhariani, 2017: 25).

Çalışmanın bu kısmına kadar ekofeminizmin, kadın ile doğa üzerindeki tahakkümden hareketle çevre sorunlarına bakışı ele alınmış; ihtimam etiği yaklaşımı, öncüleri bağlamında açıklanıp temel özellikleri çerçevesinde hak etiği ile karşılaştırılmıştır. Ekofeminizm; kadın ve doğa arasındaki tahakküm eşitliğini ortaya koymakla birlikte meseleyi ahlâki açıdan da değerlendirmektedir. Bu noktada, ekofeminizmin amacı doğanın saygınlığını ahlâki bir bağlamda yeniden tesis etmektir.

4.İhtimam Etiği ve Ekofeminizm İlişkine Dair

İlişkisellik, bağlamsallık ve sorumluluk vurgusuyla öne çıkan ihtimam etiğinin, başkasının ihtiyaçlarına cevap vermek, ona bakmak, onunla ilgilenmek, onun büyümesine, kendini gerçekleştirmesine yardımcı olmak ve onun zarar görmesini engellemek anlamına geldiği söylenebilir. Burada temel fikir, diğer insanlara olan sorumlulukları tanımak ve onlara karşı özen göstermektir. Bireyler arası ilişkilerdeki sorumlulukları ve değerleri vurgulayan ihtimam etiği, genellikle bireylerin birbirlerine karşı göstermeleri gereken özeni, dikkati ve duyarlılığı öne çıkarmaktadır. Bu kadınsı ihtimam fikri, çevresel krizlerin nedenlerinin ve çözümlerinin ortaya koyulmasında ekofeminizm için dayanak olmuş ve ekofeminist çevre etiği yaklaşımının mütemmim cüzü hâline gelmiştir. Bu bağlamda Adams ve Gruen'in (2014: 1) de ifade ettiği gibi ekofeminizm, ataerkil tahakkümü ortadan kaldırmak için ihtimam değerine dayanan doğa ile sağlıklı ilişkileri teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ekofeminizm, insan ve doğa arasındaki karşılıklı ilişkiye ve ataerkilliğin hiyerarşik, düalist ve baskıcı düşünce tarzı nedeniyle insanın doğa üzerindeki tahakkümüne odaklanmaktadır (Adhariani, 2017: 30). Dolayısıyla kadın-doğa tahakkümünün neden eşitlendiği ve ekofeminizmin ihtimam etiği yaklaşımını daha geniş bir kapsama nasıl taşıdığı burada ifade edilmeye çalışılmaktadır.

İnsan-doğa ilişkisinin parçalı ve düalist karakterinin, çevrenin bozulmasına büyük etkisi olmuştur. İhtimam etiği yaklaşımı, bu ilişkinin kökleri ayrılık kültürüne dayanan bir ilişkiden, insanlığın doğaya bağlı olduğu ve

bu nedenle ekolojik duyarlılığa dayalı bir ilişkiye ihtiyaç duyulduğunu kabul eden bir ilişkiye dönüştürülmesine yardımcı olabilir. İhtimam etiği yaklaşımı bu sayede mevcut baskıcı sistemi aşabilecektir. Çünkü doğa ile insan arasındaki ilişkiyi yeniden yaratmayı amaçlamaktadır (Cross, 2018: 36).

Doğayı bir bakım nesnesi olarak inşa etmek, ahlâki araştırmanın başlangıç noktasıdır (King, 1991: 80). İhtimam etiği ahlâkı, kişinin başkalarıyla ilişki içinde nasıl deneyimlediğine dair fizyolojik bir tepki olarak tanımlamaktadır (Donovan, 1990: 374). Bu anlamda ahlâkın kökeni başkalarıyla olan ilişkilerde görülmektedir. Bu, aynı zamanda doğayla olan ilişkide dikkat ve duyarlılık ihtiyacını da vurgulamaktadır. Donovan, önce sempati duymadan, birinin yardıma ihtiyacı olduğunda bunu anlayacak dikkati göstermeden ahlâklı olunamayacağını ifade etmektedir (Donovan, 2007: 199).

Ekofeminizmin temelinde, kadınların doğayla benzersiz bir ilişkisi olduğu ve bu ilişkinin sezgisel ihtimam ve koruma etiğine dayandığı düşüncesi yatmaktadır. Ekofeminizm, kadınların gezegeni kurtarmak için ekolojik bir devrim gerçekleştirme potansiyeline sahip olduğunu savunmaktadır. Kadınların biyolojik işlevleri aracılığıyla yeryüzüyle kurdukları duygusal bağ, erkeklerle ilişkilendirilen akıl egemen yaklaşımdan, ampirizmden ve güçten farklı olarak görülmektedir (Pande, 2003: 7).

Ekofeministlere göre ekolojik sorunların temel sebebi, "erkeklerin doğal süreçlere ve doğal dünyaya karşı kadınlara göre daha az duyarlı olmaları durumunu yansıtan" ataerkil sistemdir (Heywood, 2014: 94). Bu sebeple ekofeministlere göre ekolojik tahribatın bertaraf edilebilmesi açısından kadın radikal bir öneme sahiptir. Zira bazı ekofeministler, kadınların doğayla ilişki kurma, doğayı önemseme konusunda erkeklerden daha iyi bir konumda ve bunu yapmaya daha hazır olduklarını iddia etmektedirler. Kısacası kadınların doğaya daha yakın olduklarını ve dolayısıyla bu bağdan benzersiz bir iç görü elde edebileceklerini savunmaktadırlar. Bu ekofeminist tartışma iki şekilde gerçekleşmektedir. *"Bedene dayalı argüman"*ın savunucuları kadınların kendine özgü bedensel deneyimleri –ovulasyon, adet görme, gebelik, doğum ve emzirme gibi- yani biyolojik özellikleri sayesinde doğaya daha yakın olduklarını ve doğayla daha kolay bağlantı kurabildiklerini iddia etmektedirler (Archambault, 1993: 19; Heywood, 2010: 292).[††] Esasında burada kadınların doğayla yakınlıklarının kaynağı, "biyolojik anneliği kişisel olarak deneyimlesin ya da deneyimlemesin" anne olarak ortak kimlikleridir (Mellor, 2000: 109). *"Baskı argümanı"* ise kadınların cinsel iş bölümü ve buna bağlı baskıdan kaynaklanan ayrı sosyal gerçekliğinin, kadınların doğayla özel bir iç görü ve bağ geliştirmelerine yol açtığı inancına dayanmaktadır (Archambault, 1993: 19). Kadınların sahip oldukları geleneksel değerler "karşılıklılığı, iş birliğini ve beslemeyi içerir; bu değerler 'yumuşak' veya ekolojik özelliklere sahiptir." Nitekim kadınlar doğanın "kullanılabilecek bir kaynak" veya "boyunduruk altına alınacak bir güç" olduğu fikrine karşı çıkarlar. "Kişisel tatminin doğaya karşı değil doğayla birlikte olmaktan kaynaklandığını hissederler." Dolayısıyla ekofeministlere göre ataerkilliğin ortadan kaldırılıp yerine "yumuşak ve "ekolojik" özelliklere sahip kadın değerlerinin hâkim kılınması, insanlar ile doğal dünya arasında tamamen yeni bir ilişkiyi beraberinde getirecektir (Heywood, 2010: 292). Heywood (2010: 292), kadın ve erkeklerin doğa ile ilişkileri arasındaki farka dair ekofeminist düşünceyi şu şekilde ifade etmiştir:

> *"Kadın ve doğa arasında gerekli veya "doğal" bir bağ varken erkek ve doğa arasındaki ilişki oldukça farklıdır. Kadınlar doğa mahlûklarıyken erkekler kültür mahlûklarıdır: Onların dünyası sunî veya insan yapımıdır, doğal yaratıcılıktan çok insan ustalığının bir ürünüdür. Bu durumda erkek dünyasında akıl sezilerin üstünde yer alır, materyalizm mâneviyattan önce gelir, mekanik ilişkiler bütüncül ilişkilerden önemli bulunur. Siyasî-kültürel açıdan bu, rekabet ve hiyerarşi inancında yansıtılır. Doğal dünya için bunun anlamı açıktır. Bu açıdan ataerkillik, kültürün doğa üzerinde üstünlüğünü beraberinde getirir; doğa ise boyunduruk altına alınması, kullanılması ve üstünde yükselinmesi gereken bir güçtür. Ekolojik zarar ve cinsiyet eşitsizliği, "kültürlü" erkeğin "doğal" kadını yönettiği aynı sürecin bir parçasıdır."*

Bu bağlamda ekofeminizmin, kadının toplumdaki statüsü ile çevre arasında yakın bir bağlantı gördüğü sonucuna varılabilir. Kadınlar burada, çevre ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki bağlantı hâline gelmektedir. Kadınlar kaynak kullanımı, geleneksel sağlık sistemleri, sosyal, kültürel ve manevi gelenekler hakkında çok önemli bilgilere sahiptir. Üretken faaliyetleri ekonomiye katkıda bulunuyor; aile ve toplum gelişimini teşvik ediyor; zorlu fizikî ve politik koşullar altında değişimle başa çıkabilmek için yenilikçi çözümler üretiyorlar.

[††] Salleh'e (1984: 340) göre, "Kadının aylık doğurganlık döngüsü, hamileliğin yorucu simbiyozu, doğumun anahtarı ve bir bebeği emzirmenin zevki, bunlar zaten bir kadının bilincini Doğa ile ortak olma bilgisinde temellendirir." Benzer şekilde Plumwood (2004: 30) kadın ve doğanın; empati, şefkat ve besleyip büyütme gibi ortak özellikleri içerisinde barındırması nedeniyle kadınları "ekosistemdeki melek" olarak betimlemektedir.

Barış olmadan, bozulmamış ve kirlenmemiş bir çevre ile şu anda dünya çapında yoğun bir baskı altında olan gıda güvenliği olmadan, kadınların ailelerini geçindirmeleri, geçimlerini sürdürmeleri, topluluklarının refahına katkıda bulunacak ticari faaliyetler yürütmeleri ve varlıklarını korumaları mümkün değildir. Cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet ile destekleyici sosyal, politik, hukuki ve ekonomik ortam olmadan kadınlar seslerini duyuramaz ve toplumun kalkınmasına ve doğal ve kültürel kaynakların korunmasına tüm potansiyelleriyle katkıda bulunmalarına olanak tanıyan hakları kullanamaz. Dolayısıyla feminizm ile ekoloji arasında yakın bir bağlantı vardır (Pande, 2003: 8). Bu açıdan ekofeministler kadınlar ve erkekler arasında doğal bir farkın olduğunu, kadınlar ve doğa arasında ise yapısal bir ilişki olduğunu söylemektedir. Ekofeminizmin temel teorisi insanlığın iki cinsiyetli olduğu ve kadınlara doğurganlıklarından dolayı kendilerini doğaya çok daha güçlü bir şekilde bağlı hissetmeleridir. Bu sebeple de kadınları annelik duyguları, iletişim gücü gibi özellikler atfediliyordu. Bu özellikler sayesinde dünyayı yaşamanın esas olarak görüp seçkin egemenlerden beklenmeyecek şekilde dünyaya çapında var olan ekolojik, ekonomik ve sosyal problemleri çözüm üretmeye adamışlardı (Notz, 2018: 23).

Ekofeministlere göre kadını ve doğayı tahakküm altına alan düşünce ve pratikler erkek egemen paradigmalardan kaynaklanmaktadır. Bu paradigmalar Batı düşünce geleneğinde içerilen indirgemeci, araçsal ve düalist yaklaşım ve metodoloji tarafından beslenmektedir. Bu bağlamda ekofeminizm doğayı ve kadını koruma ve kurtuluşa erdirme gayesi üzerine temellenmektedir. Ekofeministlerin temel iddiasına göre, kadın ile doğayı edilgen bir varoluşla bir tutan eril zihniyet bir yandan doğada geri döndürülemez sorunlara yol açmış, bir yandan da kadın varoluşunu ezmeye ve yok etmeye başlamıştır. Bu noktada ekofeminizm, sorunların çözümünü doğa ile kadın arasındaki yakınlıktan hareketle "koruma", "kollama", "bakım sunma", "sezgi", "anlayış" gibi kadına özgü duygu ve değerleri canlandırmakta bulmuştur. Bunun için ekofeministler, insanlığın ataerkil dönem öncesi "ortak yaşamcı (simbiyotik)" ilişkilerine dönüşü önermektedirler (Yalçın, 2021: 160, 165).

Ekofeministler için doğa, insanlar tarafından kontrol edilecek pasif bir nesne değil yaşayan bir gerçekliktir ve yaşayan tüm canlılar birbirlerine bağlıdır (Mann, 2011: 15). İnsan merkezli faydacı etiğe göre hayvanlar, bitkiler ve ekosistemler, insanlarla ilişkili olarak araçsal bir değere sahiptir. Dolaysıyla ekofeminizm faydacı etik anlayışından farklı olarak ekosferin iyiliği için doğanın korunması gerektiğine ve tüm insanların ekosferin bütünlüğünü koruyacak, ona hükmetmeyecek ve onu fethetmeyecek şekilde davranması gerektiğini ortaya koyar. Bu nedenle ekofeminizmin büyük ölçüde etikle ilgili olduğunu varsaymakta yanlış bir şey yoktur. Zira çevre etiği, tüm biyotik ve abiyotik topluluklara eşit ahlâki statü sağlamaya çalışır. Değer düalizminin ortadan kaldırılması lehinde konuşur. Sadece insanların içsel değere sahip olduğunu ve insanlar dışındaki varlıkların içsel değere sahip olmadığını düşünmez (Eba, 2020: 79). Ekofeminizmin en önemli felsefi taahhüdü, kadınların ve doğanın hangi anlamda ahlâki failler olarak algılanabileceğini ele almaktır. Ayrıca kadınların insan olmayan varlıklarla birlikte hangi anlamda ahlâki değere sahip olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda feminist etik, ekolojik feminizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekofeminizm, hem biyotik hem de abiyotik toplulukların üyesi olduğu bir ahlâki topluluk biçimi geliştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla feminist etik bir anlamda ekolojik feminizm için bir bilgelik kaynağıdır. Ekofeminizm, kadınların ve doğanın refahıyla ilgilenen dikkatli, tutarlı, metodolojik olarak sağlam sorgulamalar yoluyla doğanın değerlerini içermektedir (Schell, 2017'den aktaran; Ottuh, 2020: 173).

Genel olarak çevre etiği yaklaşımlarına bakıldığında araçsalcı olmayan bir doğa anlayışına doğru gelişim söz konusudur. Nitekim öncelikle insanı merkeze alan "antroposentrik" anlayış hâkim olmuş, ardından tüm canlıları merkeze alan "biyosentrik" anlayış gündeme gelmiş, oradan da doğadaki canlı-cansız tüm varlıkları merkeze alan "holistik (çevre merkezli-bütüncül)" yaklaşıma doğru bir gelişim yaşanmıştır (Sevinçli vd., 2020: 296). Ekofeministler, başta Kant, Mill, Aristoteles vb. tarafından geliştirilen geleneksel etiğe dayalı olanlar olmak üzere tipik insan merkezli yargı ve değerlerin gerekçelendirilemezliğine işaret etmektedirler. Geleneksel ya da klasik etik insan merkezlidir ve her zaman doğa hakkındaki fikirleri gasp etmeye çalışır. Ekofeminizm sadece doğaya değer atfederek türcülüğü reddetmektedir. Türcülük, ahlâki açıdan bir türün diğerinden üstün olduğu görüşüne dayanır. Bu görüşe göre sadece insanlar ahlâki değere sahiptir. Ekofeminizm, araçsal değer olarak bilinen insan merkezci değere de aynı şekilde meydan okumaktadır. Araçsal değer "amaca giden bir araç olarak" ortaya konurken ekofeminizm doğanın içsel bir değere sahip olduğunu ve bu değerin kendi içinde bir amaç olarak kabul edildiğini savunmaktadır. Ekofeminizm doğanın saygınlığını ve değerini insan

merkezciliği getirerek değil, biyotik topluluklar arasında herhangi bir etik düalizm biçiminin dışlandığı insan merkezciliği kullanmayarak yeniden tesis etmeyi güçlü bir şekilde savunmaktadır (Ottuh, 2020: 172-173).

Ekofeminizmin ortaya koyduğu bu yaklaşım bağlamsalcı bir etiktir. Ekofeminist yaklaşım, yukarıda Tablo 1'de yer verilen, önceden belirlenmiş ve belirli durumlarda ahlâki duruş bağlamında rakip olarak görülen varlıklara uygulanan haklar, kurallar veya ilkeleri önceleyen etik anlayıştan, Jim Cheney'nin "tanımlayıcı ilişkiler" olarak adlandırdığı yani bir anlamda kişinin kim olduğunu tanımladığı düşünülen ilişkilerden doğan bir etik anlayışa geçişi içermektedir. Ekofeminizm ihtimam, sevgi, dostluk, güven, uygun karşılıklılık gibi değerlere, başkaları ile yaşanılan ilişkilerde "kim olduğumuza" öncelik veren anlayışın değerlerine merkezî olarak yer vermektedir (Warren, 1990: 141, 143).

Warren, birinci tekil şahıs anlatısını, bu ihtimam perspektifini ifade edecek ekofeminist bir etik için önemli bir araç olarak görmektedir. Warren, *"The Power and the Promise of Ecological Feminism" (Ekolojik Feminizmin Gücü ve Vaadi)* (1990) başlıklı çalışmasında, ekofeminist bir etiğin, insan olmayan dünyayla kurulan ilişkinin yaşanmış deneyiminin anlatılmasından nasıl ortaya çıkabileceğine bir örnek olarak yeni başlayan bir kaya tırmanıcısı olarak yaşadığı deneyimin kısa bir anlatısını sunmaktadır (Warren, 1990: 134-135):

> *"Gözlerimi kapattım ve ellerimle kayayı hissetmeye başladım... O anda huzur içinde yıkandım... Kayanın bana sunduğu şey için aşırı bir şükran duygusu hissettim - kendimi ve kayayı farklı bir şekilde tanıma şansı... doğal çevreyle ilişki içinde olma duygusunu tanımak. Sanki kaya ve ben uzun süredir devam eden bir dostluğun sessiz sohbet ortaklarıymışız gibi hissettim. O zaman fark ettim ki benden çok farklı olan bu uçurumu önemsemeye başlamıştım..."*

Yukarıda yer verilen alıntıda ihtimam perspektifinin merkezinde; ilişki, arkadaşlık, iletişim ve kişisel deneyim dili görülmektedir. Bu anlatıda, dağcının ihtimamın kendisinden tamamen farklı bir varlığa yöneldiği görülmekte ve bu ihtimamın "ilişki kuranların veya bu ilişkilerin taraflarının doğasının (örneğin ahlâki failler, hak sahipleri, çıkar taşıyıcıları veya duyarlı varlıklar olarak düşünülen ilişki kuranlar)" değil, ilişkinin kendisinin bir ürünü olduğuna dikkat çekilmektedir (Warren, 1990: 135). Burada insan ve insan olmayan doğa arasındaki ilişkisel ontoloji ve karşılıklı bağlantı ile kişinin kendi ahlâki sorumluluğunun kaynağına dayanan bir durum görülmektedir.

Son kırk yılda ekofeminizm ve ihtimam etiği, kadınların ezilmesi ile doğanın tahakkümü arasındaki bağlantıyı derinlemesine teorileştirmiştir. Ancak buna rağmen feminist etik teorileri baskın ahlâki ve siyasi söylemlerin marjinlerine itilmiştir. Bu nedenle ekofeminizm ve ihtimam etiğinin içgörülerinin sadece çevre etiğinin merkezine değil aynı zamanda politik ilginin de merkezine taşınması gerekmektedir. İnsan ve doğanın radikal bir şekilde birbirinden ayrılmasının altında bulunan ve bazı insan gruplarının öteki olarak kabul edilenleri sömürme ve baskı altında tutma hakkına sahip olduğu fikri, düşünce ve sosyal yaşama derin bir şekilde yerleşmiştir ki tahakküm mantığı doğallaşmış gibi görünmektedir. Feminist etiğin iki dalı olarak da görülen ihtimam etiği ve ekofeminizm, çevre etiği felsefesi ile herkesin birbirine ve sağlıklı bir çevreye bağımlı olduğu şeklindeki apaçık gerçeği gizleyen bu tahakküm zihniyetini sorgulamaktadır. İnsanlar tarafından yaratılan bu krizlerden ancak bu zihniyete meydan okuyarak çıkılabilecektir (Pettersen, 2020: 207).

İhtimam etiği, kadınların ihtimam özelliklerine sahip olduğunu söylemekle birlikte, bunları kadınlarla sınırlandırmayarak erkeklerin de bu özellik veya deneyimlere sahip olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla ihtimam tam da toplumun merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle ihtimamın yalnızca özel alanla ya da kadınlarla sınırlandırılmaması gerekmektedir. Ekofeminizm bu hususta biraz daha ileri giderek doğayı da kapsama almakta ve ihtimam etiğinin alanını genişletmektedir. Ekofeminizm kadının doğaya yakınlığını çeşitli argümanlarla ortaya koyarken ihtimam etiği ile birlikte insana, insan olmayan varlıklara ve doğaya, kadın veya erkeğin ihtimam göstermesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

5.Sonuç

Ekofeminizm doğaya karşı mevcut zararlı uygulamaların altında yatan ataerkil ve araçsalcı ahlâki algıyı eleştirmekte, insan ile doğa arasındaki ilişkilerin yeniden inşasına yönelik etik bir yaklaşım sunmaktadır. Ekofeminist düşünce, insan-doğa ilişkisine yönelik yaklaşımında ihtimam etiğinin dilinden yararlanmaktadır. İhtimam etiği; Milton Mayeroff, Carol Gilligan ve Nel Noddings'in öncülüğünde, etik meseleleri değerlendirirken kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü; etik meselelerin içinde bulunulan bağlam, ilişki ve sorumluklar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği gibi iddialarla ortaya çıkıp gelişen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımdan ilhamla ekofeministler tipik olarak "ihtimam (care), sevgi, arkadaşlık, güven ve uygun

karşılıklılık" gibi tarihsel olarak değersizleştirilmiş kadınsı değerlere dayanan ve her türlü tahakkümün üstesinden gelmeyi amaçlayan bir etik üretmişlerdir.

Birçok ideoloji veya politik yaklaşımlar içerisinde görüş farklılıkları bulunduğu gibi, ekofeminizm içerisinde de kadın ve doğa arasında kurulan yakınlık ve etkili olan süreçler üzerinde farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmada üzerinde durulduğu üzere bunlardan biri, kadınların erkeklerden farklı biyolojik ve psikolojik özelliklere sahip olduğu için doğayla daha yakın bir bağ kurduğu düşüncesidir. İkincisi ise kadın-doğa yakınlığının ataerkillik, toplumsal süreçler ve tarihsel baskılarla oluşturulduğu düşüncesidir. Kadınlar ister kendi biyolojileri ister tarihsel baskılar nedeniyle doğayla özel bir bağ geliştirmiş olsunlar, ekofeministler ihtimam ve yetiştirme gibi kadın özelliklerinin ekofeminist bir çevre etiğinin parçası olması gerektiği konusunda hemfikir görünmektedirler. Zira ekofeministlere göre karşılıklılığı, iş birliğini, beslemeyi ve bakımı içeren geleneksel kadın değerleri ekolojik özelliklere sahiptir. Ataerkil tahakkümü yıkmak için insan topluluğu ve doğa arasındaki yeni ilişkiler bu değerler üzerine kurulmalıdır. Böylece ekofeminizm, ihtimam etiğinin sınırlarını genişletmektedir. Nasıl ki insanlar birbirlerine yer ve zaman vererek, ihtimam göstererek, birbirlerinin tahakkümsüz ilişkilerini destekleyerek bireysel olarak büyümelerine ve gelişmelerine izin vermeliyse, aynı şekilde doğaya da alan ve zaman vermeli, ihtimam göstermeli, onun çoğalmasına, gelişmesine izin vermelidir.

İhtimam etiğinden mülhem ekofeminist çevre etiği tüm dünyevi varlıklara saygı ve özen gösterilmesi, tüm "çevresel seslerin" dinlenmesi ve çeşitliliğe duyarlı olunması gerektiği düşüncesini merkeze almaktadır. Böyle bir yaklaşım, eko-merkezci etik yaklaşımlarla benzerlikler göstermekle birlikte ekolojik sorunların kaynağını, Batı'nın sadece insan-merkezli değil aynı zamanda ataerkil bir nitelik taşıyan doğa anlayışına dayandırması nedeniyle diğerlerine kıyasla farklı bir ekolojik etiktir. Ekofeministlere göre eril-merkezli, güç temelli, düalist ve hiyerarşik ilişki modeli yerine doğanın ve tüm yaşamsal süreçlerin karşılıklı bağımlılığını kavrayabilen, karşılıklı saygı temeline dayanan yeni bir ilişki modeli geliştirilmelidir.

Ekofeminizmde insanlar artık soyut bireyler değildir; daha ziyade, doğa ile olan ilişkileri de dâhil olmak üzere ilişkilerle tanımlanmaktadır. Sadece akıl, irade ya da duygulanım sahibi olmak artık ahlâki yaşamın temeli değildir. Başka bir ifadeyle artık önemli olan ahlâki bir failin haklar, ödevler, erdem veya fayda tarafından belirli bir şekilde hareket etmeye bağlı olması değildir; bunun yerine, önemli olan ahlâki bir failin diğeriyle nasıl bir ilişki içinde olduğudur. Buradan hareketle ekofeminizm; ihtimam, sevgi, dostluk, güven, şefkat, merhamet, sabır, tevazu, diğerkâmlık, fedakârlık gibi bugüne kadar daha çok kadınla ilişkilendirilen değerler üzerine kurulan bir insan-doğa ilişkisi ve toplum vizyonu sunmaktadır. Ekofeminist yaklaşımın ortaya koyduğu bu vizyon kapsamında bireylere düşen etik sorumlulukların neler olabileceği ileride yapılacak çalışmalarda araştırma konusu olarak önerilebilir.

Kaynaklar

Adams, C. & Gruen, L. (2014). Introduction. In C. Adams & L. Gruen (Ed.) *Ecofeminism: Feminist intersections with other animals and the earth*. London: Bloomsbury Academic.

Adhariani, D., Sciulli, N. & Clift, R. (2017). *Financial management and corporate governance from the feminist ethics of care perspective*. Springer International Publishing.

Archambault, A. (1993). A critique of ecofeminism. *Canadian Woman Studies, 13*(3), 19-22.

Bergama altın madeni direnişi: Toprağın bekçileri (13.12.2014) Erişim adresi https://bianet.org/haber/bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri-160766

Birgün, *Köylü kadınlar termik santral nöbetinde* (18.08.2011). Erişim adresi https://www.birgun.net/haber/koylu-kadinlar-termik-santral-nobetinde-59591

Carlassare, E. (2000). Socialist and cultural ecofeminism: Allies in resistance. *Ethics and the Environment, 5*(1), 89-106.

Cross, C. L. (2018). Ecofeminism and an ethic of care: Developing an eco-jurisprudence. *Acta Academica: Critical Views on Society, Culture and Politics, 50*(1), 28-40.

Cuomo, C. (2002). On ecofeminist philosophy. *Ethics & the Environment, 7*(2), 1-11.

Çağrı Mutlu, E. (2017). İlgi etiği bağlamında çocuğun ahlaki eğitimi. *Çocuk ve Medeniyet,* 2, 127-141.

Çekem, K. (2020). Etik ile politikanın kesişiminde "ihtimam". *Humanitas, 8*(16), 66-86.

Daly, L. K. (1994). Ecofeminisms and ethics. *The Annual of the Society of Christian Ethics*, 14, 285-290.

Değirmenci, E. (Der.) (2019). *Doğa ve kadın: Ekolojik dönüşümde feminist tartışmalar*. KADAV.

Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre etiği: Çevre felsefesine giriş*. (R. Keleş, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

Donovan, J. (1990). Animal rights and feminist theory. *Journal of Women in Culture and Society, 15*(2), 350-375. https://doi.org/10.1086/494588

Donovan, J. (2007). Attention to suffering. In Adams, C. & Donovan, J. (Ed.), *The feminist care tradition in animal ethics*. New York: Columbia University Press.

Donovan, J. (2015). *Feminist teori.* (A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan, Çev.), İstanbul: İletişim. (Orijinal Yay. Yılı 1997).

Eba, M. B. A. (2020). Human right and sustainable development. *GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis, 3*(3), 67-82.

Ferry, L. (2000). *Ekolojik yeni düzen*. (T. Ilgaz, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gilligan, C. (2003). *In a different voice: Psychological theory and women's development.* Harvard University Press.

Göker, Z. G. (2020). Özenli vatandaşlık: Feminist bakım etiğini yeniden politikleştirmek. *Kadın/Woman 2000 Journal for Woman's Studies, 21*(1), 89-106.

Held, V. (2005). *The ethics of care*. Oxford University Press.

Heywood, A. (2010). *Siyasî ideolojiler*. (A. K. Bayram vd., Çev.), 2. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (B. B. Özipek vd., Çev.), 14. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

Kalonya, D. H. (2021). Müştereklerin çitlenmesi ekseninde kadınlar: Ekofeminist perspektiften Türkiye'de çevre hareketleri. *Planlama, 31*(3), 448-465.

Karacan, O. (2023). İhtimam etiği bağlamında hâkimlik ve cesaret ilişkisi. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 20*(2), 223-240.

King, R. J. H. (1991). Caring about nature: Feminist ethics and the environment. *Hypatia, 6*(1), 75- 89.

Kumar Singh, N. (2023). Ecofeminism and environmentalism in India: A critique. *International Journal of English and Studies (IJOES), 5*(10), 18-27.

Mann, S. A. (2011). Pioneers of US ecofeminism and environmental justice. *Feminist Formations*, 1-25.

Mayeroff, M. (1971). *On caring*. Harper & Row. Publishers.

Mellor, M. (2000). Feminism and environmental ethics: A materialist perspective. *Ethics and the Environment, 5*(1), 107-123.

Merchant, C. (2005). *Radical ecology: The search for a livable world.* 2nd ed., New York: Routledge.

Noddings, N. (1984). *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. University of California Press.

Noddings, N. (1992). *The callenge to care in schools: An alternative approach to education*. Newyork: Teachers College Press.

Noddings, N. (2002). *Starting at home: Caring and social policy*. University of California Press.

Notz, G. (2018). *Feminizm*. (S. D. Çetinkaya, Çev.), 2. Baskı, Ankara: Phoenix.

Ottuh, P. (2020). A critique of eco-feminism: An attempt towards environmental solution. *International Journal of Environmental Pollution and Environmental Modelling, 3*(4), 167-179.

Önder, O., Barın, B., Bodur, A. E., Erdoğan, B., Özmen, B., Acun, C. ve Hıdıroğlu, S. (2023). Bakım verenlerin bakımı: İhtimam etiği perspektifinden bir inceleme. *Türkiye Biyoetik Dergisi, 10*(4), 113-123.

Öner, Y. ve Atsız, H. (2022). Toplumsal cinsiyet rollerinin mekân bağlamında analizi: Feminist yaklaşımlar ve özen etiği perspektifi. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 21*(2), 530-559.

Pande, R. (2003). Eco-feminism: Making connections between feminism and ecology. *The Eastern Ghats, 9*(1), 7-8.

Pepper, D. (1996). *Modern enviromentalism: An introduction*. New York: Routledge.

Pettersen, T. (2020). Caring for more than humans: Ecofeminism and care ethics in conversation. In O. Lysaker (Ed.) *Between Coseness and Evil* (pp. 183-213).

Plumwood, V. (1991). Nature, self and gender: Feminism, environmental philosophy and the critique of rationalism. *Hypatia, 6*(1), 3-27.

Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve doğaya hükmetmek*. (B. Ertür, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Puleo, A. H. (2017). What is ecofeminism?. *Quaderns de la Mediterrània,* 25, 27-34.

Raghuram, P. (2019). Race and feminist care ethics: Intersectionality as method. *Gender, Place & Culture, 26*(5), 613-637.

Reiter, S. (1997), The ethics of care and new paradigms for accounting practice. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, *10*(3), 299-324.

Robinson, F. (2011). *The ethics of care: A feminist approach to human security*. Temple University Press.

Salleh, A. K. (1984). Deeper than deep ecology: The eco-feminist connection. *Environmental Ethics,* 6, 339-345.

Sandilands, C. (1998). The good-natured feminist: Ecofeminism and democracy. In R. Keil et al (Ed.). *Political Ecology: Global and Local* (pp. 235-250). Routledge.

Schell, E. E. (2017). Vandana Shiva and the rhetorics of biodiversity. In *Feminist Rhetorical Resilience* (pp. 30-53), https://doi.org/10.2307/j.ctt4cgpws.

Sevinçli, B. G., Nalbant, F. ve Eseler, B. (2020). Çevre etiği kavramının kentsel dönüşüm üzerinden değerlendirilmesi. Ö. Sezer ve A. Kayan (Ed.), *Çevre Tartışmaları ve Çağdaş Gelişmeler* içinde (ss. 295-330), Ankara: Gazi Kitabevi.

Shameer, M. (2015). Chipko movement and ecofeminism. *International Journal of Advanced Research in Social Sciences and Humanities (IJARSSH), 3*(1), 27-30.

Şimşek, E. (2022). Nel Noddings'in ihtimam etiği perspektifinden hukuk fakültelerinde grup çalışmaları: Ankara üniversitesi hukuk fakültesi 'hukuka felsefeyle bakmak' grubu örneği. *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, 15*(2), 725-744.

Tamkoç, G. (1996). Ekofeminizmin amaçları. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4, 77-84.

Teke Lloyd, F. A. (2018). Feminist ethics of care and its importance for some normative questions in international politics. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 25, 255-271.

Tong, P. R. (2006). *Feminist düşünce*. (Z. Cirhinlioğlu, Çev.), İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Tronto, J. C. (1987). Beyond gender difference to a theory of care. *Signs, 12*(4), 644-663.

Tronto, J. C. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. New York: Routledge.

Warren, J. K. (1987). Feminism and ecology: Making connections. *Enviromental Ethics, 9*(1), 3-20.

Warren, J. K. (1990). The power and the promise of ecological feminism. *Environmental Ethics, 12*(2), 125-46.

Yalçın, O. (2021). Türk kültüründe ev ve çöp ilişkisi: Ekofeminist bir yaklaşım. *Millî Folklor*, 130, 156-167.

Yılmaz Aslantürk, A. (2018). Çevrenin siyasallaşmasında kadın ve doğanın dönüşümü: Ekofeminizm. *SSD Journal, 3*(11), 312-324.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Social Loafing: A Research in Construction Sector

Sosyal Kaytarma: İnşaat Sektöründe Bir Araştırma

Nilüfer RÜZGAR[1]

[1]*Assoc. Prof. Dr., Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Business Administration,Bursa, Türkiye nilufer.ruzgar@btu.edu.tr, orcid.org/*0000-0002-9598-3390

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
01.11.2024
Kabul/Accepted:
19.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1577869

Keywords
Organizational Behavior, Social Loafing, Group Effect

ABSTRACT

Today, the competitive conditions that organizations have to deal with are getting tougher and constant change is becoming inevitable. Organizations can survive in this environment and achieve sustainable success only through employees who are highly motivated and have high organizational commitment. At this point, it is crucial to eliminate destructive behaviors such as social loafing in order to achieve sustainable success both individually and organizationally. In this sense, the target of this research is to reveal the attitudes of construction sector employees, who are required to be devoted team members, towards social loafing. A survey form that consists demographic questions and Social Loafing Scale with 13 items, developed by Liden, Wayne, Jaworski and Bennett (2004) was prepared and delivered to the potential participants. 234 employees participated in the research. In order to analyze the data, SPSS 22.0 package program was used. As a result of the analysis, there is a statistically significant difference ($p < 0.05$) between marital status and age demographics of the participants and the items of the scale. Furthermore, the results also show that there is not a statistically significant difference ($p > 0.05$) between gender demographic and the items of the scale.

Anahtar Kelimeler
Örgütsel Davranış, Sosyal Ksytarma, Grup Etkisi

ÖZ

Bilgi çağında yaşadığımız günümüzde örgütlerin başa çıkmak zorunda olduğu rekabet şartları sertleşmekte, bununla beraber küreselleşmenin de etkisiyle sürekli değişim kaçınılmaz hale gelmektedir. Örgütlerin bu çevrede ayakta kalabilmeleri ve sürdürülebilir başarı elde edebilmeleri de motivasyonu yüksek, örgütsel bağlılığı yüksek ve dolayısıyla performansı yüksek verimli çalışanlar aracılığıyla olabilmektedir. Bu noktada da hem bireyin hem de bütünsel olarak ele alındığında örgütün verimliliğinin zarar görmemesi için sosyal kaytarma gibi olumsuz davranışların bertaraf edilmesi büyük önem arz etmektedir. Sosyal kaytarma, grup içerisinde yer alan bireylerin çeşitli sebeplerden dolayı grup içerisinde üstlendikleri göreve katkılarının az olması, düşük performans ve düşük çaba sergilemeleri davranışıdır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, inşaat sektörü çalışanlarının sosyal kaytarmaya ilişkin algılarını araştırmaktır. Araştırma kapsamında Liden, Wayne, Jaworski ve Bennett (2004) tarafından geliştirilen ve Ilgın (2010) tarafından modifiye edilerek Türkçeye adapte edilen 13 ifadelik Sosyal Kaytarma Ölçeği ve demografik sorulardan oluşan bir anket formu hazılanarak potansiyele katılımcılara ulaştırılmış, 234 katılımcıdan veri toplanmıştır. Veriler, SPSS 22.0 paket programında analiz edilmiştir. Analizler sonucunda ulaşılan bulgulara göre, katılımcıların medeni durum ve yaş demografikleri ile ölçek ifadeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken ($p < 0.05$) cinsiyet karakteristiği ile ölçek ifadeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Atıf/Citation: Rüzgar, N. (2025). Social Loafing: A Research in Construction Sector. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 577-588.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nilüfer RÜZGAR, nilufer.ruzgar@btu.edu.tr

1. Introduction

Social loafing is a situation that indicates that the effort exerted by individuals working in a group is greater than the performance they show when they work alone, contrary to what is desired (Karau & Williams, 1993; Mulvey & Klein, 1998). Therefore, performance and productivity within the group are negatively affected (Uysal, 2016; Karademir, 2023). Social loafing occurs in situations in which the individual is aware of the presence of others and feels that he/she can rely on them (Comer, 1995). The basis of social loafing can stem from several of factors, such as *reduced accountability*; which means that the basis of accountability is the belief that individual contributions will not be noticed by other group members (Dai et al., 2020; Voyles et al., 2015), *the difusion of responsibility*; which means that when employees feel less accountable for their actions in the group they belong to, they lessen their individual efforts (Guerin, 2003; Alnuaimi et al., 2010) and the *diminished perception of individual contribution* (Piezon & Donaldson 2005) within the frame of the group (Çiçekdağı, Ayyıldız, Akkoyunlu, 2023).

In order for an organization to survive in the 21st century's competitive environment, it is compulsory to make changes in both internal and external environment of the organization (Senthilkumar, 2023). In this sense, devoted team members constitute great importance in order to achieve the organizational aims, without resistance to change. In this sense, both individuals that work alone and the individuals that work as a member of a team, should spend the same effort. With this motivation, the main target of the current research is to reveal the attitudes of construction sector employees towards social loafing.

In this frame, the target of this research is to reveal the attitudes of construction sector employees, who are required to be devoted team members, towards social loafing. The fact that there is a lack of researches on construction sector employees in addition to their attitudes towards social loafing, makes the current study constitute originality. In this sense, it is expected that this study will shed light to future researches of academicians not only in construction sector but also in other sectors that require highly motivated team members.

2. Definition and Historical Background of Social Loafing

When individuals enter groups, they become involved in a living system with its own dynamics (Miller, 1976). While this system changes and transforms as a result of group dynamics arising from member interactions, members are affected by the unique qualities of this system or can influence this system with their characteristics (Connors & Caple, 2005). However, it is seen as an inevitable condition for the individuals in the group to adopt the task-based behavioral patterns of the group for the sustainability and harmony of effective group behavior (Tschan, Semmer, Nägele, & Gurtner, 2000). In this sense, individuals not having sufficient individual motivation in a group environment, may result in the behavior of not making the desired effort (Sezer, Kocaekşi, Ektirici, Aygün, & Özcan, 2021).

In organizations, management contributes to the success of the organization by motivating employees to be productive and contributes to the efficiency of the organization. In cases where productivity decreases, it is generally thought that the reason for this is "social loafing". In this context, social loafing can be defined as employees spending more effort when working individually, and less effort when working as a team (Liden et al., 2004; Öztoprak, 2023). Therefore, it can be said that social loafing creates a negative synergistic effect. Social loafing, as a term, was first mentioned by Latane, Williams and Harkins (1979). Researchers have described this phenomenon, which causes significant decreases in productivity and occurs when working in groups rather than individually, as a "social disease" based on the problems it creates (Ilgın, 2013).

The first socio-psychological study on social loafing was conducted by Ringelmann in 1880's (Ringelmann, 1913), who examined the effects of working collaboratively on a rope-pulling task (Williams and Karau, 1991). Ringelmann asked male volunteers, alone or in groups, to pull a rope with a tension gauge at the end as hard as they could, and surprisingly, he saw that the sum of the individual forces did not equal the group force. Ringelmann determined that as the number of individuals in the group increases, the total performance decreases further. This inverse relationship determined by Ringelmann between group size and effort spent, is called the "Ringelmann Effect" (Piezon & Ferree, 2008; Ilgın, 2013). Ringelmann, after this experiment, suggested that even if humans have sufficient abilities, they may have a characteristic that hinders them from displaying their abilities when they are within a group (Senthilkumar, 2023).

Examining Ringelmann's experiment, Steiner (1972) suggested that there could be two possible reasons for the low individual performance within the group. The first of these is *the decrease in individual motivation*, and the second is *the loss of coordination*. A few years later, in order to distinguish decrease in motivation from loss of coordination, Ingham and his colleagues (1974) conducted a new experiment. In this experiment, a rope was assigned to be pulled to not only test groups but also control groups, just like in the Ringelmann experiment. Blindfolded participants were made to think that they were pulling the rope together with the group; however, they were alone. Data from control groups show that performance decreases as perceived group size increases. This confirms that individuals make less effort when they work in groups than when they work individually (Ilgın, 2013). In 1982, Jackson and Williams researched social loafing and task difficulty for both individuals and in groups. According to the results, while difficult tasks lead to improved performance in a group, simple tasks were better performed alone (Jackson & Williams, 1985). In this sense, they suggested that it would be better for the management to evaluate the difficulty of a task before deciding it is appropriate for individual work or group work (Simms & Nichols, 2014).

As for the fundamental factors that affect an individual's social loafing behavior. The first of these is *co-workers*. According to social exchange theory, people establish relationships to mutually give and receive things in their interactions (Thibaut & Kelley, 1959). Whenever this transaction harms one of the parties, the injured party terminates the interaction. Thus, effectiveness and efficiency also decrease.

On the other hand, *low job satisfaction* of an individual can lead to many negative consequences such as absenteeism, stress and being late for work. An individual who thinks that his/her colleagues are engaging in social loafing may develop a coldness towards his job in order to balance social interaction, thinking that mutual respect and trust are damaged and social exchange is disrupted. He/she may also exhibit social loafing behavior as a reaction to such behaviors (Şeşen & Kahraman, 2014).

Another factor is *organizational commitment*. Organizational commitment is defined by Allen and Meyer (1990) as an emotional, obligatory or need-based attitude developed by the employee towards his/her organization. An individual who thinks that his colleagues are engaging in social loafing may reduce his commitment to the organization, thinking that social exchange is disrupted (Barling & Philips, 1993). However, in a group where individual performance is not distinguished and equal amounts of rewards are distributed to everyone, an individual who sees that his/her colleague performs less than him/her, may also reduce his/her commitment to the organization (Şeşen & Kahraman, 2014).

3. Reasons and Consequences of Social Loafing

There are many reasons for social loafing behavior. One of these is expressed as "fatigue" by Hoeksema-van Orden (1998). In this sense, when an individual feels tired due to situations such as sleep deprivation or other mental and physical reasons, the likelihood of exhibiting social loafing behavior increases (Simms & Nichols, 2014).

Another reason is expressed as "the interdependence of tasks", which is the interaction of group members with the task they undertake (Shea & Guzzo, 1987). In this context, if the task undertaken depends on other group members, the motivation levels of individuals differ and therefore their performance is affected at the same level. For this reason, individuals may exhibit social loafing behavior (Çakır, 2017).

"Task visibility and evaluation" are also among the reasons for social loafing behavior. Individuals may perceive task visibility as low or high, depending on the degree to which their managers notice the effort they spend while performing their tasks. At this point, while they avoid social loafing behavior when task visibility is perceived to be high, they may exhibit social loafing behavior when the visibility is low (Harkins & Szymanski, 1988).

Another reason is stated as "the perception that the colleague displays social loafing behavior". Accordingly, when individuals perceive that their colleagues exhibit social loafing behavior, depending on the interaction between group members, they themselves exhibit the same behavior (Şeşen & Kahraman, 2014).

When it comes to the consequences of social loafing, it can be seen that this behavior has many negative consequences. The first of these is that the presence of social loafers in a group causes other team members to reduce their performance (Schippers, 2014). Another consequence is that group members have to increase their performance to compensate for social loafers in their group (Williams & Karau, 1991). On the other hand, Dawes (1980) put forward the concept of the "sucker effect" and stated that in situations where group members

believe that others will be at fault, they feel that they must be at fault in order to avoid major losses (Karademir, 2023).

Social loafing behavior has many other devastating consequences. Decrease in individual and organizational productivity, decrease in individual performance, decrease in job satisfaction, organizational cynicism, decrease in organizational belonging, deterioration of psychological contract, burnout syndrome and as a result of all these, interruption of production activities and increase in costs due to poor performance can be given as examples (Güçer , et al., 2017; Öneren et al., 2019).

To sum up, it can be inferred that social loafing endangers both individual, group and organizational efficiency and success. Social loafing depends on the environment of the group to which the individual belongs. According to the joint effort model (Karau & Williams, 1993), it is seen that when individuals work in teams, the effort they make and the results they achieve are less than when they work individually. In addition, individuals are directly affected by a member of the group showing social loafing behavior and reduce their contribution to the team (Meyer et al., 2016; Özçelik & Özler Ergun, 2023).

4. International and National Researches on Social Loafing

It can be assumed that there are both international and national studies on social loafing in the literature. In this section, some of these studies are tried to be presented.

In the context of international studies, Yang and Shiu (2023), researched the effects of social loafing on the employees in long-term care organizations in Taiwan. According to the results, workplace friendship between employees positively and significantly affects organizational commitment and psychological safety. In addition, organizational commitment and psychological safety have negatively and significantly effect on social loafing. Furthermore, organizational commitment and psychological safety have mediating effects between workplace friendship and social loafing.

Senthilkumar (2023), conducted a research on the influence of organizational culture awareness and organizational commitment on social loafing, on 200 public sector employees in Chennai city. According to the results, while emotional commitment and continuous commitment have negative effects on social loafing, normative commitment has a positive effect on social loafing.

Thompson and Thornton (2014) researched the gender dependence of social loafing behavior by conducting an experimental laboratory study on pre-school children. According to the results of the research, social loafing behavior was determined to be slightly higher in girls than in boys.

Alnuaimi, Robert, and Maruping (2010), conducted a research on undergraduate students, on the effect of technology on social loafing in groups. According to their findings, diffusion of responsibility, attribution of blame and dehumanization are the causes of social loafing.

As for national studies, Özçelik ve Ergun Özler (2023), aimed at defining the effects of group work and group work dimensions on social loafing. In this context they applied a survey to 217 employees in private banks in Kütahya City, Türkiye. According to the results, there is a negative effect of group work on social loafing.

Çiçekdağı, Ayyıldız and Akkoyunlu, (2023), aimed at researching the factors that influence social loafing behavior in search and rescue teams. The sample was four specialized teams equipped for search, retrieval, and rescue operations during hazardous situations. According to the results, there is significant relationship between higher team performance and reduced instances of social loafing.

İnce (2022), conducted a research on 57 accomodation establishments with 4 and 5 stars in Ankara City, Türkiye, in order to define the effect of social loafing behaviors of employees on job satisfaction. The sample of the research is 384 employees. According to the results, there is a negative relationship between social loafing and job satisfaction. In this sense, social loafing in work groups affects job satisfaction of employees in a negative way.

Uysal (2016) applied a survey to 108 people working in a public institution to research the effect of social loafing perception on employees' feelings of burnout. The data obtained showed that there was a positive relationship between the perception of social loafing and the feeling of burnout (Öneren, Demirel, Arar & Kartal, 2019).

5. Materials and Methods

The target of the current study is to reveal the attitudes of construction sector employees towards social loafing. In this frame, one main and three sub-hypotheses are developed with the aim of making analysis in the frame of demographic qualities (gender, marital status, age) and taking into consideration participants' demographic qualities in order to assume their attitudes. Attitude towards social loafing may differ among different age groups, in addition to the fact that gender differences have an impact on the attitude. Marital status, on the other hand, may have impact on the attitude. Therefore, the hypotheses are developed in the frame of demographic characteristics of the participants. On the other hand, since it is almost impossible to reach all the potential participants in the sense of budget and time, construction sector organizations in Bursa city Organized Industrial Zone (Bursa OSB) was determined as sample. There are 28 organizations in Bursa OSB. In order to find out the total number of the universe, business owners and managerial teams are requested to supply information. In this sense, it is found that there are approximately a total of 800 white collar employees in the sector. The sample is defined as 169 participants, according to 95% reliability level and 5% error margin.

The construction sector, which has an important place in a country's economy, is one of the professional groups where teamwork is at the highest level. In a construction site, from the lowest level officer to the highest level officer, the work proceeds with a certain order and teamwork, and at the end of the work, the planned structures are brought to light with the effort of everyone. In this sense, social loafing behavior can lead to detrimental effects.

In the frame of the current research, a survey form, which consists demographical questions and "Social Loafing Scale", with 13 items and 1 dimension, which is developed by Liden, Wayne, Jaworski and Bennett (2004) and translated into Turkish by Ilgın (2010), is structured and delivered to the potential participants. 234 individuals filled the survey forms. The gathered data from 234 participants were analyzed via SPSS 22.0 package programme. The reliability percent of the scale is found as ,86 by Ilgın (2010). According to the reliability analysis of the current study, which consists only one dimension, the reliability percent of the scale (Table 1) is found as ,827.

Table 1. Reliability of the Scale

Social Loafing Scale	**Cronbach's Alpha Value**
	,827

As it is mentioned above, Social Loafing Scale gathers under 1 dimension. In this sense, according to the factor analysis (Table 2), the scale gathers under 1 dimension in the current study as well.

Table 2. Factor Analysis

		Calculated Sum of Squares			**Rotated Sum of Squares**	
Component	**Total**	**Variance%**	**Cumulative %**	**Total**	**Variance%**	**Cumulative %**
1	5,117	63,966	63,966	5,117	63,966	63,966

According to the demographical findings (Table 3), 75 (32,1%) participants are women, 159 (67,9%)

participants are men. As for marital status, 83 (35,5%) participants are married and 151 (64,5%) participants are single. In terms of age groups, 105 (44,9%) participants take place in 18-29 age group, 70 (29,9%) participants take place in 30-39 age group, 35 (15,0%) participants take place in 40-49 age group and 24 (10,3%) participants take place in 50-59 age group.

Table 3. Demographic Findings

Gender:	**Women**	**Men**			
	75 (32,1%)	159 (67,9%)			
Marital status:	**Married**	**Single**			
	83 (35,5%)	151 (64,5%)			
Age:	**18-29 age range**	**30-39 age range**	**40-49 age range**	**50-59 age range**	**60+ age range**
	105 (44,9%)	70 (29,9%)	35 (38,6%)	24 (10,3%)	-

5.1. Hypothesis Development

h1: $\mu 1 > \mu 2$

H_1: There is a statistically significant difference between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their socio-demographic characteristics.

h1: $\mu 1 > \mu 2$

H_2: There is a statistically significant difference between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their gender characteristics.

h1: $\mu 1 > \mu 2$

H_3: There is a statistically significant difference between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their marital status characteristics.

h1: $\mu 1 > \mu 2$

H_4: There is a statistically significant difference between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their age characteristics.

5.2. Statistical Findings

5.2.1. Descriptive statistics results

According to the descriptive statistics (Table 4) results of the Social Loafing Scale, the most important item according to the participants is item 4 with average of 3,8162, "My colleagues keep their individual goals ahead of group goals". Secondly, there is the idea "Some of my colleagues act more laxly if there are other employees to do the job", which is item 10 and which has an average of 3,8120. The third item that constitutes importance for the participants is, "Some of my colleagues spend less time helping other departments if other group members are able to help", which is item 11 with an average of 3,7265.

From these findings, it can be inferred that the participant employees believe that their co-workers display loafing behavior. In addition, they also believe that the employees in their organizations are not suitable for teamwork but individual work. Furthermore, it can be concluded that the employees in construction sector tend to become successful individually, not as a team. In this sense, it can also be inferred that trying to be the best in the eyes of the managers constitutes great importance. In this context, they do not spend effort in group works, which stands for social loafing and they also do not like to help others with the fear that they will help

them to become successful.

As for the least important item for the participants, it is item 8, with an average of 2,5085, "My colleagues do not do their part of the job".

In this frame, it can again be inferred that the participant employees do feel that their co-workers tend to display social loafing behavior in group work Although the average of the item is the least of all items, the fact that there is not huge differences among the items of the scale proves the idea of social loafing behavior is displayed in construction sector.

Table 4. Descriptive Statistics

Items		**Totally Disagree**	**Disagree**	**Neutral**	**Agree**	**Totally Agree**	***x***	***SD (Standard Deviation)***
1- My colleagues avoid taking responsibility in collective task distribution.	fi **(Data frequency)**	38	43	40	81	32	3,1111	1,31206
	Y.fi **(Frequency value percent)**	16,2	18,4	17,1	34,6	13,7		
2-The primary goal of my colleagues is to complete the work assigned to them in the desired quality and time, without leaving it to anyone else.	fi	25	66	75	55	13	2,8504	1,07201
	Y.fi	10,7	28,2	32,1	23,5	5,6		
3- If there are others to do the job, my colleagues do the job they want or concentrate on the part of the job they want, instead of the task given to them.	fi	35	22	46	63	68	3,4573	1,38674
	Y.fi	15,0	9,4	19,7	26,9	29,1		
4- My colleagues keep their individual goals ahead of group goals.	fi	9	10	53	105	57	3,8162	,97852
	Y.fi	3,8	4,3	22,6	44,9	24,4		
5- My colleagues consistently allocate time for non-work-related activities during working hours.	fi	37	35	23	71	68	3,4188	1,44269
	Y.fi	15,8	15,0	9,8	30,3	29,1		
6- My colleagues assign some responsibilities that they should undertake to other employees.	fi	32	49	49	48	56	3,2009	1,37351
	Y.fi	13,7	20,9	20,9	20,5	23,9		
7- My colleagues make less effort to do the job when there are other employees who can do the job.	fi	29	39	41	66	59	3,3718	1,35002
	Y.fi	12,4	16,7	17,5	28,2	25,2		
8- My colleagues do not do their part of the job.	fi	73	32	66	63	-	2,5085	1,19096
	Y.fi	31,2	13,7	28,2	26,9	-		
9-Some of my colleagues put in less effort than other	fi	34	9	39	63	89	3,7009	1,38827

employees in our team.	Y.fi	14,5	3,8	16,7	26,9	38,0		
10-Some of my colleagues act more laxly if there are other employees to do the job.	fi	14	25	32	83	80	3,8120	1,18959
	Y.fi	6,0	10,7	13,7	35,5	34,2		
11-Some of my colleagues spend less time helping other departments if other group members are able to help.	fi	4	2	76	124	28	3,7265	,74838
	Y.fi	1,7	,9	32,5	53,0	12,0		
12-Some of my colleagues appear to be working if someone else is doing the work, but they do not do their share of the work.	fi	20	25	104	45	40	3,2564	1,12447
	Y.fi	8,5	10,7	44,4	19,2	17,1		
13-My colleagues do their best to do a job within the team.	fi	15	54	60	58	47	3,2906	1,20841
	Y.fi	6,4	23,1	25,6	24,8	20,1		

5.2.2. Comparative statistics

As a result of the normality (Kolmogorov-Simirnov) test, the distribution of data is not normal (Table 5). Therefore, non-parametric tests (Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis) were applied to the data so as to analyse the comparative statistics (Table 6). Analysis results reveal that, there is a statistically significant difference (p <0.05) between marital status and age demographics and the items of the scale. In addition, the results alson reveal that there is not a statistically significant difference (p >0.05) between gender demographic and the items of the scale. According to marital status post-hoc test (Table 7), the difference stems from single participants. In this sense, it can be concluded that single participants have a more attentive attitude towards social loafing in the sense that they feel negative towards the behavior. In addition, it can also be concluded that, interestingly enough, the married participants refrain from having responsibilities. Furthermore, according to age post-hoc test (Table 8), the difference stems from 30-39 age group. 30-39 age group stands for maturity and experience in the field of work while higher age groups stands for being close to retirement and therefore being not interested in others' behaviors and 18-29 age group stands for immaturity and being inexperienced in the field of work. In this sense, it can be inferred that the participants of this age group have much more different attitudes towards social loafing.

Hence, H_2 hypothesis, *There is a statistically significant difference between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their gender characteristics h1: $\mu 1 > \mu 2$* is rejected.

H_3 hypothesis, *There is a statistically significant difference between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their marital status characteristics h1: $\mu 1 > \mu 2$* is accepted.

H_4 hypothesis, *There is a statistically significant difference between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their age characteristics. h1: $\mu 1 > \mu 2$* is accepted.

Table 5. Normality Test (One Sample Kolmogorov-Smirnov)

	Statistic	**df**	**Sig.**
Social Loafing Scale	,235	234	,000

Table 6. Non-Parametric Comparative Statistics

Variables	Dimension	Test	Statistics	*P*
Gender	Social Loafing	Mann-Whitney U	5741,000	,646
Marital Status	Social Loafing	Mann-Whitney U	3440,000	,000
Age	Social Loafing	Kruskal-Wallis	62,593	,000

Table 7. Marital Status Post-Hoc Test

	Gender	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Social Loafing	**Married**	118	151,55	12579,00
	Single	65	98,78	14916,00
	Total	234		

Table 8. Age Post-Hoc Test

Sample1-Sample2	Test Statistic	Std.Error	Std.Test Statistic	Sig.	Adj.Sig.
30-39- 18-29	28,636	10,412	2,750	,006	0,36
30-39 50-59	-82,779	15,961	-5,186	,000	,000
30-39 40-49	-98,350	13,969	-7,041	,000	,000

6. Results and Discussion

The results of the current research reveal that, there is a statistically significant difference ($p < 0.05$) between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their marital status and age characteristics. It is also deduced, there is not a statistically significant difference ($p > 0.05$) between attitudes of construction sector employees towards social loafing and their gender characteristics. The findings of marital status post-hoc test show that the difference stems from single participants. In this sense, it can be concluded that single participants have a more attentive attitude towards social loafing in the sense that they feel negative towards the behavior. Furthermore, age post-hoc test proves that the difference stems from 30-39 age group. 30-39 age group stands for maturity and experience in the field of work while higher age groups stands for being close to retirement and therefore being not interested in others' behaviors and 18-29 age group stands for immaturity and being inexperienced in the field of work. In this sense, it can be inferred that the participants of this age group have much more different attitudes towards social loafing.

In addition, from the descriptive statistics it can be inferred that the participant employees believe that in their organizations social loafing behavior is displayed. In addition, they also believe that the employees in their organizations are not suitable for teamwork but individual work. Furthermore, it can be concluded that the employees in construction sector tend to become successful individually, not as a team. In this sense, it can also be inferred that trying to be the best in the eyes of the managers constitutes great importance. In this context, they do not spend effort in group works, which stands for social loafing and they also do not like to help others with the fear that they will help them to become successful.

As mentioned in the methodology section, construction sector has an important place in a country's economy.

In addition, teamwork is at the highest level when compared to other sectors. In this sense, when it is considered in the context of social loafing, the behavior can cause detrimental effects. The fact that the participants of the current study feel that social loafing behavior is displayed by their co-workers in addition to behaving selfish in gaining success, may not imply detrimental effects on condition that the employees try to draw attention of their managers in order to be awarded. On the other hand, if the employees spend effort only in individual work and do not spend effort in teamwork, imply that in the long term negative effects will affect the organizations.

7. Conclusion

Social learning theory suggests that individuals can often exhibit similar behaviors as a result of perceiving the behaviors they have learned or seen from other members of the team by creating role models from different beliefs, attitudes and behaviors in social environments (Lee et al., 2013). In this case, the actual performance level of the team may be less than the sum of the desired individual performance level, and social loafing behavior may become more evident as the perceived group size increases.

When the results of the previous researches in literature are compared to the current study, it is assumed that there are several factors that have impacts on social loafing in organizations. For example, workplace friendship, organizational commitment, job satisfaction and psychological safety have negative effect on social loafing. In addition, it is also assumed in the previous researches that emotional commitment and continuous commitment have negative effects on social loafing. There is also a negative effect of higher team performance on social loafing. In terms of gender differences, it is assumed that females are more tend to display social loafing behavior than males. As for causes of social loafing, it is assumed that diffusion of responsibility, attribution of blame and dehumanization come to the fore. In this sense, it can be mentioned that the results of the current study have similarities with the results of the previous researches in literature.

To sum up, in order to lessen and/or eliminate social loafing behavior in a controlled manner, which can lead to some problems and failures in groups, it is necessary to eliminate the behaviors that cause social loafing in the first place (Çiçek & Kaynak, 2022; Karademir, 2023). In this sense, it is expected that the current study will shed light to the professionals in order to prevent and/or eliminate behavior, especially in construction sector. Furthermore, it is also expected that the professionals in other sectors will draw conclusions from the results of the current study. Finally, researchers in the field are expected to broaden the area of research via making studies on the employees of several other sectors.

References

Allen, N.J. & Meyer, J.P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance, and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology, 63*(1), 1-18.

Alnuaimi, O. A., Robert, L. P., & Maruping, L. M. (2010). Team size, dispersion, and social loafing in technology-supported teams: A Perspective on the Theory of Moral Disengagement. *Journal of Management Information Systems. 27*(1), 203-230.

Barling, J. & Philips, M. (1993). Interactional, formal, and distributive justice in the workplace: An explarotory study. *Journal of Psychology. 127*, 649- 656.

Comer, D. R. (1995). A model of social loafing in real work groups. *Human relations. 48*(6), 647-667.

Connors, J. & Caple, R. (2005). A review of group systems theory. *Journal for Specialists in Group Work. 30*, 93-110.

Çakır, S. (2017). *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Destek İle Sosyal Kaytarma Davranış Düzeylerine İlişkin Görüşleri.* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı.

Çiçek, B., & Kaynak, İ. (2022). Sosyal kaytarmanın dedikoduya etkisinde toksik liderliğin rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 40*(2), 288-315.

Çiçekdağı, H.İ., Ayyıldız, E. & Akkoyunlu, M.C. (2023). Enhancing search and rescue team performance: Investigating factors behind social loafing. *Natural Hazards. 119*, 1315–1340.

Dai, Y. D., Zhuang, W. L., Ko, A., & Okumuş, F. (2020). The 'if-then' rules matter more? The roles of regulatory focus and leader–member exchange. *International Journal of Hospitality Management, 90*.

Dawes, R.M. (1980). Social dilemmas. *Annual Review of Psychology. 31,* 169–193.

Guerin, B. (2003). Social behaviors as determined by different arrangements of social consequences: diffusion of responsibility effects with competition. *Journal of Social Psychology. 143*(3), 313-29.

Güçer, E., Pelit, E., Demirağ, Ş. A. & Keleş, Y. (2017). Sosyal kaytarmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Business Research Türk. 9*(2), 14-36.

Harkins, S. G., & Szymanski, K. (1988). Social Loafing and Self-Evaluation with an Objective Standard. *Journal of Experimental Social Psychology. 24*(4), 354-365.

Hart, J. W., Karau, S. J., Stasson, M. F., & Kerr, N. A. (2004). Achievement motivation, expected coworker performance, and collective task motivation: Working hard or hardly working? *Journal of Applied Social Psychology. 34*(5), 984-1000.

Hoeksema-van Orden, C. Y. (1998). Social Loafing Under Fatigue. *Journal of Personality & Social Psychology. 75*(5), 1179-1190.

Ilgın, B. (2010). *Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Oluşumunda ve Sosyal Kaytarma İle İlişkisinde, Duygusal Zekâ Ve Lider Üye Etkileşiminin Rolü.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.

Ilgın, B. (2013). Toplumsal Bir Hastalık: Sosyal Kaytarma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6*(3), 822-832.

İnce, F. F. (2022). Sosyal Kaytarma Algısı İle İş Tatmini Arasındaki İlişkinin Otel İşletmeleri Açısından İncelenmesi. *İşletme Akademisi Dergisi. 3* (1), 46-56.

Ingham, A. G., Levinger, G., Graves, J. & Peckham, V. (1974). The Ringelmann effect: Studies on group size and group performance. *Journal of Experimental Social Psychology. 10*, 371-384.

Jackson, J. M., & Williams, K. D. (1985). Social loafing on difficult tasks: Working collectively can improve performance. *Journal of Personality and Social Psychology. 49*(4), 937–942.

Karademir, M. B. (2023). Sporcuların sosyal kaytarma algısının performans düzeyleri üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Journal of Humanities and Tourism Research. 13*(3), 587-599.

Karau, S. J. & Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology. 65*(4), 681-706.

Latane, B., Williams, K. D. & Harkins, S. (1979). Many hands make the light the work: The causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology. 37*, 822-833.

Lee, P.C., Chen, C.M., & Chou, C.H. (2013). Decreasing tax collectors' perceived social loafing through collaborative behaviors of taxpayers. *Journal of Public Administration Research and Theory. 24*, 1037-1063.

Liden, R. C., Wayne, S. J., Jaworski, R. A. & Bennett, N. (2004). Social loafing: A field investigation. *Journal of Management. 30,* 285-304.

Meyer, B., Schermuly, C. C., & Kauffeld, S. (2016). That's not my place: The interacting effects of faultlines, subgroup size, and social competence on social loafing behaviour in work groups. *European Journal of Work and Organizational Psychology. 25*(1), 31.

Miller, J. G. (1976). The nature of living systems. *Behavioral Science. 21*(5), 295-319.

Mulvey, P. W., & Klein, H. J. (1998). The impact of perceived loafing and collective efficacy on group goal processes and group performance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes. 74*(1), 62-87.

Öneren, M., Demirel, E.N., Arar, T., & Kartal, C. (2019). Yükseköğretim kurumlarında sosyal kaytarma davranışının incelenmesi: Bir kamu üniversitesi örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 7*(1), 309–318.

Özçelik, Ş. & Özler, E.N.D. (2023). Ekip çalışmasının sosyal kaytarma üzerindeki etkisi: Özel banka çalışanları örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi. 4*(1),1-21.

Öztoprak, M. (2023). Kadın çalışanların psikolojik şiddet algısının sosyal kaytarma, yaşam doyumu ve işgören performansı üzerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi. 15*(4), 3141-3157

Piezon, S.L. & Donaldson, R.L. (2005) Online groups and social loafng: Understanding student-group interactions. *Online Journal of Distance Learning Administration. 8*, 1–11.

Piezon, S. L. & Ferree, W. D. (2008). Perceptions of social loafing in online learning groups: A study of public university and U.S. Naval War College students. *International Review of Research in Open and Distance Learning. 9*(2), 1-17.

Ringelmann, M. (1913). Recherches sur les moteurs animes: Travail de rhomme [Research on animate sources of power: The work of man]. *Annales de I'lnstitut National Agronomique, 2nd series. (XII)*, 1- 40.

Schippers, M.C. (2014). Social loafing tendencies and team performance: the compensating effect of agreeableness and conscientiousness. *Academy of Management Learning & Education. 1*, 62-81.

Sezer, U., Kocaekşi, S., Ektirici, A., Aygün, C. & Özcan, T. (2021). Algılanan sosyal kaytarma ölçeği-Türkçe formu: Genç ve yetişkin sporcu örnekleminde geçerlik ve güvenirliğin incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları-Studies in Psychology. 41*(3), 899-926.

Senthilkumar, A. (2023). Reducıng social loafıng through effective organizatıonal culture and commitment of public sector employees. *9th International Conference on Resilience Management, Sustainability & Radical Strategies.*

Shea, G. P., & Guzzo, R. A. (1987). *Groups As Human Resources. Research in Personnel and Human Resources Management.* (Ed.s. K. M. Rowland & G. R. Ferris). 5, Greenwich, CT: JAI. 323–356.

Simms, A. & Nichols, T. (2014). Social loafing: A review of the literature. *Journal of Management Policy and Practice. 15*(1), 58-67.

Steiner, I. D. (1972). *Group Process and Productivity*. NY: Academic Press.

Şeşen, H. & Kahraman, Ç.A. (2014). İş arkadaşlarının sosyal kaytarmasının, bireyin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve kendi kaytarma davranışlarına etkisi. *İş ve İnsan Dergisi-The Journal of Human and Work. 1*(1), 43-51.

Thibaut J.W. & Kelley, H.H. (1959). *The Social Psychology Of Groups.* New York: Wiley.

Thompson, R.B., & Thornton, B. (2014). Gender and theory of mind in preschoolers' group effort: Evidence for timing differences behind children's earliest social loafing. *The Journal of Social Psychology. 154*, 475- 479.

Tschan, F., Semmer, N. K., Nägele, C. & Gurtner, A. (2000). Task adaptive behavior and performance in groups. *Group Processes & Intergroup Relations. 3*(4), 367-386.

Uysal, H. T. (2016). Örgütlerde sosyal kaytarma algısının çalışanların tükenmişlik duygusuna etkisi. *3. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi,* 732-743.

Voyles, E. C., Bailey, S. F. & Durik, A. M. (2015). New pieces of the jigsaw classroom: Increasing accountability to reduce social loafing in student group projects. *The New Psychology Bulletin. 13*(1), 11-20.

Williams, K. D. & Karau, S. J. (1991). Social loafing and social compensation: The effects of expectations of co-worker performance. *Journal of Personality and Social Psychology. 61*, 570-581.

Yang, F.H & Shiu, F.J. (2023). Evaluating the ımpact of workplace friendship on social loafing in long-term care institutions: An empirical study. *Sustainability. 15*. 1-22.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑. Bu çalışmanın yazar/yazarları, Bursa Teknik Üniversitesi Araştırma Etik Kurulu'nun tarih 02.05.2024 sayı E.151416 ve karar no. 4 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Mecâlisü'n-Nefâyis'te Ölüm İle İlgili Örtmeceler

Euphemisms for Death in Mecâlisü'n-Nefâyis

Selda SANDALYECİ[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne, Türkiye, seldatabak@trakya.edu.tr,* https://orcid.org/0000-0002-5443-3245

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
02.11.2024
Kabul/Accepted:
14.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1578125

Anahtar Kelimeler
Ali Şir Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis, ölüm, örtmece, tabu.

ÖZ

Şair tezkireleri, edebiyat tarihi açısından değerli kaynak olmalarının yanında dönemin sosyal ve kültürel hayatını yansıtmaları bakımından da büyük öneme sahiptirler. Ali Şir Nevâyî'nin H. 896 (M. 1490-1491) yılında kaleme aldığı Mecâlisü'n-Nefâyis adlı şairler tezkiresi Türk dili ile yazılmış ilk tezkiredir. Tezkire, bu özelliğinin yanında başka kaynaklarda yer almayan kırk üç Türk şairi hakkında bilgi vermesi ile de önem arz etmektedir.

Örtmeceler, halk arasında söylenmesi ayıp karşılanan, söylenmesinden korkulan, çekinilen nesne veya durumlar farklı kavramlarla belirtildiğinde dil dünyamıza katılır ve düşüncenin dile getirilmesinde zorluk çekildiği zaman bireylere kolaylık sağlar. Çekinilen ve söylenince başa geleceğine inanıldığından korku salan olaylardan biri de ölümdür. İnsanoğlu ölüm yerine daha hafif ve korkutuculuğu daha az olan sözcüklerle bu kavramı ifade etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu çalışmada, Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis'te ele aldığı şairlerin ölümlerini aktarırken kullandığı örtmeceleri ortaya koymak ve diğer tezkirelerle karşılaştırmak amaçlanmaktadır.Tespit edilen örtmeceler 1. Ölümü basit ve doğrudan ifade eden örtmeceler 2. Ölümü sanatlı üslup ile ifade eden örtmeceler olarak iki grupta incelenmiştir.

Keywords
Ali Shir Navayi, Mecâlisü'n-Nefâyis, death, euphemisms, taboo.

ABSTRACT

The collection of poet biographies are not only valuable sources in terms of literary history, but also have great importance in terms of reflecting the social and cultural life of the period. Mecâlisü'n-Nefâyis, the poets biographie written by Ali Shir Navayi in 896 H. (1490-1491 AD), is the first biographie written in the Turkish language. In addition to this feature, it is also important because it provides information about 43 Turkish poets who are not included in other sources.Euphemisms are added to our language world when objects or situations that are considered shameful to say, feared or avoided among the public are expressed with different concepts and provide convenience to individuals when they have difficulty in expressing their thoughts. Humanity has felt the need to express this concept with lighter and less frightening words instead of death.This study aims to reveal the euphemisms used by Navayi while narrating the deaths of the poets he discussed in Mecâlisü'n-Nefâyis and to compare them with other anthologies. It is seen that Navayi uses different expressions while narrating the death information of the poets. The euphemisms identified are examined in two groups as 1. Euphemisms that express death simply and directly 2. Euphemisms that express death in an artistic style.

Atıf/Citation: Sandalyeci, S. (2025). Mecâlisü'n-Nefâyis'te Ölüm İle İlgili Örtmeceler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 589-600.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Selda SANDALYECİ, seldatabak@trakya.edu.tr

1. Amaç ve Yöntem

Tabu ve örtmecede dil dışı faktörlerin dil içi faktörlerden daha öncelikli olması sebebiyle, bu kavramlar bugüne kadar daha çok filoloji dışındaki sosyal bilimlerin araştırmalarına konu olmuştur. Etnografya, antropoloji, sosyoloji, halk bilimi gibi alanlarda çeşitli açılardan incelenmiş olan tabu ve örtmecenin dil içindeki rolü pek fazla araştırılmamıştır. Ancak dilin anlam hazinesinde yüzyıllar boyunca meydana gelen değişiklikler saptanmaya çalışıldığında ortaya çıkan değişikliklerde tabu ve örtmecenin rolü hemen kendisini göstermektedir (Arslan Erol, 2006: 35).

Şair tezkireleri; kişiyi şairliği ve eserleri dolayısıyla kayda değer bulur. Dolayısıyla sıralanan biyografik bilgiler arasında doğum ve ölümle ilgili olanların ve bunların ifadelerinin fazla bir öneminin bulunmaması beklenir. Bunun içindir ki tezkirelerde ele alınan kişilerin doğumları hiç de önemli bir yer tutmaz ve hatta şairlerin büyük bir kısmının doğumlarına değinilmezken ölümlerine, sahip olunan bilgi ölçüsünde, mutlaka değinilmeye çalışılır (Durmuş, 2012: 121). Edebiyatta şairler, İslam inancı sebebiyle ölümü şiirsel bir atmosfer ve söz sanatlarıyla anlatırlar. Zihinlerden ölümün soğuk ve gizemli olan yönünü silmek ve okuyucunun hayal dünyasında ölümle ilgili hoş bir etki bırakmaya çalışarak örtmecelere başvururlar.

Çalışmada, Türk edebiyatındaki ilk tezkire örneği olması sebebiyle Ali Şir Nevâyî tarafından H. 896 (M. 1490-1491) yılında kaleme alınmış Mecâlisü'n-Nefâyis'teki[1] ölüm kavram alanını karşılayan örtmeceleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Kemal Eraslan tarafından 2015 yılında hazırlanan "Ali Şir Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)" adlı eser içerik analizi yöntemiyle taranmış ve örtmeceler tespit edilmiştir. 1.2 numaralı başlıkta örtmece ve tabu kavramlarının ifade ettikleri aktarılmış, 1.3. numaralı başlıkta ölüm ile örtmece ilişkisinden bahsedilmiştir. Bulgular başlığı altında önce Mecâlisü'n-Nefâyis hakkında bilgi verilmiş, ardından tespit edilen ölüm örtmeceleri sınıflandırılarak aktarılmıştır. Tespit edilen örtmeceler sınıflandırmanın devamında 3. numaralı başlıkta diğer tezkirelerle karşılaştırılmıştır.

Çalışmaya sadece *öl-* fiili yerine kullanılan örtmeceler dâhil edilmiştir. Tespit edilen örtmeceler koyu punto ile yazılmış ve alfabetik sıra ile verilmiş, devamında günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ardından örtmece ile ilgili olan cümle/ beyit verilerek *sayfa numarası/satır numarası* şekliyle örneğin geçtiği yer gösterilmiştir: Cām'da *ʿālemdin ötti*. 54/15.

2. Örtmece ve Tabu

Örtmeceler, dil konuşurlarının bilinçli bir şekilde yaptığı değiştirmedir. Toplumda söylenmesi uygun görülmeyen, korkulan, kaba veya çirkin olduğu düşünülen sözcüklerin yerine ona gönderme yapan başka sözcüklerin tercih edilmesi örtmece kavramını meydana getirmiştir. Doğrudan konuşmaktan çekinen, utanan ya da korkan bireyler için bir ifade aracı olan örtmeceler, hem birey hem de toplum hayatında önemli bir yer işgal etmektedir (Polat-Yılmaz, 2022: 311). Örtmeceler, insanın düşüncelerini çeşitli sebeplerle dile getirmekte zorlandığı bu gibi noktalarda kişiye bir kolaylık sağlar. Söylenmesi toplumca ayıp sayılan nesne ya da eylemler örtmeceli üslupla çok rahat bir şekilde anlatılabilir (Özavşar, 2019: 208). Bu kolaylığın yanında dilin söz varlığını ve anlatım olanaklarını zenginleştirici bir işlev üstlenirler (Sığırcı, 2015: 105).

Ölüm, hastalık, doğaüstü varlıklar, vücut organları, boşaltım sistemi, cinsellik, küfür, alt kültür/ kimlik, diğeri/ öteki vb. kavramlar söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan örtük anlatımlar, hayatı daha yaşanabilir hâle getirmek için insanın keşfettiği dil alanıdır (Karabulut ve Ospanova, 2013: 124). Bunun sonucunda hem günlük hayatta hem de edebî eserlerde örneklerine sıkça rastlanmaktadır.

Tosun'un ifadesinde belirttiği üzere ölüme karşı korku temelli olarak alınan tavır, toplum içinde dikkat edilmesi gereken ve birtakım yaptırımları olan yasaklamaların doğmasına neden olmuştur. Bu yasaklar, sosyal bilimler çerçevesinde tabu terimi ile ifade edilmektedir (2017: 171). Bir kavramın bazı nedenlerle açıkça adlandırılması mümkün olmadığı zaman, o söz (gösterge) tabuya dönüşmektedir. Onu değiştirmek, başka sözle adlandırmak kısaca tanımlamak insanın da dilin de yetisindedir (Güngör, 2010: 71). Örtmeceleri bu sebeple tabudan ayrı tutmak mümkün değildir. Demirci, tabular ile örtmeceleri bir madalyonun iki yüzü olarak değerlendirmektedir

[1] Çalışmalarda eserin adının yazımında bir birlik olmadığı, değişik yazılış biçimleriyle karşılaşıldığı görülmektedir. Doğu Türkçesi incelendiğinde Arapça kökenli sözlerdeki hemzeyi y sesiyle Türkçeleştirme yoluna gidildiği görülmektedir (Türk, 2021: 405). Bu sebeple kimi araştırmacılar *Mecâlisü'n-Nefâyis* yazımını tercih etmiştir. Kimileri ise *Mecâlisü'-n Nefâis* olarak ele almışlardır. Örtmeceleri tespit etmekte başvurduğumuz Kemal Eraslan, *Mecâlisü'n-Nefâyis* yazımını tercih ettiği için biz de çalışmamızda bu yazımı kullandık.

(2008: 23). Tabunun görüldüğü yerde örtmece olmazsa olmazdır. Hirik (2013) de toplumun kendi içerisinde oluşturduğu çeşitli tabular sonucu kimi sözcüklerin adeta yasaklı hâle geldiğini, bu durumda toplumun gelenekleri ve inanışları sonucu, doğrudan söylenmesi uygun olmayan sözlerin üzeri örtülerek söylenmesinin örtmece sözleri meydana getirdiğini söylemektedir. Tabu ve tabuya dayalı ortaya çıkan örtmeceler arasındaki ilişki bir sebep-sonuç ilişkisidir. Çünkü örtmeceleri ortaya çıkaran tabulardır. Bundan dolayı tabu ve örtmeceler birbirlerine sıkıca bağlıdır.

Örtmece sözlerin belirgin bir özelliği de zaman içinde değişime uğramalarıdır. Bu değişim aslında toplumun tabu algısına bağlıdır. Daha önce tabu sayılan bir olgu, tabu olmaktan çıkabildiği gibi tabuyu yumuşatmak için kullanılan örtmece de tekrar tabu hâline gelebilmektedir. Örtmece amacıyla oluşturulan sözcükler, bir müddet sonra yerine kullanıldıkları sözcüğün anlamını taşımaya başlar ve yeni bir örtme işlemine ihtiyaç duyulur. Genel dilde yaygın ve yerleşik bir anlam kazandıktan sonra örtmece vasıfları kaybolur ve insanlar bunların yerlerine yeni sözcükler oluşturmaya başlarlar (Üstüner, 2009: 173). Örneğin Türkiye Türkçesinde "sakat" kelimesi kullanılması hoş karşılanmayan bir tabir olarak görülmüş ve onun yerine örtmeceli kullanım olan "özürlü" kelimesi tercih edilmişti. Fakat zamanla "özürlü" kelimesi "sakat" kelimesinin anlamından da daha aşağılayıcı bir anlama bürününce onun yerine başka bir örtmece olan "engelli" kelimesi kullanıma girmiştir.

2.1. Ölüm-Örtmece İlişkisi

Ölüm, yaşamla birlikte ortaya çıkmış kaçınılmaz bir sondur. Doğuştan olmasa da en azından aklın ölümü kavradığı andan itibaren ölüm tüm insani varlığa egemen olmuştur (Roux, 2023: 11). İnsanlık tarihiyle birlikte üzerine kafa yorulmuş ve çözümler aranmış olan ölüm, tecrübe edilemeyen bir durum olması nedeniyle niteliği anlaşılamamış ve dolayısıyla gizemli bir geçiş olarak görülmüştür. "Ölümden korkan ve ondan kaçınan insan" modeli de işte bu bilinmezlik sebebiyle karşımıza çıkmıştır. Bu insan, tehlikeden korunmak ve bu tehlikeyi başka yönlere çevirebilmek adına çeşitli inançlar ile uygulamalar oluşturmuştur. Ölüm etrafında şekillenmiş bu inançlar, uygulamalar ve ritüeller, toplumun yaşamını ve bakış açısını aksettirmesi, kültür kodlarını barındırması ve geçmişten günümüze kadar yaşanan değişimlerin anlaşılması noktasında önemli ipuçları içermektedir.

Ölüm, toplumların kültürel hayatında derin anlamlar taşımaktadır. Hayatın acı bir gerçeği olarak kabul edilen ölüm, soğuk ve üzücü olması sebebiyle konuşmaktan kaçınılan sohbet konularından biri olmuştur. Bu sebeple ölüm karşısında çok şey hissedilmesine rağmen az şey söylenir. Bireylerin böyle ciddi bir durum karşısında hem kendisine hem de topluma karşı sergilediği tavır, kişinin içinde yetiştiği kültür ve medeniyetin birer göstergesi olmaktadır.

Tarihi savaşlarla dolu olan Türk milleti, bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak defalarca ölümle burun buruna gelmiş, toplum olarak da telafisi zor kayıplar vermiştir. Fakat inançları ve cesaretlerinden kuvvet alarak ölüm duygusunu içselleştirmeyi başarabilmiştir. Ölümün bir yok oluş, bir hiçlik olarak algılanmaması, günü, saati gelince (ecel vakti) istisnasız herkesin ruhunu teslim edeceği düşüncesi, uçmağa varmak, şehitlik mertebesi gibi olguların moral kaynağı olarak zihinlerde yer etmesi, düşmana esir düşmektense savaşarak ölmenin erdemine inanılması gibi hususlar bu içselleştirmeyi makul ve kolay kılmıştır (Duman, 2012: 103).

Ölümün soğuk yüzü karşısında insanoğlunun, onu kendisinden ve yakın çevresinden uzaklaştırmak için pek çok inanç ve uygulama geliştirdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bu amaçla ölümün adını anmama, şifre ve örtmece sözler kullanma, ölümü başka dillerden alınan kelimelerle karşılama gibi çeşitli metotlar kullanılmıştır. Her toplum, kendi dilindeki ayıplı, acılı kelimeleri örtme; uluorta söylememe eğilimindedir. Bu tür kelimeleri söyleme zorunluluğu varsa o zaman da başka dillerden kelime alıntılama veya sembollerle ifade etme tercih edilmektedir. Türk kültüründe de ölüm ile ilgili olarak "mevta", "cenaze", "defin" gibi kelimelerin tercih edilmesi bu yüzdendir (Ergun, 2013: 134-135).

Ölümden bahsedilirken birçok dilde daha yumuşak ifadelere başvurulmuştur. İngilizcede "die" yerine "pass away (geçmek, gözünü kağatmak)" tercih edilmesi, Almancada "sterben" yerine "abschied nehmen von (veda etmek)" ve "daheim einschlafen (evinde uykuya dalmak)" kullanılması bu kullanıma birer örnek teşkil etmektedir.

Örtmecenin bir yolu da yabancı sözcüklere başvurmadır. Eserlerde bu durum İslamiyet sonrası dönemde daha fazla görülmektedir: Örneğin "gömme", "gömülme" için Arapça "defn" sözcüğü imdada yetişir (Tor, 2021: 1550). Bir kişinin ölümü belirtilirken "Falanca öldü!" denmez ve onun yerine "vefat etti, Hakk'ın rahmetine

kavuştu." gibi daha yumuşak ifadelerle olayın etkisi azaltılmaya çalışılır. Böylece gerçek değişmese de acı olan sözcük bal eylenir.

Örtmecelerin çoğu, özellikle de İslamiyet'in etkisiyle, ölümün korkulacak bir şey olmadığı kanısını karşı tarafa vermeye yöneliktir. Dil, olumsuz duygulara sebep olabilen ölümü güzel kelimeler aracılığıyla kabullenmeye yardım eder. Örneğin, "bekâ âlemine göçmek", "ebedî istirahatgâha uğurlanmak", "Hakk'ın rahmetine kavuşmak", "Allah emrine kavuşmak", "rahmet-i rahmana vasıl olmak" gibi ifadeler ölümden sonra kötü bir yere gidilmediği mesajını vermeye yöneliktir. Söz konusu ifadeler ile olumsuz anlam yükü ya tamamen ortadan kalkar ya da hafifletilir.

Kocasavaş (2000) Türkçenin, tarihî dönemlerinden beri gerek mecaz anlamda gerekse türetme yoluyla ya da deyimler aracılığıyla Türk düşünüş ve ifadesinin zenginliğini ortaya koyarak ölüm kavramıyla ilgili çok zengin bir kelime kadrosuna sahip olduğunu belirtir: adrıl-, alkın- 'mahvolmak, yıkılmak', bar- 'ölmek, bu âlemden başka bir âleme gitmek', geç- 'ölmek, bu dünyadan gitmek', gitmek 'ölmek, öbür dünyaya gitmek', başın al- 'başını götürmek, başını yemek', oza bar- 'göçüp gitmek, ölmek'. Türkmen (2019) de Anadolu'da bu örtmecelere ek olarak "emrihak vaki olmak", "ahiret yolcusu olmak", "ecel şerbetini içmek", "günü dolmak", "ömrü vefa etmemek", "ömür defterini kapatmak", "vadesi dolmak", "adres değiştirmek", "ahrete intikal etmek", "dünyasını değiştirmek", "dar-ı bekaya irtihal etmek", "dünyaya veda etmek", "ebediyete göçmek" vb. örtmecelerin olduğunu kaydeder.

Ahmet Bican Ercilasun, Osman Nedim Tuna'dan aktararak Köktürk Abideleri'nde *öl-* fiili için kullanılan "kergek bolmak" tabirinin, -kergek'in Doğu Türkçesi sözlüklerinde bıldırcın türünden bir kuş olarak geçmesi sebebiyle- 'kuş olmak' anlamına geldiğini belirtir. Buna delil olarak da Batı Türklerinin Müslümanlıktan sonra "öldü" yerine "sunkar/ şahin boldı" deyimini kullanmalarını gösterir. Burada dikkati çeken bir diğer nokta ise *öl-* fiilinin kökünün 'havalanmak, yükselmek' anlamlarına gelen farazi bir **ö-* fiilinin olmasıdır (2007: 373-374).

Henüz İslam'ı kabul etmedikleri dönemlerde de Türklerde ahiret inancı vardı ve ölüm onlar için de büyük bir korku ve endişe kaynağı idi. İslam'ın kabulü ile birlikte yaşam biçiminin yanı sıra ölüme bakış açısı da kısmen değişti. Ölüm, artık "korku ile ümit" arası bir çizgi oldu. Çünkü İslam inancında kaçınılmaz olan ölüm, bir yok oluş değil ruhun bedenden ayrılışı, yeni bir hayatın başlangıcıdır (Koçin, 2033: 135). İslamiyet, kabul gördüğü toplumlarda hayatın her alanında şekillendirici unsur olmuş ve ölümü "ahiret" inancı çerçevesinde "sonlu âlemden sonsuz âleme geçiş" biçiminde sunarak onun korkulacak bir durum olmadığını göstermiştir.

Klasik Türk edebiyatına bakıldığında ölüme bakışın da bu çerçevede, daha çok dinî kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu eserlerde ölüm genellikle İslamiyet'e uygun bir şekilde aktarılmış ve ölümün hikmetiyle dünyanın geçiciliğinden dem vurulmuştur. Ölüm tıpkı bir insanın doğumu gibi sıradan bir vaka olarak nazarlara sunulmuştur (Kızıltaş, 2018: 576). Böylece sanatçılar tarafından ölüm olgunlukla karşılanmış ve sorgulama gereği duyulmadan ölüme teslim olunmuştur.

3. Bulgular

3.1. Mecâlisü'n-Nefâyis

Sözlükte 'anmak, hatırlamak' manasındaki "zikr" kökünden türeyen tezkire (çoğulu tezâkir) 'hatırlamaya vesile olan şey' demektir (Öz, 2012: 68). Edebiyat terimi olarak ise biyografik/antolojik eserler için kullanılmaktadır. Arap ve Fars edebiyatında önemli bir kol oluşturan tezkirecilik, Türk edebiyatında Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis adlı eseri ile başlar. Türkçe şuara tezkirelerinin ilk örneği Doğu Türkçesinde görülmekle birlikte tezkirecilik, bu sahada Nevâyî'den sonra bir gelenek halini almamış, Nevâyî'nin ardından sadece Sâdıkî ikinci bir örnek vermiştir.

Mecâlisü'n-Nefâyis, Nevâyî'nin olgunluk döneminde, 50 yaşında, yazmış olduğu bir eserdir. Bu eser, edebiyat tarihimiz açısından olduğu kadar bütün kültür ve düşünce tarihimiz açısından da mümtaz bir yere sahiptir. Türk edebiyatının ilk şuara tezkiresi olması bakımından Mecâlisü'n-Nefâyis'in önemi oldukça büyüktür. Ayrıca dönemin tarihî ve sosyal olayları ile kültür hayatını günümüze aktaran eşsiz bir kaynak eser niteliğini taşımaktadır (Türk, 1990: IX).

Tezkirelerde şairlerin hikâyeleri ve şairlikleriyle ilgili bilgiler sunulduktan sonra ölümüne dair bilgiler en sonda yer alır. Nevâyî, genelde şairlerin hayatıyla ilgili kısımları kısa tutmuş, biliniyorsa eğer şairin nereli olduğunu

ve mesleğini, ölmüşse öldüğü yeri ve nadiren ölüm şeklini aktarmıştır. Şairlerle ilgili bilgilerin kısa olması, tezkirenin antolojik bir özellik göstermesindendir.

Nevâyî eserini sekiz meclise ayırmıştır: Birinci mecliste yaşamlarının sonuna yetişerek kendilerini yakından tanıyamadığı şairleri, ikinci mecliste küçük yaşta tanıdığı ve gençliğinde görüştüğü şairleri -ki bunların tamamı eserin yazıldığı tarihten önce vefat etmişlerdir-, üçüncü mecliste döneminin belli başlı şairlerini, dördüncü mecliste dönemin ulularını, beşinci mecliste Horasan'ın ve diğer yerlerin şiir söyleyecek kabiliyete sahipken şiirle uğraşmayan mirzade ve diğer azadelerini, altıncı mecliste Horasan'ın dışındaki ülkelerin ulularını, yedinci mecliste güzel şiir okuyan ve kimisinin şair olduğu sultanlar ve mirzaları anlatmıştır. Sekizinci meclis ise tam bir Hüseyin Baykara incelemesidir.

3.2. Mecâlisü'n-Nefâyis'te Ölüm ve Ölümle İlgili Örtmeceler

Çalışmada, Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis adlı tezkiresindeki tüm ölüm örtmeceleri tespit edilmiş ve 1. Ölümü basit ve doğrudan ifade eden örtmeceler 2. Ölümü sanatlı üslup ile ifade eden örtmeceler olarak iki gruba ayrılmıştır:

3.2.1. Ölümü Basit ve Doğrudan İfade Eden Örtmeceler

Bu başlık altında ölüm kavramını ifade ederken ölümün sözlük anlamı olarak nitelendirilebilecek, basit ve doğrudan ifade sayılabilecek 17 adet örtmece tespit edilmiştir. Bu ifadeler yapı olarak çoğunlukla isim+ yardımcı fiil şeklinde oluşmaktadır. Fakat "bar-", "kiç-", "öt-" gibi kök fiil şeklinde örtmeceler de görülmektedir. Toplu bir değerlendirme yapıldığında tematik olarak İslam dini çerçevesinde geçici olan bu fâni dünyadan ebedî olan ahirete gidiş/geçiş ifadeleri yer bulmaktadır:

ʿ**ālemdin bar-:** dünyadan gitmek: ölmek.
bu kiçe *ʿālemdin barur-min*. 56/27
ʿ**ālemdin öt-:** bu dünyadan geçip gitmek: ölmek.
hem-ol Ḥażret'niŋ ḳazaḳlıġıda yara yèp *ʿālemdin ötti* 27/14
şeyḫ Herì'de *ʿālemdin ötti*. 35/5
Esterābād'da *ʿālemdin ötüptür*. 57/6
ʿ**ālemġa veda ėt- /ḳıl-:** dünyaya veda etmek: ölmek.
sulṭān Ebū Saʿìd Mirzā çaġıda *ʿālemġa veda ḳıldı* 16/12
ve anda *ʿālemġa vedāʿ ėtti*. 48/1
bar-: varmak: ölmek.
ėkki ġarìb oġul yādigār ḳoyup *bardı*. 21/25
fānì ʿālemdin riḥlet ḳıl-: fani dünyadan göçmek: ölmek.
ammā bu yaḳında ḫāber kildi kim *fānì ʿālemdin riḥlet ḳılıpdur.* 167/10
fevt bol-: yok olmak, bir daha erişememek: ölmek.
Herì'de *fevt boldı*. 40/16, 50/13, 51/20, 55/22, 56/25, 57/9- 11, 58/14, 60/8
amma özi Ṣìrāz'da *fevt boluptur*, dėp şöhreti bar. 47/20
Babur Mìrzā Meşhed'de *fevt bolġan* yıl.. 49/5
ḳażā yit- kazanın ulaşması: ölmek.
Esterābād'da aŋa *ḳażā yitip* naʿşın Sebzvār'ġa kiltürdiler 28/24
kiç-: geçmek, bu dünyadan geçip gitmek: ölmek.
āḫır demide bì-edebāne sözleridin tevbe ḳılıp ehl-i ṣalāḥ ṭarìḳı bile *kiçti*. 68/9
maḳtūl bol-: katledilmek, öldürülmek.
Ḳara-baġ'da *maḳtūl boldı* 71/6
öt-: geçmek, bu dünyadan geçip gitmek: ölmek.
maʿlūm bolur ki bir tāriḫde *ötüpdürler* 11/3
Mevlānā Estarābād'da ṭaʿūn marazı bile *ötti* 12/14
ve *öter* vaḳṭıda bu ġazel maṭlaʿın kim tüketmeydür ėrdi 67/2
baʿżı ecel meyidin mest ü bì-ḫaberdürler, ammā baʿżı ḥayaṭ bezmide ser-mest ve cilve-ger ve naẓm-güsterdürler. Teŋri teʿālā *ötken* cemāʿatnı öz ḳaşıdın ġarìḳ-i deryā-yi raḥmet ḳılsun. 166/1
riḥlet ḳıl-: dünyadan göç etmek: ölmek.

çün bar ėrdiler bu Ḥażret ve ol Ḥażret/ kim ol Ḥażret Ḥaḳ sarı *ḳıldı riḥlet* 131/27
şehādet mertebesine yitkür-: şehitlik mertebesine eriştirmek: şehit etmek.
Sultān-ı saḥìb-ḳıran ḫıdmetide ġarìblıḳ iḫtiyār ḳılıp Semerḳand'da ḳalġanda aġasınıŋ ḳatịli anı hem *şehādet mertebesiġa yitkürdi*. 73/22
şehìd bol-: şehit olmak.
şāh meẕkūr bolġan pādişāh ėlgide *şehìd boldı* ve dėrler ki mezārı Şeyḫ Zeynüd'dìn'de durur, va'llāhu aʿlem. 46/8
şehìd ḳıl-: şehit etmek.
Mevlānā'nı Ten-ṣūfi bulġaġıda Ḫᵛārizmde Özbek *şehìd ḳıldı* 10/21
telef ḳıl-: yok etmek: öldürmek.
gūyā anı *telef ḳılġanda* süŋekin tapmadılar ki bir yerde ḳoyġaylar 45/27
Teŋri raḥmetiġa bar-: Tanrı'nın rahmetine kavuşmak: ölmek.
Semerḳand'da *Tėŋri raḥmetiġa bardı*. 34/15
żāyiʿḳıl-: yok etmek: öldürmek.
salṭanat daʿvìsi bar ėrdi. Hem-ol iş üstige anı *żāyiʿ ḳıldılar* 45/27

Tablo 1. Ölümü Basit ve Doğrudan İfade Eden Örtmecelerin Tekrar Sayısı

	Ölüm İçin Kullanılan Tabir	Tekrar Sayısı
1	fevt bol-	22
2	ʿālemdin öt-	15
3	öt-	5
4	ʿālemġa veda ėt- /kıl-	2
5	maḳtūl bol-	2
6	ʿālemdin bar-	1
7	bar-	1
8	fānìʿālemdin riḥlet ḳıl-	1
9	ḳażā yit-	1
10	kiç-	1
11	riḥlet ḳıl-	1
12	şehādet mertebesine yitkür-	1
13	şehìd bol-	1
14	şehìd ḳıl-	1
15	telef ḳıl-	1
16	Teŋri raḥmetiġa bar-	1
17	żāyiʿḳıl-	1

3.2.2. Ölümü Sanatlı Üslup ile İfade Eden Örtmeceler

Bu bölümde ölümü tasvir ederken sanatlı üsluptan faydalanılan 10 adet örtmece ifade tespit edilmiştir. Her biri, birer mısra kabul edilebilecek özel ifadelerden oluşur ve hepsi sıklık olarak sadece birer kez görülmüştür.
ʿ**ādem ḫükmide perde-i iḫfāda ol-:** yokluk hükmüyle gizlilik perdesi arkasında olmak: yok olma gerçeği ile gizlilik aleminde olmak, öbür dünyaya göçmüş olmak.
bu ṭabʿ leṭāfeti bile ārāste āzādeler ve ẕihn ẓarāfeti bile pìrāste mìr-zādelerdin hem egerçi baʿżı *ādem ḫükmide perde-i iḫfādadurlar*, baʿżı vücūd encümenide zāviye-i ẓuhūr ve bekādadurlar. 177/23

āḫiret seferi allıġa tüş-: ahiret yolculuğu ile karşılaşmak: ölmek.
sefer iḫtiyār ḳıldı ve ol seferde *āḫiret seferi allıġa tüşti*. 40/11
devr ayaġın içür-: ecel kadehinden içirmek: ölmek.
felek Cemşìd bile Ferìdūn'ġa içürgen *devr ayaġın içürdi* ve vücūd bezm-gāhıdın sürdi ve ʿadem ferāmūş-ḫānesiġa kivürdi 201/14-15
ecel meyidin mest (bol-): ecel şarabıyla sarhoş olmak.
baʿżı *ecel meyidin mest* ü bì-ḫaberdürler, ammā baʿżı ḥayaṭ bezmide ser-mest ve cilve-ger ve naẓm-güsterdürler. 166/27
fena dāru'l-ġurūrıdın beḳa dāru's-sürūrıġa intiḳāl ḳıl-: yokluk gurur evinden ebedî mutluluk evine göçmek: bu dünyadan öbür dünyaya gitmek: ölmek.
hālā *bu fena dāru'l-ġurūrıdın beḳa dāru's-sürūrıġa intiḳāl ḳılıpdurlar* 5/3
fena dām-gāhıdın beḳā ārām-gāhuġa barıp dur-: fanilik tuzağından ebedi huzur yerine varmak: bu dünyadan öbür dünyaya gitmek: ölmek.
alar bu *fena dām-gāhıdın beḳā ārām-gāhuġa barıp dururlar* 31/14
fenā maḥallıdın kitip beḳā ser-menziliġa yit-: fena mahallinden göçüp beka menziline ulaşmak: ölmek.
ve pādişāhları hem bu *fenā maḥallıdın kitip, beḳā ser-menziliġa yitipdürler*. 190/3
ḥayāt ser-çeşmesidin sìr-āb bolma- ve ʿömri naḫlı mìvesidin ber yėme-: hayat çeşmesinden susuzluğunu gidememek ve ömür fidanından meyve yiyememek: doyamadan ölmek, yapmak istediklerini yapamadan vakitsiz ölmek.
ḥayf ve yüzs miŋ ḥayf, dırìġ ve yüz miŋ dırìġ kim *ḥayāt ser-çeşmesidin sìr-āb bolmadı ve ʿömri naḫlı mìvesidin ber yėmedi*. 74/3-4
vücūd bezm-gāhıdın sür- ve ʿadem ferāmūş-ḫānesiġa kivür-: varlık meclisinden sürüp yokluk unutma evine sokmak: ölmek.
felek Cemşìd bile Ferìdūn'ġa içürgen devr ayaġın içürdi *ve vücūd bezm-gāhıdın sürdi ve ʿadem ferāmūş-ḫānesiġa kivürdi* 201/14-15
zamāne vefāsı dik nā-būd ol-: zamanın vefasızlığı gibi mevcut olmamak: ölmüş olmak.
bireri eger zamā ṣaḥìfeside öz naẓmları sevādı dik mevcūddurlar, ammā *ekŠeri zamāne vefāsı dik nā-būddurlar*. 190/2-3

4. Mecâlisü'n-Nefâyis ile Diğer Tezkilerin Karşılaştırılması

Tezkire yazarları ölüm kavramını, doğrudan biyografik bilgi aktarımı şeklinde sunmaktadır. Bu bakış açısı ve ifade tercihinde tezkire yazarlarının sıkça yararlandığı sözcükler ve ifade kalıpları olarak "ölmek, fevt olmak, nakl etmek/olmak, mevt olmak, ah(i)rete gitmek, gitmek, Rahmet-i Rahmâna vâsıl olmak, merhûm olmak, rıhlet etmek, intikal etmek, göçmek" öncelikle ve sıklıkla yararlanılanlarıdır. Bütün tezkirelerde çok sayıda örneği olan bu kullanımlar, şairlerin biyografilerinden ziyade eserlerini ön planda tutan 'antoloji tipi' olarak da bilinen tezkireler için karakteristiktir (Durmuş, 2012:110).
Daha verimli sonuçlar çıkarılması adına bu bölümde diğer tezkirelerdeki ölüm ifadeleri aktarılacak ve karşılaştırmalar yapılacaktır. Öncelikle Nevâyî'nin ardından Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış Sadıkî'nin Mecma'ü'l-Havâs tezkiresi verilecek, ardından Anadolu sahasında kaleme alınmış tezkireler incelenecektir:

a. Doğu Türkçesi sahasında tezkire geleneği oluşmamış, Nevâyî'den sonra sadece Sâdıkî-i Kitâbdâr Mecma'ü'l-Havâs isimli tezkiresini kaleme almıştır. Afşar Sâdıkî Beg, Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı Mecma'ul-Havâs'ı Alî Şîr Nevayî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis'ine zeyil olarak yazmıştır. Yazılış tarihi tahminen 1597-1598 yılları arasında olan Mecma'ul-Havâs, Doğu Türk dili alanında Çağatay Türkçesiyle yazılmış ikinci ve son tezkiredir (Tekcan, 2013:169). Bu tezkirede tarafımızca tespit edilen ölüm örtmeceleri 16 adettir. Bunlardan 10'u basit ve doğrudan ifadelerdir: "maktul bolmak, fevt bolmak, âlemga vedâ ḳılmak, âlemni bedrud kılmak âlemdin ötmek, dünyanı veda kılmak, ötmek, şikeste bolmak, vefat bolmak, na-bud bolmak". 6'sı ise sanatlı söyleme sahiptir. Basit ve doğrudan ölümü ifade eden örtmecelerde sekiz tekrar ile *maḳtūl bol-* ilk sıradadır ve onu yedi tekrarlı *fevt bol-* ile beş tekrarlı *ʿalemġa vedā ḳıl-* izlemektedir.
   Sanatlı söylemlerde ölüm daha çok "fanilik utancının elbisesini çıkarıp sonsuzluğa varmak", "hayat yapraklarının dökülüp gül bahçesinin gülünün solması", "ömür baharına hazan rüzgarının esmesiyle

hayatın yeşilliğinin solması", "ömrünün baharını yokluk rüzgarına vermek" gibi ifadelerle aktarılmaya çalışılmıştır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Sadıkî, hem örtmece çeşitliliği hem de sanatlı üslup bakımından Nevâyî'nin gölgesinde kalmıştır denilebilir.

Anadolu sahasında yazılmış tezkirelerdeki ölüm örtmeceleri incelendiğinde ise tespit edilen veriler aşağıdaki gibidir:

a. Anadolu sahasındaki ilk tezkire olarak Edirneli Sehi Bey tarafından 1538'de kaleme alınmış Heşt Behişt, ölüm örtmeceleri açısından incelendiğinde 20 örtmecenin olduğu tespit edilmiştir. Bu örtmecelerde daha çok "ahiret" ve "Allah" kelimelerinin kullanıldığı ve dünyanın geçiciliğinin vurgulandığı söylenebilir. 20 örtmecenin 15'i basit ve doğrudan ifadelerdir: "dünyâdan güzer kılmak, ahirete nakl itmek, Allah emrine yitişmek, Allah emrine varmak, Allah rahmetine vasıl olmak, dünyadan ahirete rıhlet itmek, dünyadan güzer kılmak, dünya meşgalesinden feragat itmek, fâni olmak, gitmek, Hak emrine vasıl olmak, kara toprak olmak, Tanrı emrine varmak, vefat". Sanatlı söyleme sahip olan 5 örtmece ise şöyle sıralanmıştır: "âlem-i fâniden muhtefî olmak, âlem-i 'uluvv- i âsümâna pervâz gösterüp tâvûs-i kudsî-i cinâna hem-râz olmak, bu kârgâhdan ferâgat, dâr-ı gurûrdan rıhlet itmek, sarây-ı gurûrdan bâkâ-yı sürûra rıhlet itmek" (Pusmaz, 2024: 450-455). Burada Nevâyi ve diğer tezkirelerden ayrılan nokta *fevt ol-* örtmecesinin hiç tercih edilmemiş olmasıdır.
b. Heşt Behişt'ten sonra Anadolu'da yazılmış ikinci tezkire olarak kabul edilen Latîfî'nin 1546 yılında tamamladığı Tezkiretü'ş-Şuara'sında ölüm "fevt olmak, âhirete gitmek, gülşen-i bekâya nakl olmak, dehre vedâ etmek, kalilü'l-bekâ olmak, cânib-i bekâya gitmek" gibi daha çok sade bir form içerisinde aktarılmıştır. Latifî, şairin ölüm anındaki durumu, ortamı, hâli, tavrı, ölüm sebebi gibi bilgilere ölüm vakti kadar sıklıkla yer verme eğiliminde değildir (Tolasa 1983: 59).
c. Ahdî de 1563 yılında kaleme aldığı Gülşen-i Şuʿârâ'sında daha çok basit ve doğrudan ifadeleri tercih etmiştir: "fevt olmak, terk-i 'âlem etmek, vefat etmek, mevt, rıhlet etmek, vedaʿ etmek, meyl-i zîr-i zemîn kılmak" gibi. Sanatlı söylemlerde İslam inancı dolayısıyla "fenadan bekâya" geçiş temel nokta olmakla beraber Ahdî, ölümü bir rüzgara, haberciye benzetir. Nevâyî ile bu konuda ortaklıklar örneklerde göze çarpmaktadır. Kullanılan örtmeceler bağlamında ise Ahdî 7 basit, 8 sanatlı söylemden faydalanırken Nevâyî'nin daha çeşitli ifadelere başvurduğu görülür.
d. Âşık Çelebi'nin 1586 yılında yazdığı Meşâʿirü'ş-Şuarâ adlı tezkiresindeki basit söylemli ifadelere bakıldığında 16 örtmece görülmektedir: "fevt olmak, rıhlet eylemek/ kılmak, vefat eylemek, ahirete intikal etmek, irtihal eylemek, müteveffa olmak, ecel ermek/ eceli yetmek, ahirete azim olmak/ gitmek, mevti vaki olmak/ mevt olmak, ömrü ahir olmak/ ömrü ahire ermek, aslına intikal etmek, can vermek, dünyadan gitmek, ecel önün almak, ölmek, ömrü fenaya varmak." Bu ifadelerde de Nevâyî ile benzer olarak 23 tekrar ile en çok *fevt ol-* örtmecesi tespit edilmiştir. Sanatlı söylem örtmecelerine bakılınca ölümle bekçi, câm, insan, âlem, hayvanlar, satranç, deniz, gece vb. otuz iki farklı nesne arasında bağlantı kurduğu ve bunların da tekrarlarıyla birlikte 67 defa kullanıldığı görülmektedir.
e. 17. yüzyıl tezkirecilerinden Riyâzî'nin 1610 yılında yazdığı Riyâzü'ş-Şuʿarâ tezkiresinde ölümle ilgili yaklaşık doksan dört farklı ölüm ifadesi tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları tekrar edilmiş, bazıları sadece bir kere kullanılmıştır. Bu örtmecelerden basit söylemli 11 ifade görülmektedir: "fevt olmak, intikal eylemek/etmek, mülk-i ademe sefer etmek, ömri hatm olmak, teslim-i ruh etmek, şehid/şehadet olmak, şerbet-i şehadet içmek, gark olmak, terk-i dünya-yı fâni etmek, dünya-yı veda etmek/veda-ı âlem-i fena etmek/ veda-ı cihan-ı fâni etmek, çok gitmeyip gitmek, mevte rıza vermek" (Rjoub-Ersoy, 2023: 59). Bu örtmecelerden de 250 defa kullanım ile *fevt ol-* en çok tercih edilen olmuştur. Riyâzî ölümleri ifade ederken mensur anlatım yanında manzum şekli de tercih etmiştir. Bu ifadeler 68 örnekte görülmüştür. Sanatlı söylem ile ölümü aktardığı örtmeceler ise 15 adettir ve 23 defa tekrarlanmıştır. Bu örtmecelerde dilin son derece ağdalı olduğu görülmektedir. [2] Nevâyî'den farklı olarak ölümün "ağaç, bekçi, berat, dellâl, derya, elbise, gece, çeşitli hayvanlar, hırsız, rüzgar, satranç, şihâb (kıvılcım), tabut, uyku" gibi çok çeşitli metaforlarla ifade edildiği görülür.
f. İsmail Beliğ tarafından 1726 yılında yazılmış "Nuhbbetü'l–Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr" adlı tezkirede ise ölümü basit ve doğrudan ifade eden örtmecelerde en çok *fevt ol-* görülmüştür.

[2] Ayrıntılı bilgi için bk. Rjoub-Ersoy, 2023: 67-73.

5. Sonuç

Çalışma sonucunda Nevâyî' nin 461 kişiyi ele aldığı eserinde toplamda *27* farklı ifadeyi ölümü tanımlamak için kullandığı tespit edilmiştir. Bu ifadelerden *17'*si ölümün sözlük anlamı olarak tanımlayabileceğimiz, sanatlı söylemden ayrılması için basit ve doğrudan ifade olarak tanımladığımız örtmecelerdir. Geriye kalan *10* örtmece, ölümün sanatlı üslupla tanımlandığı ifadelerdir.

Mecâlisü'n-Nefâyis'te, Nevâyî'nin şairlerin ölümünü anlatırken daha çok sanatlı söyleyişten uzak ifadeleri tercih ettiği söylenebilir. Örtmecelerin sayısı bakımından karşılaştırma yapıldığında basit ve doğrudan ifadeler ile sanatlı ifadelerin oranının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Fakat kullanım sıklığı yönünden incelendiğinde *fevt bol-* ve *öt-* örtmecelerinin çok fazla tercih edildiği gözlemlenmiştir:

Tablo 2. Ölümü Basit ve Doğrudan İfade Eden Örtmecelerin Kullanım Sıklığı

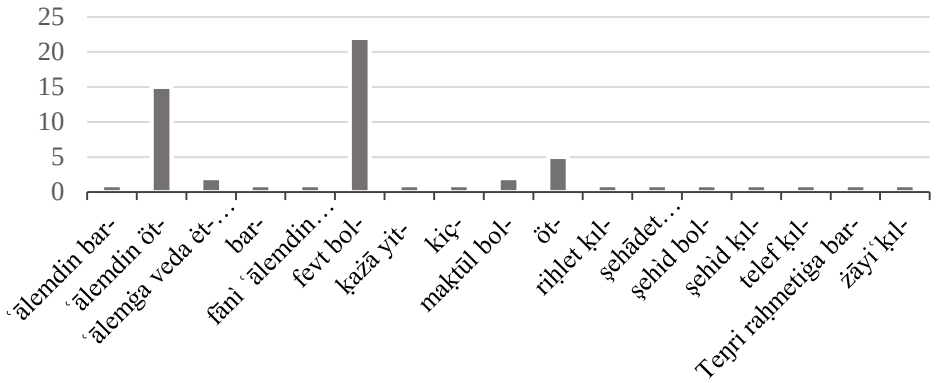

Nevâyî örneklerde görüldüğü üzere ölüme dair ifadelerini çoklukla sade, yalın, kısa bir anlatım ile aktarmıştır. Osmanlı sahası tezkirecilerinin aksine, şairin ölüm anındaki durumu, ortamı, hâli, tavrı, ölüm sebebi gibi bilgilere yer verme eğilimi göstermemiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında tezkire sahiplerinin bir taraftan "fevt ol-", rıhlet et-", "vefat et-", "göç-" gibi klasik ifade yapılarını tercih ettikleri, diğer yandan ise dile hakimiyetleri, yetiştiği kültür ve aldığı eğitimler çerçevesinde yüzyıllara göre farklı sanatlı söyleyiş formları geliştirdikleri söylenebilir. Biyografisi verilen kişinin mahlası veya adı, mesleği, genç oluşu, ölüm sebebi ve şekli gibi özellikleri esas alınarak bu doğrultuda öznel ifade biçimleriyle ortaya konulmuştur. Bunun dışında bazen bu kültürdeki İslam inancının ürünü olan "sonlu âlemden sonsuz âleme geçiş" anlatılmaktadır. Örnek çeşitliliği açısından en fazla örtmeceye sahip olan tezkirenin Aşık Çelebi'nin Meşairü'ş-Şuara'sı olduğu tespit edilmiştir. Elbette ki her tezkirenin aynı oranda örnek çeşitliliği ve zenginliğini taşımadığını da belirtmekte fayda vardır.

Nevâyî'den sonra yazılan tezkirelerde müellifler, farklı olarak şairlerin ölümünü anlatırken sıradan bir anlatış biçimi seçmeyip ölümü; ölen kişinin isimleriyle (mahlas), meslekleriyle ya da ölüm şekilleriyle bağlantı kurarak sanatkârane bir üslupla ifade etmişlerdir. Mecâlisü'n-Nefâyis'te bahsi geçen ifadeler görülmemektedir. Nevâyî gibi gerektiğinde fevkalade sanatlı bir üslup kullanabilen bir şahsiyetin böyle ifadeler tercih etmemesinin sebebi kanımızca eserin yazılmış ilk tezkire olması ve amacının sanat yapmaktan ziyade, didaktik bir eser olmasıyla sadece ilgilenenlere şairler hakkında bilgi vermek olduğu gerçeğidir. Ayrıca Anadolu sahasında yazılan tezkirelerde dini ifadeler kendini daha çok hissettirmektedir.

Nevâyî'nin sanatlı söyleyişten uzak olarak ölümü tanımladığı 17 adet örtmece ifade şöyle sıralanabilir: "ʿālemdin bar- , ʿālemdin öt-, ʿālemġa veda ėt- /kıl-, bar-, fānì ʿālemdin riḥlet ḳıl-, fevt bol-, ḳażā yit-, kiç-, maḳtūl bol-, öt-, riḥlet ḳıl-, şehādet mertebesine yitkür-, şehìd bol-, şehìd ḳıl-, telef ḳıl-, Teŋri raḥmetiġa bar- , żāyiʿ ḳıl-". Bunların içerisinde Tablo 1 ve 2'de görüldüğü üzere en çok *fevt bol-* ve *ʿālemdin öt-* kullanılmıştır. Söz konusu 17 örtmece içerisindeki *maḳtūl bol-, şehādet mertebesine yitkür-, şehìd bol-, şehìd ḳıl-* tabirleri ise dikkati çekmektedir. Çünkü bu fiiller aslında *öl-* fiilini değil *öldür-* fiilini karşılamaktadır ve "şairlerin öldürülmesi" gibi sosyal bir olguyu gözler önüne sermektedir. Fiillerin bağlamı incelendiğinde, bahsi geçen şairlerin ya bir saray mensubu veya divane olmaları ya da zamanında yazdıklarından dolayı küfürle suçlanıp sürgüne gönderilmiş olmaları dikkate şayandır. Sadıkî de tezkiresinde bu sosyal olguyu aslında gözler önüne

sermiştir: “İki beytni yaḫşı oḳur, ṭabʿıda ḫōşlıḳ ve ẕihnide şūḫlıḳ köp bar. Dėrler kim bu uçurda maḳtūl boldı, *belì hìç kişi Esterābādda öz eceli birle ölmes*.” (87a/ 12-13)

Nevâyî’nin sanatlı söyleyiş ile oluşturduğu 10 adet ölüm örtmecesi ise şöyledir: “ʿādem ḥükmide perde-i iḫfāda ol-, āḫiret seferi allıġa tüş-, devr ayaġın içür-, ecel meyidin mest, fena dāru’l-ġurūrıdın beḳa dāru’s-sürūrıġa intiḳāl ḳıl-, fenā dām-gāhıdın beḳā ārām-gāhuġa barıp dur-, fenā maḥallıdın kitip beḳā ser-menziliġa yit-, ḥayāt ser-çeşmesidin sìr-āb bolma- ve ʿömri naḫlı mìvesidin ber yėme-, vücūd bezm-gāhıdın sürdi ve ʿadem ferāmūş-ḫānesiġa kivür-, zamāne vefāsı dik nā-būd ol-”.

Tespit edilen örtmeceler incelendiğinde “dünya” tasavvuru dikkati çekmektedir. Ölüm kavramı, “geçici dünyadan kalıcı dünyaya göç” ve “Allah’a kavuşma” olarak algılanmıştır. Bu bakış açısı ölüm ile dünya arasında bağımlı bir ilişkinin olduğunu, ölüm ile geçici mekân olarak görülen “dünya”nın işlevini tamamladığını anlatmaktadır. Nevâyî bu ifadelerde sezgisel gönderme yöntemini kullanarak örtmecelerin derin yapısında *göçmek, dünya değiştirmek* ve *yükselmek* kavramlarını hissettirmiştir. Ölümün böyle algılanması ve aktarılması ise İslam inancı ve tasavvuf kültürünün bir neticesidir denilebilir. Çünkü klasik edebiyatta ölüme bakış genellikle dinî kaynaklıdır. Nevâyî de bir klasik edebiyat mensubu olarak sanatlı söylem kullandığı bu örtmecelerinde, İslamın gereği bu dünyanın geçiciliğinden, gerçek dünyanın ahirette olduğundan bahsetmiş, fakat Anadoludaki müellifler kadar üzerlerinde durmamıştır. O, ömrün bitişini ömür fidanından meyve yiyememek biçiminde aktarırken dünyaya doyamamaktan da dem vurmuştur.

Tezkirenin meclislerine başlarken ve meclisleri sonlandırırken Nevâyî, özet mahiyetinde geçiş bölümleri kaleme almıştır. Örneğin: “İkkinçi meclis ol cemāʿat-i ʿazìzler ẕikride kim faḳìr alardın baʿżınıŋ mülāzemetiġa kiçiklikde yitip-min ve baʿżınıŋ ṣoḥbetiġa yigitlikde müşerref bolup-min. Ve hālā sene sitte ve tisʿìn ve semāne miʿe tārìḫide kim bu muḫtaṣar bitiledür, alar bu fenā dām-gāhıdın beḳā- ārām-gāhıġa barıp dururlar.” (Eraslan, 2015, 31). Sanatlı söylem olarak adlandırdığımız örtmecelerin kullanıldığı yerleri mercek altına aldığımızda bu ifadelerin çoklukla tezkirenin meclislerine başlarken ve meclisleri sonlandırırken oluşturulmuş bu bölümlerinde kullanıldığı yani şahsa -şairlere- ait olmadığı görülmektedir. Bu da Nevâyî’nin tezkiresini, aslında yukarıda da belirttiğimiz üzere bilgilendirme amaçlı yazdığını fakat yine bir nebze de olsa sanat hünerlerini göstermekten geri durmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak bulgular tabu ve örtmecelerin, Türkçe kelime hazinesinin leksik ve semantik yönden değişip zenginleşmesinin bir yolu olduğunu gözler önüne sermektedir. Nevâyî’nin oluşturduğu bu yeni örtmeceler ile dile katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynaklar

Alkaya, Z. (2024). Bir Ölüm Ritüeli: Türklerde Ağıt Yakma Geleneğine Dîvânu Lugâti't Türk'ten Bakmak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(Divanu Lügati't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 1-10.

Arslan Erol, H. (2006). Tabu ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 50*(2002/2), 35-56.

Aslan, S. (2024). Örtmeceler ile İlgili Bibliyografya Çalışması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (14), 574-583.

Bahadır, S. C. (2018). Meşâ'irü'ş Şuarâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler- I 'Ölüm'ün Basit İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, *4*(Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı), 220-230.

Bahadır, S. C. (2019). Meşâ'irü'ş-Şuarâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler-II "Ölümün" Sanatlı İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature],* 5(10), 28-46.

Bahadır, S. C. (2022). Gülşen-i Şu'arâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, *8*(4), 733-744.

Bahadır, S. C. (2022), Künhü'l-ahbâr' da Ölümü Tanımlayan İfadeler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29*, 1260-1274.

Çabuk Çiftoğlu, A. (2015). Türkçede Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(5), 136-160.

Demirci, K. (2008). Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine. *Millî Folklor, 20*(77), 21-34.

Duman, M. (2012). Türk Atasözlerinde Ölüm. A. İnayet, Z. Kaymaz (Ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* içinde (97-108 ss.). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Durmuş, M. (2012). Ölümü Güzelleştiren Eda: Türkçe Şair Tezkireleri İle Şairnâmelerde Ölüme Bakış Ve Ölümün İfade Biçimleri Üzerine. *Millî Folklor, 24*(94), 105-122.

Eraslan, K. (2015). *Alî-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyis I-II (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2007). Türkçede Öl- Fiili Üzerine. E. Arıkoğlu (Haz.), *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* içinde (371-375 ss.), Ankara: Akçağ Yayınevi.

Ergene, O. (2018). Mecâlisü'n-Nefâyis'in İçerdiği Biyografik Ögeler. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat Ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, *1*(14), 25-59.

Ergun, P. (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler. *Millî Folklor*, *25*(100), 134-148.

Güngör, A. (2010). Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 12*(29), 69-93.

Hirik, E. (2013). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ölüm Örtmeceleri. *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, *9*(55), 441-451.

Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 151-165.

Kalkan, H. K. (2018). Almanca Ve Türkçe Ölüm İlanlarındaki Örtmece Sözlerde Ölüm Algısı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *6*(13), 382-397.

Karabulut, F. ve Ospanova, G. (2013). Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *2*(2), 122-146.

Kızıltaş, M. (2018). Beliğ Tezkiresi'nde Şairlerin Ölümünün İfade Edilişi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *13*(28), 553-577.

Kocasavaş, Y. (2000). Türkçenin Tarihî Dönemlerinde Ölüm Kavramının İfadesi. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 29, 77-111.

Koçin, A. (2003). Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(5), 135-160.

Kuşoğu, M. O. (2012). *Sâdıkî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l-Havâs adlı eseri (inceleme-metin-dizin).* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Mermer A. ve Koç Keskin N. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Öz, Y. (2012). Tezkire. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cil: 4168-69 ss.), İstanbul.

Özavşar, R. (2019). Marzubannâme Tercümesi'ndeki Ölüm ve Müstehcenlik İle İlgili Örtmeceler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *12*(862), 207-213.

Polat, K. ve Yılmaz, A. E. (2022). Dilde Ölümü Gölgelemek: Safâyî Tezkiresi'nde Ölümle İlgili Örtmeceler.

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, *6*(3), 302-324. https://doi.org/10.34083/akaded.1147108

Pusmaz, H. (2024). Sehî Bey'in Heşt-Bihişt Adlı Tezkiresinde "Ölüm" ile İlgili Örtmeceler. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(2), 445-458.

Roux, J. P. (2023). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Sığırcı, İ. (2015). Kültürün Aktarımı: Türkçe ve Fransızca' da Ölümle İlgili Örtmece Sözlerin İncelenmesi, *Millî Folklor*, *27*(108), 103-115.

Tekcan, M. (2013). Sâdıkî Afşar'ın Mecma'ul-Havâs'ı: Çağatay Türkçesinde Yazılmış Şâirler Tezkiresi. *Journal of Turkish Studies*, *8*(13), 169-178.

Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latîfî,Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. yy.da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

Tor, G. (2021). Ölmek ve Ölüm Üzerine Bir Çeşitleme. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, *7*(4), 1546-1560.

Tosun, İ. (2017). Tuvacada Ölüm ile İlgili Örtmeceler. İ. A. Aydemir (Ed.), *Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması* içinde (165-184 ss.), Ankara: Grafiker Yayınları.

Türk, V. (1990). *Neva'i Mecalisü'n-Nefa'is metin-inceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ.

Türkmen S. (2009). Türkçedeki Örtmece Sözler, *Karadeniz Araştırmaları*, *6*(23), Güz, 131-140.

Üstüner, A. (2009). Örtmece Sözlerle İlgili Terimler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *4*(8), 166-176.

Yazar, İ. (2013). Şair Tezkirelerinde Ölüm Bağlamında Dil Ve Üslup Üzerine Bir İnceleme. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(1), 457-466.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Konuşma Motivasyonu Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması[1]

Speaking Motivation Scale: A Validity and Relıabılıty Study

Fatma Nur DOĞAN[2] ve Ahmet Turan SİNAN[3]

[2]*Dr., Elazığ,* fatmadgn1414@gmail.com, orcid.org/ 0000-0001-7933-9741
[3]*Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Elazığ,* atsinan35@gmail.com, orcid.org/ 0000-0003-1208-7724

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
02.11.2024
Kabul/Accepted:
14.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1578268

Anahtar Kelimeler
Motivasyon, Konuşma motivasyonu, Ölçek

ÖZ

Konuşma başarısı üzerinde etkili olan etmenlerden biri de konuşmaya yönelik geliştirilen motivasyondur. Kişilerin nitelikli birer konuşmacı olabilmek maksadıyla gösterdikleri çaba, istek ve odaklanmayı sağlayan itici güç konuşma motivasyonu olarak bilinmektedir. Bu çalışma ile ortaokul öğrencilerine için bir Konuşma Motivasyonu Ölçeği geliştirmek amaçlanmıştır. Araştırma toplamda 667 katılımcı ile yürütülmüştür. Bu doğrultuda açımlayıcı faktör analizi için 315, doğrulayıcı faktör analizi için 262, test-tekrar test uygulamaları kapsamında ise 90 ortaokul öğrencisine ulaşılmıştır. Her bir aşamanın farklı örneklem grupları ile yürütülmesine dikkat edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda 13 maddeden oluşan tek faktörlü bir Konuşma Motivasyonu Ölçeği elde edilmiştir. Ölçeğin toplam varyans değerinin %36,59 olduğu belirlenmiştir. Ulaşılan yapı doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise doğrulanmıştır (X^2=100.24 X^2/ sd= 1.616, RMSEA=.049, Standardized RMR= .051, NFI=.91, CFI= .96, GFI= .94, NNFI=.95, AGFI= .92, IFI= .97, RFI= .96, PNFI= .72, PGFI=.64). Ayrıca Cronbach's Alpha değerinin .85 olduğu; test-tekrar test uygulamaları sonucunda belirlenen korelasyon değerinin ise .73 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla elde edilen güvenirlik değerlerinin de iyi düzeyde olduğu görülmüştür. Bu kapsamda ortaokul öğrencileri için 13 maddeden oluşan bir Konuşma Motivasyonu Ölçeği elde edilmiştir.

Keywords
Motivation, Motivation to speak, Scale

ABSTRACT

One of the factors affecting speaking success is the motivation developed for speaking. The driving force that provides the effort, desire and focus that people show in order to become a qualified speaker is known as speaking motivation. This study purpose to develop a Speaking Motivation Scale for middle school students. The exploratory was conducted with a total of 667 participants. In this direction, 315 middle school students were arrived for exploratory factor analysis, 262 for confirmatory factor analysis and 90 for test-retest practices. Attention was taken to carry out each stage with different sample groups. In conclusion the exploratory factor analysis only-factor Speaking Motivation Scale consisting of 13 items was acquired. It was decided that the total variance worth of the scale was 36.59%. The obtained structure was approved in conclusion confirmatory factor analysis (X2=100.24 X2/sd= 1.616, RMSEA=.049, Standardized RMR= .051, NFI=.91, CFI= .96, GFI= .94, NNFI=.95, AGFI= .92, IFI= .97, RFI= .96, PNFI= .72, PGFI= .64). It was decided that Cronbach's Alpha worth was .85 and the correlation value determined consequently test-retest applications was .73. Consequently, it was seen that the credibility worth obtained were at a good grade. As a result of Speaking Motivation Scale consisting of 13 items was acquired for secondary school students.

Atıf/Citation: Doğan, F. N. ve Sinan, A. T. (2025). Konuşma Motivasyonu Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 601-614.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatma Nur DOĞAN, fatmadgn1414@gmail.com

[1] Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında birinci yazarın "Ortaokul Öğrencilerinin Konuşma Kaygısı, Konuşma Motivasyonu, Konuşma Öz Yeterliği İle Etkili İletişim Becerilerine Yönelik Algıları Arasındaki İlişki" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Duyuşsal nitelikler kapsamında sayılan kavramlardan biri motivasyondur. Kısaca "isteklendirme, güdüleme" (TDK, 2005) anlamındaki motivasyon terim olarak Latincede hareket etme anlamına gelen "movere" sözcüğüne dayanmakta; insanın hedeflerine doğru yönelmesine sebep olan zihinsel bir durumu karşılamaktadır (Ergin ve Karataş, 2018). Ancak motivasyonun literatürde çeşitli şekillerde tanımları bulunmaktadır. Motivasyon kişinin gayretlerini ve uğraşlarını içinde bulunduğu organizasyonun beklentileri yönünde yerine getirmesini sağlayan güç (Eroğlu, 2000); inançlar, ilgiler, hedefler ve istekler gibi farklı etkilerden etkilenen bireysel bir durum (Madrid Fernandez, 1999); insan davranışını belirleyen ve yönlendiren enerji (Demir, 2018); bir kişinin hem kendisi hem de çevre koşulları tarafından değiştirilebilen bir görevi öğrenmeye olan eğilimi (Ortega Martin, 2002); insan davranışlarını harekete geçiren karmaşık mekanizmanın parçalarından yalnızca bir tanesi (Rodicio, 1999); psikolojik ve sosyal yönleri olan insanın istediği hareketi başlatmak ve devam ettirmek için gereksinim duyduğu manevi güç (Bahadır, 2023) olarak ifade edilmektedir.

Motivasyonun ihtiyaç ve dürtü olmak üzere iki bileşeni olduğundan söz edilir. Bedende herhangi bir maddenin azlığı veya yokluğu ihtiyaç olarak ifade edilirken ihtiyacın giderilmesi gerekliliğinin ortaya çıkması ise dürtü olarak bilinir. Bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik gereksinimleri onlarda gerginliklerin oluşmasına zemin hazırlar. Bu gerginliklerini gidermek için harekete geçen birey bazı amaçlı davranışlar sergiler. Birçok davranışın temelinde bu ihtiyaçları gidermek için belirli hedeflere yönelmek vardır (Arı, 2008). Dolayısıyla bireyin herhangi bir davranışta bulunması için bir ihtiyacın hissedilmesi ve bu ihtiyacı gidermek için de dürtünün olması gerekmektedir. Öyle ki bu durum bir döngü olarak sürekli yeniden oluşur. Bu bağlamda motivasyonun kesintisiz bir süreç olduğu ifade edilebilir. Yine motivasyonun kişiye özgü olmak ve insan davranışlarından gözlemlenebilir olmak şeklinde iki önemli özelliği vardır. Kişiye özgülük, bir unsurun bir kişiyi motive ederken diğer kişiyi motive etmemesi ile ilgilidir. Kişinin motive olup olmamasının davranışlarından anlaşılması, gözlemlenebilmesi ise ikinci özellik kapsamındadır (Ünsar vd., 2010). Motive olmuş kişilerin sergiledikleri davranışlar motive olmamış kişilerden oldukça farklıdır. Bu fark da gözlemle kolaylıkla anlaşılabilir. Ayrıca bireylerin olay veya durumlara karşı sahip oldukları motivasyon derecesi çeşitlilik gösterebilir. Bunlar motivasyonun doğasında bulunmaktadır.

Yemek, içmek, uyumak gibi temel insan ihtiyaçları dışında ilgi ve merakla da sıkı ilişki içinde olan motivasyon içeriden veya dışarıdan gelen birtakım güçler tarafından yönlendirilir. Başka bir ifade ile motivasyonun kişinin iç dünyası veya çevreden kaynaklanması bakımından iki başlıkta incelenmesi gerekmektedir. İç kaynaklı motivasyon kişinin dışarıda bulunan başka bir unsurdan bağımsız bir şekilde hissettiği motivasyon (Şeker, 2015); dış kaynaklı motivasyon ise kişinin davranışı, davranıştan daha çok davranışın sonuçları için gerçekleştirdiği motivasyondur (Deci vd., 1991). Örneğin sevdiği için tiyatroya gitmek, hoşlandığı bir kitabı tekrar okumak, sevdiği bir müzik aletini sırf zevk aldığı için çalmak içsel anlamda motive olmuş davranış örnekleridir. Tam tersi dışsal motivasyon bireyin dışarıdan gelen ödüllendirilme veya cezalandırılma endişesiyle bir davranışta bulunma ya da onu yapmaktan vazgeçme konusunda ilgi duymasıdır (Ay ve Pingov, 2022). Yani dışsal motivasyon kişinin toplumsal çevresinden edindiği ihtiyaçlarını gidermesi için sergilediği davranışların tamamı olarak nitelendirilebilir (Esen, 2006). Dışsal motivasyonun temelinde kendi isteği değil de dışsal bir nedenden ötürü harekete geçmek vardır. Özellikle birey, sosyal çevresi ile etkileşime girmesiyle birlikte dışsal motivasyonunda artış olduğu görülmektedir. Bu davranışlarında birey içsel doyum için değil ödüllendirilmek veya cezalandırılmamak için çeşitli davranışlar ortaya koyar. Örneğin takdir edilme, iyi bir not olma, ödül kazanma, olumsuz sözlerden ve cezalardan kaçma, kariyer edinme gibi ögeler dışsal motivasyonun kaynakları içinde bulunmaktadır (Deci ve Ryan, 2000).

Motivasyon insanların hayata nasıl baktığını, diğer bireylerle nasıl ilişki kurduklarını, hangi çalışmalara ne kadar çaba gösterdiklerini, isteklerini, herhangi bir konuda zorlandıklarında ne kadar destek aradıklarını, akademik konularda performanslarını ne derece gösterdiklerini etkileyen önemli bir süreçtir (Usher ve Kober, 2012). Eğitim ve öğretim ortamlarında da öğrenci başarısını yükselten etmenlerden biridir. Özellikle motivasyonun öğrenme ortamlarında artırılması sağlıklı bir öğrenme süreci açısından oldukça etkilidir (Elçi ve Elçi, 2022). Yapılan çalışmalarda okullarda öğrenci performansını şekillendiren önemli bir unsurun motivasyon olduğu belirlenmiştir. Öyle ki lise öğrencilerinin okulu neden bıraktıklarını araştıran bir ankette okulu bırakanların %70'i motivasyonsuz olduklarını söylediği saptanmıştır (Bridgeland vd., 2006). Eğer öğrenci bir sebeple öğrenme kapasitesinin sınırlı olduğuna inanıp başarılı olma ihtimalinin düşük olduğunu düşünürse o öğrenci akademik olarak da motive olamayacaktır (Pintrich, 2003). Çünkü motivasyonu zayıf bireyler ya görevleri daha zorlanarak yaparlar ya da görevlerin yapılamaz olduğunu düşünürler. Yüksek motivasyonun ise akademik başarıyı arttırdığı kabul edilmektedir (Whitehead ve Britson, 2022). Motivasyonu yüksek olan kişilerde yüksek dikkat, çaba ve güçlü bir irade bulunmaktadır. Bu da onların hedeflerine daha hızlı bir biçimde ulaşmalarını kolaylaştıran önemli bir unsurdur. Çünkü yeterli derecede motivasyona sahip olmayan öğrencilerde derse karşı ilgisizlik ve dikkatsizlikle beraber başarısızlık da oluşmaktadır. Bu nedenle

öğretmenlerin motivasyon etkinliklerini bilmesi, ders öncesi ve ders sırasında etkili olarak motivasyondan faydalanabilmesi öğrencilerin öğrenmeye hazır hâle gelmelerinde ve başarıya ulaşmalarında işlevsel bir role sahiptir (Ilgar, 2004).

1.1. Konuşma Motivasyonu

Var oluşundan günümüze kadar bireyler duygu, düşünce, istek, hayallerini başkalarına aktarmaya ve başkalarının duygu, düşünce, istek, hayallerini anlamaya ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaçları gidermek için de sözlü, yazılı veya sözsüz olarak çeşitli biçimlerde iletişim kurmaya çalışmışlardır. Ancak en eski zamanlardan beri insanların en temel iletişim yolunun sözlü anlatım yani konuşma olduğu kabul edilmektedir. Öyle ki konuşma düşüncelerin sesli olarak ifade edilmesi demektir. İnsanlar günlük hayatlarının büyük bir kısmını konuşarak geçirmektedirler. Çünkü iletişim kurmanın, sosyalleşmenin, toplumsallaşmanın temelinde sözlü anlatım yani konuşma bulunmaktadır. Önemli olan insanın etkili bir konuşma becerisine sahip olarak başkaları ile sağlıklı iletişimlerde bulunabilmesidir.

Güneş'e göre (2014) konuşma basit bir seslendirme işleminden ziyade bir dizi bilişsel işlemlerin yapıldığı ve zihinsel yapı görünümünün açığa kavuşturulduğu bir "sesli düşünme" eylemidir. Erdem (2013) ise konuşmayı üzerinde mutabık kılınan işaretler ve sesler yoluyla kişinin zihninde oluşturduğu mesajları başkalarına ilettiği fiziksel ve zihinsel bir süreç, diğer bir ifadeyle de zihnin söz kalıbına aktardığı görüşlerin ve hislerin biçimlendirilmesi olarak tanımlamıştır. Yine konuşma bireyin zihninde tasarladığı duygu, düşünce, dilek ve coşkularını sözle başkalarına aktardığı aktif bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Kurudayıoğlu, 2003; Büyükikiz & Hasırcı, 2013; Şenbay, 2017). Aynı zamanda konuşma bireyin doğumundan itibaren dâhil olduğu bir aktivite (Alruwili & Elsawy, 2024); kişinin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada ve toplumsal kabul görmede çok ciddi işlevleri olan bir beceri alanı (Uğur Göçmez & Ünal, 2024) ve sosyal çevrede iletişim sürecinde etkileşimde bulunmanın en doğal yolu olarak kabul edilmektedir (Adhelia & Triastuti, 2023). Dolayısıyla konuşmanın düşünce alışverişine, başkaları ile paylaşımda bulunmaya aracılık ettiği ve insan yaşamında önemli bir role sahip olduğu söylenebilir.

Konuşma, insanoğlunun dünyaya geldiği andan itibaren toplumsallaşma sürecinde kullandığı en başat iletişim yolu olarak (Büyükikiz & Hasırcı, 2013) kişiler arası sosyal ilişkilere yön vermektedir. İnsanlar toplumsal bağlantılarını güçlendirmek ve toplumdaki iletişim gereksinimini gidermek amacıyla en çok konuşma becerisini kullandıkları (Kurudayıoğlu & Sevindik, 2020) için konuşma becerisi tek yönlü bir süreç olmaktan uzak olarak iletişim sürecinde karşılıklı bir etkileşim ortamı oluşturmaktadır (Demirkol & Aytaş 2023). İçinde bulunduğumuz çağda iletişim araçları artmış olsa da iletişimin en temel yolunun konuşma olduğu ve en çok konuşarak iletişim kurulduğu bilinen bir gerçekliktir. Öyle ki insan konuşmadan ne duygu ve düşüncelerini istediği düzeyde başkalarına iletebilmekte ne toplumdaki etkinliklere arzuladığı gibi katılabilmekte (Barın, 2018) ne de bireysel kimliğini tam olarak oluşturabilmektedir. Bununla beraber dinlemeden sonra en çok başvurulan dil becerisinin konuşma becerisi olması (Emiroğlu & Pınar, 2013) sebebiyle de dikkat çekmektedir. Dil becerileri içerisinde bu denli kıymetli olmasının temelinde ise insan zihnini düzenlemeye yardımcı olmasına; kişinin zihninde yapılandırdığı duygu ve düşünceleri konuşarak başkalarına aktarabilmesine olanak sağlaması bulunmaktadır (Güneş, 2017). Zamanla daha da öneminin farkına varılması ile birlikte bireylerin konuşma becerilerini geliştirmek, onlara gerçek hayatta aktif ve etkili bir şekilde kullanacakları konuşma becerisini kazandırmak ön plana çıkmaya başlamıştır (Kehing & Yunus, 2021). Tüm bunlar konuşmanın oluşumunu şekillendiren, onu etkileyen unsurların varlığına ilgi gösterilmeyi de gerekli kılmıştır.

İnsanın konuşma becerisini etkileyen zihinsel ve fiziksel birçok unsur vardır. Konuşma ağız, dil, diş, yanak, damak, akciğerler, ses telleri, diyafram gibi fiziksel unsurlar yardımı ile ifade olanağına kavuşurken diğer taraftan anlama, kavrama, değerlendirme, analiz, sentez gibi zihinsel birçok adımı da içerisinde barındırır. Ancak konuşma zihinsel ve fiziksel unsurlar dışındaki birçok değişkenden de etkilenebilir. Özellikle psikoloji kökenli duyuşsal nitelikler bu değişkenlerden bazılarıdır. 1956 yılına kadar dil öğrenmenin önemli ölçüde sözel yetenek ve zekâ ile ilişkili olduğu söylenmekteydi. Bununla birlikte kaygı, tutum, motivasyon gibi duyuşsal niteliklerin işlevsiz olduğu ifade edilmekteydi. Ancak araştırmalar dil öğrenme ortamlarında ve süreçlerinde duyuşsal niteliklerin başarıyı belirlemede dil yeteneği kadar merkezi bir yerde bulunduğunu göstermektedir (Gardner, 2001). Nitekim insan davranışlarının temelinde psikolojik etmenlerin büyük rolü vardır. Öyle ki insanların korkuları, endişeleri, güdüleri, alışkanlıkları, bakış açıları, öz güvenleri, dünya görüşleri, tutumları onların davranış biçimlerinde farklılıklara neden olur. Konuşma becerisi de insanın bu psikolojik durumlarından etkilenme gücüne sahiptir. Örneğin topluluk önünde konuşma yapmak birçok insanı kaygılandıran, korkutan bir durumdur. O yüzden insanlar bu kaygı ve korku durumundan kaçınmak için topluluk önünde konuşmaktan da uzak dururlar. Yine öz güveni yüksek kişiler bulundukları her ortamda çekinmeden söz hakkı alabilmekten; bilgilerini, görüşlerini başkalarına başarılı bir şekilde ifade edebilmekten

zevk duyarlar. Dolayısıyla başarılı konuşur olabilmek konuşmaya yönelik duyuşsal niteliklerle de yakından ilgilidir.

Bu kapsamda konuşmanın başarısında etkili olan etmenlerden birinin de motivasyon olduğu söylenebilir. Konuşma motivasyonu; bireylerin başarılı ve etkili birer konuşur olabilmek maksadıyla süreç içerisinde harcadığı çaba, istek, davranış ve odaklanmadır (Hamzadayı, 2019). Konuşma motivasyonu yüksek olan insanlar zaman, yer, kişiler, şartlar ve durumlar farketmeksizin çekinmeden, utanmadan, endişelenmeden, özgüvenle kendilerini ifade edebilirler. Motivasyonu düşük olan kişiler başarıyı dışsal unsurlara bağladıkları için daha çabuk olumsuz duygulara yönelirler, öğretim uygulamalarından uzak dururlar veya pasif bir görünüm sergilerler. Motivasyon sayesinde birey, sosyal alanlarda başkalarıyla diyaloğa girmeye istekli olur ve öğrenilen dilin konuşma türlerini benimsemek ister (Nakamura, 2023). Dolayısıyla konuşma motivasyonu yüksek olan kişiler iyi konuşurlar olabilmek, akıcı ve doğru konuşabilmek için daha fazla pratik yapmaya özen gösterirler. Yani yüksek motivasyonlu bireyler konuşma konusunda kendini daha fazla eğitmeye çalışırlar. Tam tersi konuşma bakımından düşük motivasyona sahip olan bireyler de bu konularda daha zayıf olurlar. Dolayısıyla motivasyonun konuşma becerisinin aynı kalmasına veya daha da kötüleşmesine yol açabilecek etkili bir unsur olduğu söylenir (Dörnyei, 1998).

Okul ortamında öğrencilerin konuşma motivasyonlarının artmasında ve öğrencilerin kendilerini etkili, doğru, başarılı ve güzel bir biçimde ifade edebilmelerinde öğretmen davranışları oldukça belirleyicidir. Bu nedenle de öğretmenler ister sınıf içi ister de sınıf dışındaki dil kullanımları ile öğrencilere örnek olabilecek yeterlilikte olmalıdır. Sınıf dışında öğrencilerle yapılan kısa konuşmalar veya öğretmenlerin kendi aralarındaki konuşma tutumları öğrencilerin dikkatini çekmektedir. Özellikle öğrencilerle kurulan iletişim dili, öğrencilerin konuşma motivasyonlarını etkilemektedir. Öğrencilerin sınıf içerisinde yaptıkları konuşmalarda öğretmenlerinden aldığı olumlu veya olumsuz dönütler onların konuşmaya karşı motivasyonlarını etkilemektedir. Olumlu dönüt onları konuşmaya karşı cesaretlendirirken olumsuz dönüt ise konuşma heveslerini kırmakta ve konuşmaya karşı motivasyonlarının düşmesine yol açmaktadır. Bu nedenle öğretmenler öğrencileri konuşma konusunda cesaretlendirmeli, konuşma yapabilecekleri ortamları oluşturmalı, onlara topluluk önünde konuşabilme fırsatları sunabilmelidir. Dolayısıyla öğrencilerin konuşma istekliliğini artırmaya yardımcı olmak için eğitimciler öğrencileri içsel ve dışsal olarak neyin motive ettiğini anlamaya özen göstermelidir. Örneğin konuşma konularında seçenekler sunmak, kolayca erişilebilir konuşma iskeleleri veya kaynaklarına sahip olmak, öğrencileri meta bilişsel görevlere yönlendirmek eğitmenlerin öğrencileri söyleme dahil etmek için entegre edebileceği yöntemlerdir. Bu öğrenci merkezli stratejiler, öğrencileri bilişsel olarak konuşmaya hazırlayabilir. Çünkü onlara tanıdık konularda tartışma, yorum yapma ve dönütler alma fırsatları kazandırır. Bu da kaygıyı azaltmaya ve konuşma akıcılığını artırmaya fayda sağlar (Fowler, 2022). Başka bir ifadeyle öğretmenler öğrencileri sınıf içerisinde konuşmaya motive etmek ve öğrenciler ile arasında doğru ve güzel bir etkileşim oluşturmak amacıyla onlara çeşitli öğretim stratejileriyle kolaylık sağlamalı, onlara keyifli bir öğrenme ortamı oluşturmalıdırlar. Çünkü öğrenciler konuşmada ne kadar motive olurlarsa, konuşma becerilerinde o kadar iyi bir gelişme elde ederler (Tiwery ve Souisa, 2019).

Öğrencilerin konuşma motivasyonlarını yükseltmek amacıyla Hamzadayı (2019) aşağıdaki önerileri sıralamaktadır:

- Öğrenciler insanlar tarafından algılanmada ve benlik saygısının algılanışında konuşma becerisinin önemli bir rolü olduğu bakımından aydınlatılmalıdır.
- Hem mesleki başarıya ulaşmada hem de toplumsal ilişkileri güçlendirmede konuşma becerisinin önemi vurgulanmalıdır.
- Öğretmen, öğrencilere hitap eden konuşma etkinlikleri düzenleyerek onların konuşmaya motive olmalarına katkıda bulunmalıdır.
- Seviyelerine uygun konuşma görevleri ile sürece dâhil olan öğrencilerin daha başarılı olacağı bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla konuşma konusunda isteksizlik ve başarısızlık yaşamamak adına seviyeye hitap eden konuşma etkinlikleri tercih edilmelidir.
- Konuşma etkinliklerine başlamadan önce öğretmen konuşmanın amaçları hakkında öğrencileri bilgilendirmelidir. Hedeften haberdar olan öğrencilerin konuşma motivasyonu da artacaktır.
- Öğretmen konuşma etkinliklerinin öncesinde ve sonrasında öğrencilere geri bildirimler vermeli ve bu ger bildirimler yıkıcı değil yapıcı olmalıdır.

Konuşma becerisi okula başlamadan önce kendiliğinden edinilen bir beceri olması sebebiyle ihmâl edilen bir beceri olmuştur. Ancak bilindiği üzere konuşma becerisi eğitim ve öğretim uygulamaları ile geliştirilebilen bir beceridir. Yukarıda bahsedildiği üzere insanlar tarafında doğru bir biçimde anlaşılmada ve dolayısıyla etkili iletişimler kurmada, iş hayatı ve sosyal ilişkilerdeki başarıda, toplum hayatında saygın bir yer elde etmede konuşma başarısının büyük rolü vardır. Bu bilincin öğrencilere anlatılması onların konuşmaya motive olmalarını sağlama noktasında oldukça işlevseldir. Çünkü öğrenciler hedeflerden haberdar olduklarında o

davranışı göstermeye daha çok istek duyarlar. Bununla beraber öğrencileri konuşmaya motive eden, seviyelerine hitap eden ve ilgi çekici etkinlikler tasarlayarak onları konuşma eyleminde bulunmaya sevk etmek gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki sürece aktif katılımın olmadığı, uygulamanın yapılmadığı öğrenmeler kalıcı olmaktan da uzaklaşabilir. Ayrıca rol model olmak da oldukça önemlidir. Öğretmene ve özellikle Türkçe öğretmenlerine büyük sorumluluklar düştüğü gibi ailede bu kapsamda sorumluluk sahibidir. Aile ortamında bireyler güzel konuşmaya teşvik edilmeli, konuşma sorunlarının önüne geçilmeye çalışılmalıdır. Ölçünlü dil kullanımları; vurgu, tonlama gibi sesletim özelikleri; beden dili kullanımları; konuşma bütünlüğünü sağlama ve konuşmayı zenginleştirme becerileri vb. bakımlardan çocukların güzel konuşmaya ilgisini çekebilmelidir. Hatta konuşma becerileri bakımından örnek olabilecek kişiler ya da bu kişilere ait videolardan faydalanarak sosyal öğrenme yardımıyla çocukların gözlem yaparak konuşma becerilerini geliştirmeleri sağlanmalıdır.
Ortaokul kademesindeki öğrencilerin konuşmaya yönelik motivasyonları onların başarılı birer konuşmacı olma durumlarına etki eden önemli bir husustur. Çünkü başarılı konuşmacılar yetiştirme ve topluma bu konuşucuları kazandırma noktasında öğrencilerin kişiliklerini şekillendirdikleri, kimliklerini kazanmaya çalıştıkları ortaokul kademesinin işlevsel bir rolü vardır. Bu sebeple ortaokul öğrencilerinin konuşma motivasyonu algı düzeylerini tespit etmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Literatür incelendiğinde doğrudan ortaokul öğrencileri için bir konuşma motivasyonu ölçeği olmadığı görülmüştür. Öyle ki konuşma motivasyonundaki mevcut sorunların tespitinde ve bu sorunların düzeltilmesinde öğrencilerin algı düzeyleri önemli bir veri kaynağıdır. Dolayısıyla bu araştırma ile ortaokul öğrencileri için bir konuşma motivasyonu ölçeği geliştirmek hedeflenmiştir. Ortaokul öğrencileri için bir Konuşma Motivasyonu Ölçeği (KMÖ) geliştirmenin alandaki bir boşluğu dolduracağı ve bunun da alana katkı sağlayacak bir durum olduğu düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın hedefi ortaokul öğrencilerinin konuşma motivasyonlarını belirlemeye yönelik geçerli ve güvenli bir ölçek geliştirmek olduğu için nicel türde tarama modelinden yararlanılmıştır. Bir evren içerisinden seçilen örneklem üzerinden yapılan çalışma aracılığı ile evrenin genel tutumunu, eğilimini veya görüşlerini nicel veya nümerik bir biçimde betimlemeyi amaçlayan model tarama modeli olarak bilinmektedir (Creswell, 2017). Bir nesnenin veya nesneler topluluğunun herhangi bir niteliğe sahip olup olmadığının belirlenmesi, sahipse ne dereceye kadar sahip olduğunun gözlemlenmesi; gözlemden elde edilen sonuçların da sayı veya sembollerle belirtilmesidir (Tekin, 1991). Ölçme ile bilinmeyen bazı nitelikler bilinir kılınır. Ölçülecek kavramsal yapıya yönelik olarak bir dizi olası değerlerin tahsis edilmesi ve bununla birlikte tamamlanmış bir ölçeğin uygulandığı herkesin ölçek üzerinden bir ölçek değeri elde etmesi ölçeklemenin de temelini oluşturmaktadır (Balcı, 2016). Ölçek geliştirme sürecinin de bazı aşamaları vardır. Büyüköztürk vd. (2016) bu aşamaları amaç ve soruları belirleyerek problemi tanımlama, madde yazarak taslak oluşturma, uzman görüşü alarak ön uygulama formu hazırlama, ön uygulama ile analizleri yaparak ölçeğe son şeklini verme şeklinde açıklamışlardır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırma 2021-2022 eğitim öğretim yılı kapsamında Elazığ il merkezinde bulunan, ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf düzeylerinde öğrenim gören toplamda 667 katılımcı üzerinden yürütülmüştür. Değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle faktör tespit etmeye yönelik olan işlem AFA; değişkenler arasındaki ilişkiden hareketle daha önce belirlenmiş herhangi bir hipotez veya kuramın test edilmesi ise DFA olarak bilinmektedir (Büyüköztürk, 2021). AFA ve DFA örneklemleri için basit seçkisiz örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Bu yöntemde seçilen birimler torbaya her defasında tekrar konulup her bir örnekleme birimine eşit derecede seçilme ihtimâli verilmeye çalışılır (Büyüköztürk vd., 2016). Ölçeğin daha iyi sonuç verebilmesi amacıyla AFA ve DFA için belirlenen örneklemlerin farklı gruplardan oluşması gerekmektedir (Fabrigar vd., 1999). Bu sebeple araştırmada AFA ve DFA uygulamalarındaki örneklem gruplarının farklı olmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte AFA ve DFA için örneklem büyüklüklerinin nasıl olması gerektiğine dair de farklı ölçütler vardır. Şencan (2005) değişken başına en düşük 5 katılımcı, değişken başına en düşük 10 katılımcı gibi çeşitli görüşlerin olduğunu ifade etmektedir. Tavşancıl (2006) bu sayının 200 ve üzerinde olmasını önermektedir. Bu bağlamda AFA için Elâzığ il merkezinde bulunan 3 ortaokulda her sınıf düzeyinden toplam 315; DFA için Elazığ'daki 3 ortaokulda her sınıf düzeyinden toplam 262; test-tekrar test uygulamaları için her sınıf düzeyinden toplam 90 katılımcı belirlenmiştir.

2.3. İşlem

Ortaokul öğrencilerinin konuşma motivasyonlarını ölçmeye yönelik Konuşma Motivasyonu Ölçeği (KMÖ) adlı ölçme aracının geliştirilme aşamasında ilk olarak alan yazın taranmış ve literatürde bu amaç doğrultusunda

bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Sonrasında ise madde havuzu oluşturma aşamasına geçilmiştir. Maddeler oluşturulurken literatür taraması yapılmış, maddelerin öğrencilerin konuşma motivasyonlarını yansıtmasına özen gösterilmiştir. Alan yazın incelemesine ek olarak öğrencilerin konuşma motivasyonlarını etkileyen durumlar hakkında öğretmen görüşlerine de başvurulmuş ve bu görüşler de dikkate alınmıştır. Yapılan ön hazrlıklar neticesinde araştırmacı tarafından 38 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçek hedef kitle olan ortaokul öğrecileriyle yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda 5'li Likert tipinde dereceleme için uygun görülmüştür. Sosyal bilimler ve eğitim bilimleri alanlarında ölçek geliştirme çalışması yapılırken Likert tipi ölçeklerin kullanılması önemlidir (Evci ve Aylar, 2017). Daha sonra ölçekteki maddelerin kapsam geçerliliğini belirleme adımına geçilmiştir. Hazırlanan taslak ölçek, ortaokul öğrencilerinin konuşma motivasonunu ölçmeye yönelik geçerlik ve güvenirliğini belirlemek hedefiyle detaylı yapılan ön hazırlık takiben madde yazımı aşamasında anlatım dilinin öğrencilerin seviyelerine ve standart Türkçe kurallarına uygunluğu üzerinde titizlikle durulmuştur. Maddelerden çıkabilecek farklı anlamlara fırsat vermemek adına maddelerin öğrenci seviyesine uygun basit, sade, anlaşılır ve kısa ifadelerle yazılmasına dikkat edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle ölçek maddelerinin öğrenciler tarafında anlaşırlılığını belirlemek için hedef kitle olan ortaokul öğrencileriyle sözlü olarak görüşmeler yapılmıştır. Sonrasında uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu bağlamda Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi il Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümlerinde aktif olarak görevde bulunan 4 öğretim üyesinin ve 2 Türkçe öğretmeninin görüşü alınmıştır. Bu görüşlerden hareketle kapsam geçerlilik oranları (KGO) tespit edilmiştir. Uzman görüşleri kapsamında KGO değerleri -.33 olan 3, 7 ve 9. maddeler aynı ifadeleri barındırdığı gerekçesiyle taslak ölçekten çıkarılmıştır. "Düzeltilmeli" seçeneği işaretlenen bazı maddeler ise uzman görüşleri doğrultusunda düzeltilmiştir. Böylece 35 maddelik taslak ölçek formu oluşturulmuştur. Ayrıca pilot uygulamaya geçmeden önce 20 kişiden oluşan bir öğrenci grubundan anlaşılırlık için görüş alınmıştır. Bu kapsamda öğrencilere bir ön uygulama yapılmış ve bu uygulama neticesinde taslak ölçek kullanıma hazır hâle getirilmiştir.

Pilot uygulama kapsamında öncelikle AFA uygulaması yapılarak ölçeğin yapı geçerliliği belirlenmiştir. İkinci adımda ise DFA uygulaması yapılarak belirlenen yapının doğrulanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 35 maddelik taslak ölçek formu ile AFA için 315 ortaokul öğrencisinden veri toplanmıştır. Daha sonra 262 öğrenci üzerinden toplanan veriler ile AFA yapılan ölçeğe DFA uygulanmıştır. Bununla birlikte AFA aşaması kapsamında Cronbach's Alpha değerleri belirlenmiştir. Cronbach's Alpha birden fazla uygulamaya gerek olmadan tek bir ölçümden yola çıkılarak ölçümün tutarlı olup olmadığı ile ilgili bilgi sağlamaktadır (Can, 2016). Bir testin aynı örneklem sınıfına aynı koşullar altında ancak belirli bir zaman aralığı gözetilerek uygulanması ise test-tekrar test uygulamalarına hizmet etmektedir (Alpar, 2020). Bu bağlamda son olarak test-tekrar test analizleri için uygulamalar yapılmış ve elde edilen verilerden hareketle analizler gerçekleştirilerek süreç sonlandırılmıştır. Analizlerin gerçekleştirilmesinde SPSS 26 ve LISREL 8.80 paket programları kullanılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde Konuşma Motivasyonu Ölçeği için gerçekleştirilen geçerlik ve güvenirlik çalışmaları detaylı bir biçimde açıklanmıştır.

3.1. Açımlayıcı Faktör Analizine Yönelik Bulgular ve Yorumlar

KMÖ'yü oluşturan maddelerin yapı geçerliliği için ilk olarak AFA gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı belirlenmek istenmiştir. Bu amaçla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik Testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda ölçeğin KMO değerinin .90 olduğu saptanmış ve böylelikle örneklemin analiz için yeterli düzeyde olduğu belirlenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2015). Barlett Küresellik Testi ile de sig değerinin ,000 olduğu ve ki-kare değerinin anlamlı olduğu ($X^2_{(595)}$ = 3271.525; p<.000) belirlenmiştir (Güngör vd., 2018). Dolayısıyla verilerin normal dağılım gösterdiği de görüldükten sonra AFA'ya devam edilmiştir.

Tablo 1. KMO ve Barlett's Testi

Kaiser_Meyer_Olkin Örnekleme Yeterliğinin Ölçümü		,901
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki_Kare	3271,525
	Serbestlik Derecesi (df)	595
	Anlamlılık Düzeyi (Sig.)	,000

Daha sonra faktör sayısına karar verebilmek için ilk olarak bileşenler matrisi tablosuna bakılmış ve faktör yüklerinin çoğunlukla birinci faktör altında toplandığı belirlenmiştir. Açıklanan toplam varyans tablosuna bakıldığında total değerlere göre 7 bileşenin bulunduğu bununla birlikte ilk bileşenden sonra diğer bileşenlerin varyansa olan katkısının giderek azaldığı ve birbirine benzediği görülmüştür. Tüm bunlar ölçeğin tek faktörlü olması gerektiğine işaret etmektedir. Son olarak yamaç birikinti grafiği incelenmiştir. Bu grafikte de keskin bir kırılmanın olduğu ve bu kırılmadan sonraki kırılmaların benzer olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak ölçeğin tek faktörlü bir yapıda olmasına ve döndürme işlemi yapılmadan tek faktörlü olarak analizin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Faktör sayısını belirleme aşamasından sonra madde yük değeri .45 olarak belirlenmiş ve analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda m17, m5, m32, m4, m20, m18, m13 .45 değerinin altında olmaları sebebiyle yüksüz oldukları için ölçekten tek tek çıkarılmıştır. KMÖ'nün ortak varyanslar tablosu da incelenmiştir. Çünkü ortak varyans değeri .30'dan daha az olan ölçek maddelerinin bileşende bulunan diğer maddeler ile iyi uyum göstermediği ve bu maddelerin ölçekten çıkarılabileceği ifade edilmektedir (Pallant, 2020). Bu kapsamda ortak varyanslar tablosunda bulunan m8, m9, m2, m1, m15, m10, m6, m28, m7, m26, m12, m34, m22, m21 maddeleri madde yükleri .30'un altında olduğu için (r<.30) ölçekten çıkarılmıştır. Bileşenler tablosuna aşağıda yer verilmiştir:

Tablo 2. Bileşenler Matrisi

	Bileşen 1
m35	.653
m27	.645
m24	.637
m25	.633
m33	.630
m29	.615
m23	.594
m30	.586
m11	.583
m19	.581
m3	.578
m31	.570
m14	.549

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Analiz sonucunda ölçekte 13 madde kalmıştır. Elde edilen maddelerin ortak varyans tablosu değerleri ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Ortak Varyans Tablosu

	Initial	**Extraction**
m3	1.000	.334
m11	1.000	.339
m14	1.000	.301
m19	1.000	.338
m23	1.000	.353
m24	1.000	.406
m25	1.000	.400
m27	1.000	.416
m29	1.000	.378
m30	1.000	.343
m31	1.000	.324
m33	1.000	.397
m35	1.000	.426

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Tablo 4'e bakıldığında ise öz değerleri 1'den büyük olan tek bileşenden hareketle belirlenen faktörün toplam varyansın %36.60'ını açıkladığı görülmektedir. Tek faktörlü olarak geliştirilen ölçeklerin açıklanan toplam varyansının %30 ve üzerinde olmasının yeterli kabul edildiği ifade edilmektedir (Çokluk vd., 2012). Dolayısıyla elde edilen ölçeğin toplam varyans değerinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Bileşen	Öncelikli Öz Değerler			Çıkarılmış Kareler Toplam Yük Değerleri (Faktörler)		
	Toplam	Açıklanan Varyans Yüzdelik	Açıklanan Yığmalı Varyans Yüzdelik	Toplam	Açıklanan Varyans Yüzdelik	Açıklanan Yığmalı Varyans Yüzdelik
1	4,75	36,591	36,591	4,75	36,591	36,591
2	1,11	8,604	45,195			
3	,976	7,507	52,702			
4	,775	5,965	58,667			
5	,763	5,868	64,535			
6	,725	5,574	70,109			
7	,663	5,096	75,205			
8	,621	4,776	79,981			
9	,608	4,673	84,654			
10	,554	4,265	88,919			
11	,526	4,048	92,967			
12	,501	3,857	96,824			
13	,413	3,176	100			

Extraction Method: Principal Component Analysis

Bununla birlikte ölçme aracının "Cronbach's Alpfa" değeri hesaplanarak geçerlik ve güvenirlik katsayılarını belirlemek amaçlanmıştır. "Crombach's Alpha" testte yer alan maddelerin testin tamamı ile hangi oranda tutarlılık gösterdiğini tespit eden bir hesaplamadır (Büyüköztürk vd., 2016). Aşağıda yer alan Tablo 5'te de analizden hareketle elde edilen güvenirlik değerlerine yer verilmiştir:

Tablo 5. Maddelerinin Güvenirlik Değerleri

	Madde Silindiğinde Ortalama	Madde Silindiğinde Varyans	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon	Çoklu Korelasyon Kare	Madde Silindiğinde Cronbachs Alpha
m	47,9429	73,653	0,492	0,285	0,845
m	48,1143	71,891	0,494	0,280	0,845
m	48,0349	73,219	0,457	0,265	0,847
m	48,1048	72,928	0,497	0,303	0,845
m	47,8508	72,713	0,500	0,315	0,845
m	48,0381	71,909	0,545	0,332	0,842
m	48,1841	70,673	0,541	0,323	0,842
m	47,9714	72,499	0,552	0,386	0,842
m	48,4857	69,582	0,526	0,343	0,843
m	47,8	73,129	0,493	0,269	0,845
m	47,6603	74,295	0,477	0,278	0,846
m	48,2698	70,287	0,541	0,354	0,842
m	47,8095	71,524	0,561	0,346	0,841

Büyüköztürk (2021) madde toplam korelasyon katsayısı değeri .20'den az olanların testten çıkarılmasını, .20-.30 arasında olanların zorunlu ise teste alınabileceğini, .30 ve üzerinde katsayı değerine sahip olan maddelerin ise bireyleri ayırt etme gücünde olduğunu ifade etmektedir. Tablo 5'e bakıldığında düzeltilmiş madde toplam

korelasyon katsayı değerlerinin .30'un üzerinde olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla sonuçlardan hareketle maddelerin iyi düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Cronbachs Alpha Güvenirlik Testi

Cronbachs Alpha	Standartlaştırılmış Maddelere Dayalı Cronbachs Alpha	Madde Sayısı
.854	.855	13

Güvenirlik testi sonucuna göre de Cronbach's Alpha değeri .85 olarak tespit edilmiştir. Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı değerleri sınıflandırmalarında bu değerin "yüksek derecede güvenilir" olarak kabul edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda ölçeğin güvenilir olduğunu ve maddelerinin iç tutarlılığa sahip olduğunu (Güngör vd., 2018) söylemek mümkündür.

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine Yönelik Bulgular ve Yorumlar

AFA sonucunda 13 maddelik tek faktörlü KMÖ ölçüm sonucuna DFA uygulanmıştır. DFA sonuçları aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

Tablo 7. Ölçüm Modeli

Faktör	Madde	Hata Varyans	Standartlaştırılmış Yük	t değeri	R^2
Motivasyon	m1	.79	.46	7,02	.21
	m2	.83	.41	6,13	.17
	m3	.76	.49	7,32	.24
	m4	.80	.45	6,80	.20
	m5	.71	.53	8,28	.28
	m6	.67	.57	8,99	.32
	m7	.74	.51	7,70	.26
	m8	.80	.45	6,81	.20
	m9	.80	.44	6,65	.19
	m10	.85	.38	5,72	.14
	m11	.84	.40	6,04	.16
	m12	.76	.49	7,37	.24
	m13	.74	.51	7,66	.26

Tablo 7'ye bakıldığında ölçekteki maddelerin 5.72-8.99 arasında t değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca bu değerlerin .01 düzeyinde anlamlı olduğu da belirlenmiştir. Standartlaştırılmış yükler incelendiğinde de değerlerin .38 ve .57 arasında olduğu yani maddelerin tamamının standartlaştırılmış hata yükleri .30-.90 arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Yine konuşma motivasyonuna yönelik değişkenliğin en az m10, en fazla da m6 gözlenen değişkenler tarafından açıklandığı ifade edilebilir.

Tablo 8. Düzeltme İndeksleri

İlişkilenen Değişken	İlişkilendirilen Değişken	Ki_Kare Değerindeki Azalma	Yeni Tahmin
m7	m3	13,3	.26
m12	m9	19,0	.36
m13	m3	10,0	-..22

Düzeltme indeksleri incelendiğinde ise modifikasyon önerilerinin X^2'ye katkı sağlama oranlarının küçükten büyüğe doğru m13 ile m3, m7 ile m3, m12 ile m9 arasında olduğu görülmüştür. Bu bağlamda tüm modifikasyon önerileri dikkate alınarak modifikasyon işlemi yapılmıştır. İşlem sonucunda X^2 değeri 141.45'ten 100.24'e, RMSA değeri de .067'den .040'a düşürülmüştür. Bu sayede model uyumu büyük ölçüde güçlenmiştir. Modelin uyum indeksleri ise Tablo 9'da yer almaktadır:

Tablo 9. Model Uyum Ölçüleri

Uyum Ölçüsü	**Değer**	**Uyum**
X^2	100,24	p>0.05
X^2/ sd	1,616	Mükemmel Uyum
RMSEA	.049	Mükemmel Uyum
Standardized RMR	.051	Kabul Edilebilir Uyum
NFI	.91	Kabul Edilebilir Uyum
NNFI	.95	Mükemmel Uyum
CFI	.96	Mükemmel Uyum
GFI	.94	Kabul Edilebilir Uyum
AGFI	.92	Mükemmel Uyum
IFI	.97	Mükemmel Uyum
RFI	.96	Mükemmel Uyum
PNFI	.72	Kabul Edilebilir Uyum
PGFI	.64	Kabul Edilebilir Uyum

Tablo 9'a bakıldığında X^2 değerinin "100.24" ile .05'ten büyük olduğu ve bu sebeple anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumun modelin kötü bir uyuma sahip olmadığına işaret ettiği söylenebilir. Doğrulayıcı faktör analizlerinde örneklem büyüklüğü önemlidir. Dolayısıyla model uyumunun kontrol edilmesinde sadece X^2 değerinden yola çıkmaktansa serbestlik derecesi (sd) ve ki-kare X^2 değerleri arasındaki oran da bir ölçüt olarak yeterlilik için kullanılabilir. Bu kapsamda 3 ve daha düşük oranların iyi, 5'e kadar olan oranların ise yeterli uyum olarak kabul edilebileceği ifade edilir (Çokluk vd., 2012). Tablo incelendiğinde X^2/ sd değerinin 1.616 ile mükemmel uyumda olduğu; diğer değerlerin de mükemmel uyum ve kabul edilebilir uyum kategorilerinde sınıflandığı belirlenmiştir. Tüm bu değerlerden hareketle DFA sonucunda modelin doğrulandığını söylemek mümkündür.

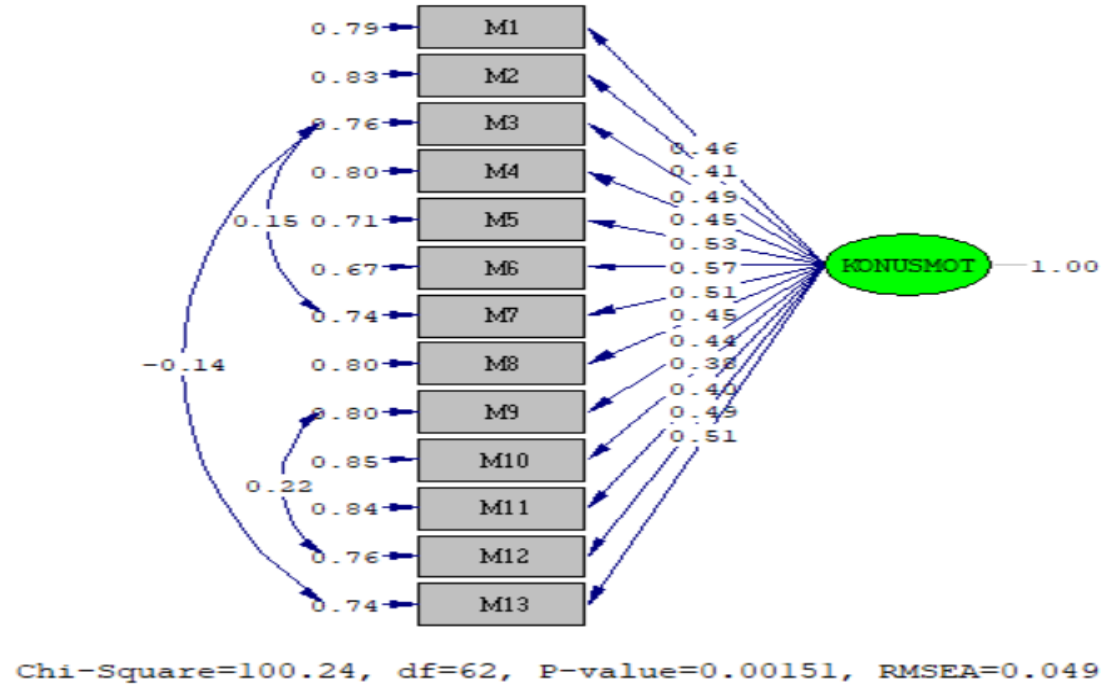

Şekil 1. Konuşma Motivasyonu Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Yol Şeması

3.3. Test-Tekrar Test Uygulamasına Yönelik Bulgular

Elde edilen KMÖ'ye test-tekrar test uygulaması yapmak amaçlanmıştır. Bunun için basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile Elazığ il merkezinden bir ortaokul seçilmiştir. Her sınıf düzeyinden birer şubeye de iki hafta arayla iki uygulama yapılmıştır. İkinci uygulamada eşleştirme yapabilmek için katılımcılardan okul numaraları ve sınıf düzeyleri bilgisi alınmıştır. İlk uygulamadan 15 gün sonra aynı örneklem grubuna tekrar test uygulaması yapılarak süreç tamamlanmıştır. Daha sonra her iki test kağıtları alınan bilgilerden hareketle eşleştirilmiş, her katılımcının iki teste verdiği cevapların ortalaması alınmış ve son olarak korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 10. Test-Tekrar Test Sonuçları

		Test	**Test-Tekrar**	**Ortalama**	**StandartSapma**
Test	Pearson Correlation	1	.728**		
	Sig. (2-tailed)		.000	4,19	.51
	N	90	90		
Test-Tekrar	Pearson Correlation	.728**	1		
	Sig. (2-tailed)	.000		4,14	.58
	N	90	90		

90 öğrenciden toplanan verilerden yola çıkılarak gerçekleştirilen test-tekrar test ölçümü sonucunda korelasyon değerinin r=.73 olduğu tespit edilmiştir. 0.70-1.00 arasında olan korelasyon katsayısının yüksek düzeyde ilişki bulunduğuna işaret ettiği (Büyüköztürk, 2021) için test-tekrar test uygulamaları kapsamında yüksek düzeyde ilişki olduğu görülmüştür.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerine, onların konuşma motivasyonlarına yönelik algı düzeylerini tespit etmek maksadıyla Konuşma Motivasyonu Ölçeği geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme sürecine öncelikle literatür taraması il başlanmış sonrasında ise madde havuzu oluşturma aşamasına geçilmiştir. Ölçeğin geliştirilme sürecinde ölçeğin amaçları doğrultusunda öncelikle konuşma ve motivasyon kavramları incelenmiştir. Alan yazın taraması ile 38 maddenin yer aldığı bir madde havuzu oluşturulmuştur. Sonrasında uzman görüşleri ve anlaşılırlık için yapılan ön uygulama sonuçları doğrultusunda 3 madde benzer oldukları gerekçesi ile madde havuzunda çıkarılmıştır ve sonuç olarak 35 maddelik bir taslak ölçek formu hazırlanmıştır. Böylelikle ölçeğin kapsam geçerliği literatür taraması, madde yazımı ve uzman görüşü ile sağlanmaya çalışılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği kapsamında sırasıyla açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizlerinden yararlanılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğu ise KMO ve Barlett testleri ile sınanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda etkili olmayan bazı maddeler taslak ölçekten çıkarılmıştır. Bu doğrultuda 13 maddeden oluşan, 5'li likert türde ve tek faktörlü bir ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin toplam varyans değeri %36,59 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen tek faktörlü ölçeğin yapısının ise doğrulayıcı faktör analizi sonucunda doğrulandığı tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenirlik analizleri kapsamında Cronbach's Alpha değerinin .85 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca test-tekrar test analizleri sonucunda korelasyon değerinin ise .73 olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin hedeflerine yönelik davranışlarını yönlendiren ve şekillendiren itici güç motivasyon olarak bilinmektedir. Motivasyon bireyi harekete geçiren, bireyin amaçlarına ulaşmasına ve belirli bir durumda belirli bir şekilde davranmasına hizmet etmektedir (Nitza ve Dorot, 2023). Motivasyon seviyesi yükseldikçe elde edilen başarı da o denli yüksek olacaktır. Konuşma becerisi de diğer dil becerileri gibi bireylerin motivasyon düzeylerinden etkilenme niteliğine sahiptir. Öyle ki etkili ve başarılı konuşurlar olabilmek amacıyla konuşmaya motive olmak gerekmektedir. Ortaokul öğrencilerinin konuşma motivasyonlarının görünür kılınması da başarılı konuşurların topluma kazandırılmasına hizmet edecektir. Bu kapsamda ortaokul öğrencilerinin konuşma motivasyonlarının zaman zaman tespit edilmesine, bu konuda sorun yaşayan bireylerin konuşma motivasyonlarını artırmaya yönelik önlemlerin alınmasına ihtiyaç vardır. Literatürde ortaokul öğrencilerine yönelik bir konuşma motivasyonu ölçeği mevcut değildir. Dolayısıyla bu çalışmanın alandaki bir boşluğu dolduracağı öngörülmektedir. Araştırmacılar bu çalışmadan hareketle ortaokul öğrencilerinin konuşma motivasyonlarına yönelik algı düzeylerini tespit eden çalışmalar yapabilir. Ölçeğin kullanılması ile elde edilen verilerden hareketle öğrencilerin konuşma motivasyonlarını arttırmaya yönelik çalışmalar yapılabilir. Ayrıca öğrencilerin konuşmaya karşı motivasyon düzeylerinin belirlenmesi ve verimli konuşma eğitimi uygulamaları yapılmasında bu çalışmanın uygulayıcılara yardımcı olacağı ön görülmektedir.

Kaynakça

Adhelia, S., & Triastuti, A. (2023). Online Communicative Speaking Tasks to Enhance Students' Speaking Skills. *Indonesian Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*, *7*(2), 307- 324.

Alpar, R.(2020). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlik*. Detay Yayınları.

Alruwili, A. A. & Elsawy, H. E. A. (2024). Story-based extracurricular tasks for Improving EFL learners' speaking skills. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, *10*(1), 254-268.

Arı, R. (2008). *Eğitimpsikolojisi*. Nobel Yayıncılık.

Ay, M. F. ve Pingov, N. Z. (2022). İmam hatip lisesi öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim dersine yönelik motivasyonlarının incelenmesi. *Hitit İlahiyat Dergisi*, *21*(1), 105-132.

Bahadır, H. İ. (2023). Okuma motivasyonuyla ilgili araştırmalara yönelik bir içerik analizi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *11*, 931-952.

Balcı, A. (2016).*Sosyal bilimlerde araştırma:yöntem, teknik ve ilkeler*.Pegem Akademi.

Barın, M. (2018).Konuşma becerisi:konuşma ve yazı dili.*Atatürk Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü Dergisi*,(Özel Sayı), 1903-1913.

Bridgeland, J. M., Diiulio, J. J. & Morison, K. B. (2006). The Silent Epidemic. Perspectives of High School Dropouts. Civic Enterprises, L.L.C. https://docs.gatesfoundation.org/Documents/thesilentepidemic3-06Final.pdf

Büyükikiz, K. K. & Hasırcı, S. (2013). Anadili öğretiminde konuşma becerisinin yeri. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, *1*(1), 57-63.

Büyüköztürk, Ş. (2021).*Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı istatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E.,Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. PegemAkademiYayıncılık.

Can, A. (2016).*SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*.Pegem Akademi

Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni*.(B. Demir, Çev.),Eğiten Kitap Yayınevi.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. veBüyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimer için çok değişkenli istatistik SPSS ve Lisrel uygulamaları*.Pegem Akademi Yayınları.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Ingquiry*, *11*(4), 227-268.

Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. ve Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: the selfdetermination perspective. *Educational Psychologist*, *26*(3-4), 325-346.

Demir, S. (2018). Okul yöneticilerinin kullandıkları motivasyonel dil ile öğretmen motivasyonu arasındaki ilişki. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* *6*(5) 633-638. https://doi.org/10.18506/anemon.3954726

Demirkol, S. & Aytaş, G. (2023). Konuşma becerisi eğitimine ilişkin Türkçe öğretmenlerinin öz yeterlik ölçeği geliştirme çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *11*(1), 30-46.

Dörnyei, Z. (1998). Motivation in second and foreign language learning. Language Teaching, 31(3), 117-135. https://doi.org/10.1017/s026144480001315x

Elçi, B. ve Elçi, G. (2022). Eğitimde önemli bir motivasyon unsuru; yaştan bağımsızlık düşüncesi. *Bartın Universitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *6*(1), 17-26.

Emiroğlu, S. ve Pınar, F. N. (2013). Dinleme becerisinin diğer beceri alanları ile ilişkisi.*Turkish Studies - InternationalPeriodical for The Languages,Literature and History of Turkish orTurkic*, *8*(4), 769-782.

Erdem, İ. (2013). Konuşma eğitimi esnasında karşılaşılan konuşma bozuklukları ve bunları düzeltme yolları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, *6*(11), 415-452.

Ergin, A. ve Karataş, H. (2018). Üniversite öğrencilerinin başarı odaklı motivasyon düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(4), 868-887. 10.16986/HUJE.2018036646

Eroğlu, F. (2000) Davranış bilimleri. Beta Basım Yayım Dağıtım.

Esen, Ş. (2006). Yönetimde motivasyon teorileri ve iş hayatında kadınlara yönelik motivasyon: lisansüstü tez çalışmalarında bir içerik analizi. E. G. Kaygısız ve R. A. Wolff. (Ed.), *Yönetim ve organizasyon makaleleri: kadın akademisyenlere armağan* içinde (s. 181-201). Eğitim Yayınevi.

Evci, N. ve Aylar, F. (2017). Derleme: Ölçek geliştirme çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 389-412. http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.3386

Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C. ve Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, *4*(3), 272-299. 10.1037//1082-989X.4.3.272

Fowler, S. (2022). Motivatingspeaking in the world language classroomand beyond. *NECTFL Review*, 89,95-102.

Gardner, R. C. (2001). Language learning motivation:the student, the teacher and the researcher. *Texas Papers in Foreign Language Education*, *6*(1), 1-18.

Güneş, F. (2014). Konuşma öğretimi yaklaşım ve modelleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 1-27.

Güneş, F. (2017).*Türkçe öğretimiyaklaşımlar ve modeller*.Pegem Akademi.

Güngör, A., Demiralay, A. T. ve Arpaguş, F. (2018).SPSS'te istatistiğe giriş.E. Baş (Ed.), *Bilimsel araştırma süreçleri yöntem,teknik veetiğe giriş* içinde(s. 239-274). Grafiker Yayınları.

Hamzadayı, E. (2019). *Konuşma ve eğitimi*. Pegem Akademi.

Ilgar, Ş. (2004). Motivasyon aktiviteleri ve öğretmen. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 211-222.

Kehing, K. L. & Yunus, M. M. (2021). A systematic review on language learning strategies for speaking skills in a new learning environment. *European Journal of Educational Research*, *10*(4), 2055 2065. https://doi.org/10.12973/eu-jer.10.4.2055

Kurudayıoğlu, M. & Sevindik, F. (2020). İkna edici konuşma becerisini geliştirmeye yönelik etkinlik önerileri. *Turkish Studies - Education*, *15*(1), 289-301. https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40137

Madrid Fernandez, D. (1999). *La investıgacıon de los factores motivacıonales en el aula de ıdıomes*. Grubo Editorial Universitario.

Nakamura, T. (2023). Dialogic investigations: motivation in Japanese language learning. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, *3*(13), 663-685.

Nitza, N. ve Dorot, R. (2023). The effect of motivation for learning among high school students and undergraduate students-a comparative study. *International Education Studies*, *16*(2), 117-127.

Ortega Martín, J. L. (2002). Introducción a la motivación en el aula de idiomas [Introduction to motivation in the language classroom]. Granada, ES: Grupo Editorial Universitario.

Pallant, J. (2020). *SPSS kullanma kılavuzu SPSS ile adım adım veri analizi*. (S. Balcı ve B. Ahi, Çev.). Seçkin Yayıncılık.

Pintrich, P. R. (2003). A motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. *Journal of Educational Psychology*, *95*(4), 667–686.

Rodicio, M. M. (1999). Los factores motivacionales ex- trínsecos en el aula de inglés. [Extrinsic motivational factors in the English classroom] (Doctoral disserta- tion). Universidad de Granada, Spain.

Şeker, S. E. (2015). Motivasyon teorisi (motivation theory). *Ybs Ansiklopedi*, *2*(1), 22-26.

Şenbay, N. (2017). *Söz ve diksiyon sanatı*. Yapı Kredi Yayınları.

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenirlik ve geçerlilik*. Seçkin Yayıncılık.

Tabachnik, B. G. ve Fidell, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı* (M. Baloğlu, Çev.). Nobel Akademi.

Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayınları.

Tekin, H. (1991). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme metotları.* Mars Matbaası.

Tiwery, D. S. ve Souisa, R. T. (2019). Insıde-outside circle as the way in building students' motivation and interaction in speaking classroom activities. *International Journal of Language Education*, 3(1), 34-45.

Türkçe Sözlük (2005). TDK Yayınları.

Uğur-Göçmez, A., & Ünal, E. (2024). Speaking skills knowledge levels of elementary school teachers. *International e-Journal of Educational Studies*, *8*(16),107-119. https://doi.org/10.31458/iejes.1420547

Usher, A. ve Kober, N. (2012). What roles do parent involvement, family background, and culture play in student motivation. *Center on Education Policy*, *4*(6), 1-14.

Ünsar, A. S., İnan, A. ve Yürük, P. (2010). Çalışma hayatında motivasyon ve kişiyi motive eden faktörler: bir alan araştırması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 248-262.

Whitehead, M. C. ve Britson C. A. (2022). Assessment of motivation in human anatomy and physiology students. HAPS Educator, 26(3), 21-32.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑.Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 28.05.2021 13 sayı ve karar 9 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Bridging Kant and Quantum Mechanics: The Enduring Relevance of Things in Themselves and Appearances

Kant ve Kuantum Mekaniği: Kendinde Şeyler ve Görünümlerin Süregelen Geçerliliği

Osman Gazi BİRGÜL[1]

[1]*Dr. Araştırma Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Manisa, gazibirgul@gmail.com*, orcid.org/0000-0003-2089-848X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 05.11.2024
Kabul/Accepted: 18.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1579775

Keywords
Kant, Things In Themselves, Appearances, Wave-Particle Duality, Quantum Mechanics

ABSTRACT

This article aims to contribute to the literature by demonstrating the relevance and applicability of Kant's distinction between things in themselves and appearances within the framework of wave-particle duality. The paper is divided into three sections. The first section clarifies two conceptions of appearances: as representations and as objects of representations. It also raises three key questions: (1) How can we access knowledge of the existence of things in themselves, if at all? (2) What roles do things in themselves play in Kant's epistemology and metaphysics? (3) What, if anything, is lost if things in themselves are omitted from Kant's system? The second section provides an analysis of the two-aspect interpretation of Kant's distinction and examines the phenomenological, ontic, and epistemic dimensions of the distinction. The third section introduces key concepts of quantum mechanics, such as superposition and the uncertainty principle in relation to Kuhn's incommensurability thesis. The study concludes that, in the tercentenary of his birth, Kant's distinction between things in themselves and appearances continues to offer profound insights in the context of quantum mechanics.

Anahtar Kelimeler
Kant, Kendinde Şeyler, Görünümler, Dalga-Parçacık İkiliği, Kuantum Mekaniği

ÖZ

Bu çalışma, Kant'ın kendinde şeyler ile görünümler arasındaki ayrımının dalga-parçacık ikiliği bağlamında geçerliliğini ve uygulanabilirliğini göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, görünümlere dair iki farklı kullanımının ayrıntılarını ortaya koymaktadır: temsiller olarak görünümler ve temsillerin nesneleri olarak görünümler. Kendinde şeylerin Kant tarafından sunulan negatif özelliklerini anlatan bu bölüm, kendinde şeyler bağlamında üç temel soruyu gündeme getirir. Bunlar, (1) Kendinde şeylerin varlığına dair bilgi erişilebilir ise buna nasıl eriştiğimiz, (2) Kendinde şeylerin Kant'ın epistemolojisi ve metafiziğinde oynadığı rollerin neler olduğu, (3) Kant'ın sisteminden şeylerin kendinde hallerinin çıkarılması durumunda bir kayıp olup olmayacağı sorularıdır. İkinci bölüm, Kant'ın ayrımının iki-veçhe yorumunun bir analizini sunmakta bu ayrımın fenomenolojik, ontik ve epistemik boyutlarını incelemektedir. Üçüncü bölüm, süperpozisyon ve belirsizlik ilkesi gibi kuantum mekaniğinin temel kavramlarını Kuhn'un uyumsuzluk tezi bağlamında tanıtarak başlamaktadır. Ardından, dalga-parçacık ikiliğini, Kant'ın kendinde şeyler ve görünümler arasındaki ayrımı temel alarak yeniden yorumlamaktadır. Çalışma, doğumunun 3. Yüzyılında, Kant'ın kendinde şeyler ve görünümler arasındaki ayrımının kuantum mekaniği bağlamında derin içgörüler sunmaya devam ettiği sonucuna varmaktadır.

Atıf/Citation: Birgül, O. G. (2025). Bridging Kant and Quantum Mechanics: The Enduring Relevance of Things in Themselves and Appearances. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 615-624.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Osman Gazi BİRGÜL, gazibirgul@gmail.com

1. Introduction

As is known, there is a vast body of literature on Kant's distinction between appearances and things in themselves, a central theme that continues to resonate in analyses of contemporary scientific paradigms. Given its importance, Kant extensively explains what he means by the terms *appearance* and *thing in itself* in many of his works. For instance, in the *Prolegomena*, he asserts that

> In fact, if we view the objects of the senses as mere appearances, as is fitting, then we thereby admit at the very same time that a thing in itself underlies them, although we are not acquainted with this thing as it may be constituted in itself, but only with its appearance, i.e., with the way in which our senses are affected by this unknown something (4:315).[1]

Ontologically, appearances are grounded on things in themselves, as explicitly stated in the first critique, things in themselves "exist independently of us and our sensibility" (A396), appearances "must not be regarded as in themselves, in the same way, as objects (outside the power of representation) (A104). Although Kant claims that "it should exist in itself without relation to our senses and possible experience, could of course be said if we were talking about a thing in itself" (A493), he hints at the phenomenological aspect of appearances by stating that "appearances do not exist in themselves, but only relative to the same being, insofar as it has senses" (B164).

Evidently, all we can intuit are appearances, things in themselves are not within our epistemological scope of sensibility. We cannot cognize them through sense data, yet we can think of them since understanding has more comprehensive scope than senses, i.e., if we "isolate sensibility by separating off everything that the understanding thinks of through its concepts, so that nothing but empirical intuition remains" (A22).

At this point, one may naturally ask the underlying reason why Kant felt the need for such a distinction. Dicker points out that the first critique has both constructive and destructive tasks. While it responds the Humean skepticism by constructing "a system of substances causally interacting in time and space"(Dicker, 2004, 34), it also demonstrates the impossibility of the dogmatic metaphysics by asserting that "we can have no knowledge of a nonempirical, transcendent reality; since we cannot know things apart from the ways they appear to us in sensibility and are conceptualized by our understanding" (Dicker, 2004, 34). Dicker's assessment of dogmatic metaphysics has an important implication: the reality as a thing in itself is veiled in Kant's epistemology.

The veil of reality has long been a target for many philosophers such as Schopenhauer, Mach, Vaihinger, Lange, etc. However, the debates gained significant traction after the 1920s, particularly in the context of various interpretations of quantum mechanics, including the Kantian interpretations of wave-particle duality.[2]

This study aims to contribute to the literature by demonstrating the strength and applicability of Kant's distinction between thing in themselves and appearances, specifically through an analysis of this distinction in the context of wave-particle duality.[3]

To achieve its aim, the article is structured in three sections. The first section begins by distinguishing two different conceptions of appearances, i.e., appearances as representations and appearances as objects of representations. It then raises three questions: (1) how one acquires the knowledge of the existence of things in themselves, if it is accessible at all, (2) what role things in themselves play in Kant's epistemology and metaphysics, and (3) whether anything would be lost if things in themselves were omitted from Kant's system.

---

[1] When quoting Kant, I utilize the original German pagination to facilitate readers' ability to track the citations accurately. Whenever available, I appeal to the Cambridge translations to ensure clarity and accessibility.

[2] Among these names Mach (1838-1916) lived long enough to see the early developments in quantum mechanics, yet the advanced issues such as wave-particle duality came out by the studies of physicists such as Broglie, Schrödinger, Heisenberg, etc. Thus, despite his enormous influence on the development of quantum mechanics, Mach himself never provided a strong criticism of the Kantian interpretation of quantum mechanics, as he did not live long enough to see the aftermath after the introduction of the wave-particle duality and its philosophical implications. See, Mach, 1914.

[3] There is a substantial body of literature on Kant's influence on Bohr and the Copenhagen interpretation of quantum mechanics (Folse, 1985; Faye, 1991; Howard, 2004; Kaiser, 2011). However, this study aims to demonstrate the applicability of Kant's distinction between things in themselves and appearances to quantum mechanics, rather than exploring Kant's influence on various schools of interpretation. Therefore, it will not delve into that area.

The second section provides an extensive analysis of the two-aspect interpretation of Kant's distinction between things in themselves and appearances. While there is enormous literature on this distinction, for the sake of brevity, the second section discusses the key points of the two-aspect interpretation through the analyses of van Cleve, Westphal, and Langton, emphasizing the phenomenological, ontic and epistemic aspects of the distinction.

The third section begins with a simple introduction of some key notions of quantum mechanics, such as superposition, uncertainty principle, presented in an accessible tone for the non-experts and in relation to Kuhn's incommensurability thesis. The section then interprets the relevant elements of quantum mechanics through the example of the wave-particle duality, demonstrating that, in the tercentenary of his birth, Kant still provides deep insights into the new paradigm of physics through his distinction between things in themselves and appearances.

2. Appearances, Things in Themselves and Their Roles in Transcendental Philosophy

As is known, there are two different conceptions of appearances in the critiques, i.e., appearances as *representations per se*, and as *species of representation*. The former conception posits that appearances are representations; for Kant the representation of a body in intuition contains nothing "but merely the appearance of something" (A44/B61). The latter conception treats appearances as objects of representations, as seen in the assertion that "all our intuition is nothing but the representation of appearance" (A42/B59). The main questions are: (1) how to construe the two different conceptions of appearances and (2) how these conceptions contribute to the analysis of the distinction between appearances and things in themselves. While there are plausible explanations addressing the first question, the second is somewhat more intricate.

Beginning with (1), there are various interpretations of Kant's definitions, each leading to different conclusions about the nature of the distinction between the two senses of appearances. For instance, drawing the attention to the *-ing* and *-ed* ambiguity in the word *representation*, van Cleve suggests that the distinction between appearances_R and appearances_O is more a conceptual or a cognitive one than ontological. According to him, "We should construe him [Kant] as saying that appearances are representeds that have no being apart from the representing of them" (1999: 7). He essentially argues that Kant's use of appearances is more coherent if we understand them primarily as appearances_O, where the act of representing gives rise to representeds, which exist only as a result of our capacity for representation. In other words, the representeds can be ontologically reduced to respresentings, namely, representations. Van Cleve downplays the distinct role of appearances_R by arguing that the representations are already objects of representation in Kant's system. This interpretation suggests that the distinction between representations *per se* and objects of representation is not as stark or meaningful, as appearances (as objects) do not *exist* independently of being represented.

In comparison, Gardner distinguishes between two conceptions using the terms $appearances_O$ and $appearances_R$, where $appearances_O$ refers to *objects of representations* while $appearances_R$ refers to the *representations per se*. Gardner argues that "appearance_R is the sensible appearing that provides an intuitive datum for cognition, and appearance_O is the object cognised as so appearing" (1999: 181). Yet, they are related through cognitive processes; it is understanding that "converts ('objectifies') appearances_R into appearances_O" (Gardner, 1999: 181). According to Gardner's interpretation, appearances_R (representations *per se*) are the immediate sensory data or intuitive content we receive through perception, while appearances_O (objects of representation) are the objects we cognize as a result of the understanding's processing of that sensory data. Gardner emphasizes that the cognitive processes, particularly the understanding, play a crucial role in converting appearances_R into appearances_O. In other words, the raw sensory input (appearances_R) is processed and organized by the understanding to produce appearances_O.

Having briefly explored the two distinct conceptions of appearances, let us consider how these interpretations extend beyond mere representations and engage with (2), —namely, how different conceptions contribute the analysis of the distinction between appearances and things in themselves. The notion of *appearance* is closely tied to the cognitive faculties of the subject, where our epistemic access to the world is framed through the act of cognizing. In contrast, our relationship with things in themselves is more elusive, understood not through cognition but through the act of thinking. This shift from cognizing appearances to thinking of things in

themselves signals a fundamental aspect of Kant's philosophical position.[4] In *Prolegomena*, Kant contends that "The sensible world is nothing but a chain of appearances connected in accordance with universal laws, which therefore has no existence for itself; it truly is not the thing in itself" (4:354). By distinguishing between things in themselves and appearances, while attributing no ontologically self-sufficient reality to the sensible world, Kant separates his approach from that of empirical realism. A similar move can be found in the first critique, where Kant claims that "even if we cannot cognize these same objects as things in themselves, we at least must be able to think them as things in themselves. For otherwise, there would follow the absurd proposition that there is an appearance without anything that appears" (Bxxvi). By asserting that things in themselves ontologically ground appearances, yet do not do so epistemologically, Kant distinguishes himself from subjective idealism.

Taking things in themselves as the ontological ground of appearances while allowing only appearances to be epistemically accessible necessitates an analysis in relation to three questions: (a) How do we know their existence?, (b) What is the role of things in themselves in Kant's system?, and (c) Would anything be lost if things in themselves were omitted from Kant's system?

Starting with (a), Gardner contends that conceptual interdependence does not yield metaphysical results: "although Kant's concept of appearance certainly implies the *concept* of the thing in itself, and there are objects satisfying the concept of appearance, none of this implies that there are any objects satisfying the concept of the thing in itself" (1999: 184). By arguing that without things in themselves there would be peculiar instances where "there is an appearance without anything that appears" (Bxxvi), and asserting that despite inferring their existence, "The non-sensible cause of these representations is entirely unknown to us" (A494/B522), Kant makes two key points: first, one cannot cognize things in themselves because they are not spatiotemporal; second, existence claims are not synthetic but analytic, adding no information to the concept of a thing (A597/B625). When combined, these two points suggest that one can neither prove nor refute the existence of things in themselves on epistemological or logical grounds. In other words, epistemologically things in themselves serve only as "contentless negative knowledge" (Gardner, 1999: 65), which does not constitute knowledge but function as a merely delineating concept. Metaphysically, they function as the unknowable ontological ground of appearances. Philosophically, they function solely as a boundary between transcendental idealism and subjective idealism.

These three results make it straightforward to consider what would be lost from Kant's system if things in themselves were omitted. Let me explore the first option: if things in themselves were omitted, there would be nothing lost. In this scenario, "God and the soul cease to be candidates for real existents" (Gardner, 1999: 185), which further "frustrates the contribution which Kant ultimately intends theoretical philosophy to make to practical philosophy" (Gardner, 1999: 185-186). Regarding the second option, which suggests that there would be a loss from the omission of things in themselves, I believe it is possible to enumerate several reasons. However, even the three roles of things in themselves—categorized as epistemological, metaphysical, and philosophical—suffice to make the point.

3. Two-Aspect Interpretation of the Distinction

Unsurprisingly, there are numerous interpretations of the distinction between appearances and things in themselves in the literature. For the purposes of this study and for brevity, I will discuss the two-aspect interpretations of van Cleve, Westphal and Langton. In a nutshell, the two-object view posits appearances and things in themselves belong to distinct realms of reality, while the two-aspect view maintains that they are ontologically same. However, from one aspect, they are objects of possible experience as appearances, and from another aspect, they are unknowable *noumena*.[5]

Starting with van Cleve, he addresses the issue through the three models proposed by Devitt to determine the most suitable interpretation of Kant's distinction:

[4] In English, there is a distinction between 'to think about' and 'to think of', where the former *positively* implies the object of thought, whereas the latter does not carry the same implication.

[5] While nearly all Kant scholars support the two-aspect view, there are notable exceptions. This article focuses on demonstrating the applicability of the two-aspect view to scientific phenomena and does not delve into the one-world view. For prominent proponents of the one-world perspective, see Guyer, 1987; Walker, 1978; and Ameriks, 1982.

> *First model:* 'Square on the third floor, round on the fourth'. Here it is really different things (different segments of the same building) that have the contrary predicates.
> *Second model:* 'Honest according to the *News*, crooked according to the *Times'.* Here different papers tell different stories, and at least one of them gets things wrong.
> *Third model:* 'Tall compared to Ed, short compared to Fred'. Here different relations are borne to different individuals. What would be a contradiction if we were dealing with a one-place predicate expressing a monadic property is no longer a contradiction once the predicate is properly understood as a two-place predicate expressing a relational property (Devitt, 1986: 200-204, quoted in van Cleve, 1999: 147).

According to van Cleve, the first two of these models do not convey their views. Unlike the one-object view, the first model refers to completely different objects with distinct qualities, while the second model, contrary to the one-object view, assumes that one of the perspectives is erroneous, even though both perspectives must be equally correct. The third model, however, addresses the shortcomings of the first two; it does not the first two models do and unlike the first model, it does not reference two distinct objects, and unlike the second model, it exemplifies the intuition of a quality of an object in relation to the perceivers' forms of sensibility (van Cleve, 1999: 147). Although van Cleve aligns with one-worlders only on the condition that the inhabitants of that world are defined solely as things in themselves, his position is ontologically monist but phenomenologically dualist. He describes the distinction as "the distinction between appearances and things in themselves is a distinction between two separate universes of discourse—not between two ways of discoursing about the same class of objects" (van Cleve, 1999: 150).
The phrase 'two separate universes of discourse' implies that appearances and things in themselves belong to entirely different conceptual domains or categories of understanding. In van Cleve's interpretation, appearances and things in themselves are treated as part of fundamentally distinct realms of discourse with no overlap. They are not merely two aspects of the same entity but are instead entities or modes of being that we approach with completely different kinds of discourse. The two universes of discourse remain entirely separate, meaning that discourse in one domain cannot be adequately translated into or understood through the terms of the other. Since the phenomenal and noumenal discourses are completely isolated, we can never bridge the gap between them. Appearances reveal nothing about the true nature of things in themselves, because they belong to an entirely different universe of discourse.
Westphal contends that Kant embraces a two-aspect view, which is clearly expressed in the following quote from the first critique:

> Now the propositions of pure reason, especially when they venture beyond all boundaries of possible experience, admit of no test by experiment with their objects (as in natural science): thus to experiment will be feasible only with concepts and principles that we assume *a priori* by arranging the latter so that the same objects can be considered from two different sides, on the one side as objects of the senses and the understanding for the experience, and on the other side as objects that are merely thought at most for isolated reason striving beyond the bound of experience. If we now find that there is agreement with the principle of pure reason when things are considered from this twofold standpoint, but that an unavoidable conflict of pure reason with itself arises with a single standpoint, then the experiment decides for the correctness of that distinction (Bxviii, fn.).

Westphal does not view the two-aspect interpretation simply as "two ways of thinking about or describing objects" (2004: 58). The form of two-aspect view that Westphal seeks to distance himself from interprets one and the same object from two different angles: as *intuited* and *as not intuited objects*. According to this interpretation, an apple would be considered an appearance and phenomenal when it is intuited, but a thing in itself and noumenal when not intuited by anyone. Such an interpretation would imply accepting the non-intuited apple as a thing in itself, suggesting it exists in a spatio-temporal domain, which contradicts Kant's views about the distinction.

On Westphal's account, "Kant's transcendental idealism is a baroque, decidedly metaphysical view" (2004: 61) due to four reasons: (1) "the entire spatiotemporal realm is merely an appearance to us, because space and time are nothing but forms of human intuiting, through which alone things in themselves acquire spatiotemporal characteristics" (2004: 60), (2) "spatiotemporal objects exist only in their being represented by us" (2004: 60), (3) "'causal relations' among 'phenomenal objects' is commonsense shorthand for (at least possible) representations of certain rule-like relations among manifest objects or events" (2004: 60), and (4) "causal relations in the empirical realm are not self-sufficient; they are nothing but relations constructable by us in our representing manifest objects and events" (2004: 60-61).

Westphal's interpretation is based on two key points: the spatio-temporality of appearances and their lack of ontological self-sufficiency. If there are beings that exist self-sufficiently, they are classified as things in themselves only, and only appearances have spatio-temporality because they can be objects of intuition, thus of pure forms of intuition. While denying the distinction to be ontological, he reduces appearances to things in themselves ontologically, separating them epistemologically.

Langton argues that the distinction between things in themselves and appearances is not metaphysical; rather, she asserts that they constitute one world and are metaphysically identical. She suggests the following quote from the first critique as the textual evidence of her argument:

> Nevertheless we call some objects, as appearances, beings of sense (*phenomena*), because we distinguish the way in which we intuit them from their constitution in itself, then it already follows from our concept that to these we as it were oppose, as objects thought merely through the understanding, either other objects conceived in accordance with the latter constitution, even though we do not intuit it in them, or else other possible things, which are not objects of our senses at all, and call these beings of understanding (*noumena*) (A248/B306).

The quote suggests that when we refer to appearances as phenomena, we distinguish the way we intuit appearances and their intrinsic nature, which pertains to their noumenal aspect. The crucial point is that, although we make this distinction, we are still discussing the same objects—namely, appearances. Langton contends that, metaphysically speaking, the terms *noumena* and *phenomena* signify the very same objects, contrary to the misinterpretation where "Phenomenal and noumenal 'entities' are described and put 'in opposition' to each other, as if they are two nonoverlapping sets of things" (1998: 12). She argues, "There is one world: there are simply, as Kant says with appropriate vagueness, objects, or things. But there are two, non-overlapping sets of properties" (Langton, 1998: 12).

Clearly, Langton's interpretation is in line with Devitt's third model, which defends the metaphysical identity of things in themselves and appearances. Furthermore, her view resonates with the third model as she posits that "The nature things have in themselves is different from what we encounter when we intuit them: the inner or *intrinsic* predicates are different from the predicates encountered by us" (Langton, 1998: 12). This implies that there is one set of things but two sets of properties or discourses. Ultimately, this means that the distinction between things in themselves and appearances is not a metaphysical, but rather epistemological and discursive one.

To sum up, van Cleve's interpretation aligns with a strict Kantian reading, where Kant insists that we can never know things in themselves. We are confined to our own forms of intuition (space, time) and categories of understanding (such as causality) when talking about appearances. Things in themselves exist, but they are inaccessible to us in any meaningful way. Thus, our discourse about appearances and things in themselves cannot overlap or intersect in a meaningful way because we lack the conceptual and sensory tools to bridge that gap, where appearances are evaluated from a phenomenological perspective and treated as "intentionalia and that intentionalia are logical constructions out of states of perceivers" (van Cleve, 1999: 150). Westphal's interpretation aligns with van Cleve's, maintaining that causal relations ontologically dependent on things in themselves and epistemologically dependent on the categories, aligning with Devitt's third model that there is one world belonging to two different universes of discourse. Langton's interpretation, as mentioned, also aligns with Devitt's third model, advocating for the metaphysical identity of things in themselves and appearances and arguing that the distinction is primarily epistemological and discursive.

4. Interpreting Wave-Particle Duality from Kantian Lenses

Kant's scientific views were profoundly influenced by the Newtonian paradigm, which dominated the intellectual landscape of his time. However, as physics evolved, this paradigm underwent significant changes, leading to considerable challenges for Kant's epistemology. For instance, the pure forms of intuition—time and space—are no longer understood in the way Kant conceived them; the concept of space-time has taken on a fundamentally different meaning within the new paradigm of quantum mechanics. Despite these epistemological losses, his transcendental philosophy still offers valuable insights for interpreting phenomena within this new paradigm. One particularly compelling case is wave-particle duality. To illustrate the resilience of Kant's transcendental philosophy in light of these shifts in physics, I will first explain the concept of wave-particle duality.

Wave-particle duality refers to the phenomenon whereby subatomic entities, such as photons and electrons, exhibit particle-like behavior in some experiments and wave-like behavior in others. Importantly, this dual behavior should not be interpreted as mutually exclusive; as De Broglie noted, we should understand wave-particle duality "not in terms of waves *or* particles, but in terms of waves *and* particles" (Baggott, 2011: 116). The observed behavior of these subatomic particles is contingent on how they are measured or observed, highlighting the significant role of the observer and the effects of measurement instruments.

Feynman captures the peculiar nature of this observer-dependent behavior by stating, "No reasonable model could explain this fact, so there was a period for a while in which you had to be clever: You had to know which experiment you were analyzing in order to tell if light was waves or particles. This state of confusion was called the 'wave-particle duality' of light" (1985: 50, Endn. 3). For instance, in experiments analogous to the famous double-slit experiment, particles behave like waves, while in others, such as Einstein's Nobel Prize-winning photoelectric effect experiment, they exhibit particle-like behavior. This seemingly paradoxical behavior is often regarded as strange by those attempting to understand the new paradigm of physics using the concepts of classical mechanics, where waves and particles are traditionally viewed as mutually exclusive categories.

In classical mechanics, as formulated by Newton, calculating the movement of an object requires that the state of the object be known. This state encompasses critical information such as the object's position and velocity. Physicists initially attempted to apply classical mechanics to measure the position of electrons. However, they soon discovered a fundamental limitation: "the electron's position prohibits an exact measurement of its velocity; and it was further found that the inaccuracy of the latter measurement varies inversely with the accuracy of the former, and vice versa" (Planck, 1936: 18-19).

Clearly, quantum mechanics cannot be understood merely as a micro-level version of classical mechanics. Unlike the realist interpretations of classical mechanics, quantum mechanics presents a reality that is fundamentally veiled. Planck articulates this obscurity, stating, "If the position of the electron is known exactly, its velocity is not known at all, and vice versa" (1936: 19). Because subatomic particles exhibit both wave-like and particle-like properties yet reveal only one property at a time, it is impossible to formulate a mechanical theory in quantum mechanics that standardizes the behavior of these particles. Instead, one can only derive results from specific experiments conducted with particular measurement instruments. Baggott encapsulates this veiled nature of reality in quantum mechanics, noting that depending on the experiment, "we can ask questions concerning the electron's wavelike properties and we can ask mutually exclusive questions concerning the electron's particle-like properties, but we cannot ask what the electron *really* is" (2011: 97).

At this point, one might naturally wonder whether the limitations of classical measurement instruments are what prevent us from fully grasping the behavior of particles as they are in themselves. From this perspective, it seems plausible—and perhaps even optimistic—to assume that with sufficiently advanced measurement tools, we might eventually be able to capture the essential properties of particle behavior. However, the problem lies not in technological limitations but in the fundamental nature of quantum reality itself, which does not conform to the classical conception of how things should behave. This observation has broader implications, particularly regarding the disparity between the capacities of our sensibility and our understanding. Before delving into this discrepancy, it is crucial to first clarify the terminological and conceptual differences between classical and quantum mechanics.

The first key concept to note is superposition. According to this principle, quantum particles exist in a superposition of all possible states before being observed or measured. For instance, an electron can be in a state where it simultaneously passes through both slits in the double-slit experiment. This indicates that prior

to observation, quantum states represent merely a set of possibilities. Only when we measure the system does it collapse into a specific state; however, this measurement does not reveal the particle's true nature—it reflects what we observe following the interaction. Thus, in every quantum experiment, the outcomes are influenced by the observer and the interactions between the measurement instruments and the subatomic particles themselves.

When viewed in light of Westphal's and Langton's interpretations, superposition does not suggest the absence or non-existence of things in themselves when no appearances are intuited. Nor does it imply the existence of two different sets of objects belonging to distinct ontological realms; rather, it indicates two distinct sets of properties. Recall the distinction between the two senses of appearances: as representeds and representings. The ontological hierarchy is such that representeds depend on representings, which in turn rely ontologically on things in themselves. Within this framework, appearances exhibit different properties depending on the type of experiment conducted and the interactions between subatomic particles and measurement instruments, all without raising further concerns regarding the epistemic inaccessibility of things in themselves.

Superposition is closely related to the second principle known as *Heisenberg's uncertainty principle* (Heisenberg, 1927), which states that we cannot precisely measure both the position and momentum of a particle simultaneously. The more accurately we know one, the less accurately we can know the other. The principle reveals a fundamental limit to our understanding of a particle's behavior, suggesting that some aspects of quantum reality are veiled and beyond human comprehension. This situation parallels Kant's concept *noumenon* that can only be known as they appear to us, reminiscent of appearances. Furthermore, due to the probabilistic nature of the quantum mechanics, Planck asserts that "In classical physics a wave is a definite physical process, a movement perceptible by the senses or an alternating electrical field admitting of direct measurements, whereas in quantum physics it really denotes no more than the probability that a certain state exists" (1936: 67).

The problem can be analyzed from a third perspective: Kuhn's incommensurability thesis (Kuhn, 1962). In addition to our inability to observe the reality of particles as they are in themselves, Kuhn's thesis highlights another critical factor. According to the incommensurability thesis, different scientific paradigms are often not directly comparable because their foundational assumptions and languages are incompatible. The shift in terminology arises from the shift in underlying assumptions. During a paradigm shift, scientific communities adopt new terminologies, and even when old terms are reused, their meanings may change so significantly that understanding the new paradigm through the lens of the old one becomes challenging, if not impossible. Consequently, attempting to make sense of quantum mechanics using the conceptual and terminological framework of classical mechanics leads to a dead end, revealing a deeper reason for this difficulty:

> The uncertainty in forecasting events in the world of the senses disappears and in its place we have an uncertainty with regard to the connection between the world image and the world of the senses. In other words, we have the inaccuracy arising from a transfer of the symbols of the world image to the sense-world and vice versa (Planck, 1936: 66).

When analyzed, Planck's explanation sheds light on the origins of our inability to comprehend the new paradigm using the terminology of the old one. In the case of classical and quantum mechanics, classical mechanics operates on the basis of sensibility, assuming that all physical phenomena are observable (Tekin, 2025). In contrast, quantum mechanics is grounded in a probabilistic framework that relies on understanding. One of the key characteristics that distinguishes sciences from pseudo-sciences is their ability to provide explanations that make future phenomena foreseeable. Unlike classical mechanics, which presents a coherent world-image, quantum mechanics introduces a level of chaos, leading to a fundamentally different understanding of reality. Consequently, the symbols, terminology, and scientific assumptions rooted in the world-image of classical mechanics do not effectively capture the behavior of subatomic particles or provide a framework for predicting their behavior.

When evaluated from the perspective of the two-aspect interpretation of Kant's distinction between things in themselves and appearances, quantum mechanics underscores the strength of this interpretation. To illustrate this, let's first recall the third model provided by Devitt. Unlike the first model, this model does not posit two distinct objects. Similarly, when viewed through the lens of the third model, quantum mechanics does not treat

subatomic particles and macroscopic objects as belonging to two separate realms of reality. Furthermore, superposition does not imply the existence of two ontologically distinct entities—wave-like particles and particle-like particles—but rather describes particles that exhibit wave-like or particle-like behavior depending on the type of experiment conducted and the measurement tools employed. These considerations suggest that, in light of Kant's distinction between things in themselves and appearances, the third model offers a more robust explanation of quantum mechanics than the first model.

In contrast to the second model, the third model does not presuppose the falsity of any interpretation of physical phenomena. If it did, one could argue—similar to the bi-valent expression, 'Honest according to the *News*, crooked according to the *Times*'—that the behavior of subatomic particles exhibits wave-like properties in one type of experiment and particle-like properties in another, with one experiment being incorrect. However, in quantum mechanics, the logic employed is primarily ternary, fuzzy, and paraconsistent rather than strictly bivalent, which incorporates the law of excluded middle. This means that while different types of experiments may yield varying properties regarding the behavior of subatomic particles, both assumptions can coexist as true without one negating the other. This characteristic highlights the strength of the third model over the second.

The third consideration emphasizes that the third model interprets the distinction between things in themselves and appearances as a differentiation between two separate universes of discourse, rather than two ways of discussing the same class of objects. This aspect of the third model effectively elucidates the incommensurability of the old and new paradigms in physics, where appearances and things in themselves reside in entirely different conceptual domains or categories of understanding, rather than in distinct ontological realms. Beyond the incommensurability of the new and old paradigms based on the distinction of the universes of discourse, there is also a further distinction regarding things in themselves and appearances. This explains why one cannot comprehend the noumenal and *in itself reality* of subatomic particles through the discourse of macro-objects, which correspond to appearances in this analogy.

5. Conclusion

In conclusion, Kant's distinction between things in themselves and appearances retains significant relevance in the context of contemporary physics, particularly in the interpretation of quantum mechanics. Despite the paradigm shift from Newtonian mechanics to quantum theory, which has displaced some key elements of Kant's epistemology—such as the pure forms of intuition (space and time)—his transcendental philosophy offers valuable insights for understanding the complexities of quantum phenomena, especially the wave-particle duality. The wave-particle duality, where sub-atomic entities exhibit both wave-like and particle-like behaviors depending on the experimental context, highlights a deeper, more complex layer of reality that defies classical mechanical interpretations. Kant's framework, particularly the two-aspect interpretation of the distinction between appearances and things in themselves, proves useful for navigating this complexity. Just as quantum mechanics reveals that sub-atomic particles can exist in superposition states before being observed, Kant's view that appearances are representations dependent on our mode of perception mirrors the observer-dependent nature of quantum phenomena. The veil between appearances and the noumenal reality parallels the way quantum particles behave in probabilistic, indeterminate ways until they are measured.

Superposition and the uncertainty principle further emphasize the limits of classical conceptions of reality, supporting Kant's argument that certain aspects of reality are inaccessible to human cognition. The impossibility of precisely measuring both the position and momentum of particles reflects the epistemic boundary Kant described with things in themselves—subatomic reality remains fundamentally elusive, much like the noumenon, which can only be known through its appearances. The incommensurability between classical and quantum paradigms, as highlighted by Kuhn, also echoes Kant's distinction. Just as different paradigms have distinct sets of concepts and terminologies that are not easily reconcilable, Kant's distinction suggests that we cannot use the same categories of understanding (which apply to appearances) to comprehend things in themselves. Thus, any attempt to explain quantum phenomena using the concepts and tools of classical mechanics is bound to fail, as these belong to different "universes of discourse". Kant's two-aspect interpretation provides a philosophical structure that accommodates the shifts in scientific paradigms while preserving the distinction between the world as it appears to us and the world as it is in itself.

Therefore, Kant's transcendental philosophy, particularly his distinction between things in themselves and appearances, remains a robust interpretative tool for understanding the complexities and paradoxes of quantum mechanics. It highlights the limitations of human cognition in accessing the true nature of reality while offering a framework that aligns well with the probabilistic and observer-dependent nature of quantum mechanics. In this light, Kant's insights continue to resonate, showing that his philosophy transcends its original context and remains relevant to contemporary scientific inquiries.

Bibliography

Ameriks, K. (1982). *Kant's Theory of Mind: An Analysis of the Paralogisms of Pure Reason*. Oxford: Clarendon Press.

Baggott, J. (2011). *The Quantum Story*. New York: Oxford University Press.

Devitt, L. (1986). *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell.

Dicker, G. (2004). *Kant's Theory of Knowledge: An Analytical Introduction*. New York: Oxford University Press.

Faye, J. (1991). *Niels Bohr: His Heritage and Legacy: An Anti-Realist View of Quantum Mechanics*. Dordrecht: Springer.

Feynmann, R. P. (1985). *QED: The Strange Theory of Light and Matter*. Princeton: Princeton University Press.

Folse, H. J. (1985). *The Philosophy of Niels Bohr: The Framework of Complementarity*. Amsterdam: North-Holland.

Gardner, S. (1999). *Kant and the Critique of Pure Reason*. London: Routledge.

Heisenberg, W. (1927). Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik. *Zeitschrift für Physik*, 43, 172-198.

Howard, D. (2004). Who Invented the 'Copenhagen Interpretation'?: A Study in Mythology. *Philosophy of Science*, 71 (5), 669–682.

Kaiser, D. (2011). Bohr's Complementarity and Kantian Epistemology: Origins and Impact of a Controversial Idea. *Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, 42 (2), 88–101.

Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*, (Trans. & ed. by Paul Guyer and Allen W. Wood). New York: Cambridge University Press.

Kant, I. (2004). *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, (Trans. & ed. by Gary Hatfield). New York: Cambridge University Press.

Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Langton, R. (1998). *Kantian Humility: Our Ignorance of Things in Themselves*. New York: Oxford University Press.

Mach, E. (1914). *The Analysis of Sensations and the Relation of the Physical to the Psychical*, (Trans. by C. M. Williams). Chicago and London: Open Court Publishing Company.

Paul, G. (1987). *Kant and the Claims of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.

Planck, M. (1936). *The Philosophy of Physics*, (Trans. W. H. Johnston). New York: Norton.

Tekin, Ö. F. (2025). Kant'ın Fenomenal Dünyası ve Bilim Felsefesine Yönelik Görüşleri. *Dört Öge*, (26), 65-82.

Walker, R. C. S. (1978). Kant. London: Routledge & Kegan Paul.

Van Cleve, J. (1999). *Problems from Kant*. New York: Oxford University Press.

Westphal, K. R. (2004). *Kant's Transcendental Proof of Realism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Yapay Zekâ Perspektifinden Stratejik Yönetim Araçlarının Kurumsal Risk Yönetimindeki Rolü: Bir Model Önerisi

The Role of Strategıc Management Tools in Enterprise Risk Management From an Artificial Intelligence Perspective: A Model Proposal

Murat SONER[1] ve Hakan KARABACAK[2]

[1]Dr,Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Denetim ve Risk Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara murson24@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-6592-578X
[2]Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Denetim ve Risk Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, hakan.karabacak@asbu.edu.tr
Orcid.org/ 0000-0001-6321-088X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
10.11.2024
Kabul/Accepted:
13.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1582446

Anahtar Kelimeler
Yapay Zekâ, Kurumsal Risk Yönetimi, Stratejik Yönetim, Stratejik Yönetim Araçları

ÖZ

Kurumsal organizasyonlardaki risk yönetimi anlayışına rehberlik etmek amacıyla yayımlanan COSO 2017 KRY Çerçevesi, stratejik yönetim ile risk yönetimi arasında güçlü bağlar kurulmasını gerekli kılmaktadır. Öte yandan, her iki kavramın organizasyonlara sağladığı katkıların ölçülememesi, bu ilişkinin nasıl sağlanacağı konusunda belirsizlik oluşturmakta ve bu kavramları ilişkilendiren çalışmalara duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Bu nedenle, stratejik yönetimin unsurlarından olan stratejik yönetim araçlarının (SYA) kurumsal risk yönetimi (KRY) süreçleriyle ilişkilendirilmesine yönelik çalışmalar bu bütünleşmede kilit rol üstlenmektedir. Öte yandan, günümüzde yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler ülkelere, kurumlara ve işletmelere daha önce öngörülmemiş kapılar aralamaktadır. Bu gelişmelerin en önemli temsilcilerinden olan yapay zekâ (YZ) uygulamaları büyük miktarda veriye ulaşım ve kısa sürede analiz imkânı sayesinde yönetimlere karar destek unsuru olarak katkı sağlamaktadır. Sağladığı katkılar nedeniyle yapay zekâ uygulamaları kurumsal yönetim, stratejik yönetim, risk yönetimi, kurumsal risk yönetimi gibi kavramlarla ilişkili akademik çalışmalarda artan bir ilgiye sahiptir. Bu bağlamla çalışmada SY, KRY ve YZ kavramlarının ilişkilendirilmesi ve gelecek çalışmalara yön verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, yapay zekâ uygulamalarına stratejik yönetim araçları ve kurumsal risk yönetimiyle ilişkili sorular yöneltilmiş ve bu uygulamaların SYA-KRY ilişkisine bakış açısına ulaşılmaya çalışmıştır.

Keywords
Artificial Intelligence, Enterprise Risk Management, Strategic Management, Strategic Management Tools

ABSTRACT

The COSO 2017 ERM Framework, published to guide the understanding of risk management in enterprise organizations, requires the establishment of strong ties between strategic management and risk management. Therefore, studies on the association of strategic management tools (SMT), which are elements of strategic management, with enterprise risk management (ERM) processes play a key role in this integration. On the other hand, scientific and technological developments experienced today open previously unforeseen doors for countries, institutions and businesses. Artificial intelligence (AI) applications, which are the most important representatives of these developments, contribute to managements as a decision support element thanks to the access to large amounts of data and the ability to analyze in a short time. Due to the contributions, they provide, artificial intelligence applications have an increasing interest in academic studies related to concepts such as enterprise governance, strategic management, risk management and enterprise risk management. In this context, the study aims to associate the concepts of SM, ERM and AI and to guide future studies. In the study, questions related to strategic management tools and enterprise risk management were directed to artificial intelligence applications and it was tried to reach the perspective of these applications on the SMT-ERM relationship.

Atıf/Citation: Soner, M. ve Karabacak, H. (2025). Yapay Zekâ Perspektifinden Stratejik Yönetim Araçlarının Kurumsal Risk Yönetimindeki Rolü: Bir Model Önerisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 625-641.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat SONER, murson24@hotmail.com

1. Giriş

Kendi hedefleri doğrultusunda araştırma yapan, karar alan ve uygulayan bir yapay zekâ düşüncesi on yıl öncesine kadar ütopya olarak kabul edilse de her geçen gün ortaya çıkan gelişmeler bu hayalin çok uzak olmadığını göstermektedir. Özellikle otonom karar verme yeteneği kazanması nedeniyle insanlığın sonunu getireceği (Özizer, 2024) ya da robotların insanları işsiz bırakacağı (Köse, 2018) gibi distopik düşüncelere karşın büyük miktarda veriyi kısa sürede analiz ederek istenilen bilginin farklı açılardan incelenmesine imkân tanıması sayesinde yapay zekâ uygulamaları; kullanıcıların ve organizasyonların yaşamına kritik başarı faktörü olarak değer katmakta, yönetim bilimleri ve disiplinleriyle ilişkili çalışmalar içerisinde giderek daha fazla yer almaktadır.

Bu disiplinlerden birisi olan stratejik yönetim, kurumsal yapıların olgunluk seviyelerinin bir göstergesi olarak ilk yıllarında yazılı ve sözlü ifadelerde sıklıkla kullanılmıştır. Artan bu ilgi sayesinde stratejik planlama, stratejik bilinç ve stratejik iletişim gibi yeni kavramları literatüre kazandırmıştır. Bu popülerliğe karşın SY'nın organizasyonlara sağladığı katkıların ölçülememesi nedeniyle etkisizleşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle, stratejik yönetim anlayışını benimseyen organizasyonlar verilere ulaşmak, değerlendirmek (Qehaja vd., 2017), karar almak (Kalkan ve Bozkurt, 2013), alınan kararları paydaşlara ulaştırmak (Clark, 1997) ve SY'nin katkısını sayısallaştırmak (Soner, 2024) için stratejik yönetim araçlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Öte yandan, stratejik yönetim araçlarına ilişkin yapılan araştırmalarda, SYA'nın ne olduğu, nasıl tanımlandığı, nasıl sınıflandırıldığı konusunda fikir birliği olmadığı görülmektedir (Çağatay, 2019). Bu farklılığın nedenleri olarak ise demografik, kültürel, maliyet, organizasyon yapısı vb. birçok kurumsal ve kişisel neden ifade edilebilmektedir. Ayrıca, farklı şekilde isimlendirilen SYA'ların içeriklerinin de aslında aynı SYA'yı açıklamaları bu farklılık nedenleri arasında sayılabilir (Çubukçu, 2020).

Çalışma çerçevesindeki bir diğer kavram olan risk yönetimi anlayışının ortaya çıkışı ve gelişmeleri incelendiğinde geleneksel risk yönetimi anlayışından stratejik risk yönetimi anlayışına evirilen bir yaklaşım karşımıza çıkmaktadır (Kızılboğa, 2012; COSO, 2017). Başlangıçta risk etkilerinden kaçınmayı hedefleyen risk yönetiminin risklerin fırsatları da barındırdığı düşüncesiyle risk etkilerini analiz etmeyi, planlamayı ve yönetmeyi benimseyen bir anlayışa dönüştüğü görülmektedir (Soner ve Karabacak, 2023). Bu dönüşüm süreçlerinde organizasyonlara rehberlik etmek için COSO (The Committe of Sponsoring Organizations), Uluslararası Sayıştaylar Birliği (INTOSAI), ISO (International Organization for Standardization) vb. kuruluşlar çeşitli rehber ve çerçeveler yayımlamışlardır (Özbek, 2012).

2017 yılında COSO tarafından yayımlanan *"KRY – Strateji ve Performansla Bütünleştirmek"* adındaki çerçeve içerisinde kurumsal risk yönetimiyle stratejik yönetimin bütünleştirilmesi ihtiyacı net bir şekilde ifade edilmiştir (COSO, 2017). Diğer taraftan, yayımlanan çerçeve ve rehberlerle risk yönetimi anlayışı giderek daha bütünsel bir disipline dönüşmesine karşın literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, bazı çalışmalarda halen "risk analizi" (Selamet, 2019;103) veya "risk yönetimi" (Cullen vd. 2004; 28) adıyla SYA'lardan biri olarak tanımlandığı görülmektedir.

Bu itibarla çalışmada, risk yönetimi rehberleri içerisinde hedeflenen risk yönetimi ve stratejik yönetimin bütünleştirilmesine katkı sunulması amaçlanmıştır. Çalışmada, içerik ve araştırmalarda sıklıkla kullanılan yapay zekâ uygulamalarının stratejik yönetim, stratejik yönetim araçları ve risk yönetimine yönelik değerlendirmeleri ile stratejik yönetim araçlarını kurumsal risk yönetimi bileşenleriyle ilişkilendirmelerine yönelik bakış açılarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada elde edilen veriler, daha önce benzer çerçevede yapılan bir çalışmanın bulgularıyla mukayese edilerek literatüre yeni ve farklı açılardan katkı sunulması amaçlanmıştır. İzleyen bölümde yapay zekâ, stratejik yönetim araçları ve kurumsal risk yönetimi kavramları incelenmiştir. Üçüncü bölümde araştırma tasarımı ve yapay zekâ uygulamalarının yanıtlarına yer verilmiştir. Son bölümde ise bulguların değerlendirmeleri, yapay zekâ verilerine dayanılarak model önerisi ve benzer bir çalışmayla mukayesesi sunulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde kurumsal risk yönetimi, stratejik yönetim ve stratejik yönetim araçları ile yapay zekâ anlayışına ilişkin literatür incelemesi ve bu ilişkinin gerekliliği sunulmaktadır.

2.1 Kurumsal Risk Yönetimi

Risklerin varlığı günlük yaşamın göz ardı edilemez bir gerçeğidir. Bu nedenle hayatta kalma hedefi olan tüm yapılar bu gerçeği planlamalarının temelinde dikkate almak zorundadırlar (Delong vd., 2023; Yang vd. 2018). Özellikle son yüzyıl içerisindeki küresel ve teknolojik gelişmeler bu zorunluluğu giderek artırmaktadır. İlk yıllarında pasif anlayışla yönetilmeye çalışılan risk etkilerinin küresel gelişmelerin etkisiyle öngörülemez ve karmaşık hale dönüşmesi bu anlayışın kurumsal risk yönetimine (KRY) evirilmesine neden olmuştur (Özbek, 2012).

KRY, koşullar değiştikçe hem bir stratejinin güçlü ve zayıf yanlarına, hem de stratejinin kurumun misyon ve vizyonuna ne kadar uygun olduğuna ilişkin bakış açısı sunmaktadır (Karabacak, 2021). KRY'yi organizasyonda etkin bir şekilde uygulayabilen yöneticiler, eylemin organizasyonda bulunan kültür ve etik değerlerle uyumlu olup olmadığı, mevcut çalışanlar ve organizasyonun teknolojik yeteneğe sahip olup olmadığı gibi sorulara cevap bulabilmektedirler (Soner, 2021).

İlk yıllarında kurumsal imaj ve iyi niyet çerçevesinde uygulanan kurumsal risk yönetimi anlayışının şekillendirilmesi ve yönetimlere rehberlik edilmesi ihtiyacı Uluslararası Sayıştaylar Birliği (INTOSAI), ISO (International Organization for Standardization) vb. kuruluşların bu yönde çerçeve ve rehberler yayımlanmasını gerekli kılmıştır. Bu rehberlerden birisi olan COSO KRY çerçevesi ABD'de yaşanan finansal yolsuzlukların araştırılması için 1985 yılında kurulan komite (COSO-The Committe of Sponsoring Organizations) tarafından 2004 yılında yayımlanmıştır (COSO, 2004).

Bu rehberler ile önerilen KRY, stratejiler, sistemler, yönetim anlayışı, süreçler ve insanların uyumlu bir şekilde yönetilerek risk ve belirsizliklerle etkin mücadele edilmesini hedeflemektedir (Elsayed vd., 2011). Risklerin belirsizliklerle birlikte fırsatları da sunduğu, bu nedenle risk değerlendirilmesi ve yanıtlarının sürekli olarak iyileştirilmesi gerektiği anlayışını benimsemektedir. Paydaş değeri kavramlarını dikkate alan, genel riskler yerine önemli risklere yoğunlaşılmasını sağlayan ve stratejinin oluşturulmasına katkı sağlayan KRY ilk yıllarında organizasyonlara önemli faydalar sağlamıştır. Ancak, KRY'nin kurumsal yönetimlerce yeterince anlaşılamaması, aşırı kavramsallaştırılması, yöneticilerin şeffaflık konusundaki isteksizlikleri gibi nedenlerle KRY'nin giderek pasifleşmesi kurumsal risk yönetiminde yeni arayışlara neden olmuştur (Soner, 2021; Karabacak, 2021).

Bu nedenle, KRY'nin sadece bir prosedür olarak kullanılmaması, tüm yönetim süreçleri içerisinde yer alması amacıyla 2017 yılında *"KRY – Strateji ve Performansla Bütünleştirmek"* adıyla yeni bir çerçeve önerilmiştir. Bu yeni çerçeve içerisinde KRY *"Kuruluşların değer yaratma, koruma ve realize etmede, riski yönetmek için güvenebilecekleri stratejinin belirlenmesi ve yürütülmesine entegre edilen kültür, yetenek ve uygulamalar."* şeklinde tanımlanmıştır (COSO, 2017).

Risk yönetiminde stratejik risk yönetimi anlayışını temsil eden bu çerçevede strateji ile risk yönetimi arasındaki ilişkinin sürekliliğini vurgulayan helezon şekli kullanılmış; yönetişim ve kültür, strateji ve hedef belirleme, performans, inceleme ve revizyon, bilgi, iletişim ve raporlama başlıklarındaki tüm yönetim süreçleri bu helezonun parçası olarak ifade edilmiştir (COSO, 2017). Bu bileşenlerin içerikleri Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. COSO 2017 KRY Çerçevesi Bileşenleri

Bileşenler	**İçerik**
Yönetişim ve Kültür	Organizasyon kültürü tanımlanmakta ve yönetimin risk yönetim sürecini gözetme ve risk yönetim yapısını oluşturma gibi sorumlulukları ifade edilmektedir.
Strateji ve Hedeflerin Belirlenmesi	Alternatif stratejileri ve risk portföyüne etkilerinin değerlendirilmesi, stratejiye uyum sağlayan ve stratejiyi destekleyen biçimde çeşitli düzeylerde hedeflerin oluşturulması tanımlanmaktadır.
Performans (Uygulama)	Strateji ve hedeflerin performansına etki eden risklerin tanımlanması, risklerin değerlendirilmesi, önceliklendirilmesi ve bu risklere yanıt (tepki) verilmesi tanımlanmaktadır.
İnceleme ve Revizyon	Strateji ve hedeflere önemli ölçüde etki edebilecek değişimlerin değerlendirilmesi ve performansın gözden geçirerek KRY'nin iyileştirilmesi tanımlanmaktadır.
Bilgi, İletişim ve Raporlama	KRY'ni desteklemek üzere bilgi ve teknoloji sistemlerinin güçlendirilmesi ve iletişim kanallarından geri bildirim alınması tanımlanmaktadır.

Kaynak: (COSO, 2017)

2.2. Stratejik Yönetim ve Stratejik Yönetim Araçları

Strateji kelimesinin kökeni konusunda, Latince yol anlamına gelen "stratum" ya da Yunanca ordu anlamına gelen "stratos" ile liderlik etmek anlamına gelen "ago" kelimelerinin birleşiminden geldiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır (Çağatay, 2019; Qehaja vd., 2017). Sevk etme, yöneltme anlamına gelen strateji kelimesi günümüzde stratejik yönetim, stratejik iletişim vb. ilişkili ifadelerle daha fazla kullanılmaktadır (Soner, 2024).

Stratejik yönetimin temeli, şirketin rakiplerinden farklılaşmasını sağlayan benzersiz seçimler neticesinde benzersiz ve değerli bir konuma ulaşmaktır. Bu nedenle stratejik yönetim, organizasyonların uzun vadeli hedefleri doğrultusunda dış ve iç unsurları değerlendirmek, stratejileri belirlemek ve bu stratejileri uygulamak için bilgi topladığı, analiz ettiği ve kararlar aldığı bütünsel bir anlayışı ifade etmektedir (Kayra, 2022).

Stratejik yönetim bazı çalışmalarda stratejik düşünce veya stratejik planlama yerine kullanılsa da eyleme dönüşme özelliği sayesinde bu kavramlardan daha fazlasıdır (Kayar ve Aytar, 2019).

Buna karşın stratejik yönetimin organizasyonlara olan katkısının ölçülememesi nedeniyle soyut bir kavram olarak giderek etkisizleştiği bir gerçektir. Stratejik yönetimin değerinin ortaya çıkartılabilmesi için stratejilerin analizi ve seçimi ile bu stratejilerin uygulama süreçlerinde stratejik bilinç, stratejik planlama ve stratejik risk yönetimi gibi anlayışlarla bütünleştirilmesi gerekmektedir (Soner ve Karabacak, 2023).

Bu yönüyle, kendisiyle ilişkili kavramlarla bütünleşmesinin yanı sıra SY, ihtiyaç duyduğu veriye ulaşma ve yönetebilmede stratejik yönetim araçlarına ihtiyaç duymaktadır. Stratejik yönetim araçları bir amaç değil, araçtır. Zira tüm süreçlere uygulanabilen, herkesi ve her firmayı başarıya götüren tek bir doğru SYA yoktur. Bir süreçte firmayı başarıya ulaştıran bir SYA başka bir süreçte firmanın başarısızlığına yol açabilir (Low ve Abrahamson,1997). SYA'lar ilişkilendirildiği çalışmalara göre süreç, kavram (Nedelko vd., 2015), düşünce kılavuzu (Pasanen, 2011), çerçeve, anlayış gibi farklı şekilde ifade edilmektedirler (Soner, 2024). Bu nedenle, literatürde SYA'lara ilişkin kesin bir sayı veya kategori bulunmamaktadır.

SYA'ların kullanımında da farklılıklar bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda durum analizleri veya stratejik seçimlerin değerlendirilmesinde, bazı çalışmalarda ise karar alma süreçlerinin içerisinde veya uygulama süreçlerinde kullanılmaktadırlar (Çubukçu, 2020). Dahası, aynı içerikli olsa da ilişkilendirildiği alanlar nedeniyle farklı şekilde adlandırıldıkları görülmektedir. Örnek olarak, bir çalışmada senaryo inşası (Aldehayyat, 2008) olarak ifade edilen araç başka bir çalışmada senaryo planlaması (Şentürk, 2012), diğer bir çalışmada senaryo ve acil durum planlaması olarak ifade edilmektedir (Çağatay, 2019).

SYA'ların tercih edilme hususlarında birçok etken bulunmaktadır. Yöneticilerin farkındalığı ve çalışanların demografik farklılıkları, organizasyonun sektörü, yapısal durumu, büyüklüğü, paydaşların beklentileri, zaman, maliyet gibi birçok değişken bu etkenler arasında sayılmaktadır (Çağatay, 2019; Nouri, 2017; Aldehayyat, 2008).

Bu itibarla, SYA'ların kullanımında ve tanımlanmasında farklılıklar olduğu görülmekle birlikte, üst yönetime zamanında ve doğru bilgiye ulaştırma konusunda fayda sağlayan ve verileri analiz etme ile alınan kararları uygulamada kullanılan yöntem, araç ve tekniklerin stratejik yönetim aracı olarak tanımlanması mümkündür (Soner ve Karabacak, 2023).

2.3 Yapay Zekâ

Yapay zekâ (YZ) kavramı ilk defa 1956 yılında bilgisayar bilimcisi McCarty tarafından *"akıllı makineler yapma bilimi ve mühendisliği"* tanımı içerisinde ifade edilmiştir (Borges vd., 2021). Yapay zekânın hayatımıza ilk girişinin bilgisayar bilimi temelli olmasının ötesinde günümüzde birçok alanla ilişkilendirilmektedir (Köse, 2018; Berberoğlugil, 2023). Özellikle Tesla, Netflix, Google, Windows gibi şirketler kullanıcıların eğilimlerini ölçmek ve ürünlerini bu yönde geliştirmek için yapay zekâ uygulamalarını yoğun şekilde kullanan öncü şirketler arasındadır (Borges vd. , 2021).

YZ'nin uygulamalarına ilişkin araştırmalar iki temel yaklaşım üzerinde tartışılmaktadır. Optimist yaklaşımı benimseyen araştırmalarda yapay zekâ uygulamalarının işleri optimize edeceği, getirileri artıracağı ve rekabet avantajı sağlayacağı ifade edilmektedir. Pesimist yaklaşımı benimseyen araştırmalarda ise insanların işlerini elinden alacağı, üçüncü dünya savaşını çıkaracağı gibi ifadeler öne çıkmaktadır (Ünal ve Kılınç, 2020).

Teknolojik ve dijital çağda rekabet ortamı kısa sürede tepki veren karar mekanizmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, başlangıçta kişisel hobi alanı olarak popüler hale gelen YZ günümüz işletmelerinin ve kamu

yöneticilerinin karar destek süreçlerinde giderek daha fazla yer tutmaktadır (Borges vd. , 2021). YZ, algılama, bilgi edinme, öğrenme, yorumlama ve karar verme gibi insanlara has bilişsel işlevlerin bilgisayar algoritmaları tarafından yerine getirilmesi üzerine kurgulanmış yazılım temelli programlardır. İhtiyaç duyduğu veriye çağın sağladığı büyük veri, nesnelerin interneti, sosyal platformlar vb. diğer altyapıları kullanarak erişim sağlamaktadır (Berberoğlugil, 2023; İyigün, 2021). Bu sayede YZ programları derin öğrenme yöntemleri ile bir çok karmaşık duruma alternatif çözümler üretebilmektedir (Borges vd. , 2021).

YZ programları hızlı gözden geçirme ve filtreleme özellikleri sayesinde düşük maliyet ve yüksek hızlarda bilgi sunabilmektedirler. Yapay zekânın basit ancak zaman alıcı işleri üstlenmesi yöneticilere yargıda bulunma ve karar verme konusunda odaklanma imkânı vermektedir (Ünal ve Kılınç, 2020). YZ insanların zorlu ve tekrarlayan faaliyetlere harcayacakları emek ve zamandan tasarruf etmeyi ve stratejik görevlere daha fazla odaklanmayı sağlamaktadır. Bu sayede, yapay zekâyı karar destek sistemi olarak kullanan yöneticiler birçok veriyi içeren en etkili stratejik kararları alabilmektedirler (Berberoğlugil, 2023).

YZ'nin sağladığı bu faydalar nedeniyle çalışma hayatı içerisinde giderek artan bir ilgiye sahip olmasına karşın, kişisel verilerin gizliliği ve sanal ortamda oluşturulmuş arkadaşlık gruplarının gençleri gerçek sosyal hayattan uzaklaştırması gibi konular YZ'nin çalışma ve sosyal hayatımıza dahil ettiği risklerden bazılarıdır (Berberoğlugil, 2023; İyigün, 2021).

Benzer şekilde, YZ uygulamaları hakkında henüz çözüme ulaştırılmamış sorular bulunmaktadır. Örnek olarak, *"İş sürecinde kazaya neden olması halinde yapay zekâ hangi sorumluluk ve haklara sahiptir?"* ya da *"Bir sanatçı tarafından oluşturulmuş bir eserin izinsiz ve telif hakkına riayet edilmeden kullanılmasında yapay zekânın sorumluluğu nedir?"* ya da *"Yazılı ya da resmi kuralların uygulanmasında eşitlik ve adalet arasındaki farkları yorumlayabilir mi?"* (Köse, 2018).

Bu sorular ve risklere karşın, çağın bir gereği olan yapay zekâ kavramının etkilerinden tamamen kaçınmak mümkün değildir. Özellikle giderek artan kullanım oranları bu yönde alınması gereken tedbirlerle yüzleşmeyi gerektirmektedir. YZ çalışmalarının daha güvenli ve faydalı olması için küresel bir amaç hiyerarşisi oluşturulmalı ve çalışmalar tüm dünya ile paylaşılmalıdır (Köse, 2018). Etik kurallar ilan edilmeli ve uygulanmalıdır. Görevlere yönelik tehlike sınırları belirlenmeli ve bu seviyelerin geçilmemesi kontrol edilmelidir. Toplumsal etik kurallar her zaman göz önünde bulundurulmalıdır (Köse, 2018; Ünal ve Kılınç, 2020). Yöneticiler ve uygulayıcılar için yapay zekâ okur yazarlığı eğitimleri verilmelidir (Fuhrman ve Mooney, 2021). YZ'nin karar destek süreçleri içerisinde yer alması için dijital iş strateji planları geliştirilmeli, stratejik yönetim ve risk yönetimi gibi anlayışlarla bütünleştirilmeli, buna karşın sonuçların yorumlanması ve uygulanmasında insan faktörünün gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır (Soner, 2024; Borges vd. , 2021). Zira aynı verilere sahip olsak dahi karar anındaki değişkenlerin etkisi nedeniyle her zaman aynı kararları vermediğimiz bir gerçektir (Fuhrman ve Mooney, 2021).

3. Araştırma Tasarımı ve Bulguları

Bilimsel araştırmalar, ilk adımları araştırma konusunun seçimi ve araştırma sorusunun belirlenmesi olan, literatürde bulunmayan yeni veya farklı bir bakışı kazandırmak amacıyla yapılan yansız ve sistematik çalışmalardır (Karasar, 2005; Neuman, 2017). Yapılan literatür incelemesinde, stratejik yönetim araçlarına yönelik yapılan çalışmaların SYA kullanım sıklıklığı, memnuniyet düzeyi vb. alanlarla sınırlı kaldığı görülmüştür. Örnek olarak Cullen vd. (2004), Aldehayyat (2008) ve Çağatay (2019) tarafından yapılan çalışmalarda *"SYA kullanımı memnuniyet ve farkındalık düzeylerinin incelendiği"*, Kurt (2016) tarafından yapılan çalışmada *"SYA kullanımı ve kurumsallık düzeyi ilişkisinin sorgulandığı",* Kalkan ve Bozkurt (2013) tarafından yapılan çalışmada *"SYA kullanımının firma büyüklüğü ve sektör ilişkisinin araştırıldığı"* görülmüştür.

Stratejik yönetim araçları ile kurumsal risk yönetimi ilişkilendirilmesinin yeni bir konu olduğu ve bu ilişkilendirmeye yönelik yapay zekâ temelli bir çalışma bulunmadığı belirlenmiştir. Bu bağlamda, *"YZ uygulamaları; SYA ve KRY kavramlarını nasıl açıklamakta ve ilişkilendirmektedir?"* sorusu çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmuştur. Araştırma örneklemi olarak sosyal platformlarda (İnnova, 2023; Donanım, 2024) içerik üreticisi ve araştırmalar kategorisinde en çok ilgi gören ve ücretsiz veri sunan dört adet yapay zeka uygulaması (ChatGPT, 2024; Bing.AI, 2024; Gemini.AI, 2024; Hix.AI, 2024) seçilmiştir.

Çalışmada, görüşme/mülakat ve belge inceleme vb. veri toplama tekniklerinin uygulandığı nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir (Şencan, 2005). Bu yönüyle, sorulara ilişkin alınacak yanıtlarla YZ uygulamalarının bakış açılarına ulaşılabilmesi için yarı yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmıştır.

SYA-KRY ilişkisinin yeni bir alan olması nedeniyle literatürde bu ilişkiye yönelik araştırılacak sorulara ulaşılamamıştır. Bu itibarla, çalışma esasında YZ uygulamalarına yöneltilen 14 adet soru yazarlar tarafından belirlenmiştir. SYA-KRY ilişkisine yönelik YZ yanıtlarının mukayese edilebilmesi ve model önerisinde bulunulabilmesi için ise Soner (2024) tarafından yapılan çalışmada kullanılan SYA benzerlikleri değerlendirmeye alınmıştır.

Nitel araştırmalarda güvenirlik; sonuçların tutarlı ve istikrarlılığı, şeffaflık ve kaynakların açıklanması vb. kriterler temelinde yapılmaktadır. Geçerlilik; verilerin doğruluğu, doğrudan aktarılması, konuyla ilişkisi vb. kriterler temelinde incelenmektedir (Şencan, 2005; Neuman, 2017). Buna karşın, nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik tespitinde sayısal ve kesin parametreler bulunmamaktadır (Neuman, 2017). Bu nedenle, nitel araştırmaların inandırıcılık özelliğine sahip olması hususuna dikkat çekilmektedir. İnandırıcılık ise; inanılırlık, aktarılabilirlik, güvenilebilirlik ve onaylanabilirlik yöntemleriyle incelenmektedir (Başkale, 2016; Arslan, 2022). Bu çerçevede, çalışmanın güvenirlik ve geçerlilik değerlendirmesi bu yöntemler esasında Tablo 2.'de sunulmuştur.

Tablo 2. Güvenirlik ve Geçerlik İncelemesi

Faktör	**İçerik**	**Değerlendirme**
İç geçerlik (İnanılırlık)	Şeffaflık ve kaynakların açıklanması.	Çalışmada kullanılan YZ uygulamalarının isimleri ve erişim sitelerinin açıklanması çerçevesinde kriterin sağlandığı değerlendirilmektedir.
	Araştırma sorularının araştırma konusuyla ilişkili olması.	Araştırma konusu ve sorularının çalışma amacına uygun olarak belirlenmesi çerçevesinde kriterin sağlandığı değerlendirilmektedir.
Dış geçerlik (Aktarılabilirlik)	Birden fazla katılımcının sağlanması ve katılımcıların özelliklerinin araştırma evreni ile uyumlu olması.	Araştırma evrenine ve amacına uygun benzer nitelikteki (içerik üreticisi) YZ uygulamalarının kullanılması çerçevesinde kriterin sağlandığı değerlendirilmektedir.
Güvenirlik (Güvenilebilirlik)	Sonuçların benzer olması.	YZ uygulamalarının sorulara ve SYA tercihlerine benzer ve mukayese edilebilir yanıtlar vermesi çerçevesinde kriterin sağlandığı değerlendirilmektedir.
	Sonuçların istikrarlı olması.	YZ uygulamalarının çalışma dönemi esasında aynı yanıtları vereceği değerlendirilmekle birlikte, veri kaynaklarındaki uzman görüşleri ve akademik literatür çalışmaları çerçevesinde süreç içerisinde değişebileceği değerlendirilmektedir.
Objektiflik (Onaylanabilirlik)	Mülakat sürecinin kayıt altına alınması.	YZ uygulamalarına yönelik soru ve cevap süreçlerinin raporlaştırılarak kayıt altına alınması çerçevesinde kriterin sağlandığı değerlendirilmektedir.
	Verilerin doğrudan aktarılması.	Sorulan sorulara verilen yanıtların doğrudan aktarılması çerçevesinde kriterin sağlandığı değerlendirilmektedir.

Kaynak: (Şencan, 2005; Başkale, 2016; Neuman, 2017; Arslan, 2022)

Çalışmada, tüm YZ uygulamalarının kullanılmaması veya bu çalışmada tercih edilen uygulamaların ücretli versiyonlarının kullanılmamış olması hususları çalışmanın kısıtlamaları içerisinde yer almaktadır. Öte yandan, çalışmada incelenen konunun literatürde yeni bir konu olması ve bulguların mukayesesi için benzer içerikli kaynakların sınırlı olması hususu çalışmanın özgün değeri olarak kabul edilmektedir. Sorulan sorular ve alınan yanıtlar aşağıda sunulmaktadır.

Soru-1: Stratejik yönetim araçlarını nasıl tanımlıyorsun?

ChatGPT: Stratejik yönetim araçları, bir organizasyonun uzun vadeli hedeflerine ulaşmasını sağlamak için kullanılan yöntemler, teknikler ve çerçevelerdir. Bu araçlar, iç ve dış çevre analizleri yaparak, kaynakların etkin kullanımını planlamaya, rekabet avantajı sağlamaya ve stratejik kararlar almayı kolaylaştırmaya yardımcı olur.

Bing.AI: Stratejik yönetim araçları, bir organizasyonun hedeflerine ulaşması ve rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olan yöntemler ve tekniklerdir. Bu araçlar, stratejik planlama sürecinde kullanılır ve şirketin stratejik hedeflerini belirlemesine, stratejilerini uygulamasına ve sonuçlarını ölçmesine yardımcı olur.

Gemini.AI: Stratejik yönetim araçları, bir organizasyonun uzun vadeli hedeflerine ulaşmak için kullandığı, karar verme süreçlerini destekleyen ve stratejik planlamayı kolaylaştıran çeşitli yöntemler, modeller ve tekniklerin genel adıdır. Bu araçlar, organizasyonun iç ve dış çevresini analiz ederek, güçlü ve zayıf yönlerini belirleyip, fırsatları değerlendirerek ve tehditlere karşı önlem almasına yardımcı olur.

Hix.AI: Stratejik yönetim araçları, bir organizasyonun uzun vadeli hedeflerini belirlemesine, bu hedeflere ulaşma yollarını planlamasına ve gerçekleştirdiği stratejik eylemleri izlemesine yardımcı olan çeşitli yöntem ve tekniklerdir. Bu araçlar, organizasyonların iç ve dış çevresini analiz etmesine, stratejik kararlar almasına ve bu kararların etkinliğini değerlendirmesine olanak tanır.

Soru-2: Stratejik yönetim araçları kaç tanedir? Sınıflandırma ve kategori için kriterler var mıdır?

ChatGPT: Stratejik yönetim araçları çok sayıda ve çeşitlidir; genellikle birkaç ana kategoriye ayrılırlar. Bu kategoriler, amaçlarına, kullanılan yöntemlere veya süreçlerine göre belirlenebilir. İşte yaygın bir sınıflandırma: Analiz araçları, planlama araçları, uygulama araçları, değerlendirme araçları.

Bing.AI: Stratejik yönetim araçlarının sayısı kesin bir rakamla sınırlı değildir, çünkü bu araçlar sürekli olarak gelişmekte ve yenilenmektedir. Stratejik yönetim araçları, genellikle şu kriterlere göre sınıflandırılabilir: Amaç, kapsam, kullanım alanı.

Gemini.AI: Stratejik yönetim araçlarının kesin bir sayısı vermek zordur. Çünkü bu araçlar, işletmelerin ihtiyaçlarına, sektörlerine ve büyüklüklerine göre farklılık gösterebilir. Ayrıca, yeni yöntemler ve yaklaşımlar sürekli olarak geliştirilmektedir. Ancak, stratejik yönetim araçlarını genel olarak şu şekilde sınıflandırabiliriz: Analiz araçları, planlama araçları, uygulama araçları, kontrol araçları.

Hix.AI: Stratejik yönetim araçları çok çeşitlidir ve farklı kategorilerde sınıflandırılabilir. Genel olarak, stratejik yönetim araçları şirketin stratejik kararlar almasına ve stratejiyi uygulamasına yardımcı olmak için kullanılan teknikler, analizler ve çerçevelerdir. Stratejik yönetim araçlarının sınıflandırılması ve kategorileri için temel kriterler şunlar olabilir: Analiz araçları, planlama araçları, uygulama araçları, yönetim araçları.

Soru-3: Hangi stratejik yönetim araçları en popülerdir? Bu bilginin kaynağı nedir?

ChatGPT: SWOT Analizi, PESTEL Analiz, Porter'ın Beş Kuvvet Analizi, Dengeli Skor Kartı, Stratejik Haritalar. Bu bilgiler, stratejik yönetimle ilgili akademik literatür, işletme dersleri ve pratik uygulamalardan derlenmiştir.

Bing.AI: En popüler stratejik yönetim araçları arasında SWOT Analizi**,** PEST Analizi**,** BCG Matrisi**,** Porter'ın Beş Kuvvet Modeli ve Balanced Scorecard yer alır.

Gemini.AI: SWOT Analizi, PESTEL Analizi, Porter'ın Beş Güç Analizi, Büyüme Matrisi (Ansoff Matrisi), Balanced Scorecard. Bu bilgiler, stratejik yönetim literatürü, akademik çalışmalar, işletme danışmanlık firmalarının raporları ve çeşitli yayınlardan derlenmiştir.

Hix.AI: En popüler stratejik yönetim araçları şunlardır: SWOT Analizi, Balanced Scorecard, Stratejik Planlama, Benchmarking.

Soru-4: Senin için en değerli stratejik yönetim araçları hangileridir? Neden?

ChatGPT: SWOT Analizi, PESTEL Analiz, Porter'ın Beş Kuvvet Analizi, Hedef Belirleme ve Stratejik Planlama, KPI'lar (Anahtar Performans Göstergeleri). Bu araçlar, organizasyonların stratejik kararlarını bilgiye dayalı bir şekilde almalarını ve uzun vadeli başarılara ulaşmalarını sağlar.

Bing.AI: Benim için en değerli stratejik yönetim araçları, organizasyonların stratejik hedeflerine ulaşmalarına en etkili şekilde yardımcı olanlardır. İşte bazıları: SWOT Analizi**,** Balanced Scorecard**,** Porter'ın Beş Kuvvet Modeli.

Gemini.AI: Bir yapay zeka olarak benim için "en değerli" kavramı biraz farklılık gösterir. İnsanlar gibi kişisel tercihlerim veya duygusal bağlarım olmadığı için, hangi stratejik yönetim aracının daha iyi olduğunu objektif

olarak değerlendirebilirim. Farklı stratejik yönetim araçları, farklı durumlarda ve sektörlerde daha etkili olabilir. Ancak, genel olarak aşağıdaki araçlar, geniş bir kullanım alanına sahip oldukları ve birçok işletmeye değerli bilgiler sundukları için önemli kabul edilir: SWOT Analizi, PESTEL Analizi, Porter'ın Beş Güç Analizi, Balanced Scorecard.

Hix.AI: Değer Analiz, Senaryo Analizi ve Kalite Çemberi. Bu teknikler, müşteri ihtiyaçlarını anlamak, geleceği öngörmek ve çalışanların katılımını sağlamak gibi stratejik yönetimin temel gereksinimlerine cevap verdiği için değerlidir.

Soru-5: Yapay zeka olarak içerik üretimi, veri analizi ve karar süreçlerinde stratejik yönetim araçlarını kullanıyor musun? Hangilerini kullanıyorsun?

ChatGPT: Yapay zeka olarak, içerik üretimi, veri analizi ve karar süreçlerinde çeşitli stratejik yönetim araçlarını benzer şekilde kullanıyorum. İşte bazı örnekler: SWOT Analizi, Veri Analizi, KPI'lar (Anahtar Performans Göstergeleri), Karar Ağaçları ve Modelleme.

Bing.AI: Evet, yapay zeka olarak içerik üretimi, veri analizi ve karar süreçlerinde çeşitli stratejik yönetim araçlarını kullanıyorum. İşte bazıları: Veri Analizi**,** Tahmin ve Öngörü**,** İçerik Üretimi**,** Performans Ölçümü**.**

Gemini.AI: Evet, bir yapay zeka olarak içerik üretme, veri analizi ve karar süreçlerinde çeşitli stratejik yönetim araçlarını kullanıyorum. Bu araçlar, bana daha doğru, alakalı ve kapsamlı sonuçlar üretme imkanı tanıyor. Doğrudan bir "araç" adı veremesem de, kullandığım yöntemler bu araçlara dayanmaktadır. Örneğin: Veri Madenciliği, Makine Öğrenimi, Doğal Dil İşleme, Bilgi Grafiği.

Hix.AI: Veri stratejisi, Stratejik muhasebe paradigmaları, Panel veri analizi, İçerik analizi, Faktör analizi.

Soru-6: Stratejik yönetim araçlarını kullanırken yapılan yaygın hatalar nelerdir?

ChatGPT: Yetersiz veri kullanımı, yüzeysel analiz, paydaşların görüşlerini ihma etme, esnek olmamak, kısa vadeli hedeflere odaklanma, iletişim eksikliği, uygulama aşamasını ihmal etme.

Bing.AI: Yetersiz veri analizi, hedeflerin belirsizliği, iletişim eksiklikleri, esneklik eksikliği, kaynakların yanlış dağıtımı, performans takibinin yetersizliği.

Gemini.AI: Aracı bir amaç yerine araç olarak görmemek, tüm araçların her durumda işe yarayacağını düşünmek, yetersiz veri toplamak, verileri yanlış yorumlamak, eski verilere takılıp kalmak, detaylı bir planlama yapmamak, esnek olmayan planlar oluşturmak, çalışanları planlama sürecine dahil etmemek, planların uygulanmasında gecikmeler, gerekli kaynakların sağlanmaması, değişikliklere direnmek, performansı düzenli olarak değerlendirmemek, sadece finansal performansa odaklanmak.

Hix.AI: Pazarın tanımının yanlış yapılması ve sınırlarının yanlış çizilmesi, genel strateji ve politikaların olmaması durumunda, yapılacak taktik hatalar, yani yanlış bölüm planları, stratejik yönetim sürecinin adımlarının yanlış uygulanması veya anlaşılmaması, stratejik yönetim araçları ve tekniklerinin doğru kullanılmaması.

Soru-7: Yapay zeka, büyük veri, nesnelerin interneti vb. gelişmelerin stratejik yönetim ve stratejik yönetim araçlarının kullanımına etkisi nedir?

ChatGPT: Yapay zeka, büyük veri ve nesnelerin interneti (IoT) gibi gelişmelerin stratejik yönetim ve stratejik yönetim araçlarının kullanımına etkileri oldukça derindir:

*Veri Odaklı Karar Alma**:*** Büyük veri, organizasyonların daha fazla bilgiye erişimini sağlar. Bu, stratejik kararların daha veri odaklı ve bilinçli bir şekilde alınmasına olanak tanır. *Gerçek Zamanlı Analiz**:*** IoT cihazları, sürekli veri akışı sağlayarak gerçek zamanlı analiz imkanı sunar. Bu, pazar değişimlerine hızlı yanıt verme yeteneğini artırır. *Öngörücü Analitik:* Yapay zeka, geçmiş verileri analiz ederek gelecekteki eğilimleri tahmin etme kapasitesini geliştirir. Bu, stratejik planlamanın daha proaktif hale gelmesini sağlar. *Kişiselleştirilmiş Stratejiler**:*** Veri analitiği, müşteri davranışlarını ve tercihlerini anlamayı kolaylaştırır. Bu, organizasyonların hedef kitlelerine daha uygun ve kişiselleştirilmiş stratejiler geliştirmesine olanak tanır. *Kaynak Yönetimi ve Verimlilik:* IoT, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlar. Bu, stratejik yönetim araçlarının daha etkin kullanılmasını ve maliyet tasarrufunu destekler. *İşbirliği ve Ağlar**:*** Dijital teknolojiler, farklı paydaşlar arasında işbirliğini artırır. Stratejik yönetim süreçleri daha fazla etkileşim ve katılımla şekillenir. *Sürdürülebilirlik ve İnovasyon:* Teknolojik gelişmeler, sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesine ve yenilikçi çözümlerin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Bu, organizasyonların çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmesine destek sağlar.

Bing.AI: Yapay zeka (YZ), büyük veri ve nesnelerin interneti (IoT) gibi teknolojik gelişmeler, stratejik yönetim ve stratejik yönetim araçlarının kullanımında önemli değişikliklere yol açmaktadır. İşte bu teknolojilerin stratejik yönetim üzerindeki bazı etkileri:

Veri Analizi ve Karar Alma Süreçleri: Büyük veri analitiği, işletmelerin büyük miktarda veriyi hızlı ve etkili bir şekilde analiz etmelerini sağlar. Bu, daha bilinçli ve veri odaklı stratejik kararlar alınmasına yardımcı olur. *Yapay Zeka:* YZ, karmaşık veri setlerini analiz ederek öngörülerde bulunabilir ve stratejik karar alma süreçlerini optimize edebilir. Örneğin, müşteri davranışlarını tahmin etmek veya pazar trendlerini analiz etmek için kullanılabilir. *Operasyonel Verimlilik:* IoT cihazları, gerçek zamanlı veri toplama ve analiz yetenekleri sayesinde operasyonel verimliliği artırır. Bu, üretim süreçlerinin optimize edilmesi ve kaynakların daha etkin kullanılması anlamına gelir. *Stratejik Planlama ve Uygulama:* Stratejik planlama süreçlerinde YZ ve büyük veri analitiği, gelecekteki senaryoları modellemek ve potansiyel riskleri öngörmek için kullanılabilir. Bu, daha esnek ve uyumlu stratejilerin geliştirilmesine olanak tanır. *IoT:* IoT, stratejik planların uygulanmasında ve izlenmesinde önemli bir rol oynar. Örneğin, tedarik zinciri yönetiminde IoT cihazları, envanter seviyelerini izlemek ve optimize etmek için kullanılabilir. *Rekabet Avantajı:* Bu teknolojiler, işletmelere rekabet avantajı sağlar. Örneğin, YZ destekli müşteri hizmetleri, müşteri memnuniyetini artırabilir ve IoT tabanlı ürünler, müşteri deneyimini iyileştirebilir. *Risk Yönetimi:* Risk yönetimi süreçlerinde büyük veri ve YZ, potansiyel riskleri erken aşamada tespit etmek ve önleyici tedbirler almak için kullanılır.

Gemini.AI: Yapay zeka, büyük veri ve nesnelerin interneti gibi teknolojik gelişmeler, iş dünyasında köklü değişimlere yol açarak stratejik yönetim anlayışını ve araçlarını dönüştürüyor. Bu teknolojilerin stratejik yönetim ve araçlara olan etkileri şu şekilde özetlenebilir:

Veri Odaklı Karar Verme: İşletmeler, müşteri davranışları, pazar trendleri, rekabet durumu gibi konularda daha önce hiç olmadığı kadar detaylı ve kapsamlı verilere erişebiliyor. Bu verileri analiz ederek daha doğru ve bilinçli kararlar alabiliyorlar. *Tahmine dayalı analitik:* Yapay zeka sayesinde, gelecekteki trendleri ve olası senaryoları daha doğru bir şekilde tahmin etmek mümkün hale geliyor. Bu sayede işletmeler, değişen pazar koşullarına daha hızlı ve etkili bir şekilde adapte olabiliyor. *Kişiselleştirilmiş Stratejiler:* Büyük veri analitiği sayesinde müşteriler daha küçük ve daha spesifik segmentlere ayrılarak, her bir müşteriye özel ürünler ve hizmetler sunulabiliyor. *Hedefli pazarlama:* Müşterilerin ilgi alanlarına ve davranışlarına göre kişiselleştirilmiş pazarlama kampanyaları oluşturulabiliyor. *Otomasyon ve Verimlilik:* Yapay zeka ve robotik süreç otomasyonu sayesinde, tekrarlayan ve zaman alan işler otomatikleştirilerek, çalışanlar daha stratejik görevlere odaklanabiliyor. *Verimlilik artışı:* İş süreçlerinin optimize edilmesiyle, kaynaklar daha etkin bir şekilde kullanılıyor ve maliyetler düşürülüyor. *Yeni İş Modelleri:* Bu teknolojiler sayesinde işletmeler, tamamen yeni iş modelleri geliştirebiliyor. Örneğin, abonelik modelleri, platform ekonomisi gibi. *Akıllı ürünler ve hizmetler:* Nesnelerin interneti sayesinde, ürünlere ve hizmetlere yeni özellikler eklenerek müşteri deneyimi iyileştirilebiliyor. *Stratejik Yönetim Araçlarının Gelişimi:* SWOT analizi, PESTEL analizi gibi geleneksel stratejik yönetim araçları, yapay zeka ile güçlendirilerek daha güçlü ve kapsamlı hale geliyor. *Yeni araçların ortaya çıkması:* Büyük veri analitiği, makine öğrenimi gibi teknolojiler sayesinde, yeni ve daha gelişmiş stratejik yönetim araçları ortaya çıkıyor.

Hix.AI: Yapay zeka, büyük veri, nesnelerin interneti gibi yeni teknolojik gelişmeler, stratejik yönetim ve stratejik yönetim araçlarının kullanımını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu gelişmeler şu şekillerde etkili olmaktadır:

Stratejik Karar Verme: Yapay zeka ve büyük veri analizi, şirketlerin daha bilgiye dayalı ve verilere dayalı stratejik kararlar almalarına olanak tanımaktadır. Gerçek zamanlı veri akışı ve gelişmiş analiz teknikleri, yöneticilerin daha isabetli ve hızlı karar vermelerine yardımcı olmaktadır. *Operasyonel Etkinlik:* Nesnelerin interneti ve otomasyon, işletme operasyonlarında verimliliği ve üretkenliği artırmaktadır. Akıllı cihazlar ve makineler, üretim, lojistik ve diğer iş süreçlerini daha verimli hale getirmektedir. *Yeni İş Modelleri:* Yeni teknolojiler, şirketlerin mevcut iş modellerini dönüştürmesine ve yeni iş fırsatları yaratmasına olanak tanımaktadır. Örneğin, blockchain gibi teknolojiler, değer yaratma ve dağıtma biçimlerini değiştirmektedir. *Stratejik Esneklik:* Dijital dönüşüm, şirketlere daha hızlı değişime uyum sağlama ve piyasa koşullarına daha hızlı yanıt verme imkanı sunmaktadır. Böylece işletmeler, dinamik piyasa koşullarına karşı daha esnek ve dayanıklı hale gelmektedir.

Soru-8: Kurumsal Risk Yönetiminde en faydalı stratejik yönetim araçları hangileridir?
ChatGPT: SWOT Analizi, PESTEL Analizi, Risk Matrisleri, Hedef Tabanlı Risk Değerlendirme, Senaryo Planlama, KPI'lar (Anahtar Performans Göstergeleri), İç Kontrol Sistemleri, Stakeholder Analizi**.**
Bing.AI: COSO ERM Çerçevesi, SWOT Analizi, Balanced Scorecard, Risk matrisleri, Senaryo Analizi, Hata Türü ve Etkileri Analizi (FMEA).
Gemini.AI: SWOT Analizi, PESTEL Analizi, Porter'ın Beş Güç Analizi, Risk Matrisi, Senaryo Analizi, COSO ERM Çerçevesi, Key Risk Indicators (KRİ).
Hix.AI: COSO ERM Çerçevesi, Benchmarking, Stratejik Planlama, Kamu Risk Yönetimi Rehberi.

Soru-9: COSO 2017 Kurumsal Risk Yönetimi Modeli ve bileşenleri hakkında düşüncelerin nelerdir?
ChatGPT: COSO 2017 Kurumsal Risk Yönetimi (KRY) Modeli, risk yönetimini daha kapsamlı bir perspektiften ele alarak organizasyonların stratejik hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur. Modelin temel bileşenleri ve bazı düşüncelerim şunlardır:
İçsel Ortam: Organizasyonun risk yönetimi kültürünü, değerlerini ve risk alma iştahını belirler. Güçlü bir iç ortam, etkili risk yönetimi için temel bir zemin sağlar. *Hedef Belirleme*: Kurumsal hedeflerin açıkça tanımlanması, risk yönetim süreçlerinin hedeflere uyumlu olmasını sağlar. Hedeflerin netliği, risklerin doğru bir şekilde değerlendirilmesine yardımcı olur. *Risk Değerlendirme*: Potansiyel risklerin belirlenmesi ve bunların olasılığı ile etkisinin değerlendirilmesi sürecidir. Bu aşama, risklerin önceliklendirilmesine ve yönetim stratejilerinin geliştirilmesine olanak tanır. *Risk Yanıtları*: Belirlenen risklere karşı alınacak önlemleri ve stratejileri tanımlar. Riskleri azaltma, kabul etme, aktarma veya ortadan kaldırma gibi yanıt stratejileri geliştirilir. *Bilgi ve İletişim*: Risk yönetimi süreçlerinin etkinliği için gerekli bilgilere erişim ve bu bilgilerin paydaşlarla etkili bir şekilde iletilmesi önemlidir. Açık iletişim, karar alma süreçlerini güçlendirir. *İzleme*: Risk yönetim süreçlerinin sürekli izlenmesi ve değerlendirilmesi gereklidir. Bu, stratejilerin etkinliğini artırmak ve gerektiğinde revize etmek için önemlidir.
COSO KRY Avantajları:Kapsayıcılık: COSO 2017 modeli, risk yönetimini sadece bir uyum aracı olarak görmek yerine, stratejik bir süreç olarak ele alır. Bu, organizasyonların riskleri daha proaktif bir şekilde yönetmelerine olanak tanır. *Dinamik Yapı*: Model, organizasyonların sürekli değişen çevresel koşullara adapte olmalarını destekler. Bu, günümüzdeki belirsizlikler karşısında büyük bir avantaj sağlar. *Kültürel Dönüşüm*: İçsel ortam bileşeni, organizasyonların risk yönetim kültürünü güçlendirmeyi teşvik eder. Bu, tüm çalışanların risk yönetiminde aktif rol almasını sağlar. *Entegre Yaklaşım*: Model, finansal ve operasyonel riskleri entegre bir çerçevede yönetmeyi önerir. Bu, risk yönetiminin daha sistematik ve bütünsel bir şekilde ele alınmasını sağlar.
Bing.AI: COSO 2017 Kurumsal Risk Yönetimi (KRY) Modeli, risk yönetimini strateji ve performansla uyumlu hale getiren kapsamlı bir çerçevedir. Bu model, işletmelerin riskleri daha etkin bir şekilde yönetmelerine yardımcı olmak amacıyla güncellenmiştir. İşte COSO 2017 KRY Modeli ve bileşenleri hakkında bazı düşünceler: COSO 2017 KRY Modeli, beş ana bileşenden oluşur:
Yönetim ve Kültür: Bu bileşen, risk yönetimi kültürünün oluşturulması ve yönetim süreçlerinin entegrasyonunu içerir. Liderlik, etik değerler ve yetkinlikler bu bileşenin temel unsurlarıdır. *Strateji ve Hedef Belirleme*: Risklerin stratejik hedeflerle uyumlu hale getirilmesi bu bileşenin odak noktasıdır. İşletmelerin stratejik hedeflerini belirlerken riskleri de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. *Performans*: Bu bileşen, risklerin performans üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi içerir. Risklerin izlenmesi ve performans göstergeleri ile ilişkilendirilmesi bu süreçte önemlidir. *İnceleme ve Revizyon*: Risk yönetimi süreçlerinin düzenli olarak gözden geçirilmesi ve gerektiğinde revize edilmesi bu bileşenin kapsamındadır. Bu, risk yönetimi uygulamalarının etkinliğini artırır. *Bilgi, İletişim ve Raporlama*: Risk yönetimi ile ilgili bilgilerin doğru ve zamanında iletilmesi ve raporlanması bu bileşenin temel unsurlarıdır. Şeffaflık ve iletişim, etkin risk yönetimi için kritik öneme sahiptir.
COSO 2017 KRY Modeli'nin Avantajları:Stratejik Uyum: Model, risk yönetimini stratejik hedeflerle uyumlu hale getirerek işletmelerin daha bilinçli ve stratejik kararlar almasına yardımcı olur.*Kapsamlı Yaklaşım*: COSO 2017, risk yönetimini işletmenin tüm süreçlerine entegre eden kapsamlı bir yaklaşım sunar.*Esneklik ve Uyarlanabilirlik***:** Model, farklı sektörler ve işletme büyüklükleri için uyarlanabilir bir yapıdadır.
*COSO 2017 KRY Modeli'nin Zorlukları:Uygulama Zorluğu***:** Modelin kapsamlı yapısı, uygulama sürecinde zorluklar yaratabilir. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için kaynak ve yetkinlik gereksinimleri yüksek

olabilir.*Kültürel Değişim***:** Risk yönetimi kültürünün oluşturulması ve benimsenmesi zaman alabilir. Bu süreçte liderlik ve eğitim önemli rol oynar.

Gemini.AI: COSO 2017 Kurumsal Risk Yönetimi Modeli, günümüz iş dünyasında risk yönetimi anlayışına önemli katkılar sağlayan kapsamlı ve güncel bir çerçevedir. Modelin en dikkat çekici özelliklerinden biri, risk yönetimini sadece bir kontrol mekanizması olarak değil, iş stratejisiyle entegre bir yaklaşım olarak ele almasıdır. Modelin beş temel bileşeni, risk yönetiminin tüm aşamalarını kapsar:

Yönetişim ve Kültür: Kurumun risk yönetimine verdiği önem, yönetim kurulunun rolü ve çalışanların risk bilinci bu bileşende yer alır. *Strateji ve Hedef Belirleme:* Stratejik hedeflerin belirlenmesi ve bu hedeflere ulaşırken karşılaşılabilecek risklerin değerlendirilmesi bu bileşenin odak noktasıdır. *Performans:* Risklerin performans ölçümleme sistemlerine entegre edilmesi ve risklerin iş sonuçları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi bu bileşende yer alır.

Bilgi, İletişim ve Raporlama: Risklerle ilgili bilgilerin toplanması, analiz edilmesi, paylaşılması ve raporlanması bu bileşenin kapsamındadır. *Gözden Geçirme ve Revizyon:* Risk yönetimi süreçlerinin sürekli olarak değerlendirilmesi ve iyileştirilmesi bu bileşenin temel amacıdır.

COSO 2017 Modelinin Başlıca Güçlü Yanları:/ Bütüncül Yaklaşım: Model, risk yönetimini kurumun tüm işlevlerine entegre eden bir bakış açısı sunar. Bu sayede riskler, sadece finansal değil, aynı zamanda operasyonel, stratejik ve raporlama gibi farklı boyutlarda değerlendirilir. /Esneklik: Model, farklı sektörlerdeki ve büyüklükteki kuruluşlara uyum sağlayabilecek kadar esnek bir yapıya sahiptir. /*Değer Odaklılık:* Risk yönetimini değer yaratma süreciyle ilişkilendirir ve risklerin hem olumsuz hem de olumlu etkilerini dikkate alır. /*İç Ortamın Önemi:* Model, kurum kültürünün ve yönetişim yapısının risk yönetimi üzerindeki etkisini vurgular. /*Sürekli Gelişim:* Model, risk yönetiminin dinamik bir süreç olduğunu ve sürekli olarak gözden geçirilmesi gerektiğini belirtir.

COSO 2017 Modelinin Uygulamada Karşılaşılan Zorluklar: Kültürel Değişim: Risk yönetimini kurum kültürüne yerleştirmek zaman alıcı ve zor bir süreçtir. *Kaynak Ayrılması:* Risk yönetimi için gerekli olan insan, finansal ve teknolojik kaynakların sağlanması önemli bir zorluktur. *Karmaşıklık:* Modelin kapsamlı olması, uygulamasını karmaşık hale getirebilir. *Sürekli Değişim:* İş dünyasının dinamik yapısı nedeniyle, risk yönetimi süreçlerinin sürekli olarak güncellenmesi gerekir.

Hix.AI: COSO 2017 Kurumsal Risk Yönetimi (KRY) Modeli, kurumlar için kapsamlı bir risk yönetim çerçevesi sağlamaktadır. Bu model, 5 ana bileşenden oluşur:

Yönetişim ve Kültür: Bu bileşen, kurumun yönetişim yapısı, etik değerleri, kültürü ve liderliğini kapsar. Güçlü bir yönetişim ve kültür, kurumun risk yönetim süreçlerini destekler. *Strateji ve Amaç Belirleme:* Kurumun stratejik hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmayı engelleyebilecek riskleri belirlemek bu bileşenin odağındadır. Stratejik riskler tespit edilip yönetilmelidir. *Performans:* Bu bileşen, risklerin tanımlanması, değerlendirilmesi, önceliklendirilmesi ve yönetilmesini içerir. Kurumun risk iştahı ve toleransı belirlenir, riskler analiz edilir ve uygun yanıtlar verilir. *Gözetim:* Kurumsal risk yönetimi süreçlerinin etkinliği ve olgunluğu, üst yönetim ve yönetim kurulu tarafından düzenli olarak gözden geçirilir ve gözetlenir. *Gözden Geçirme ve Güncelleme*: Risk yönetimi uygulamalarının ve risk profilinin periyodik olarak gözden geçirilmesi ve gerektiğinde güncellenmesi sağlanır. Değişen koşullara uyum sağlamak için sürekli iyileştirme yapılır.

4. Tartışma ve Model Önerisi

Çalışma amacına yönelik olarak belirlenen sorulara verilen yanıtların incelenmesi sayesinde stratejik yönetim ve kurumsal risk yönetimine yönelik yapay zekâ uygulamalarının bakış açılarına ulaşılmaya çalışılmış, verilen yanıtlar incelenerek model önerisinde bulunulmuş, bulgular benzer içerikli bir çalışma ile mukayese edilmiştir.

4.1 Yapay Zekâ Yanıtlarının Değerlendirilmesi

YZ uygulamalarının verdiği yanıtlardan birincisi incelendiğinde SYA'ların farklı şekilde tanımlandığı görülmekle birlikte, literatür araştırmalarında olduğu gibi stratejik yönetim araçlarının organizasyonların iç ve dış çevresini analiz etmesine, stratejik kararlar almasına ve bu kararların etkinliğini değerlendirmesine olanak tanıyan çerçeve, teknik ve araçlar olarak ifade edildiği görülmektedir.

SYA'ların sayısı ve sınıflandırmasında belirli bir kriter olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bir uygulamanın SYA'larını amaç, kapsam, kullanım alanı şeklinde üç aracın ise analiz, planlama ve uygulama

gibi karar süreçleriyle ilişkilendirdiği görülmektedir. Bu veriden, aynı aracın farklı amaçlarla kullanılabileceği görülmüş, literatür incelemesindeki demografik vb. kişisel; maliyet, zaman, sektör vb. kurumsal farklılıkların SYA tercihlerine etkisi teyit edilmiştir.

Popüler SYA'lara yönelik yanıtlarda SWOT Analizi, PESTEL Analizi, Porter'ın Beş Kuvvet Analizi ve Balance Scorecard araçlarında müştereklik olduğu görülmektedir. Bu bilgilere akademik makaleler, yöneticilerin ve uzmanların değerlendirmeleri ile çeşitli raporlardan ulaşıldığı görülmektedir. Bu tercih sıralaması Soner (2024) tarafından yapılan ve farklı sektörlerdeki çalışanların tercih sıralamasını belirleyen çalışma ile benzerlik göstermiştir. Bu veriden, YZ uygulamalarının veri analizinde literatür çalışmalarından faydalandığı teyit edilmiştir.

YZ uygulamaları için en popüler SYA'lar konusunda da benzerlik olduğu ve SWOT Analizi, PESTEL Analiz, Porter'ın Beş Kuvvet Analizinin ifade edildiği görülmektedir. Buna karşın Soner ve Karabacak (2023) tarafından yapılan çalışmada bu araçların kullanıcıların farkındalık sıralamalarında ilk sıralarda yer almadığı tespit edilmiştir. Bulgular, sektörel, zamansal, demografik etkenler gibi birçok etkenin SYA tercih ve kullanımına etkisinin olduğunu teyit etmiştir. Ayrıca, Gemini.AI uygulamasının kişisel tercihler veya duygusal bağların varlığını ifade etmesi de bu değerlendirmeyi desteklemiştir.

Yapay zekâ uygulamaları tarafından içerik üretimi, veri analizi ve karar süreçlerinde kullanılan SYA'lara yönelik verilen yanıtlarda literetürde ifade edilen popüler araçların tercih edilmediği, veri analizi, veri madenciliği, makine öğrenimi**,** tahmin ve öngörü gibi farklı araçların ifade edildiği görülmektedir. Bu veriler, SYA'lar konusunda popülerlik ve işlerlik konusundaki farklılıkların araştırılması gerektiğini ortaya koymuştur. SYA kullanımındaki yaygın hatalarda yetersiz veri kullanımı ve iletişim eksikliği hususlarında benzerlik olsa da birçok nedenin ifade edildiği görülmektedir.

Veri analitiği, dijital dönüşüm ve yapay zekâ uygulamalarının SYA kullanımının etkinliği azaltacağı yönündeki endişelerin aksine esneklik, sürdürebilirlik, risk yönetimi gibi alanlarda faydalı olacağı ifade edilmektedir. Sürekli veri akışı, gerçek zamanlı veriye ulaşım, paydaşlar arasında etkin işbirliği ve maliyet tasarrufu gibi katkılar sayesinde işletmelerin rekabetçi üstünlük sağlama, çevresel belirsizliklere uyum sağlama, stratejik yönetim süreçlerinin de etkinlik ve kurumsal performansını arttırma gibi fayda sağlayacakları görülmektedir.

KRY uygulamalarında en etkili SYA'ların SWOT Analizi, Risk Matrisleri, Senaryo Planlama araçları olduğu görülmekle birlikte COSO KRY çerçevesinin de SYA olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu bulgu, Soner (2024) tarafından yapılan çalışmadaki, risk yönetimi kavramının kurumsallaşması ve daha geniş bir bilimsel alana dönüşmesine karşın halen SYA olarak ifade edilmekte olduğu tespitlerini desteklemektedir.

COSO 2017 KRY çerçevesinin bileşenleri hakkında ChatGPT dışındakilerin benzer ifadelerle tanımladığı görülmektedir. ChatGPT'nin COSO (2004) Modeli ve COSO (2017) Modeli bileşenlerinden karma bir çerçeve açıkladığı görülmektedir. Ayrıca, Hix.AI uygulamasının KRY çerçevesinin avantaj veya dezavantajından bahsetmediği, ChatGPT'nin ise sadece avantajlarını ifade ettiği görülmüştür. Bu verilerden, çalışmalar esnasında farklı uygulamalardan faydalanılması gerektiği belirlenmiştir. Yanıtlardan, COSO KRY çerçevesinin kapsayıcı, dinamik, entegre, stratejik uyum, sürekli değişim ve uyarlanabilir nitelikleri sayesinde organizasyonlara katkı sağladığı, buna karşın uygulama zorluğu, karmaşıklık, kültürel değişim ve iş ortamının sürekli değişimi gibi dezavantajları olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, YZ uygulamalarının bazı sorularda benzer bazı sorularda farklı yanıtlar verdiği göz önüne alındığında farklı veri kaynaklarının kullanıldığı, bu nedenle araştırmalarda birden fazla ve alternatif uygulamaların kullanılmasının çalışmalara doğruluk ve nitelik katacağına ulaşılmıştır.

4.2 Model Önerisi

Çalışma çerçevesinde yapay zeka uygulamalarına KRY ile ilişkili SYA'ların değerlendirilmesi soruları yöneltilmiştir.

Soru-10: Kurumsal risk yönetiminin (COSO 2017) "*Yönetişim ve Kültür"* bileşeni ile en fazla ilişkili olduğunu düşündüğün 10 adet stratejik yönetim aracı hangileridir?

Soru-11: Kurumsal risk yönetiminin (COSO 2017) "*Strateji ve hedeflerin belirlenmesi"* bileşeni ile en fazla ilişkili olduğunu düşündüğün 10 adet stratejik yönetim aracı hangileridir?

Soru-12: Kurumsal risk yönetiminin (COSO 2017) "*Performans (Uygulama)"* bileşeni ile en fazla ilişkili olduğunu düşündüğün 10 adet stratejik yönetim aracı hangileridir?

Soru-13: Kurumsal risk yönetiminin (COSO 2017) "*İnceleme ve Revizyon"* bileşeni ile en fazla ilişkili olduğunu düşündüğün 10 adet stratejik yönetim aracı hangileridir?
Soru-14: Kurumsal risk yönetiminin (COSO 2017) "*Bilgi, İletişim ve Raporlama"* bileşeni ile en fazla ilişkili olduğunu düşündüğün 10 adet stratejik yönetim aracı hangileridir?

Yapay zekâ uygulamalarının COSO KRY bileşenleri ile ilişkili olduğunu değerlendirdikleri SYA'lara ilişkin yanıtlardan SYA'ların sayısı ve çeşitliliği konusundaki literatür tespitleri desteklenmiştir. Örnek olarak, SYA-KRY Yönetişim ve Kültür Bileşeni ilişkisinde ChatGPT tarafından, Kurumsal Değerler ve Misyon Bildirimi, Stratejik Planlama**,** Performans Yönetim Sistemleri**,** Risk Yönetim Çerçeveleri**,** İletişim ve Bilgi Akış Yönetimi, Çeşitlendirilmiş Yönetim Kurulu, Eğitim ve Gelişim Programları**,** İç Kontrol Sistemleri**,** İş Sürekliliği Planlaması**,** İş Etiği ve Uyum Programları yanıtı verilmiştir. Bing.AI tarafından ise SWOT Analizi, Balanced Scorecard (Dengeli Karne), PESTEL Analizi, Porter'ın Beş Kuvvet Analizi, Değer Zinciri Analizi, Senaryo Planlama, Risk Matrisi, Benchmarking (Kıyaslama), Kritik Başarı Faktörleri (CSF), Kültürel Analiz yanıtının verildiği görülmüştür. Gemini.AI ve Hix.AI uygulaması tarafından da bu araçların dışında Stratejik Planlama Modelleri, Çalışan Katılım Anketi vb. farklı SYA'lar ifade edildiği belirlenmiştir.
SYA tercih farklılıklarının SYA-KRY'nin diğer bileşenleri ilişkilendirmesinde de olduğu belirlenmiştir. Dahası, benzer SYA'ların farklı şekilde isimlendirildiği ya da bir uygulamanın ayrı ayrı tanımladığı birden fazla SYA'nın başka bir uygulama tarafından tek bir SYA çatısı altında ifade edildiği görülmüştür. Örnek olarak bir uygulamanın Risk Olasılığı ve Etki Değerlendirmesi, Neden ve Sonuç Diyagramı, Arıza/Hata Modu ve Etkileri Analizi vb. şekilde seçtiği risk analizlerinin başka bir uygulama tarafından Risk Değerlendirme Matrisleri olarak bütünsel şekilde ifade edildiği görülmüştür.
Analiz öncesinde YZ uygulamalarının verdiği yanıtlar içerik ve benzerlik çerçevesinde incelenmiştir. Örnek olarak, Performans Değerlendirme Sistemleri ve Hedef Performans Göstergeleri (KPI) aracının Balanced Scorecard aracıyla aynı içerikte olduğu belirlenmiştir.
Çalışma sonucunda ulaşılan veriler öncelikle gruplama ve benzerlik analizine tabi tutulmuştur. Literatürde yer alan çalışmaların memnuniyet ve farkındalık (Çağatay, 2019; Aldehayyat 2008; Kurt, 2016; Kalkan ve Bozkurt, 2013) gibi sınırlı ve benzer alanlara yönelik olması nedeniyle çalışma verilerinin mukayese edilebilmesi için aynı içerikte olduğu belirlenen Soner (2024)'in çalışması esas alınmıştır. Bu sayede, SYA-KRY ilişkisine yönelik YZ uygulamalarının değerlendirmelerinin yanı sıra bu ilişkiye yönelik çalışma hayatıyla benzerlik ve farklılıklara ulaşılmıştır. Soner (2024) tarafından yapılan çalışmada kamu, KİT, yerel yönetimler ve özel sektörden 35 kurum, kuruluş ve şirkette görevli 251 çalışanın SYA-KRY ilişkisine yönelik anket yanıtları analiz edilmiştir.
Çalışma sonucunda, "Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi Modeli (Yapay Zekâ)" adıyla oluşturulan model Tablo 3.'te sunulmuştur.

Tablo 3. Stratejik Yönetim Araçlarına (SYA) Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi (KRY) Modeli (Yapay Zekâ)

S.No	SYA	Yönetişim ve Kültür	Strateji ve Hedeflerin Belirlenmesi	Performans (Uygulama)	İnceleme ve Revizyon	Bilgi, İletişim ve Raporlama
1	Misyon ve Vizyon İfadeleri (Mission and Vision Statement)	X	X			
2	GZFT/FÜTZ Analizi (SWOT/TOWS Analysis)	X	X		X	
3	Dengeli Ölçüm Kartları-Kurumsal Karne (Balance Scorecard)	X	X	X	X	
4	PEST Analizi (PEST Analysis)	X	X		X	

5	Porter'ın 5F Analizi (Porter's Five Forces Analysis)	X	X			
6	Değer Zinciri Analizi (Value Chain Analysis)	X	X			X
7	Senaryo Planlama (Scenario Planning)	X	X	X	X	X
8	Risk Olasılığı ve Etki Değerlendirmesi, Risk Sıralaması/ Risk Endeksi (Risk Probability and Impact Assessment, Risk Ranking/ Risk Index)		X		X	
9	Neden ve Sonuç Diyagramı veya Neden Sonuç Analizi (Fishbone or Ishikawa Diagram) (Cause and effect diagram or Cause Consequence Analysis (CCA)		X		X	
10	Kıyaslama (Benchmarking)	X	X	X	X	X
11	Kritik Başarı Faktörleri (Key/Critical Succes Factors)	X	X	X	X	X
12	Portföy Analizi (Portfolio Analysis)		X			
13	Stratejik Planlama (Strategic Planning)	X	X	X		X
14	Finansal Analizler (Financial Analysis)		X			X
15	İş Süreçlerinin Yeniden Mühendisliği (Business Process Reengineering)				X	
16	Karar Ağacı Analizi (Decision Tree Analysis)		X			
17	Değer Zinciri Analizi (Value Chain Analysis)				X	
18	Paydaş Yönetimi (Shareholder Management)		X			
19	Periyodik Risk Raporu (Periodic Risk Reporting)			X	X	X
20	Bilgi Yönetimi (Knowledge Management)	X				X
21	Sosyal Medya Araçları ve İnternet (Social Media Tools and Internet)					X
	Soner (2024)'in çalışmasıyla uyum oranı	(3/11)X100= %27,27	(15/16)X100= %93,75	(4/6)X100= %66,66	(5/11)X100= %45,45	(3/10)X100= %30

Renkli kutucuklardaki seçimler Soner (2024) tarafından yapılan çalışma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

YZ uygulamalarının verdiği yanıtlar ile Soner (2024) tarafından yapılan çalışmanın bulguları karşılaştırıldığında;

- SYA-KRY bileşenleri ilişkisinde çalışanlar ile YZ uygulamalarının en fazla Strateji ve Hedeflerin Belirlenmesi bileşeninde uyumlu olduğu görülmüştür. En az uyumun ise Yönetişim ve Kültür bileşeninde olduğu görülmüştür. Uyum oranları incelendiğinde iki bileşende uyum oranlarının düşük olduğu görülmüş, bu bileşenlere yönelik farklılıkların araştırılmasının gelecek çalışmalarda faydalı olacağı değerlendirilmiştir.
- SYA'ların KRY'nin bütünlüğüyle ilişki değerlendirilmesinde ise çalışanlar ile YZ uygulamaları arasındaki en fazla uyumun Dengeli Ölçüm Kartları, Kıyaslama, Kritik Başarı Faktörleri ve Periyodik Risk Raporunda olduğu görülmüştür. Paydaş Yönetimi aracında ise uyum olmadığı belirlenmiştir. YZ ve çalışanların aynı araçlara yönelik kullanım farklılıklarının araştırılmasının YZ ile çalışma hayatı arasındaki ilişkisine katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, YZ yanıtları temelinde önerilen modelin, SY ve KRY'nin bütünleştirilmesi konusunda YZ uygulamalarının bakış açısını ortaya koyması sayesinde literatüre yeni bir anlayış sağlayacağı değerlendirilmektedir. Çalışmanın ve önerilen modelin üç farkı kavramı bütünleştirmesi sayesinde araştırmacılara gelecek çalışmalar için düşünce kılavuzu olacağı değerlendirilmektedir. Model ile ulaşılan verilerin müteakip süreçte sanal ve gerçek yaşam araştırmalarının mukayesesinde farklı bir bakış açısı sunacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca, SYA-KRY ilişkisine yönelik YZ yanıtlarındaki farklılıkların incelenmesinin YZ uygulamalarının etkinliğini artıracağı ve SYA'ların KRY'yle ilişkilendirilmesine yönelik çalışmalara fayda sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

Aldehayyat, J. & Anchor, J. (2008). Strategic Planning Tools And Techniques İn Jordan: Awareness And Use. *Strategic Change*, 17, 281 – 293.

Arslan, E. (2022). "Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenilirlik", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö395-Ö407.

Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi,* 9 (1), 23-28.

Berberoğlugil, B.M. (2023). Yönetimde Yapay Zekâ, *Scientific Journal of Innovation and Social Sciences Research,* 3 (2), 81-96.

Bing.AI (2024). Erişim adresi https://www.bing.com/chat.

Borges, A. F. S., Laurindo, F. J. B., Spínola, M. M., Gonçalves, R. F., & Mattos, C. A. (2021). The Strategic Use Of Artificial İntelligence İn The Digital Era: Systematic Literature Review And Future Research Directions, *International Journal of Information Management,*Vol. 57, doi:10.1016/j.ijinfomgt.2020.102225.

Clark, D.N. (1997). Strategic management tool usage: a comparative study, *Strategic Change,* 6,417-427.

COSO (2004*). Enterprise Risk Management.* Erişim adresi http://coso. org.

COSO (2017). *Enterprise Risk Management-Integrating with strategy and performance*, Erişim adresi http://coso.org.

Çubukçu, M. (2020). İşletmelerde Stratejik Yönetim Sürecinde Uygulanabilecek Ve Literatürde Yer Alan Bazı Araç, Teknik ve Yaklaşımlar, *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 1-26, Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/syad/issue/53503/641140.

Çağatay, A. (2019). Kamu Ve Özel Hastanelerdeki Yöneticilerin Stratejik Yönetim Araçları Kullanım Görüşleri Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Doktora tezi). *Gazi Üniversitesi,* Ankara.

ChatGPT (2024). Erişim adresi https://chat.openai.com.

Cullen, J., O'Connor, M. & Mangan, J. (2004). Matching Management Tools and Techniques with Management Challenges, *Strategy & Leadership,* 32 (3), 27-30.

Delong Z., Zhe L. & Arunodaya R. M. (2023). Evaluation of the Critical Success Factors of Dynamic Enterprise Risk Management in Manufacturing SMEs Using an İntegrated Fuzzy Decision-Making Model, *Technological Forecasting & Social Change,* 186, 122137, doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122137.

Donanım (2024). Erişim adresi https://www.donanimhaber.com/en-iyi-yapay-zeka-uygulamalari-ve-siteleri--166149.

Elsayed, M., Wickramainghe, A., & Razik, M. A. (2011). The Association Between Strategic Cost Management and Enterprise Risk Management: a Critical Literature Review, *Corporate Ownership and Control*, 9(1 B), 184-195. doi:10.22495/cocv9i1c1art3.

Fuhrman, P., Mooney, J. (2021), Business Adoption of Articial Intelligence: An Analysis of Scope, Intent and Realized Business Benefits, *Graziado Business Rewiev,* 24 (1), Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/349989412.

Gemini.AI (2024). Erişim adresi https://gemini.google.com/app.

Hix.AI (2024). Erişim adresi https://hix.ai/tr.

İnnova (2023). Erişim adresi https://www.innova.com.tr/blog/En-iyi-10-yapay-zeka-uygulamasi-2023.

İyigün, N.Ö. (2021). Yapay Zekâ ve Stratejik Yönetim, *TRTakademi,* 6 (13), doi:10.37679/trta.1002518.

Kalkan, A., & Bozkurt, Ö. Ç. (2013). The choice and use of strategic planning tools and techniques in Turkish SMEs according to attitudes of executives. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 99*, 1016-1025.

Karabacak, H. (2021). Kurumsal Risk Yönetimini Biçimlendiren Eğilimlere İlişkin bir Değerlendirme ve Geleceğe Bakış, *H. Karabacak (Ed.)Uzmanların Kaleminden Farklı Boyutlarıyla Risk ve Risk Yönetimi,* 331-358.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kayar Ç., B. & Aytar, O. (2019). Örgütlerde Stratejik Yönetim Farkındalığı: Kırşehir İli Örneği, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 6 (8), 129-146.

Kayra, F. (2022). İşletmelerde Büyüme Stratejileri Üzerine Bir Vaka Analizi, *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi,* 5 (2), 111-133, doi: 10.54993/syad.1114176.

Kızılboğa, R. (2012). Geleneksel Risk Yönetiminden Kurumsal Risk Yönetim Sistemine Geçiş, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 16 (3), 297-316.

Köse, U. (2018). Are We Safe Enough in the Future of Artificial Intelligence? A Discussion on Machine Ethics and Artificial Intelligence Safety*, Scientific Methods in Academic Research and Teaching International Conference,* Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 9(2):184-197.

Kurt, S. (2016). Otel işletmelerinde stratejik yönetim araçları kullanımı ile kurumsallaşma düzeyi arasındaki ilişki (Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi,* Ankara.

Low, M. & Abrahamson, E. (1997). Movements, Bandwagons, and Clones: Industry Evolution and the Entrepreneurial Process, *Journal of Business Venturing,* 12 (6), 435-457.

Nedelko, Z., Potocan, V. & DabıĆ, M. (2015). Current and future use of management tools, E+*M Ekonomie a Management,* 18(1): 28 – 45.

Neuman W.L. (2017). Toplumsal Araştırma Yöntemleri (Çev.S.Özge), *Yayınodası Yayıncılık.* (Orijinal yayın tarihi 1991).

Nouri, B.A. (2017). Analyzıng the Use of Strategıc Management Tools and Techniques Between Iranian Fırms, *Electronic Business Journal,* 16(1): 263-272.

Özbek, Ç. (2012). İç Denetim, Kurumsal Yönetim, Risk Yönetimi, İç Kontro, *İstanbul: Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları.*

Özizer, H. (2024). Yapay Zekânın Faydaları Ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme*, International Journal of Social and Humanities Sciences Research, 11(104), 336-348.*

Pasanen, M. (2011). Strategic management tools and techniques in SMEs. In: Conference on Interdisciplinary Business Research, *Society of Interdisciplinary Business Research*.

Selamet (2019). Kobi'lerde Stratejik Yönetim Algısı: Karaman OSB'de Faaliyet Gösteren Kobi'lerde Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi), *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Karaman.

Soner, M. (2021). Kurumsal Risk Yönetimi Etkinliğinin Önündeki Engeller, *Denetişim,* 24, 107-116.

Soner, M., Karabacak, H (2023*).* Stratejik Yönetim Araçlarında İdealler ve Gerçekler, *Yönetim ve Ekonomi,* 30(4), 759-771.

Soner, M. (2024). Stratejik Yönetim Araçlarının Kurumsal Risk Yönetimindeki Rolü: Bir Model Önerisi ve Uygulama (Doktora Tezi), *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,* Ankara.

Şencan H. (2005). Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik, *Ankara Yayıncılık,* Erişim adresi https://ders.es/son2_gecerlilik_guvenilirlik.pdf.

Şentürk, F.K. (2010). Otel İşletmelerinde Stratejik Yönetim Araçları Kullanımı Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). *Akdeniz Üniversitesi,* Antalya.

Ünal, A., Kılınç, İ. (2020). Yapay Zekâ İşletme Yönetimi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme*, Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi,* 6 (1), 51-78.

Qehaja A.B, Kutllovci E. & Pula, J. S (2017). Strategic Management Tools And Techniques: A Comparative Analysis Of Empirical Studies, *Croatian Economic Survey,* 19(1), 67-99.

Yang, S., Ishtiag, M., Anwar, M. (2018). Enterprise Risk Management Practices and Firm Performance, the Mediating Role of Competitive Advantage and the Moderating Role of Financial Literacy, Journal of Risk and Financial Management, 11, 35 (17), DOI: 10.3390/jrfm11030035.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
- ✓ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Shap Analizi ile Sosyal Medya Bağımlılığı Dinamiklerinin Açıklanması: Temel Etkenler ve Önleyici Stratejiler

Explaining Social Media Addiction Dynamics with SHAP Analysis: Key Influences and Preventive Strategies

Serpil SEVİMLİ DENİZ[1]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Gevaş MYO, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, Van,Tüürkiye sdeniz@yyu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-8559-1107*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
10.11.2024
Kabul/Accepted:
16.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1582662

Anahtar Kelimeler
Sosyal Medya Bağımlılığı, SHAP Analizi, Etkileşim Dinamikleri, Sosyal Medya Kullanımı

ÖZ

Bu araştırmada, sosyal medya bağımlılığını etkileyen temel faktörleri belirlemek amacıyla SHAP (Shapley Additive Explanations) analizi kullanılmıştır. Çalışma, 500 katılımcıdan elde edilen veriler doğrultusunda, günlük sosyal medya kullanım süresi, ekran süresi ve kullanım motivasyonları gibi değişkenleri detaylı şekilde incelemiştir. Elde edilen bulgular, özellikle eğlence amaçlı kullanımın sosyal medya bağımlılığı riskini önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Buna karşın, iş veya eğitim odaklı kullanımın bağımlılık üzerindeki etkisi daha sınırlıdır. Çalışma, sosyal medya bağımlılığıyla mücadelede dijital detoks programları, farkındalık kampanyaları ve sağlıklı dijital alışkanlıkların teşvik edilmesi gibi önleyici stratejiler önermektedir.Bu araştırmanın özgün ve yenilikçi yönlerinden biri, SHAP analizinin sosyal bilimlerde uygulanarak bireysel ve toplumsal düzeyde açıklanabilir sonuçlar sunmasıdır. SHAP analizi, makine öğrenmesi modellerinin "kara kutu" doğasını aşarak, hangi faktörlerin bağımlılık gelişiminde ne ölçüde etkili olduğunu şeffaf bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yöntem, sosyal bilimlerde açıklanabilir yapay zekâ yaklaşımlarına öncülük etmekte ve sosyal medya bağımlılığı gibi karmaşık psikososyal sorunların birey bazında daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktadır. Ayrıca, kişiye özel müdahale stratejilerinin geliştirilmesine imkân tanıyan SHAP tabanlı modeller, sosyal medya bağımlılığını önleme ve yönetme sürecinde etkili ve yenilikçi çözümler sunmaktadır.

Keywords
Social Media Addiction, SHAP Analysis, Interaction Dynamics, Social Media Usage

ABSTRACT

This study employs SHAP (Shapley Additive Explanations) analysis to determine key factors influencing social media addiction. Data from 500 participants were analyzed, focusing on daily social media usage, screen time, and usage motivations. The findings indicate that entertainment-driven social media use significantly increases addiction risk, whereas usage for work or educational purposes has a lower impact. The study highlights the importance of preventive strategies such as digital detox programs and awareness campaigns to reduce addiction risks.A key innovation of this research is the application of SHAP analysis in the social sciences. Unlike traditional statistical models, SHAP provides a transparent and individualized explanation of how different factors contribute to addiction. By making machine learning models more interpretable, SHAP analysis enhances the understanding of complex psychosocial issues like digital addiction. Additionally, it facilitates the development of personalized intervention strategies, allowing for more effective addiction prevention measures. This study demonstrates that integrating explainable artificial intelligence (XAI) into social science research can provide deeper insights and innovative solutions for addressing social media addiction.

Atıf/Citation: Sevimli Deniz, S. (2025). Shap Analizi İle Sosyal Medya Bağımlılığı Dinamiklerinin Açıklanması: Temel Etkenler ve Önleyici Stratejiler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 643-657.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Serpil SEVİMLİ DENİZ, sdeniz@yyu.edu.tr

1. Giriş

Sosyal medya platformlarının hızla artan kullanımı, kullanıcıların çevrimiçi etkileşimlerinde ve yaşam tarzlarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle günlük yaşamın bir parçası haline gelen sosyal medya, bireylerin bilgiye erişiminden sosyalleşmeye, eğlenceden eğitim faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede kullanım alanı bulmaktadır. Ancak, bu yaygın kullanımın beraberinde getirdiği sosyal medya bağımlılığı, bireylerin psikolojik ve sosyal dengelerinde olumsuz etkilere yol açan önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Andreassen ve Pallesen, 2014). Sosyal medya bağımlılığı, bireylerin platformlara aşırı bağlılık geliştirmesi, günlük aktivitelerini ihmal etmesi ve ekran başında geçirilen sürelerin kontrol edilememesi ile karakterize edilir (Kuss ve Griffiths, 2017). Ancak, literatürde sosyal medya bağımlılığına yol açan faktörlerin açıklanabilirliğine yönelik yeterince çalışma bulunmamaktadır. Çoğu araştırma sosyal medya bağımlılığının varlığını tanımlarken, bu bağımlılığı etkileyen temel değişkenleri açıklayan modeller sınırlıdır. Bu çalışma, SHAP (SHapley Additive exPlanations) analizi ile bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve bağımsız değişkenlerin sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkilerini görselleştirerek açıklamaktadır (Lundberg ve Lee, 2017). SHAP analizi, makine öğrenmesi modellerinin açıklanabilirliğini artırarak, hangi değişkenlerin bağımlılık gelişiminde daha etkili olduğunu gösterir. Bu çerçevede, sosyal medya bağımlılığını etkileyen temel faktörler (sosyal medya kullanım süresi, ekran süresi, kullanım motivasyonu vb.) derinlemesine analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın özgün değeri, SHAP analizinin sosyal bilimler alanındaki uygulamalarını genişleterek, sosyal medya bağımlılığı belirtilerini tahmin eden modellerin daha açıklanabilir ve yorumlanabilir hale getirilmesidir. Literatürde sosyal medya bağımlılığı üzerine çok sayıda çalışma olmasına rağmen, SHAP analizi ile bu bağımlılık belirtilerini açıklayan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu analiz, sosyal medya kullanıcılarının davranışlarını daha iyi anlamada ve bağımlılığı önleyici stratejilerin geliştirilmesinde önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışma, öncelikle sosyal medya bağımlılığı literatürünü inceleyerek konunun teorik arka planını ortaya koymaktadır. Ardından, literatür Taraması bölümünde, sosyal medya bağımlılığı ile ilgili mevcut araştırmalar ve SHAP analizinin farklı alanlardaki kullanımları ele alınmaktadır. Yöntem bölümünde, araştırmada kullanılan veri toplama süreçleri, örneklem seçimi ve SHAP analizi detaylandırılmaktadır. Bulgular bölümünde, SHAP analizi sonuçları sunularak bağımlılığa etki eden temel değişkenler açıklanmaktadır. Son olarak, sonuç ve tartışma bölümünde, elde edilen bulgular mevcut literatürle karşılaştırılarak sosyal medya bağımlılığının önlenmesine yönelik öneriler sunulmaktadır.

2. Literatür Taraması / Yazın İncelemesi

Sosyal medya bağımlılığı, bireylerin dijital platformlara aşırı bağımlılık geliştirmesi ve bunun sonucunda günlük yaşam aktivitelerinde aksaklıklar yaşaması ile tanımlanan bir olgudur (Andreassen & Pallesen, 2014). Yapılan araştırmalar, sosyal medya kullanım süreleri, ekran süresi ve kullanım motivasyonlarının bağımlılığın gelişiminde önemli rol oynadığını göstermektedir (Kuss & Griffiths, 2017). Ancak, sosyal medya bağımlılığının hangi değişkenler tarafından ne ölçüde etkilendiğini anlamak için geliştirilen modellerin çoğu yeterince açıklanabilir değildir. Bu nedenle, makine öğrenmesi teknikleri ve açıklanabilir yapay zeka yöntemlerinin sosyal bilimlerde kullanımına olan ilgi artmıştır (Lundberg & Lee, 2017).

Son yıllarda, SHAP (Shapley Additive Explanations) analizi, sosyal medya bağımlılığı gibi karmaşık psikososyal süreçleri anlamada önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. SHAP analizi, makine öğrenmesi modellerinin tahmin gücünü artırmakla kalmayıp, aynı zamanda modelin karar mekanizmalarını açıklayarak hangi değişkenlerin bağımlılığı etkilediğini anlamaya yardımcı olmaktadır (Chen & Guestrin, 2016). Yang ve ark. (2023) tarafından yapılan bir araştırma, SHAP analizi kullanarak sosyal medya platformlarındaki etkileşim dinamiklerini incelemiş ve bağımlılık geliştiren kullanıcıların davranışlarını belirleyen faktörleri ortaya koymuştur. SHAP analizinin, kullanıcıların dijital alışkanlıklarını modellemekte ve bağımlılık risk faktörlerini belirlemekte etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Debzani ve Smith (2021) tarafından yapılan başka bir çalışmada, sosyal medya kullanım alışkanlıklarının bireylerin ruh sağlığı üzerindeki etkileri SHAP analizi ile incelenmiş ve ekran süresi, kullanım motivasyonları gibi değişkenlerin bağımlılık gelişimindeki rolü açıklanmıştır. Sonuçlar, eğlence amaçlı sosyal medya kullanımının, eğitim veya iş amaçlı kullanıma kıyasla bağımlılık riskini daha fazla artırdığını göstermiştir. Bu

çalışma, SHAP analizinin sosyal bilimlerdeki önemini vurgulayarak, model çıktılarının şeffaf ve anlaşılır hale getirilmesine katkıda bulunmuştur.

SHAP analizi, yalnızca sosyal medya bağımlılığı araştırmalarında değil, eğitim alanındaki çalışmalarda da kullanılmaktadır. Chen ve ark. (2024) yaptıkları çalışmada, SHAP analizini kullanarak ortaöğretim öğrencilerinin akademik başarısını etkileyen faktörleri belirlemiş ve dijital öğrenme platformlarının öğrencilerin performansındaki rolünü ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Liu ve ark. (2022), çevrimiçi eğitim süreçlerinde öğrencilerin başarı seviyelerini tahmin eden makine öğrenmesi modellerinin açıklanabilirliğini artırmak için SHAP analizini kullanmıştır.

SHAP analizinin enerji yönetimi ve çevresel bilimlerde de kullanımı yaygınlaşmaktadır. Atıkların yüksek ısıl değerini tahmin etmek amacıyla yapılan makine öğrenmesi tabanlı bir çalışmada, SHAP analizinin model çıktılarının yorumlanmasında nasıl kullanıldığı gösterilmiştir (Yan et al., 2024). Araştırmada, karbon ve hidrojen içeriğinin yüksek ısıl değeri artıran, oksijen ve kül içeriğinin ise azaltan en önemli faktörler olduğu belirlenmiş ve SHAP analizinin bu ilişkileri açıklamada güçlü bir araç olduğu ortaya konulmuştur.

Kamu politikaları ve sosyal hizmetlerde SHAP analizinin kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır. Chafee hizmetlerinin tahsis edilme sürecini inceleyen bir çalışmada, SHAP analizi ile hizmetlerin hangi faktörlere göre dağıtıldığı belirlenmiş ve yaş, bakım süresi ve hizmet sağlanan eyaletin en büyük etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Yan et al., 2024). Bu bulgular, sosyal hizmetler alanında veri bilimi ve makine öğrenmesi yöntemlerinin karar alma mekanizmalarının şeffaflığını artırmada nasıl kullanılabileceğini göstermektedir.

Son yıllardaki çalışmalar incelendiğinde, SHAP analizinin sosyal medya bağımlılığı üzerine yapılan araştırmalarda giderek daha fazla yer aldığı görülmektedir. Ancak mevcut literatürde hâlâ bazı eksiklikler bulunmaktadır. Özellikle sosyal medya bağımlılığına yol açan faktörlerin zamansal değişimlerini inceleyen boylamsal çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, SHAP analizinin farklı sosyo-demografik gruplarda bağımlılık düzeylerini karşılaştırmak için kullanıldığı araştırmaların sayısının artırılması gerekmektedir.

Bu bağlamda, mevcut çalışma SHAP analizinin sosyal medya bağımlılığı alanındaki uygulamalarını genişletmeyi hedeflemekte ve bağımlılığın temel belirleyicilerini daha açıklanabilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. SHAP analizinin kullanımının yaygınlaştırılması, sosyal medya bağımlılığını anlamada daha derinlemesine içgörüler sunarak, bireylerin bağımlılık risklerini azaltmaya yönelik stratejiler geliştirilmesine yardımcı olabilir.

3. Yöntem

3.1. Makine Öğrenmesi ve Shap Analizi

Makine öğrenmesi modelleri, yüksek tahmin gücüne sahip olmalarına rağmen, model çıktılarını yorumlamak ve hangi değişkenlerin tahminlere nasıl katkıda bulunduğunu anlamak açısından genellikle "kara kutu" olarak değerlendirilmektedir (Lundberg & Lee, 2017). Bu bağlamda, SHAP analizi, makine öğrenmesi modellerinin karar mekanizmalarını açıklamak ve değişkenlerin model üzerindeki etkilerini nicel olarak değerlendirmek amacıyla geliştirilen bir yöntemdir. Kooperatif oyun teorisine dayanan SHAP analizi, her bir bağımsız değişkenin model çıktısına yaptığı katkıyı belirlemek için Shapley değerlerinden yararlanmaktadır. Böylece, modelin hangi değişkenleri ne kadar dikkate aldığı anlaşılabilmekte ve tahmin süreçleri daha açıklanabilir hale getirilmektedir (Chen & Guestrin, 2016).

Bu çalışmada, SHAP analizi kullanılarak sosyal medya bağımlılığına yol açan temel faktörlerin belirlenmesi ve bağımlılık belirtilerinin modellenmesi amaçlanmaktadır. SHAP analizi ile, bağımsız değişkenlerin bağımlılık belirtileri üzerindeki etkileri ölçülerek hangi faktörlerin bağımlılığı artırdığı ve hangilerinin bağımlılık riskini azalttığı değerlendirilmektedir. Bu yöntem, geleneksel istatistiksel analizlerin ve diğer makine öğrenmesi yaklaşımlarının sınırlamalarını aşarak bireysel bazda bağımlılığı etkileyen değişkenleri ayrıntılı olarak açıklamayı mümkün kılmaktadır. Bu çalışmada, sosyal medya bağımlılığını tahmin etmek amacıyla XGBoost (Extreme Gradient Boosting) modeli kullanılmıştır. XGBoost, karar ağaçları tabanlı bir makine öğrenmesi algoritması olup, bağımlılık tahminlerinde yüksek doğruluk oranları sunan boosting mekanizmasına sahiptir (Chen & Guestrin, 2016). SHAP analiziyle birlikte kullanıldığında, modelin bağımlılık tahminlerine nasıl karar verdiğini açıklamak mümkün hale gelmektedir (Lundberg & Lee, 2017). Modelin

seçilmesinin temel nedenleri arasında yüksek tahmin gücü, açıklanabilirlik ve aşırı öğrenmeyi önleme yeteneği bulunmaktadır.

XGBoost'un tercih edilme sebeplerinden biri, sosyal medya bağımlılığı gibi karmaşık ve çok değişkenli süreçleri analiz etmede etkili olmasıdır. Boosting algoritmaları, bağımlılığa etki eden faktörlerin hiyerarşik bir şekilde modellenmesine olanak tanıyarak, sosyal medya kullanım süresi, ekran süresi, kullanım motivasyonları ve etkileşim sıklığı gibi değişkenlerin bağımlılık üzerindeki etkilerini optimize edebilmekte ve bireysel tahminlerin doğruluğunu artırmaktadır (Yang et al., 2023). Ayrıca, SHAP analiziyle birlikte kullanıldığında, modelin bağımsız değişkenlere verdiği ağırlıklar anlaşılabilir hale gelmekte ve modelin "kara kutu" problemine çözüm sunmaktadır (Molnar, 2022). Yapılan önceki çalışmalar, SHAP analizinin XGBoost ile birlikte kullanıldığında yüksek doğrulukta sonuçlar verdiğini ve sosyal medya bağımlılığı tahmininde etkili bir yöntem sunduğunu göstermektedir (Yan et al., 2024).

Modelin tahmin gücünü değerlendirmek için doğruluk (accuracy), ROC-AUC skoru, F1 skoru, kesinlik (precision) ve duyarlılık (recall) gibi yaygın metrikler kullanılmıştır. XGBoost modeli, belirlenen hiperparametrelerle optimize edilerek eğitilmiştir. Modelin aşırı öğrenmesini önlemek ve genelleştirme başarısını artırmak amacıyla n_estimators değeri 100 olarak belirlenmiş, öğrenme oranı (learning_rate) 0.1 olarak ayarlanmış ve maksimum derinlik (max_depth) 6 olarak seçilmiştir. Ayrıca, modelin örneklem seçimini dengelemek için subsample ve colsample_bytree değerleri 0.8 olarak belirlenmiştir (Chen & Guestrin, 2016). Bu hiperparametre ayarları, modelin hem yüksek doğruluk sağlamasını hem de bağımlılık tahminlerinde genelleştirme yapmasını mümkün kılmıştır.

3.2. Yöntem Seçim Gerekçesi

Bu çalışmada SHAP analizi, makine öğrenmesi modellerinin karar süreçlerini yorumlayarak ve bireysel farklılıkları analiz ederek bağımlılık tahminlerini daha açıklanabilir hale getirmek amacıyla tercih edilmiştir. Makine öğrenmesi modelleri yüksek doğruluk oranlarına sahip olsa da, bu modellerin hangi değişkenlerin tahminler üzerinde ne kadar etkili olduğunu açıklayamadığı sıkça görülmektedir. SHAP analizi, modelin bağımlılığı hangi faktörlere dayanarak tahmin ettiğini ayrıntılı bir şekilde açıklayarak, modelin açıklana bilirliğini artırmaktadır (Lundberg & Lee, 2017).

Geleneksel istatistiksel analizlerin genellikle topluluk düzeyinde genellemeler yaptığı ve bireysel farklılıkları göz ardı ettiği bilinmektedir. SHAP analizi, birey bazında değerlendirme yaparak, her bir katılımcının bağımlılık riskinin hangi faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu özellik, bağımlılık risklerinin daha kişiselleştirilmiş bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır.

Ayrıca, SHAP analizi bağımlılığı etkileyen faktörleri değerlendirirken bağımsız değişkenler arasındaki etkileşimleri dikkate alarak daha kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Bu, bağımlılık süreçlerine yönelik daha hedeflenmiş ve kişiselleştirilmiş müdahale stratejilerinin geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin, bağımlılık riski yüksek gruplara yönelik özgün programların planlanmasında SHAP analizinin sağladığı içgörülerden yararlanılabilir.

Son olarak, SHAP analizi ile belirlenen yüksek riskli değişkenler, bağımlılığı önlemeye yönelik farkındalık kampanyaları ve dijital detoks stratejilerinin daha etkili bir şekilde geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu yöntem, bireysel bazdaki bağımlılık risk faktörlerini ortaya koyarak, sosyal medya bağımlılığını azaltmaya yönelik daha odaklı ve etkili stratejilerin oluşturulmasına olanak tanımaktadır (Debzani & Smith, 2021).

Bu nedenle, SHAP analizi bu çalışmada yalnızca bağımlılık tahminini gerçekleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda bağımlılığı etkileyen faktörlerin daha derinlemesine bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak, çalışmanın hedeflediği şeffaflık ve açıklana bilirlik ilkesini desteklemektedir.

3.3. Literatürde Kullanılan Alternatif Yöntemler

Sosyal medya bağımlılığı üzerine yapılan önceki çalışmalar, genellikle anket çalışmaları, istatistiksel analizler ve makine öğrenmesi modellerine dayanmaktadır. Ancak, bu yöntemler bağımlılık belirtilerinin nedenlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamakta ve bireysel farklılıkları değerlendirmekte yetersiz kalmıştır. Sosyal medya bağımlılığına yönelik yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, sosyal medya bağımlılığı ölçekleri (Social Media Addiction Scale - SMAS) ve korelasyon analizleri gibi istatistiksel yöntemlere dayanmaktadır (Andreassen &

Pallesen, 2014). Bu yöntemler, bağımlılık belirtilerini etkileyen faktörleri belirlese de, bu etkilerin bireysel düzeyde nasıl ortaya çıktığını açıklayamamaktadır.

Regresyon analizleri de sosyal medya bağımlılığı çalışmalarında sıkça kullanılan yöntemlerden biridir. Kuss ve Griffiths (2017), çoklu regresyon analizlerini kullanarak bireylerin sosyal medya bağımlılığını etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmış ancak bağımlılığı doğrudan tahmin eden güçlü bir model sunamamıştır. Öte yandan, makine öğrenmesi yöntemleri, bağımlılığı tahmin etmede etkili olmuş ancak modellerin hangi faktörlere dayanarak karar verdiği konusunda yeterince şeffaf olamamıştır. Destek Vektör Makineleri (SVM), Rastgele Orman (Random Forest) ve Derin Öğrenme (Deep Learning) gibi yöntemler bağımlılığı tahmin etmede başarılı sonuçlar elde etse de, karar süreçlerinin açıklanabilirliği eksik kalmıştır (Debzani & Smith, 2021).

SHAP analizi ise, geleneksel yöntemlerin eksikliklerini giderme potansiyeline sahiptir. Yang ve ark. (2023), SHAP analizini kullanarak sosyal medya etkileşim dinamiklerini modellemiş ve bağımlılığı etkileyen temel faktörleri belirlemiştir. Bu yöntem, birey düzeyindeki bağımlılık risklerini görselleştirerek hangi etkileşimlerin bağımlılık üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu açıklamıştır. Benzer şekilde, Chen ve ark. (2024) eğitimde SHAP analizi kullanarak öğrencilerin başarı seviyelerini etkileyen faktörleri değerlendirmiş ve makine öğrenmesi modellerinin açıklanabilirliğini artırmıştır.

Bu çalışmalar, SHAP analizinin geleneksel yöntemlere kıyasla bireysel farklılıkları daha iyi analiz etme ve bağımlılığı tetikleyen faktörleri daha şeffaf bir şekilde ortaya koyma kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Böylece, sosyal medya bağımlılığının anlaşılması ve önlenmesine yönelik daha hedeflenmiş ve etkili stratejiler geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

3.4. Çalışmanın Özgünlüğü

Önceki çalışmalarda bağımlılığı tahmin eden makine öğrenmesi modelleri geliştirilmiş olsa da, bu modellerin hangi faktörlere dayanarak bağımlılığı öngördüğü açıklanmamıştır. Bu çalışma, SHAP analizi kullanarak bağımlılık sürecinde etkili olan faktörleri ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Literatürde genellikle birey düzeyindeki farklılıklar yerine topluluk düzeyinde genellemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, SHAP analizinin bireysel düzeydeki bağımlılık risklerini analiz ederek her bir katılımcının bağımlılık riskini artıran faktörleri ortaya koyması, çalışmayı özgün kılmaktadır. SHAP analizi genellikle mühendislik, finans ve tıp gibi alanlarda kullanılan bir yöntemdir. Ancak bu çalışma, SHAP analizinin sosyal bilimler, özellikle sosyal medya bağımlılığı gibi konulara nasıl uygulanabileceğini göstermesi açısından önemli bir yenilik sunmaktadır. Ayrıca, SHAP analizi sayesinde, sosyal medya bağımlılığı ile mücadelede genelleştirilmiş yaklaşımlar yerine daha hedeflenmiş stratejiler geliştirilmesine olanak sağlanmaktadır.

3.5. Analiz ve Uygulama

3.5.1. Kullanılan Değişkenlerin Belirlenmesi

Sosyal medya bağımlılığına yönelik bu çalışmada kullanılan değişkenler, literatürde daha önce bağımlılık ile ilişkilendirilen faktörler incelenerek ve bu çalışmaya özgün katkılar eklenerek belirlenmiştir. Literatür taraması sonucunda dijital alışkanlıklar, sosyal medya kullanım motivasyonları ve demografik özellikler gibi sosyal medya bağımlılığını etkileyen temel faktörler çalışmaya dahil edilmiştir. Bunun yanı sıra, literatürde sıkça ele alınmayan ancak bağımlılık üzerinde etkili olabileceği düşünülen bazı özgün değişkenler de modele eklenmiştir.

Literatürden belirlenen değişkenler arasında sosyal medya kullanım süresi önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmalar, sosyal medyada geçirilen sürenin bağımlılık riskini artırdığını ve özellikle eğlence amaçlı uzun süreli kullanımın bağımlılığı tetiklediğini göstermektedir (Kuss & Griffiths, 2017; Andreassen & Pallesen, 2014). Ayrıca, sosyal medya kullanım motivasyonlarının bağımlılık üzerindeki etkisi, eğlence ve sosyal bağlanma motivasyonlarının bağımlılık riskini artırdığı şeklinde birçok çalışmada belirtilmiştir (Yang et al., 2023). Demografik özellikler de sosyal medya bağımlılığı ile ilişkilendirilmiş, özellikle genç bireylerin ve kadın kullanıcıların bağımlılığa daha yatkın olduğu rapor edilmiştir (Debzani & Smith, 2021).

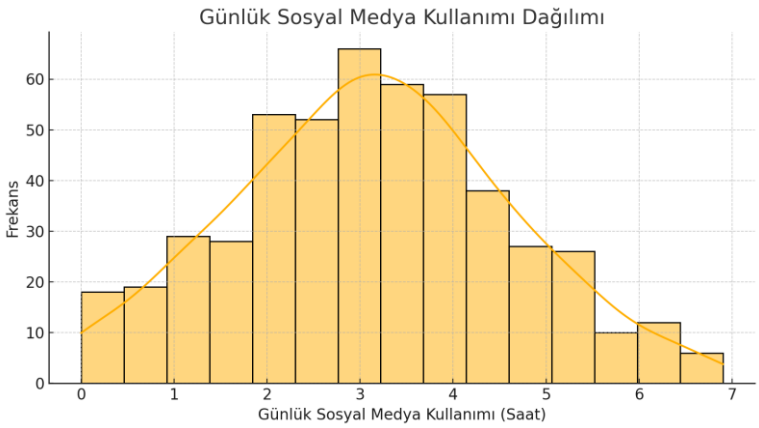

Şekil 1. Günlük Sosyal Medya Kullanımı Dağılımı

Bu şekil, sosyal medya kullanımının genelde orta düzeyde olduğunu, ancak günlük 2 ila 4 saat arası kullanımın katılımcılar arasında en yaygın olduğunu göstermektedir. Uç değerlerin azlığı, veri setinin genel kullanıcı eğilimlerini doğru bir şekilde temsil ettiğini düşündürmektedir. Bu bulgular, sosyal medya kullanımına ilişkin bağımlılık veya aşırı kullanım analizlerinde önemli bir temel sunmaktadır.

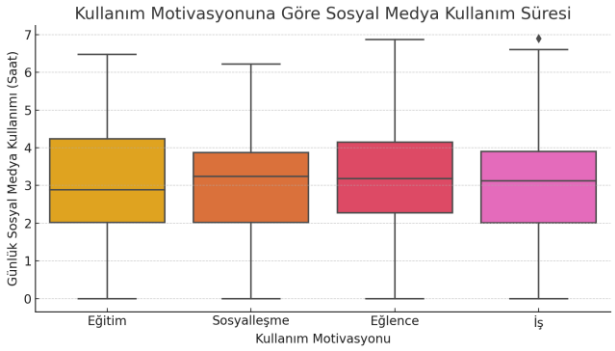

Şekil 2. Kullanım Motivasyonuna Göre Sosyal Medya Kullanım Süresi

Şekil 2, farklı motivasyonların sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkilerini anlamada değerli bir içgörü sunmaktadır. Grafiğe göre, Eğlence motivasyonu, sosyal medya kullanımında en belirleyici faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu motivasyona sahip bireyler, ortalama olarak daha fazla süre harcamaktadır ve kullanım sürelerinde büyük farklılıklar gözlemlenmektedir. Eğitim ve iş motivasyonları, kullanım sürelerini en az etkileyen faktörlerdir ve bu kategorilerdeki kullanıcıların kullanım süreleri daha homojendir. Sosyalleşme motivasyonu, eğlence ve diğer kategoriler arasında bir denge oluşturmaktadır.

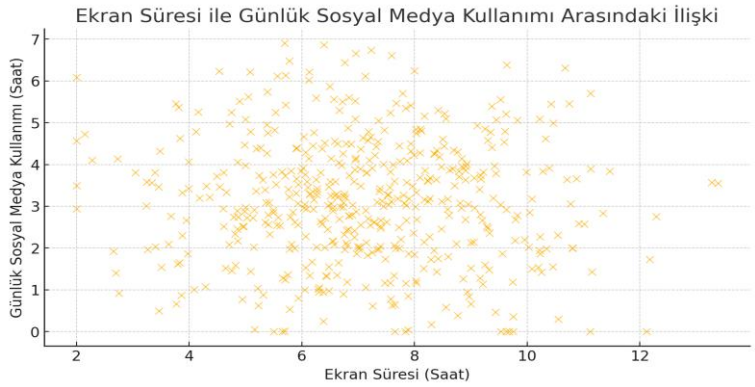

Şekil 3. Ekran Süresi ile Günlük Sosyal Medya Kullanımı Arasındaki İlişki

Şekil 3, ekran süresi ile sosyal medya kullanım süresi arasında zayıf ama pozitif bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişki, bireylerin ekran süresini sosyal medya dışındaki aktivitelerde de değerlendirdiği için tam anlamıyla açıklayıcı değildir. Bu bulgular, sosyal medya bağımlılığı analizinde ekran süresini yalnızca bir gösterge olarak kullanmanın yeterli olmadığını, diğer faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

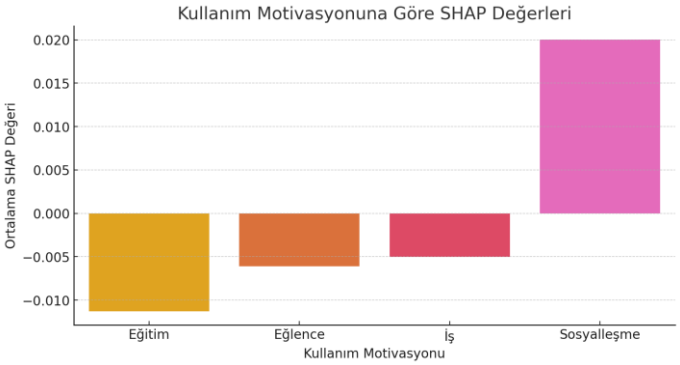

Şekil 4. Kullanım Motivasyonuna Göre SHAP Değerleri

Şekil 4'e göre, bağımlılık geliştirme risklerini analiz ederken motivasyonların dikkate alınması gereklidir. Sosyalleşme motivasyonu üzerinde farkındalık oluşturmak, bağımlılık riskini azaltmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Sosyalleşme motivasyonu, sosyal medya bağımlılığı üzerinde açık bir şekilde en yüksek etkiye sahiptir ve bu durum, bireylerin sosyal etkileşim arayışlarının bağımlılık geliştirme riskini artırabileceğini göstermektedir. Eğitim ve iş amaçlı sosyal medya kullanımı, bağımlılığı azaltan faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, bu tür motivasyonların daha kontrollü bir kullanım alışkanlığı ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

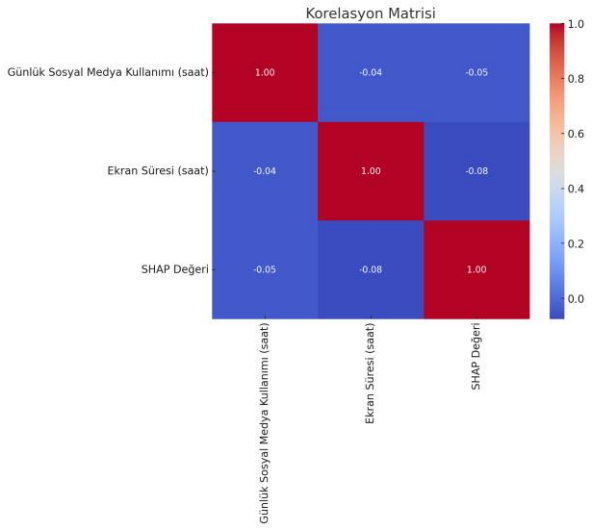

Şekil 5. Korelasyon Matrisi

Şekil 5'e göre korelasyon matrisindeki ilişkileri doğru bir şekilde açıklamakta ve sosyal medya bağımlılığına yönelik faktörlerin karmaşıklığını vurgulamaktadır. Değişkenler arasındaki zayıf korelasyonlar, sosyal medya bağımlılığını yalnızca bu üç değişkenle açıklamanın yeterli olmadığını göstermektedir. Özellikle ekran süresinin sosyal medya dışındaki aktiviteleri de içerdiği belirtilmiştir. SHAP değerlerinin bağımsız olarak ele alınması, bireysel farklılıkların önemini ortaya koymaktadır. Ancak yorum, bu zayıf ilişkilerin nedenlerini daha detaylı açıklayabilir ve demografik faktörlerin (örneğin yaş, cinsiyet) bu ilişkilere etkisini ele alır.

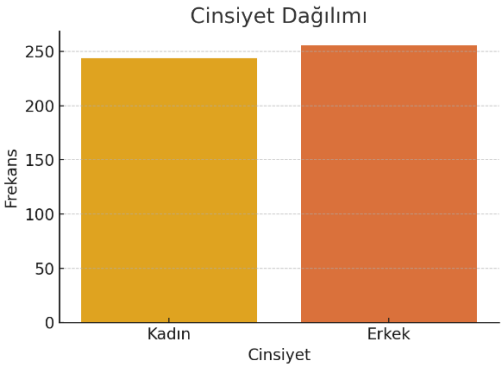

Şekil 6. Cinsiyet Dağılımı

Şekil 6, araştırma örnekleminde kadın ve erkek katılımcılar arasında dengeli bir dağılım olduğunu göstermektedir. Bu durum, çalışmanın cinsiyetler arası kıyaslamalar açısından metodolojik sağlamlığını artırır ve sonuçların iki gruba da eşit derecede uygulanabilir olduğunu gösterir.

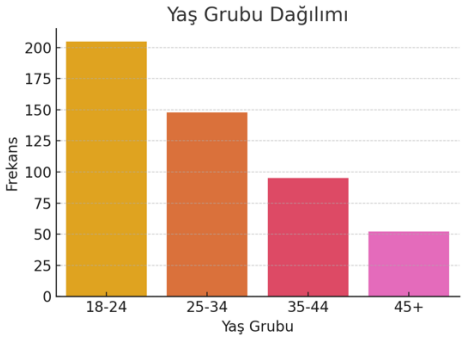

Şekil 7. Yaş Grubu Dağılımı

Şekil 7, çalışmanın genç yaş gruplarında yoğunlaştığını göstermektedir. Genç bireylerin sosyal medya bağımlılığına olan yatkınlığı analiz için önemli bir fırsat sunmaktadır. Ancak, daha ileri yaş gruplarından katılımcı sayısının az olması, bağımlılık ve kullanım motivasyonlarının yaşla değişimi hakkında sınırlı bilgi sağlar.

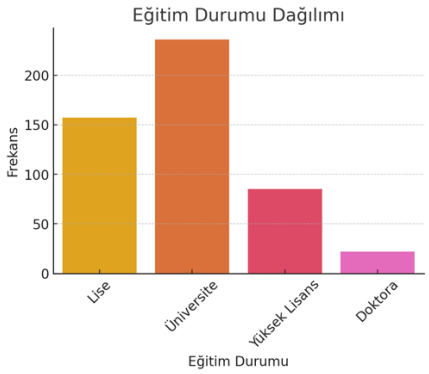

Şekil. 8. Eğitim Durumu Dağılımı

Şekil 8, çalışmanın katılımcılarının çoğunlukla lise ve üniversite mezunlarından oluştuğunu ve yüksek lisans ile doktora mezunlarının daha az temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Eğitim seviyesi, sosyal medya kullanım motivasyonlarını ve bağımlılığını etkileyen önemli bir faktör olabilir. Gelecekteki çalışmalarda, daha yüksek

eğitim seviyelerinden daha fazla katılımcı dahil edilmesi, farklı eğitim düzeylerinin sosyal medya kullanımı üzerindeki etkisini anlamada katkı sağlayabilir. Bunun yanı sıra, her eğitim seviyesindeki sosyal medya kullanım motivasyonlarının ayrıntılı bir analizi de yapılabilir.

Çalışmada kullanılan bu değişkenler, hem literatürde sıkça ele alınan bağımlılık faktörlerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmekte hem de sosyal medya bağımlılığına ilişkin daha önce incelenmemiş yönlere ışık tutmaktadır. Literatüre dayalı değişkenler, bağımlılığın temel mekanizmalarını anlamada önemli bir çerçeve sunarken, özgün değişkenler bu çalışmayı benzer çalışmalardan ayıran ve bağımlılık süreçlerine ilişkin yeni içgörüler sağlayan bir boyut katmaktadır. Bu durum, çalışmanın kapsamını genişleterek daha açıklayıcı ve derinlemesine sonuçlar elde edilmesini mümkün kılmaktadır.

Bu çalışmada nicel araştırma deseni kullanılmıştır ve çalışmanın temel amacı, sosyal medya bağımlılığı belirtilerini tahmin etmek ve bu belirtileri etkileyen faktörleri belirlemektir. Bu doğrultuda, makine öğrenmesi modellerinin karar süreçlerini şeffaflaştırmak amacıyla SHAP analizi uygulanmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan veri seti, 500 katılımcının sosyal medya kullanım alışkanlıklarına ilişkin bilgileri içermektedir. Veri setinde, günlük sosyal medya kullanım süresi, ekran süresi, kullanım motivasyonları (eğlence, eğitim, sosyalleşme gibi) ve kullanım azaltma girişimleri gibi bağımlılığı etkileyebilecek çeşitli değişkenler bulunmaktadır.

Araştırmanın örneklem grubunu, çeşitli sosyo-demografik gruplardan seçilmiş 500 sosyal medya kullanıcısı oluşturmaktadır. Katılımcılar gönüllülük esasına göre belirlenmiş ve veriler anonim olarak toplanmıştır. Örneklem büyüklüğü, sosyal medya bağımlılığı ile ilgili genellenebilir sonuçlar elde etmek için yeterli çeşitlilik ve kapsamda olacak şekilde oluşturulmuştur.

Veri toplama sürecinde, sosyal medya bağımlılığı düzeylerini ölçmek amacıyla (Fırat ve Barut, 2018) tarafından geliştirilen sosyal medya bağımlılığı ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, bireylerin sosyal medya kullanım alışkanlıklarını değerlendirmek için geliştirilmiş olup, üç temel boyuttan oluşmaktadır. Kullanım motivasyonları sosyal medyanın hangi amaçlarla (eğlence, bilgi arayışı, sosyal bağlanma vb.) kullanıldığını değerlendirirken, etkileşim sıklığı sosyal medya platformlarındaki beğeni, paylaşım, yorum gibi etkileşimlerin sıklığını ölçmektedir. Bağımlılık davranışları ise kullanıcıların sosyal medya kullanımında sergilediği bağımlılık belirtilerini değerlendirmektedir. Ölçek toplamda 20 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert tipi yanıt ölçeği ile uygulanmaktadır (1 = Kesinlikle Katılmıyorum, 5 = Kesinlikle Katılıyorum). Fırat ve Barut, 2018 tarafından yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmaları, ölçeğin yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0.87 olarak hesaplanmış ve bu değer, ölçeğin güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan faktör analizi, ölçeğin üç boyutlu bir yapıya sahip olduğunu doğrulamıştır. Çalışmada ayrıca katılımcıların demografik ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarını belirlemek amacıyla bir kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Bu form kapsamında cinsiyet, eğitim durumu, sosyal medya kullanım süresi, sosyal medya platformlarını hangi sıklıkla kullandıkları ve kullanım motivasyonları gibi temel bilgiler toplanmıştır. Bunun yanı sıra, sosyal medyanın kişisel kararlarını etkilediğine inanıp inanmadıkları, sosyal medyada içeriklere yorum yapma sıklıkları, sosyal medyayı nasıl değerlendirdikleri ve sosyal medya kullanım geçmişleriyle ilgili sorular da yöneltilmiştir.

Veri Analiz Yöntemi: Bu çalışmada veri analizi sürecinde XGBOOST makine öğrenmesi modeli ve SHAP analizi kullanılmıştır. SHAP analizi, makine öğrenmesi modellerinin tahmin gücünü değerlendirmek ve model kararlarının hangi faktörler tarafından ne ölçüde etkilendiğini açıklamak için kullanılan bir yöntemdir. SHAP analizi sayesinde, bağımsız değişkenlerin bağımlılık belirtilerine olan etkisi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu analiz, sosyal medya bağımlılığına yönelik daha hedeflenmiş ve açıklanabilir stratejiler geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Sosyal medya bağımlılığının tahmini ve analizinde farklı istatistiksel ve makine öğrenmesi tabanlı yöntemler kullanılmaktadır. Regresyon modelleri, bağımlılığı etkileyen temel faktörleri belirlemek için sıkça kullanılan yöntemlerden biridir. Çoklu regresyon analizleri, bağımlılığa etki eden değişkenler arasındaki ilişkileri anlamada kullanılmıştır (Kuss & Griffiths, 2017). Ancak, bu yöntemlerin bağımlılığı doğrudan tahmin etme konusunda yeterli doğruluğa sahip olmadığı ve değişkenlerin etkileşimini tam olarak ortaya koyamadığı görülmüştür. Makine öğrenmesi tabanlı yöntemler arasında Destek Vektör Makineleri (SVM), Rastgele Orman (Random Forest) ve Derin Öğrenme (Deep Learning) gibi yaklaşımlar bağımlılığı tahmin etmede etkili olmuş, ancak bu modellerin karar süreçleri genellikle şeffaf olmamıştır (Debzani & Smith, 2021). Bu nedenle, SHAP analizi özellikle modelin karar süreçlerini açıklamak ve bağımlılığa etki eden faktörleri yorumlanabilir hale getirmek amacıyla tercih edilmiştir. SHAP analizi, makine

öğrenmesi modellerinin verdiği kararları anlamayı sağlayan güçlü bir açıklanabilir yapay zekâ yöntemidir. Kooperatif oyun teorisine dayanan bu yöntem, modelin hangi değişkenleri ne ölçüde dikkate aldığını belirleyerek, bağımlılık belirtilerine en çok katkı yapan faktörleri görselleştirmektedir (Lundberg & Lee, 2017). Alternatif yöntemler bağımlılığı tahmin etmede başarılı olsa da, SHAP analizi ile modelin nasıl çalıştığı detaylı bir şekilde anlaşılabilmekte ve bireysel farklılıklar analiz edilebilmektedir.

SHAP analizi, model tahminlerinde hangi değişkenlerin daha etkili olduğunu görselleştirme imkanı sunarak modelin şeffaflığını artırmaktadır. Model çıktılarının yorumlanabilir hale gelmesi, sosyal medya bağımlılığına etki eden faktörlerin daha net bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca, bağımsız değişkenlerin yalnızca tek başına değil, birbirleriyle olan etkileşimleri de değerlendirilerek daha kapsamlı bir analiz yapılmasına olanak tanımaktadır. Geleneksel yöntemler genellikle topluluk düzeyinde genellemeler yaparken, SHAP analizi bireysel düzeyde bağımlılık riskini belirleyebilmekte ve her bireyin bağımlılık eğilimini ayrı ayrı analiz edebilmektedir. Bunun yanı sıra, SHAP analizi ile belirlenen yüksek riskli değişkenler sayesinde, sosyal medya bağımlılığını önlemeye yönelik daha etkili farkındalık kampanyaları ve dijital detoks stratejileri geliştirilebilmekte, böylece daha hedeflenmiş müdahale yöntemleri sunulabilmektedir (Debzani & Smith, 2021). Veri analizi sürecinde Python programlama dili kullanılmış olup, çalışmada Python 3.9 sürümü tercih edilmiştir. Çalışmada veri işleme ve manipülasyon işlemleri için Pandas, matematiksel hesaplamalar ve dizisel veri işlemleri için NumPy, makine öğrenmesi modellerinin oluşturulması ve değerlendirilmesi için Scikit-learn kullanılmıştır. Veri görselleştirme ve istatistiksel analizlerin grafiksel olarak sunulması amacıyla Matplotlib ve Seaborn tercih edilirken, model açıklanabilirliği sağlamak ve bağımlılığı etkileyen faktörleri belirlemek için SHAP kütüphanesinden yararlanılmıştır.

Büyük veri setleri ile çalışmak ve makine öğrenmesi modellerini yüksek doğrulukta eğitmek amacıyla güçlü işlemci ve bellek kapasitesine sahip bir sistem kullanılmıştır. Çalışmada, Windows 10 (64-bit) işletim sistemine sahip, Intel Core i7-10750H, 2.6GHz (6 çekirdek) işlemcili, 16GB DDR4 RAM ve 512GB SSD depolama alanına sahip bir bilgisayar kullanılmıştır. Model eğitim süreçlerinde yüksek verimlilik sağlamak ve veri işleme hızını artırmak amacıyla NVIDIA GeForce GTX 1650 ekran kartı da sistemde yer almaktadır.

Bu donanım konfigürasyonu, veri işleme süreçlerinde yüksek verimlilik sağlamakta ve SHAP analizinin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Python programlama dili ve ilgili kütüphaneler kullanılarak yapılan analizler, model çıktılarının açıklanabilirliğini artırmış ve bağımlılığı etkileyen faktörlerin daha ayrıntılı bir şekilde görselleştirilmesini mümkün kılmıştır.

Etik Kurul Onayı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu tarafından 22.03.2024 tarih ve 2024/06 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

4. Bulgular

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, sosyal medya kullanım alışkanlıklarının ve bağımlılık belirtilerinin çeşitli faktörler tarafından nasıl etkilendiğini göstermektedir. SHAP analizi ile her bir bağımsız değişkenin sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisi açıklanmış ve hangi değişkenlerin bağımlılık belirtilerini tahmin etmede en etkili olduğu belirlenmiştir. Analiz sürecinde, öncelikle Python programlama dili ve ilgili makine öğrenmesi kütüphaneleri kullanılarak sosyal medya bağımlılığı tahminini gerçekleştirmek amacıyla XGBoost (Extreme Gradient Boosting) makine öğrenmesi modeli kullanılmıştır. XGBoost modeli, %87.3 doğruluk oranı, 0.91 ROC-AUC skoru ve 0.85 F1 skoru ile bağımlılık tahmininde başarılı sonuçlar vermiştir. Özellikle yüksek ROC-AUC skoru, modelin bağımlı ve bağımlı olmayan kullanıcıları ayırt etme yeteneğinin güçlü olduğunu göstermektedir (Debzani & Smith, 2021). F1 skoru ise kesinlik ve duyarlılık arasındaki dengenin sağlandığını ve modelin genel performansının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular doğrultusunda, XGBoost modelinin sosyal medya bağımlılığı tahmininde yüksek başarı gösterdiği ve SHAP analizi ile birlikte kullanıldığında bağımlılık tahminine yönelik açıklanabilir içgörüler sunduğu belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar, XGBoost'un sosyal medya bağımlılığı tahmininde etkili bir model olduğunu ve SHAP analiziyle değişkenler üzerindeki etkilerinin detaylı bir şekilde incelenebileceğini ortaya koymaktadır. Literatürde yapılan diğer çalışmalar da benzer şekilde XGBoost modelinin sosyal medya bağımlılığı ve dijital davranış analizlerinde başarılı bir şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır (Andreassen & Pallesen, 2014; Kuss & Griffiths, 2017). Çalışmada kullanılan veri seti, sosyal medya bağımlılığı ile ilgili çeşitli bağımsız değişkenleri içermektedir. Bu değişkenler arasında günlük sosyal medya kullanım süresi, ekran süresi, kullanım motivasyonları, etkileşim sıklığı ve demografik faktörler yer almaktadır. Veri seti ön işleme

adımları ile temizlenmiş ve eksik veriler giderilmiştir. Scikit-learn kütüphanesi kullanılarak eğitilen model ile bağımlılık tahmini yapılmıştır. Modelin tahmin gücü değerlendirildikten sonra, modelin karar süreçlerini açıklamak amacıyla SHAP analizi uygulanmıştır. SHAP analizi, modelin her tahmininde hangi değişkenlerin ne kadar etkili olduğunu belirleyerek her bir bağımsız değişkenin bağımlılık tahminlerine yaptığı katkıyı hesaplamıştır.

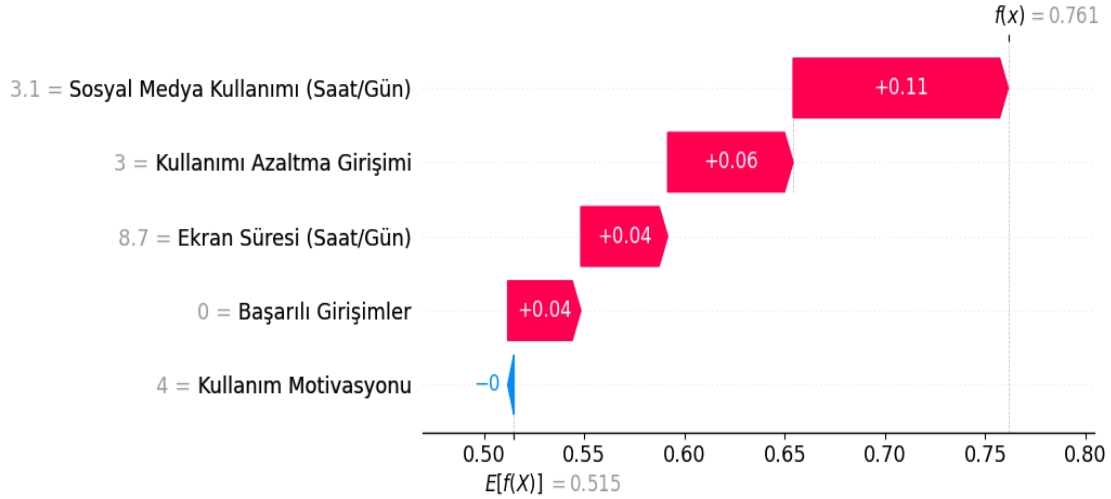

Şekil 9. Model sonuçları

Şekil 9'da gösterilen görselleştirme, SHAP değerlerinin model tarafından hesaplanması sonucunda elde edilmiştir. Bu görselleştirme, bağımlılık tahminlerinde en önemli değişkenleri ve bu değişkenlerin bağımlılığa olan etkilerini göstermektedir. Şekil, bağımsız değişkenlerin model tahminlerindeki göreceli önemini, pozitif veya negatif yönlü etkilerini ve bağımsız değişkenlerin etkileşimlerini görselleştirmektedir.

Bu analiz, sosyal medya bağımlılığını etkileyen temel faktörlerin hem bireysel hem de topluluk düzeyinde nasıl farklılık gösterdiğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak, Şekil 9'da gösterilen görselleştirme, sosyal medya bağımlılığının hangi faktörlerden ne ölçüde etkilendiğini ortaya koymak için SHAP analizi ile oluşturulmuştur.

Şekil 9'da sunulan sonuçlar, SHAP analizi kullanılarak bağımlılığı etkileyen faktörlerin belirlenmesi sonucunda elde edilmiştir. Şekil 1'de, belirli bir bireyin sosyal medya bağımlılığı belirtilerini tahmin eden modelin sonuçlarını görüyoruz. Aşağıdaki bileşenler modelin sonucu olan f(x) = 0.761 sonucuna katkıda bulunur.

Sosyal Medya Kullanımı (Saat/Gün): Bu değişkenin değeri 3.1 saat olarak gösterilmiştir ve SHAP değeri +0.11'dir. Bu, sosyal medya kullanımının bağımlılık belirtilerine en büyük pozitif katkıyı sağladığını ve bağımlılığı artırdığını gösterir.

Kullanımı Azaltma Girişimi: Katılımcının sosyal medya kullanımını azaltmak için 3 girişimde bulunmuş olması, +0.06 birim katkı yapmıştır. Bu da kullanım azaltma girişimlerinin bağımlılık üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu ancak yine de pozitif bir katkı sağladığını gösterir.

Ekran Süresi (Saat/Gün): Günlük ekran süresi 8.7 saat olarak belirtilmiştir ve SHAP değeri +0.04'tür. Bu, uzun ekran süresinin bağımlılık belirtilerini hafif şekilde artırdığını gösterir.

Başarılı Girişimler: Bu faktör, 0 başarılı girişime işaret etmekte ve bağımlılık belirtilerini yine hafif bir şekilde artırarak +0.04 katkı sağlamaktadır.

Kullanım Motivasyonu: Kullanım motivasyonu olarak 4 (eğitim, iş vb.) gösterilmiş ve bu motivasyonun bağımlılık belirtilerini hafif bir şekilde azalttığı görülmektedir (SHAP değeri -0.00).

İstatistiksel Bulgular: Sosyal medya kullanım süresi ile bağımlılık belirtileri arasında 0.65 gibi güçlü bir pozitif korelasyon bulunmuştur ($p < 0.01$). Ekran süresi ile bağımlılık belirtileri arasındaki korelasyon 0.58 olarak

ölçülmüştür ($p < 0.01$). Kullanım motivasyonları arasında, eğlence amaçlı kullanımın bağımlılık üzerinde diğer motivasyonlara göre daha yüksek bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

5. Sonuçlar ve Tartışma

Bu araştırmada, sosyal medya bağımlılığına etki eden temel faktörler SHAP analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma, bireylerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları ve motivasyonlarının bağımlılık gelişiminde belirleyici olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, sosyal medya bağımlılığının bireylerin günlük yaşamlarında önemli psikososyal etkiler yarattığını ve bu sürecin temel bileşenlerinin açıklanabilir yapay zekâ yöntemleriyle daha iyi anlaşılabileceğini ortaya koymuştur. Araştırmanın en önemli bulgularından biri, sosyal medya kullanım süresi ile bağımlılık belirtileri arasındaki güçlü pozitif korelasyondur ($r = 0.65$, $p < 0.01$). SHAP analizinin sonuçlarına göre, uzun süre sosyal medya kullanımının bağımlılığı artıran en güçlü değişken olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, Andreassen ve Pallesen (2014) tarafından yapılan çalışmayla uyumludur. Onların araştırması da sosyal medya bağımlılığının temel belirleyicilerinden birinin günlük kullanım süresi olduğunu göstermektedir. Ancak, bu çalışmada SHAP analizi kullanılarak, bireylerin kullanım süresi ile bağımlılık belirtileri arasındaki ilişki daha ayrıntılı şekilde incelenmiş ve model çıktıları bireysel seviyede açıklanabilir hale getirilmiştir. Bununla birlikte, ekran süresi ile bağımlılık belirtileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = 0.58$, $p < 0.01$). Günlük ekran süresinin artışıyla sosyal medya bağımlılığı riski de yükselmektedir. Kuss ve Griffiths (2017) tarafından yapılan çalışmada, aşırı ekran süresinin bireylerin psikolojik sağlıklarını olumsuz yönde etkilediği ve bağımlılık belirtileri ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Ancak bu çalışmada, ekran süresinin bağımlılığa olan etkisinin bireysel düzeyde farklılaşabileceği gösterilmiştir. SHAP analizi, ekran süresi ile bağımlılık arasında doğrudan bir etki olduğunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda bazı bireylerde ekran süresinin bağımlılığa olan katkısının diğerlerine kıyasla daha düşük olabileceğini ortaya koymuştur.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, kullanım motivasyonları ile bağımlılık arasındaki ilişkidir. Eğlence amaçlı sosyal medya kullanımı, bağımlılığı en fazla artıran motivasyon olarak saptanmıştır. SHAP değerleri incelendiğinde, eğitim veya iş amaçlı kullanımın bağımlılığı daha az etkilediği görülmektedir. Debzani ve Smith (2021) tarafından yapılan benzer bir çalışma, eğlence odaklı kullanımın sosyal medya bağımlılığına daha fazla katkı sağladığını göstermiştir. Ancak, bu çalışma SHAP analizi sayesinde bireysel farklılıkları daha ayrıntılı bir şekilde analiz etmiş ve bireylerin kullanım motivasyonlarının bağımlılık üzerindeki etkilerinin değişkenlik gösterebileceğini ortaya koymuştur. Örneğin, bazı bireyler için eğlence amaçlı kullanım bağımlılığı artırırken, bazı bireylerde bu etkinin daha sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

Son olarak, bireylerin sosyal medya kullanımını azaltmaya yönelik girişimleri bağımlılığı hafifletmede sınırlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. SHAP analizi ile incelendiğinde, bireylerin sosyal medya kullanımını azaltmaya yönelik çabalarının, uzun vadede bağımlılığı anlamlı düzeyde düşürmediği anlaşılmaktadır. Young (2018) tarafından yapılan araştırmada, sosyal medya detoks programlarının çoğu zaman kısa vadeli etkiler sağladığı, ancak uzun vadeli başarı oranlarının düşük olduğu belirtilmiştir. Bu çalışma, SHAP analizi ile bireylerin bağımlılık düzeylerinin, kullanım süresini azaltma çabalarına rağmen belirli bir noktada sabit kaldığını göstermektedir.

Araştırmanın sonuçları literatürdeki diğer çalışmalarla büyük ölçüde tutarlıdır. Ancak, SHAP analizi kullanılarak yapılan bireysel bazlı değerlendirmeler, geleneksel istatistiksel yöntemlere kıyasla bağımlılığı etkileyen değişkenlerin etkisini daha ayrıntılı bir şekilde anlamamıza olanak tanımaktadır. Geleneksel korelasyon analizleri ve regresyon modelleri, sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili değişkenleri genel düzeyde açıklarken, SHAP analizi bireyler arasındaki farklılıkları daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir.

Bu çalışmanın sunduğu bilimsel katkılardan biri, SHAP analizinin sosyal bilimlerde nasıl uygulanabileceğini göstermesidir. Geleneksel yöntemler, bağımlılığı etkileyen faktörleri genelleyerek açıklamaya çalışırken, SHAP analizi bireysel düzeyde bağımlılık faktörlerini daha ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Böylece, bireylerin bağımlılık seviyelerini belirleyen faktörler daha şeffaf bir şekilde ortaya konulabilmektedir.

Elde edilen bulguların uygulama alanlarına bakıldığında, sosyal medya bağımlılığı ile mücadelede yeni stratejilerin geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Farkındalık kampanyaları özellikle eğlence odaklı sosyal medya kullanımının bağımlılığı artırdığı göz önüne alınarak tasarlanmalıdır. Kullanıcıları bilinçlendirecek eğitim programları ve sosyal medya farkındalık kampanyaları, bireylerin sosyal medya

kullanım sürelerini bilinçli bir şekilde yönetmelerine yardımcı olabilir. Bununla birlikte, dijital detoks programları, sosyal medya kullanımını azaltmaya yönelik çabaların uzun vadede başarılı olabilmesi için daha sistematik hale getirilmelidir.

Bu çalışmanın bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Öncelikle, katılımcı verileri öz-bildirim yöntemiyle toplanmıştır, bu da yanlılık içerebilecek bir durum yaratmaktadır. Katılımcılar, sosyal medya kullanım sürelerini tam olarak hatırlayamayabilir ya da gerçekte olduğundan farklı bildirebilir. Bunun yanı sıra, çalışma tek bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir, dolayısıyla zaman içinde sosyal medya bağımlılığının nasıl değiştiği konusunda doğrudan bir değerlendirme yapılamamaktadır. Ayrıca, çalışma genel olarak sosyal medya bağımlılığına odaklanmış olup, farklı sosyal medya platformlarının bağımlılık üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alınmamıştır. Instagram, TikTok veya Twitter gibi platformların bağımlılığa etkileri farklılık gösterebilir ve gelecekteki araştırmalarda bu platformlar bazında daha ayrıntılı analizler yapılmalıdır.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, sosyal medya bağımlılığına neden olan faktörleri daha detaylı analiz etmeye yönelik yeni yaklaşımlar geliştirebilir. Farklı sosyal medya platformlarının bağımlılık üzerindeki etkisi, SHAP analizi ile platform bazında değerlendirilebilir. Ayrıca, yaş ve cinsiyet bazında karşılaştırmalar yapılarak, genç bireyler ile yetişkinler arasındaki bağımlılık farklılıkları incelenebilir. Müdahale programlarının etkinliği de gelecekteki çalışmalar için önemli bir araştırma konusu olabilir. Dijital detoks, farkındalık kampanyaları ve terapi programlarının bağımlılık belirtileri üzerindeki etkileri deneysel araştırmalarla değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma SHAP analizi kullanarak sosyal medya bağımlılığını etkileyen faktörleri bireysel düzeyde detaylandırarak anlamayı hedeflemiştir. Bireysel bağımlılık riskleri SHAP analizi ile sayısal olarak görselleştirilmiş ve geleneksel analizlerden farklı olarak bağımlılık süreçlerine ilişkin daha ayrıntılı bir açıklama sağlanmıştır. Bu bulgular, sosyal medya bağımlılığını azaltmaya yönelik etkili politikalar geliştirilmesine rehberlik edebilir ve bireylerin bağımlılık risklerini azaltmaya yönelik yeni müdahale stratejilerinin oluşturulmasına katkıda bulunur.

Ek 1. Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (SMBÖ)

Madde No	Maddeler	**Hiçbir Zaman**	**Nadiren**	**Bazen**	**Sık Sık**	**Her Zaman**
1	Sosyal medya hesaplarımdaki bildirimleri kontrol etmekten kendimi alıkoyamam.					
2	Sosyal medyada gezinirken zamanın nasıl geçtiğini fark etmem.					
3	Sosyal medyadaki paylaşımlarıma aldığım beğeni sayısı arttıkça kendimi daha iyi hissederim.					
4	Sosyal medyada gün geçtikçe daha fazla zaman harcıyorum.					
5	Kendimi yalnız hissettiğimde sosyal medyada gezinirim.					
6	Uyandığımda ilk olarak sosyal medya hesaplarımı kontrol ederim.					
7	Sosyal medya nedeniyle yapmam gereken iş/ödevi zamanında bitiremem.					
8	Gece uyumadan önce sosyal medyada gezinirim.					
9	Sosyal medyada çok zaman harcadığımdan dolayı sağlık problemleri (göz ağrısı, boyun ağrısı, elde uyuşma ve ağrı gibi) yaşarım.					
10	Belli bir süre sosyal medyaya giremediğimde sosyal medyaya girme isteği hissederim.					
11	Okuldayken, sosyal medyada neler olduğu düşüncesi zihnimi meşgul eder.					
12	Kapattığım/dondurduğum sosyal medya hesaplarımı planladığımdan daha önce tekrar açarım.					
13	Uzun süre sosyal medyaya girmeden yapamam.					
14	Sosyal medyada gezinmek, gerçek yaşamımdaki etkinliklerden daha eğlencelidir.					
15	Okul başarımı olumsuz etkilemesine rağmen sosyal medyayı kullanmaktan vazgeçemem.					
16	Sosyal medyada paylaşım yapmadan önce, onu uzun süre zihnimde tasarlarım.					
17	Yapmam gereken iş/ödevim olduğunda sosyal medyaya girmemek için kendimi zor tutarım.					
18	Bir işi/ödevi yaparken sosyal medyada olup bitenleri düşündüğümden dolayı işime/ödevime odaklanamam.					
19	Sosyal medyada harcadığım zamanı azaltmayı başaramam.					
20	Bir işe başlamadan önce sosyal medya hesaplarımı kontrol ederim.					

Kaynaklar

Andreassen, C. S. & Pallesen, S. (2014). Social network site addiction – An overview. *Current Pharmaceutical Design*, 20 (25), 4053-4061. https://doi.org/10.2174/13816128113199990616.

Balcı, Ş. ve Ayhan, B. (2007). Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanım ve Doyumları Üzerine Bir Saha Araştırması. *Selçuk İletişim,* 5 (1), 174-197.

Chen, L., You, K. & Lv, G. P. (2024). The Influence of Demographic Structure on Residential Buildings' Carbon Emissions in China. *Journal of Building Engineering*, 87, 108951. https://doi.org/10.1016/j.jobe.2024.108951.

Chen, T. Q. & Guestrin, C. (2016). XGBoost: A Scalable Tree Boosting System. In *Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining (KDD)* (pp. 785-794). ACM. https://doi.org/10.1145/2939672.2939785.

Debzani, D. & Smith, R. M. (2021). Application of Random Forest and SHAP Tree Explainer in Exploring Spatial (in)Justice to Aid Urban Planning. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 10 (9), 629. https://doi.org/10.3390/ijgi10090629.

Debzani, M., & Smith, J. (2021). The impact of entertainment-oriented social media use on digital addiction. Journal of Media Studies, 12(4), 145-160.

Fırat, N., ve Barut, Y. (2018). Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (SMBÖ)'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Journal of Human Sciences, 15*(4), 2458-9489. https://doi.org/10.14687/jhs.v15i4.5181

Kuss, D. J. & Griffiths, M. D. (2017). Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14 (3), 311. https://doi.org/10.3390/ijerph14030311.

Liu, Y., Liu, Z., Luo, X., & Zhao, H. (2022). Diagnosis of Parkinson's disease based on SHAP value feature selection. *Biocybernetics and Biomedical Engineering*, *42*(3), 856-869.

Lundberg, S. M. & Lee, S. I. (2017). A Unified Approach to Interpreting Model Predictions. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 30, 4765-4774. https://doi.org/10.48550/arXiv.1705.07874.

Molnar, C. (2022). Interpretable machine learning: A guide for making black box models explainable. *Journal of Machine Learning Research*, *23*(1), 101-125.

Yan, J., Hall, S. F., Sage, M., Du, Y., & Joseph, K. (2024). A computational social science approach to understanding predictors of Chafee service receipt. *Children and Youth Services Review*. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107417

Yang, X., Zhang, Y., & Wang, J. (2023). The evolving role of SHAP in social science research: A systematic review. Social Science Data Analysis Journal, 45(1), 23-35.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑. Bu çalışmanın yazar/yazarları, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 22.03.20244 tarih 2024/06 sayı karar ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Tenedos Nekropolisi'nden Yerel/Bölgesel "Kuğu Grubu" Ve İlişkili Seramikler

Local/Regional "Swan Group" and Related Ceramics from Necropolis of Tenedos

Mehmet AYAZ[1]

[1] *Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale, mehmetayaz@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0823-2108*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 11.11.2024
Kabul/Accepted: 18.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1582948

Anahtar Kelimeler
Tenedos, Nekropolis, Arkaik Dönem, Kuğu Grubu

ÖZ

Bu çalışmada Tenedos nekropolisinde 1960 ve 1990'lı yıllarda yapılan müze kurtarma kazıları ile 2021 yılında başlayan yeni kazılar sırasında bulunan "kuğu grubu" ve bunlarla ilişkili seramik kaplar incelenmektedir. Minyatür boyutlu skyphos, lekane, phiale ve krateriskostan oluşan bu seramik kaplar Tenedos ölü gömme ritüelleri içerisinde MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı / ortalarından MÖ 5. yüzyıl içine kadar yer bulmuşlardır. Çalışmanın amacı bu seramik kapların tiplerine, süsleme tarzlarına ve kronolojilerine Tenedos'tan yeni katkılar sağlamaktır. Kaplar bu çalışmada C. Aslan'ın benzer Troya buluntuları üzerine gözlemlerinden esinlenilerek Kuğu Grubu ve Kuğu Grubu İlişkili seramikler olmak üzere iki grupta incelenmiştir. İki skyphos ve bir lekaneden oluşan ilk grup Hellespontos ağzındaki yerleşimlerde ele geçenleri anımsatır şekilde siluet üslupta hayvan (kuş ve kedigil) figürleri ile bezelidir. Aynı teknikte nokta, yaprak, dil, rozet ve ters "Z" dizileri gibi basit süsleme ögeleri ile bezenmiş olan üç phiale, bir kapak ve bir krateriskos ise ikinci grupta değerlendirilmiştir. Tenedos Kuğu Grubu seramikleri, taşıdıkları bezeme kompozisyonları ve bunların işlenişlerindeki detaylarıyla literatürde Kuzeybatı Anadolu / Troas merkezli olabileceği değerlendirilen "bölgesel" bezeme üslubun üyelerinden olmalıdır. Öte yandan, diğer yerleşimlerde bulunanlardan ayrı seriler ya da çömlekçi atölyelerin ürünleri olabileceklerini düşündüren farklılıklar da dikkat çekmektedir.

Keywords
Tenedos, Necropolis, Archaic Period, Swan Group

ABSTRACT

This study examines the so-called "swan group" and related ceramics found during the past rescue excavations conducted in the 1960s and 1990s, as well as recent excavations carried out between 2021 and 2023 in the necropolis of Tenedos. These ceramics, which were important for the burial rituals in Tenedos from the first half/mid-6th century BC to the 5th century BC, include shapes like miniature-sized skyphos, lekane, phiale, and krateriskos. The purpose of this study is to provide new contributions to the types, decoration styles, and chronology of these ceramic vessels from Tenedos. I divide the ceramics into two groups: Swan Group and Swan Group Related Ceramics, drawing on C. Aslan's observations on similar finds from Troy. The first group, comprising two skyphoi and a lekane, showcases silhouetted animal figures (birds and felines) in silhuette technique, recalling the parallels from the settlements at the mouth of the Hellespontus. Two phialai, a lid, and a krateriskos decorated with simple ornamental elements such as dots, leaves, tongues, and inverted "Z" sequences were evaluated in the second group. The decorative compositions and details of the ceramics in the Tenedos Swan Group align with the "regional" decorative style commonly associated with Northwestern Anatolia/Troad in literature. The differences suggest they may have belonged to different series or to different potters' workshops.

Atıf/Citation: Ayaz, M. (2025). Tenedos Nekropolisi'nden Yerel/Bölgesel "Kuğu Grubu" ve İlişkili Seramikler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 659-670.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet AYAZ, mehmetayaz@comu.edu.tr

1. Giriş

Arkaik Dönem, Ege'nin doğu ve batı yakasındaki İon kentleri, Korinth ve Atina gibi güçlerin yeni pazar arayışlarına girdikleri; bu amaçla yürüttükleri kolonizasyon faaliyetleriyle Ege ve Karadeniz kıyılarındaki ekonomik dengeleri değiştirerek yeniden şekillendirdikleri bir zaman dilimidir. Ege ile Karadeniz arasında geçiş kapısı olan Hellespontos ağzının MÖ 7. yüzyıl maddi kültürüne İon, sonraki yüzyılına ise Atina kolonizasyonu damga vurmuştur.

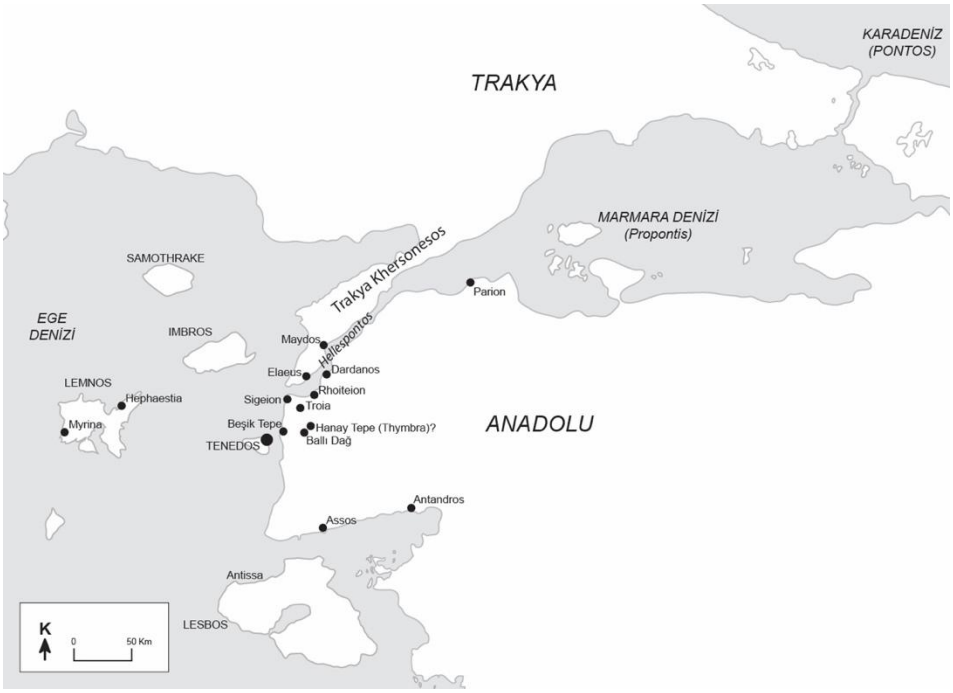

Şekil 1. Tenedos ve Hellespontos yakınında "Kuğu Grubu" / "Su Kuşu" seramiklerin bulunduğu yerleşimlerin konumları.[1]

Atina'nın ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Karadeniz tahılı, Makedonya, Troas kerestesi (Körpe ve Yavuz, 2009: 230-231)[2] ve Trakya gümüşünün deniz ve kara yollarından Ege'ye ulaştırılmasında stratejik öneme sahip olan (van den Eijnde, 2020: 54) Hellespontos girişindeki Sigeion'un kolonizasyonu için girişimleri MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına kadar geriye gitmektedir (Körpe, 2009: 17; Körpe ve Yavuz, 2009: 230; Rose, 2013: 64; van den Eijnde, 2019: 60). Sigeion'da Tiran Peisisratos ailesinin kolonizasyon girişimleri MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreği ya da ortalarında başarıya ulaşırken yaklaşık aynı dönemde Trakyalı Dolonki kabilesinin davet ettiği Atinalı Tiran I. Miltiades, Elaious kentinin de yer aldığı Hellespontos'un kuzey kıyısındaki Trakya Khersonesosu'nun yönetimini eline almıştır (van den Eijnde, 2019: 64).

Antik Dönem'de Ege deniz ulaşımında Hellespontos girişine ulaşmadan önce geçilmesi gereken son yer, Anadolu'nun 7 km açığında yer alan Tenedos adasıdır (Şekil 1). Ege'den Karadeniz'e yönelen ya da tersi yönde seyreden gemilerin güvenliğini garanti altına almak, Tenedos hesaba katılmaksızın düşünülemezdi. Çünkü Tenedos, Erken Tunç Çağı'ndan beri Hellespontos'u geçmek için uygun rüzgâr koşullarını bekleyen gemilere güvenli bir liman sunmaktaydı (Takaoğlu ve Yaman, 2019: 321; Takaoğlu ve Atabay, 2021: 12).

[1] Harita, Doç. Dr. A. Onur Bamyacı'nın sağladığı altlık üzerinde kuğu grubu seramiklerin yayınlanmış örnekleri dikkate alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir. Yazar kendisine teşekkürlerini sunar. Noktalar yerleşimlerin yaklaşık konumlarını temsil etmektedir.

[2] Körpe ve Yavuz, Sigeion'un olası kuruluş nedenleri arasında gemi yapımında kullanılacak İda kerestesinin taşınmasını da önerir.

Şekil 2. Tenedos Nekropolisi'nin 2022 yılı kazıları sonrası ortofotosu (Tenedos Kazı Arşivi).

Antik Tenedos'un yer aldığı ada, bugün Çanakkale İli'nin bir ilçesi olan Bozcaada'dır. Erken Tunç Çağı'na kadar giden eski yerleşimin büyük bölümü adanın doğusundaki modern yerleşimin altında kalmıştır. (Sevinç ve Takaoğlu, 2004) Tenedos'taki en kapsamlı kazılar, feribot iskelesinin yaklaşık 700 m güneybatısında yer alan nekropolis alanında 1959'dan 2000'li yılların başlarına kadar İstanbul ve Çanakkale Arkeoloji Müzeleri tarafından aralıklarla kurtarma kazıları şeklinde yapılmıştır (Takaoğlu, 2017; Takaoğlu ve Yaman, 2019) (Şekil 2). İlk sistematik kazılar ise 2021 yılında Prof. Dr. Turan Takaoğlu başkanlığındaki bir ekiple bu makalenin yazarının da katılımıyla başlatılmıştır (Takaoğlu, 2023; Takaoğlu vd., 2024).

Nekropoliste şimdiye kadar yapılan kazılar, Geç Geometrik'ten Hellenistik Dönem içlerine kadar Tenedoslular'ın ölü gömme gelenekleri ve maddi kültürünün gelişim-değişiminin anlaşılmasına önemli katkılar sunmuştur. Seramik kap buluntuları odağında bakıldığında kazılarda elde edilen verilere göre MÖ 8. yüzyıldan MÖ 7. yüzyılın ortaları / sonlarına kadar mezarlara ağırlıklı olarak yerel / bölgesel üretimlerin bırakıldığı, MÖ 7. yüzyılın ortaları ve özellikle sonlarından itibaren bunlarla birlikte özellikle Korinth kökenli ithal kapların mezarlarda önemli oranda arttığı belirlenmiştir (Arslan ve Sevinç, 2003; Takaoğlu ve Yaman, 2019). Atina ürünlerinin Tenedos mezarlarında MÖ 6. yüzyılın sonlarında ve sonraki yüzyılın başlarında yoğunlaştığı görülse de (Özkan, 1993: 216) ne zaman başladığı henüz bilinmemektedir.

Atina kentinin Hellespontos girişinde kolonizasyon faaliyetleri yürüttüğü MÖ 6. yüzyılda Tenedoslular, mezarlarına bazen diğer objeler yanında siyah boya ile siluet teknikte hızlı ve özensiz yapılmış su kuşu (kuğu?) ve kedigiller ile bezenmiş skyphos ve lekane dışında bezeme tekniği bakımından bunları anımsatır şekilde özensiz süsleme öğeleri ile bezenmiş phiale, kapak ve krateriskos türü minyatür seramik kaplar bırakmışlardır. Bu kapların hayvan figürlü olanları taşıdıkları kuğu/su kuşu figürlerinden dolayı literatürde "Kuğu Grubu" olarak sınıflandırılırken (Beazley, 1944: 55-57) basit süsleme ögeleri ile bezenmiş olanları söz konusu grupla ilişkilendirilmiştir (Aslan vd., 2019: 227).

Tenedos'ta 1960'lardaki müze kurtarma kazılarında ele geçtikten sonra Troya Müzesi (eski Çanakkale Arkeoloji Müzesi) depolarında koruma altına alınanların yanı sıra 2021 yılında başlatılan yeni kazılarda ele geçen Kuğu Grubu ve ilişkili seramikleri tanıtarak konuyla ilgili literatüre katkı sağlamak bu çalışmanın ana amacıdır. Çalışmada Kuğu Grubu seramiklerinin literatürdeki yeri konusunda bilgi verildikten sonra Tenedos örneklerinin yapısal (biçim, kil ve bezeme teknikleri) ve taşıdıkları bezemelerin stilistik özellikleri tanımlanarak diğer yerleşimlerde bulunan ilişkili örnekler ile benzerlik ve farklılıklar ortaya konur. İncelenen

eserlerin mezar kontekstleri bilinenleri bu bağlamda tarihlenir. İlk müze kurtarma kazılarında ele geçen örneklerin tarihlenmelerinde hem yeni kazılarda bulunan örnekler (2021-2024) hem de diğer yerleşimlerde ele geçenlerle analojiler kullanılır. Bölgesel boyalı seramiklerin temsilcilerinden olan "Kuğu Grubu" ve ilişkili seramiklerin Tenedos örnekleri; Arkaik Dönem'e ait bu seramik grubunun tipoloji, kronoloji ve bezeme repertuvarının çeşitlenmesine yeni katkılar sağlamaktadır.

2. Kuğu Grubu

Yunanistan, Kuzeybatı Anadolu, Kuzey Ege, İtalya, Trakya ve Karadeniz'in kuzeyinde MÖ 6. yüzyılda yayılım gösterdiği bilinen, siluet su kuşları ya da bunlara eşlik eden panter figürleri ile bezenmiş çeşitli minyatür seramik kap, Beazley'in çalışmasının ardından arkeoloji literatürüne "Kuğu Grubu" olarak geçmiştir (Beazley, 1944: 55-57; Boardman, 1997: 179; Utili, 1999: 31-33; Aslan, 2009; Aslan vd., 2019: 227-230). Kapların gövdelerinde yer verilen kuş figürleri genellikle kuğu olarak tanımlanmakla birlikte bunların kaz ve ördek gibi farkı kuş türlerinden olabileceği de ileri sürülmüştür (Aslan, 2009: 54). Bu üslupta bezenmiş en yaygın kap biçimleri olan skyphoslar ve lekanelerin gövdelerine kuşlar genellikle baş aşağı gelecek şekilde yerleştirilmiş, bu figürlerden kalan boşluklar ise çizgi ve nokta grupları ile doldurulmuş hem kuşlar hem de doldurma bezemeler özensiz çalışılmıştır. Attika üretimlerinin detayları sıklıkla kırmızı boya ile vurgulanmıştır (Beazley, 1944: 55). Phialelerde daha çeşitli motifler tercih edilirken bazen kabın merkezi kuğu / su kuşu figürleriyle çevrelenmiş, bazen de yalnız nokta, yaprak ve çizgi bandı gibi bezeme ögelerinin kombinasyonlarından oluşan daha basit kompozisyonlar tercih edilmiştir (Aslan vd., 2019: 227).

Kuğu Grubu'nda ele alınan seramikleri çalışan araştırmacılar, bunların bir bölümünün Atina'nın Hellespontos'taki kolonilerinde üretildiği görüşünde birleşmektedir (Gropengiesser, 1970: 45; Boardman, 1981: 313; Utili, 1999: 29-33[3]; Aslan vd., 2019: 230). Taşıdıkları bezeme üsluplarıyla benzeşen örneklerin Sigeion, Elaious ve yakın çevresindeki yerleşimlerde (Troia, Maydos Kilisetepe Höyüğü, Hanay Tepe (Thymbra), Beşik Tepe, Akça Köy, Ballıdağ (Gentinos?), Dardanos, Rhoiteion, Parion[4]; Güney Troas'ta Assos, Antandros[5] ve Lemnos adasında Hephaestia ve Myrina) görülmesi bu önerinin dayanağını oluşturmaktadır (Aslan vd., 2019: 229-230).[6] Lemnos buluntularını inceleyen L. Beschi, Atina'nın kolonileri olan Sigeion ve Elaious'a yalnızca ithal çanak-çömleğin gelmediğini, aynı zamanda bu kentler ve yakın çevresinde taklitlerin de üretildiğini ileri sürer (Beschi, 2007: 121). Troia'da bulunmuş örnekleri diğer yerleşimlerden yayınlananlar ile karşılaştıran C. Aslan, hızlı yapılmış özensiz dekorasyonlarıyla öne çıkan Kuzeybatı Anadolu / Troas merkezli bölgesel bir üslubun varlığına vurgu yaparak taşıdıkları bezeme detaylarından dolayı Assos ve Pitane'nin ayrı üretim merkezleri, Sigeion'un ise bu kapların üretim ve yerel uyarlamalarının yapıldığı merkez olabileceğini önerir (Aslan vd., 2019: 230).

Buluntu bağlamlarından yola çıkılarak Kuğu Grubu'nun yoğun üretim dönemi için MÖ 575-500 yılları kabul edilmektedir: Yunanistan'da ele geçenler başta olmak üzere İtalya, Karadeniz'in kuzeyi ve Samos'ta bulunanları değerlendiren Beazley, Phaleron'da MÖ 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen kontekstte ele geçen bir örnek ile Pontos Olbiası'ndaki bir mezarda bulunan MÖ 6. yüzyılın sonlarına ait bir lekane dışındaki örneklerin genel olarak MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı (özellikle ikinci çeyreği) ve ortalarının hemen sonrasına ait olabileceğini belirtmiştir (Beazley, 1944: 57). Boardman, kullanılan kap biçimlerinden yola çıkarak bu grubu MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren tarihlemiştir (Boardman, 1981: 313; Boardman, 1997: 179). Assos Batı Nekropolis buluntuları F. Utili tarafından MÖ 590-520 yıllarına (Utili 1999: 32, no. 256-269, 272, 275, 277-279, 413-414, 508?, 511-512); çoğunlukla Aşağı Kutsal Alan'da ele geçen Troia örnekleri ise C. Aslan tarafından MÖ 6. yüzyılın ilk yarısından MÖ 480 civarına kadar tarihlenmiş ve MÖ 6. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar yaygın olduklarına vurgu yapılmıştır (Aslan, 2009: 55; Aslan vd., 2019: 230).

---

[3] F. Utili bu seramikleri üreten atölyeyi "äolisch-attischen Werkstatt" (Aeol-Attik Atölye) olarak adlandırır.

[4] Parion'da ek kırmızı boya kullanımı olan bir Kuğu Grubu skyphosu bulunmuştur. Dr. Öğretim Üyesi Büşra Elif Kasapoğlu ile kişisel iletişim. Yazar söz konusu eserin bilgilerini paylaşan Dr. Öğretim Üyesi Büşra Elif Kasapoğlu'na teşekkürlerini sunar

[5] Bursa Müze Müdürlüğü'nün Melis Nekropolü'nde yaptığı kurtarma kazılarında 1995 yılında MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir pithos mezar içinde üzerinde siluet ve ek kırmızı boya ile yapılmış kuğular ve doldurma çizgi bezeklerin olduğu bir Kuğu Grubu lekanesi bulunmuştur. (Antandros Kazı Env. No.: 1319. Prof. Dr. Yasemin Polat ile kişisel iletişim. Yazar söz konusu eserin bilgilerini paylaşan Prof. Dr. Yasemin Polat'a teşekkürlerini sunar).

[6] Antandros ve Parion dışındaki verilere ilişkin güncel literatür C. Aslan tarafından sunulmuştur.

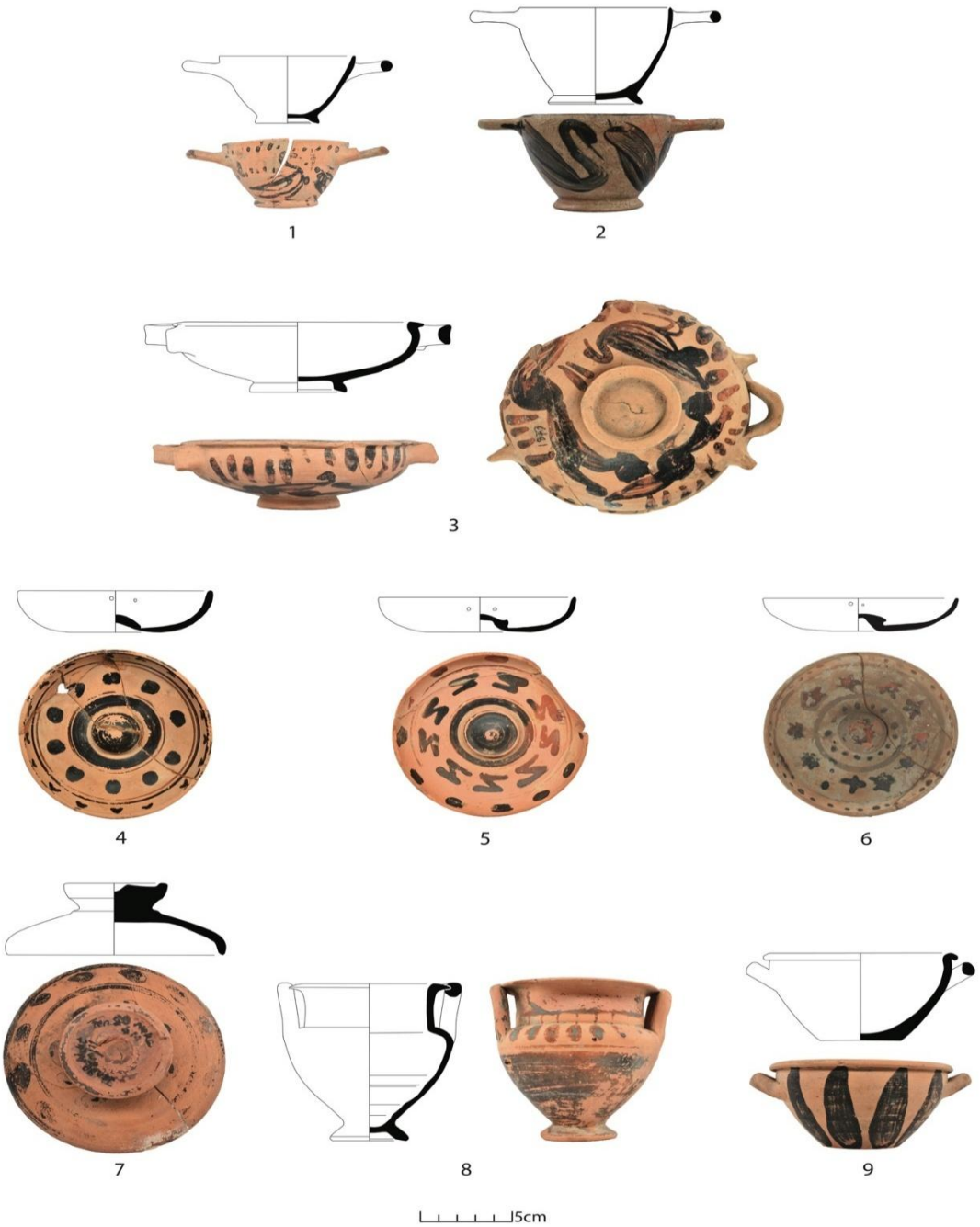

Şekil 3. Kuğu Grubu Seramikler (Fotoğraflar Troya Müzesi arşivinden yazar tarafından düzenlenmiştir.)

Şekil 3 Katalog:

1. Skyphos (Şekil 3.1). Ten. 1962 yılı kazısı, Troya Mü. Env. No: 1871. Y: 3,8 cm; A: 6,4 cm; K: 3,3 cm. Kil: 2.5YR 6/6 (açık kırmızı). Yüzey: dışta kilin sulandırılması ile elde edilen 5YR 7/6 (kırmızımsı sarı) ince astar üzerinde 10YR 2/1 (siyah) boya bezeme. İç, tümüyle dıştaki bezemelerin renginde özensiz boyalı.
2. Skyphos (Şekil 3.2). Ten. 2023 yılı kazısı, M23-7, Troya Mü. Env. No: 17233. Y: 5,3 cm; A: 7,5 cm; K: 4,3 cm. Yüzey: 5 YR 6/4 (açık kırmızımsı kahve) hafif parlak astar üzerine 2.5 Y 2.5/1 (siyah) bezeme. İç, dıştaki bezemelerin renginde boyalı. İç ve dışta yoğun minik gümüş mika/kuvars.

3. Lekane (Şekil 3.3). Ten. 1962 yılı kazısı, Troya Mü. Env. No: 1873. Yay.: Özkan, 1993, 102, kat. no. 254. Y: 4 cm; A: 12,2 cm; K: 4,2/4,6 cm. Kil: 2.5YR 7/4 (açık kırmızımsı kahverengi). Yüzey: dışta kilin sulandırılması ile elde edilen 7.5YR 7/6 (kırmızımsı sarı) ince astar üzerine 7.5YR 4/8 (kırmızı) ve 2.5YR 2.5/1 (siyah) alacalı bezeme. Tümüyle dıştaki bezemelerin renginde özensiz boyalı iç yüzeyde yoğun miktarda minik gümüş mika/kuvars.
4. Phiale (Şekil 3.4). Ten. 1962 yılı kazısı, Troya Mü. Env. No: 1874 (M26/143). Y: yak. 2,4 cm (çarpık); A: yak. 9,4 cm (çarpık); Kil: az gümüş mika/kuvars katkılı 7.5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı). Yüzey: içte ince 7.5YR 7/6 (kırmızımsı sarı) astar üzerine hafif parlak 2.5YR 4/8 (kırmızı), 7.5YR 2.5/5 (siyah) boya bezeme. Çok az miktarda taşçık görülen dış yüzey astarsız.
5. Phiale (Şekil 3.5). Ten. 1962 yılı kazısı, Troya Mü. Env. No: 1970 (M26/144). Y.: 2 cm; A.: 9,2 cm; Kil: 2.5YR 5/6 (kırmızı). Yüzey: içte 2.5YR 6/6 (açık kırmızı) ince astar üzerine hafif parlak yer yer 2.5YR 4/8 (kırmızı), 2.5YR 2.5/1 (kırmızımsı siyah) boya bezeme. Çok az miktarda taşçık görülen dış yüzey astarsız. Tüm yüzeyde çok az minik gümüş mika/kuvars.
6. Phiale (Şekil 3.6). Ten. 2024 yılı kazısı, M24-2, Ten. Kazı. Env. No.: TND 24-7. Y.: 1,9 cm; A.: 9,4 cm; Kil: 7.5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı). Yüzey: içte ince 7.5YR 7/6 (kırmızımsı sarı) astar üzerine hafif parlak 2.5YR 4/8 (kırmızı), 7.5YR 2.5/5 (siyah) boya bezeme. Çok az miktarda beyaz içerik görülen dış yüzey astarsız.
7. Kapak (Şekil 3.7). Ten. 1990 yılı kazısı, Troya Mü. Env. No: 6453 (1990 - M6.11); Yay.: Özkan, 1993, 102, kat. no. 253. Y: 4 cm; A: 10,2 cm; Tut.: 4,7 cm; Kil: 5YR 7/6 (kırmızımsı sarı). Yüzey: dışta 5YR 6/4 (açık kırmızımsı kahverengi) yer yer dökük hafif parlak 2.5YR 2.5/1 (siyah), tutamağın üzerinde yer yer 2.5YR 4/6 (kırmızı) boya bezeme. Tüm yüzeyde yoğun minik gümüş mika/kuvars. Astar belirlenemedi.
8. Krateriskos (Şekil 3.8). Ten. 1962 yılı kazısı, Troya Mü. Env. No: 1888, (M26/141); Y: 9 cm; A: 8 cm; K: 3,9 cm: Kil: belirlenemedi. Yüzey: dışta 5YR 6/6 (kırmızımsı sarı) yüzey üzerine 5YR 2.5/1 (siyah), 2.5YR 3/3 (koyu kırmızımsı kahve ve 2.5YR 5/6 (kırmızı) alacalı bezeme. İçte boyun-gövde birleşimine kadar olan üst alan bezeme renginde boyalı. Yüzeyde yoğun minik gümüş mika / kuvars tanecikleri.
9. Skyphos (Şekil 3.9). Ten. 1962 yılı kazısı, Troya Mü. Env. No: 1869, (M8/16); Y: 4,9 cm; A: 9,4 cm; K: 4 cm; Kil: belirlenemedi. Yüzey: kabın dış yüzeyinde aletle yapılmış rötuş izleri; dışta 7.5 YR 7/4 (pembe) ince astar (fırça izleri) üzerine hafif parlak 7.5YR 2.5/1 (siyah) bezeme. İçin tamamı bezemelerin renginde boyalı.

3. Tenedos'tan Kuğu Grubu ve İlişkili Seramik Kaplar

Tenedos Nekropolisi'ndeki eski müze kurtarma kazıları ve 2021 yılında başlatılan yeni kazılarda ele geçen Kuğu Grubu ve bu grup ile ilişkili seramikler arasında minyatür boyutlu üç adet skyphos, bir lekane, üç phiale, bir kapak ve bir krateriskos tipi kap yer almaktadır (**Şekil 3**). Bunlardan 1990 yılında gün yüzüne çıkarıldıktan sonra 6 numarası verilen mezarda ele geçen kapak (**Şekil 3.7**), 2023 yılı kazılarında bir amphora mezarda (M23-7) ele geçen skyphos (**Şekil 3.2**) ve 2024 yılı kazılarında kesme taş örgü mezarda ele geçen phiale (**Şekil 3.6**) dışındakiler müze envanterine 1962 yılında kaydedilmiş olup bulundukları mezarlar kayıtlarda yer almamaktadır. Lekane ve kapak (**Şekil 3.3,7**), Turhan Özkan'ın 1993 yılında bitirdiği doktora tezi malzemesi içinde yer bulmuştur (Özkan, 1993: 102, kat. no. 253-254). Araştırmacı lekane'yi Kuğu Grubu'nda sınıflandırmış, kapağı ise Tenedos'un yerel ürünleri arasında ele almıştır (Özkan, 1993: 172).

3.1. Skyphos (Şekil 3.1- 2)

Tenedos Nekropolisi'nde ele geçen iki skyphos (**Şekil. 3.1-2**) bezeme kompozisyonlarının detaylarındaki farklılıklara rağmen hem morfolojileri hem de genel bezeme şemaları bakımından Hellespontos girişinde ele geçen tipik Kuğu Grubu örnekleri ile ilişkilidir.
1962 yılında müze envanterine kaydedilen birinci skyphosun (**Şekil 3.1**) Tenedos'ta ele geçtiği mezar bilinmemektedir. Skyphos, yuvarlatılmış dudakla sonlanan derin, hafif dışbükey ters konik gövdeli, tabanı içe eğimli yapılmış hafif dışa çekik halka kaideli, ağzın hemen altından hafif içe eğimli karşılıklı bağlanmış çift yatay kulpludur. İçeriklerinden arındırılmış olan kili pişirilmesinin ardından kırmızı rengini[7] almıştır. Gövdesinin dış yüzünde kilin sulandırılması ile elde edildiği tahmin edilen kırmızımsı sarı ince astar üzerine siyah renkte arka arkaya dizilmiş sağa yönelik üç adet siluet su kuşu/kuğu işlidir. Kuşlar, çizgisel üslupta, doğal

[7] Tüm renk tanımlamalarında Munsell (2009 Revised / 2018 Production) kataloğu kullanılmıştır.

duruş pozisyonlarıyla (baş aşağı değil) verilmiştir. Kabın gövdesinde kuşlardan kalan boşluklar kısa fırça darbeleriyle yapılmış nokta ve sağa doğru hafif eğik kısa çizgi dizileriyle özensiz şekilde doldurulmuştur. Kabın içi, bezemelerin renginde özensiz şekilde boyanmıştır. Bu skyphos ile benzer kompozisyonda bezeli skyphoslar Sigeion (Schäfer, 2009: 11, res. 12- Arkaik Dönem), Troia (Aslan vd., 2019: pl. 60-61, no. 538-553/554- MÖ 6. yüzyılının ilk yarısı – MÖ 480 civarı) ve Lemnos-Myrina'da (Beschi, 2007: 170, Tav. XVIII, b-c- MÖ 6. yy.'ın ikinci yarısı) ele geçmiş olsa da bunlardaki kuşların gövdeleri Tenedos örneğinden faklı olarak tümüyle siyaha boyanmıştır.

Birinciyle benzer form özellikleri gösteren ikinci skyphos (**Şekil 3.2**), 2023 yılı kazılarında nekropolisteki bir amphora mezarda ele geçmiştir.[8] Skyphosun gövdesi, açık kırmızımsı kahverengi hafif parlak astar üzerine siyah renkli boya ile sağa bakan su kuşu dizisiyle bezenmiş olup geriye kalan boşluklarda doldurma bezek kullanılmamıştır. Kuşlar, olasılıkla su yüzeyindeki görünümlerini betimler şekilde bilinçli olarak bacaksız verilmiştir. Kabın içi dıştaki bezemelerin renginde üstünkörü boyalı olup çark dönerken sürülen fırçanın izleri burada helezonik bir görünüm bırakmıştır. Skyphosun bulunduğu mezarda MÖ 6. yüzyıl ortalarına kadar tarihlenen "quatrefoil" bezemeli bir Korinth aryballosu[9], bir siyah firnisli ayaklı kyliks, bir yerel gri kadeh ve bir metal strigilis ele geçmiştir. Tek gömünün yapıldığı bu mezarda bulunan aryballos ve ayaklı kyliksten yola çıkılarak gömünün MÖ 6. yüzyıla ait olduğu -olasılıkla yüzyılın ortaları- söylenebilir.

3.2. Lekane (Şekil 3.3)

Tenedos lekanesi, sivriltilmiş dudak ile sonlanan tablası aşağı eğimli dışa dönük ağızlı, hafif şişkin yayvan gövdeli, gövdeye dudağın hemen altından karşılıklı şekilde bağlanmış yassı kesitli yatay "omega" kulplu ve tabanı içe eğimli halka kaidelidir. Gövdesinin dış yüzünün alt bölümünde açık kırmızımsı sarı ince astar üzerinde siluet teknikte siyah / kırmızımsı siyah renkli boya ile işlenmiş baş aşağı pozisyonda koşan iki kedigil (panter?) ve yine aynı pozisyonda ayakta duran bir kuş yer almaktadır. Kuşun gövdesinde görülen yatay çizgiler büyük olasılıkla kanadını temsil etmektedir. Kabın üst gövdesinde kedigil ve kuş figürlerinden kalan boşluklar düzensiz fırça darbeleriyle yapılmış dikey çizgi dizileriyle üstünkörü doldurulmuştur. Kabın ağız tablası ve iç yüzeyi, figürlerde kullanılan boya ile üstünkörü kaplanmıştır. İnce sürülmesinden dolayı boya kabın pişirilmesinin ardından kırmızı / kırmızımsı siyah rengini almıştır. İç yüzeyde minik gümüş mika / kuvars içeriği dikkati çekmektedir.

Müze envanterine 1962 yılında kaydedilen lekane, Turhan Özkan tarafından değerlendirilmiş olsa da bulunduğu mezar araştırmacı tarafından belirlenememiştir (Özkan, 1993: 39, 102, kat. no. 254). Tenedos lekanesindeki gibi panter ve su kuşunun birlikte işlendiği kompozisyona Elaious'ta rastlanır (Waiblinger, 1978: 851, fig. 5). Fakat, Elaious'taki figürler Tenedos lekanesinden farklı olarak skyphos üzerinde işlenmiş, figürlerin detayları kazıma çizgilerle verilmiş, boşluklarda doldurma bezek olarak dikey çizgi dışında çember içine alınmış noktalar kullanılmıştır. Kedigil (panter?) figürlerinin kullanıldığı kompozisyon, Lemnos – Myrina'da MÖ 550 civarına tarihlenen bir lekaneye ait parçalarda izlenir (Beschi, 2007: 170, Tav. XVIII d-f.). Buradaki kabın tam profili sağlam olmadığından panterlere Tenedos lekanesindeki gibi kuş figürünün eşlik edip etmediği bilinmemektedir. Ayrıca kedigil detaylarının kazıma çizgi ile verilmesi Tenedos lekanesindeki işlenişten farklılık göstermektedir.

4. Kuğu Grubu İlişkili Seramik Kaplar

Troia'da ele geçen "Kuğu Grubu" stilinde bezeli skyphos ve lekaneleri inceleyen C. Aslan bunların dışında bir grup phialenin kuğular ile bezendiğini tespit etmiştir. Söz konusu kapları Kuğu Grubu kapsamında değerlendiren Aslan, kuğu bezemeli olmamasına rağmen söz konusu phialeler ile biçim, kil ve boyama tekniği bakımından benzer olan bir grup phiale ve tabağı da aynı gruba dahil etmiştir. Bunların bazılarında şematik kuğular, kaplumbağa benzeri yaratık, vahşi keçi/at gibi hayvan figürleri yer alırken bazılarında ise yalnızca doldurma bezeklerin (rozet, artı (+), basamak/ters "Z", nokta, kısa çizgi diziler, dalga ve göz yaşı (damla/yaprak) motifleri) farklı kombinasyonlar ile işlendiği örnekler de olabilmektedir (Aslan vd., 2019: 227).

[8] İlgili mezar (M23.7) konusunda ön bilgi, 2024 yılı Kazı Sonuçları Toplantısı'nda 2023 yılı kazı çalışmamaları raporu kapsamında Prof. Dr. Turan Takaoğlu tarafından sunulmuş olup 2025 yılında yayınlanacaktır.

[9] Quatrefoil bezemeli Korinth aryballosları için bkz. Payne, 1931: 320-321.

Tenedos buluntusu üç phiale (Şekil 3.4-6) ve bir kapak (Şekil 3.7) taşıdıkları bezeme kompozisyon detaylarındaki farklılıklara rağmen siluet üslupta bezenmeleri açısından söz konusu Troia örneklerini anımsatmaktadır. Phialeler ve kapak bu çalışmada C. Aslan'ın yaklaşımından yola çıkılarak Kuğu Grubu ile ilişkilendirilmiştir. Bunların dışında birer kratersikos ve düz dipli bir skyphos hem minyatür boyutları ve kil-yüzey karakterleri hem de phialeler ve kapak gibi siluet üslupta bezeli olmalarından dolayı Kuğu Grubu ilişkili seramikler arasında değerlendirilmiştir.

4.1. Phialeler (Şekil 3.4-6) ve Kapak (Şekil 3.7)

Tenedos nekropolisinde Kuğu Grubu tekniğinde bezenmiş üç phiale tespit edilmiştir. Phialeler, hafif inceltilip yuvarlatılmış dudak ile sonlanan yayvan küresel gövdeli ve tondoları omphalosludur. Birinci phialenin **(Şekil 3.4)** omphalosunun kenarları hafifçe düzleştirilmiş küresel, ikinci ve üçüncüsününki **(Şekil 3.5,6)** kenarı dışa şişkin profilli yapılmıştır. Bezemeler iç yüzlerde pişirilmesinin ardından açık kırmızı ve kırmızımsı sarı tonlara dönen ince astar üzerine siyah boya ile işlenmiştir. Birinci phialedeki bezeme kompozisyonu, omphalosu çevreleyen kalın ve ince bantlar arasında birer sıra nokta (●) ve yaprak (♥) dizisinden oluşmaktadır. Nokta dizisi gövdeye yaprak dizisi ise ağız kenarına konumlandırılmıştır. Birincisiyle benzer yerleştirme düzenine sahip ikinci phialede gövdede nokta yerine ters "Z" (⧖), ağız kenarında ise yaprak yerine nokta tercih edilmiştir. Üçüncü phialede ise sırasıyla nokta, rozet/artı (✦ , ✦) ve nokta dizisi işlenmiştir. Söz konusu phiale 2024 yılı kazılarında, MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreği ile MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısının çeşitli dilimlerine tarihlenen Korinth aryballosları (Geç Protokorinth, Savaşçı grubu, quatrefoil grubu)[10], Attik kyliksler (Droop, stemmles, Acrocup), yerel gri olpe, dokuma tezgâh ağırlığı, iğ ağırlığı, scarabe biçimli bir mühür/takı, demir bıçak gibi buluntuların olduğu çoklu gömüye sahip bir mezarda ele geçmiştir.

Kapak **(Şekil 3.7)**, dudağı içe eğimli hafif içe dönük ağızlı, yayvan gövdeli, üst-orta kısmı çukurlaştırılarak kenarı tıpkı bir halka kaide gibi düzenlenmiş ters-konik tutamaklıdır. Kapağın dış yüzünde işlenmiş olan nokta ve bant dizilerinden oluşan bezemeler, boyanın bazı alanlarda daha ince uygulanması nedeniyle açık kırmızımsı kahverengi, kırmızı ve siyah renklidir. Kabın tüm yüzeyinde yoğun minik gümüş mika / kuvars katkısı belirgindir. Kapağın bulunduğu mezar, T. Özkan tarafından semerdam biçimli bir kapak ile örtülmüş "Monolitik Taş Lahit" olarak tanımlanmıştır (Özkan, 1993: 198-199). Bu mezarı, "Tenedos'ta bulunan mezarlar içinde en zengin kontekste sahip olanı" olarak niteleyen Özkan, iskeletin eriyerek aşırı tahrip olmuş biçimde gün yüzüne çıktığını bildirmiştir. Mezarda makaleye konu kapak dışında MÖ 510 – 400 yıllarının çeşitli dilimlerine tarihlen kyliksler, bolsallar, skyphoslar, krem kabı, bodur lekythos gibi seramik kaplar yanında protom, mask ve figürinlerden oluşan pişmiş topraktan üretilmiş plastik eserlerin ele geçtiği anlaşılmaktadır.[11] Kapak, biçimsel olarak benzeşen MÖ 450 ve 400 yıllarına tarihli daha büyük boyutlu (17, 18,3 cm) Atina buluntusu iki kapak ile karşılaştırılabilir (Sparkes vd., 1970: fig. 11, no. 1236, 1239).

Tenedos phialeleri ve kapağındaki nokta, rozet/artı (+) ve ters "Z" / basamak süslemelerine Troia ve Assos'ta ele geçen kaplarda farklı kompozisyonlar içerisinde rastlanmaktadır.[12] Tenedos buluntuları ise bezeme kompozisyonlarının bu ögelerin farklı kombinasyonlarıyla oluşturulması bakımından özgündür.

4.2. Krateriskos (Şekil 3.8)

Kuğu Grubu ile ilişkili olduğu değerlendirilen başka bir seramik kap 1962 yılında müze envanterine kaydedilen bir krateriskostur. Krateriskos, tablası aşağı eğimli dışa dönük ağızlı, uzun silindirik boyunlu, hafif dışbükey konik-omuzdan şişkin gövdeli, omuzdan dışa doğru hafif eğilerek ağız kenarına yaslanan yuvarlak kesitli karşılıklı iki sepet kulplu, tabanı içe eğimli yüksekçe konik kaidelidir. Dış yüzü ağızdan boynun alt seviyelerine ve kaide seviyesinden kulpların gövdeye birleştiği seviyenin hemen altına kadar siyah boyalıdır. Omuz ve boynun alt seviyelerini kapsayan alan rezerve bırakılmıştır. Boyalı alttaki alan ile kulpların birleştiği seviye

[10] Bunların dışındaki iki küresel gövdeli aryballosun üzerindeki bezemeler belirgin değildir.

[11] Eser listesi için bkz. Özkan, 1993: 22. Mezar buluntularının tarihi için bkz. A.g.e., Çizelge 1.

[12] Bu öğeler kuğu figürlü kaplarda doldurma bezek ya da bizzat kompozisyonun kendisi olarak kullanılabilirler. Troia'da ters "z" / "basamak deseni" için bkz. Aslan vd. 2019: pl. 61, 65, no. 552, 582. Assos lekanesinde kullanılan bu süsleme için bkz. Utili, 1999: abb. 15, no. 259. Nokta süslemesi için bkz. Aslan vd., 2019: pl. 64-65, no. 574, 576, 584. Troia'daki Rozet / artı (+) süslemesi için bkz. Aslan vd., 2019: pl. 64, no. 575, 580, 581. Assos'taki aynı süsleme için bkz. Utili 1999: abb. 15-16, no. 258, 270.

arasında ince yatay bir bant yer alır. Kulplar arasında, boynun alt seviyeleri ile ince bant arasında kalan rezerve alanda dikey ince çizgilere bağlı dil / taç yaprağı dizileri işlenmiştir. Kabın iç yüzü boyun ile gövdenin birleşme seviyesine kadar dıştaki süslemelerin renginde boyalıdır. Kabın yüzeyinde yoğun miktarda minik gümüş mika/kuvars içeriği dikkat çekmektedir.

Anadolu'nun batısında yer alan farklı merkezlerdeki seramik atölyeleri MÖ 6. yüzyılda dönemin modaları çerçevesinde birbirilerinden farklı tekniklerde krateriskos boyamışlardır. Tenedos krateriskosunun barındırdığı bezeme şeması bu modanın bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bezeme kompozisyonu bakımından Tenedos krateriskosu ile paralellik kurulabilecek krateriskoslardan biri Pitane'de bulunmuş olup İon "hayvan frizi ve siyah figür" seramikleri içinde sınıflandırılmıştır (İren 2003, Taf. 68, no. 336, Tabele 1). Söz konusu kapta işlenmiş boya bant ve omuzdan sarkan "damla" dizisiyle oluşturulan kompozisyon Tenedos krateriskosunu anımsatsa da omuzdaki damla dizisinin beyaz boya üzerine yapılması farklılık oluşturmaktadır. Tenedos örneği Pitane buluntusu dışında, minyatür boyut ve bezeme şeması (kabın alt bölümünün boyalı, rezerve bırakılan omuz bölümünde taç yaprak dizisiyle dekore edilmiş olması) bakımından benzer olan Daskyleion buluntusu bir krateriskos ile de karşılaştırılabilir (Gürtekin-Demir, 2002:126-127, fig. 13.58, 14b). Boyanan alanlarının kırmızı ve kahverengimsi-morumsu siyah metalik parlak renk tonlarıyla karakterize olması nedeniyle "Streaked Ware" (MÖ 7. – 6. yüzyıl) olarak sınıflandırılan bu kabın Lidya sütun-kraterinin Sardes dışındaki bir yerleşimde üretilmiş minyatür versiyonu olduğu değerlendirilmiştir (Gürtekin-Demir, 2002: 122-128,138). Tenedos krateriskosu ile ithal Daskyleion buluntusu arasında bezeme tekniği açısından olmasa da kap biçimi ve bezeme şeması açısından etkileşim açıktır. Tenedos krateriskosundaki bezeme kompozisyonunun en yakın benzeri F. Utili tarafından "Aeol-Attik Atölye"nin ürünlerinden olduğu değerlendirilen Assos Batı Nekropolisi'nde ele geçen bir krateriskosta görülmektedir (Utili, 1999: 227, 313, abb. 28.512). Tenedos krateriskosu, gövdedeki siyah boyalı alanın alt yarısında yatay çizgi bant ve üstteki rezerve alanda yer alan dil / taç yaprak dizisinin daha sık oluşu ve bunların ince çizgilere bağlı olmayışı gibi detay farklılıklarına rağmen genel kompozisyonu bakımından Assos krateriskosu (MÖ 540-520) ile benzerdir. Assos'ta ek olarak kuş ve nokta dizilerini de içeren bir destekli krater, bu tür kapların bazen Tenedos lekane ve skyphoslarında izelenen Kuğu Grubu'na uygun şekilde kuş ve nokta dizileriyle harmanlanan görece daha zengin kompozisyonları barındırabildiğini göstermektedir (Utili, 1999: 227, 313, abb. 28.511).

4.3. Kuğu Grubu İle İlişkili Diğer Örnek: Dil/Yaprak Bezemeli Skyphos (Şekil 3.9)

Yukarıda değinilen seramik kaplar dışında küçük boyutlu bir skyphos (**Şekil 3.9**) siyah renkli bezemeler ile dekore edilmiştir. Skyphos, yuvarlatılmış dudakla sonlanan dışa bükülmüş ağızlı, küresel gövdeli ve düz diplidir. Kabın dış yüzü pembe renkli ince astar üzerine dipten ağız kenarına kadar uzanan hafif parlak siyah renkli dil / yaprak dizisiyle çevrelenmiştir. Skyphoslar ve lekanede (**Şekil 3.1-3**) olduğu gibi bu kapta da iç yüzeyin tamamı dıştaki bezemelerin renginde özensiz şekilde boya ile kaplıdır. Fırça telleri hem iç hem de dıştaki boyada damarlı bir görünüm bırakmıştır. Kabın gövdesinin dış tarafında rötuşlarının spatül benzeri bir alet yardımıyla yapıldığını gösteren yatay düzeltme izleri mevcuttur.

Tenedos skyphosunun morfolojik açıdan birebir benzeriyle karşılaşılmasa da Atina Akropolis Müzesi envanterinde yer alan minyatür boyutu, düz dibi ve gövdeye yaklaşık kırk beş derecelik açıyla bağlanmış yatay kulplarıyla MÖ 520-480 yıllarına ait bir skyphosla benzerlik kurulabilir (The Acropolis Museum, 2024)

5. Genel Değerlendirme

Tenedos Nekropolisi'nde ele geçen skyphoslar, lekane, phialeler, kapak ve krateriskostan oluşan bir grup seramik siluet hayvan (kuğu ve panter?) ya da yalnızca nokta, rozet, ters "Z" çizgi bant ve yaprak süslemelerinden oluşan basit kompozisyonlar ile bezenmiştir. Eski müze kazıları ve 2023 ile 2024 kazılarında bulunan iki skyphos (**Şekil 3.1-2**), bir phiale (**Şekil 3.6**) ve bir kapak (**Şekil 3.7**) dışındakilerin kontekstleri müze kayıtlarından belirlenememiştir.

Skyphoslar, phialeler ve kapağın yükseklikleri 5,3 cm, ağız genişlikleri 12,2 cm, kaide genişlikleri 4,2/4,6 cm'yi aşmamaktadır. Kaplar, büyük taneciklerden arındırılmış kaliteli kilden hızlı dönen çarkta üretilmiş olup phialeler, skyphos ve kapakta çarkta çekilirken oluşan çarpıklıklar görülmektedir. Tümüyle sağlam olan krateriskos (**Şekil 3.8**) ve düz dipli skyphosun (**Şekil 3.9**) kil özellikleri detaylı incelenememiştir. Geriye kalanların kili kırmızı ve kırmızımsı sarı renklerde pişirilmiştir. Nokta bezekli phialenin (**Şekil 3.4)** kili çok

yoğun gümüş mika/kuvars ve çok az miktarda küçük taşçık (yak. 1 mm) katkılıdır. İki skyphos (**Şekil 3.1, 3.9**) dışındaki tüm kapların yüzeylerinde az ya da yoğun minik gümüş mika/kuvars katkısı karakteristiktir.

Kapak dışındaki tüm örneklerde yer alan bezemeler, kilin sulandırılması ile elde edildiği tahmin edilen kil rengi tonlarında ince astar üzerine boyanmıştır. Kapağın tamamı ve phialelerin figürsüz olan dış yüzeyleri astarsız bırakılmıştır. Hayvan figürlü skyphoslar ve lekanenin iç yüzeylerinin tamamı, krateriskosun boyun-gövde birleşim seviyesine kadar olan iç bölümü, dış yüzde işlenen bezemelerin rengi olan siyah renk ile üstünkörü boyanmıştır. Bu özensizlik nedeniyle fırçanın telleri, uygulandığı alanda damarlı/çizgisel bir doku bırakmıştır. Lekane pişirildikten sonra boyanın az sürüldüğü alanlar kırmızımsı kahverengimsi alacalı kalmıştır. Bunların aksine phialelerin dış, kapağın iç yüzü boyanmadan bırakılmıştır.

Seramikler Troia'da bulunanlar gibi genel itibariyle iki kompozisyonla bezenmiştir. Birincisi bu gruba adını veren karakteristiği olan hayvan figürlü kompozisyondur. İki skyphos (**Şekil 3.1-2**) ve lekanenin (**Şekil 3.3**) gövdelerinin dış yüzünde görülen bu kompozisyonda siluet görünümlü su kuşları ve kedigiller siyah boya ile hızlı ve özensiz işlenmiş, lekanedeki figürler gövdeye baş aşağı pozisyonda yerleştirilmiştir. Gövdede figürlerden kalan boşluklar düzensiz fırça darbeleriyle yapılmış kısa dikey çizgi ve nokta dizileriyle doldurulmuştur. İç yüzeyler, dıştaki figürlerin rengi olan kahverengimisi-siyahımsı boya ile kaplanmıştır.

Tenedos'taki birinci bezeme kompozisyonu, adaya yakın Hellespontos girişindeki Troia, Sigeion, Elaious ve Thymbria'nın yanı sıra Tenedos'un batısındaki Lemnos adasındakiler ile uyumludur. Fakat, birinci skyphostaki (**Şekil 3.1**) su kuşlarının gövde ve kanat hatlarının çizgisel işlenişi, ikinci skyphosta (**Şekil 3.2**) kuşların bacakları ve doldurma bezeklerin işlenmeden bırakılışı[13] ve lekanede kedigiller ile kuşun aynı kompozisyon içinde yer bulması gibi detaylar ayrı bir üslubun ürünleridir.

Tenedos'taki phialeler (**Şekil 3.4-6**), kapak (**Şekil 3.7**), krateriskos (**Şekil 3.8**) ve düz dipli skyphosta (**Şekil 3.9**) işlenmiş olan ikinci kompozisyonda farklı kalınlıklarda çizgi bantlar arasına nokta, yaprak, taç yaprak / dil, rozet ve ters "Z" dizileri yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon, bezeme ögeleri ve kombinasyonlardaki farklılıklara rağmen Troia'da phiale ve tabaklarda işlenenleri anımsatmaktadır (Aslan vd., 2019: 230). Detay farklılıkları Tenedos örneklerinin MÖ 5. yüzyılın içlerinde de üretilmeye devam etmiş olmalarıyla ilişkili olabilir. Bu kompozisyonun işlendiği kapağın (**Şekil 3.7**) Tenedos'ta 1990-M6'da MÖ 510-400 yıllarına tarihlenen buluntularla birlikte ele geçmesi bu olasılığı güçlendirmektedir. Krateriskosun tarihlenmesi için Assos Batı Nekropolisi'nde MÖ 540-520 yıllarına tarihlenen mezarda bulunan krateriskos referans olabilir.

Hellespontos'un girişindeki Atina kolonileri olan Elaious ve Sigeion'da ele geçenler, yüzeylerde daha sık ve fazla sayıda yerleştirilmiş kuşlarla karakterize olan Assos örnekleri ve arkeometrik analizlerin yerel ya da yakın çevrede yapıldıklarını gösterdiği Troia buluntuları; Kuğu Grubu seramiklerinin MÖ 6. yüzyılda Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da birden fazla merkezde üretildiklerini kanıtlamıştır. Tenedos buluntuları, Kuğu Grubu üslubunun yerel/bölgesel versiyonlarının Hellespontos ağzındaki atölyelerden çıktığı konusunda birleşen görüşlere destek sunmaktadır. Ayrıca Tenedos phialeler, lekane ve kapağında yer alan özgün bezeme kompozisyonları yanı sıra birinci skyphosta kuşların çizgisel tasarımları ve ikinci skyphosta kuşların bacaklarının işlenmeden bırakılarak figürlerden kalan boşluklarda dolgu bezek kullanılmaması ile öne çıkan detaylar, diğer yerleşimlerde bulunanlardan farklı özellikler gösterir.

Kuğu grubu ve ilişkili minyatür seramiklerin Troia'daki kutsal alanda Artemis, Kybele ya da Aphrodite'nin Kuzeybatı Anadolu versiyonu ile ilişkili bir ritüelin temsilcileri olabileceği ileri sürülmüştür (Aslan 2009, 54). Su kuşlarıyla bezenmiş bu kapların kutsal alanda yer alan su kuyularının yakında bulunmasının tesadüf olmayabileceği üzerinde durularak bu kapların suyla ilişkili bir ritüelin parçası olabilecekleri vurgulanmıştır (Aslan 2009, 57). Kuğu/su kuşu figürlerinin olduğu lekane ve/veya skyphoslar Elaius ve Assos gibi yerleşimlerde Tenedos'takiler gibi mezarlarda bulunmuşlardır.

Yunanistan'daki mezar kontekstlerinde Demir Çağı'ndan itibaren yer almaya başlayan (Luce 2011: 61) minyatür kapların Ege yerleşimlerindeki kutsal alan ve mezar ritüellerinde kullanımları MÖ 7. yüzyıldan itibaren artmıştır (Gimatzidis 2011; Barfoed 2018). Normal boyutlu versiyonlarına göre daha küçük boyutlu olan bu kaplar nekropolislerde çoğunlukla çocuk mezarlarında ele geçmiş olup ebeveynler tarafından mezarlara bırakılan sembolik anlamlı objeler olabilecekleri düşünülmektedir (Luce, 2011: 61-62). Antandros'ta bebek ve çocuk mezarlarına biberon, emzikli kaplar, olpe, minyatür skyphos, sivri dipli ve küresel gövdeli Korinth aryballosları, alabastron, İonia kyliksi ve rozetli kâse gibi seramikler, figürin, boncuk, aşık kemiği, deniz

[13] Seramiği boyayan usta, kuşun su yüzeyinde yüzer pozisyondaki görünümünden ilham almış olabilir.

kabuğu ve bronz küpeler gibi hediyelerin bırakıldığı tespit edilmiştir (Yağız, 2015: 710). Bunlar mezar sahibinin bireysel eşyaları ve mezar başında gerçekleştirilen sunular ile ilişkilendirilerek sınıflandırılmıştır (Yağız, 2015: 710). Benzer buluntulara Tenedos mezarlarında da rastlanmaktadır (Örneğin bkz. Takaoğlu 2023; Takaoğlu vd. 2024). Tenedos nekropolisindeki mezarların birçoğuna Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'in içlerine kadar çoklu gömü yapılmıştır (Özkan 1993: 210; Arslan ve Sevinç 2003; Takaoğlu 2023; Takaoğlu vd. 2024). Makaleye konu minyatür kaplar dışında Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem içlerine kadar bazı Tenedos mezarlarına Korinth kotyliskosu, kırmızı yüzeyli-astarsız hydria, amphoriskos, krateriskos, khous ve siyah firnisli ekhinus kâsesi gibi minyatür kaplar da bırakılmıştır. Kuğu bezemeli skyphoslardan biri (**Şekil 3.2**) bir çocuk mezarında ele geçmiştir. Bu mezarda ayrıca kaba üretilmiş tek renkli minyatür bir phiale de bulunmuştur. Kuğu grubu ilişkili phialelerden biri (**Şekil 3.6**) ise MÖ 7. yüzyıl ortalarından MÖ 5. yüzyıl içlerine kadar tekrar kullanımın olduğu başka bir mezarda dokuma tezgâh ağırlıklarının üzerine ters kapatılmış şekilde bulunmuştur. Phialenin mezardaki dokumacılıkla ilişkili buluntulardan dolayı bir kız çocuğu ile ilişkili olarak mezara bırakıldığı tahmin edilmektedir. Minyatür boyutlarından dolayı işlevsel olmayan bu kaplar muhtemelen Tenedos'ta mezara gömülen çocuk adına tanrı-tanrıçaya ebeveynleri tarafından adanan eşyalardı.

6. Sonuç

Tenedos mezarlarında bulunmuş siluet teknikte bezeli minyatür seramik kaplar bu çalışmada Kuğu Grubu altında incelenmiştir. Kaplar, Kuğu Grubu'nun form ve bezeme çeşitliliğini artırması yanında kronolojik gelişimlerinin anlaşılmasına da katkılar sunmaktadır. Seçilen kompozisyonlardan yola çıkılarak Tenedos Kuğu Grubu seramikleri genel anlamda iki grup altında toplanabilir. 1- Hayvanlı (su kuşu, kedigil) kompozisyon. 2- Yalnız süsleme ögeleriyle (nokta, rozet, yaprak, çizgi ve bant) oluşturulmuş kompozisyon. Birinci kompozisyonu taşıyan skyphos ve ikinci kompozisyona dahil olan kapağın ele geçtiği mezarlardaki buluntuların tarihleri ve geriye kalan örneklerin diğer yerleşimlerde ele geçenler ile karşılaştırmalı tarihlenmeleri, birinci kompozisyonu taşıyanların Tenedos'ta MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına kadar geriye gidebileceğini; ikinci kompozisyonu taşıyanların ise MÖ 5. yüzyıl içlerine kadar tarihlenebileceğini göstermektedir. Kuş ve panter? figürlerinin işlendiği Tenedos skyphoslar ve lekanesi her ne kadar taşıdıkları bezeme teknik ve kompozisyonlarıyla Hellespontos ağzında yoğunlaşan üsluba dahil olsalar da bezemelerin işlenişlerindeki detaylar bölgedeki (belki de Tenedos'ta) ayrı atölye ya da seramik ustalarının ürünleri olduklarını düşündürmektedir. Troia'da aşağı kutsal alandaki ritüeller ile ilişkili ele geçen phialeler Tenedos örnekleriyle aynı üslubun ürünleridir. Tenedos buluntuları, bu phialelerin mezar ritüllerine de dahil olabildiklerini göstermektedir. Henüz kazısı yapılmamış mezarların Kuğu Grubu ve ilişkili kapların hem biçim hem de kronolojileri ve bezeme kompozisyon repertuvarına yeni katkılar sağlayabilecek daha fazla örneği verme olasılığı yüksektir.

Teşekkür

Makaleye konu malzemenin yayınlanması konusunda verdikleri izinlerden dolayı Kazı Başkanı Prof. Dr. Turan Takaoğlu ve Troya Müzesi Müdürü Rıdvan Gölcük'e; müzede ihtiyaç duyulan çalışma ortamını hazırlayan başta uzman arkeologlar Musa Tombul ve Osman Çapalov olmak üzere tüm müze çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Kaynaklar

Arslan, N. ve Sevinç, N. (2003). Die eisenzeitlichen Gräber von Tenedos. *Istanbuler Mitteilungen* 53, 223-250.

Aslan, C. C. (2009). Swan Imagery at the West Sanctuary at Troia. Çiğdem Özkan Aygün (Ed.), *Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology*, Istanbul Technical University, 24-29 April 2007, *BAR International Series* 1900 içinde (54-60 ss.). Oxford.

Aslan, C., Lawall, M. ve Lynch, K. (2019). *Troy Excavation Project Final Reports, I.1, The West Sanctuary I: Iron Age – Classical*. Charles Brian Rose, Kathleen Lynch, Getzel Cohen (Eds.). *Studia Troica Monograph* 10, Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

Barfoed, S. (2018). The use of miniature pottery in Archaic-Hellenistic Greek sanctuaries. Considerations on terminology and ritual practice. *Opuscula* 11, 111-126.

Beazley, J. D. (1944). Groups of Early Attic Black-Figure. *Hesperia* 13, 38–57.

Beschi, L. (2007). Importazioni di ceramica arcaica a Lemno. *ASAtene* 85, 119-180.
Boardman, J. (1981). *Kolonien und Handel der Griechen. Vom späten 9. bis zum 6. Jahrhundert v. Chr.*. C.H. Beck, Munich.
Boardman, J. (1997). *Athenian Black Figure Vases: A Handbook*. London.
Gimitzidis, S. (2011). Feasting and offering to the Gods in early Greek sanctuaries: Monumentalisation and miniaturisation in pottery. *Pallas* 86, 75-96.
Gropengiesser, H. (1970). *CVA Deutschland, Heidelberg, Universität* iv. München.
Gürtekin-Demir, R. G. (2002). Lydian Painted Pottery at Daskyleion. *Anatolian Studies* 52, 111-143.
Körpe, R. (2009). Sigeion'dan Bir Panathenaia Amphora Parçası. *Kubaba* 13, 17-26.
Körpe, R. ve Yavuz, M. F. (2009). Sigeion and Its Foundation. Çiğdem Özkan Aygün (Ed.), *Proceedings of the XI. Symposium on Mediterranean Archaeology,* Istanbul Technical University, 24-27 April 2007, (BAR International Series 1900 içinde (230-232). Oxford.
Luce, Jean-Marc (2011). From miniature objects to giant ones: The process of defunctionalisation in sanctuaries and graves in the Iron Age Greece. *Pallas* 86, 53-73.
Özkan, T. (1993). *Tenedos Arkaik ve Klasik Nekropolü (2 Cilt)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
Payne, H. (1931). *Necrocorinthia: A Study of Corinthian Art in the Archaic Period*. Oxford University Press, London.
Rose, C. B. (2013). *The Archaeology of Greek and Roman Troy*. Cambridge.
Schäfer, T. (2009). Sigeion Yüzey Araştırmaları (2005-2007). *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 26-30 Mayıs 2008), c. 2, Ankara, 1-12.
Sevinç, N. ve Takaoğlu, T. (2004). The Early Bronze Age on Tenedos/Bozcaada. *Studia Troica*, 14, 135-140.
Sparkes, B.A., Talcott, L. ve Richter, G. M. A. (1970). Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C. Part 1: Text, Part 2: Indexes and Illustrations, *The Athenian Agora* 12, iii–382.
Takaoğlu, T. (2017). The Daedalic Style on Tenedos: New Light from old Digs. *Arkeoloji ve Sanat* 156, 103-110.
Takaoğlu, T. ve Yaman, H. (2019). Arkaik Dönem Kuzeydoğu Ege Kültürel Etkileşim Ağı İçinde Tenedos Adası. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi*, Ek Dizi I, 321-338.
Takaoğlu, T. ve Atabay, M. (2021). *Tenedos Bozcaada: Tunç Çağı'ndan Günümüze Bir Ada Tarihi*, İstanbul.
Takaoğlu, T. (2023). Tenedos (Bozcaada) 2021 Yılı Kazısı, *42. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Denizli 23-27 Mayıs 2022), c. 5, Ankara, 305-316.
Takaoğlu, T., Yıldırım, Ö. C. ve Ayaz, M. (2024). Tenedos (Bozcaada) 2022 Yılı Kazısı, *43. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 16-20 Ekim 2023), c. 3, Ankara, 293-305.
The Acropolis Museum. (2024). (Envanter No: NA 1957 Aa 2047) Erişim adresi https://www.theacropolismuseum.gr/en/miniature-skyphos-0
Utili, F. (1999). *Die archaische Nekropole von Assos*. *Asia Minor Studien* 31, Habelt, Bonn.
van den Eijnde, F. (2020). The "First Athenian Empire"?: Athenian Overseas Interests in the Archaic Period. van den Eijnde, R. Strootman, ve R. van Wijk (Eds.), *Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History* içinde (52–80 ss.). Brill, Leiden/ Boston.
Waiblinger, A. (1978). La ville grecque d'Éléonte en Chersonèse de Thrace et sa nécropole. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 122 (4), 843-857.
Yağız, K. (2015). Bir Troas Bölgesi Arkaik Nekropolisi: Antandros. C. Şimşek, B. Duman, E. Konakçı (Eds.). *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan Essays in Honour of Mustafa Büyükkolancı* içinde (707-722 ss.). Ege Yayınları, İstanbul.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Marka Değeri ve Firma Değeri İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Örneği

A Study on the Relationship Between Brand Value and Firm Value: The Case of Turkey

Ecem ARIK[1] ve Aslıhan YAVUZALP MARANGOZ[2]

[1]*Arş. Gör. Dr., Toros Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Mersin, ecem.ozhan@toros.edu.tr,* orcid.org/0000-0003-1528-9460
[2]*Doç. Dr., Toros Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Finans ve Bankacılık Bölümü, Mersin, aslihan.marangoz@toros.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-5119-4330

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 20.11.2024
Kabul/Accepted: 16.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1588622

Anahtar Kelimeler
Marka değeri, Firma değeri, Granger nedensellik analizi

ÖZ

Hızla değişen ve gelişen piyasalarda firmaların pazarda güçlü bir konuma sahip olmasını sağlayan birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan biri de marka değeridir. Marka değeri en temel anlamda bir markanın ekonomik ve sosyal anlamdaki toplam değeri olmakla birlikte markanın finansal gücünü gösteren bir değerdir. Dolayısıyla, firmalar yüksek marka değeri yaratmayı arzulamaktadırlar. Firmalar bu şekilde piyasadaki konumunu, rekabet stratejisini, finansal performansını güçlendirmeyi amaçlamaktadırlar. Çünkü yüksek marka değerine sahip firmalar tüketici güveni, farklılaşma, itibar, fiyatlandırma gücü, müşteri sadakati, pazar payını genişletme, yeni piyasalara girebilme, firma değeri arttırma ve daha fazla yatırımcıya ulaşma konularında rakiplerine göre daha avantajlı konumdadır. Bu bağlamda bu çalışmada 2019-2023 dönemleri arasında yıllık veriler kullanılarak Türkiye'nin en yüksek marka değerine sahip firmalarının sıralandığı Brand Finance 100 listesinde bulunan ve Borsa İstanbul 100 (BIST 100)'de işlem gören 49 firmanın marka değerleri ile firma değerleri arasındaki ilişki panel Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda, marka değerinden firma değerine tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, yatırımcıların firmaların marka değerlerini kullanarak firma değerlerini daha iyi öngörebilecekleri anlamına gelmektedir.

Keywords
Brand value, Firm value, Granger causality analysis

ABSTRACT

In rapidly changing and developing markets, there are many factors that help companies to have a strong position in the market. One of these is brand equity. In the most basic sense, brand equity is the total value of a brand in economic and social terms, as well as a value that shows the financial strength of the relevant brand. Therefore, firms aspire to create high brand equity, thereby strengthening their market position, competitive strategy and financial performance. Because firms with high brand equity have an advantage compared to their competitors in terms of consumer trust, differentiation, reputation, pricing power, customer loyalty, expanding market share, entering new markets, increasing firm value and access to more investors. In this context, in this study, the relationship between the brand value and firm value of 49 companies traded in Borsa Istanbul 100 (BIST 100) and included in the Brand Finance 100 list, which ranks the companies with the highest brand value in Turkey, was analyzed using annual data between 2019-2023, using the Panel Granger causality test. The analysis reveals that there is unidirectional causality from brand equity to firm value. This finding shows that investors can better predict firm values by using the brand values of firms.

Atıf/Citation: Arık, E. ve Marangoz, A.Y. (2025). Marka Değeri ve Firma Değeri İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 671-684.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ecem ARIK**,** ecem.ozhan@toros.edu.tr

1. Giriş

Rekabetin artmasıyla birlikte, tüketicilerin değişen istek ve ihtiyaçları ile ekonomik çevredeki yaşanan hızlı değişimler firmalar için zorlayıcı olmaktadır. Bu bağlamda marka kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Amerikan Pazarlama Derneği (American Marketing Association, AMA) markayı ürün ve hizmetleri tanımlayan isim, sembol ya da tasarım gibi ayırt edici özellik olarak tanımlamaktadır (AMA, 2024). İşletmelere olan faydaları açısından bakıldığında marka kavramı bunlardan çok daha fazlasıdır. Güçlü bir marka olmak, firmaların daha yüksek fiyatlar belirlemelerine olanak tanır, fiyat duyarlılığını düşürür ve ikame edilebilirliği azaltır (Dorfleitner vd., 2019: 2). Marka aynı zamanda tüketiciler ile duygusal bağlar kurarak sadakat yaratmayı ve böylece rekabet avantajı kazanmayı sağlamaktadır.

Marka, firmaların en değerli soyut varlıklarından biri olma özelliği gösterir ve bu nedenle firma yöneticileri tarafından çeşitli stratejilerde yer bulmaktadır. Hem firmalar hem de tüketiciler için çok önemli bir kavram olan marka değeri bu yönüyle de pazarlama çalışmalarında sıkça ele alınmaktadır. Marka değerinin parasal karşılığı ve firma değerine ve performansına olan etkisinden dolayı finans literatüründe de önem kazanmıştır. Firma değeri, bir firmanın sahip olduğu tüm varlıklar ile finansal performansı, kârlılık ve borçluluk durumu, gelecekte elde edeceği nakit akışı, büyüme potansiyeli, şirket gelirleri ve potansiyel yatırım gelirleri gibi birçok faktörün bütünüdür. Firma çevresinde bulunan tüm kesimler firma hakkında bilgi sahibi olmak ister. Dolayısıyla, firma değeri, firma sahiplerinin yanı sıra firmaya yatırım yapacak yatırımcılar, ortaklar, kredi verenler vb. taraflar açısından önem taşır. Ayrıca, finansal yönetimin temel amacının firma değerini en yüksek seviyeye çıkarmak olduğu için firma değerinin tespit edilmesi önem kazanmaktadır. Bir firmanın değerinin tespitinde indirgenmiş nakit akımı yöntemi, piyasa değeri, çarpan yöntemi ve kazanca dayalı yöntemler yaygın olarak kullanılmaktadır (Akgüç, 1988; Önal ve Karadeniz, 2004).

Bir firmanın değerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar; yatırımları, borçluluk durumu, nakit akışları, büyüme oranı, kârlılık oranı, sermaye yapısı gibi finansal performansına ilişkin faktörlerin yanı sıra pazardaki rekabet durumu, pazarlama stratejileri, müşteri sadakati, marka sadakati ve itibar vb. faktörlerdir. Dolayısıyla firmalar, firma değerini arttırmak için finansal performans göstergelerinin iyileştirilmenin yanı sıra markalama faaliyetlerini de yerine getirmelidir.

Bu çalışmanın amacı 2019-2023 dönemleri arasında Brand Finance 100 listesinde bulunan firmaların marka değerleri ile firma değerleri arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasıdır. Bu doğrultuda, verilerin sürekliliği de dikkate alınarak Brand Finance 100 listesinde bulunan ve BIST 100'de yer alan 49 firma örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada kullanılan firma değeri verileri firmaların piyasa değerine borçların eklenmesiyle elde edilerek hesaplanmış ve bu verilere Finnet resmi adresinden ulaşılmıştır (Finnet, 2023). Brand Finance resmi adresinde kamuoyuna açık verilerin kısıtlı olması sebebiyle çalışma dönemi olarak örneklem grubunun verilerinin kesintisiz olduğu gözlem aralığı seçilmiştir. Bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmada, seçili firmaların marka değerleri ile firma değerleri arasındaki nedensellik ilişkisi panel Granger nedensellik analizi aracılığıyla araştırılmıştır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk olarak konuya ilişkin genel bir giriş bulunmaktadır. İkinci olarak, marka değeri ve firma değeri kavramları açıklanmış, marka değeri ile firma değeri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü kısımda veri seti ve yöntem bölümünde çalışmanın verileri ile kullanılan analiz yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü kısımda analiz bulguları yorumlanmış, son olarak çalışma sonuçları genel olarak değerlendirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu böümünde öncelikle bu çalışmada ele alınan marka değeri ve firma değeri kavramları açıklanmış, sonrasında ise marka değeri ile firma değeri arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Marka Değeri

Marka değeri, tüketicilerin markaya ithaf ettikleri değere bağlı olan ve markanın finansal performansını yansıtan sayısal bir göstergedir (Fırat ve Badem, 2008: 210). Bir diğer yönü ise markanın yönetim ve hissedarlar için değeridir (Tiwari, 2010: 421). Güçlü bir marka değeri satışları artırır, sadakat yaratır, yatırımcıları çeker ve markanın finansal gücünü artırır.

İşletme tarafından müşterilere sunulan ve bir ürün veya hizmetin değerini artıran veya azaltan, markanın ismi ve sembolüyle ilişkili bir sıra varlık ve yükümlülük olarak tanımlanan marka değeri, yönetim için önem arz eden araçtır ve kurumsal performansın ve riskin değerlendirilmesinde bir gösterge olarak kullanılabilir (Hsu vd., 2013: 130).

Marka değeri finansal bazlı ve tüketici bazlı olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Finansal bazlı marka değerinin boyutları; indirgenmiş nakit akışı, piyasa çarpanı, gelir yaklaşımı ve maliyet yaklaşımı yöntemidir. Tüketici bazlı marka değerinin birleşenleri ise marka çağrışımları, marka farkındalığı, imaj, algılanan kalite ve marka sadakati olarak belirtilmektedir (Aaker, 1991: 17).

Parment (2008), marka değerini duygusal ve rasyonel değer olarak iki farklı sınıfa ayırmıştır. Parment (2008)'a göre marka değeri tüketiciler için duygusal; müşteriler için rasyonel değer yaratırken bu iki grubun operasyonel etkinliğini de göstermektedir.

Upshaw (1995), marka değerini soyut algılar ile finansal olarak ölçülebilen ve hesaplanabilen somut faydalar olarak tanımlamaktadır. Marka değeri bileşenlerini finansal değer, fiyat, gelir, kredi, borçlanma yeteneği gibi fiziksel değerleri ile performans, bilinirlik, konumlandırma gibi kimlik değerleri olarak ifade etmiştir.

2.2. Firma Değeri

Firma değeri; firmaların yaptığı yatırımlar, mevcut varlıkları, teknolojisi, organizasyon yapısı ile gelecekte elde etmesi beklenen nakit akışlarının bir bütünüdür. Firmaların kullandığı varlıklar nakit yaratma amacı taşıdığından, beklenen nakit akışlarının tahmin edilmesi firma değerinin tespitinde belirleyicidir. Bu noktada, firmaların hisse senetlerinin değerini yansıtan piyasa değerleri, firmaların belirli bir orandan indirgenen nakit akımlarının bugünkü değerine bağlıdır. Sonuç olarak, firmaların hisse senetlerinin piyasa değerine borçlarının eklenmesiyle firma değeri elde edilmektedir (Kayalı vd., 2008: 68).

Firma sahipleri, yöneticiler, firma çalışanları, yatırımcılar, borç verenler vb. firma çevresinde yer alan tüm taraflar firmaya ilişkin bilgi sahibi olmak isterler. Bununla birlikte, firmaların alacağı finansal kararlar ile çeşitli yatırımlarının (Ar-Ge, pazarlama, üretim vb.) firma değeri üzerinde etkisi bulunmaktadır (Birgili ve Düzer, 2010: 75). Günümüzde finans yöneticilerinin yürütmüş olduğu finansal yönetim politikaları, finansman sağlama ve temettü yönetiminin yanı sıra optimal risk ve beklenen getiri dengesinde firma değerini en yüksek seviyeye çıkaracak yatırım politikalarını içermektedir. Bu kararların sonucunda firmaların finansal göstergeleri (cari oran, nakit oran, kârlılık oranı vb.) analiz edilerek alınan kararlar değerlendirilmektedir. Firma değeri ise bu kararlarının sonucunda dikkate alınan önemli göstergelerden biridir. Dolayısıyla, firma değerinin belirlenmesi hem firma değeri maksimizasyonu olarak ifade edilen firma değerinin temel amacı için hem de firmaya ilişkin bilgi sahibi olma amacı taşıyan tüm kesimler için önemlidir (Akgüç, 1988: 488).

Firma değerinin doğru belirlenmesi, firmanın piyasa değerinin firmanın gerçek değerini ne derece yansıttığı açısından gereklidir. Dolayısıyla, firmanın bir bütün olarak değerinin belirlenmesi değerleme faaliyetlerini oluşturmaktadır. Firma değerinin belirlenmesinde birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; belirli bir sermaye oranından indirgenmiş nakit akışı yöntemi, piyasa değeri, çarpan yaklaşımı ve kazanca dayalı değerleme olarak sıralanabilir. İndirgemiş nakit akımı yönteminde, firmanın gelecekteki nakit akışları belirli bir sermaye oranından bugüne indirgenerek hesaplama yapılırken piyasa değeri yönteminde halka açık firmaların toplam pay sayısıyla pay fiyatı çarpılarak değer tespit edilir. Çarpan yönteminde ise fiyat/kazanç, defter değeri gibi çeşitli sektör çarpanları veya finansal göstergeler kullanılarak hesaplama yapılır. Kazanca dayalı yöntemde ise firmanın yıllık gelirleri belirli bir çarpan üzerinden hesaplanarak elde edilir. (Önal ve Karadeniz, 2004: 140).

2.3. Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde marka değeri ile firma değeri arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalar çeşitli sınıflandırma yapılarak özetlenmiştir.

İşletmelerin marka değerleri ile firma değerleri arasındaki ilişkinin incelendiği birçok çalışma mevcuttur. Marka değerinin firmaların finansal performansları üzerindeki etkisinin incelendiği uluslararası çalışmalar; Yeung ve Ramasamy (2008), çalışmalarında Business Week 100 listesinde yer alan yüksek marka değerine sahip seçili firmaların marka değerleri ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi panel regresyon analiziyle araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular, marka değerinin firmaların kârlılık ve diğer finansal oranlar üzerinde pozitif etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Morgan vd. (2009), çalışmalarında Amerikan Müşteri Memnuniyeti Endeksi ve diğer ikincil kaynaklardan alınan verilerle oluşturdukları marka portföylerinin ilgili firmaların pazarlama ve finansal performansları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, marka değerlerine göre oluşturulan portföylerin firma değeri ve pazarlama verimlilikleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu elde edilmiştir.

Bank vd. (2020), Brand Finance 100 listesinde sıralanan marka değeri yüksek ve marka değeri düşük firmalardan oluşturulan portföylerin performansını test etmişlerdir. Analiz kapsamında portföy değerleme yöntemleri olarak Sharpe (1964) CAPM ve 3 faktör modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda piyasa değeri ve eşit ağırlıklandırma yöntemleri kullanılarak oluşturulan her iki portföy için ortalama getirilerde anlamlı bir fark olmadığı ancak regresyon analizine dayalı bulguların marka değeri yüksek portföyünün hissedarlara anormal getiriler sağladığını göstermiştir.

Kumar vd. (2020), çalışmalarında Interbrand 100 listesinde yer alan seçili firmaların marka değerlerinin firmaların finansal performansı üzerindeki etkisini panel veri analiziyle test etmişlerdir. Panel regresyon analizi sonucunda, marka değeri ile marka değeri için yapılan pazarlama yatırımlarının ilgili firmaların finansal performansları üzerinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mousa vd. (2021), çalışmalarında Financial Times Borsası'nda belirli kriterlere göre seçilmiş firmalarının marka değerleri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi temsilci maliyetleri aracı değişkeniyle panel regresyon modeliyle analiz etmişlerdir. Panel regresyon sonuçları, marka değerlerinin pay getirileri ve temsilci maliyetleri üstünde önemli etkisi olduğu bulunmuştur.

Liu vd. (2022), çalışmalarında World Brand Lab listesinde yer alan ve hisse senetleri Çin borsasında işlem gören seçili firmaların marka değerlerinin hisse senetleri üzerindeki etkisini panel regresyon modeliyle araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, marka değerlerinin ilgili firmaların hisse senetleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Bhaskaran vd. (2023), Interbrand 100 listesinde bulunan seçili firmaların marka değerleri ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi Bulanık Küme Nitel Karşılaştırmalı analiziyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, marka değerlerinin firmaların kârlılık oranları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Zhang ve Liu (2023), çalışmalarında En Değerli 500 Çin Markası listesinde yer alan belli kriterlere göre seçilmiş firmaların marka değeri ve finansal performans ile kurumsal sorumluluk arasındaki ilişkiyi panel veri analiziyle araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, tüm değişkenler arasında pozitif korelasyon olduğu ve ek olarak kurumsal sosyal sorumluğun firma değeri ve marka değeri üzerinde önemli etkisi bulunmuştur.

Marka değerinin firma değeri üzerindeki etkisinin incelendiği uluslararası çalışmalar;

Krasnikov vd. (2009), çalışmalarında Standard & Poor's Compustat ve Chicago üniversitesi veritabanında bulunan ve içecek, giyim, bilgisayar ve iletişim ekipmanı, ev aletleri, motorlu taşıtlar, hazır gıda ve kozmetik endüstrilerinde yer alan şirketlerin marka değerleri ile firma değerleri ve pay getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma bulgularından, marka değerinin firma değeri ve pay getirileri üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir.

Kirk vd. (2013), çalışmalarında Interbrand 100 tarafından listesinde yer alan firmaların marka değerlerinin firma değerlemesi üzerindeki etkisini kesitsel regresyon modeli ile araştırmışlardır. Çalışmada, marka değerlerindeki değişimlerin piyasa tarafından fiyatlandığı ve firmaların finansal değerlemesinde rol oynadığı sonucuna varılmıştır.

Kevin vd. (2016), çalışmalarında Interbrand 100 listesinde yer alan firmaların hisse senedi performansları üzerinde marka değerinin etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, marka değerinin yüksek olmasının hisse senedi performansı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Rahman vd. (2019), çalışmalarında Interbrand 100 listesinde yer alan seçili firmaların kurumsal marka değerlerinin firma değeri üzerindeki etkisini panel regresyon yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular, ilgili firmaların marka değerlerinin firma değeri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Sanchez-Iglesias vd. (2024), çalışmalarında otomotiv sektöründe faaliyet gösteren seçili firmaların kurumsal marka değerleri ile finansal performansları ilişkisini araştırmışlardır. Panel regresyon modeli sonucunda, firmaların marka değerlerinin firma değeri üzerinde etkisi olduğu ve firmaların rekabet avantajı ile müşteri satın alımları üzerinde önemli etkisi olduğu belirlenmiştir.

Marka değerinin firmaların finansal performansları üzerindeki etkisinin araştırıldığı Türkiye konulu çalışmalar;

Akbulut ve Paksoy (2007), çalışmalarında seçili firmaların marka değerleri ile finansal performansları

arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada firmaların mali tablolarından elde edilen finansal verilerden faiz ve vergi öncesi kâr ile marka değeri arasında pozitif ilişki olduğu saptanmıştır.

Alper ve Aydoğan (2019), çalışmalarında BİST Metal Eşya Makine ve Gereç Yapım Sektörü'nde bulunan firmaların marka değerleri ile aktif ve özsermaye kârlılıkları arasındaki ilişkiyi panel regresyon analiziyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda firmaların marka değerleri ile aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığı arasında anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Ünlü ve Çıtak (2020), çalışmalarında Borsa İstanbul'da yer alan Metal Ana sanayi firmalarının marka değeri ile ekonomik katma değer temelli hissedar değerlerini karşılaştırarak incelemişlerdir. Çalışmada seçili firmaların marka değerleri Hirose yöntemiyle elde edilmiştir. Çalışma sonucunda, marka değeri düşük firmaların hissedarlarına sağladığı katma değerin düşük olduğu gözlenmiştir.

Marka değeri ile firma değeri arasındaki ilişkinin araştırıldığı Türkiye konulu çalışmalar incelendiğinde;

Akşit (2016), çalışmasında Interbrand 100 listesinde yer alan firmaların marka değerleri ile firma değerleri arasındaki ilişkiyi panel regresyon analiziyle incelemiştir. Çalışma bulguları, firmaların marka değerlerinin firma değerleri üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu göstermiştir.

Bayrakdaroğlu ve Mirgen (2016), çalışmalarında Brand Finance 100 listesinde yer alan 44 firmanın marka değerlerinin firma getirileri üzerindeki etkisini panel regresyon analizi ile test etmişlerdir. Çalışma bulguları, ilgili firmaların marka değerlerinin firma değeri üzerinde pozitif etkisi bulunduğu saptanmıştır.

Çam vd. (2018), çalışmalarında BİST'de işlem gören otomotiv firmalarının Hirose yöntemiyle elde edilen marka değerleri ile firma değerleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Panel regresyon analizi sonucunda, Çalışma sonucunda firmaların mali tablo verileri (net satışlar, satılan mal maliyeti vb.) ile marka değerinin firma değeri üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

Şenol vd. (2019), çalışmalarında Brand Finance 100 listesinde bulunan 27 firmanın marka değerleri ile firma değerleri arasındaki ilişkiyi panel VAR aracılığıyla test etmişlerdir. Çalışmanın analizinde kullanılan panel Granger nedensellik test sonuçlarına göre marka değerlerinin firma değerlerinin Granger nedenseli olduğu belirlenmiştir.

Günay vd. (2021), çalışmalarında Brand Finance 100 listesinde bulunan bankaların marka değeri ile ekonomik katma değer, piyasa katma değeri ve piyasa değeri arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Panel regresyon modeli sonucunda, ilgili bankaların marka değerleri ile piyasa değeri arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Sakalsız ve Çildir (2022), çalışmalarında Brand Finance 100 listesinde sıralanan 37 firmanın marka değerleri ve piyasa değerleri arasındaki ilişkiyi panel nedensellikle araştırmışlardır. Çalışmada kullanılan panel Granger nedensellik analizinden elde edilen bulgular, marka değerinden firma değerine; firma değerinden de marka değerine nedensellik olduğunu göstermiştir.

Konuk vd. (2023), çalışmalarında Türk imalat sanayinde yer alan firmaların marka değerleri ile firma değeri arasındaki ilişkiyi iki aşamalı bir yaklaşımla araştırmışlardır. İlk adımda, seçili firmaların marka değerini elde etmek için finansal tabanlı marka değerleme modeli kullanılmış; ikinci adımda ise marka değerinin firma değeri üzerindeki etkisi panel GMM modeliyle incelenmiştir. Analizden elde edilen bulgular, seçili firmaların marka değerlerinin firma değerleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğu göstermiştir.

Zengin (2023), çalışmasında BİST Tekstil Giyim Eşyası ve Deri sektöründe faaliyet gösteren 22 adet firmanın marka değerleri ile firma değerleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel veri analizi sonucunda, seçili firmaların marka değerleri ile piyasa bazlı firma değerleri arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde genel olarak marka değerinin firmaların finansal performansları üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma olduğu gözlenmiştir (Yeung ve Ramasamy, 2008; Akşit, 2016; Bayrakdaroğlu ve Mirgen, 2018; Alper ve Aydoğan, 2019; Kumar vd. 2020; Liu vd., 2022; Zengin, 2023). Ancak marka değerinin doğrudan firma değeri üzerindeki etkisi ve bu değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin incelendiği çalışma sayısının özellikle Türkiye'de sınırlı olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın alana iki açıdan katkı sunması beklenmektedir. Birincisi, çalışma kapsamında marka değeri ve firma değeri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenerek değişkenler arasındaki ilişkiler detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. İkincisi, bu çalışmada kullanılan firma sayısı literatürde yer alan çalışmalara kıyasla daha geniş tutularak elde edilen sonuçların geneli temsil etmesi amaçlanmıştır. Bu gerekçelerle çalışmanın literatürdeki bu boşlukları doldurması beklenmektedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

3.1. Veri

Çalışmada 2019-2023 yılları arasında yıllık veriler kullanılarak Brand Finance 100 listesinde bulunan ve BIST 100'de yer alan seçili firmaların marka değerleri ile firma değerleri arasındaki ilişki panel Granger nedensellik analiziyle test edilmiştir. Bu kapsamda, analiz dönemi aralığında verilerinin sürekli bulunduğu 49 firma ile çalışmanın analizi yapılmıştır. Brand Finance resmi adresinde kamuoyuna açık verilerin kısıtlı olması sebebiyle çalışma dönemi tüm örneklem grubunun verilerinin kesintisiz olduğu gözlem aralığı gözetilerek belirlenmiştir. Bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan verilere ait bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Verilerin Tanımlanması

Değişken	Kısaltma	Gözlem Aralığı	Veri Türü	Kaynak
Firma Değeri	FD	2019-2023	Yıllık	Finnet, 2023
Marka Değeri	MD	2019-2023	Yıllık	Brand Finance, 2023

Finans literatüründe firma değeri hesaplamasında çeşitli yöntemler mevcuttur. Firma değeri hesaplanırken yaygın olarak indirgenmiş nakit akımı, çarpan yöntemi veya piyasa değeri gibi çeşitli hesaplama yöntemleri kullanılmaktadır. Bir firmanın piyasa değeri, pay senetleri ile ilgili firmanın pay senetlerinin piyasa değerlerinin çarpımı sonucunda elde edilir. Firmaların piyasa değerine borçların eklenmesi ile firma değeri hesaplanmaktadır. Dolayısıyla, firma değerinin tespiti önem kazanmaktadır. Çünkü bir firmanın piyasa değerine göre düşük ya da yüksek değerlendiği ancak firma değerinin belirlenmesi ile mümkün olmaktadır (Akgüç, 1988: 489; Korkmaz ve Dilmaç, 2018: 180; Bakan, 2025: 393). Bu çalışmada firma değerlerine ilişkin verilere Finnet resmi adresinden erişilmiştir (Finnet, 2023).

Lee vd. (2015), markanın değerini gelecekte yaratabileceği potansiyel getiriler ile ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda, bir firmanın sahip olduğu marka değerinin bugünkü değeri gelecekte sağlayacağı satışların nakit akışlarıyla doğrudan ilgilidir. Özetle, bir markanın bugünkü değerinin elde edilmesinde finans alanında sıklıkla kullanılan gelecekteki nakit akışlarının belirli bir sermaye oranından bugüne indirgenmesi işlemi yapılmaktadır. Bu değer elde edildikten sonra markalı bir ürünün satışından doğan gelecekteki nakit akışlarının net bugünkü değerini, bu ürüne kıyasla daha az bilinen ürünün satışıyla karşılaştırmaktadır. Böylece, firmanın ortaklarına ve hissedarlarına markanın değeri konusunda fikir verilmektedir. Marka değerleme yöntemi olarak mutlak bir formül bulunmamakla birlikte literatürde çeşitli marka değerleme yöntemleri bulunmaktadır. Bu çalışmada ise Brand Finance resmi adresinden elde edilen marka değerleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan marka değerleri aşağıda sıralanan adımlar kullanılarak marka değerleri elde edilmiştir (Brand Finance, 2023):

- Pazarlama faaliyetleri dikkate alınarak marka gücü hesaplanır.
- Hak bedelinin oranı tespit edilir.
- Firmanın satışlarında marka payının tespiti yapılır.
- Son olarak belirli bir iskonto oranı üzerinden markaya ait nakit akışlarının net bugünkü değeri hesaplanır.

Çalışmada kullanılan firmalara Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Çalışma Kapsamında Kullanılan Firmalar

Sıra	Firma Adı	Kısaltması	Sıra	Firma Adı	Kısaltması
1	Türk Hava Yolları A.O.	THYAO	**26**	Kordsa Teknik Tekstil A.Ş.	KORDS
2	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	TCELL	**27**	Beşiktaş Futbol Yatırımları Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BJKAS
3	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	TTKOM	**28**	Fenerbahçe Futbol A.Ş.	FENER
4	BIM Birleşik Mağazalar A.Ş.	BIMAS	**29**	Banvit Bandırma Vitaminli Yem Sanayi A.Ş.	BANVT
5	Arçelik A.Ş.	ARCLK	**30**	Teknosa İç ve Dış Ticaret A.Ş.	TKNSA
6	Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	VESTL	**31**	CarrefourSA Carrefour Sabancı Ticaret Merkezi	CRFSA
7	Migros Ticaret A.Ş.	MGROS	**32**	Galatasaray Sportif Sınai ve Ticari Yatırımlar A.Ş.	GSRAY
8	Ülker Bisküvi Sanayi A.Ş.	ULKER	**33**	Aygaz A.Ş.	AYGAZ
9	Ülker Bisküvi Sanayi A.Ş.	ASELS	**34**	Tukaş Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.	TUKAS
10	Enerjisa Enerji A.Ş.	ENJSA	**35**	Kent Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	KENT
11	Şok Marketler	SOKM	**36**	Dardanel Önentaş Gıda Sanayi A.Ş.	DARDANEL
12	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	TOASO	**37**	Tat Gıda Sanayi A.Ş.	TATGD

13	Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayii A.Ş.	AEFES	**38**	Kütahya Porselen Sanayi A.Ş.	KUTPO
14	Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş.	DOAS	**39**	Reysaş Taşımacılık ve Lojistik Ticaret A.Ş.	RYSAS
15	Türk Tuborg Bira ve Malt Sanayi A.Ş.	TBORG	**40**	Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.	ASUZU
16	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikalari A.Ş.	SISE	**41**	Yünsa Yünlü Sanayi ve Ticaret A.Ş.	YUNSA
17	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	PGSUS	**42**	Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş.	TSPOR
18	Türk Traktor ve Ziraat Makineleri A.Ş.	TTRAK	**43**	Netaş Telekomunikasyon A.Ş.	NETAS
19	Mavi Giyim Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	MAVI	**44**	Vakko Tekstil ve Hazır Giyim Sanayi İşletmeleri A.Ş.	VAKKO
20	Tav Havalimanları Holding A.Ş.	TAVHL	**45**	Karsan Otomotiv Sanayii ve Ticaret A.Ş.	KARSN
21	Brisa Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BRISA	**46**	Logo Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş.	LOGO
22	Yataş Yatak ve Yorgan Sanayi Ticaret A.Ş.	YATAS	**47**	DYO Boya Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş.	DYOBY
23	Yataş Yatak ve Yorgan Sanayi Ticaret A.Ş.	PNSUT	**48**	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	FROTO
24	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.	OTKAR	**49**	İndeks Bilgisayar Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	INDES
25	Do & Co AG	DOCO			

Tablo 2'de Brand Finance 100 listesinde bulunan ve BİST 100'de işlem gören kapsamında bulunan ve 2019-2023 dönemleri arasında verilerinin sürekli bulunduğu firmaların listesi verilmiştir. İlgili firmaların faaliyet kapsamları dikkate alındığında; ulaşım, taşımacılık, depolama, iletişim, gıda, perakende, tekstil, elektronik ve otomotiv gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösterdikleri gözlenmiştir.

Çalışmada kullanılan firmalara ait elde edilen marka ve firma değeri verileriyle oluşturulan grafikler sırasıyla Şekil 1 ve Şekil 2'de sunulmuştur.

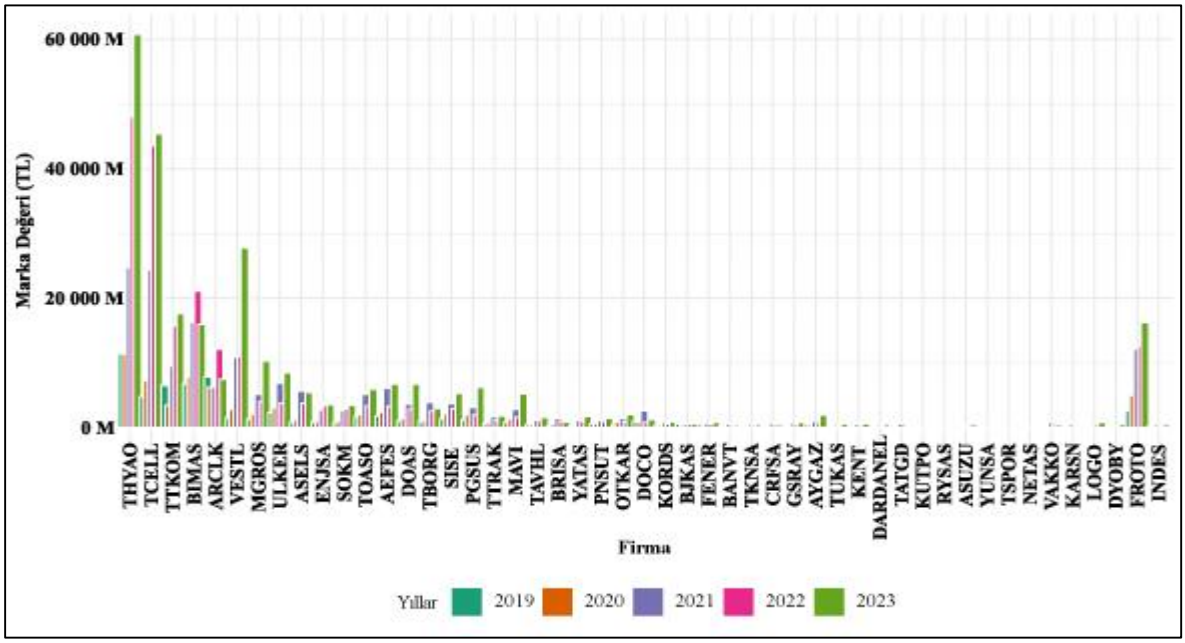

Şekil 1. Firmaların 2019-2023 yılları arasındaki marka değerlerinin seyri

Şekil 1'de yer alan firmaların ilgili dönemlerdeki marka değeri seyri incelendiğinde, THYAO, VESTL ve FROTO firmalarının marka değerlerinin önceki yıllara kıyasla önemli bir yükseliş ivmesi yakaladığı belirlenmiştir. Bu firmaların ilgili dönemlerde piyasa değerlerinin ve yatırımdan sağlanan nakit akışlarının artması marka değerlerinin artmasında etkili olabilir (Investing, 2023). Ayrıca; bu firmaların yapmış oldukları reklam kampanyaları, promosyonlar ve imaj çalışmaları gibi pazarlama faaliyetlerinin marka değerlerinin

artmasında rol oynayabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan; BIMAS ve ARCLK firmalarının marka değerleri 2022 yılına kıyasla 2023 yılında düşüş yaşamıştır. Ancak; genel itibari ile firmaların marka değerlerinin yıllar içerisinde yükseliş eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Şekil 2'de ise 2019-2023 yılları arasındaki firma değerlerinin seyrine yer verilmiştir.

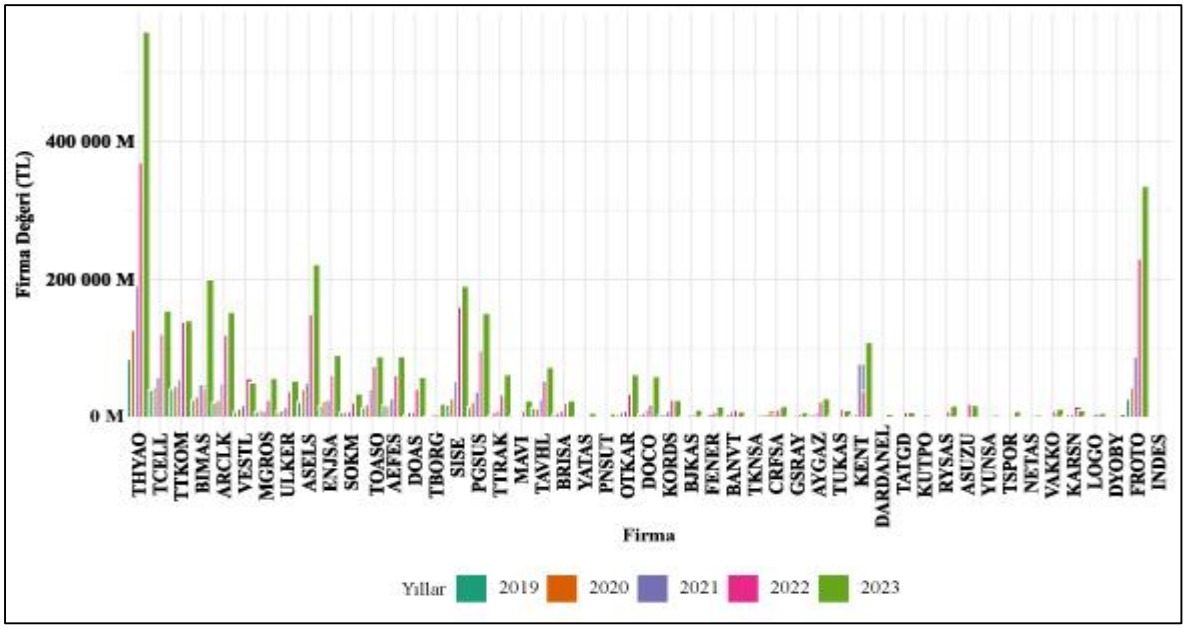

Şekil 2. Firmaların 2019-2023 yılları arasındaki firma değerlerinin seyri

Şekil 2'de verilen firmaların ilgili dönemlerdeki firma değeri seyri incelendiğinde, THYAO, SISE, ASELS ve FROTO firmalarının firma değerlerinin ilgili yıllar içinde yükseliş eğilimi yakaladığı belirlenmiştir. Bir firmanın değerinin artmasında verdiği yatırım kararları (ar-ge, pazarlama, teknoloji vb.), sahip olduğu varlıklar, yönetim ve organizasyon yapısı vb. unsurlar etkili olmaktadır. Buna göre, belirtilen firmaların ilgili tarihler arasında Kamu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda yer alan kamuya açık faaliyet raporları ve finansa tabloları incelendiğinde bu firmaların yapmış oldukları yatırımların, ortaklıklarının, finansal göstergelerinin ve kurumsal marka faaliyetlerinin firma değerlerinin artmasında etkili olabileceği düşünülmektedir (https://www.kap.org.tr/). KENT Gıda firmasının ise 2022 yılına kıyasla 2021 yılında firma değerinin düştüğü gözlenmiştir. Bu düşüşte, 2022 yılında 2021 yılına göre daha düşük cari oranla (dönen varlıklar/kısa vadeli yabancı kaynaklar) ve finansman giderleri/aktif toplamı ile çalışmasının rol oynayabileceği düşünülmektedir (https://www.kap.org.tr/). Çalışmada analiz kapsamına alınan firmaların özet istatistikleri ise Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Std. Sapma	Maksimum	Minimum	Olasılık	Gözlem
FD	20,230,000	42,400,000	370,000,000	177,000	0,000	245
MD	2,700,000	4,888	48,100,000	43,000	0,000	245

Tablo 3'te, toplam 245 gözlem sayısından oluşan verilerin ortalaması, standart sapması, maksimum ve minimum değerleri verilmiştir. Sunulan istatistikler dikkate alındığında, FD'nin ortalama, standart sapma ve maksimum değerlerinin MD ile kıyaslandığında daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada, örneklemde yer alan verilerin doğal logaritması (ln) alınarak panel veriler ile analiz gerçekleştirilmiştir. Panel veri çalışmalarında durağanlık testleri ile modelin tahmin yönteminin belirlenmesinde yatay kesitler arasındaki bağımlılık durumu belirleyici konumda olmaktadır. Dolayısıyla yatay kesit bağımlılığın olmadığı koşulda birinci kuşak panel birim kök testlerine başvurulurken yatay kesit

bağımlılığın olması halinde ikinci kuşak panel birim kök testlerinden yararlanılmaktadır.

Panel verilerde, serinin zaman boyutu, yatay kesit boyutundan büyükse (T > N) Breusch ve Pagan (1980) CD-LM1 testinin; zaman boyutu ile yatay kesit boyutu birbirine eşit (T = N) veya zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük ise (T < N) Pesaran (2004) CD - LM2 testinin daha iyi sonuç verdiği belirtilmektedir (Tatoğlu, 2020:240). Bu çalışmada ise zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğu için (T < N) Pesaran (2004) CD - LM2 test sonuçları dikkate alınmıştır.

Ekonometrik analizlerde serilerin durağan olmaması durumu sahte regresyon problemini ortaya çıkarmaktadır (Engle ve Granger, 1987). Panel verilerde uygulanan birim kök sınamaları, yatay kesitler arasındaki bağımlılık durumuna göre iki gruba ayrılmaktır. Yatay kesitler arasındaki korelasyon, yatay kesit bağımlılığı olarak ifade edilmiştir. Yatay kesitler arası bağımlılığa ilişkin sonuç yok ise birinci kuşak birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu testler; Hadri (2000), Breitung (2000), Levin vd. (2002) Im vd. (2003) birim kök testleridir. Yatay kesitler arasında bağımlılık söz konusu ise ikinci kuşak birim kök testleri kullanılmaktadır. Bunlar; Bai ve Ng (2004), Pesaran (2007), Hadri ve Kurozumi (2012) testleri olarak sıralanmaktadır. Birinci kuşak birim kök testlerinde, yatay kesitlerin birbirine bağımlı olmadığı varsayımı ile oluşacak şoklardan serideki her bir birimin eşit olarak etkileneceği durumu söz konusuyken ikinci kuşak birim kök testlerinde bu durumun aksi varsayılır. Panel çalışmalarda yatay kesitler arası ilişki göz önüne alınmadan yapılan analizlerden elde edilecek sonuçlar çalışmanın güvenirliliğini etkileyecektir. Bu nedenle çalışmada öncelikle yatay kesit bağımlılığı test edilmiş, sonrasında ikinci kuşak testlerinden Hadri ve Kurozumi (2012) birim kök testiyle verilerin durağanlığı sınanmıştır.

Hadri ve Kurozumi (2012) tarafından geliştirilen panel birim kök testi Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) testinin panel veriler için geliştirilen şeklidir. Bu testte, iki tür test istatistiği (ZA_spac ve ZA_la) tahmin edilmektedir. ZA_spac ve ZA_la test istatistikleri normal dağılım varsayımı altında sonsuza yakınsanmaktadır. Hadri-Kurozumi birim kök testi, Pesaran (2007)'ın geliştirdiği Crosssectional Augmented Dickey Fuller (CADF) birim kök testine benzer şekilde kesitsel bağımlılığın düzeltimesi amacıyla Hadri (2000) testinin genişletilmiş versiyonu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak CADF birim kök testnin yeterli olmadığı sahte birim kök gibi durumlar için daha iyi sonuç verdiği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu testin birçok durumda CADF birim kök testinden daha güçlü sonuçlar verdiği ifade edilmiştir (Hadri ve Kurozumi, 2012:34).

Hadri-Kurozumi durağanlık testi, KPSS durağanlık testi temeli üzerine kurulduğundan modelin test denkleminde sıfır hipotezi durağanlığı sınamaktadır. Modelde kurulan hipotezlere aşağıda yer verilmiştir (Hadri ve Kurozumi, 2012:32):

H₀: βi (1) = 0 $\forall i$ (Birim kök yoktur)

H₁: βi (1) ≠0 $\exists i$ (Birim kök vardır)

Durağan olmayan sıfır hipotezinin reddi veya kabulünün daha güçlü doğrulanabilmesi için Hadri-Kurozumi birim kök testinde sıfır hipotezi ile alternatif hipotez yer değiştirilmiştir (Gençoğlu vd., 2020:1289). Yatay kesit bağımlılığının yanı sıra serisel korelasyonu da dikkate alması ve diğer panel durağanlık sınamalarına karşın sahte birim kök problemine karşın daha iyi sonuçlar üretmesi sebebiyle bu çalışmada Hadri-Kurozumi birim kök testi kullanılmıştır.

Panel verilerde Granger nedenselliğin test edilmesi, genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) aracılığıyla bir panel vektör otoregresif veya vektör hata düzeltme model tahmini üzerine kurulmuştur. Dumitrescu ve Hurlin (2012) ve Emirmahmutoğlu ve Köse (2011)'nin geliştirdiği panel Granger nedensellik yöntemi, Granger (1969) yaklaşımlarını panel çerçevesine genişleterek kesitsel heterojenliği dikkate almakta ve bu yaklaşım zaman boyutunun yatay kesit boyutundan küçük olduğu koşullarda diğer testlere göre daha iyi performans göstermektedir (Nazlioglu ve Karul, 2024:1541).

Granger (1969) nedensellik testinde aşağıdaki panel veri modeli dikkate alınarak aşağıdaki gibi hesaplanır (Bölükbaş vd., 2018:111):

$$y_{i,}= \sum_{k=1}^{K} \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{K} \beta_i^{(k)}\, x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \qquad (1)$$

Denklemde; K, $\gamma_i^{(k)}$ve $\beta_i^{(k)}$sırasıyla gecikme uzunluğunu, otoregresif parametreyi ve regresyon katsayısını gösterir. Bu parametrelerin zaman içinde sabit olduğu varsayılır, ancak birimlere göre değişebilirler. Granger (1969) testinin sıfır hipotezi "tüm kesitlerde X'ten Y'ye Granger nedenselliği yoktur" olarak kurulurken, alternatif hipotez "en az bir kesitte X'ten Y'ye Granger nedenselliği vardır" olarak ifade edilir. Test hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Bölükbaş vd., 2018:112):

$H_0 = \beta_i = 0; \forall_i = 1, 2\ldots. N \quad \beta_i = \beta_i^{(1)}{}_i \ldots\ldots\ldots \beta_i^{(k)}$

$H_1 = \beta_i \neq 0; \ \forall_i = 1, 2\ldots. N$

$\beta_i \neq 0 \ \forall_i = N_1 + 1, N_1 + 2\ldots. + N$

Granger (1969) testinin hipotezlerini test etmek için Wald istatistiği hesaplanmaktadır. Wald istatistiğinin tahmininden sonra hesaplanan istatistik ile kritik değerler karşılaştırılarak nedensellik olmadığını gösteren sıfır hipotezinin red ya da kabulüne karar verilir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012).

4. Analiz Bulguları

Çalışmada durağanlık sınaması öncesi yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir. Tablo 4'te bu test sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

	FD		MD	
Testler	**İstatistik**	**Olasılık**	**İstatistik**	**Olasılık**
CD-LM1 (Breusch ve Pagan, 1980)	632,953	0,000***	691,104	0,000***
CD-LM2 (Pesaran, 2004)	50,661	0,000***	51,860	0,000***
CD-LM (Pesaran, 2004)	23,592	0,000***	17,947	0,000***
LM Bias Adj. (Pesaran vd., 2008)	44,536	0,000***	35,735	0,000***

***p<0,01.

Bu çalışmada zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğu için (T < N) Pesaran (2004) CD - LM2 test sonuçları dikkate alınmıştır. Buna göre Tablo 4'ten elde edilen sonuçlar, yatay kesit bağımsızlığını gösteren sıfır hipotezinin her iki değişken için reddedildiğini göstermiştir. Diğer bir ifade ile yatay kesit birimlerinde meydana gelen şokun diğer birimleri etkilediği sonucuna varılmıştır.

Panel veri analizlerinde seçili değişkenlerin homojenliklerinin test edilmesi değişkenlere uygulanacak birim kök testleri üzerinde belirleyici olmaktadır (Ergün, 2024:39). Bu çalışmada serilerin homojenliği Hsiao (1986) testiyle gerçekleştirilmiştir. Bu testte, H_1 ve H_2 hipotezleri katsayıların homojenliğini, alternatif hipotezleri ise katsayıların heterojenliğini gösterir. H_3 hipotezinin alternatif hipotezi ise kısmi heterojenliği yansıtmaktadır (Turgut ve Uçan, 2019:10). Hsiao homojenlik test bulguları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Hsiao (1986) Homojenlik Testi Sonuçları

	FD		MD	
	İstatistik	**Olasılık**	**İstatistik**	**Olasılık**
H_1	2,436	5,46E-07**	6,581	2,80E-24**
H_2	1,011	0,464388**	0,976	0,523393**
H_3	3,850	1,49E-11**	12,254	5,95E-38**

**p<0,05.

Tablo 5'ten elde edilen sonuçlar incelendiğinde, H_1, H_2 ve H_3 %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Dolayısıyla H_1 ve H_2 hipotezleri reddedilerek alternatifi olan heterojenlik kabul edilir. Diğer yandan, H_3 hipotezinin alternatifi olan kısmi heterojenlik kabul edilip katsayıların heterojen olduğu belirlenmiştir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin belirlenmesinin ardından ikinci nesil birim kök testlerinden Hadri-Kurozumi (2012) testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Hadri-Kurozumi (2012) Birim Kök Testi Sonuçları

	FD		MD	
	İstatistik	**Olasılık**	**İstatistik**	**Olasılık**
Z_A^{SPAC}	13,358	0,580	11,258	0,457
Z_A^{LA}	13,023	0,224	10,714	0,108

Tablo 6'da verilen test istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirildiğinde, her iki değişkenin durağan

olduğu belirlenmiştir. Serilerde birim kök sınamasının ardından firma değeri ile marka değeri arasındaki nedensellik ilişkisi panel Granger nedensellik testiyle araştırılmıştır. Panel Granger nedensellik test sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H_0	**Chi-sq**	**Olasılık**
FD MD'nin Granger nedeni değildir	0,181	0,913
MD FD'nin Granger nedeni değildir	0,209	0,046**

**p<0,05.

Tablo 7'de verilen sonuçlara göre ''MD FD'nin Granger nedeni değildir'' sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş, marka değerinden firma değerine nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Öte yandan, firma değerinden marka değerine nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Özetle, marka değerinin firma değerinin Granger nedeni olduğu dolayısı ile firma değerinin verileri kullanılarak marka değerinin açıklanabildiği belirlenmiştir.

5. Sonuç

Finans disiplininde firmaların temel amacı firma değeri maksimizasyonu olarak ifade edilir. Bu amaç, ortakların refahı, hissedar maksimizasyonu ile de açıklanmaktadır. Dolayısıyla, firma değerine etki eden faktörlerin araştırılması önem kazanmaktadır.

Firma değeri, genel anlamda bir firmanın piyasa karşısındaki değerini yansıtır. Firma değeri; yatırım kararları, finansman kararları, stratejik planlamalar, rekabet avantajı, birleşme, satın alma, tasfiye vb. kritik kararlar üzerinde doğrudan etkisi olduğundan firma sahipleri, yöneticiler ve yatırımcılar açısından firma değerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Piyasa koşullarında nakit akışları, kâr marjları, makroekonomik faktörler, pazarın yapısı, personel ve yönetim kadrosu gibi firma değerini etkileyen faktörlerin yanı sıra marka değeri de firma değerini etkileyen faktörlerden biridir.

Bir markanın sosyal ve ekonomik anlamdaki toplam değerini gösteren ve firmaların finansal gücünün sayısal göstergesi olan marka değeri tüketiciler için değer yaratarak onların markaya bağlılığını, tercih etme oranını ve bu şekilde satışlarını artırır. Dolayısıyla, marka değerinin firma değerine önemli bir katkı sağladığı ifade edilir. Marka değerinin firma değerine olumlu etkisinin bulunduğu birçok çalışma vardır. Bu bağlamda çalışmadan elde edilen sonuçlar; Krasnikov vd. (2009); Çam vd. (2018); Şenol vd. (2019), Kumar (2020) çalışmalarından elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte Sakalsız ve Çildir (2022) çalışmasından elde edilen bulgularla farklılık göstermektedir. İlgili çalışmada marka değeri ve firma değeri arasında çift yönlü nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçların ilgili çalışmadan elde edilen sonuçlarla farklı olması nedeninin çalışma kapsamına alınan firma sayısı ve çalışmanın dönemi olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada 2019-2023 dönemleri arasında yıllık veriler kullanılarak BIST 100'de işlem gören ve Brand Finance 100 listesinde bulunan 49 firmanın marka değerleri ile firma değerleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Brand Finance resmi adresinde kamuya açık verilerin sınırlı olması bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmada panel veriler kullanılmış olup, birimler arası korelasyon tespitiyle durağanlık sınaması ikinci nesil birim kök testlerinden Hadri-Kuruzomi (2012) testi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Durağanlık sınamasının uygulanan panel Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre marka değerinden firma değerine tek yönlü nedensellik olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Marka değerlerinin firma değerinin nedeni olduğu başka bir ifade ile firma değerinde meydana gelen değişikliklerin marka değerinde yaşanan değişmelerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Genel itibariyle değerlendirildiğinde, firmalar için firma değerini etkileyen birçok finansal göstergenin (kârlılık oranı, cari oran, nakit oranı vb.) yanı sıra marka değerinin de önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla firmaların finansal oranlarını iyileştirmek adına çeşitli finansal yatırımlar yaparken marka değerini de yükseltmek için gerekli pazarlama çalışmalarını yapmalarının gerekliliği anlaşılmıştır. Çünkü, marka değeri yüksek bir firmanın tüketici zihninde yaratacağı olumlu imaj, firmanın rekabet stratejisini olumlu etkileyecek ve dolaysıyla firma değerine katkı sağlayacaktır. Bu sonuç, marka değerini yükseltmek adına markalama faaliyetleri yürüten, tüketicileri için değer yaratmaya çalışan firmalara fikir sağlayabilir. Ayrıca, firma

değerlerinin açıklanmasında marka değerlerinin kullanılabileceği sonucu, firma sahiplerine ve hissedarlara fikir sağlayabilir. Birincisi, finansal yönetimin temel amacı olan firma değeri maksimizasyonu için firma sahipleri çeşitli yatırım, finansman ve temettü politikası izlerler. Firma değerinin açıklanmasında marka değerinin kullanılabileceği bulgusu, firma değerini en yüksek seviyeye çıkarmak isteyen firma sahiplerine marka değerini arttırıcı yatırımlar yapması konusunda yol gösterici olabilir. Diğer yandan, firma değeri yükselen bir firmanın hisse senetlerinin piyasa değeri de yükseleceğinden, firmanın hisse senetlerine yatırım yapan yatırımcılara fikir sunabilir. Marka değerlerinin takip edilmesi hisse senedi yatırımcılarına yeni yatırım stratejileri sunabilir.

Sonuç olarak bu çalışmadan elde edilen bulgular, firma sahipleri, ortaklar ve piyasalarda finansal getiri sağlamaya çalışan yatırımcılar açısından önem taşır. Ayrıca, rekabet avantajı sağlamaya çalışan firmaların markalaşma sürecine daha fazla önem vererek hem pazardaki konumunu güçlendirmesi hem de firma değerini arttırması beklentisi, markalaşma süreci için gerekli olan pazarlama, reklam vb. yatırımlarının önemini ortaya koymaktadır. Firmalar, yatırım politikalarında bu sonucu göz önüne alarak yeni stratejiler geliştirebilir. Gelecek çalışmalarda verilere erişilebilmesi durumunda çalışmanın zaman boyutu genişletilerek ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmalar dâhil edilerek çalışmanın kapsamı genişletebilir.

Kaynaklar

Aaker, D. A. (1991). *Managing brand equity: Capitalizing on the value of a bra*nd. New York: Free Press.

Akbulut, R., ve Paksoy, M. (2007). Marka değerini etkileyen faktörler: seçilmiş bazı küresel işletmelerde marka değeri ile finansal göstergeler arasındaki ilişki. *İktisat İsletme ve Finans,* 22(251), 123-132.

Akgüç, Öztin. (1998). *Finansal yönetim* (9. baskı). İstanbul: Avcıol Yayıncılık.

Akşit, N. (2016), Finansal marka değerinin firma değeri üzerindeki etkisi: Global işletmeler üzerine ampirik bir uygulama (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baykal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Alper, D., ve Aydoğan, E. (2019). Finansal bazlı marka değerinin firma performansı üzerine etkisi. *Journal of Academic Value Studies,* 3(16), 141-155.

American Marketing Association (AMA, 2024). *Journal of Marketing* [AMA]. Erişim adresi https://www.ama.org/.

Arvidsson, A. (2006). Brand value. *Journal of Brand Management*, 13(3), 188–93.

Bank, S., Yazar, E. E., ve Sivri, U. (2020). The portfolios with strongbrand value: More returns? Lower risk? *Borsa Istanbul Review*,20(1), 64–79.

Bakan, M. (2025). Kar Dağıtımın politikalarının firma değeri ve iflas riski üzerine etkisi: BIST katılım endeksi üzerine uygulama. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (38), 389-404.

Bayrakdaroğlu, A., ve Mirgen, Ç. (2016). Marka değerinin hisse senedi getirisi üzerine etkisi: BİST'de bir araştırma. *Business & Economics Research Journal*, 7(3).

Bhaskaran, R. K., Sujit, K. S., ve Waheed, K. A. (2023). Linkage between brand value and firm performance: An empirical examination using fuzzy set qualitative comparative analysis. *SAGE Open*, 13(3).

Birgili, E., ve Düzer, M. (2010). Finansal analizde kullanılan oranlar ve firma değeri ilişkisi: İMKB'de bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (46), 74-83.

Bölükbaş, M., Topal, M. H., ve Hotunluoğlu, H. (2018). Testing twin deficits hypothesis for EU-27 and Turkey: A panel Granger causality approach under cross-sectional dependence. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 21(4), 101-119.

Brand Finance (2023). *Rankings Turkey* [BFT]. Erişim adresi https://brandirectory.com/rankings/turkey/.

Breitung, J. (2000), The local power of some unit root tests for panel data, in: B. Baltagi(ed.), Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels. *Advances in Econometrics,* 15, 161–178.

Çam, A. V., Kalkan, Y., Soydaş, Ş. S., ve Taşdemir, S. S. (2018). Marka değeri ve firma değeri ilişkisi: Finansal tabanlı bir model. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(4), 203-207.

Dilmaç, M., ve Korkmaz, Ö. (2018). Firma piyasa değerini etkileyen finansal faktörler: Banka ve sigorta işletmeleri üzerine bir uygulama. *Journal of Management and Economics Research*, 16(2), 179-201.

Dorfleitner, G., Rößle, F., ve Lesser, K. (2019). The Financial performance of the most valuable brands: A global empirical investigation. *Heliyon*, 5(4),1-16.

Dumitrescu, E. I., ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling,* 29(4), 1450-1460.

Emirmahmutoğlu, F., ve Köse, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling,* 28(3), 870-876.

Ergün, Ü. R. (2024). Gemi inşa sanayi ihracatına demir çelik sektörünün etkileri: Panel veri analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22(02), 30-53.

Fırat, D., ve Badem, A. C. (2008). Marka değerleme yöntemleri ve marka değerinin mali tablolara yansıtılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (38), 210-219.

Finnet (2023). *Finansal Analiz Verileri* [FP]. Erişim adresi https://www.finnet2000.com/F2000Plus.

Gençoğlu, P., Kuşkaya, S., ve Büyüknalbant, T. (2020). Seçilmiş OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının sürdürülebilirliğinin panel birim kök testleri ile değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(4), 1283-1297.

Günay, B. (2021). Brand Finance Turkey 100 listesinde yer alan bankaların marka değerleri ile ilişkili ölçütlerin belirlenmesine yönelik bir analiz. *Journal of Management and Economics Research*, *19*(1), 273-287.

Hadri, K. (2000). Testing for stationarity in heterogeneous panel data. *Econometrics Journal*, 3, 148–161.

Hadri, K., Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor. *Economics Letters*, 115, 31-34.

Hsiao, C. (1986). *Analysis of panel data*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hsu, F. J., Wang, T. Y., ve Chen, M. Y. (2013). The impact of brand value on financial performance. *Advances in Management and Applied Economics*, *3*(6), 129.

Im, K. S., M. H. Pesaran and Y. Shin (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53–74.

Investing. (2023). Erişim Adresi: https://tr.investing.com/

Kamu Aydınlatma Platformu. (2023). Erişim Adresi: https://www.kap.org.tr/

Kayalı, C. A., Yereli, A. N., ve Ada, Ş. (2007). Entelektüel katma değer katsayısı yöntemi kullanılarak entelektüel sermayenin firma değeri üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* 14(1), 67-90.

Kevin, E. V., ve Mayoor, M. (2016). Good times, bad times: The stock market performance of firms that own high value brands. *European Journal of Marketing*, 50, 670–694

Kirk, C. P., Ray, I., ve Wilson, B. (2013). The impact of brand value on firm valuation: The moderating influence of firm type. *Journal of Brand Management*, 20(6), 488–500.

Konuk, S., Doruk, Ömer Tuğsal, ve Önal, Y. B. (2023). An empirical investigation of the relationship between brand value and firm value: evidence from Turkey. *International Journal of Finance & Economics*, 1–21.

Krasnikov, A., Mishra, S., ve Orozco, D. (2009). Evaluating the financial impact of branding using trademarks: A frameworkand empirical evidence. *Journal of Marketing*, 73(6), 154–166.

Kumar, B. R., Sujit, K. S., ve Abdul, W. K. (2020). Brand valuation – examining the role of marketing on firm financial performance. *Measuring Business Excellence*, 24(1), 90–113.

Lee, A., Yang, J., Mizerski, R., ve Lambert, C. (2015). The strategy of global branding and brand equity. *Routledge.*

Levin, A., Lin, C. and C. J. Chu (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1–24.

Liu, S., Ma, D., Li, X., Li, X., ve Yin, L. (2022). The value of "brand" in the chinese stock market: the impact of brand attention on stock performance and the moderation role of investor sentiment. *Journal of Behavioral Finance*, 1-16, 1–16.

Morgan, N. A., ve Rego, L. L. (2009). Brand portfolio strategy and firm performance. *Journal of Marketing*, 73(1), 59–74.

Mousa, M., Sagi, J., ve Zéman, Z. (2021). Brand and firm value: Evidence from arab emerging markets. *Economies*, 9(1), 1–13.

Nazlioglu, S., & Karul, C. (2024). Testing for Granger causality in heterogeneous panels with cross-sectional dependence. *Empirical Economics*, 67(4), 1541-1579.

Nyiwul, L., ve Koirala, N. P. (2022). Role of foreign direct investments in agriculture, forestry and fishing in developing countries. *Future Business Journal*, 8(1), 50.

Önal, Y. B., ve Karadeniz, E. (2004). Firma değerinin ekonomik katma değer (EVATM) yöntemiyle tespit edilmesi: IMKB'ye kote bir turizm işletmesi üzerine uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi,* 15(2), 139-157.

Parment, A. (2008). Distribution strategies for volume and premium brands in highly competitive consumer markets. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *15*(4), 250-265.

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265–312.

Rahman, M., Rodríguez, M. ´A., ve Mary, S. (2019). Brand equity and firm performance: The complementary role of corporate social responsibility. *Journal of Brand Management*, 26(6), 691–704.

Sakalsız, S. A., ve Çildir, Ç. (2022). Firmaların marka değerleri ile piyasa değerleri arasındaki ilişki: bist'de bir uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 471-480.

Sánchez-Iglesias, N., García-Madariaga, J., ve Jerez, M. (2024). The impact of financial performance and corporate reputation on customer purchases: The role of stakeholders and brand value in the automotive sector. *Marketing Intelligence & Planning*, 42(1), 23-39.

Sharpe, W.F. (1964) Capital Asset Prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *Journal of Finance*, 19, 425-442.

Şenol, Z., Koç, S., ve Ünlü, U. (2019). Marka değeri ile firma değeri arasındaki ilişki: Borsa istanbul örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3).

Tiwari, M. K. (2010). Separation of brand equity and brand value. *Global business review*, *11*(3), 421-434.

Yerdelen, Tatoğlu, F. (2020). *Panel zaman serileri analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Turgut, E., ve Uçan, O. (2019). Yolsuzluğun vergi oranları ile olan ilişkisinin oecd ülkeleri örnekleminde incelenmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1(3), 1-17.

Upshaw, L.B. (1995) *Building brand identity*. New York: John Wiley & Sons Press.

Ünlü, U., ve Çıtak, L. (2020). Marka değeri ve hissedar değeri: bist metal ana sanayi firmaları üzerine bir uygulama. *Alanya Akademik Bakış*, *4*(2), 399-410.

Yeung, M., ve Ramasamy, B. (2008). Brand value and firm performance nexus: Further empirical evidence. *Journal of Brand Management*, 15(5), 322–335.

Zhang, J., ve Liu, Z. (2023). The impact of corporate social responsibility on financial performance and brand value. *Sustainability*, 15(24), 16864.

Zengin, Ş. (2023). Marka değeri ile şirket değeri karşılaştırması: Hirose yöntemi (Yayımlanmış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑.Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Analysis of the Performance of Companies in the Individual Pension System Using the Merec-Based Marcos Method

Merec Tabanlı Marcos Yöntemiyle Bireysel Emeklilik Sisteminde Yer Alan Şirketlerin Performanslarının Analizi

V. Sinem ARIKAN KARGI[1]

[1]*Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Bursa, vesa@uludag.edu.tr,* orcid.org/0000-0003-3255-0165

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 20.11.2024
Kabul/Accepted: 18.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1588881

Anahtar Kelimeler
Individual pension system, Multi-criteria decision-making, MEREC, MARCOS

ABSTRACT

The Individual Pension System (IPS) is an essential framework that helps individuals secure financial stability during their retirement years. By promoting regular savings, IPS enables individuals to gain supplementary income in retirement. Individual pension companies(IPCs) play a crucial role in the functioning of this system, offering various pension plans and managing savings efficiently for participants. This study aims to assess the performance of companies operating within Turkey's IPS. For this analysis, the MEREC-based MARCOS method, a multi-criteria decision-making (MCDM) technique, is employed. The MEREC method enabled the objective calculation of criterion weights and identified the number of retired participants as the most significant criterion. The remaining criteria, in order of importance, are as follows: state contribution fund amount, participants fund amount, the number of participants, the number of individual pension contracts, the number of employer group pension certificates and finally, the number of individual pension contracts associated with a group. Following this, the MARCOS method is applied to rank the performance of the companies, and the analysis revealed that Turkey Life and Pension is the highest-performing company.

Keywords
Bireysel emeklilik sistemi, Çok kriterli karar verme, MEREC, MARCOS

ÖZ

Bireysel emeklilik sistemi (BES), bireylerin emeklilik dönemlerinde finansal güvencelerini sağlamalarına yardımcı olan önemli bir sistemdir. BES, bireylerin düzenli tasarruf yapmasını teşvik ederek, emeklilik dönemlerinde ek gelir elde etmelerine olanak tanır. Bu sistemin işleyişinde bireysel emeklilik şirketleri kritik bir rol oynar. Bu şirketler, katılımcılara çeşitli emeklilik planları sunarak birikimlerin verimli bir şekilde yönetilmesini sağlar. Bu çalışma, Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi kapsamında faaliyet gösteren şirketlerin performanslarının değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Analiz için çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden MEREC tabanlı MARCOS yöntemi kullanılmıştır. MEREC yöntemi, kriter ağırlıklarının objektif bir şekilde hesaplanmasına olanak tanımış ve en önemli kriterin emekli olan katılımcı sayısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kriterleri önem sırasına göre; devlet katkısı fon tutarı, katılımcı fon tutarı, katılımcı sayısı, bireysel emeklilik sözleşmesi sayısı, işveren grup emeklilik sertifikası sayısı ve son olarak gruba bağlı bireysel emeklilik sözleşmesi sayısı takip etmiştir. Ardından, MARCOS yöntemiyle şirketlerin performans sıralamaları oluşturulmuş ve analiz sonucunda en yüksek performansa sahip şirketin Türkiye Hayat ve Emeklilik olduğu tespit edilmiştir.

Atıf/Citation: Arıkan Kargı, V.S. (2025). Analysis of the Performance of Companies in the Individual Pension System Using the Merec-Based Marcos Method. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*35, 2, 685-702.
Sorumlu yazar/Corresponding author: V. Sinem ARIKAN KARGI, vesa@uludag.edu.tr

1. Introduction

In the rapidly evolving and transforming business world, the sense of security has become an essential need for employees. To address this need, individuals often choose to make savings for the future or establish regular payment plans for their retirement. These payments entitle individuals to retirement benefits once a specified period or premium amount is completed. Today, the individual pension system has been developed to enhance quality of life and provide supplementary income during retirement.

The Individual Pension System (IPS) is a private pension program that enables employees' savings during their active working life to be transformed into long-term investment opportunities in addition to the retirement income provided by the social security system (EGM, 2019). The development of individual pension systems to ensure a peaceful and secure retirement period is of great importance for societies. Accordingly, many countries have initially focused on strengthening publicly-oriented social security systems, later implementing private individual pension models (IPS) to complement or provide an alternative to this structure (Genç et al., 2015: 48). IPS is based on voluntary participation, where the contributions collected from participants are invested through funds managed by individual pension companies, and the returns on these investments provide an additional income for participants during retirement. This system positively contributes to the national economy by increasing savings, expanding employment opportunities, and promoting economic growth and stability (Altay, 2013: 23). In Turkey, IPS was first implemented on October 27, 2003, with application methods that may vary across countries. In developed countries, this system generally plays a complementary role to social security structures. In Turkey, however, IPS has rapidly developed as part of social security reforms coordinated by the Undersecretariat of Treasury, with some life insurance companies transforming into pension companies. The primary objective of the system is to direct individuals' long-term savings into capital markets via private pension funds, thereby enabling efficient use of these funds, alleviating the financial burden on the social security system, and enhancing societal welfare. To earn the right to retire under this system, participants must make contributions for at least 10 years and reach the age of 56.

The aim of this study is to assess the performance of companies operating within Turkey's Individual Pension System (IPS) using multi-criteria decision-making (MCDM) techniques. MCDM methods are selected due to the necessity of simultaneously considering multiple interdependent criteria in evaluating company performance. The criterion weights for the analysis are calculated using the MEREC method, and these weights are subsequently applied in the MARCOS method to derive a performance ranking of individual pension companies. This study is one of the first in the literature to integrate the MEREC and MARCOS methods for evaluating the performance of companies operating within Turkey's Individual Pension System (IPS). By utilizing the most recent data following the mergers of individual pension companies, the study makes a significant contribution to both academic literature and sectoral decision-making processes.

This study is organized into five sections. The first section provides an overview of the individual pension system, while the second section presents a review of related literature. The third section outlines the steps of the methods used. In the fourth section, the performance evaluation of IPCs operating in Turkey is conducted. Lastly, the conclusion section offers an interpretation of the analysis results.

2. Literature Review

The literature review is discussed under two subheadings. First, studies conducted using the MEREC and MARCOS methods applied in this research are evaluated. Subsequently, the applications of multi-criteria decision-making methods in the selection and performance evaluation of individual pension companies are examined.

2.1. A Review of Studies Using MEREC and MARCOS Methods

First, recent studies utilizing the MEREC and MARCOS methods are analyzed, assessing their applications and contributions across various fields. In this context, Stevic and Brkovic(2020) proposed a novel decision model integrating the FUCOM-MARCOS methods to evaluate human resources in an international transport company. The model assesses 23 drivers based on five key criteria: fuel consumption, vehicle maintenance, damage costs, timely information provision, and loyalty. The FUCOM method was employed to determine the weight of the criteria, followed by the MARCOS method to rank driver performance. The results aim to enhance motivation by providing incentive rewards to the drivers with the best performance.Mastilo et al. (2022) conducted a study to evaluate the banking sector in Bosnia and Herzegovina based on financial indicators. Employing the MEREC and MARCOS methods, the study

analyzed the financial stability and sustainability of banks, ranking them according to their financial indicators using data from 2022.Ersoy(2022) aimed to evaluate the innovation performance of 34 member countries of the OECD and the European Union using Multi-Criteria Decision-Making methods. The Global Innovation Index database was utilized to determine the innovation capacities and achievements of these countries. The MEREC method was employed to determine the criterion weights, while the MARCOS method was applied to rank the countries based on their innovation performance. Koca and Bingöl(2022) evaluated the performance of 26 non-life insurance companies operating in Turkey between 2016 and 2020 using the CRITIC and MARCOS methods. The market performance of insurance companies was analyzed based on financial indicators such as personnel expenses, written premiums, equity, total assets, and paid compensation. The CRITIC method was employed to determine the weights of the criteria, followed by the application of the MARCOS method to rank the companies' performance. Altıntaş (2023) employed the CRITIC-based MARCOS method to analyze the marine health performances of Mediterranean countries. Based on the evaluation of the Ocean Health Index components for 19 Mediterranean countries in 2021, livelihoods and economies was identified as the most significant marine health component. The analysis results indicated that Slovenia, Spain, and France exhibited the highest marine health performance.Yalman et al.(2023) evaluated the macroeconomic performance of the Turkish economy during the 2000-2020 period using the MEREC-LOPCOW-MARCOS decision model. The weights of the selected macroeconomic indicators were determined using the MEREC and LOPCOW methods, while the performance ranking by years was conducted using the MARCOS method. According to the results, economic growth, current account balance, and inflation rate were identified as the most influential criteria affecting the performance of the Turkish economy.Meral (2023) evaluated the innovation performance of BRICS-T countries as an alternative to the Global Innovation Index. The MEREC method was employed to determine the criterion weights, while the MARCOS method was used to rank the countries. According to the findings, the most influential criteria in innovation performance are investments, R&D, and online creativity, whereas the least influential criteria are the political environment, information and communication technologies, and innovation linkages. China and India emerged as the countries with the highest innovation performance, while Brazil and South Africa demonstrated the lowest performance. Sarıgül et al. (2023) examined the evaluation of airport service quality using a Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) approach. In their study, 17 airports that were rated as five-star by Skytrax in 2021 were analyzed based on 11 criteria, including transportation services, security screenings, immigration services, and terminal comfort. The importance weights of the criteria were determined using the MEREC method, while the ranking of the airports was conducted using the MARCOS and CoCoSo methods. As a result, Chubu Centrair Airport was identified as the airport with the highest service quality, whereas Tokyo Haneda Airport was found to have the lowest service quality. Seyhan (2023) evaluated the production and consumption performances of the circular economy in the European Union (EU) using the MEREC and MARCOS methods. Based on 2020 data, the study analyzed 27 EU member states using indicators such as material footprint, recyclable raw material trade, resource productivity, and greenhouse gas emissions. The findings indicated that recyclable raw material trade was the most significant criterion. According to the MARCOS method ranking, the highest-performing countries in the circular economy were the Netherlands, Germany, and France. Duran (2023) analyzed the supply chain resilience of N-11 countries by integrating the MEREC, EDAS, MARCOS, and WASPAS methods. The criterion weights were determined using the MEREC method, and the countries were ranked accordingly. The results indicate that supply chain visibility and corporate governance emerged as the most critical criteria, while South Korea and Türkiye were identified as the countries with the most resilient supply chains. Badi et al. (2023) proposed a decision support model for evaluating wind farm site selection in Libya using the BWM-AHP-MARCOS method. The study compared five different locations based on six criteria to determine the most suitable site. The findings identified safety and quality as the most significant criterion, with Derna being selected as the optimal location. Taş and Alptekin (2023) employed a two-stage methodology integrating the MEREC and MARCOS methods to assess the smart city performance of 30 metropolitan municipalities in Türkiye. The smart city index indicators, identified through a comprehensive literature review, were weighted using the MEREC method and ranked via the MARCOS method. The findings revealed that Istanbul exhibited the highest smart city performance, followed by Antalya, İzmir, and Konya. Taşçı (2023) proposed an integrated model utilizing MCDM techniques, specifically the MEREC and CRADIS methods, to evaluate the performance of the Natural Catastrophe Insurance Pool (DASK) in Turkey for the period 2009-2021. In this study, the objective weights of the evaluation criteria were determined using the MEREC method, followed by the application of the CRADIS method to rank DASK's performance over the years.

2.2. A Review of Studies on Multi-Criteria Decision-Making Methods for the Selection of IPCs

In the literature, various studies have evaluated individual pension companies using multi-criteria decision-making methods. For instance, Vorona (2011) assessed the pension funds of the Republic of Latvia using the AHP method. Sönmez (2012) conducted a study using AHP to determine the prioritization of criteria that are important when entering individual pension systems. Karakaya et al. (2014) measured the performance of 14 pension companies in Turkey using Data Envelopment Analysis, finding that 3 out of the 14 companies are deemed efficient according to the scale. Genç et al. (2015) evaluated individual pension companies based on criteria such as fund return rates, company information, ease of exit from the system, accessibility, and employee qualifications using the MACBETH method. Arefjevs (2015) measured the efficiency of pension fund management companies in the Baltic states (Estonia, Latvia, Lithuania) through Data Envelopment Analysis. Göktolga and Karakış (2018) assessed the financial performance of IPCs by applying Fuzzy AHP to determine the weight of financial ratios. Using financial data from 2014-2016, they analyzed these companies with the VIKOR method and ranked their performance. Bayrakçı and Aksoy (2019) performed a comparative analysis of the performance of IPCs in Turkey, utilizing the ARAS and COPRAS methods. According to the analysis results, the most important criteria are the number of retired participants, the total value of individual pension contracts, and employer group pension certificates. The top three companies are Anadolu Life Pension, Allianz Life and Pension, and Avivasa Pension and Life. Noyan et al. (2019) applied an AHP-based VIKOR method, examining five individual pension companies using criteria such as the number of participants, participants fund amount, the number of retired participants, total individual pension contracts, and investment-directed amounts. The study concluded that the number of participants is the most significant criterion, followed by investment-directed amounts, total contract numbers, participants fund amount, and the number of retired participants. Acer et al. (2020) analyzed the performance of 17 individual pension companies operating in Turkey based on 2018 data using the Entropy and COPRAS methods. Their criteria included the number of participants, participants fund amount, contribution amounts, state contribution fund amount, and retirement technical expenses. They found that the participants fund amount is the most important criterion. Demir et al. (2020) evaluated the performance of 18 individual pension companies under the supervision of the Treasury, the Capital Markets Board, and the Pension Monitoring Center using the Grey Relational Analysis method. Their findings indicated that Anadolu Life Pension is the highest performance, while Aegon Pension and Life is the lowest. Uçar and Şahin (2020) analyzed the financial performance of ten life and pension companies in Turkey during the pre-automatic enrollment period (2011-2015) using the TOPSIS method. Ziraat Life and Pension achieved the highest financial performance, while Allianz Life and Pension ranked last. In a study by Çınaroğlu (2022), the performance of pension companies operating in Turkey is analyzed using Entropy-based EDAS and CODAS methods. The study determined that the most important criterion in evaluating the performance of individual pension companies is the number of retired participants, and Turkey Life and Pension is the highest performance. Çamlıbel(2022) evaluated the financial performance of life and pension companies operating in the Turkish insurance sector using the Standard Deviation (SD) and MARCOS methods. The study analyzed company performance based on financial data from 2015 to 2019, with criterion weights determined using the SD method, identifying total debts as the most influential criterion. Subsequently, companies were ranked using the MARCOS method, revealing that Garanti Pension and Life had the highest performance between 2015 and 2017, while Ziraat Life and Pension demonstrated the best performance in 2018 and 2019. Küçükkıralı and Aydın(2022) aimed to analyze the efficiency levels and efficiency change trends of private pension companies operating in Turkey using the Data Envelopment Analysis (DEA) method. A six-year dataset covering the period 2014-2019 was utilized, and the analysis was conducted from two different perspectives: operating efficiency and fund management efficiency. In the operating efficiency model, the number of employees and total assets were considered as input variables, while collected contributions and the number of participants were taken as output variables. In the fund management efficiency model, collected contributions and fund operating expenses were used as input variables, whereas fund size was selected as the output variable. The findings indicate that the average operating efficiency was calculated as 64%, showing a declining trend, while the average fund management efficiency was determined as 94%, exhibiting an increasing trend. Durgut(2022) evaluated the performance of private pension companies operating in Turkey using the SWARA-SD-MAIRCA decision model. A total of 13 private pension companies, which have been actively operating during the 2015-2020 period, were analyzed. First, subjective weights were determined using the SWARA method, while objective weights were calculated using the SD method, and these weights were combined to assess company performance through the MAIRCA model. The findings indicate that the fund amount of participants was identified as the most significant performance criterion in all years. Garanti Pension and Life consistently demonstrated the highest performance, whereas Aegon Pension and Life had the lowest

performance. Umut (2023) conducted a study to assess the performance of IPCs in Turkey for the period 2016-2022 using the Grey Relational Analysis method. The findings revealed that Turkey Life and Pension, Anadolu Life and Pension, and Garanti Pension and Life are among the top three performing companies.
Table1 presents a comparison of the methods and criteria used in studies from the literature.

Table 1. Comparison of methods and criteria in the literature

Authors	Method	Criteria
Voronova(2011)	AHP	Financial indicators, client base, investment strategy,professionalism and business potential
Sönmez(2012)	AHP	Company name, minimum contribution, annual fund operating expenses, management cuts costs, entrance fee, risk level
Karakaya et al.(2014)	DEA	Number of employees, total assets, total premiums collected, and total fund sizes
Genç et al. (2015)	MACBETH	Company information, entrance fee, management fee deduction, fund size, fund returnrates, qualifications of employees,accessibility options,ease of exit from the system,total retirement pension return
Arefjevs (2015)	DEA and Cluster Analysis	Commission fees, administrative fees, profit before tax, assets under management,share of non-pension fund management revenue
Göktolga and Karakış(2018)	Fuzzy AHP and VIKOR	Current ratio, return on equity, return on assets, leverage ratio, technical profit ratio, net profit premium ratio, loss-premium ratio, investment income ratio
Bayrakçı and Aksoy (2019)	Entropy-Weighted ARAS and COPRAS	Number of participants , total fund amount of participants, total contribution amount, number of individual pension contracts, number of individual pension contracts associated with a group, number of employer group pension certificates, amount allocated for investment (Individual Pension Contracts), amount allocated for investment (Group-linked individual pension contracts), amount allocated for investment (employer group pension certificates), number of retired participants
Noyan et al. (2019)	AHP and GRA	Number of participants, total fund amount of participants, state contribution fund amount, total contribution amount, number of retired participants, number of individual pension contracts, number of individual pension contracts associated with a group, number of employer group pension certificates, total fund size, amount allocated for investment.
Acer et al. (2020)	Entropy-Weighted COPRAS	Number of participants, participant fund value, state contribution fund value, contribution amount, pension technical expenses
Demir et al. (2020)	GRA	Number of participants, participant fund value, state contribution fund value, contribution amount, number of retired participants.
Uçar and Şahin (2020)	TOPSIS	Current assets / short-term liabilities, net profit / total assets, equity / total assets, net profit / equity, premiums collected / total assets, fund management income / net profit, company participant ratio, premiums collected / equity, liquid assets / total assets, fund management expenses / fund management income.
Çınaroğlu (2022)	Entropy-Weighted EDAS and CODAS	Number of participants, participant fund amount, state contribution fund amount, number of retired participants, number of individual pension contracts, Number of individual pension contracts associated with a group, number of employer group pension certificates.
Çamlıbel(2022)	SD-Weighted MARCOS	Premium production, total assets, shareholders' equity, profit / loss before tax, liquidity ratio, conservation rate, number of employees, net loss premium ratio, total debt, premiums received / shareholders' equity.
Küçükkıralı and Aydın(2022)	DEA	Number of employees, total assets, collected contributions, number of participants, fund operating expenses, fund size.
Durgut(2022)	SWARA and SD-Weighted MAIRCA	Number of participants, participant fund amount, state contribution fund amount, contribution amount, number of retired participants, total expenses.

Umut (2023)	GRA	Equity, total assets, number of participants, total participant fund amount, pension technical revenue, pension technical profit/loss.

When studies in the literature are examined, it is observed that there are few studies evaluating the performance of individual pension companies using multi-criteria decision-making methods. Additionally, except for the studies by Çınaroğlu (2022) and Umut(2023), the existing studies use data from the years prior to the mergers of individual pension companies (Halk Life and Pension, Ziraat Life and Pension, Vakıf Pension and Life). Furthermore, no study has been identified that employs both the MEREC and MARCOS methods in an integrated manner on this topic. In this respect, the study is expected to contribute to the literature.

3. Research Methods

The performance evaluation of individual pension companies is conducted using multi-criteria decision-making (MCDM) methods, specifically the MEREC and MARCOS approaches.

The selection of the MEREC and MARCOS methods in this study is based on their complementary strengths within MCDM processes. The MEREC (Method based on the Removal Effects of Criteria) method was chosen for its capability to objectively determine the weights of criteria. Unlike subjective weighting methods that rely on expert opinions, MEREC calculates the significance of each criterion based on its impact on the overall decision-making model. This approach minimizes subjectivity and promotes a data-driven weighting process, making it particularly suitable for the performance analysis of individual pension companies, where financial and operational metrics require a high level of objectivity. Studies by Keshavarz-Ghorabaee et al. (2021) and Goswami et al. (2022) have demonstrated that the MEREC method yields more reliable and precise results compared to traditional weighting methods such as CRITIC and Entropy.

The MARCOS (Measurement of Alternatives and Ranking according to Compromise Solution) method was selected for ranking alternatives due to its ability to incorporate both ideal and anti-ideal solutions. This method evaluates each alternative's proximity to the best and worst scenarios, allowing for a more comprehensive analysis of company performance. MARCOS provides a structured ranking process that enables decision-makers to accurately distinguish between superior and inferior alternatives. Furthermore, studies by Stević et al. (2020) have shown that the MARCOS method is particularly effective in financial and economic evaluations, offering a robust framework for complex MCDM problems.The combination of the MEREC and MARCOS methods ensures a comprehensive, objective, and reliable evaluation framework for assessing the performance of individual pension companies.

The following sections explain the methods applied in the analysis in detail.

3.1. MEREC Method

MEREC (Method based on the Removal Effects of Criteria) is an objective weighting method introduced into the MCDM literature by Keshavarz-Ghorabaee and colleagues in 2021. In the MEREC method, the weight of a criterion is determined by observing the changes in total weights when that criterion is excluded from the analysis (Ayçin and Arsu, 2020: 68; Ghorabaee, 2021: 5). This approach results in higher weights for criteria with greater performance impact on decision alternatives (Keshavarz-Ghorabaee et al., 2021: 9). Goswami et al. (2022) noted that the MEREC method, which provides more accurate and precise results, is a more effective objective weighting tool than the CRITIC and Entropy weighting methods.

The solution steps of the MEREC method are outlined by Keshavarz-Ghorabaee et al. (2021) in six steps.

Step 1: The initial decision matrix (X) is constructed, displaying the value of each alternative for each criterion, where 'm' represents the alternatives and 'n' represents the criteria. The initial decision matrix is provided in Equation (1).

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & . & . & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & . & . & x_{2n} \\ . & . & . & . & . \\ . & . & . & . & . \\ x_{m1} & x_{m2} & . & . & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 2: Normalization is performed. The elements of the initial decision matrix (X) are normalized using Equation (2).

$$n_{ij}^{x} = \begin{cases} \dfrac{\min x_{ij}}{x_{ij}} & \text{if } j \in \text{benefit criteria} \\ \dfrac{x_{ij}}{\max x_{ij}} & \text{if } j \in \text{cost criteria} \end{cases} \quad (2)$$

Step 3: Overall performance is determined. The overall performance value of the alternatives is calculated by applying a logarithmic measure with equal criterion weights based on a nonlinear logarithmic function. This calculation is provided in Equation (3).

$$S_i = \ln\left(1+\left(\frac{1}{m}\sum\nolimits_j \left|\ln\left(n_{ij}^{x}\right)\right|\right)\right) \quad (3)$$

Step 4: Performance is measured by removing criteria. The performance of each alternative ($S_{ij}^{'}$) is calculated separately by removing the value of each criterion from the overall performance, as shown in Equation (4).

$$S^{'}{}_{ij} = \ln\left(1+\left(\frac{1}{m}\sum\nolimits_{k,k\neq j} \left|\ln\left(n_{ik}^{x}\right)\right|\right)\right) \quad (4)$$

Step 5: Removal/deviation effect is measured. The effect of removing a criterion, denoted as 'Ej' is calculated by summing the absolute deviations. This process is presented in Equation (5).

$$Ej = \sum_i \left|S_{ij}^{'} - S_i\right| \quad (5)$$

Step 6: Final weights of the criteria are determined. 'Ej' values are normalized to determine the final weights of the criteria. This process is calculated using Equation (6).

$$wj = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \quad (6)$$

3.2. MARCOS Method

The MARCOS (Measurement of Alternatives and Ranking according to COmpromise Solution) method, developed in 2019 by Stević and his research team, is one of the MCDM methods. This method evaluates the relationship between alternatives and both ideal and anti-ideal reference points. Alternatives are ranked based on their performance, calculated by their closeness to the ideal reference and their distance from the anti-ideal reference. The core principle of this method is that alternatives should be as close as possible to the ideal solution point and as far as possible from the anti-ideal solution point. The benefit functions assess these proximities to establish a ranking of alternatives, with the best alternative being the one closest to the ideal solution (Stević et al., 2020:5).
The steps involved in the MARCOS method are outlined below (Stević & Brković, 2020: 3–4).

Step 1: A decision matrix containing *m* alternatives and *n* criteria is constructed as shown in Equation (1).
Step 2: In this step, the extended initial matrix shown in Equation (7) is created by adding ideal (AI) and anti-ideal (AAI) solutions to the initial decision matrix.

$$X = \begin{matrix} AAI \\ A_1 \\ . \\ A_m \\ AI \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{aa1} & x_{aa2} & . & . & x_{aan} \\ x_{11} & x_{12} & . & . & x_{1n} \\ . & . & . & . & . \\ x_{m1} & x_{m2} & . & . & x_{mn} \\ x_{ai1} & x_{ai2} & . & . & x_{ain} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Step 3: This step involves normalizing the extended initial matrix.

$$n_{ij} = \frac{x_{ai}}{x_{ij}} \text{ if } j \in \text{cost criteria} \quad (8)$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{ai}} \text{ if } j \in \text{benefit criteria} \quad (9)$$

Step 4: In this step, the weighted matrix is obtained by multiplying the normalized matrix by the criterion weight values, as shown in Equation (10).

$$v_{ij} = n_{ij} * w_j \quad (10)$$

Step 5: This step calculates the utility degree (K_i) of the alternatives. The utility degree of an alternative is determined based on the anti-ideal and ideal solutions, as indicated in Equations (11) and (12).

$$K_i^+ = \frac{S_i}{S_{ai}} \quad (11)$$

$$K_i^- = \frac{S_i}{S_{aai}} \quad (12)$$

The value S_i, used above, represents the sum of the weighted matrix elements for each alternative, as shown in Equation (13).

$$S_i = \sum_{i=1}^{n} v_{ij} \quad (13)$$

Step 6: In this stage, the benefit functions $f(K_i)$ of the alternatives are determined. The benefit function can be considered as the compromise of the relevant alternative with respect to the ideal and anti-ideal solutions. The benefit function of the alternatives is defined in Equation (14). Equations (15) and (16) provide the calculation of benefit functions $f(K_i^+)$ and $f(K_i^-)$ based on ideal and anti-ideal solutions.

$$f(K_i) = \frac{K_i^+ + K_i^-}{1 + \frac{1 - f(K_i^+)}{f(K_i^+)} + \frac{1 - f(K_i^-)}{f(K_i^-)}} \quad (14)$$

$$f(K_i^+) = \frac{K_i^-}{K_i^+ + K_i^-} \tag{15}$$

$$f(K_i^-) = \frac{K_i^+}{K_i^+ + K_i^-} \tag{16}$$

Step 7: The ranking of alternatives is obtained based on the final values of their benefit functions. The best alternative is the one with the highest benefit function value.

4. Application

This study is conducted to evaluate the performance of companies operating within Turkey's individual pension system. In evaluating the performance of companies, it is necessary to consider numerous interrelated criteria simultaneously; therefore, multi-criteria decision-making methods are chosen for this analysis. The criterion weights used in the analysis are calculated using the MEREC method, and these weights are subsequently applied in the MARCOS method to obtain performance rankings of individual pension companies. The MEREC method are chosen for determining criterion weights due to its objective approach, which derives weights by assessing the impact of each criterion on the total performance of alternatives. This approach helps prevent biased results, contributing to more reliable and impartial outcomes. The MARCOS method is selected for the performance ranking of companies primarily due to its ability to bring clarity to the evaluation process by defining ideal and anti-ideal solutions, which represent the best and worst performances in each criterion, respectively. The ideal solution embodies the highest values for each criterion, representing the optimal scenario sought by the decision-maker, while the anti-ideal solution contains the lowest values, indicating the least desirable state. Through this approach, alternatives closer to the ideal solution stand out as options with higher performance potential, whereas those closer to the anti-ideal solution are evaluated as options involving greater risk. The MARCOS method not only provides a ranking of alternatives but also enables decision-makers to perform a more comprehensive risk-performance assessment by analyzing each alternative's potential opportunities and weaknesses. In this way, while offering a ranking of alternatives, the MARCOS method also allows decision-makers to make more informed strategic decisions based on each alternative's distance from the ideal solution.

In this study, the criteria were selected based on the most recent and comprehensive data published by the Pension Monitoring Center (EGM). The report issued by EGM serves as an authoritative and reliable source for objectively evaluating the performance of individual pension companies operating in Turkey. Utilizing criteria directly from this official report enhances the study's reliability, objectivity, and relevance to current market conditions. A review of previous studies reveals that many researchers (e.g., Bayrakçı & Aksoy, 2019; Çınaroğlu, 2022) have focused on similar metrics for performance evaluation. However, some of these studies also incorporated subjective assessments, potentially introducing bias into the evaluation process. In contrast, this study exclusively relies on objective and comparable criteria provided by EGM, thereby minimizing subjectivity and ensuring consistency in the analysis. For this reason, the data for this study were derived from individual pension key indicators listed in the EGM report dated August 31, 2024. Based on this data, a decision matrix was constructed, as presented in Table 4. The study evaluates 15 individual pension companies using 7 specific criteria, which are detailed in Table 2, while the list of pension companies included in the analysis is provided in Table 3.

Table 2. Criteria included in the study

Criterion Code	Criterion Name	Type of Criterion
C1	Number of participants (units)	Benefit
C2	Participants fund amount (TL)	Benefit
C3	State contribution fund amount (TL)	Benefit
C4	Number of retired participants (units)	Cost
C5	Number of individual pension contracts (units)	Benefit
C6	Number of individual pension contracts associated with a group (units)	Benefit
C7	Number of employer group pension certificates (units)	Benefit

Table 3. Individual pension company alternatives

Individual Pension Companies Code	Company Name	Individual Pension Companies Code	Company Name
IPCs1	AgeSA Life and Pension Inc.	IPCs9	HDI Fiba Pension and Life Inc.
IPCs2	Allianz Life and Pension Inc.	IPCs10	Katılım Pension and Life Inc.
IPCs3	Allianz Living and Pension Inc.	IPCs11	Metlife Pension and Life Inc.
IPCs4	Anadolu Life Pension Inc.	IPCs12	NN Life and Pension Inc.
IPCs5	Axa Life and Pension Inc.	IPCs13	QNB Health, Life Insurance, and Pension Inc.
IPCs6	BNP Paribas Cardif Pension Inc.	IPCs14	Turkey Life and Pension Inc.
IPCs7	Bereket Pension and Life Inc.	IPCs15	Viennalife Pension and Life Inc.
IPCs8	Garanti Pension and Life Inc.		

4.1. Determining Criteria Weights Using the MEREC Method

To calculate the criterion weights using the MEREC technique, a decision matrix is first organized with alternatives in the rows and criteria in the columns, as presented in Table 4.

Table 4. Decision Matrix

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
IPCs1	932.334	177.424.712.585	22.829.993.643	55.873	1.208.303	88.057	60.347
IPCs2	92.748	27.518.290.849	2.954.471.484	7.841	97.374	10.179	3.243
IPCs3	1.124.758	132.362.561.466	12.743.687.332	28.183	1.021.464	123.181	182.541
IPCs4	1.517.435	157.772.103.306	23.754.842.770	73.088	1.489.251	245.103	49.866
IPCs5	54.683	4.292.728.346	660.659.827	3.691	66.006	1.715	1.404
IPCs6	199.783	17.968.962.195	2.346.252.119	7.326	165.932	74.823	24.044
IPCs7	83.758	2.929.162.685	342.555.239	1.551	29.999	35.738	24.780
IPCs8	1.461.272	121.032.377.130	17.519.743.391	45.816	1.324.452	127.989	98.880
IPCs9	123.767	15.705.395.111	1.625.354.792	6.629	100.002	39.111	14.321
IPCs10	520.717	22.633.702.251	3.155.627.509	2.239	634.079	97.932	80.774
IPCs11	290.021	11.121.398.460	1.803.838.536	4.728	296.287	28.659	24.122
IPCs12	256.184	24.973.047.367	3.580.392.686	14.031	283.875	20.854	8.813
IPCs13	48.270	3.301.437.208	507.555.375	3.360	42.813	7.206	1.177
IPCs14	2.521.458	170.738.104.306	26.545.617.766	60.278	2.478.025	445.306	205.760
IPCs15	33.380	373.211.702	33.933.848	1.630	25.460	11.674	622

Source: http://www.egm.org.tr

In the second step, considering whether the criteria are benefit-oriented or cost-oriented, the decision matrix is normalized using Equation (2), with the results shown in Table 5.

Table 5. Normalized Decision Matrix

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
IPCs1	0.036	0.002	0.001	0.764	0.021	0.019	0.010
IPCs2	0.360	0.014	0.011	0.107	0.261	0.168	0.192
IPCs3	0.030	0.003	0.003	0.386	0.025	0.014	0.003
IPCs4	0.022	0.002	0.001	1.000	0.017	0.007	0.012
IPCs5	0.610	0.087	0.051	0.051	0.386	1.000	0.443
IPCs6	0.167	0.021	0.014	0.100	0.153	0.023	0.026
IPCs7	0.399	0.127	0.099	0.021	0.849	0.048	0.025
IPCs8	0.023	0.003	0.002	0.627	0.019	0.013	0.006
IPCs9	0.270	0.024	0.021	0.091	0.255	0.044	0.043
IPCs10	0.064	0.016	0.011	0.031	0.040	0.018	0.008
IPCs11	0.115	0.034	0.019	0.065	0.086	0.060	0.026
IPCs12	0.130	0.015	0.009	0.192	0.090	0.082	0.071
IPCs13	0.692	0.113	0.067	0.046	0.595	0.238	0.528
IPCs14	0.013	0.002	0.001	0.825	0.010	0.004	0.003
IPCs15	1.000	1.000	1.000	0.022	1.000	0.147	1.000

In the third step, the overall performances of the individual pension company alternatives are calculated using Equation (3). Subsequently, the values of all criteria are subtracted using Equation (4) to calculate the variations in company performance. The general and individual performance values of the companies are displayed in Table 6.

Table 6. S_i and $S_{ij}^{'}$ Values

		$S_{ij}^{'}$						
Alternatives	Si	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
IPCs1	0.614	0.317	0.032	0.017	0.063	0.387	0.379	0.374
IPCs2	0.237	0.115	0.297	0.280	0.003	0.123	0.100	0.083
IPCs3	0.521	0.167	0.143	0.136	0.169	0.369	0.309	0.377
IPCs4	0.679	0.355	0.103	0.166	0.112	0.428	0.418	0.399
IPCs5	0.338	0.286	0.052	0.013	0.015	0.152	0.232	0.135
IPCs6	0.248	0.026	0.240	0.199	0.055	0.004	0.209	0.223
IPCs7	0.243	0.134	0.019	0.054	0.094	0.035	0.113	0.027
IPCs8	0.622	0.280	0.037	0.099	0.140	0.415	0.414	0.398
IPCs9	0.276	0.122	0.196	0.181	0.012	0.127	0.109	0.108
IPCs10	0.397	0.091	0.094	0.037	0.106	0.070	0.175	0.072
IPCs11	0.327	0.075	0.093	0.015	0.149	0.114	0.159	0.051
IPCs12	0.272	0.022	0.253	0.201	0.033	0.133	0.144	0.125
IPCs13	0.300	0.261	0.038	0.035	0.017	0.181	0.201	0.167
IPCs14	0.758	0.416	0.229	0.289	0.072	0.437	0.436	0.459
IPCs15	0.238	0.238	0.238	0.238	0.242	0.238	0.434	0.238

In the fifth step, the removal effect of each criterion on the overall performance of the alternatives is calculated using Equation 5. The calculated results are presented in Table 7.

Table 7. Ej Values

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Ej	3.167	4.126	4.197	4.797	2.858	2.630	2.838

In the final step, the weights of the criteria are calculated using Equation 6. The criteria weights determined by the MEREC method are presented in Fig. 1.

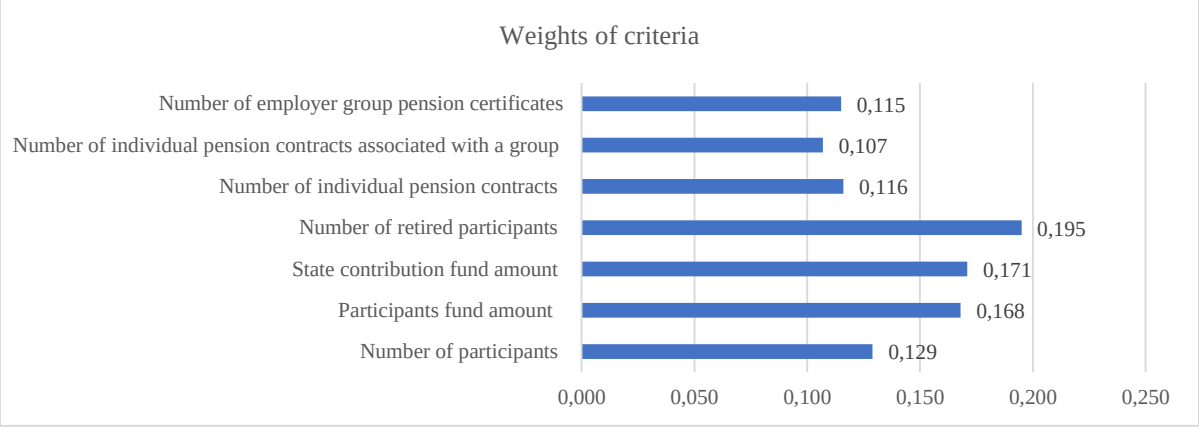

Figure1. Weights of Criteria

According to the results of the MEREC method presented in Fig. 1, the number of retired participants emerged as the most significant criterion, highlighting its critical role as an indicator of service quality, customer satisfaction, and long-term engagement. This criterion is followed by the state contribution fund amount and participants fund amount, both of which emphasize the importance of financial strength and the role of state support in enhancing company

performance. Moderate importance was assigned to the number of participants and the number of individual pension contracts, which reflect the company's customer base and market reach. The number of employer group pension certificates ranked slightly lower, while the number of individual pension contracts associated with a group was identified as the least important criterion, suggesting a lesser emphasis on group-based contracts in evaluating company performance. The variation in criterion weights can be attributed to the distinct impacts each factor has on the overall performance of individual pension companies. The MEREC method effectively highlights the critical elements shaping a company's success and competitive standing in the sector. High-weighted criteria, such as the number of retired participants and financial indicators, underscore the value placed on customer retention and financial sustainability. In contrast, criteria related to customer diversity, like the number of participants and individual pension contracts, received moderate weights, reflecting their supportive but not primary role in performance evaluation. Lower-weighted group-oriented criteria indicate a sector preference for individual-focused strategies. These insights provide valuable guidance for pension companies to optimize their strategies and enhance overall performance.

4.2. Evaluation of the Performance of IPCs Using the MARCOS Method

After calculating the importance weights of the criteria using the MEREC method, the MARCOS method was employed to rank the performance of the IPCs. The decision matrix used in the MARCOS method is the same as the matrix used in the MEREC method. In this step, ideal and non-ideal solutions are added to the initial decision matrix, transforming it into the extended initial decision matrix shown in Table 8.

Table 8. Extended Initial Decision Matrix

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
AAI(Anti-Ideal Solution)	33.380	373.211.702	33.933.848	1.551	25.460	1.715	622
IPCs1	932.334	177.424.712.585	22.829.993.643	55.873	1.208.303	88.057	60.347
IPCs2	92.748	27.518.290.849	2.954.471.484	7.841	97.374	10.179	3.243
IPCs3	1.124.758	132.362.561.466	12.743.687.332	28.183	1.021.464	123.181	182.541
IPCs4	1.517.435	157.772.103.306	23.754.842.770	73.088	1.489.251	245.103	49.866
IPCs5	54.683	4.292.728.346	660.659.827	3.691	66.006	1.715	1.404
IPCs6	199.783	17.968.962.195	2.346.252.119	7.326	165.932	74.823	24.044
IPCs7	83.758	2.929.162.685	342.555.239	1.551	29.999	35.738	24.780
IPCs8	1.461.272	121.032.377.130	17.519.743.391	45.816	1.324.452	127.989	98.880
IPCs9	123.767	15.705.395.111	1.625.354.792	6.629	100.002	39.111	14.321
IPCs10	520.717	22.633.702.251	3.155.627.509	2.239	634.079	97.932	80.774
IPCs11	290.021	11.121.398.460	1.803.838.536	4.728	296.287	28.659	24.122
IPCs12	256.184	24.973.047.367	3.580.392.686	14.031	283.875	20.854	8.813
IPCs13	48.270	3.301.437.208	507.555.375	3.360	42.813	7.206	1.177
IPCs14	2.521.458	170.738.104.306	26.545.617.766	60.278	2.478.025	445.306	205.760
IPCs15	33.380	373.211.702	33.933.848	1.630	25.460	11.674	622
AI(Ideal Solution)	2.521.458	177.424.712.585	26.545.617.766	73.088	2.478.025	445.306	205.760

After the normalization process of the decision matrix, the weighted normalized decision matrix shown in Table 9 is obtained by multiplying it with the criterion weight values determined using the MEREC method.

Table 9. Weighted Normalized Decision Matrix

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
AAI(Anti-ideal Solution)	0.103	0.013	0.007	0.109	0.089	0.036	0.026
IPCs1	2.866	5.952	5.029	3.920	4.204	1.848	2.550
IPCs2	0.285	0.923	0.651	0.550	0.339	0.214	0.137
IPCs3	3.458	4.441	2.807	1.977	3.554	2.585	7.714
IPCs4	4.665	5.293	5.233	5.128	5.181	5.144	2.107
IPCs5	0.168	0.144	0.146	0.259	0.230	0.036	0.059

IPCs6	0.614	0.603	0.517	0.514	0.577	1.570	1.016
IPCs7	0.258	0.098	0.075	0.109	0.104	0.750	1.047
IPCs8	4.493	4.060	3.860	3.215	4.608	2.686	4.179
IPCs9	0.381	0.527	0.358	0.465	0.348	0.821	0.605
IPCs10	1.601	0.759	0.695	0.157	2.206	2.055	3.414
IPCs11	0.892	0.373	0.397	0.332	1.031	0.601	1.019
IPCs12	0.788	0.838	0.789	0.984	0.988	0.438	0.372
IPCs13	0.148	0.111	0.112	0.236	0.149	0.151	0.050
IPCs14	7.752	5.728	5.848	4.229	8.621	9.346	8.696
IPCs15	0.103	0.013	0.007	0.114	0.089	0.245	0.026
AI(Ideal Solution)	7.752	5.952	5.848	5.128	8.621	9.346	8.696

Subsequently, the benefit degrees and benefit functions of the alternatives relative to the non-ideal solution, as well as the benefit degrees and benefit functions relative to the ideal solution, are calculated. These results are presented in Table 10.

Table 10. Utility degree of alternatives and utility functions

Alternatives	K_i^-	K_i^+	$f(K_i^-)$	$f(K_i^+)$	$f(K_i)$
IPCs1	68.979	0.514	0.007	0.993	0.514
IPCs2	8.106	0.060	0.007	0.993	0.060
IPCs3	69.414	0.517	0.007	0.993	0.517
IPCs4	85.672	0.638	0.007	0.993	0.638
IPCs5	2.725	0.020	0.007	0.993	0.020
IPCs6	14.156	0.105	0.007	0.993	0.105
IPCs7	6.387	0.048	0.007	0.993	0.048
IPCs8	70.887	0.528	0.007	0.993	0.528
IPCs9	9.167	0.068	0.007	0.993	0.068
IPCs10	28.479	0.212	0.007	0.993	0.212
IPCs11	12.152	0.090	0.007	0.993	0.090
IPCs12	13.592	0.101	0.007	0.993	0.101
IPCs13	2.502	0.019	0.007	0.993	0.019
IPCs14	131.363	0.978	0.007	0.993	0.978
IPCs15	1.561	0.012	0.007	0.993	0.012

In the final step, the performance ranking of the individual pension company alternatives is obtained based on the final values of the benefit functions using Equation 16. The results are given in Table 11.

Table 11. Utility function values and ranking results of the companies

Alternatives	f(Ki)	Ranking
IPCs1	0.514	3
IPCs2	0.060	11
IPCs3	0.517	5
IPCs4	0.638	2
IPCs5	0.020	13
IPCs6	0.105	7
IPCs7	0.048	12
IPCs8	0.528	4
IPCs9	0.068	10
IPCs10	0.212	6

IPCs11	0.090	9
IPCs12	0.101	8
IPCs13	0.019	14
IPCs14	0.978	1
IPCs15	0.012	15

According to the ranking results obtained using the MEREC-based MARCOS method, the top three individual pension companies with the best performance are Turkey Life and Pension, Anadolu Life Pension and AgeSA Life and Pension. The three companies with the lowest performance are Axa Life and Pension, QNB Health Life Insurance and Pension, and Viennalife Pension and Life.

The ranking of companies derived from the MEREC and MARCOS methods is primarily driven by the varying impacts of specific criteria on company performance. Turkey Life and Pension secured the highest rank due to its strong performance in high-weighted criteria such as the number of retired participants, participants fund amount, and state contribution fund amount. This outcome reflects the company's extensive customer base, effective fund management, and strong financial support, which collectively enhance its competitive position. Anadolu Life Pension and AgeSA Life and Pension, ranked in the middle tier, demonstrate solid financial strength and offer a wide range of products. However, their slightly lower scores in critical criteria, particularly the number of retired participants, explain why they did not surpass the leading company. Companies positioned at the lower end of the rankings generally underperformed in key indicators such as participants fund amount, state contribution fund amount, and number of retired participants. Furthermore, firms that focused more on group-based pension plans rather than individual contracts scored lower, reflecting the higher weight placed on individual customer-oriented strategies in the evaluation process.

4.3. Sensitivity Analysis

In the ranking of alternatives using the MARCOS method, the criteria weights were initially determined by the MEREC method. As part of the sensitivity analysis, Entropy and CRITIC methods were also applied to evaluate the impact of different weighting schemes on the alternative rankings. Using the criteria weights obtained from these methods, the alternatives were re-ranked with the MARCOS method, and the changes in the results were analyzed to assess the stability of the approach.

The criteria weights significantly influence the ranking results in multi-criteria decision-making (MCDM) methods. Sensitivity analysis is used to assess the impact of changes in criteria weights on the final ranking of alternatives. If modifications in the weights lead to different rankings, the model is considered sensitive to these changes, raising concerns about its stability (Biswas et al., 2019: 74). In this study, a sensitivity analysis was conducted to examine potential fluctuations in the results. The criteria weights were recalculated using the Entropy and CRITIC methods, and the analysis was repeated accordingly. The MARCOS ranking results, along with the utility function values (F(ki)) derived from the three different weighting techniques (MEREC, Entropy, and CRITIC), are presented in Table 12.

Table 12. MARCOS ranking results based on different criteria weighting techniques

	MEREC		ENTROPY		CRITIC	
Alternatives	f(Ki)	Ranking	f(Ki)	Ranking	f(Ki)	Ranking
IPC1	0.514	3	0.564	3	0.502	5
IPC2	0.060	11	0.069	11	0.058	11
IPC3	0.517	5	0.515	5	0.513	4
IPC4	0.638	2	0.683	2	0.625	2
IPC5	0.020	13	0.023	13	0.019	13
IPC6	0.105	7	0.103	8	0.104	7
IPC7	0.048	12	0.042	12	0.046	12
IPC8	0.528	4	0.549	4	0.525	3
IPC9	0.068	10	0.070	10	0.066	10
IPC10	0.212	6	0.192	6	0.219	6

IPC11	0.090	9	0.087	9	0.092	9
IPC12	0.101	8	0.111	7	0.097	8
IPC13	0.019	14	0.020	14	0.017	14
IPC14	0.978	1	0.969	1	0.990	1
IPC15	0.012	15	0.011	15	0.011	15

As presented in Table 12, the sensitivity analysis revealed that changes in the weighting schemes had a limited impact on the final rankings of individual pension companies. The top-ranked company, Turkey Life and Pension Inc. (IPCs14), and the lowest-ranked company, Viennalife Pension and Life Inc. (IPCs15), consistently maintained their positions across all three weighting methods. This consistency demonstrates the robustness of the MARCOS method in producing stable rankings under varying weighting scenarios. Minor deviations were observed among mid-tier companies. For example, AgeSA Life and Pension Inc. (IPCs1) dropped from 3rd to 5th position under the CRITIC weighting, while Allianz Living and Pension Inc. (IPCs3) slightly improved its ranking under the Entropy method. Despite these minor changes, the overall stability in rankings confirms that the MARCOS method remains reliable and resilient, even when different weighting techniques are applied.

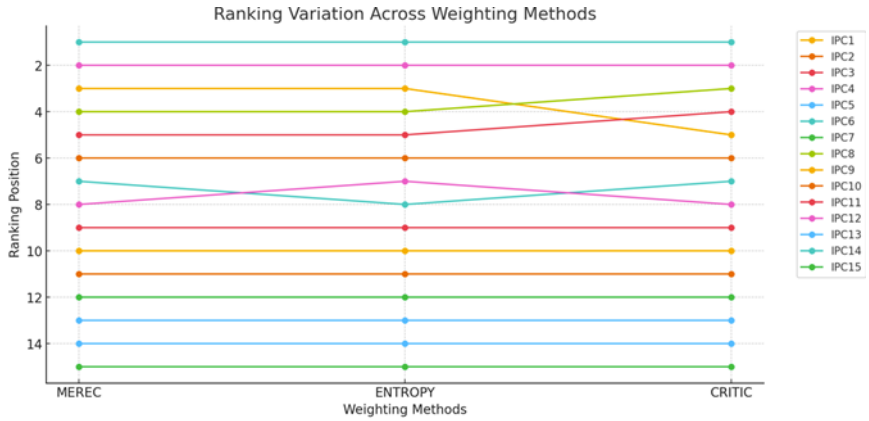

Figure2. Ranking Variation of IPCs Across Different Weighting Methods

Figure 2 visually illustrates the ranking variations of individual pension companies under different weighting methods. The graph highlights that while the top and bottom positions specifically Turkey Life and Pension Inc. (IPCs14) and Viennalife Pension and Life Inc. (IPCs15) remain unchanged, several mid-tier companies experienced slight shifts depending on the weighting approach applied. For instance, Anadolu Life Pension Inc. (IPCs4) consistently maintained a strong ranking across all weighting methods, whereas Katılım Pension and Life Inc. (IPCs10) experienced occasional drops in its position under certain weighting schemes. The figure complements the findings from Table 12, providing a clearer visualization of how minor changes in criteria weights can influence company rankings, particularly among mid-tier companies.

Table 13. Spearman's Rank Correlation Coefficients

Spearman p	MEREC-MARCOS	ENTROPY-MARCOS	CRITIC-MARCOS
MEREC-MARCOS	1	0.996	0.989
ENTROPY-MARCOS	0.996	1	0.986
CRITIC-MARCOS	0.989	0.986	1

*Correlation is significant at the 0.01 level.

To validate the consistency of the MARCOS method, a Spearman's rank correlation test was conducted, with results displayed in Table 13. The Spearman correlation coefficient of 0.99 among the rankings derived from MEREC, Entropy and CRITIC weighting methods confirms a strong positive correlation, reinforcing the robustness and stability of the MARCOS approach.

5. Conclusion and Discussion

Rapid technological advancements and economic fluctuations have increasingly intensified competition among companies within the individual pension system. In this dynamic competitive environment, the sustainability and growth of companies are closely related to comprehensive performance analysis. This study aims to evaluate the performance of companies within Turkey's individual pension system. To achieve a performance ranking of the companies, the MEREC-based MARCOS method is applied. According to the analysis results, the criterion with the highest weight (0.195) is identified as the number of retired participants. This finding indicates that the capacity of individual pension companies to provide retirement is regarded as a significant measure of success in terms of customer loyalty and service sustainability. State contribution fund amounts (0.171) and the amount of participant funds (0.168) are determined as the second and third most prioritized criteria, respectively. This highlights the critical role of financial scale and state support in company performance and their contribution to competitive advantage in the sector. The number of participants (0.129) and the number of individual pension contracts (0.116) received moderate weights, demonstrating that the breadth of a company's customer base impacts its performance. On the other hand, the relatively lower importance weights of employer group pension certificates (0.115) and number of group-based individual pension contracts (0.107) suggest that a focus on individual customer approaches is more decisive in company performance. These results reveal that the customer acquisition and fund management strategies of individual pension companies are shaped around policies directed towards individual participants. After determining the criteria weights, the performance ranking of individual pension company alternatives is established using the MARCOS method. According to the performance results, Turkey Life and Pension ranked first. This company is followed, respectively, by Anadolu Life Pension, AgeSA Life and Pension, Garanti Pension and Life, Allianz Living and Pension, Katılım Pension and Life, BNP Paribas Cardif Pension, NN Life and Pension , Metlife Pension and Life , HDI Fiba Pension and Life, Allianz Life and Pension, Bereket Pension and Life, Axa Life and Pension, QNB Health, Life Insurance and Pension, Viennalife Pension and Life. An evaluation of the analysis results reveals that Turkey Life and Pension demonstrates the highest performance in the sector. This outcome can be attributed to the company’s commitment to service quality, financial strength, and customer satisfaction within the individual pension sector. Following Turkey Life and Pension, Anadolu Life Pension and AgeSA Life and Pension have secured competitive positions within the industry, distinguished by their extensive product range and robust fund management capabilities. The companies positioned in the middle rankings maintain certain strengths in terms of performance; however, enhancing their competitive advantage may require further focus on expanding their customer base or optimizing pension fund management. For example, Garanti Pension and Life and Allianz Living and Pension, despite having a large customer base and strong financial backing, are ranked lower than the top-performing companies. The companies at the lower end of the rankings could benefit from focusing on development areas to improve their standings in the sector. Strategies aimed at enhancing customer satisfaction, increasing fund size, and achieving operational efficiency may help these companies elevate their performance.

After ranking the companies using the MEREC based MARCOS method, a sensitivity analysis was conducted to assess the robustness of the MARCOS approach. In this analysis, alternative criteria weights were determined using the Entropy and CRITIC methods, and the impact of these different weighting schemes on company rankings was examined. The analysis revealed that changes in weighting methods had a limited effect on the final rankings. Notably, Turkey Life and Pension Inc. consistently maintained its top position, while Viennalife Pension and Life Inc. remained at the bottom across all weighting methods, demonstrating the stability of the MARCOS method. Although minor deviations were observed among mid-tier companies, a high Spearman’s rank correlation coefficient of 0.99 indicates a strong positive relationship between the rankings obtained from the MEREC, Entropy, and CRITIC weighting methods. This finding confirms that the MARCOS method produces consistent and reliable results, and that performance evaluations are not significantly influenced by changes in weighting techniques.These results provide decision-makers with confidence in using the MARCOS method for strategic planning and performance assessments in the individual pension sector.

A review of studies evaluating the performance of individual pension companies in the literature reveals findings similar to those of Bayrakçı and Aksoy (2019) and Çınaroğlu (2022). Both studies concluded that the most critical criterion in terms of importance level is the number of retired participants. In the ranking of individual pension companies, Çınaroğlu (2022) identified Turkey Life and Pension as the highest-performing company, while Viennalife Pension and Life, formerly known as Aegon Pension and Life before its rebranding, is identified as the lowest-performing company.In studies conducted by Bayrakçı and Aksoy (2019) and Demir, Bircan, and Dündar (2020), aimed at

evaluating performance within the individual pension sector, Anadolu Life Pension is found to have the highest performance. However, in our study, this company ranked second. The reason for this difference is that Halk Life and Pension, Ziraat Life and Pension, and Vakıf Pension and Life merged on August 24, 2020, and continued their operations under the name Turkey Life and Pension. This merger strengthened the company's position in the sector, and the results of our analysis reflect the impact of this consolidation. Accordingly, the ranking results obtained after the merger differ from those of previous studies conducted using pre-merger data.

The findings obtained from this study are expected to contribute to companies' understanding of strategies for maintaining competitive advantage and strengthening their position in the sector. Furthermore, the results may serve as a guide for new investors considering participation in the individual pension system by providing insights into the key performance indicators that influence company rankings. In future studies, performance evaluations can be expanded by incorporating alternative multi-criteria decision-making methods such as TOPSIS, PROMETHEE, or ELECTRE to compare and validate different methodological approaches. Additionally, the scope of criteria can be broadened to include qualitative factors such as customer satisfaction, digitalization level, and investment portfolio diversification, offering a more comprehensive assessment of company performance. Furthermore, instead of objective criterion weighting techniques, subjective techniques can be applied to compare the results obtained through different weighting approaches, providing insights into the impact of expert judgment on decision-making outcomes.

References

Acer, A., Genç, T. and Dinçer, S. E. (2020). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performansının Entropi ve COPRAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), p.153-169.

Altay, M. (2013). Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi: Aydın İli Örneği, *Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Altıntaş, F. F. (2023). Akdeniz Ülkelerinin Deniz Sağlığı Performanslarının Analizi: CRITIC Tabanlı MARCOS Yöntemi ile Bir Uygulama. *Acta Aquatica Turcica*, 19(1), p.1-20.

Arefjevs, I. (2015). Operational Efficiency Assessment of Pension Fund Management Companies, *The Wroclaw School of Banking Research Journal*, 15(4), p.513-526.

Ayçin, E., and Arsu, T. (2019). CODAS ve Entropi Yöntemleri ile Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Düzey 1 Bölgelerine Göre İncelenmesi, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), p. 425 447.

Badi, I., Pamučar, D., Stević, Ž., and Muhammad, L. J. (2023). Wind Farm Site Selection Using BWM-AHP-MARCOS Method: A Case Study of Libya. Scientific African, 19, p.1-13.

Bayrakçı, E., and Aksoy, E. (2019). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Entropi Ağırlıklı ARAS ve COPRAS Yöntemleri İle Karşılaştırmalı Performans Değerlendirmesi, *Business and Economics Research Journal*, 10(2), p.415-434.

Biswas, T. K., Chaki, S., and Das, M. C. (2019). MCDM Technique Application to the Selection of an Indian Institute of Technology. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 2(3), p. 65-76.

Çamlıbel, F.(2022). Evaluation of Life and Pension Companies' Performance with Sd and Marcos Methods, *International Journal of Insurance and Finance.*2(2),p.1-16.

Çınaroğlu, E.(2022). Entropi Destekli EDAS ve CODAS Yöntemleri İle Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performans Değerlendirmesi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(1),p.325-345.

Demir, G., Bircan, H., and Dündar, S. (2020). Bireysel Emeklilik Sistemindeki Şirketlerin Performanslarının Gri İlişkisel Analizle Ölçülmesi ve Bir Uygulama, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), p.155-170.

Duran, Z. (2023). Evaluation of Supply Chain Resilience in N-11 Countries by MEREC Based EDAS, MARCOS, WASPAS Integrated Method. *Yıldız Social Science Review*, 9(1), p.1-15.

Durgut,İ.(2022). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performansının SWARA-SD-MAIRCA Modeliyle Değerlendirmesi, *International Social Sciences Studies Journal*, 8(100), p.2266-2279.

EGM(2024). *Pension Monitoring Center*, Available at: http://www.egm.org.tr. (Accessed:31.08.2024).

Ersoy, N. (2022). OECD ve AB Üyesi Ülkelerin Inovasyon Performanslarının MEREC-MARCOS Bütünleşik Modeli ile Ölçümü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24*(3), p.1039-1063.

Genç, T., Kabak, M., Köse, E., and Yilmaz, Z. (2015). Bireysel Emeklilik Sistemi Seçimi ProblemineİlişkinMacbeth Yaklaşımı, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 22(1),p.47-65.

Ghorabaee, M. K. (2021). Assessment of Distribution Center Locations Using A Multi-Expert Subjective–Objective Decision Making Approach. *Scientific Reports*, 11(1),p.1-19.

Goswami, S. S., Mohanty, S. K., and Behera, D. K. (2022). Selection of A Green Renewable Energy Source in India with The Help of Merec Integrated Piv Mcdm Tool. Materials Today: *Proceedings*, 52, p.1153-1160.

Göktolga, Z. G., and Karakış, E. (2018). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve VIKOR Yöntemi ile Analizi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), p.92-108.

Karakaya, A., Kurtaran, A. and Dağlı, H., (2014). Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Ölçümü: Türkiye Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 22(1), p. 1-23.

Keshavarz-Ghorabaee, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., and Antucheviciene, J. (2021). Determination of Objective Weights Using a New Method Based on The Removal Effects of Criteria MEREC, *Symmetry*, 13(4), p.525.

Koca, G., and Bingöl, M. S. (2022). Hayatdışı Sigorta Şirketlerinin Performanslarının CRITIC Tabanlı MARCOS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), p.70-83.

Küçükkıralı,Z. and Aydın,Ü. (2022). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Etkinliği,*Verimlilik Dergisi*,2(1), p.289-304.

Mastilo, Z., Štilić, A., Gligović, D.and Puška, A. (2024). Assessing the Banking Sector of Bosnia and Herzegovina: An Analysis of Financial Indicators Through The MEREC and MARCOS Methods. *Journal of Central Banking Theory and Practice, 13*(1), p.167-197.

Meral, İ. G. (2023). BRICS-T Ülkelerinin İnovasyon Performanslarının MEREC-MARCOS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), p.550-571.

Noyan, E., Gavcar, E., and Gavcar, C. T. (2019). Bireysel Emeklilik Şirketi Seçimine Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemlerinin Uygulanması, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), p.835-847.

Seyhan, N. (2023). AB'de Döngüsel Ekonomi Üretim ve Tüketim Göstergelerinin Değerlendirilmesi: MEREC Temelli MARCOS Uygulaması. *Sosyal Mucit Academic Review, 4*(3), p.364-391.

Sönmez, H. (2012). Determination of The Criteria Preferred in Entering Private Pension System by Analytical Hierarchy Process, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), p.83-92.

Sümerli Sarıgül, S., Ünlü, M. and Yaşar, E. (2023). A New MCDM Approach in Evaluating Airport Service Quality: MEREC-Based MARCOS and Cocoso Methods. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(1), p.90-108.

Stević, Ž. and Brković, N. (2020). A Novel Integrated FUCOM-MARCOS Model for Evaluation of Human Resources in a Transport Company, *Logistics*, 4(1), p.1- 4

Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., and Chatterjee, P. (2020). Sustainable Supplier Selection In Healthcare Industries Using a New MCDM Method: Measurement of Alternatives and Ranking According to Compromise Solution MARCOS, *Computers & Industrial Engineering*, 140, p.1-15.

Taş, M. A., and Alptekin, S. E. (2023). Evaluation of Major Cities in Terms of Smart Cities: A Developing Country Perspective. *Procedia Computer Science*, 225, p.1717–1726.

Taşcı, M. Z. (2024). MEREC ve CRADIS Yöntemlerini İçeren Entegre Bir ÇVKK Modeli İle DASK Özelinde Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), p.35-53.

Uçar, G., and Şahin, S. (2020). Türkiye'de Hayat ve Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Finansal Performansının İncelenmesi, *İşletme Akademisi Dergisi*, 1(1), p.56-76.

Umut, M.(2023). Measuring The Performance of Private Pension Companies In Türkiye By Gray Relational Analysis Method, *Journal of Risk and Financial Management*, 16, p.396.

Voronova, I. (2011). Latvian Pension Funds: Multi-Criteria Analysis and Consumer Assessment, *Intelektinė Ekonomika*, 5(4), p.613-627.

Yalman, İ. N., Koşaroğlu, Ş. M., and Işık, Ö. (2023). Assessment of the Macroeconomic Performance of the Turkish Economy in the Period 2000-2020 with the MEREC-LOPCOW-MARCOS Model. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 664*, p.57-86.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑.Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Kadın Tasvirlerinin Osman Hamdi Bey'in Eserlerine Yansımaları*

Reflections of Women's Depictions on the Works of Osman Hamdi Bey

Abdulkadir ÖZDEMİR [1] ve Ceren BENLİ[2]

[1]*Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Elazığ,* aozdemir@*firat.edu.tr*, orcid.org/0000-0003-3333-9118
[2]Yüksek Lisans Öğrencisi, *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ, cbenli@firat.edu.tr*, orcid.org/0009-0004-3302-601X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
26.11.2024
Kabul/Accepted:
13.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1591613

Anahtar Kelimeler
Türk Resmi, Kadın Tasviri, Osman Hamdi Bey

ÖZ

Portre, natürmort, karakalem ve Türk resminde figüratif konuları Batılı anlayışla ilk kez işleyerek kültürün aktarıcı ögelerinden olan resim sanatına yön veren Osman Hamdi Bey, eserlerinde Osmanlı yaşantısını açık ve anlaşılır bir şekilde tuvale yansıtmıştır. Tablolarında kullandığı figürlere muhtelif anlamlar atfederek bu anlamlarla zihin alanlarımızı etkilemeyi başarmış bir sanatçıdır. Portrelerinde daha çok aile üyelerinden kişileri resmetmiş bunu yaparken de abartısız sade bir doğallıktan yana olmuş ve yaşadığı dönemde etkili olan empresyonizmden etkilenmiştir. Osman Hamdi Bey eserlerinde kadını özgür bir konumda bazen başı açık bir şekilde nakşetmiş, kimi eserlerinde ise kadınları Avrupa modasına özgü kıyafetler içerisinde tasvir ederek çağı yakalamaya çalışan Türk kadınının giyim modasını da anlamamıza yardımcı olmuş ve Batı'nın algısındaki Doğulu kadın imajını yeniden şekillendirmiştir. Sonuç olarak Osman Hamdi Bey Batı'da aldığı eğitimle Doğu'nun kültürünü sentezleyerek günümüze kadar ulaşmış özgün ve kalıcı eserler bırakmıştır. Garbın modern, aydın, alafranga tarzıyla şarkın geleneksel alaturka tarzı resimlerinde bir armoni oluşturmuştur. O, bilinen kalıpları ve kuralcılığın sınırlarını yıkarak yaşadığı çağın zihniyetine meydan okuyabilmiş ve 19. yüzyıla damga vurmuş müstesna bir sanatçı olmuştur.

Keywords
Turkish Painting, Depiction of Women, Osman Hamdi Bey

ABSTRACT

Osman Hamdi Bey, a pivotal figure in Turkish painting, directed the art form by initially integrating Western concepts such as portraiture, still life, charcoal drawing, and figurative subjects into Turkish art, thereby disseminating his accumulated knowledge. In his works, he lucidly and comprehensibly portrayed Ottoman life on canvas. He is an artist who has successfully influenced our minds by attributing various meanings to the figures he uses in his paintings. In his portraits, he painted mostly people from family members; while doing this, he favored a simple naturalness without exaggeration and was influenced by impressionism, which was influential during his time. In his artworks, the artist sometimes depicted women in a free and liberated manner, with their heads uncovered. In other works, he portrayed women dressed in European-style fashion, helping us understand the evolving clothing styles of Turkish women who were trying to keep up with the trends of their time. Through these depictions, he has reshaped the Western perception of the Eastern women.

As a result, Osman Hamdi synthesized the culture of the East with the education he received in the West and left original and permanent works that have reached to this day. The modern, enlightened Western style has constituted a harmony with the traditional Eastern style in his works. He broke the known molds and the limits of formalism, challenging the mentality of his time, and became an exceptional artist who left a mark on the 19th century.

Atıf/Citation: Özdemir, A. ve Benli, C. (2025). Kadın Tasvirlerinin Osman Hamdi Bey'in Eserlerine Yansımaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 703-720.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ceren BENLİ, cbenli@firat.edu.tr

***** Bu çalışma, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda yürütülen "Osman Hamdi Bey'in Eserlerinde Kadın Tasvirleri" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ceren BENLİ, cbenli@firat.edu.tr

1. Giriş

Toplumlar arasında bir köprü görevi gören sanat, hızlı ve kolay bir şekilde toplumlara sirayet etmektedir. Gücünü toplumun kültürel özelliklerinden alan sanatta bireysellik ve buna bağlı olarak özgürlük vardır. Bu bilgiler doğrultusunda yeniliklerin ihtiyaç halini aldığı Osmanlı İmparatorluğu'nda batıdaki değişimlerin emarelerinin hissedilmeye başlandığı dönem 18. yy. başlarına tarihlenmektedir.

İki yüz yıl süren bir değişimi ifade eden Batılılaşma Dönemi Lale Devri ile başlamıştır. III. Ahmet Dönemi'ni (1703-1730) kapsayan bu dönemde, Osmanlı ilk kez yüzünü batıya dönmüştür (Giray, 2009:1). Toplumdaki değişimlerin yönü kıyafetler aracılığıyla tespit edilirken; sosyal yaşamın aynı olduğu dönemlerde kıyafetlerde de herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Türk tarihinde kıyafetin değişimi İslamiyet'in kabulünden sonra kadınların başlarını örtmeleriyle başlamıştır. Bunu dışında Kök-Türklerin kullandığı kaftanlar, çakşır, çarık, çime bütün Türk Devletlerinde kullanılmış ancak Tanzimat Dönemiyle yeni kıyafetler literatüre girmiştir (Barbarosoğlu Karabıyık, 1995:99). II. Meşrutiyet Döneminde Batılılaşma hareketleri ile Saray idaresi ve protokolü ile ilişkili düzenlemeler yapılmış, saray cemiyeti, bakanlar ve askerlerin, halkın kılık kıyafetinde değişiklikler yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren gösterişten uzak Selçuklu döneminin uzantısı olan giyim kuşam modeli hâkim iken, devlet toprakları genişleyip farklı kültürlerle etkileşime geçilmesi sonucu sadelikten uzaklaşılmış ve gösterişli kıyafetler tercih edilmiştir.

Bu çalışmada Batılılaşma Döneminde Osmanlı'da sanat anlayışı, Osman Hamdi Bey'in hayatı ve çalışmalarına kısaca değinilmiş, Osmanlı'da kadın giyim kuşamı ile ilgili bilgiler verildikten sonra eser incelemesine geçilmiştir. Osmanlı Dönemi tekstil tarihi, kadınların giyim tarzları, zamanın tekstil ürünleri, kadınların sosyal yaşam içerisindeki tavır ve halleri araştırılıp analiz edilerek Batılılaşma hareketlerinin kadınlar üzerindeki yansımalarına yer verilmiştir. 19. yy' ın kumaş ve renk özellikleri, süsleme ve aksesuarlar, tablolarda kullanılan objeler değerlendirilerek figürler üzerinden yorumlanmıştır. Osman Hamdi Bey'e ait toplam 51 eserde kadın tasviri olduğu tespit edilmiş, ancak bu çalışma kapsamında sadece 7 eserine burada yer verilebilmiştir. Bu eserlerde duygu, düşünce, renk, çizgi, bütünlük, vurgu, denge gibi plastik ve estetik unsurların detaylandırılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda çalışmada araştırılan konu birçok yönden ele alınarak dönemin kadın yaşantısına ve zihniyetine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Osman Hamdi'nin bu eserleri icra ederken neyi amaçladığı, vermek istediği mesajlar ve ana fikir gibi sorulara cevap aranmıştır.

2. Batılılaşma Döneminde Osmanlı'da Sanat Anlayışı

17 ve 18. yüzyıllarda Avrupa'dan İstanbul'a gelen çeşitli mesleklere mensup kişiler objektif bir sanat anlayışının ortaya çıkmasına katkı sunmuşlardır. Osmanlı'nın da diplomatik nedenlerle Avrupa ve Paris'e elçiler göndermesiyle Avrupa ile karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmuştur (İnankur, 1992;75). Avrupa'daki iç karışıklıklar ve kişisel sebeplerle Osmanlı hizmetine giren yabancı uzmanlar ordunun modernizasyonunda ve yeni kurumların oluşmasında etkili olmuşlardır. Avrupa'dan örnek alınarak açılan her yeni kurum mimarisini de beraberinde getirmiştir. Kentin mimari yüzünü değiştiren kışlalarla birlikte ona bağlı olarak askeri hastaneler ve okullar inşa edilmiştir (Giray, 2009: 4). Türkiye'de bir yüzyıl boyunca varlığını koruyacak olan Avrupa Barok ve Rokoko etkileri I. Mahmut Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. XV. Louis Fransası'nın Türkleri etkilemesiyle, saray aracılığıyla birlikte Baroktan önce Rokoko İstanbul'a gelmiştir. (Kuban, 2007:505). 1755 yılında Simon Kalfa tarafından yapımı tamamlanan Nuruosmaniye Camii dönemin barok izlerini taşıyan yapı olması dolayısıyla dikkat çekicidir (Cezar, 1971:5).

18. yy'da Türk resminde Batıya yöneliş başlamıştır. Önemli bir minyatür sanatçısı olan Levni' nin resimleri ilk minyatürler haline gelmiştir. Bu dönemde İstanbul'un görüntüsünü belgelemek isteyen sanatçılardan Abdullah Buhari 1728 yılındaki eserinin cilt kapağında havuzlu, bahçeli bir kasır resmetmiştir. Resim sadece saray çevresi ile sınırlı kalmamış, saray dışındaki ressamlar tarafından da yaygınlaşmıştır.

18. yy'ın ikinci yarısında minyatürlerin yerini duvar resimleri almaya başlamıştır (Oran, 2022:143). Sultan I. Abdülhamid'in (1774-1789) hükümdarlığının başlarında duvar resimleri Batı tarzına benzeyen meyve ve çiçek gibi objelerin resmedilmesiyle başlamış ve saray dekorasyonunda moda haline gelmiştir. Bu tarzda yapılan ilk eserler I. Abdülhamid'in ve annesinin odalarını ve sadrazamın Divan-ı Hümayun yakınındaki odasının duvarlarını süsleyen yaldızlı, barok *trompe l'oeil*[1] çerçevelere yerleştirilmiş İtalyan sanatçılar tarafından

[1] Bir düzlem üzerinde sanat içeriği olan resimsel bir etki amaçlamaksızın gerçeklik izlenimi vermeye çalışan her türlü çizim, boyama (Sözen ve Tanyeli, 2020: 307).

resmedilen fantastik manzaralar olmuştur (Shaw, 2022:23). Benzeri duvar resimleri III. Selim'in (1789-1807) Dönemi'nde farklı evlere ve camilere özel istek üzerine yapılmaya başlamıştır. Duvar resimleri Osmanlı'nın görsel kültürüne ait ilk Batı sanatı unsuru olsalar da hem bir yeri temsil etmenin yeni bir yolunu hem de yeni bir deneyimi oluşturmaktadır (Yenişehirlioğlu, 2006; Shaw, 2022:23).

19. yy Osmanlı için oldukça zor geçen bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 19. yy başlarında III. Selim'in başlattığı ve II. Mahmut tarafından sürdürülen Batılılaşma hareketleri ilk olarak askeri alanda olmuştur. III. Selim Dönemi'nde (1789-1807) kurulan Nizam-ı Cedid II. Mahmut (1808-1839) Dönemi'nde de uygulanmıştır. 1839'da Sultan I. Abdülmecid Dönemi'nde ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ve sonrasında Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı devlet yönetiminde esaslı değişimler yapılmıştır. Devlet yönetiminde merkezileşme artarak bürokrasi güçlenmiştir. Bu değişikliklere bağlı olarak toplumun ihtiyacı olan sağlık kuruluşları, sanayi tesisleri, ticaret, konaklama ve eğlence yapıları inşa edilmiştir. 1789'da Fransa'da başlayan ihtilalin sanata yansıması köklü bir form arayışı ile başlamış ve bu döneme Fransızlar "Empire Üslubu" adını vermişlerdir. Osmanlı'da 18. yy. sonu ve 19. yy. ortalarına kadar Türk Ampiri denilen bu formu dini ve sivil mimaride kullanmıştır (Halıcı, 2020:593-594). 1826 tarihli Nusretiye Camii Ampir tarza yapılan ilk eserlerden biri olma özelliği göstermiştir. 1854'de Ortaköy ve Dolmabahçe camileri de Ampir üslupta yapılan eserlerdendir (Aslanapa, 1989:281). 19. yy'daki mimari faaliyetler daha önceki yüzyıllardan ayrı olarak çeşitlilik ve farklılık şeklinde ilerlemiş, devletin hem yeni bina hem de modernleşme ihtiyacının bir sonucu olarak geniş bir yelpazede dağılım göstermiştir.

Düzenli bir askeri sınıf oluşturma, savaşa hazırlanma gibi nedenlerden dolayı kışla binalarının yapımı ağırlık kazanmıştır (Cezar, 1971:82). Bu yapılar devletin geçirmek zorunda olduğu değişimi ispatlar niteliktedir. Geleneğe bağlı olmadan yapılan binaların klasik bir tipolojiyi yansıtmadığı ortadadır. Özellikle III. Selim Dönemi'nde sayıca fazla olan ahşap kışlalar ne yazık ki çıkan yangınlar sonucu yok olmuş, yerlerine II. Mahmud, Abdülmecid ve hatta Abdülaziz Dönemi'nde yapılanlar geçmiştir (Kuban, 2007:552). II. Mahmud, III. Selim Dönemi'nde yıpranmış olan kışlaları tadilat ettirmiş, aynı zamanda kendisi de yeni kışlalar yaptırmıştır. Taksim Topçu Kışlasını 1812'de yeniletmiş, Cihannüma Kasrı'nı süvari kışlası olarak yeniden düzenletmiştir. II. Mahmud 1828'de Rami Kışlası'nı inşa ettirmiştir. Davud Kışlası da Neo-klasik tarzda 1831'de yapılan bir kışla olmuştur. Osmanlı kışlalarının en sonuncusu 1887 yılında II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Orhaniye Kışlasıdır (Kuban, 2007:556-557).

18. yy'da Türk resminde Batıya yöneliş başlamıştır. 19. yy'da da bu yöneliş devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde yaşamış ressamlarımız Sanayi-i Nefise Mektebi'nden önce ve sonra olmak üzere iki grupta sınıflandırılmıştır. Bu dönemde Ferik Tevfik Paşa, Servili Ahmet Emin Bey, Hüsnü Yusuf Bey, Süleyman Seyit Bey, Hüseyin Zekai Paşa, Ahmet Ali Paşa (Şeker Ahmet Paşa) ve Osman Hamdi Bey en tanınmış ressamlarımızdandır (Edhem, 1970:33-34). Şeker Ahmet Paşa halka açık ilk resim sergisini açmıştır (Polat, 2014:48). Şeker Ahmet Paşa ve Osman Hamdi Bey modernleşme hareketlerine öncülük etmiş iki önemli isimdir.

1842'de İstanbul'da dünyaya gelen Osman Hamdi Bey Mekteb-i Maarif-i Adliye'de okumuş, on altı yaşındayken (1858) bir görev dolayısıyla Sırbistan'a ve sonra babasıyla birlikte Viyana'ya geçerek orada müze ve resim sergileri gibi sanatsal faaliyetlerle ilgilenmiştir (Epikman, 1967:1). 1881'de kuruluş aşamasındaki Müze-i Hümayun' un (bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi) Alman Müdürü Anton Detheir'in vefatıyla yerine kendisi atanmış ve ilk iş olarak Müze-i Hümayun Aya İrini'den Çinili Köşke taşınmıştır. Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun' un başına gelmesi ile birlikte yabancı müze müdürleri dönemi son bulmuş, Türk Müzeciliğinde bir dönüm noktası olmuştur (Gerçek, 1999:107-108). Bu bakımdan Osman Hamdi Bey ülkemizde "Türk Müzeciliğinin Kurucusu" olarak bilinmektedir.

Osman Hamdi Bey'in sanatla olan alakası sadece resim sanatı ile sınırlı kalmamış kariyerinde arkeoloji de büyük bir öneme sahip olmuştur. Osman Hamdi Bey' den önce 1864 yılında çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesi, Osman Hamdi Bey'in zamanında yeni düzenlemeler eklenmiştir. Bugünkü adı ile Eski Eserler Kanunu diyebileceğimiz bu nizamname Osmanlı topraklarından dışarı eski eserlerin çıkarılmasını kesin olarak yasaklayan ve arkeolojik kazılar konusunda bağlayıcı hükümler içeren bir tüzük olmuştur (Cezar, 1987:21). Tüzük kapsamında eski eser tanımı yapılmış, esere zarar verilmesinin ve eseri etkileyecek yapılanmanın önüne geçilmesine çalışılmış, eseri yerinde koruma bilinci ise tüzüğün ana ilkesi olmuştur (Yücel, 1999:54).

Osman Hamdi Bey'i değerlendirirken Müze-i Hümayun, Çinili Köşk, Asar-ı Atika Nizamnamesi gibi faaliyetlerin yanında Türk Arkeoloji bilimine yaptığı en önemli katkıları arasında yer alan Sayda Sidon Kral

Mezarları Nekropol Kazısı ve Nemrud Dağı Tümülüs Kazısı gibi özel faaliyetlerin de değerlendirilmesi gerekmektedir (Eldem, 2010:44; Gerçek, 1999:117). Hamdi Bey müze müdürlüğü gibi görevlerinin yanı sıra Sanayi-i Nefise Mektebi'nin de yöneticiliğini üstlenmiş ve hayatının sonuna kadar bu görevine devam etmiştir (Kıbrıs, 2019:76).

Osman Hamdi Bey Türk resmine figürlü kompozisyonu kazandırmıştır. Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyit'in de az sayıda figürlü eseri olsa da Osman Hamdi'nin figürlü kompozisyonlarında figür baskın bir unsur olmuştur (Cezar, 1987:26). Oryantalizm temelinden Osmanlı'nın yaşam şeklini bütün çıplaklığıyla gözler önüne seren Osman Hamdi eserlerinde gerçekçi bir üslup kullanmıştır. Bu anlayışta özneyi değerlendirirken onun formunu bozmadan özneyi tüm gerçekliğiyle olduğu gibi aktarmıştır (Öndin, 2022:45).

18. yy'da Türk resminde başlayan batıya yöneliş bu yüzyılda da devam etmiştir. 19. yy' da resim ve heykel alanında yapılan eserlere baktığımızda ressamların daha çok peyzaj ve natürmortu tercih ettikleri görülmektedir. Şeker Ahmet Paşa Ormanda Geyik ve Karaca tablolarını Süleyman Seyit'in Mesire Yerinde Kadınlar tablosunu, Hüseyin Zekai Paşa'nın Yıldız Sarayındaki bir köşkü konu edinen eserlerini örnek göstermek mümkündür (Çoker, 1983:12). Ressam Tevfik Paşa İstanbul'un yeşil servilerini, camilerin güneşli mermerlerini, türbelerin mistik havasını yansıtan eserler yapmıştır. Süleyman Seyit ölü doğa resmini ülkemize sevdiren ilk ressam olmuş kendine has bir renk duygusuyla eserlerini icra etmiş, Fenni Mezar Bilimsel Perspektif isimli bir kitap yazmıştır (Turani, 2010:670).

3. Osmanlı Dönemi'nde Kadın Giyim Kuşamı ve Kullanılan Kumaşlar

Kıyafet tarihi insanlık tarihi kadar eski olup, çıplak doğan ve giyinen tek canlı insan olmuştur. İnsanların kıyafet giymesinde pek çok bileşen vardır. İlk zamanlar sıcak, soğuk, kar ve yağmura karşı korunma hissiyatı etkili olmuşken, sonrasında ise inançlar ve kültürel unsurlar etkili olmuştur (Sezer Arığ, 2006:142). Türklerin giyim özellikleri yaşadıkları coğrafyanın iklimine sosyo ekonomik özelliklerine göre değişimler göstermiştir. Orta Asya Türklerinde ana hatlarıyla ortaya çıkan giyim kuşam özellikleri Selçuklu ve Osmanlı döneminde farklılaşarak zenginleşmiştir (Önge, 1995:8).

Orta Asya'da MÖ III. ve MS VI. yüzyıllar arasında Hunlar ilk devletlerini kurmuşlar ve pek çok topluluğu yöneterek kendi kültür ve sanatlarını yaratmışlardır. Hun giyimleri hakkında bilinenler Kurganlardan ele geçirilen kıyafetlerle ilgili materyallerdir. Hun kadınlarının içlerine ipekli renkli kumaşlardan gömlek entari dışına ise kolları ve üzeri süslü kaftanlar giydikleri bilinmektedir (Önge, 1995:12). Yün çoraplarının konç yerlerinde koçboynuzu nakışlar bulunmakta botlarındaki ince süslemeler dikkat çekmektedir (Diyarbekirli, 1972:116). Kadınlara ait samur kürkten gösterişli başlıklar, süslü boncuk ve kristallerle işlenmiş tören çizmesi olduğu düşünülen çizmelerde kurganlarda ele geçirilen kıyafetler arasındadır (Çoruhlu, 2007:138).

Türklerin kıyafetlerinde Hunlardan itibaren Türk kıyafeti olarak nitelendirebileceğimiz pek çok özellik Osmanlı giyim kuşam kültüründe de devam etmiştir. Osmanlı'da kadınların yaşantısı saray sanatı olan minyatürlerde izlenmektedir. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) dönemi minyatürlerinde kadınlar Orta Asya ve Eski Anadolu geleneklerine bağlı kalarak açık giyimlidir (Gürtuna, 1999:49). 14. yüzyılda kadınlar saçlarını uzun örgülerle toplayarak başlarına oyalı yemeniler takmışlardır (Önge, 1995:31). 14. yüzyılda kadınlar sokakta siperini istedikleri zaman indirebildikleri bir başlık kullanmışlardır. Önü sık düğmeli dar elbiseler giydikleri de bilinenler arasındadır (Sevin, 1990:63). Ancak Osmanlı'da 15. yy'dan sonra İstanbul'da ve diğer büyük şehirlerde diğer alanlardaki değişimler gibi kılık-kıyafet konusunda da bir değişim söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti çok uluslu yapısı gereği Hristiyan, Musevi ve Müslümanlar kendi inanç şekilleriyle paralel bir şekilde giyinmiş, gayrimüslim kadınlar dışarıdayken ferace[2], yeldime[3], çar gibi kıyafetleri kullanmış ve başlarını da örtmüşlerdir. Anadolu ve Rumeli'de yaşayanlar bu değişimden etkilenmemişlerdir. Osmanlı'da kadın giyimi köy, kent ve saray olmak üzere üç gruba ayrılmış ve her grubun gelenek göreneklerine, yaşam tarzlarına göre şekillenmiştir. Ayrıca bölgelere göre değişen dokuma, renk, işleme ve modeller kadın giyimine çeşitlilik kazandırmıştır (Günay, 1986:7- 8). Giyim zevklerinin oluşmasında bölgeler arasındaki farklılıklar da etkili olmuş dini yaşayış şekli sokağa çıkarken giyilen kıyafetlerin değişiklik göstermesini sağlamıştır.

[2] Kadınların sokakta yaşmakla birlikte giydikleri üst esvabı (Koçu, 1969:107).

[3] Kadınların kırlarda serbest gezinmek için ferace yerine giydikleri hafif üst libası ki başa bir baş örtüsü (yemeni, namaz bezi, dülbent) alınarak giyilir (Koçu, 1969:24).

Osmanlı Devleti'nde 15. yy. dan itibaren bir nevi külah biçiminde olan üç parça şeklinde bir başlık türü saraylı kadınlar tarafından kullanılmış, şehirli kadınlar ise daha modern başlıkları tercih etmişlerdir. Biçim olarak daha sivri olan külahlar ise pek tercih edilmemiştir. Kanuni Sultan Süleyman Döneminde başlıklar yükseklik olarak 5 veya 10 cm şeklinde olup, fes biçimini almıştır. Bu başlıklar kıymetli kumaşlardan yapılmış, üzeri değerli taşlarla süslenerek sorguçlar[4] takılmıştır.

16. yy'da Osmanlı kadın giyimi ile ilgili yazılı ve resimli olan yerli ve yabancı kaynaklarda sokağa çıkan kadınların ferace ve yaşmak[5] giydiği ve zaman zaman da peçe kullandığı görülmektedir.

17. yy'da yapılan minyatürlerde sarayda yaşayan kadınların mavi renkte bir kumaşı kare biçiminde katlayarak üzerine fes şeklinde bir başlık taktıkları görülmektedir. Kırmızı renkte olan bu başlık üzerinde rumi renkte desenler bulunmaktadır (Önge, 1995:29). 17. yy'da da önceki yıllara göre büyük değişimler görülmemekle birlikte, yerel kıyafetler olan ferace ve yaşmak varlığını sürdürmüştür. Fes görünümlü hotozlar[6] görünüm olarak değişerek altı daha dar üstü geniş bir şekil almıştır. Kadınların ev yaşamına ait giysileri de önceki yıllarla aynı özellikleri taşımış, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidarını ispatlayabilmek adına kadınların ihtişamlı takılar taktıkları, kıyafet tercihlerini ise abartılı olandan yana kullandıkları yerli ve yabancı sanatçıların resimlerinden ayrıca basılı kaynaklardan anlaşılmaktadır (Gürtuna, 1999:23).

18. yy'ın başlarından itibaren kıyafetler de birtakım değişikliklere uğramış, kol ağzı kesimi veya vücuda oturan elbiseler ile çeşitlilik artmıştır. Şalvarlar genişlemiş, elbiseler kısalarak ayak bileklerinin üzerine çıkmıştır. Yaka derinlikleri artarak kruvaze kesimler revaçta olmuştur (Önge, 1995:35). 18. yy'da moda yavaş yavaş şekillenmeye başlarken üst tabaka kadınlar daha zevk sahibi kaliteli giyim malzemeleri ve görkemli takılar tercih etmiş, halk ise sıradan, tek düze ve geleneksel giyime devam etmiştir. Lale Devri'ndeki Batılı giyim tarzı kılık kıyafet hususundaki birtakım kuralların gevşemesine yol açmıştır. 16. yy'dan itibaren gayrimüslim kadınların giysileri ile alakalı kurallar belirleyen saray yönetimi bundan sonra Müslüman kadınlar için de fermanlar çıkarmaya başlamışlardır (Gürtuna, 1999: 34).

Osmanlı Devleti'ne padişahlar halkın yaşam biçiminden giyim-kuşamından tamamıyla farklı özelliklere sahip bir yaşam biçimi sürmüştür. Sarayda yaşayan kişilerin ve hanedanın kıyafetleri özel olarak dokutulmuş ve bu kumaşlara "saray kumaşları" adı verilmiştir. Hem süsleme unsurları hem kullanılan malzemenin kalitesi hem de işçilik bakımından diğer kumaşlardan ayrılmıştır. Padişahın ve saraya bağlı yaşayan kişilerin giyim kuşamı belirlenen kurallara bağlı kalmış, dolayısıyla padişahın törenlerde günlük kıyafetlerinden kumaş kalitesine ve işçiliğine büyük önem verilmesi kumaş dokumacılığının gelişmesini sağlamıştır.

16. yy'da zirveye ulaşan Türk Sanatı 17. yy süresince de siyasal ve toplumsal olaylarla birlikte devam etmiş ve varlığını bir süre daha korumuştur. Ancak yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu yükselme yavaş yavaş hızının kaybetmiş ve taklit ürünler pazarlarda yerini almaya başlamıştır. 18. yy'a gelindiğinde renkler sadeleşmiş motifler ve desenler küçülmüştür. Milli bir renk olan parlak kırmızı renksizleşmiştir. Türk kumaşları özelliğini kaybederek niteliği düşmüş, yerini Avrupa kumaşları almaya başlamıştır. Türk kumaşlarında batı etkisi görülmüş batı motifleri olan Barok ve Rokoko desenleri ağırlıklı olarak kullanılmıştır. 19. yy'ın ikinci yarsında kaliteli ve uyumlu Türk kumaşları tamamıyla unutulmuştur. 1843 yılında Hereke' de kurulan fabrikada ipekli kumaşlar dokunmuş ve sarayın döşemelerinde kullanılmıştır (Sevüktekin Apak vd. 1997:16- 17).

Osmanlı kumaşında kaplan, aslan, geyik, kuş ve avlanma resimleri ile karanfil, nar, kozalak, çınar yaprağı gibi süslemeler yer almıştır. Süsleme de önemli bir yeri olan Rumiler her dönemde ahşapta, madende ve kumaşta kullanılmıştır. Rumi motifinin bezelye çiçeği ve yaprağından alınmış olduğu düşünülse de zaman içerisinde değişimler göstermiştir (Sevüktekin Apak vd. 1997:32-33). Rumi motifi hem lotus ve palmetle hem de hatayi deseni ile birlikte pek çok kompozisyonda birlikte kullanılmıştır (Salman, 1998:141).

Türk sanatını en parlak döneminin yaşandığı 16. yy'da renk sayısında da artış görülmüş kırmızı mavi ve sarının tonları krem rengi ve beyaz zeminlerde kullanılmıştır. 17. yy'ın ortalarından itibaren ise bir duraklama söz konusu olmuş desenler küçülmüş düz ve dalgalı yollar şeklinde işlenmeye başlanmıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise düz ve daha sade kumaşlar tercih edilmeye başlanmıştır. 18. yy'da Lale Devri ile başlayan

[4] Başa takılan tuğ, çelenk. Topkapı sarayı müzesinde hazinesinde, kadın ve erkek sorguçlarından kıymetine paha biçilmez bir koleksiyon vardır (Koçu, 1969:209).

[5] Kadınların ferace giydikleri zamanlarda başlarını ve yüzlerini sardıkları beyaz örtüye verilen addır. İki parçadan oluşan yaşmağın bir parçası baştan çeneye, öteki de çeneden başa doğru bağlanırdı (Pakalın,1971:606).

[6] Kadınların kendi saçlarından veya yemeni vs. ile yaptıkları baş süsü (Koçu,1969:131).

gerileme her sanat dalında olduğu gibi kumaş sanatında kendini göstermiş ve küçük motifli desenler 19. yy'ın sonuna kadar kumaşlara hâkim olmuştur.

Kumaşlarda bu dönem Türk rokokosu denilen üslup hâkim hale gelmiş, fiyonklu çiçekler, demetler Avrupai etkiler görülmeye başlamıştır. Kumaşlarda görülen küçük çiçekli motifler Türk rokokosunun en belirgin motifidir. Çiçeklerde oluşan şeritler kurdele fiyonklarıyla yapılan buketler çelenk tarzı süslemeler genel süslemelerden olmuştur. Fransız ve İtalyan tarzında yapılan sırma işlemeler 19. yy.'da Padişah elbiselerinin yaka ve kol manşetlerine uygulanmıştır (Salman, 1998:148-149).

4. Osman Hamdi Bey'in Eserlerindeki Kadın Tasvirleri

Bu çalışma kapsamında Osman Hamdi Bey'e ait kadın figürlü 51 eseri içerisinden sadece 7 adeti değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında bu makale için seçilen eserler, hem dönemin kadın giyim kuşam özelliklerini, dışarı kıyafeti ve gündelik kıyafet olmak üzere net bir şekilde görebilmemizi sağlaması, hem de tarihi seyir içerisinde değişen moda anlayışını yansıtması açısından önemli eserler olduğu düşünüldüğünden çalışmaya dahil edilmiştir. Fonda mimari unsurlar ile dekorasyon öğelerinin de yer aldığı tablolarda, Halıcı Acem isimli eseri ile doğu ve batı yan yana resmedilerek eserler özellikli bir nitelik almıştır. Eserler biçim ve öz ilişkisi, plastik ve estetik unsurlar açısından ele alınarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Sanatçının tablolarındaki kadınların giysi analizleri ve duruşlarındaki anlam figürler üzerinden yorumlanmıştır. Değerlendirilen bu 7 eserde hem geleneksel hem modern kıyafetler içerisinde olan kadın figürlerine değinilmiştir (Tablo 1).

Tablo. 1. Osman Hamdi Bey'in Kadın Figürlü Eserler Kataloğu.

Kat. No:	Eser Adı	Yapılış Yılı	Ölçüleri	Çalışma Tekniği	Koleksiyon
1	İstanbul Özlemi	1866	34x57 cm	Ahşap Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
2	Agarithe Portresi	1874	39x31 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
3	Kahve Ocağı	1879	50x38 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Leon Grünberg Koleksiyonu
4	Rahle Önünde Genç Kadın	1879	21,5 x27 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
5	İki Müzisyen Kız	1880	58x39 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Pera Müzesi
6	Haremden	1880	56x116 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
7	Marie/Naile Portresi	1880	59x48,5 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Halil İbrahim İper Koleksiyonu
8	Ressam Çalışırken	yakl. 1880	18x24 cm	Bilinmiyor	Kayıp
9	Çarşaflanan Kadınlar	yakl. 1880	63x41 cm	Tuval Üzeirne Yağlı Boya	Can Has Koleksiyonu
10	İki Siyahi Çocuk Arasında	yakl. 1880	21x13,5 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu
11	Marie/Naile Portresi	yakl. 1880	98x61 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
12	İstanbul Hanımefendisi/Osmanlı Kadını Portresi	1881	185x109 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
13	Vazo Yerleştiren Kız	1881	55x37 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
14	Cami Kapısında Feraceli Kadınlar	1881	120x60 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
15	Gebze'den Manzara	1881	72x119 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	İstanbul Resim ve Heykel Müzesi
16	Saçlarını Taratan Kız	1882	58x39 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Milli Saraylar Resim Koleksiyonu
17	Çiçek Toplayan Kız/ Leylak Toplayan Kız	1882	56x32,5 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
18	Yeşil Cami Önü	1882	185x100 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
19	Vazo Yerleştiren Kız	1883	Ölçü yok	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
20	Türbe Kapısı Önünde İki Kadın	1883	57x42 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Halil İbrahim İper Koleksiyonu
21	Ayakta Genç Kadın	1884	Ölçü yok	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
22	İftardan sonra	1886	57x42 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu
23	Naile Hanım Portresi	1886	61x50 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Ankara Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu
24	Gezintide Kadınlar	1887	84x132 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Yapı Kredi Bankası Koleksiyonu

25	Halıcı Acem/ Halı Satıcısı	1888	60x139,5 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Berlin Devlet Müzesi
26	Türbe Ziyaretinde İki Genç Kız	1890	86x65 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Mustafa Taviloğlu Koleksiyonu
27	Türbe Ziyaretinde İki Genç Kız	t.y.	76x111 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
28	Naile Hanım Portresi	yakl. 1890	52x41 cm.	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Sakıp Sabancı Müzesi Koleksiyonu
29	Sultan Ahmed Cami Kapısında Kadınlar	yakl. 1890	112x80 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
30	Okuyan Kadın	yakl. 1890	180x206 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Yanmış
31	Naile Hanım Portresi	yakl. 1890	42x52 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Bilinmiyor
32	Genç Kız Portresi	yakl. 1890	32,3x47 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Bilinmiyor
33	Cami Kapısı	1891	210x110 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Penn müzesi
34	Genç Kız/ Leyla Portresi	1891	9,5x8x5 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
35	Türbe Kapısı Önünde İki Kadın	1897	56x39 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
36	Naile Hanım Portresi	1897	14x13 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
37	Naile Hanım Portresi	1897	15x12,5 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Cengiz Çetindoğan Koleksiyonu
38	Yemenili Kız	1897	13x16 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	İstanbul Mesut Halegüden Koleksiyonu
39	Marie/Naile Portresi	1899	17x17 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Cengiz Çetindoğan Koleksiyonu
40	Türk Kıyafetinde Kadınlar	yakl. 1900	9x14,1 cm	Kartpostal	Cengiz Kahraman Koleksiyonu
41	Yaradılış	1901	210x108 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
42	Feraceli Kadınlar/Huzur	1904	102x68 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
43	Osman Hamdi Bey kayınvalidesinin portresi	1905	40x30 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
44	Mimozalı Kadın	1906	130x93 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu
45	Kokona Despina	1906	39,5x31 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Sakıp Sabancı Müzesi Koleksiyonu
46	Sarı Kurdelalı Kız	1909	20x16 cm	Kontrplak Üzerine Yağlı Boya	Faruk Sarç Koleksiyonu
47	Kırda Gezinti	t.y	36x29 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	İstanbul Resim ve Heykel Müzesi
48	Mezar Ziyareti	t.y	95x52 cm	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Özel Koleksiyon
49	Arzuhalci	t.y.	110x77 cm.	Tuval Üzerine Yağlı Boya	Sakıp Sabancı Müzesi Koleksiyonu
50	Yazmalı Kadın Portresi	t.y	41x32 cm	Kağıt Üzerine Karakalem	İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu
51	Kadın Portresi	t.y.	22x33 cm	Bilinmiyor	Refik Gökkan Koleksiyonu

4.1. İki Müzisyen Kız (Kat. No: 5)

1880 yılında yapılmış olan "İki Müzisyen Kız" adlı eser, 58x39 cm ölçülerinde tuval üzerine yağlı boya olup Pera Müzesi'nde Suna ve İnan Kıraç koleksiyonunda yer almaktadır (Eldem, 2010:201), (Şekil 4.1).

Tabloda tambur ve tef çalan iki müzisyen kadın betimlenmiştir. Meşrutiyetten dört yıl sonra yapılan eserde modernleşme hareketleri ile birlikte kadının mahrem olan ev içi konu edilmiştir. Tablo merkezi ve açık kompozisyondur. Işık tam karşıdan verilmiştir. Eserdeki figürlerden ayakta duran figür tambur çalarken diğer figür elinde tuttuğu tef ile ayakta duran kızı seyretmektedir. Tabloda yer alan figürler resmin merkezinde yer almaktadır. Resimde gündelik bir olay tasvir edilmiş, doğruyu simgeleyen sarı, bilgeliği simgeleyen mavi, gri, kahverengi, turuncu, renkler birbirlerini tamamlar nitelikte olmuştur. Eserde ayakta duran ve tambur çalan kadın figürün üzerinde uzun, yakası dik bir entari görülmektedir. Entari sevai kumaştan yapılmıştır. Entarinin kol yenleri oldukça geniş ve bel hizasında bırakılmıştır. Kol pervazlarına turkuaz renginde şeritler geçirilmiştir. Entarinin kollarından içteki giysinin dilim şeklindeki kol uçları görünmektedir. Altında ise entari ile aynı renkten yapılmış bir şalvar giyinmiştir (Özkan, 2020:201). Figürün kıyafetinde Osmanlı kaftanı havası sezinlenmektedir. Ancak bu kıyafet Japon geleneksel giysisi olan kimono gibi bol tutularak figürün rahat

etmesi amaçlanmıştır. Kadının başında ise aksesuar olarak etrafı kırmızı oya ile işlenmiş bir yazma bulunmaktadır (Oskay, 2021:44). Her iki figürün de yazmaları kıyafetlerindeki renk değişikliği ile bir uyum sağlanmıştır. Oturan figürün üzerinde Harput kutnusu kumaştan yapıldığı düşünülen üçetek entari giymiştir. Turkuaz renkli eteğin aralarında sarı simli şeritler bulunmaktadır. Dik yakalı olan gömleğin yaka altına kadar oyuntunun olduğu görülmektedir. Üç eteğin yanlarında kalça hizasında yırtmaçlar bulunmaktadır. Yaka, kol kenarları ve etek uçlarında dantel işlemeler mevcuttur. Başında ise sarı renkli bir yemeni bulunmaktadır. Figürün ayakları çıplak olup iki figürün de ayaklarına giydikleri burnu sivri şekildeki terlikle hasır örtünün üzerinde görülmektedir (Özkan, 2020:202).

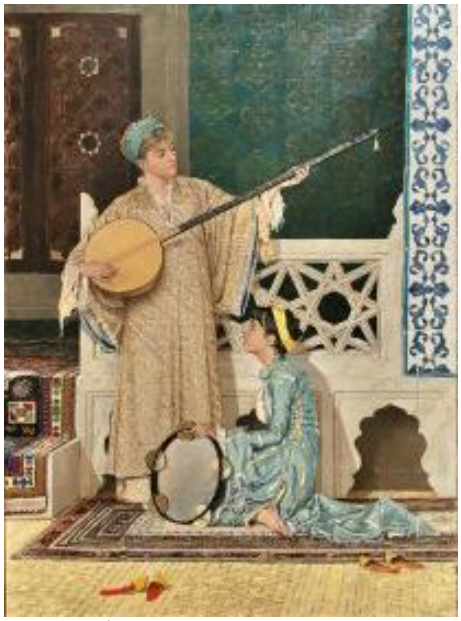

Şekil 4.1. İki Müzisyen Kız (Foto: C.Benli).

Tablodaki kadınların arkasında sedef kakmalı bir dolap ve pencere kanadı bulunmaktadır (Germaner ve İnankur, 2002:307; Özkan, 2020:201). Arkadaki çini seramikler, mermer ve üç tane niş dikkat çekmektedir. Zeminde hasır bir örtü üzerinde halı bulunmaktadır (Özkan, 2020:201). Sanatçı bu ögelerin üzerinde yer yer değişiklikler yaparak resme kendine özgü bir hava katmıştır. Resimde solda görünen merdiven ise aslına uygun olarak kullanılmıştır. Kilimlerde kullanılan desenlerde Osman Hamdi imzası taşımaktadır. Resimde yer alan bezeme ögeleri doğu yaşamı hakkındaki fikirlerin yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Bu unsurlar Türk kültürü hakkında bilgiler sunmaktadır. Mekân Bursa Yeşil Cami'dir (Yılmaz Arıkan, 2021:611) Sağ altta yer alan nişin içinde Osman Hamdi Bey'in imzası yer almaktadır.

4.2. Haremden (Kat. No: 6)

1880 yılında yapılmış olan "Haremden" adlı eser, 56x116 cm ölçülerinde tuval üzerinde yağlı boya olup özel koleksiyonda yer almaktadır (Eldem, 2010:267), (Şekil 4.2).

Şekil 4.2. Haremden, 1880 (Eldem, 2010:267).

Yapıtta yer alan kadın figürler üç etek elbise giymişlerdir. Hakim yaka bedenlerini saran ve alt yanı çan biçiminde genişleyene göğüs oyuntusu U şeklinde olan bu üç etekleri kapatabilmek için arkadan kanca kullanıldığı düşünülmektedir. Üçeteklerin içinde göğüs dekoltesini kapatmak amacıyla iç gömlekler giymişlerdir. Kol uçları geniş ve ispanyol kol şeklindedir. Solda sehpa üzerine oturan ilk figürün elbisesinin yaka etek ve kol uçları su şeklinde nakış işlemelidir ve uçlarına renkli ipliklerden yapılmış tığ oyası geçilmiştir (Harmankaya, 2015:772). Kumaşın atlas kumaş olabileceği düşünülmektedir. Ayağında ise sivri burunlu bir terlik başında da sarı bir yazma mevcuttur. Bu yazmanın fes üzerine büzgülü ve drapeli bir yaşmak sarılarak oluşturulduğu düşünülmektedir (Özkan, 2020:200). Yanında ayakta duran kadın figürün yeşil üçeteğinin kenarlarında narçiçeği renginde kumaştan fırfırlar görülmektedir (Harmankaya, 2015:772). Elbisenin yan yırtmaçları kalça hizasında başlayarak aşağı doğru inmektedir. İç gömleğin yaka ve kollarında dantel işlemeler göze çarpmaktadır. Aynı zamanda gömleğin dışarı sarkan kolları elbiseden görünmektedir. Ayağına ise sivri burunlu bir terlik giyinmiştir. Başındaki yaşmak örtü yukarıda toplanmış bir şekildedir. Yerde oturan kadınlardan birinin üç eteği sarı renkte beyaz şeritli kumaştandır. Dönemin kumaşlarını göz önünde bulundurduğumuzda kumaşın meydaniye olabileceği düşünülmektedir (İnalcık, 2008:109; Özkan, 2020:201). Yakası dik yaka olup önden U şeklide bir örüntüsü vardır. Diğer figürlerde olduğu gibi bunda da yırtmaçlar kalça hizasından başlamaktadır. Dönemin kalıp özellikleri gereği kolların takma olduğu anlaşılmaktadır (Özkan, vd. 2018: 655-656; Özkan, 2020:201). Kollar vücudu saran bir biçimdedir. Elbisenin yakasından ve yırtmaçlardan içteki gömlek elbisenin kumaşının ipekli pembe ve beyaz tonlarında olduğu görülmektedir. Figürün ayakları görünmemekte başında ise beyaz bir yemeni bulunmaktadır. Diğer figür ise açık kahverengi ve yavruağzı tonlarında içinde desenleri olan sevai kumaştan üç etek giymiştir. Dik yakalı uzun elbisenin kolları dar ve yırtmaçlıdır. Elbise vücudu saran bir yapıdadır. Kol yırtmacından görülen kol astarı giysi kumaşından yapılmıştır. Elbise açıklıklarından ince kahverengi harç görülmektedir. İçine giydiği gömlek beyaz renkte olup kollarındaki detaydan kumaşının dökümlü olduğu anlaşılmaktadır. Figürün ayakları görünmemekle birlikte, başında kıyafeti ile uyumlu bir yazma bulunmaktadır (Özkan, 2020:200).

Tabloda yerde oturan soldan üçüncü figürde izleyici ile kontakt halindedir ve en sondaki figür ise yanındaki figürü seyretmekte ve böylelikle eserde bir devinim yaratılmaktadır. Önden kullanılan ışık yapay bir ışık kaynağı olduğunu düşündürmekte ve ön planda yer alan figürleri aydınlatmaktadır. Resimde kullanılan renkler dikkat çekicidir. Arkada kullanılan mavi çiniler ile öndeki figürlerin kıyafetleri renk uyumu açısından bir bütünlük oluşturmaktadır. Eser açık kompozisyondur.

Resimde yer alan mekânda arka fonda altıgen yıldızlar oluşturularak bir sonsuzluk hissiyatı verilmiştir. Çinili duvarların arasında nişler bulunmaktadır. Nişin içerisinde ortada yer alan rozetin içi rumi motiflerle süslenmiştir. Sol tarafta duvarda seccadeye benzeyen bir örtü yer almaktadır. Sağ figürlerin üst tarafında ise kurulanma amaçlı oldukları düşünülen peşkir, yağlık gibi örtüler yer almaktadır. Yerde ise hasır bir örtü bulunmaktadır. Kadınların hemen önlerinde leğen ibrik gibi temizlik amaçlı kullanılan malzemeler görülmektedir (Özkan, 2020:200). Kullanılan dekoratif ögelerden olan çiniler, mermer, hasır, ibrik ve kurumak üzere asılmış olan peştamallar haremde hizmet veren cariyelerin dinlenme saatinde olduklarını göstermektedir.

4.3. Saçlarını Taratan Kız (Kat. No: 16)

1882 yılına ait olan "Saçlarını Taratan Kız" eseri, 58x39 cm ölçülerinde tuval üzerine yağlı boya yapılmış olup Mili Saraylar Resim koleksiyonunda yer almaktadır (Eldem, 2019:62), (Şekil 4.3).

Oturan kadının üzerinde mavi boyuna çizgileri olan kutnu kumaştan üç etek vardır. Üç eteğin yakası dik yaka olup, ön orta kısmı "U" yaka şeklinde dikilmiştir. Elbise göğsün hemen altından başlayarak kalçaya kadar birit düğmelerle kapanmış ve vücut hatları belirgin olarak işlenmiştir. Yırtmaç diz seviyesinde başlamıştır. Elbisenin kolu uzun dar ve yırtmaçlıdır. Üç eteğin yaka, kol yırtmaçlarına ve etek uçlarına harç geçirilmiştir. Figürün saçları kestane renginde ve gürdür. Zamanın ruhuna uygun şeklide kâküller bırakılmıştır. Kadınların ayakları çıplak şekildedir. Belki halı üzerinde olmaları dolayısıyla belki de hamam sahnesi resmedildiği için olabileceği izlenimi yaratmaktadır. Ayakta duran ve cariye olduğu kıyafetinden anlaşılan figürün üzerinde sevayi[7] kumaştan yapılan elbisenin kol ve yakasından anlaşıldığı üzere üçetek olduğu düşünülmektedir. Kol yırtmacındaki astar üçeteğin kumaşından yapılmıştır (Özkan, 2020:202). Anılan yıllarda hizmetkârlar yaptıkları işi gösteren çizgili pamukludan önlük anlamında olan futaları kullanmışlardır (Bey ve Launay, 1999:18). Futa arkadan bağlı şekildedir. Altına ise üç etek kumaşından yapılmış paçalı bir şalvar giymiştir. Başında ise mavi kenarları oyalarla süslenmiş bir yemeni ya da başörtüsü vardır (Özkan, 2020:202). Kenarda ise ayaktan çıkarılmış bir çift pabuç durmaktadır. Pabuçlar mavi kutnuyla uyumlu renklere sahiptir. Önünde süsleme detayları bulunmaktadır.

Şekil 4.3. Saçlarını Taratan Kız, 1882 (Eldem, 2019:262).

Hizmet eden ve hizmet edilen iki figürün imlendiği eser bellek- karşı bellek unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Şengül, 2024:56). Bu eserde bir cariye, evin kızının saçlarını taramaktadır. Mavi elbiseli olan genç kız elindeki aynaya yansıyan görüntüsüne odaklanmıştır. Mekân Bursa Yeşil Camii'nin sol mahfilidir. Mahfilin duvarına kurnalı bir çeşme eklenmiş ve hamam tasvir edilmiştir (Öndin, 2022:86). Arka duvarda mavi renk çiniler vardır. Yukarıda asılı olan avizede ahşap işçiliği olduğu görülmektedir. Kadınlar mermerden yapılmış korkuluğun önünde yer alır. Hemen karşılarındaki pencere parmaklıklarında altı kollu yıldız ve altıgenlerin bir araya gelmesi ile sonsuzluk fikrine uygun geometrik desenler mevcuttur. Pencerenin üzerinde ise çiniden yapılmış bir alınlık vardır (Özkan, 2020:202).

Resimde canlı ve parlak renkler kullanılmıştır. Tablonun merkezinde yer alan figürde soğuk renklerden mavi renk kullanılmış olsa dahi tablonun bütününde sıcak renklerin hakimiyeti söz konusudur. Tablo üçgen ve açık kompozisyon şeklinde resmedilmiş olup, resmin tablo dışında da süregeldiği hissiyatı yaratmaktadır. Ressam ışık kaynağı olarak pencereyi kullanmıştır. Ön planda kullanılan ışık ile arka plandaki koyuluk bir zıtlık oluşturarak resme hareket kazandırılmıştır (Yılmaz Arıkan, 2021:613).

[7] Eski ipekli bir kumaşın adı. Makbul esvaplık kumaşlardandı, kadın ve erkek entarileri yapılırdı (Koçu, 1969: 205).

4.4. Gezintide Kadınlar (Kat. No: 24)

Osman Hamdi Bey'in 1887 yılına ait "Gezintide Kadınlar" isimli çalışması, 84x132 cm. ölçülerinde tuval üzerine yağlı boya yapılmış olup, Yapı Kredi Bankası Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Eser, At meydanında, Sultan Ahmed Camii'nin dış duvarının önünde gezintiye çıkmış, sohbet halinde olan bir grup kadını temsil etmektedir (Eldem, 2010:221).

Eserde 9 kadın, 8 erkek, 1 kız çocuk ve 3 köpek figürü yer almaktadır (Şekil 4.4.). Bu figürlerden solda, arkası dönük olan erkek figürünün Osman Hamdi Bey olduğu düşünülmektedir. Çünkü Osman Hamdi Bey tablolarına zaman zaman kendisini ve aile çevresini sıklıkla yerleştirmektedir.

Resimdeki kadın figürler rengârenk yaşmakları içerisinde betimlenmişlerdir. Kumaşların ipek kumaştan olduğu düşünülmektedir. Kadın figürlerinin mavi, sarı, bordo, siyah, yeşil, kırmızı, eflatun renkli feraceler giydikleri anlaşılmaktadır. Modern ferace olarak adlandırılan bu feraceler ekonomik durumu iyi olan kadınlarda görülmektedir. Feracelerin yakası, röverli yakalardan olan şal yakaya benzemektedir. Figürlerin üzerindeki feracelerin boyu uzun geniş ve dökümlü oldukları anlaşılmaktadır. Yakanın ön ortasının, etek ucunun ve kolların çevresine büzgülü dantel veya kendi kumaşından oluşturulan bir şeritle yapılan pili veya büzgülü parça ile hareketlendirilerek çevrelendiği görülmektedir. Feracelerin bel kısmında kapanma görülürken, belden aşağısı kavisli bir biçimde açılarak içindeki kabarık ucu fırfırlı uzun etek ortaya çıkmıştır. Figürlerden kimisinin kalça kısmında bir bombe şeklinde yükseklik görülmektedir. Bu yükseklik o dönem Fransızlarında kullandığı çemberli jüpondan dolayı olmaktadır. Krinolin jüponda denmektedir. Figürlerin başlarındaki yaşmak iki parçalı bir yaşmaktır. Biri başı bir diğeri de gözlerin hemen altındaki yüzü örtmektedir. Ellerinde kıyafetleri ile uyumlu şemsiyeler bulunmaktadır. Ayakları ise görünmemektedir (Özkan, 2020:203).

Şekil 4.4. Gezintide Kadınlar, 1887 (Eldem, 2010:222).

Eser 18. yy ortalarına kadar kullanılan ve ikonik hale gelen çarşaftan uzaklaşıldığını, Avrupa modasına yavaş yavaş uyum sağlandığını göstermektedir (Oskay, 2021:47). Kadınların bir arada dolaşmalarını konu edinen resimler Tanzimat ile başlayıp, II. Meşrutiyet ile artarak devam eden kadının, kamusal alanda görünür olması ile ilişkili olmuştur. Osman Hamdi Bey'de bu eserinde kadın ve erkeği aynı düzlemde resmederek yenilikçi bir tavır sergilemiştir. Tabloda kamusal alana ayak basmış İslami kurallara uygun bir şekilde giyinerek her biri duruşlarıyla ölçülü kadın figürler betimlenmiştir. Kadınların ev içindeki statüsü, yerini kamusal alana bırakmıştır. Erkek figürlerin kadın figürlerle aynı ortada resmedilmesi toplumsal hafıza açısından önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır (Şengül, 2024:54). Yapıtta Batı ile Doğu harmanlanmıştır. Arkadaki erkek figürlerin kıyafetleri ile sol baştan beşinci kadın figürünün feracesi daha geleneksel olması bu savı destekler niteliktedir.

4.5. Halıcı Acem (Kat. No: 25)

Bu eser 1888 yılında, 60x119,5 cm. ölçülerinde tuval üzerine yağlı boyayla yapılmıştır. Tablo Berlin Devlet Müzesi'nde sergilenmektedir (Eldem, 2010:255), (Şekil 4.5).

Sanatçı bu eserini Fransa'da eğitim aldıktan sonra yapmıştır. Dolayısıyla oryantalist tarzını yansıtması açısından önemli bir eserdir (Özeskici, 2024:568). Gerome' nin 1887 yılında yapmış olduğu Halı Tüccarı adlı eseri ile benzer birtakım özellikleri çağrıştırdığı görülmektedir. Tabloda dört erkek figürü, bir kadın ve bir çocuk figürü bulunmaktadır. Kendinden emin bir duruşla karşısındaki satıcıya bakan kadın figürünün kıyafeti tamamen Fransız modasının etkisindedir. Döpiyes denilen iki parçalı etek ve ceketten oluşan mavi renkte bir takım giymiştir. Pileli eteği ayaklarına kadar uzundur. Başında lacivert tüllerle süslenmiş önünde çiçek olduğu düşünülen fötr bir şapka bulunmaktadır. Bir kadın görünümünü etkileyen unsurların başında, giyim tarzı gelmektedir. Bir kadının saçı, mantosu şık iskarpinleri güzel olabilir fakat mantosuyla şapkasının ve kıyafetinin de birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir. 18. yüzyıldan itibaren şapka sosyal statü göstergesi olmuştur. Şapka takmayan kişilere statü sahibi olmayan biri gibi bakılmıştır. Bu yüzden şapka toplumun geneli tarafından benimsenmiştir. Kadınlar şapkaları statü dışında dikkat çekmek amacıyla kullanılmışlardır (Sağlam Tekir, 2022:122-123). Haki tonlarında ceket kolunun üzerine gelen eldiveni kadın modasının 1930'lara kadar ayrılmaz bir parçası olmuştur. Görgü kuralları gereği zarif bir kadın asla eldivensiz dışarı çıkmamış, eldivenler ipekten örüldüğü zaman elçek diye adlandırılmış, yılan derisinden ve güderiden yapılmaya başlandıktan sonra ise eldiven adını almıştır (Sağlam Tekir, 2022:129). Yakasında buluna siyah renkte şal elinde tuttuğu şemsiye ile bütünlük sergilemiştir. Osman Hamdi'nin Paris'te yaşamış olması Avrupa modasına hakim bir etki olduğunu göstermiştir. Tablodaki erkek figür ve sırtı izleyiciye dönük olan kız çocuğu da Avrupai bir giyim tarzı ile resmedilmişlerdir. Çocuğun üstündeki kıyafetler annesi olan kadın figürün kıyafetleri ile örtüşmekte hatta küçük bir kopyası şeklindedir.

Şekil 4.5. Halıcı Acem, 1888 (Eldem, 2010:255).

Eserin geçtiği yer Ayasofya'nın arkasındaki Topkapı Sarayı'nın dış kapısının önünde bulunan, 1728 yılında yapılan III. Ahmed Çeşmesi'nin kuzeybatı köşesindeki sebildir. Sanatçı tablolarında sıklıkla karşımıza çıkan Türk kültürünün geleneksel ve mimari kültürel miras ögelerine bu tablosunda da yer vermiş, halı, çini vazo, tombak, miğfer gibi öğelerle eseri görsel olarak zenginleştirilmiştir. Eserde şebekede serili olan halı 19. yy. yörük halısı, satıcının elinde tuttuğu halı ise Kafkas halısıdır. Yerdeki basamakta yer alan miğfer İstanbul Askeri Müzesi'nde yer alan ve yivli diye tanımlanan bir miğferdir. Şamdan memluk şamdanı tipinde olup, vazo Çin vazosu'dur. Üzerinde tavus kuşu ve şakayık kuşu motifleri bulunmaktadır. Vazo, ressamın 1876 tarihli natürmort eseri olan Vazoda Çiçekler isimli tablosunun da temel objesidir (Eldem, 2010:483). Vazo sanatçının kendi koleksiyonundan resmettiği bir objedir. Hilye ise 17. ve 18. yy'a tarihlenen, kâğıt üzerine yapıştırma tekniği ile yapılmış bir hilyedir (Demirsar, 1989:56). Basamakların üzerinde işli bir tüfek bulunmakta yerde ise yeşil tonlarında bir matara göze çarpmaktadır. Bu objelerin hepsi eserde satılık eşyalar olarak yer almaktadır (Eldem, 2010:301).

Eserde sahnede olan biten rahat bir şekilde görülebilmektedir. Figürlerin ifadeleri ve ne düşündükleri oldukça net görünmektedir. Batılı bir aile doğulu bir satıcıdan alışveriş yapmaktadır. Resimde doğulu figürler yerel kıyafetler içerisinde resmedilirken, içlerinden bir tanesi yerde çömelerek oturarak doğulu geleneksel insan tipini canlandırmaktadır. Elinde halı olan ve ayakta duran figür ise el hareketlerinden anlaşıldığı kadarıyla karşısındaki aileye bir şeyler anlatmakta, elindeki ürünlerden satmak için onları ikna etmeye çalışmaktadır. Fondaki yapı önünde iki farklı kültür bir araya gelerek Doğu-Batı karşıtlığını gözler önüne sermiştir. Kadın figürün eşi olduğu düşünülen, kolonyal şapkalı, mermerin üzerinde oturan erkek figürün satıcılara tepeden bakan küçümseyici bir tavır içerisinde olduğu sezinlenmektedir. Eserde ayakta duran ve elinde feraceye benzeyen bir kıyafet bulunan erkek figür ise ya bu aileye rehberlik etmekte ya da kendisi de aileyi görüp bir şeyler satabileceği düşünesiyle yanlarında durmaktadır. Eli sakalında düşünceli ve şaşkın bir hali vardır. Erkek ve kadın figürün elinde şemsiye bulunmakta kadın figürün eli duran şemsiyeden destek almaktadır.

Osman Hamdi eserlerinde Batıyı hemen hemen hiç resmetmemiştir. 1868'te Paris'te sergilediği ve akıbeti bilinmeyen Madame de H. portresi ile on sene sonra yapmış olduğu Venedik Manzarası dışında Batıyı gösterdiği tek eser Halıcı Acem eseridir (Eldem, 2010:88). Eser bu açıdan bakıldığında önemli bir yapıttır.

Resim yansıtmacı kuramda yapılmış bir resimdir. Osmanlı'nın toplumsal ve kültürel dinamiklerini derinlemesine yansıtan eser Şarkın yaşam tarzını, inceliklerini özenle seyirciye aktarmaktadır. Dış mekânda geçen eserde ışık ve renk kullanımı dikkat çekicidir. Kırmızı, mavi, sarı, yeşil gibi renklerin kullanımı eserde uyum ve ahenk oluşturmaktadır.

4.6. Mimozalı Kadın (Kat. No: 44)

Mimozalı Kadın, Osman Hamdi Bey'in eşi Naile Hanımı resmettiği 1906 tarihinde yapılmış tablosudur. Çalışma tuval üzerine yağlı boya 130x93cm ölçülerinde yapılmış olup, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır (Eldem, 2010:377), (Şekil 4.6). Osman Hamdi Bey bu çalışmasını oryantalist üslupta değil, Avrupa'daki sanat akımlarına uygun olarak çizmiştir. Zemine herhangi bir detay yerleştirmemiş, sadece fon olarak kullanmıştır (Soylu, 2018).

Şekil 4.6. Mimozalı Kadın (Foto: C.Benli).

Tuvaldeki figür üzerine geniş kesimli bol bir çarşaf giymiştir. Baş kısmında tülden yine siyah bir peçe görülmektedir. Belindeki drapelerden içindeki giysinin bir elbise olduğu düşünülmektedir. Elbisenin yakası boğaza kadar dantelle çevrilidir. Büzgülü olan yaka boynu tamamen sarmaktadır. Göğüs hizasına kadar dantel devam ettiği gözlenmektedir. Bu resimde mavi drapeli parça göğsün ortasında bir çiçek ile toplandığı görülmektedir. Çiçeğin altında kat kat büzgülü danteller bulunmaktadır. Bel hizasındaki mavi drapelerden belden oturtmalı bir elbise olduğu anlaşılmaktadır. Çarşafın kollarından mavi elbisenin dantelli dökümlü kolları sarkmaktadır. Sağ üst tarafta sanatçının imzası yer almaktadır.

Eser aynı zamanda, Türk sanatının modernleşme yolunda önemli katkıları olan bir eserdir. Yalın bir ifadeye ve stilizasyona yer verilmiş, bundan ötürü kişisel yorumlar belirgin hale gelmiştir (Özeskici, 2024:580). Tuvaldeki dramatik etki ise dikkat çekicidir. Kompozisyonun işleniş şekli, figürün yüz ifadesi, bakışları bu etkiyi destekler niteliktedir (Müftüoğlu, 2010:101). Çalışmada figür direkt izleyiciyle iletişim halindedir. Vücudu kırk beş derecelik bir açı ile geriye yaslanmış bir vaziyette konumlanmıştır. Kucağında ise bir büyük demet mimoza çiçeği yer almaktadır. Zeminde yer alan kırmızı, parlak ve güçlü bir renktedir. Eserde, modelin giydiği siyah çarşaf onun kapatıldığı dünyayı simgelemektedir, kadın dışarı çıktığında ise gerçekten dışarı da mı bilinmemektedir. Eser mimari bir mekânda değil boşlukta betimlenerek kadının yaşam alanının sadece üzerindeki çarşaftan ibaret olduğu vurgulanmak istenmiştir. Ama bu zihniyete bir başkaldırı niteliğinde olan kadının çarşafı yırtık olarak resmedilerek içindeki elbise gösterilmiştir. Elindeki mimoza çiçeği doğanın bir simgesi olarak kadının dış dünyadan koparılışını ifade etmektedir (Abdaliyeva, 2010:9).

4.7. Arzuhalci (Kat. No: 49)

Osman Hamdi Bey'in imzasız ve tarihsiz olan eserlerinden biridir. Ölçüsü 110x77 cm. olan eser, tuval üzerine yağlı boya olup Sakıp Sabancı Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır (Şekil 4.7). Eserde Bursa Muradiye'deki Şehzade Mustafa Türbesi'nin (1552) kapısının iki yan cephesinden bir tanesi resmedilmiştir (Demirsar, 1989:68).

Şekil 4.7. Arzuhalci (Kuvvetli, 2018:75).

Eserde biri mavi diğeri siyah feraceli olan iki kadın, halktan izlenimi uyandırmaktadır. Sanatçı çeşitli tiplerde feraceleri sınıfsal farklılıkları göstermek için kullanmıştır (Soylu, 2018:34). Siyah figürün başına doladığı örtüsü de siyah renktedir. Kol ucundan içine giydiği gömleğin beyaz renkte olduğu anlaşılmaktadır. Mavi sırtı

dönük olan figür ise beyaz bir yaşmak örtmüştür. Etek ucundan içine giydiği beyaz renk iç elbisesi görünmektedir. Genel olarak uyumlu bir giysi kompozisyonu olmuşsa dahi, sanatçının diğer eserlerinde yer alan kadın figürlerin giysilerinden daha özensiz ve sıradan durmaktadır.

Tuvalde doğal ve pastel renkler kullanılmıştır. Modernleşme yolundaki kadın haklarının vurgulandığı eserde, eşitlikçi bir toplum mesajı verilmiştir. Hukuk siteminin dolaylı bir parçası olan arzuhalci adaleti temsil etmektedir. Oryantalistlerin gözünden cinsellik ve kölelik gibi kavramları çağrıştıran kadınların, topluma açık bir alanda tek başlarına gezmeleri kadınlara karşı bir olumsuz bir tutumun olmadığının ispatıdır (Yerli, 2020:253). Eserde figürlerin üzerine beyaz bir gölgelik bulunmaktadır. Bu gölgeliğin arzuhalciyi ve gelen müşterilerini güneşten korumak amacıyla resimlendiği düşünülmektedir. Buradaki gölgelik sayesinde resimde ışığın dağıldığı ve gölgeliğin altında yer alan figürlerin kendi gölgelerinin kaybolduğu görülmektedir. Tabi burada arzuhalcinin beyaz kıyafeti gölgeliğin altında canlı ve parlak durmaktadır. Gölgeliğin dışında kalan yeşil feraceli kadının üzerinde sadece baş ve omuz kısmında gölgeliğin gölgesi görülmekle birlikte buradaki figüre hacim etkisi veren kumaşın gölgesi de betimlenmiştir. Siyah köpeğin gölgesi ise oldukça keskin hatlı ve homojendir. Figür ve nesnelerin üzerinde oluşan gölgeler natüralist bir tarzda işlenmiştir (Dora, 2022:143).

Eserde, çini alınlıklı geometrik bezemeli demir şebekeli pencere, şebekeye ve duvara tutturularak gerilmiş bir gölgelik ve gölgeliğin altında oturan arzuhalciye mektubunun yazdıran iki kadın figür yer almaktadır. Tabloda yer alan ama bugünkü yerinde bulunmayan çini, aslında pano Leon Parvillee'nin 1874'te yayınlanan Türk Mimarisi ve Süsleme Sanatı adlı eserinde bulunmaktadır. Çini Osman Hamdi Bey'in son dönem eserlerinde sıkça kullandığı dekoratif bir süsleme unsurudur. Sanatçının tablolarının bazılarında İznik çinilerine rastlanırken bazılarında çiçek bezemeli bordürler, hat örnekleriyle bezeli çiniler yer almaktadır. Esere adını veren arzuhalci alçak bir sedirin üzerinde örtülü olan İran Halısına oturmuş önünde yazı kutusu, elindeki sayfaya bakarken resmedilmiştir (Kuvvetli, 2018:76). İki köpek figürünün ise insanlara yakın bir mesafede insanlarla birbirlerine alışık ve tanıdık bir durum içerisinde olduğu görülmektedir (Genç, 2014:90), (Şekil 4.7). Köpeğin aynı zamanda sadakati temsil etmesi imgelemdir. Ressamın, bu imgesel yaklaşım ile doğulu imajının olumlu yönlerini vurgulamak istediği düşünülebilir.

Eserin pigment analizinde Napoli sarısı gibi pigmentler kullanılmıştır. 1797'de bulunan krom sarısı denilen renkte eserde görülmektedir. Bu renk Van Gogh, Monet, Renoir gibi empresyonistlerin tablolarında da karşımıza çıkmaktadır. Boyayı yoğun ve sert fırça darbeleriyle uygulamıştır. Resmin yüzeyindeki sakin ifadecilik ile tezat oluşturan serbest bir fırça kullanımını sanatçının diğer eserlerinde de görmek mümkündür (Kuvvetli, 2018:77).

5. Değerlendirme ve Sonuç

Doğu kültürüne hâkim, kendine has oryantalist üslubuyla bilinen Osman Hamdi Bey, müzeci, ressam ve arkeolog gibi nitelikleri kendisinde barındıran yegâne sanatçılardan birisi olmuştur. Paris'te eğitim almış olması, Bağdat'ta arkeolojik çalışmalarda bulunması dolayısıyla Doğu ve Batı'yı sentezleme imkânına sahip olmuş, Doğu kültürü içerisinde Batı izi taşıyan resimler onun oryantalizme bakış açısını yansıtmıştır. Figürü Türk resminde ilk kez kullanan ve titizlikle çalışan ressam, kadın figürlü eserlerinde kadınları metasal anlamlardan uzak sanatsal faaliyetlerle uğraşırken, okurken ya da günlük işleri ile ilgilenirken izleyiciye sunmuştur. Entelektüel kadın vurgusu çalışmalarının ana eksenini oluşturmuş ve o yıllarda yaşayan kadınların toplumsal hayattaki rol ve statülerini anlamamıza yardımcı olmuştur. Kadın temalı çalışmaları ayrı bir öneme sahip olan Osman Hamdi Bey'in topluma karışan ve görünür hale gelmiş Osmanlı kadını, tablolarında sıklıkla işlediği konular haline gelmiştir. Osmanlı'nın modernleşmesini kendisine şiar edinen sanatçı, modernleşmenin ancak kadının özgürleşmesi ile olacağına inanmıştır. İki Müzisyen Kız tablosunda def ve tambur çalan figürler dini mekânda oldukça modern bir görünüme sahiptir. Tüm detayların incelikle işlendiği eserde zarif giyimli bu iki model Avrupalıların zihnindeki Doğulu kadın imajına meydan okumaktadır. Osman Hamdi'nin tablolarında harem sıklıkla karşımıza çıkan bir mekândır. Batı'nın zihnindeki harem çıplaklık ve erotizm içerse dahi Osman Hamdi'nin bunu tuvalete yansıtmayacağı, istese bile bunu yapamayacağı çünkü Osmanlı' da böyle bir sanat anlayışının yer bulamayacağı, kaldı ki Osmanlı topraklarında yaşayan bir ressamın da bu anlayışı benimsemeyeceği bir gerçektir. Harem, Osman Hamdi'nin fikri değil tablolarında kullanılan mekân unsurudur. Kadını aşağılayan varlığını yok sayan harem, cariye, kölelik gibi ögeleri işlemiş olmasının altında yatan esas neden, tablolarında yaşadığı çevrede uygun görmediklerini rahatsız olduğu şeyleri sanatında tuvale aktararak bir etki yaratmak istemesidir.

Eserlerinde kadın ve erkekleri bir arada resmetmeyi seven Osman Hamdi Bey'in Arzuhalci ve Halıcı Acem adlı tablosu ortak bir yaşamın izlerini kanıtlar niteliktedir. 19.yy' da Batılılaşmayla birlikte insanların yaşam tarzları ve alışkanlıklarının yanı sıra tekstil ürünleri kullanım amacı da değişime uğramıştır. Hem siyasi bir sembol haline gelmiş, hem de kâh giyim kuşam aracılığıyla sınıfsal farklılıkların göstergesi olmuştur. Osman Hamdi Bey de dönemin tekstil ürünlerini tüm incelikleriyle detaylandırmış, giysilerdeki desen, kumaş, işleme gibi unsurlara estetik bir yorum getirerek Osmanlı'nın kılık kıyafet kültürünün zenginliğini vurgulamıştır. Kadın figürleri, ev içi kıyafetlerinde ağırlıklı olarak sarının hâkim olduğu yerlere kadar uzanan üç etek entari, altına dökümlü şalvar, kol ve etek uçları işlemeli ve dantelli geleneksel giysiler içerisinde, dışarıda ise çarşaf yerine uzun ferace peçe yerine ince tül şeklinde yaşmak ile resmetmiştir. 19. yy.'ın sonlarına doğru ferace kullanımı devam etmekle birlikte Avrupa modasına duyulan ilgi giyim kuşam zevklerinin değişimine yol açmıştır. Kabarık yerlere kadar uzun elbiseler, feracelerin içerisine kabarık durması için giyilen krinolinler, şemsiye, eldiven gibi aksesuarların kullanımı batı giyim tarzının tezahürü olmuştur. Mimozalı kadın adlı eseri bu değişimi gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Elinde bir demet mimoza ile resmedilen kadın figürün geniş çarşafından görülen elbisesi Avrupa modasından izler taşımaktadır.

Osman Hamdi Bey'in eserleri 19. yüzyılda Osmanlı'da modernleşme sürecinin seyrini gösteren kaynak niteliğinde çalışmalardır (Tablo 2). Kadını özne konumunda resmeden sanatçı kimi zaman sembol ve kodlarla kimi zaman da doğrudan vermek istediği mesajı seyirciye aktarmayı başarmıştır. Eserlerinde kullandığı Doğu motifleri ise doğduğu topraklara olan ilgi ve merakın ürünüdür. Kendine ait münhasır bir üslup ile dönemin oryantalistlerinden ayrılan sanatçı Türk resmine yeni bir soluk getirmiştir.

Tablo. 2. Batılılaşma Etkisinin Modaya Yansımalarının Değerlendirilmesi.

Kat. No:	Eser adı	Tarih	Figürlerin Elbise, Renk, Desen, Kumaş Özellikleri	Osmanlı Kadın Giyiminde Yaşanan Değişimlerin Değerlendirilmesi
5	**İki Müzisyen Kız**	1880 (Meşrutiyetten 4 yıl sonra)	İç mekân kıyafeti olan elbiselerin renkleri parlak ve canlı resmedilmiştir. Ayakta duran figürün geniş kesim kol uçları ile diğer üç etek elbiselerden farklı bir görüntü çizmekte iken figürler başlarına doladıkları yemeniler ile 19. yüzyıl ev içi yaşamına ait bir görüntü sergilemektedir.	Eserde geleneksel Osmanlı kıyafeti ile Batılı tarz harmanlanmış, eser dönemin kültürel etkileşimini ve geçişi yansıtmıştır.
6	**Haremden**	1880 (Meşrutiyetten 4 yıl sonra)	Eserde figürler ev içi yaşamına ait geleneksel Osmanlı kıyafeti ile resmedilmiş, kıyafetler zengin desen ve kumaş işçilikleri ile bezenmiştir. Üç etek elbise olan kıyafetlerde figürlerin yaka oyuntuları dikkat çekmekte, eser geleneksel Osmanlı estetiğini yansıtmaktadır.	Eserde kıyafetlerde belirgin bir Batılılaşma etkisi görülmemekle birlikte yaka detayları kumaşların renkleri ve elbiselerin kalıp özellikleri kolların çan şeklinde ve takma kol olması itibariyle Batı etkisinden kısmen de olsa söz etmek mümkündür.
16	**Saçlarını Taratan Kız**	1882	Ev içi yaşamından bir kesit sunulan eserde, figürler geniş ve rahat kıyafetler içerisinde resmedilmişlerdir. Mavi, sarı, kırmızı gibi dönemin modasını yansıtan renklerin kullanıldığı tabloda kadın figürlerin kıyafetleri sade ve zariftir. Oturur konumda yer alan kadın figür Saray kumaşı olarak adlandırılan ve değerli bir kumaş olan kutnu kumaştan yapılan elbisesi ile modern bir görüntü yaratmaktadır.	Eser dönemin ev içi kıyafetlerini, kadınların sıradan uğraşlarında bile ne denli özenli olduklarını görmemiz açısından önemli bir eserdir. Osmanlı'da yaşayan kadınların şıklığını ve detaylara verilen önemi vurgulayan yapıt kadınların günlük rutinlerini de belgelemektedir.
24	**Gezintide Kadınlar**	1887	Dış mekânda pastel tonlarındaki feraceleri ile resmedilen figürlerin feracelerinde dantelden şeritler bulunmaktadır. İçlerine giydikleri çemberli jüponlar ile kıyafetleri daha kabarık bir görüntü sergilemektedir. Ellerindeki şemsiyeleri ve tül yaşmaklarından görünen yüzleri figürlere modern bir hava katmaktadır.	Eserde kadın figürlerin kıyafetlerinde Avrupa modasından izler görülmektedir. Feracelerin içlerindeki kabarık elbiseleri, ellerinde tuttukları şemsiyeler, incelen yaşmakları ile batılılaşma etkisiyle yaşanan değişimlerdir.
25	**Halıcı Acem**	1888	Eserde yer alan kadın figür Avrupalı olması dolayısıyla kıyafeti ve detayları geleneksel Osmanlı kadın imajından uzaklaşmaktadır. Giymiş olduğu etek ceketi, başındaki şapkası, dönemin modası olan eldivenleri ve elinde tuttuğu şemsiyesi ile 19. Yüzyılda Osmanlı'da yaşaya kadınlarda da görülen aksesuar ve giyim özelliklerini taşımaktadır.	Avrupa modasını izleyiciye aktaran eserde, 19. Yüzyılda Osmanlı kadın giyimine ilham olan detaylar görülmektedir. Kadın figürün mavi renk kıyafeti, şemsiyesi ve eldiveni bu esinlenmeden izler barındırmaktadır.

44	**Mimozalı Kadın**	1906	Tabloda yer alan kadının çarşafından içine giydiği elbisesi de görülmekte ve kompozisyon hem iç hem dış giyim kıyafet özelliklerini aktarmaktadır. Figürün mavi drapeli elbisesi boğazlı elbisesi modernize edilmiş çarşafı kollarındaki dantel döküm tamamen Batı esintileri taşımaktadır.	Eserde bütünüyle Fransız modasının etkisi görülmektedir. Dantel, drape detaylarının hakim olduğu tablodaki figürün elbisesi 20. yüzyılın başlarında modadaki köklü değişimleri Avrupa giyim kültürünün Osmanlı kadın kıyafetlerine etkisini seyirciye aktarmaktadır.
49	**Arzuhalci**	t.y.	Yapıtta yer alan iki kadın figür hatlarını belli etmeyen geometrik kesimli feraceler içerisinde resmedilmişlerdir. Orta halli oldukları izlenimi uyandıran bu figürlerin kıyafetleri sıradan ve tekdüze bir görüntü çizmektedir.	Tarihi belli olmayan tablo da henüz Batılaşma etkisi görülmemekte figürlerin feraceleri düz renk gösterişten uzak, bol kesim, geleneksel ferace örneğidir.

Kaynaklar

Abdaliyeva, A. (2010). *Kadın İmgesinin Türk Resim Sanatındaki Yeri.* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Aslanapa, A. (1989). *Türk Sanatı.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Barbarosoğlu Karabıyık, F. (1995). *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet.* İstanbul: İz Yayıncılık.

Bey, O. H. ve Launay, D.M. (1999). *1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniyye*, (Çeviren Erol Üyepazarcı), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Cezar, M. (1971). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi I.* İstanbul: Türkiye İş Bankası A.Ş Kültür Yayınları.

Cezar, M. (1987). *Müzeci ve Ressam Osman Hamdi Bey.* İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları.

Çoker, A. (1983). *Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi.* Mimar Sinan Üniversitesi.

Çoruhlu, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Demirsar, B. (1989). *Osman Hamdi'nin Tablolarında Gerçekle İlişkiler.* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Dora, Y. (2022). Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Resim Sanatında Gölge. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (*55*), 135-154.

Diyarbekirli, N. (1972). *Hun Sanatı.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Edhem, H. (1970). *Elvahı Nakşiye Koleksiyonu*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Eldem, E. (2010). *Osman Hamdi Bey Sözlüğü.* İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Eldem, E. (2019). Osman Hamdi Bey'in Karanlık Yılları (1871-1888). *Milli Saraylar Sanat Tarihi Mimarlık Dergisi,* 17, 53-75.

Epikman, R. (1967). *Osman Hamdi (1842-1910)* . İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Genç, V. (2014). Osman Hamdi Tablolarında hayvan figürleri. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi,* 61, 85-91.

Gerçek, F. (1999). *Türk Müzeciliği.* Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.

Germaner S., ve İnankur Z. (2002). Constantinople And The Orientalists. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Giray, K. (2009). Arkeoloji ve Sanat Tarihi Osmanlı'da Batılılaşma Döneminin Dinamikleri Tarihsel Çerçeve, Toplum v Kültür. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.

Günay, U. (1986). *Tarihi Türk Kadın Kıyafetleri.* İstanbul: Odvi Yayınları.

Gürtuna, S. (1999). *Osmanlı Kadın Giysisi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Halıcı, E. (2020). XVIII.–XX. Yüzyılda Osmanlı'da Sanat Ortamı. *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 69, 577-628.

Harmankaya, H. (2015). Osmanlı Dönemi Oryantalist Resimlerde Görülen Kadın Figürleri ve Giyim *Özellikleri. Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Derneği (UBİKS), Cilt 3, 764-781.*

İnalcık, H. (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnankur, Z. (1992). 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Batılı sanatçılar. (Ed. Z. Rona), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi (17-18 Aralık 1992),* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kıbrıs, B. (2019). *Osman Hamdi Bey Bir Osmanlı Aydını.* İstanbul: Pera Müzesi Küçük Kitaplar Dizisi-4

Koçu, R. E. (1969). *Türk Giyim Kuşam Süslenme Sözlüğü.* İstanbul: Sümerbank Kültür Yayınları.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi.* İstanbul: Yem Yayın.

Kuvvetli, F. (2018). *Görünenin Ötesinde Osman Hamdi Bey.* İstanbul: Kitap Yayınevi.

Müftüoğlu, M.O. (2010). XIX. Yüzyıl Türk Resim Sanatı ve Biçimsel Sorunları. *Sanat Dergisi* (14), 95-103.

Polat, N. (2014). Geç-Osmanlı Türkiye'sinde Sanatsal Modernizmin Sosyolojik Dinamikleri Üzerine. *Sanat - Tasarım Dergisi* (*5*), 47-54.

Turani, A. (2010). *Dünya Sanat Tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Oran, E. (2022). Osmanlı Resim Sanatının Gelişimi ve Sanata Yön Veren Padişahlar. *İletişim ve Sanat Dergisi,* 7, 134-159.
Oskay, N. (2021). Osman Hamdi Bey'in tablolarında tekstil yaklaşımlar ve dönemin kadın giyim formlarının yansımaları. *Uluslararası Hakemli İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* 6(1), 37-54.
Öndin, N. (2022). *Osman Hamdi Bey.* İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
Önge, E. (1995). *Türk Giyim Tarihi Ders Notları.* Konya: Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesini Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayın No: 20
Özeskici, E. (2024). Osman Hamdi Bey'in Resimlerinde Motiflerde Stilizasyon ve Anlam. *Art-Sanat Dergisi*, 21.
Özkan, N. (2020). Osman Hamdi Bey Tablolarında Giysi Analizi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi,* 12(6), 198-206.
Özkan N., Çelik D, ve Kılınç N. (2018). "Geleneksel Giysilerden Üceteğin Giyim Sanatları Acısından İncelenmesi" 5. Uluslararası Geleneksel ve Yöresel Değerler Sempozyumu, 26-28 Ekim, Afyonkarahisar, s. 650-661.
Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
Sezer Arığ, A. (2006). Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 22(64), 142-159.
Sağlam Tekir, H. (2022). *Osmanlı Toplumunda Kadının Moda Öyküsü.* İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
Salman, F. (1998). Tarihi Türk Kumaşlarında Desen ve Renk. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 4,* 141-154.
Shaw, W.M.K. (2022). *Osmanlı Resmi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhruriyeti'ne Batı Snatının Yansımaları.* İstanbul: Bozul Sanat Yayınları.
Sevin, N. (1990). *On üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Sevüktekin Apak, M., Onat Gündüz, F., ve Öztürk Eray, F. (1997). *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Soylu, A. (2018). Osman Hamdi Bey'in Türk Kültür Mirasına Katkıları. (Ed. Teker, M.S.), III. *Akdeniz Sanat Sempozyumu Kültürel Mirasın Korunması ve Yaşatılması.* (24-25 Nisan 2018), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Basımevi.
Sözen M., ve Tanyeli U. (2020). *Sanat Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Şengül, F. (2024). *Toplumsal Hafıza ve Kültürel Bellek Ekseninde İmgeler: Osman Hamdi Bey'in Sekiz Tablosu* Üzerinden *Bir Çözümleme.* Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (62),41-66.
Yenişehirlioğlu, F. (2006). On dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unda süreklilik ve değişim: Sultan Abdülaziz ve Beylerbeyi Sarayı. *19. yüzyılda İslam sanatı,* 57-87.
Yerli, S. (2020). Osman Hamdi Bey'in Resimlerinde Tinsellik. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat,* 5(11), 245-254.
Yücel, E. (1999). *Türkiye'de Müzecilik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Foreign Trade Intelligence Centers in Türkiye: The Impact of Global Trade Dynamics and Advances in Big Data

Türkiye'de Dış Ticaret İstihbarat Merkezleri: Küresel Ticaret Dinamikleri ve Büyük Veri Alanındaki Gelişmelerin Etkisi

Aslıhan YÖRDEM[1]

[1]*Dr. International Business Development Consultant & Trainer, İstanbul, asli.yordem@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2201-2323*

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 29.11.2024
Kabul/Accepted: 20.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1593634

Anahtar Kelimeler
Foreign trade intelligence centers, Türkiye, Big data, Global trade dynamics

ABSTRACT

Export-oriented growth strategies have been pivotal in shaping critical economic indicators such as national income, growth rates, industrialization, and employment, thereby assuming a determinative role in the global economy. In response to the growing complexity of international trade and the intensification of global competition, governments have introduced a range of both explicit and implicit support mechanisms. These measures are to guide firms toward global markets while concurrently enhancing their ability to strengthen their competitive advantage. This shift has precipitated a substantial increase in the demand for precise, timely, and actionable data, which has become indispensable for entering international markets, evaluating risks, forecasting trends, and adapting to the dynamic nature of global trade. In this landscape, advanced data technologies have emerged as transformative drivers of change in international trade. This study provides a comprehensive analysis of the foreign trade intelligence centers recently established in Türkiye, with particular emphasis on their operational structures and competitive intelligence frameworks in the context of global trade dynamics and big data advancements. In addition, the research identifies key areas where improvements are necessary to enhance the effectiveness of the centers, offering critical insights into how Türkiye can optimize its trade intelligence capabilities.

Keywords
Dış ticaret istihbarat merkezleri, Türkiye, Büyük veri, Küresel ticaret dinamikleri

ÖZ

İhracat odaklı büyüme stratejileri, milli gelir, büyüme oranları, sanayileşme ve istihdam gibi önemli ekonomik göstergelerin şekillenmesinde büyük rol oynamakta ve bu sayede küresel ekonomide belirleyici bir konum kazanmaktadır. Diğer taraftan uluslararası ticaretin giderek daha karmaşık hale gelmesi ve küresel rekabetin artmasıyla birlikte, hükümetler açık ve örtük çeşitli destek mekanizmaları geliştirmiştir. Bu önlemler, firmaları küresel pazarlara yönlendirirken aynı zamanda rekabet avantajlarını güçlendirmeyi ve kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir. Bu süreç, uluslararası pazarlara girmek, riskleri değerlendirmek, eğilimleri tahmin etmek ve küresel ticaretin dinamik yapısına uyum sağlamak için doğru, zamanında ve eyleme dönüştürülebilir veriye olan talebin artmasına neden olmuştur. Bu ortamda, ileri veri teknolojileri uluslararası ticaret uygulamalarında önemli bir dönüşüm yaratma potansiyeline sahip itici güçler olarak ön plana çıkmıştır. Bu çalışma, bilhassa küresel ticaret dinamikleri ve büyük verideki gelişmeler bağlamında operasyonel yapıları ile rekabet istihbarat çerçevelerine vurgu yaparak, Türkiye'de son yıllarda kurulan dış ticaret istihbarat merkezlerinin kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Ayrıca, araştırma, bu merkezlerin etkinliğini artırmaya yönelik iyileştirilmesi gereken alanları belirleyerek, Türkiye'nin ticaret istihbaratı kapasitesini daha etkili hale getirme konusunda önemli içgörüler sağlamaktadır.

Atıf/Citation: Yördem, A. (2025). Foreign Trade Intelligence Centers in Türkiye: The Impact of Global Trade Dynamics and Advances in Big Data. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 721-734.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Aslıhan YÖRDEM, asli.yordem@gmail.com.

1. Introduction

International trade plays a crucial role in driving strong economic growth and fostering sustainable development in national economies, and its significance continues to rise. Established in 1995 as the successor to the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), which mainly focused on trade in goods, the World Trade Organization (WTO) now also encompasses the issues related to trade in services and intellectual property. Within the thirty years following the establishment of the WTO, from 1995 to 2023, world trade in goods and commercial services has experienced an average annual growth rate of 5.8%, resulting in a fivefold increase (D'Andrea et al., 2024).

A close examination of the contribution of global goods and services exports to global GDP also reveals that this contribution has been significant. In 1970, the figure stood at 12.8%, and since the 2000s, this percentage has increased notably, reaching a peak of 30.9% in 2008, as illustrated in Table 1. The global crisis of 2008-2009, which broke out with the mortgage crisis in the US and quickly spread to other countries, not only worsened the economic downturn in leading international trade countries but resulted in a decrease in global trade volume. The recent recovery of world trade, driven by economic measures such as monetary expansion in developed countries like the US, the EU, and Japan, had been threatened by the COVID-19 pandemic, which rapidly spread globally in 2020 (Atik, 2021). World trade, which had rebounded thanks to vaccination and improvements in global supply chains, has been disrupted once again by the Russia-Ukraine War that broke out about a year ago. The global inflationary environment resulting from the impacts of the war on energy and food prices led to a decline in the ratio of global trade to GDP to 29.3% as of 2023 (Kim, Rao, and Martin, 2022).

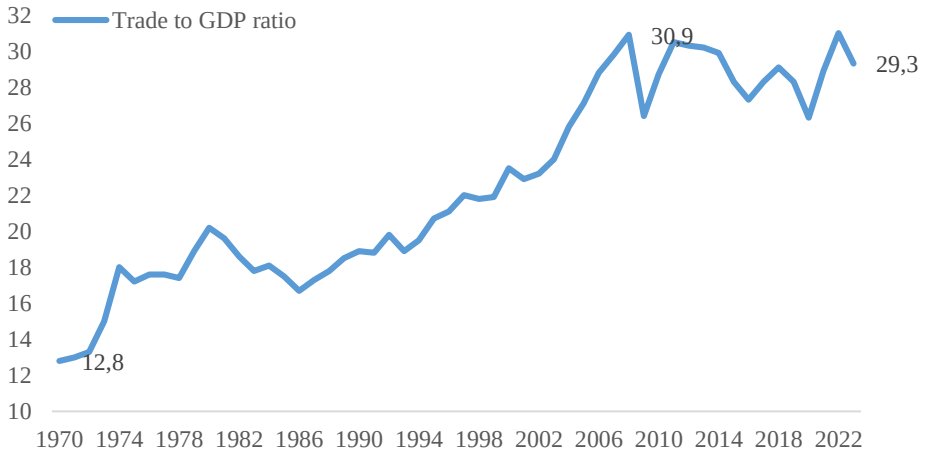

Figure 1. Export of goods and services (% of GDP), 1970-2023 (World Bank Group, 2024).

In the case of Türkiye, the share of goods and services exports in GDP, which was 19.4% in 2000, increased to 32.3% at the end of 2023 due to governmental support and incentive mechanisms.

Consequently, the increasing contribution of global goods and services exports to world GDP, in conjunction with the expanding significance of global trade, has resulted in the emergence of a progressively competitive environment within international markets. As global competition intensifies and the complexity of international trade processes escalates, the capacity to make rapid, informed, and effective decisions has become essential. In this regard, the integration of advanced data technologies, including big data analytics, the Internet of Things (IoT), and artificial intelligence (AI), has emerged as a critical enabler of sustained economic growth and competitive advantage on the global stage. The adoption of these technologies has become increasingly essential for maintaining competitiveness in the rapidly evolving international trade landscape, where digital transformation is continuously redefining the traditional paradigms of trade and commerce.

The subsequent sections of this study will delve into two critical factors that underpin the establishment and development of foreign trade intelligence centers in Türkiye. The first section offers a comprehensive overview of the current state of global trade, highlighting its key dynamics, emerging trends, and the leading countries that play pivotal roles in this vast and interconnected exchange. The second section explores the evolving roles

and emerging opportunities stemming from rapid technological advancements, which are fundamentally reshaping the nature of global trade transactions. Considering all these factors, the study aims to analyse the foreign trade intelligence centers in Türkiye, focusing on the transformative potential of these technologies in improving the efficiency, transparency and competitiveness of international trade operations in the context of global trade dynamics.

2. A Current Outlook in Global Trade Dynamics

According to the data from the WTO, global trade in goods and services reached approximately US$ 32 trillion in 2022, before experiencing a 2% decline to US$ 30.5 trillion in 2023 on a balance of payments basis. This decline was primarily driven by a 5% reduction in goods trade, while services trade demonstrated a robust 9% growth. The decrease in goods trade can be attributed to a range of factors, including the lasting effects of the COVID-19 pandemic and the subsequent surge in prices, exacerbated by the war in Ukraine. In addition, shifts in consumer demand and disruptions caused by the Israeli invasion of Palestine, particularly in transportation networks, have amplified economic vulnerabilities. Conversely, the commercial services sector showed significant resilience, with its trade value reaching US$ 7.54 trillion. This growth came despite an 8% decline in transport services, which fell to US$ 1.50 trillion (WTO, 2024: 21). One of the key drivers of this positive trend in services trade has been the ongoing digital transformation, accelerated by the pandemic. The rapid expansion of e-commerce and remote work solutions has played a pivotal role in bolstering services trade, highlighting the adaptability and resilience of the services sector amidst global disruptions.

Table 1. Leading traders of world merchandise trade excluding intra-EU trade, 2023 (billion dollars, %)

Rank	Exporters	Value	Share	Annual Change	Importers	Value	Share	Annual Change
1	China	3380	17,5	-5	USA	3173	15,9	-6
2	EU-27	2761	14,3	2	EU-27	2717	13,6	-14
3	USA	2020	10,4	-2	China	2557	12,8	-6
4	Japan	717	3,7	-4	United Kingdom	791	4,0	-4
5	Kore, Republic of	632	3,3	-8	Japan	786	3,9	-12
6	Mexico	593	3,1	3	India	673	3,4	-7
7	Hong Kong, China	574	3,0	-6	Hong Kong, China	654	3,3	-2
8	Canada	569	2,9	-5	Kore, Republic of	643	3,2	-12
9	United Kingdom	521	2,7	-2	Mexico	621	3,1	-1
10	United Arab Emirates[1]	488	2,5	-5	Canada	570	2,9	-2
11	Singapore	476	2,5	-8	United Arab Emirates[1]	449	2,3	7
12	Chinese Taipei	432	2,2	-10	Singapore	423	2,1	-11
13	India	432	2,2	-5	Switzerland	364	1,8	2
14	Russian Federation	424	2,2	-28	Türkiye	362	1,8	-1
15	Switzerland	420	2,2	5	Chinese Taipei	359	1,8	-18
16	Australia	371	1,9	-10	Viet Nam	326	1,6	-9
17	Viet Nam	354	1,8	-5	Russian Federation[2]	304	1,5	10
18	Brazil	340	1,8	2	Thailand	290	1,5	-4
19	Saudi Arabia	322	1,7	-22	Australia	288	1,4	-7
20	Malaysia	313	1,6	-11	Malaysia	266	1,3	-10
	Total of above[3]	16139	83,4		Total of above[3]	16616	83,4	
	World (excl. intra-EU)[3]	19350	100	-5,4	World (excl. intra-EU)[3]	19912	100	-6,8
23	Türkiye	256	1,3	1				

Source: WTO, Global Trade Outlook and Statistics April 2024. [1]Estimated data. [2]Imports are valued f.o.b. [3]Includes significant re-exports or imports for re-export.

Table 1 presents a comprehensive analysis of the twenty leading countries, which together account for 83.4% of global trade in goods. In 2023, the total value of global trade in goods was US$ 19.4 trillion, reflecting a

5.4% decline compared to the previous year (with the European Union considered as a single bloc in this context). According to the most recent data, China remains the dominant global exporter, contributing 17.5% of worldwide goods exports, followed by the European Union with a share of 14.3%. Within the EU, Germany, the Netherlands, Italy, France, and Belgium are the primary contributors to this total. The United States accounts for 10.4% of global exports, while Japan's share stands at 3.7%. Notably, certain countries have witnessed a considerable decline in exports beyond the general global contraction in 2023. For example, Norway experienced a dramatic 30% reduction in exports, followed by Russia with a 28% decline, Saudi Arabia at 22%, Iraq at 16%, and Malaysia and Indonesia at 11%. In the case of Türkiye, the country contributed 1.3% to total global exports of goods, amounting to US$ 256 billion.

In 2023, global imports of goods experienced a notable contraction, decreasing by 6.8% year-on-year to a total value of US$ 19.9 trillion. The United States reaffirmed its position as the world's leading importer, accounting for 15.9% of global imports, surpassing the European Union, which held a 13.6% share, and China, with a 12.8% share. Among the countries experiencing the most significant declines in goods imports were Chinese Taipei (-18%), the European Union (-14%), Brazil (-14%), Japan (-12%), and the Republic of Korea (-12%). Türkiye, ranked as the fourteenth largest importer in the world, accounted for 1.8% of world imports, which amounted to USD 362 billion, as shown in Table 1.

Table 2. Leading traders of commercial services excluding intra-EU trade, 2023 (billion dollars, %)

Rank	Exporters	Value	Share	Annual Change	Importers	Value	Share	Annual Change
1	EU-27	1438	22,4	4	EU-27	1246	21,1	7
2	USA	966	15,1	7	USA	694	11,7	3
3	United Kingdom	581	9,1	16	China	549	9,3	19
4	China	380	5,9	-10	United Kingdom	389	6,6	23
5	India	344	5,4	11	Singapore	295	5,0	0
6	Singapore	328	5,1	-3	India	247	4,2	0
7	Japan	201	3,1	21	Japan	225	3,8	8
8	Switzerland	168	2,6	12	Switzerland	191	3,2	19
9	United Arab Emirates[1]	165	2,6	8	Canada	154	2,6	7
10	Canada	147	2,3	12	Kore, Republic of	149	2,5	8
11	Kore, Republic of	124	1,9	-6	United Arab Emirates[1]	108	1,8	13
12	Türkiye	101	1,6	12	Saudi Arabia	87	1,5	24
13	Hong Kong, China	99	1,5	19	Brazil	81	1,4	3
14	Israel	84	1,3	-3	Hong Kong, China	79	1,3	25
15	Australia	75	1,2	45	Russian Federation	75	1,3	7
16	Thailand	62	1,0	62	Australia	73	1,2	13
17	Chinese Taipei	54	0,8	-5	Mexico	69	1,2	10
18	Mexico	52	0,8	9	Thailand	65	1,1	4
19	Norway	52	0,8	0	China Taipei	64	1,1	45
20	Saudi Arabia	50	0,8	49	Norway	61	1,0	7
	Total of above	5471	85,3		Total of above	4901	82,9	
	World (excl. intra-EU)	6416	100	8,9	World (excl. intra-EU)	5915	100	9,1
23					Türkiye	48	0,8	21

Source: WTO, Global Trade Outlook and Statistics April 2024. [1]Estimated data.

Table 2 presents the top twenty countries with the highest volume of trade in services in 2023. The EU stood as the leading global exporter of services, accounting for 22.4% of total services exports, followed closely by the United States at 15.1%. Notably, the United Kingdom, which ceased to be a member of the EU in 2020, demonstrated a substantial 16% increase in its services exports, thereby capturing 9.1% of the global market share. It is noteworthy that global services exports experienced an 8.9% increase in 2023 compared to the previous year. However, several countries, including Russia (-16%), which is no longer part of this list as of 2023, China (-10%), the Republic of Korea (-6%), Chinese Taipei (-5%), Singapore (-3%), and Israel (-3%),

experienced a decline in their services exports. In contrast, Türkiye saw a notable improvement, rising to twelfth place among the leading service exporters globally. Türkiye's share of global services exports increased to 1.6%, reflecting a 12% growth compared to the previous year.

When examining the top twenty service importers, which collectively account for 82.9% of the global services import market in 2023, the EU again held the highest share with 21.1%, followed by the USA (11.7%), China (9.3%), and the United Kingdom (6.6%). Excluding intra-EU trade, global imports of services grew by 9.1% in 2023 compared to the previous year. Türkiye's import value of US$ 48 billion represented 0.8% of global services imports in the same year, making it the twenty-third largest importer of commercial services in the world.

2.1. Additional Competitive Skills for Current Global Trade

Numerous studies showing the positive correlation between economic growth and international trade - subject to a range of conditions such as macroeconomic stability and effective anti-corruption measures - explain the rationale behind policymakers' strong focus on external trade policies to stimulate growth (Tamberi, 2023: 6). Empirical studies, such as those highlighted by the World Bank (2020), show that a 1 percentage point increase in a country's trade openness is associated with a 0.2 percentage point increase in per capita income. This phenomenon underscores the growing interdependence of nations and the increasing complexity of global trade networks, further emphasizing the role of international trade in improving economic performance.

However, classical theories, which have traditionally served as the foundation for international production and trade models, originating from scholars such as Adam Smith and David Ricardo, may no longer suffice to explain the evolving dynamics and future trajectory of global competition (Schumacher, 2013). The expansion of global trade, now encompassing a broader range of activities including services, e-commerce, and intellectual and industrial property rights, along with the direct and indirect effects of geopolitical risks and global uncertainties, is recognized as a critical factor shaping the current global economic landscape. Within the context of the contemporary global order, the Organisation of American States affirms that companies must actively participate in international competition to safeguard their survival and long-term viability. Furthermore, to thrive within this interconnected and increasingly globalized environment, key global trade players must not only leverage their comparative advantages but also convert these advantages into sustainable competitive advantages (Flores, 2020).

In this context, Michael E. Porter's Theory of Competitive Advantage offers valuable insights into the dynamics of national prosperity, asserting that such prosperity is not a mere inheritance but rather a creation stemming from innovation and strategic development. In The Competitive Advantage of Nations, Porter draws upon the results of a comprehensive four-year study involving ten countries to explore patterns of competitive success in leading trading nations. His findings indicate that a nation's competitiveness is largely determined by its industries' ability to innovate and continuously upgrade their capabilities (Gupta, 2015).

Porter (1990) further elaborates that innovation in this context encompasses not only technological advancements but also novel business practices. This comprehensive definition of innovation encompasses a wide range of elements, including the introduction of new product designs, the development of innovative production techniques, the adoption of unique marketing strategies, and the implementation of original approaches to employee training.

In accordance with Porter's perspective, a comprehensive array of diverse information sources, encompassing direct observations, in-depth analytical studies, extensive research reports, and advocacy papers published by professional associations, can be regarded as instrumental in identifying potential areas for innovation. These sources are considered to be invaluable repositories of knowledge, offering crucial insights into the key challenges and dynamics of international trade.

For instance, according to the Executive Opinion Survey for the World Economic Forum's Global Enabling Trade Report (2016), respondents were asked to identify the five most critical factors from a list of twelve that were hindering their ability to export more efficiently and effectively.

The most frequently cited factor was the challenge of identifying potential markets and buyers for their goods (Calof and Viviers, 2020).

a. Inappropriate production technology and skills.
b. Access to trade finance.
c. Access to imported inputs at competitive prices.
d. Identifying potential markets and buyers.
e. Difficulties in meeting quality/quantity requirements of buyers.
f. High cost or delays caused by domestic transportation.
g. Technical requirements and standards abroad.
h. Tariff barriers abroad.
ı. High cost or delays caused by international transportation.
i. Burdensome procedures at foreign borders.
j. Rules of origin requirements abroad.
k. Corruption at foreign borders (World Economic Forum, 2016).

This finding is corroborated by the results of a more recent survey, as shown in Figure 2, which highlights that the most significant challenge faced by companies entering global markets remains the identification of prospective customers. Subsequent challenges include logistics and distribution costs, delayed collections, and complications encountered during customs procedures. When examining reports from other relevant professional organizations, it becomes evident that the challenges encountered in international trade processes are similar in nature.

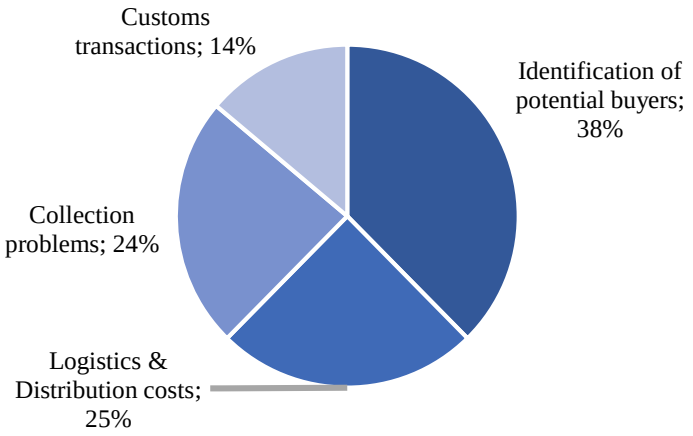

Figure 2. Challenges faced by exporters in international trade (Türkiye Executive Expectation Survey by CRIF, 2021).

At this point, it is reasonable to assert that the challenges outlined previously, along with any additional issues that may arise, are likely to be effectively mitigated through the application of innovative and contemporary approaches that align with Michael E. Porter's theoretical framework. In this regard, for both governmental bodies and business entities seeking to optimize resources, it is crucial to base decision-making processes on accurate and reliable data, while simultaneously streamlining and enhancing international trade operations. This underscores the importance of integrating advanced technologies, such as the Internet of Things, big data analytics, and artificial intelligence, into business practices.

When compared to conventional approaches, the implementation of advanced technological tools enables the formulation of more logical, systematic, and effective business models, which not only expand market reach but also lead to higher revenues and optimized resource management (Yan, 2021; Wang, 2024).

Given this, the concept of "competitive intelligence" emerges as a critical element in enhancing organizational competitiveness. Initially proposed in the 1970s, competitive intelligence focuses on the systematic collection, analysis, and utilization of information to inform decision-making and strategic actions. In the 1980s, several U.S. enterprises formalized the practice of business intelligence, drawing from military strategy traditions, particularly the ability to gather and analyze information in the context of military decision-making. This approach to intelligence gathering proved valuable in corporate environments, where competitive advantage was increasingly dependent on accurate and timely information.

In 1986, professionals in the field of competitive intelligence established the International Society of Competitive Intelligence Professionals (SCIP) in the United States, marking a significant milestone in the

formalization and institutionalization of competitive intelligence practices (Colakoglu, 2011: 2). Notably, during the 1990s, the practice gained considerable significance in East Asia, particularly in China and Japan, where it was integrated into corporate strategies to enhance competitiveness and strategic positioning (Koç, 2014: 12). This shift indicates the global recognition of competitive intelligence as an essential component of modern business strategy. The SCIP defines competitive intelligence as a systematic and ethical process for the collection and management of external information that impacts an organization's strategic planning, decision-making processes, and operational activities (Mojarada, Zangeneha, and Azada, 2014). Such systems enable the timely detection of shifts in global markets, fostering proactive decision-making and strategies that lead to more advantageous positioning within the international marketplace (Bulley, Baku, and Allan, 2014). As a consequence of globalization and technological advancements continue to reshape the modern business landscape, the need for effective competitive intelligence has grown significantly, making it an essential tool for sustaining a competitive edge in the global economy. Building on this framework, the next section of the study will explore the role of big data and big data analytics in international trade.

3. Conceptual Perspectives on Big Data and Its Role for International Trade

Big data, which has recently emerged as a focal point for both the business world and public administration, is generated through a variety of channels, including online transactions, emails, videos, audio recordings, images, clickstream data, log files, search queries, health and customs records, consignment information, social network interactions, scientific data, sensors, mobile phones, and their applications (Saeed and Husamaldin, 2021: 2). This concept of big data is characterized not only by its high volume but also by defining features such as velocity, variety, and validity in terms of content, enabling the conversion of vast amounts of raw data into meaningful and actionable insights by collecting it from various systems around the globe (Mo and Li, 2015).

The utilization of big data has become widely recognized as a powerful means of generating new economic value and fostering innovation in the coming years (Mayer-Schönberger and Cukier, 2013). Extensive research on the subject provides compelling evidence that big data will contribute significantly to enhancing productivity, boosting competitiveness in both the public and private sectors, and strengthening national economies. For instance, in the US healthcare sector, the effective use of big data could generate over $300 billion annually in data-driven gains while reducing national healthcare expenditures by 8%. Similarly, in developed European economies, the application of big data in public administration is expected to result in over €100 billion in savings through improved operational efficiency. These predictions, supported by current empirical findings, suggest that the world is on the brink of a new era driven by digital data, ushering in unprecedented levels of productivity and innovation (Manyika et al., 2011).

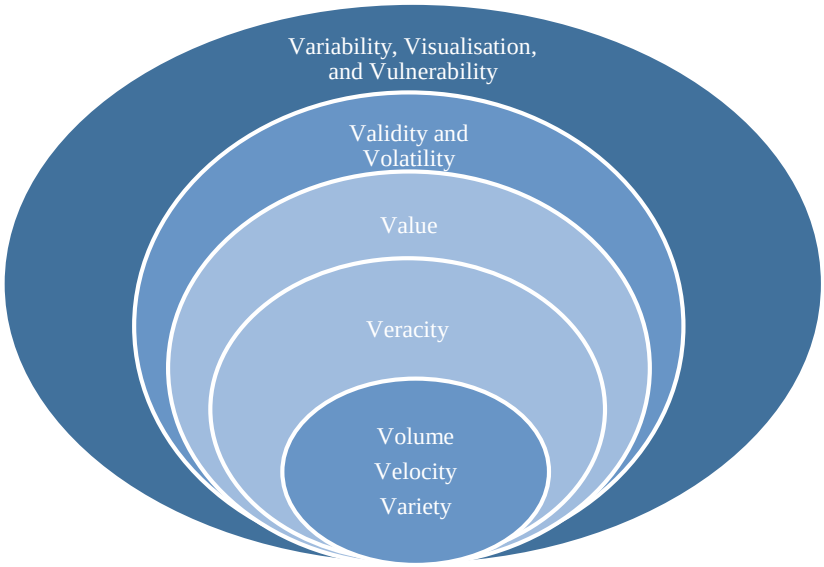

Figure 3. Growth of characteristics in big data (Saeed and Husamaldin, 2021).

A review of the literature indicates that the characteristics associated with the term "big data" have evolved considerably over time, with the number of identified features growing from the original three Vs to as many as 42 Vs in contemporary discussions. Initially, the primary focus of big data was on three key characteristics: the volume of data, the velocity at which it is produced, processed, and updated, and the variety of data sources utilized. However, as conditions evolved and new demands emerged, additional criteria were introduced to better capture the complexity and value of big data. These new criteria encompass the reliability and accuracy of data sources (Veracity), the value derived from the data (Value), and the necessity for validating and ensuring the data is accurate and up-to-date (Validity and Volatility). Furthermore, considerations related to the consistency, visualizability, and security of the final dataset were incorporated, with a focus on the variability, visualization, and vulnerability of the data (Akcayol, n.d.).

Building upon the previous framework, the various key benefits of big data analytics for both government and business entities can be outlined as follows. First and foremost, big data analytics enables organizations to make prompt decisions, swiftly respond to market fluctuations, and identify emerging opportunities, thereby facilitating timely actions. Secondly, the utilization of big data analytics allows for the identification of previously hidden trends, patterns, and correlations, which is crucial for the development of effective strategies and the enhancement of decision-making processes. This is particularly relevant in areas such as supply chain management, e-commerce, operations, marketing, and overall business strategy. A further advantage of big data analytics lies in its ability to optimize resource allocation, reducing the likelihood of costly mistakes and inefficiencies. Additionally, big data analytics enhances an organization's capacity to manage risk effectively. Through the use of predictive analytics, businesses can anticipate potential risks before they arise, enabling the formulation of proactive strategies to mitigate such risks (Mucci and Stryker, 2024; Trabucchi and Buganza, 2019; Abubakar, Bozkurt, and Kalkan, 2022).

Furthermore, the big data analytics market, which is experiencing substantial growth, is projected to expand at a remarkable growth rate in the near future, according to projections from nearly all major market reports. Consequently, leaders whose primary objective is to promote the sustainable development of international trade are tasked with a series of crucial responsibilities. Government administrations can play an instrumental role in facilitating international trade or the adoption of new trade models by providing invaluable assistance with market entry activities. This may entail directing companies towards the most promising and alternative new markets, establishing efficient logistical operations and management systems based on innovative technological solutions, developing new financial assistance instruments designed to support international trade, and offering training opportunities for highly qualified professionals in big data analytics.

In light of all these factors, foreign trade intelligence centers have been recently established in Türkiye with the objective of enhancing the country’s trade capacity and improving its overall trade performance. The final section of this study will provide a comprehensive analysis of the operational foreign trade intelligence centers in Türkiye, examining their organizational structure, functions, and identifying areas requiring improvement to optimize their operations.

4. Foreign Trade Intelligence Centers in Türkiye

In the contemporary global trade environment, which is characterized by increasing intensity, competition, and complexity, innovative technologies have emerged as crucial tools for gaining insights into the risks, uncertainties, and trends driven by external dynamics. The ability to harness advanced technologies is no longer a mere competitive advantage; it has become essential for countries and businesses aiming to thrive in the global marketplace.

The strategic implementation of these technologies in the context of international trade confers numerous substantial benefits. Specifically, these technologies facilitate faster, data-driven decision-making, enabling firms to respond more quickly to market fluctuations and global events. This ability to swiftly process vast amounts of data and predict trends not only reduces the risks associated with international transactions but also provides valuable insights into emerging market opportunities. Furthermore, these technologies contribute to regulatory compliance by ensuring that trade practices align with evolving global standards, while also minimizing costs and optimizing supply chain management (Yan, 2021; Cadden, Weerawardena, Cao, Duan, and McIvor, 2023). The notion that "data is the new oil" (Keyes, 2015/2016: 3) is a pertinent one in this context, as it underscores the transformative and indispensable role of big data in international trade transactions.

Within the broader context of Türkiye's export-oriented growth strategy, the establishment of foreign trade intelligence centers that incorporate competitive intelligence systems represents a forward-thinking development. The strategic rationale underpinning the establishment of these centers is to consolidate Türkiye's position in international markets and ensure that its firms are equipped with the requisite tools and knowledge to overcome the challenges inherent in foreign trade.

A considerable number of these centers have been the recipients of financial assistance from regional development agencies operating under the auspices of the Ministry of Industry and Technology in the Republic of Türkiye. The allocation of this financial assistance was determined by project applications that were submitted to and subsequently approved by agencies participating in the support programmes. Moreover, it is noteworthy that the majority of the centers continue to operate under the institutional governance of professional organizations, including chambers of commerce, industry associations, exporters' unions, and organized industrial zones. In addition to the support from regional development agencies, it is important to note that some of these centers have also been established with the financial backing of professional organizations, which play a significant role in both the establishment and ongoing operation of the centers.

This initiative, led by governmental bodies and professional organizations, is of particular importance in the context of keeping pace with evolving trends in global trade and adapting to emerging global dynamics. By aligning with these shifts, it contributes to ensuring Türkiye's long-term competitiveness and its ability to maintain sustainability within the international trade landscape, thereby reinforcing the country's global economic standing. The following list enumerates the aforementioned centers:

- Trakya Foreign Trade Intelligence Center (FTIC) -within the structures of chambers of commerce and industry within Trakya region-
- Konya Chamber of Commerce FTIC
- Antalya Organized Industrial Zone FTIC
- Kayseri Organized Industrial Zone FTIC
- Gaziantep Chamber of Commerce FTIC
- Istanbul Chamber of Industry FTIC
- Istanbul Anatolian Side Organized Industrial Zone FTIC
- Eskişehir Chamber of Industry FTIC
- Yalova Machinery Organized Industrial Zone FTIC
- Cement, Glass, Ceramics and Soil Products Exporters' Association FTIC
- Turkish HVAC&R Exporters Association FTIC (OSBÜK, 2021).

In addition to the aforementioned centers, it would be advantageous to encompass the TR83 Region Competitiveness and Foreign Trade Support Center, which operates under the auspices of the Central Black Sea Development Agency, and the Regional Trade Acceleration Center, which falls under the purview of the Elazığ Chamber of Commerce and Industry for TRB1 provinces. The system under discussion operates under a number of designations, providing a range of services as follows:

- Competitor analysis: In-depth evaluation of the competitive landscape, including both direct and indirect competitors, to identify strengths, weaknesses, opportunities, and threats in the international market.
- Market entry research: Comprehensive analysis of the regulatory and economic conditions in foreign markets, including taxes, tariffs, import/export restrictions, required documentation and certifications, testing and quality standards, new regulations, and other relevant factors affecting international trade.
- Identification of target markets: Detailed identification and assessment of high-potential markets based on factors such as demand, growth potential, market entry barriers, and trade opportunities.
- Identification of clients: Identification and evaluation of prospective clients, including their needs, previous purchasing behavior, and contact details, to foster long-term partnerships.

- Advisory services on incentives and financial instruments: Providing businesses with essential information and expert advice on available government support programs, incentives, and other financial instruments aimed at promoting international trade and investment.
- Advisory services on global tenders and projects: Offering consultancy on accessing and participating in global tenders, contracts, and projects.
- Training programs: Developing and delivering training programs designed to equip businesses and entrepreneurs with the knowledge and skills required for successful international trade and global entrepreneurship.
- B2B and similar activities: Organizing business-to-business (B2B) meetings, networking events, and other collaborative activities to foster international partnerships and market expansion among global trade stakeholders.

Companies interested in utilizing the services offered by these centers are encouraged to submit their applications via the relevant online platforms provided by the centers. Following the submission of the application, a company visit or an in-person meeting at the center is scheduled, during which the entire application process is thoroughly explained. Upon completion of the requisite formalities, the subsequent phases of research and reporting are initiated.

In the execution of their activities, the centers have access to a diverse array of electronic information sources, which include both paid and freely available resources. For instance, when conducting product-based research, the Harmonized System (HS) Code or the Customs Tariff Statistics Position (GTIP) of the product in question is identified. Based on this, a target market matrix is constructed using global trade data sourced from ITC Trademap, a publicly accessible platform for Türkiye. In contrast, the identification of potential buyers or customers is frequently reliant on databases that offer comprehensive company profiles, which typically require a paid subscription to access.

One notable example is D&B Hoovers, a US-based database that systematically organizes company records according to the Standard Industrial Classification (SIC) codes, thereby enabling users to access comprehensive information on various industries and their respective entities. In addition, Tendata, a Chinese database, stands out as a key resource offering in-depth data on bills of lading, which are crucial for tracking the foreign trade operations of companies. These databases collectively encompass a wide range of data categories that are critical for conducting thorough market research and analysis. The key data categories covered by these resources can be classified into the following distinct groups:

- Company information: The company name, the authorized contact person (including their address and email address), the DUNS number[1], revenue, the business description, and the number of employees.
- Transaction metadata: Trade date, bill number, type and associated bill number, HS code, description of goods with accurate description.
- Supplier information: Supplier, old supplier, and their contact information.
- Quantitative data: Weight, quantity, USD/kg.
- Financial and customs information: Customs cost value, place of origin.
- Shipping information: The country of the shipping company, the vessel name, the port of shipment, and the landing port.

In foreign trade intelligence centers operating in Türkiye, the utilisation of two primary technical information systems is widespread practice. However, alternative databases, such as the US-based Panjiva and the Russian national database K-Agent, also play a crucial role in gathering relevant trade intelligence. Moreover, access to comprehensive industry reports and market data is facilitated through platforms such as ReportLinker, which requires a paid subscription. The global tender portal DG Market is frequently utilised for acquiring information related to international tenders and projects.

[1] The Data Universal Numbering System is a proprietary numbering system developed by D&B that identifies a business.

In addition to the big data analytics databases previously referenced, several international resources play a significant role in enhancing the market entry research process. Of these, the World Bank's annual Doing Business Index, which has been produced since 2004, offers a comprehensive assessment of the regulatory environment across various countries, providing valuable insights into the ease or difficulty of conducting business. Similarly, the World Economic Forum's annual Global Competitiveness Report provides an in-depth evaluation of the competitive landscape of countries, offering an essential framework for analysing global market dynamics. Furthermore, credit scores published by global rating agencies are another crucial resource that helps to assess the financial stability and creditworthiness of potential trade partners, offering critical information during the decision-making phase of market entry.

In terms of fee policy, many foreign trade intelligence centers provide companies with the opportunity to contact potential buyers and arrange advanced meetings upon request, immediately following the completion of the research and reporting processes, without imposing any charges. Conversely, some centers apply a nominal fee for their services, which is considerably lower than the fees typically charged by private sector firms. This fee structure presents a more cost-effective alternative for businesses seeking trade intelligence support, facilitating access to crucial market information while minimizing financial barriers.

At this critical juncture, it is of utmost importance to ensure the sustained effectiveness and long-term impact of these newly established foreign trade intelligence centers on the evolving dynamics of global trade. To achieve this, it is essential to carefully consider and develop well-structured and comprehensive action plans, focusing on the following areas:

1. Establish unified standards: The creation and enforcement of uniform service standards across all centers is essential to maintain high-quality, reliable, and efficient services. This would not only enhance operational consistency but also build trust among users—both domestically and internationally.
2. Monitoring and evaluation mechanisms: Robust and adaptive evaluation frameworks must be designed to monitor and assess the centers' performance. These frameworks should include both quantitative and qualitative indicators of success, such as user satisfaction, business growth, and impact on global market expansion. Regular feedback loops and impact assessments will enable continuous refinement and ensure that the centers evolve alongside the changing needs of the global trade environment.
3. Encouragement and guidance: It is vital to improve the support systems for businesses and entrepreneurs, fostering their active engagement in international trade. This includes creating personalized resources and advisory services tailored to specific industry needs, as well as facilitating networking opportunities that connect local businesses to global markets.
4. Human Resource Development: Investment in training programs focused on technical knowledge about different resources, industry trends, and emerging technologies is essential to ensure that staff remain proficient and adaptable.
5. Legislation Arrangement: Given the dynamic nature of the founding organizations, it is crucial to implement legislative measures that ensure the continuity and resilience of the centers, irrespective of administrative changes such as periodic elections.

It is imperative to emphasize that the insights and recommendations articulated in this section are heavily informed by the author's experiential knowledge. By focusing on these key areas, as well as other pertinent factors such as adequate resource allocation for paid databases, fostering collaboration with similar organizations, and maintaining decisive and stability in incorporating emerging technologies, the overall effectiveness and long-term sustainability of the foreign trade intelligence centers can be significantly enhanced.

5.Conclusion

As global uncertainty intensifies and the volume and complexity of international trade relationships expand, the demand for sophisticated systems capable of efficiently monitoring and managing global trade processes has grown substantially. The rapid progression of data technologies, in conjunction with the increasing

accessibility of alternative data sources beyond conventional official statistics, has engendered the emergence of innovative methodologies in trade surveillance. Empirical research and emerging trends indicate that the widespread adoption of these technologies will usher in a new era characterised by unparalleled innovation, efficiency and productivity across global trade systems.

Technological advancements, particularly in big data analytics and artificial intelligence, present significant opportunities for both businesses and public administrations to enhance their strategic decision-making processes. By leveraging these advanced technologies, organizations can more effectively predict shifts in trade flows, adapt to evolving market demands, and navigate the intricate landscape of global trade regulations. These capabilities enable more informed and agile decision-making, help mitigate the risks and costs commonly associated with international trade, and provide a competitive edge in a global marketplace that is increasingly interconnected and subject to volatility. Given these circumstances, it has become essential for both private enterprises and public authorities to integrate these competencies into their governance structures, particularly to enhance their operational efficiency and competitiveness within a complex and constantly changing international environment.

While the advantages of big data are indisputable and its growing role in shaping the future of global competition and international trade is becoming increasingly evident, it is critical to acknowledge the challenges that accompany its use. One of the foremost concerns is data protection and privacy, as the widespread adoption of big data technology raises the risk of personal information being misused or exploited. Furthermore, the unequal distribution of technological growth across nations presents another significant challenge. Developing countries, particularly those in regions such as Africa and the Middle East, may find it difficult to fully leverage the opportunities provided by advancements in big data, which could exacerbate existing disparities in global trade. As emphasized by the International Monetary Fund, without significant efforts to reduce foreign trade tariffs, the full potential of big data may remain out of reach for these countries, further impeding their economic progress (Flores, 2020). These challenges warrant careful attention, as they have far-reaching implications for the future dynamics of global trade and the equitable distribution of the benefits of technological advancements.

In view of the aforementioned developments, the establishment of foreign trade intelligence centers in Türkiye signifies a proactive and strategic response to the evolving global trade landscape. These centers are designed not only to facilitate the expansion of Türkiye's export capacity but also to bridge existing regional disparities in trade performance through the use of cutting-edge tools.

The integration of these centers within professional organizations, in particular chambers of commerce, industry associations, exporters' unions, and organized industrial zones, has facilitated more streamlined access to essential services, leading to a reduction in operational costs for businesses and entrepreneurs. However, it is also crucial to acknowledge the significance of specific distinguishing factors, such as the presence of highly qualified experts and the implementation of state-of-the-art competitive systems, in optimizing the effectiveness and long-term impact of these centers. These elements are critical in ensuring that the centers deliver optimal value, not only by improving businesses' capacity to navigate global markets but also by fostering a more competitive and sustainable trade ecosystem in Türkiye.

In conclusion, the long-term effectiveness of these centers in influencing the trajectory of global trade will be predominantly contingent upon Türkiye's capacity to implement strategies that are both sustainable and forward-looking. To achieve consistency and reliability, it is imperative to establish standardized service protocols and robust monitoring and evaluation mechanisms that ensure the centers operate efficiently and deliver tangible results. Furthermore, legislative adjustments are crucial to safeguarding the sustainability of these centers and protecting them from potential shifts in governance that could disrupt their functionality. Equally important is the strategic focus on human resource development, which involves offering advanced training programs and skill-building initiatives to enhance the expertise of those involved. When paired with the integration of innovative and alternative trade intelligence systems, this human capital investment will ensure that these centers remain at the cutting edge of technological advancements and evolving industry trends, reinforcing their role as key players in global trade.

Through the integration of these perspectives, the foreign trade intelligence centers have the potential not only to enhance Türkiye's understanding of its export notion but also to play a critical role in strengthening its overall trade capacity and volume. Ultimately, if successful, these initiatives will help consolidate Türkiye’s position

within the complex and interconnected international trade landscape. Furthermore, it is anticipated that these initiatives will lay the groundwork for Türkiye's ability to make significant contributions to global trade in services, particularly in the areas of information, knowledge, and consultancy.

References

Abubakar, T.T., Bozkurt, Ö.Ç. and Kalkan, A. (2022). Büyük veri kullanımının Türk işletmelerinin ürün ve süreç inovasyonu üzerindeki etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *23*(1): 87-103.

Akcayol, M. A. (n.d.). Büyük veri için istatistiksel öğrenme [Course Presentation]. Gazi University Department of Computer Engineering, https://bigdata.gazi.edu.tr/akcayol/files/SLBD_L2BigData.pdf

Atik, A.Y. (2021). *Gümrük Birliği'nin modernizasyonu: Türkiye, Avrupa Birliği ve Birleşik Krallık ilişkilerinde yeni bir yol haritası*. (Unpublished Ph.D. Dissertation). Istanbul University Institute of Social Sciences, Istanbul.

Bulley, C., Baku, K. and Allan, M. (2014). Competitive intelligence information: A key business success factor. *Journal of Management and Sustainability*, *4*(2):82-91.

Cadden, T., Weerawardena, J., Cao, G., Duan, Y. and McIvor, R. (2023). Examining the role of big data and marketing analytics in SMEs innovation and competitive advantage: A knowledge integration perspective. *Journal of Business Research*, *168*(C).

Calof, J. and Viviers, W. (2020). Big data analytics and international market selection: An exploratory study. *Journal of Intelligence Studies in Business*, *10*(2):13-25.

Colakoglu, T. (2011). The problematic of competitive intelligence: How to evaluate & develop competitive intelligence?. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, *24*:1615–1623.

CRIF Türkiye (2021). Executive expectation survey. (2024, 23 December). Retrieved from https://www.linkedin.com/company/crifturkey/posts/?feedView=all

D'Andrea, B., Degain, C., Eberth, F., Rubínová, S., Snoussi-Mimouni, M. and Xu, A. (2024, April 24). Thirty years of trade growth and poverty reduction [WTO Blog]. Retrieved from https://www.wto.org/english/blogs_e/data_blog_e/blog_dta_24apr24_e.htm

Flores, A. (2020, October 23). Big data streamlining international trade [MexicoBusinessNews]. Retrieved from https://mexicobusiness.news/trade-and-investment/news/big-data-streamlining-international-trade

Gupta, S. D. (2015). Comparative advantage and competitive advantage: An economics perspective and a synthesis, *Athens Journal of Business and Economics*, *1*(1): 9-22.

Keyes, L. (2015/2016). *Data analytics how data analytics can simplify and facilitate trade within the European Union*. Europese Fiscale Studies. Retrieved from https://www.erasmusfiscalstudies.nl/upload/Keyes%20-%20verhandeling%20FINAL.pdf

Kim, K., Rao, G., and Martin, M. (2022). *Economic analysis: Russia-Ukraine war impact on supply chains and inflation.* KPMG. Retrieved from https://kpmg.com/kpmg-us/content/dam/kpmg/pdf/2022/economic-analysis-russia-ukraine-war-impact-supply-chains-inflation.pdf

Koç. Y. (2014). *Dış ticaret istihbarat kanalları*, Istanbul Chamber of Industry, ISBN: 978-605-137-372-0.

Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C. and Byers, A. H. (2011). *Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity.* McKinsey Global Institute.

Mayer-Schönberger, V. and Cukier, K. (2013). *Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think.* Houghton Mifflin Harcourt, Boston.

Mo, Z. and Li, Y.F. (2015). Research of big data based on the views of technology and application, *American Journal of Industrial and Business Management*, *5*: 192-197.

Mojarada, S.Y.R., Zangeneha, G.H.K. and Azada, N. (2014). The role of competitive intelligence on improving exports. *Management Science Letters*, *4*: 2273–2284.

Mucci, T. and Stryker C. (2024, April 5). What is big data analytics? [IBM]. Retrieved from https://www.ibm.com/topics/big-data-analytics

Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu (OSBÜK) (2021). *Dış ticaret istihbarat merkezleri iyi uygulamalar kılavuzu*.

Pilgrim, G., Guidetti E. and Mourougane A. (2024, March 4). Monitoring global trade using data on vessel traffic [OECD Statistic]. Retrieved from https://oecdstatistics.blog/2024/03/21/monitoring-global-trade-using-data-on-vessel-traffic/

Porter, M.E. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review*. Retrieved from https://hbr.org/1990/03/the-competitive-advantage-of-nations

Schumacher, R. (2013). Deconstructing the theory of comparative advantage. *World Economic Review*, *2*: 83-105.

Saeed, N. and Husamaldın, L. (2021). Big data characteristics (V's) in industry. *Iraqi Journal of Industrial Research*, *8*(1).

Tamberi, N. (2023). Trade and growth. *UK Trade Policy Observatory*, Briefing Paper 77.

Trabucchi, D. and Buganza, T. (2019). Data-driven innovation: Switching the perspective on big data. *European Journal of Innovation Management*, *22*(1): 23-40.

Wang, S. (2024). The impact of digital transformation on international trade based on big data analysis models and threshold effects. *Highlights in Business, Economics and Management*, *30*: 458-472.

World Bank (2020). *World development report: Trading for development in the age of global value chains*. Retrieved from: https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020

World Bank DATA (2024, December). *Exports of goods and services (% of GDP) data*. Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?end=2023&most_recent_value_desc=true&start=1960&view=chart

World Economic Forum (WEF). (2016). *Global enabling trade report 2016*. Retrieved from http://wef.ch/getr

World Trade Organization (WTO). (2024). *Global trade outlook and statistics*. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_outlook24_e.pdf

Yan, Z. (2021). *Research of the impact of big data on enterprise import and export based on economic globalization*. Paper presented at E3S Web of Conferences 253, 02001.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑.Bu çalışmanın yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Uluslararası Haber Ajanslarının Instagram Paylaşımlarında İsrail Protestoları

Israeli Protests in Instagram Posts of International News Agencies

Ekmel KILIÇ[1] ve Mikail UĞUŞ[2]

[1]*Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bilim Dalı, Sakarya, Türkiye ekmelkilic@hotmail.com,* orcid.org/ 0000-0001-5663-4625
[2]*Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Sakarya, Türkiye mikailugus@sakarya.edu.tr,* orcid.org/ 0000-0001-7250-3369

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
30.11.2024
Kabul/Accepted:
25.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1594046

Anahtar Kelimeler
Uluslararası Haber Ajansları, Anadolu Ajansı, İsrail Protestoları, Gazze, Instagram

ÖZ

Uluslararası haber ajansları olan Reuters, Agence France Presse (AFP) ve Associated Press (AP) dünyadaki haber akışını önemli ölçüde kontrol etmektedir. Gazete, radyo ve televizyonda farklı kanal ve isimlerde yayınlanan haberlerin önemli bir bölümü bu üç ajanstan gelmektedir. Genelde son tüketici tarafından pek bilinmeyen haber ajansları, internet ve bilgi teknolojilerinin gelişim göstermesiyle beraber kendi internet sitelerini ve sosyal medya hesaplarını oluşturmuşlardır. Bu sayede son tüketiciye doğrudan ulaşmaya başlamışlardır. Haber ajanslarının faaliyetleri bağlı oldukları ülkelerin siyasî ve ekonomik çıkarlarından bağımsız olmadığı için son tüketiciye ulaşma çabaları da anlamsız değildir. Uluslararası kamuoyunu etkilemek isteyen diğer ülkeler de kendi haber ajanslarını kamu diplomasisi aracı olarak kullanmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, İsrail protestoları ilgili haber ajanslarının resmî Instagram hesaplarında yaptıkları paylaşımlara bakarak haber ajanslarının bağlı bulundukları ülkelerle olan organik bağına dikkat çekmektir. Çalışma kapsamında, ABD'de başlayıp tüm Avrupa'ya yayılan İsrail protestoları hakkında, uluslararası haber ajansları ile Anadolu Ajansı'nın (AA) yaptıkları Instagram paylaşımları Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Paylaşımların belirlenmesinde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Reuters, AP ve AFP'nin İsrail protestolarını olumsuz ve yanlı şekilde haberleştirdikleri tespit edilmiştir. Buna karşın, Türkiye'nin Filistin meselesinde gösterdiği siyasî duruşa uygun olarak, AA'nın İsrail protestolarını olumlu ve yanlı şekilde haberleştirdiği görülmüştür.

Keywords
International News Agencies, Anadolu Agency, Israeli Protests, Gaza, Instagram

ABSTRACT

International news agencies such as Reuters, Agence France Presse (AFP), and Associated Press (AP) significantly control the flow of news worldwide. A significant portion of the news published in newspapers, radio, and television under different channels and names comes from these three agencies. Therefore, lesser-known news agencies have established their own websites and social media accounts with the development of the internet and information technologies. This has enabled them to reach the end consumer directly. Since the activities of news agencies are not independent of the political and economic interests of the countries to which they are affiliated, their efforts to reach the end consumer are also not meaningless. Other countries that want to influence international public opinion also use their news agencies as a public diplomacy tool. The aim of this study is to highlight the organic connection between news agencies and the countries they are affiliated with by examining the posts made by international and national news agencies on their official Instagram accounts regarding the Israel protests. The study analyzes Instagram posts made by international news agencies and Anadolu Agency (AA) concerning the Israel protests that began in the US and spread throughout Europe, using Van Dijk's Critical Discourse Analysis Method. Purposeful sampling was used to identify the posts. As a result of the study, it was determined that Reuters, AP, and AFP reported on the Israel protests in a negative and biased manner. In contrast, in line with Türkiye's political stance on the Palestine issue, it was observed that AA reported on the Israel protests in a positive and biased manner.

Atıf/Citation: Kılıç, E. ve Uğuş, M. (2025). Uluslararası Haber Ajanslarının Instagram Paylaşımlarında İsrail Protestoları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 735-754.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ekmel KILIÇ, ekmelkilic@hotmail.com

1. Giriş

Kitle iletişim araçlarının geçtiği haberlerin çoğu haber ajansları tarafından üretilmektedir (Gönenç, 2015, s. 8). Bir nevi haber toptancısı olarak çalışan haber ajansları ürettikleri haberleri ve yan ürünleri kitle iletişim araçlarına satmaktadır. Ajanslardan satın alınan haberleri kitle iletişim araçları kendi yayın politikalarına uygun biçimde düzenleyerek veya olduğu gibi izleyici/okuyucu/dinleyici/kullanıcıya sunmaktadır (Tokgöz, 1981, s. 36).

Haber ajansları arasında Reuters, Agence France Presse (AFP) ve Associated Press (AP) en yaygın ve etkin olanlarıdır. Dünyanın birçok bölgesinde ağları bulunan bu üç büyük haber ajansı uluslararası ölçekte bilinirliğe sahiptir. Sırasıyla İngiltere, Fransa ve ABD ülkelerine ait olan bu üç büyük haber ajansının geçtiği haberler dünyanın her yanına dağılmaktadır. Bu nedenle bu ajanslar, dünya kamuoyunu şekillendirme gücünü ellerinde bulundurmaktadır.

Girgin'e göre (2012, s. 174) bu üç haber ajansı, emperyalist ülkelerin elinde ve denetimindedir. Bu ajanslar tüm dünya üzerinde faaliyet göstermektedir. Büyük ölçüde egemen oldukları bölgeler ise bağlı oldukları ülkelerin bir zamanlar sömürgeleştirdiği ve hâlihazırda ekonomik, siyasal ve kültürel olarak denetimde tuttukları bölgelerdir. Buna göre AP Amerika kıtasında, Latin Amerika ve Uzak Doğu'da; AFP, "Francophone" Afrika'da; Reuters ise "Anglosakson" Afrika ve İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ülkelerinde etkinlik kurmuştur.

Günümüzün haber tekelleri hâline gelen üç haber ajansı gelişmiş ülkelerin haberlerini gelişmemiş ülkelere taşımaktadır. Dünyanın geri kalanından gelişmiş ülkelere doğru yapılan haber akışı ise "seçmeli" ve "beklenmedik" düzeyde kalmaktadır (Girgin, 2012, s. 179). AP, New York'tan Asya'ya günde ortalama 90 bin kelime gönderirken, Asya'da bulunan muhabirlerinden ve oradaki ulusal haber ajanslarından yalnızca 19 bin kelime almaktadır. Benzer şekilde, Reuters da Asya kıtasından aldığı haberlerin dört veya beş katını kıtaya göndermektedir. Uluslararası haber ajanslarının üçüncü dünya ülkelerinden aldıkları haberler ise insanların açlıktan ölmesi, birbirlerini öldürmeleri, isyanlar, kanlı ölümler veya skandallar hakkındadır. Gelişim projeleri yahut endüstriyel büyümeler gibi olumlu haberler yer almamaktadır (Akagu, 2020: 42-51).

Örnekte de görüldüğü üzere, dünyadaki haber akışı "tarafsız" ve "eşit" şekilde olmamaktadır. Avrupa emperyal devletlerinin elinde bulunan bu üç ajans karteli ana üs olarak hizmet ettikleri ülkelerin siyasi ve ticari elitleriyle iş birliği yapmaktadır (Thompson, 2019, s. 194). Emperyalist devletler, haber ajanslarını mevcut uluslararası yapıyı meşrulaştıran bir araç olarak kullanmaktadırlar. İlk bakışta azgelişmiş ülkeleri haber yönünden besler görünürken, dikkat edildiğinde aslında kendi ekonomik, siyasi, kültürel ve tarihsel egemenliğini dolaylı olarak aktarmaktadırlar (Girgin, 2012, s. 175). Gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yapılan bu tek taraflı haber akışı, bu ülkelerde niteliksel ve niceliksel dengesizlik ve medya-kültür emperyalizmi gibi sorunlara yol açmaktadır (Martins, 2022: 33).

Uluslararası haber ajanslarının haber üretim ve dağıtımını belirlemesi, ülkelerin kendi haber ajanslarına sahip olmak istemelerine neden olmuştur. Nitekim birçok haber ajansı Birinci Dünya Savaşı ertesinde ülkelerin bağımsızlık mücadelesi verdiği süreçte devlet eliyle kurulmuştur. Mesela Bulgaristan Telgraf Ajansı (BTA) Bulgaristan tam bağımsızlığını elde etmeden önce, 1898 yılında kurulmuştur. Yunanistan, Stefanopoli Telgraf Ajansı'nı 1905'te devletleştirmiş ve bugünkü Atina Haber Ajansı oluşmuştur. Romanya Telgraf Ajansı ve Arnavutluk Telgraf Ajansı da ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ilk faaliyete aldıkları kurumlar arasında olmuştur. Bizde de Anadolu Ajansı (AA) Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla 1920 yılında, bağımsızlık mücadelesinin verildiği dönemde kurulmuştur (Bengi, 2011, s. 450).

Birçok ülke kendine ait bir haber ajansı kurmasına rağmen yalnızca Associated Press, Agence France Presse ve Reuters haber ajansları uluslararası haber ajansı olarak etkinliklerini sürdürmeyi başarmıştır. Zira "uluslararasılık" haber toplamak için bulunulan yerlerin sayısıyla değil, haber satmak için bulunulan yerlerin sayısıyla ölçülmektedir (Girgin, 2012, s. 178). Bu üç büyük haber ajansı, ürettikleri haberleri dünyanın büyük bir bölümüne ulaştırmaktadır. Diğer ülkelerin sahip olduğu haber ajansları ise üç büyük haber ajansının sahada gösterdiği etkinliğe ulaşamamıştır. Bununla beraber bu ülkelerin haber ajansları da uluslararası haber üretme ve satma mücadelesi vermektedirler.

Ülkelerin kendilerine ait haber ajanslarını faaliyette tutmalarının temel nedeni, onları birer kamu diplomasisi aracı olarak kullanmak istemeleridir. Nitekim medya, sahip olduğu etkileme gücü sayesinde kamu diplomasisi için önemli bir araçtır. Ülkeler kendi haber ajanslarına sahip olarak dünya kamuoyunu etkilemek istemektedir.

Haber ajansları bu yönde oldukça işlevseldir. Bu bakımdan uluslararası haber ajanslarının haber bombardımanı altında ulusal haber ajansları da kendi haberlerini yaymaya çalışmaktadır.

Özellikle uluslararası ve bölgesel meselelerde ülkeler kendi çıkarlarını ve tezlerini dünyaya anlatmak ve kanıtlamak için haber ajanslarını kullanmaktadır. Günümüzde devletler, bölgesel sorunların krize dönüşerek derinleşmesi ve yayılmasına neden olabilecek sert politik açıklamalar yapmak ya da fiziksel askerî güç uygulamak yerine, sahip oldukları haber ajanslarını uluslararası kamuoyunu yönlendirecek bir "yumuşak güç" olarak kullanarak sorunları çözmeyi tercih etmektedir (Sevin, E., Ingenhoff, D., 2018, s. 3668).

Son yıllarda internet ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle beraber haber ajansları internet haber sitesi, mobil haber uygulaması ve sosyal medya uygulamaları üzerinden doğrudan son tüketiciye ulaşmaya başlamıştır. Bu sayede haber ajanslarının bilinirliği ve etkinliği artmıştır. Bu da haberlerle beraber taşınan egemen anlayışın daha kolay ve etkileyici şekilde yayılmasını kolaylaştırmaktadır.

Nitekim dijital diplomasi kavramı literatüre girerek kamu diplomasisinin yeni bir uygulama alanı hâline gelmiştir. Artık ülkeler kendi tezlerini savunmak veya kendilerine karşı sunulan argümanları bertaraf etmek için dijital diplomasi araçlarını kullanmaktadırlar. Haber ajansları da bir kamu diplomasisi aracı olarak dijital dünyada yerini almaktadır (Doğramacı, 2023, s. 136). Bunlar arasında Instagram, Twitter ve Facebook öne çıkmaktadır.

Sosyal medya uygulamalarının yaygınlık kazanmasının ardından haber ajansları da buralarda varlık göstermeye başlamıştır. Bu durum, haber ajanslarının doğrudan son tüketiciye ulaşmasını, dolayısıyla da dünya kamuoyunu etkileme faaliyetlerini sosyal medya mecralarına taşınmasını olanaklı kılmıştır. Böylece bu zamana kadar ancak haber ajanslarını diğer medya kuruluşlarına geçtikleri haberler üzerinden yapılabilen değerlendirmeler, bu sayede hiçbir aracı kurum olmaksızın, doğrudan bu ajansların yönettikleri ve yayınladıkları içerikler dikkate alınarak daha net bir şekilde değerlendirilebilecektir. Bu çalışmanın amacı, uluslararası ve ulusal haber ajanslarının, dünya kamuoyunu bağlı bulundukları ülkelerin çıkarlarına uygun şekilde belirlediğini savunan literatürü merkeze alarak, uluslararası haber ajanslarının İsrail protestoları hakkında Instagram'da yaptıkları paylaşımları inceleyerek tartışmaktır.

Bu çalışma kapsamını, uluslararası üç haber ajansı olan Reuters, Agence France Presse (AFP), Associated Press (AP) ve ulusal haber ajansı olan Anadolu Ajansı (AA)'nın İsrail protestoları ile ilgili yaptıkları Instagram paylaşımları oluşturmaktadır. İncelemeye alınan uluslararası haber ajanslarının seçilmesinin sebebi ise etki alanlarının, özelikle dünya çağında haber aktarma oranlarının yüksek olmasıdır. Anadolu ajansının ise, uluslararası bir niteliğe sahip olmasına rağmen, aynı kriter doğrultusunda haber aktarma oranını düşük olmasından dolayı ulusal kategorisinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada, anlamsal bütünlüğü sağlamak adına, öncelikle medyanın ekonomi-politik arka planını açıklayıcı bir literatür tartışmasına yer verilecektir. Ardından incelenecek haber ajanslarının kısa bir tarihçesi sunulacaktır. Daha sonra haber ve Instagram ilişkisine dair güncel yaklaşımlar değerlendirilecektir. Araştırma kısmında ise haber ajanslarının resmî İngilizce Instagram sayfaları Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi kullanılarak incelenecektir. Elde edilen bulgular, literatür bağlamında tartışılarak çalışma sonuçlandırılacaktır.

2. Medyanın Eleştirel Ekonomi – Politiği

Demokrasilerde, medyadan toplumu doğru, tarafsız, nesnel ve dengeli bir şekilde bilgilendirmesi beklenir. Bunun için haberlerin çarpıtılmadan, olduğu gibi verilmesi gerekir. Bu sayede gerçek bilgilere dayanan bir kamuoyunun oluşması sağlanabilir. Medya, sahip olduğu bu potansiyel nedeniyle adeta dördüncü güç olarak kabul edilir. Liberal-Çoğulcu yaklaşım, medyanın üstlendiği bu sorumluluğu yerine getireceğine inanır.

Diğer taraftan medyanın kendisine ve ürettiklerine daha ihtiyatlı yaklaşanlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılara göre medyanın sahiplik yapısı ürettiği içerikleri kesin olarak belirlemektedir. Medyanın ürettiği en etkili içerik olan haberler de bu süreçten etkilenmektedir. Eleştirel yaklaşım adı verilen bu anlayışa göre medya ekonomik ve siyasi belirlenim altındadır. Dolayısıyla, liberal anlayışın iddia ettiği gibi doğru, nesnel, tarafsız ve dengeli habercilik yapılmamaktadır. Medya, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmemekte; iktisadî ve siyasî erkin meşrulaştırma aracı olarak davranmaktadır (Yaylagül, 2018, s. 144).

Eleştirel kuram, medyayı ekonomi-politik bir yaklaşımla ele alır. Bu yaklaşım "iletişim kaynaklarını da içeren toplumsal kaynakların üretim, dağıtım ve tüketimini karşılıklı olarak oluşturan toplumsal ilişkilerin, özellikle de güç ilişkilerinin incelenmesini hedeflemektedir (Mosco, 2009, s. 2).

Ekonomi politik yaklaşımın, toplumsal kaynakların üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinin nasıl olduğuyla ilgilenerek toplumsal güç ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalıştığı söylenebilir. Mosco'nun belirttiği gibi medya kuruluşları da ekonomi politiğin inceleme konusunu oluşturmaktadır. Zira medya artık bir endüstri hâlini almıştır. Nitekim medya endüstrisi ile diğer endüstriler arasında pek de bir fark kalmamıştır. Ancak medya endüstrisinin ayırt edici ve çok önemli bir rolü vardır. Medya endüstrisinin ürettiği ürünler insanların dünyayı anlamlandırmada kullandıkları imge ve sembolleri düzenlemektedir. Bu anlamda ekonomi politik yaklaşım medya endüstrisini incelerken iletişim faaliyetlerinin simgesel ve ekonomik boyutları arasındaki etkileşime ve ilişkiye odaklanmaktadır (Özçetin, 2019, s. 208).

Bahsedilen etkileşim ve ilişki, kapitalist bir ekonomik ve siyasi yapı içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bu yapı, medya ve kültür endüstrilerinin pazar ekonomisi ve siyasal erkin sınırlandırdığı bir ortamda faaliyet göstermesini sağlamaktadır. Dolayısıyla medya endüstrisinin ürettiği ürünler, egemen toplumsal yapıyı ve iktidar ilişkilerini meşrulaştırmakta, pekiştirmekte ve bunları yeniden üretme işlevini gerçekleştirmektedir. Ekonomi politik yaklaşım bu süreçleri inceleyerek ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Yaylagül, 2019, s. 143-144).

Medyaya karşı eleştirel ekonomi politik yaklaşımının ABD ve Avrupa olmak üzere iki ayağı bulunmaktadır. ABD merkezli eleştirel ekonomi politikçiler genellikle araçsalcıdır. Önemli temsilcileri arasında Schiller, Smythe, Herman ve Chomsky bulunmaktadır. Medyaya yapısalcı ve bütünsel bir yaklaşım getiren Avrupa'daki öncü isimler ise Golding ve Murdock, Gernham ve Mattelart'tır (Adıgüzel, 2016, s. 119).

Murdock ve Golding'e göre medyanın eleştirel ekonomi politiği, kapitalist toplumlardaki ekonomik ve siyasi ilişkilerinden kaynaklanan üretim stratejilerinin medyanın üretim sürecinde çalışanların somut faaliyetlerini nasıl biçimlendirdiğini inceleyerek üretim ve yeniden üretim sürecinin işleyişini ortaya koymaktır (1974'ten aktaran Yaylagül, 2019: 179). Eleştirel ekonomi politik yaklaşım, medya endüstrilerini, teknolojik determinist bir yaklaşımla ele almaz. Medyayı liberal paradigmanın kabullendiği şekilde, tarafsız, şeffaf bir iletişim aracı olarak da görmez. Bunun yerine medyayı mülkiyet ve iktidar ilişkilerinin ve mücadelelerinin gerçekleştiği bir toplumsal mücadele alanı olarak ele alır. Eleştirel ekonomi politik, medya endüstrilerinin sahip olduğu şirket ve sermaye yapılarına bakarak, siyasal partilerden bağımsız teknolojik bir iletişim platformu olmadıklarını iddia eder ve medyanın mülkiyet ve toplumsal güç mücadeleleri tarafından şekillendirildiğini belirtir (Akdoğan, 2021, s. 81).

Eleştirel ekonomi politik, tarihsel ve bütünseldir. Toplumsal ve tarihsel dönüşümlere odaklanır. Medya yapılarının zamanla geçirdiği değişim ve dönüşümleri dikkate alarak anlamaya çalışır. Bu değişimlerin sebebini ve aktörlerini mercek altına alır. Yaklaşıma göre toplumsal ilişkiler birbirinden ayrı değildir. Bilakis toplumsal, siyasal, ekonomik ilişkiler birbiriyle sürekli etkileşim ve belirlenim hâlindedir (Özçetin, 2019, s. 209).

Uluslararası haber ajansları, küresel ölçekte haber üretip yayması bakımından diğer medya kuruluşlarına nispeten önemli bir konumdadır. Bu nedenle ajanslardan tarafsızlık olgusuna çok daha fazla dikkat etmeleri beklenir. Bununla beraber ajansların bağlı oldukları ülkelerin siyasî ve ekonomik çıkarlarına göre hareket ettikleri görülmektedir. Yerel haber ajanslarının ekonomi politik arka planı, bunların aynı zamanda birer "kamu diplomasisi aracı" olduğu vurgulanarak meşrulaştırılmaktadır.

Eleştirel ekonomi politik söylemin üzerinde durduğu medyanın söylem analizi hakkında, medyanın haber metinleriyle ve de görsel temalarla ideolojinin öne çıkarılmasını sağlayarak bir söylem ürettiğini, bunun da hâkim siyasi-sosyal söylemi benimseyen haber çevrelerinin baskın ideolojinin yeniden ve yeniden üreterek toplum nezdinde meşrulaşmasını sağlamakta olduğunu görüyoruz (Gitlin, 1980, s. 11).

Medya ve dış politika ilişkisinin akademik çevrelerde incelenmesine dair çalışmalarda birden fazla yaklaşım olduğunu görürüz. Bu yaklaşımlardan 'medyanın siyaset üzerinde etkiye sahip olduğu yaklaşım" CNN örneği ile gösterilebilir (Robinson, 2002, s. 2). Bir diğer yaklaşım ise 'medyanın siyaset kurumunun etkisi altında olduğudur' ki bunu rızanın imalatı ya da propaganda modeli olarak görürüz (Herman and Chomsky, 1988, s. 22).

3. Uluslararası Haber Ajansları ve Anadolu Ajansı

Uluslararası haber ajansı sayılabilecek haber ajansları üç tanedir. Bunlar Amerika merkezli Associated Pres (AP) Fransa merkezli Agence France Presse (AFP) ve İngiltere merkezli Reuters haber ajanslarıdır. Anadolu Ajansı, her ne kadar dünyanın birçok yerinde büro ve muhabir bulundursa da uluslararası bir haber ajansı

değildir. Zira uluslararasılık ölçütü dünyadaki çoğu habere ulaşmakla değil, dünyanın çoğuna haber satmakla belirlenmektedir. Bu itibarla Anadolu Ajansı Türkiye'nin yerel haber ajansı olarak değerlendirilebilmesine rağmen uluslararası haber satış oranını da düşünerek Uluslararası medya kuruluşunun bir parçası olarak adlandırmamız yanlış olmaz. Ülkenin dış politika konusundaki sesi olarak görev yapmaktadır. Önemli bir kamu diplomasisi aracı olarak kullanılmaktadır. Bu bölümde ilgili haber ajansları hakkında kısa bilgiler verilecektir.

3.1. Agence France Presse (AFP)

1835 yılında Charles Louis Havas tarafından kurulan Agence Havas'ın devamı olan Agence France Presse (AFP), merkezi Paris'te bulunan, uluslararası Fransız haber ajansıdır. Dünyanın en eski ve en büyük haber ajansı hüviyetine sahiptir. AFP'nin kuruluş hikâyesini 1825 yılına kadar götürmek mümkündür (Kacharava, 2014, s. 116).

Macar asıllı bir Fransız olan Havas, 1825 yılında tüm Avrupa başkentlerinde muhabirleri bulunan bir haber bürosu kurmuştur. Muhabirler, haberleri özel bir kurye ya da posta yoluyla büroya ulaştırmışlardır. Bürolarda görevli çevirmen ve editörler tarafından incelenen haberler abonelere dağıtılmıştır. İlk aboneler ise gazeteler yerine önemli diplomatlar, tüccarlar ve finansörlerden oluşmuştur. Her ne kadar Havas gazetelere abonelik önermişse de bu talebi reddedilmiştir. Gazeteler, 1836 yılında kamuoyunun gündelik meselelere ilgi göstermesiyle ancak abonelik talebinde bulunmaya başlamıştır. Havas bu gelişmeleri öngörerek 1835 yılında haber bürosunu Havas Haber Ajansı olarak yeniden düzenlemiştir (Unesco, 1953, s. 11).

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın eline geçen Havas, Fransızca bilgi bürosuna dönüştürülmüştür. Savaşın ardından ise Fransızlar Havas'ın yerine 1944 yılında Agence France Presse (AFP)'i kurmuştur (Bengi, 2019: 454). AFP, kuruluşundan sonra 1957 yılına kadar tamamen devlet desteğiyle ayakta durmuştur (Bülbül, 2000, s. 113). 1957 yılından itibaren özerk bir kamu kuruluşu olarak yönetilmeye başlanmıştır. Yönetiminden 15 kişilik bir yönetim kurulu sorumludur. Yönetim kurulunda yer alan üyelerin 8'i Fransa'daki günlük gazetelerden, 2'si Fransız Radyo ve Televizyonundan (ORTF), 3'ü AFP hizmetlerinden yararlanan kamu hizmetleri temsilcilerinden, 2'si de AFP içinden seçilmektedir (Tokgöz, 1981, s. 41).

1957'den 1975 yılına kadar AFP teknolojik anlamda zenginleşmiştir. Bu sayede ajans etkinliklerini iki katına çıkarırken cirosunu da dörde katlamıştır (Gönenç, 2000, s. 33). 2024 yılı itibariyle bünyesinde bulunan 1700 gazeteciyle 150 ülke ve 250 farklı lokasyonda sürdürdüğü çalışmalarla 6 dilde günde 2.300 haber, 3.000 fotoğraf, 300 video; aylık 1.500 canlı yayın ve 100 videografik üretmektedir (AFP, 2024, s. 30).

3.2. Reuters

Üç büyük haber ajansından birisi olan Reuters, çok uluslu kitle iletişim ve enformasyon şirketi Thomson Reuters'ın bir parçasıdır. 1851 yılında Paul Julias Reuter tarafından Londra'da kurulmuştur (Gadimov, 2015, s. 56). 1858 yılında Avrupa'da telgrafın yaygınlaşmasıyla gerçek bir haber ajansı niteliğine kavuşmuştur. Ardından 1866 yılında Atlas Okyanusu hattıyla Amerika'ya, 1872'de Uzak Doğu'ya, 1874'te Güney Amerika'ya ulaşmıştır (Gönenç, 2015, s. 29).

Reuters'ın gazeteler için değeri yalnızca sağladığı finansal haberlerle değil, aynı zamanda 1865'te rakiplerinden saatler önce ABD Başkanı Abraham Lincoln'ün suikast haberini duyurduğunda olduğu gibi uluslararası öneme sahip haberleri ilk bildiren olma becerisiyle ortaya çıkmaktadır. Reuter, telgrafın habercilikteki olanaklarını görmüş ve dünya çapında muhabirleri olan bir organizasyon kurmuştur. Büyük Britanya'nın taşra basınını temsil eden bir organizasyon olan Press Association (PA), 1925'te Reuters'ın çoğunluk hissesini ve birkaç yıl sonra da tam mülkiyeti satın almıştır. PA, 1941'de Reuters'ın yarısını Britanya'nın ulusal basınını temsil eden Gazete Sahipleri Derneği'ne satmış ve 1947'de ortak mülkiyet, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın günlük gazetelerini temsil eden derneklere doğru genişletilmiştir. Böylece Reuters, gazetelere, diğer haber ajanslarına, radyo ve televizyon yayıncılarına hem metin hem de görüntü sağlayan dünyanın en büyük haber ajanslarından biri hâline gelmiştir. Doğrudan veya ulusal haber ajansları aracılığıyla, çoğu ülkeye hizmet sağlamış ve dünyanın önde gelen tüm gazetelerine ve binlerce küçük gazeteye ulaşmıştır (Britannica.com, 2025).

Bugün dijitalleşmenin de getirdiği olanaklar sayesinde her yıl 2 milyon özgün haber, 814 bin görsel, 129 bin video haber ve 4 bin 500 uzman görüşünü 16 dilde tüm dünyaya dağıtmaktadır. Her gün dünya genelinde Reuters'ın haberlerini milyarlarca insan okumakta veya izlemektedir. Reuters, 100'den fazla ülkedeki

televizyon yayıncıları, 128 ülkedeki medya müşterileri ve dünyadaki en iyi 10 gazetenin 8'ine haber satmaktadır (reutersagency.com, 2024).

3.3. The Associated Press (AP)

1846'da, beş New York City gazetesinin bir araya gelerek Meksika Savaşı haberlerini ABD Postanesi'nin ulaştırabileceğinden daha hızlı bir şekilde kuzeye ulaştırmak için Alabama'dan geçen bir Pony Ekspres rotası finanse etmeye başlamasıyla AP haber ajansı faaliyetine başlamıştır (apnews.com, 2025).

Kuruluşundan kısa süre sonra AP'ye Boston gazeteleri, Güney Gazeteler Birliği, Batı Gazeteler Birliği, Philadelphia Gazeteler Birliği de katılmıştır. AP hem bu gazetelere haber vermiş hem de onlardan altığı haberleri bültenlerine taşımıştır. Böylece ajans, yöresel haber toplama örgütlerini de oluşturmaya başlamıştır (Girgin, 2012, s. 74-75).

Bugüne gelindiğinde AP'nin 112 ülkede 15.000 abonesi bulunmaktadır. Toplam 240 bürodan 145'i ABD'de, 95'i ise 78 ülkede faaliyet göstermektedir. 24 saat boyunca 6 dilde (İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Flamanca, İsveççe) yayın yapmaktadır. AP günlük 20 milyon kelime haberi dünya nüfusunun üçte birine ulaştırmaktadır (Gönenç, 2015, s. 28). AP'nin 112 ülkede ve ABD'nin tüm eyaletlerinde muhabiri bulunmaktadır. Her gün 4 milyar insan AP'nin geçtiği haberleri görmektedir. AP, her yıl 400 bin haber, 80 bin video ve 1.2 milyon fotoğraf üretmektedir (apnews.com, 2025).

3.4. Anadolu Ajansı (A.A.)

Atatürk'ün kararıyla Ankara'da yayın hayatına başlayan Anadolu Ajansı, aynı zamanda Türkiye'nin ilk haber ajansıdır (Gündüz, 2007, s. 95). 6 Nisan 1920'de kurulan AA, TBMM'nin çıkardığı ilk yasaları duyurmuş, Millî Mücadele'nin ve Kurtuluş Savaşı'nın her aşamasına tanıklık etmiştir. AA, Kurtuluş Savaşı'nda çok zor bir görevi yerine getirmiştir. İçeride, savaşan ve dış dünyadan habersiz kalmış bir halkı ülke ve dünya olaylarından haberdar kılmak, bazı yabancı ve İstanbul gazetelerinin teslimiyetçi tutumlarıyla mücadele etmiştir. Dışarıda, ulusal mücadeleyi savunmak, Türkiye'nin haklı istekleri konusunda kamuoyunu aydınlatmış ve ona karşı bazı çevrelerin yürüttüğü oyunları boşa çıkarmıştır (aa.com.tr, 2025).

Doğrudan devlet idaresinde olan Anadolu Ajansı, 1 Mart 1925 tarihinde şirket hâline getirilmiştir. Bu şekilde ajansın daha tarafsız ve bağımsız hareket edebilmesi beklenmiştir. Fakat hisselerin ağırlığı devlet hissesi olduğu için özel statülü bir ajans olmasına rağmen ajansın faaliyetlerinde devlet etkisi devam etmiştir. 1961 yılında çıkan yasa gereğince ajansın malları devletin malı ve çalışanları yargı karşısında devlet memuru kabul edilmiştir. Günümüzde Anadolu Ajansı kamu ağırlıklı özel şirket statüsünde yayın hayatına devam etmektedir (Bengi, 2011, s. 474).

4. Haber ve Instagram İlişkisi

İnternet ve bilgi teknolojileri gün geçtikçe gelişmektedir. Bu sayede internete erişen kişi sayısı artmaktadır. We Are Social'ın (We Ara Social, 2024) hazırladığı rapora göre dünyada yaşayan 8,08 milyar insanın 5,35 milyarı internete erişim sağlamaktadır. İnternete erişim sağlayan 5,04 milyar insan aynı zamanda sosyal medya kullanıcısıdır. 2010 yılında sosyal medya kullanıcı sayısının 937 bin iken 2024 yılında 5 milyara ulaşması kısa sayılabilecek bir zaman içerisinde bireylerin yoğun şekilde sosyal medya kullanmaya başladıklarını göstermektedir. Sosyal medya uygulamalarında geçirilen zamana bakıldığında dünya ortalamasının günlük 2 saat 33 dakika olduğu görülmektedir.

Rapora göre Instagram, sosyal medya uygulamaları arasında en çok tercih edilen platformdur. İkinci sırada WhatsApp gelirken üçüncü sırada ise Facebook yer almaktadır. Bireylerin sosyal medyayı kullanmalarının ilk nedeni arkadaş ve aileleriyle etkileşim kurmaktır. İkinci nedeni boş zamanlarını doldurmakken üçüncü nedeni haber takip etmektir.

Nitekim gazete tirajlarının gün geçtikçe düşmesi insanların haberleri alternatif araçlar üzerinden takip ettiklerini göstermektedir. İnternet haber site ve uygulamaları bu noktada öne çıkmaktadır. Fakat tüm dünyada haber site ve uygulamalarına erişim 2018'de % 32 iken bu oran 2023 yılında % 22'ye gerilemiştir. Buna karşılık sosyal medya üzerinden haberlere erişenlerin oranı aynı yıllarda % 23'ten % 30'a yükselmiştir (Reuters Institute, 2023, s. 11). Bu anlamda, haber takip etmek için bireylerin giderek sosyal medyayı tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Özellikle Instagram gibi sosyal medya uygulamaları görsel olana hitap etmektedir ve eğlence odaklı olmaktadır. İnsanların günün iki – üç saatini sosyal medyada geçirdikleri göz önünde bulundurulursa haber kuruluşlarının da buralarda faaliyette bulunması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu durum kullanıcılarda adeta "haber önemliyse nasılsa beni bulur" anlayışının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Çetinkaya, 2019, s. 23).

Teknolojinin gelişmesiyle bireylerin habere ulaşma şekli de değişmektedir. Gazete ile başlayan süreç zaman içerisinde radyo ve televizyonla devam etmiştir. Günümüzde geleneksel medya diye nitelendirilen bu araçlar hâlihazırda haber takip etmek için yoğun şekilde kullanılmaktadır. Bununla beraber, yeni medya ortamları da artık insanların haber takip edebilecekleri platformlar hâline gelmiştir. Yeni medyada haber paylaşımı yapan sayfalar incelendiğinde bunların hâlihazırda geleneksel medyada belli bir kurumsal yapıyı haiz medya şirketleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla geleneksel medyada konumlanan medya şirketleri, yeni medyanın artan kullanıcı sayısına binaen yayınlarını buralara da taşımaktadırlar. Sadece yeni medya ortamlarında yayıncılık yapan medya kuruluşları bulunmakla beraber sayıları fazla değildir.

Geleneksel medyalarda yayıncılık faaliyeti yaparken yeni medya ortamlarında da yayıncılık yapmaya başlayan medya kuruluşları çeşitlilik göstermektedir. Yerel veya ulusal bir gazete, televizyon, radyo veya bir haber ajansı haber yayınlarını sosyal medya sayfalarından da paylaşmaktadır. Bu paylaşımlar olduğu gibi yapılırken zamanla sosyal medya uygulamasının teknik özellikleri dikkate alınarak özel olarak hazırlanmış içerikler hâlinde paylaşılmaya başlanmıştır.

Haber ajansları, çeşitli medya kuruluşlarına haber satarken son tüketiciyle bu zamana kadar temas kurmamıştır. Fakat yeni medya araçları sayesinde kendilerine birer internet sitesi hazırlayarak internet erişimine sahip insanlara doğrudan haberlerini ulaştırmaya başlamışlardır (Kulshmanov ve Ishanova, 2014: 51). Zamanla sosyal medya araçlarında da varlık göstermeye başlayan haber ajansları kısa süre içinde takipçi sayılarını artırarak etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Bu sayede daha önce haber ajansları hakkında fazla bilgi sahibi olmayan bireyler daha fazla bilgiye sahip olmaya başlamışlardır. Her medya kuruluşu gibi haber ajanslarının da belli bir ekonomik ve siyasi güç tarafından kontrol edildiği göz önünde bulundurulduğunda, haber ajanslarının doğrudan son tüketiciye ulaşmak istemesi anlam kazanacaktır.

Özellikle toplumsal olaylarda medya önemli bir rol oynamaktadır. Bu gibi durumlarda haber akışını kontrol edebilen taraf olayların seyrini de belirleyebilmektedir. Geniş kitlelerin toplanma ve bilgi paylaşma yeri hâline gelen sosyal medya araçlarındaki haber akışını kontrol etmek bu nedenle gerekli görülmektedir. Instagram, insanların haber takip etmek için kullandıkları en aktif uygulamalar arasında başı çekmektedir. Uluslararası haber ajansları da Instagram sayfalarını aktif şekilde kullanmaktadırlar. Bu durum takipçi sayılarına yansımaktadır. İngiltere merkezli haber ajansı Reuters 4,9 milyon takipçi ile başı çekmektedir. Amerika merkezli haber ajansı The Associated Press (AP) 1.1 milyon takipçi sayısı ile ikinci sıradadır. Fransa merkezli haber ajansı Agence France Presse ise 46,9 bin takipçi sayısı ile üçüncü sırada yer almaktadır. Ülkemizin en büyük haber ajansı olan Anadolu Ajansı'nın takipçi sayısı ise 1,5 milyondur. Bu hâliyle AA'nın uluslararası haber ajansları olan AFP ve AP'nin takipçi sayısını geçtiği görülmektedir. Anadolu Ajansı'nın İngilizce Instagram hesabının takipçi sayısı da AFP'nin İngilizce sayfasından fazladır. AFP'nin İngilizce sayfasını 22,8 bin kişi takip ederken AA'nın İngilizce sayfasını 53,1 bin kişi takip etmektedir. Bu bağlamda Anadolu Ajansının Instagram'daki faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

5. Araştırma

Çalışma kapsamında uluslararası haber ajansları AP, AFP ve Reuters ile Türkiye'nin ulusal haber ajansı olan Anadolu Ajansı'nın İsrail Protestoları ile ilgili yaptıkları Instagram paylaşımları Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi kullanılarak bulgulara ulaşılacaktır. Elde edilen bulgular, yanlılık ölçütüne uygulanarak ajansların İsrail protestoları hakkında taraflı olup olmadıkları ve eğer taraflıysa bunun hangi yönde olduğu tespit edilerek literatür bağlamında tartışılacaktır. Çalışmada, uluslararası ve ulusal haber ajanslarının yalnızca resmî İngilizce Instagram sayfaları inceleme kapsamına alınmıştır. Bunun birinci nedeni, İsrail protestolarının göze ve kulağa hitap eden bir olgu hâline dönüşmesidir. Instagram uygulaması da fotoğraf ve video paylaşım temelli bir uygulamadır. Dolayısıyla, haber ajanslarının buralarda yaptığı paylaşımların çok daha belirleyici olduğu düşünülmüştür. İkinci neden ise, yüksek sayıda kullanıcıya sahip olan Instagram'ın, haber ajanslarının son tüketiciye ulaşabilecekleri bir platform olmasıdır. Bu bakımdan, Instagram uygulaması, hem inceleme nesnesinin niteliği hem de son tüketiciye ulaşma isteğinin daha belirgin şekilde incelenebilmesi amacıyla seçilmiştir.

5.1. Araştırma Problemi

Araştırmamızın temel problemi, uluslararası ve ulusal haber ajanslarının İsrail protestolarını bağlı bulundukları ülkelerin çıkarlarına göre haberleştirip haberleştirmedikleridir.

Uluslararası haber ajansları küresel ölçekte haber üretip yaymaktadır. Bu haberleri gazete, radyo, televizyon ve internet haber siteleri gibi medya kuruluşları satın alarak izleyicilerine ulaştırmaktadır. Bu bakımdan, son tüketiciye ulaşan haberlerin nesnel ve tarafsız olması haber ajanslarına bağlıdır. Bu nedenle, nesnel ve tarafsız habercilik adına, haber ajanslarına diğer medya kuruluşlarına kıyasla çok daha önemli vazifeler düşmektedir. Fakat liberal anlayışın iyi niyetli yaklaşımına karşın haber ajansları bu sorumluluğu yerine getirmemektedir. Eleştirel paradigmanın belirttiği gibi haber ajansları da diğer medya kuruluşlarına benzer bir sahiplik yapısı içerisindedir. Dolayısıyla ürettiği haberlerin belli bir ekonomi-politik arka planı vardır.

Ajansların internet sitesi ve sosyal medya hesabı açarak nihai tüketiciye doğrudan ulaşmaya başlaması, liberal anlayışın atfettiği sorumluluğu daha da artıran bir unsur olmaktadır. Zira ajansların geçtiği haberi medya kuruluşu kendisi düzelterek yayınlama imkânına sahiptir. Bu durumda tüketicinin nesnel ve tarafsız bir habere erişme şansı hâlâ vardır. Fakat haber ajanslarının son tüketiciye doğrudan ulaşması karşısında böyle bir imkân bulunmamaktadır. Bu bağlamda haber ajanslarının nesnel ve tarafsız bir habercilik yapma anlamında daha fazla sorumluluk üstlenmeleri gerekmektedir.

5.2. Hipotez

Uluslararası haber ajansları olan Reuters, AP ve AFP dünyanın büyük çoğunluğuna haber dağıtan haber kartelleridir. Sırasıyla İngiltere, ABD ve Fransa merkezli olan bu ajanslar, bağlı oldukları ülkelerin çıkarlarına göre haber üretim ve dağıtımı yapmaktadırlar. Dolayısıyla dünya gündemini belirleme gücünü elinde bulundurmaktadırlar. Uluslararası haber ajanslarının dünya kamuoyunu belirleme gücü karşısında diğer ülkeler kendi tezlerini dünyaya anlatmak için ulusal haber ajanslarını faaliyete geçirmişlerdir. Bunun sonucunda, meydana gelen olaylar farklı haber ajansları tarafından bağlı bulundukları ülkelerin siyasi, ekonomik ve hukuki faydasına göre haberleştirilmeye başlamıştır. ABD'deki üniversitelerde başlayarak kısa sürede Avrupa'daki üniversite kampüslerine yayılan İsrail protestoları hakkında yapılan haberler de haber ajansları tarafından farklı şekillerde haberleştirilmektedir. İsrail'i destekleyen Batı ülkelerinin sahipliğinde bulunan uluslararası haber ajansları olayı görmezden gelerek İsrail'in Gazze'deki katliamını meşrulaştırmaya gayret etmektedir. Dış politikada Filistin'i destekleyen Türkiye'nin ulusal haber ajansı Anadolu Ajansı ise öğrencilerin sürdürdükleri İsrail protestolarını destekleyerek yaşananları dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmamızın hipotezleri maddeler hâlinde aşağıda verilmiştir.

- Uluslararası haber ajansları bağlı bulundukları ülkelerin çıkarlarına uygun şekilde yayıncılık yapmaktadır.
- AA gibi ulusal haber ajansları bağlı bulundukları ülkelerin çıkarlarına uygun yayıncılık yapmaktadır.
- Uluslararası haber ajansları İsrail protestolarını olumsuz ve yanlı bir şekilde haberleştirmektedir.
- AA, İsrail protestolarını olumlu ve yanlı bir şekilde haberleştirmektedir.

5.3. Yöntem

Çalışma kapsamında Reuters, AFP, AP ve AA haber ajanslarının İngilizce Instagram sayfalarında gösterilerin yoğunlaştığı 01.05.2024 ila 15.05.2024 tarihleri arasında paylaştıkları Avrupa ve Amerika üniversitelerinde Filistin yanlısı öğrencilerin gerçekleştirdikleri İsrail protestolarıyla ilgili gönderileri Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Uluslararası haber ajanslarının ilgili tarih aralığında İsrail protestoları hakkında paylaştıkları gönderilerin tamamı incelemeye dâhil edilmiştir. Buna karşın Anadolu Ajansı'nın 17 gönderisi inceleme kapsamına alınmıştır. Bunun sebebi, uluslararası haber ajansları arasında paylaşılan en fazla gönderi sayısının 17 olmasıdır. Örneklem seçiminde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır.

Örnekleme dâhil edilen gönderiler aşağıda özetlenen maddeler özelinde analiz edilmiştir:

- **Ardalan ve Bağlam Bilgisi:** Olayın sosyal, politik ve tarihsel yönü belirtilmiş midir?
- **Kelime Seçimleri**: İdeolojik kelime seçimleri var mıdır?
- **Haberin Retoriği**: Haber tarzı nedir? Haber inşa edilirken hangi ögeler (fotoğraf ve videolar) ne maksatla kullanılmıştır?

- **Paylaşım Oranları:** İlgili tarihte İsrail protestolarını konu alan paylaşımların diğer paylaşımlara oranı kaçtır?

Analiz sonucunda elde edilen bulgular, haber ajanslarının İsrail protestoları hakkında yaptıkları haberlerle ilgili bizlere belli bir fikir vermektedir. Yine de ajansların yanlılıklarını daha ölçülebilir hâle getirmek için yanlılık ölçütü uygulanmıştır. Yanlılık ölçütü oluşturulurken eleştirel ekonomi politik medya kuramı temel alınmıştır. Bu kurama göre medya, "yer verdiği olay ve olgulara belli anlamlar yükleyerek biçim vermekte ve böylece egemen sınıfın ideolojisinin topluma yayılmasını sağlamaktadır. Haber medyası seçme, dışarıda bırakma, bazı noktaları ön plana çıkarma, çerçeveleme gibi haber üretim sürecinin rutin pratikleri ile gerçekleri ideolojik olarak yeniden inşa etmektedir." (Yaylagül, 2018, s. 94). Bu bakımdan, haber üretim sürecinde olması gereken unsurların bulunması kendi başına tarafsızlığı sağlamamaktadır. Dolayısıyla haber üretiminde yansızlık/tarafsızlık mümkün gözükmemektedir. O hâlde yapılması gereken şey taraflılığın/yanlılığın yönünü tespit etmektir. Bunun için, yanlılık ölçeğindeki ilgili unsur İsrail protestolarını olumsuz gösteriyorsa karşısına "olumsuz", olumlu gösteriyorsa da "olumlu" yazılmıştır. Böylece haber ajanslarının İsrail protestolarına karşı olumlu yahut olumsuz fakat belli bir yanlılık içinde oldukları oransal olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Yanlılık ölçütünde bakılacak ilk husus ardalan ve bağlam bilgisi olmuştur. Eğer gönderilerde ardalan ve bağlam bilgisine yer verilmişse İsrail protestolarının ajans tarafından olumlandığı kabul edilmiştir. Fakat ardalan ve bağlam bilgisi verilmemiş, gizlenmişse ajansın İsrail protestolarını olumsuz gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçütün ikinci maddesi ise kelime seçimlerine odaklanmaktadır. Bu kısımda gönderilerde ideolojik kelimelerin geçip geçmediği incelenmiştir. İdeolojik kelimeler bulunuyorsa, bunların hangi yönde kullanıldığına bakılarak ajansın İsrail protestolarını olumladığı veya olumsuz gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yanlılık ölçütünün üçüncü maddesinde gönderilerde kullanılan fotoğraf ve videoların protestolar hakkında detaylar içerip içermediğine bakılmıştır. Gönderilerde, öğrencilerin üniversite kampüslerinde düzenlediği gösterilerle ilgili detaylı görüntüler bulunuyorsa ajansın İsrail protestolarını olumladığı kabul edilmiştir. Eğer detaylı görüntülere yer verilmediyse o ajansın İsrail protestolarını olumsuz gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Haber ajansları hangi olaylar hakkında düşüneceğimizi, hangi olaylardan ise haberimizin dahi olmaması gerektiğini belirleyen bir güce sahiptir (Girgin, 2012, s. 170). Bu nedenle yanlılık ölçütünde baktığımız son madde, ilgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranıdır. Çalışmada sınır kabul ettiğimiz oranı belirlemek için medyan yöntemi kullanılmıştır. Hesaplama için ajansların sahip olduğu en düşük ve en yüksek oranlar toplanıp ikiye bölünmüştür. Buna göre paylaşım yoğunluk oranı % 22 olarak belirlenmiştir. Ajansların paylaşım oranları % 22'nin altındaysa bu ajansların İsrail protestolarını olumsuz gösterdiği kabul edilmiştir. Fakat üzerindeyse diğer üç maddeye bakılmıştır. Bu üç maddenin üçte ikisi olumluysa paylaşım oranı olumlu, fakat üçte ikisi olumsuzsa paylaşım oranı da olumsuz olarak değerlendirilmiştir.

Buna göre ölçeğimiz dört (4) sorudan oluşmaktadır:

1. Ardalan ve bağlam bilgisi sunulmuş mudur?
2. İdeolojik kelimeler bulunmakta mıdır?
3. Fotoğraf veya videolarda detay verilmiş midir?
4. İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?

Ölçekte yer alan her sorunun karşılığı, ajansın İsrail protestolarına yaklaşımını ifade edecek şekilde, olumlu ya da olumsuz olarak işaretlenmiştir. Verilen cevaplar toplanmış ve yüzlük dilim üzerinden hesaplanarak her ajansın olumlu veya olumsuz yanlılık oranı bulunmuştur.

5.4. Bulgular ve Yorumlar

5.4.1. Reuters

Reuters haber ajansının takipçi sayısı 5 milyonun üzerindedir ancak takip ettiği hesap sayısı 418'dir. Toplam paylaştığı gönderi sayısını 9.852 olduğunu görüp ilgili tarih aralığında paylaşılan 31 gönderi bulunmaktadır. Bunlardan 7 tanesi İsrail protestolarını özelde konu almaktadır. 7 Ekim olaylarının dünya basınında yer bulmasına rağmen bu denli az yer alması ilk başta ilginç gelebilir fakat daha sonra bu tutumunu değiştirerek yorumcularının/okuyucularının tepkileri ile paylaşım ve haber içerik sayısının arttığını görüyor olacağız.

Paylaşım Oranları

Reuters haber ajansı, ilgili tarih aralığında toplam 31 gönderi paylaşmıştır. Bunlardan 7 tanesi İsrail protestolarını konu almaktadır. Buna göre ilgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların diğer paylaşımlara oranı % 22,5'tir. Bu oran, sınır olarak belirlenen % 22'den fazladır. Fakat aşağıda incelenen diğer üç maddede İsrail protestolarının açık bir şekilde olumsuz gösterildiği görülecektir. Bu bakımdan, Reuters'ın İsrail protestolarına % 22 oranında yer vermesini iyi niyetli görmemek gerekir.

Tablo 1. Paylaşım Oranı

İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?	**% 22,5**

Ardalan ve Bağlam Bilgisi

İncelenen 7 adet gönderinin hiçbirinde ardalan ve bağlam bilgisi bulunmamaktadır. İsrail protestoları hakkında verilen haberler polis müdahalesi çerçevesinde aktarılmıştır. Protestocuların ne talep ettiklerinden bahsedilmemiştir. Protestoların sebebi hakkında herhangi bir bilgi de paylaşılmamıştır. Sadece "İsrail ile Hamas arasında süren çatışmalar" hatırlatılmakla yetinilmiştir. Böylece haberlerde İsrail'in uluslararası hukuka aykırı şekilde işlediği savaş suçları ve sivil ölümler gizlenmiştir.

2 Mayıs 2024 tarihli bir paylaşımda ise 7 Ekim'de Hamas militanlarının İsrail'in güneyine saldırı başlatmasının ardından İsrail'in karşı saldırıya başladığı vurgulanmıştır. Böylece, daha öncesinde İsrail'in Filistin topraklarını ilhak etmesi, sivil ölümlere sebebiyet vermesi, bölge halkına zulmetmesi gibi tarihî, siyasî ve hukukî arka plan görmezden gelinmiştir.

Tablo 2. Ardalan ve Bağlam Bilgisi Sayısı

Ardalan ve Bağlam Bilgisi Verilen Gönderi Sayısı	0

Kelime Seçimleri

İsrail'in soykırıma varan saldırıları karşısında gönderilerde özellikle "war" (savaş) kelimesi kullanılmaya özen gösterilmiştir. Hastane, okul, yerleşim bölgesi ve sığınmacı kampı gibi birçok noktayı bombalarla vurarak çoğu kadın ve çocuk olmak üzere 40 bini aşan sivili katleden İsrail'in, Filistin halkıyla değil, Hamas ile savaştığı ısrarla vurgulanmıştır. Bu söyleme koşut olacak şekilde paylaşımlarda "Israel's war with Hamas" ya da "The Isreal-Hamas war" şeklinde tanımlamalar yapılmıştır.

İsrail protestoları hakkında ABD Başkanı Biden'ın açıklamalarına yer verilen gönderide Filistin yanlısı protestocular "violence" (şiddet) ve "antisemitism" (Yahudi düşmanı) kavramları kullanılarak çerçevelenmiştir. Böylece polisin göstericilere sert müdahalede bulunması ve İsrail yanlısı öğrencilerin Filistin yanlısı protestoculara saldırısı meşrulaştırılmak istenmiştir.

İncelenen yedi (7) gönderide toplam 15 adet ideolojik kelime tespit edilmiştir:

Çatışma (Conflict)**, Filistinli İslâmcı Grup Hamas** (Palestinian Islamist group Hamas), **Protestocular tarafından işgal edildi** (Occupied by protests) (2), **Öğrenciler birbirleriyle çatışıyor** (Clashes each other students), **İsrail-Hamas savaşı** (The Israel-Hamas war), **İsrail'in Gazze'deki savaşı** (Israel's war in Gaza) (2), **Kolluk kuvvetleriyle çatışmalar** (Clashes with law enforcement), **Şiddet** (Violence), **Yahudi düşmanlığı** (Antisemitism), **Siyasî zarar** (Political damage), **Gazze'deki savaş** (War in Gaza) (2), **İsrail'i destekledi (**Supported Israel).

Haberin Retoriği

Gönderilerde paylaşılan görseller haber metninde kurulan çerçeveyi tamamlayıcı niteliktedir. Paylaşımların hiçbirinde gösterilerin içeriğini anlatan ya da gösteren herhangi bir görüntü kullanılmamıştır. Bunun yerine polis müdahalesine ya da İsrail yanlısı öğrenciler ile Filistin yanlısı öğrencilerin arbedesine yer verilmiştir.

13 Mayıs 2024 tarihli bir gönderinin konusu ise Duke Üniversitesi mezuniyet törenine konuşmacı olarak davet edilen İsrail yanlısı komedyen Jerry Seinfeld'in Filistin yanlısı öğrenciler tarafından protesto edilmesidir. Fakat paylaşılan videoda Jerry'i savunan öğrencilerin tezahüratlarına ve Jerry'nin konuşmasına yer verilmiştir.

Tablo 3. Görüntülü Gönderi Sayısı

İsrail Protestoları Hakkında Görüntü Paylaşılan Gönderi Sayısı	0

Örnek görüntüler aşağıda yer alan Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Örnek Görüntüler

Yanlılık Analizi

Tablo 4. Yanlılık Analizi Ölçütü

Soru	**Cevap**	**Yaklaşım**	**Yanlılık**
Ardalan ve bağlam bilgisi sunulmuş mudur?	**Hayır**	**Olumsuz**	**% 25**
İdeolojik kelime bulunmakta mıdır?	**Evet**	**Olumsuz**	**% 25**
Fotoğraf veya videolarda detay verilmiş midir?	**Hayır**	**Olumsuz**	**% 25**
İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?	**% 22,5**	**Olumsuz**	**% 25**

Elde edilen bulgulara göre, gönderilerde İsrail protestoları hakkında ardalan ve bağlam bilgisi verilmemiştir. Bununla beraber İsrail protestolarını olumsuz gösteren ve bağlamından koparan ideolojik kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca protestoların içeriğini anlatan görüntüler de paylaşılmamıştır. Bu bakımdan ilk üç madde değerlendirildiğinde Reuters'ın İsrail protestolarını olumsuz gösterdiği söylenebilir. Şu hâlde, Reuters ajansının İsrail protestolarına %22,5 oranında yer vermiş olması, konuya olumlu yaklaştığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Reuters haber ajansının İsrail protestolarını % 100 oranında olumsuz-yanlı şekilde haberleştirdiği söylenebilir.

5.4.2. Associated Press (AP)

The Associated Press haber ajansının Instagram takipçi sayısı 1,1 milyondur. Gönderi sayısı 7.532'dir. Takip ettiği hesap sayısı ise 487'dir. İlgili tarih aralığında paylaştığı 147 gönderinin 17'si İsrail protestoları hakkındadır.

Paylaşım Oranları

AP'nin ilgili tarih aralığında paylaştığı 147 gönderinin 17'si İsrail protestoları hakkındadır. Buna göre ilgili tarihte İsrail protestolarını konu alan paylaşımların diğer paylaşımlara oranı % 11,5'tir. Amerika merkezli uluslararası bir haber ajansı olan AP'nin İsrail protestolarına çok az yer verdiği görülmektedir. Hâlbuki Amerika merkezli İsrail protestolarına çok daha fazla yer vermesi gerekirdi. Fakat AP, İsrail protestolarını bağlı olduğu ülkenin ekonomi politik çıkarlarına uygun düşecek şekilde olumsuz göstermiştir. Bu durum paylaşım oranının düşük kalmasına neden olmuştur.

Tablo 5. Paylaşım Oranı

İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?	**% 11,5**

Ardalan ve Bağlam Bilgisi

İlgili 17 paylaşım incelendiğinde, ardalan ve bağlam bilgisinin hiçbir gönderide verilmediği görülmektedir. Reuters ajansının gönderilerine benzer şekilde, AP'nin gönderilerinde de İsrail protestoları polis müdahalesi çerçevesinde ele alınmıştır. Yapılan tutuklamalardan bahsedilmiştir.
3 Mayıs 2024 tarihli paylaşımda, protestocuların İsrail şirketleriyle ve Gazze'deki savaşı destekleyen firmalarla üniversite yönetimlerinin iş birliği yapmaması hususundaki isteği belirtilmiştir. Fakat bu isteğin arkasında yatan asıl bağlam verilmemiştir. İsrail'in Gazze'de yaptığı sivil katliamlar böylece gizlenmiştir.

Tablo 6. Ardalan ve Bağlam Bilgisi Sayısı

Ardalan ve Bağlam Bilgisi Verilen Gönderi Sayısı	0

Kelime Seçimleri

Gönderilerde "Isreal-Hamas war" tanımlaması kullanılarak İsrail'in uluslararası hukuka aykırı şekilde gerçekleştirdiği saldırılar meşrulaştırılmıştır. Filistin yanlısı protestolar "violence" (şiddet) kavramı çerçevesinde sunularak olumsuz göstermiştir. Ayrıca Amerika'da başlayıp Avrupa'ya yayılan protestolar için "have roiled campuses" tanımlaması kullanılarak protestoların kargaşaya ve huzursuzluğa neden olduğu ima edilmiştir. Böylece Filistin yanlısı protestolar olumsuz bir çerçeveye oturulmaya çalışılmıştır.
AP'nin İsrail protestoları hakkında paylaştığı on yedi (17) gönderide 25 adet ideolojik kelime tespit edilmiştir:

Protestocular tarafından işgal edildi (Occupied by protests) (4), **Karışıklık-alt üst etme** (Have Roiled), **İsrail-Hamas savaşı** (The Israel-Hamas war) (3), **Gazze'deki savaş** (War in Gaza) (4), **Protestolarda şiddet** (Violence in protests) (4), **Protestoların yoğun ve düzensiz hâle gelerek kaotikleşmesi (**Chaotic springtime of protests), **Tehlikeli ders** (Dangerous Lesson), **Savaş karşıtı** (Anti-war), **Yahudi düşmanlığı** (Antisemitism), **Yahudilere yönelik nefret söylemi** (Hateful rhetoric toward Jews), **Çatıştı** (Clashed), **Kampüslerin işgali** (Occupation of campuses), **Tahrip edilmiş** (Vandalized), **Engellenmiş** (Blockaded).

Haberin Retoriği

Paylaşılan görüntülerde protestolar hakkında detay verilmemiştir. Bunun yerine, haber metninde vurgulanan "şiddet" ve "tutuklama" çerçevelerine uygun fotoğraf ve videolar kullanılmıştır. Paylaşımlarda İsrail protestocularını şiddet kullanmakla itham eden Biden ve tutuklamalara ilişkin basın açıklaması yapan New York Belediye Başkanı Eric Adams'ın açıklamaları görüntülü olarak verilerek polis müdahalesi meşrulaştırılmıştır.

Tablo 7. Görüntülü Gönderi Sayısı

İsrail Protestoları Hakkında Görüntü Paylaşılan Gönderi Sayısı	0

Örnek görüntüler aşağıda yer alan Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Örnek Görüntüler

Yanlılık Analizi

Tablo 8. Yanlılık Analizi Ölçütü

Soru	Cevap	Yaklaşım	Yanlılık
Ardalan ve bağlam bilgisi sunulmuş mudur?	**Hayır**	**Olumsuz**	**% 25**
İdeolojik kelime bulunmakta mıdır?	**Evet**	**Olumsuz**	**% 25**
Fotoğraf veya videolarda detay verilmiş midir?	**Hayır**	**Olumsuz**	**% 25**
İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?	**% 11,5**	**Olumsuz**	**% 25**

Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, Associated Press ajansının hiçbir gönderide ardalan ve bağlam bilgisini sunmadığı görülmektedir. Benzer şekilde, protestoların içeriği hakkında herhangi bir görüntü paylaşmamıştır. Gönderilerde kullanılan kelimeler de İsrail protestolarını olumsuz gösterecek mahiyettedir. Instagram paylaşım oranının % 22'nin altında kalması da bu olumsuzluğu destekler niteliktedir. Bu bağlamda, AP haber ajansının İsrail protestolarını % 100 oranında olumsuz-yanlı şekilde haberleştirdiği söylenebilir.

5.4.3. Agence France Presse (AFP)

Agance France Presse'in Instagram'daki İngilizce hesabını 22.8 bin kullanıcı takip etmektedir. Toplam gönderi sayısı 1.094 iken takip ettiği hesapların sayısı 172'dir. Çalışma tarihleri arasında AFP'nin paylaştığı gönderi sayısı 52'dir. Bu paylaşımlardan yalnızca 2 tanesi İsrail protestoları ile ilgilidir.

Paylaşım Oranları

İlgili tarih aralığında toplam 52 gönderi paylaşan AFP'nin İsrail protestoları hakkında paylaştığı gönderi sayısı ise yalnızca 2 tanedir. Bu da % 4'lük bir paylaşım oranına tekabül etmektedir. Bu oran, uluslararası bir haber ajansı için oldukça düşüktür.

Tablo 9. Paylaşım Oranı

İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?	**% 4**

Ardalan ve Bağlam Bilgisi

AFP'nin İsrail protestolarıyla alakalı paylaştığı 2 paylaşımda da ardalan ve bağlam bilgisi verilmemiştir. Protestocuların, İsrail'in Gazze'de Hamas'la yaptığı savaşta ölü sayısının yükselmesini protesto ettikleri belirtilmiş fakat bu ölümlerin sivil kaynaklı olduğu bilgisi gizlenmiştir. Böylece İsrail'in uluslararası hukuku hiçe sayarak düzenlediği saldırılar meşrulaştırılmıştır.

Tablo 10. Ardalan ve Bağlam Bilgisi Sayısı

Ardalan ve Bağlam Bilgisi Verilen Gönderi Sayısı	0

Kelime Seçimleri

Gönderilerde, İsrail'in uluslararası hukuka aykırı olarak Gazze şeridine düzenlediği saldırılar meşrulaştırılarak 'İsrail'in Hamas'la savaşı" (Israel's war with Hamas) tanımı kullanılmıştır. Bir gönderide "the soaring death toll" ifadesinde ölü sayısının artmasından bahsedilmiştir. Fakat ölenlerin sivil olduğu belirtilmemiştir. Böylece ölenlerin kim olduğu bilgisi gizlenerek soykırıma varan sivil ölümler görmezden gelinmiştir. Ayrıca İsrail protestolarının diğer üniversite kampüslerinde de görülmeye başlanması haber metninde "have been hit" ifadesiyle olumsuz bir çerçevede sunulmuştur.
AFP, İsrail protestolarını konu alan 2 gönderide toplam üç (3) adet ideolojik kelime kullanmıştır:

Protestolardan etkilendi (Have been hit by protests), **Yükselen ölü sayısı** (The soaring death toll), **İsrail'in Hamas ile savaşı** (Israel's war with Hamas).

Haberin Retoriği

Paylaşımlarda polis müdahalesine ve İsrail yanlısı öğrencilerle Filistin yanlısı öğrenciler arasında yaşanan arbede görüntülerine yer verilmiştir. Üniversite kampüslerinde düzenlenen İsrail protestolarını yansıtan herhangi bir görüntü paylaşılmamıştır.

Tablo 11. Görüntülü Gönderi Sayısı

İsrail Protestoları Hakkında Görüntü Paylaşılan Gönderi Sayısı	0

Örnek görüntüler aşağıda yer alan Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Örnek Görüntüler

Yanlılık Analizi

Tablo 12. Yanlılık Analizi Ölçütü

Soru	**Cevap**	**Yaklaşım**	**Yanlılık**
Ardalan ve bağlam bilgisi sunulmuş mudur?	**Hayır**	**Olumsuz**	**% 25**
İdeolojik kelime bulunmakta mıdır?	**Evet**	**Olumsuz**	**% 25**
Fotoğraf veya videolarda detay verilmiş midir?	**Hayır**	**Olumsuz**	**% 25**
İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?	**% 4**	**Olumsuz**	**% 25**

Paylaşılan gönderilerde ardalan ve bağlam bilgisi verilmemiştir. Diğer taraftan İsrail protestolarını olumsuz gösteren kelimeler kullanılmıştır. Tüm bunlara uygun olarak gösterilerin içeriğine dair herhangi bir görüntü de paylaşılmamıştır. Uluslararası bir haber ajansı olan AFP için % 4'lük bir paylaşım oranı çok düşüktür. Bu oran dâhi başlı başına AFP'nin İsrail protestolarını görmezden geldiğini ispat etmektedir. Elde edilen bulgular da bu görüşü desteklemektedir. Bu bağlamda AFP'nin % 100 oranında olumsuz-yanlı şekilde İsrail protestolarını haberleştirdiği söylenebilir.

5.4.4. Anadolu Ajansı (AA)

Anadolu Ajansı'nın Instagram hesabını 53.2 bin kullanıcı takip etmektedir. 7.025 adet toplam gönderisi bulunmaktadır. Takip edilen hesap sayısı ise 12'dir. İlgili tarihte AA'nın paylaştığı gönderi sayısı toplam 300'dür. Bunlardan 119 tanesi üniversitelerdeki İsrail protestoları hakkındadır.

Paylaşım Oranları

Anadolu Ajansı'nın İsrail protestolarını olumlayan yaklaşımı paylaşım oranında da kendini göstermektedir. İlgili tarih aralığında paylaştığı 300 gönderinin 119 tanesi doğrudan protestolarla ilgilidir. Buna göre paylaşım oranı % 40'tır. Bu oran, üç uluslararası haber ajansının toplam oranından daha fazladır. Bu bakımdan AA'nın İsrail protestolarını gündemde tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim, AA'nın paylaştığı diğer gönderilerin konusu İsrail'in Gazze'ye saldırıları ile ilgilidir. Dolayısıyla AA'nın çalışma tarihleri arasındaki paylaşımlarının tamamı Gazze'deki sivil katliamlarına ve onun dünyadaki yansımalarına odaklanmıştır.

Tablo 13. Paylaşım Oranı

İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?	**% 40**

Ardalan ve Bağlam Bilgisi

Anadolu Ajansı'nın paylaştığı 17 gönderinin 9'unda ardalan ve bağlam bilgisinin sunulduğu tespit edilmiştir. Protestolara katılan öğrencilerle yapılan röportajlarda bu bağlam sunulmaya gayret edilmiştir. Özellikle İsrail kökenli öğrencilerle yapılan röportajlarda İsrail'in Gazze'de soykırıma varan katliamlar yaptığı vurgulanmıştır. Ayrıca savaş suçları işlediği, Gazze'yi işgal ettiği öne çıkarılmıştır. Protestocuların taleplerine sık sık yer verilmiştir. Bu taleplerin başında İsrail'in işgali durdurması, ateşkesin sağlanması ve üniversitelerin İsrail'i destekleyen firmalarla iş birliğini sonlandırması gelmektedir. Bu bakımdan Anadolu Ajansı'nın İsrail protestolarını olumladığı söylenebilir.

Tablo 14. Ardalan ve Bağlam Bilgisi Sayısı

Ardalan ve Bağlam Bilgisi Verilen Gönderi Sayısı	9

Kelime Seçimleri

İncelenen 17 gönderide toplam 42 adet ideolojik kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerden öne çıkanları Solidarity, Genocide, Ceasefire ve Occupation kelimeleridir. Bu kelimelere bakıldığında Anadolu Ajansı'nın İsrail protestolarını "dayanışma", "soykırım", "işgal" ve "ateşkes" kelimeleri çerçevesinde ele aldığı söylenebilir. Dolayısıyla AA, İsrail'in uluslararası hukuka aykırı olarak Gazze'yi işgal etmesini ve buraya yaptığı saldırılar sonucu yaşanan sivil ölümlerin soykırıma dayanmasını öne çıkarmaya çalışmıştır.
Anadolu Ajansı'nın 17 gönderide kullandığı kelimeler aşağıda verilmiştir:

Özgür özgür Filistin (Free free Palestine), **Suçlar** (Crimes), **Filistinlinin ölümü** (Death of Palestinian), **Ateşkes (**Ceasefire) (4), **Ayrımcılık rejimi** (Apartheid Regime), **Soykırım** (Genocide) (7) **Dayanışma** (Solidarity) (7), **Gazze soykırımı** (Genocide of Gaza), **Kuşarma** (Siege), **Suç ortağı** (Complicit), **Gazze'nin işgali** (Occupation of Gaza) (3), **Saldırılar** (Attacks), **İsrail'in işgali** (Israel's occupation), **Ayrımcı** (Apartheid), **İsrail'deki soykırımcı devlet** (Genocidal state in Israel), **Soykırım savaşı** (Genocidal war), **Protestoların yeni merkezi** (New Center (protests), **Gurur duymak** (Proud), **Barışçıl** (Peaceful), **Ölü çocuklar** (Dead children), **Moloz** (Rubble), **Ağlayan anneler** (Mothers crying), **Korkunç** (Horrific), **Suç** (Crime), **Öldürüldü** (Killed).

Haberin Retoriği

Anadolu Ajansı, gönderilerinde video kullanmaya özen göstermiştir. Doğrudan gösterilerin içinden yayın yapmaya çalışmıştır. Göstericilerin çadırlarını, pankartlarını uzun uzun çekmiştir. Protestocular ile doğrudan röportaj yapmıştır. Bu görüntülerde özellikle coşkulu sloganlara çokça yer verilmiştir.

Tablo 15. Görüntülü Gönderi Sayısı

İsrail Protestoları Hakkında Görüntü Paylaşılan Gönderi Sayısı	16

Örnek görüntüler aşağıda yer alan Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Örnek Görüntüler

Yanlılık Analizi

Tablo 16. Yanlılık Analizi Ölçütü

Soru	**Cevap**	**Yaklaşım**	**Yanlılık**
Ardalan ve bağlam bilgisi sunulmuş mudur?	**Evet**	**Olumlu**	**% 25**
İdeolojik kelime bulunmakta mıdır?	**Evet**	**Olumlu**	**% 25**
Fotoğraf veya videolarda detay verilmiş midir?	**Evet**	**Olumlu**	**% 25**
İlgili tarih aralığında İsrail protestolarını konu alan paylaşımların oranı kaçtır?	**% 40**	**Olumlu**	**% 25**

Anadolu Ajansı, paylaştığı 17 gönderiden 9'unda ardalan ve bağlam bilgisini vermiştir. Ayrıca İsrail protestolarını destekleyen 42 adet ideolojik kelime kullanmıştır. 16 gönderide İsrail protestoları hakkında detaylı görüntüler paylaşmıştır. Dolayısıyla üç madde için de AA'nın İsrail protestolarını olumladığı söylenebilir. Bu bağlamda AA'nın İsrail protestolarına % 40 oranında yer vermesi de gösterilere olumlu yaklaştığını ifade etmektedir. Tüm bunlar alt alta konulduğunda Anadolu Ajansı (AA)'nın % 100 oranında olumlu-yanlı şekilde İsrail protestolarını haberleştirdiği söylenebilir.

Elde edilen bulgular, haber ajanslarının birbirleriyle olan karşıt ve benzer taraflarını gösterecek şekilde tablolaştırılmıştır. Böylece, bütünsel bir yaklaşım sergilenerek daha anlamlı bir değerlendirme yapılabilecektir.

Tablo 17. Haber Ajanslarının İsrail Protestolarına Dair Haber Paylaşımlarının Karşılaştırması

Haber Ajansı	**Reuters**	**Associated Press (AP)**	**Agence France Presse (AFP)**	**Anadolu Ajansı**
İlgili Tarih Aralığındaki Gönderi Sayısı	**31**	**147**	**52**	**300**
İsrail Protestoları Hakkında Gönderi Sayısı	**7**	**17**	**2**	**119**
İsrail Protestolarını Konu Alan Paylaşımların Diğer Paylaşımlara Oranı	**% 22,5**	**% 11,5**	**% 4**	**% 40**

Çalışma kapsamında belirlenen tarih aralığında Reuters haber ajansının paylaştığı 31 gönderinin 7'si İsrail protestoları ile ilgilidir. Buna göre ilgili tarihte İsrail protestolarını konu alan paylaşımların diğer paylaşımlara oranı % 22,5'tir. Associated Press haber ajansının paylaştığı 147 gönderinin 17'si İsrail protestoları ile ilgilidir. Buna göre ilgili tarihte İsrail protestolarını konu alan paylaşımların diğer paylaşımlara oranı % 11,5'tir. Agence France Presse haber ajansının paylaştığı 52 gönderinin ise sadece 2'si İsrail protestoları ile ilgilidir. Buna göre ilgili tarihte İsrail protestolarını konu alan paylaşımların diğer paylaşımlara oranı % 4 bile değildir.

Aşağıda, çalışma kapsamında incelenen tüm haber ajanslarının yanlılık ölçütü uygulanarak elde edilen bulgular tek bir tabloda özetlenmiştir.

Tablo 18. Haber Ajanslarının İncelenen Paylaşım Verilerinin Karşılaştırması

	Reuters	**AP**	**AFP**	**AA**
İsrail Protestolarını Konu Alan Paylaşımların Oranı	**% 22,5**	**% 11,5**	**% 4**	**% 40**
İncelenen Gönderi Sayısı	**7**	**17**	**2**	**17**
Ardalan ve Bağlam Bilgisi Verilen Gönderi Sayısı	**0**	**0**	**0**	**9**
Gönderilerde Kullanılan İdeolojik Kelime Sayısı	**15**	**25**	**3**	**42**
İsrail Protestoları Hakkında Görüntü Paylaşılan Gönderi Sayısı	**0**	**0**	**0**	**16**

Yukarıdaki tabloya göre, uluslararası haber ajansları İsrail protestolarının ardalan ve bağlam bilgisini hiçbir gönderide vermemiştir. Benzer şekilde protestolar hakkında görüntü paylaşmamışlardır. Buradan yola çıkarak bu üç haber ajansının da İsrail protestolarını olumsuz bir şekilde haberleştirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim gönderilerde kullanılan ideolojik kelime seçimleri bunu tekit etmektedir.

Anadolu Ajansı ise İsrail protestoları hakkında paylaştığı 17 gönderinin 9'unda ardalan ve bağlam bilgisine yer vermiştir. Protestolar hakkında detaylı görüntüler paylaşmıştır. Bunları destekleyecek şekilde ideolojik kelimelere sıklıkla yer vermiştir. Bu bakımdan Anadolu Ajansı'nın İsrail protestolarını olumlu bir şekilde haberleştirdiği söylenebilir.

Bu bağlamda, haber ajanslarının İsrail protestoları hakkında hangi yönde bir yaklaşıma sahip oldukları ve yanlılık oranları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 19. Haber Ajanslarının İsrail Protestolarına Karşı Yaklaşımları

	Reuters	**Associated Press**	**Agence Presse**	**France**	**Anadolu Ajansı**
Yaklaşım	Olumsuz	Olumsuz	Olumsuz		Olumlu
Yanlılık	% 100	% 100	% 100		% 100

Çalışma kapsamında elde edilen bulguları ekonomi politik bağlamda değerlendirmek gerekir. Nitekim Amerika ve İngiltere, İsrail'e siyasi, ekonomik ve askerî destek vermektedir. Bu nedenle iki ülke de dünyaya yayılan bu protestoların durmasını istemektedir. Protestolar hakkında sadece iki (2) gönderi paylaşan AFP ise İsrail protestolarına adeta Fransız kalmıştır. AFP'nin bu yayın politikası, aslında hükümetin Filistin meselesindeki ihtiyatlı tutumuyla da ilgilidir. Nitekim Fransa Dışişleri Bakanı Stephane Sejourne, Gazze'ye insani yardım ulaştırılması için gerekirse İsrail'e yaptırım uygulanabileceğini açıklamıştır (Euronews, 2024). Benzer şekilde İsrail'in Refah'a kara harekâtı başlatması da Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından kınanmıştır (Anadolu Ajansı, 2024). Ayrıca, Fransa Cumhurbaşkanı Macron bir göstericiye cevaben "İsrail'i durduramıyorsak da en azından silah yardımı yapmıyoruz" demiştir. Bu bağlamda Reuters, AP ve AFP'nin İsrail protestolarını ülkelerinin çıkarlarına uygun şekilde, yani ekonomi politik bağlama sadık kalarak haberleştirdikleri söylenebilir.

Benzer şekilde, 7 Ekim 2023 tarihinden itibaren Türkiye Hamas'ın yanında olduğunu her platformda ifade etmektedir. Türkiye, İsrail'in Gazze'de sürdürdüğü sivil katliamlara karşı "soykırım" kelimesini kullanarak konuyu sürekli gündemde tutmaktadır. Buna uygun olarak Anadolu Ajansı'nın paylaşımlarında İsrail'in Gazze'de yaptığı sivil katliamlar vurgulanmış ve "soykırım" kelimesi öne çıkarılmıştır. Ayrıca, Anadolu Ajansı'nın ilgili tarih aralığında paylaştığı 300 gönderinin hemen hepsinin İsrail'in Gazze'ye saldırılarıyla ilgili olması ve üniversitelerdeki protestolar için 119 adet gönderi paylaşması, AA'nın İngilizce Instagram hesabını bu konuda ne kadar etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir.

6. Sonuç

Uluslararası haber ajansları, dünyanın her tarafına haber dağıtarak dünya kamuoyunu yönlendirme gücüne sahiptir. Günümüzde Instagram gibi sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla haber ajansları doğrudan son kullanıcıya ulaşma şansı yakalamıştır. İlgili haber ajanslarının takipçi sayılarına bakıldığında bu konuda başarılı oldukları da söylenebilir. Bu açıdan haber ajanslarının sosyal medya platformlarında yaptıkları paylaşımlar önem kazanmaktadır.

Çalışma kapsamında ABD'de başlayıp neredeyse tüm dünya üniversitelerine yayılan Filistin yanlısı İsrail protestoları hakkında Reuters, AP, AFP ve AA'nın Instagram hesaplarının paylaşımları Teun Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde Filistin yanlısı İsrail protestolarını uluslararası haber ajanslarının olumsuz-yanlı bir şekilde, Anadolu Ajansı'nın ise olumlu-yanlı bir şekilde haberleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ulaşılan sonuçlar literatür bağlamında değerlendirildiğinde haber ajanslarının İsrail protestolarını bağlı bulundukları ülkelerin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun şekilde haberleştirdikleri görülmektedir. Nitekim ABD İsrail'e para ve silah yardımı yapmakta, uluslararası siyasette İsrail'in çıkarlarıı koruyacak adımlar atmaktadır. Buna uygun olarak ABD'nin haber ajansı AP de Amerika'da başlayan İsrail protestolarını olumsuz-yanlı bir şekilde haberleştirerek ülkesinin çıkarlarına uygun bir yayıncılık ortaya koymaktadır. Benzer

şekilde İngiltere de İsrail'i maddi ve manevi olarak desteklemektedir. İngiltere merkezli Reuters haber ajansı da ülkesinin bu tavrına uygun düşecek şekilde İsrail protestolarını olumsuz-yanlı şekilde haberleştirmektedir. Fransa'nın İsrail' karşı tutumu ABD ve İngiltere kadar keskin değildir. Meseleye daha ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Fakat Gazze'de olanların tamamen karşısında da durmamaktadır. Bu nedenle gelişmelere tabiri caizse biraz Fransız kalmaktadır. Bu durum AFP'nin İsrail protestoları hakkında yaptığı haber sayısına da yansımaktadır. Nitekim AFP'nin konuyla ilgili yaptığı haber sayısı yalnızca iki (2) tanedir. Bu sayı uluslararası bir haber ajansı için çok düşüktür. Dolayısıyla AP ve Reuters kadar keskin olmasa da AFP de bağlı bulunduğu ülkesinin çıkarlarını yanıstacak şekilde İsrail protestolarını olumsuz-yanlı bir şekilde haberleştirdiği tespit edilmiştir.

Türkiye, İsrail'in Gazze'de işlediği ve soykırıma varan savaş suçları karşısında uluslararası platformda sesini en fazla çıkartan ülkedir. Gazze'de bir an evvel ateşkesin sağlanması için barış diplomasisi yürüten Türkiye BM kürsüsünden Filistinlilerin haklı mücadelesine destek vererek ABD ve Avrupa ülkelerinden çok farklı bir siyaset ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, Türkiye dış politikada Filistinlilerin hakkını savunan güçlü bir siyaset üretmektedir. Anadolu Ajansı da bağlı olduğu ülkenin çıkarlarına uygun düşecek şekilde İsrail protestolarını olumlu-yanlı şekilde haberleştirdiği görülmüştür.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer husus ise ister olumsuz olsun ister olumlu olsun, haber ajanslarının İsrail protestolarını yanlı bir şekilde sunmalarıdır. Hâlbuki liberal basın anlayışına göre medyanın doğru, nesnel ve tarafsız bilgi akışını sağlaması gerekmektedir. Buna göre dünyadaki haber akışını elinde bulunduran uluslararası haber ajanslarının ise bu noktada daha fazla sorumluluk almaları lazımdır. Fakat eleştirel medya kuramının vurguladığı gibi medya kuruluşları ekonomi-politik arka planlara bağlı şekilde yayıncılık faaliyetlerini sürdürmektedir. Haber ajansları da bir medya kuruluşu olduğu için bu ekonomi-politik arka plana sahiptir. Hatta özel medya kuruluşlarından farklı olarak doğrudan devlet gözetiminde oldukları için haber ajanslarının ekonomi-politik arka planı çok daha keskindir. Nitekim özellikle ulusal haber ajanslarının aynı zamanda birer "kamu diplomasisi aracı" olduğu söylenmektedir. Bununla beraber, uluslararası haber ajanslarının haber tekelleri kırılmadan ulusal haber ajanslarının tarafsız kalmalarını beklemek safdillik olur.

Eleştirel medya yaklaşımı çerçevesinde uluslararası haber ajanslarının dünya kamuoyunu nasıl yönlendirdikleri ve buna karşın ulusal haber ajanslarının nasıl bir yayıncılık anlayışı geliştirdiğini daha fazla örnek üzerinden tartışmak alana katkı sağlayacaktır. Bu hususta, diğer araştırmacılara haber ajanslarının mobil haber uygulamalarında paylaştıkları haberleri inceleyen bir çalışma yapmaları önerilebilir. Böylesi bir çalışma, burada ulaşılan sonuçların daha geniş bir zeminde ve kapsamlı bir şekilde tartışılmasına olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

aa.com.tr. (2025). Erişim adresi https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce

Akdoğan, İ., Yılmaz, Muzaffer M., Uğuş, M., Gerçekliğin Yeniden İnşası: rap-İsrail Normalleşmesinin Orta doğu Basınında Çerçevelenmesi, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 75-119, 2021. https://doi.org/10.26513/tocd.839533

Adıgüzel, Y. (2016). Medyanın Eleştirel Ekonomi Politiği: Avrupa'da Eleştirel Ekonomi Politik Yaklaşım (Golding ve Murdock, Garnham, Mattelart). B. Kılınç (Dü.), *Medyada Eleştirel Yaklaşımlar* içinde (s. 118-129). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

AFP. (2024). *Annual Report 2023.* AFP. (6 Temmuz 2024) Erişim adresi https://www.afp.com/sites/default/files/AFP%20Actualite/202405/pdf/afp_ar23_en_rvb.pdf

Akagu, J. I. (2020). Global News Agencıes: Economıc, Polıtıcal And Socıo-Cultural Implıcatıons Of Theır Negatıve Reportage Of Developıng Natıons Lıke Nıgerıa. *International Journal of International Relations, Media and Mass Communication Studies, 6* (2), s. 40-52. Erişim adresi https://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Global-News-Agencies.pdf

Anadolu Ajansı. (2024, Mayıs 11). Erişim adresi https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransa-israilin-refaha-kara-saldirisi-baslatmasini-kinadi/3216763

apnews.com (2025). Erişim adresi https://www.ap.org/about/our-story/

Bengi, S. H. (2011). Ülkelerin Bağımsızlık Mücadeleleri Ve Haber. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 35*(100), s. 449-478. https://doi.org/10.33419/aamd.639889

Britannica.com. (2025). Erişim adresi https://www.britannica.com/topic/Thomson-Reuters

Bülbül, A. R. (2000). *Uluslararası İletişim.* Konya.

Çetinkaya, A. (2019). Çevrimiçi Gazetelerin Instagram Üzerinden Haber Paylaşımı. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, 1*(2), s. 1-28. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/kritik/issue/49545/584747

Euronews. (2024, Nisan 9). Erişim adresi https://tr.euronews.com/2024/04/09/fransa-disisleri-bakani-gazzeye-yardim-ulastirilmasi-icin-israile-yaptirim-uygulanmasini-o

Gadimov, J. (2015). Uluslararası İletişim ve Reuters Haber Ajansı. *Sanat&ve&İletişim&Hakemli&Dergisi&*, s. 50-60.

Girgin, A. (2012). Associated Press (AP) Haber Ajansı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, s. 71-82. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/212658

Girgin, A. (2012). Uluslararası Haber Ajansları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 1*(12), s. 169-185. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22891/244951

Gönenç, Ö. (2000). *Agence France Presse ve Anadolu Ajansı'nın Karşılaştırılması.*(Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. Erişim adresi https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/34309.pdf

Gönenç, Ö. (2015). *Haber Ajansları.* İstanbul: Derin Yayınları.

Gündüz, U. (2007). *Türkiye'de Yerel Basın.* (S. Gezgin, Dü.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Herman, Edward S. ve Chomsky, Noam. Manufacturing Consent: The Political Economy of Mass Media. New York: Pantheon Books, 1988.

Kacharova, K. (2014). History and Modernity of "Agence France-Press". *European Scientific Journal, Vol. 2*, s. 116-119. Erişim adresi https://eujournal.org/index.php/esj/article/view/4795

Kulshmanov, K.; Ishanova, A. (2014). News Agencies İn The Era Of Globalization And New Challenges Of Reality. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, *5* (12), s. 48-53. Erişim adresi https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/4223

Martins, N. I. (2022). News Agengies and Global News Flow in the 21st Century. *Jurnal Multidisiplin Indonesia, 1* (2), s. 31-39.Erişim adresi https://rayyanjurnal.com/index.php/qistina/article/view/202

Mosco, V. (2009). *The Political Economy of Communication.* Londra: Sage.

Özçetin, B. (2019). *Kitle İletişim Kuramları: Kavramlar, Okullar, Modeller.* . İstanbul: İletişim Yayınları.

Robinson, Piers, "The CNN Effect: Can the News Media Drive Foreign Policy," Review of International Studies 25, no. 2 (1999): 302. Erişim adresi https://www.jstor.org/stable/20097596

Reuters Institute. (2023). *Reuters Institute Digital News Report 2023.*

Reutersagency.com. (2024, 6 7). Erişim adresi https://www.reutersagency.com/en/about/about-us/

Saliu, H. (2022). Rethinking Media Diplomacy and Public Diplomacy Towards a New Concept: Digital Media Diplomacy. *Online Journal Modelling the New Europe*, (39), 4-24. Erişim adresi https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4231624

Thompson, J. B. (2019). *Medya ve Modernite.* İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Tokgöz, O. (1981). *Temel Gazetecilik.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Uluslararası Af Örgütü. (2022). Protesto Hakkını Koru. Uluslararası Af Örgütü. 01 Şubat 2024 Erişim adresi https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Rapor/Amnesty_ProtectTheProtest_TR_web.pdf

United Nations Educational, Scintific and Cultural Organization. (1953). *News Agencies: Their Structure and Operation.* Paris.

We Ara Social. (2024, 1 31). *We Are Social*. 06 Ocak 2024 Erişim adresi https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024-5-billion-social-media-users/

Yaylagül, L. (2018). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar.* Ankara: Dipnot Yayınları.

Yaylagül, L. (2019). Eleştirel Ekonomi Politik Perspektiften Devlet ve Medya İlişkisi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2*(5), s. 134 - 152. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/649717

Yaylagül, L. (2022). Yandaş ve Muhalif Medyanın Ekonomi Politiği. D. Özonur içinde, *Anaakım Medya Alternatif Medya* (s. 119-140). İstanbul: Notabene Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Aydın İli Efeler İlçesi'nde 1993-2021 Yılları Arasında Arazi Örtüsü Değişimlerinin Coğrafi Analizi

Geographical Analysis of Land Cover Change Between 1993-2021 in Efeler Distıct of Aydın Province

Emre KELOĞLU[1] ve Kerime KARABACAK[2]

[1]*Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beşerî ve İktisadi Coğrafya Bölümü, Ankara, ekeloglu@ankara.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-4959-5012
[2]*Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara, kkarabacak@ankara.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-9679-855X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 04.12.2024
Kabul/Accepted: 28.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1596279

Anahtar Kelimeler
Arazi Örtüsü, Arazi Örtüsü Değişimi, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Uzaktan Algılama, Efeler.

ÖZ

Arazi örtüsü değişimi, bitki örtüsü, toprak örtüsü ve yerleşim örtüsü gibi farklı arazi örtülerinin fiziksel özelliklerindeki değişiklikleri ifade etmekte olup, bu değişimler genellikle kentleşme, yeni tarım alanlarının açılması ve ormanların tahribi gibi antropojenik faaliyetler ve doğal süreçler sonucunda gerçekleşmektedir. Sosyoekonomik faaliyetler sonucunda kontrolsüz şekilde gerçekleşen arazi örtüsü değişimleri, yerel, bölgesel ve küresel ölçekte olumsuz çevresel etkiler yaratmaktadır. Bu çalışmada, Aydın İli Efeler İlçesi'nin 1993 ve 2021 yıllarına ait arazi örtüsü değişimleri, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) teknikleri kullanılarak analiz edilmiş ve bu değişimlerin boyutları ile nedenleri coğrafi perspektif ile incelenmiştir. Belirlenen altı arazi örtüsü sınıfı arasında yapılan karşılaştırmalar sonucunda; yerleşim alanlarının %85,2 ve diğer alanların %19 oranında arttığı tespit edilmiştir. Buna karşın, tarım alanları %7, ormanlar %4, mera alanları %30,1 ve zeytinlikler %2 oranında azalmıştır. Efeler ilçesindeki arazi örtüsü değişimlerinin ana nedenleri ise kentleşme, yeni tarım alanlarının açılması, ormanların tahrip edilmesi ve maden sahalarının oluşturulması olarak belirlenmiştir. Bu süreçte, verimli tarım topraklarının kentleşme nedeniyle kaybedildiği ve ormanların ise yerleşim ve tarım alanlarının baskısı altında olduğu tespit edilmiştir.

Keywords
Land Cover, Land Cover Change, Geographical Information Systems, Remote Sensing, Efeler.

ABSTRACT

Land cover change refers to alterations in the physical characteristics of various land covers such as vegetation, soil, and settlement patterns. These changes typically arise from anthropogenic activities like urbanization, expansion of agricultural areas, and deforestation, as well as natural processes. Uncontrolled land cover changes due to socioeconomic activities lead to adverse environmental impacts at local, regional, and global scales. This study examines the land cover changes in Efeler District of Aydın Province between 1993 and 2021 using Geographic Information Systems (GIS) and Remote Sensing (RS) techniques to analyze their dimensions and underlying causes from a geographical perspective. Comparisons among six identified land cover classes reveal that urban areas increased by 85.2% and other areas by 19%. In contrast, agricultural lands decreased by 7%, forests by 4%, grasslands by 30.1%, and olive groves by 2%. The primary drivers of land cover changes in Efeler District are identified as urbanization, expansion of agricultural areas, deforestation, and establishment of mining areas. During this process, it is noted that productive agricultural lands are lost due to urbanization, while forests are pressured by urban and agricultural encroachment.

Atıf/Citation: Keloğlu, E. ve Karabacak, K. (2025). Aydın İli Efeler İlçesinde 1993-2021 Yılları Arasında Arazi Örtüsü Değişimlerinin Coğrafi Analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 755-772.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Emre KELOĞLU, ekeloglu@ankara.edu.tr

*****Bu makale "1993-2021 Yılları Arasında Efeler İlçesi (Aydın) Arazi Örtüsü Değişimi" adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

İnsan-çevre etkileşiminin gerçekleştiği ortam olan arazinin yüzeyini kaplayan toprak örtüsü, bitki örtüsü ve su yüzeyleri gibi doğal unsurlar ile yerleşim alanları, sanayi bölgeleri ve ulaşım ağları gibi yapay unsurları tanımlayan arazi örtüsü (Lambin ve Geist, 2006:4; Verheye, 2006:49), belirli bir zaman aralığında sosyoekonomik ve doğal süreçlerin etkisiyle değişiklik göstermektedir (Lambin ve Geist, 2006:4). Sınırlı bir kaynak olmasına rağmen, artan nüfus ve gelişen ekonomik ve teknolojik kapasite nedeniyle, arazi hızlı değişimlere uğramaktadır (Vadrevu, Gutman ve Heinimann, 2019:1099; Yomralıoğlu, 2019).

Arazi örtüsü değişimlerinin başlıca nedenleri arasında nüfus artışı, kentleşme, yeni tarım alanlarının oluşturulması, ormansızlaşma, ulaşım ağlarının gelişmesi, enerji ve madencilik faaliyetleri ile iklim değişikliği gibi sosyoekonomik ve ekolojik faktörler bulunmaktadır (Hansen vd., 2022:2; Geist vd 2006:45; Lambin vd., 2001:262, FAO,2000). Bu faktörler arasında, en etkili olanı, şüphesiz nüfus artışıyla birlikte kentlerin büyümesidir (Bayar, 2018:199; Gao ve O'Neill, 2019:458). Dünya kara yüzeyinin yaklaşık %2'sinin kentlerle kaplı olmasına (Liu vd., 2014:765) karşılık, dünya nüfusunun yaklaşık %57'sinin kentlerde yaşıyor olması (BM, 2019:43), kentlerin arazi örtüsü değişimlerinde ne kadar dinamik bir etken olduğunu açıkça göstermektedir (Chen, 2007:4; Verheye, 2006:60).

Tarımsal faaliyetler, gıda üretiminin yanı sıra, sanayi için hammadde sağlamanın, istihdam yaratmanın ve ihracat yoluyla ulusal gelir oluşturmanın önemli bir bileşenidir (Bayar, 2018:192). Ancak tarımsal faaliyetler ile arazi örtüsü değişimleri arasında domino etkisi yaratan bir süreçten bahsedilebilir. Örneğin, kentlerin büyümesi sonucunda tarım alanlarının dönüşüme uğraması, yeni tarım alanlarına olan ihtiyacı artırmakta, bu da ormanların veya meraların tahrip edilerek yeni tarım alanlarının açılmasına yol açmaktadır (Sönmez, 2012:56).

Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması gibi uluslararası düzeyde önemine vurgu yapılan ormansızlaşma, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin başlıca etkenlerinden biri olarak kabul edilmekte (Ayva, Dutucu ve Ustaoğlu, 2023:49; Turner vd., 2007:20667) ve bu nedenle arazi örtüsü değişimleri üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Kentlerle birlikte gelişen ulaşım ağları, arazi örtüsü üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak değişime neden olan faktörlerden biridir (Adıgüzel vd, 2015:31, Akseki ve Meşhur, 2013:166). Örneğin 2004 yılında Efeler ilçesinde inşa edilen Aydın Çevreyolu, önemli miktarda (834.390 m2) tarım arazisini doğrudan dönüştürmüştür. Özellikle yerleşme ve sanayi alanlarının ulaşım aksları boyunca mekânsal gelişim gösterme eğiliminde olması (Adıgüzel vd, 2015:31) ise dolaylı yoldan ulaşımın arazi örtüsü değişimi üzerindeki etkisini göstermektedir.

Arazi örtüsü değişimini etkileyen bir diğer faktör ise maden sahalarıdır. Maden sahaları genellikle bitki ve toprak örtüsünün yok edilmesi, su kaynaklarının ve havanın kirletilmesi ve ekolojik dengenin bozulmasına, dolayısıyla arazi örtüsünün değişimine neden olmaktadır (Dikmen ve Gül, 2015; Gbedzi vd., 2022:1).

İklim değişikliğinin arazi örtüsü değişimi üzerinde hem neden hem de sonuç olarak etkisi bulunmaktadır (Dale, 1997:760). Kentleşme, nüfus artışı, yüksek karbondioksit salınımı ve ormansızlaşma gibi insan faaliyetleri iklimi etkilerken; iklim değişikliği sonucunda yüksek sıcaklıklar ve öngörülemeyen yağışlar nedeniyle arazi örtüsü değişmektedir (Thapa, 2021). Bu faktörlerin yanı sıra, büyük ölçekli enerji santralleri de arazi örtüsü değişimlerine yol açmaktadır.

Yerel, bölgesel ve küresel ölçekte önemli çevresel, fiziksel ve sosyoekonomik sonuçları bulunan ve sürdürülebilir arazi kullanımı açısından tehdit oluşturan kontrolsüz arazi örtüsü değişimleri, su kaynaklarının kirlenmesine, biyoçeşitliliğin azalmasına, iklim değişikliklerine, yüksek karbon salınımına, doğal kaynakların hızla tükenmesine, çarpık kentleşmeye ve göç gibi sorunlara sebep olmaktadır (Karabacak, 2020:160; Arowolo ve Deng, 2018:248; AÇA, 2016:25; Aydın, 2015:52; Borsboom-Van Beurden, Bakema ve Tijbosch, 2007:292). Bu değişimler ayrıca potansiyel olarak tarımsal üretimi ve gıda güvenliğini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Gao ve O'Neill, 2019:458).

Arazi örtüsü değişimlerinin etkili bir şekilde gözlemlenmesi ve analiz edilmesi, artan nüfus taleplerinin karşılanması, sınırlı kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve sürdürülebilir arazi kullanımı için kritik öneme sahiptir (Singh vd., 2021:346). Bu amaçla, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Avrupa Çevre Ajansı (AÇA), Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA), Birleşmiş Milletler (BM) Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) gibi ulusal ve uluslararası kuruluşlar, küresel ve bölgesel arazi örtüsü değişimlerini izlemek ve analiz etmek için çeşitli programlar yürütmektedirler.

Bilimsel literatürde yapılan çalışmalar, arazi örtüsü değişimlerinin çeşitli etkilerini ortaya koymuştur. Örneğin, Sterling vd. (2013), arazi örtüsü değişimlerinin küresel ölçekte karasal buharlaşmayı %5 azalttığını bulmuşlardır. Smith ve Alexander (2018), arazi örtüsü değişimlerinin yoğun olduğu bölgelerde sel riskinin arttığını ve tarım arazilerinin erozyona uğradığını belirtmişlerdir. Kızılelma vd. (2013), Niğde şehrinin 2000-2011 yılları arasında 2,5 kat büyüdüğünü tespit etmişlerdir. Arslan ve Örücü (2019), Bodrum ilçesinde 1990-2018 yılları arasında nüfus artışı, kentsel alan genişlemesi, ikincil konutlar, turizm ve madencilik faaliyetlerinin artışıyla birlikte tarım alanlarının 4210 hektar azaldığını gözlemlemişlerdir. Sönmez (2012), Adana şehrinin genişlemesiyle verimli tarım arazilerinin kentsel alanlara dönüştüğünü ve ormansızlaşmanın arttığını belirtmiştir. Keloğlu ve Bayar (2022), Efeler ilçesinde gelecekte arazi örtüsü sınıflarının çatışma alanında kalma olasılığını %48,84 olarak tahmin etmişlerdir. Rangel-Peraza vd. (2024), Meksika'nın Sinola kentinde 1993-2017 yılları arasında tarım alanlarının genişlemesi nedeniyle arazi yüzey sıcaklığının arttığını tespit etmişlerdir. Grieco vd. (2024), Gana'nın Jomoro bölgesindeki arazi örtüsü değişimleri sonucunda meydana gelen ormansızlaşma nedeniyle karbon stoklarının önemli düzeyde azaldığını belirlemişlerdir. Shapero vd. (2022) ise ABD'nin Santa Barbara bölgesinde1984-2019 yılları arasında meraların %13'ünün üzüm bağlarına dönüştürüldüğünü ve bu alanlarda otlatma faaliyetlerinin %69 oranında azaldığını belirlemişlerdir.

Bu çalışmada, Aydın ilinin Efeler ilçesinde 1993-2021 yılları arasında meydana gelen arazi örtüsü değişimlerini zamansal ve mekânsal olarak inceleyerek, nedenlerini belirlemek ve coğrafi etkilerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Efeler ilçesi, tarımsal üretim potansiyeli yüksek olan verimli tarım alanları, geniş zeytinlikler ve ormanlarla birlikte, gelişmiş kent ve sanayi bölgelerine sahiptir. Ancak Türkiye'nin önemli tarımsal bölgelerinden biri olmasına rağmen, kontrolsüz arazi örtüsü değişimleri nedeniyle verimli tarım toprakları kaybedilmektedir. Özellikle kentleşme sürecinin verimli tarım alanlarının ve ormanların azalmasına yol açması, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Araştırma sonuçları, arazi örtüsü değişimlerinin itici güçlerinin anlaşılması ve sürdürülebilirlik açısından olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Materyal ve Metot

Ege Bölgesi'nin Kıyı Ege Bölümü'nde yer alan ve Aydın ilinin merkez ilçesi konumundaki Efeler ilçesinin kuzeyinde İzmir iline bağlı Tire ve Ödemiş ilçeleri, güneyinde Aydın iline bağlı Çine, batısında Koçarlı ve İncirliova, doğusunda ise Köşk ve Yenipazar ilçeleri yer almaktadır (Şekil 1).

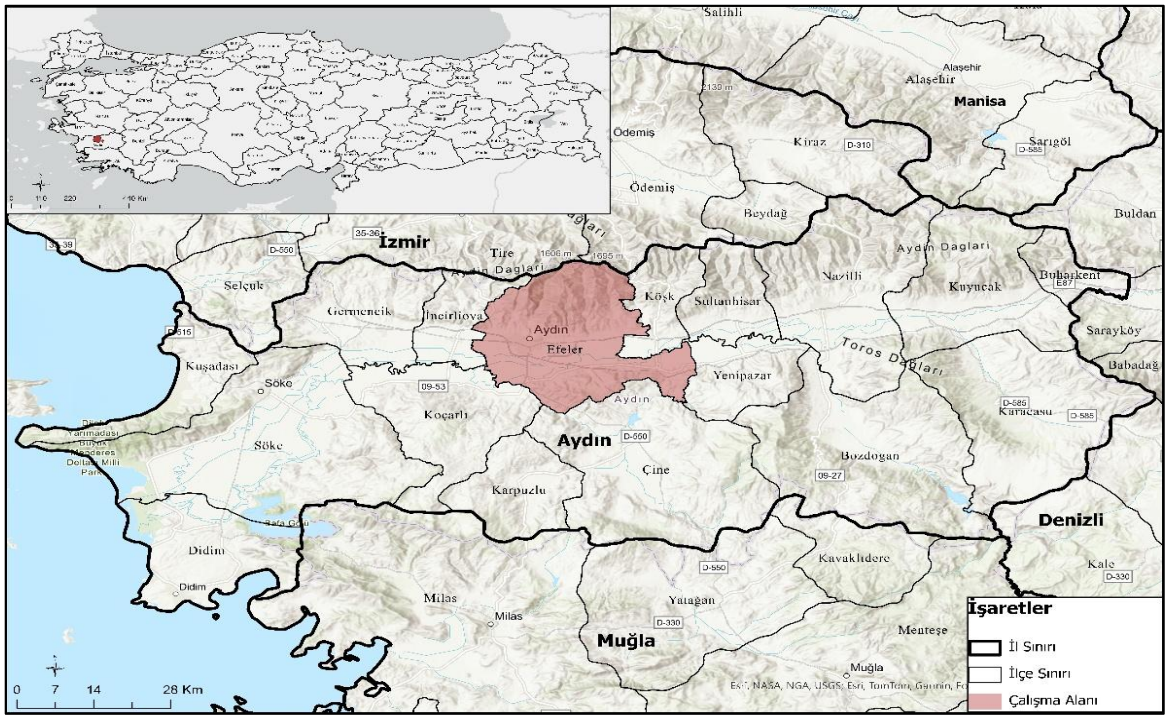

Şekil 1. Çalışma alanının yeri ve sınırları

Eski adıyla 'Aydın Merkez' ilçesi olan ve 2012 yılında 6360 sayılı yasa ile 'Efeler' adını alan ilçede, 83 adet mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerin 29 tanesi Aydın şehir alanını da kapsayan kentsel mahallelerden oluşmaktadır. Kalan 54 mahalle ise kırsal özelliktedir. Nüfusun çoğunluğunun kentsel mahallelerde yoğunlaştığı ilçede, ekonomik olarak tarım ve sanayi faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.

Çalışmanın ana materyalini Efeler ilçesinin 1993 ve 2021 yıllarına ait arazi örtüsü sınıfları oluşturmaktadır. Bu sınıflar, 2018 yılına ait Şehir Atlası (Urban Atlas) vektör verisinin CBS ortamında 1993 ve 2021 yıllarına ait ortofotolar üzerinden güncellenmesiyle oluşturulmuştur. Şehir Atlası, tüm Avrupa ve Türkiye'nin de dahil olduğu alanlar için validasyonu tamamlanmış, güvenilir ve karşılaştırılabilir (Ekinci, 2017:11) arazi örtüsü verisi sunması nedeniyle tercih edilmiştir.

Çalışmada kullanılan diğer materyaller ise;

-Harita Genel Müdürlüğü'nden (HGM) temin edilen 1993 ve 2021 yıllarına ait ortofotolar,
-HGM'den temin edilen il, ilçe ve mahalle idari sınırları vektör verileri,
-T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan toprak vektör verisi,
-https://asf.alaska.edu/ sitesinden sayısal yükseklik modeli (DEM) raster verisi,
-Open Street Map'ten (OSM) yol vektör verisi,
-Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilen nüfus verilerinden oluşmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Materyallerin kullanım amaçları ve veri kaynakları

Veri Türü	Veri	Kullanım amacı	Veri kaynağı
Raster veri	1993 yılı ortofotosu	Arazi örtüsü vektör verisini güncelleme	HGM
	2021 yılı ortofotosu	Arazi örtüsü vektör verisini güncelleme	HGM
	DEM	Fiziki coğrafya faktörlerini belirleme	https://asf.alaska.edu/
Vektör veri	Urban Atlas 2018 arazi kullanımı verisi	Arazi örtüsü değişimi analizi	https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas
	CORINE arazi kullanımı verisi	Arazi örtüsü değişimi analizi	https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover
	Toprak grupları verisi	Fiziki coğrafya faktörlerini belirleme	T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı
	Yol verisi	Beşerî coğrafya faktörlerini belirleme	Open Street Map
	İl, ilçe ve mahalle verisi	Mahalle bazında arazi örtüsü değişimleri analizi	HGM
Tablo veri	Nüfus	Beşerî coğrafya faktörlerini belirleme	TÜİK

Çalışma kapsamında belirlenen arazi örtüsü sınıfları;

-**Yerleşme alanı:** Barınma ve sosyoekonomik faaliyet alanlarını,

-**Tarım alanı:** Tarımsal üretim faaliyet alanlarını (zeytinlikler hariç),

-**Orman alanı:** Doğal bitki örtüsünü,

-**Mera alanı:** Mera ve otlak alanlarını,

-**Zeytinlik alanı:** Zeytinlik alanlarını,

-**Diğer alanlar:** Su yüzeyleri, ulaşım ağları, askeri alanlar, bataklıklar ve kullanılmayan çıplak alanları ifade etmektedir.

Çalışmanın yöntemi 'sayısallaştırma' ve 'değişim analizleri' olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Sayısallaştırma aşamasında; Şehir Atlası verisinin tarihi ile çalışmadaki tarihlerin farklı olması nedeniyle, HGM ortofotolarından yararlanılarak, ArcGIS yazılımında editleme işlemi ile arazi örtüsü sınırları, metre altı çözünürlükte hassas düzeyde yeniden düzenlenmiştir. Böylelikle 1993 ve 2021 yıllarının arazi örtüsü envanterleri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Şehir Atlası veri tabanında zeytinlik alanlarının yer almamasından dolayı, CORİNE arazi kullanımı verisindeki zeytinlik alanları, Şehir Atlası verisine dahil edilmiştir.

Değişim analizleri aşamasında; arazi örtüsü, QGis yazılımında Intersection (Kesişim) aracı ile mahalle sınırlarına göre kesilmiş ve alanları '$area' komutu kullanılarak yeniden hesaplanmış ve böylece her iki farklı

dönemdeki arazi örtüsü sınıfları, mahalle bazında alansal olarak ortaya çıkarılmıştır.

Arazi örtüsü değişimleri üzerinde çevre ve insan etkisi, coğrafi perspektifle ele alınarak fiziki ve beşerî faktörler olarak incelenmiştir. Fiziki coğrafya faktörlerinin belirlenmesi için, https://asf.alaska.edu/ sitesinden temin edilen 12m çözünürlüklü sayısal yükseklik modeli (DEM) raster verisi ile ArcGIS yazılımında üretilen yükseklik ve eğimin arazi örtüleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan temin edilen 1/25.000 ölçekli toprak vektör verisi ile arazi örtüsü değişimlerinin, toprak grupları ve arazi kullanım kabiliyet sınıfları üzerinde hangi yönde geliştiği ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle arazi örtüsü değişimlerinin verimli tarım toprakları üzerindeki etkisi belirlenmiştir.

Arazi örtüsü değişimlerini etkileyen beşerî faktörlerin belirlenmesi için, TÜİK'ten temin edilen nüfus istatistikleri ile nüfus ile kentsel yayılma arasındaki ilişki, ArcGIS yazılımında mahalle bazında incelenmiştir. OSM yol verisi ise kentin gelişim güzergahları üzerinden değerlendirilerek, ulaşımın arazi örtüsü değişimleri üzerindeki etkisi incelenmiştir (Şekil 2).

İlçe bazında istihdam, iş gücü kolları, iç ve dış ticaret istatistikleri gibi diğer beşerî ve ekonomik faktörlerin istatistiklerine ulaşılamamasından dolayı çalışmaya dahil edilememiştir. İlçe bazında ilgili verilerin elde edilebilir olmaması, bu faktörlerin analizini sınırlandırmıştır. Ayrıca Şehir Atlası veri setinde zeytinlik alanları sınıfının bulunmamasının, bu alanlarla ilgili analiz ve bulguları sınırlandıracağı göz önüne alınarak, CORINE veri setinde yer alan zeytinlik alanları kullanılmıştır ve kısıtlılık giderilmiştir.

Şekil 2. Yöntem şeması

3. Bulgular

3.1. Efeler İlçesinde Arazi Örtüsü Değişimlerini Etkileyen Fiziki ve Beşerî Coğrafya Faktörleri

İlçenin kuzey bölgesinde Aydın Dağları, güneyinde Menteşe Dağları'nın uzantıları, orta kısmında ise Büyük Menderes Nehri ile birlikte doğu-batı yönünde uzanan Büyük Menderes Ovası yer almaktadır (Şekil 3). İlçedeki arazi örtüsünün mekânsal dağılışını büyük ölçüde topografya şekillendirmektedir. Aydın Dağları'nın eteklerinde kurulan kent, kuzeydeki eğimli araziler nedeniyle, az eğimin olduğu Büyük Menderes Ovası üzerinde güney, doğu ve batı yönünde yayılma göstermektedir. Eğimin fazla olduğu bölgelerde ise büyük ölçüde orman alanları, zeytinlikler, çıplak araziler ve maden sahaları dağılış göstermektedir. Topografik yapısı nedeniyle Akdeniz ikliminin iç kesimlere kadar etkili olduğu ilçede, Büyük Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar, 150 m yükseltiye kadar ilçenin orta kısmındaki tarım alanların dağılışında etkili olmaktadır. İlçenin kuzey ve güneyindeki dağ yamaçları, 150-500 m yükselti aralığında uzanan zeytinliklerin dağılış gösterdiği alanlardır. 500 m yükseltiden sonra ise ağırlıklı olarak orman alanları dağılış göstermektedir.

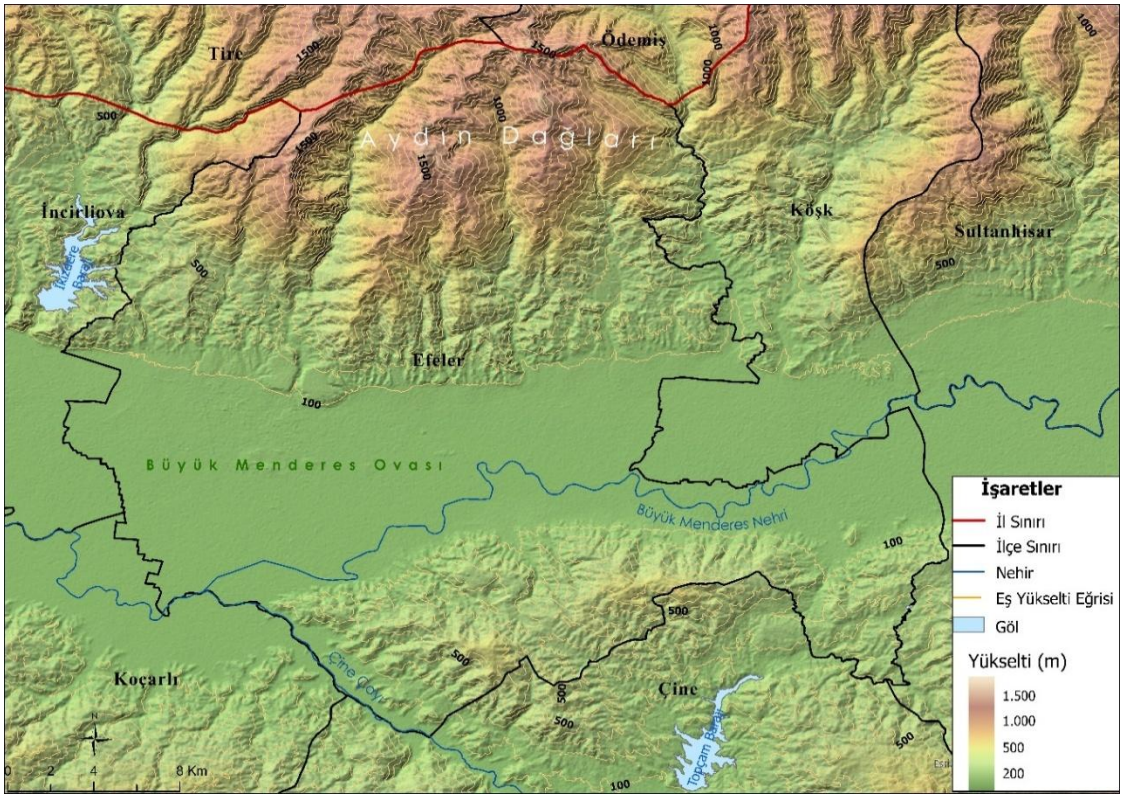

Şekil 3. Efeler ilçesi ve çevresinin fiziki haritası
Kaynak: https://asf.alaska.edu

Arazi kullanım kabiliyeti sınıflarına göre ilçede ilk dört sınıf topraklar 226,5 km² (%36,1) alan kaplamaktadır. İlk dört sınıf topraklar arasında en geniş yayılıma sahip olan I. sınıf topraklar, 70 km² (%11,2) ile ilçedeki en verimli ve tarımsal faaliyetler için en elverişli alanları oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. İlçenin arazi kullanım kabiliyeti (AKK) sınıfları dağılımı

AKK (Sınıf)	**Alan (km²)**	**%**
I	70	11
II	65	10.3
III	62	9.8
IV	37	6
VI	117	18.5
VII	257	40.7
VIII	9	1.5
Diğer	14	2.2
Toplam	**631**	

İlk dört sınıf topraklar, Büyük Menderes Ovası boyunca ve ilçenin güneyinde Çine Çayı'nın çevresinde dağılış göstermektedir. Bu bölgeler, ilçedeki tarımsal üretimin en önemli alanlarını oluşturmaktadır. Aydın şehri, büyük ölçüde 1. ve 2. sınıf topraklar üzerinde konumlanmış olup, şehrin genişleme alanları da aynı şekilde verimli tarım toprakları üzerinde şekillenmektedir (Şekil 4).

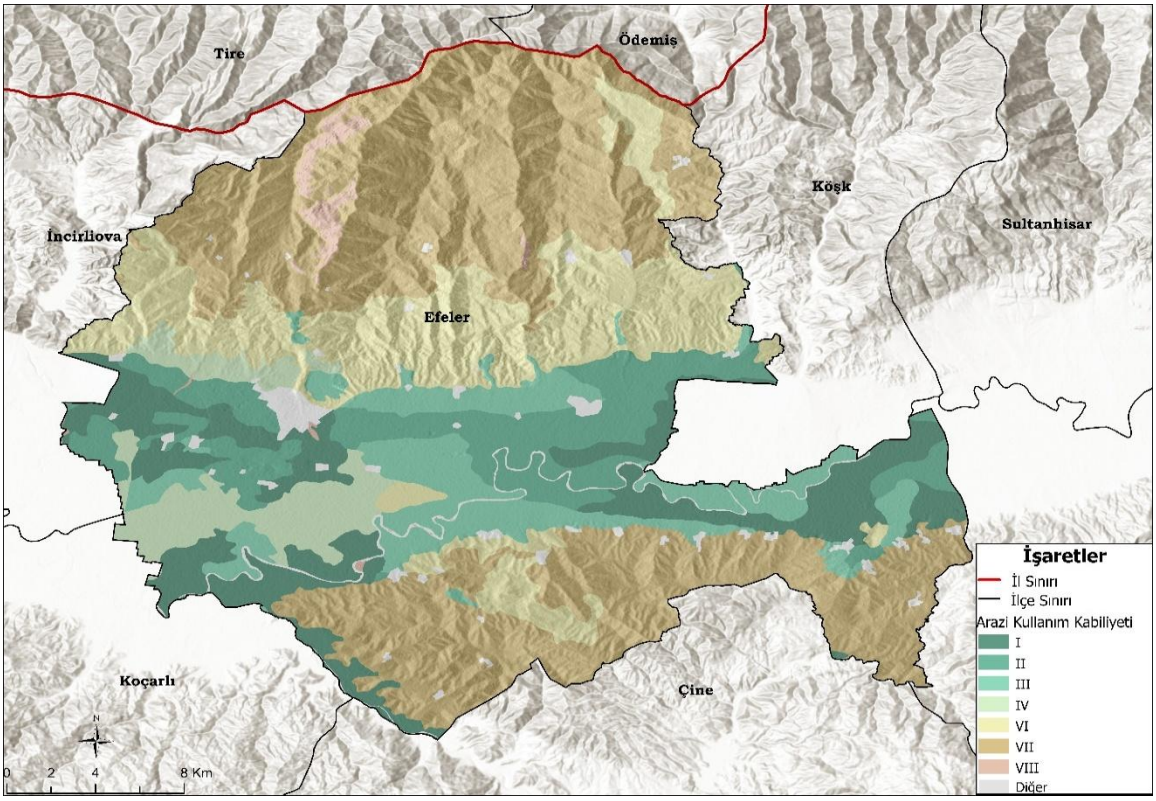

Şekil 4. Efeler ilçesi arazi kullanım kabiliyeti sınıfları
Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı

1927'deki ilk nüfus sayımına göre Aydın Merkez (Efeler) ilçesinin nüfusu 70,307 kişi olarak kaydedilmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1950'li yıllardan itibaren nüfus hızlı bir artış göstermiştir. İlk kez 1985 yılında kentsel nüfus, kırsal nüfusu geçmiştir. 2000'li yıllarda devam eden nüfus artışı, 2019 yılında 293.816 kişiye ulaşmış, 2020 yılında 292.716 kişiye gerilemiştir. Buna karşın 2021 yılında nüfus tekrar artışa geçerek 300.225'e yükselmiştir. Bu süreçte kırsal nüfusun azalmasına karşılık kentsel nüfusun artması, kırdan kente göç olgusunun belirginliğini yansıtmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ilçede kurulan OSB'ler ve üniversite sayesinde istihdam ve eğitim olanaklarının artması, kentsel nüfusun artışında etkili olmuştur. Nitekim 1985-1990 yılları arasında gerçekleşen genel nüfus azalışının tersine dönerek artışa geçmesinin ve kentsel nüfusun kırsal nüfusu ilk defa geçmesinin 1990'lı yıllara denk gelmesi, bu gelişmelerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Fotoğraf 1, Şekil 5).

Fotoğraf 1. ASTİM OSB (güney yönünde)

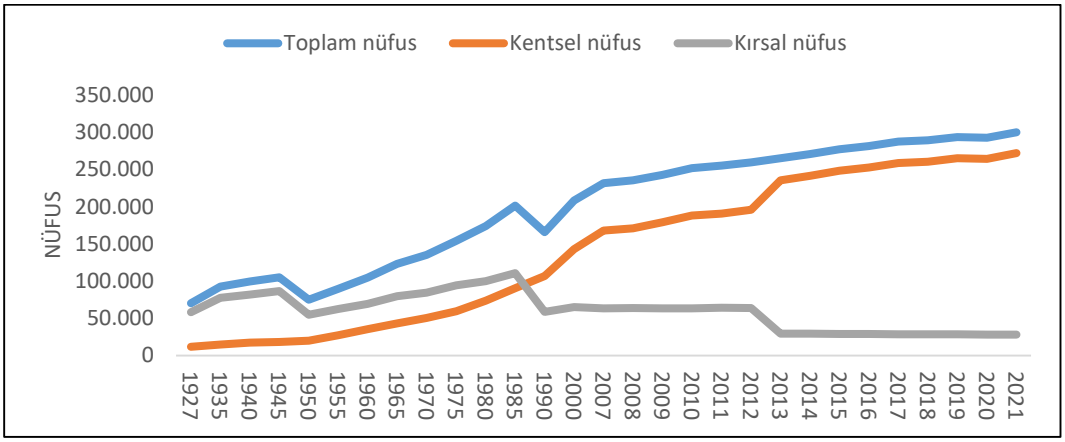

Şekil 5. 1927-2021 genel nüfus sayımlarına göre Efeler ilçesinin nüfusu
Kaynak: TÜİK

İlçe nüfusunun büyük bir bölümü, Aydın şehir alanını kapsayan merkezi mahallelerde yoğunlaşmıştır. Ancak merkez dışında yer almasına rağmen Umurlu mahallesi, Aydın OSB'nin burada yer almasından dolayı ilçenin en kalabalık mahalleleri arasında yer almaktadır. Buna karşılık ilçenin diğer mahalleleri az nüfuslu ve kırsal özellik göstermektedir (Şekil 6).

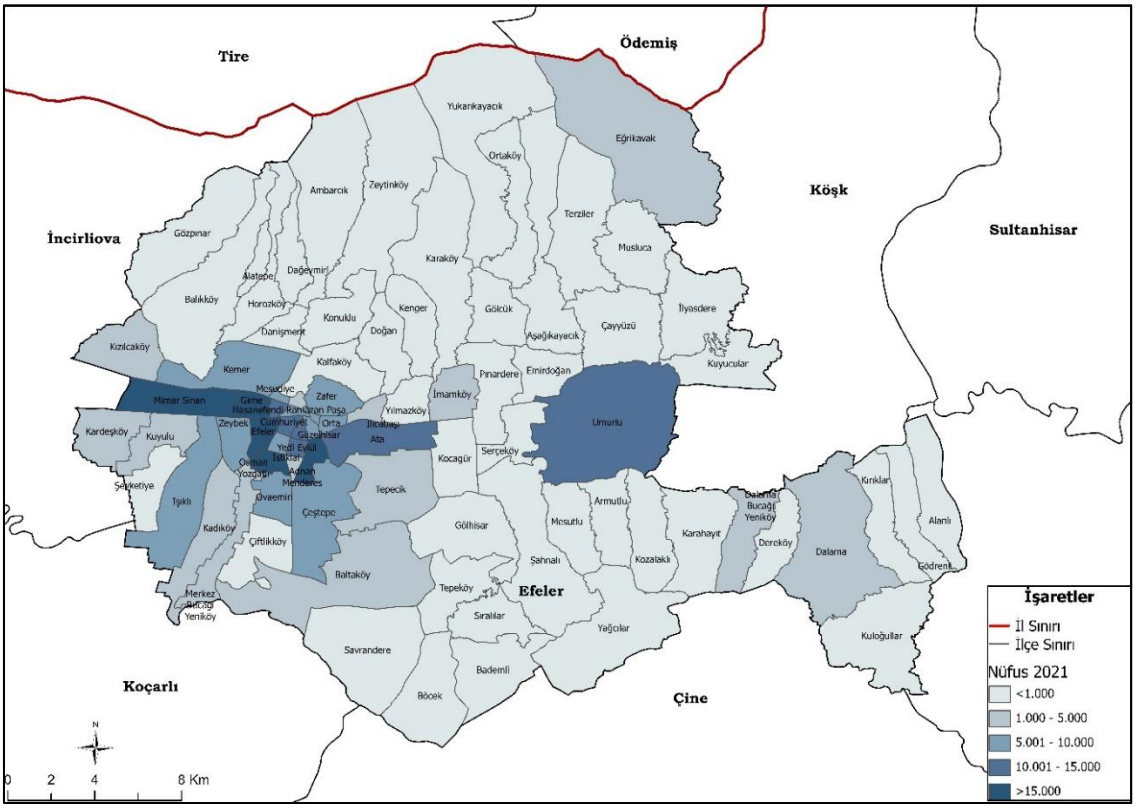

Şekil 6. Efeler ilçesi 2021 yılı nüfus haritası
Kaynak: TÜİK

Arazi örtüsü değişimlerinde belirleyici unsurlardan biri olan ulaşım ağı, Aydın şehrinin mekânsal gelişiminde belirleyici unsurlardan biridir. Ulaşım ağı, arazi örtüsünü hem doğrudan dönüştürmekte hem de çevresinde gelişen şehirleşme ve sanayileşme ile dolaylı yoldan etkilemektedir. İlçenin ana gelişim yönleri ise doğuda Denizli-Aydın Otoyolu ve Denizli Bulvarı, güneyde Aydın-Çine Yolu ve batıda İzmir Bulvarı akslarıdır (Şekil 7, Fotoğraf 2).

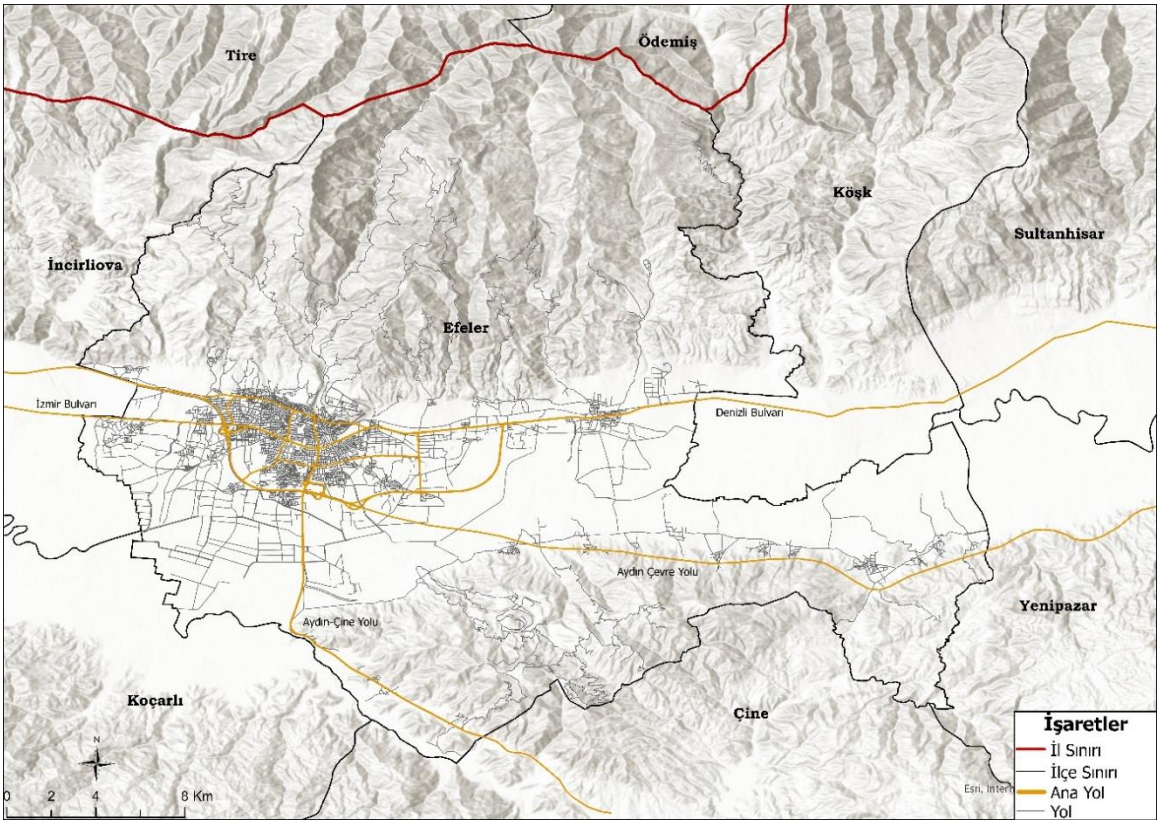

Şekil 7. Efeler ilçesi ulaşım ağı
Kaynak: Open Street Map

Fotoğraf 2. Muğla Bulvarı (güney yönünde)
Kaynak: E. Şanlıtürk arşivi

3.2. Efeler İlçesi'nde 1993-2021 Yılları Arasında Arazi Örtüsü Değişimi

Efeler ilçesinin 1993 ve 2021 yılları arasındaki mahalle bazlı arazi örtüsü değişimleri, ilçe arazisinin oldukça dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve arazi örtüsü sınıfları arasında önemli dönüşümler yaşandığını

göstermektedir (Şekil 8). Bu dönemde, özellikle yerleşim alanlarında ve diğer arazi kategorilerinde belirgin artışlar meydana gelmiştir. Yerleşim alanlarında 21,3 km² (%85,2) ve diğer alanlarda 5,7 km² (%19) artış görülürken; tarım alanları 11,2 km² (%7), orman alanları 7,2 km² (%4), mera alanları 5,3 km² (%30) ve zeytinlik alanları 4 km² (%2) oranında azalmıştır (Tablo 3). Genel olarak, ilçede arazi kullanımındaki bu değişimler, kentleşme ve ekonomik faaliyetlerin etkisiyle doğal ve tarımsal alanların azaldığını, buna karşılık yerleşim ve diğer yapay alanların genişlediğini ortaya koymaktadır.

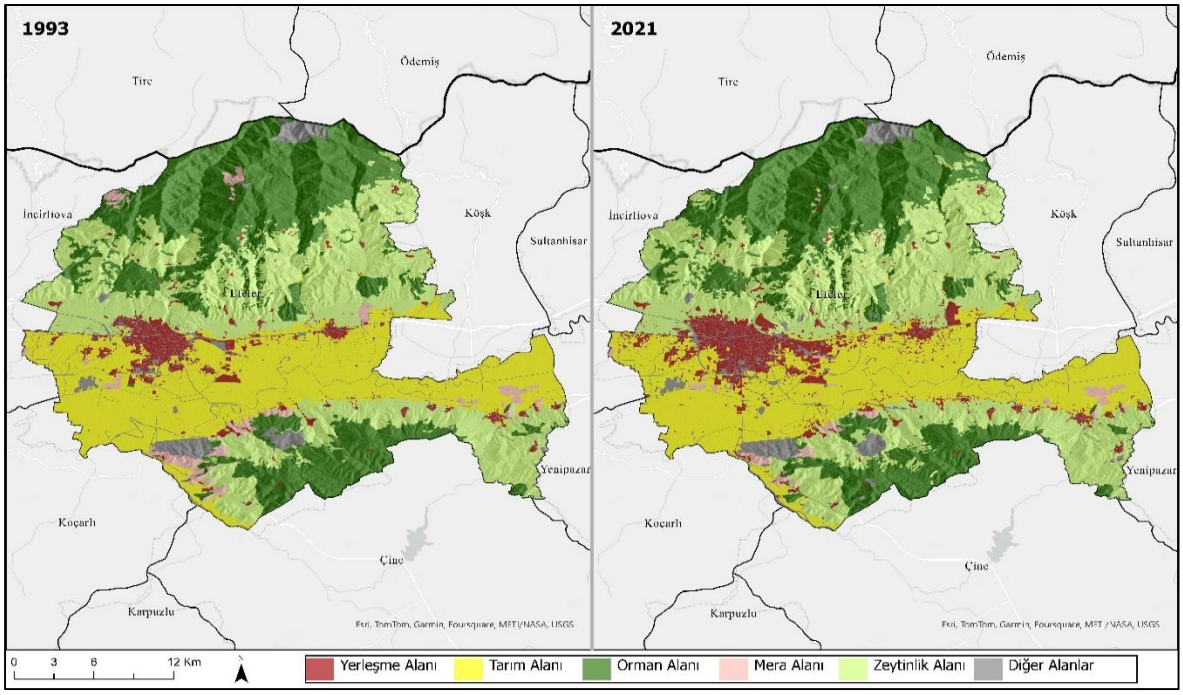

Şekil 8. Efeler ilçesi 1993 ve 2021 arazi örtüsü haritaları

Tablo 3. 1993 – 2021 yılları arasında arazi örtüsü değişimi

Arazi Örtüsü	**1993 Yılı (km²)**	**2021 Yılı (km²)**	**Değişim (%)**
Yerleşme Alanı	25	46,3	85,2
Tarım Alanı	160,5	149,3	-7
Orman Alanı	181,2	174	-4
Mera Alanı	17,6	12,3	-30,1
Zeytinlik Alanı	207,7	203,8	-2
Diğer Alanlar	32	38,3	19

Yerleşme alanlarındaki değişimler toplu konut ve sanayi sitesi gibi büyük ölçekli yapılaşmanın yanı sıra bireysel yapılaşma şeklinde de olmaktadır. Özellikle ilçe merkez mahalleleri ve Umurlu Mahallesi, diğer mahallelere göre daha büyük ölçekli mekânsal büyüme ve kentsel yayılma süreçlerine maruz kalmıştır. Bu değişimlerin, ağırlıklı olarak doğu, batı ve güney yönlerindeki ulaşım aksları boyunca yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Sanayileşme faaliyetleri, kentsel yayılmayı artırarak arazide önemli dönüşümlere neden olmuştur. Yerleşme alanlarındaki en büyük artış, 2,05 km² (%56,41) ile Aydın Organize Sanayi Bölgesi'nin (OSB) bulunduğu Umurlu Mahallesi'nde kaydedilmiştir. İkinci büyük artış, Aydın ASTİM OSB'nin yer aldığı Ata Mahallesi'nde 1,8 km² (%56,51) olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde, ASTİM OSB'nin bir kısmını barındıran Tepecik Mahallesi'nde ise 0,9 km² (%38,25) oranında yerleşim alanı artışı olmuştur. Batı yönünde İzmir–Aydın otoyolu boyunca konutlaşmanın belirginleştiği Mimar Sinan Mahallesi'nde 1,2 km² (%82,29), Zeybek Mahallesi'nde ise 0,6 km² (%69,17) oranında yerleşim alanı artışı gözlenmiştir. Ayrıca, 1992 yılında Zafer Mahallesi sınırları içinde kurulan Adnan Menderes Üniversitesi'nin etkisiyle bu mahallede 0,8 km²

(%66,10) oranında bir artış meydana gelmiştir. Genel olarak, ilçe yerleşim alanları 1993 yılından 2021 yılına kadar toplamda 21,3 km² genişleyerek %85,2 oranında büyümüştür (Şekil 9).

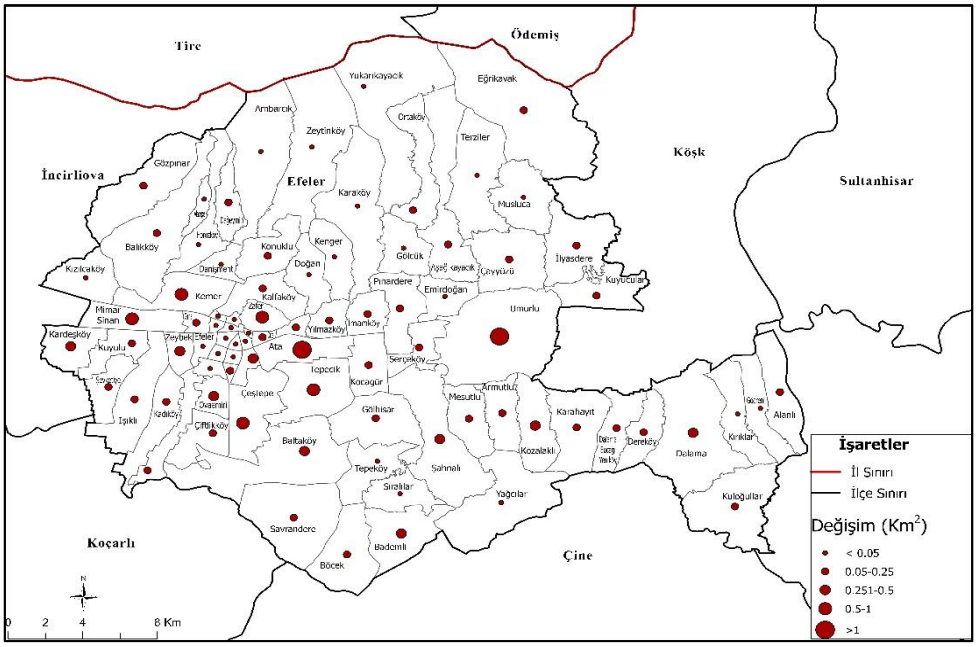

Şekil 9. Efeler ilçesi yerleşim alanı değişimi

İlçede en belirgin alan kaybını yaşayan arazi örtüsü sınıfı tarım alanlarıdır. 28 yıllık dönemde, tarım alanlarında oransal olarak %7'lik bir azalma gerçekleşmiş olup, bu kayıp alansal olarak 11,2 km² olarak ölçülmüştür. Özellikle kentleşme ve sanayi faaliyetlerinden en çok etkilenen arazi sınıfı olmuştur. Bu kayıplar, kentleşme faaliyetlerinin verimli tarım alanlarını dönüştürmekte olduğu hipotezini doğrular nitelikte sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Tarım alanlarındaki en büyük kayıplar; Aydın çevre yolunun inşa edildiği Çeştepe mahallesinde 7,2 km^2 (%11,77), Aydın ASTİM OSB'nin bulunduğu Tepecik mahallesinde 1,2 km^2 (%19,09), Aydın OSB'nin yer aldığı Umurlu mahallesinde 1 km^2 (%6,85), tarım alanlarının yaklaşık yarısının kentsel alana dönüştüğü Zeybek mahallesinde 1,1 km2 (%50) tarım alanının dönüşmesiyle gerçekleşmiştir (Şekil 10).

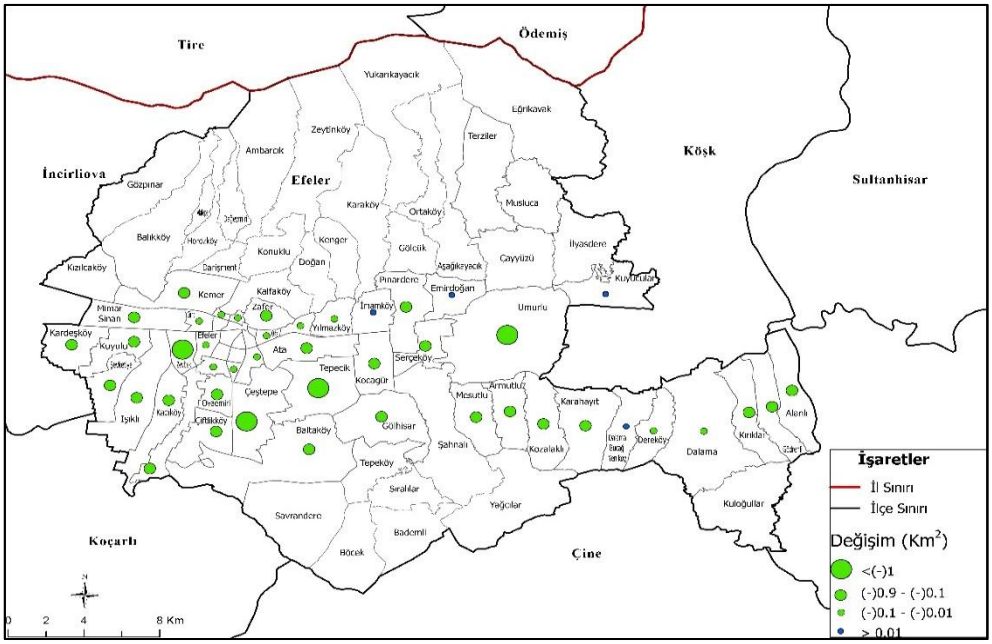

Şekil 10. Efeler ilçesi tarım alanı değişimleri

İlçede az da olsa tarım alanlarında artışlar gözlemlenmektedir. Bu artışların başlıca nedenleri arasında, meraların, uygun boş arazilerin ve kopmuş menderes kollarının zamanla tarıma açılmasıdır (Şekil 11).

Şekil 11. Kopmuş menderesler üzerinde gelişmekte olan tarım alanları
Kaynak: HGM ortofoto (2020)

İlçenin önemli doğal varlıklarından olan ormanlar, genel olarak açılan maden sahaları, büyüyen yerleşim alanları ve ormanların zeytinliklere dönüştürülmesi gibi etmenlerle alan kaybı yaşamaktadır. Orman alanlarındaki en büyük değişim, Eğrikavak Mahallesi'nde gerçekleşmiştir; burada ormanların tahrip edilip zeytinliklere dönüştürülmesi sonucu mahalle 1,6 km² (%10,43) orman alanı kaybetmiştir. Aynı sebeple, Terziler Mahallesi 0,9 km² (%20,39) ve Yağcılar Mahallesi 0,7 km² (%4,8) orman alanı kaybetmiştir. Ayrıca, Şahnalı ve Sıralılar mahallelerinde bulunan Aydın Linyit Kömür Madeni ocağının faaliyetleri nedeniyle Şahnalı Mahallesi'nde 0,9 km² (%4,8), Sıralılar Mahallesi'nde ise 0,4 km² (%67,11) orman alanı yok olmuştur (Şekil 12 ve 13). Öte yandan, ormanlık alanlarda yer yer bulunan ağaçsız boş alanların yeniden ormanlaşması da gözlemlenmiştir. Zeytinköy Mahallesi'nde 0,9 km² (%5,09) ve Savrandere Mahallesi'nde 0,7 km² (%29,16) alan ormana dönüşmüştür. İlçe genelinde ise orman alanlarında toplamda 7,1 km² (%4) azalma gerçekleşmiştir.

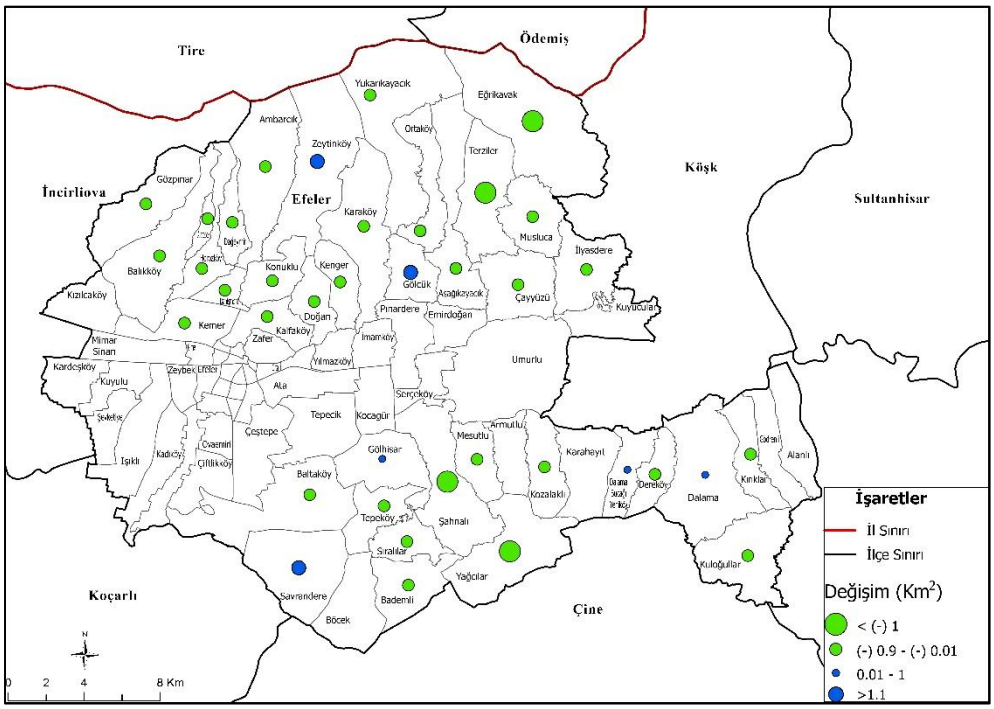

Şekil 12. Efeler ilçesi orman alanları değişimi

Şekil 13. Ormanların tahrip edilerek zeytinliklere dönüştürülmesi
Kaynak: Google Earth

Hayvancılık açısından kritik ekosistemler olan meralar, ilçede ağırlıklı olarak yerleşim alanlarının ve zeytinliklerin yayılmasıyla baskı altındadır. Savrandere Mahallesi'nde meraların zeytinliklere dönüştürülmesi sonucunda 2,5 km² (%55), Gözpınar Mahallesi'nde 1,1 km² (%100), Gölhisar Mahallesi'nde 0,3 km² (%56,65) ve sanayi alanının bulunduğu Umurlu Mahallesi'nde 0,8 km² (%100) mera alanı kaybı yaşanmıştır. Öte yandan, Zeytinköy Mahallesi'nde meraların ormanlaşmasıyla 1,1 km² (%55) mera alanı kaybolmuştur (Şekil 14). Bununla birlikte, bazı mahallelerde tarım alanlarının nitelik kaybına uğraması sonucu bu alanların mera olarak değerlendirilmeye başlandığı gözlemlenmiştir.

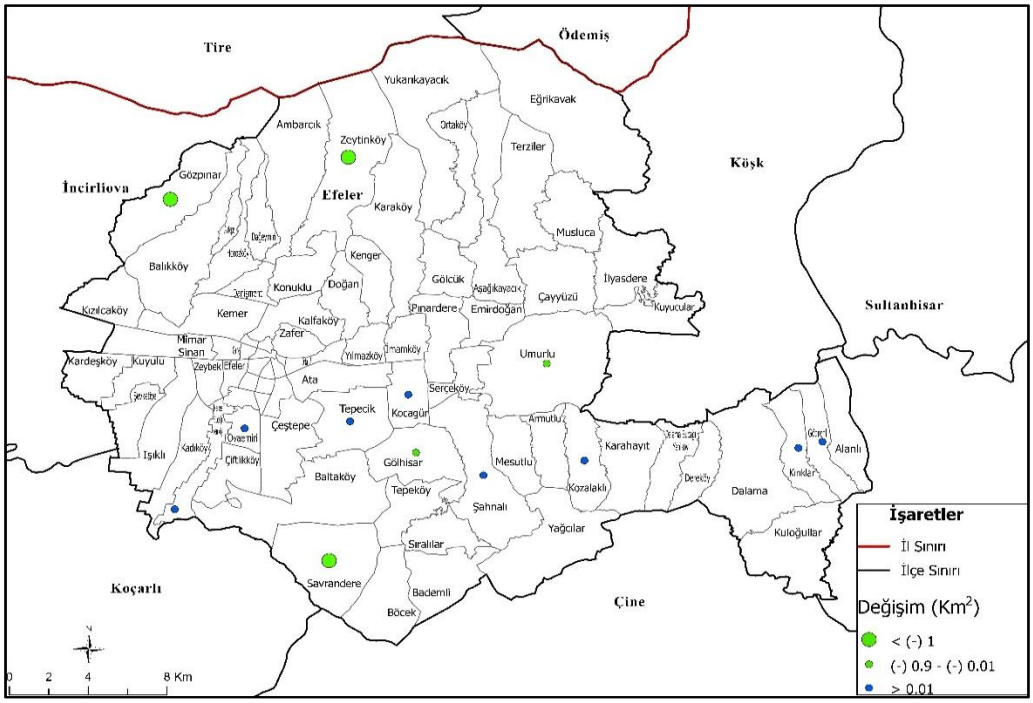

Şekil 14. Efeler ilçesi mera alanları değişimi

İlçe merkezinden çevreye doğru yayılan yerleşme alanları, yeni açılan tarım alanları ve maden sahalarındaki genişlemeler, zeytinliklerin kaybına neden olmaktadır. Zeytinliklerdeki kayıpların en çok gerçekleştiği mahalleler; zeytinlik yerine seraların kurulduğu İlyasdere mahallesinde 1 km² (%12,6), Kuyucular mahallesinde 1,7 km² (%43,5), Aydın OSB'nin bir kısmının bulunduğu Çayyüzü mahallesinde 1,9 km² (%31,06) ve Dalama Bucağı Yeniköy mahallesinde 0,9 km² (%60,15) alan kaybı gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, zeytinliklerin ekonomik değeri nedeniyle bazı bölgelerde orman alanları zeytinliklere dönüştürülerek tarımsal kullanım alanı genişlemektedir. Zeytinliğe dönüşen arazi örtüsü değişimleri sonucunda, Savrandere mahallesinde 1,7 km² (%35,63), Gözpınar mahallesinde 1,6 km² (%20,09), Eğrikavak mahallesinde 1,5 km²

(%13,54), Şahnalı mahallesinde 1,2 km^2 (%20,11) ve Terziler mahallesinde 0,9 km^2 (%11,74) alan zeytinliğe dönüşmüştür (Şekil 15).

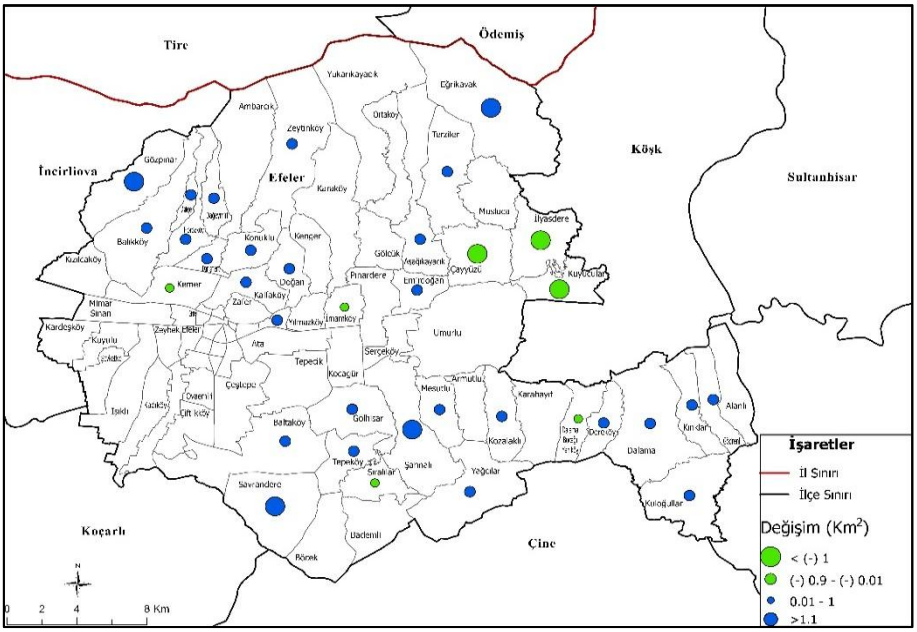

Şekil 15. Efeler ilçesinde zeytinlik alanlarının değişimi

Arazi örtüsü bakımından yollar, su yüzeyleri, askeri alanlar, bataklıklar ve kullanılmayan çıplak alanları kapsayan diğer alanların artışı ya da azalışı, kullanım amacına bağlı olarak değişim göstermektedir. Örneğin yeni yolların yapılması ve maden sahalarının genişlemesi bu alanları artırırken, bataklıkların kurutularak tarıma açılması gibi uygulamalar ise azalmasına neden olmaktadır. Örneğin Aydın linyit kömür maden ocağının alanının değiştirilmesi nedeniyle Tepeköy mahallesinde 0,6 km^2 (%80,6), Şahnalı mahallesinde 0,3 km^2 (%27) alan zeytinlik olarak dönüşmüş, aynı zamanda maden sahasının Sıralılar mahallesinde genişlemesiyle birlikte bu mahallede 0,7 km^2 (%46,12) arazi dönüşmüştür (Şekil 16).

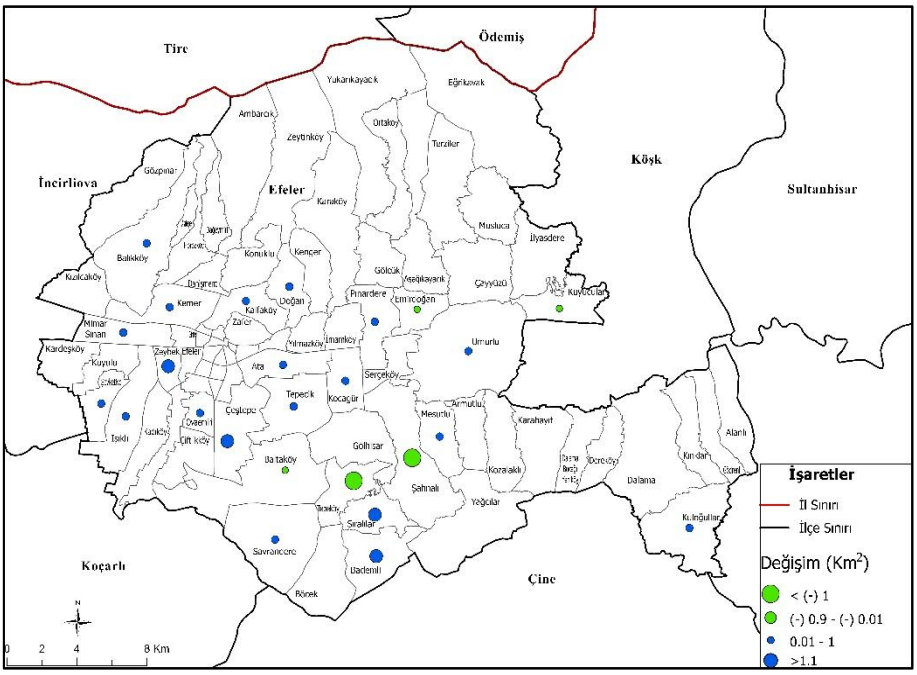

Şekil 16. Efeler ilçesi diğer alanlar değişimi

İlçede gerçekleşen arazi örtüsü değişimleri, ağırlıklı olarak kentsel mahalleler çevresinde yerleşim ve ulaşım faaliyetleri, dağ yamaçlarında ise zeytincilik faaliyetlerinin yaygınlaşması şeklinde gerçekleşmiştir (Şekil 17). Miktar olarak değerlendirildiğinde, tarım alanından yerleşim alanına (9,5 km^2), meraya (0,7 km^2), zeytinlik alanına (1,3 km^2) ve diğer alanlara (3,2 km^2) dönüşüm yaşanmış, böylece tarım alanlarında önemli miktarda kayıplar meydana gelmiştir (Tablo 4). Tarım alanlarından yerleşim alanlarına dönüşüm, özellikle kentsel yayılmanın yoğunlaştığı ana arterlerde belirgin şekilde gerçekleşmiştir (Şekil 17).

Orman alanlarındaki değişimler, büyük ölçüde zeytincilik faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Orman alanları; yerleşim alanına 1,6 km², tarım alanına 0,07 km², zeytinlik alanına 10,7 km² ve diğer alanlara 0,9 km² dönüşmüştür (Tablo 4).

Mera alanlarında; yerleşim alanına 1,2 km², tarım alanına 0,8 km², orman alanına 2 km², zeytinlik alanına 0,4 km² ve diğer alanlara 0,2 km² kayıp meydana gelmiştir (Tablo 4).

Zeytinlik alanları; yerleşme alanına 4,7 km^2, tarım alanına 0,8 km^2 ve diğer alanlara karşı 2 km^2 alan kaybetmiştir (Tablo 4).

Aydın çevre yolunun yapılması ve Aydın linyit kömür maden ocağının genişlemesi sonucunda, diğer alanlar bu bölgelerde artış göstermiştir (Şekil 17). Diğer alanlar; yerleşme alanına 1 km^2, tarım alanına 0,5 km^2, orman alanına 0,1 km^2 ve zeytinlik alanına karşı 1,3 km^2 alan kaybetmiştir (Tablo 4). Yerleşme alanlarının tüm arazi örtüsü değişimlerinin üzerindeki payı %18,51 olmuştur.

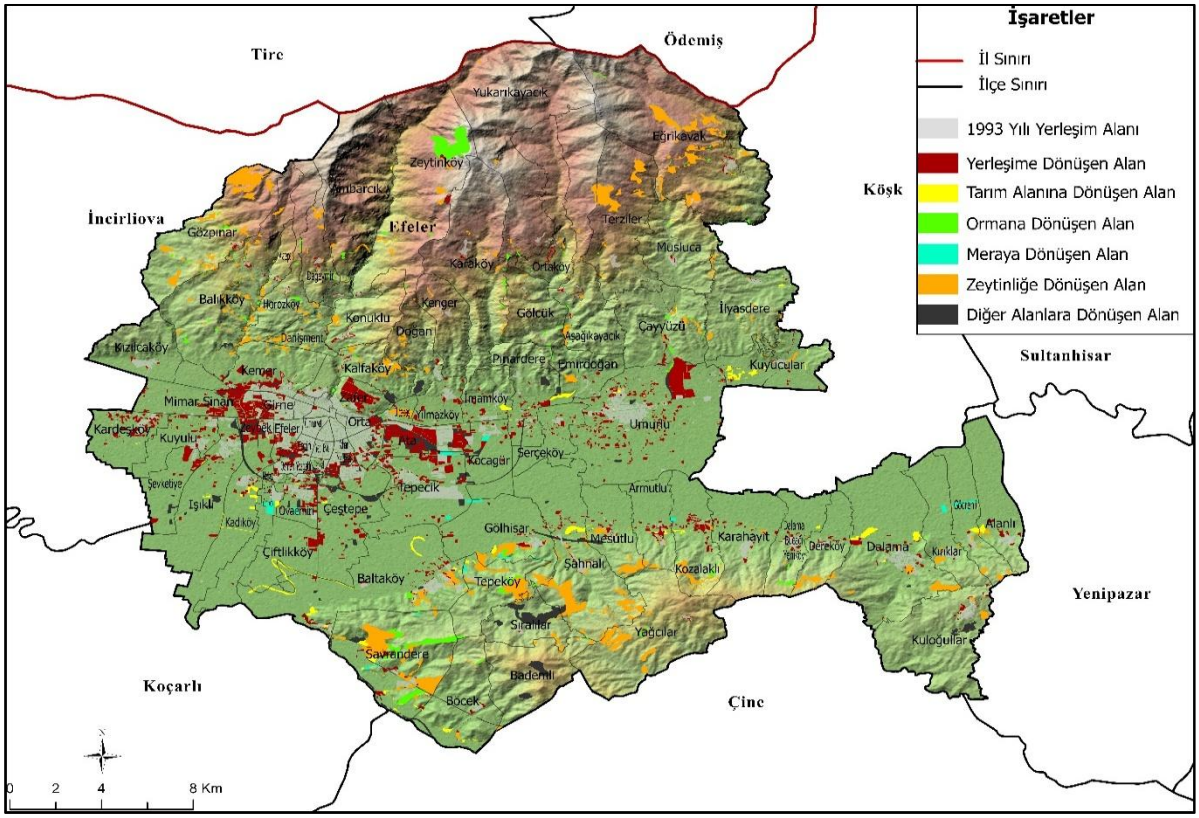

Şekil 17. Efeler ilçesi arazi örtüsü değişimi

Tablo 4. 1993–2021 yılları arasında arazi örtüsü sınıfları arasındaki değişimler

Arazi Örtüsü	Yerleşme (km^2)	Tarım (km^2)	Orman (km^2)	Mera (km^2)	Zeytinlik (km^2)	Diğer (km^2)
Yerleşme	0	0	0	0	0	0
Tarım	9,5	0	0	0,7	1,3	3,2
Orman	1,6	0,07	0	0	10,7	0,9

Mera	1,2	0,8	2	0	0,4	0,2
Zeytinlik	4,7	0,8	0	0	0	2
Diğer	1	0,5	0,1	0	1,3	0

4. Sonuç

Arazi örtüsü açısından verimli tarım alanlarına ve bölgesine göre gelişmiş kent ve sanayi alanlarına sahip olan Efeler içesindeki arazi örtüsü değişimlerinin başlıca nedenleri; kentleşme, nüfus artışı, sanayileşme, yeni tarım alanları açılması, madencilik faaliyetleri gibi sosyoekonomik aktivitelerdir. Belirlenen periyotta arazi örtüsü değişimlerindeki genel durum ise yerleşme alanlarında ve ulaşım ağları, maden sahaları gibi diğer alanlarda artış olmakta, tarım, orman, zeytinlik ve mera alanlarında ise azalma yönünde olmaktadır.

İlçe arazisinin %24'ünün tarım alanı ve %32.6'sının zeytinlik olması ve ilçe topraklarının %36'sının ilk dört sınıf topraktan oluşması nedeniyle, Aydın şehrindeki büyümenin özellikle tarım ve zeytinlik alanları üzerindeki etkilerinin üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

İlçede kentleşme faaliyetleri sonucunda, yerleşme alanları en fazla tarım alanlarını (9,5 km^2) ve zeytinlikleri (4,7 km^2) dönüştürmüştür. Bu durum kontrolsüz kentsel yayılmayı işaret etmektedir. Aydın şehrinin ağırlıklı olarak doğu, batı ve güney yönünde ulaşım aksları boyunca gelişme gösterdiği alanlar, gelecekte yine verimli tarım alanlarının ve zeytinliklerin yerleşme alanlarına dönüşeceğini işaret etmektedir.

Ormanların (10,7 km^2) ve meraların (3,7 km^2) en fazla zeytinlik alanına dönüşmesi, aynı zamanda zeytinliklerin (0,87 km^2) ve meraların (0,8 km^2) en fazla tarım alanına dönüşmesi, ilçede ormanların ve meraların tahrip edilerek zeytinliklere, zeytinliklerin ve meraların ise tarım alanlarına dönüştürülmesinin yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir. Bu durum gelecek için kaygı verici bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Özellikle ormansızlaşmanın ve verimli tarım alanı kaybının kontrolsüz şekilde devam etmesi durumunda, gelecekte gıda güvenliği riski ve iklimin olumsuz etkileri görülebilir.

Kontrolsüz arazi örtüsü değişimlerinin bu bölgedeki olumsuz etkileri, özellikle tarım alanında diğer bölgelere göre daha fazla hissedilebilecek düzeydedir. Nitekim ilçedeki tüm arazi örtüsü sınıfları arasındaki değişimlerin nedenleriyle birlikte detaylı olarak incelenmiş olması, gelecek çalışmalara bilimsel olarak yol gösterici özellikte olabilir. Oluşturulan zamansal veriler ise arazi örtüsü değişimlerinin kayıt altında tutulması amacıyla kaynak olarak kullanılabilir.

Arazi örtüsü değişimlerinin olumsuz etkilerinin azaltılabilmesi için, özellikle tarım alanları ve ormanlar açısından koruyucu önlemlerin alınması ve sürdürülebilir arazi kullanımına yönelik stratejilerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Tarım alanındaki bilgi birikimi ve teknolojik ilerlemeler, birim alandan elde edilen verimi artırmada başarılı olsa da bu unsurlar sınırsız bir çözüm sunmamaktadır. Bu amaçla kentsel planlamanın yanı sıra, ilçede kullanılmayan ya da verimliliği düşük arazilerin yerleşim için değerlendirilmesi teşvik edilebilir. Ayrıca gereğinden fazla kentsel arazi tüketimini sınırlayıcı ve doğal kaynakları koruyucu sürdürülebilir arazi kullanımı politikaları oluşturulması, çevresel dengeyi sağlamak için gerekli bir adım olacaktır.

Kaynaklar

Adıgüzel, F., Toroğlu, E. ve Kaya, Ö. (2015). Kentsel Gelişme ile Ulaşım İlişkisi: Adana Örneği, *Turkish Studies*, 10(6): 27-46. (http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8109)

Akseki, H. ve Meşhur, M.Ç. (2013). Kentsel Yayılma Sonucu Yapılaşmaya Açılan Verimli Tarım Alanları: Konya Kenti Deneyimleri. *Megaron* 8(3):165-174. (Doi: 10.5505/MEGARON.2013.99609)

Arowolo, A. O. ve Deng, X. (2017). Land Use/Land Cover Change and Statistical Modelling of Cultivated Land Change Drivers in Nigeria. *Regional Environmental Change*, 18: 247-259. (https://doi.org/10.1007/s10113-017-1186-5)

Arslan, E. S. ve Örücü, Ö. K. (2019). *Bodrum İlçesi'nin 1990-2018 Yılları Arasındaki Arazi Örtüsü Değişimi*, Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma Makaleleri, Gece Akademi Yayınları, Ankara. (https://www.researchgate.net/publication/338233973)

Avrupa Çevre Ajansı (2016). Urban Sprawl in Europe, No: 11/2016 (https://www.eea.europa.eu/publications)

Aydın, O. (2015). Karmaşık Kent Sistemi, Kentsel Büyüme Kavramlarının Anlaşılması ve Kent Modelleme Teknikleri, *Türk Coğrafya Dergisi*, 64: 51-60, İstanbul. (https://dergipark.org.tr/tr/pub/tcd/issue/21271/228387)

Ayva, C., Dutucu, A. A. ve Ustaoğlu, B. (2023). İklim Değişikliğinin Su Kaynaklarına Etkisi ve Uyum Önerileri: Kirazlıdere Havzası Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1):47-64. (https://doi.org/10.18069/firatsbed.1131015)

Bayar, R. (2018). Arazi Kullanımı Açısından Türkiye'de Tarım Alanlarının Değişimi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(2): 187-200, Ankara. (doi: https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000197)

Birleşmiş Milletler (2019). World Urbnaization Prospects The 2018 Revision, New York. (https://population.un.org/wup/publications/Files/WUP2018-Report.pdf)

Borsboom-Van Beurden, J., Bakema, A. ve Tijbosch, H. (2007). A Land-Use Modelling System for Environmental Impact Assessment. Koomen vd. (Ed.) *Modelling Land-Use Change Progress and Applications* içinde (281-297). Springer, The Netherlands. (https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4020-5648-2)

Chen, J. (2007). Rapid Urbanization in China: A Real Challenge to Soil Protection and Food Security. *Catena*, 69(1):1-15.
(https://doi.org/10.1016/j.catena.2006.04.019)

Dale, V. H. (1997). The Relationship Between Land-Use Change and Climate Change. *Ecological Applications*, 7(3): 753-769. (Doi: 10.1890/1051-0761)

Dikmen, A. Ç. ve Gül, A. (2015). Türkiye'de Arazi Kullanımı Dinamikleri ve Madencilik Sektöründe Yaşanan Mekânsal Değişimler. Umucu, Y., Özün, S. (Ed.) *5. Madencilik ve Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (195-210), Antalya. (https://www.researchgate.net/publication/290437037)

Ekinci, K. (2017). Şehir Atlası'nın (Urban Atlas) Avrupa'daki ve Türkiye'deki Durumunun İncelenmesi. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Uzmanlık Tezi.

Gao, J. ve O'Neill, B. C. (2019). Data-Driven Spatial Modeling of Global Long-Term Urban Land Development: The SELECT Model, *Environmental Modelling and Software*, 119: 458-471.

Gbedzi, D. D., vd. (2022). Impact of Mining on Land Use Land Cover Change and Water Quality in The Asutifi North District of Ghana, West Africa. *Environmental Challenges*, 6: 100441. (Doi: 10.1016/j.envc.2022.100441)

Geist, H., McConnell, Lambin, E. F., Moran, E., Alves, D. ve Rudel, T. (2006). Causes and Trajectories of Land-Use/Cover Change. Lambin, E. F. ve Geist, H. (Ed.). *Land-Use and Land-Cover Change Local Processes and Global Impact* içinde (40-70). Springer, New York.

Grieco, E., Vangi, E., Chiti, T. ve Collalti, A. (2024). Impacts of Deforestation and Land Use/Land Cover Change on Carbon StockDynamics in Jomoro District, Ghana. *Journal of Environmental Management*, 367: 121993. (https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.121993)

Hansen, M. C. vd. (2022). Global Land Use Extend and Dispersion Within Natural Land Cover Using Landsat Data, *Environmental Research Letters*, 17. (https://doi.org/10.1088/1748-9326/ac46ec)

Karabacak, K. (2020). Türkiye'deki Büyükşehir Belediyeli Şehirlerde Kentsel Yayılma, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60(1): 158-178, Ankara. (http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/6641)

Keloğlu, E. ve Bayar, R. (2022). Aydın İli Efeler İlçesi'nde Potansiyel Arazi Kullanımı Çatışma Alanlarının LUCIS Modeli ile Belirlenmesi, Coğrafi Bilimler Dergisi, 20(1), 161-190. (doi: 10.33688/aucbd.1060047)

Kızılelma, Y. vd. (2013). Niğde Şehri ve Yakın Çevresinin Zamansal Değişiminin Uzaktan Algılama ve CBS Kullanılarak İncelenmesi, Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks), 5(3): 21-34. (https://dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewArticle/490)

Lambin, E. F. ve Geist, H. (2006). *Land-Use and Land-Cover Change Local Processes and Global Impact*, Springer, New York.

Lambin E. F. vd. (2001). The Cause of Land-Use and Land-Cover Change: Moving Beyond the Myths, *Global Environmental Change*, 11: 261-269.

Liu, Z., He, C., Zhou, Y, ve Wu, J. (2014). How Much of the World's Land Has Been Urbanized, Really? A Hierarchical Framework for Avoiding Confusion, *Landscape Ecol*, 29: 763-771. (doi: 10.1007/s10980-014-0034-y)

Rangel-Peraza J. G., Sanhouse-García, A. J., Flores-González, L. M., Monjardín-Armenta, S. A., Mora-Félix, Z. D., Rentería-Guevara, S. A. ve Bustos-Terrones, Y. A. (2024). Effect of Land Use and Land Cover Changes on Land Surface Warming in an Intensive Agricultural Region. Journal of Environmental Management, 371: 123249. (https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.123249)

Shapero, M., Siegel, K., Gallo, J. A., Brice, J ve Butsic, V. (2022). Land Cover Conversion and Land Use Change Combine to Reduce Grazing.Journal of Land Use Science, 17(1): 339-350. (https://doi.org/10.1080/1747423X.2022.2086311)

Singh, S., Singh, M. K., Kumar, C. M. ve Ghoshal, N. (2021). Land Use, Land Use Change and Sustainable

Land Management. Sinha, R. P., Pandey-Rai, N ve Ghoshal, N (Ed.), Innovations in Life Science Research içinde (ss. 343-371). Nova Science Publishers.

Smith, F.G.F. ve Alexander, D.J. (2018). Quantifying the Impact of 20-Year Flood Frequency on Land Cover Change Type. *American Journal of Civil Engineering and Architecture*. 6 (1): 13-23. (Doi:10.12691/ajcea-6-1-2)

Sönmez, M. E., (2012). Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 57:55-69.

Sterling, S., Ducharne, A. ve Polcher, J. (2013). The Impact of Global Land-Cover Change on the Terrestrial Water Cycle. *Nature Climate Change* 3, 385–390. (https://doi.org/10.1038/nclimate1690)

Thapa, P. (2021). The Relationship Between Land Use and Climate Change: A Case Study of Nepal. Harris, S. A. (Ed.). *The Nature, Causes, Effects and Mitigation of Climate Change on the Enrironment* içinde IntechOpen. (https://www.intechopen.com/chapters/76898)

Turner, B.L., Lambin, E.F. ve Reenberg, A. (2007). The Emergence of Land Change Science for Global Environmental Change and Sustainability. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(52), 20666–20671. (http://www.jstor.org/stable/25450958)

Vadrevu, K. P., Gutman, G. ve Heinimann, A. (2019). Remote Sensing of Land Use/Cover Changes in South and Southeast Asia Countries, *International Journal of Digital Earth*, 12(10): 1099-1102. (doi: https://doi.org/10.1080/17538947.2019.1654274)

Verheye, W. (2006). *Land Cover, Land Use and the Global Change. Land Use, Land Cover and Soil Sciences*. Oxford, UK: UNESCO-EOLSS Publishers.

Yomralıoğlu, T. (2019). Arazi Yönetimi Ders Notları. İTÜ. (https://web.itu.edu.tr/tahsin/PAPERBOX/GEO302-ARAZI_YONETIMI.pdf)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

6 Şubat 2023 Depremlerini Deneyimleyen Bireylerde Travma Sonrası Stres ve Deprem Stresiyle Başa Çıkma Stratejileri: Malatya Örneği

Post-Traumatic Stress and Coping Strategies for Earthquake-Related Stress Among Individuals Affected by the February 6, 2023 Earthquakes: The Case of Malatya

Vehbi BAYHAN[1], Ahmet YASUNTİMUR[2] ve Nesrin DEMİR[3]

[1] Prof. Dr. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Balıkesir, vbayhan@bandirma.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5567-3438
[2]Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Malatya, ahmetyasuntimur@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0924-8021
[3] Doktora Öğrencisi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, 221002088@ogrenci.sbu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8024-183X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 05.12.2024
Kabul/Accepted: 18.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1596751

Anahtar Kelimeler
Deprem, Travma Sonrası Stres, Başa Çıkma Stratejileri, Malatya

ÖZ

6 Şubat 2023'te Türkiye'de meydana gelen depremler, 11 ilde milyonlarca insanı etkileyerek ciddi maddi ve manevi kayıplara yol açmıştır. Bu felaketin ardından, depremzedelerin ruh sağlığını anlamak için travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve başa çıkma stratejileri kritik bir odak noktası haline gelmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışma, Türkiye'de deprem sonrası hayatta kalan bireylerin TSSB düzeylerini ve kullandıkları başa çıkma stratejilerini çeşitli faktörler açısından incelemektedir. Araştırmanın örneklemini Malatya'da depremi deneyimleyen 705 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcı grubunun 547'si kadın, 158'ise erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Araştırmada, Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği ve Deprem Stresi ile Başetme Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, kadınların ($\bar{x}$=71,5) erkeklere ($\bar{x}$=65,2) kıyasla daha yüksek travma sonrası stres yaşadığını göstermiştir. Ayrıca, maddi kayıplar, gelir durumu ve yaş gibi faktörlerin travma düzeylerini anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Kadınların ($\bar{x}$=16,2) erkeklere ($\bar{x}$=14,6) kıyasla dini başa çıkma yöntemlerini daha fazla kullanma eğiliminde olduğu görülmektedir. Başa çıkma stratejileri yaş, meslek, gelir, medeni durum ve maddi kayıp yaşamaya göre farklılık göstermektedir. Cinsiyet ve sosyoekonomik durum da dâhil olmak üzere bireysel özelliklerin travma ve başa çıkma stratejilerini etkilediği görülmektedir. Sonuç olarak depremin olumsuz etkilerini azaltmak ve uygun psikososyal desteğin sağlanması için demografik farklılıkların dikkate alınmasının hayati önem taşıdığı söylenebilir.

Keywords
Earthquake, Post-Traumatic Stress, Coping Strategies, Malatya

ABSTRACT

The devastating earthquakes on February 6, 2023, in Türkiye impacted millions across 11 provinces, causing severe material and emotional losses. In the aftermath of this disaster, understanding post-traumatic stress disorder (PTSD) and coping strategies has become a critical focus for addressing the mental health of survivors. This study examines the PTSD levels and coping strategies of individuals who survived the earthquake in Türkiye, considering various factors. The sample consists of 705 participants from Malatya, including 547 women and 158 men. In the study, the Post-Earthquake Trauma Level Assessment Scale and the Earthquake Stress Coping Scale were used. Findings reveal that women ($\bar{x}$=71.5) experienced higher PTSD levels compared to men ($\bar{x}$=65.2). Additionally, factors such as material losses, income level, and age significantly influenced trauma levels. Women ($\bar{x}$=16.2) were more likely than men ($\bar{x}$=14.6) to use religious coping methods. Coping strategies varied by age, occupation, income, marital status, and material losses. Individual characteristics, including gender and socioeconomic status, affected trauma levels and coping strategies. In conclusion, addressing demographic differences is crucial in mitigating the adverse effects of the earthquake and providing adequate psychosocial support.

Atıf/Citation: Bayhan, V., Yasuntimur, A. ve Demir, N. (2025). 6 Şubat 2023 Depremlerini Deneyimleyen Bireylerde Travma Sonrası Stres ve Deprem Stresiyle Başa Çıkma Stratejileri: Malatya Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 773-786.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet YASUNTİMUR, ahmetyasuntimur@gmail.com

1. Giriş

6 Şubat 2023'te, Türkiye'de yüzyılın felaketi olarak nitelendirilen ve büyüklükleri Mw=7,7 ile Mw=7,6 olan iki büyük deprem meydana gelmiştir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2023). Bu depremler geniş bir bölgede etkili olmuş ve Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Malatya, Şanlıurfa, Kilis ve Osmaniye olmak üzere toplam on bir ili etkilemiştir (İstanbul Teknik Üniversitesi, 2023). Binlerce insan evsiz kalmış, etkilenen bölgelerde çadır ve konteyner kentler kurulmuştur. Pek çok afetzede, Türkiye'nin farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır. Deprem öncesinde bu on bir ilin toplam nüfusu 2022 yılı itibarıyla yaklaşık 14 milyondu. Afetten sonraki ilk ayda, yaklaşık 3 milyon kişinin Türkiye'nin farklı bölgelerine göç ettiği tahmin edilmektedir. Depremin yol açtığı maddi kaybın, resmi tahminlere göre, 103,6 milyar dolar olduğu ve bu rakamın Türkiye'nin 2023 yılı milli gelirinin yaklaşık %9'una denk geldiği ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Deprem sonucunda toplam 50.783 kişi hayatını kaybederken, 107.204 kişi yaralanmış ve büyük bir ekonomik kayıp yaşanmıştır (TRTHABER, 2023).

Depremin yıkıcı etkileri (Dyvik, 2023), depremi deneyimleyen bireylerde, uzun süreli sosyal ve psikolojik sorunlara yol açmaktadır (Bayhan ve Yasuntimur, 2024; Hong ve Efferth, 2015). Başta TSSB olmak üzere deprem sonrası travmaya bağlı bozukluklar, depremzedeler arasında yaygın görülen psikolojik sorunlardır. TSSB, kişinin toplumsal, mesleki ve diğer önemli yaşam alanlarında işlevselliğinin ciddi şekilde bozulmasına neden olabilen bir psikolojik rahatsızlıktır (Bayhan, 2020). Depremler sonrasında hayatta kalan bireyler arasında TSSB gelişimi, çeşitli faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir (Kun vd., 2009). Araştırmalar, özellikle kadınların (Aksaray vd., 2006), düşük gelir düzeyine sahip bireylerin (Chen vd., 2014), düşük eğitim seviyesindekilerin (Başoğlu, Salcıoğlu ve Livanou, 2002), sevdiklerini kaybedenlerin (Abolhadi vd., 2022) ve sosyal izolasyon yaşayanların (Ozdemir vd., 2015) TSSB'den daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır. Önceki araştırmalar, travmatik olayların etkisinin zamanla değişebileceğini ve zamanın bu etkiler üzerinde belirleyici bir rol oynayabileceğini de vurgulamaktadır (Shi vd., 2018). Çin'de 2008 yılında meydana gelen Wenchuan depreminden sonra yayımlanan 62 makalenin sonuçlarını inceleyen bir çalışma, geçen zaman ile travma düzeylerindeki düşüş arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Hong ve Efferth, 2015). Bu nedenle, depremden uzun süre sonra yapılan araştırmaların TSSB'yi doğru bir şekilde ölçmesi zor görünmektedir. Depremden kısa bir süre sonra yapılan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Chen vd., 2014). Önceki araştırmalar TSSB'yi sınırlı sayıda değişken açısından incelemiştir (Abolhadi vd., 2022).

Diğer taraftan, mevcut çalışmaların öncelikle deprem sonrası TSSB'ye odaklanmış olması kapsamlarını sınırlandırmaktadır. Aslında doğal afetler, bireyleri sadece psikolojik olarak etkilememekte, aynı zamanda yaşam tarzında değişikliklere, ekonomik yoksullaşmaya (Huang, Wong ve Tan, 2015) ve diğer çeşitli dönüşümlere (Mavrouli vd., 2023) yol açmaktadır. Bu nedenle bireyler, travma sonrası olaylardan kaynaklanan stresle başa çıkmak için çeşitli stratejiler kullanmaktadır (Baral ve K.C., 2019; Oflaz, Hatipoğlu ve Aydın, 2019). Buna rağmen, depremle ilgili stresle başa çıkmak için kullandıkları stratejiler ve bu stratejileri etkileyen faktörler hakkında çok az şey bilinmektedir. Depremler üzerine yapılan araştırmalar sınırlı olmakla birlikte, deprem sonrasında hayatta kalanlar arasında çeşitli başa çıkma stratejileri rapor edilmiştir. Haiti depreminden sonra yapılan bir çalışmada, olumlu dini başa çıkma stratejileri ile TSSB arasında pozitif bir korelasyon tespit edilmiştir (Mesidor ve Sly, 2019). Deprem sonrası yapılan diğer çalışmalar kaçınma, sosyal destek arama (Qin vd., 2016) ve sorun çözme stratejilerinin (Wang ve Gan, 2011) kullanıldığını göstermiştir. Raccanello ve diğerleri (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, sosyal destek arama ve sosyal izolasyon gibi başa çıkma yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bireyler deprem sonrasında stres ile çeşitli baş etme stratejileri kullanabilmektedir. Mevcut araştırma, 6 Şubat 2023 depremlerini deneyimleyen bireylerde TSSB düzeyleri ve deprem stresiyle başa çıkma stratejilerini demografik faktörler ile deprem sonrası tutum ve görüşler açısından incelemektedir.

2. Materyal ve Metot

2.1. Araştırma Tasarımı Ve Örneklem

Kesitsel tipteki araştırmanın evrenini, Malatya'da depremi yaşayan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi, depremi deneyimlemiş 705 bireyi kapsamaktadır; bunların 158'i erkek, 547'si kadındır. Araştırmada, deprem sonrasında katılımcılara mekânsal olarak ulaşmanın imkânsızlığı ve katılımcılara erişim

kolaylığının yanı sıra maliyet nedeniyle kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır (Stratton, 2021). Araştırma verileri Google Form anket aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır. Katılımcıların %50,9'u lisans mezunu, %37,4'ü 18-25 yaş aralığında, %53,5'i bekâr, %30,6'sı öğrenci ve %44,5'i orta gelir grubundadır. Araştırma etik ilkelere uygun bir şekilde yürütülmüştür. Araştırmaya sadece depremi Malatya'da yaşayan bireyler dâhil edilmiştir. Başka illerden katıldığı tespit edilen 9 kişi örnekleme dâhil edilmemiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma soruları üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde katılımcıların demografik bilgileri ve depremle ilgili durumları hakkında bilgi toplamak için bir kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Demografik sorular arasında cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş, medeni durum ve gelir grubu yer almaktadır. Katılımcıların depremle ilgili durumlarına ilişkin sorular yardım ulaştırma, sivil toplum kuruluşlarında gönüllülük yapma, depremin komplo olduğuna inanma, depremi Allah'ın bir cezası olarak görme, yarının daha iyi olacağına inanma, hayattan memnun olma, depremden dolayı maddi kayıp yaşama ve depremden sonra işini kaybetme durumlarını içermektedir. Ayrıca, katılımcıların deprem sonrasına ilişkin yaşam felsefelerindeki değişiklikler, depremden sonra dini inançlarındaki değişiklikler, depremden sonra kişiliklerindeki değişiklikler, depremden sonra göç etme isteği, deprem nedeniyle yaşanan can kaybı ve depremden sonra evin durumu soruları sorulmuştur.
Çalışmanın ikinci bölümünde, katılımcıların deprem sonrası travma düzeylerini değerlendirmek için Tanhan ve Kayri (2013) tarafından geliştirilen Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği (DSTDBÖ) kullanılmıştır. Ölçek, "kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" arasında değişen 5'li Likert tipi bir format kullanmaktadır. Ölçekteki puanlar en az 20 ile en fazla 100 arasında değişebilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar depremin bireyler üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Ölçek toplam beş alt boyuttan oluşmaktadır. Birinci alt boyut Davranış Problemleri, ikinci alt boyut Heyecansal Sınırlılık, üçüncü alt boyut Duyuşsal, dördüncü alt boyut Bilişsel Yapı ve beşinci alt boyut Uyku Problemleridir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha) her bir alt boyut için hesaplanmıştır: Birinci alt boyut için 0,64; ikinci alt boyut için 0,75; üçüncü alt boyut için 0,61; dördüncü alt boyut için 0,68 ve beşinci alt boyut için 0,70. Ölçeğin tüm maddeleri için genel iç güvenilirlik katsayısı (Cronbach's alpha) 0.87 olarak bulunmuştur. Mevcut araştırma da ölçeğin güvenirlik katsayısı α=0,91 olarak tespit edilmiştir.
Çalışmanın üçüncü bölümünde, başa çıkma stratejilerini ölçmek amacıyla Yöndem ve Eren (2008) tarafından geliştirilen Deprem Stresi ile Başetme Ölçeği (DSBÖ) kullanılmıştır. Ölçek, "Her zaman (4)" ile "Hiçbir zaman (1)" arasında değişen 4'lü bir derecelendirme ölçeği kullanmaktadır. Ancak Sosyal Destek Arama alt ölçeğinde 4. ("Duygularımı kendime saklamaya çalışırım") ve 12. ("Korkularım ve endişelerim hakkında konuşmamayı tercih ederim") maddeler sosyal destek arama eksikliğine işaret ettiği için ters puanlanmıştır. Her biri 5 maddeden oluşan Dini Başetme ve Sosyal Destek Arama alt ölçekleri 5 ila 20 arasında değişen puanlara sahipken, 6 maddeden oluşan Olumlu Yeniden Değerlendirme alt ölçeği 6 ila 24 arasında değişen bir puana sahiptir. Her bir boyutta daha yüksek bir puan, söz konusu başa çıkma stratejisini kullanma eğiliminin daha yüksek olduğunu gösterirken, daha düşük bir puan bu stratejiyi kullanma eğiliminin daha az olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayıları Dini Başetme için α=.85, Olumlu Yeniden Değerlendirme için α=.69 ve Sosyal Destek Arama için α=.74 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada, ölçeğin güvenilirlik katsayıları Dini Başetme için α=0,82, Olumlu Yeniden Değerlendirme için α=0,82 ve Sosyal Destek Arama için α=0,78 olarak bulunmuştur.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırma verileri IBM Statistics (SPSS version 26.0, Armonk, NY) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normalliği çarpıklık ve basıklık değerleri (±2) ile test edildikten sonra (Kim, 2013; Mishra vd., 2019; Tabachnick ve Fidell, 2013) verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle ikili karşılaştırmalar için Bağımsız Örneklem T Testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılması için ise Tek Yönlü ANOVA testleri kullanılmıştır. Gruplar arasındaki farklılıkları belirlemek için Tukey post hoc (two-tailed) testi kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler frekanslar (f) ve yüzdeler (%) olarak sunulmuştur. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak belirlenmiş ve güven aralıkları (%95 CI) rapor edilmiştir.

3. Bulgular

Depremi deneyimleyen bireylerde TSSB yaygınlık göstermektedir. Bu durum cinsiyet açısından farklılık göstermektedir.

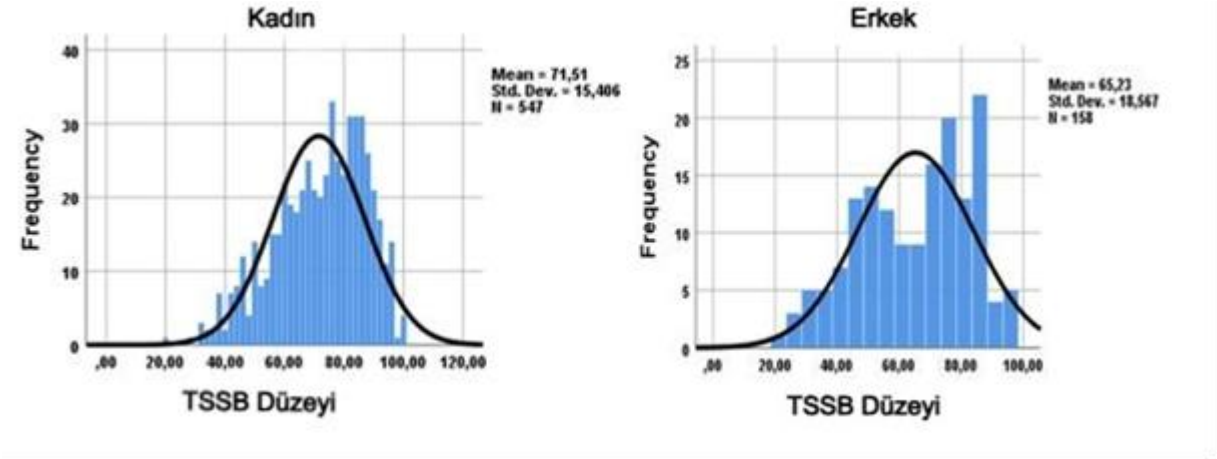

Şekil 1. Cinsiyete Göre TSSB Düzeyi

Şekil 1 incelendiğinde TSSB kadınlarda erkeklere göre daha yaygın olduğu görülmektedir. Deprem sonrası kadın katılımcılar da TSSB ortalama 71,51 iken, erkek katılımcılarda ortalama 65,23'tür. Ayrıca erkek katılımcılar arasında standart sapma yüksek iken (SS=18,567), kadın katılımcılarda (SS=15,406) daha düşüktür.

Tablo 1. Demografik Değişkenler ve Deprem Sonrası Yaşam Değişikliklerinin TSSB Açısından İncelenmesi

Değişkenler	**Gruplar**	N	Mean (ort)	SS	T test		
					t	df	p
Cinsiyet	Erkek	158	3.26	.92	-3.88	223	.000**
	Kadın	547	3.57	.77			
Depremden sonra yaşam felsefeniz değişti mi?	Hiçbir şey için endişelenmeden günü yaşamayı düşünüyorum.	466	3.47	.82	-1.37	703	.171
	Zor zamanlar için daha fazla birikim yapmayı düşünüyorum.	239	3.56	.80			
Depremden sonra kişiliğinizde ne gibi değişiklikler yaşadınız?	Daha paylaşımcı ve dayanışmacı oldum.	590	3.47	.84	-2.29	189	.023*
	Daha bencil ve duyarsız oldum.	115	3.64	.67			
Depremden sonra Türkiye'den ve yurtdışından yardım aldınız mı?	Evet	412	3.42	.84	-3.28	661	.001*
	Hayır	293	3.62	.76			
Sivil Toplum Kuruluşlarında gönüllü olmak ister misiniz?	Evet	508	3.49	.81	-.759	703	.448
	Hayır	197	3.54	.83			
Deprem büyük güçlerin bir komplosu mu?	Evet	139	3.60	.84	1.541	703	.124
	Hayır	566	3.48	.80			
	Evet	216	3.57	.81	1.484	703	.138

Depremin Allah'ın bir cezası olduğunu düşünüyor musunuz?	Hayır	489	3.47	.81			
Yarının sizin için bugünden daha iyi olacağına inanıyor musunuz?	Evet	331	3.28	.85	-7.04	652	.000**
	Hayır	374	3.70	.72			
Genel olarak hayatınızdan memnun bir insan mısınız?	Evet	419	3.32	.85	-7.73	685	.000**
	Hayır	286	3.77	.68			
Depremi yaşadığınız şehirde mi yoksa tamamen başka bir şehirde mi yaşamak istersiniz?	Depremi yaşadığım şehir	426	3.42	.82	-3.31	703	.001*
	Tamamen başka bir şehre göç etmek istiyorum	279	3.63	.78			
Depremden sonra maddi kayıp yaşadınız mı?	Evet	523	3.58	.78	4.43	294	.000**
	Hayır	182	3.26	.85			
Deprem nedeniyle işinizi kaybettiniz mi?	Evet	160	3.72	.72	4.17	294	.000**
	Hayır	545	3.44	.83			

p<0,05*, p<0,01**

Kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (p<.000). Kadın katılımcıların deprem sonrasında daha yüksek düzeyde TSSB yaşadıkları söylenebilir (ort= 3,57). Deprem sonrasında daha paylaşımcı ve dayanışmacı olan bireyler ile daha bencil ve duyarsız olan bireyler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (p<.023). Bencil ve duyarsız olan depremzedelerin TSSB düzeyleri daha yüksektir (ort= 3,64). Depremden sonra Türkiye'den veya yurtdışından herhangi bir yardım almayan depremzedelerin TSSB düzeyleri daha yüksektir (p<.001, ort= 3.62). Yarının daha iyi olacağına inanmayan ve genel olarak hayattan memnun olmayan depremzedelerin TSSB düzeyleri daha yüksektir (p<.000, ort= 3.70; p<.000, ort= 3.77). Ayrıca, deprem sonrasında tamamen başka ile göç etmek isteyenlerin daha yüksek TSSB ortalamasına sahip olduğu görülmektedir (p<.001, ort= 3.63). Deprem sırasında ekonomik kayıp yaşayan ve işini kaybeden bireylerin TSSB düzeyleri daha yüksektir (p<.000, ort= 3.58; p<.000, ort= 3.72). Öte yandan, TSSB düzeyi depremzedelerin yaşam felsefelerinde bir değişiklik olup olmamasına, gönüllü kuruluşlarda çalışmak isteyip istememelerine, depremi bir komplo olarak görüp görmemelerine ya da Allah'ın bir cezası olarak görüp görmemelerine göre farklılaşmamaktadır (Tablo 1).

Tablo 2. Demografik Değişkenlerin TSSB Açısından İncelenmesi

Değişkenler	**Gruplar**	**n**	**Mean (ort)**	**SS**		**Sum of Squares**	**df**	**Mean Square**	**F**	**p**	**Post Hoc Test**
Eğitim durumu	1. Lise ve altı	156	3.58	.83	GA	6.990	3	2.330	3.517	.015*	2>4
	2. Ön lisans	96	3.67	.77	Gİ	464.368	701	.662			
	3. Lisans	359	3.46	.81	T	471.358	704				
	4. Yüksek lisans/doktora	94	3.33	.82							
Yaş	1. 18-25	264	3.58	.78	GA	10.073	3	3.358	5.102	.002*	4<1,2,3
	2. 26-33	186	3.52	.76	Gİ	461.285	701	.658			
	3. 34-40	120	3.55	.84	T	471.358	704				
	4. 41+	135	3.26	.89							

	1. Bekâr	377	3.48	.81	GA	.628	2	.314	.468	.626	
Medeni durum	2. Evli	297	3.52	.82	Gİ	470.730	702	.671			
	3. Boşanmış veya ayrılmış	31	3.59	.80	T	471.358	704				
	1. En düşük	126	3.72	.78	GA	10.279	3	3.426	5.209	.001*	1>3
Gelir grubu	2. Alt orta	195	3.54	.78	Gİ	461.078	701	.658			
	3. Orta	314	3.39	.83	T	471.358	704				
	4. Üst orta	70	3.47	.82							
	1. Değişiklik yok	310	3.36	.86	GA	12.452	2	6.226	9.524	.000**	1<2,3
Depremden sonra dini inançlarınız nasıl değişti?	2. Daha fazla dini pratiklere katılmaya başladım.	340	3.59	.76	Gİ	458.906	702	.654			
	3. Dini inançlarımda bir azalma yaşadım.	55	3.74	.72	T	471.358	704				
	1. Yakınlarımdan	194	3.71	.78	GA	16.773	2	8.386	12.951	.000**	1>3
Depremde hiç can kaybınız oldu mu?	kaybım oldu.										2>3
	2. Arkadaşlarımı kaybettim.	184	3.56	.74	Gİ	454.585	702	.648			
	3. Kayıp yok	327	3.34	.84	T	471.358	704				
	1. Ağır hasarlı	210	3.58	.81	GA	7.619	3	2.540	3.839	.010	1>4
	2. Orta derecede hasarlı	88	3.66	.70	Gİ	463.739	701	.662			2>4
Depremden sonra evinizin durumu ne oldu?	3. Hafif hasarlı	307	3.46	.80	T	471.358	704				
	4. Hasarsız	100	3.31	.92							

P<0,05* p<0,01**; GA= Gruplar Arası; Gİ= Gruplar İçi; T= Toplam

Deprem sonrasında katılımcıların eğitim düzeyi (F=3.517, df=3, 701, p<.015), yaşı (F=5.102, df=3, 701, p<.002), gelir grubu (F=5.209, df=2, 702, p<.001), dini pratiklerdeki değişim (F=9. 524, df=2, 702, p<.000), bir yakının kaybı (F=12.951, df=2, 702, p<.000) ve evin hasar görmesi (F=3.839, df=3, 701, p<.010) travma düzeyini etkilemektedir. İstatistiksel olarak medeni duruma göre anlamlı bir fark bulunmamasına rağmen, ortalama bağlamında medeni duruma göre boşanmış veya ayrılmış, yani parçalanmış ailelerde TSSB oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Tukey post hoc (two-tailed) testi sonuçları, ön lisans mezunlarının, 18-25 yaş grubundakilerin, en düşük gelir grubundakilerin, depremde yakınlarını kaybedenlerin ve evi ağır hasar gören depremzedelerin travma sonrası stres düzeylerinin diğer gruplardan daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, deprem sonrasında dini inançlarında azalma olan depremzedelerin travma sonrası stres düzeyleri diğer gruplara göre daha yüksektir (Tablo 2).

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetleri ile Depremi Allah'ın Bir Cezası Olarak Görüp Görmedikleri Görüşünün Deprem Stresi ile Başetme Stratejilerine göre İncelenmesi

Değişkenler	Gruplar	N	Mean (ort)	SS	T test		
					t	df	p
Dini başetme	Erkek	158	2.93	.77	-4.668	224	.000**
	Kadın	547	3.25	.65			
Olumlu yeniden değerlendirme	Erkek	158	2.96	.63	.162	703	.871
	Kadın	547	2.95	.65			
Sosyal destek arama	Erkek	158	2.35	.66	-1.462	703	.144
	Kadın	547	2.45	.71			
Dini başetme	Evet	216	3.47	.48	9.012	600	.000**
	Hayır	489	3.05	.73			
Olumlu yeniden değerlendirme	Evet	216	3.00	.68	1.308	703	.191
	Hayır	489	2.93	.63			
Sosyal destek arama	Evet	216	2.29	.68	-3.418	703	.001*
	Hayır	489	2.49	.70			

P<0,05* p<0,001**

Erkek katılımcılarla (ort=2,93) karşılaştırıldığında, kadın katılımcılar (ort=3,25) deprem stresiyle başa çıkma stratejisi olarak dini başa çıkma stratejilerini daha sık kullanmışlardır (p<0,000). Depremi Allah'ın bir cezası olarak gören katılımcılar (ort=3,47) deprem stresiyle başa çıkarken dini başetme stratejisini daha fazla kullanmışlardır (p<0,000). Depremi Allah'ın bir cezası olarak görmeyen katılımcılar ise deprem stresiyle başa çıkmak için sosyal destek arama stratejisini kullanmışlardır (ort=2,49, p<0,001) (Tablo 3).

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Deprem Stresi ile Başetme Stratejileri

Değişkenler	Gruplar	N	Mean (ort)	SS		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p	Post Hoc Test
Dini başetme	1. 18-25	264	3.12	.68	GA	2.536	3	.845	1.759	.154	
	2. 26-33	186	3.25	.66	Gİ	336.978	701	.481			
	3. 34-40	120	3.14	.70	T	339.515	704				
	4. 41+	135	3.24	.73							
Olumlu yeniden değerlendirme	1. 18-25	264	2.84	.68	GA	9.411	3	3.137	7.664	.000**	1<4
	2. 26-33	186	2.98	.64	Gİ	286.951	701	.409			3<4
	3. 34-40	120	2.94	.58	T	296.363	704				
	4. 41+	135	3.16	.58							
Sosyal destek arama	1. 18-25	264	2.22	.70	GA	18.285	3	6.095	12.950	.000**	1<2,3,4
	2. 26-33	186	2.52	.68	Gİ	329.936	701	.471			

	3. 34-40	120	2.51	.63	T	348.221	704				
	4. 41+	135	2.62	.70							
Dini başetme	1. En düşük	126	3.18	.74	GA	.349	3	.116	.241	.868	
	2. Alt orta	195	3.21	.65	Gİ	339.165	701	.484			
	3. Orta	314	3.16	.70	T	339.515	704				
	4. Üst orta	70	3.16	.67							
Olumlu yeniden değerlendirme	1. En düşük	126	2.94	.67	GA	.316	3	.105	.249	.862	
	2. Alt orta	195	2.93	.64	Gİ	296.047	701	.422			
	3. Orta	314	2.97	.66	T	296.363	704				
	4. Üst orta	70	2.99	.53							
Sosyal destek arama	1. En düşük	126	2.31	.70	GA	8.083	3	2.694	5.553	.001*	4>1,2,3
	2. Alt orta	195	2.37	.70	Gİ	340.138	701	.485			
	3. Orta	314	2.44	.71	T	348.221	704				
	4. Üst orta	70	2.71	.56							
Dini başetme	1. Bekar	377	3.12	.68	GA	3.292	2	1.646	3.437	.033*	1<2
	2. Evli	297	3.25	.70	Gİ	336.222	702	.479			
	3. Boşanmış veya ayrılmış	31	3.26	.65	T	339.515	704				
	1. Bekar	377	2.87	.67	GA	6.346	2	3.173	7.681	.001*	1<2
	2. Evli	297	3.05	.60	Gİ	290.017	702	.413			
Olumlu yeniden değerlendirme	3. Boşanmış veya ayrılmış	31	3.10	.60	T	296.363	704				
	1. Bekâr	377	2.31	.71	GA	11.713	2	5.856	12.217	.000**	1<2
Sosyal destek arama	2. Evli	297	2.58	.67	Gİ	336.508	702	.479			
	3. Boşanmış veya ayrılmış	31	2.38	.58	T	348.221	704				
Dini başetme	1. Lise ve altı	156	3.29	.67	GA	5.354	3	1.785	3.744	.011*	1>4
	2. Ön lisans	96	3.30	.64	Gİ	334.160	701	.477			
	3. Lisans	359	3.14	.71	T	339.515	704				
	4. Yüksek lisans/doktora	94	3.05	.65							
Olumlu yeniden değerlendirme	1. Lise ve altı	156	2.96	.67	GA	.818	3	.273	.646	.585	
	2. Ön lisans	96	3.03	.69	Gİ	295.545	701	.422			
	3. Lisans	359	2.93	.63	T	296.363	704				
	4. Yüksek lisans/doktora	94	2.96	.59							

Sosyal destek arama	1. Lise ve altı	156	2.28	.68	GA	5.239	3	1.746	3.569	.014*	1<3,4
	2. Ön lisans	96	2.42	.73	Gİ	342.982	701	.489			
	3. Lisans	359	2.46	.70	T	348.221	704				
	4. Yüksek lisans/doktora	94	2.55	.66							

P<0,05* p<0,001**; GA= Gruplar Arası; Gİ= Gruplar İçi; T= Toplam

Olumlu yeniden değerlendirme ve sosyal destek arama stratejileri açısından yaş grupları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Depremden sonra 41 yaşından büyük olan bireyler deprem stresiyle başa çıkmada olumlu yeniden değerlendirme stratejisini daha sık kullanmışlardır (F=7.664, df=3, 701, p<.000). Örneklemdeki en yüksek gelir grubundaki bireyler deprem stresiyle başa çıkmada sosyal destek arama stratejisini daha fazla kullanmışlardır (F=5.553, df=3, 701, p<.001). Depremzedelerin medeni durumları başa çıkma stratejilerini etkilemektedir. Tukey post hoc (two-tailed) test sonuçları incelendiğinde, evli katılımcılar ile bekar katılımcılar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre, evli katılımcılar dini başetme stratejisini (F=3.437, df=2, 702, p<.033), olumlu yeniden değerlendirme stratejisini (F=7.681, df=2, 702, p<.001) ve sosyal destek arama stratejisini (F=12.217, df=2, 702, p<.000) bekar katılımcılara göre daha fazla kullanmaktadır. Lise ve altı eğitime sahip katılımcılar, yüksek lisans ve doktora derecesine sahip katılımcılara kıyasla dini başa çıkma stratejilerini daha fazla kullanmaktadır (F=3.744, df=3, 701, p<.011). Ayrıca, lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcılar sosyal destek arama stratejisini lise ve daha düşük eğitim düzeyine sahip katılımcılara göre daha fazla kullanmaktadır (F=3.569, df=3, 701, p<.014) (Tablo 4).

4. Tartışma

Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'de meydana gelen depremlerin ardından hayatta kalan bireylerin TSSB ve baş etme stratejileri incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre TSSB kadınlarda daha yaygındır. Diğer çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Erkekler travmatik olayları kadınlardan daha sık deneyimlese de, çalışmalar kadınların travmatik bir olay yaşadıktan sonra TSSB geliştirme olasılığının erkeklerden 2 ila 3 kat daha fazla olduğunu göstermiştir (Olff ve Langeland, 2022). Yapılan çalışmalarda, deprem ve afetlerde kadın ve kız çocuklarının daha fazla etkilendiği, aile ve ev düzenini korumak açısından daha fazla sorumluluk yüklendiği bulgulanmıştır (Alkın, 2020). Kadınların depremlerden sonra TSSB'ye karşı daha savunmasız oldukları söylenebilir. Ön lisans mezunu olan, 18-25 yaş aralığında bulunan, düşük gelir grubunda yer alan, yakın akraba ya da arkadaşını kaybetmiş olan ya da deprem sırasında evi ağır hasar gören bireylerin TSSB'ye daha yatkın olduğu görülmüştür. Önceki araştırmalar da TSSB'nin demografik özelliklere göre değişebileceğine işaret etmektedir (Wu, Xu ve He, 2014). Düşük gelirli, sevdiklerini kaybetmiş ve evleri hasar görmüş depremzedeler kırılgan grupları oluşturmaktadır (Kun vd., 2009; Valladares-Garrido vd., 2022). Bu bağlamda, mevcut araştırma bulguları önceki çalışmaların bulgularını desteklemektedir. Ayrıca, yaş (Wu, Xu ve Sui, 2016) ve eğitim düzeyi (Nobakht, Ojagh ve Dale, 2018) ile travma sonrası stres düzeyleri arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmaların sonuçları da mevcut bulgularla benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda, aile desteğinin travma sonrasında önemli olduğu ifade edilmektedir (Bayhan ve Yasuntimur, 2024).

Deprem sonrası süreç, birçok bireyin yaşam koşullarında köklü değişimlere yol açmış, işyerlerinin kapanması ve işsizliğin artışı gibi faktörler özellikle güvencesiz koşullarda yaşayan bireyler üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Prekarya olarak adlandırabileceğimiz, çoğunlukla ön lisans ve üniversite öğrencilerinden oluşan bu grup, ekonomik ve sosyal güvenceden yoksun olmaları nedeniyle daha kırılgan bir pozisyonda yer almaktadır. Güvencesizlik koşullarının bu grup üzerindeki baskısı, toplumsal travmanın etkilerinin daha yoğun şekilde hissedilmesine ve psikososyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Deprem sonrası süreçte, birçok bireyin yaşam koşulları ciddi şekilde değişmiş, işyerlerinin kapanması ve işsizlik oranlarındaki artış, özellikle prekarya (güvencesiz ön lisans ve üniversite öğrencileri) sınıfını daha da kırılgan bir duruma getirmiştir. Bu bağlamda, ekonomik ve sosyal güvencesizliklerin prekarya üzerinde yarattığı baskılar, bu grupta travma belirtilerinin daha yoğun şekilde gözlemlenmesine neden olmuştur.

Depremlerden sonra daha bencil ve duyarsız hale geldiğini belirten bireylerde ise TSSB düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Travma sonrasında bireylerin kişiliklerinde değişimler meydana geldiği

bilinmektedir (Polat vd., 2023). Travma sonrası büyüme olarak tanımlanan bu durum, travmatik olay sonucunda bireylerin kişiliklerinde meydana gelen olumlu değişimleri içermektedir (Chen vd., 2015). Travma sonrasında bireylerin olgunlaşabileceği düşüncesine karşın, mevcut araştırma bulguları bunun tam tersi sonuçların da ortaya çıkabileceğini düşündürmektedir.

Türkiye'den ya da yurtdışından yardım alamadığını düşünen depremzedelerin TSSB düzeyleri daha yüksektir. Depremlerden sonra yardıma erişemeyenlerin travma düzeyleri daha yüksektir (Xu ve Wang, 2012). Diğer çalışmalar da travma sonrasında sosyal desteğin önemini vurgulamaktadır (Bayhan ve Yasuntimur, 2024). Deprem sonrası yapılan yardımların, TSSB'yi olumlu yönde etkileyebileceği ve azaltabileceği söylenebilir. TSSB'nin, genellikle hayatlarından memnun olmayan, geleceğe yönelik olumsuz beklentileri olan, maddi kayıplar yaşayan ve işlerini kaybeden depremzedeler arasında yaygın olduğu görülmektedir. Serrano ve diğerleri (2021) tarafından elde edilen araştırma sonuçları da deprem sonrasında meydana gelen ekonomik kayıpların TSSB ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Güncel çalışmalar da TSSB'nin yaşam memnuniyetini (Di Bucci vd., 2023) ve gelecek beklentilerini (Ratcliffe, Ruddell ve Smith, 2014) etkileyebileceğini göstermektedir. TSSB depremzedeler arasında göç etme eğilimini etkileyebilmektedir. TSSB, depremden sonra tamamen göç etme isteğini ifade eden depremzedeler arasında yaygındır. Ayrıca, depremlerden sonra yer değiştiren bireylerin yaygın olarak travma sonrası stres yaşadıkları bildirilmektedir (Wen vd., 2012).

Aynı zamanda, TSSB düzeyinin dini pratiklerde de değişikliklere yol açtığı belirlenmiştir. Depremlerden sonra dini pratiklerinde azalma yaşayan bireylerin TSSB düzeyleri daha yüksek olma eğilimindedir. Ancak bu bulgular mevcut araştırma sonuçlarını desteklememektedir. Mevcut çalışmalara göre, bireyler travma sonrasında daha fazla dini pratikte bulunma eğilimindedir (Pratt, Fitzsimmons ve Christian, 2019). Bu farklılığın kaynağı deprem sonrası yaşanan travmaya bağlanabilir. Bazı bireyler depremden sağ kurtulmayı Allah'ın bir ödülü olarak görürken, diğerleri bunu bir ceza olarak algılayabilmekte (Bayhan ve Yasuntimur, 2024) ve dini inançlardan uzaklaşabilmektedir. Bu bağlamda, İslam inancındaki "imtihan" düşüncesi, afetlerde "başa çıkma stratejisi" olarak işlev görmektedir (Can, 2020). Ancak, bireylerin deprem karşısında yapacakları bir şeyleri olmadığı hissine kapılarak, her şeyi başkalarından beklemeleri ya da ilahi takdir anlayışı ile mücadeleden vazgeçmeleri, güçsüzlük, anlamsızlık ve normsuzluk açısından yabancılaşmaya yol açma riski barındırmaktadır (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001). Seo ve Lee (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, herhangi bir dine bağlı olmayan depremzedelerin travma sonrası stres düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla dinin depremi anlamlandırmada bir araç olduğu söylenebilir (Bayhan, 2012).

Araştırma bulgularına göre, kadın katılımcılar dini başa çıkma stratejilerini daha sık kullanmaktadır. Diğer araştırma sonuçları da bu sonucu desteklemektedir (Cofini vd., 2015). Depremi Allah'ın bir cezası olarak algılayan katılımcılar dini başa çıkma stratejilerini daha fazla kullanma eğilimindeyken, bu şekilde algılamayanlar sosyal destek arama stratejilerini kullanma eğilimindedir. Diğer çalışmaların sonuçları da depremi bir ceza olarak gören depremzedelerin dini başa çıkma stratejilerini kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu fikrini desteklemektedir. Kırk bir yaş ve üzeri katılımcılar olumlu yeniden değerlendirme ve sosyal destek arama stratejilerini daha sık kullanma eğilimindedir. Bu sonuçlar literatürden farklılık göstermektedir (Baral ve K.C., 2019). Bireylerin deprem stresiyle başa çıkma stratejilerinin sosyal sermayelerine veya koşullarına bağlı olarak değişebileceği öne sürülebilir. Deprem sonrası ortaya çıkan dayanışma, depremzedelerin psikolojik sorunları en az hasarla atlatmalarında etkili olmaktadır (Fırat, 2020).

Son olarak, yüksek gelir grubunda yer alan ve yüksek eğitim seviyesine sahip kişiler deprem stresiyle sosyal destek arayarak başa çıkmaktadır. Daha düşük eğitim seviyesine sahip bireyler dini başa çıkma stratejilerine daha fazla güvenme eğilimindeyken, evli olmayan bireyler hem dini hem de olumlu yeniden değerlendirmenin yanı sıra sosyal destek stratejilerini de kullanmaktadır. Önceki araştırmalar, deprem sonrasında sosyal destek sağlamanın travma düzeyini azalttığını tespit etmiştir (Mesidor ve Sly, 2019; Qin vd., 2016). Maneviyat da travma sonrası iyileşmede önemli bir rol oynayabilir. Doğal afet mağdurlarıyla yapılan araştırmalar da dini başa çıkmanın etkili bir başa çıkma stratejisi olduğunu göstermektedir (Mesidor ve Sly, 2019; Shaw, Joseph ve Linley, 2005). Bu durum, depremzedelerin demografik özelliklerine bağlı olarak farklı başa çıkma stratejileri kullanabileceklerine işaret etmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 depremlerinin ardından hayatta kalan bireylerin travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) riskinin, demografik ve sosyoekonomik özelliklere bağlı olarak farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bulgular, özellikle kadınlar, düşük gelir grubundakiler, ön lisans mezunları, 18-25 yaş grubundakiler, yakınlarını kaybedenler, evi ağır hasar görenler ve yardım alamayan bireylerin yüksek risk gruplarında yer aldığını göstermektedir. Bu durum, afetlerin yalnızca fiziksel yıkımlarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda var olan toplumsal eşitsizlikleri daha da derinleştirdiğini ortaya koymaktadır.

TSSB'nin bireylerin göç eğilimleri, kişilik özellikleri ve dini pratikler üzerindeki etkisi, travmanın yalnızca bireysel bir mesele olmadığını, aynı zamanda kolektif kimlikler ve toplumsal bağlar üzerinde de önemli sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Yüksek travma seviyelerinin kitlesel göçlere yol açma potansiyeli, afet sonrası bireylerin sadece mekânsal değil, sosyal bağlamda da yeniden yerleşim süreçleriyle yüzleşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçların bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

Araştırma, travma ile başa çıkma stratejilerinin demografik gruplar arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Kadınların dini başa çıkma stratejilerini daha sık kullanmaları, toplumsal cinsiyet rollerinin bireylerin travmayı anlamlandırma ve yönetme biçimlerini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Yüksek gelir grubundaki bireylerin sosyal destek arama stratejilerini daha fazla tercih etmeleri ise sosyal sermaye ve kaynakların başa çıkma yöntemlerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Bu farklılıklar, destek mekanizmalarının bireylerin demografik ve sosyoekonomik özelliklerine göre özelleştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Afet sonrası uzun vadeli psikososyal destek programlarının oluşturulması, hem bireylerin topluma uyum sağlaması hem de toplumsal dayanıklılığın güçlendirilmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu programlar, travmanın etkilerini azaltmak için bireylerin dini ve manevi başa çıkma stratejilerini destekleyici unsurlar içermelidir. Sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi, bireylerin yalnızlık ve güvencesizlik hislerini azaltırken toplumsal dayanışmayı artıracaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, afet sonrası süreçlerin toplumsal yapı ve ilişkiler üzerindeki etkisini anlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Afetlerin sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de etkileri olduğu gerçeğinden hareketle, destek mekanizmalarının kolektif dayanıklılığı artıracak şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu tür müdahaleler, bireylerin ve toplulukların travma sonrası yeniden inşa süreçlerinde daha uyumlu ve dayanıklı bir yapıya kavuşmalarını sağlayacaktır.

Kaynaklar

Abolhadi, E. Divsalar, P. Mosleh-Shirazi, M.A. & Dehesh, T. (2022). Latent classes of posttraumatic stress disorder among survivors of the Bam Earthquake after 17 years. *BMC Psychiatry*, 22, 603. https://doi.org/10.1186/s12888-022-04216-3

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcik-Elbistan Kahramanmaraş (mw: 7.7 – mw: 7.6) depremleri raporu. Erişim adresi: https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf

Aksaray, G. Kortan, G. Erkaya, H. Yenilmez, Ç. & Kaptanoğlu C. (2006). Gender differences in psychological effect of the August 1999 earthquake in Turkey. *Nordic Journal of Psychiatry*, 60(5), 387-391. doi:10.1080/08039480600937553

Alkın, R. C. (2020). Afetlerin sosyolojideki yerine ilişkin bir literatür taraması, Afet Sosyolojisi, (Ed. İ. Can), Konya: Çizgi Kitapevi.

Baral, I.A. & K.C. B. (2019). Posttraumatic stress disorder and coping strategies among adult survivors of earthquake, Nepal. *BMC Psychiatry*, 19(1), 118. https://doi.org/10.1186/s12888-019-2090-y

Başoğlu, M. Salcıoğlu, E. & Livanou M. (2002). Traumatic stress responses in earthquake survivors in Turkey. *Journal of Traumatic Stress*, 15(4), 269-276.

Bayhan, V. & Yasuntimur A. (2024). "Deprem, kıyameti yaşamak gibidir": 6 Şubat 2023 deprem mağdurlarının deneyimleri üzerine bir çalışma (Malatya örneği). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1416-1437. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1507536

Bayhan, V. (2012). Travmatik kaos ortamında depremi anlamlandırmanın sosyolojik bağlamı, *Sosyologca*, 2(3), 341-354.

Bayhan, V. (2020). Afetlerin psiko-sosyal etkileri ve psiko-sosyal destek uygulamaları, Afet Sosyolojisi, (Ed.

İ. Can), Konya: Çizgi Kitapevi.
Can, İ. (2020). Giriş niyetine: Afet sosyolojisine alan açma çalışması, Afet Sosyolojisi, (Ed. İ. Can), Konya: Çizgi Kitapevi.
Chen, C. H. Tan H. K.L. Liao L. R. Chen H. H. Chan C. C. Cheng J. J. S. Chen C.Y. Wang T. N. & Lu M. L. (2007). Long-term psychological outcome of 1999 Taiwan earthquake survivors: a survey of a high-risk sample with property damage. *Comprehensive Psychiatry*, 48(3), 269-275. DOI: 10.1016/j.comppsych.2006.12.003
Chen, H. Chen, Y. Au, M. Feng, L. Chen Q. Guo H. & Yang, X. (2014). The presence of post-traumatic stress disorder symptoms in earthquake survivors one month after a mudslide in southwest China. *Nursing & Health Sciences*, 16, 39-45.
Chen, J. Zhou X. Zeng M. & Wu, X. (2015). Post-traumatic stress symptoms and post-traumatic growth: Evidence from a longitudinal study following an earthquake disaster. *PLoS ONE* 10(6), e0127241. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0127241
Cofini, V. Carbonelli A. Cecilia M. R. Binkin N. & di Orio F. (2015). Post traumatic stress disorder and coping in a sample of adult survivors of the Italian earthquake. *Psychiatry Research*, 229(1-2), 353-358. doi:10.1016/j.psychres.2015.06.0
Di Bucci, D. Del Missier, F. Dolce M. Galvagni, A. Giordano, F. Patacca, A. Pezzi, E. Scurci, G. & Savadori, L. (2023). Life satisfaction during temporary housing after an earthquake: Comparing three cases in Italy. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 91, 103697. https://doi.org/10.10 16/j.ijdrr.2023.103697
Dyvik, E. H. (2023). Number of earthquakes worldwide 2000-2021. Erişim adresi: https://www.statista.com/statistics/263105/development-of-the-number-of-earthquakes-worldwide-sin ce-2000/
Fırat, M. (2020). Doğal ve toplumsal bir afet olarak deprem, Afet Sosyolojisi, (Ed. İ. Can), Konya: Çizgi Kitabevi.
Hong, C. & Efferth T.(2015). Systematic review on post-traumatic stress disorder among survivors of the Wenchuan Earthquake. *Trauma, Violence & Abuse*, 17(5), 542-561. doi:10.1177/152483 8015 585313
Istanbul Teknik Universitesi (2023). '6 Şubat 2023 04.17 Mw 7,8 Kahranmaraş (Pazarcık, Türkoğlu), Hatay (Kırıkhan) ve 13.24 Mw 7,7 Kahramanmaraş (Elbistan/Nurhak-Çardak) depremleri nihai rapor'. Erişim adresi: https://haberler.itu.edu.tr/docs/default-source/default-document-library/2023_itu_deprem _on_rap oru.p df
Kasapoğlu, A. & Ecevit M. (2001). Depremin Sosyolojik Araştırması, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
Kılıç C., Ulusoy M. (2003). Psychological effects of the November 1999 earthquake in Turkey: An epidemiological study. *Acta Psychiatr Scand*, 108, 232-238.
Kılıc, C.Aydın, İ. Taşkıntuna, N. Ozcurumez, G. Kurt, G. Eren, E. Lale, T. Ozel, S. & Zileli, L. (2006). Predictors of psychological distress in survivors of the 1999 earthquakes in Turkey: effects of relocation after the disaster. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 114(3), 194-202. doi:10.1111/j.1600-0447.2006.00786.x
Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: Assessing normal distribution (2) using skewness and kurtosis. *Restor Dent Endod*, 38(1), 52-54. https://doi.org/10.5395/rde.2013.38.1.52
Kun, P. Han, S. Chen, X. & Yao, L. (2009). Prevalence and risk factors for posttraumatic stress disorder: A cross-sectional study among survivors of the Wenchuan 2008 earthquake in China. *Depression and Anxiety*, 26(12), 1134-1140. doi: 1134-1140. doi:10.1002/da.20612
Mavrouli, M. Mavroulis, S. Lekkas, E. & Tsakris, A. (2023). The impact of earthquakes on public health: A narrative review of infectious diseases in the post-disaster period aiming to disaster risk reduction. *Microorganisms*, 11(2), 419. https://doi.org/10.3390/microorganisms11020419
Mesidor, J. K. & Sly, K. F. (2019). Religious coping, general coping strategies, perceived social support, PTSD symptoms, resilience, and posttraumatic growth among survivors of the 2010 earthquake in Haiti. *Mental Health, Religion & Culture*, 22(2), 130-143, DOI: 10.1080/136 74676.2019 .1580254
Mishra, P. Pandey, C. M. Singh U. Gupta, A., Sahu, C. & Keshri, A. (2019). Descriptive statistics and normality tests for statistical data. *Annals of Cardiac Anaesthesia*, 22(1), 67-72. doi: 10.4103/aca.ACA_157_18
Nobakht, H. N. Ojagh, F. S. & Dale, K. Y. (2018). Risk factors of post-traumatic stress among survivors of the 2017 Iran earthquake: The importance of peritraumatic dissociation. *Psychiatry Research*, 271, 702-707. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.12.057
Oflaz, F. Hatipoğlu, S. & Aydin, H. (2008). Effectiveness of psychoeducation intervention on post-traumatic stress disorder and coping styles of earthquake survivors. *Journal of Clinical Nursing*, 17(5), 677-687. doi:10.1111/j.1365-2702.2007.02047.x
Olff, M. & Langeland, W. (2022). Why Men and Women May Respond Differently to Psychological Trauma,

Psychıatrıc Tımes, April 2022, Erişim adresi: https://www.psychiatrictimes.com/view/why-men-and-women-may-respond-differently-to-psychological-trauma

Ozer, E. J. Best, S. R. Lipsey, T. L. & Weiss, D. S. (2003). Predictors of posttraumatic stress disorder and symptoms in adults: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 129(1), 52-73. doi:10.1037/0033-2909.129.1.52

Ozdemir, O. Boysan, M. Guzel Ozdemir, P. & Yilmaz, E. (2015). Relationships between posttraumatic stress disorder (PTSD), dissociation, quality of life, hopelessness, and suicidal ideation among earthquake survivors. *Psychiatry Research*, 228(3), 598-605. DOI: 10.1016/j.psychres.2015.05.045

Polat, I. Anuk, D. Ozkan, M. & Bahadir, G. (2023). Mental health in the aftermath of disasters; psychological effects, treatment approaches and coping. *J Ist Faculty Med*, 86(4), 393-401. doi: 10.26650/IUITFD.1322896

Qin, Y. Zhou, Y. Fan, F. Chen, S. Huang, R. Cai, R. & Peng, T. (2016). Developmental trajectories and predictors of prosocial behavior among adolescents exposed to the 2008 Wenchuan earthquake. *Journal of Traumatic Stress*, 29(1), 80-87. https://doi.org/10.1002/jts.22064

Pratt, M.M. Fitzsimmons, P. & Christian B. (2019). After the earthquake: adult reflections on adolescent experiences of a natural disaster. *Teach J Christian Edu*, 13, 22-31. doi: 10.55254/1835-1492.1426

Raccanello, D. Barnaba, V. Rocca, E. Vicentini, G. Hall, R. & Burro, R. (2020). Adults' expectations on children's earthquake-related emotions and coping strategies. *Psychology, Health & Medicine*, 26(5), 571-583. https://doi.org/10.1080/13548506

Ratcliffe, M. Ruddell, M. Smith, B. (2014). What is a "sense of foreshortened future?" A phenomenological study of trauma, trust, and time. *Frontiers in Psychology*, 5(1026), doi:10.3389/fpsyg.2014.01026

Seo, H. & Lee, O. (2020). Mediating role of post-traumatic stress disorder in post-traumatic growth in adults who experienced the 2017 Pohang earthquake. *Journal of Affective Disorders*, 263, 246-251. https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.11.162

Serrano, C., Leiva-Bianchi, M. Ahumada, F. Araque-Pinilla F. (2021). What is the association between post-traumatic stress disorder and unemployment after a disaster? *International Journal of Occupational Medicine And Environmental Health*, 34(6), 755-766. DOI10.13075/ijomeh.1896.01 557

Shaw, A. Joseph, S. & Linley P. (2005). Religion, spirituality, and posttraumatic growth: A systematic review. *Mental Health, Religion & Culture*, 8(1), 1-11. doi:10.1080/1367467032000157981

Shi, X. Zhou, Y. Geng, F. Li, Y. Zhou, J. Lei B. Chen, S. Chen, X. & Fan, F. (2018). Posttraumatic stress disorder symptoms in parents and adolescents after the Wenchuan earthquake: A longitudinal actor-partner interdependence model. *Journal of Affective Disorders*, 226, 301-306. doi:10.1016/j.j ad.2017.10.011

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf

Stratton, S. J. (2021). Population research: Convenience sampling strategies. *Prehosp Disaster Med*, 36(4), 373-374. doi: 10.1017/S1049023X21000649

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston: Pearson Education, Inc.

Tanhan, F. & Kayri, M. (2013). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13(2), 1013-1025.

TRTHABER, 2023. Depremde can kaybı 50 bin 783. Erişim adresi: https://www .trthaber.com/haber/gunde m/depremde-can-kaybi-50-bin-783-762132.html

Valladares-Garrido, M.J. Zapata-Castro, L.E. Peralta, C.I. García-Vicente A. Astudillo-Rueda, D. León-Figueroa, D.A. & Díaz-Vélez, C. (2022). Post-traumatic stress disorder after the 6.1 magnitude earthquake in Piura, Peru: A Cross-Sectional Study. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 19, 11035. https://doi.org/10.3390/ijerph191711035

Wang, Z. & Gan, Y. (2011). Coping mediates between social support, neuroticism, and depression after earthquake and examination stress among adolescents. *Anxiety, Stress & Coping: An International Journal*, 24(3), 343-358. https://doi.org/10.1080/10615806.2010.515026

Wen, J. Shi, Y. K. Li, Y. P. Yuan, P. & Wang F. (2012). Quality of life, physical diseases, and psychological impairment among survivors 3 years after Wenchuan earthquake: A population based survey. *PLoS One*, 7, e43081. DOI: 10.1371/journal.pone.0043081

Wu, Z. Xu, J. He, L. (2014). Psychological consequences and associated risk factors among adult survivors of the 2008 Wenchuan earthquake. *BMC Psychiatry*, 14(1), 3057-3069. doi:10.1186/1471-244x-14-126.

Wu, Z. Xu, J. & Sui, Y. (2016). Posttraumatic stress disorder and posttraumatic growth coexistence and the risk factors in Wenchuan earthquake survivors. *Psychiatry Research*, 237, 49-54.

doi:10.1016/j.psychres.2016.01.04.

Xu, J. & Wang P. (2012). Social support and level of survivors' psychological stress after the Wenchuan Earthquake. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 40(10), 1625-1631. doi:10.2224/sbp.2012.40.10.1625.

Yöndem, Z.D. & Eren, A. (2008). Validity and Reliability Studies of Earthquake Stress Coping Scale (ESCS). *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 3(30), 60-75.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑**.** Bu çalışmanın yazarları, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun tarih 10-10-2024 sayı 17 ve karar 10 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

6 Şubat Depremlerinin Teknokent Girişimcileri Üzerindeki Etkisi: Malatya Teknokent Örneği

The Effect of The February 6 Earthquakes on Technopark Entrepreneurs: The Example of Malatya Technopark

Özge ÖZTÜRK[1]

[1]*Öğr. Görevlisi Dr. İnönü Üniversitesi, Teknoloji Transfer Ofisi, Malatya, ozge.ozturk@inonu.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-8008-195X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
10.12.2024
Kabul/Accepted:
29.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1599327

Anahtar Kelimeler
6 Şubat Depremleri, Afet, Girişimcilik, Teknokent/ Teknopark, Ekonomik Etki

ÖZ

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler 11 ili olumsuz etkilemiştir. Afet sonrası 50 bini aşkın kişi hayatını kaybetmiştir. Bölgede yaşayan yaklaşık 11 milyon kişi deprem sonrası hayata uyum sağlamaya çalışmaktadır. Cumhuriyet tarihinin en yıkıcı depremleri olan 6 Şubat depremleri sonrasında bölgede ekonomik faaliyetlerde de bir yavaşlama olmuş, çoğu işletme uzaktan çalışma, üretim veya hizmet hacmini küçültme, tedarikçileri veya müşterileri ile ilişkilerinde problem yaşama, nitelikli personelin işten ayrılması ve nitelikli personel ihtiyacını gidememe vb. sorunlar yaşamıştır. Bu çalışma kapsamında 6 Şubat depremleri sonrasında yenilikçi girişimde bulunan ve Ar-Ge çalışmalarını yürüterek ayakta kalmak zorunda olan Malatya Teknokent firmalarının durumunun betimlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda deprem sonrasında firmalarda meydana gelen değişiklikleri belirlemek üzere 33 soruluk bir anket oluşturulmuş ve toplanan veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programı yardımıyla analiz edilmiştir. Ayrıca Malatya Teknokent Yön. A. Ş.'den personel sayısı, proje sayısı vs. veriler alınmıştır. Eldeki tüm verilere dayanarak ortaya çıkan bulgular yorumlanarak sunulmuştur.

Keywords
February 6 Earthquakes, Disaster, Entrepreneurship, Technocity/Technopark, Economic Impact

ABSTRACT

The earthquakes occured on February 6 2023 centered in Kahramanmaraş, has negatively affected 11 cities. More than fifty thousand people lost their lives after the disaster. Approximately 11 million people in the region are trying to adapt to life after the earthquake. Following the February 6 earthquakes, which were the most devastating earthquakes in the history of the Republic, there was a slowdown in economic activities in the region, and most businesses experienced problems such as working remotely, reducing production or service volume, experiencing problems in relations with suppliers or customers, qualified personnel leaving their jobs, and being unable to meet the need for qualified personnel, etc. Within the scope of this study, it is aimed to describe the parts of Malatya Technopark companies that made comprehensive attempts after The Earthquakes and whose R&D studies have to be continued. For this purpose, a 33-question survey was created to determine the changes in the companies after the earthquakes and the data was analyzed using the SPSS program. In addition, data on the number of personnel, number of projects, etc. were obtained from the Malatya Technopark management. The findings based on all the data obtained were interpreted and presented.

Atıf/Citation: Öztürk, Ö. (2025). 6 Şubat Depremlerinin Teknokent Girişimcileri Üzerindeki Etkisi: Malatya Teknokent Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 787-800.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Özge ÖZTÜRK, ozge.ozturk@inonu.edu.tr

1. Giriş

Afet, toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olaydır. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur (AFAD, 2025). Afetler başlıca iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup afetler doğaya bağlı (Doğa Kaynaklı); depremler, toprak kayması. kaya düşmesi, sel baskını ya da çığ gibi yıkımlardır. İkinci grup afetler doğrudan doğaya bağlı olmayan baraj, trafik, iş, endüstri kazaları, çevre kirlenmeleri, yapı çökmeleri gibi yıkımlardır. Ortaya çıkış nedeni farklı olsa da, afetlerin sonrasında can ve mal kaybı görülmektedir (Geray, 1977). Doğa kaynaklı afetler insanların yönetemediği ve her açıdan oldukça olumsuz sonuçlar doğurabilecek olaylardır. Afet yaşanan bir bölgede; yıkımlar, can ve mal kayıplarının yanında, felaket sonrası normalleşmeye ve hayata uyum sağlamaya çalışan insanlar vardır. Hayatta kalan insanlar için de afet sonrası şartlar ve yeni ortama uyum sağlama süreci oldukça zordur.

6 Şubat 2023 Pazartesi günü, Türkiye saati ile 04:17'de ve 13:24'de merkez üssü Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan iki büyük deprem meydana gelmiştir. Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD)'nın 2 Haziran 2023'te hazırlamış olduğu "06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş (Mw: 7.7 – Mw: 7.6) Depremleri Raporu" na göre 7.7 büyüklüğündeki ilk deprem yerin 8.6 km derinliğinde meydana gelirken, 7.6 büyüklüğündeki ikinci deprem yerin 7 km derinliğinde meydana gelmiştir. Söz konusu depremlerin artçı şok aktivitesi halen devam ederken 20 Şubat 2023 tarihinde Yayladağı'nda (Hatay) Mw: 6.4 büyüklüğünde "tetiklenmiş" bir deprem daha meydana gelmiştir. Depremler; Kahramanmaraş, Hatay, Malatya, Adıyaman, Gaziantep, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ'da çok şiddetli hissedilmiş can kaybı ve ağır hasara neden olmuştur (AFAD, 2023).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin desteğiyle, Dünya Bankası katkılarıyla hazırlanan "Türkiye Deprem Kurtarma ve Yeniden Yapılanma Değerlendirmesi"ne göre 6 Şubat 2023'te yaşanan büyük felaket sonrası oldukça büyük ekonomik kayıplar yaşanmıştır. Depremin Türkiye ekonomisine getirdiği yükün en büyüğünü %54,9 (1.073,9 milyar TL) ile konutlarda oluşan hasarlar meydana getirmiştir. İkinci en büyük hasar ise kamu altyapısının ve kamu hizmet binalarının hasar görmesidir (242,5 milyar TL). Konut dışında özel sektörün uğradığı zarar ise yaklaşık 222,4 milyar TL'dir. Ayrıca sigorta sektörünün uğradığı kayıplar, esnafın gelir kayıpları ve makroekonomik etkiler de dikkate alındığında deprem felaketinin ülkeye toplam mali yükünün 2 trilyon TL olduğu tahmin edilmektedir (TCSBB, 2023).

Ekonomiden günlük yaşama kadar pek çok hususu etkileyen deprem gibi büyük afetler, yenilikçi girişimciliği de olumsuz etkilemektedir. Doğal afetler aynı zamanda afet sonrası sınırlı seçeneklerin mevcut olması nedeniyle iş fırsatlarını proaktif olarak takip ederek, ihtiyaç odaklı girişimciliği de teşvik etme yeteneğine sahiptir. Ek olarak doğal afetlerin başarısızlık korkusunu artırdığı ve bunun da girişimcilik faaliyetini ve niyetini azalttığı da görülmüştür. Bu, başarısızlık korkusunun, doğal afet bağlamında girişimciliğin özünü yakalamada en önemli kavramlardan biri olduğu görülmüş ve bu nedenle, depremler ile iş başarısını, özellikle girişimcilerin refahı arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar yapılmıştır. (Games ve Sari 2020)

Marangoz ve İzgi'nin yapmış olduğu çalışmada depremlerin yaratmış olduğu ekonomik kayıpların lojistik, işgücü, üretim ve ticaret, tedarik zinciri, ekonomik büyüme, eğitim, sağlık ve dış ticaret üzerindeki yansımalarını ele almış ve açıklamıştır (Marangoz ve İzci 2023). Erdoğan çalışmasında 6 Şubat depremlerinin toplum üzerinde yarattığı etkileri sosyoloji perspektifinden incelemiştir (Erdoğan, 2023). Ata, 6 Şubat depremlerinin kriz yönetimi bağlamında incelemiş ve bu doğrultuda krize sebep olan unsurlar kriz yönetimi açısından ele alınmıştır (Salik, 2023). Yine 6 Şubat depremlerinde; haberlerde söylem farklılıkları (Erdoğan ve Kaya, 2023), öğretmenlerin kaygı seviyesi (Karaarslan vd., 2023) gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Khan vd. yapmış oldukları araştırmada doğal afetlerin gelir azaltıcı etkisini doğrulamış (Khan vd., 2023), İnmez'in yapmış olduğu çalışmada ise 17 Ağustos 1999 depreminin ekonomik etkisi incelenmiş, büyük işletmelerin hızla toparlandığı ve orta ve küçük işletmelerin aynı toparlanma başarısını gösteremediklerini belirtmişlerdir (İnmez, 2005). Boudreaux vd.'nin, doğal afetlerin, iş yaratma ve büyümeden büyük ölçüde sorumlu olan girişimcilik başlangıç faaliyetini engelleyerek kısa vadede ekonomik kalkınmayı güçleştirdiğini ileri sürdükleri çalışmalarında, doğal afet olaylarının başlangıç faaliyetini kısa vadede (yani 1-2 yıl) azalttığını ancak bu sürenin ötesinde bir etkisinin olmadığını ileri sürmüşlerdir (Boudreaux vd., 2019).

Doğa kaynaklı afetler sonrasında farklı alanlarda bazı araştırmacılar, belirlemiş oldukları unsurlar ile deprem arasındaki ilişkiyi incelemişler ve çeşitli sonuçlar ortaya koymuşlardır. Her alanda ve sektörde olduğu gibi

yaşanan bu büyük felaket sonrası, deprem bölgesinde yenilikçi girişimcilik faaliyetlerinde bulunan teknokent firmaları da bu süreçten oldukça olumsuz etkilenmişlerdir. Bu çalışma kapsamında 6 Şubat depremlerinden yaklaşık bir yıl sonra teknokentte faaliyet gösteren firmaların deprem sonrası değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Burada, özellikle Malatya Teknokent Teknoloji Geliştirme Bölgesi Yön. A.Ş. bünyesinde Ar-Ge faaliyetleri yürüten firmalar üzerinde bu çalışma gerçekleştirilmiş ve sonuçları sunulmuştur.

2. Araştırma Metodu

6 Şubat depremleri sonrasında her alandan araştırmacılar, depremin sosyal, ekonomik, sağlık ve kültürel vb. gibi alanlarda etkilerini incelemek üzere çalışmalar yürütmüşlerdir. 6 Şubat depremleri sonrası bu felaketten çeşitli açılardan sadece deprem bölgesi değil tüm Türkiye etkilenmiştir. Depremin ilk 3 aylık süresi içerisinde depremi yaşayan büyük bir kesim deprem sonrası döneme uyum sağlama konusunda zorluk çekmiş ve nihayetinde deprem bölgesinde veya il değiştirerek yeni bir düzen kurmaya çalışmıştır. Deprem sonrasında sadece can ve maddi kayıplar yaşanmamış hayatta kalanlar içinde hem sosyolojik hem psikolojik açıdan zor bir süreç başlamıştır. Deprem sonrasında nüfusun ev, iş, memleket değiştiren kısmı bu yeni değişikliğe uyum sağlama noktasında da zorluk yaşamıştır.

Depremin ekonomik etkisinin tüm alanlarda olduğu gibi firmalar üzerinde de bir o kadar derin olduğu görülmektedir. Bu etkilere karşı firmaların büyüklüğü, gücü, almış oldukları önlemler, kararlar, firmanın ekonomik durumu, personel sayısı, bulunduğu sektör oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamında Malatya Teknokent bünyesinde faaliyet gösteren firmaların 6 Şubat depremleri sonrasında yaşadıkları sorunlar, almış oldukları önlemler, önlemlerin etkileri, depremin yarattığı fırsatlar vb. ile şirketlerin bu depremlerle yaşadıkları tecrübe incelenip, sonuçlarının paylaşılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın ana sorusu; Malatya Teknokent bünyesinde faaliyet gösteren firmaların 6 Şubat depremlerinden nasıl etkilendiğidir. Bu ana problem cümlesi doğrultusunda çalışmanın alt soru cümleleri aşağıdaki gibidir:

6 Şubat depremlerini yaşayan Malatya Teknokent bünyesinde faaliyet gösteren firmaların;

- Depremler sonrasında kaybettikleri personelin yerine yeni personel bulma durumları ile;
    - Firmaların gelir durumları arasında ilişki var mıdır?
    - Firmaların Ar-Ge/Proje ve Ar-Ge/Proje dışı faaliyetlerinin etkilenmesi arasında ilişki var mıdır?
    - Firmayı kapatmayı düşünme durumu arasında ilişki var mıdır?
- Depremler sonrasında firma gelirleri ile ödemelerde sıkıntı yaşama durumları arasında ilişki var mıdır?
- Depremler sonrasında firma gelirleri ve ödemelerde sıkıntı yaşama durumu ile firmaların tedarikçileri ya da kilit ortakları ile ilişki durumu değişikliği arasında ilişki var mıdır?
- Depremler sonrasında firmalarda verilen hizmet/ satılan ürünlerde değişiklik yapma durumları ile gelir durumları arasında ilişki var mıdır?

Bu çalışmada yukarıda belirtilen amacı gerçekleştirmek ve araştırma sorularına cevap bulabilmek üzere firmaların 6 Şubat depremleri sonrasında yaşadıklarını ve firma yetkililerinin düşüncelerini belirlemek üzere 33 soruluk bir anket oluşturulmuştur. Bu çalışmanın kapsamını Malatya Teknokent bünyesinde faaliyet gösteren firmalar ve firma yetkililerine 6 Şubat Depremlerinin firmalar üzerindeki etkisini belirlemek üzere anket formunda yöneltilen sorular oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın sınırlılıkları bu tür diğer anket çalışmalarındaki sınırlılıklarla benzerdir.

Bu sınırlılıklar:

* Araştırma kapsamında uygulamanın sadece Malatya Teknokent'te faaliyet gösteren firmalara yapılması,
* Araştırma konusunun sadece belirlenen sorularla çalışılması,
* Anketteki maddelerin cevaplanırken tüm katılımcıların soruları doğru algıladığının ve doğru cevapladığının varsayılmasıdır.

6 Şubat depremlerinin teknokent girişimcileri üzerindeki etkisini belirlemek üzere oluşturulan anket, çevrim içi olarak düzenlenmiştir. Soruların firma yetkilileri tarafından doldurulması için soruların yer aldığı anket formu Google Formlar'dan elektronik olarak oluşturulmuş ve firma yetkilileri ile ilgili anketin bağlantı bilgileri paylaşılmıştır. Toplanan veriler Excel Programı yardımıyla elektronik ortama geçirilmiş ve düzenlenmiştir.

Düzenlenmiş veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programı yardımıyla analiz edilmiştir. Bu çalışma ile oluşturulan sorularının basit, anlaşılır ve kısa cümlelerle ifade edilmesine dikkat edilmiştir. Çalışmanın ana kütlesini Malatya Teknokent'te 6 Şubat depremlerini yaşamış Ar-Ge çalışmaları yürüten 82 firma oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem büyüklüğünün evreni temsile yeterli olup olmadığını belirlemede aşağıdaki örneklem hesaplama formülü kullanılmıştır. Ana kütle (evrenin büyüklüğü) biliniyorsa "*n*" örneklem büyüklüğü hesaplamada kullanılan formül şu şekildedir (Büyüköztürk vd., 2014);

$$n=Nt2pq/d2(N-1)+t2pq$$

n = Örneklem sayısı
N = Evren (ana kütle) büyüklüğü
p = İncelenecek olayın görülüş sıklığı (görülme olasılığı; 0.50)
q = İncelenecek olayın görülmeme sıklığı (görülmeme olasılığı; 0.50)
t = İstenilen güven aralığındaki z sayısı (α= 0.05 alındığı için; *z*= 1-α= 0.95 ve bu durumda *t*' nin iki yönlü değeri *z* tablosundan 1.96 olarak bulunur.)
d = Örnekleme kabul edilebilir hata oranı (0.05)

Hesaplama %5 anlam düzeyinde, varyansı maksimum kılan oran (*p*=0,50) ve %5 örnekleme hatası esas alınarak yapılmıştır. Bu yolla hesaplanan minimum örneklem büyüklüğü 68'dir. Anket uygulaması 68 firmaya ulaşıldığında veri toplama işi sona erdirilmiştir. Firmalara ulaştırılan elektronik anketi, gönüllülük esasına dayalı olarak dolduran 68 firmanın seçimi, basit tesadüfi-rastgele örnekleme tekniği ile olmuştur. Anketin yaklaşık 1 yıl sonra uygulanıp verilerin toplanmasının nedeni; 6 Şubat depremlerinin yaratmış olduğu etkilerin bu süre sonunda daha belirgin olacağı düşüncesidir.
Ayrıca çalışma sonuçlarının daha sağlıklı olabilmesi adına Malatya Teknokent'te faaliyet gösteren firmaların personel sayıları, stajyer sayıları, yürüyen veya biten proje sayıları vb. verileri de sunulmaya çalışılmıştır. Bu sayede sadece anket verilerinin analizi ile değil gerçekte olan veriler ile de çalışma sonuçları desteklenmeye çalışılmış ve yorumlanarak sunulmuştur.

3. Araştırma Bulguları

Araştırma kapsamında anket uygulanan, Malatya Teknokent'te faaliyet gösteren firmalara ait betimleyici bulgular aşağıdaki Şekil 1, 2, 3'de verilmiştir.

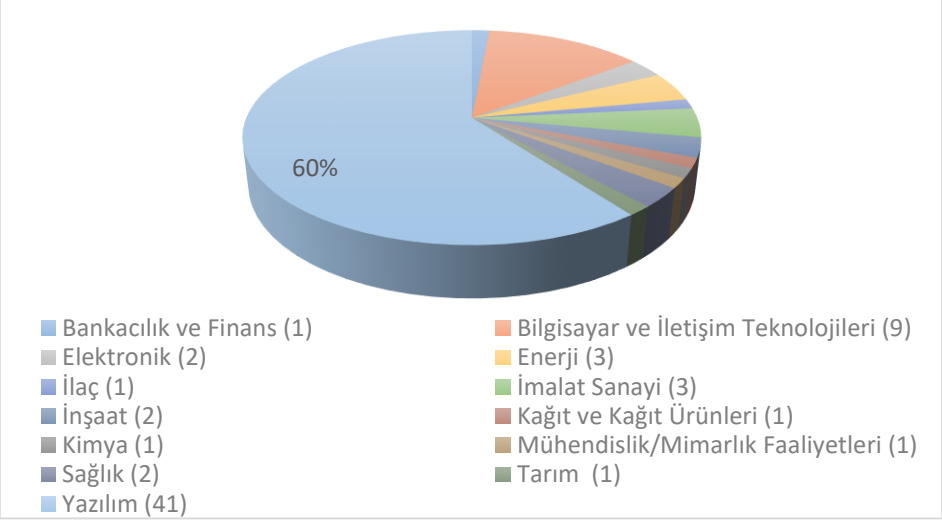

Şekil 1. Ankete katılan firmaların faaliyet alanları

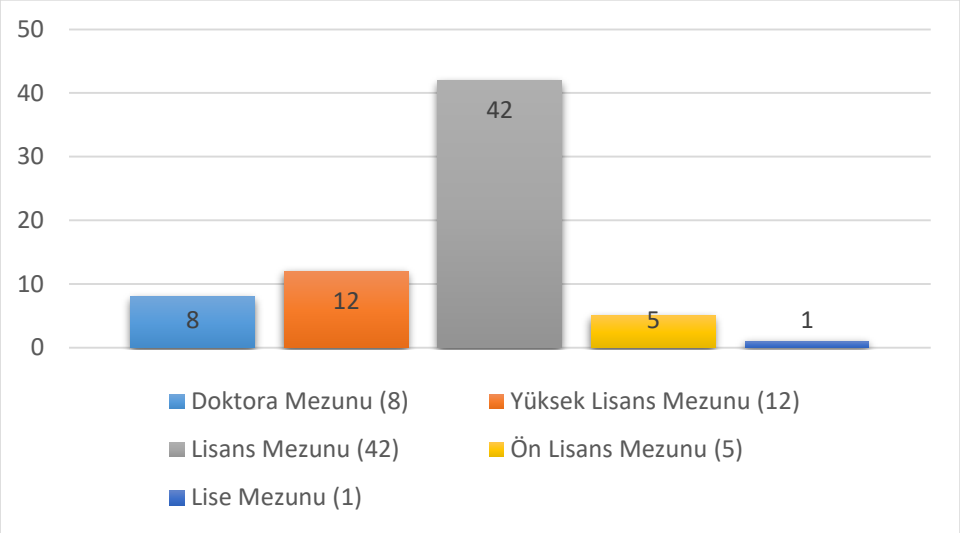

Şekil 2. Katılımcıların eğitim seviyesi

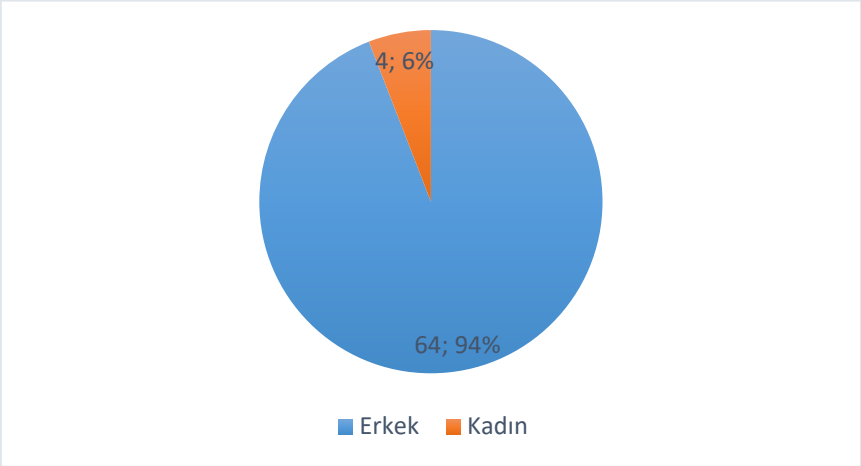

Şekil 3. Katılımcıların cinsiyetine göre dağılımı

Şekil 1, 2 ve 3'te verilen betimsel bulgulara göre ankete 4 kadın, 64 erkek olmak üzere toplam 68 firma yetkilisi katılım sağlamıştır. Katılım sağlayan firma yetkililerinin eğitim seviyesine bakıldığından; yaklaşık %1,5'inin lise, %7,4'ünün ön lisans, %61,8'inin lisans, %17,6'sının yüksek lisans, %11,77'sinin doktora mezunu olduğu görülmektedir. Firmaların faaliyet gösterdikleri alanlara bakıldığında çoğu teknokent/ teknoparkta görüleceği gibi yazılım alanında faaliyet gösteren firmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Tablo 1. 6 Şubat depremleri sonrası firmaların gelir, personel sayısı, ödemeler ve tedarik/kilit ortaklar ile ilgili değişiklikleri

	Değişim	**Frekans**	**Yüzde**
Deprem Sonrası Gelir	Düştü	44	64,7
	Değişmedi	18	26,5
	Arttı	6	8,8
	Toplam	68	100
	Değişim	**Frekans**	**Yüzde**
Deprem Sonrası Personel Sayısı	Düştü	36	52,9
	Değişmedi	23	33,8
	Arttı	9	13,2
	Toplam	68	100,0
	Değişim	**Frekans**	**Yüzde**
Deprem Sonrası Ödemelerde Sıkıntı Yaşama	Oldu	41	60,3
	Olmadı	27	39,7
	Toplam	68	100,0
	Değişim	**Frekans**	**Yüzde**
Deprem Sonrası Tedarik/ Kilit Ortaklar ile İlişkiler	Değişmedi	35	51,5
	Kötü Yönde Değişti	33	48,5
	Toplam	68	100,0

Yapılan anket çalışmasında çoktan seçmeli olarak yöneltilen;

- Deprem sonrası gelirlerinizde nasıl bir değişiklik oldu? (Düşüş veya artış?)
- Deprem sonrası personel sayınızda bir değişiklik oldu mu?
- Deprem sonrası ödemelerinizde sıkıntı yaşadınız mı?
- Deprem sonrası tedarikçileriniz ya da kilit ortaklarınız ile ilişkileriniz değişti mi? (Yurt içi/ dışı ödemeler, mal, hizmet alımı gibi)

sorularına verilen cevaplar Tablo.1'de verilmiştir. Tabloya göre deprem sonrasında firmaların yaklaşık; %65'inde gelir kaybı yaşanmış, %53'ünün personel sayısı düşmüş, %60'ı ödemelerinde sıkıntı yaşamıştır. Son olarak tabloda belirtildiği gibi firmaların %48.5'inin tedarikçileri veya kilit ortakları ile ilişkileri olumsuz yönde etkilenmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların 6 şubat depremleri sonrasında kaybettikleri personelin yerine yeni personel bulma durumları ile firmanın gelir durumundaki değişimi arasındaki analiz sonuçları

		Depremler Sonrasında Firmanızın Gelir Değişimi			
		Düştü	Değişmedi	Arttı	Toplam
Depremler Sonrasında Kaybedilen Personelin Yerine Yeni Personel Bulma Durumu	Evet, yeni personel bulabildik	2(%28.6)	4(%57.1)	1(%14.3)	7(%100)
	Hayır, yeni personel bulamadık	27(%87.1)	4(%12.9)	0(%0)	31(%100)
	Personel kaybı yaşamadık	15(%50.0)	10(%33.3)	5(%16.7)	30(%100)
Toplam		44(%64.7)	18(%26.5)	6(%8.8)	68(%100)
Test Değeri	15.483				
p Değeri	0.001*				

* $p<0.05$

Araştırmaya katılan katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında kaybettikleri personel yerine yeni personel bulabilme durumları ile firmaların depremler sonrası gelir durumlarının değişimi arasındaki ilişkiyi test etmek üzere Ki Kare analizi uygulanmıştır. Ki Kare testine göre katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında kaybettikleri personel yerine yeni personel bulabilme durumları ile firmaların depremler sonrası gelir durumlarının değişimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Tablo 3. Katılımcıların 6 Şubat Depremleri Sonrasında Kaybettikleri Personelin Yerine Yeni Personel Bulma Durumları ile Firmanın Ar-Ge/Proje ve Ar-Ge Proje Dışı Faaliyetlerinin Etkilenme Durumları Arasındaki Analiz Sonuçları

		Depremler Sonrasında Firmanızdaki Ar-Ge/ Proje Faaliyetlerinin Etkilenme Durumu				
		Hiç Etkilenmedi	Az Etkilendi	Orta Seviyede Etkilendi	Çok Etkilendi	Toplam
Depremler Sonrasında Kaybedilen Personelin Yerine Yeni Personel Bulma Durumu	Evet, yeni personel bulabildik	0(%0.0)	3(%42.9)	2(%28.6)	2(%28.6)	7(%100)
	Hayır, yeni personel bulamadık	0(%0.0)	2(%6.5)	12(%38.7)	17(%54.8)	31(%100)
	Personel kaybı yaşamadık	10(%33.3)	6(%20.0)	11(%36.7)	3(%10)	30(%100)
Toplam		10(%14.7)	11(%16.2)	25(%36.8)	22(%32.4)	68(%100)
Test Değeri		26.904				
p Değeri		0.000*				

		Depremler Sonrasında Firmanızdaki Ar-Ge Dışı Faaliyetlerin Etkilenme Durumu				
		Hiç Etkilenmedi	Az Etkilendi	Orta Seviyede Etkilendi	Çok Kötü Etkilendi	Toplam
Depremler Sonrasında Kaybedilen Personelin Yerine Yeni Personel Bulma Durumu	Evet, yeni personel bulabildik	2(%28.6)	2(%28.6)	1(%14.3)	2(%28.6)	7(%100)
	Hayır, yeni personel bulamadık	2(%6.5)	1(%3.2)	12(%38.7)	16(%51.6)	31(%100)
	Personel kaybı yaşamadık	10(%33.3)	5(%16.7)	8(%26.7)	7(%23.3)	30(%100)
Toplam		14(%20.6)	8(%11.8)	21(%30.9)	25(%36.8)	68(%100)
Test Değeri		14.989				
p Değeri		0.010*				

* $p<0.05$

Araştırmaya katılan katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında kaybettikleri personel yerine yeni personel bulabilme durumları ile firmaların depremler sonrasında Ar-Ge/proje ve Ar-Ge dışı faaliyetlerin etkilenme durumlarının değişimi arasındaki ilişkiyi test etmek üzere Ki Kare analizi uygulanmıştır. Tablo 3'de verilen Ki Kare testi verilerine göre katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında kaybettikleri personel yerine yeni personel bulabilme durumları ile firmaların depremler sonrasında Ar-Ge/ Proje ve Ar-Ge/ Proje dışı faaliyetlerin etkilenme durumlarının değişimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Tablo 4. Katılımcıların 6 Şubat Depremleri Sonrasında Kaybettikleri Personelin Yerine Yeni Personel Bulma Durumları ile Firmayı Kapatmayı Düşünme Durumu Arasındaki Analiz Sonuçları

			Depremler Sonrasında Firmayı Kapatmayı Düşünme			
			Evet	Hayır	Bazen	Toplam
Depremler Sonrasında Kaybedilen Personelin Yerine Yeni Personel Bulma Durumu	Evet, yeni personel bulabildik		1(%14.3)	5(%71.4)	1(%14.3)	7(%100)
	Hayır, yeni personel bulamadık		12(%38.7)	8(%25.8)	11(%35.5)	31(%100)
	Personel kaybı yaşamadık		5(%16.7)	21(%70.0)	4(%13.3)	30(%100)
Toplam			18(%26.5)	34(%50.0)	16(%23.5)	68(%100)
Test Değeri		12.984				
p Değeri		0.007*				

* $p<0.05$

Araştırmaya katılan katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında kaybettikleri personel yerine yeni personel bulabilme ile depremler sonrasında firmayı kapatmayı düşünme durumlarının değişimi arasındaki ilişkiyi test etmek üzere Ki Kare analizi uygulanmıştır. Ki Kare testine göre katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında kaybettikleri personel yerine yeni personel bulabilme durumları ile depremler sonrası firmayı kapatmayı düşünme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Tablo 5. Katılımcıların 6 Şubat Depremleri Sonrasında Firma Gelirleri ile Ödemelerde Sıkıntı Yaşama Durumları Arasındaki Analiz Sonuçları

			Depremler Sonrasında Firmaların Ödemelerde Sıkıntı Yaşama Durumu		
			Evet	Hayır	Toplam
Depremler Sonrasında Firmalardaki Gelir Durumu	Düştü		33(%75.0)	11(%25.0)	44(%100)
	Değişmedi		8(%44.4)	10(%55.6)	18(%100)
	Arttı		0(%0.0)	6(%100)	6(%100)
Toplam			41(%60.3)	27(%39.7)	68(%100)
Test Değeri		14.772			
p Değeri		0.000*			

* $p<0.05$

Araştırmaya katılan katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında firma gelirleri ile ödemelerde sıkıntı yaşama durumları arasındaki ilişkiyi test etmek üzere Ki Kare analizi uygulanmıştır. Ki Kare testine göre 6 Şubat depremleri sonrasında firma gelirleri ile ödemelerde sıkıntı yaşama durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Tablo 6. Katılımcıların 6 Şubat Depremleri Sonrasında Firma Gelirleri ve ödemelerde sıkıntı yaşama durumu ile Firmaların Tedarikçileri ya da Kilit Ortakları ile İlişki Durumu Arasındaki Analiz Sonuçları

			Deprem Sonrası Tedarikçiler ya da Kilit Ortaklar ile İlişkileriniz Değişti Mi? (Yurt İçi/ Dışı Ödemeler, Mal, Hizmet Alımı Gibi)		
			Değişmedi	Kötü Yönde Değişti	Toplam
Depremler Sonrasında Firmalardaki Gelir Durumu	Düştü		13(%29.5)	31(%70.5)	44(%100)
	Değişmedi		17(%94.4)	1(%5.6)	18(%100)
	Arttı		5(%83.3)	1(%16.7)	6(%100)
Toplam			35(%51.5)	33(%48.5)	68(%100)
Test Değeri		25.673			
p Değeri		0.000*			

			Deprem Sonrası Tedarikçiler ya da Kilit Ortaklar ile İlişkileriniz Değişti Mi? (Yurt İçi/ Dışı Ödemeler, Mal, Hizmet Alımı Gibi)		
			Değişmedi	Kötü Yönde Değişti	Toplam
Depremler Sonrasında Firmaların Ödemelerde Sıkıntı Yaşama Durumu	Evet		14(%34.1)	27(%65.9)	41(%100)
	Hayır		21(%77.8)	6(%22.2)	27(%100)
Toplam			35(%51.5)	33(%48.5)	68(%100)
Test Değeri		12.407			
p Değeri		0.000*			

* $p<0.05$

Araştırmaya katılan katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında firmaların gelir durumları ve ödemelerde sıkıntı yaşama durumları ile firmaların tedarikçileri ya da kilit ortakları ile ilişki durumu arasındaki ilişkiyi test etmek üzere Ki Kare analizi uygulanmıştır. Tablo 6'da verilen Ki Kare testi verilerine göre 6 Şubat depremleri sonrasında firma gelirleri ve ödemelerde sıkıntı yaşama durumları ile firmaların tedarikçileri ya da kilit ortakları ile ilişki durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Tablo 7. Katılımcıların 6 Şubat Depremleri Sonrasında Firmalarındaki Verdikleri Hizmet/ Sattıkları Üründe Değişiklik Yapma Durumları ile Gelir Durumları Arasındaki Analiz Sonuçları

		6 Şubat Depremleri Sonrasında Firmaların Verdikleri Hizmet/ Sattıkları Üründe Değişiklik Yapma Durumları			
		Evet	Kısmen Evet	Hayır	Toplam
Depremler Sonrasında	Düştü	16(%36.4)	12(%27.3)	16(%36.4)	44(%100)
Firmalardaki Gelir	Değişmedi	1(%5.6)	4(%22.2)	13(%72.2)	18(%100)
Durumu	Arttı	1(%16.7)	2(%33.3)	3(%50.0)	6(%100)
Toplam		18(%26.5)	18(%26.5)	32(%47.1)	68(%100)
Test Değeri		8.702			
p Değeri		0.048*			

* $p<0.05$

Araştırmaya katılan katılımcıların 6 Şubat depremleri sonrasında firmalarındaki verdikleri hizmet/ sattıkları üründe değişiklik yapma durumları ile depremler sonrasında firmalarının gelir durumları arasındaki ilişkiyi test etmek üzere Ki Kare analizi uygulanmıştır. Ki Kare testine göre 6 Şubat depremleri sonrasında firma gelirleri ile firmaların verdikleri hizmet/ sattıkları üründe değişiklik yapma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Tablo 8. Depremler Sonrasında Uzaktan Çalışma Sistemine Geçen Firmalarda Bu Sistemin Firmadaki Etkisi

Uzaktan Çalışma Sisteminin Firmadaki Etkisi	Firma Sayısı (Yüzde Oran)
Olumlu	17 (%32.1)
Değişmedi	23 (%43.4)
Olumsuz	13 (%24.5)

Uzaktan çalışma tercihinde bulunan firmalarda bu sistemin etkisine yönelik yöneltilen soruya verilen cevaplar Tablo 8'de verilmiştir. Depremler sonrasında uzaktan çalışmayı tercih eden firmaların %32.1'i bu sistemin olumlu etkisi olduğunu, %43.4'ü olumlu veya olumsuz bir etkisinin olmadığını belirtmiştir. Uzaktan çalışmayı tercih eden firmaların %24.5'i bu sistem sebebiyle firmalarının olumsuz etkilendiğini belirtmiştir.

Depremler öncesi ve sonrasında firmalardaki bazı değişimleri ortaya koyabilmek amacıyla Malatya Teknokent Yön. A. Ş.'den bazı veriler alınmıştır. Bu verilere göre; Malatya Teknokent'te 2022 yılında 16 firma, 2023 yılında 17 firma bölgeden (Malatya Teknokent Teknoloji Geliştirme Bölgesi Yön. A. Ş.'den) ayrılmıştır. 2024 yılı Eylül ayına kadar olan süreçte 22 firma bölgeden ayrılmıştır. 2022 yılında bölgeye toplam 15 firma, 2023 yılında toplam 5 firma kabul edilmiştir. Bölgede daha önceden hiç inşaat sektöründe faaliyet gösteren firma bulunmuyorken, deprem sonrasında İnönü Üniversitesi İnşaat Mühendisliği bölümünden toplam 7 akademisyen tarafından, inşaat sektöründe faaliyet göstermek üzere 3 firma kurulmuştur. Bölge içinde veya dışında faaliyet gösteren firmalar ile iş birliği sayısı 2022 yılında 34 iken 2023 yılında 25 olmuştur. Bölgede faaliyet gösteren firmalarda çalışan toplam personel sayısı 2022 yılında 755 iken 2023 yılında 689, 2024 Eylül ayına kadar 541 olmuştur. Bölgede faaliyet gösteren firmalarda yıllara göre yeni başlayan personel sayısı, 2022 yılında 379 iken 2023 yılında 198 ve 2024 Eylül ayına kadar 118 olmuştur. Yine aynı firmalarda stajyer sayısı 2022 yılında 68 iken 2023 yılında bu sayı 21'e düşmüştür. Firmalarda yürütülen projelerin yıllara göre tamamlanma (başarılı olarak sonuçlanma) sayısı 2022 yılında 47 iken 2023 yılında 28'e düşmüştür. Aynı zamanda tamamlanamayan (başarısızlıkla sonuçlanan) proje sayısı 2022 yılında 7 iken 2023 yılında 13'e yükselmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Her ekosistem kendi içinde etkilenen veya diğerlerini etkileyen, ekosistemin bir parçası olan ve dengeye kavuşmuş dinamiklerden oluşmaktadır. Herhangi bir ekosistem içinde kurulmuş olan bu denge durumu, meydana gelebilecek herhangi bir dinamikteki değişiklik sebebiyle bozulabilmektir. Bu dengesizlikten kaynaklanan durum sebebiyle tüm dinamikler yeni bir denge durumu oluşana kadar değişmekte veya dönüşmektedir. Deprem öncesinde deprem bölgesinde kendi içinde dengede bir ekosistem oluşmuştu. 6 Şubat depremleri sonrasında bu ekosistemin birçok dinamiğinde bozulma olmuş ve dengesini kaybetmiştir. Depremler sonrası bölgede ağır yıkımlar, can ve mal kaybının yanı sıra depremden psikolojik olarak etkilenen bir toplum da ortaya çıkmıştır. Her alanda olumsuz sonuçlar doğuran bu depremlerden girişimciler de oldukça fazla etkilenmiştir. Bu çalışma kapsamında Malatya'da ekosistemin bir parçası ve özellikle yenilikçi girişimciliğin önde gelen adresi olan Malatya Teknokent'te faaliyet gösteren firmaların deprem sonrası durumları incelenmeye çalışılmıştır.

Yapılan anket çalışmasında firmaların yarısından fazlasında deprem sonrasında gelirde ve personel sayısında bir düşüş olduğu, ödemelerinde sıkıntı yaşadığı görülmüştür. Anket çalışmasına paralel olarak Malatya Teknokent Yön. A. Ş.'den alınan verilere göre deprem öncesinde bölgede (Malatya Teknokent Teknoloji Geliştirme Bölgesi'nde), personel sayısı fazla iken deprem sonrasında düşüş yaşamıştır. Aynı şekilde stajyer sayısında da düşüş gözlenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre deprem öncesi son 5 yılda Malatya ilinin net göç hızı ‰-4.2 ile ‰2.1 arasındadır. Yine TÜİK verilerine bakıldığında depremlerin yaşandığı 2023 yılı Malatya ilinin net göç hızında negatif yönde oldukça büyük bir değişim gözlenmiş ve ilin net göç hızı ‰-87.8 olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2024). Bu veriler ışığında Malatya ilinin depremler sonrasında oldukça fazla göç verdiği söylenebilir. Bu veriler ışığında firmalar, faaliyetlerini yürütmek üzere kalifiye personel bulma konusunda deprem sonrasında ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Depremler sonrasında bölgede faaliyet gösteren ve kaybettiği personelin yerini dolduramayan firmalardan yaklaşık %87'si, kaybettikleri personellerin yerini dolduramadıkları için gelirlerinde de düşüş yaşamıştır. Dinçer vd.'nin yapmış olduğu çalışma ile Kahramanmaraş 6 Şubat depremleri ve ardından 20 Şubat'ta Hatay'da meydana gelen 6.4 büyüklüğündeki depremin etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada Adıyaman ve Malatya'ya odaklanılmış, ekonomik ve çevresel etkileri analiz etmek için disiplinler arası bir yaklaşım kullanılmıştır. Bu çalışmada, çalışmamıza benzer olarak işletmelerin üretim kalitesini etkileyecek kalifiye personel kaybı yaşadıkları, sözleşmeye dayalı iş birliklerinde sözleşme gerekliliklerini yerine getirmede sorun yaşadıklarını ve depremin psikolojik etkilerinden kaynaklı olarak çalışanların işe gidip gelmesi ve konaklamasında problemler yaşadıkları belirtilmiştir. Ek olarak her iki şehirde operasyonel zorluklar, işgücü kıtlığı, altyapı hasarı ve çalışanların refahı olumsuz etkilendiği çıkarılan sonuçlar arasındadır (Dinçer, v.d. 2023). Tetik ve Akbulut'un çalışmasında ise deprem sonrasında, çalışanların evlerini kaybetmeleri, ailelerinin zarar görmesi veya bölgenin tahliye edilmesi nedeniyle iş gücü kaybı yaşanabildiği ve bu sebeple üretimde aksamalara neden olabildiği ve işletmenin finansal durumunu olumsuz etkileyebildiği sonucuna varılmıştır (Tetik ve Akbulut, 2023). Bu çalışma sonuçları bizim araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Personel kaybı ve yerini dolduramama sebebiyle, bölgedeki firmaların çoğunun Ar-Ge (Proje) ve Ar-Ge dışı faaliyetleri orta ve üzeri seviyede olumsuz yönde etkilenmiştir. Malatya Teknokent Yön. A. Ş.'den alınan verilere göre firmalarda yürüyen projelerin yıllara göre tamamlanma (başarılı olarak sonuçlanma) sayısı deprem sonrası düşmüştür. Aynı zamanda tamamlanamayan (başarısızlıkla sonuçlanan) proje sayısı 2023 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık iki kat artmıştır. Bölgede faaliyet gösteren firmaların proje faaliyetlerinin de depremlerden olumsuz etkilendiği söylenebilir.

Yapılan anket çalışmasına katılan firmaların yarısı deprem sonrasında firmayı kapatmayı en az bir kere düşünmüş fakat Malatya Teknokent Yön. A. Ş.'den alınan verilere göre bölgede faaliyet gösteren firma sayısı deprem sonrasında ciddi bir değişiklik göstermemiştir. Yine firmalarda kapanma düşüncesinin oluşmasında, gelirlerde düşüş ve yaşanan personel kayıplarının etkisi olduğu söylenebilir.

Yapılan anket çalışmasına katılan bölgedeki firmaların çoğu depremler sonrasında gelirlerinde düşüş olduğunu belirtmişlerdir. Gelirlerinde düşüş olan firmalar aynı zamanda ödemelerde de sıkıntı yaşamıştır. Yine firmaların gelir ve ödeme yapma durumundaki değişiklik, firmaların tedarikçi ya da kilit ortakları ile ilişkilerini de etkilemektedir. Firmalar kâr ettikçe gelirleri arttıkça, ödemelerini sorunsuzca yapabilmekte ve aynı şekilde kilit ortakları ya da tedarikçileri ile ilişkileri de orantılı bir şekilde olumlu değişmektedir. Özellikle firmaların

hayatta kalabilmeleri noktasında tedarikçileri ve kilit ortakları ile ilişkilerinin önemli olduğu gerçeği de tekrar burada ön plana çıkmaktadır.

Anket verilerine göre depremler sonrasında bazı firmalar verdikleri hizmet/sattıkları üründe değişiklik yapmışlardır. Bu değişikliği yapan firmaların çoğunda gelir kaybı yaşanmış yine aynı şekilde değişiklik yapmayan, verdiği hizmette tutarlı davranan çoğu firmada değişmemiş veya artmıştır. Deprem sonrasında oluşan kaos sebebiyle firmalar verdikleri hizmette değişikliğe gitmiş olabilir. Bu değişiklik için tüm şartların ve kaynakların, özellikle insan kaynağının mevcut olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu değişiklik sonucunda firmalar gelir kaybı yaşayabilmektedirler.

Depremler sonrasında firmalar, personellerin evlerinde veya firma ofislerinde hasarlar olması, depremin yaratmış olduğu psikolojik etki ve artçı sarsıntıların devam etmesi vs. sebepler nedeni ile ofis dışında yani uzaktan çalışmayı bir süreliğine tercih etmişlerdir. Uzaktan çalışma nedeni ile firmalardaki faaliyetler etkilenmiştir. Uzaktan çalışma tercihinde bulunan firmaların yaklaşık 4'te 3'ü bu sistemin olumlu etkisi olduğunu veya herhangi bir değişikliğin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Özellikle salgın hastalık veya doğa kaynaklı afetler gibi sebepler ile çalışanlar daha güvenli bir ortamda çalışmak isteyebilirler. Bu sayede firmalar uzaktan çalışma yöntemi ile hem çalışanlarının kendilerini güvende hissetmelerini sağlamış hem de işlerini de aksatmamış olurlar.

Yapılan anket çalışmasında katılımcılara deprem sonrası firma olarak olumsuz etkilendikleri hususları belirtmeleri üzerine açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar neticesinde çıkarılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Firmaların hem Ar-Ge içi hem de Ar-Ge dışı çalışmaları depremler sonrası çalışma ortamlarında oluşan hasarlar sebebiyle olumsuz etkilenmiştir. Hasar tespit çalışmaları tamamlanana kadar süren belirsizlik sebebiyle çoğu firma çalışmalarına belirsiz süreliğine ara vermek zorunda kalmıştır. Depremlerin psikolojik etkileri nedeniyle firma yetkilileri ve çalışanlar üzerinde konsantrasyon ve motivasyon eksikliği yaşanmış, firma çalışanları arasında ekip ruhu kaybolmuş ayrıca çalışanlar ileriye yönelik planlar yapamaz olmuştur. Depremler sonrasında bölgeden ayrılan firma personelleri olmuş ve ayrılan personelin yerine yeni personel bulma konusunda zorluklar yaşanmıştır. Yine ekibini büyütmek isteyen firmalar, bölgede kalifiye personel bulma konusunda sıkıntı yaşamışlardır. Deprem sonrası sadece firma çalışanları değil aynı zamanda firmaların iş yaptıkları müşterilerinin ve ürün geliştirdikleri kilit ortaklarının bir kısmı da bölgeden ayrılmıştır. Firmaların bölgedeki müşterilerinin bir kısmının, depremler sonrasında öncelikleri değişmiş, bu sebeple müşteri kayıpları yaşanmıştır. Ayrıca deprem bölgesinde faaliyet gösteren bir firma olmak özellikle deprem bölgesi dışındaki müşterilerde bir güvensizlik ve belirsizlik ortamı yaratmıştır. Bu sebeple deprem bölgesi dışında müşterisi olan firmaların bir kısmında müşteri kaybı yaşanmıştır.

Deprem öncesi ve sonrasında bölgeye kabul edilen firma sayısı incelendiğinde 2022 yılında bölgeye 15 firma kabul edilmişken, 2023 yılında toplam 5 firma bölgeye kabul edilmiştir. Depremden sonra kısa süre içinde bölgede yenilikçi girişimcilik faaliyetlerinde düşüş yaşanmıştır. Depremin yenilikçi girişimcilik eğiliminde düşüşe neden olduğu söylenebilir. Bölgede daha önceden inşaat sektöründe faaliyet gösteren firma bulunmuyorken, deprem sonrasında özellikle akademisyenler tarafından 3 firma inşaat sektöründe faaliyet göstermek üzere kurulmuştur. Deprem sonrasında bölgede hasar tespit ve yıkım çalışmalarının fazla olması sebebiyle inşaat alanında çalışmalar daha ön plana çıkmış ve özellikle akademisyenlerin bu yönde yeni, teknolojik ve ticarileşebilir projeler yapma eğilimi artmıştır.

Ülkemizin deprem bölgesinde yer alıyor olması artık bir gerçektir. Bu sebeple tüm binaların en başından deprem yönetmeliğine uygun planlanması ve yapılması depremler sonrası yaşanacak tüm olumsuzlukların önlenmesinde ilk yapılması gereken şeydir.

Son olarak bu çalışma sadece Malatya Teknokent bünyesinde yer alan firmalara çalışma kapsamında yöneltilen sorular özelinde yapılmıştır. Bu çalışma daha farklı çalışma guruplarında ve daha farklı ölçme teknikleri ile yapılabilir. Depremden etkilenen diğer illerdeki Teknokentleri de kapsayacak şekilde daha geniş bir örneklemde tekrar edilebilir. Aynı zamanda depremlerin firmaları etkileyen diğer unsurları da dikkate alınarak daha geniş kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilebilir.

Kaynaklar

AFAD (2025). https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu, *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü,* Erişim Tarihi:15.02.2025.

AFAD (2023). https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu02.06.2023.pdf, Deprem Ve Risk Azaltma Genel Müdürlüğü Deprem Dairesi Başkanlığı, *Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş (Mw: 7.7 – Mw: 7.6) Depremleri Raporu,* Erişim Tarihi:25.09.2024.

Boudreaux, C. J., Escaleras, M. P., Skidmore, M. (2019). Natural disasters and entrepreneurship activity, *Economics Letters*, 182, 82-85.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri,* (16. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Dinçer, A. E., Dincer, N. N., Tekin-Koru, A., Yaşar, B., Yılmaz, Z. (2024). The impact of Kahramanmaraş (2023) earthquakes: A comparative case study for Adıyaman and Malatya, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 110, 104647.

Erdoğan, B. (2023). Depremin Sosyolojisi: 6 Şubat Felaketinin Toplumsal ve Kültürel Boyutları, *TRT Akademi*, 8(18), 718-725.

Erdoğan, M., Kaya, S. (2023). Haberde Söylem Farklılıkları: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Haberleri Üzerine Bir Analiz, Afet ve Risk Dergisi, 6(3), 1074-1096.

Games, D., Sari, D. K. (2020). Earthquakes, Fear of Failure, and Wellbeing: An İnsight From Minangkabau Entrepreneurship, International Journal of Disaster Risk Reduction, 51, 101815.

Geray, Cevat (1977). *Türkiye'de Yıkım (Afet) Olayları Karşısında Önlemler ve Örgütlenmeleri,* Amme İdaresi Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, ss. 91-114.

İnmez, İ. (2005). Doğal afetlerin ekonomik etkisi: 17 ağustos 1999 Marmara depremi örneği, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Karaarslan, İ., Yavuz, B., Özdemir, S., Çakar, S., Tatlı, M. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri Sonrası İlkokul Öğretmenlerinin Durumluk Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi, *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 10(97), 1560-1564.

Khan, M. T. I., Anwar, S., Sarkodie, S. A., Yaseen, M. R., Nadeem, A. M. (2023). Do natural disasters affect economic growth? The role of human capital, foreign direct investment, and infrastructure dynamics. *Heliyon*, 9(1).

Marangoz, M., İzci, Ç. (2023). Doğal Afetlerin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremler Bağlamında Girişimciler Açısından Değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24(52), 1-30.

Salik Ata, N. (2023). Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremlerinin Kriz Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,* 7(Özel Sayı), 59-77.

TCSBB (2023). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/Turkiye-Recovery-and-Reconstruction-Assessment.pdf, Presidency Of The Republic Of Turkey Presidency Of Strategy And Budget. *Türkiye Earthquakes Recovery And Reconstruction Assessment* (TERRA), Erişim Tarihi: 25.09.2024.

Tetik, N., Albulut, İ. İ., (2023). Şubat 2023'te yaşanan depremin ekonomik ve finansal etkileri: İhracat üzerinden bir inceleme", *Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası için Akademik Öneriler*, Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Gaziantep, (93-103).

TÜİK (2024). https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109, Erişim Tarihi: 30.09.2024.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☑**.** Bu çalışmanın yazarı İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 30.11.2023 tarihli, 15 oturum sayılı,ve 8 karar sayılı etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Determining the Effect of Women's Earthquake Fear on Earthquake Risk Perception

Kadınların Deprem Korkusunun Deprem Risk Algısına Etkisinin Belirlenmesi

Fatma GÜNDÜZ[1] ve Ezgi ATALAY[2]

[1]*Dr. Öğr. Üyesi, Sinop University, Boyabat Vocational School of Higher Education, Department of Property Protection and Security, Sinop, fgunduz@sinop.edu.tr,* orcid.org/0000-0001-9585-3759
[2]*Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal University, Mehmet Tanrikulu Vocational School of Health Service, Department of Medical Services and Techniques, Bolu, ezgiatalay@ibu.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-7404-4351

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received:
11.12.2024
Kabul/Accepted:
13.03.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1599856

Keywords
Women, fear of earthquake, risk perception, gender equality, disaster management.

ABSTRACT

Increasing women's resilience against earthquake fear and educating them about disaster risks, promoting gender equality (SDG 5) and strengthening women's leadership are seen as important approaches in disaster management. This study aims to investigate the effect of women's fear of earthquakes on their perception of earthquake risk. It was designed as a cross-sectional, descriptive, and correlational study, conducted with women aged 18 and older living in Türkiye. Data for the study were collected between April 28, 2024, and August 15, 2024, using the "Socio-Demographic Information Form," the "Fear of Earthquake Scale," and the "Earthquake Risk Perception Scale." According to the results, employed participants had lower earthquake fear scores. Participants with moderate economic status had higher earthquake fear scores compared to those with better economic status. A strong positive ($r=0.752$) and significant ($p<0.05$) relationship was found between fear of earthquakes and earthquake risk perception. The fear of earthquakes and earthquake risk perceptions of the participants increase significantly together, demonstrating a strong correlation. Researchers examined the effects of earthquake fear on the earthquake risk perception of women living in Türkiye from various perspectives and the important findings can guide policy makers in creating gender equality (SDG 5) policies in disaster management.

Anahtar Kelimeler
Kadınlar, deprem korkusu, risk algısı, toplumsal cinsiyet eşitliği, afet yönetimi.

ÖZ

Kadınların deprem korkusuna karşı dayanıklılıklarının artırılması ve afet riskleri konusunda eğitilmeleri, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi (SKH 5) ve kadın liderliğinin güçlendirilmesi afet yönetiminde önemli yaklaşımlar olarak görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, kadınların deprem korkusunun deprem riski algıları üzerindeki etkisini incelemektir. Türkiye'de yaşayan 18 yaş ve üzeri kadınlarla yürütülen kesitsel, tanımlayıcı ve ilişki arayıcı bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın verileri 28 Nisan 2024 - 15 Ağustos 2024 tarihleri arasında "Sosyo-Demografik Bilgi Formu", "Deprem Korkusu Ölçeği" ve "Deprem Riski Algısı Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Sonuçlara göre çalışan katılımcıların deprem korku puanları daha düşüktü. Orta düzeyde ekonomik duruma sahip katılımcıların deprem korku puanları, daha iyi ekonomik duruma sahip olanlara göre daha yüksekti. Deprem korkusu ile deprem riski algısı arasında güçlü, pozitif ($r=0,752$) ve anlamlı ($p<0,05$) bir ilişki bulunmuştur. Katılımcıların deprem korkusu ve deprem riski algıları birlikte önemli ölçüde artmakta olup, güçlü bir korelasyon göstermektedir. Araştırmacılar, deprem korkusunun Türkiye'de yaşayan kadınların deprem riski algısı üzerindeki etkilerini çeşitli perspektiflerden incelemiş olup bulgular, afet yönetiminde cinsiyet eşitliği (SDG 5) politikaları oluşturmada politika yapıcılara rehberlik edebilir.

Atıf/Citation:Gündüz, F. ve Atalay, E. (2025). Determining the Effect of Women's Earthquake Fear on Earthquake Risk Perception. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 801-813.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Ezgi ATALAY, ezgiatalay@ibu.edu.tr

1. Introduction

The frequency and impact of disasters are increasing globally (Usta, 2023; Gündüz and Atalay, 2024:4). Among these disasters, earthquakes can cause significant loss of life and property in affected areas (CRED, 2024; Ao et al., 2021; Mavrouli et al., 2023; Joshi et al., 2024). Earthquakes occur when stress, accumulated in the Earth's crust due to tectonic processes like plate movements and mountain formation, is suddenly released (Elliott, 2020; Aral and Tunç, 2021). Türkiye, where this study was conducted, is one of the countries with the highest seismic activity. Located within the Alpine-Himalayan orogenic belt, Türkiye experiences numerous destructive earthquakes that cause loss of life and property (Kalafat et al., 2021; Alpyürür and Lav, 2022). The earthquakes centered in Kahramanmaraş on February 6, 2023, painfully reminded us of this reality (Dal Zilio and Ampuero, 2023; Naddaf, 2023). In addition to causing loss of life and property, disasters, particularly earthquakes, also lead to social, physical, psychological, and economic vulnerabilities among different population groups (Marshall et al., 2020, pp. 143-148). Women, in particular, face greater disadvantages during disasters compared to men due to gender roles and social statuses that leave them vulnerable (Ünür, 2021; Gündüz, 2022; Yadav et al., 2021). Literature data (Llorente-Marrón et al., 2020; Yoosefi Lebni et al., 2020; Arora et al., 2022; Tearne et al., 2021; Arora, 2022; Gündüz, 2024) suggest that earthquakes have a disproportionately negative impact on women. A study conducted in Türkiye indicates that during earthquakes, women experience shelter and security challenges, their specific needs are often ignored, these needs are shaped by male dominance, and they are subjected to both physical and psychological violence (Ural et al., 2024). Studies in the literature (Demirci and Avcu, 2021; Kaplan et al., 2024; Şeremet et al., 2024; Kartal and Çıtak, 2024) provide evidence that women are disproportionately affected by earthquakes. These circumstances can lead to reactions such as fear in individuals. Being directly or indirectly exposed to an earthquake can affect individuals' emotions and harm their psychological well-being (Prizmić-Larsen et al., 2023).

One of the emotions triggered by earthquakes, fear of earthquakes (Çuvadar and Aksoy, 2024; Canpolat and Emir, 2024; Demirci et al., 2024; Kurt et al., 2024) significantly affects people's psychological well-being (Okur et al., 2024). Fear of earthquakes can be defined as the physiological and psychological reactions that arise when thinking about an earthquake (Satıcı et al., 2024). In a study, male and female search and rescue personnel were separately asked, "What is the first word that comes to mind when you think of disaster and women?" Female participants used words reflecting emotions such as fear, pain, and hopelessness, while male participants mentioned words like help/cooperation and fear (Ilgın and Karagül, 2022). Numerous studies in the literature (Lovekamp et al., 2008; Shavit et al., 2013; Goltz, 2016; Goltz and Bourque, 2017; Cvetković et al., 2019; Santos-Reyes, 2020; Çınğı and Yazgan, 2022; Usta et al., 2024; Gökkaya et al., 2024) support the view that the female gender is associated with fear of earthquakes, and that women experience more fear during earthquakes than men. Mızrak et al. (2021) noted that fearing earthquakes, depression levels, and concern about the harm arising from potential seismic events all have a significant and positive effect on women's perception of earthquake risks. In simple terms, being more frightened also increases women's tendency to believe that earthquakes pose a risk (Mızrak et al., 2021).

The perception of risk is a crucial factor in understanding the measures taken and behaviours adopted by communities and individuals who are faced with natural hazards (Niforatos et al., 2024). The term 'risk perception' refers to how dangers are perceived, and these perceptions differ depending on the location, the type of threat, and various sociocultural factors (Kung and Chen, 2012; Becker et al., 2014; O'Neill et al., 2016). The literature has demonstrated that gender has a significant influence on risk perception as it relates to disasters (Mızrak and Aslan, 2020; Ayvazoğlu et al., 2020). One study determined that women had a significantly higher mean score on the Earthquake Risk Perception Scale than men. Women have also been found to perceive the risks arising from earthquakes to be greater than men (Gökçay et al., 2024). Studying earthquake risk perception may lead to a better understanding of people's thoughts and actions with regard to earthquakes. Women are generally acknowledged to have a vital part to play in disaster management. It is thus essential that they are given the opportunity to collaborate in the decision-making process and are able to take on lead roles in managing natural hazards (Gündüz, 2023, p. 35). In this respect, how women perceive risk has an effect on their own behaviours and their degree of preparation for when an earthquake happens. The findings that result from evaluating women's perceptions of earthquakes with regard to the fear they experience will help shape policy in a way that also takes into account gender equality (SDG 5) and enhances the ability of women to take the lead in managing disasters. In this context, identifying the factors related to women's fear

of earthquakes and their earthquake risk perceptions is considered important. Therefore, this study aims to investigate the effect of women's fear of earthquakes on their perception of earthquake risk.

2. Methods

2.1. Design

Quantitative research methods were used in this study and it was designed as cross-sectional, descriptive, and correlational.

2.2. Population and Sample of the Study

Participants were selected using a simple random sampling method from women aged 18 and older who are citizens of the Republic of Türkiye. In this sampling method, each element of the population has an equal chance of being selected, and the weight assigned to each element in the calculation is the same (Arıkan, 2004, p. 141). Based on the female population in Türkiye, it was determined that a sample size of 385 would be sufficient for the study with a 95% confidence interval and a 5% margin of error. Accordingly, the study was conducted with 386 participants.

2.3. Data Collection Tools

The study data were collected using the "Socio-Demographic Information Form," the "Fear of Earthquake Scale," and the "Earthquake Risk Perception Scale."

2.3.1. Socio-Demographic Information Form

The socio-demographic information form consists of nine questions related to age, educational status, marital status, presence of children, chronic illnesses, employment status, economic status, experiences of earthquakes, and receipt of disaster education.

2.3.2. Fear of Earthquake Scale

"The "Fear of Earthquake Scale" was first developed by Prizmić-Larsen, Vujčić, and Lipovčan (2023) to evaluate the fear of earthquakes in Croatian society. It was adapted into Turkish by Usta et al. (2023) The scale is a unidimensional, five-point Likert-type scale, and is made up of seven positive items. The Cronbach's alpha reliability coefficient of the scale was found to be 0.91, which indicates a high level of reliability. The score obtainable from the scale ranges from 7 to 35, and higher scores indicate a greater fear of earthquakes (Usta et al., 2023). In the present study, the Cronbach's alpha coefficient for the seven items was 0.858, demonstrating that the scale is highly reliable."

2.3.3. Earthquake Risk Perception Scale

The Earthquake Risk Perception Scale was developed originally by Trumbo et al. (2016) for use in the USA. It was adapted for the Turkish context by Mızrak et al. (2021). It consists of two sub-dimensions, namely, Affective Risk Perception and the Cognitive Risk Perception, both of which have four items. The scale thus has eight positive items and has a five-point Likert-type structure scale. The Cronbach's alpha coefficient for the whole scale was found to be 0.857, with a value of 0.805 for the Affective Risk Perception sub-dimension and 0.859 for the Cognitive Risk Perception sub-dimension (Mızrak et al., 2021). In the current study, the Cronbach's alpha value for the whole scale was 0.881, while the values were 0.867 for the Affective Risk Perception sub-dimension and 0.877.the Cognitive Risk Perception sub-dimension.

2.4. Data Collection

Before the data were collected, the participants were informed about the aim of the study and why they had been selected to be included. The researchers prepared the Socio-Demographic Information Form, the Fear of Earthquake Scale, and the Earthquake Risk Perception Scale (via Google Forms) in an online format and

distributed them to the participants. Data were collected from individuals who voluntarily wished to participate in the study between April 28, 2024, and August 15, 2024.

2.5. Data Analysis

The data were analyzed using the SPSS 26 software. First, the information obtained through Google Forms was transferred to the SPSS program. Since the data met the assumption of normal distribution, parametric tests were preferred (Table I) (George and Mallery, 2010; Büyüköztürk, 2011, p. 42). For data evaluation, frequency analysis, descriptive statistics, independent t-tests for two different independent variables, and one-way ANOVA for more than two independent variables were used. To examine the relationships between variables, Pearson correlation analysis was conducted, and simple linear regression analysis was performed to investigate the effect between variables. The results were evaluated at a 95% confidence interval with significance at the $p<0.05$ level.

Table I. Findings Regarding the Normality of Scales and Sub-Dimensions

	Skewness	Kurtosis	Average	S. Deviation
Fear of Earthquake Scale	-0.20	-0.44	3.50	0.79
Affective Earthquake Risk Perception Sub-dimension	-0.19	-0.47	3.54	0.87
Cognitive Earthquake Risk Perception Sub-dimension	-0.71	0.34	4.21	0.72
Earthquake Risk Perception Scale	-0.25	-0.41	3.8	0.70

2.6. Ethical Aspects of the Study and Consents

Throughout the study, actions were taken within the framework of the "Regulation on Scientific Research and Publication Ethics for Higher Education Institutions." Before starting the study, the necessary permissions were obtained via email from the responsible authors to use the Fear of Earthquake and Earthquake Risk Perception Scales. Approval was granted by the "Ethics Committee for Social Human Research at Sinop University" for the study. Before data collection began, individuals who agreed to participate in the research filled out a voluntary consent form. Participants were informed that their data would be kept confidential and would never be shared with third parties, and they were also informed that they could withdraw from the study if they requested.

2.7. Assumptions and Limitations of the Study

It is assumed that the responses obtained from the participants who volunteered for the study reflect their true situations. The results obtained from this study indicate the levels of individuals aged 18 and older living in Türkiye during the period the study was conducted, and they cannot be generalized to other communities.

3. Results

When examining the socio-demographic characteristics of the 386 participants in the study, it was found that the average age was 33.51 ± 11.12, 32.9% were graduates of a bachelor's degree, 50.3% were married, 55.7% did not have children, 81.6% had no chronic illnesses, 66.3% were employed, 51.8% had a medium economic status, 67.9% had experienced an earthquake, and 55.7% had not received any disaster education (Table II).

Table II. Descriptive Statistics for Socio-Demographic Characteristics (N=386)

Variable	Group	n	%
Age	$\bar{X}$±Sd	33.51±11.12	
Education Level	Secondary Education	36	9.3
	Associate Degree	100	25.9
	Bachelor's Degree	127	32.9
	Graduate Degree	123	31.9
Marital Status	Married	194	50.3
	Single	192	49.7
Child Status	Yes	171	44.3

Chronic Illness	No	215	55.7
	Yes	71	18.4
Employment Status	No	315	81.6
	Yes	256	66.3
Economic Status	No	130	33.7
	Low	35	9.1
	Moderate	200	51.8
	High	151	39.1
Earthquake Experience	Yes	262	67.9
	No	124	32.1
Disaster Education Status	Yes	171	44.3
	No	215	55.7

Table III presents the analysis results of the Fear of Earthquakes and Earthquake Risk Perception Scales according to socio-demographic variables. No statistically significant difference was found between the Fear of Earthquakes and the variables of marital status, child presence, chronic illness, earthquake experience, and disaster education status ($p > 0.05$). Similarly, no statistically significant difference was found between Earthquake Risk Perception and the variables of marital status, child presence, chronic illness, employment status, and earthquake experience ($p > 0.05$). When the analysis results of the Fear of Earthquake Scale according to the participants' employment status variable were examined, a significant difference was found ($t[384] = -2.10$; $p < 0.05$). The average scores of employed participants ($X = 3.44$) were lower than those of non-employed participants ($X = 3.62$) (Table III). Similarly, when the analysis results of the Earthquake Risk Perception Scale according to the participants' disaster education variable were examined, a significant difference was found ($t[384] = -2.52$; $p < 0.05$). The average scores of participants who received disaster education ($X = 3.77$) were lower than those who did not receive it ($X = 3.95$) (Table III).

Table III. Independent Samples T-Test Results of the Fear of Earthquake and Earthquake Risk

		Fear of Earthquake Scale			***t test***			**Earthquake Risk Perception Scale**			***t test***		
Socio-Demographic Variables		**N**	**X**	**Sd**	**t**	**sd**	**p**	**N**	**X**	**Sd**	**t**	**sd**	**p**
Marital Status	**Married**	194	3.51	.72	0.18	384	0.85	194	3.86	.69	-.51	384	.60
	Single	192	3.50	.85				192	3.89	.70			
Child Presence	**Yes**	171	3.50	.69	-.13	383.85	0.89	171	3.84	.68	-.80	384	.42
	No	215	3.51	.86				215	3.90	.71			
Chronic Illness	**Yes**	71	3.55	.80	.58	384	0.55	71	3.99	.69	1.52	384	.12
	No	315	3.49	.79				315	3.85	.69			
Employment Status	**Yes**	256	3.44	.79	-2.10	384	**0.03***	256	3.85	.68	-.85	384	.39
	No	130	3.62	.77				130	3.92	.73			
Earthquake Experience	**Yes**	262	3.50	.79	.02	384	0.97	262	3.88	.68	.28	384	0.77
	No	124	3.50	.80				124	3.86	.73			
Disaster Education Status	**Yes**	171	3.42	.79	-1.87	384	0.06	171	3.77	.70	-	384	**0.01***
	No	215	3.57	.78				215	3.95	.68	2.52		

The results of the one-way variance (ANOVA) analysis conducted to determine whether the Fear of Earthquake Scale, the Earthquake Risk Perception Scale, and their sub-dimensions differ according to participants' education levels are presented in Table IV. The analysis revealed a statistically significant difference between participants' education levels and the Cognitive sub-dimension of the Earthquake Risk Perception Scale ($F= 3.64$; $p<0.05$). To identify the group causing the difference, the Games-Howell test was applied as part of the Post Hoc pairwise comparisons. According to the results of the Games-Howell test, participants with a postgraduate education level had higher mean scores compared to those with an undergraduate education level (Table IV).

Table IV. ANOVA Test Results for Scale and Sub-Dimension Scores According to Education Level

Scales	Education Level	n	$\bar{X}$±Sd	Test (F;p)
Fear of Earthquake	Secondary Education[1]	36	3.69±0.83	F:1.40; p:0.24
	Associate Degree[2]	100	3.58±0.81	
	Bachelor's Degree[3]	127	3.45±0.77	
	Graduate Degree[4]	123	3.44±0.77	
	Total	386	3.50±0.79	
Earthquake Risk Perception (ERP)	Secondary Education[1]	36	3.92±0.71	F/Welch: 2.12; p:0.09
	Associate Degree[2]	100	3.83±0.79	
	Bachelor's Degree[3]	127	3.78±0.64	
	Graduate Degree[4]	123	3.99±0.66	
	Total	386	3.87±0.70	
ERP Affective	Secondary Education[1]	36	3.61±0.93	F:0.63; p:0.59
	Associate Degree[2]	100	3.54±0.91	
	Bachelor's Degree[3]	127	3.46±0.80	
	Graduate Degree[4]	123	3.60±0.89	
	Total	386	3.54±0.87	
ERP Cognitive	Secondary Education[1]	36	4.22±0.70	**F/Welch: 3.64; p:0.01* Difference:4>3**
	Associate Degree[2]	100	4.12±0.83	
	Bachelor's Degree[3]	127	4.11±0.68	
	Graduate Degree[4]	123	4.37±0.67	
	Total	386	4.21±0.72	

* $p<0.05$

The results of the one-way variance (ANOVA) analysis conducted to determine whether the Fear of Earthquake Scale, the Earthquake Risk Perception Scale, and their sub-dimensions differ according to participants' economic status are presented in Table V. The analysis revealed a statistically significant difference between participants' economic status and the Fear of Earthquake Scale ($F= 3.59$; $p<0.05$). To identify the group causing the difference, the Bonferroni test was applied as a Post Hoc pairwise comparison. According to the Bonferroni results, participants who reported having a moderate economic level had higher mean scores compared to those who reported having a high economic level (Table V).

Table V. ANOVA Test Results for Scale and Sub-Dimension Scores According to Economic Level

Scales	Economic Status	n	$\bar{X}$±Sd	Test (F;p)
Fear of Earthquake	Low[1]	35	3.62±0.88	**F:3.59; p:0.02* Difference:2>3**
	Moderate[2]	200	3.58±0.76	
	High[3]	151	3.37±0.79	
	Total	386	3.50±0.79	
Earthquake Risk Perception (ERP)	Low[1]	35	3.91±0.70	F:1.91; p:0.14
	Moderate[2]	200	3.93±0.71	
	High[3]	151	3.79±0.68	
	Total	386	3.87±0.70	
ERP Affective	Low[1]	35	3.47±0.91	F:1.91; p:0.14
	Moderate[2]	200	3.63±0.87	
	High[3]	151	3.45±0.86	
	Total	386	3.54±0.87	
ERP Cognitive	Low[1]	35	4.35±0.71	F:1.73; p:0.17
	Moderate[2]	200	4.24±0.74	
	High[3]	151	4.13±0.70	
	Total	386	4.21±0.72	

Pearson Correlation Analysis was used to determine the relationship between fear of earthquake and earthquake risk perception. The results of the analysis are presented in Table VI.

Table VI. The Relationship Between Fear of Earthquake and Earthquake Risk Perception

		Earthquake Risk Perception
Fear of Earthquake	Pearson r	0.752*
	P	0.000
	2	386

*The correlation is significant at p<0.01.

A strong positive (r=0.752) and significant (p<0.05) relationship was found between earthquake fear and earthquake risk perception. Participants' earthquake fear and risk perception increase significantly in correlation with each other. The variance explained between the variables is 56.55%. This suggests that 56.55% of individuals' earthquake risk perception may stem from their fear of earthquakes. This relationship is illustrated in Figure 1.

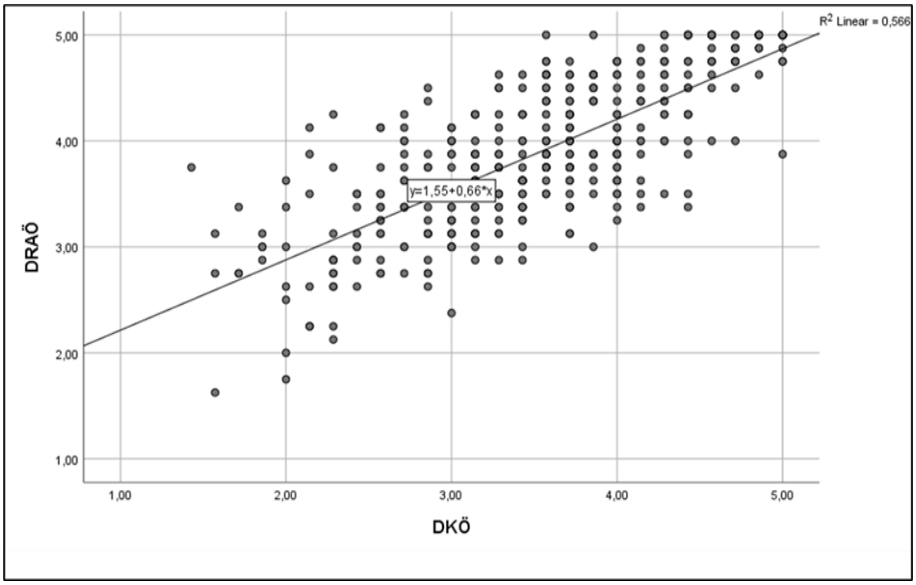

Figure 1. The relationship between Fear of Earthquake Scale (Deprem Korkusu Ölçeği) and Earthquake Risk Perception Scale (Deprem Risk Algısı Ölçeği)

A simple linear regression analysis was conducted to determine how much earthquake fear influences earthquake risk perception. The scatterplot and Pearson correlation analysis results indicated a strong positive and significant relationship between the variables. The regression analysis results showed that the model is significant (F=500.862; P=0.001). The adjusted R^2 demonstrates the model's generalizability, explaining 56% of the total variance (Table VII). In other words, 56% of earthquake risk perception can be explained by earthquake fear. In conclusion, as earthquake fear increases, there is a significant increase in earthquake risk perception. This finding can be considered critical for disaster management strategies.

Table VII. Results on Prediction of Disaster Risk Perception Score

Dependent Variable: Disaster Risk Perception										
Independent Variable	**B**	**Std. Error**	**Beta**	**t**	**R**	**R^2**	**Adjusted R^2**	**F**	**Durbin-Watson**	**p**
Constant	1.550	0.107		14.53	0.752	0.566	0.565	500.862	1.834	.000
Fear of Earthquake	0.664	0.030	0.752	22.38						

4. Discussion

In this study, which investigated the impact of women's earthquake fear on earthquake risk perception, it was found that participants who received disaster education had lower earthquake risk perception scores compared to those who did not. Amini et al. (2021) found that providing disaster education enhanced women's perceptions of earthquake risk (Amini et al., 2021). Similar to these results, another study demonstrated that participants who had received education about earthquakes had increased perceptions of the risk of earthquakes (Çınğı and Yazgan, 2022). In Wang et al.'s study (2022), it was determined that disaster education positive affected risk perception. In addition, their study found that disaster education was able to change attitudes toward disasters and make it easier for individuals to effectively participate in disaster risk management (Wang et al., 2022). A study evaluating the effect of disaster education interventions on children found that these interventions had a positive effect on children's perceptions of risk (Yildiz et al., 2024). However, a study examining university students' disaster risk perceptions was unable to identify any relationship between perception of risk and disaster education (Mızrak and Aslan, 2020). Furthermore, the present study did not find any correlation between fear of earthquakes and disaster education. A different study determined that the scores for earthquake fear of individuals who had been educated in disaster awareness were on average lower (Usta et al., 2024). In a similar study, individuals who had received education about earthquakes had lower average scores for earthquake fear than individuals who had not had this education (Çınğı and Yazgan, 2022). The reason that the women who received education about disasters demonstrated risk perceptions that were significantly lower may be that the skills and knowledge they acquired during this process meant that they felt better able to deal with earthquakes.

In the present study, those who had a postgraduate level of education gained higher scores in the cognitive subdimension of the Earthquake Risk Perception Scale than those who only had an undergraduate degree. A significant relationship exists between education and earthquake risk perception (Ainuddin et al., 2014). In Mızrak et al.'s study (2021), the education variable had an effect on women's perceptions of the risks caused by earthquakes. In contrast with the results of the present study, the researchers suggested that a lower educational level may be related to a greater degree of earthquake risk perception. Indeed, their study found that education had a significant, negative effect on earthquake risk perception in women (Mızrak et al., 2021). Tian et al. (2014) determined that education level and earthquake risk perception were negatively correlated. In another study, female participants with higher education levels had a superior perception of risk than male individuals (Rahman, 2019). The increased earthquake risk perception among women who have postgraduate degrees may be due to their lacking awareness and knowledge regarding disasters. That said, the present study did not find any statistically significant correlations between participants' education and their degree of concern about earthquakes. A similar result emerged from Usta et al.'s (2024) study, in which no significant correlation was determined between level of education and fear of earthquakes (Usta et al., 2024). That women's educational achievement did not have any particular effect on their earthquake anxiety may have resulted from various sociocultural and psychological differences among the participants.

The present study's findings included a statistically significant correlation between economic status and levels of earthquake fear. Those whose economic status was moderate had higher earthquake fear scores than those with a better economic status. In another study, there was no statistically significant difference in terms of earthquake fear between those with low, moderate, and high levels of income and no significant correlation between earthquake fear and levels of income (Usta et al., 2024). Tian et al. (2014) found that there was a negative correlation between earthquake risk perception and income, and that those who had less income tended to see a higher risk (Tian et al., 2014). Lower levels of earthquake in women with higher levels of income may be due to positive effects that being economically comfortable has on their daily lives and feelings of security. In addition, those participants who were currently employed had lower earthquake fear scores than those who were unemployed. The reduced fear of earthquakes by those with paid employment may be related to their financial situation and the belief that they have the resources to deal with unexpected negative event, including natural hazards.

No correlation was found between women's parental status and their fear regarding earthquakes. Goltz's (2016) determined that women who had children had higher levels of earthquake fear that those who lived by themselves or solely with adults. In one study with both female and male participants, having children in the

home was negatively correlated with earthquake fear; the study also suggested that with an increasing number of children, the fear of earthquakes was reduced (Fernandez et al., 2018). No correlation was found between women's marital status and their levels of earthquake fear and risk perception in the present study. Usta et al. (2024) determined that those who were married had higher levels of earthquake fear than those who were single. One study on disaster risk perception found that single individuals demonstrated a greater level of disaster risk perception than those who were married (Tercan, 2023). In the present study, no correlation was found between women's perceptions of earthquake fear and having previously experienced seismic events. The study conducted by Usta et al. (2024), corroborating the results of the present study, did not find any relationship between fear of earthquakes and prior experience of natural disasters (Usta et al., 2024). Cvetković et al. (2019) noted that prior experiences of disasters were related to an increase in fear. In Tian et al.'s (2014) study, they suggested that individuals with more experience of earthquakes were less frightened of them. The study reported that individuals with more earthquake experiences have a lower risk perception (Tian et al., 2014). It is thought that the lack of detailed information about the experiences of women who reported having experienced an earthquake, as well as the unknown extent of those experiences, contributes to the insignificant relationship found between earthquake fear and earthquake risk perception and the experiences they have gone through.

In our study, a strong positive and significant relationship was found between earthquake fear and earthquake risk perception. The participants' fear of earthquakes and their risk perceptions significantly increase together. The analysis conducted to determine how much earthquake fear affects earthquake risk perception indicates that 56% of earthquake risk perception can be explained by earthquake fear. As earthquake fear increases, there is also a significant increase in earthquake risk perception. In the literature, it has been reported that women's fears of earthquakes, their states of depression, and their thoughts about the potential harm from earthquakes positively and significantly affect their earthquake risk perceptions. Thus, an increase in fear enhances women's earthquake risk perception (Mızrak et al., 2021). According to a study examining the effect of risk perception on earthquake preparedness, it has been revealed that risk perception is significantly influenced by future earthquake fear (Kiani et al., 2022). In a study investigating the risk perception, fear, and preparedness of individuals who have experienced an earthquake, a positive but weak correlation was found between earthquake risk perception and fear (Çınğı and Yazgan, 2022).

5. Conclusion and Recommendations

As mentioned in our study, various scientific research has identified that earthquake fear and earthquake risk perception are influenced by several factors. This study examined the effects of earthquake fear on the earthquake risk perception of women living in Türkiye from various perspectives. According to the results, individuals with a moderate economic level have higher earthquake fear scores compared to those with a high economic level. In our study, women who received disaster training had lower earthquake risk perception scores. There was a strong positive and significant relationship between earthquake risk perception and fear of earthquakes. The earthquake fear and earthquake risk perceptions of the participants increased significantly increased together. As fear of earthquakes increased, a significant rise was also seen in the perception of earthquake risk. These findings indicate that it is crucial to engage in activities that can bolster women's resilience when faced with seismic events and increase their awareness of the risks they pose. Evaluating women's perceptions of earthquake risk with regard to fear-related factors can help shape development of policies aimed at achieving gender equality (SDG 5) and enhances women's ability to play a leading role in managing disasters. In addition, the insights gained from the present study will help women become more empowered in the context of natural hazards and facilitate the development of more gender-based approaches to disaster management. The findings presented here may also offer a new perspective for policymakers with regard to developing gender-sensitive policies.

Biographical Note

First author Fatma Gündüz has a doctorate in Disaster Management and is employed at Sinop University. Her research has focused on disaster management, vulnerability and gender.

Second author Ezgi Atalay has a doctorate in Disaster Management and is employed at Bolu Abant İzzet Baysal University. Her research has included work on disaster management, women's experiences of disasters, and gender issues.
Author 1's contribution to the article is 60%, Author 2's contribution to the article is 40%.

Disclosure Statement
There are no conflicting interests to declare.

References
Ainuddin, S., Routray, J. K. and Ainuddin, S. (2014). People's risk perception in earthquake prone Quetta city of Baluchistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *7*(1),165-175. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2013.10.006

Alpyürür, M. and Lav, M. A. (2022). An assessment of probabilistic seismic hazard for the cities in Southwest Turkey using historical and instrumental earthquake catalogs. *Natural Hazards*, *114*(1), 335-365. https://doi.org/10.1007/s11069-022-05392-x

Amini, R., Biglari, F., Khodaveisi, M. and Tapak, L. (2021). Effect of education based on the health belief model on earthquake preparedness in women. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *52*(101954). https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101954

Ao, Y., Zhang, H., Yang, L., Wang, Y., Martek, I. and Wang, G. (2021). Impacts of earthquake knowledge and risk perception on earthquake preparedness of rural residents. *Natural Hazards*, 107(1), 1287-1310. https://doi.org/10.1007/s11069-021-04632-w

Aral, M. and Tunç, G. (2021). A proposal for the establishment of building ıdentity numbers in turkey based on the performance of buildings during earthquakes. *Journal of Disaster and Risk*, *4*(1), 20-41. https://doi.org/10.35341/afet.825123

Arıkan, R. (2004) *Araştırma teknikleri ve rapor hazırlama,* Asil Yayıncılık, Ankara.

Arora, S. (2022). Intersectional vulnerability in post-disaster contexts: lived experiences of Dalit women after the Nepal earthquake, 2015. *Disasters*, *46*(2), 329-347. https://doi.org/10.1111/disa.12471

Ayvazoğlu, G., Çekiç, M. and Yücel, H. (2020). Evaluation of disaster risk perception and disaster preparedness of hatay mustafa kemal university students. *Electronic Journal of Social Sciences, 4*(1), 85–97. 10.29228/sbe.48454

Becker, G., Aerts, J. C. and Huitema, D. (2014). Influence of flood risk perception and other factors on risk-reducing behaviour: a survey of municipalities along the R hine. *Journal of Flood Risk Management, 7*(1), 16-30. https://doi.org/10.1111/jfr3.12025

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı.* Ankara, Pegem Akademi.

Canpolat, S. and Emir, S. (2024). Experiences of gifted students after the earthquake. *Current Psychology*, 43 (34), 27635-27648. https://doi.org/10.1007/s12144-024-06405-7

Çınğı, T. G. and Yazgan, Ç. Ü. (2022). Examination of risk perception, fear and preparedness of individuals experiencing earthquakes. *Journal of Disaster and Risk*, *5*(2), 656-668. https://doi.org/10.35341/afet.1138901

CRED. (2024). *2023 Disasters in Number*. Retrieved September 7, 2020, from https://files.emdat.be/reports/2023_EMDAT_report.pdf

Çuvadar, A. and Aksoy, B. (2024). The effects of earthquakes on midwifery students' fear of death, anxiety and sense of life meaning. *Current Psychology*, 1-9. https://doi.org/10.1007/s12144-024-06605-1

Cvetković, V. M., Öcal, A. and Ivanov, A. (2019). Young adults' fear of disasters: A case study of residents from Turkey, Serbia and Macedonia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. *35*(101095). https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2019.101095

Dal Zilio, L. and Ampuero, J. P. (2023). Earthquake doublet in Turkey and Syria. *Communications Earth & Environment*, *4*(1), 71. https://doi.org/10.1038/s43247-023-00747-z

Demirci, H., Bilge, Y., Emiral, E. and Şen, S. (2024). Enhancing recovery in post-earthquake adolescents: examining the impact of a psychoeducational intervention on traumatic stress symptoms and coping strategies. *Current Psychology*, 43(33), 26983-26996. https://doi.org/10.1007/s12144-024-06333-6

Demirci, K. and Avcu, T. (2021). Problems experienced by women ındividuals in disaster processes and solution suggestions: case of İzmir. *Batman University Journal of Life Sciences*, *11*(1), 86-105.

Elliott, J. R. (2020). Earth observation for the assessment of earthquake hazard, risk and disaster management. *Surveys in Geophysics*, 41(6), 1323-1354. https://doi.org/10.1007/s10712-020-09606-4

Fernandez, G., Tun, A. M., Okazaki, K., Zaw, S. H. and Kyaw, K. (2018). Factors influencing fire, earthquake,

and cyclone risk perception in Yangon, Myanmar. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 28, 140-14. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2018.02.028

George, D. and Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference,* 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson

Gökçay, G., Çevirme, A., İncirkuş Küçük, H. and Genç Akgün, Z. (2024). The relationship between earthquake risk perceptions, religious orientation, spiritual well-being in individuals with and without earthquake experience: a cross-sectional study. *Scientific Reports*, 14(1), 5928. https://doi.org/10.1038/s41598-024-56641-x

Gökkaya, E., Çelebi, İ. and Balcı, E. (2024). A study on the relationship between individual disaster resilience, earthquake fear, and psychological resilience of health technician candidates. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, *44*(1), 177-196. https://doi.org/10.26650/SJ.2024.44.1.0018

Goltz, J. D. (2016). Status and power differentials in the generation of fear in three California earthquakes. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *16*, 200-207. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2016.02.011

Goltz, J. D. and Bourque, L. B. (2017). Earthquakes and human behavior: A sociological perspective. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 21,* 251-265. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2016.12.007

Gündüz, F & Atalay, E. (2024). Afet yönetimine giriş. In A. Gündüz, İ. Taygur and G. Usta (Eds.), Afet Tıbbı ve Afet Yönetimi (pp. 1-26). Hipokrat Yayıncılık.

Gündüz, F. (2022). Lessons Learned from the Perspective of Women and Gender in Disasters, The Case of Haiti, and Japan Earthquake. IBAD Journal of Social Sciences, *12*, 440-460. https://doi.org/10.21733/ibad.1039215

Gündüz, F. (2023). Bütünleşik afet yönetimi ve kadın. In N. Çelik, (Eds.), *Cumhuriyetimizin 100. Yılında Kadın Çalışmaları* (pp. 28-38). Eğitim Yayınevi.

Gündüz, F. (2024). A phenomenological study on women's disaster experience in Türkiye, *International Journal of Disaster Risk Reduction,* 100 (104196), https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2023.104196

Ilgın, H. Ö. and Karagül, D. (2022). Experiences of civil society organization employees ın gender ınequality for women ın disaster processes: the case of çanakkale province. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 85-103.

Joshi, N., Roberts, R., Tryggvason, A. and Lund, B. (2024). Earthquake disaster fatality data: Temporally stable power law behavior and effects of underreporting. *Seismological Research Letters*, *95*(4), 2422-2427. https://doi.org/10.1785/0220230342

Kalafat, D., Zülfikar, A. C., and Akcan, S. O. (2021). Seismicity of Turkey and real-time seismology applications in determining earthquake hazard. *Academic Platform Journal of Natural Hazards and Disaster Management*, *2*(2), 96-111. https://doi.org/10.52114/apjhad.1039670

Kaplan, V., Alkasaby, M., Düken, M. E., Kaçkin, Ö. and Riad, A. (2024). The impact of earthquakes on women: assessing women's mental health in aftermath of the Kahramanmaraş-centred earthquake in Türkiye. *Journal of Public Health*, *46* (3). https://doi.org/10.1093/pubmed/fdae059

Kartal, B. and Çıtak, G. (2024). Being a woman in disasters: experiences of disaster workers in Turkey. *Global Health Promotion*. https://doi.org/10.1177/17579759241255069

Kiani, U. B. N., Najam, F. A. and Rana, I. A. (2022). The impact of risk perception on earthquake preparedness: An empirical study from Rawalakot, Pakistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 76*(102989). https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.102989

Kung, Y. W. and Chen, S. H. (2012). Perception of earthquake risk in Taiwan: Effects of gender and past earthquake experience. *Risk Analysis: An International Journal*, 32(9), 1535-1546. https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2011.01760.x

Kurt, A., Topan, A. and Akkoç, B. (2024). Early childhood stress and behavioural problems in children following the 2023 Kahramanmaraş earthquake in Turkey. *Current Psychology*, 1-11. https://doi.org/10.1007/s12144-024-06788-7

Llorente-Marrón, M., Díaz-Fernández, M., Méndez-Rodríguez, P. and González Arias, R. (2020). Social vulnerability, gender and disasters. The case of Haiti in 2010. *Sustainability*, 12(9), 3574. https://doi.org/10.3390/su12093574

Lovekamp, W. E. and Tate, M. L. (2008). College student disaster risk, fear and preparedness. *International Journal of Mass Emergencies & Disasters*. *26*(2), 70-90. https://doi.org/10.1177/028072700802600201

Marshall, J., Wiltshire, J., Delva, J., Bello, T. and Masys, A. J. (2020). Natural and manmade disasters: vulnerable populations. In A.J. Masys, R. Izurieta and M. Reina Ortiz, (Eds) *Global Health Security.* Advanced Sciences and Technologies for Security Applications (pp. 143-16). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-23491-1_7

Mavrouli, M., Mavroulis, S., Lekkas, E. and Tsakris, A. (2023). The impact of earthquakes on public health:

A narrative review of infectious diseases in the post-disaster period aiming to disaster risk reduction, *Microorganisms, 11*(2), 419. https://doi.org/10.3390/microorganisms11020419

Mızrak, S. and Aslan, R. (2020). Disaster risk perception of university students. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy, 11*(4), 411-433. https://doi.org/10.1002/rhc3.12202

Mızrak, S., Özdemir, A. and Aslan, R. (2021). Adaptation of hurricane risk perception scale to earthquake risk perception and determining the factors affecting women's earthquake risk perception. *Natural Hazards, 109*(3), 2241-2259. https://doi.org/10.1007/s11069-021-04918-z

Naddaf, M. (2023). Turkey-Syria earthquake: what scientists know. *Nature, 614*, 398-399. https://doi.org/10.1038/d41586-023-00364-y

Niforatos, S., Panagiotakos, D. and Delladetsimas, P. M. (2024). Socio-demographic determinants of earthquake risk perception: the case of the Corinthiakos Gulf, in Greece. *Natural Hazards, 120*(4), 3847-386. https://doi.org/10.1007/s11069-023-06356-5

Okur, S., Karaağaç, Z. G., Yılmaz, F. B., Kütük, H. and Satici, S. A. (2024). Earthquake fear and flourishing: serial mediation of meaningful living and psychological adjustment. *Environmental Hazards*, 1-18. https://doi.org/10.1080/17477891.2024.2354784

O'Neill, E., Brereton, F., Shahumyan, H. and Clinch, J. P. (2016). The impact of perceived flood exposure on flood-risk perception: The role of distance. *Risk Analysis, 36*(11), 2158-2186. https://doi.org/10.1111/risa.12597

Prizmić-Larsen, Z., Vujčić, M. T. and Lipovčan, L. K. (2023). Fear of COVID-19 and fear of Earthquake: multiple distressing events and well-being in Croatia. *Psychological reports,* https://doi.org/10.1177/00332941231156813

Rahman, M. L. (2019). Risk perception and awareness of earthquake: the case of Dhaka, *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, *10*(1), 65-82. https://doi.org/10.1108/IJDRBE-04-2018-0020

Santos-Reyes, J. (2020). Multi-hazard awareness, risk perception and fear to earthquakes: the case of high-school students in Mexico City. *Journal of Risk Analysis and Crisis Response*, *10*(3). https://doi.org/10.2991/jracr.k.200923.001

Satıcı, S. A., Okur, S., Deniz, M. E., Karaağaç, Z. G., Yılmaz, F. B., Kütük, H. and Kaya, Y. (2024). The development and initial validation of the Earthquake Fear Scale: Its links to personality traits, psychological distress, harmony in life, and mental wellbeing, *Stress and Health*, *40*(2). https://doi.org/10.1002/smi.3306

Şeremet, M., Phua, V. C., Cihangir, E., Bayram-Öz, E., Okudum, R. and Alaeddinoğlu, F. (2024). Precarity and patriarchal bargain: women's experiences in post-disaster recovery housing after the 2011 Van earthquake. *Gender, Place & Culture, 31*(7), 954-978. https://doi.org/10.1080/0966369X.2023.2229063

Shavit, T., Shahrabani, S., Benzion, U. and Rosenboim, M. (2013). The effect of a forest fire disaster on emotions and perceptions of risk: A field study after the Carmel fire. *Journal of Environmental Psychology, 36*, 129-135. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.07.018

Tearne, J. E., Guragain, B., Ghimire, L., Leaning, J. and Newnham, E. A. (2021). The health and security of women and girls following disaster: A qualitative investigation in post-earthquake Nepal. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 66(102622). https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102622

Tercan, B. (2023). Evaluation of individuals' perception of disaster risk in terms of various variables. *Gümüşhane University Journal of Health Sciences, 12*(3), 1279-1287. https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1180447

Tian, L., Yao, P. and Jiang, S. J. (2014). Perception of earthquake risk: a study of the earthquake insurance pilot area in China. *Natural Hazards, 74*, 1595-1611. https://doi.org/10.1007/s11069-014-1257-6

Trumbo, C. W., Peek, L., Meyer, M. A., Marlatt, H. L., Gruntfest, E., McNoldy, B. D. and Schubert, W. H. (2016). A cognitive-affective scale for hurricane risk perception. *Risk Analysis, 36*(12), 2233-2246. https://doi.org/10.1111/risa.12575

Ünür, E. (2021). Gender inequality in disaster management: the difference of genderbased vulnerability in natural disasters. *Istanbul Aydin University Journal of Social Science, 13* (2). https://doi.org/10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v13i2003

Ural, A., Yalçın, E., Aydın, E. İ. and Akarsu, R. H. (2024). Women's Experiences in the Aftermath of the Kahramanmaraş Earthquakes in Türkiye: A Phenomenological Study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, No. 104617. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104617

Usta G. (2023). Statistical Analysis of Disasters in the World (1900-2022). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(1), 172-186.

Usta, G., Topruş, K., Kanbay, Y. and Özbay, S. Ç. (2024). Examination of factors associated with earthquake

fear and coping strategies used. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, *15*(1), 746-763. https://doi.org/10.54688/ayd.1387250

Usta, G., Torpuş, K., Kanbay, Y. and Çınar Özbay, S. (2023). The Turkish adaptation of the fear of earthquake scale. *Natural Hazards*, *120*(1), 463-476. https://doi.org/10.1007/s11069-023-06228-y

Wang, X., Peng, L., Huang, K. and Deng, W. (2022). Identifying the influence of disaster education on the risk perception of rural residents in geohazard-prone areas: A propensity score-matched study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *71*(102795). https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.102795

Yadav, P., Saville, N., Arjyal, A., Baral, S., Kostkova, P. and Fordham, M. (2021). A feminist vision for transformative change to disaster risk reduction policies and practices. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 54*(102026). https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.102026

Yildiz, A., Dickinson, J., Priego-Hernández, J., Teeuw, R. and Shaw, R. (2024). Effects of disaster education on children's risk perception and preparedness: A quasi-experimental longitudinal study. *The Geographical Journal, 190*(2). https://doi.org/10.1111/geoj.12556

Yoosefi Lebni, J., Khorami, F., Ebadi Fard Azar, F., Khosravi, B., Safari, H. and Ziapour, A. (2020). Experiences of rural women with damages resulting from an earthquake in Iran: a qualitative study. *BMC Public Health*, 20, 1-13. https://doi.org/10.1186/s12889-020-08752-z

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 29.12.2023 sayı ve karar 2023/251 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Batı Anadolu Kabuk Deformasyon Modellemesi: GPS ve Depremsellik Verilerine Dayalı Bir Değerlendirme

Western Anatolia Crust Deformation Modelling: An Evaluation Based on GPS and Seismic Data

Fatih SÜNBÜL[1] ve M. Taner ŞENGÜN[2]

[1]*Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İzmir, fatih.sunbul@bakircay.edu.tr,* orcid.org/0000-0002-3590-374X
[2]*Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, mtsengun@firat.edu.tr,* orcid.org/0000-0003-4039-6591

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 17.12.2024
Kabul/Accepted: 28.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1602975

Anahtar Kelimeler
Batı Anadolu, Kabuk Deformasyonu, GPS ve Sismik Veriler, Kuzey Anadolu Fayı, Ege Açılma Rejimi

ÖZ

Batı Anadolu, farklı tektonik rejimlerin ve deformasyon süreçlerinin etkisi altında bulunan karmaşık bir bölgedir. Bu çalışma, GPS verileri ve depremsellik analizlerini entegre ederek bölgenin deformasyon dinamiklerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Çalışmada, Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ) boyunca ölçülen yüksek efektif gerinim oranlarının (~140 ngerinim/yıl) sıkışmalı rejimi yansıttığı, buna karşın Ege genişleme bölgesindeki pozitif dilatasyon oranlarının (+50 ngerinim/yıl) genişlemeli rejimin baskın olduğunu gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, çalışmanın temel amacı olan Batı Anadolu'nun aktif tektonik yapısını belirleme ve bölgedeki sismotektonik riskleri değerlendirme hedefine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Deprem analizleri, büyük depremlerin bölgesel deformasyon üzerindeki etkisini anlamak için kritik veriler sağlamış; Marmara Denizi doğusunda sıkışmalı, batısında ise genişlemeli rejimlerin hâkim olduğu belirlenmiştir. GPS hız vektörleri ve dilatasyon haritaları, enerji birikimi ve kabuk incelmesi süreçlerinin mekânsal dağılımını ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, yüksek sismik risk taşıyan bölgelerin belirlenmesine ve risk azaltma stratejilerinin geliştirilmesine bilimsel bir temel oluşturmaktadır. Batı Anadolu'nun deformasyon süreçleri üzerine yapılan bu analizler, bölgesel sismik tehlikelerin azaltılması için kritik bir zemin sunmaktadır

Keywords
Western Anatolia, Crustal Deformation, GPS and Seismic Data, North Anatolian Fault, Aegean Extension Regime

ABSTRACT

Western Anatolia represents a complex region influenced by diverse tectonic regimes and deformation processes. This study integrates GPS velocity data and seismic analyses to investigate the deformation dynamics of the region comprehensively. High effective strain rates (~140 nanostrain/year) along the North Anatolian Fault Zone (NAFZ) highlight compressional regimes, while positive dilation rates (+50 nanostrain/year) in the Aegean extension zone emphasize crustal thinning under extensional forces. These findings directly address the study's primary aim of identifying the active tectonic framework of Western Anatolia and assessing seismic hazards in the region. Seismic analysis further underscores the influence of significant earthquakes on regional deformation, revealing compressional dominance in the eastern Marmara Sea and extensional regimes in its western segments. The integration of GPS velocity fields and dilation maps delineates the spatial distribution of energy accumulation and crustal thinning across Western Anatolia. These results provide a scientific basis for identifying high-seismic-risk areas and developing risk mitigation strategies. This comprehensive analysis of deformation processes offers critical insights into seismic hazard assessment and risk reduction strategies for Western Anatolia.

Atıf/Citation: Sünbül, F. ve Şengün, M. T. (2025). Batı Anadolu Kabuk Deformasyon Modellemesi: GPS ve Depremsellik Verilerine Dayalı Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 815-828.
Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatih SÜNBÜL, fatih.sunbul@bakircay.edu.tr

1. Giriş

Tektonik levhaların dinamikleri ve aktif fayların oluşumu ile bu fayların gerilme birikimine verdikleri tepki, aktif tektonik özelliklerin anlaşılması açısından temel bir öneme sahiptir (Emre vd., 2018). Bu bilgiler, sadece uzun vadeli fay davranışlarını anlamakla kalmaz, aynı zamanda yüksek sismik risk taşıyan bölgelerin belirlenmesi ve değerlendirilmesine olanak tanır (Slemmons ve Depolo, 1986; Nyst ve Thatcher, 2004). Tektonik süreçlerle yüzey deformasyonu arasındaki bu ilişki, özellikle karmaşık jeodinamik özelliklere sahip olan Anadolu Yarımadası gibi bölgelerde daha da önem kazanmaktadır (Taymaz vd., 2007). Anadolu Levhası, kuzeyde Avrasya Levhası, güney ve doğuda ise sırasıyla Nubya ve Arabistan Levhaları ile çevrilidir (Reilinger ve McClusky, 2011). Bu levha sınırlarının kesişim noktasında yer alan Anadolu, çeşitli deformasyon süreçlerine maruz kalarak benzersiz bir tektonik rejime sahip olmuştur (Dilek ve Sandvol, 2009). Özellikle Batı Anadolu, Ege ve Marmara bölgeleri, genişleme tektoniği ile karakterize edilen yüksek deformasyon oranları ve horst-graben sistemlerinin belirgin olduğu bir alan olarak öne çıkmaktadır (Bozkurt ve Mittwede, 2005). Bu bölgeler, aynı zamanda kabuksal incelme ve batıya yönelimli hareketlerin de yoğun bir şekilde gözlemlendiği alanlardır (Zhu vd., 2006; Karabulut vd., 2019). Bu durum, hem yer kabuğunun dinamiklerini anlamak hem de bölgesel sismik tehlike değerlendirmeleri yapmak için önemli bilgiler sunmaktadır (Taymaz vd., 1991).

Batı Anadolu, jeolojik ve tektonik açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir (Barka ve Reilinger, 1997; Yılmaz, 2017). Bu bölge, Ege Denizi ve Batı Anadolu'yu kapsayan geniş bir alanı içine almakta olup, hem sıkışma hem de genişleme rejimlerinin etkisi altında şekillenmiştir (Doglioni vd., 2002). Afrika Levhası'nın kuzeye doğru hareketi ile Avrasya Levhası ile olan etkileşimleri, bölgedeki deformasyon süreçlerini kontrol eden temel mekanizmaları oluşturur (Westaway 1994; Jolivet ve Faccenna 2000). Bu süreçler, Batı Anadolu'da yaygın olarak gözlemlenen genişleme rejimi, kabuksal incelme ve graben sistemlerinin oluşumunda belirleyici rol oynamaktadır (Angus vd., 2006). Bölgedeki başlıca graben sistemleri arasında Büyük Menderes, Gediz ve Küçük Menderes grabenleri bulunmaktadır (Bozkurt vd., 2008). Bu yapılar, aktif faylar tarafından kontrol edilen bölgesel jeodinamik süreçlerin önemli göstergeleri olarak kabul edilir. Özellikle Simav Fay Zonu ve Büyük Menderes Fay Zonu gibi önemli fay sistemleri, depremsellik açısından kritik bir öneme sahiptir (Yolsal-Çevikbilen vd., 2014). Bununla birlikte, Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun (KAFZ) batıya doğru uzanması, Batı Anadolu'nun tektonik hareketliliğini daha da artıran bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Sengor ve Canıtez, 1982).

Türkiye, tektonik rejimlerin bir sonucu olarak tarih boyunca büyük ölçekli depremlere maruz kalmıştır (Yılmazturk vd., 1998). Özellikle son çeyrek yüzyılda Marmara Bölgesi'nde çalışma kapsamında değerlendirilen alanda, 1999 yılında gerçekleşen Mw 7.4 büyüklüğündeki Kocaeli Depremi ve bunu takip eden Mw 7.2 büyüklüğündeki Düzce Depremi, KAFZ'nun sismotektonik önemini yeniden vurgulamaktadır (Erdik, 2001). Buna ek olarak, 30 Ekim 2020 tarihinde merkez üssü Samos Adası olan Mw 6.9 büyüklüğündeki deprem, Batı Anadolu'nun Ege Genişleme Sistemi'ne bağlı olarak yüksek sismik aktiviteye sahip bir bölge olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Kiratzi vd., 2021). Bu depremler, bölgedeki aktif fay sistemleri ile kabuksal deformasyon süreçlerinin dinamik etkilerinin hem yerel hem de bölgesel ölçekte daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayan değerli veriler sunmaktadır (Aktuğ vd., 2021). Bu olaylar, yalnızca mevcut tektonik süreçlerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda gelecekteki potansiyel sismik tehlikelerin tahmini ve risk analizi için kritik bir temel oluşturmaktadır (Atkinson, 2004; Abrahamson, 2006).

Batı Anadolu'nun neotektonik rejimi, Kuzey Anadolu Fay Zonu, Ege genişleme sistemi ve Doğu Anadolu Fay Zonu'nun etkileşimleriyle şekillenen karmaşık bir yapıya sahiptir. Bölgedeki deformasyonun mekânsal ve zamansal dağılımının anlaşılması, yerel tektonik süreçlerin yanı sıra bölgesel sismik tehlike analizleri açısından da kritik bir öneme sahiptir. İzmir ve çevresi, Batı Anadolu'da en yüksek deformasyon oranlarının ve sismik aktivitenin gözlemlendiği alanlardan biri olarak dikkat çekerken, bölgedeki diğer büyük nüfus merkezleri de benzer riskler altındadır. Çalışma alanında yer alan İstanbul ve Kocaeli metropolleri de dahil olmak üzere toplamda 30 milyonu aşan bir nüfus, bu yüksek riskli alanlarda yaşamakta olup, bu durum deformasyon süreçlerinin insani ve ekonomik etkilerinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Bu çalışma, Batı Anadolu'nun deformasyon dinamiklerini belirleyerek, yüksek sismik risk taşıyan bölgeleri tanımlama ve bu bölgelerdeki risk azaltma stratejilerine bilimsel bir temel oluşturma amacını taşımaktadır. Bulgular, bölgenin aktif tektonik yapısını ve potansiyel deprem risklerini değerlendirme hedefine doğrudan

katkıda bulunmaktadır. Özellikle, GPS hız vektörleri ve depremsellik verilerinin birlikte kullanımıyla elde edilen deformasyon dinamikleri, bölgenin farklı rejimlerini eş zamanlı olarak değerlendirme imkanı sunmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışma, büyük deprem riski taşıyan alanların daha hassas belirlenmesini sağlayarak sismotektonik risk analizlerine yeni bir perspektif kazandırmaktadır.

2. Batı Anadolu'nun Jeolojik ve Kinematik Özellikleri

Anadolu Yarımadası, Avrasya, Afrika ve Arabistan levhalarının kesişim noktasında yer almakta olup, paleotektonik birlikleri ve yapısal özellikleriyle Alpin-Himalaya orojenik kuşağının önemli bir parçasını oluşturur (Şekil 1). Bu stratejik konumu nedeniyle jeolojik evrimi, Gondwana ve Laurasia gibi megakıtaların sınırında okyanus havzalarının açılıp kapanması, kıtasal çarpışma, metamorfizma ve magmatizma gibi süreçlerle şekillenmiştir (Şengör vd., 1988; Okay ve Nikishin, 2015; Candan vd., 2016). Türkiye'nin güncel jeolojik yapısını Paleotetis ve Neotetis okyanuslarının evrimi belirlemiştir. Paleotetis, Gondwana'nın kuzey kenarında yer almış, Neotetis'in açılmasıyla kapanmaya başlamıştır. Kapanış yönü konusunda farklı görüşler öne sürülse de Paleotetis'in kapanışı Anadolu'nun tektonik evriminin temel aşamalarından birini oluşturur (Şengör ve Yılmaz, 1981; Robertson vd., 2004). Neotetis, kuzeyde İzmir-Ankara-Erzincan Kuşağı ve güneydoğuda Bitlis-Zagros Kenet Kuşağı boyunca uzanan iki ana dal ile tanımlanmış olup, Mezozoik boyunca aktif olmuştur. Kuzey kolu, Kırşehir Bloğu, Pontidler ve Anatolid-Torid Bloğu'nun çarpışması ile kapanmıştır (Okay ve Tüysüz, 1999). Buna karşılık, güney kolu ise günümüzde hala aktifliğini korumakta olup, Doğu Akdeniz bu kolun kalıntılarını temsil etmektedir. Güney kolunun doğu kısmı, Arabistan Levhası'nın Anadolu Levhası ile çarpışması sonucu kısmen kapanmış ve bu kapanma süreci halen devam etmektedir. İzmir-Ankara-Erzincan Kuşağı boyunca gözlenen ofiyolit kompleksleri, Neotetis Okyanusu'nun kapanma süreçlerini ve bu süreçteki jeodinamik etkileşimleri yansıtmaktadır. Bu bilgiler, Neotetis'in farklı kollarının kapanma süreçlerinin ve bu süreçlerdeki tektonik etkileşimlerin farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Türkiye'nin paleotektonik birlikleri ve yapısal özelliklerinin gösterimi (Okay ve Tuysuz, 1999).

Çalışma alanı Batı Anadolu, jeodezik ölçümler ve kinematik modellerle detaylı bir şekilde incelenmiş ve karmaşık deformasyon süreçlerine sahip bir bölge olarak tanımlanmıştır (Şekil 2). GPS verileri, bölgenin yılda 20-25 mm hızla batıya doğru hareket ettiğini ve bu hareketin KAFZ ile Ege genişleme sistemi arasındaki etkileşimlerden kaynaklandığını göstermektedir (McClusky vd., 2000; Reilinger vd., 2006). Ege Bölgesi, Avrasya'ya göre güneybatıya doğru 25-32 mm/yıl hızla hareket etmekte ve bu hareket, Helenik Yitim Zonu'nda Afrika levhasının kuzeye doğru dalmasına neden olmaktadır (McKenzie, 1972; Jackson ve

McKenzie, 1988). Bu süreç, Ege Denizi'nde genişleme hızının 30 mm/yıl'a ulaşmasını ve deformasyonun aktif faylar boyunca yoğunlaşmasını açıklamaktadır (DeMets vd., 1990).

Batı Anadolu, doğu-batı yönelimli Büyük Menderes, Gediz ve Simav grabenleri, horst-graben sistemleri ve aktif normal faylarla karakterizedir (Şengör ve Yılmaz, 1981). İzmir-Ankara-Erzincan Kuşağı boyunca yer alan ofiyolit kompleksleri, Neotetis'in kapanma sürecini yansıtırken, Oligosen-Geç Miyosen dönemine tarihlenen volkanik kayaçlar, bölgedeki gerilme tektoniğine bağlı magmatik aktiviteleri temsil etmektedir (Bozkurt ve Mittwede, 2001). Bu magmatik süreçler, kalk-alkalin granitoyid intrüzyonlarıyla ilişkilendirilerek Batı Anadolu'nun jeolojik evrimini açıklamaktadır.

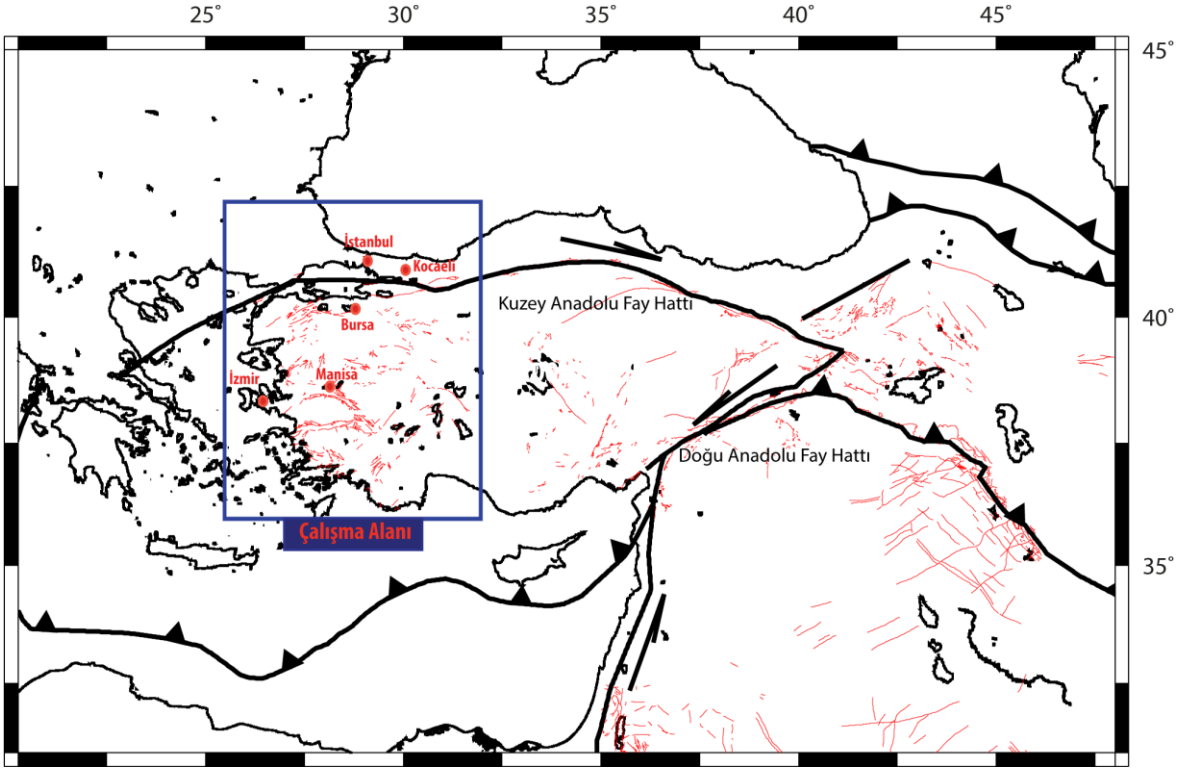

Şekil 2. Çalışma alanının Türkiye tektonik haritası üzerinde gösterimi. Kırmızı düz çizgiler fay hatlarını temsil etmektedir (Emre vd., 2013), nüfus yoğunluğu 1,5 milyonu aşan metropol şehirler ise kırmızı dairesel işaretlerle gösterilmiştir.

Batı Anadolu, doğu-batı yönelimli Büyük Menderes, Gediz ve Simav grabenleri, horst-graben sistemleri ve aktif normal faylarla karakterizedir (Şengör ve Yılmaz, 1981). İzmir-Ankara-Erzincan Kuşağı boyunca yer alan ofiyolit kompleksleri, Neotetis'in kapanma sürecini yansıtırken, Oligosen-Geç Miyosen dönemine tarihlenen volkanik kayaçlar, bölgedeki gerilme tektoniğine bağlı magmatik aktiviteleri temsil etmektedir (Bozkurt ve Mittwede, 2001). Bu magmatik süreçler, kalk-alkalin granitoyid intrüzyonlarıyla ilişkilendirilerek Batı Anadolu'nun jeolojik evrimini açıklamaktadır. Batı Anadolu, yüksek depremsellik ve kabuksal deformasyon oranlarıyla Akdeniz bölgesinin en aktif neotektonik alanlarından biridir. Deformasyon, normal faylanma mekanizmalarıyla graben sistemleri boyunca yoğunlaşmakta; Afrika levhasının kuzeye doğru hareketi ve Helenik dalma-batma zonu boyunca gerçekleşen slab geri çekilmesi (slab rollback) mekanizması, kuzey-güney yönlü kabuksal genişlemeye neden olmaktadır. KAFZ ve Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) ile etkileşimler, bölgenin kinematik yapısını karmaşık hale getirmektedir. Son yıllarda meydana gelen büyük depremler, Batı Anadolu'nun genişleme tektoniği altındaki dinamiklerini ve kabuksal deformasyon süreçlerini daha belirgin hale getirmiştir.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, Batı Anadolu'nun deformasyon dinamiklerini anlamak için GPS hız vektörleri ve depremsellik verileri bir arada kullanılmıştır. GPS verileri, bölgedeki gerinim oranlarının mekânsal dağılımını modellemek için temel teşkil ederken, depremsellik verileri aktif fayların ve enerji birikim alanlarının analizini desteklemiştir. Veriler, enterpolasyon ve istatistiksel doğrulama yöntemleriyle işlenerek deformasyon süreçlerinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi sağlanmıştır.

3.1. Deformasyon Analizi ve GPS Verileri

Bu çalışmada, GPS hız vektörleri ve depremsellik verileri kullanılarak sürekli hız ve gerinim oranı alanları türetilmiştir. Haines ve Holt (1993) ile Kreemer vd. (2000) tarafından geliştirilen yöntemle rijit blokların geometrisini önceden tanımlamaya gerek kalmadan bir enterpolasyon süreci uygulanmıştır. Türkiye'de uzun yıllardır kaydedilen GPS verileri, geniş uzamsal kapsama alanı ve büyük veri seti sayesinde plaka sınırları boyunca yavaş deformasyon gösteren bölgelerde güvenilir gerinim oranı ve hız alanlarının belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Analizlerde, Reilinger vd. (2006) tarafından yayımlanan GPS hız vektörleri temel veri seti olarak kullanılmıştır. Bu temel veri setine, Alchalbi vd. (2010), Özener vd. (2010), Tatar vd. (2012), Aktuğ vd. (2013) ve Mahmoud vd. (2013) gibi güvenilir kinematik çalışmalardan elde edilen hız vektörleri eklenmiş ve dönüşümler yapılmıştır (Şekil 3). Bu güvenilir çalışmalar, deformasyon analizlerinin doğruluğunu artırmakta ve farklı tektonik rejimlerin detaylı bir şekilde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Harita çizimleri ve görselleştirme işlemleri için açık kaynak kodlu Generic Mapping Tools (GMT) kullanılmıştır (Wessel vd., 2019).

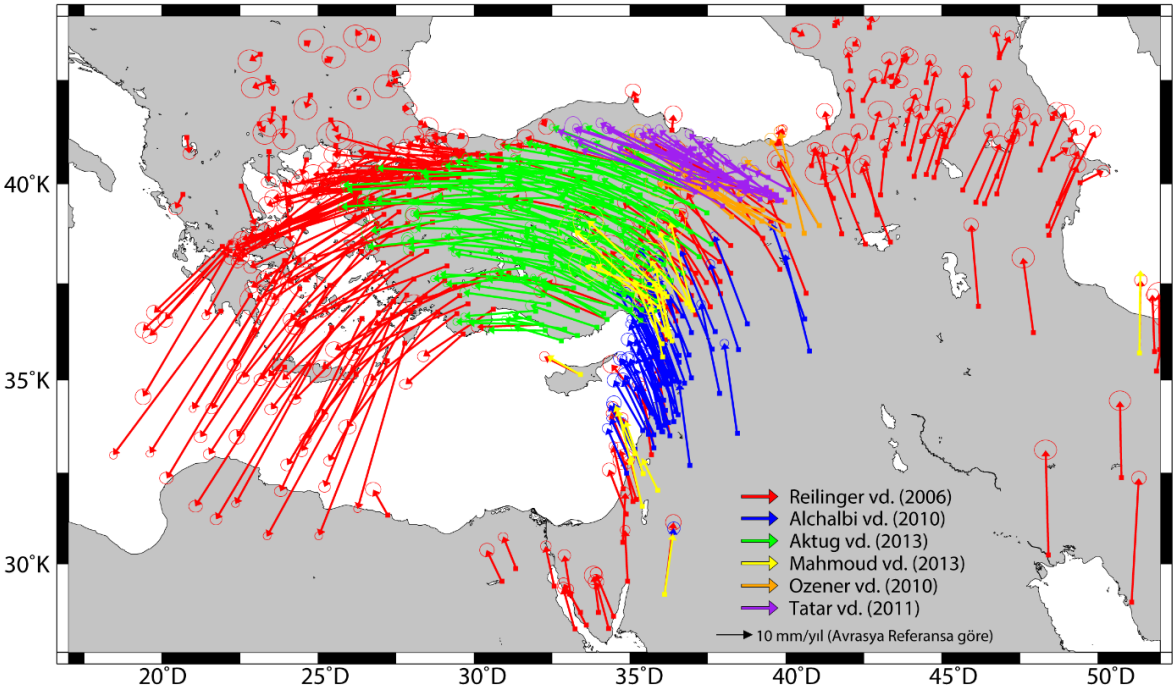

Şekil 3. Deformasyon analizlerinde kullanılan GPS veri setleri.

Bu süreçte, kök-ortalama-kare (RMS) farklarını minimize eden bir yöntem uygulanmış, böylece farklı veri setleri tutarlı bir referans çerçevesinde birleştirilmiştir. Yalnızca standart sapmaları (σVe, σVn) $\leq$ 4 mm/yıl olan hız vektörleri analizlere dahil edilmiş, uyumun sağlanması için ortak istasyon sayısı gibi faktörler dikkate alınmıştır. Jeodezik hız vektörlerinin dönüşümü, Reilinger vd. (2006) tarafından tanımlanan Avrasya Referans Çerçevesi temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu referans çerçevesi, Avrasya Plakasının hareketlerini temsil eden güvenilir bir referans noktasıdır ve analiz sonuçlarının tutarlılığını sağlamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Orijinal jeodezik çalışmaların tutarlı bir Avrasya Referans Çerçevesine dönüştürülmesi için kullanılan açısal hızlar

Referans	Enlem (°)	Boylam (°)	Ω (°/Ma)	Ortak İstasyon Sayısı	Orijinal RMS (mm/yıl)	Rotasyon Sonrası RMS (mm/yıl)
Aktuğ vd. (2013)	34.73	24.96	-0.089	15	2.86	2.34
Alchalbi vd. (2010)	36.9	25.66	0.079	11	2.78	1.33
Mahmoud vd. (2013)	52.77	13.77	0.087	8	4.91	1.44
Özener vd. (2010)	22.03	51.45	-0.026	3	4.48	4.37
Tatar vd. (2012)	11.05	0.19	0.007	14	2.39	2.33

Bu çalışmada, farklı jeodezik çalışmalar tarafından rapor edilen hız vektörlerinin tutarlı bir referans çerçevesine dönüştürülmesi amacıyla, Reilinger vd. (2006) tarafından tanımlanan referans hızları esas alınmıştır. Dönüşüm sırasında, farklı çalışmalardan elde edilen hız vektörleri ile referans hız vektörleri arasındaki kök-ortalama-kare (RMS) farkları minimize edilmiştir. Bu işlem, hız vektörlerinin birleştirilmesi sırasında potansiyel hataların ve sistematik farkların giderilmesini sağlamıştır.

Gerinim hız alanlarının türetilmesi için hız gradyen tensörleri çift-kübik (bi-cubic) splinler kullanılarak enterpolasyon yöntemiyle işlenir. Sürekli hız alanları, yüzeydeki deformasyon bölgelerinin bir fonksiyonu olarak modellenir.

$$\overline{u} = r\,[\overline{W}(\hat{x}) * \hat{x}\,] \quad (1)$$

Formül (1)'de $\hat{x}$ birim radyal konum vektörü, r Yerkürenin yarıçapı ve $\overline{W}(\hat{x})$ ise dönme vektörü fonksiyonudur. Model gerinim hızı, vektör fonksiyonunun $\overline{W}(\hat{x})$ uzamsal türevlerini içerir (Haines ve Holt, 1993). Çift-kübik Bessel interpolasyonu kullanılarak, dönme vektör fonksiyonu eğrisel bir grid sistemi üzerinde genişletilmiştir (De Boor, 1978). Bu yöntem, modelin gerinim hızı alanı içinde boyut değişikliklerine uyum sağlamasına olanak tanır. $\overline{W}(\hat{x})$ dağılımı, gözlemlenen ve model hızları arasındaki farkın en küçük kareler yöntemiyle minimize edilmesiyle belirlenmiştir. Grid alanları içinde gözlemlenen ve model gerinim hızları bu yöntemle hesaplanmıştır.

3.2. Deprem Verisi

Gerinim oranı alanları, en küçük deformasyon büyüklüğünü minimize eden bir modele dayanarak, yatay hız alanlarının bikübik Bessel interpolasyonu ile türetilmiştir (Holt vd., 1995). Deprem verileri, Global Centroid-Moment-Tensor (CMT) kataloğundan alınmıştır (Ekström vd., 2012). Çalışmamızda magnitüt tamamlılık (Mc) değeri 5.2 olarak belirlenmiş ve gerinim analizleri için bu değer sınır olarak kullanılmıştır (Şekil 4). Bu güvenilir moment tensör hesaplamaları, levha tektoniği kapsamında karmaşık yeraltı hareketlerinin tutarlı bir şekilde modellenmesini sağlamakta ve çalışmanın doğruluğunu artırmaktadır. Moment tensör belirsizlikleri, Frohlich ve Davis (1999) yöntemi ile giderilmiştir (Baskara vd., 2023; Rösler vd., 2023; Manzo vd., 2024). Bir grid alanındaki ortalama sismik gerinim oranları, o grid alanının hacmi ve sismojenik kalınlığı ile moment tensörlerinin toplamı kullanılarak Kostrov (1974) yaklaşımı ile hesaplanmıştır (Guns vd., 2024; Maurer ve Materna, 2023).

$$\dot{\varepsilon}_{ij} = \frac{1}{2\mu VT}\sum_{k=1}^{N} M_o m_{ij} \quad (2)$$

Formül (2)'de N grid alanında meydana gelen deprem sayısı, μ kayma modülü, V hücre hacmi, T deprem oluşum zamanı zaman, Mo sismik moment ve mij moment tensör birimleridir.

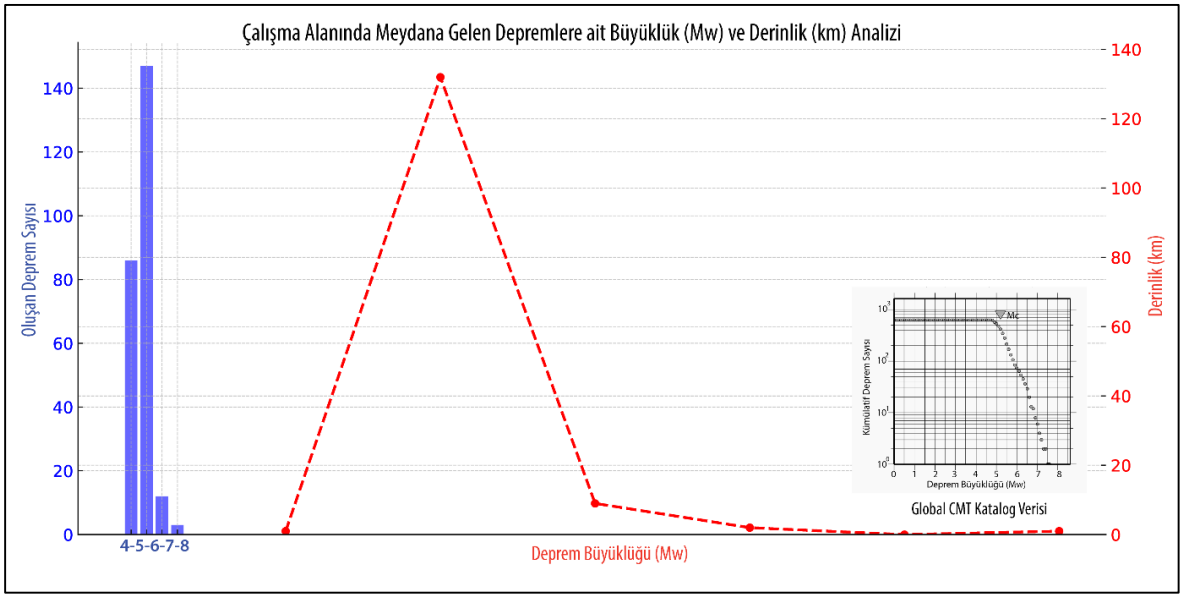

Şekil 4. Çalışmada kullanılan Global CMT veriseti

4. Analizler ve Bulgular

Çalışma alanında, Batı Anadolu bölgesindeki kabuk ve litosfer kalınlık dağılımları (Mutlu ve Karabulut, 2012) ile Mw ≥ 6.0 büyüklüğündeki depremlerin odak mekanizmaları (Ekström vd., 2012) Şekil 5'te gösterilmektedir. Buna göre, dijital gösterim litosfer kalınlığının bölgesel farklılıklarını renk skalası ile ortaya koymakta; Ege genişleme sisteminin etkisiyle güney kesimlerde litosferin inceldiğini, kuzeyde doğrultu atımlı fay mekanizmasına sahip KAFZ ise kalınlaştığını ifade etmektedir. Bu durum, bölgedeki tektonik süreçlerin farklı kabuk yapıları üzerindeki etkilerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu süreçte, Global CMT kataloğundan elde edilen odak mekanizmaları ve depremsellik verileri, gerinim oranı tensörlerine yönelimsel anizotropi kazandırmak amacıyla kullanılmıştır (Savage ve Simpson, 1997). Deprem verilerinin değerlendirilmesi sırasında, Mw <5.2 olan küçük ölçekli olaylar analizden çıkarılmış ve sismik kümelenmelerin yarattığı zamansal eksiklikleri gidermek amacıyla kümeleme yöntemleri uygulanmıştır. Bu yaklaşımlar, büyük depremlerin bölgedeki deformasyon süreçleri üzerindeki etkilerini daha doğru bir şekilde değerlendirmeyi sağlamıştır. Modelleme çalışmaları, KAFZ ile Batı Anadolu Genişleme Sistemi arasındaki dinamik etkileşimlerin daha iyi anlaşılmasına odaklanmıştır. GPS hız vektörleriyle yapılan enterpolasyonlar, deformasyon oranlarının uzamsal ve zamansal dağılımını hassas bir şekilde analiz etme olanağı sunmuştur. Elde edilen bulgular, litosfer kalınlığı ve deformasyon dinamikleri arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Güneyde litosferin incelmesiyle genişlemeli rejim belirginleşirken, kuzeyde sıkışmalı alanlar öne çıkmaktadır. Şekil 5'te görülen odak mekanizmaları, bu tektonik rejim değişimlerini destekler niteliktedir. Normal faylanma özellikleri, litosferin inceldiği güney bölgelerinde genişleme rejimi ile uyumlu bir görünüm sergilemektedir.
Türkiye'nin bölgesel gerinim oranı incelendiğinde, toplam gerinimin doğuda Bingöl'deki Karlıova Üçlü ekleminden başlayarak batıda Yunanistan'a kadar uzanan sağ yanal doğrultu atımlı Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın deformasyonları tarafından belirlendiği gözlenmektedir (Reilinger vd., 2006). Bu göreceli deformasyon zonu, yavaş hareket eden Avrasya levhası ile batıya doğru daha hızlı hareket eden Anadolu levhası arasında bir sınır görevi görür. Türkiye'nin batı bölümünü oluşturan bu alandaki toplam gerinim değişimleri önemli ölçüde bu yönelim ile şekillenmektedir.

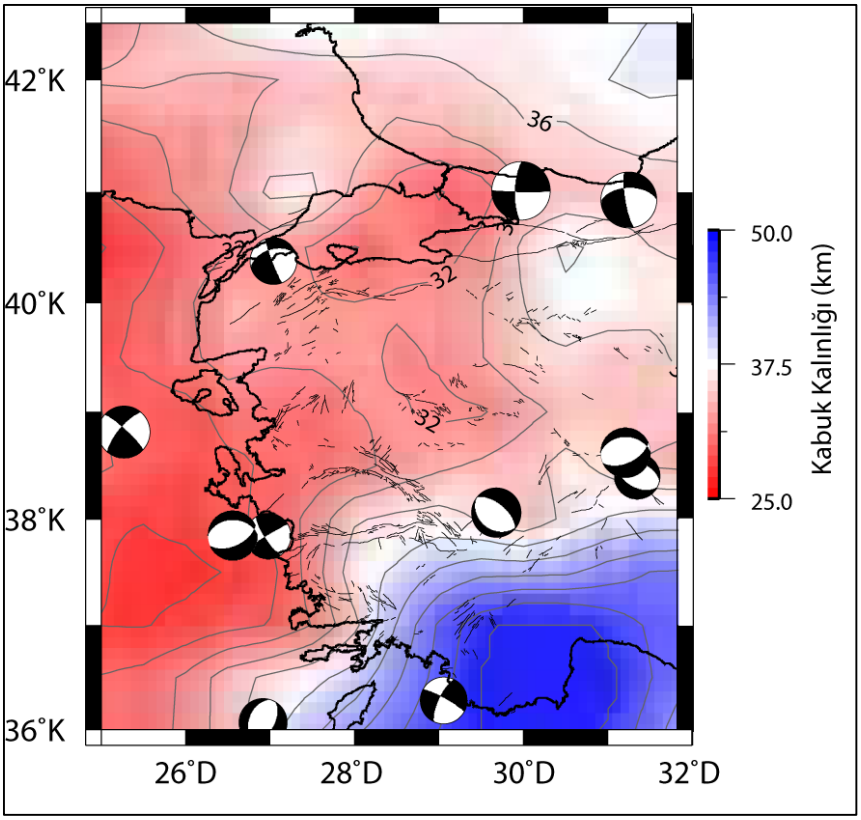

Şekil 5. Batı Anadolu litosferik (kabuk) kalınlık (km) (Mutlu ve Karabulut, 2011) ve bölgede oluşan Mw>6.0 deprem mekanizma çözümleri (globalcmt.org).

4.1. Çalışma Alanı: Kuzey Anadolu Fayı (KAF) Marmara Bölgesi Bölümü

Kuzey Anadolu Fayı, yaklaşık 1.500 kilometre uzunluğunda, doğu-batı uzanımlı ve sağ yönlü bir doğrultu atımlı faydır. Bu fay, Doğu Anadolu'da Arabistan levhası ile Doğu Anadolu Fay Zonu'nun (DAFZ) sol yönlü hareketi arasındaki etkileşim sonucu, Anadolu levhasının batıya doğru hareketini sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar, KAF'ın yaklaşık 10 milyon yıl önce oluşarak batıya doğru göç ederek (Şengör, 1985; Hubert-Ferrari vd., 2002), son 5 milyon içerisinde yaklaşık 85 km'lik yanal yer değiştirme gerçekleştirdiğini öne sürmektedir (Armijo vd., 2002). Bu fay Marmara bölgesinin doğu ucunda Kocaeli körfezinde denize girerek, bu noktada iki kola ayrılmakta ve batıya doğru ilerledikçe kolar arasında bir açılma meydana gelerek Marmara çek-ayır havzasını oluşturmaktadır (Barka ve Kadinsky-Cade, 1988; Şengör vd., 2005). Bu iki kol (kuzey ve güney kollar) Ege denizine ulaştıklarında aralarındaki mesafe 100 km civarındadır. Bu iki kol detaylı incelenirse; kuzey kol Kocaeli körfezinde denize girerek, Gelibolu yarımadasında karaya çıkarak Ganos fayı olarak isimlendirilir ve Ege denizine ulaştıktan sonra izlerini kaybettirir (Le Pichon vd., 2001). Güney kol ise Marmara denizinin güney sınırından Biga Yarımadasına ulaşır ve oradan da Ege Denizine ulaşır (Barka ve Kadinsky-Cade, 1988). Bu fay üzerinde 1953 ve 1964 yıllarında büyük ölçekli depremler oluşmuştur (Kürcer vd., 2017). Kinematik GPS ölçümleri, fayın iki kola ayrıldığı noktadan doğuda, Avrasya ve Anadolu levhaları arasındaki göreceli hareketin neredeyse tamamının, yaklaşık 24 mm/yıl'lık bir kayma oranı ile KAFZ boyunca gerçekleştiğini göstermektedir. İki kola ayrılma noktasının batısında yapılan kinematik analizler, KAFZ'nin Kuzey ve Güney kolları arasında asimetrik bir kayma paylaşımı olduğunu ortaya koymaktadır. Kuzey kol, Güney kola kıyasla çok daha büyük bir hareket sergilemektedir (Armijo vd., 2002; McClusky vd., 2000).

4.2. Çalışma Alanı: Batı Anadolu ve Ege Bölgesi Bölümü

Batı Anadolu ve Ege Bölgesi, dünyanın en belirgin genişleme rejimlerinden birine sahip olup, bölgedeki deformasyon büyük ölçüde Helenik Yitim Zonu boyunca gerçekleşen slab geri çekilmesi (slab rollback) ve Anadolu levhasının batıya doğru hareketi ile kontrol edilmektedir (Bozkurt, 2001). Bu süreç, doğu-batı

uzanımlı graben sistemlerinin ve aktif normal fayların oluşumuna yol açmıştır. Büyük Menderes, Gediz ve Bakırçay grabenleri gibi yapılar, litosferdeki kuzey-güney yönlü genişleme ile meydana gelmiş önemli tektonik unsurlardır. Grabenler boyunca uzanan eğimli normal faylar, litosferin gerilme altında inceldiğini ve deformasyonun büyük bir kısmını bu hatların karşıladığını göstermektedir (Bozkurt, 2001). Yapılan çalışmalar, bölgedeki genişleme oranlarının yıllık yaklaşık 30 mm'ye kadar ulaşabildiğini ortaya koymaktadır (Reilinger vd., 2006). Özellikle Büyük Menderes Graben'i, Pliyosen döneminden itibaren aktif olmuş ve yüzeydeki deformasyonu belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Helenik Yitim Zonu boyunca tetiklenen slab geri çekilmesi, manto konveksiyonunu hızlandırarak litosferik incelmeyi teşvik etmektedir (Jolivet ve Faccenna, 2000). Sismik tomografi çalışmaları, Ege Denizi ve Batı Anadolu'nun altında litosfer kalınlığının yer yer 25-30 km'ye kadar azaldığını ve bu durumun yüksek ısı akısı ve genişlemeli rejimle ilişkili olduğunu göstermektedir. Batı Anadolu, aktif normal faylar boyunca sık sık meydana gelen orta ve büyük ölçekli depremlerle sismik olarak oldukça aktif bir bölgedir. Bu depremler, graben sınırlarında yoğunlaşmış olup, kuzey-güney yönlü genişleme sırasında biriken elastik enerjinin serbest kalmasıyla ilişkilidir. Örneğin, Gediz Graben'i boyunca normal faylanma mekanizmaları, bölgedeki genişleme tektoniğinin bir yansımasıdır (Bozkurt, 2001).

GPS ölçümleri, Batı Anadolu'nun yılda 25-30 mm hızla güneybatıya doğru hareket ettiğini göstermekte ve bu hareket, Helenik Yitim Zonu boyunca gerçekleşen slab geri çekilmesiyle ilişkilendirilmektedir (Reilinger vd., 2006). Bu genişleme, Ege Denizi'nin kuzey-güney doğrultusunda açılmasını ve deformasyonun büyük kısmının graben sistemleri boyunca yoğunlaşmasını açıklamaktadır. Ayrıca, kuzeydeki KAFZ ile güneydeki genişleme sistemleri arasındaki dinamik etkileşimler, Batı Anadolu'daki deformasyonun yön ve büyüklüğünü önemli ölçüde etkilemektedir.

4.3. Efektif ve Dilatasyonel Gerinim Oranlarının Analizi

Efektif gerinim oranları haritası (Şekil 6a), deformasyonun toplam büyüklüğünü renk skalasıyla görselleştirmektedir. Haritada sarıdan kırmızıya doğru artan bir skala kullanılarak, kırmızı bölgelerin yüksek deformasyon oranlarını temsil ettiği ve bu alanların tektonik olarak daha aktif olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle KAFZ boyunca yüksek efektif gerinim oranları dikkat çekicidir. KAFZ'nin Marmara Denizi içindeki kuzey kolu boyunca ~140 ngerinim/yıl değerlerine ulaşan güçlü gerinim hız oranları tespit edilmiştir. Güney kolda ise bu oran deniz içinde ~100 ngerinim/yıl mertebesinde olup, kara üzerindeki değerler <100 ngerinim/yıl seviyesine gerilemektedir. Ancak Ege Denizi'ne yaklaşıldığında bu oran yeniden artarak ~140 ngerinim/yıl seviyelerine ulaşmaktadır. Özellikle Çanakkale'nin Ege Denizi'ne sınır bölgelerinde benzer şekilde yüksek değerler (~140 ngerinim/yıl) kaydedilmiştir.

Batı Anadolu'nun en yoğun nüfuslu metropollerinden biri olan ve 4,5 milyona yaklaşan nüfusa sahip İzmir, bölgedeki genişlemeli rejimin etkilerini doğrudan yansıtmaktadır. İzmir ve çevresinde ölçülen efektif gerinim oranları nispeten daha düşük olup ~80 ngerinim/yıl mertebesindedir (Şekil 6a). Ancak bu oranlar, genişlemeli deformasyon süreçlerinin sürdüğünü ve bölgenin aktif tektonik yapısını göstermektedir. İzmir, İzmir-Balıkesir Transfer Zonu (İBTZ) içerisinde yer almakta olup, sağ yanal doğrultu atımlı faylanmalar ve genişlemeli rejimin birlikte gözlemlendiği karmaşık bir deformasyon alanıdır. Bu transfer zonu boyunca yapılan GNSS çalışmaları, 20-25 mm/yıl arasında değişen deformasyon oranlarını ortaya koymaktadır (Poyraz ve Hastaoglu, 2020). Özellikle Tuzla Fayı ve Seferihisar Fayı gibi aktif faylar, İzmir Körfezi çevresinde önemli sismik tehlike oluşturmaktadır. İBTZ'nin sağ yanal doğrultu atımlı faylanmalar ve genişlemeli rejimi içeren yapısı, İzmir'de gözlemlenen deformasyonun heterojenliğini açıklamaktadır (Zhu vd., 2006). Tarihsel ve aletsel dönemde meydana gelen depremler, bu fayların yüksek sismik potansiyele sahip olduğunu doğrulamakta ve İzmir'in, bölgedeki en riskli alanlardan biri olduğunu göstermektedir (Eyübagil vd., 2021). Batı Anadolu'nun genişleme rejimi, bölgedeki litosferin geniş çaplı uzanması ve kabuksal incelme ile karakterizedir. Mutlu ve Karabulut (2012) tarafından yapılan Pn tomografi çalışmaları, Batı Anadolu ve Ege Denizi'nde Pn dalga hızlarının 7.9–8.1 km/s arasında değiştiğini göstermektedir. Bu yüksek hızlar, Menderes Masifi ve Ege'deki Metamorfik Çekirdek Kompleksleri ile ilişkilidir ve bölgede önemli miktarda litosferik incelmeye işaret etmektedir. Ayrıca, bu bölgede litosfer kalınlığının güneyde azaldığı, kuzeyde ise arttığı belirlenmiştir. GPS verileriyle yapılan analizler, kuzey-güney yönlü kabuksal genişlemenin kuzeyden güneye doğru arttığını ortaya koymaktadır (Kahle vd., 1998; McClusky vd., 2000). Bu genişleme, Batı Anadolu'da ve Ege Denizi'nde kabuk kalınlığının 45 km'den 33 km'ye kadar incelmesine yol açmıştır. Mutlu ve Karabulut (2012) çalışmasında da belirtildiği gibi, yüksek sıcaklıklarda (>800 °C) alt manto kayalarının sünek hale gelmesi, alt kabuk ile manto arasındaki

viskozite kontrastını azaltarak Moho topografyasının düzleşmesine ve manto hızlarının daha homojen olmasına neden olmaktadır. Dilatasyonel gerinim oranları, deformasyonun yönünü vurgulayan önemli bir göstergedir. Şekil 6b'de yeşil tonlar genişlemeyi (pozitif dilatasyon), kırmızı tonlar ise sıkışmayı (negatif dilatasyon) temsil etmektedir. Marmara Denizi'nin doğu kesiminde ve İstanbul çevresinde, dilatasyonel gerinim oranlarının -25 ngerinim/yıl mertebesinde olduğu belirlenmiştir. Ancak bu sıkışmalı değerlerin, bölgenin genel tektonik rejiminin doğrultu atımlı faylanma olduğunu değiştirmediği unutulmamalıdır. Marmara Bölgesi'nde transpresyon ve transtansiyon rejimleri hâkimdir ve dilatasyonel gerinim oranları bu karmaşık rejimlerin lokal yansımalarını göstermektedir.

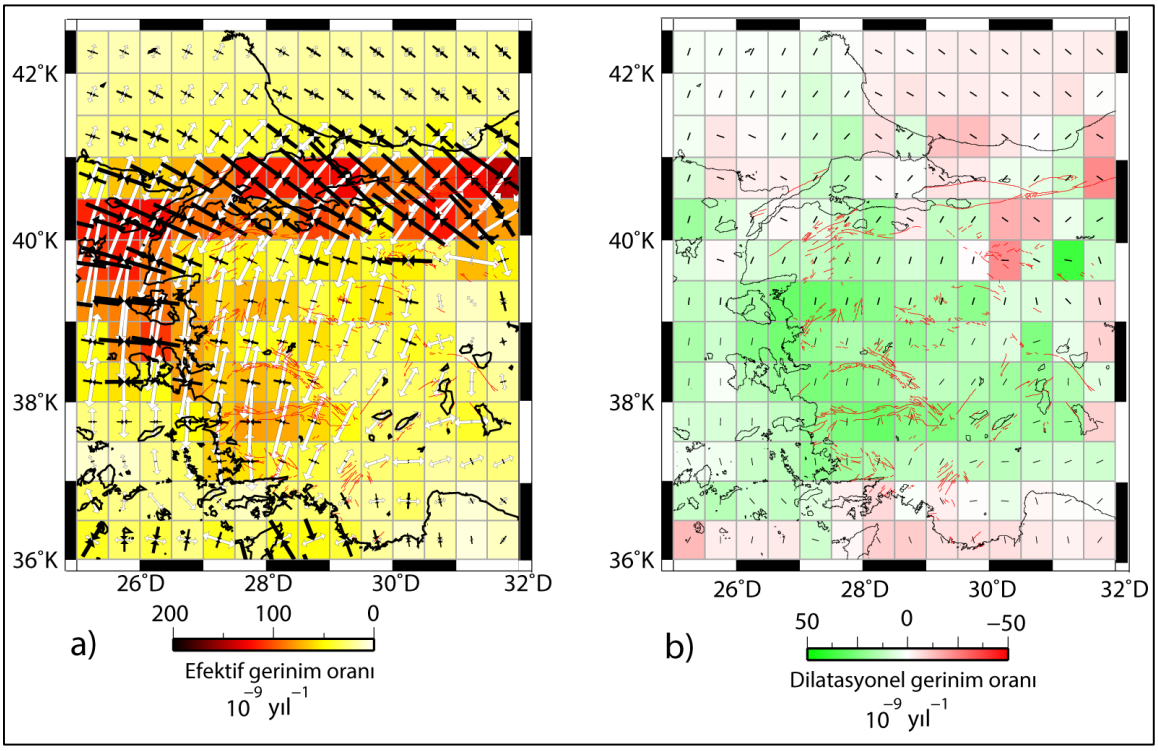

Şekil 6. a) Batı Anadolu yıllık gerinim oranı (ngerinim/yıl); b) Batı Anadolu dilatasyonel gerinim bileşeni (ngerinim/yıl) ve deformasyon gelişim yönü.

Hergert ve Heidbach (2010) çalışmasına göre, Marmara Denizi altındaki KAFZ, kompleks fay segmentlerinden oluşan bir sistemdir. Deformasyonun büyük bir kısmı ana fay boyunca sağ yanal doğrultu atımlı kayma ile gerçekleşirken, bir kısmı da ikincil faylarda bölünmüş kayma (slip partitioning) ve iç deformasyon olarak dağıtılmaktadır. Bu durum, Marmara Denizi'ndeki farklı segmentlerin geometrisi ve kinematik özelliklerine bağlı olarak lokal sıkışmalı ve genişlemeli alanların oluşumunu açıklamaktadır. Özellikle, Marmara Denizi'nin altındaki bazı fay segmentlerinin eğim açılarının ve doğrultularının değişmesi, dikine kayma bileşenlerini (dip-slip) ortaya çıkararak bölgesel gerilim alanlarını karmaşıklaştırmaktadır. Bu çalışmada, Marmara Denizi'nin doğusunda gözlemlenen sıkışmanın, KAFZ'nin segment geometrisi ve kinematik özelliklerine bağlı olarak lokal etkilerden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Doğu Marmara'daki sıkışmalı tektonik rejim, yalnızca dilatasyonel gerinim oranları ile değil, aynı zamanda fayların üç boyutlu yapısı, segmentler arası etkileşimler ve bölgedeki dağılımlı deformasyon (distributed deformation) ile birlikte ele alınmalıdır. Bu bulgular, Marmara Bölgesi'nin tektonik rejiminin yalnızca doğrultu atımlı faylanma ile açıklanamayacağını, lokal gerilme ve sıkışma alanlarının fay geometrisi ve kayma oranlarındaki değişkenlikten kaynaklandığını göstermektedir. Segment geometrisi, fayların eğim açıları ve ikincil faylarda kaymanın bölünmesi (slip partitioning), bu bölgede karmaşık bir deformasyon alanı oluşturarak, sıkışmalı ve genişlemeli rejimlerin birlikte gözlenmesine yol açmaktadır (Hergert and Heidbach, 2010).

5. Tartışma ve Sonuçlar

Bu çalışma, Batı Anadolu'nun tektonik dinamiklerini GPS ve depremsellik verileri ışığında analiz ederek, bölgesel deformasyon mekanizmalarının kapsamlı bir değerlendirmesini sunmaktadır. Özellikle, literatürde ilk kez bu ölçekte GPS hız vektörleri ve gerinim analizlerinin bir arada kullanıldığı yöntemle, farklı tektonik rejimlerin mekânsal etkileri eş zamanlı olarak değerlendirilmiştir. Çalışma alanı, genişleme rejimi ve sıkışmalı rejim gibi farklı tektonik süreçlerin bir arada gözlemlendiği karmaşık bir yapıya sahiptir. Litosfer kalınlığı, efektif gerinim oranları ve dilatasyonel gerinim oranlarına dayalı olarak yapılan analizler, bölgedeki deformasyon süreçlerinin yön ve büyüklük bakımından çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Litosfer kalınlık haritası, Ege genişleme sisteminin güneyde litosferi incelttiğini, kuzeyde ise doğrultu atımlı fay mekanizmasına sahip olan Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ) boyunca litosferin kalınlaştığını göstermektedir. Bu durum, bölgenin farklı deformasyon rejimlerine nasıl tepki verdiğini anlamak açısından önemlidir. Güneyde genişlemeli rejim etkisinde litosferin yer yer 25-30 km'ye kadar incelmesi, kuzeyde sıkışmalı alanların ve litosfer kalınlığının artmasıyla çarpıcı bir tezat oluşturmaktadır. Özellikle İzmir ve çevresinde ölçülen yüksek dilatasyonel gerinim oranları (+50 ngerinim/yıl), bu bölgede genişlemeli rejimin hakim olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Efektif gerinim oranları analizi, deformasyonun büyüklüğünü anlamak için kritik bir veri sunmuştur. KAFZ boyunca Marmara Denizi'nin kuzey kolunda ölçülen yüksek efektif gerinim oranları (~140 ngerinim/yıl), bu bölgedeki yoğun deformasyonun ve yüksek sismik potansiyelin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Güney kolda bu oran daha düşük olmasına rağmen (~100 ngerinim/yıl), Ege Denizi'ne yaklaşıldıkça değerlerin yeniden artarak yaklaşık 140 ngerinim/yıl seviyelerine ulaştığı görülmüştür. Bu durum, özellikle Çanakkale ve çevresinde yoğun enerji birikimine işaret etmektedir. İzmir ve çevresinde daha düşük bir efektif gerinim oranı (~80 ngerinim/yıl) gözlemlense de bu değerler bölgedeki genişleme rejimiyle uyumlu bir deformasyon karakteristiği sunmaktadır. İzmir-Balıkesir Transfer Zonu (İBTZ) boyunca yapılan GNSS çalışmaları, bölgede yılda 20-25 mm arasında değişen deformasyon oranlarını ortaya koymakta ve bu durum, İzmir'in sismik tehlike potansiyelini artırmaktadır. Dilatasyonel gerinim oranları, deformasyonun yönünü belirlemek için önemli bilgiler sağlamıştır. Marmara Denizi'nin doğusunda ve İstanbul çevresinde tespit edilen negatif dilatasyon oranları (-25 ngerinim/yıl), bölgedeki sıkışmalı rejimin etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Marmara Denizi'nin batısında bu değerlerin pozitif değerlere dönüşmesi (+25 ngerinim/yıl), bölgenin genişlemeli rejime doğru bir geçiş sergilediğini göstermektedir. Ege Bölgesi, özellikle İzmir ve çevresi, pozitif dilatasyon oranlarının (+50 ngerinim/yıl) maksimum değerlere ulaştığı bir alan olarak dikkat çekmektedir. Bu değerler, genişlemeli rejimin litosfer üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular, çalışmanın temel hedefi olan Batı Anadolu'nun aktif tektonik yapısını tanımlama ve bölgedeki potansiyel sismik riskleri belirleme amacını doğrudan desteklemektedir. Örneğin, KAFZ boyunca yüksek efektif gerinim oranlarının enerji birikimini ve sismik riski artırdığı görülmektedir. Buna karşılık, Ege Bölgesi'ndeki pozitif dilatasyon, genişlemeli rejimin etkisiyle litosferin incelmesini ve deformasyonun bu bölgelerde daha çok genişleme yönelimli olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma Batı Anadolu'nun deformasyon dinamiklerini ve sismotektonik risklerini ortaya koyarak, büyük deprem riski taşıyan bölgeleri net bir şekilde belirlemekte ve risk azaltma stratejilerine bilimsel bir zemin hazırlamaktadır. KAFZ boyunca sıkışma rejimi ve yüksek enerji birikimi, büyük deprem riski taşıyan alanlar olarak değerlendirilirken, Ege genişleme bölgesinde genişleme rejimi ve litosfer incelmesi belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Sunulan analizler çalışmanın başında belirtilen amaca uygun olarak, gelecekteki sismik risklerin değerlendirilmesi ve yerel yönetimler için etkili risk azaltma stratejilerinin geliştirilmesi adına kritik bilgiler sunmaktadır. Çalışma, deformasyon süreçlerini ve sismik tehlikeleri daha derinlemesine değerlendirmek için, GPS verilerinin ve depremsellik analizlerinin birlikte kullanımının, bölgesel tektonik dinamiklerin anlaşılmasında ne kadar etkili olabileceğini bir kez daha göstermiştir. Gelecekteki çalışmalar, daha ayrıntılı modelleme ve veri entegrasyonu yoluyla bu çalışmada sunulan bulguları geliştirebilir ve bölgesel risk analizlerine önemli katkılar sağlayabilir.

Teşekkür ve Katkı Belirtme Bu çalışma İzmir Bakırçay Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Kariyer Başlangıç Destek Projeleri (KBP) KBP.2021.007 nolu proje tarafından desteklenmiştir.

Kaynaklar

Abrahamson, N. A. (2006, September). Seismic hazard assessment: Problems with current practice and future developments. In *First European conference on earthquake engineering and seismology* (pp. 3–8).

Aktuğ, B., Tiryakioğlu, İ., Sözbilir, H., Özener, H., Özkaymak, Ç., Yiğit, C. Ö., ... and Softa, M. (2021). GPS-derived finite source mechanism of the 30 October 2020 Samos earthquake, Mw = 6.9, in the Aegean extensional region. *Turkish Journal of Earth Sciences, 30*(8), 718–737.

Angus, D. A., Wilson, D. C., Sandvol, E., and Ni, J. F. (2006). Lithospheric structure of the Arabian and Eurasian collision zone in eastern Turkiye from S-wave receiver functions. *Geophysical Journal International, 166*(3), 1335–1346. https://doi.org/10.1111/j.1365-246X.2006.03070.x

Armijo, R., Meyer, B., Navarro, S., King, G., and Barka, A. (2002). Asymmetric slip partitioning in the Sea of Marmara pull-apart: A clue to propagation processes of the North Anatolian fault? *Terra Nova, 14*(2), 80–86.

Atkinson, G. M. (2004, August). An overview of developments in seismic hazard analysis. In *13th World Conference on Earthquake Engineering* (No. 5001, pp. 1–6).

Barka, A. A., and Kadinsky-Cade, K. (1988). Strike-slip fault geometry in Turkiye and its influence on earthquake activity. *Tectonics, 7*(3), 663–684.

Barka, A., and Reilinger, R. (1997). Active tectonics of the Eastern Mediterranean region: Deduced from GPS, neotectonic, and seismicity data.

Baskara, A. W., Sahara, D. P., Nugraha, A. D., Rusdin, A. A., Zulfakriza, Z., Widiyantoro, S., ... and Elly, E. (2023). Aftershock study of the 2019 Ambon earthquake using moment tensor inversion: Identification of fault reactivation in northern Banda, Indonesia. *Earth, Planets and Space, 75*(1), 124. https://doi.org/10.1186/s40623-023-01825-3.

Bozkurt, E. (2001). Neotectonics of Turkiye – A synthesis. *Geodinamica Acta, 14*(1–3), 3–30.

Bozkurt, E., and Mittwede, S. K. (2005). Introduction: Evolution of continental extensional tectonics of western Turkiye. *Geodinamica Acta, 18*(3–4), 153–165.

Bozkurt, E., Winchester, J. A., Ruffet, G., and Rojay, B. (2008). Age and chemistry of Miocene volcanic rocks from the Kiraz Basin of the Küçük Menderes Graben: Its significance for the extensional tectonics of southwestern Anatolia, Turkiye. *Geodinamica Acta, 21*(5–6), 239–257.

Candan, O., Akal, C., Koralay, O. E., Okay, A. I., Oberhänsli, R., Prelević, D., and Mertz-Kraus, R. (2016). Carboniferous granites on the northern margin of Gondwana, Anatolide-Tauride Block, Turkiye: Evidence for southward subduction of Paleotethys. *Tectonophysics, 683*, 349–366.

DeMets, C., Gordon, R. G., Argus, D. F., and Stein, S. (1990). Current plate motions. *Geophysical Journal International, 101*(2), 425–478.

Dilek, Y., and Sandvol, E. (2009). Seismic structure, crustal architecture, and tectonic evolution of the Anatolian-African plate boundary and the Cenozoic orogenic belts in the Eastern Mediterranean region. *Geological Society, London, Special Publications, 327*(1), 127–160.

Doglioni, C., Agostini, S., Crespi, M., Innocenti, F., Manetti, P., Riguzzi, F., and Savascin, Y. (2002). On the extension in western Anatolia and the Aegean Sea. *Journal of the Virtual Explorer, 8*, 169–183.

Ekström, G., Nettles, M., and Dziewoński, A. M. (2012). The global CMT project 2004–2010: Centroid-moment tensors for 13,017 earthquakes. *Physics of the Earth and Planetary Interiors, 200*, 1–9.

Emre, Ö., Duman, T. Y., Özalp, S., Şaroğlu, F., Olgun, Ş., Elmacı, H., and Çan, T. (2018). Active fault database of Turkiye. *Bulletin of Earthquake Engineering, 16*(8), 3229–3275.

Erdik, M. (2001). Report on 1999 Kocaeli and Düzce (Turkiye) earthquakes. In *Structural control for civil and infrastructure engineering* (pp. 149–186).

Eyübağil, E. E., Solak, H. İ., Kavak, U. S., Tiryakioğlu, İ., Sözbilir, H., Aktuğ, B., and Özkaymak, Ç. (2021). Present day strike-slip deformation within the southern part of the İzmir-Balıkesir Transfer Zone based on GNSS data and implications for seismic hazard assessment in Western Anatolia. *Turkish Journal of Earth Sciences, 30*(2), Article 1. https://doi.org/10.3906/yer-2005-26.

Frohlich, C., and Davis, S. D. (1999). How well constrained are well-constrained T, B, and P axes in moment tensor catalogs? *Journal of Geophysical Research: Solid Earth, 104*(B3), 4901–4910.

Guns, K., Sandwell, D., Xu, X., Bock, Y., Yong, L. W., and Smith-Konter, B. (2024). Seismic moment accumulation rate from geodesy: Constraining Kostrov thickness in southern California. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth, 129*(5), e2023JB027939. https://doi.org/10.1029/2023JB027939

Haines, A. J., and Holt, W. E. (1993). A procedure for obtaining the complete horizontal motions within zones of distributed deformation from the inversion of strain rate data. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth, 98*(B7), 12057–12082.

Hergert, T., and Heidbach, O. (2010). Slip-rate variability and distributed deformation in the Marmara Sea fault system. *Nature Geoscience, 3*(2), 132–136. https://doi.org/10.1038/ngeo739

Hubert-Ferrari, A., Armijo, R., King, G., Meyer, B., and Barka, A. (2002). Morphology, displacement, and slip rates along the North Anatolian Fault, Turkiye. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth, 107*(B10), ETG-9.

Jackson, J., and McKenzie, D. (1988). The relationship between plate motions and seismic moment tensors, and the rates of active deformation in the Mediterranean and Middle East. *Geophysical Journal International, 93*(1), 45–73.

Jolivet, L., and Faccenna, C. (2000). Mediterranean extension and the Africa-Eurasia collision. *Tectonics, 19*, 1095–1106.

Karabulut, H., Paul, A., Özbakır, A. D., Ergün, T., and Şentürk, S. (2019). A new crustal model of the Anatolia–Aegean domain: Evidence for the dominant role of isostasy in the support of the Anatolian plateau. *Geophysical Journal International, 218*(1), 57–73.

Kiratzi, A., Papazachos, C., Özacar, A., Pinar, A., Kkallas, C., and Sopaci, E. (2021). Characteristics of the 2020 Samos earthquake (Aegean Sea) using seismic data. *Bulletin of Earthquake Engineering*, 1–23.

Kostrov, B. V. (1974). Seismic moment and energy of earthquakes, and seismic flow of rock. *Izvestiya, Academy of Sciences, USSR, Physics of the Solid Earth, 1*, 23–44.

Kreemer, C., Haines, J., Holt, W. E., Blewitt, G., and Lavallee, D. (2000). On the determination of a global strain rate model. *Earth, Planets and Space, 52*(10), 765–770.

Kürçer, A., Özaksoy, V., Özalp, S., Güldoğan, Ç. U., Özdemir, E., and Duman, T. Y. (2017). The Manyas fault zone (southern Marmara region, NW Turkiye): Active tectonics and paleoseismology. *Geodinamica Acta, 29*(1), 42–61.

Le Pichon, X., Şengör, A. M. C., Demirbağ, E., Rangin, C., Imren, C., Armijo, R., ... and Tok, B. (2001). The active main Marmara fault. *Earth and Planetary Science Letters, 192*(4), 595–616.

Manzo, R., Cesca, S., Galluzzo, D., La Rocca, M., Picozzi, M., and Di Maio, R. (2024). Source analysis of low frequency seismicity at Mt. Vesuvius by a hybrid moment tensor inversion. *Journal of Volcanology and Geothermal Research, 454*, 108173. https://doi.org/10.1016/j.jvolgeores.2023.108173.

Maurer, J., and Materna, K. (2023). Quantification of geodetic strain rate uncertainties and implications for seismic hazard estimates. *Geophysical Journal International, 234*(3), 2128-2142. https://doi.org/10.1093/gji/ggad313

McClusky, S., Balassanian, S., Barka, A., Demir, C., Ergintav, S., Georgiev, I., ... and Veis, G. (2000). Global Positioning System constraints on plate kinematics and dynamics in the eastern Mediterranean and Caucasus. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth, 105*(B3), 5695–5719.

McKenzie, D. (1972). Active tectonics of the Mediterranean region. *Geophysical Journal International, 30*(2), 109–185.

Mutlu, A. K., and Karabulut, H. (2011). Anisotropic Pn tomography of Turkiye and adjacent regions. *Geophysical Journal International, 187*(3), 1743–1758. https://doi.org/10.1111/j.1365-246X.2011.05015.x

Nyst, M., and Thatcher, W. (2004). New constraints on the active tectonic deformation of the Aegean. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth, 109*(B11).

Okay, A. I. (2000). Was the late Triassic orogeny in Turkiye caused by the collision of an oceanic plateau? In E. Bozkurt, J. A. Winchester, and J. D. Piper (Eds.), *Tectonics and Magmatism in Turkiye and the Surrounding Area* (Special Publication 173, pp. 25–42). Geological Society, London.

Okay, A. I., and Nikishin, A. M. (2015). Tectonic evolution of the southern margin of Laurasia in the Black Sea region. *International Geology Review, 57*(5–8), 1051–1076.

Okay, A. I., and Tüysüz, O. (1999). Tethyan sutures of northern Turkiye. *Geological Society, London, Special Publications, 156*(1), 475–515.

Poyraz, F., and Hastaoğlu, K. Ö. (2020). Monitoring of tectonic movements of the Gediz Graben by the PSInSAR method and validation with GNSS results. *Arabian Journal of Geosciences, 13*, 844. https://doi.org/10.1007/s12517-020-05834-5

Reilinger, R., McClusky, S., Vernant, P., Lawrence, S., Ergintav, S., Çakmak, R., ... and Karam, G. (2006). GPS constraints on continental deformation in the Africa-Arabia-Eurasia continental collision zone and implications for the dynamics of plate interactions. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth, 111*(B5).

Reilinger, R., and McClusky, S. (2011). Nubia–Arabia–Eurasia plate motions and the dynamics of Mediterranean and Middle East tectonics. *Geophysical Journal International, 186*(3), 971–979.

Rösler, B., Stein, S., and Spencer, B. (2023). When are non-double-couple components of seismic moment tensors reliable? *Seismica, 2*(1). https://doi.org/10.26443/seismica.v2i1.418

Savage, J. C., and Simpson, R. W. (1997). Surface strain accumulation and the seismic moment tensor. *Bulletin of the Seismological Society of America, 87*(5), 1345–1353.

Slemmons, D. B., and Depolo, C. M. (1986). Evaluation of active faulting and associated hazards. *Active Tectonics*, 1986, 45–62.

Stampfli, G. M., and Borel, G. D. (2002). A plate tectonic model for the Palaeozoic and Mesozoic constrained by dynamic plate boundaries and restored synthetic oceanic isochrones. *Earth and Planetary Science Letters, 169*, 17–33.

Şengör, A. C. and Canitez, N. (1982). The North Anatolian Fault. *Alpine-Mediterranean Geodynamics, 7*, 205–216.

Şengör, A. M. C. (1985). Geology: East Asian tectonic collage. *Nature, 318*(6041), 16–17.

Şengör, A. M. C., Altıner, D., Cin, A., Ustaömer, T., and Hsü, K. J. (1988). Origin and assembly of the Tethyside orogenic collage at the expense of Gondwana Land. *Geological Society, London, Special Publications, 37*(1), 119–181.

Şengör, A. M. C., Tüysüz, O., Imren, C., Sakınç, M., Eyidoğan, H., Görür, N., ... and Rangin, C. (2005). The North Anatolian fault: A new look. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences, 33*(1), 37–112.

Şengör, A. M. C., and Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkiye: A plate tectonic approach. *Tectonophysics, 75*, 81–241.

Tatar, O., Poyraz, F., Gürsoy, H., Cakir, Z., Ergintav, S., Akpınar, Z., ... and Yavaşoğlu, H. (2012). Crustal deformation and kinematics of the Eastern Part of the North Anatolian Fault Zone (Turkiye) from GPS measurements. *Tectonophysics, 518*, 55–62.

Taymaz, T., Jackson, J., and McKenzie, D. (1991). Active tectonics of the north and central Aegean Sea. *Geophysical Journal International, 106*(2), 433–490.

Taymaz, T., Yilmaz, Y., and Dilek, Y. (2007). The geodynamics of the Aegean and Anatolia: Introduction (Vol. 291, No. 1, pp. 1–16). London: The Geological Society of London.

Wessel, P., Luis, J. F., Uieda, L., Scharroo, R., Wobbe, F., Smith, W. H. F., and Tian, D. (2019). The Generic Mapping Tools Version 6. *Geochemistry, Geophysics, Geosystems, 20*(11), 5556–5564. https://doi.org/10.1029/2019GC008515.

Westaway, B. (1994). Present-day kinematics of the Middle East and eastern Mediterranean. *Journal of Geophysical Research, 99*, 12071–12090.

Yılmaz, Y. (2017). Major problems of Western Anatolian geology. *Active Global Seismology*, 141–187.

Yilmaztürk, A., Bayrak, Y., and Çakir, Ö. (1998). Crustal seismicity in and around Turkiye. *Natural Hazards, 18*, 253–267.

Yolsal-Cevikbilen, S., Taymaz, T., and Helvacı, C. (2014). Earthquake mechanisms in the Gulfs of Gökova, Sığacık, Kuşadası, and the Simav Region (western Turkiye): Neotectonics, seismotectonics, and geodynamic implications. *Tectonophysics, 635*, 100–124.

Zhu, L., Mitchell, B. J., Akyol, N., Çemen, I., and Kekovali, K. (2006). Crustal thickness variations in the Aegean region and implications for the extension of continental crust. *Journal of Geophysical Research: Solid Earth, 111*(B1).

Zhu L, Akyol N, Mitchell BJ, Sözbilir H (2006). Seismotectonics of Western Turkiye from high resolution earthquake relocations and moment tensor determinations. Geophysical Research Letters 33, L07316. doi: 10.1 029/2006GL025842

Poyraz, F., and Hastaoğlu, K. Ö. (2020). Monitoring of tectonic movements of the Gediz Graben by the PSInSAR method and validation with GNSS results. *Arabian Journal of Geosciences, 13*, 844. https://doi.org/10.1007/s12517-020-05834-5.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences
p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Tarama Sözlüğü'nde Yer Almayan Dede Korkut Kitabındaki Veriler Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Data From the Book of Dede Korkut That is not Included in the Tarama Sözlüğü

Ercan ALKAYA[1]

[1]*Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, ealkaya@firat.edu.tr,* orcid.org/ 0000-0002-9618-5614

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 21.01.2025
Kabul/Accepted: 16.04.2025

DOI:
10.18069/firatsbed.1624372

Anahtar Kelimeler
Dede Korkut Kitabı, Tarama Sözlüğü, söz varlığı, Eski Oğuz Türkçesi, Türkiye Türkçesi

ÖZ

Tarama Sözlüğü, Türkçenin Anadolu'daki tarihî gelişimini söz varlığı bakımından belgelendiren en önemli kaynaklardan biri olup 13. yüzyıldan günümüze kadar verilmiş pek çok eserden hareketle hazırlanmış Türkçenin önemli bir söz varlığı eseridir. Tarama Sözlüğü'nde 14.143 adet madde başı bulunmaktadır. Sözlükte 792 veriyle en fazla madde başı kelime, Ferec Ba'de'ş-Şidde'den taranmıştır. Dede Korkut Kitabı ise 498 veriyle en fazla madde başı taranan ikinci eserdir. 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki bir zaman diliminde sadece DKK'dan taranan 115 madde başı olması, bu eseri çeşitli açılardan önemli hale getirir. DKK, aynı zamanda Tarama Sözlüğü'nde en fazla tek verinin tarandığı eserlerden biridir. Buna rağmen DKK'de yer alan Türkçenin söz varlığına ait pek çok kelimenin (alakan: alıcı, av kaçırmayan kuş, boz oğlan: delikanlı, yeni yetme, çulğa-:sarmak, sarmalamak, belemek, gede: gevşek, adi, zayıf, değersiz, külük: hızlı vb.) ne DKK'den ne de bir başka eserden Tarama Sözlüğü'ne alınmadığı görülmektedir. Bu çalışmada DKK'den bulunan ve Tarama Sözlüğü'nde yer almayan kelimeler ele alınacak ve konuyla ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

Keywords
Book of Dede Korkut, Tarama Sözlüğü, vocabulary, Old Oghuz Turkic, Turkey Turkish

ABSTRACT

One of the key sources documenting the historical development of Turkish vocabulary in Anatolia is Tarama Sözlüğü(Compilation Dictionary of Historical Turkish). This study places Tarama Sözlüğü at its center, as it is a significant lexicographic work compiled from numerous texts dating back to the 13th century. The dictionary contains 14,143 headwords, with the largest number of entries (792) derived from Ferec Ba'de'ş-Şidde, followed by The Book of Dede Korkut (BDK) with 498 entries.

A particularly crucial aspect of BDK's contribution to the dictionary is that 115 headwords are attested solely in this work within the period spanning the 13th to 19th centuries. Moreover, BDK is among the sources with the highest number of unique lexical items recorded in Tarama Sözlüğü. However, despite its significance, many words found in BDK such as alakan (receptive, a bird that never misses its prey), boz oğlan (lad), çulğa- (to wrap), gede (slack, simple, weak, worthless), and külük (quick) are absent from Tarama Sözlüğü and do not appear in any other recorded sources.

This study examines these missing words from BDK, evaluating their absence in Tarama Sözlüğü and discussing their implications for the historical lexicon of Turkish

Atıf/Citation: Alkaya, E. (2025). Tarama Sözlüğü'nde Yer Almayan Dede Korkut Kitabındaki Veriler Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 35, 2, 829-838.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ercan ALKAYA, ealkaya@firat.edu.tr

1. Giriş

Dede Korkut Kitabı, Türk dünyasının ortak dilini, kültürel inanışlarını, gelenek ve inançlarını ihtiva etmesi bakımından Türk dilinin en önemli kaynaklarından biridir. Dede Korkut Kitabı, Anadolu ve Azerbaycan sahasında yazıya geçirilip Eski Oğuz Türkçesi özellikleri taşıdığı için Oğuzlara ait bir eser olarak kabul edilse de kapsadığı coğrafyanın genişliği oluşum tarihinin derinliği dolayısıyla Türk dünyasının tamamını kuşatan bir değere sahiptir.

Her ne kadar Dresden nüshasının kapağında eserin adı "Kitab-ı Dedem Korkut, Alâ Lisan-ı Tarife-yi Oğuzan" olsa da eserdeki hikâyeler, anlatıların oluşumu ve tarihsel arka zemini bu eserin sadece Oğuzlara ait olmadığını diğer Türk boylarını da içine aldığını gösterir. Ercilasun, Oğuzların 8. yüzyılda Seyhun kenarlarına göçmeleriyle oluşmaya başlayan Dede Korkut kitabındaki kahramanların etrafında bulunan boyların Seyhun nehri kıyılarında, Maveraünnehir, ardından Horasan, son olarak da Azerbaycan ve Anadolu sahasında yüzyıllarca sözlü gelenekte yaşadıktan sonra 15. yüzyılda Akkoyunlu coğrafyasında son şekillerini alıp yazıya geçirildiğini belirtir (Ercilasun, 2019: 50). Dolayısıyla DKK'nin söz varlığı ele alındığında Eski Türkçeden günümüz Türk lehçe ve ağızlarına yayılan unsurlara rastlamak mümkündür.

DKK'nin mahiyeti, Türk dilinin her sahasını ve dönemini kapsaması dolayısıyla bulunduğu andan günümüze üzerinde hem Türkiye hem de Türkiye dışında binlerce irili ufaklı incelemeler yapılmıştır. Söz varlığının eskiliği, özgünlüğü ve kimi kelimelerin başka kaynaklarda geçmemesi nedeniyle metnin bünyesinde okunuşu, anlamlandırılması üzerinde pek çok tartışmalı husus da bulunmaktadır.

Eser üzerine günümüze değin ülkemiz dışında ve Türkiye'de çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Dede Korkut Kitabı üzerine ilk çalışmalar, H. O. Fleischer, Theodor Nöldeke, H. F. von Diez, W. Bardhold, Tumansky, A. Divaev, Ettore Rossi K. İnostrantsev, F. Babinger olmak üzere Alman, İtalyan, Rus âlimler tarafından yapılmıştır. Özellikle eser üzerindeki kapsayıcı çalışmalar yapmaları yönüyle Ülkemizde Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, Osman Fikri Sertkaya, Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, Ahmet B. Ercilasun, Mustafa Kaçalin, Sadettin Özçelik, Mertol Tulum-M. Mahur Tulum'un çalışmaları önemlidir yine Azerbaycan'da M. Tahmasb, H. Araslı, Ə. Dəmirçizadə, F. Zeynalov, Ş. Cemşidov, V. Zahidoğlu gibi Azerbaycanlı; Annagurban Aşırov gibi Türkmen ve M. Joldasbekov-G. Şadiyeva gibi Kazak bilim adamlarının Dresden ve Vatikan nüshası üzerine yaptıkları çalışmalar dikkate değerdir. Veli Muhammed Hoca tarafından Tahran'da 2018 yılında bulunan "Türkistan", "Günbed" ya da "Türkmen Sahra" adlı nüsha üzerine de Yusuf Azmun, Metin Ekici, Ramiz Asker, Nasser Khaze Shahgoli-Valiollah Yaghķobi-Shahrouz Aghatabai-Sara Behzad ve Sadettin Özçelik gibi bilim adamları 2019 yılından itibaren hazırladıkları çalışmaları yayımlamışlardır (Alkaya, 2020: 154). Türkiye'de Orhan Şaik Gökyay ve Muharrem Ergin'in yaptığı çalışmalar öncü çalışmalardır. Daha sonra eser üzerine çalışma yapan bilim adamları karanlıkta kalan pek çok noktayı aydınlatmış, okuma ve anlamlandırma noktasında birçok kelimeyi çözüme kavuşturmuşlardır. Bununla birlikte halen daha üzerinde tartışma bulunan hususlar da vardır.

Bu çalışmada DKK'de yer alan ancak Tarama Sözlüğü'nde bulunmayan 17 kelime üzerinde durulmuştur. Ele aldığımız kelimelerin önemli bir kısmı yukarıda belirttiğimiz üzere çeşitli naşirler tarafında okuma ve anlamlandırma farklılıkları bulunan kelimelerdir. Mevcut çalışmaların ışığında okunuş ve anlamlarını uygun gördüğümüz bu kelimelerin Tarama Sözlüğü'nde yer alması gerekmektedir.

Tam adı "XIII. Asırdan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü" olup kısaca Tarama Sözlüğü olarak bilinen bu sözlük, 227 eserden taranan ve bugün kullanımda olmayan, ya da anlamı, anlamı, şekli değişik olarak kullanılan Türkçe kelimelerin sözlüğüdür (TS I, 1995: V). Sözlük, iki aşamadan geçerek bugünkü şeklini almıştır. Sözlük, önce XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü adıyla Ömer Asım Aksoy ve Dehri Dilçin önderliğinde 1943-1957 yılları arasında dört cilt olarak basılmıştır. Her cilt kendi içinde A'dan Z'ye sıralı bir düzende, yaklaşık 30-50 eserden taranan fişlerin düzenlenmesiyle hazırlanmış, toplamda XIII.-XIX. yüzyıllar arasında yazılmış 160 eserin taranmasıyla oluşturulmuştur. Ancak sözlüğün eksiklikleri ve kullanım zorluğu sebebiyle yeni bir çalışma başlatılmıştır (Akyıldız Ay, 2017: 2-3). İkinci çalışmada önceki dört cilt yeniden gözden geçirilerek birleştirilmiş, bütün madde başları A'dan Z'ye sıralanmıştır. Daha önce taranan 160 esere 67 eser taraması ilave edilerek sözlüğe madde başı, anlam veya tanık bakımından yeni eklemeler yapılmıştır. Böylece, toplam 227 yazma eserden taranmış bütün malzeme, alfabetik sıra ile 1963-1972 yılları arasında altı cilt halinde yeniden yayımlanmıştır. Bu yeni baskıda kelimelerin, harekesiz de olsa, Arap harfli asıl yazılışları verilmiş ve örneklerin alınmış oldukları yazma eserlerindeki sayfa numaralan da belirtilmiştir. Ayrıca, Arap alfabesindeki

ayın, geniz n'si ve hı harfleri için transkripsiyon işaretleri de kullanılmıştır (Tietze-Tekin, 1989: 285). Sözlüğe daha sonra Ekler (VII. Cilt) ve Dizin (VIII. Cilt) ciltleri ilave edilmiştir. Sekiz ciltlik bu eser, her türlü eksik ve hatalarına rağmen Türkiye Türkolojisinde ortaya konan en ciddi çalışmalardan biridir.

Dede Korkut Kitabı, Tarama Sözlüğü için taranan 227 eserden biridir. DKK'nin taraması önce Şakir Ülkütaşır tarafından Dresden kitaplığındaki nüshanın fotoğraflarından yapılmış; sonra da eserin Vatikan nüshası, Dresden nüshasıyla karşılaştırılarak Muharrem Ergin tarafından taranmıştır. Sözlükte ilk taramanın yani Ülkütaşır'ın hazırladığı taramanın kısaltması (Dede), Ergin'in hazırladığı ikinci taramanın kısaltması ise (Dede. E.) olarak gösterilmiştir (TS I, 1995: XXI). DKK, Tarama Sözlüğü'nde en fazla tek verinin tarandığı eserlerden biridir. Tarama Sözlüğü'nde toplam 14.143 adet madde başı bulunmaktadır (Akyıldız Ay, 2017: 8). Sözlükte 792 veriyle en fazla madde başı kelime Ferec Ba'de'ş-Şidde'den taranmıştır. DKK ise 498 veriyle en fazla madde başı taranan ikinci eserdir. Üçüncü sırada da 372 veriyle Güvahi'nin Pendname-i Güvahi adlı eseri bulunmaktadır. 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki bir zaman diliminde sadece DKK'den taranan 115 madde başı olması, bu eserin önemini ortaya koyar (Alkaya, 2021: 195).

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshası üzerinden hareketle tespit ettiğimiz 17 kelime üzerindeki okuma ve anlamlandırmalar gözden geçirilmiş, mevcut kelimenin naşirler tarafından okunuş ve anlamlandırmaları, Türk lehçelerinden de yararlanılarak değerlendirilmiş, uygun bulunan şekil ve anlamın TS'ye alınması düşünülmüştür. DKK'nin Dresden nüshası için Sadettin Özçelik'in hazırladığı çalışma kullanılmış (Özçelik, 2016), ilgili kelimelerin geçtiği sayfa ve satır numarası (D.59a.13, D.91a.5 gibi) bu eser referans alınarak verilmiştir. Dresden nüshasında geçen kelimeler için en az bir cümle örneği alınmış, gerek görüldüğü durumda daha çok örneğe yer verilmiştir.

2. Tarama Sözlüğü'nde Yer Almayan Kelimeler

2.1. alakan: "yırtıcı, alıcı, av kaçırmayan kuş".

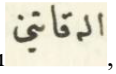

kuşuŋ **alakan**ını , kumaşuŋ arusını, kızuŋ gökçeğini tokuzlama çarğap çuḫa ḫānlar ḫānı Bayındıra pencik çıkardılar (D.62b.3; D.108a.8).

Dresden nüshasında iki yerde geçen bu kelime, M. Ergin (2004: 152) ve O. Şaik Gökyay (1973: 57) tarafından "kuşuŋ ala kanını" şeklinde okunmuştur. Her ikisi sözlük kısımlarında ala kelimesinin "ala, alaca, karışık renkli", kan kelimesini de "kan" olarak anlamlandırmışlardır. Ergin'in günümüz Türkçesine uyarladığı Dede Korkut Kitabı içinde ifade "Kuşun *alaca kanını*, kumaşın temizini, kızın güzelini..." (1969: 94), Gökyay'ın "Bugünkü Dille Dede Korkut Masalları" adıyla yayımladığı eserde ise "*Kuşun ala kanını*, kumaşın eyisini, kızın gökceğini ..." şeklinde geçer. Dolayısıyla her ikisi de "kuşun renkli kanını, ala kanlısını" gibi bir anlam vermektedirler. M. Tulum-M. M. Tulum ifadeyi *kuşuŋ alakanı* olarak okuyup "kuşun alıcısı" olarak anlamlandırmışlardır (2016: 275, 274). M. Kaçalin *kuşuŋ alakanı* (2017: 98) olarak okuyup karşılığını günümüz Türkçesiyle "kuşun alağanı (alıcısı) şeklinde vermiştir. S. Özçelik de *kuşun alakanı* diye okuyup günümüz Türkçesine "kuşun avcısı" (2016a: 248, 680) şeklinde aktarmıştır. Özçelik ayrıca sözlük kısmında alakan için "alıcı, av kaçırmayan (kuş)" anlamını vermiştir (2016b: 788) .

S. Tezcan alakan kelimesiyle ilgili notlarında alağan kelimesinin Karakalpak, Türkmen lehçelerindeki "yırtıcı, alıcı kuş" anlamlarından hareketle alakan olarak yazılan kelimenin alağan'ın bir yan biçimi olduğunu belirterek alıcı, avcı kuş anlamına geldiğini düşünmektedir (2018: 201-202). Tarama Sözlüğü'nde yer almayan kelimenin sözlüğe bağlam da dikkate alınarak "yırtıcı, alıcı, av kaçırmayan kuş" şeklinde alınması uygun olacaktır.

2.2. argap argap: "sıra sıra, sıralı".

argap argap 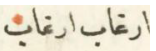 kara tağuŋ yıḫılmışıdı, yüceldi āḫir / kanlu kanlu sularuŋ soğılmışıdı, çağladı āḫir (D.60b.4)

Dresden nüshasında sadece bir yerde ikileme şeklinde "argap argap" olarak geçen kelimenin sözlük anlamlarını Gökyay, argab argab "kıvrım kıvrım, bükülüp kıvrılarak (?) (1973: 165), "Ergin argap "halka (?)" (1997: 18) ve Özçelik argap argap "art arda, sıralı (?) (2016b: 792) şeklinde tereddüt belirterek soru işaretiyle vermişlerdir. M. Tulum-M. M. Tulum argap argap kara dağ "sıra sıra kara dağ" (2016: 271, 270), Kaçalin argap argap "arğap

arğap (büklüm büklüm)" (2017: 95, 361) olarak okuyup anlamlandırmışlardır. Kelimenin dağı belirten bir sıfat olmasından dolayı "sıra sıra, sıralı" olarak anlamlandırılarak TS'ye alınması uygun olacaktır.

2.3. boz oğlan: "delikanlı, genç, yeni yetme".

bu mahalda erenlerüŋ meydānı arslanı, pehlevānlaruŋ kaplanı **Boz Oğlan** 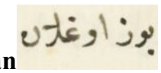 yetdi (D.38a.5)
Boz oğlan babasınuŋ evine geldi (D.38b.10).
Boz **oğlan** Bamsı Beyrek hikâyesinde Bay Böre'nin oğlu Beyrek'in 15 yaşına kadar Beyrek adını almadan önce kendisi için iki kullanılan addır. Bu ad iki yerde geçer. Bamsı Beyrek 15 yaşına kadar gerçek adını almadan önce dokuz kez *oglan*, altı kez *Bay Börenüŋ oglı*, iki kez *boz oğlan*, on bir kez de *yigit* olarak anılmıştır. Günümüzde Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da ismi bilinmeyen çocuklar, ten ve rengine bakılmaksızın *bozo, boz oğlan* diye çağrılmaktadır (Özçelik 2016b: 418-419).
DKK'deki bu kullanıma benzeri benzer bir kullanım da bugünkü Kazak Türkçesinde kullanımı görülen *bozbala*'dır. *bozbala* Kazak Türkçesinde "13 ile olgunluk yaşı aralığındaki genç yiğit, delikanlı, yeni yetme, yetişkin, evlenmemiş genç" anlamındadır. DKK'de de benzeri anlama sahip olan bu kullanımda yalnızca *oglan* ismi yerine *bala* sözü vardır.
Kaz. T. *bozbala Al, **bozbalalar**! Sender de aytıŋdar!* "Haydi gençler! Sizler de söyleyiniz!"; *Balalıq şağında da ol sandıq tas üstinde oynap, qoy jayıp jürip ötkizgen **bozbala** şağında da, osınıŋ üstine kelip otırıp oyğa batatın edi.* "Çocukluk çağında da o düz taşın üstünde oynayıp, koyunları güderek vaktini geçirdiği delikanlılık çağında da o taşın üzerine gelip oturup düşüncelere dalardı" (QÄTS, C. 3, 407).
Tarama Sözlüğünde bulunmayan kelimenin boz oğlan "delikanlı, genç, yeni yetme" olarak sözlüğe alınması uygundur.

2.4. (çoban) çoluk: "çoban yamağı, yamak".

oḫ atdılar, batmadı; kılıç urdılar, kesmedi; sünüyile sançdılar, ilmedi. **Çoban çoluk** 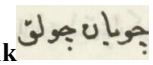 kalmadı, hep yedi. (D.111a.4)

Şunda bir delü yigit yolcınuŋ yolakçınuŋ **çoban**uŋ **çoluğ**uŋ 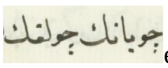 etmegin alur (D.134b.11)
Türkiye Türkçesinde "çoluk çocuk" ikilemesi içinde geçen "çoluk" kelimesi DKK'de çoban çoluk ikilemesi içinde yer alır. Ergin (1997: 76) ve Gökyay (1973: 190) kelimenin anlamını buna uygun olarak "çocuk" şeklinde vermişlerdir. Ancak, DKK'deki "çoluk" kelimesi her iki örnekte de "çoban" kelimesiyle birlikte "çoban çoluk" şeklinde verilmiştir. S. Tezcan, çoluk kelimesinin Türkmen Türkçesinde çopanıŋ kömekçisi (çoban yamağı) anlamına geldiğini ve ayrıca çovluk kelimesinin de "torunun çocuğu" anlamında olduğunu söyleyerek Türkiye Türkçesinde çocuk ile ikileme oluşturan çoluk kelimesinin çovluk ya da çoluk (çoban yamağı) ile bulaşmaya uğradığını belirtmiştir (2018: 303).
M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 430), Kaçalin (217: 410), Özçelik de (2016b: 825) kelimenin karşılığını "yamak, çoban yamağı" olarak belirtmişlerdir. Muhtemelen çoluk çocuk ikilemesindeki anlamı gözetilerek Tarama Sözlüğü'ne alınmayan çoluk kelimesinin "çoban yamağı, yamak" anlamıyla sözlüğe alınması gerekir.

2.5. çulğa-: "sarmak, sarmalamak, belemek".

İbrāhimi tutdurduŋ hām göne **çulğa**duŋ , götürüp oda atdurduŋ, odı bostān kılduŋ (D.127b.8).
çulġa- fiili DKK'de sadece yukarıdaki örnekte geçer. DLT'de kelimenin eski şekli olarak *çugla-* "bohçalamak" (ol tonug çugladı. "o elbise vb.ni topladı ve doldurup bohçaladı") ve *çuglan-* "bohçalanmak" (tawar çuglandı "mal bohçalandı") (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 432, 472) manasında iki kayıt bulunur. Bu kelime tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde göçüşmeli biçimiyle *çulga-/şulga-* "1. giymek, 2. sarmak, dolamak" ve *çulgan-* "1. sarınmak, bürünmek, 2. giyinmek", *çulgaş-* "dolaşmak, sarılmak" (Toparlı vd., 2003: 54, 254) tespit edilmiştir. Kelime, Harezm dönemi eserlerinde *çulga-* "sarmak", Çağatay Türkçesinde *culğa-* "sarmak, dolamak" şeklindedir (Clauson, 1972: 407). *çulġa-* DKK'de olmasına rağmen Tarama Sözlüğü'nde

bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde ve ağızlarında da görülmemektedir. Kazak Türkçesinde sözcüğün *şulğan-* (şulğa-n-) şekli görülüp *şulğan-* "1. Çizme, keçe çizme, mest gibi konçlu ayakkabıyı içinden sarmak, dolamak. 2. sarınmak, giyinmek". anlamlarına gelir. *Bala soldattarmen kezdeskan jerine kelip, ayağın qajadı ma, piymasın qayta* ***şulğan****ıp jatıp, aqırın ısqırıp qoydı.* "Çocuk, askerlerle buluştuğu yere gelip ayağını sıyırıp keçe çizmesini tekrar dolayarak yavaşça ıslık çaldı."; *Tar laqatqa kirersin bözden kebin* ***şulğan****ıp.* "Bezden kefene sarınıp dar mezara girersin" (QÄTS, C. 15, 459).

Ergin (1997: 76) ve Gökyay'ın çolga- (1973: 190) olarak okuduğu kelimenin çulga- olarak TS'ye "sarmak, sarmalamak, belemek" anlamıyla alınması gerekir. Zira kelimenin ilk ünlüsü Kazak Türkçesinde "u" ile çulga- şeklindeyken, genel Türkçede ilk hecedeki "u" ünlüsünün "o" olduğu Tatar Türkçesinde çolga- "1. İp ya da kumaş ile sarma; ortaya alma, çevreleme; ihata etme, kuşatma" (Ganiyev vd., 2005: 657) ve Başkurt Türkçesinde solğa- "sarıp sarmalamak, kuşatmak" (Agişev vd, 1993/II: 217) şeklindedir. Dolayısıyla kelime M. Tulum-M. M. Tulum, Tezcan-Boeschoten, Kaçalin, Özçelik'in okuduğu gibi çulga- olmalıdır.

2.6. dilük: "dilinmiş, kesilmiş".

eger begler gėyik alsa, kulagı **dilük** 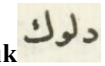 olsa Begil savıncıdur, dėyü Begile gönderürleridi (D.121a.3)

Kelime Ergin (2004: 217) ve Gökyay (1973: 116) tarafından delük olarak okunup "delik, delinmiş" anlamı verilmiştir. Diğer araştırmacılar ise kelimeyi dilük "dilinmiş, kesilmiş" olarak okumuşlardır.

Kökü til- olan dilük sözcüğünün bu şekline Eski Türkçede rastlanmasa da DLT'de til- "boylamasına kesmek, dilmek" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 881) anlamıyla geçer. Tarama Sözlüğünde ve ölçünlü dilimizde bulunmayan kelime dilik/dilük "Üst dudağı yukarıdan aşağıya doğru yarık olan (kimse); dilinmiş, yarılmış; Yırtık, sökük (giyim eşyası için); yırtık" biçimiyle Derleme Sözlüğü'nde yer almaktadır. DKK'deki dilük kelimesi tilik biçiminde "dilinmiş, kesilmiş" anlamıyla Kazak Türkçesinde yer almaktadır. *Bir qulağı tilik qoydıŋ bäri meniki bola beripti* "Bir kulağı dilinmiş koyunların tamamı benim kabul edilmiş, meğer. (QÄTS, C. 14, 622). Kırgız Türkçesinde de tilik kelimesi "kesik, kesilen yer; kulağı yarmak suretiyle yapılan damga, im" (Yudahin, 1994/II: 738) anlamıyla geçer.

Tarama Sözlüğü'nde bulunmayan kelimenin dilük "dilinmiş, kesilmiş" şeklinde sözlüğe alınması uygundur.

2.7. dün ḳat- "gece gündüz yol almak".

Ėvini çözdi, ḳaytabanın bozlatdı, ḳazaḳucın kişnetdi, **dün ḳat**dı 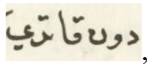 , göçdi; yedi gün yedi gėce yortdı (D.97a.7).

Eski Türkçe döneminde ilk olarak Tonyukuk yazıtında *tün katdımız* "geceyi (gündüze) kattık" (Ercilasun, 2016: 612-613) biçiminde geçen ibare DKK'de yalnızca bir kez geçip bugün ölçünlü dilimizde bulunmadığı gibi Tarama ve Derleme sözlüklerinde de geçmez. Bu ifade, günümüz Kazak Türkçesinde de aynı yapı ve anlamda görülmektedir.

Kaz. T. *tün qat-*. QÄTS'nde tün "gece" sözcüğünün geçtiği kısımda *tün qat-* ve ve *tün qatır-* ifadelerine yer verilmiştir. *Tün qattı*: Gece boyu, yürüdü. *Tün qatırdı*: Gece boyu, yol aldı. (QÄTS, C. 14, 491). Kelime Tarama Sözlüğü'ne *dün ḳat-* "gece gündüz yol almak" şeklinde alınmalıdır.

2.8. eyegü: "kaburga kemiği".

eyegülü ulalur, kapurgalı böyür (D.9b.7).

DKK'de iki yerde "eyegülü ulalur, kapurgalı böyür" (D.9b.7, D.130a.5) kalıp sözü içinde geçen eyegü/eyegüli kelimesi üzerinde okuma ve anlamlandırma bakımından bir sorun yoktur. Tüm araştırmacıların eyegülü şeklinde okuduğu kelime kaburga, kaburga kemiği olarak anlamlandırılmıştır. Derleme Sözlüğü'nde kelime eye "kaburga kemiği" şeklinde çeşitli illerden (Isparta, Eskişehir, Ankara, Niğde, Antalya, Muğla) derlenmiştir. DLT'de eyegü "hayvan vb.nin eye kemiği, kaburga; çadırın kaburgaları, dağın ortasındaki yokuşa benzer kısım" anlamlarıyla bulunur (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 652). Tarama Sözlüğü'nde ve yazı dilimizde yer almayan kelime eyegü "kaburga kemiği" olarak Tarama Sözlüğü'ne alınmalıdır.

2.9. gede: "gevşek, adi, zayıf, değersiz".

ağ tozlu yayı **gede** oğlan! (125b.10).
DKK'de bir yerde geçen kelimeyi Ergin *gide* "kısalmış, kısalmış(?)" (1997: 119, Gökyay, *gide* "kör, topal, kambur, sakat, çelimsiz, zayıf, cüce, güde, kısa boylu" (1973: 212) şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimeyi M. Tulum-M. M. Tulum *gide* "gevşek" (2016: 430), Kaçalin *gėde* "aşınmış" (2017: 422) olarak okuyup anlam vermişlerdir. Kelime, Derleme Sözlüğü'nde pek çok anlamı olmakla birlikte DKK'deki anlamını çağrıştıran "Çelimsiz, zayıf, cüce (kimse); niteliği düşük, kötü, aşağı (adam); gelişmemiş; kötü" gibi anlamları bulunmaktadır. Kendisinden önceki okuma ve anlamlandırmaları değerlendiren S. Özçelik, *gėde* şeklinde okuduğu kelimeyi metnin bağlamından hareketle söz konusu metinde gede yay tamlamasında geçen gede kelimesinin "gevşek, adi, değersiz" şeklinde anlamlandırmaktadır. Kelimenin bu anlamıyla TS'ye alınması uygun görünmektedir.

2.10. külük: "hızlı".

at ayağı **külük** , ozan dili çevük olur (D.9b.6).
DKK'de örnekteki atasözü içinde beş kez geçen (D.89a.2, D.16b.6, D.9b.6, D.142b.12, D.30b.7) *külük* sözcüğü Kıpçak Türkçesi eserlerinde *külik/külük* "çabuk, hızlı" (Toparlı vd., 2003: 167) şeklinde geçer. Kazak Türkçesinde de aynı kelime *külik* "Hızlı koşan, yüğrük (at); bir tür at yarışı" olarak varlığını devam ettirmektedir. *Sultan el barda ğana* ***külik***". "Sultan yalnızca halkı varsa yüğrüktür" (QTS, 338).; Jüyriktiŋ aldı – külik dep, Kekilin, jalın jır ettik. Ömirge bizder külip kep, Ömirdiŋ jolın bir öttik. "Hızlı koşanların en iyisi yüğrük diye, kâkülün, yelesini överek türkülere kattık. Bu dünyaya biz gülerek gelip hayat yolundan birlikte geçtik" (QÄTS, C. 8, 476). Kelime, Kırgız Türkçesinde de *külük* "koşu atı, yüğrük" (Yudahin, 1994/II: 536) anlamında bulunmaktadır.
Tarama Sözlüğü'nde ve yazı dilimizde bulunmayan kelime Derleme Sözlüğü'nde çeşitli anlamlarının yanı sıra hayvanları ilgilendiren "Boynuzlu olması gerektiği halde, boynuzsuz ya da kısa ve kırık boynuzlu olan hayvan; eşek; boynuzlu keçi" gibi anlamlarla kayıtlıdır. Kelimenin TS'ye "hızlı" anlamıyla alınması uygun olur.

2.11. san (delim) "pek çok, hayli".

Men bu yėrden gėdelü delü olmış, **san** delim 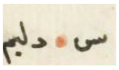 aġca ḳarlar yagmış, dize yėtmiş (D.59a.13).
Sadettin Özçelik tarafından V. Zahidoğlu'na dayanılarak *san delim* şeklinde okunan kelime, DKK'de okunuşu sorunlu olan kelimelerdendir. M. Ergin'in DKK metninde fazlalık diye düşünüp almadığı sözcüğü, S.Tezcan-H. Boeschoten (2018: 91), O. Ş. Gökyay (1973: 54) ile M. Kaçalin (2017: 94) ek şeklinde düşünmüş ve hemen öncesindeki sözcükle beraber *delü olmışsın* şeklinde okumuşlardır (Özçelik, 2016b: 516). M. Tulum-M. M. Tulum'un okuyuşu ise *neler olmış* (Men bu yirden gidelü *neler olmış*? Delim ağca karlar yağmış, dize yitmiş) (2016: 267) şeklindedir. *san delim* biçiminde ikileme olarak değerlendirdiğimiz sözcük bağlama uymaktadır. San kelimesi günümüz Türk lehçelerinde "sayı" (Tat., Kaz., Kırg., Özb., Uyg. san; Türkm. sān; Baş. han) (Ercilasun vd., 1992: 752-753) anlamındadır. Bu sözcük Kazak Türkçesinde de *san ret* şeklinde ikileme olarak aynı anlamda kullanılmaktadır.
Kaz. T. *san* "sayı, hesap; çok kez, birçok kez" (QÄTS, C. 12, 633) / san ret "oldukça çok, hayli, epeyce" *Saxnada* ***san ret****, qosıldıq biz bärimiz.* "Biz sahnede pek çok kez bir araya geldik" (QÄTS, C. 12, 635). Kelimenin *san delim* ikilemesi içinde TS'ye "pek çok, hayli" anlamıyla alınması uygun olur.

2.12. say "seçme, seçkin; uygun".

üç yüz **say** 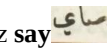 cıdalu yigit bunuŋ yanına cemʿ oldı (129a.13).
Say kelimesinin DKK'deki manasına hem tarihî hem de ölçünlü Türkiye Türkçesi ve ağızlarında tesadüf edilmemekteddir. Kazak Türkçesindeki "uygun, layık; hazır" anlamları bağlamdaki anlama yakındır.
Kaz. T. *say* "uygun, layık; hazır" (QTS, 545). *Aqılıŋa sözіŋ* ***say****, Siz - jalın şoq, biz - bir may.* "Aklınıza sözünüz uygun, siz bir alev, kor; biz ise yağ". *Ketpenim* ***say****, şotım* ***say****, Qazsam suğa jetemin, Atanım* ***say****, atım* ***say****,*

Köşsem nuğa jetenim. "Büyük çapam hazır, küçük çapam hazır; kazarsam suya yetişirim. Devem hazır, atım hazır; göçersem bol ağaçlı sulak yere yetişirim" (QÄTS, C. 12, 539). Kelime yine Karakalpak Türkçesinde Kazak Türkçesindeki gibi "Hazır, tamam; uygun, denk" anlamlarındadır (Uyğur, 2019: 494). Kırgız Türkçesinde de "(Koşu atı hakkında) mümtaz, fevkalâde, marûf" (Yudahin, 1994/II: 640) anlamıyla yer alır. Kelimenin say "seçme, seçkin; uygun" olarak sözlüğe alınması uygun olur.

2.13. sevinç ver- "müjdelemek, müjde vermek".

At ağızlu Aruz Ḳoca ėvine çapar geldi, atasıŋa Basatuŋ **sevinç** vėrdi 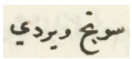 . Muştulıḳ! Oġluŋ Depegözi depeledi! dedi (D.119a.6).

Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü'nde bu anlamda geçmeyen ve DKK'de bir örnekte geçen *sevinç ver-* "sevinçli haber, müjde vermek" ifadesi günümüz Kazak Türkçesinde "süyinşi ber-" olarak kullanılmaktadır. Kaz. T. *süyinşi* "Yeni, sevinçli bir haber için verilen hediye, müjde" ***Süyinşi****sin men bereyin, -dep mağan qaltasınan alıp on som qızıl aqşa berdi.* "Armağanını ben vereyim deyip cebinden çıkartıp bana on som kızıl para verdi. **süyinşi ber**!: Sevinçli haber getirerek müjde isteyen kişinin söylediği söz, müjde(mi) ver!" *Men jazıldım, el-jurtım, **süyinşi ber**, dombıra alıp änimdi tögilteyim.* Ben iyi oldum, halkım. Bana müjdemi veriniz, dombıramı elime alıp türkülerimi çığırayım. (QÄTS, C. 13, 413). M. Ergin (1997: 266), S. Tezcan (2018: 317-318) ve S. Özçelik'in de (2016a: 745-746)"sevinçli haber, iyi haber, müjde" gibi anlamlar verip tarihî ve çağdaş lehçelerden deliller getirdiği kelime "müjdelemek, müjde vermek" şeklinde TS'ye alınabilir.

2.14. toḫınç: "ayıplama, ayıbını yüzüne vurmak".

bu kıza basılacak olurısam kalın Oğuz içinde başuma kaḫınç yüzüme **toḫınç** ėderler, dedi (D.41b.11).

Çünki dedüŋ elbetde varsam gerek. Başuma kaḫınç yüzüme **toḫınç** olmasun (D. 89b.5).

toḫınç (<tok+ı-n-ç) kelimesi Dresden nüshasında iki yerde "başa kaḫınç, yüze toḫınç et-/ol-" deyimi içinde geçer. kakınç/kaḫınç kelimesi DKK'nin de yer aldığı çeşitli eserlerden taranarak "1. Hiddet, öfke, sitem, serzeniş. 2. Kalkma, kalkış, harekete geçiş." anlamlarıyla Tarama Sözlüğü'ne alınmıştır. Ancak yukarıdaki deyimin içinde geçen ve sadece DKK'de bulunan toḫınç kelimesi TS'de yer almaz. Ergin'in *toḫınç* "dokunç, kakınç" (1997: 290), Gökyay'ın *tohunç etmek* "başa kakmak, tokmak gibi vurmak, laf sokmak" (1973: 293), Kaçalin'in *yüzüme toḫınç ėderler* "yüzüme dokunç (tokat) ederler" (2017: 74, 345), M. Tulum-M. M. Tulumların *yüzüme toḫınç iderler* "yüzüme vururlar", S. Özçelik'in de *toḫınç* "ayıplama" diye anlamlandırdığı kelimenin bağlama uygun olarak TS'ye "ayıplama, ayıbını yüzüne vurmak" anlamıyla alınması uygun olur.

2.15. tomar: "eğitim amaçlı ok, temrensiz ok".

Kazan bir **tomar** ile köpeği urdı (25b.2).

Tomar kelimesi Tarama Sözlüğü'nde yer almaz. Derleme Sözlüğü'nde de DKK'deki anlamı geçmez. Türkiye Türkçesinde Güncel Türkçe Sözlük'te bulunan tomar kelimesi Arapça *ṭūmār*dan gelip "1. Dürülerek boru biçimi verilmiş deriler veya kâğıtlar. 2. isim, askerlik. Topun içini silmekte kullanılan, ucu fırçalı çubuk." şekliyle bulunmaktadır. DKK'deki *tomar* sözcüğü, günümüz Kazak Türkçesinde okun bir türü olarak da yer almaktadır.

Ergin tomar kelimesinin anlamını "sopa değenek, çubuk" (1997: 291), Gökyay "İh. (tumar) çomak oku. "Tımar oku" dedikleri ucu temrensiz, hatta yuvarlak çomak gibi oktur. Çocuklara ok atmak öğretmek için yaparlar. Dokunursa yaralamaz, yayı da yumuşak olur; (kepaze) de derler; Rad. ağaç kütüğü, yarılmış odun ve yonga" (1973: 293) şeklinde anlamlandırmıştır. S. Tezcan, Gökyay'ın El-İdrâk Haşiyesi'nden hareketle verdiği anlamı yani "tımar oku"nu uygun bulmaz (2018: 127). S. Özçelik ise Tezcan'a katılmayarak Gökyay'ın verdiği anlamın bağlama uygun düştüğünü belirterek tomar için "temrensiz ok, eğitim amaçlı ok" anlamını verir. Kelimenin bugün Kazak Türkçesindeki anlamı da Gökyay ve Özçelik'i desteklemektedir. Kazak Türkçesinde *tomar oq* "Yayla atılan bir ok türü" anlamındadır. *Ärqaysısı ärtürli jağdayda, är qaşıqtıqta qoldanıladı. Bulğın,*

tiyin atatın tomar oq, doğal oq degen bar. "Her biri çeşitli durumlarda, farklı uzaklıklar için kullanılır. As, vurmaya yarayan "tomar ok", "kavisli ok" vardır". (QÄTS, C. 14, 254).
Kazak Türkçesinde ayrıca Gökyay'ın tomar için Radloff'tan verdiği "ağaç kütüğü, yarılmış odun ve yonga" anlamı da bulunur. *tomar* "1. Kesilen ağacın yerde kalmış ve kurumuş kısmı kök kısmı. 2. Ateşte yakmak için uygun şekilde kesilen kütük parçası". Qaşa jöneldi. *Esik aldındağı* ***tomar****ğa sürinüp qaldı.* "Kaçmaya yöneldi. Kapı önündeki ağacın köküne sürtündü"; *Basına jastıq qılar* ***tomar****dan da.* "Kütükten başına yastık da yapar" (QÄTS, C. 14, 254).
DKK'de geçen ve TS'de bulunmayan tomar kelimesinin S. Özçelik'in isabetle verdiği "eğitim amaçlı ok, temrensiz ok" anlamıyla sözlüğe alınması uygun olacaktır.

2.16. yigit yeŋil "gençler, delikanlılar".

Neye geldiŋüz, **yigit yeŋil**? 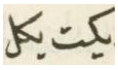 dėdiler (D.91a.5).

Bu yaŋa **yigit yeŋil** 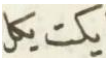 gördiler kim av bozılmış, her biri ėvlü ėvine geldi (D.123a-6).
DKK'de dört yerde geçen (D.91a-5, D.119b-13, D.123a-6, D.153b-5) mevcut ikilemeyi M. Ergin (2004: 188, 219) *yigit bigler*, O. Ş. Gökyay (1973: 86, 118) *yigit begler* şeklinde okumuşlardır. *yigit yėŋil* şeklinde okuyan S. Tezcan, bu ifadenin Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı dönemindeki bazı eserlerde *yigit yėŋil*, Çağatay Türkçesinde (Babürname) *yigit-yėleng* şeklinde görüldüğünü; Başkurt Türkçesinde *yĭğĭt-yĭlen* "yiğitler, genç erkekler", Tatar Türkçesinde *cĭğĭt-cilen* "delikanlılar ve yeniyetmeler", Kırgız Türkçesinde *cigit-calaŋ* "önderin atlı maiyet erkânı ya da soylu kişiler" biçiminde görüldüğünü ifade eder. (Tezcan, 2018: 329-331). M. Kaçalin (2017: 134, 170) ile S. Özçelik (2016a: 363, 491) bunu *yigit yeŋil*, M. Tulum-M. M. Tulum da *yiğit yiğil* (2016: 345, 293) şeklinde okumuşlardır. Bu ikileme adı geçen Kıpçak grubu lehçelerindeki gibi Kazak Türkçesinde de *jigit-jeleŋ* biçimindedir. Kaz. T. *jigit-jeleŋ* "gençler, yiğitler, delikanlılar". *Awıldıŋ* ***jigit-jeleŋ****in sawıqqa şaqırdı.* "Köyün delikanlılarını eğlenceye çağırdı". (QTS, 265).DKK'nin Kazakça yayınını yapan bilim adamları, metinde *yeŋil* şeklinde geçen ikilemenin yazılışında bir hata olduğunu ve doğru okunuşunun "yeliŋ" olması gerektiğini, zira bu ikilemenin günümz Kazak Türkçesindeki *jigit-jeleŋ* şeklinden hareket ederek öne sürerek bu *yeliŋ* sözcüğünün de DLT'deki *yeliŋ* "bol rüzgâr esen yer" sözcüğü olması gerektiğini ifade ederler (Joldasbekov-Şadiyeva, 2019: 194).
DKK'de ve kimi Anadolu sahasına ait kimi eserlerde geçen kelimenin yigit yeŋil "gençler, delikanlılar" şeklinde ikileme olarak TS'ye alınması uygun olur.

2.17. yoşul- "bel suyu akmak, boşalmak".

Kan Turalı nikābın serpdi, kız köşkden bakarıdı; tar kıllığı **yoşul**dı 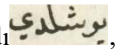 , kedisi mavladı, avsıl olmış tana gibi ağzınuŋ suyı akdı (D.92a.4).
Ḳan Turalı nikābın serpdi, ḳız köşkden baḳarıdı; tar ḳıllığı **yoşul**dı, kedisi mavladı, avsıl olmış tana gibi aġzınuŋ suyı aḳdı (D.92a.4).
DKK'de yukarıdaki metin içinde yer alan "tar ḳıllıgı **yoşul**dı" ifadesi DKK ile ilgili çalışmalarda farklı okuma biçimi ve önerisi bulunan ifadelerdendir. O. Ş. Gökyay (1973: 87) ve M. Ergin (2004: 188) "taraklığı boşaldı", M. Tulum-M. M. Tulum (2016: 347) ile O. F. Sertkaya (2007: 1857) "tarıklığı boşaldı", S. Tezcan-H. Boeschoten (2018: 128) bir kelime tamiri yaparak "tar (ağzından) ḳıllığı boşaldı", S. Özçelik (2016a: 367) ise "tar ḳıllıgı yoşuldı" biçiminde okumuşlardır. Okuyuşlarda bazı farklılıklar bulunsa da neredeyse tamamı "beli gelmek, inzal vuku bulmak, boşalmak, gevşemek, suyu akmak" anlamları vererek aynı duruma işaret etmişlerdir. İfadedeki "boşal-" fiilinin ilk harfi "y-" ile yazılsa da, Dresden nüshasını yazan kişinin metinde sıklıkla bir nokta (b) ve iki noktayı (y) birbirine karıştırdığı ve ilk sözcük de taraklık/tarıklık olarak düşünüldüğü için "boşaldı" şeklinde okunmuştur. S. Özçelik, bu duruma dikkat çekerek sözcüğün gerek yazımından gerekse DLT'deki (yuşul-: "akıp dökülmek, fışkırmak" ve Derleme Sözlüğünde geçen (yoşu-: "5. gevşemek, 7. Hayvan eş isteme dönemini geçirmek") anlamları sebebiyle yoşul-/yoşuldı şeklinde okunması gerektiğini ifade etmiştir (Özçelik 2016b: 634).
Sözcük DLT'de yoşıl- "(sirke veya boza küp musluğundan) akıtılmak" ve yoşul- "(kan, süt vb.) akmak" biçiminde yer alır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 982). Ercilasun; Atalay, Clauson, DTS, Dankoff-Kelly başta

olmak üzere DLT ile ilgili yapılmış çalışmalarda *yuşul-* şeklinde okunan sözcüğün Kazaçadaki josı- "(sıvılar) şiddetle ve çok akmak", Kırgızcadaki coşu- "sel gibi akmak, akıntı hâlinde dökülmek" anlamları ve Talat Tekin'in bu biçimiyle okumasından hareket ederek -o- ile yoşul-/yoşıl- biçiminde okunması gerektiğini ifade ederek bu biçimde okumuştur (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 269). S. Özçelik'in okuduğu şekilde olduğunu düşündüğümüz ifadede geçen *yoşul-* sözcüğü günümüz Kazak Türkçesinde DKK'deki anlamına uygun düşecek şekilde kullanılmaktadır.

Kaz. T. josı- "1. toplu halde bir yere doğru hareket etmek, koşuşturmak, bir yere doğru akın etmek. *Josıp jürgen bir jurt.* "Oraya buraya koşuşturmakta olan kalabalık"; 2. Sıvı nesnelerin bolca akması; bolca dökülmesi. *Kan **jo**sıp ketti*. "Kan bolca aktı". *Mandayınan ter **josı**dı*. "Alnından bolca ter aktı". 3. "Hızlı hareket etmek, fırlamak, hızlı gitmek, coşmak". *Dalanı kezdi küy **josı**p*. "Bozkırı ezgi süratiyle yayılarak dolaştı". (QTS, 243).

josıl- "1. josı- fiilinin edilgen biçimi. 2. aşağıya doğru hızlıca dökülmek; hızlıca akmak, akmak, *Kan **josıl**ıp tur*. "(Yarasından) hızlıca kan akmakta". 3. İzin açıkça, belirgin biçimde gözükmesi. *Jılkının izi **josıl**ıp şıktı*. "Yılkının izi karşısında açıkça gözüküyordu" (QTS, 243).

Kelimenin S. Özçelik'in tespit ettiği gibi *yoşul-* "bel suyu akmak, boşalmak" okunuşu ve anlamıyla TS'ye alınması uygun olur.

3. Sonuç

Dede Korkut Kitabı, sahip olduğu söz varlığıyla Türkçenin en özgün ve önemli eserlerindendir. Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü'nde, Türkiye Türkçesi yazı dilinde olmayan pek çok veriyi içinde bulundurur. Tarama Sözlüğü'nde toplam 14.143 adet madde başı bulunurken DKK, 498 veriyle sözlüğe en fazla madde başı veren ikinci eserdir. Ayrıca 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki bir zaman diliminde sadece DKK'den taranan ve Tarama Sözlüğü'ne alınan 115 madde başı olması, bu eserin önemini ortaya koyar.

Tespit ettiğimiz 17 kelimenin (alakan, argap argap, boz oğlan, (çoban) çoluk, çulğa-, dilük, dün ḳat-, eyegü, gede, külük, san (delim), say, sevinç ver-, toḫınç, tomar, yigit yeŋil, yoşul-) Tarama Sözlüğü'nde yer almadığı tespit edilmiştir. Bu kelimelerin bir kısmı araştırmacılar tarafından farklı okunup anlamlandırıldığı veya anlamı üzerinde tereddüt bulunduğu için (argap argap, alakan, (çoban) çoluk, san (delim), yigit yeŋil, yoşul- gibi) TS'ye alınmamış olabilir. Sadece DKK'de olup Oğuz Türkçesinin tarihî ve çağdaş dönem eserlerinde bulunmayan kimi kelimeler, DKK'deki anlamıyla günümüz çağdaş Türk lehçelerinde korunmaktadır (çulğa-, dün ḳat-, külük, san, tomar, yoşul- gibi). Hatta dün ḳat- gibi Eski Türkçede gördüğümüz arkaik kelimeler de yer almaktadır. Tespit edilen kelimeler elbette DKK'de yer alıp Tarama Sözlüğü'ne alınmayan kelimelerin tamamı değildir. DKK'nin titizlikle yeniden ele alınarak Türkçenin söz varlığı açısından büyük bir öneme sahip olan eksik kelimeleri Tarama Sözlüğü'ne kazandırılmalıdır.

Kaynaklar

Agişev, İ. M. vd. (1993). *Başqort Tïlïnïŋ Hüzlïgï* (BTH) . I-II, Meskew.

Akyıldız Ay, D. (2017). Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 56, S. 56, s. 1-22.

Alkaya, E. (2020). Dede Korkut Kitabındaki Söz Varlığının Kazak Türkçesindeki İzleri. *TÜRKLAD,* C. 4, S. 2, s. 153-188.

Alkaya, E. (2021). Dede Korkut Kitabı'ndan Tarama Sözlüğü'ne Alınan Tek Veriler Üzerine Bir Değerlendirme. *Doğumunun 60. Yılında Nevzat Özkan Armağanı Ediyä Yazıka* (Ed. Hacer Tokyürek-Beytullah Bekar), Ankara: Nobel Yayınları, s. 193-235.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish.* London: Oxford University Press.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları.* İstanbul: Dergâh Yay.

Ercilasun, A. B. (2019). *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig).* İstanbul: Dergâh Yay.

Ercilasun, A. B. vd. (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü.* Ankara: KB Yayınları.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin.* Ankara: TDK Yay.

Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı.* İstanbul: MEB Yay.

Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer).* Ankara: TDK Yay.

Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I.* Ankara: TDK Yay.

Ganiyev, F vd. (2005). *Tatar Tĭlĭnĭŋ Aŋlatmalı Süzlĭgĭ.* Kazan: Kazan Matbugat Yortı Neşriyatı.
Gökyay, O. Ş. (1943). *Bugünkü Dille Dede Korkut Masalları.* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı.* İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay.
Januzaqov, T. (Red.) (1999). *Qazaq Tiliniŋ Sözdigi* (QTS). Almatı: Dayk-Press Baspası.
Joldasbekov, M., Şadiyeva, G. (2019). *Korkıt Ata Kitabı* (QAK). Nur-Sultan: Kültegin Baspası.
Kaçalin, M. S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı.* Ankara: TDK Yay.
Özçelik, S. (2016a). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin.* Ankara: TDK Yay.
Özçelik, S. (2016b). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar.* Ankara: TDK Yay.
Qazaq Ädebi Tiliniŋ Sözdigi (QÄTS) (2011). 15 Cilt, Almatı: A. Baytursınulı Atındağı Tilbilimi İnstitutı Yay.
Tarama Sözlüğü. (1996). 8 Cilt, Ankara: TDK Yay.
Tezcan, S. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar.* İstanbul: Yapı Kredi Yay.
Tezcan, S., Boeschoten, H. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri.* İstanbul: Yapı Kredi Yay.
Tietze, A.-Tekin, T. (1994). Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar II. *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 4, s. 159-169.
Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yay.
Tulum, M., Tulum, M. M. (Haz.). (2016). *Oğuznameler. Oğuz Beylerinin Hikâyeleri.* Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
Uyğur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yay.
Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü* (Çev. Abdullah Taymas), Ankara: TDK Yay.
https://sozluk.gov.tr/

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☑**.** Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.